PROCESUL COMUNISMULUI

STÉPHANE COURTOIS
NICOLAS WERTH
JEAN-LOUIS PANNÉ
ANDRZEJ PACZKOWSKI
KAREL BARTOSEK
JEAN-LOUIS MARGOLIN

CARTEA NEAGRĂ A COMUNISMULUI

CRIME
TEROARE
REPRESIUNE

STÉPHANE COURTOIS

Noutatea și interesul extraordinar al sintezei istorice realizate de Stéphane Courtois și echipa sa constau în prezentarea pentru prima oară, într-un singur volum, a unei panorame internaționale complete asupra comunismului, în toată cuprinderea sa geografică și cronologică... Rămîne ca ferventii apărători ai acestei calamități a secolului XX să ne demonstreze în chip plauzibil de ce, după ei, adevărul comunismului e exprimat nu prin realitățile descrise în carte, ci printr-o istorie care n-a existat niciodată. Faptul că se știu fundamental incapabili să producă o demonstrație explică aversiunea lor față de o [illegible] anulează pentru totdeauna [illegible]

Le Point

În Occident, [illegible] de la Cominternul [illegible] departe de a se fi șters [illegible] leniniste în ideea de „stînga [illegible] nul să fie considerat astăzi [illegible] sau de accident oarecum [illegible] al aceleiași stîngi. Acum, cînd ideea leninistă a dispărut, ea este socotită un proiect onorabil care a sfîrșit prost.

Uitarea așternută asupra comunismului conferă forță rememorării nazismului și reciproc, deși o rememorare simplă și dreaptă ar fi suficientă pentru condamnarea amîndurora.

ALAIN BESANÇON, *Le Monde*

PROCESUL COMUNISMULUI

I

I

Traducere din franceză de

MARIA IVĂNESCU
LUANA SCHIDU
BRÎNDUȘA PRELIPCEANU
EMANOIL MARCU
DOINA JELA DESPOIS
DANIELA ȘTEFĂNESCU
ILEANA BUSUIOC

STÉPHANE COURTOIS, NICOLAS WERTH
JEAN-LOUIS PANNÉ, ANDRZEJ PACZKOWSKI
KAREL BARTOSEK, JEAN-LOUIS MARGOLIN

CARTEA NEAGRĂ A COMUNISMULUI

Crime, teroare, represiune

cu colaborarea lui
Rémi Kauffer, Pierre Rigoulot, Pascal Fontaine,
Yves Santamaria și Sylvain Boulouque

FUNDAȚIA
HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

STÉPHANE COURTOIS, NICOLAS WERTH,
JEAN-LOUIS PANNÉ, ANDRZEJ PACZKOWSKI,
KAREL BARTOSEK, JEAN-LOUIS MARGOLIN

LE LIVRE NOIR DU COMMUNISME
Crimes, terreur et répression

avec la collaboration de Rémi Kauffer, Pierre Rigoulot,
Pascal Fontaine, Yves Santamaria et Sylvain Boulouque

Ouvrage publié sous la direction de Charles Ronsac

ISBN 973-28-0876-4

Editorul și autorii dedică această carte
memoriei lui François Furet,
care acceptase să-i redacteze prefața.

CRIMELE COMUNISMULUI

de Stéphane Courtois

Traducere de MARIA IVĂNESCU

„Viața a pierdut în fața morții,
dar memoria cîștigă
bătălia ei împotriva neantului."

TZVETAN TODOROV
Les Abus de la mémoire

S-a scris, și pe bună dreptate, că „istoria este știința nefericirii oamenilor"[1]; violența secolului nostru pare să confirme această formulă într-o manieră elocventă. Firește, în secolele precedente, puține popoare și state au fost scutite de orice fel de violență de masă. Cele mai importante puteri europene au fost implicate în comerțul cu negri; Republica franceză a practicat o colonizare care, în ciuda unor aporturi, a fost marcată, chiar pînă la sfîrșitul ei, de numeroase episoade oribile. Statele Unite sînt și ele impregnate de o anumită cultură a violenței, avîndu-și originile în două crime majore: sclavia negrilor și exterminarea indienilor.

Dar nu e mai puțin adevărat că secolul nostru pare să fi depășit în această privință tot ce l-a precedat. O privire retrospectivă impune o concluzie copleșitoare: secolul nostru a fost secolul marilor catastrofe umane — două războaie mondiale, nazismul, fără să mai vorbim de tragediile mai bine delimitate din Armenia, Biafra, Rwanda și din alte părți. Imperiul Otoman a practicat într-adevăr genocidul armenilor, iar Germania pe cel al evreilor și țiganilor. Italia lui Mussolini i-a masacrat pe etiopieni. Cehilor le-ar fi greu să susțină că atitudinea lor față de germanii din Sudeți, între 1945–1946, ar fi scutită de orice bănuieli. Și mica Elveție se confruntă astăzi cu trecutul ei de gestionară a aurului furat de naziști de la evreii exterminați, chiar dacă nivelul de atrocitate al comportamentului ei nu poate fi comparat cu genocidul.

Comunismul se inserează în acest interval de timp istoric debordînd de tragedii. El constituie chiar unul din momentele cele mai intense și mai semnificative. Comunismul, fenomen major al acestui scurt secol XX, care începe în anul 1914 și se încheie la Moscova în anul 1991, se află chiar în centrul tabloului. Un comunism care a precedat nazismul și i-a supraviețuit, atingînd patru mari continente.

Ce înțelegem, în mod precis, prin denumirea de „comunism"? Trebuie să introducem imediat o distincție între practică și doctrină. Comunismul există de multe secole, chiar de milenii. Nu fundamentase Platon, în *Republica*, ideea unei cetăți ideale, în care oamenii să nu fie corupți de bani și de putere, în care să domnească înțelepciunea, rațiunea și justiția? Un gînditor și un eminent om de stat ca Thomas More, cancelar al Angliei în 1530, autorul faimoasei *Utopii*, mort sub securea călăului lui Henric al VIII-lea, nu era și el un precursor al acestei idei de cetate ideală? Demersul utopic pare perfect legitim ca instrument critic al socie-

---

[1] Raymond Queneau, *Une histoire modèle*, Gallimard, 1979, p. 9.

tății. El participă la dezbaterea de idei, oxigenul democrațiilor noastre. Totuși, comunismul despre care vorbim nu se situează în cerul ideilor. El este un comunism cu-adevărat real, existent într-o epocă dată, în anumite țări, încarnat de lideri celebri — Lenin, Stalin, Mao, Ho Și Min, Castro etc. și, mai aproape de istoria noastră națională, Maurice Thorez, Jacques Duclos, Georges Marchais.

Oricare ar fi gradul de implicare al doctrinei comuniste anterioare anului 1917 în constituirea comunismului real — vom reveni —, acesta este cel care a pus în mișcare o represiune sistematică, ajungînd pînă la a erija, în momentele lui paroxistice, teroarea ca mod de guvernare. Putem socoti, numai din această pricină, ideologia inocentă? Spiritele iritate sau scolastice vor putea susține oricînd că acest comunism real nu avea nimic în comun cu acel comunism al lor, ideal. Și ar fi evident absurd să imputăm unor teorii elaborate înainte de Cristos, în timpul Renașterii sau chiar în secolul al XIX-lea, evenimente petrecute în cursul secolului XX. Totuși, așa cum scrie Ignazio Silone, „într-adevăr, revoluțiile ca și arborii se recunosc după roadele lor". Social-democrații ruși, cunoscuți sub numele de „bolșevici", au avut motive întemeiate cînd au decis, în 1917, să-și spună „comuniști". Nu din întîmplare au ridicat ei lîngă zidul Kremlinului un monument închinat celor pe care-i considerau precursorii lor: More și Campanella.

Depășind crimele individuale, masacrele sporadice, circumstanțiale, regimurile comuniste au transformat, pentru a-și stabiliza puterea, crima de masă într-un veritabil sistem de guvernare. Este adevărat că într-un interval variabil de timp — mergînd de la cîțiva ani în Europa de Est, la cîteva decenii în URSS sau în China — teroarea și-a mai pierdut din vigoare, regimurile stabilizîndu-se într-o gestiune a represaliilor zilnice, prin cenzura tuturor mijloacelor de comunicare, controlul frontierelor, expulzarea disidenților. Dar „memoria terorii" a continuat să asigure credibilitatea, și deci eficacitatea, amenințării represive. Nici una din experiențele comuniste, pentru un timp populare în Occident, n-au scăpat de această lege: nici China „Marelui Timonier", nici Coreea lui Kim Ir Sen, nici Vietnamul „drăguțului unchi Ho" sau Cuba înflăcăratului Fidel, sprijinit de purul Che Guevara, fără să uităm Etiopia lui Mengistu, Angola lui Neto și Afghanistanul lui Najibullah.

Or, crimele comunismului n-au fost supuse unei evaluări legitime și normale, nici din punct de vedere istoric, nici din punct de vedere moral. Această carte încearcă, printre primele, să abordeze comunismul prin cercetarea dimensiunii lui criminale, o chestiune centrală și globală în același timp. Ni se va replica, sîntem siguri, că majoritatea acestor crime răspund unei „legalități", ea însăși aplicată de instituții aparținînd regimurilor instaurate, recunoscute pe plan internațional și ai căror șefi erau primiți cu mare pompă chiar de conducătorii noștri. Dar nu s-a întîmplat la fel și cu nazismul? Crimele pe care le vom descrie în această carte nu se definesc în raport cu jurisdicția regimurilor comuniste, ci în raport cu acel cod nescris al drepturilor naturale ale omului.

Istoria regimurilor și a partidelor comuniste, a politicii lor, a relațiilor lor cu societățile naționale și cu comunitatea internațională nu se rezumă la această dimensiune criminală, nici chiar la una de teroare și represiune. În URSS și în „democrațiile populare", după moartea lui Stalin, în China după moartea lui Mao, teroarea s-a atenuat, societatea a început să redescopere culorile vieții, „coexis-

tenţa paşnică" — chiar dacă se continua „lupta de clasă, dar sub alte forme" — a devenit un dat permanent al vieţii internaţionale. Totuşi, arhivele şi mărturiile abundente dovedesc că teroarea a fost încă de la început una din dimensiunile fundamentale ale comunismului modern. Să renunţăm la ideea că împuşcarea unor ostatici, masacrul muncitorilor revoltaţi, hecatomba ţăranilor morţi de foame nu au fost decît „accidente" conjuncturale proprii unei ţări sau unei epoci. Demersul nostru depăşeşte fiecare teren specific şi consideră dimensiunea criminală ca una din dimensiunile caracteristice ansamblului sistemului comunist de-a lungul întregii sale existenţe.

Despre ce vom vorbi? Despre ce crime? Comunismul le-a comis din belşug: crime împotriva spiritului, crime împotriva culturii universale şi a culturilor naţionale. Stalin a dărîmat zeci de biserici în Moscova. Ceauşescu a distrus centrul istoric al Bucureştiului pentru a înălţa blocuri şi a deschide perspective megalomanice. Pol Pot a demontat piatră cu piatră catedrala din Phnom Penh şi a abandonat junglei templele din Angkor; în timpul Revoluţiei culturale maoiste, inestimabile comori au fost distruse sau arse de Gărzile Roşii. Totuşi, oricît de grave ar fi fost pe termen lung aceste distrugeri pentru naţiunile implicate şi pentru întreaga umanitate, ce greutate au ele în faţa asasinării masive a oamenilor, bărbaţi, femei, copii?

Nu ne vom ocupa deci decît de crimele împotriva oamenilor, esenţa fenomenului terorii. Ele răspund unei nomenclaturi comune, chiar dacă această practică este mai accentuată într-un anumit regim: execuţia prin diverse mijloace — împuşcare, spînzurare, înecare, bătaie şi, în anumite împrejurări, gaze de luptă, otravă sau accident de automobil —, distrugerea prin înfometare — foametea provocată şi/sau neasistată —, deportarea — moartea putînd surveni în timpul transportului (mers pe jos sau în vagoane de marfă) sau la locurile de rezistenţă şi/sau de muncă forţată (epuizare, boală, foame, frig). Cazurile din perioadele de aşa-zis „război civil" sînt mai complexe. Nu se poate distinge cu uşurinţă ce ţine de lupta între putere şi rebeli şi ce este masacru al populaţiei civile.

Putem totuşi stabili un prim bilanţ în cifre care nu reprezintă decît o aproximaţie minimală, necesitînd lungi precizări, dar care, după estimările personale, dau un ordin de mărime, îngăduindu-ne să atingem gravitatea subiectului:

— URSS, 20 000 000 de morţi
— China, 65 000 000 de morţi
— Vietnam, 1 000 000 de morţi
— Coreea de Nord, 2 000 000 de morţi
— Cambodgia, 2 000 000 de morţi
— Europa de Est, 1 000 000 de morţi
— America Latină, 150 000 de morţi
— Africa, 1 700 000 de morţi
— Afghanistan, 1 500 000 de morţi
— Mişcarea comunistă internaţională şi partidele comuniste neinstalate la putere, vreo 10 000 de morţi.

Totalul se apropie de 100 000 000 de morţi.

Această scară de mărime conține variații de situație. Dar, incontestabil, „laurii" revin Cambodgiei, unde Pol Pot, în trei ani și jumătate, a reușit să ucidă în cea mai atroce modalitate — foamea generalizată, tortura — aproximativ un sfert din populația totală a țării. Totuși experiența maoistă șochează prin amploarea maselor implicate. Cît despre Rusia leninistă și stalinistă, ea îți îngheață sîngele prin dimensiunea sa experimentală perfect gîndită, logică, politică.

Această abordare elementară n-ar putea epuiza o chestiune a cărei aprofundare ar implica un demers „calitativ", întemeiat pe o definiție a crimei care trebuie să fie legată de criterii „obiective" și juridice. Chestiunea crimei comise de un stat a fost abordată pentru prima oară, din punct de vedere juridic, în anul 1945, la Tribunalul din Nürnberg, instituit de Aliați pentru a judeca crimele naziste. Natura acestor crime a fost definită de articolul 6 al statutelor tribunalului care stabilea trei crime majore: crimele împotriva păcii, crimele de război și crimele împotriva umanității. Or, în ansamblul crimelor comise sub regimul leninist/stalinist, apoi în lumea comunistă în general, putem recunoaște fiecare din aceste categorii.

Crimele împotriva păcii sînt definite de articolul 6a și privesc „direcția, pregătirea, declanșarea sau continuarea unui război de agresiune sau ale unui război de violare a tratatelor, asigurărilor sau acordurilor internaționale, participarea la un plan concertat sau la un complot pentru săvîrșirea actelor de mai sus". Stalin a comis incontestabil acest gen de crime, fie și numai pentru că a negociat în secret cu Hitler, prin cele două tratate din 23 august și 28 septembrie 1939, împărțirea Poloniei și anexarea de către URSS a țărilor baltice, a Bucovinei de Nord și a Basarabiei. Tratatul din 23 august, eliberînd Germania de pericolul bătăliei pe două fronturi, a provocat direct declanșarea celui de-al doilea război mondial. Stalin pusese la cale o nouă crimă împotriva păcii agresînd Finalanda pe 30 noiembrie 1939. Atacul neașteptat al Coreii de Nord împotriva Coreii de Sud, pe 25 iunie 1950, și intervenția masivă a armatei din China comunistă țin de același ordin. Metodele de subversiune, preluate un timp de partidele comuniste comandate de la Moscova, pot fi, de asemenea, asimilate crimelor împotriva păcii, pentru că acțiunile lor au dus la război; astfel, lovitura de stat comunistă din Afghanistan a provocat, pe 27 decembrie 1979, intervenția masivă a trupelor URSS, inaugurînd un război care nu este nici astăzi încheiat.

Crimele de război sînt definite de articolul 6b ca „violări ale legii și cutumelor războiului. Aceste violări conțin, fără să se limiteze la ele, asasinarea, maltratarea sau deportarea pentru muncă forțată sau în orice alt scop ale populațiilor civile din teritoriile ocupate, asasinarea sau maltratarea prizonierilor de război sau ale persoanelor pe mare, executarea ostaticilor, jefuirea bunurilor publice sau private, distrugerea fără motiv a satelor și orașelor sau devastarea nejustificată de exigențe militare". Legile și cutumele războiului sînt înscrise în convenții, cea mai cunoscută fiind Convenția de la Haga din 1907 care stipulează: „În timp de război, populațiile și beligeranții rămîn sub imperiul principiilor de drept ale

oamenilor, așa cum rezultă ele din uzanțele stabilite de națiunile civilizate, de legile umanității și exigențele conștiinței publice."

Or, Stalin a ordonat și autorizat numeroase crime de război; lichidarea aproape totală a ofițerilor polonezi făcuți prizonieri în 1939 — dintre care cei 4 500 morți de la Katyn nu constituie decît un episod — este cea mai spectaculoasă. Dar și alte crime, de o amploare mult mai mare, au trecut neobservate, precum asasinarea sau moartea în Gulag a sute de mii de militari germani prizonieri între 1943 și 1945; la care se adaugă violurile în masă ale femeilor germane de către soldații Armatei Roșii în Germania ocupată; fără să mai vorbim de jaful sistematic al aparatului industrial al țărilor ocupate de Armata Roșie. Țin de același articol 6b rezistenții organizați împotriva puterii comuniste în lupta deschisă cînd, luați prizonieri, sînt împușcați sau deportați: de exemplu, militarii organizației poloneze de rezistență antinazistă (AK), membrii organizațiilor de partizani înarmați, baltici și ucraineni, rezistenții afghani etc.

Expresia de „crimă împotriva umanității" a apărut pentru prima oară pe 18 mai 1915, într-o declarație a Franței, Angliei și Rusiei împotriva Turciei, motivată de masacrul armenilor, calificat drept „o nouă crimă a Turciei împotriva umanității și civilizației". Excesele naziste au obligat Tribunalul de la Nürnberg să redefinească noțiunea în articolul 6c: „Asasinarea, exterminarea, reducerea la starea de sclavie, deportarea și orice act inuman comis împotriva populațiilor civile, înainte și după război, sau chiar persecuțiile din motive politice, rasiale sau religioase, cînd aceste acte sau persecuții, fie că au constituit sau nu o violare a dreptului intern al țării în care au fost săvîrșite, au fost comise drept urmare a oricărei crime intrînd în competența Tribunalului sau în legătură cu această crimă."

În rechizitoriul de la Nürnberg, François de Menthon, procuror general francez, sublinia dimensiunea ideologică a acestor crime:

> „Îmi propun să vă demonstrez că orice criminalitate organizată și masivă decurge din ceea ce-mi permit să numesc crimă împotriva spiritului, vreau să spun dintr-o doctrină care, negînd toate valorile spirituale, raționale sau morale pe baza cărora popoarele fac de milenii să progreseze condiția umană, vizează să arunce Umanitatea în barbarie, dar nu în barbaria naturală și spontană a popoarelor primitive, ci într-o barbarie demonică pentru că e conștientă de ea însăși, utilizînd pentru a-și atinge scopurile toate mijloacele materiale puse de știința contemporană la dispoziția omului. Păcatul împotriva spiritului — iată păcatul originar al național-socialismului din care decurg toate crimele. Această doctrină monstruoasă este una a rasismului [...]. Fie că e vorba de crimă împotriva Păcii sau de crime de război, nu ne aflăm în fața unei criminalități accidentale, ocazionale, pe care evenimentele n-ar putea-o justifica, firește, ci doar explica, ne aflăm în fața unei criminalități sistematice, decurgînd direct și necesar dintr-o doctrină monstruoasă, slujită cu o voință deliberată de conducătorii Germaniei naziste."

François de Menthon mai preciza că deportările destinate să asigure mîna de lucru suplimentară pentru mașina de război germană și cele vizînd exterminarea opozanților nu erau decît „o consecință naturală a doctrinei național-socialiste pen-

tru care omul nu are nici o valoare în sine dacă nu e în slujba națiunii germane". Toate declarațiile de la Tribunalul din Nürnberg insistau asupra unei caracteristici majore a crimei împotriva umanității: faptul că puterile statului sînt puse în slujba unei politici și a unei practici criminale. Totuși, competența Tribunalului era limitată la crimele comise în timpul celui de-al doilea război mondial. Era deci indispensabil să fie lărgită noțiunea juridică a situațiilor care nu țineau de acest război. Noul Cod Penal francez, adoptat pe 23 iulie 1992, definește astfel crima împotriva umanității: „Deportarea, reducerea la starea de sclavie sau practica masivă și sistematică a execuțiilor sumare, răpirea de persoane, urmată de dispariția lor, tortura sau actele inumane inspirate de motive *politice, filozofice*, rasiale sau religioase, și organizate ca execuție a unui plan concertat împotriva unui grup al populației civile" (*s.n.*).

Or, toate aceste definiții, în special recenta definiție franceză, se aplică unor numeroase crime comise în perioada leninistă, dar mai ales în cea stalinistă, și apoi în toate regimurile comuniste cu excepția (sub beneficiu de inventar) a Cubei și a Nicaraguei sandiniste. Condiția principală pare incontestabilă: regimurile comuniste au operat în „numele statului, practicînd o politică de hegemonie ideologică". În numele unei doctrine, fundament logic și necesar al sistemului, au fost masacrate zeci de milioane de nevinovați, fără ca un act specific să le poată fi reproșat, sau doar dacă recunoaștem că este o crimă a fi nobil, burghez, culac, ucrainean, chiar muncitor sau... membru al partidului comunist. Intoleranța activă făcea parte dintr-un program concret. Oare nu scria marele șef al sindicatelor sovietice, Tomski, în *Trud*, la 13 noiembrie 1927: „Există și la noi mai multe partide. Dar iată principiul fundamental care ne deosebește de Occident; situația de imaginat este următoarea: un partid domnește, toate celelalte sînt în închisoare."[2]

Noțiunea de crimă împotriva umanității este complexă și conține crime clar definite. Una din crimele specifice este genocidul. Ca urmare a genocidului evreilor practicat de naziști, și pentru a preciza articolul 6c al Tribunalului de la Nürnberg, noțiunea a fost definită de o convenție a Națiunilor Unite din 9 decembrie 1948: „Genocidul se referă la oricare din actele cuprinse mai jos, comise în scopul de a distruge în întregime sau în parte un grup național, etnic, rasial sau religios precum: a) uciderea membrilor unui grup; b) atingerea gravă a integrității fizice sau mintale a membrilor grupului; c) supunerea intenționată a grupului la condiții de existență care antrenează distrugerea fizică totală sau parțială; d) măsuri vizînd împiedicarea nașterilor în sînul grupului; e) transferul forțat al copiilor de la un grup la altul."

Noul Cod Penal francez dă genocidului o definiție și mai largă: „Fapta săvîrșită ca urmare a executării unui *plan concertat* tinzînd la distrugerea *parțială* sau totală a unui grup național, etnic, rasial sau religios sau a unui *grup determinat pe baza oricărui alt criteriu arbitrar*" (*s.n.*). Această definiție juridică nu contrazice abordarea mai filozofică a lui André Frossard pentru care „se socotește crimă împotriva umanității cînd cineva ucide pe celălalt numai pentru simplul

---

[2] Citat de Kostas Papaioannou, *Les Marxistes*, J'ai lu, 1965.

fapt că s-a născut"[3]. Și în scurta și magnifica sa povestire *Panta rhei*, Vasili Grossman spune despre eroul său întors din lagăr, Ivan Grigorievici: „Rămăsese doar ceea ce fusese din naștere — om."[4] Iată de ce căzuse sub teroare. Definiția franceză ne permite să subliniem că genocidul nu este întotdeauna de același tip — rasial, ca în cazul evreilor —, ci că el poate viza și grupuri sociale. Într-o carte publicată la Berlin în anul 1924 — intitulată *Teroarea roșie în Rusia* — istoricul rus, și socialist, Serghei Melgunov, îl cita pe Latzis, unul din primii șefi de la Ceka (poliția politică sovietică) care, pe 1 noiembrie 1918, dă directive zbirilor săi: „Noi nu ducem război împotriva unor persoane particulare. Noi exterminăm burghezia în calitatea ei de clasă. Nu căutați, în timpul anchetei, documente și probe privind faptele acuzatului — acte și discursuri — împotriva autorității sovietice. Prima întrebare pe care trebuie să i-o puneți este cărei clase îi aparține, care-i sînt originile, educația, instrucția, profesia."[5]

Lenin și tovarășii săi s-au situat din capul locului în cadrul unui nemilos „război al claselor", în care adversarii politici, ideologici, uneori o populație recalcitrantă, erau considerați dușmani — și tratați ca atare —, trebuind deci exterminați. Bolșevicii hotărîseră să elimine — legal, dar și fizic — orice opoziție sau rezistență, chiar pasivă, față de puterea lor hegemonică, nu numai cînd aceasta venea dinspre un grup de opozanți politici, ci și din partea unor grupuri sociale ca atare — nobilime, burghezie, intelighenția, Biserică etc. — și chiar a unor categorii profesionale (ofițeri, jandarmi...), conferindu-i adesea o dimensiune de genocid. Începînd din anul 1920, „decazacizarea" corespunde din plin definiției genocidului: ansamblu al unei populații cu o implantare teritorială foarte determinată, cazacii au fost exterminați pentru că erau cazaci, bărbații împușcați, femeile, copiii și bătrînii deportați, orașele rase de pe fața pămîntului sau oferite unui nou ocupant care nu era de origine cazacă. Lenin îi asimila pe cazaci Vandeei din timpul Revoluției franceze și dorea să le aplice tratamentul pe care Gracchus Babeuf, „inventatorul" comunismului modern, îl califica începînd din 1795 drept „populicid"[6].

„Deculachizarea" din perioada 1930–1932 n-a fost decît reluarea la scară mai mare a „decazacizării", operație revendicată de Stalin al cărui cuvînt de ordine oficial, trîmbițat de propaganda regimului, era „exterminarea culacilor în calitatea lor de clasă". Culacii care s-au opus colectivizării au fost împușcați, ceilalți deportați cu femei, copii și bătrîni. Firește, nu toți au fost direct exterminați, dar munca forțată la care erau constrînși în zonele nedefrișate ale Siberiei sau Nordului Îndepărtat le lăsa puține șanse de supraviețuire. Mai multe sute de mii și-au găsit moartea pe acolo, dar numărul exact al victimelor nu este cunoscut. Cît despre marea foamete ucraineană din 1932–1933, legată de rezistența populației

---

[3] *Le Crime contre l'humanité*, Robert Laffont, 1987.

[4] *Tout passe*, Julliard-L'Âge de l'homme, 1984 [vezi trad. rom. de Janina Ianoși: *Panta rhei*, Humanitas, 1990, p. 181, *n.t.*].

[5] Jacques Baynac, *La Terreur sous Lénine*, Le Sagittaire, 1975, p. 75.

[6] Gracchus Babeuf, *La Guerre de Vendée et le système de dépopulation*, Tallandier, 1987.

rurale la colectivizarea forțată, aceasta a provocat în cîteva luni moartea a șase milioane de persoane.

Aici genocidul „de clasă“ se întîlnește cu „genocidul de rasă“: moartea prin înfometare a unui copil de culac ucrainean deliberat adus în această stare de regimul stalinist „valorează“ cît moartea prin înfometare a unui copil de evreu din ghetoul varșovian, adus în această stare de regimul nazist. Această constatare nu pune deloc în cauză „singularitatea fenomenului Auschwitz“: mobilizarea celor mai moderne resurse tehnice și punerea în mișcare a unui veritabil „proces industrial“ — construcția unei „uzine de exterminare“, folosirea gazului, crematoriile. Dar subliniază o particularitate deosebită a multor regimuri comuniste: utilizarea sistematică a „armei foamei“; regimul pretindea să controleze aproape tot stocul de hrană disponibilă și, printr-un sistem de raționalizare uneori foarte sofisticat, nu-l redistribuia decît în funcție de „merit“ sau de „lipsa de merit“ unora sau altora. Acest demers ajunge să provoace gigantice înfometări. Să ne amintim că după 1918 numai țările comuniste au cunoscut fenomenele de foamete care au dus la moartea a sute de mii, chiar a milioane de oameni. Chiar și în ultimul deceniu, două țări din Africa, declarat marxist-leniniste — Etiopia și Mozambic —, au îndurat aceste înfometări ucigașe.

Un prim bilanț global al acestor crime poate fi întocmit:

- — împușcarea a zeci de mii de ostatici sau persoane arestate fără judecată, masacrul a sute de mii de muncitori și țărani revoltați între 1918–1922;
- — foametea din 1922, care a provocat moartea a cinci milioane de oameni;
- — lichidarea și deportarea cazacilor de pe Don în 1920;
- — asasinarea a zeci de mii de persoane în lagărele de concentrare între 1918–1930;
- — lichidarea a aproximativ 690 000 de persoane în timpul Marii epurări din 1937–1938;
- — deportarea a două milioane de culaci (sau pretinși astfel) între 1930–1932;
- — distrugerea, prin foamete provocată și nesoluționată, a șase milioane de ucraineni între 1932–1933;
- — deportarea a sute de mii de polonezi, ucraineni, baltici, moldoveni, basarabeni între 1939–1941, apoi între 1944–1945;
- — deportarea germanilor de pe Volga în 1941;
- — deportarea–abandonarea tătarilor din Crimeea în 1943;
- — deportarea–abandonarea cecenilor în 1944;
- — deportarea–abandonarea ingușilor în 1944;
- — deportarea–lichidarea populațiilor urbane din Cambodgia între 1975–1978;
- — lenta distrugere a tibetanilor de către chinezi începînd din 1950 etc.

E nesfîrșită lista crimelor leniniste și staliniste, adesea reproduse aproape identic de regimurile lui Mao Tzedun, Kim Ir Sen, Pol Pot.

Ne rămîne să rezolvăm o dificilă chestiune epistemologică: este oare istoricul abilitat să folosească, în caracterizarea și interpretarea faptelor, noțiunile de „crimă împotriva umanității“ și de „genocid“ care țin, am văzut, de domeniul juridic? Aceste noțiuni nu sînt oare prea dependente de imperativele conjuncturale — condamnarea nazismului la Nürnberg — pentru a putea fi integrate într-o reflec-

ție istorică vizînd să stabilească o analiză pertinentă pe termen mediu? Pe de altă parte, aceste noțiuni nu sînt oare prea încărcate de „valori" susceptibile să „falsifice" obiectivitatea analizei istorice?

În privința primului punct, istoria acestui secol a arătat că masacrul de masă, practicat de state sau partide-state, nu este o exclusivitate nazistă. Bosnia, Rwanda dovedesc că aceste practici continuă și că ele constituie, fără îndoială, una din caracteristicile principale ale acestui secol.

În privința celui de-al doilea punct, nu se pune problema să ne întoarcem la concepțiile istorice ale secolului al XIX-lea, cînd istoricul încerca mai mult „să judece" decît să „înțeleagă". Totuși, în fața imenselor tragedii umane, direct promovate de anumite concepții ideologice și politice, istoricul poate oare abandona orice principiu de referință la o concepție umanistă — legată de civilizația noastră iudeo-creștină și de cultura noastră democratică —, de exemplu, respectul față de persoana umană? Un mare număr de istorici renumiți nu ezită să folosească expresia „crimă împotriva umanității" pentru a califica crimele naziste, cum sînt Jean-Pierre Azema în articolul despre „Auschwitz"[7] sau Pierre Vidal-Naquet cu privire la procesul Touvier.[8] Ni se pare deci că nu este ilegitim să folosim aceste noțiuni pentru a caracteriza anumite crime comise în regimurile comuniste.

În afară de chestiunea responsabilității directe a comuniștilor la putere, se pune problema complicității. Codul Penal canadian, revizuit în 1987, consideră în articolul 7 (3.77) că infracțiunile de crimă împotriva umanității includ infracțiunile de tentativă, complicitate, sfat, ajutor, *încurajare sau complicitate de fapt*.[9] Sînt, de asemenea, asimilate faptelelor de crimă împotriva umanității — articolul 7 (3.76) — „tentativa, complotul, *complicitatea după săvîrșirea faptei*, sfatul, ajutorul sau încurajarea în privința acestui fapt" (*s.n.*). Or, din anii '20 pînă în anii '50, comuniștii din lumea întreagă și un mare număr de alte persoane au aplaudat din răsputeri politica lui Lenin, apoi pe cea a lui Stalin. Sute de mii de oameni s-au angajat în rîndurile Internaționalei Comuniste și în secțiile locale ale „partidului mondial al revoluției". Între anii '50–'70, alte sute de mii de oameni l-au tămîiat pe „Marele Timonier" al revoluției chineze și au slăvit meritele Marelui Salt Înainte al Revoluției culturale. Mai aproape de noi, mulți s-au felicitat cînd Pol Pot a luat puterea.[10] Mulți vor răspunde că „nu știau". Și este adevărat că de multe ori era dificil de aflat, regimurile comuniste făcînd din secret una din modalitățile lor privilegiate de apărare. Dar adesea, această ignoranță nu era decît rezultatul unei orbiri datorate credinței militante. Începînd cu anii '40–'50, multe fapte au devenit cunoscute și incontestabile. Or, dacă astăzi mulți adulatori și-au

---

[7] În J.-P. Azema, F. Bédarida, *Dictionnaire des années de tourmente*, Flammarion, 1995, p. 777.

[8] *Réflexions sur le génocide*, La Découverte, 1995, p. 268; P. Vidal-Naquet scria de altfel: „S-a vorbit de Katyn și de masacrul, în 1940, al ofițerilor polonezi, prizonieri ai sovieticilor. Katyn intră perfect în definiția de la Nürnberg."

[9] Denis Szabo, Alain Joffé, „La répression des crimes contre l'humanité et des crimes de guerre au Canada", în Marcel Colin, *Le Crime contre l'Humanité*, Erès, 1996, p. 65.

[10] Vezi în această privință analiza lui Jean-Noël Darde, *Le Ministère de la Vérité: histoire d'un génocide dans le journal* L'Humanité, Le Seuil, 1984.

părăsit idolii de ieri, au făcut-o în tăcere și discreție. Dar ce să spunem despre amoralismul funciar de a înlătura în secret din suflet un angajament public fără să tragi învățămintele necesare?

În anul 1969, unul din pionierii studierii terorii comuniste, Robert Conquest, scria: „Faptul că atîta lume a înghițit efectiv «Marea Epurare» a fost, fără îndoială, unul din factorii care au făcut posibilă Epurarea totală. Procesele, mai ales, n-ar fi stîrnit decît puțin interes dacă n-ar fi fost validate de anumiți comentatori străini — deci «independenți». Aceștia din urmă, cel puțin într-o anumită măsură, sînt vinovați de complicitate la aceste crime politice sau, în orice caz, pentru faptul că au fost reluate după ce prima operație, procesul Zinoviev [1936], a beneficiat de un credit nejustificat din partea lor."[11]

Dacă judecăm cu această măsură complicitatea morală și intelectuală a unui număr de necomuniști, ce să mai spunem de complicitatea comuniștilor? Nu ne aducem aminte ca Louis Aragon să fi regretat public că a scris în 1931 un poem în care-și exprima dorința de a se constitui o poliție politică de tip comunist în Franța[12], chiar dacă uneori a părut să manifeste un punct de vedere critic la adresa perioadei staliniste.

Joseph Berger, un vechi membru al Cominternului, care a fost „epurat" și a cunoscut lagărele, citează scrisoarea primită de la o fostă deportată în Gulag care rămăsese însă membră a partidului și după întoarcerea sa din lagăr: „Comuniștii din generația mea au acceptat autoritatea lui Stalin. Ei i-au aprobat crimele. E adevărat că nu numai comuniștii sovietici, ci și cei din lumea întreagă, și această murdărie ne marchează individual și colectiv. Nu o vom putea șterge decît făcînd în așa fel încît nimic asemănător să nu se mai repete. Ce s-a întîmplat? Ne pierdusem atunci mințile sau sîntem acum trădători ai comunismului? Adevărul e că toți, inclusiv cei din apropierea lui Stalin, am făcut din crime contrariul a ceea ce erau. Le-am luat drept importante contribuții la victoria socialismului. Am crezut că tot ceea ce întărește puterea politică a parlamentului comunist în Uniunea Sovietică și în lumea întreagă era o victorie pentru socialism. N-am crezut niciodată că ar putea să izbucnească un conflict chiar în sînul comunismului între politică și etică."[13]

În ceea ce-l privește, Berger nuanțează discursul: „Cred că dacă putem condamna atitudinea celor care au acceptat politica lui Stalin, ceea ce n-a fost cazul tuturor comuniștilor, este mai greu să-i învinovățim că n-au făcut ceva pentru a împiedica aceste crime. A crede că anumiți oameni, chiar foarte sus-plasați, i-ar fi putut contracara scopurile înseamnă a nu înțelege nimic din ceea ce a fost despotismul său bizantin." Cel puțin Berger are scuza de a se fi aflat în URSS și deci de a fi fost înghițit de mașina infernală, fără posibilitate de scăpare. Dar pe comuniștii din Europa Occidentală, care nu se aflau direct sub constrîngerea NKVD, ce orbire i-a împins să cînte fără contenire laude sistemului și conducătorului acestuia? Puternică trebuie să fi fost vraja care-i ținea supuși puterii lui! În remarca-

[11] „La Grande Purge", *Preuves*, februarie–martie 1969.

[12] Vezi Louis Aragon, *Prélude au temps des cerises*.

[13] Joseph Berger, *Le Naufrage d'une génération*, Denoël, „Lettres nouvelles", 1974, p. 255.

bila sa lucrare despre Revoluția rusă — *La Tragédie soviétique* —, Martin Malia ridică puțin vălul vorbind despre „paradoxul unui mare ideal care ajunge o mare crimă"[14]. Annie Kriegel, o altă analistă importantă a comunismului, insistă asupra acestei articulații aproape necesare a celor două fețe ale comunismului: una luminoasă și cealaltă întunecată.

La acest paradox, Tzvetan Todorov aduce un prim răspuns: „Locuitorul unei democrații occidentale ar vrea să creadă că totalitarismul este absolut străin aspirațiilor umane normale. Dar acest autoritarism nu s-ar fi menținut atît de mult, n-ar fi antrenat atîția indivizi pe urmele lui dacă ar fi fost așa. Este, dimpotrivă, o mașină de o eficacitate de temut. Ideologia comunistă propune imaginea unei societăți mai bune și ne incită să aspirăm spre ea: oare dorința de a transforma lumea în numele unui ideal nu este o parte integrantă a identității umane? [...] Mai mult, societatea comunistă îl scutește pe individ de responsabilitățile sale: cei care decid sînt întotdeauna «ei». Or, responsabilitatea este uneori o povară greu de purtat. [...] Atracția spre sistemul totalitar, simțită într-un mod inconștient de un mare număr de indivizi, provine dintr-o anumită frică de libertate și de responsabilitate — ceea ce explică popularitatea tuturor regimurilor autoritare (aceasta este teza lui Erich Fromm în *Die Furcht vor der Freiheit*); există o «servitute voluntară», spunea deja La Boétie."[15]

Complicitatea celor care s-au supus servituții voluntare n-a fost și nu este întotdeauna abstractă și teoretică. Simplul fapt de a accepta și/sau de a răspîndi o propagandă destinată să ascundă adevărul a ținut și va ține de o complicitate activă. Căci publicitatea este singurul mijloc — chiar dacă nu întotdeauna eficient, cum s-a văzut în tragedia din Rwanda — de a combate crimele de masă comise în secret, ferite de privirile indiscrete.

Analiza acestei realități centrale a fenomenului comunist ajuns la putere — dictatură și teroare — nu este ușoară. Jean Ellenstein a definit fenomenul stalinist ca un amestec de tiranie greacă și de despotism oriental. Formula este seducătoare, dar nu ține seama de caracterul modern al acestei experiențe, de dimensiunea ei totalitară distinctă de formele de dictatură cunoscute anterior. O rapidă trecere în revistă comparativă ne va permite s-o situăm mai bine.

Am putea mai întîi evoca tradiția rusă a opresiunii. Bolșevicii combăteau regimul terorist al țarului care face totuși o figură foarte palidă în comparație cu ororile bolșevismului la putere. Țarul îi deferea pe deținuții politici unui tribunal adevărat, în care apărarea se putea exprima în aceeași măsură, dacă nu chiar mai mult decît acuzarea, luînd drept martor o opinie publică națională, inexistentă în regimul comunist, și mai ales opinia publică internațională. Prizonierii și condamnații beneficiau de o reglementare specială în închisori, iar regimul surghiunului sau chiar al deportării era relativ ușor. Deportatul putea să plece împreună cu familia, să scrie și să citească tot ce-i trecea prin cap, să vîneze, să pescuiască, să se întîlnească după plac cu tovarășii de „nenoroc". Lenin și Stalin făcuseră și ei

[14] Le Seuil, 1995, p. 15.
[15] Tzvetan Todorov, *L'Homme dépaysé*, Le Seuil, 1996, p. 36.

această experiență personală. Chiar *Amintiri din casa morților* a lui Dostoievski, care a șocat atît de mult opinia publică la apariția ei, pare anodină în comparație cu ororile comunismului. Au existat, cu siguranță, în Rusia anilor 1880–1914, mișcări și insurecții dur reprimate de un sistem politic învechit. Totuși, din 1825 pînă în 1917, numărul total al persoanelor condamnate la moarte în Rusia pentru delict de opinie sau acțiune politică a fost de 6 360, din care 3 932 au fost executate — 191 din 1825 pînă în 1905, și 3 741 din 1906 pînă în 1910 —, cifre depășite de bolșevici în martie 1918, după numai patru luni de exercitare a puterii. Bilanțul represiunii țariste nu poate fi deci comparat cu cel al terorii comuniste.

În anii '20–'40, comunismul a stigmatizat violent teroarea practicată de regimurile fasciste. Un rapid examen al cifrelor arată și aici că lucrurile nu sînt atît de simple. Fascismul italian, primul în acțiune și cel care și-a revendicat „totalitarismul", și-a închis și maltratat cu siguranță adversarii politici. Dar rar s-a ajuns la uciderea lor, iar la mijlocul anilor '30, Italia număra cîteva sute de deținuți politici și mai multe sute de *confinati* — trimiși în insule în reședință supravegheată — dar avea, e adevărat, zeci de mii de exilați politici.

Pînă la război, teroarea nazistă a vizat cîteva grupuri; opozanții regimului — în principal comuniști, socialiști, anarhiști, anumiți sindicaliști — au fost reprimați fățiș, încarcerați, dar mai ales internați în lagăre de concentrare, supuși unor pedepse severe. În total, între 1933 și 1939, în jur de 20 000 de militanți de stînga au fost asasinați după judecată sau fără judecată în lagăre și închisori; ca să nu mai vorbim de reglările de conturi interne ale nazismului, cum a fost „Noaptea cuțitelor lungi", din iunie 1934. Altă categorie de victime sortite morții, germanii socotiți a nu corespunde criteriilor rasiale ale „Marelui Arian Blond" — boli mintale, handicapuri fizice, bătrînețe. Hitler s-a hotărît să treacă la fapte cu ocazia războiului: 70 000 de germani au fost victimele unui program de eutanasie prin gazare, între sfîrșitul anului 1939 și începutul anului 1941, pînă cînd Bisericile au protestat și programul a fost oprit. Metodele de gazare puse la punct atunci au fost aplicate celui de-al treilea grup de victime, evreii.

Pînă la război, măsurile de excludere împotriva lor erau generalizate, dar persecuția a cunoscut apogeul în „Noaptea de cristal" — mai multe sute de morți și 35 000 de internări în lagăre de concentrare. Numai o dată cu războiul, și mai ales cu atacul declanșat împotriva URSS, s-a dezlănțuit teroarea nazistă al cărei bilanț sumar este următorul: 15 milioane de civili uciși în țările ocupate, 5,1 milioane de evrei, 3,3 milioane de prizonieri de război sovietici, 1,1 milioane de deportați în lagăre, mai multe sute de mii de țigani. La aceste victime se adaugă cele 8 milioane de persoane afectate muncilor forțate și 1,6 milioane de deținuți în lagăre de concentrare care au scăpat cu viață.

Teroarea nazistă a avut un triplu impact asupra imaginațiilor. Întîi pentru că i-a afectat direct pe europeni. Pe de altă parte, naziștii fiind învinși, iar principalii lor conducători judecați la Nürnberg, crimele lor au fost în mod oficial desemnate și stigmatizate ca atare. În sfîrșit, dezvăluirea genocidului evreilor a fost un șoc pentru conștiințe, prin caracterul lui în aparență irațional, dimensiunea rasistă, radicalitatea crimei.

Scopul nostru nu e să stabilim aici nu știu ce aritmetică macabră comparativă, o contabilitate în partidă dublă a ororii, o ierarhie a cruzimii. Faptele se încăpățînează totuși să demonstreze că regimurile comuniste au comis crime implicînd o sută de milioane de persoane față de 25 de milioane de persoane din perioada nazistă. Această simplă constatare ar trebui să ne incite la o reflecție comparativă asupra similitudinii între regimul care a fost considerat începînd din 1945 ca regimul cel mai criminal al secolului și sistemul comunist, care s-a bucurat pînă în anul 1991 de toată legitimitatea internațională și care mai e și astăzi la putere în anumite țări, avînd adepți în lumea întreagă. Și chiar dacă unele partide au recunoscut într-un tîrziu crimele stalinismului, ele n-au abandonat, în majoritatea lor, principiile leniniste și nu se întreabă asupra propriei lor implicări în fenomenul terorist.

Metodele aplicate de Lenin și sistematizate de Stalin și emulii lui nu numai că amintesc de metodele naziste, dar le sînt adeseori anterioare. În această privință, Rudolf Hoess, însărcinat să creeze lagărul de la Auschwitz, căruia îi va fi comandant, a spus vorbe foarte lămuritoare: „Direcția Securității pusese în mîinile comandanților lagărelor o documentare detaliată în privința lagărelor de concentrare rusești. Din mărturiile evadaților, condițiile acelor lagăre erau expuse în amănunt. Se sublinia acolo în mod deosebit că Rusia nimicise populații întregi prin muncă forțată."[16] Totuși, faptul că gradul și tehnicile de violență în masă au fost inaugurate de comuniști, iar naziștii s-au inspirat din ele, nu implică în ochii noștri stabilirea unui raport direct de la cauză la efect între luarea puterii de către bolșevici și apariția nazismului.

Spre sfîrșitul anilor '20, GPU (noua denumire pentru Ceka) inaugura metoda cotelor: fiecare regiune, fiecare district trebuia să aresteze, să deporteze sau să împuște un procent dat de persoane aparținînd păturilor sociale „dușmane". Procentajele se definitivau la centru de către direcția partidului. Nebunia planificatoare și mania statistică n-au lovit numai economia, ci au invadat și domeniul terorii. Începînd din 1920, o dată cu victoria Armatei Roșii asupra albgardiștilor, în Crimeea, au apărut metodele statistice, chiar sociologice: victimele sînt selecționate după criterii precise, stabilite pe baza chestionarelor cărora nici o persoană nu li se poate sustrage. Aceleași metode „sociologice" vor fi aplicate de sovietici pentru a organiza deportările și lichidările în statele baltice și în Polonia ocupată între 1939–1941. Transportul deportaților cu vagoanele de marfă a dat naștere acelorași „aberații" ca și în regimul nazist: între 1943–1944, în plin război, Stalin sustrage de pe front mii de vagoane și sute de mii de oameni ai trupelor speciale ale NKVD pentru a asigura într-un interval de timp scurt, cîteva zile, deportarea populației din Caucaz. Această logică genocidară — care consta, ca să reluăm Codul Penal francez, în „distrugerea totală sau parțială a unui grup național, etnic, rasial, religios sau a unui grup determinat plecînd de la un criteriu cu totul arbitrar" — aplicată de puterea comunistă grupurilor desemnate ca dușmane, unor fracțiuni din propria sa societate, a fost împinsă la paroxism de Pol Pot și khmerii roșii.

---

[16] *Le commandant d'Auschwitz parle,* La Découverte, 1995, p. 224.

Apropierea între nazism și comunism în privința exterminării respective este de natură să șocheze. Totuși, Vasili Grossman — a cărui mamă a fost ucisă de naziști în ghetoul de la Berdicev, cel care a scris primul text despre lagărul de la Treblinka și a fost unul din autorii *Cărții negre* privind exterminarea evreilor în URSS —, în opera sa *Panta rhei*, pune în gura unui personaj următoarele cuvinte în legătură cu foametea din Ucraina: „[...] și scriitorii scriau despre asta, și Stalin însuși, și toți băteau într-un singur punct: culacii, paraziții ard grînele, omoară copiii; și se declara fără ocol — trebuie stîrnită împotriva lor furia maselor, trebuie desființați cu toții, ca clasă, blestemații..." Și adaugă: „Pentru a-i putea omorî trebuia mai întîi declarat: culacii nu sînt oameni! Tot așa cum ziceau și nemții: jidanii nu sînt oameni! Tot așa și Lenin și Stalin: culacii nu sînt oameni!" Și Grossman conchide cu privire la copiii culacilor: „Uite așa, la fel ca nemții care-i gazau pe copiii evrei: voi să nu trăiți, voi sînteți jidani."[17]

De fiecare dată, nu indivizii sînt loviți, ci grupurile. Teroarea are drept scop să extermine un grup desemnat ca dușman care, firește, nu constituie decît un fragment de populație, dar care este lovit ca atare printr-o logică genocidară. Astfel, mecanismele de segregare și de excludere ale „totalitarismului de clasă" seamănă ciudat de mult cu cele ale „totalitarismului de rasă". Viitoarea societate nazistă trebuie construită în jurul unei „rase pure", societatea comunistă viitoare — în jurul unui popor proletar purificat de orice rămășiță burgheză. Remodelarea acestor două societăți a fost abordată în aceeași manieră, chiar dacă criteriile de excludere nu erau aceleași. Este deci fals să pretindem că doctrina comunistă ar fi una universalistă; dacă proiectul are vocație mondială, o parte a umanității este declarată nedemnă să existe, ca și în nazism; diferența constă în faptul că un decupaj în straturi (clase) înlocuiește decupajul rasial și teritorial al naziștilor. Crimele leniniste, staliniste, maoiste și experiența cambodgiană pun deci umanității — dar și juriștilor și istoricilor — o nouă întrebare: cum să califici crima care constă în exterminarea, din motive politico-ideologice, nu a indivizilor sau a unor grupuri limitate de opozanți, ci a unor fragmente masive de societate? Ar trebui să inventăm noi denumiri? Așa cred anumiți autori anglo-saxoni, care au inventat termenul „politicid". Sau să procedăm ca juriștii cehi, care au calificat crimele comuniste comise sub regimul comunist pur și simplu drept „crime comuniste"?

Ce se știa despre crimele comunismului? Ce se voia să se știe? De ce s-a așteptat sfîrșitul secolului pentru ca această temă să acceadă la statutul de obiect al științei? Căci este evident că studiul terorii staliniste și comuniste în general, în comparație cu studiul crimelor naziste, are o uriașă întîrziere de recuperat, chiar dacă în Est studiile au început să se înmulțească.

Nu se poate să nu fim aici șocați de un puternic contrast. Învingătorii din 1945 au plasat legitim crima — și în special genocidul evreilor — în centrul condamnării nazismului. Numeroși cercetători din lumea întreagă muncesc de decenii la această problemă. Mii de cărți i-au fost consacrate, zeci de filme, dintre care unele celebre — în registre foarte diferite, *Noapte și Ceață, Shoah, Alegerea Sofiei*

[17] Vasili Grossman, *Panta rhei, ed. rom. cit.*, pp. 109, 110, 118.

sau *Lista lui Schindler*. Raul Hilberg, pentru a nu-l cita decît pe el, și-a centrat opera majoră pe descrierea detaliată a modalităților de ucidere a evreilor în cel de-al III-lea Reich.[18]

Or, asemenea demersuri nu există în privința crimelor comuniste. În timp ce numele lui Himmler sau Eichman sînt cunoscute în lumea întreagă ca simboluri ale barbariei contemporane, numele lui Dzerjinski, Iagoda sau Ejov sînt ignorate de cei mai mulți. În privința lui Lenin, Mao, Ho Și Min și chiar a lui Stalin, ei au avut întotdeauna dreptul la surprinzătoare reverențe. Un organism al statului francez, Loto, a avut chiar inconștiența de a-i asocia pe Stalin și Mao la una din campaniile sale publicitare! Cine ar avea ideea de a-i folosi pe Hitler și Goebbels într-o asemenea operație?

Atenția excepțională acordată crimelor hitleriste este perfect justificată. Ea răspunde voinței supraviețuitorilor de a mărturisi, de a încerca să înțeleagă, și voinței autorităților morale și politice de-a confirma valorile democratice. Dar de ce acest slab ecou, în opinia publică, privind mărturiile crimelor comuniste? De ce această tăcere jenată a politicienilor? Și mai ales de ce această tăcere „academică" privind catastrofa comunistă care a inclus timp de optzeci de ani aproape un sfert din specia umană de pe patru continente? De ce această incapacitate de a plasa în centrul analizei comunismului un factor atît de esențial cum este crima, crima de masă, crima sistematică, crima împotriva umanității? Ne aflăm în fața unei imposibilități de a înțelege? Nu este mai degrabă un refuz deliberat de a ști, de o teamă de a înțelege?

Motivele acestei ocultări sînt multiple și complexe. Un rol l-a avut, mai întîi, voința clasică și constantă a călăilor de a șterge urmele crimelor lor și de a justifica ceea ce nu puteau să ascundă. „Raportul secret" al lui Hrușciov din anul 1956, prima recunoaștere a crimelor comuniste chiar de către diriguitorii comuniști, este și acela al unui călău care încearcă să mascheze și să acopere propriile lui crime — ca patron al Partidului Comunist Ucrainean, în toiul terorii —, atribuindu-le numai lui Stalin și prevalîndu-se de supunerea la ordine, care încearcă să oculteze cea mai mare parte a crimelor — el nu vorbește decît de victimele comuniste, mult mai puțin numeroase decît celelalte —, să eufemizeze aceste crime — calificîndu-le drept „abuzuri comise sub Stalin" — și, în sfîrșit, să justifice, într-un fel, continuitatea sistemului în aceleași principii, cu aceleași structuri și aceiași oameni.

Hrușciov mărturisește direct toate acestea cînd raportează opozițiile de care s-a lovit în timpul pregătirii „raportului secret", îndeosebi din partea oamenilor lui Stalin: „Kaganovici era un servil care i-ar fi tăiat gîtul și lui taică-său dacă Stalin i-ar fi făcut semn cu ochiul zicîndu-i că e în interesul Cauzei: cauza stalinistă, se înțelege. [...] El se ridicase împotriva mea din frica egoistă pe care o simțea pentru pielea lui. Se supunea dorinței imperioase de a scăpa de orice responsabilitate. Dacă au fost crime, Kaganovici nu voia decît un lucru: să fie sigur că urma lui va fi ștearsă."[19] Închiderea absolută a arhivelor în țările comuniste,

---

[18] Raul Hilberg, *La Destruction des Juifs d'Europe*, Fayard, 1988.

[19] Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, Robert Laffont, 1971, p. 330.

controlul total al presei, al mijloacelor de comunicare și al oricărei plecări în străinătate, propaganda privind „succesele" regimului, tot acest aparat de zăvorîre a informației țintea în primul rînd să împiedice dezvăluirea adevărului cu privire la crime.

Nemulțumindu-se numai să-și ascundă crimele, călăii au combătut prin toate mijloacele pe cei care încercau să informeze. Fiindcă anumiți observatori și analiști au încercat să-și lumineze contemporanii. După al doilea război mondial, acest lucru a apărut clar în Franța, cu două prilejuri. Din ianuarie pînă în aprilie 1949 s-a desfășurat la Paris procesul care îl opunea pe Victor Kravcenko — fost înalt funcționar sovietic, autorul cărții *Am ales libertatea*, în care descrie dictatura stalinistă — ziarulului comunist condus de Louis Aragon, *Les Lettres françaises*, care-l injuriase din belșug pe Kravcenko. Din noiembrie 1950 pînă în ianuarie 1951, s-a desfășurat, tot la Paris, un alt proces între *Les Lettres françaises* (din nou) și David Rousset, un intelectual, fost troțkist, care fusese deportat în Germania de naziști și care, în 1946, primise premiul Renaudot pentru cartea sa *L'Univers concentrationnaire*. Rousset chemase, la 12 noiembrie 1949, pe toți foștii deportați ai lagărelor naziste să alcătuiască o comisie de anchetă despre lagărele sovietice și fusese violent atacat de presa comunistă care nega existența acestor lagăre. În urma apelului lui Rousset, pe 25 februarie 1950, într-un articol din *Figaro littéraire*, intitulat „Pour l'enquête sur les camps soviétiques. Qui est pire, Satan ou Belzébuth?", Margarete Buber-Neumann relata dubla sa experiență de deportată atît în lagărele naziste, cît și în cele sovietice.

Împotriva tuturor acestor luminători ai conștiinței umane, călăii au folosit, într-o luptă sistematică, tot arsenalul marilor state moderne capabile să intervină în lumea întreagă. Au încercat să-i descalifice, să le submineze credibilitatea, să-i intimideze. A. Soljenițîn, V. Bukovski, A. Zinoviev, L. Pliuci au fost expulzați din țările lor, Andrei Saharov exilat la Gorki, generalul Piotr Grigorenko aruncat într-un spital psihiatric, Markov asasinat cu o umbrelă otrăvită.

În fața unei asemenea puteri de intimidare și de ocultare, victimele înseși ezitau să se manifeste, incapabile să se integreze într-o societate în care mișunau delatorii și călăii. Vasili Grossman[20] descrie această stare de disperare. Spre deosebire de tragedia evreiască — comunitatea evreiască internațională s-a angajat să organizeze comemorarea genocidului —, le-a fost mult timp imposibil victimelor comunismului și celor îndreptățiți să mențină o memorie vie a tragediei, orice comemorare sau cerere de reparație fiind interzisă.

Cînd nu reușeau să ascundă vreun adevăr — practica împușcărilor, lagărele de concentrare, foametea provocată —, călăii se străduiau să justifice faptele machiindu-le grosolan. După ce și-au revendicat teroarea, au erijat-o într-o figură alegorică a Revoluției: „cînd tai pădurea, sar așchii", „nu poți să faci omletă fără să spargi ouăle". La care Vladimir Bukovski a replicat că el a văzut ouăle sparte, dar omletă n-a mîncat niciodată. Răul cel mai mare a fost atins o dată cu pervertirea limbajului. Prin magia vocabularului, sistemul concentraționar a devenit o operă de reeducare, iar călăii — educatori dornici să transforme pe oamenii vechii so-

---

[20] *Panta rhei, ed. rom. cit.*, 1990.

cietăți în „oameni noi". Ei erau acei *zeki* — porecla dată deținuților lagărelor sovietice de concentrare — „rugați" cu forța să creadă într-un sistem care-i îngenunchea. În China, concentraționarul se numește „student": el trebuie să studieze gîndirea justă a partidului și să-și reformeze propria lui gîndire greșită.

Cum se întîmplă adesea, minciuna nu este reversul *stricto sensu* al adevărului, pentru că orice minciună se sprijină pe cîteva elemente de adevăr. Cuvintele pervertite se situează într-o viziune decalată care deformează perspectiva de ansamblu: ne trezim confruntați cu un astigmatism social și politic. Or, o vedere deformată de propaganda comunistă este ușor de corectat, dar e foarte greu să transformi o viziune greșită într-o concepție intelectuală pertinentă. Impresia dintîi persistă, devenind prejudecată. Asemenea unor *judoka*, și datorită incomparabilei puteri propagandistice — întemeiată din plin pe pervertirea limbajului —, comuniștii au folosit însăși forța criticilor adresate metodelor lor teroriste pentru a le întoarce tocmai împotriva acelor critici, strîngînd de fiecare dată rîndurile militanților și simpatizanților prin reînnoirea actului de credință comunist. Ei au redescoperit astfel principiul prim al credinței ideologice, formulat la vremea lui de Tertulian: „Cred pentru că e absurd."

În cadrul acestor operații de contrapropagandă, intelectualii s-au prostituat literalmente. În 1928, Gorki a acceptat să facă o „excursie" în insulele Solovki pentru a vizita lagărul de concentrare experimental, care apoi, prin „metastaze" (Soljenițîn), a dat naștere sistemului Gulag. El s-a întors de acolo cu o carte glorificînd Solovki și guvernul sovietic. Un scriitor francez care a obținut premiul Goncourt în 1916, Henri Barbusse, nu a ezitat, primind bani, să tămîieze regimul stalinist, publicînd în 1928 o carte despre „minunata Georgie" — unde, chiar în 1921, Stalin și acolitul sau Ordjonikidze, se dedaseră unui adevărat carnagiu și unde Beria, șeful NKVD, se remarcase prin machiavelismul și sadismul său — și, în 1935, prima biografie oficială a lui Stalin. Apoi, mai recent, Maria-Antonietta Macciochi i-a închinat laude lui Mao, în timp ce Danielle Mitterrand o lua pe urmele lui Castro. Cupiditate, lașitate, vanitate, fascinație pentru forță și violență, pasiune revoluționară: oricare ar fi motivația, dictaturile totalitare și-au găsit adulatorii de care aveau nevoie, dictatura comunistă ca și altele.

Față de propaganda comunistă, Occidentul a dat mult timp dovadă de o orbire excepțională, întreținută deopotrivă de naivitatea față de un sistem deosebit de viclean, de teama puterii sovietice și de cinismul politicienilor și afaceriștilor. Tot orbire a fost și la Ialta, cînd Roosevelt a abandonat Europa de Est lui Stalin în schimbul promisiunii, întocmită și parafată, că acesta va organiza cît mai repede posibil alegeri libere. Realismul și resemnarea și-au dat întîlnire la Moscova cînd, în decembrie 1944, generalul de Gaulle a abandonat nefericita Polonie Molohului în schimbul garanției de pace socială și politică, asigurată de Maurice Thorez, reîntors la Paris.

Această orbire a fost sporită, aproape legitimizată, prin credința comuniștilor occidentali și a multor oameni de stînga conform căreia aceste țări erau pe cale „să-și construiască socialismul", că această utopie care, în democrații, alimenta conflicte sociale și politice devenea „acolo" o realitate căreia Simone Weil i-a subliniat prestigiul: „Muncitorii revoluționari sînt prea fericiți să aibă în spatele lor

un stat — un stat care oferă acțiunii lor un caracter oficial, legitimitatea, realitatea pe care numai un stat le poate oferi și care în același timp e situat prea departe de ei, geografic, pentru a-i putea dezgusta."[21] Comunismul își prezenta astfel fața lui luminoasă: el își revendica originea de la Epoca Luminilor, de la o tradiție de emancipare socială și umană, din visul „egalității reale" și „al fericirii pentru toți" inaugurat de Gracchus Babeuf. Această față luminoasă a ocultat aproape complet fața lui întunecată.

La această necunoaștere — voită sau nu — a dimensiunii criminale a comunismului s-a adăugat, ca întotdeauna, indiferența contemporanilor pentru frații lor. Nu pentru că omului i-ar lipsi inima. Dimpotrivă, în numeroase situații-limită, el își descoperă resurse nebănuite de solidaritate, prietenie, afecțiune și chiar iubire. Totuși, așa cum sublinia Tzvetan Todorov, „amintirea propriului doliu ne împiedică să percepem suferința celuilalt"[22].

La sfîrșitul primului război mondial, apoi al celui de-al doilea război mondial, care popor european sau asiatic nu era preocupat să-și oblojească nenumăratele răni? Dificultățile pe care le-am întîmpinat în propria noastră țară pentru a învinge istoria anilor întunecați sînt suficient de elocvente. Istoria — sau, mai degrabă, non-istoria — Ocupației continuă să fie o otravă pentru conștiința franceză. La fel se întîmplă, dar într-o mai mică măsură, cu istoria perioadei „naziste" în Germania, „fascistă" în Italia, „franchistă" în Spania, cu războiul civil din Grecia etc. În acest secol de arme și sînge fiecare a fost prea ocupat cu propriile-i nefericiri pentru a mai putea compătimi nefericirile altora.

Ocultarea dimensiunii criminale a comunismului ne trimite totuși la trei motive specifice. Primul ține de atașamentul la ideea de revoluție. Astăzi încă, doliul după ideea de revoluție, așa cum a fost ea abordată în secolele XIX și XX, este departe de a se fi încheiat. Simbolurile sale — drapelul roșu, Internaționala, pumnul ridicat — renasc de fiecare dată cu ocazia unei mișcări sociale de anvergură. Che Guevara revine la modă. Grupuri fățiș revoluționare sînt active și se exprimă în toată legalitatea, tratînd cu dispreț cea mai mică reflecție critică despre crimele predecesorilor lor și nu ezită să reitereze vechile discursuri justificatoare ale lui Lenin, Troțki sau Mao. Această pasiune revoluționară nu este numai a altora. Mulți autori ai acestei cărți au crezut ei înșiși, un timp, în propaganda comunistă.

Al doilea motiv ține de participarea sovieticilor la victoria împotriva nazismului, care a permis comuniștilor să mascheze sub un patriotism înflăcărat scopurile lor tainice vizînd preluarea puterii. Începînd din iunie 1941, comuniștii din ansamblul țărilor ocupate au intrat într-o rezistență activă — și adesea armată — împotriva ocupantului nazist sau italian. Ca și rezistenții de altă obediență, ei au plătit prețul represiunii, fiind cu miile împușcați, masacrați, deportați. Și s-au folosit de acești martiri pentru a sacraliza cauza comunismului și a interzice orice critică la adresa lui. Pe deasupra, în cursul luptelor de rezistență, mulți necomuniști s-au legat prin solidaritatea luptei, a sîngelui, de comuniști, ceea ce a împie-

[21] Simone Weil, *L'Enracinement*, Gallimard, 1949.

[22] Tzvetan Todorov, „La Morale de l'historien", colocviul „L'Homme, la langue, les camps", Paris IV-Sorbona, mai 1997.

dicat mulți ochi să se deschidă. În Franța, atitudinea gaulliștilor a fost adesea comandată de această memorie comună și încurajată de politica generalului de Gaulle care folosea contraponderea sovietică împotriva americanilor.[23]

Această participare a comuniștilor la război și la victoria asupra nazismului a făcut să triumfe definitiv noțiunea de antifascism drept criteriu al adevărului de stînga și, bineînțeles, comuniștii au pozat în cei mai buni reprezentanți și apărători ai acestui antifascism, devenit pentru comuniști o marcă definitivă, în numele căreia le-a venit apoi ușor să impună tăcere recalcitranților. François Furet a scris cu privire la acest punct crucial pagini foarte limpezi. Nazismul învins a fost desemnat de Aliați ca „Răul absolut", comunismul rămînînd aproape mecanic în cîmpul Binelui. Acest lucru s-a întîmplat la Nürnberg, unde sovieticii au luat loc în rîndul procurorilor. Au fost foarte repede escamotate episoadele jenante privind valorile democratice, precum pactul germano-sovietic din 1939 sau masacrul de la Katyn. Victoria asupra nazismului era considerată ca o probă a superiorității sistemului comunist. Ea a avut mai ales drept efect, în Europa eliberată de anglo-americani, nașterea unui dublu sentiment: de gratitudine față de Armata Roșie (a cărei ocupație n-o înduraseră) și de vinovăție față de sacrificiile popoarelor URSS-ului, sentimente pe care propaganda comunistă le-a exploatat la sînge.

În paralel, modalitățile de „eliberare" a Europei de Est de către Armata Roșie au rămas aproape necunoscute în Vest, unde istoricii au asimilat două tipuri de eliberare foarte diferite: una a condus la reinstaurarea democrațiilor, cealaltă a deschis drumul dictaturilor. În Europa Centrală și Răsăriteană, sistemul sovietic solicita succesiunea Reichului de o mie de ani, iar Witold Gombrowicz exprima în cîteva cuvinte drama acestor popoare: „Sfîrșitul războiului nu a adus eliberarea Poloniei. În această tristă Europă Centrală, el semnifica numai înlocuirea unei nopți cu o alta, a călăilor lui Hitler cu cei ai lui Stalin. În clipa în care în cafenelele pariziene sufletele nobile salutau printr-un cîntec radios «emanciparea poporului polonez de sub jugul feudal», în Polonia, aceeași țigară aprinsă trecea într-o altă mînă și continua să ardă pielea umană."[24] Aici se află prăpastia între două memorii europene. Totuși, anumite lucrări au ridicat repede vălul, vorbind despre felul cum URSS i-a eliberat de nazism pe polonezi, nemți, cehi și slovaci.[25]

Ultimul motiv de ocultare este mai subtil și mai dificil de exprimat. După anul 1945, genocidul evreilor a apărut ca o paradigmă a barbariei moderne, ajungînd să ocupe aproape întregul spațiu rezolvat percepției terorii de masă în secolul XX. După ce negaseră, într-o vreme, specificitatea persecuției evreilor de către naziști, comuniștii au înțeles avantajul pe care-l puteau avea dintr-o asemenea recunoaștere pentru a reactiva periodic antifascismul. Spectrul „bestiei dezgustătoare, al cărei pîntec e încă fecund" — după faimoasa formulă a lui Bertolt Brecht

---

[23] Vezi Pierre Nora, „Gaullistes et communistes", *Les Lieux de mémoire*, Gallimard, 1997, Quarto, vol. 2.

[24] Witold Gombrowicz, *Testament. Entretiens avec Dominique de Roux*, Folio, 1996, p. 109.

[25] *Cf.* Piotr Pigorov, *J'ai quitté ma patrie*, La Jeune Parque, 1952; sau Michel Koriakoff, *Je me mets hors la loi*, Éditions du Monde nouveau, 1947.

— era agitat în permanență, cu orice ocazie și uneori chiar în mod deplasat. Mai recent, punerea în evidență a „singularității" genocidului evreilor, focalizînd atenția asupra unei atrocități excepționale, a împiedicat de asemenea perceperea altor realități de același ordin în lumea comunistă. Și apoi, cum să-ți fi imaginat că cei care prin victoria lor au contribuit la distrugerea unui sistem genocidar ar fi putut ei înșiși practica asemenea metode? Reflexul cel mai răspîndit a fost refuzul de a aborda un asemenea paradox.

Prima mare cotitură în recunoașterea oficială a crimelor comuniste s-a făcut la 24 februarie 1956. În seara aceea, Nikita Hrușciov, primul-secretar, urca la tribuna celui de al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Ședința s-a ținut cu ușile închise. La ea nu au asistat decît delegații la Congres. Într-o tăcere absolută, înfricoșați, l-au ascultat pe primul-secretar distrugînd metodic imaginea „tătucului popoarelor", a „genialului Stalin", care a fost timp de treizeci de ani eroul comunismului mondial. Acest raport, cunoscut de atunci sub denumirea de „raportul secret", constituie una din cotiturile fundamentale ale comunismului contemporan. Pentru prima oară, un șef comunist de cel mai înalt rang a recunoscut oficial, deși numai pentru uzul comuniștilor, că regimul care pusese mîna pe putere în 1917 cunoscuse o „derivă" criminală.

Motivele care l-au îndemnat pe „Domnul H" să încalce una din interdicțiile majore ale regimului sovietic au fost multiple. Obiectivul lui principal era imputarea crimelor comuniste numai lui Stalin, pentru ca prin circumscrierea și extirparea răului să salveze regimul. El urmărea totodată să dea o lovitură clanului staliniștilor care se opuneau puterii lui în numele metodelor fostului lor stăpîn și care, de altfel, începînd cu anul 1957, au fost demiși din toate funcțiile pe care le dețineau. Totuși, pentru prima oară din 1934, „moartea lor politică" n-a mai însemnat și o moarte *reală*, și putem să ghicim din acest simplu „detaliu" că motivațiile lui Hrușciov erau mai profunde. El, care fusese stăpînul Ucrainei mulți ani la rînd și, în această calitate, condusese și acoperise gigantice masacre, părea obosit de atîta sînge. În memoriile sale, în care, firește, joacă rolul personajului pozitiv, Hrușciov își amintește de stările sufletești prin care trecuse: „Congresul se va termina; se vor adopta rezoluții, toate de formă. Și? Cei împușcați cu sutele de mii vor rămîne tot pe conștiințele noastre."[26]

Brusc, își apostrofează dur camarazii:

„Ce vom face cu cei care au fost arestați, lichidați? [...] Știm acum că victimele represiunilor erau inocente. Avem dovada netăgăduită că, departe de a fi dușmani ai poporului, erau oameni, bărbați și femei, cinstiți, devotați Partidului, Revoluției, cauzei leniniste de edificare a socialismului și comunismului. [...] Este imposibil să acoperim totul. Mai devreme sau mai tîrziu cei care sînt în închisori, în lagăre, vor ieși și vor veni acasă. Vor povesti rudelor, prietenilor, tovarășilor ce s-a întîmplat. [...] Iată de ce sîntem obligați să mărturisim totul delegaților despre felul cum a fost condus Partidul în acei ani. [...] Cum să pretindem că n-am știut ce se întîmplă? Noi știm că în Partid domnea represiunea și arbitra-

---

[26] Nikita Khrouchtchev, *op. cit.*, p. 329.

rul, şi trebuie să spunem la Congres ceea ce ştim. [...] În viaţa celui care a comis o crimă vine o vreme în care mărturisirea îi asigură indulgenţa, dacă nu iertarea."[27]

La unii dintre aceşti oameni care participaseră direct la crimele puse la cale de Stalin şi care, în majoritate, îşi datorau promovarea exterminării predecesorilor lor în funcţie, apărea o anumită formă de remuşcare; desigur, o remuşcare la care erau constrînşi, o remuşcare interesată, o remuşcare de politician, dar oricum o remuşcare. Cineva trebuia să oprească masacrul. Hruşciov a avut acest curaj, chiar dacă în 1956 n-a ezitat să trimită tancurile la Budapesta.

În 1961, la cel de-al XXII-lea Congres al PCUS, Hruşciov evoca nu numai victimele comuniste, ci ansamblul victimelor lui Stalin, propunînd chiar să se ridice un monument în memoria lor. Fără îndoială, depăşise limita invizibilă, dincolo de care era pus sub semnul întrebării chiar principiul regimului: monopolul puterii absolute rezervat partidului comunist. Monumentul nu se va ridica niciodată. În anul 1962, primul-secretar autoriza publicarea nuvelei lui Soljeniţîn *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici*. Pe 24 octombrie 1964, Hruşciov a fost demis brutal din toate funcţiile, fără să fie însă nici el lichidat, şi a murit în anonimat în anul 1971.

Toţi analiştii recunosc importanţa decisivă a „raportului secret" care a provocat o ruptură fundamentală în traiectoria comunismului din secolul XX. François Furet, care tocmai părăsise Partidul Comunist Francez în 1954, scria în această privinţă: „Or, iată că, îndată ce este cunoscut, «raportul secret» din februarie 1956, bulversează dintr-o dată ideea comunistă în întreaga lume. Glasul care denunţă crimele lui Stalin nu mai vine din Occident, ci de la Moscova, ba chiar din inima templului — Kremlinul. Nu mai e glasul unui comunist rătăcit de turmă, ci al primului între comuniştii lumii, şef al partidului Uniunii Sovietice. În loc să fie atins de bănuiala ce afectează discursul foştilor comunişti, acest glas posedă autoritatea supremă cu care sistemul şi-a învestit conducătorul. [...] Formidabila putere exercitată de raport asupra minţii oamenilor vine din faptul că nu există nimeni care să-l contrazică."[28]

Evenimentul era cu atît mai paradoxal cu cît, chiar de la început, un mare număr de contemporani îi puseseră în gardă pe bolşevici împotriva pericolelor demersului lor. Începînd cu 1917–1918, în sînul aceleiaşi mişcări socialiste, s-au înfruntat cei care credeau „în marea lumină de la Răsărit" cu cei care-i criticau necontenit pe bolşevici. Cearta se ducea mai ales cu privire la metoda lui Lenin: violenţă, crime, teroare. Chiar dacă, între anii '20 şi '50, partea întunecată a experienţei bolşevice a fost denunţată de mulţi martori, victime sau observatori competenţi, în nenumărate articole şi lucrări, a trebuit să aşteptăm pînă cînd comuniştii aflaţi la putere să recunoască ei înşişi — şi doar parţial — această realitate pentru ca o fracţiune din ce în ce mai largă a opiniei publice să înceapă să devină

[27] Nikita Khrouchtchev, *op. cit.*, pp. 331–332.

[28] François Furet, *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, p. 513. [Vezi trad. rom. de Emanoil Marcu şi Vlad Russo: *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, Humanitas, 1996, p. 472 — *n.t.*]

conștientă de dramă. Recunoaștere piezișă, pentru că „raportul secret" nu aborda decît chestiunea victimelor comuniste; recunoaștere totuși, care aducea o primă confirmare a mărturiilor și studiilor anterioare, venind să întărească ceea ce fiecare bănuia de mult: comunismul provocase în Rusia o imensă tragedie.

Conducătorii multor „partide frățești" s-au lăsat greu convinși să se angajeze pe calea dezvăluirilor. Pe lîngă precursorul Hrușciov, făceau chiar figură de întîrziați: a fost nevoie să așteptăm anul 1979 pentru ca Partidul Comunist Chinez să distingă în politica lui Mao „marile merite" — pînă în 1957 — și „marile erori" de după aceea. Vietnamezii nu au abordat chestiunea decît prin intermediul condamnării genocidului practicat de Pol Pot. Cît despre Castro, el a negat atrocitățile comise sub egida lui.

Pînă în clipa aceea, denunțarea crimelor comuniste nu venise decît din partea dușmanilor, a disidenților troțkiști sau anarhiști; și ea nu fusese deosebit de eficace. Voința de a mărturisi a fost la fel de puternică la cei scăpați din masacrele comuniste ca și la supraviețuitorii masacrelor naziste. Dar au fost foarte puțin sau deloc ascultați, mai ales în Franța, unde experiența concretă a sistemului concentraționar sovietic nu atinsese direct decît grupuri restrînse, cum a fost cel intitulat „Malgré-nous" din Alsacia-Lorena.[29] În majoritatea timpului, mărturiile, marile explozii ale memoriei, lucrările comisiilor independente create la inițiativa cîtorva persoane — cum ar fi Comisia internațională privind regimul concentraționar a lui David Rousset sau Comisia pentru stabilirea adevărului privind crimele lui Stalin — au fost acoperite de zgomotoasa propagandă comunistă, însoțită de o tăcere lașă sau indiferentă. Această tăcere, care urmează în general unui moment de sensibilizare datorat apariției unei opere — *Arhipelagul Gulag* de Soljenițîn — sau a unei mărturii mai de necontestat decît altele — *Povestirile de la Kolîma*, de Varlam Șalamov[30], sau *Utopia ucigașă* de Pin Yathay[31] —, demonstrează o rezistență la șoc proprie unor fracțiuni mai largi sau mai restrînse ale societăților occidentale față de fenomenul comunist; ele au refuzat pînă astăzi să privească realitatea în față: sistemul comunist comportă, chiar dacă în diferite grade, o dimensiune fundamental criminală. Prin acest refuz, ele au participat la minciună, în sensul pe care-l dădea Nietzsche: „A refuza să vezi ceea ce văd toți, a refuza să vezi cum văd toți."

În ciuda tuturor dificultăților de a aborda chestiunea, mulți observatori și-au încercat puterile. Din anii '20 pînă în anii '50 — și în lipsa datelor sigure, tăinuite cu grijă de regimul sovietic —, cercetarea se baza mai ales pe mărturiile transfugilor. Susceptibile de a nutri o dorință de răzbunare, de denigrare sistematică, sau de a fi manipulate de o putere anticomunistă, aceste mărturii — contestabile pentru istorici ca orice mărturie — erau permanent desconsiderate de adulatorii comunismului. Ce trebuia să credem în anul 1959 despre descrierea Gulagului

---

[29] *Cf.* Pierre Rigoulot, *Les Français au Goulag*, Fayard, 1984; și mai ales Jacques Rossi, *Le Goulag de A à Z*, Le Cherche Midi, 1997.

[30] Varlam Chalamov, *Récits de la Kolyma*, F. Maspero, 1980, reed. La Découverte/ Fayard, 1986.

[31] Pin Yathay, *L'Utopie meurtrière*, Robert Laffont, 1980.

furnizată de un transfug cu funcție mare în KGB, așa cum a fost ea restituită într-o carte a lui Paul Barton?[32] Și cum trebuia privit Paul Barton, el însuși exilat cehoslovac, pe numele său adevărat Jiri Veltrusky, unul din organizatorii insurecției antinaziste de la Praga din anul 1945, constrîns să fugă din țară în 1948? Or, confruntarea sa cu arhivele de-acum deschise dovedesc că această informație din 1959 era perfect credibilă.

În anii '70 și '80, marea operă a lui Soljenițîn — *Arhipelagul Gulag*, apoi ciclul „Nodurilor" Revoluției ruse — a provocat un veritabil șoc în opinia publică. Mai mult, fără îndoială, șocul literaturii, al cronicarului de geniu, decît conștientizarea generală a oribilului sistem pe care-l descria. Și totuși, Solejnițîn a străpuns cu greu crusta de minciuni, de vreme ce un jurnalist de la un mare cotidian francez îl compara în 1975 cu Pierre Laval, Doriot și Déat, „cei care-i primiseră pe naziști ca pe eliberatori"[33]. Mărturia lui a fost totuși decisivă pentru o primă conștientizare, ca și aceea a lui Șalamov despre Kolîma sau a lui Pin Yathay despre Cambodgia. Mai recent, Vladimir Bukovski, importantă personalitate a disidenței sovietice sub Brejnev, a scos un nou strigăt de protest cerînd, sub titlul *Judecată la Moscova*[34], instituirea unui nou Tribunal de la Nürnberg pentru a judeca activitățile criminale ale regimului; cartea lui a dobîndit în Occident un succes de critică. Simultan, reînfloresc publicațiile care pledează pentru reabilitarea lui Stalin.[35]

La acest sfîrșit de secol XX, ce motivație ar putea însufleți explorarea unui domeniu atît de tragic, atît de tenebros, atît de polemic? Astăzi, arhivele nu numai că ne confirmă aceste mărturii izolate, dar ne permit să mergem mult mai departe. Arhivele interne ale sistemului de represiune al fostei Uniuni Sovietice, ale fostelor democrații populare, ale Cambodgiei aduc în lumină o realitate terifiantă: caracterul masiv și sistematic al terorii care, într-un număr mare de cazuri, a ajuns la crimă împotriva umanității. A sosit momentul să abordăm, într-o manieră științifică — documentată de fapte incontestabile și eliberată de mizele politico-ideologice care o grevau — chestiunea recurentă pe care toți observatorii și-au pus-o: ce loc deține crima în sistemul comunist?

În această perspectivă, care ar putea fi aportul nostru specific? Demersul nostru răspunde în primul rînd unei datorii față de istorie. Nici o temă nu-i este interzisă istoricului, iar interesele și presiunile de orice ordin — politic, ideologic, personal — nu trebuie să-l împiedice să urmeze drumul cunoașterii, al exhumării și al interpretării faptelor, mai ales cînd acestea au fost mult timp și intenționat îngropate în taina arhivelor și a conștiințelor. Or, această istorie a terorii comuniste constituie una din laturile majore ale unei istorii europene capabile să

---

[32] Paul Barton, *L'Institution concentrationnaire en Russie, 1930–1951*, Plon, 1959.

[33] Bernard Chapuis, *Le Monde*, 3 iulie 1975.

[34] Vladimir Boukovski, *Jugement à Moscou*, Robert Laffont, 1995.

[35] Vezi, de exemplu, cartea lui Ludo Martens, *Un autre regard sur Staline* (EPO, 1994, 350 p.), vîndută la Tîrgul de carte „Fête de l'*Humanité*", 1997. Într-un stil ceva mai puțin hagiografic, Lilly Marcou a publicat *Staline, vie privée*, Calmann-Lévy, 1996.

țină ferm laolaltă cele două extreme ale marii probleme istoriografice a totalitarismului. Acesta a cunoscut o versiune hitleristă, dar și una leninistă și stalinistă, și nu este acceptabil să elaborăm o istorie hemiplegică, ignorînd versantul comunist. Tot așa cum nu poate dura poziția de repliere constînd în reducerea istoriei comunismului numai la dimensiunea națională, socială sau culturală. Cu atît mai mult cu cît această participare la fenomenul totalitar nu s-a limitat la Europa și la episodul sovietic. Ea implică, de asemenea, China maoistă, Coreea de Nord, Cambodgia lui Pol Pot. Fiecare comunism național a fost legat printr-un cordon ombilical de matricea rusă și sovietică, contribuind la dezvoltarea acestei mișcări mondiale. Istoria cu care ne confruntăm este cea a unui fenomen care s-a dezvoltat în toată lumea și care a implicat întreaga umanitate.

A doua datorie căreia îi răspunde această carte este o datorie de memorie. Este o obligație morală să onorăm memoria celor morți, mai ales cînd ei sînt victimele inocente și anonime ale unui Moloh cu puteri absolute care a încercat să le șteargă pînă și amintirea. După căderea zidului Berlinului și prăbușirea centrului puterii comuniste de la Moscova, Europa, continent matricial al experiențelor tragice ale secolului XX, este pe cale să-și recompună o memorie comună. Putem și noi, la rîndul nostru, să contribuim la ea. Autorii acestei cărți sînt ei înșiși purtători ai acestei memorii, unul mai legat de Europa Centrală prin viața sa personală, celălalt de ideea și practica revoluționară prin angajamentele contemporane anului 1968 sau mai recente.

Această dublă datorie, de memorie și istorie, se înscrie în cadre foarte diverse. Uneori ea atinge țări în care comunismul n-a avut niciodată influență, nici asupra societății, nici asupra puterii — Marea Britanie, Australia, Belgia etc. Alteori, se manifestă în țări în care comunismul a fost o putere de temut — Statele Unite după 1946 — sau redutabilă, chiar dacă nu a ajuns niciodată la putere — Franța, Italia, Spania, Grecia, Portugalia. În altă parte, ea se impune cu forță în țările unde comunismul a pierdut puterea pe care a deținut-o zeci de ani — Europa de Est, Rusia. În sfîrșit, mica ei flacără șovăie în mijlocul pericolelor în țările în care comuniștii mai sînt încă la putere — China, Coreea de Nord, Cuba, Laos, Vietnam.

În funcție de aceste situații diverse, atitudinea contemporanilor față de istorie și memorie diferă. În primele două cazuri, ea se leagă de un demers relativ simplu de cunoaștere și reflecție. În al treilea caz, ea se confruntă cu necesitățile reconcilierii naționale, cu sau fără pedeapsa călăilor; în această privință, Germania reunificată oferă, fără îndoială, un exemplu surprinzător și „miraculos" — e de ajuns să ne gîndim la dezastrul iugoslav. Dar ex-Cehoslovacia — devenită Republica Cehă și Slovacia — Polonia, Cambodgia se mai lovesc încă de suferințele memoriei și de istoria comunismului. Un anume grad de amnezie, spontană sau oficială, poate părea indispensabilă pentru pansarea rănilor morale, psihice, afective, personale, colective, provocate de o jumătate de secol de comunism. Acolo unde comunismul este încă la putere, călăii sau moștenitorii lor fie se angajează într-o negare sistematică, așa cum se întîmplă în Cuba sau China, fie continuă să revendice teroarea ca mod de guvernare — ca în Coreea de Nord.

Această datorie de memorie și istorie are incontestabil o dimensiune morală. Și vor fi unii care ne vor apostrofa: „Cine vă autorizează să spuneți ce e bine și ce e rău?"

După criterii care-i sînt proprii, aceasta era și miza vizată de Biserica catolică al cărei papă, Pius al XI-lea, condamna prin două enciclice distincte, la numai cîteva zile distanță, nazismul — *Mit Brennender Sorge*, la 14 martie 1937 —, și comunismul — *Divini redemptoris*, la 19 martie 1937. Aceasta din urmă afirma că Dumnezeu a dat omului prerogative: „dreptul la viață, la integritate corporală, la mijloacele necesare existenței; dreptul de a merge spre capătul vieții pe calea trasată de Dumnezeu; dreptul de asociere, de proprietate și dreptul de a uza de această proprietate". Și chiar dacă putem denunța o anumită ipocrizie a Bisericii care cauționa îmbogățirea excesivă a unora prin exproprierea altora, apelul la respectarea demnității umane nu rămîne mai puțin esențial.

Încă din 1931, în enciclica *Quadragesimo Anno*, Pius al XI-lea scria: „Comunismul are în învățătura și în acțiunea lui un dublu scop pe care-l urmărește nu în taină și pe căi ocolite, ci deschis, la lumina zilei și prin toate mijloacele, chiar cele mai violente: o luptă de clasă implacabilă și dispariția completă a proprietății private. În urmărirea acestui scop, nu există nimic de care să se teamă, nimic demn de respect. Acolo unde pune mîna pe putere se arată sălbatic și inuman, într-o măsură incredibilă și inexplicabilă, după cum o dovedesc îngrozitoarele masacre și ruine pe care le-a acumulat în imensele țări ale Europei Răsăritene și ale Asiei." Avertismentul primea un sens deplin venind de la o instituție care, de-a lungul mai multor secole și în numele credinței, a justificat masacrele necredincioșilor, a dezvoltat Inchiziția, a îngrădit libertatea de gîndire și a ajuns să sprijine regimuri dictatoriale cum au fost cele ale lui Franco sau Salazar.

Totuși, dacă Biserica era în rolul ei de cenzor moral, care trebuie să fie, care poate fi discursul istoricului în fața povestirii „eroice" a partizanilor comunismului sau în fața relatării patetice a victimelor sale? În *Mémoires d'outre-tombe*, François-René de Chateaubriand scria: „Cînd în tăcerea abjecției nu se mai aud decît lanțurile sclavului și vocea delatorului; cînd totul tremură în fața tiranului și cînd e tot atît de periculos să dobîndești favoarea pe cît e de a-i merita dizgrația, apare istoricul, însărcinat cu răzbunarea popoarelor. În zadar prosperă Nero, Tacitus s-a născut deja în imperiu."[36] Departe de noi ideea de a ne institui în deținători ai enigmaticei „răzbunări a popoarelor", în care Chateaubriand nu mai credea la sfîrșitul vieții sale; dar, la modestul său nivel, istoricul devine, aproape fără voia lui, purtătorul de cuvînt al celor cărora, din cauza terorii, le-a fost imposibil să spună adevărul despre condiția lor. El are sarcina de a face muncă de cunoaștere; datoria lui cea dintîi este să stabilească faptele și elementele adevărului care vor deveni cunoaștere. Pe deasupra, relația sa cu istoria comunismului este una specială: el e constrîns să devină istoriograful minciunii. Și, chiar dacă deschiderea arhivelor îi oferă materialele indispensabile, el trebuie să se ferească de orice naivitate, numeroase probleme urmînd să devină obiect de controverse, uneori nevindecate de prejudecăți. Totuși, această cunoaștere istorică nu se poate abstra-

[36] François-René de Chateaubriand, *Mémoires d'outre-tombe*, Gallimard, Paris, ediție Quarto, 1997.

ge unei judecăți care răspunde la anumite valori fundamentale: respectul regulilor democrației reprezentative și, mai ales, respectul vieții și demnității umane. La acest nivel îi „judecă“ istoricul pe actorii istoriei.

La aceste motive de ordin general în angajarea unui travaliu de memorie și istorie, se adaugă pentru unii o motivație personală. Autorii cărții n-au rămas întotdeauna străini de fascinația comunismului. Uneori chiar au luat parte direct, la modestul lor nivel, la sistemul comunist, fie în mișcarea ortodoxă leninist-stalinistă, fie în mișcările anexe și disidente (troțkistă, maoistă). Iar dacă rămîn ancorați la stînga — și tocmai din acest motiv —, trebuie să reflecteze asupra cauzelor orbirii lor. Această reflecție s-a angajat și ea pe căile cunoașterii, jalonate de alegerea temelor de studiu, prin publicațiile lor științifice și colaborarea la reviste — *La Nouvelle Alternative, Communisme.* Cartea de față nu este decît un moment al acestei reflecții; dar dacă ei o cercetează necontenit, o fac pentru că au conștiința că nu trebuie să lase unei extreme drepte din ce în ce mai prezente privilegiul de a spune adevărul. Analizarea și condamnarea crimelor comuniste trebuie făcute în numele valorilor democratice, nu al idealurilor național-fasciste.

Această abordare implică o uriașă muncă de comparație, de la China la URSS, din Cuba în Vietnam. Or, noi nu dispunem acum de o documentație omogenă. În anumite cazuri, arhivele s-au deschis — s-au întredeschis —, în altele nu. Dar nu ni s-a părut un motiv suficient pentru a amîna munca; știm destule lucruri din surse „sigure“ ca să ne lansăm într-o întreprindere care, chiar dacă nu are nici o pretenție de exhaustivitate, se angajează într-o activitate de pionierat, dorind să inaugureze un vast șantier de cercetare și reflecție. Am început o primă trecere în revistă a unui maximum de fapte, o primă abordare care ar merita să fie reluată în multe alte lucrări. Dar trebuie să începem, nereținînd decît faptele cele mai clare, mai incontestabile, mai grave.

Studiul nostru conține multe vorbe și puține imagini. Se atinge aici unul din punctele sensibile ale ocultării crimelor comunismului: într-o societate mondială supramediatizată, în care imaginea — fotografiată sau televizată — este aproape singura credibilă pentru opinia publică, nu dispunem decît de puține fotografii de arhivă despre Gulag sau Laogai, nici o fotografie despre deculachizare sau despre foametea provocată de Marele Salt. Învingătorii de la Nürnberg au putut să fotografieze și să filmeze în voie miile de cadavre ale lagărului de la Bergen-Belsen, și s-au găsit fotografii făcute chiar de călăi, cum este aceea a unui german împușcînd de aproape o femeie cu un copil în brațe. Nimic asemănător pentru lumea comunistă, în care teroarea era organizată în cel mai strict secret.

Cititorul să nu se limiteze la cele cîteva documente iconografice reunite aici. Să consacre timpul necesar pentru a lua cunoștință, pagină cu pagină, de calvarul îndurat de milioane de oameni. Să facă indispensabilul efort de imaginație pentru a-și reprezenta ceea ce a fost imensa tragedie care va continua să marcheze istoria mondială în deceniile care vor veni. Atunci se va pune pentru el problema esențială: de ce? De ce Lenin, Troțki, Stalin și ceilalți au crezut că e necesar să-i extermine pe cei pe care-i considerau „dușmani“? De ce s-au crezut autorizați să încalce codul nescris care prezidează viața Umanității: „Să nu ucizi“? Vom încerca, la sfîrșitul lucrării, să răspundem la această întrebare.

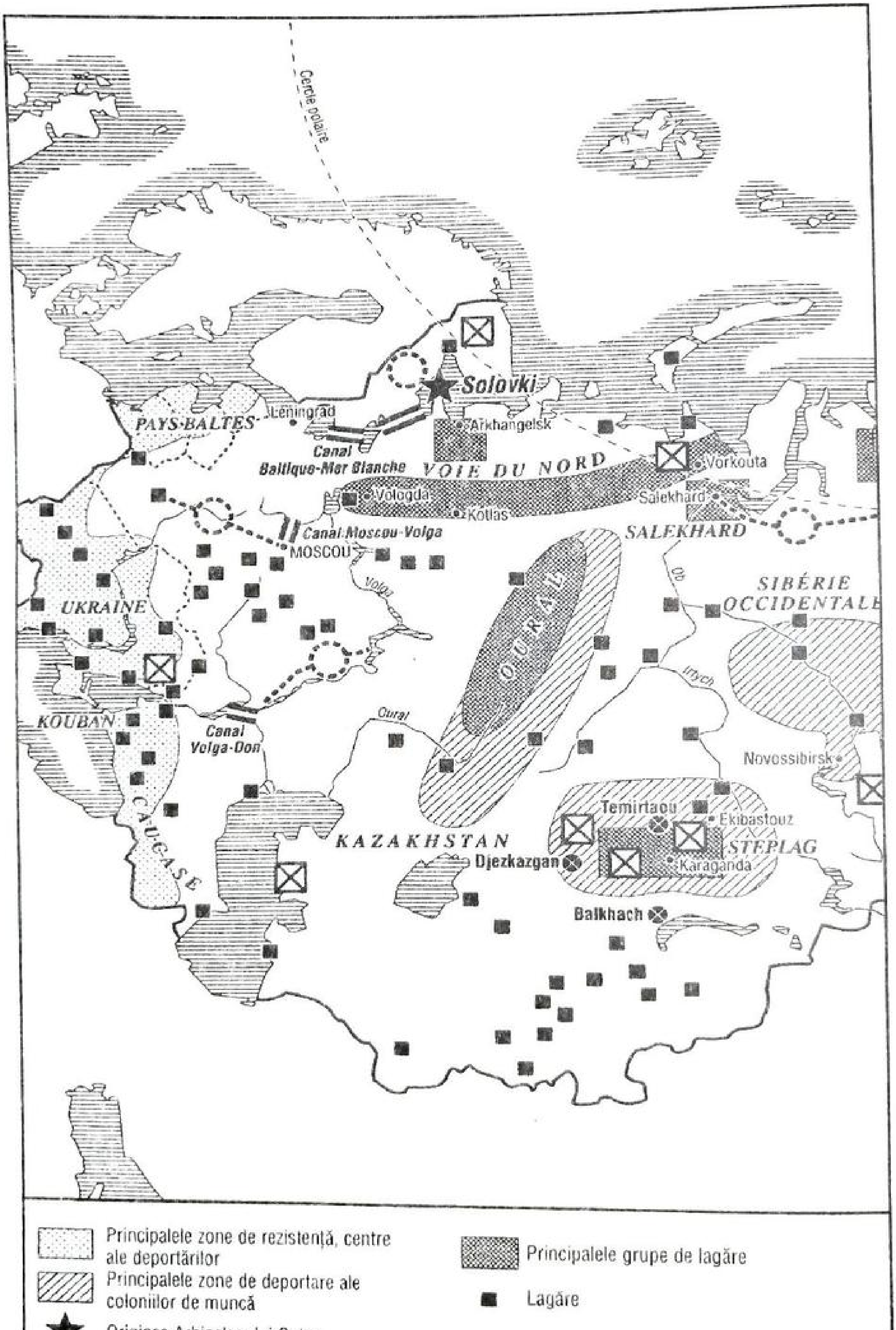
PARTEA ÎNTÎI

UN STAT ÎMPOTRIVA POPORULUI SĂU

Violențe, represiuni, teroare în Uniunea Sovietică

de Nicolas Werth

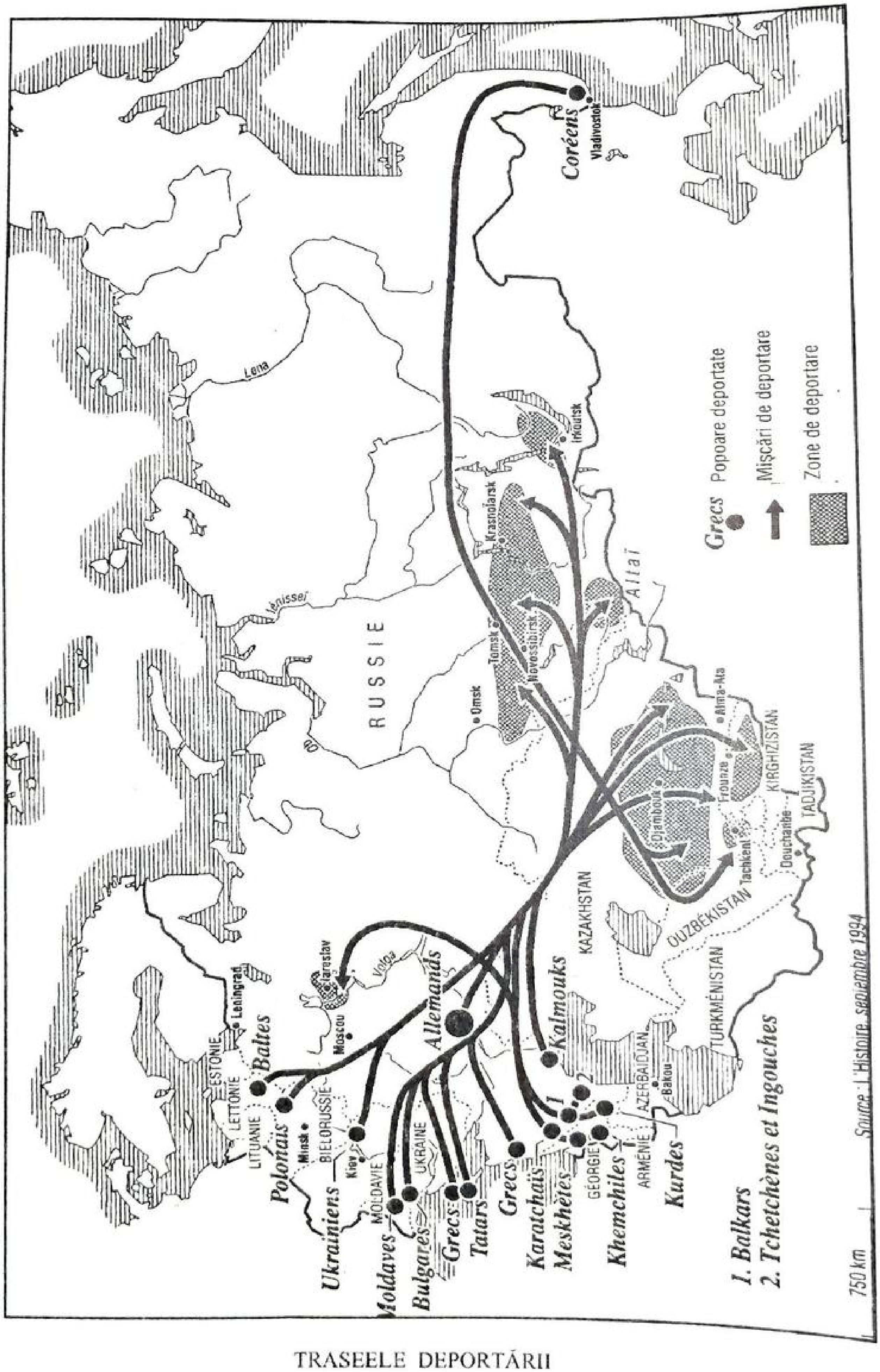
Traducere din franceză de LUANA SCHIDU (cap. 1–5) și BRÎNDUȘA PRELIPCEANU (cap. 6–15)

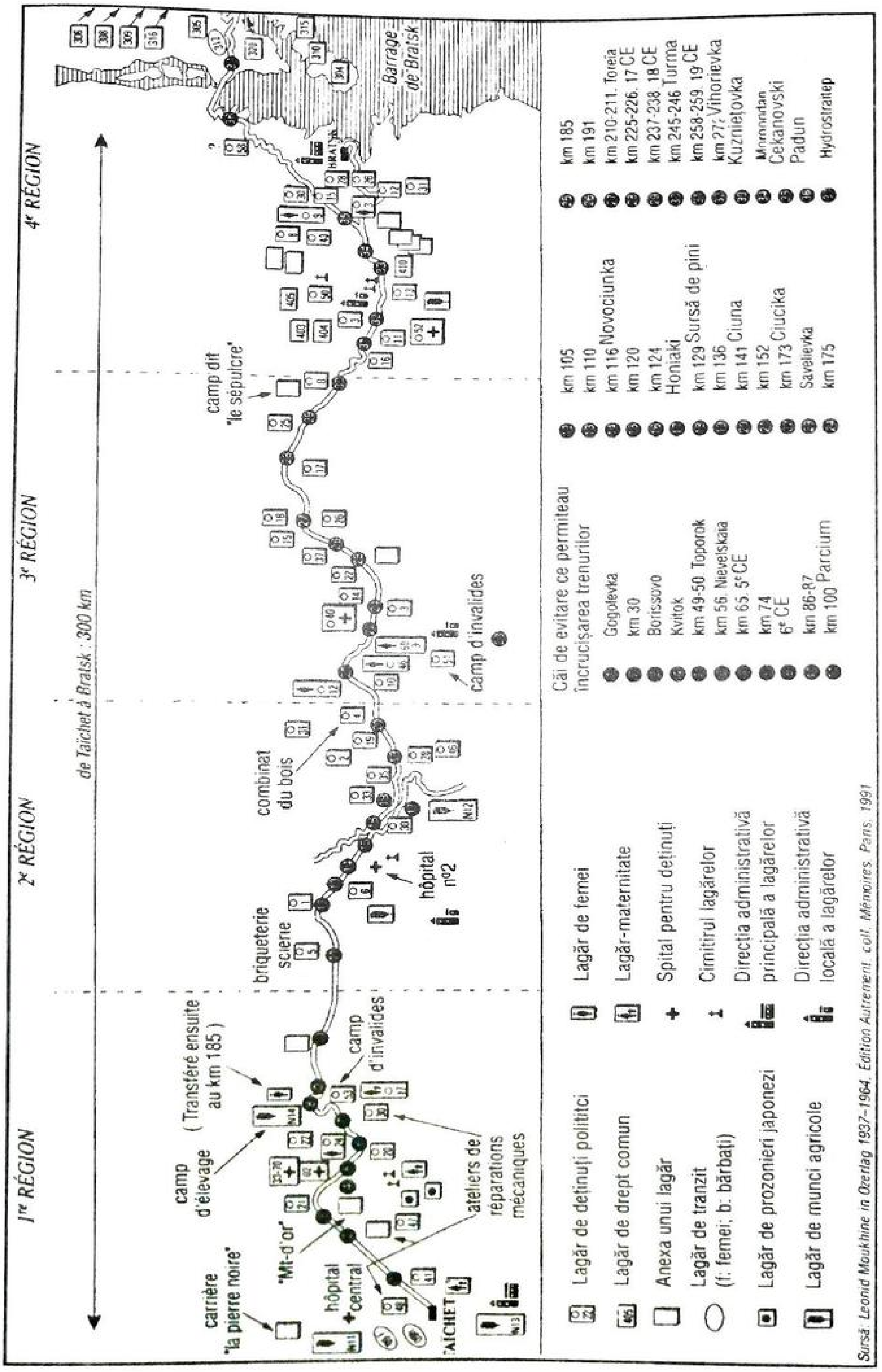
ARHIPELAGUL

TCHOUKHOTKA
KOLYMA
Magadan
Norilsk
NORILSK
Igarka
Lena
Ienissei
SAKHALINE
Komsomolsk
Sovetskaya
Gavan
OZERLAG
Bratsk
Svobodny
Kenerovo
Taichet
KOUZBASS
Nakhodka
Mari şantiere rutiere sau feroviare
Mari canale construite de deţinuţi
Oraşe construite de deţinuţi
Regiuni miniere
500 km
Carte Edigraphie

GULAG

TRASEELE DEPORTĂRII

ARHIPELAGUL OZERLAG

1
Paradoxuri și neînțelegeri ale lui Octombrie

„O dată cu căderea comunismului, necesitatea de a demonstra caracterul «ineluctabil din punct de vedere istoric» al *Marii Revoluții Socialiste din Octombrie* a dispărut. Anul 1917 putea deveni în sfîrșit un obiect istoric «normal». Din nefericire, istoricii, și cu atît mai puțin societatea noastră, nu sînt gata să rupă definitiv cu mitul fondator al anului zero, al acestui an în care avea să înceapă totul: fericirea sau nefericirea poporului rus."

Aceste cuvinte ale unui istoric rus contemporan ilustrează o permanență: la optzeci de ani după eveniment, „lupta pentru povestirea" lui 1917 continuă.

Pentru o primă școală istorică, pe care am putea-o califica drept „liberală", Revoluția din Octombrie n-a fost decît un puci impus de violență unei societăți pasive, rezultat al unei abile conspirații urzite de o mînă de fanatici disciplinați și cinici, lipsiți de orice sprijin real în țară. Astăzi, majoritatea istoricilor ruși, precum și elitele cultivate și conducătorii Rusiei postcomuniste, și-au însușit vulgata liberală. Privată de orice greutate socială și istorică, Revoluția din Octombrie 1917 apare ca un accident care a deturnat de la cursul său firesc Rusia prerevoluționară, o Rusie bogată, harnică și pornită pe drumul cel bun spre democrație. Proclamată sus și tare, cu atît mai mult cu cît în realitate se păstrează o continuitate remarcabilă a elitelor conducătoare care au aparținut în întregime nomenclaturii comuniste, ruptura simbolică de „paranteza monstruoasă a sovietismului" prezintă un atu important: cel de a fi eliberat societatea rusă de greutatea culpabilității, de o căință atît de apăsătoare în anii *perestroikăi*, marcați de redescoperirea dureroasă a stalinismului. Dacă lovitura de stat bolșevică din 1917 n-a fost decît un accident, atunci poporul rus n-a fost decît o victimă inocentă.

Confruntată cu această interpretare, istoriografia sovietică a încercat să arate că Octombrie 1917 fusese rezultatul logic, previzibil, inevitabil, al unui itinerar eliberator întreprins de „masele" raliate în mod conștient la bolșevism. De-a lungul diverselor sale avataruri, acest curent istoriografic a amestecat „lupta pentru povestirea" lui 1917 cu problema legitimității regimului sovietic. Dacă Marea Revoluție din Octombrie a fost realizarea sensului Istoriei, un eveniment purtător al unui mesaj de emancipare adresat popoarelor din lumea întreagă, atunci sistemul politic, instituțiile, statul care au rezultat de aici rămîn, în ciuda tuturor greșelilor care au putut fi comise de către stalinism, legitime. Prăbușirea regimului sovietic a antrenat în mod firesc o delegitimare completă a Revoluției din Octombrie 1917 și dispariția vulgatei marxizante, aruncată, pentru a relua o celebră formulă bolșevică, „în gropile de gunoi ale Istoriei". Cu toate acestea, ca și amintirea

fricii, amintirea acestei vulgate rămîne vie, chiar dacă mai mult în Occident decît în fosta URSS.

Respingînd atît vulgata liberală cît și vulgata marxizantă, un al treilea curent istoriografic s-a străduit să „dezideologizeze" istoria revoluției ruse, să înțeleagă, după cum scrie Marc Ferro, că „insurecția din Octombrie 1917 a putut fi o mișcare de masă, dar că în același timp a participat la ea doar un număr mic de oameni". Printre numeroasele întrebări pe care și le pun, referitor la 1917, mulți istorici care refuză schema simplistă a istoriografiei liberale dominante în prezent figurează cîteva probleme-cheie. Ce rol au jucat militarizarea economiei și brutalizarea raporturilor sociale care au urmat intrării Imperiului Rus în primul război mondial? Apăruse oare o anumită violență socială care avea să pregătească o violență politică manifestată mai tîrziu împotriva societății? Cum a putut o revoluție populară și plebee profund antiautoritară și antistatală să aducă la putere grupul politic cel mai dictatorial și mai etatist? Ce legătură se poate stabili între incontestabila radicalizare a societății rusești pe tot parcursul anului 1917 și bolșevism?

O dată cu trecerea timpului și datorită numeroaselor lucrări ale unei istoriografii conflictuale, și prin urmare stimulantă intelectual, Revoluția din Octombrie 1917 ne apare ca un moment de convergență a două mișcări: preluarea puterii politice, rod al unei minuțioase pregătiri insurecționale, de către un partid care se distinge radical, prin practici, organizare și ideologie, de toți ceilalți actori ai revoluției; o vastă revoluție socială, multiformă și autonomă. Această revoluție socială se manifestă sub aspecte foarte diferite: la început, o uriașă răscoală țărănească, vastă mișcare de fond care își are rădăcinile într-o lungă istorie, marcată nu numai de ura față de proprietarul funciar, ci și de o profundă neîncredere a țărănimii față de oraș, de lumea exterioară, față de orice formă de ingerință a statului.

Vara și toamna lui 1917 apar astfel ca un rezultat, în sfîrșit victorios, al unui mare ciclu de revolte început în 1902 și culminînd pentru prima dată în 1905–1907. Anul 1917 este o etapă decisivă a unei mari revoluții agrare, a înfruntării dintre țărănime și marii proprietari pentru însușirea pămînturilor, realizarea atît de așteptată a „împărțirii negre", o împărțire a tuturor pămînturilor în funcție de numărul gurilor de hrănit din fiecare familie. Dar este de asemenea o etapă importantă în înfruntarea dintre țărănime și stat, pentru respingerea oricărei tutele a puterii orașelor asupra satelor. În acest context, 1917 nu este decît unul dintre punctele de reper al unui cliclu de înfruntări care va culmina în 1918–1922, apoi în anii 1929–1933, încheindu-se cu înfrîngerea totală a lumii rurale, săpată la rădăcină de colectivizarea forțată a pămînturilor.

În paralel cu revoluția țărănească, asistăm, pe tot parcursul anului 1917, la o descompunere în profunzime a armatei, formată din aproape zece milioane de țărani-soldați mobilizați de mai bine de trei ani într-un război al cărui sens nu-l înțelegeau deloc — aproape toți generalii deplîngeau lipsa de patriotism a acestor soldați-țărani prea puțin integrați politic în națiune și al căror orizont civic nu depășea granițele comunității lor rurale.

O a treia mișcare de fond atinge o minoritate socială reprezentînd cel mult 3% din populația activă, dar o minoritate eficientă din punct de vedere politic, foarte

concentrată în marile orașe ale țării, muncitorimea. Acest mediu, care condensează toate contradicțiile sociale ale unei modernizări economice în progres începute de cel mult o generație, dă naștere unei mișcări revendicative muncitorești specifice, în jurul cuvintelor de ordine autentic revoluționare — „controlul muncitorilor" și „puterea sovietelor".

În sfîrșit, o a patra mișcare se precizează prin emanciparea rapidă a naționalităților și popoarelor alogene ale fostului imperiu țarist, care își cer autonomia, apoi independența.

Fiecare dintre aceste mișcări are propria ei temporalitate, dinamica ei internă, aspirațiile ei specifice, care în mod evident nu aveau să fie reduse nici la sloganuri bolșevice și nici la acțiunea politică a acestui partid. Aceste mișcări acționează, pe tot parcursul anului 1917, ca tot atîtea *forțe dizolvante* care contribuie la distrugerea instituțiilor tradiționale și, în general, a tuturor formelor de autoritate. Preț de un moment scurt dar decisiv — sfîrșitul anului 1917 — acțiunea bolșevicilor, minoritate politică ce acționa în vidul instituțional creat, merge în sensul aspirațiilor celor mai mulți, chiar dacă obiectivele pe termen mediu și lung sînt diferite. Pentru un moment, lovitura de stat politică și revoluția socială converg, sau, mai exact, se ciocnesc, înainte de a porni divergent spre decenii de dictatură.

Mișcările sociale și naționale care au explodat în toamna lui 1917 s-au dezvoltat în favoarea unei conjuncturi foarte speciale care a combinat în ea însăși, într-o situație de război totală, sursa regresiei și brutalității generale, criza economică, tulburarea relațiilor sociale și lichidarea statului.

Departe de a da un nou impuls regimului țarist și de a întări coeziunea, încă extrem de imperfectă, a corpului social, primul război mondial acționează ca un extraordinar revelator al fragilității unui regim autocratic deja zdruncinat de revoluția din 1905–1906 și slăbit de o politică inconsecventă care alterna concesii insuficiente cu înăspriri de regim conservatoare. Războiul a accentuat în egală măsură slăbiciunile unei modernizări economice neîmplinite, dependentă de un aflux regulat de capital, de tehnologie și de specialiști străini. El a reactivat ruptura profundă dintre o Rusie urbană, industrială și guvernantă și o Rusie rurală, neintegrată politic și încă în mare măsură închisă în structurile sale locale și comunitare.

Ca și ceilalți beligeranți, guvernul țarist contase pe faptul că războiul avea să fie scurt. Închiderea granițelor și blocada economică a Rusiei revelau brutal dependența imperiului față de furnizorii săi străini. Pierderea provinciilor din vest, invadate de armatele germane și austro-ungare încă din 1915, a privat Rusia de produsele industriei poloneze, una din cele mai dezvoltate din imperiu. Economia națională nu a rezistat multă vreme la prigoana războiului: din 1915, sistemul de transporturi feroviare a fost dezorganizat, din lipsă de piese de schimb. Adaptarea majorității la eforturile militare a spart piața internă. După cîteva luni lipseau produsele manufacturate și în țară s-au instalat penuria și inflația. În sate, situația s-a degradat rapid: oprirea brutală a creditului agricol și a comasării, mobilizarea masivă a bărbaților în armată, rechiziționările de șeptel și cereale, penuria de bunuri manufacturate, întreruperea circuitelor de schimb între sate și orașe au stopat net procesul de modernizare a exploatărilor rurale pornit cu succes, din 1906, de

către primul-ministru Piotr Stolîpin, asasinat în 1910. Trei ani de război au întărit perceperea de către țărani a statului ca o forță ostilă și străină. Vexările cotidiene într-o armată în care soldatul era tratat mai degrabă ca un șerb decît ca un cetățean au exacerbat tensiunile dintre oamenii de rang și ofițeri, în timp ce înfrîngerile au subminat ce mai rămăsese din prestigiul unui regim imperial prea îndepărtat. Vechiul fond de arhaism și de violență, mereu prezent la țară, și care se exprimase cu forță și în timpul marilor răscoale din anii 1902–1906, a izbucnit cu și mai multă putere.

Încă de la sfîrșitul lui 1915, puterea nu mai stăpînea situația. În fața pasivității regimului, s-au organizat peste tot comitete și asociații care și-au asumat sarcina gestionării vieții cotidiene, pe care statul nu mai părea în măsură să o asigure: îngrijirea răniților, aprovizionarea orașelor și a armatei. Rușii începeau să se guverneze singuri; o mare mișcare, provenită din însăși inima societății și a cărei dimensiune n-o percepea încă nimeni, se urnise. Dar, pentru ca această mișcare să triumfe asupra forțelor dezintegratoare care acționau și ele, ar fi trebuit ca puterea s-o încurajeze, să i se alăture.

Or, în loc să aștearnă o punte între putere și elementele cele mai avansate ale societății civile, Nicolae al II-lea s-a agățat de utopia monarho-populistă a „tătucului-țar-comandînd-armata-iubitului-său-popor-de țărani". El a preluat personal comanda supremă a armatelor, act sinucigaș pentru autocrație, în plină înfrîngere națională. Izolat în trenul său special în cartierul general de la Moghilev, Nicolae al II-lea a încetat, de fapt, din toamna anului 1915, să conducă țara, lăsîndu-se dominat de soția sa, țarina Alexandra, foarte impopulară din cauza originii ei germane.

În cursul anului 1916, puterea a părut să-și piardă vigoarea. Duma imperiului, singura adunare aleasă, oricît de puțin reprezentativă ar fi fost ea, nu se întrunea mai mult de cîteva săptămîni pe an; guvernele și miniștrii se succedau, la fel de incompetenți și impopulari. Zvonurile acuzau clica influentă condusă de împărăteasă și de Rasputin că ar fi deschis cu bună știință calea invadării teritoriului național de către inamici. Devenea evident că autocrația nu mai era în stare să conducă războiul. La sfîrșitul anului 1916, țara a devenit neguvernabilă. Într-o atmosferă de criză politică ilustrată de asasinarea, la 31 decembrie, a lui Rasputin, grevele, care ajunseseră la un nivel nesemnificativ la începutul războiului, au căpătat din nou amploare. Agitația a cuprins și armata, iar dezorganizarea totală a transporturilor a dezintegrat întregul sistem de aprovizionare. Zilele lui februarie 1917 aveau să ia prin surprindere un regim discreditat și slăbit totodată.

Căderea regimului țarist, survenită în urma a cinci zile de manifestații muncitorești și de revolte a cîtorva mii de oameni din garnizoana Petrograd, a revelat nu numai slăbiciunea țarismului și starea de descompunere a unei armate la care statul-major nu a îndrăznit să facă apel pentru a înăbuși o insurecție populară, ci și lipsa de pregătire politică a tuturor forțelor de opoziție, profund divizate, de la liberalii din Partidul Constituțional-Democrat pînă la social-democrați.

În nici un moment al acestei revoluții populare spontane, începută în stradă și sfîrșită în cabinetele capitonate ale palatului din Taurida, sediul Dumei, forțele politice de opoziție nu au coordonat mișcarea. Liberalilor le era frică de manifes-

taţiile stradale; cît despre partidele socialiste, ele se temeau de o reacţie militară. Între liberali, neliniştiţi de extinderea tulburărilor, şi socialişti, pentru care momentul aparţinea în mod evident revoluţiei „burgheze" — prima etapă a unui lung proces care ar fi putut, cu timpul, să deschidă calea unei revoluţii socialiste —, s-au angajat negocieri care au ajuns, după îndelungi tratative, la formula inedită a unei puteri duble. De o parte, guvernul provizoriu, o putere preocupată de ordine, a cărei logică era aceea a parlamentarismului şi al cărei obiectiv era acela al unei Rusii capitaliste, moderne şi liberale, menţinînd o legătură solidă cu aliaţii săi francezi şi britanici. De cealaltă parte, puterea sovietului din Petrograd, constituită dintr-o mînă de militanţi socialişti care pretindeau a fi, în marea tradiţie a sovietului din Sankt-Petersburg de la 1905, un reprezentant mai direct, mai revoluţionar al „maselor". Dar această „putere a sovietelor" era ea însăşi o realitate în mişcare şi în schimbare, în voia evoluţiei structurilor sale descentralizate, care tocmai luau naştere, şi, mai mult, în voia schimbărilor unei opinii publice versatile.

Cele trei guverne provizorii care s-au succedat, din 2 martie pînă în 25 octombrie 1917, s-au dovedit incapabile să rezolve problemele pe care li le lăsase moştenire vechiul regim: criza economică, continuarea războiului, problema muncitorimii, problema agrară. Noii deţinători ai puterii — liberalii din Partidul Constituţional-Democrat, majoritari în primele două guverne, precum şi menşevicii şi socialist-revoluţionarii, majoritari în cel de-al treilea — aparţineau cu toţii acelor elite urbane cultivate, acelor elemente avansate ale societăţii civile care erau împărţite între o încredere naivă şi oarbă în „popor" şi o frică de „masele sumbre" care îi înconjurau şi pe care, de altfel, le cunoşteau extrem de puţin. Majoritatea considera, cel puţin în primele luni ale unei revoluţii care surprinsese prin aspectul ei pacifist, că trebuia să dea frîu liber impulsului democratic eliberat prin criza şi apoi prin căderea vechiului regim, să facă din Rusia „ţara cea mai liberă din lume" — iată visul idealiştilor precum prinţul Lvov, şeful primelor două guverne provizorii.

„Spiritul poporului rus", spune el într-una din declaraţiile sale, „s-a dovedit a fi, prin însăşi natura sa, un spirit universal democratic. El este gata nu numai să se dizolve în democraţia universală, ci şi să preia conducerea sa pe calea progresului, marcată de marile principii ale Revoluţiei franceze: Libertate, Egalitate, Fraternitate".

Cu aceste convingeri ferme, guvernul provizoriu a înmulţit măsurile democratice — libertăţi fundamentale, vot universal, suprimarea oricărei discriminări de clasă, de rasă ori de religie, recunoaşterea dreptului Poloniei şi Finlandei, la autodeterminare, promisiunea autonomiei pentru minorităţile naţionale etc. — care trebuiau, după părerea lui, să provoace o mare tresărire de patriotism, să consolideze coeziunea socială, să asigure victoria militară alături de Aliaţi şi consolidarea imaginii noului regim în faţa democraţiilor occidentale. Dintr-o preocupare excesivă pentru legalitate, guvernul a refuzat, cu toate acestea, în condiţii de război, să ia o serie întreagă de măsuri importante privind viitorul, înaintea reunirii unei Adunări Constituante, care trebuia să fie aleasă în toamna anului 1917. El a rămas în mod deliberat „provizoriu", lăsînd în suspensie problemele cele mai

arzătoare: problema păcii și problema pămîntului. Cît despre criza economică, legată de continuarea războiului, guvernul provizoriu nu a reușit mai mult decît regimul precedent să-i dea de capăt; problemele de aprovizionare, penuriile, inflația, întreruperea circuitelor de schimb, închiderea întreprinderilor, explozia șomajului nu au făcut decît să mărească tensiunile sociale.

În fața tergiversărilor guvernului, societatea a continuat să se organizeze în mod autonom. În cîteva săptămîni s-au constituit, cu miile, în soviete, comitete de uzină sau de cartier, miliții muncitorești înarmate („Gărzile Roșii"), comitete de țărani, comitete de soldați, de cazaci, de femei. Tot atîtea locuri de dezbateri, de inițiative, de înfruntări în care se exprimau revendicări, o opinie publică, un alt mod de a face politică. O adevărată sărbătoare a eliberării, care a devenit cu fiecare zi mai violentă, căci revoluția din februarie eliberase resentimente și frustrări sociale acumulate multă vreme, *mitingovanie* (mitingul permanent) se afla la antipodul democrației parlamentare la care visau oamenii politici ai noului regim. Pe tot parcursul anului 1917 s-a putut asista la o incontestabilă radicalizare a revendicărilor și a mișcărilor sociale.

Muncitorii au trecut de la revendicări economice — ziua de lucru de opt ore, desființarea amenzilor și a altor măsuri ofensatoare, asigurările sociale, măririle de salarii — la cerințe politice, care implicau o schimbare radicală a relațiilor sociale dintre patroni și salariați și o altă formă de putere. Organizați în comitete de uzină, al căror prim obiectiv era să controleze angajările și concedierile și să-i împiedice pe patroni să închidă abuziv întreprinderile sub pretextul întreruperii aprovizionării, muncitorii au ajuns să ceară „controlul muncitorilor" asupra producției. Dar, pentru ca acest control al muncitorilor să devină efectiv, era nevoie de o formă de guvernare absolut nouă, „puterea sovietelor", singura capabilă să ia măsuri radicale, în special punerea sub sechestru a întreprinderilor și naționalizarea lor, o revendicare necunoscută în primăvara lui 1917, dar din ce în ce mai des rostită șase luni mai tîrziu.

În cursul revoluțiilor din 1917, rolul soldaților-țărani — o masă de zece milioane de bărbați mobilizați — a fost decisiv. Descompunerea rapidă a armatei ruse, realizată prin dezertări și prin pacifism, a antrenat falimentul generalizat al instituțiilor. Comitetele de soldați, autorizate de către primul text adoptat de guvernul provizoriu — faimosul decret nr. 1, o adevărată „cartă a drepturilor soldatului", care abolea regulile de disciplină cele mai oprimante ale vechiului regim —, nu aveau să înceteze a-și depăși prerogativele. Ele demiteau un ofițer sau altul, „alegeau" alții, se amestecau în strategia militară, erijîndu-se într-o „putere a soldatului" de un tip inedit. Această putere a soldatului a deschis calea unui „bolșevism de tranșee" specific, pe care generalul Brusilov, comandant-șef al armatei ruse, îl caracteriza astfel: „Soldații nu aveau nici cea mai mică idee despre ceea ce erau comunismul, proletariatul sau Constituția. Ei voiau pace, pămînt, libertatea de a trăi fără legi, fără ofițeri ori proprietari funciari. «Bolșevismul» lor nu era de fapt decît o extraordinară aspirație către o libertate fără obstacole, către anarhie."

După eșecul ultimei ofensive a armatei ruse, în iunie 1917, armata s-a divizat: sute de ofițeri suspectați de soldați a fi „contrarevoluționari" au fost arestați de

aceştia şi adesea masacraţi. Numărul dezertorilor creştea cu rapiditate, pentru a ajunge, în august–septembrie, la mai multe zeci de mii pe zi. Ţăranii-soldaţi nu aveau însă în minte decît o singură idee: să se întoarcă acasă, pentru a nu pierde împărţirea pămînturilor şi a şeptelului marilor proprietari. Din iunie pînă în octombrie 1917, mai mult de două milioane de soldaţi, obosiţi să mai lupte sau să mai aştepte cu burta goală în tranşee sau în garnizoane, au dezertat dintr-o armată în destrămare. Întoarcerea lor la ţară a alimentat, la rîndul ei, tulburările la sate.

Pînă în vară, mişcările ţăranilor rămăseseră destul de restrînse, mai ales în comparaţie cu ceea ce se întîmplase în timpul revoluţiei din 1905–1906. O dată aflată vestea abdicării ţarului, cum era obiceiul cînd se producea un eveniment important, adunarea ţărănească s-a reunit şi a redactat o petiţie în care erau arătate doleanţele ţăranilor. Prima revendicare era ca pămîntul să aparţină celor care-l lucrau, ca terenurile necultivate ale marilor proprietari să fie redistribuite imediat, iar contractele de închiriere să fie reevaluate la un preţ mai mic. Puţin cîte puţin, ţăranii se organizau, înfiinţînd comitete agricole, atît la nivel de sat cît şi la nivel de canton, conduse cel mai adesea de membri ai intelighenţiei rurale — învăţători, preoţi, agronomi, infirmieri — apropiaţi de mediile socialist-revoluţionare. Începînd din mai–iunie 1917, mişcarea ţărănească a devenit mai puternică: pentru a nu fi desfiinţate de mulţimea nerăbdătoare, numeroase comitete agricole au început să sechestreze materialele agricole şi şeptelurile proprietarilor funciari şi să-şi însuşească păduri, păşuni şi terenuri neexploatate. Această luptă ancestrală pentru „împărţirea neagră" a pămînturilor s-a dus pe socoteala marilor proprietari funciari, dar şi a „culacilor", aceşti ţărani înstăriţi care, profitînd de reformele lui Stolîpin, părăsiseră comunitatea rurală pentru a se stabili pe un petic de pămînt aflat total în proprietatea lor, eliberaţi de orice obligaţii faţă de comunitate. Încă dinaintea Revoluţiei din Octombrie 1917, culacul, sperietoarea tuturor discursurilor bolşevice care înfierau „ţăranul bogat şi rapace", „burghezul rural", „cămătarul", „culacul băutor de sînge", nu mai era decît o umbră. El trebuise, de fapt, să dea înapoi comunităţii săteşti cea mai mare parte a şeptelului, maşinilor, pămînturilor sale, care fuseseră răsturnate în oala comună şi împărţite conform principiului egalizator ancestral al „gurilor de hrănit".

În cursul verii, tulburările agrare, aţîţate de întoarcerea la sate a sutelor de mii de dezertori înarmaţi, au devenit din ce în ce mai violente. De la sfîrşitul lunii august, dezamăgiţi de promisiunile neonorate ale unui guvern ce nu înceta să amîne reforma agrară, ţăranii au pornit la asalt asupra domeniilor senioriale, sistematic prădate şi arse, pentru a-l pune pe fugă o dată pentru totdeauna pe proprietarul funciar demascat. În Ucraina, în provinciile centrale ale Rusiei — Tambov, Penza, Voronej, Saratov, Orel, Tula, Riazan —, mii de reşedinţe senioriale au fost arse, sute de proprietari masacraţi.

În faţa extinderii acestei revoluţii sociale, elitele conducătoare şi partidele politice — cu excepţia notabilă a bolşevicilor, la atitudinea cărora vom reveni — ezitau între tentativele de a controla, de bine de rău, mişcarea şi tentaţia unui puci militar. Acceptînd, încă din mai, să intre în guvern, menşevicii, populari în mediile muncitoreşti, şi socialist-revoluţionarii, mai bine implantaţi în lumea rurală decît oricare altă formaţiune politică, s-au dovedit incapabili, din cauza par-

ticipării unora dintre conducătorii lor la un guvern preocupat de ordine și legalitate, să realizeze reformele pe care le ridicaseră mereu în slăvi — în special, în ceea ce-i privea pe socialist-revoluționari, împărțirea pămînturilor. Devenite gestionari și gardieni ai statului „burghez", partidele socialiste moderate au lăsat bolșevicilor terenul contestărilor, fără ca măcar să tragă niște foloase de pe urma participării la un guvern care controla în fiecare zi mai puțin situația din țară.

Confruntați cu invazia anarhiei, mediile patronale, proprietarii funciari, statul-major și un număr de liberali deziluzionați au fost tentați de soluția loviturii de forță militare, pe care o propunea generalul Kornilov. Această soluție a eșuat în fața opoziției guvernului provizoriu condus de Aleksandr Kerenski. Victoria puciului militar ar fi spulberat, de fapt, puterea civilă care, oricît de slabă ar fi fost, se agăța încă de conducerea formală a treburilor țării. Eșecul puciului generalului Kornilov, din 14–27 august 1917, a precipitat criza finală a unui guvern provizoriu care nu mai controla nici unul dintre frîiele tradiționale ale puterii. În vreme ce la vîrf jocurile puterii declanșau lupte între civili și militarii ce aspirau la o iluzorie dictatură, stîlpii pe care se sprijinea statul — justiția, administrația, armata — cedau, legea era ridiculizată, iar autoritatea, sub toate formele ei, contestată.

Radicalizarea incontestabilă a maselor de la orașe și sate semnifică oare bolșevizarea acestora? Nimic nu este mai puțin cert. În spatele sloganurilor comune — „controlul muncitorilor", „toată puterea sovietelor" — militanții din rîndul muncitorimii și conducătorii bolșevici nu dădeau același sens termenilor. În armată, „bolșevismul de tranșee" reflecta înainte de toate o aspirație generală la pace, împărtășită de combatanții din toate țările angajate de mai bine de trei ani în cel mai nimicitor și mai total război. Cît despre revoluția țărănească, ea urma o cale complet autonomă, mult mai apropiată de programul socialist-revoluționar favorabil „împărțirii negre" decît programului bolșevic care ridica în slăvi naționalizarea pămînturilor și exploatarea acestora de către niște mari unități colective. La sate, bolșevicii nu erau cunoscuți decît din povestirile dezertorilor, vestitori ai unui bolșevism difuz, purtător a două cuvinte magice: pace și pămînt. Nu toți nemulțumiții aderau la partidul bolșevic, care număra, conform unor cifre controversate, între o sută și două sute de mii de membri la începutul lui octombrie 1917. Cu toate acestea, în vidul instituțional din toamna lui 1917, cînd dispăruse orice autoritate statală, făcînd loc unei pleiade de comitete, soviete și alte grupări, era suficient ca un nucleu bine organizat și hotărît să acționeze energic pentru a exercita imediat o autoritate disproporționată față de forța sa reală. Acesta a fost partidul bolșevic.

De la fondarea sa, în 1903, acest partid se delimitase de alte curente ale social-democrației, atît rusești cît și europene, în special prin strategia sa voluntaristă de ruptură radicală cu ordinea existentă și prin concepția sa de partid, un partid cu o structură puternică, disciplinat, elitist și eficient, avangardă a revoluționarilor de profesie, la antipodul marelui partid al adunării, larg deschis simpatizanților unor tendințe diferite, pe care îl concepeau menșevicii și social-democrații europeni în general.

Primul război mondial a accentuat și mai mult specificitatea bolșevismului leninist. Respingînd orice colaborare cu celelalte curente social-democrate, Lenin,

din ce în ce mai izolat, şi-a justificat teoretic poziţia în eseul său *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*. El a explicat aici că revoluţia va izbucni nu în ţările în care capitalismul este mai puternic, ci într-un stat mai puţin dezvoltat economic, precum Rusia, cu condiţia ca mişcarea revoluţionară să fie dirijată de o avangardă disciplinată, gata să meargă pînă la capăt, adică pînă la dictatura proletariatului şi transformarea războiului imperialist într-un război civil.

Într-o scrisoare din 17 octombrie 1914 adresată lui Aleksandr Şliapnikov, unul dintre conducătorii bolşevici, Lenin scria:

„Răul cel mai mic care se poate întîmpla în viitorul apropiat ar fi *înfrîngerea* ţarismului în război. [...] Întreaga esenţă a muncii noastre (persistente, sistematice, poate de lungă durată) este urmărirea transformării războiului într-un război civil. Cînd se va produce aceasta — e o altă problemă, nu este clar încă. Trebuie să aşteptăm momentul în care lucrurile s-au copt şi să le «forţăm să se coacă» în mod sistematic... Nu putem nici să «promitem» războiul civil, nici să-l «decretăm», dar avem datoria de a trudi — oricît ar dura — *în această direcţie*."

Revelînd „contradicţiile interimperialiste", „războiul imperialist" inversa astfel termenii dogmei marxiste şi făcea ca explozia să fie mai probabilă în Rusia decît oriunde altundeva. Pe tot parcursul războiului, Lenin a revenit la ideea că bolşevicii trebuiau să fie gata să încurajeze, prin toate mijloacele, dezvoltarea unui război civil.

„Oricine recunoaşte lupta de clasă", scria el în septembrie 1916, „trebuie să recunoască războiul civil, care în orice societate împărţită în clase reprezintă continuarea, dezvoltarea şi accentuarea firească a luptei de clasă".

După victoria revoluţiei din februarie, la care nu luase parte nici unul dintre conducătorii bolşevici importanţi, toţi fiind ori în exil, ori pur şi simplu plecaţi în străinătate, Lenin, contrar opiniei majorităţii conducătorilor partidului, a prezis eşecul politicii de reconciliere cu guvernul provizoriu care se străduia să pună la treabă sovietul din Petrograd, dominat de socialist-revoluţionari şi de social-democraţi şi în care toate tendinţele se confundau. În cele patru *Scrisori din exil*, scrise la Zürich între 20 şi 25 martie 1917 şi din care cotidianul bolşevic *Pravda* nu a îndrăznit să o publice decît pe prima, atît de mult difereau aceste scrieri faţă de poziţiile politice apărate pe atunci de conducătorii bolşevici din Petrograd, Lenin cerea ruperea imediată a sovietului din Petrograd de guvernul provizoriu, precum şi pregătirea activă a perioadei următoare, „proletară", a revoluţiei. Pentru Lenin, apariţia sovietelor era semnul că revoluţia depăşise deja „etapa burgheză". Aceste organe revoluţionare trebuiau să preia imediat puterea prin forţă, să pună capăt războiului imperialist, chiar cu preţul unui război civil, inevitabil în orice proces revoluţionar.

Întors în Rusia la 3 aprilie 1917, Lenin a continuat să apere poziţii extremiste. În celebrele sale *Teze din aprilie*, el şi-a reafirmat ostilitatea necondiţionată faţă de republica parlamentară şi faţă de procesul democratic. Primite cu stupefacţie şi ostilitate de către majoritatea conducătorilor bolşevici de la Petrograd, ideile lui Lenin au progresat rapid, mai ales printre noii recruţi ai partidului, aceia pe care Stalin îi numea, pe bună dreptate, *praktiki* („practicienii") prin opoziţie cu

„teoreticienii". În cîteva luni, elementele plebee, între care și soldații-țărani, au ocupat un loc central, copleșind elementele urbane și intelectuale, maeștrii luptelor sociale instituționalizate. Purtători ai unei mari violențe înrădăcinate în cultura țărănească și exacerbate de trei ani de război, și mai puțin înrobiți de dogma marxistă pe care n-o cunoșteau deloc, acești militanți de origine populară, prea puțin formați politic, reprezentanți tipici ai unui bolșevism plebeian care avea să influențeze curînd puternic bolșevismul teoretizant și intelectual al bolșevicilor de la început, nu își puneau deloc întrebarea: era sau nu necesară o „etapă burgheză" pentru „trecerea la socialism"? Partizani ai acțiunii directe, ai loviturii de forță, ei erau cei mai înfocați activiști ai unui bolșevism în care dezbaterile teoretice lăsau loc de acum înainte unei singure chestiuni pe ordinea de zi, aceea a preluării puterii.

Între o bază plebee din ce în ce mai nerăbdătoare, gata de aventură — marinarii de la baza navală de la Kronstadt, în apropiere de Petrograd, anumite unități ale garnizoanei din capitală, Gărzile Roșii din cartierele muncitorești din Vîborg — și conducătorii obsedați de eșecul unei insurecții premature sortite înfrîngerii, calea leninistă rămînea una foarte îngustă. Pe tot parcursul anului 1917, partidul bolșevic a fost, contrar unei idei larg acceptate, profund divizat, sfîșiat între exuberanța unora și reticențele celorlalți. Faimoasa disciplină de partid era mai mult un act de credință decît o realitate. La începutul lunii iulie 1917, izbucnirile maselor, nerăbdătoare să se ia la harță cu forțele guvernamentale, au fost cît pe ce să răpună partidul bolșevic, declarat în afara legii în urma sîngeroaselor manifestări din 3–5 iulie de la Petrograd, și ai căror conducători au fost fie arestați, fie trimiși în exil, ca Lenin.

Neputința guvernului de a reglementa marile probleme, eșecul instituțiilor și al autorităților tradiționale, dezvoltarea mișcărilor sociale, nereușita încercării de puci militar a generalului Kornilov au permis partidului bolșevic să iasă din nou la suprafață, la sfîrșitul lui august 1917, într-o situație propice preluării puterii printr-o insurecție armată.

Încă o dată, rolul personal al lui Lenin, ca teoretician și strateg al preluării puterii, a fost decisiv. În săptămînile care au precedat lovitura de stat bolșevică din 25 octombrie 1917, Lenin a pregătit toate etapele unei lovituri de stat militare, care nu putea fi nici împiedicată de vreo ridicare neprevăzută a „maselor", nici frînată de „legalismul revoluționar" al unor conducători bolșevici precum Zinoviev sau Kamenev care, după amara experiență a lunii iulie, urmăreau să preia puterea cu o majoritate pluralistă formată din socialist-revoluționari și social-democrați de diferite tendințe, majoritari în soviete. Din exilul său finlandez, Lenin nu înceta să trimită Comitetului Central al partidului bolșevic scrisori și articole care îndemnau la insurecție.

„Propunînd o pace imediată și dînd pămînt țăranilor, bolșevicii vor pune bazele unei puteri pe care *nimeni* nu o va răsturna", scria el. „Ar fi în zadar să așteptăm o majoritate *formală* în favoarea bolșevicilor. Nici o revoluție nu așteaptă așa ceva. Istoria nu ne va ierta dacă nu preluăm acum puterea."

Majoritatea conducătorilor bolșevici rămîneau sceptici în fața acestor apeluri. De ce să fie bruscate lucrurile, cînd situația devenea în fiecare zi mai radicală? Nu ajungea să se încurajeze violența spontană a maselor, să fie lăsate să acționeze forțele dizolvante ale mișcărilor sociale, să se aștepte întrunirea celui de al II-lea Congres panrus al sovietelor, prevăzut pentru 20 octombrie? Bolșevicii aveau toate șansele să obțină o majoritate relativă în această adunare în care delegații sovietelor marilor centre muncitorești și ai comitetelor de soldați erau suprareprezentați în raport cu sovietele rurale în care dominau socialist-revoluționarii. Or, pentru Lenin, dacă transferul de putere se făcea în urma votului Congresului sovietelor, guvernul care ar fi rezultat ar fi fost un guvern de coaliție în care bolșevicii ar fi trebuit să împartă puterea cu alte formațiuni socialiste. Lenin, care cerea de luni de zile întreaga putere în exclusivitate pentru bolșevici, voia cu orice preț ca bolșevicii să ajungă singuri la putere printr-o insurecție militară, *înainte* de convocarea celui de al II-lea Congres panrus al sovietelor. El știa că celelalte partide socialiste condamnau lovitura de stat insurecțională și că nu le-ar mai fi rămas decît să intre în opoziție, lăsînd întreaga putere bolșevicilor.

La 10 octombrie, revenit clandestin la Petrograd, Lenin a reunit doisprezece din cei douăzeci și unu de membri ai Comitetului Central al partidului bolșevic. După zece ore de discuții, a ajuns să-i convingă pe majoritatea celor prezenți să voteze hotărîrea cea mai importantă luată vreodată de partid: principiul unei insurecții armate în cel mai scurt timp. Această decizie a fost aprobată cu zece voturi contra două, acelea ale lui Zinoviev și Kamenev, care credeau cu tărie că nu trebuia întreprins nimic înainte de întrunirea celui de-al II-lea Congres al sovietelor. La 16 octombrie, Troțki a pus pe picioare, în ciuda opoziției socialiștilor moderați, o organizație militară provenită teoretic din sovietul de la Petrograd, dar infiltrată de fapt de bolșevici, Comitetul Militar Revoluționar din Petrograd (CMRP), însărcinat să pună în practică preluarea puterii după regulile insurecției militare, la antipodul unei revolte populare spontane și anarhice care putea să distrugă partidul bolșevic.

După cum își dorise Lenin, numărul participanților direcți la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a fost foarte limitat: cîteva mii de soldați din garnizoană, marinari de la Kronstadt și Gărzi Roșii care aderaseră la CMRP, cîteva sute de militanți bolșevici din comitetele de uzină. Rarele ciocniri, numărul neînsemnat de victime atestă ușurința cu care a avut loc o lovitură de stat așteptată, pregătită cu grijă și executată fără opoziție. În mod semnificativ, preluarea puterii s-a făcut în numele CMRP. Astfel, conducătorii bolșevici au atribuit întreaga putere unei instanțe pe care nimeni, în afară de Comitetul Central bolșevic, nu o mandatase, și care nu depindea, așadar, în nici un fel de Congresul sovietelor.

Strategia lui Lenin s-a dovedit corectă: puși în fața faptului împlinit, socialiștii moderați, după ce au denunțat „conjurația militară organizată pe la spatele sovietelor", au părăsit cel de-al II-lea Congres al sovietelor. Rămași majoritari față de singurii lor aliați, membrii micii grupări socialist-revoluționare de stînga, bolșevicii au făcut în așa fel încît lovitura lor de forță să fie ratificată de către deputații Congresului încă prezenți, care au votat un text redactat de Lenin, ce atribuia

„toată puterea sovietelor". Această rezoluție pur formală a permis bolșevicilor să acrediteze o ficțiune ce avea să înșele generații întregi de creduli: ei guvernau în numele poporului în „țara sovietelor". Cîteva ore mai tîrziu, Congresul a confirmat, înainte de a se despărți, crearea noului guvern bolșevic — Consiliul Comisarilor Poporului, prezidat de Lenin — și a aprobat decretele cu privire la pace și la pămînt, primele acte ale noului regim.

Foarte repede, neînțelegerile, apoi conflictele, au fost din ce în ce mai dese între noua putere și mișcările sociale care acționaseră în mod autonom ca forțe dizolvante ale vechii ordini politice, economice și sociale. Prima neînțelegere a apărut în privința revoluției agrare. Bolșevicii, care ridicaseră totdeauna în slăvi naționalizarea pămînturilor, au fost nevoiți, într-un raport de forțe care nu le era favorabil, să reia, să „fure" programul socialist-revoluționar și să aprobe reîmpărțirea pămînturilor la țărani. „Decretul asupra pămîntului", a cărui dispoziție principală proclama că „proprietatea privată asupra pămîntului este abolită fără despăgubire, toate pămînturile sînt puse la dispoziția comitetelor agrare locale, pentru redistribuire", se limita, în realitate, să legitimeze ceea ce numeroase comunități sătești întreprinseseră încă din vara anului 1917: însușirea brutală a pămînturilor care aparțineau marilor proprietari funciari și țăranilor înstăriți, chiaburilor. Siliți deocamdată să „adere" la această revoluție țărănească autonomă care le facilitase într-o asemenea măsură venirea la putere, bolșevicii aveau să-și reia programul zece ani mai tîrziu. Colectivizarea forțată a satelor, apogeul înfruntării dintre regimul rezultat din Octombrie 1917 și țărănime, avea să fie urmarea tragică a neînțelegerii din 1917.

A doua neînțelegere: relațiile partidului bolșevic cu toate instituțiile — comitete de uzină, sindicate, partide socialiste, comitete de cartier, Gărzi Roșii și, mai ales, soviete — care în același timp participaseră la distrugerea instituțiilor tradiționale și luptaseră pentru afirmarea și extinderea propriilor competențe. În cîteva săptămîni, aceste instituții au fost deposedate de putere, subordonate partidului bolșevic sau eliminate. „Puterea sovietelor", fără îndoială cuvîntul de ordine cel mai popular în Rusia în octombrie 1917, a devenit, cît ai bate din palme, puterea partidului bolșevic asupra sovietelor. Cît despre „controlul muncitorilor", o altă revendicare majoră a celor în numele cărora pretindeau că acționează bolșevicii, proletarii din Petrograd și din alte mari centre industriale, acesta a fost rapid înlăturat în favoarea unui control al statului, pretins „muncitoresc", asupra întreprinderilor și a muncitorilor. O lipsă de înțelegere reciprocă s-a instalat între lumea muncitorilor, obsedată de șomaj, de scăderea continuă a puterii sale de cumpărare și de foame, și un stat preocupat de eficacitatea economică. Încă din decembrie 1917, noul regim a trebuit să înfrunte un val de revendicări și de greve ale muncitorilor. În cîteva săptămîni, bolșevicii și-au pierdut cea mai mare parte a capitalului de încredere pe care îl acumulaseră într-o anumită zonă a lumii muncitorești în cursul anului 1917.

Cea de-a treia neînțelegere: relațiile noii puteri cu naționalitățile ex-imperiului țarist. Lovitura de stat bolșevică a accelerat tendințele centrifuge pe care noii conducători păreau, la început, să le garanteze. Recunoscînd egalitatea și suvera-

nitatea popoarelor vechiului imperiu, dreptul la autodeterminare, la federalizare, la secesiune, bolșevicii păreau să invite popoarele alogene să se emancipeze de sub tutela puterii centrale rusești. În cîteva luni, polonezii, finlandezii, balticii, ucrainenii, gruzinii, armenii și azerii și-au proclamat independența. Depășiți, bolșevicii au subordonat imediat dreptul popoarelor la autodeterminare necesității de a păstra grîul ucrainean, petrolul și mineralele din Caucaz, pe scurt, intereselor vitale ale noului stat, care s-a afirmat rapid, cel puțin pe plan teritorial, ca moștenitor mai degrabă al fostului imperiu decît al guvernului provizoriu.

Ciocnirea violentă dintre revoluțiile sociale și naționale multiforme și o practică politică specifică ce excludea orice împărțire a puterii trebuia să ducă repede la o înfruntare, generatoare de violență și de teroare, între noua putere și largi fracțiuni ale societății.

2

„Brațul înarmat al dictaturii proletariatului“

Noua putere apărea ca o construcție complexă: o fațadă, „puterea sovietelor“, reprezentată formal de Comitetul Executiv Central; un guvern legal, Consiliul Comisarilor Poporului, care se străduia să capete o legitimitate atît internațională, cît și internă; o organizație revoluționară, structură operațională în centrul dispozitivului de luare a puterii, Comitetul Militar Revoluționar din Petrograd (CMRP). Iată cum caracteriza Feliks Dzerjinski acest comitet în care el a jucat, chiar din primele zile, un rol decisiv: „O structură lejeră, suplă, imediat operațională, fără flecării juridice. Nici o restricție pentru a acționa, pentru a lovi inamicul cu brațul înarmat al dictaturii protelariatului.“

Cum funcționa, din primele zile ale noului regim, acest „braț înarmat al dictaturii proletariatului“, după expresia sugestivă a lui Dzerjinski, reluată mai tîrziu pentru a califica poliția politică bolșevică, Ceka? Într-o manieră simplă și expeditivă. CMRP-ul era compus din șaizeci de membri, dintre care patruzeci și opt erau bolșevici, cîțiva socialist-revoluționari de stînga și anarhiști; el era pus sub conducerea formală a unui „președinte“, un socialist-revoluționar de stînga, Lazimir, încadrat cum se cuvine de patru adjuncți bolșevici, dintre care Antonov-Ovseenko și Dzerjinski. În realitate, vreo douăzeci de persoane redactau și semnau cu titlul de „Președinte“ sau de „Secretar“ cele cam șase mii de ordine emise, în general pe niște bucățele de hîrtie mîzgălite cu creionul, de CMRP în timpul celor cincizeci și trei de zile de existență ale sale.

Aceeași „simplitate operațională“ în transmiterea directivelor și executarea ordinelor: CMRP acționa prin intermediul unei rețele de aproximativ o mie de „comisari“, numiți pe lîngă organizațiile cele mai diverse, unități militare, soviete, comitete de cartier, administrații. Răspunzînd numai în fața CMRP, acești comisari luau adesea măsuri fără a avea nici girul guvernului, nici pe al Comitetului Central bolșevic. Încă din 26 octombrie (8 noiembrie)[1], în absența tuturor marilor lideri bolșevici ocupați cu formarea guvernului, „comisari“ obscuri, rămași anonimi, au decis să „întărească dictatura proletariatului“ prin următoarele măsuri: interzicerea manifestelor „contrarevoluționare“, închiderea celor șapte principale ziare ale capitalei, atît a celor „burgheze“, cît și a celor „socialist-moderate“, controlul asupra radioului și a telegrafului, stabilirea unui proiect de

---

[1] Pînă la 1 februarie 1918, calendarul în vigoare în Rusia a fost calendarul iulian, cu treisprezece zile în urmă față de cel gregorian. Astfel, 25 octombrie 1917 în Rusia era 7 noiembrie 1917 în Franța.

rechiziționare a apartamentelor și automobilelor private. Închiderea ziarelor a fost legalizată două zile mai tîrziu printr-un decret al guvernului, iar după o săptămînă, în urma unor îndelungi discuții, de către Comitetul Executiv Central al sovietelor.[2]

Nesiguri de forța lor, conducătorii bolșevici au încurajat la început, conform unei tactici care le reușise în cursul anului 1917, ceea ce ei numeau "spontaneitatea revoluționară a maselor". Răspunzînd unei delegații de reprezentanți ai sovietelor rurale veniți din provincia Pskov pentru a se interesa direct la CMRP cu privire la măsurile ce trebuiau luate pentru „evitarea anarhiei", Dzerjinski a explicat că „sarcina actuală este ruperea cu vechea ordine. Noi, bolșevicii, nu sîntem destul de numeroși pentru a îndeplini această sarcină istorică. Trebuie să lăsăm să acționeze spontaneitatea revoluționară a maselor care luptă pentru emancipare. Într-o a doua etapă, noi, bolșevicii, vom arăta maselor ce cale trebuie să urmeze. Prin CMRP vorbesc masele, care acționează împotriva dușmanului de clasă, împotriva dușmanilor poporului. Noi nu ne aflăm aici decît pentru a canaliza și dirija ura și dorința legitimă de răzbunare a oprimaților împotriva opresorilor".

Cu cîteva zile înainte, la ședința CMRP din 29 octombrie (10 noiembrie), persoane prezente, voci anonime, evocaseră necesitatea de a lupta și mai energic împotriva „dușmanilor poporului", o formulă ce avea să cunoască, în lunile, anii și deceniile următoare, un mare succes, și care a fost reluată într-o proclamație a CMRP datată 13 noiembrie (26 noiembrie): „Înalții funcționari ai administrației de stat, ai băncilor, ai Trezoreriei, ai căilor ferate, ai poștei și telegrafului sabotează măsurile luate de guvernul bolșevic. De acum înainte, aceste persoane sînt declarate dușmani ai poporului. Numele lor vor fi publicate în toate ziarele și listele dușmanilor poporului vor fi afișate în toate locurile publice."[3] La cîteva zile după instituirea acestor liste de proscriși, o nouă proclamație: „Toți indivizii suspectați de sabotaj, de speculă, de acaparare sînt susceptibili de a fi arestați pe loc ca dușmani ai poporului și transferați în închisorile din Kronstadt."[4]

În cîteva zile, CMRP a introdus două noțiuni foarte redutabile : aceea de „dușman al poporului" și aceea de „suspect".

La 28 noiembrie (10 decembrie), guvernul a instituționalizat noțiunea de „dușman al poporului"; un decret semnat de Lenin stipula că „membrii instanțelor conducătoare ale Partidului Constituțional-Democrat, partid de dușmani ai poporului, sînt scoși în afara legii, pasibili de arestare imediată și de trimitere în fața tribunalelor revoluționare"[5]. Aceste tribunale urmau să fie instituite prin „decretul nr. 1 cu privire la tribunale". Conform acestui text erau abolite toate legile care se aflau „în contradicție cu decretele guvernului muncitoresc și țărănesc, pre-

---

[2] A. Z. Okorokov, *Oktiabr i krah russkoi burjuaznoi pressî*, Moscova, 1971; V.N. Brovkin, *The Mensheviks after October*, Cornell University Press, Londra, 1987.

[3] G. A. Belov, *Iz istorii Vserossiiskoi Cirezvîceainoi Komissii, 1917–1921: Sbornik dokumentov*, Moscova, 1958, p. 66; G. Leggett, *The Cheka, Lenin's Political Police*, Oxford, 1981, pp. 13–15.

[4] G. A. Belov, *op. cit.*, pp. 54–55.

[5] *Ibid.*, p. 67.

cum și cu programele politice ale partidelor social-democrat și socialist-revoluționar". În așteptarea redactării unui nou Cod Penal, judecătorii aveau toată libertatea de a aprecia validitatea legislației existente „în funcție de ordinea și legalitatea revoluționară", noțiune atît de vagă încît permitea orice abuz. Tribunalele vechiului regim au fost suprimate și înlocuite cu tribunale populare și cu tribunale revoluționare competente pentru toate crimele și delictele comise „împotriva statului proletar", „sabotajul", „spionajul" și „abuzurile în funcție", precum și alte „crime contrarevoluționare". După cum mărturisea Kurski, comisar al poporului pentru Justiție din 1918 pînă în 1928, tribunalele revoluționare nu erau tribunale în sensul obișnuit, „burghez" al acestui termen, ci tribunale ale dictaturii proletariatului, organe de luptă împotriva contrarevoluției, mai preocupate să lichideze decît să judece.[6] Printre tribunalele revoluționare figura un „tribunal revoluționar însărcinat cu problemele presei", care avea misiunea de a judeca delictele de presă și de a suspenda orice publicație care „tulbura spiritele difuzînd știri voit eronate"[7].

În timp ce apăreau categorii inedite („suspecți", „dușmani ai poporului") și începeau să funcționeze noi dispozitive judiciare, Comitetul Militar Revoluționar de la Petrograd continua să se structureze. Într-un oraș în care stocurile de făină erau mai mici decît rația zilnică de mizerie — o jumătate de livră de pîine la un adult — problema aprovizionării era, în mod firesc, esențială.

La 4 (17) noiembrie a fost creată o comisie de aprovizionare, a cărei primă proclamație stigmatiza „clasele bogate care profită de pe urma sărăciei" și afirma: „Este timpul să rechiziționăm surplusul celor bogați și, de ce nu, bunurile acestora." La 11 (24) noiembrie, comisia de aprovizionare a hotărît să trimită imediat detașamente speciale, compuse din soldați, marinari, muncitori și Gărzi Roșii în provinciile producătoare de cereale pentru a procura produse alimentare de primă necesitate pentru Petrograd și pentru front.[8] Această măsură luată de către o comisie a CMRP prefigura politica de rechiziționare dusă, vreme de aproape trei ani, de detașamentele „armatei de aprovizionare", și care avea să fie factorul esențial al înfruntării, generatoare de violență și teroare, dintre noua putere și țărănime.

Comisia de Investigații Militare, creată la 10 (23) noiembrie, a fost însărcinată cu arestarea ofițerilor „contrarevoluționari" denunțați cel mai adesea de către soldații lor, a membrilor partidelor „burgheze", a funcționarilor bănuiți de „sabotaj". Curînd, acestei comisii i s-au încredințat misiuni dintre cele mai diverse. În climatul tulbure al unui oraș înfometat, în care detașamentele de Gărzi Roșii și de milițieni improvizați percheziționau, storceau de bani, jefuiau în numele revoluției, în virtutea unui mandat incert semnat de vreun „comisar" oarecare, sute de indivizi erau prezentați în fiecare zi în fața Comisiei pentru delicte dintre cele

[6] D. I. Kurski, *Izbrannîe stati i reci*, Moscova, 1958, p. 67.

[7] E. A. Finn, „Antisovețkaia peceat na skamie podsudimîh", *Sovețkoe gosudarstvo i pravo*, 1967, nr. 2, pp. 71–72.

[8] S. A. Pavliucenkov, *Krestianskii Brest*, Moscova, 1996, pp. 25–26.

mai diverse: jaf, „speculă", „acaparare" de produse de primă necesitate, dar și „stare de ebrietate" sau „apartenență la o clasă ostilă".[9]

Apelurile bolșevicilor în favoarea spontaneității revoluționare a maselor erau o armă dificil de mînuit. Reglările de conturi și violența s-au multiplicat, în special jafurile armate și furturile din magazine — mai ales din magazinele care vindeau alcool —și din pivnițele Palatului de Iarnă. Fenomenul a luat o asemenea amploare, cu timpul, încît, la propunerea lui Dzerjinski, CMRP a hotărît să creeze o Comisie de luptă împotriva beției și a dezordinii. La 6 decembrie (20 decembrie), această comisie a declarat orașul Petrograd în stare de asediu și a instituit semnalul de stingere pentru a „pune capăt tulburărilor și dezordinilor inițiate de elemente dubioase deghizate în așa-ziși revoluționari"[10].

Mai mult decît aceste tulburări sporadice, guvernul bolșevic se temea de fapt de extinderea grevei funcționarilor, care se instalase imediat după lovitura de stat de la 25 octombrie (7 noiembrie). Această amenințare a constituit pretextul creării, la 7 (20) decembrie, a *Vserossiiskaia Cirezvîciainaia Komissia po bor'be s Kontr-revoluții, spekulației i sabotajem* — Comisia panrusă extraordinară de luptă împotriva contrarevoluției, speculației și sabotajului —, care avea să intre în istorie sub inițialele sale Veceka sau, prescurtat, Ceka.

Cu cîteva zile înainte de crearea Cekăi, guvernul hotărîse, nu fără ezitări, să dizolve CMRP. Structură operațională provizorie întemeiată în ajunul insurecției pentru a conduce operațiunile pe teren, aceasta își îndeplinise sarcinile care-i fuseseră încredințate. Permisese preluarea puterii și apărarea noului regim pînă în momentul în care acesta avea să-și creeze propriul aparat de stat. De acum înainte trebuia, pentru a evita o confuzie a puterilor și o suprapunere a competențelor, să-și transfere prerogativele guvernului legal, Consiliului Comisarilor Poporului.

Dar cum să acționeze, într-un moment considerat critic de către conducătorii bolșevici, „brațul înarmat al dictaturii proletariatului"? La ședința sa din 6 decembrie, guvernul l-a însărcinat „pe tovarășul Dzerjinski să stabilească o comisie specială care să examineze mijloacele de a lupta, cu cea mai mare energie revoluționară, împotriva grevei generale a funcționarilor și să găsească metodele de suprimare a sabotajului". Alegerea „tovarășului Dzerjinski" nu numai că n-a suscitat nici o obiecție, dar a părut evidentă. Cu cîteva zile înainte, Lenin, mereu dornic de paralele istorice între Marea Revoluție — franceză — și revoluția rusă din 1917, îi vorbise secretarului său, V. Bonci-Bruevici, despre necesitatea de a găsi urgent „un Fouquier-Tinville al nostru, care să măture toată pleava contrarevoluționară"[11]. La 6 decembrie, alegerea unui „solid iacobin proletar", pentru a prelua o altă formulă a lui Lenin, s-a oprit în unanimitate asupra lui Feliks Dzerjinski, devenit în cîteva săptămîni, prin acțiunea sa energică în CMRP, marele specialist în probleme de securitate. De altfel, i-a explicat Lenin lui Bonci-Bruevici, „din-

---

[9] G. Leggett, *op. cit.*, p. 7.

[10] V. D. Bonci-Bruevici, *Na boevîh postah fevralskoi i oktiabrskoi revoluții*, Moscova, 1930, p. 191.

[11] V. D. Bonci-Bruevici, *op. cit.*, p. 197.

tre noi toți, Feliks a petrecut cel mai mult timp în închisorile țariste și a avut cele mai multe frecușuri cu Ohrana [poliția politică țaristă]. Știe ce are de făcut!"

Înainte de ședința de guvern din 7 (20) decembrie, Lenin i-a trimis un bilet lui Dzerjinski:

„Cu privire la raportul dumneavoastră de astăzi, n-ar fi posibil să concepem un decret de tipul: burghezia se pregătește să comită crimele cele mai abominabile, recrutînd scursorile societății pentru a organiza rebeliuni. Complicii burghezi, în special înalții funcționari, personalul din bănci etc. sabotează și organizează greve pentru a submina măsurile guvernamentale destinate să pună în practică transformarea socialistă a societății. Burghezia nu se dă înapoi de la a sabota aprovizionarea, condamnînd astfel milioane de oameni la foamete. Trebuie luate măsuri excepționale pentru a lupta împotriva sabotorilor și a contrarevoluționarilor. În consecință, Consiliul Comisarilor Poporului decretează..."[12]

În seara de 7 (20) decembrie, Dzerjinski și-a prezentat proiectul în fața Consiliului Comisarilor Poporului. El și-a început intervenția printr-un discurs despre pericolele care amenințau revoluția pe „frontul interior":

„Trebuie să trimitem pe acest front, cel mai periculos și cel mai crud, tovarăși hotărîți, duri, solizi, fără stări de spirit, gata să se sacrifice pentru salvarea Revoluției. Să nu credeți, tovarăși, că sînt în căutarea unei forme de justiție revoluționară. N-avem ce face cu «justiția»! Ne aflăm în război, pe frontul cel mai crud, căci inamicul înaintează camuflat, și e o luptă pe viață și pe moarte! Propun, cer crearea unui organ care să regleze conturile cu contrarevoluționarii în manieră revoluționară, autentic bolșevică!"

Dzerjinski a intrat apoi în miezul intervenției sale, pe care o transcriem așa cum a apărut în protocolul reuniunii:

> „Comisia are drept sarcină: 1) să suprime și să lichideze orice tentativă și act contrarevoluționar și de sabotaj, de oriunde ar veni ele, pe întreg teritoriul Rusiei; 2) să defere unui tribunal revoluționar pe toți sabotorii și contrarevoluționarii.
>
> Comisia se mărginește la o anchetă preliminară, în măsura în care aceasta este indispensabilă pentru îndeplinirea sarcinii sale.
>
> Comisia este împărțită pe departamente: 1) Informare; 2) Organizare; 3) Operare.
>
> Comisia va acorda o atenție specială presei, sabotajului, KD [constituțional-democraților], SR [socialist-revoluționarilor] de dreapta, sabotorilor și greviștilor.
>
> Măsurile represive care revin Comisiei: confiscarea de bunuri, evacuarea din domiciliu, privarea de cartele, publicarea listelor cu dușmanii poporului etc.
>
> Rezoluție: aprobarea proiectului. Va fi numită Comisia panrusă extraordinară de luptă împotriva contrarevoluției, speculei și sabotajului. A se publica."[13]

Acest text fondator al poliției politice sovietice ridică pe loc o întrebare. Cum poate fi interpretată discordanța dintre discursul ofensiv al lui Dzerjinski și rela-

---

[12] G. Leggett, *op. cit.*, p. 16.

[13] *Lenin i VCK: Sbornik dokumentov*, Moscova, 1975, pp. 36–37; text complet, GARF, 130/2/134/26–27.

tiva modestie a atribuţiilor conferite Cekăi? Bolşevicii erau pe punctul de a încheia un acord cu socialist-revoluţionarii de stînga (şase dintre conducătorii lor au intrat în guvern la 12 decembrie) pentru a rupe izolarea politică în care se aflau, într-un moment în care trebuiau să înfrunte convocarea Adunării Constituante în care erau minoritari. Astfel, au preferat să nu se facă remarcaţi. Contrar hotărîrii adoptate de guvern la 7 (20) decembrie, nu a fost publicat nici un decret care să anunţe crearea Cekăi şi definirea competenţelor acesteia.

Comisie „extraordinară", Ceka avea să prospere şi să acţioneze fără cea mai mică bază legală. Dzerjinski, care dorea, ca şi Lenin, să se mişte liber, a pronunţat această frază uluitoare: „Viaţa însăşi dictează calea urmată de Ceka." Viaţa, adică „teroarea revoluţionară a maselor", violenţa străzii pe care majoritatea liderilor bolşevici o încurajau atît de mult, uitîndu-şi pentru moment profunda neîncredere faţă de spontaneitatea populară.

Adresîndu-se, la 1 (13) decembrie, delegaţilor Comitetului Executiv Central al Sovietelor, Troţki, comisar al poporului pentru problemele războiului, îi prevenea: „În mai puţin de o lună, teroarea va lua forme foarte violente, după modelul celor ce s-au întîmplat în timpul Marii Revoluţii franceze. Nu numai închisorile, ci şi ghilotina, această remarcabilă invenţie a Marii Revoluţii franceze, care avea avantajul recunoscut de a scurta oamenii cu un cap, îi va aştepta pe duşmanii noştri."[14]

Cîteva săptămîni mai tîrziu, luînd cuvîntul la o adunare a muncitorilor, Lenin a apelat, din nou, la teroare, această „justiţie revoluţionară de clasă":

„Puterea sovietelor a acţionat aşa cum ar trebui să acţioneze toate revoluţiile proletare: a sfărîmat total justiţia burgheză, instrument al claselor dominante. [...] Soldaţii şi muncitorii trebuie să înţeleagă că nimeni nu îi va ajuta dacă nu se ajută singuri. Dacă masele nu se revoltă spontan, nu vom realiza nimic. [...] Atîta vreme cît nu vom aplica teroarea faţă de speculanţi — trăgîndu-le pe loc un glonte în cap —, nu vom realiza nimic!"[15]

Aceste apeluri la teroare au incitat la o violenţă care nu a mai aşteptat venirea bolşevicilor la putere pentru a se dezlănţui. Încă din toamna lui 1917, mii de mari domenii funciare fuseseră devastate de către ţăranii furioşi şi sute de mari proprietari fuseseră masacraţi. În Rusia din vara lui 1917 violenţa era omniprezentă. Această violenţă nu era nouă, dar evenimentele anului 1917 permiseseră convergenţa mai multor forme de violenţă, prezente în stare latentă: o violenţă urbană „reactivă" la brutalitatea relaţiilor capitaliste în lumea industrială; o violenţă ţărănească „tradiţională"; violenţa „modernă" a primului război mondial, care adusese cu sine o regresie extraordinară şi o imensă brutalizare a relaţiilor umane. Amestecul dintre aceste trei forme de violenţă a constituit un cocteil exploziv, al cărui efect putea fi devastator în conjunctura foarte specială a Rusiei aflate în revoluţie, marcată în acelaşi timp de eşecul instituţiilor de ordine şi autoritate, de creşterea resentimentelor şi frustrărilor sociale acumulate de multă vreme şi de

[14] *Delo naroda*, 3 decembrie 1917.

[15] V. I. Lenin, *Polnoe sobranie socinenii*, Moscova, 1958–1966, vol. XXXV, p. 311. (*Opere complete*, Editura Politică, Bucureşti, 1965, vol. 35.)

instrumentalizarea politică a violenței populare. Între orășeni și săteni neîncrederea era reciprocă; pentru cei din urmă, orașul era, mai mult ca oricînd, sediul puterii și al opresiunii. Pentru elita urbană, pentru revoluționarii profesioniști, proveniți în marea lor majoritate din inteligheнția, țăranii rămîneau, cum scria Gorki, o masă de „oameni pe jumătate sălbatici" ale căror „instincte crude" și „individualism animal" trebuiau să fie subordonate „rațiunii organizate a orașului". În același timp, oamenii politici și intelectualii erau perfect conștienți de faptul că izbucnirea răscoalelor țărănești a fost aceea care a zdruncinat guvernul provizoriu, permițîndu-le bolșevicilor, accentuat minoritari în țară, să preia puterea în vidul instituțional creat.

La sfîrșitul lui 1917 și începutul lui 1918, nici o opoziție serioasă nu amenința noul regim care, la o lună după lovitura de stat bolșevică, controla cea mai mare parte a nordului și centrului Rusiei pînă la Volga Mijlocie, dar și un anumit număr de zone cu densitate mare de populație pînă în Caucaz (Baku) și în Asia Centrală (Tașkent). E adevărat, Ucraina și Finlanda se desprinseseră, dar nu afișau intenții războinice față de puterea bolșevică. Singura forță militară antibolșevică organizată era mica „armată de voluntari", formată din aproximativ trei mii de oameni, embrion al viitoarei armate „albe", pusă pe picioare în sudul Rusiei de către generalii Alekseev și Kornilov. Acești generali țariști își puneau toate speranțele în cazacii de pe Don și din Kuban. Cazacii se deosebeau radical de ceilalți țărani ruși; privilegiul lor principal, sub vechiul regim, fusese că primeau treizeci de hectare de pămînt în schimbul serviciului militar pînă la vîrsta de treizeci și șase de ani. Dacă nu doreau să capete pămînturi în plus, ei urmăreau să le păstreze pe cele pe care le aveau. Vrînd, înainte de orice, să-și salveze statutul și independența, cazacii, neliniștiți de declarațiile bolșevicilor care îi înfierau pe chiaburi, s-au alăturat, în primăvara lui 1918, forțelor antibolșevice.

Se poate oare vorbi de război civil referitor la primele lupte din iarna lui 1917 și primăvara lui 1918, în sudul Rusiei, între cele cîteva mii de oameni din armata de voluntari și trupele bolșevice ale generalului Sivers care numărau cel puțin șase mii de oameni? Ceea ce frapează de la bun început este contrastul dintre dimensiunile reduse ale efectivelor angajate și violența nemaipomenită exercitată de bolșevici nu numai față de militarii făcuți prizonieri, ci și față de civili. Instituită în iunie 1919 de către generalul Denikin, comandant-șef al forțelor armate din sudul Rusiei, „Comisia de anchetă asupra crimelor bolșevice" s-a străduit să inventarieze, în cele cîteva luni de activitate, atrocitățile comise de bolșevici în Ucraina, în Kuban, în regiunea Donului și în Crimeea. Mărturiile adunate de această comisie — care au constituit sursa principală a cărții lui S. P. Melgunov, *Teroarea roșie în Rusia, 1918–1924*, marea lucrare clasică despre teroarea bolșevică, apărută la Londra în 1924 — pomenesc atrocități nenumărate, care au avut loc începînd din ianuarie 1918. La Taganrog, detașamentele armatei lui Sivers aruncaseră cincizeci de iuncheri și ofițeri „albi", cu mîinile și picioarele legate, într-un furnal. La Evpatoria, mai multe sute de ofițeri și de „burghezi" au fost legați și aruncați în mare, după ce fuseseră torturați. Violențe identice au avut loc în majoritatea satelor din Crimeea ocupate de bolșevici: Sevastopol, Ialta, Alușta,

Simferopol. Aceleași atrocități, începînd cu aprilie–mai 1918, în marile orașe căzăcești care se revoltaseră. Dosarele foarte exacte ale comisiei Denikin pomenesc de „cadavre cu mîinile tăiate, cu oasele zdrobite, cu capetele smulse, cu maxilarele sparte, cu organele genitale tăiate“[16].

După cum notează Melgunov, este cu toate acestea „dificil să distingem ceea ce era o punere sistematică în practică a unei terori organizate de ceea ce apărea ca «excese» necontrolate“. Pînă în august–septembrie 1918, nu se spune aproape nimic despre o Ceka locală care să conducă masacrul. De altfel, la această dată, rețeaua acestor Ceka era încă destul de răsfirată. Masacrele, dirijate cu bună știință nu numai împotriva combatanților de pe frontul inamic, ci și împotriva "dușmanilor poporului“ civili — astfel, între cele 240 de persoane omorîte la Ialta la începutul lunii martie 1918 figurau, pe lîngă 165 de ofițeri, aproximativ 70 de oameni politici, avocați, jurnaliști, profesori —, au fost cel mai adesea comise de „detașamente armate“, „Gărzi Roșii“ și alte „elemente bolșevice“ nespecificate. Exterminarea „dușmanului poporului“ nu era altceva decît prelungirea logică a unei revoluții politice și sociale deopotrivă, în care unii erau „învingătorii“, iar ceilalți — „învinșii“. Această concepție asupra lumii nu a apărut brusc după octombrie 1917, dar luările de poziție bolșevice, foarte explicite în această privință, o legitimaseră.

Să ne reamintim ce scria, încă în martie 1917, într-o scrisoare, vai, cît de clarvăzătoare, un tînăr căpitan despre revoluția din regimentul său: „Între noi și soldați abisul este insondabil. Pentru ei, noi sîntem și vom rămîne *barîni* [stăpîni]. Pentru ei, ceea ce urmează să se întîmple nu este o revoluție politică, ci doar o revoluție socială, în care ei sînt învingătorii și noi învinșii. Ei ne spun: «Înainte voi erați *barîni*, acum e rîndul nostru!» Au impresia că își iau în sfîrșit revanșa, după secole de servitute.“[17]

Conducătorii bolșevici încurajau la masele populare tot ceea ce putea să alimenteze această aspirație la o „revanșă socială“ care trecea drept o legitimare morală a delațiunii, a terorii, a unui război civil „drept“, ca să folosim chiar cuvintele lui Lenin. La 15 (18) decembrie 1917, Dzerjinski a publicat în *Izvestia* un apel prin care invita „toate sovietele“ să organizeze Ceka-uri. Rezultatul a fost o forfoteală teribilă de „comisii“, „detașamente“ și alte „organe extraordinare“ pe care autoritățile centrale le-au stăpînit destul de greu atunci cînd au hotărît, cîteva luni mai tîrziu, să pună capăt „inițiativei maselor“ și să organizeze o rețea structurată și centralizată de Ceka-uri.[18]

Caracterizînd primele șase luni de existență a Cekăi, Dzerjinski scria, în iulie 1918: „A fost o perioadă de improvizații și de tatonări, în care organizația noastră n-a fost întotdeauna la înălțimea situației.“[19] La această dată însă, bilanțul acțiunii Cekăi ca organ de represiune a libertăților era deja bogat. Iar organizația,

---

[16] Aceste dosare pot fi consultate la GARF (Arhivele de Stat ale Federației Ruse), în cadrul fondului „Arhivelor din Praga“, dosarele 1–195. Pentru perioada în discuție, dosarele 8, 2, 27.

[17] Citat în O. Figes, *The Russian Revolution*, Londra, 1995, p. 379.

[18] Arhivele B. Nikolaevski, Hoover Institution, *Polojenie o CK na mestah*, 11 iunie 1918.

[19] G. Leggett, *op. cit.*, pp. 29–40.

care număra abia o sută de persoane în decembrie 1917, își multiplicase efectivele de o sută douăzeci de ori în șase luni!

Desigur, începuturile organizației au fost mai degrabă modeste. La 11 ianuarie 1918, Dzerjinski îi trimitea vorbă lui Lenin: „Ne aflăm într-o situație imposibilă, în ciuda importantelor servicii aduse deja. Nici o finanțare. Muncim zi și noapte fără pîine, fără zahăr, fără ceai, fără unt, fără brînză. Luați măsuri pentru rații decente sau autorizați-ne să le rechiziționăm noi înșine de la burghezi."[20] Dzerjinski recrutase o sută de oameni, majoritatea vechi tovarăși de ilegalitate, în general polonezi ori baltici, care lucraseră aproape toți în Comitetul Militar Revoluționar din Petrograd, și între care figurau deja viitoarele cadre ale GPU din anii '20 și ale NKVD din anii '30: Latsis, Menjinski, Messing, Moroz, Peters, Trilisser, Unșliht, Iagoda.

Prima acțiune a Cekăi a fost să spargă greva funcționarilor din Petrograd. Metoda a fost expeditivă — arestarea „capilor" —, justificarea simplă: „Cine nu vrea să muncească alături de popor nu-și are locul în el", a declarat Dzerjinski arestînd o serie de deputați socialist-revoluționari și menșevici, aleși în Adunarea Constituantă. Acest act arbitrar a fost de îndată condamnat de către comisarul poporului pentru Justiție, Steinberg, un socialist-revoluționar de stînga intrat în guvern cu cîteva zile înainte. Acest prim incident între Ceka și Justiție ridica problema, de o importanță capitală, a statutului extralegal al acestei poliții politice.

„La ce bun un Comisariat al Poporului pentru Justiție? l-a întrebat atunci Steinberg pe Lenin. Să-l numim atunci Comisariat al Poporului pentru Exterminare Socială, și cauza va fi servită!

— Excelentă idee, a răspuns Lenin. Exact așa văd eu lucrurile. Din nefericire, nu-l putem numi așa!"[21]

Firește, Lenin a arbitrat conflictul dintre Steinberg, care cerea subordonarea strictă a Cekăi față de Justiție, și Dzerjinski, care se răzvrătea împotriva „juridismului prea meticulos al vechii școli a vechiului regim", în favoarea celui din urmă. Ceka nu trebuia să răspundă pentru actele sale decît în fața guvernului.

Data de 6 (19) ianuarie a marcat o etapă importantă în instaurarea dictaturii bolșevice. În zori, Adunarea Constituantă, aleasă în noiembrie–decembrie 1917 și în care bolșevicii erau în minoritate, căci nu dispuneau decît de 175 de deputați din cei 707 aleși, a fost dizolvată cu forța, după ce se întrunise în dezbateri o singură zi. Acest act arbitrar nu a stîrnit însă nici un ecou serios în țară. O mică manifestație organizată pentru a protesta împotriva dizolvării a fost reprimată cu ajutorul armatei. Au fost douăzeci de morți, un tribut greu pentru o experiență de democrație parlamentară ce nu durase decît cîteva ore.[22]

În zilele și săptămînile care au urmat dizolvării Adunării Constituante, poziția guvernului bolșevic la Petrograd a devenit din ce în ce mai inconfortabilă, tocmai în momentul în care Troțki, Kamenev, Ioffe și Radek negociau, la Brest-Litovsk,

[20] M. I. Latsis, *Dva goda borbî na vnutrennom fronte*, Moscova, 1920, p. 6.

[21] I. Steinberg, *In the Workshop of the Revolution*, Londra, 1955, p. 145.

[22] L. Schapiro, *Les Bolcheviks et l'opposition. Origines de l'absolutisme communiste. 1917–1922*, Les Iles d'or, Paris, 1957, pp. 84–86; V. Brovkin, *op. cit.*, pp. 46–47, 59–63.

condițiile de pace cu delegațiile imperiilor centrale. La 9 ianuarie 1918, guvernul și-a consacrat ordinea de zi discutării mutării sale la Moscova.[23]

Nu atît amenințarea germană — armistițiul începuse din 15 (28) decembrie — cît aceea a unei mișcări muncitorești îi neliniștea pe conducătorii bolșevici. De fapt, în cartierele muncitorești care cu două luni în urmă îi susținuseră, nemulțumirea creștea. O dată cu demobilizarea și sfîrșitul comenzii militare, întreprinderile concediaseră zeci de mii de angajați; agravarea dificultăților de aprovizionare făcuse ca rația zilnică de pîine să scadă la un sfert de livră. Incapabil să redreseze situația, Lenin îi înfiera pe „acaparatori" și pe „speculanți", desemnați drept țapi ispășitori. „Fiecare uzină, fiecare companie trebuie să organizeze detașamente de rechiziționare. Trebuie mobilizați pentru căutarea hranei nu numai voluntarii, ci toți cetățenii, sub pedeapsa confiscării imediate a cartelei de aprovizionare", scria el la 22 ianuarie (3 februarie) 1918.[24]

Numirea lui Troțki, la întoarcerea sa de la Brest-Litovsk pe 31 ianuarie 1918, în fruntea unei Comisii extraordinare pentru aprovizionare și transport era semnul clar al importanței decisive acordate de guvern „goanei după aprovizionare", prima etapă a „dictaturii aprovizionării". Acestei comisii i-a propus Lenin, la mijlocul lui februarie, un proiect de decret pe care pînă și membrii acestui organism — între care figura, în afară de Troțki, Țiurupa, comisar al poporului pentru Aprovizionare — au considerat de cuviință să-l respingă. Textul pregătit de Lenin prevedea ca toți țăranii să fie constrînși să-și livreze bunurile contra unei chitanțe. În cazul nelivrării la timp, contravenienții aveau să fie împușcați. „Cînd am citit acest proiect, am fost uluiți", scria Țiurupa în amintirile sale. „Aplicarea unui asemenea decret ar fi dus la execuții masive. În cele din urmă, proiectul lui Lenin a fost abandonat."[25]

Acest episod este totuși foarte revelator. Încă de la începutul anului 1918, Lenin, aflat în impasul în care îl adusese politica sa, neliniștit de situația catastrofală a aprovizionării marilor centre industriale percepute ca singurele insule bolșevice în mijlocul unui ocean țărănesc, era în stare de orice pentru a „lua cerealele", mai curînd decît să-și modifice, fie și insesizabil, politica. Între o țărănime care dorea să-și păstreze pentru sine roadele muncii și respingea orice amestec al unei autorități exterioare și noul regim care voia să-și impună autoritatea, refuza să înțeleagă funcționarea circuitelor economice, dorea — și avea de gînd — să stăpînească ceea ce nu i se părea a fi decît o manifestare de anarhie socială, conflictul era inevitabil.

La 21 februarie 1918, confruntat cu înaintarea rapidă a trupelor germane, ca urmare a întreruperii tratativelor de la Brest-Litovsk, guvernul a proclamat „Patria socialistă în primejdie". Apelul la rezistență împotriva invadatorului a fost

---

[23] E. Berard, „Pourquoi les bolcheviks ont-ils quitté Petrograd?", *Cahiers du monde russe et soviétique*, XXXIV (4), octombrie–decembrie 1993, pp. 507–528.

[24] V. I. Lenin, *Polnoe sobranie socinenii*, Moscova, 1958–1966, vol. XXXIV, p. 311. (*Opere complete*, Editura Politică, București, 1965, vol. 34.)

[25] ȚRȚHIDNI (Centrul rus de păstrare și studiere a documentelor istoriei contemporane), 158/1/1/10; S. A. Pavliucenkov, *op. cit.*, p. 29.

însoțit de un apel la teroarea de masă: „Orice agent inamic, speculator, huligan, agitator contrarevoluționar, spion german va fi împușcat pe loc."[26] Această proclamație instaura legea marțială în zona operațiunilor militare. O dată cu încheierea păcii, la 3 martie 1918, la Brest-Litovsk, ea a devenit caducă. Din punct de vedere legal, pedeapsa cu moartea nu a fost restabilită în Rusia decît abia la 16 iunie 1918. Cu toate acestea, începînd din februarie 1918, Ceka a procedat la numeroase execuții sumare din afara zonelor de operațiuni militare.

La 10 martie 1918, guvernul a părăsit Petrogradul pentru Moscova, declarată capitală. Ceka s-a instalat în apropiere de Kremlin, pe strada Bolșaia-Lubianka, în clădirile unei companii de asigurări pe care avea să le ocupe, sub denumirile sale succesive — GPU, NKVD, MVD, KGB — pînă la căderea regimului sovietic. De la șase sute în martie, numărul cekiștilor care lucrau la Moscova în „Marea Casă" a crescut, în iulie 1918, la două mii, fără a socoti trupele speciale. Cifră considerabilă cînd știm că de fapt Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne, avînd misiunea de a coordona imensul aparat al sovietelor locale din toată țara, nu număra, la aceeași dată, decît patru sute de funcționari!

Ceka a lansat prima sa operațiune de anvergură în noaptea de 11 spre 12 aprilie 1918: mai mult de o mie de oameni din trupele sale speciale au luat cu asalt aproximativ douăzeci de case deținute de anarhiști. După mai multe ore de luptă crîncenă, 520 de anarhiști au fost arestați și 25 dintre ei au fost sumar executați ca „bandiți", o denumire care, de atunci încolo, a servit pentru a-i desemna pe muncitorii în grevă, pe dezertorii care fugeau de recrutare sau pe țăranii care se răzvrăteau împotriva rechiziționării.[27]

După acest prim succes, urmat de alte operațiuni de „pacificare" atît la Moscova cît și la Petrograd, Dzerjinski a cerut, într-o scrisoare adresată Comitetului Executiv Central, la 29 aprilie 1918, o creștere considerabilă a mijloacelor Cekăi: „În etapa actuală", scria el, „este inevitabil ca activitatea Cekăi să cunoască o creștere exponențială, în fața multiplicării opozițiilor contrarevoluționare în toate părțile"[28].

„Etapa actuală" la care se referea Dzerjinski apare, într-adevăr, ca o perioadă decisivă în decorul dictaturii politice și economice și în instaurarea represiunii împotriva unei populații din ce în ce mai ostile bolșevicilor. Din octombrie 1917, ea nici nu-și îmbunătățise, de fapt, viața cotidiană și nici nu-și salvase libertățile fundamentale cîștigate de-a lungul anului 1917. Singurii oameni politici care le permiseseră țăranilor să pună mîna pe pămînturile îndelung rîvnite, bolșevicii, se transformaseră în ochii lor în „comuniști" care le luau roadele muncii. Erau oare aceiași, se întrebau numeroși țărani, care făceau distincția, în doleanțele lor, între „bolșevicii care le dăduseră pămînt" și „comuniștii care îl storceau pe truditorul cinstit, luîndu-i și cămașa de pe el"?

---

[26] *Dekretî sovețkoi vlasti*, vol. 1 (1957), pp. 490–491.

[27] P. G. Sofinov, *Ocerki istorii Vserossiiskoi Cirezvîceainoi Komissii*, Moscova, 1960, pp. 43–44; G. Leggett, *op. cit.*, p. 35.

[28] G. A. Belov, *op. cit.*, pp. 112–113.

Primăvara lui 1918 a fost, de fapt, un moment-cheie în care jocurile nu erau încă făcute; sovietele, care nu fuseseră încă reduse la tăcere și transformate în simple organe de administrație statală, erau locul unor adevărate dezbateri politice reale între bolșevici și socialiștii moderați. Ziarele de opoziție, deși urmărite zilnic, continuau să existe. Viața politică locală era plină de instituții concurente. Pe parcursul acestei perioade, marcată de agravarea condițiilor de viață și de întreruperea totală a circuitelor de schimb economic între orașe și sate, socialist-revoluționarii și menșevicii au repurtat incontestabile succese politice. În timpul alegerilor pentru reînnoirea sovietelor, în ciuda presiunilor și manipulărilor, ei au cîștigat nouăsprezece din cele treizeci de locuri importante în provinciile în care au avut loc alegeri, iar rezultatele au fost făcute publice.[29]

În fața acestei situații, guvernul bolșevic a reacționat înăsprindu-și dictatura, în plan economic și politic deopotrivă. Circuitele de distribuție economică erau întrerupte atît la nivelul mijloacelor de transport din cauza degradării spectaculoase a comunicațiilor, în special a celor feroviare, cît și al motivațiilor, căci absența produselor manufacturate nu-i incita pe țărani să vîndă. Problema vitală era deci asigurarea aprovizionării armatei și a orașelor, sediul puterii și al „proletariatului". Bolșevicii aveau două posibilități: fie să restabilească un simulacru de piață într-o economie în ruine, fie să utilizeze constrîngerea. Au ales-o pe cea de-a doua, convinși de necesitatea de a merge înainte în lupta pentru distrugerea „vechii ordini".

Luînd cuvîntul la 29 aprilie 1918 în fața Comitetului Executiv Central al Sovietelor, Lenin a declarat fără ocolișuri: „Desigur, micii patroni, micii proprietari sînt gata să ne ajute pe noi, proletarii, să doborîm pe moșieri și pe capitaliști. Dar după aceea drumurile noastre se despart. Lor nu le place organizarea, disciplina, sînt dușmanii ei. Și aici, împotriva acestor proprietari, împotriva acestor mici patroni, trebuie să ducem lupta cea mai hotărîtă, cea mai necruțătoare."[30] Cîteva zile mai tîrziu, comisarul poporului pentru Aprovizionare a precizat, în fața aceleiași adunări: „O spun deschis: este o problemă de război, numai cu puștile vom obține cereale."[31] Iar Troțki a întărit: „Partidul nostru este pentru război civil. Războiul civil înseamnă luptă pentru pîine... Trăiască războiul civil!"[32]

Vom mai cita un ultim text, scris în 1921 de un alt lider bolșevic, Karl Radek, care lămurește perfect politica bolșevică din primăvara lui 1918, cu vreo cîteva luni *înainte* ca înfruntarea armată dintre Albi și Roșii, care avea să dureze doi ani, să ia amploare: „Țăranul primise pămînt, se întorsese acasă de pe front, își păstrase armele, iar atitudinea sa față de stat putea fi rezumată astfel: la ce bun un stat? Nu-i nevoie de el! Dacă am fi hotărît să instituim un impozit în natură, n-am fi reușit, căci noi nu aveam un aparat de stat, cel vechi fusese distrus, iar țăranii nu ne-ar fi dat nimic fără a fi forțați. Sarcina noastră, la începutul lui 1918, era sim-

---

[29] V. Brovkin, *op. cit.*, p. 159.

[30] V. I. Lenin, *Polnoe sobranie socinenii*, vol. XXXVI, p. 265. (*Opere complete*, Editura Politică, București, 1965, vol. 36, p. 278.)

[31] Protokolî zosedanii VSIK 4-sozîva, Stenograficeskii otcet, Moscova, 1918, p. 250.

[32] *Ibid.*, p. 389.

plă; trebuia să-i facem pe țărani să înțeleagă lucrurile elementare: că statul avea drepturi asupra unei părți din produsele țărănești pentru propriile sale nevoi și că dispunea de forța necesară pentru a-și cere aceste drepturi."[33]

În mai–iunie 1918, guvernul bolșevic a luat două măsuri decisive care au inaugurat perioada de război civil, numită în mod tradițional „comunismul de război". La 13 mai 1918, un decret atribuia puteri extraordinare Comisariatului Poporului pentru Aprovizionare, cu misiunea de a rechiziționa produsele alimentare și de a pune pe picioare o adevărată „armată a aprovizionării". În iulie 1918, aproape douăsprezece mii de persoane făceau deja parte din aceste „detașamente de aprovizionare" care aveau să ajungă, în momentul lor de apogeu în 1920, să numere optzeci de mii de oameni, din care o mare parte muncitori șomeri din Petrograd, atrași de un salariu decent și o remunerație în natură proporțională cu cantitățile de cereale confiscate. Cea de-a doua măsură, decretul din 11 iunie 1918 care instituia comitetele de țărani săraci, însărcinate să colaboreze îndeaproape cu detașamentele de aprovizionare și să rechiziționeze, în schimbul unei părți din pradă, surplusurile agricole ale țăranilor înstăriți. Aceste comitete de țărani săraci trebuiau, de asemenea, să înlocuiască sovietele rurale, considerate prea puțin sigure de către putere, fiind impregnate de ideologia socialist-revoluționară. Date fiind sarcinile pe care fuseseră chemați să le îndeplinească — să ia cu forța roadele muncii altora — și motivațiile menite să-i impulsioneze — puterea, sentimentul frustrării și al invidiei față de „cei bogați", promisiunea unei părți din pradă —, ne putem imagina cum erau acești primi reprezentanți ai puterii bolșevice la sate. După cum scrie, cu mult spirit de pătrundere, Andrea Graziosi, „la acești oameni, devotamentul față de cauză — sau mai degrabă față de noul stat — și incontestabilele capacități de operare se îmbinau cu o conștiință politică și socială confuză, un puternic carierism și apucături «tradiționale» precum brutalitatea față de subordonați, alcoolismul, nepotismul. [...] Avem aici un bun exemplar al modului în care «spiritul» revoluției plebee penetra noul regim"[34].

În ciuda cîtorva succese inițiale, organizarea comitetelor de țărani săraci a eșuat. Însăși ideea de a scoate în față partea cea mai săracă a țărănimii reflecta profunda necunoaștere de către bolșevici a societății țărănești. După o schemă marxistă simplistă, ei și-o imaginau împărțită în clase antagoniste, în timp ce ea era înainte de toate solidară față de lumea exterioară, față de străinii veniți de la oraș. Din clipa în care li s-a spus să-și livreze surplusul de produse, spiritul egalitar și comunitar al adunării sătești s-a manifestat din plin; în loc să cadă numai asupra țăranilor înstăriți, greutatea rechizițiilor a fost repartizată în funcție de disponibilitățile fiecăruia. A fost atinsă masa țăranilor de mijloc, iar nemulțumirea a fost generală. Au apărut tulburări în numeroase regiuni. În fața brutalității detașamentelor de aprovizionare sprijinite de Ceka sau de armată, în iunie 1918 s-a format o adevărată gherilă. În iulie–august, o sută zece insurecții țărănești, calificate de către putere drept „rebeliuni de culaci" — termen bolșevic desemnînd

[33] K. Radek, *Puti russkoi revoliuții, Krasnaia, Nov,* 1921, nr. 4, p. 188.

[34] A. Graziosi, *The Great Soviet Peasant War*, Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1996, p. 18.

răzmerițele la care participau sate întregi, toate categoriile sociale confundîndu-se —, au izbucnit în zonele controlate de noua putere. Creditul de care se bucuraseră pentru scurtă vreme bolșevicii pentru că nu se opuseseră în 1917 la împărțirea pămîntului a fost spulberat în cîteva săptămîni. Vreme de trei ani, politica de rechiziționare a provocat mii de revolte, de răzmerițe, care au degenerat în adevărate războaie țărănești reprimate cu cea mai mare violență.

În plan politic, întărirea dictaturii în primăvara lui 1918 s-a tradus prin desființarea definitivă a tuturor ziarelor nebolșevice, dizolvarea sovietelor nebolșevice, arestarea oponenților și reprimarea brutală a numeroase mișcări greviste. În mai–iunie 1918, două sute cinci ziare ale opoziției socialiste au fost desființate definitiv. Sovietele, în majoritate menșevice sau socialist-revoluționare, din Kaluga, Tver, Iaroslavl, Riazan, Kostroma, Kazan, Saratov, Penza, Tambov, Voronej, Orel, Vologda, au fost dizolvate cu forța.[35] Scenariul era identic aproape în toate cazurile: la cîteva zile după alegerile victorioase ale partidelor de opoziție și formarea noului soviet, fracțiunea bolșevică apela la ajutorul forței armate, cel mai adesea un detașament al Cekăi, care proclama legea marțială și îi aresta pe opozanți.

Dzerjinski, care își trimisese principalii colaboratori în orașele în care cîștigase opoziția, milita pe șleau pentru o lovitură de forță, după cum stau mărturie în mod elocvent directivele pe care le-a adresat, la 31 mai 1918, lui Eiduk, trimisul său plenipotențiar la Tver: „Muncitorii, influențați de menșevici, SR și alți ticăloși contrarevoluționari, au făcut greve și au manifestat în favoarea constituirii unui guvern care să-i reunească pe toți «socialiștii». Tu trebuie să afișezi în tot orașul o proclamație în care să se arate că Ceka va executa pe loc orice bandit, hoț, speculant, contrarevoluționar care complotează împotriva puterii sovietice. Acordă o atenție specială burghezilor din oraș. Înregistrează-i. Aceste liste vor fi utile dacă mișcă vreodată. Mă întrebi cu ce elemente să formăm o Ceka locală. Alege oameni hotărîți, care știu că nimic nu este mai eficient decît un glonte pentru a face pe cineva să tacă. Experiența m-a învățat că un număr mic de oameni hotărîți pot răsturna o situație."[36]

Dizolvarea sovietelor deținute de opozanți, expulzarea, la 14 iunie 1918, a menșevicilor și a socialist-revoluționarilor din Comitetul Executiv Panrus al Sovietelor au provocat proteste, manifestații și mișcări greviste în numeroase orașe muncitorești, unde situația alimentară nu înceta, de altfel, să se degradeze. La Kolpino, aproape de Petrograd, șeful unui detașament Ceka a ordonat să se tragă asupra participanților la un marș al foamei, organizat de muncitorii a căror rație lunară scăzuse la jumătate de kilogram de făină. Au fost zece morți. În aceeași zi, la uzina Berezovski, din Ekaterinburg, cincisprezece persoane au fost ucise de un detașament al Gărzilor Roșii în timpul unui miting de protest împotriva „comisarilor bolșevici" acuzați de a-și fi însușit cele mai bune case din oraș și de a fi deturnat în profitul lor taxele de o sută cincizeci de ruble care fuseseră impuse burgheziei locale. A doua zi, autoritățile de raion au decretat legea marțială în acest

---

[35] V. Brovkin, *op. cit.*, pp. 220–225.
[36] ȚRȚHIDNI, 17/6/384/97–98.

oraş muncitoresc şi paisprezece persoane au fost împuşcate imediat de către Ceka locală, fără a se mai cere aprobarea Moscovei.[37]

În a doua jumătate a lui mai şi în iunie 1918, numeroase manifestaţii muncitoreşti au fost reprimate în sînge la Sormovo, Iaroslavl, Tula, precum şi în oraşele industriale din Ural, Nijni-Taghil, Beloreţk, Zlatus, Ekaterinburg. Rolul din ce în ce mai activ jucat de Ceka-urile locale în represiuni este atestat, cu o frecvenţă crescîndă, în mediile muncitoreşti, de cuvintele de ordine şi sloganurile împotriva „noii Ohrane" (poliţia politică ţaristă) în serviciul „comisarocraţiei".[38]

Din 8 pînă în 11 iunie 1918, Dzerjinski a prezidat prima conferinţă panrusă a Ceka-urilor, la care au asistat o sută de delegaţi din patruzeci şi trei de secţii locale, care aveau deja vreo douăsprezece mii de oameni — aveau să ajungă la patruzeci de mii la sfîrşitul anului 1918 şi la peste două sute optzeci de mii la începutul lui 1921. Proclamîndu-se „deasupra sovietelor", ba chiar „deasupra Partidului", spun unii bolşevici, conferinţa a declarat că-şi „asumă, pe tot teritoriul republicii, povara luptei împotriva contrarevoluţiei, ca organ suprem al puterii administrative a Rusiei sovietice". Organigrama ideală adoptată în urma acestei conferinţe revela întinsul cîmp de activitate acoperit de poliţia politică începînd din iunie 1918, adică *înaintea* marelui val de insurecţii „contrarevoluţionare" ale verii lui 1918. Concepută după modelul reşedinţei din Lubianka, fiecare Ceka de provincie trebuia, în cel mai scurt timp, să-şi organizeze departamentele şi birourile următoare: 1) Departamentul de informaţii. Birouri: Armata Roşie, monarhişti, cadeţi, SR de dreapta şi menşevici, anarhişti şi drept comun, burghezie şi cler, sindicate şi comitete muncitoreşti, cetăţeni străini. Pentru fiecare din aceste categorii, birourile respective trebuiau să alcătuiască o listă de suspecţi. 2) Departamentul de luptă împotriva contrarevoluţiei. Birouri: Armata Roşie, monarhişti, cadeţi, SR de dreapta şi menşevici, anarhişti, sindicalişti, minorităţi naţionale, străini, alcoolism, pogromuri şi ordine publică, afaceri de presă. 3) Departamentul de luptă împotriva speculei şi abuzurilor de autoritate. 4) Departamentul de transporturi, căi de comunicaţii şi porturi. 5) Departamentul operaţional, care regrupa unităţile speciale ale Ceka.[39]

La două zile după încheierea acestei conferinţe panruse a Ceka-urilor, guvernul a decretat reînfiinţarea legală a pedepsei cu moartea. Aceasta, abolită după revoluţia din februarie 1917, fusese restaurată de către Kerenski, în iulie 1917. Totuşi, ea nu era aplicată decît în regiunile frontului, aflate sub jurisdicţie militară. Una dintre primele măsuri luate de cel de-al II-lea Congres al sovietelor, la 26 octombrie (8 noiembrie) 1917, a fost desfiinţarea din nou a pedepsei capitale. Această hotărîre a stîrnit furia lui Lenin: „Este o greşeală, o slăbiciune inadmisibilă, o iluzie pacifistă!"[40] Lenin şi Dzerjinski nu au avut linişte pînă cînd n-au restaurat legal pedeapsa cu moartea, ştiind foarte bine că ea putea fi aplicată, fără

---

[37] *Novaia Jizn*, 1 iunie 1918, p. 4.

[38] N. Bernstam, *Ural i Prikamie, noiabr 1917 – ianvar 1919*, YMCA Press, Paris, 1982.

[39] *Instrukţia Cirezvîceainîm Komissiam*, 1 decembrie 1918, Arhivele B. I. Nikolaevski, Hoover Institution, Stanford, citat în G. Leggett, *op. cit.*, pp. 39–40.

[40] L. Troţki, *O Lenine*, Moscova, 1924, p. 101.

„chițibușuri avocățești", de către organe extralegale precum Ceka. Prima condamnare la moarte legală, pronunțată de un tribunal revoluționar, a avut loc la 21 iunie 1918: amiralul Ceastnîi a fost primul „contrarevoluționar" împușcat „legal".

La 20 iunie, V. Volodarski, unul dintre liderii bolșevici din Petrograd, a fost omorît de un militant socialist-revoluționar. Acest atentat venea într-o perioadă de tensiune extremă în fosta capitală. În cursul săptămînilor anterioare, relațiile dintre bolșevici și lumea muncitorească nu au încetat să se deterioreze; în mai–iunie 1918, Ceka din Petrograd a numărat șaptezeci de „incidente" — greve, mitinguri antibolșevice, manifestații — care îi implicau pe metalurgiștii din bastioanele muncitorești, care fuseseră cei mai fervenți partizani ai bolșevicilor în 1917 și înainte. Autoritățile au răspuns la greve cu închiderea marilor uzine naționalizate, o practică generalizată în lunile următoare pentru a zdrobi rezistența muncitorilor. Asasinarea lui Volodarski a fost urmată de un val de arestări fără precedent în mediile muncitorești din Petrograd; „adunarea reprezentanților muncitorilor", organizație în majoritate menșevică ce coordona opoziția muncitorească din Petrograd, o adevărată contraputere muncitorească față de sovietul din Petrograd, a fost dizolvată. Peste opt sute de „capi" au fost arestați în două zile. Mediile muncitorești au replicat la aceste arestări masive chemînd la grevă generală la 2 iulie 1918.[41]

De la Moscova, Lenin i-a trimis atunci o scrisoare lui Zinoviev, președintele comitetului din Petrograd al partidului bolșevic, un document ce revelează atît concepția leninistă a terorii, cît și o extraordinară iluzie politică. Lenin a comis, de fapt, un teribil nonsens politic afirmînd că muncitorii s-au ridicat *împotriva* asasinării lui Volodarski!

„Tov. Zinoviev! Abia azi am aflat la Comitetul Central că *muncitorii* din Petrograd au vrut să răspundă printr-o teroare în masă la asasinarea lui Volodarski și că dv. (nu d-ta personal, ci membrii din Petrograd ai Comitetului Central sau membrii Comitetului din Petrograd) i-ați oprit. Protestez cu toată hotărîrea! Ne compromitem: amenințăm, pînă și în rezoluțiile Sovietului de deputați, că vom recurge la teroarea în masă, dar cînd e vorba să trecem la fapte, *frînăm* o inițiativă revoluționară, *perfect* justă, a maselor. Așa ceva e in-ad-mi-si-bil! Teroriștii o să ne ia drept niște cîrpe. Sîntem în plin război. Trebuie să stimulăm energia și caracterul de masă al Terorii împotriva contrarevoluționarilor mai cu seamă la Petrograd, al cărui exemplu este *horărîtor*. Cu salutări, Lenin."[42]

---

[41] *Novaia Jizn*, 16, 26, 27, 28 iunie 1918; V. Brovkin, *op. cit.*, pp. 243–249; S. Rosenberg, „Russian Labor and Bolshevik Power", *Slavic Review*, vol. 44 (vara 1985), pp. 233 și urm.

[42] V. I. Lenin, *Polnoe sobranie socinenii*, vol. L., p. 106. (*Opere complete*, Editura Politică, București, 1968, vol. 50, p. 112.)

3
Teroarea Roșie

„Bolșevicii spun deschis că zilele le sînt numărate“, raporta guvernului său Karl Helfferich, ambasadorul german la Moscova, la 3 august 1918. „O adevărată panică a cuprins Moscova... Circulă cele mai nebunești zvonuri despre «trădătorii» care ar fi pătruns în oraș.“

Niciodată bolșevicii nu și-au simțit puterea mai amenințată decît în cursul verii lui 1918. Ei nu mai controlau de fapt decît un teritoriu redus la Moscovia istorică, față de cele trei fronturi antibolșevice de-acum bine stabilite: unul în regiunea Donului, ocupat de trupele de cazaci ale atamanului Krasnov și de Armata Albă a generalului Denikin; al doilea în Ucraina, controlat de germani și de Rada (guvern național) ucraineană; cel de-al treilea de-a lungul Transsiberianului, unde cea mai mare parte a orașelor mari căzuseră sub atacul Legiunii cehe, a cărei ofensivă era susținută de guvernul socialist-revoluționar din Samara.

În regiunile mai mult sau mai puțin controlate de bolșevici, au izbucnit aproape o sută patruzeci de revolte și insurecții în vara anului 1918; cele mai frecvente erau cele ale comunităților țărănești care refuzau rechiziționările făcute cu brutalitate de către detașamentele de aprovizionare, limitările impuse comerțului privat, noile mobilizări de recruți pentru Armata Roșie.[1] Țăranii mînioși se duceau în grupuri mari în orașul cel mai apropiat și asediau sovietul, încercînd uneori să-i dea foc. În general, incidentele degenerau: armata, milițiile însărcinate cu menținerea ordinii și, din ce în ce mai des, detașamentele Ceka nu ezitau să tragă asupra manifestanților.

În aceste înfruntări, din ce în ce mai numeroase cu fiecare zi, conducătorii bolșevici vedeau o vastă conspirație contrarevoluționară îndreptată împotriva puterii lor de către „culacii deghizați în Gărzi Albe“.

„La Nijni-Novgorod se pregătește în mod vădit o rebeliune albgardistă“, îi telegrafia Lenin, la 9 august 1918, președintelui Comitetului Executiv al sovietului acestui oraș, care participase la incidentele cu țăranii ce protestau împotriva rechiziționărilor. „Trebuie să vă încordați toate forțele, să alcătuiți un triumvirat de dictatori (dv., Markin și încă unul), să introduceți *imediat* teroarea în masă, să procedați *la executarea* și la *evacuarea* din localiatte a *sutelor* de prostituate care îmbată pe soldați, a foștilor ofițeri ș.a.m.d. Nu e îngăduit nici un moment de întîrziere... Trebuie să se acționeze cu toată energia: să se efectueze percheziții în masă. Să se aplice pedeapsa cu moartea prin împușcare pentru deținerea ilegală

[1] L. M. Spirin, *Klassî i partii v grajdanskoi voine v Rossii*, Moscova, 1968, pp. 180 și urm.

de arme. Să fie evacuați în masă menșevicii și persoanele suspecte."[2] A doua zi, la 10 august, Lenin trimitea o telegramă asemănătoare Comitetului Executiv al sovietului din Penza:

„Tovarăși! Răzmerița culacilor în cele cinci raioane ale voastre trebuie strivită fără milă. Interesele întregii revoluții o cer, căci «lupta finală» cu culacii a început pretutindeni. Trebuie să dăm un exemplu. 1) Spînzurați (și spun spînzurați, *în așa fel încît oamenii să vadă*) nu mai puțin de 100 de culaci, bogătani, băutori de sînge cunoscuți. 2) Publicați-le numele. 3) Confiscați-le toate grînele. 4) Identificați ostaticii așa cum v-am indicat în telegrama noastră de ieri. Faceți aceasta în așa fel încît în sute de locuri, unul după altul, oamenii să vadă, să tremure, să știe și să spună: îi omoară și vor continua să-i omoare pe culacii însetați de sînge. Telegrafiați-mi că ați primit și executat aceste instrucțiuni. Al dumneavoastră, Lenin.

P.S. Găsiți oameni mai duri."[3]

De fapt, după cum atestă o lectură atentă a rapoartelor Ceka privitoare la revoltele verii 1918, numai mișcările din Iaroslavl, Rîbinsk și Murom, organizate de Uniunea de Apărare a Patriei a liderului socialist-revoluționar Boris Savinkov și aceea a muncitorilor de la uzinele de armament din Ijevsk, inspirate de menșevicii și de socialist-revoluționarii locali au fost, se pare, pregătite dinainte. Toate celelalte insurecții s-au dezvoltat spontan și răzleț începînd cu incidentele în care au fost implicate comunitățile sătești ce refuzau rechiziționările sau recrutarea. Ele au fost feroce reprimate în cîteva zile de către detașamente sigure ale Armatei Roșii sau ale Cekăi. Numai orașul Iaroslavl, unde detașamentele lui Savinkov răsturnaseră puterea bolșevică locală, a rezistat cincisprezece zile. După căderea orașului, Dzerjinski a trimis la Iaroslavl o „comisie specială de anchetă" care, în cinci zile, din 24 în 18 iulie 1918, a executat patru sute douăzeci și opt de persoane.[4]

În tot timpul lunii august 1918, adică înainte de declanșarea „oficială" a Terorii Roșii la 3 septembrie, liderii bolșevici, cu Lenin și Dzerjinski în frunte, au trimis un mare număr de telegrame responsabililor locali ai Cekăi sau ai partidului, cerîndu-le să ia „măsuri profilactice" pentru prevenirea oricărei încercări de insurecție. Între aceste măsuri, explica Dzerjinski, „cele mai eficiente sînt luarea de ostatici din rîndurile burgheziei, începînd cu listele pe care le-ați alcătuit pentru taxele excepționale impuse burghezilor, [...] arestarea tuturor ostaticilor și suspecților și închiderea lor în lagăre de concentrare"[5]. La 8 august, Lenin i-a cerut lui Țiurupa, comisar al poporului pentru Aprovizionare, să redacteze un decret conform căruia, „în fiecare regiune producătoare de cereale, douăzeci și cinci de ostatici luați din rîndurile locuitorilor celor mai înstăriți vor răspunde cu viața pentru nerealizarea planului de rechiziție". Țiurupa s-a făcut că nu pricepe, pre-

---

[2] V. I. Lenin, *Polnoe sobranie socinenii*, vol. L, p. 142. (*Opere complete*, Editura Politică, București, 1968, vol. 50, p. 152.)

[3] ȚRȚHIDNI, 2/1/6/898.

[4] GARF, 130/2/98a/26–32.

[5] ȚRȚHIDNI, 76/3/22.

textînd că această luare de ostatici era greu de organizat; Lenin i-a trimis atunci o a doua notă, şi mai explicită: „Nu sugerez ca ostaticii să fie luaţi, ci să fie *desemnaţi nominal* în fiecare regiune. Obiectul acestei desemnări este ca bogaţii, aşa cum răspund de taxele cu care contribuie, să răspundă cu viaţa pentru realizarea imediată a planului de rechiziţie în regiunea lor."[6]

În afara sistemului ostaticilor, liderii bolşevici au experimentat, în august 1918, un alt instrument de represiune apărut în Rusia în timpul războiului: lagărul de concentrare. La 9 august 1918, Lenin a telegrafiat Comitetului Executiv al provinciei Penza să-i închidă pe „chiaburi, popi şi albgardişti" şi alţi „suspecţi" într-un lagăr de concentrare.[7]

Cu cîteva zile înainte, Dzerjinski şi Troţki ceruseră şi ei închiderea prizonierilor în „lagăre de concentrare". Aceste „lagăre de concentrare" erau lagăre în care erau trimise, printr-o simplă măsură administrativă şi fără nici o judecată, „elementele dubioase". În Rusia, ca şi în alte ţări beligerante, existau numeroase lagăre, în care fuseseră internaţi prizonierii de război.

Printre „elementele dubioase" care trebuiau arestate preventiv figurau, în primul rînd, liderii politici ai partidelor de opoziţie aflaţi încă în libertate. La 15 august 1918, Lenin şi Dzerjinski au semnat ordinul de arestare a principalilor conducători ai Partidului Menşevic — Martov, Dan, Potresov, Goldman — a căror presă fusese deja redusă la tăcere şi ai căror reprezentanţi fuseseră goniţi din soviete.[8]

Pentru conducătorii bolşevici, graniţele între diferitele categorii de opozanţi se şterseseră, într-un război civil care, explicau ei, avea propriile lui legi.

„Războiul civil nu cunoaşte legi scrise", spunea, în *Izvestia* din 23 august 1918, Latsis, unul dintre principalii colaboratori ai lui Dzerjinski. „Războiul capitalist are legile lui scrise [...], dar războiul civil are propriile lui legi [...]. Trebuie nu numai să distrugem forţele active ale inamicului, ci şi să demonstrăm că oricine va ridica sabia împotriva ordinii de clasă existente de sabie va pieri. Acestea sînt regulile pe care burghezia le-a urmat întotdeauna în războaiele civile purtate împotriva proletariatului. [...] Noi nu am asimilat încă suficient aceste reguli. Ai noştri sînt ucişi cu sutele şi cu miile. Noi îi executăm pe ai lor unul cîte unul, după îndelungi deliberări în faţa comisiilor şi a tribunalelor. În războiul civil nu există tribunale pentru inamic. Aceasta este o luptă pe viaţă şi pe moarte. Dacă nu ucizi, vei fi ucis. Aşadar, ucide, dacă nu vrei să fii ucis."[9]

La 30 august 1918, două atentate, unul împotriva lui M. S. Uriţki, şeful Cekăi din Petrograd, altul împotriva lui Lenin, le-au întărit liderilor bolşevici convingerea că o adevărată conspiraţie le ameninţa însăşi existenţa. În realitate, între aceste două atentate nu exista nici o legătură. Primul fusese comis, în cea mai pură tradiţie a terorismului revoluţionar populist, de către un tînăr student care

---

[6] *Leninskii sbornik*, vol. 18 (1931), pp. 145–146, citat în D. Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, R. Laffont, Paris, 1995, p. 248.

[7] V. I. Lenin, *Polnoe sobranie socinenii*, vol. L,. 143. (*Opere complete*, Editura Politică, Bucureşti, 1968, vol. 50, p. 154.)

[8] ŢRŢHIDNI, 76/3/22/3.

[9] *Izvestia*, 23 august 1918; G. Leggett, *op. cit.*, p. 104.

dorea să-și răzbune un prieten ofițer executat cu cîteva zile înainte de Ceka în Petrograd. Cît despre al doilea, îndreptat împotriva lui Lenin, multă vreme atribuit lui Fanny Kaplan, o militantă apropiată mediilor anarhiste și socialist-revoluționare, arestată pe loc și executată fără proces la trei zile după aceea, astăzi se pare că a fost rezultatul unei provocări organizate de Ceka, dar care a scăpat din mîna instigatorilor ei.[10] Guvernul bolșevic a imputat imediat aceste atentate „socialist-revoluționarilor de dreapta, aserviți imperialismului francez și englez". Începînd de a doua zi, articole de presă și declarații oficiale cereau extinderea terorii:

„Oameni ai muncii", scria *Pravda* la 31 august 1918, „a sosit timpul să nimicim burghezia, altfel veți fi nimiciți de ea. Orașele trebuie să fie curățate fără milă de toată putrefacția burgheză. Toți acești domni vor fi înlăturați, iar cei care reprezintă un pericol pentru cauza revoluționară exterminați. [...] Imnul clasei muncitoare va fi un cîntec de ură și răzbunare."[11]

În aceeași zi, Dzerjinski și adjunctul său Peters au redactat un „Apel la clasa muncitoare", în aproximativ același spirit: „Clasa muncitoare să zdrobească, printr-o teroare masivă, hidra contrarevoluției! Dușmanii clasei muncitoare să știe că orice individ arestat pentru deținerea ilicită a unei arme va fi executat pe loc, orice individ care îndrăznește să facă cea mai mică propagandă împotriva regimului sovietic va fi imediat arestat și închis într-un lagăr de concentrare!" Tipărit în *Izvestia* din 3 septembrie, acest apel a fost urmat, a doua zi, de publicarea unei directive trimise de N. Petrovski, comisar al poporului pentru Afaceri Interne, tuturor sovietelor. Petrovski se plîngea acolo de faptul că în ciuda „represiunii în masă" exercitate de inamicii regimului împotriva „maselor muncitoare" Teroarea Roșie întîrzia să se facă simțită:

„A venit timpul să punem capăt acestui sentimentalism. Toți socialist-revoluționarii de dreapta trebuie să fie arestați imediat. Trebuie luat un mare număr de ostatici din rîndurile burgheziei și ofițerilor. La cea mai mică rezistență, trebuie să recurgem la execuții masive. Comitetele executive din provincie trebuie să dea dovadă de inițiativă în acest domeniu. Ceka și celelalte miliții trebuie să repereze și să aresteze toți suspecții și să-i execute imediat pe toți cei care s-au compromis în activități contrarevoluționare. [...] Responsabilii comitetelor executive trebuie să informeze Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne asupra oricărei slăbiciuni sau nehotărîri din partea sovietelor locale. [...] Nici o slăbiciune, nici o ezitare nu poate fi tolerată în instaurarea terorii de masă."[12]

Această telegramă, semnal oficial al Terorii Roșii la scară mare, respingea argumentația dezvoltată *a posteriori* de către Dzerjinski și Peters, conform căreia „Teroarea Roșie, expresie a indignării generale și spontane a maselor împotriva atentatelor din 10 august 1918, a debutat fără nici cea mai mică directivă de la Centru". De fapt, Teroarea Roșie reprezenta defularea firească a unei uri aproape abstracte pe care o nutreau cei mai mulți dintre liderii bolșevici față de „opre-

[10] S. Lyandres, „The 1918 Attempt on the Life of Lenin: A New Look at the Evidence", *Slavic Review*, 48, nr. 3 (1989), pp. 432–448.

[11] *Pravda*, 31 august 1918.

[12] *Izvestia*, 4 septembrie 1918.

sorii" pe care erau gata să-i lichideze, nu individual, ci „ca clasă". În amintirile sale, liderul menşevic Rafael Abramovici relatează o conversaţie extrem de revelatoare pe care o avusese, în august 1917, cu Feliks Dzerjinski, viitorul şef al Cekăi:

„— Abramovici, îţi aduci aminte de discursul lui Lassalle despre esenţa unei Constituţii?

— Bineînţeles.

— El spunea că orice Constituţie e determinată de raportul de forţe sociale dintr-o ţară la un moment dat. Mă întreb cum s-ar putea schimba această corelaţie dintre politic şi social.

— Ei bine, prin diversele procese de evoluţie economică şi politică, prin apariţia unor noi forme economice, ridicarea anumitor clase sociale etc., lucruri pe care tu le cunoşti foarte bine, Feliks.

— Da, dar nu s-ar putea schimba radical această corelaţie? De exemplu, prin supunerea sau exterminarea anumitor clase ale societăţii?"[13]

O asemenea cruzime rece, calculată, cinică, rod al unei logici implacabile a „luptei de clasă" împinse la extrem, era împărtăşită de mulţi dintre bolşevici. În septembrie 1918, unul dintre principalii conducători bolşevici, Grigori Zinoviev, a declarat: „Pentru a ne înfrînge duşmanii, trebuie să avem propria noastră teroare socialistă. Trebuie să aducem de partea noastră aproximativ nouăzeci din cele o sută de milioane de locuitori ai Rusiei sovietice. Cît despre ceilalţi, nu avem nimic să le spunem. Ei trebuie nimiciţi."[14]

La 5 septembrie, guvernul sovietic a legalizat teroarea prin faimosul decret „Asupra Terorii Roşii": „În situaţia actuală, este absolut vital să consolidăm Ceka [...], să apărăm Republica sovietică împotriva duşmanilor ei de clasă izolîndu-i pe aceştia în lagăre de concentrare, să împuşcăm pe loc orice individ implicat în organizaţiile Gărzilor Albe, în comploturi, în insurecţii sau în răzmeriţe, să publicăm numele indivizilor împuşcaţi, menţionînd motivele pentru care au fost omorîţi."[15] După cum a recunoscut mai tîrziu Dzerjinski, „textele din 3 şi 5 septembrie 1918 ne atribuie în sfîrşit legal un drept împotriva căruia chiar şi unii tovarăşi din partid protestaseră pînă atunci, dreptul de a sfîrşi pe loc, fără a cere aprobarea nimănui, cu orice canalie contrarevoluţionară".

Într-o circulară internă datată 17 septembrie, Dzerjinski a invitat toate Ceka-urile locale să „accelereze procedurile şi să termine, adică să *lichideze* afacerile rămase în suspensie"[16]. „Lichidările" începuseră, de fapt, încă din 31 august. La 3 septembrie, *Izvestia* relata că peste cinci sute de ostatici fuseseră executaţi la Petrograd în cursul zilelor precedente de către Ceka-urile locale. Din surse cekiste, opt sute de persoane ar fi fost executate în cursul lunii septembrie 1918 la Petrograd. Această cifră este mult subestimată. Un martor al evenimentelor relata amănuntele următoare: „Pentru Petrograd, o numărătoare superficială ajunge la

---

[13] R. Abramovitch, *The Soviet Revolution, 1917–1939*, Londra, 1962, p. 312.

[14] *Severnaia Kommuna*, nr. 109, 19 septembrie 1918, p. 2, citat în G. Leggett, *op. cit.*, p. 114.

[15] *Izvestia*, 10 septembrie 1918.

[16] G. A. Belov, *op. cit.*, pp. 197–198.

1300 de execuții. [...] Bolșevicii nu numără, în «statisticile» lor, sutele de ofițeri și civili împușcați la Kronstadt din ordinul autorităților locale. Numai la Kronstadt într-o singură noapte, au fost împușcate 400 de persoane. Au fost săpate în curte trei gropi mari, 400 de persoane au fost așezate în fața lor și executate una după alta."[17] Într-un interviu acordat, la 3 noiembrie 1918, ziarului *Utro Moskvî*, mîna dreaptă a lui Dzerjinski, Peters, a recunoscut că „la Petrogard cekiștii excesiv de sensibili [*sic*] au sfîrșit prin a-și pierde capul și au făcut exces de zel. Înainte de asasinarea lui Urițki, nu fusese executat nimeni — și, credeți-mă, în ciuda a tot ce se spune, eu nu sînt chiar așa de sîngeros cum se pretinde —, în timp ce după aceea au avut loc prea multe execuții, adesea fără discernămînt. Dar Moscova, la rîndul ei, nu a răspuns la atentatul împotriva lui Lenin decît prin executarea cîtorva miniștri ai țarului"[18]. După *Izvestia*, „numai" douăzeci și nouă de ostatici, aparținînd „taberei contrarevoluționare", au fost împușcați la Moscova, la 3 și 4 septembrie. Între ei figurau doi foști miniștri ai lui Nicolae al II-lea, N. Hvostov (Interne) și I. Șceglovitov (Justiție). Cu toate acestea, numeroase mărturii care concordă menționează anumite execuții de ostatici în cursul „masacrelor din septembrie" în închisorile moscovite.

În aceste vremuri de Teroare Roșie, Dzerjinski a dispus publicarea unui ziar, *Ejenedelnik VCK* (*Săptămînalul Ceka*), însărcinat în mod deschis cu lăudarea meritelor poliției politice și cu încurajarea „dreptei dorințe de răzbunare a maselor". Timp de șase săptămîni, pînă la suprimarea sa din ordinul Comitetului Central, într-un moment în care Ceka era contestată de o serie de responsabili bolșevici, acest hebdomadar relata pe șleau, fără nici o pudoare, luările de ostatici, internările în lagăre de concentrare, execuțiile etc. El constituie o sursă oficială și *a minima* a Terorii Roșii pentru lunile septembrie și octombrie 1918. Citim aici că Ceka din Nijni-Novgorod, deosebit de promptă în reacții sub ordinele lui Nikolai Bulganin — viitorul șef al statului sovietic din 1954 pînă în 1957 —, a executat, începînd din 31 august, 141 de ostatici; 700 de ostatici au fost arestați în trei zile în acest oraș mediu din Rusia. Despre Viatka, Ceka regională din Ural, evacuată din Ekaterinburg, se raportează executarea a 23 de „foști jandarmi", 154 de „contrarevoluționari", 8 „monarhiști", 28 de „membri ai Partidului Constituțional-Democrat", 186 de „ofițeri", 10 „menșevici și SR de dreapta", în decurs de o săptămînă. Ceka din Ivano-Voznesensk anunța luarea a 181 de ostatici, executarea a 25 de „contrarevoluționari" și crearea unui „lagăr de concentrare de 1 000 de locuri". Pentru Ceka micului orășel Sebeisk, „16 culaci împușcați și un preot care ținuse o slujbă pentru sîngerosul tiran Nicolae al II-lea"; pentru Ceka din Tver, 130 de ostatici și 39 de execuții. Pentru Ceka din Perm, 50 de execuții. Putem prelungi acest catalog macabru, spicuit din cîteva extrase ale celor șase numere apărute din *Săptămînalul Ceka*.[19]

Alte ziare provinciale menționează și ele, în toamna lui 1918, mii de arestări și execuții. Astfel, pentru a nu da decît două exemple: singurul număr apărut din

---

[17] G. Leggett, *op. cit.*, p. 111.
[18] *Utro Moskvî*, nr. 21, 4 noiembrie 1918.
[19] *Ejenedelnik VCK*, 6 numere apărute, din 22 septembrie pînă în 27 octombrie 1918.

Izvestia Ţariţînskoi Gubceka (*Ştirile Cekăi din gubernia Ţariţîn*) pomeneşte de executarea a 103 persoane în săptămîna 3–10 septembrie 1918. De la 1 la 8 noiembrie 1918, 371 de persoane au trecut prin faţa tribunalului local al Ceka: 50 au fost condamnate la moarte, celelalte la „închiderea într-un lagăr de concentrare, ca măsură profilactică, şi în calitate de ostatici, pînă la lichidarea completă a tuturor insurecţiilor contrarevoluţionare". Singurul număr din *Izvestia Penzenskoi Gubceka* (*Ştirile Cekăi din gubernia Penza*) relata, fără alte comentarii: „Pentru asasinarea tovarăşului Egorov, muncitor din Petrograd în misiune comandată într-un detaşament de rechiziţionare, 152 de membri ai Gărzii Albe au fost executaţi de către Ceka. Alte măsuri, şi mai riguroase [*sic*], vor fi luate în viitor împotriva tuturor celor care vor ridica mîna asupra braţului înarmat al proletariatului."[20]

Rapoartele confidenţiale (*svodki*) ale Ceka-urilor locale trimise la Moscova, accesibile abia de puţină vreme, confirmă, de altfel, brutalitatea cu care au fost reprimate, începînd din vara lui 1918, cele mai neînsemnate incidente dintre comunităţile săteşti şi autorităţile locale, care cel mai adesea aveau la origine refuzarea rechiziţionărilor sau a recrutării şi care au fost în mod sistematic catalogate drept „răzmeriţe chiabureşti contrarevoluţionare" şi reprimate fără milă.

Ar fi în zadar să încercăm să calculăm numărul victimelor acestui prim mare val de Teroare Roşie. Unul dintre principalii şefi ai Cekăi, Latsis, pretindea că în cursul celui de-al doilea semestru al lui 1918 Ceka executase 4 500 de persoane, adăugînd, nu fără cinism: „Dacă Ceka poate fi acuzată de ceva, atunci aceasta nu este pentru excesul de zel în execuţii, ci pentru insuficienţă în aplicarea măsurilor supreme de pedeapsă. O mînă de fier diminuează întotdeauna numărul de victime."[21] La sfîrşitul lui octombrie 1918, liderul menşevic Iuri Martov estima numărul victimelor directe ale Cekăi, de la începutul lunii septembrie, la „peste 10 000"[22].

Oricare ar fi numărul exact al victimelor Terorii Roşii din toamna lui 1918 — şi numai socotirea execuţiilor raportate în presă ne sugerează că el nu este mai mic de 10 000–15 000 —, această Teroare consacra definitiv practica bolşevică de a trata orice formă de contestare reală sau potenţială în cadrul unui război civil neîndurător, supus, după expresia lui Latsis, „propriilor sale legi". Pentru că nişte muncitori au intrat în grevă, cum a fost, de exemplu, cazul uzinei de armament din Motoviliha, în gubernia Perm, la începutul lunii noiembrie 1918, pentru a protesta împotriva principiului bolşevic de raţionalizare „în funcţie de originea socială" şi a abuzurilor Cekăi locale, întreaga uzină a fost declarată imediat „în stare de insurecţie" de către autorităţi. Nici o negociere cu greviştii: închiderea uzinei şi concedierea tuturor muncitorilor, arestarea „capilor", căutarea „contrarevoluţionarilor" menşevici bănuiţi că s-ar fi aflat la originea acestei greve.[23]

---

[20] *Izvestia Ţariţînskoi Gubceka*, nr. 1, 7 noiembrie 1918, pp. 16–22, în Arhivele B. Nikolaevski, Hoover Institution, Stanford; *Izvestia*, 29 septembrie 1918, p. 2.

[21] M. I. Latsis, *op. cit.*, p. 25.

[22] Scrisoare a lui I. Martov către A. Stein, 25 octombrie 1918, citată în V. Brovkin, *Behind the Front Lines of the Civil War*, Princeton, 1994, p. 283.

[23] N. Bernstam, *op. cit.*, p. 129.

Aceste practici erau desigur curente încă din vara lui 1918. În toamnă însă, Ceka locală, de-acum bine organizată și „stimulată“ de îndemnurile la omorîre venite de la Centru, a mers mai departe cu represiunea; ea a trimis la execuție mai mult de 100 de greviști fără nici o altă formă de proces.

Fie și numai ordinele de mărime — de la 10 000 la 15 000 de execuții sumare în două luni — marcau chiar de pe-acum o schimbare veritabilă a scării în raport cu perioada țaristă. Este de-ajuns să amintim că, pentru toată perioada 1825–1917, numărul condamnărilor la moarte pronunțate de tribunalele țariste (inclusiv curțile marțiale) în toate procesele pe care le judecaseră „în raport cu ordinea politică“ se ridica, în nouăzeci și doi de ani, la 6 321, cu un maximum de 1 310 condamnări la moarte în 1906, anul reacțiunii împotriva revoluționarilor din 1905. În cîteva săptămîni, Ceka a executat ea singură de două sau de trei ori mai mulți oameni decît condamnase la moarte imperiul țarist în nouăzeci și doi ani și, dintre aceștia din urmă, condamnați conform procedurilor legale, nu fuseseră toți executați, o mare parte a sentințelor fiind comutate în pedepse cu munca silnică.[24]

Această schimbare a scării merge mult dincolo de simplele cifre. Introducerea unor categorii noi precum „suspect“, „dușman al poporului“, „ostatic“, „lagăr de concentrare“, „tribunal revoluționar“, a unor practici inedite precum „închiderea preventivă“ sau execuția sumară, fără judecată, a sute și mii de persoane arestate de o poliție politică de tip nou, deasupra legilor, constituia o adevărată revoluție copernicană în domeniu.

Această revoluție a fost într-atît de radicală încît unii conducători bolșevici nu erau pregătiți pentru ea; mărturie stă puternica polemică desfășurată în mediile conducătoare bolșevice, între octombrie și decembrie 1918, cu privire la rolul Cekăi. În absența lui Dzerjinski — trimis pentru o lună, *incognito*, pentru a-și reface sănătatea fizică și psihică în Elveția —, Comitetul Central al partidului bolșevic a discutat, la 25 octombrie 1918, un nou statut al Cekăi. Criticînd „puterile depline lăsate unei organizații care pretinde să acționeze deasupra sovietelor și chiar a partidului“, Buharin, Olminski, unul dintre veteranii partidului, și Petrovski, comisar al poporului pentru Afaceri Interne, au cerut să se ia măsuri pentru limitarea „excesului de zel al unei organizații împănate de criminali și de sadici, de elemente degenerate ale lumpenproletariatului“. A fost creată o comisie de control politic. Kamenev, care făcea parte din ea, a mers chiar pînă la a propune pur și simplu abolirea Cekăi.[25]

Dar curînd tabăra partizanilor necondiționați ai acesteia a recîștigat supremația. Din ea făceau parte, în afară de Dzerjinski, somități din partid precum Sverdlov, Stalin, Troțki și, bineînțeles, Lenin. Acesta a luat apărarea unei instituții „pe

---

[24] M. N. Gernet, *Protiv smertnoi kazni*, Sankt-Petersburg, 1907, pp. 385–423; N. S. Taganțev, *Smertnaia kazn*, Sankt-Petersburg, 1913. Cifre aproximative sînt furnizate într-un raport al lui K. Liebknecht (5 735 de condamnați la moarte, dintre care 3 741 executați din 1906 pînă în 1910; 625 de condamnați și 191 de executați din 1825 pînă în 1905), în M. Ferro, *La Révolution de 1917. La chute du tsarisme et les origines d'Octobre*, Aubier, Paris, 1967, p. 483.

[25] ȚRȚHIDNI, 5/1/2558.

nedrept atacată pentru cîteva excese de către o intelighenție mărginită [...] incapabilă să privească problema terorii într-o perspectivă mai largă"[26]. La 19 decembrie 1918, la propunerea lui Lenin, Comitetul Central a adoptat o rezoluție care interzicea presei bolșevice să publice „articole calomnioase despre instituții, în special despre Ceka, aceasta îndeplinindu-și sarcinile în condiții deosebit de dificile". Astfel, dezbaterea a fost închisă. „Brațul înarmat al dictaturii proletariatului" și-a primit brevetul de infailibilitate. După cum a spus Lenin, „un bun comunist este și un bun cekist".

La începutul lui 1919, Dzerjinski a obținut de la Comitetul Central crearea unor departamente speciale ale Cekăi, care să răspundă de acum înainte de securitatea militară. La 16 martie 1919, el a fost numit comisar al poporului pentru Afaceri Interne și a început o reorganizare, sub egida Cekăi, a tuturor milițiilor, trupelor, detașamentelor și unităților auxiliare care ținuseră pînă atunci de administrații diferite. În mai 1919, toate aceste unități — miliții ale căilor ferate, detașamente de aprovizionare, grăniceri, batalioane ale Cekăi — au fost regrupate într-un corp special, „Trupele de apărare internă a Republicii", care avea să ajungă la două sute de mii de oameni în 1921. Aceste trupe erau menite să asigure supravegherea lagărelor, a gărilor și a altor puncte strategice, să conducă operațiunile de rechiziționare, dar de asemenea, și mai presus de orice, să reprime răscoalele țărănești, revoltele muncitorilor și răzvrătiților din Armata Roșie. Unitățile speciale ale Cekăi și ale Trupelor de apărare internă a Republicii — aproape două sute de mii de oameni în total — reprezentau o extraordinară forță de control și represiune, o adevărată armată în cadrul unei Armate Roșii subminate de dezertări și care nu a ajuns niciodată, în ciuda efectivelor teoretic foarte numeroase, de trei pînă la cinci milioane de oameni, să adune mai mult de cinci sute de mii de soldați echipați.[27]

Unul dintre primele decrete ale noului comisar al poporului pentru Afaceri Interne se referea la modalitățile de organizare a lagărelor care existau din vara lui 1918 fără cea mai mică bază juridică sau reglementară. Decretul din 15 aprilie 1919 distingea două tipuri de lagăre: „lagărele de muncă coercitivă", în care erau în principiu internați cei care fuseseră condamnați de un tribunal, și „lagărele de concentrare", reunind persoanele închise, cel mai adesea în calitate de „ostatici", în virtutea unei simple măsuri administrative. În realitate, distincțiile dintre aceste două tipuri de lagăre rămîn în bună măsură teoretice, după cum atestă directiva complementară din 17 mai 1918, care, în afara creării a „cel puțin un lagăr în fiecare gubernie, cu o capacitate minimă de trei sute de locuri", prevedea o listă-tip de șaisprezece categorii de persoane care puteau fi internate. Între acestea figurau contingente atît de diverse precum „ostatici proveniți din rîndurile marii burghezii", „funcționari ai vechiului regim pînă la rangul de asesori de colegiu, procurori și adjuncții acestora, primari și adjuncți de primar din orașele-capitală de gubernie", „persoane condamnate, sub regimul sovietic, la orice pedepse pen-

[26] *Lenin i VCK. Sbornik dokumentov (1917–1922)*, Moscova, 1975, p. 122.
[27] G. Leggett, *op. cit.*, pp. 204–237.

tru delictele de parazitism, proxenetism, prostituție", „dezertori obișnuiți (nerecidiviști) și soldați prizonieri în războiul civil" etc.[28]

Numărul persoanelor internate în lagărele de muncă sau de concentrare a cunoscut o creștere constantă în cursul anilor 1919–1921, trecînd de la aproximativ șaisprezece mii în mai 1919, la peste șaptezeci de mii în septembrie 1921.[29] Aceste cifre nu includ o serie de lagăre instituite în regiunile răzvrătite împotriva puterii sovietice: astfel, numai pentru provincia Tambov ele numărau, în vara lui 1921, cel puțin cincizeci de mii de „bandiți" și „membri ai familiilor bandiților luați ostatici" în cele șapte lagăre de concentrare deschise de către autoritățile însărcinate cu reprimarea mișcării țărănești.[30]

[28] GARF, 393/89/10a.

[29] *Vlast Sovetov*, 1922, nr. 1–2, p. 41; L. D. Gerson, *The Secret Police in Lenin's Russia*, Philadelphia, 1976, pp. 149 și urm.; G. Leggett, *op. cit.*, p. 178; GARF, 393/89/18; 393/89/296.

[30] *Ibid.*, 393/89/182; 393/89/231; 393/89/295.

4
„Războiul murdar"

Războiul civil din Rusia a fost în general analizat ca un conflict între Roşii (bolşevici) şi Albi (monarhişti). În realitate, dincolo de înfruntările militare între cele două armate, Armata Roşie şi diversele unităţi care compuneau o Armată Albă destul de eterogenă, cel mai important a fost, fără îndoială, ceea ce s-a întîmplat în spatele acestor linii de front destul de fluctuante. Această dimensiune a războiului civil este aceea a „frontului intern". Ea este caracterizată de o represiune multiformă exercitată de puterile instituite, albă sau roşie — represiunea roşie fiind mult mai extinsă şi sistematică —, împotriva militanţilor politici ai partidelor sau grupărilor de opoziţie, împotriva muncitorilor aflaţi în grevă pentru revendicările lor, împotriva dezertorilor care fugeau de recrutare sau din unităţile lor, sau pur şi simplu împotriva cetăţenilor care aparţineau unei clase sociale suspecte sau „ostile" şi a căror singură vină era că se aflaseră într-un oraş sau o localitate recucerită de la „inamic". Lupta pe frontul intern al războiului civil a fost de asemenea, înainte de orice, rezistenţa opusă de milioane de ţărani, nesupuşi şi dezertori, aceia pe care atît Roşii cît şi Albii îi numeau Verzi şi care au jucat un rol adesea decisiv în avansarea sau în derutarea uneia sau alteia dintre tabere.

Astfel, vara lui 1919 a cunoscut imense răzmeriţe ţărăneşti împotriva puterii bolşevice, pe Volga Mijlocie şi în Ucraina, care le-au permis amiralului Kolceak şi generalului Denikin să spargă liniile bolşevice pe sute de kilometri. La fel, cîteva luni mai tîrziu, revolta ţăranilor siberieni exasperaţi de restabilirea drepturilor proprietarilor funciari a fost aceea care a precipitat deruta amiralului alb Kolceak în faţa Armatei Roşii.

Deşi operaţiunile militare de anvergură între Albi şi Roşii nu au durat mai mult de un an, de la sfîrşitul lui 1918 pînă la începutul lui 1920, esenţa a ceea ce ne-am obişnuit să desemnăm prin termenul de „război civil" apare în realitate ca un „război murdar", un război de pacificare dus de diferitele autorităţi, militare sau civile, roşii sau albe, împotriva tuturor opozanţilor potenţiali ori reali în zonele pe care le controla, pe moment, una sau alta dintre tabere. În regiunile aflate sub stăpînire bolşevică, el a însemnat „lupta de clasă" împotriva „foştilor", a burghezilor, a „elementelor străine", urmărirea militanţilor din toate partidele nebolşevice, reprimarea grevelor muncitoreşti, a răzvrătirilor din unităţile mai puţin sigure ale Armatei Roşii, a revoltelor ţărăneşti. În zonele controlate de Albi, el a însemnat urmărirea elementelor bănuite de posibile simpatii „iudeo-bolşevice".

Bolşevicii nu deţineau monopolul terorii. Exista o Teroare Albă exprimată cel mai puternic de valul de pogromuri comise în Ucraina în vara şi toamna lui 1919

de detaşamente ale armatei lui Denikin şi unităţi ale lui Petliura şi care au făcut aproape o sută cincizeci de mii de victime. Dar, după cum au subliniat cei mai mulţi dintre istoricii Terorii Roşii şi ai Terorii Albe din timpul războiului civil rus, cele două terori nu pot fi puse pe acelaşi plan. Politica de teroare bolşevică a fost mai sistematică, mai organizată, gîndită şi pusă în practică mult înainte de războiul civil, teoretizată împotriva unor grupuri întregi ale societăţii. Teroarea Albă nu s-a erijat niciodată în sistem. Ea a fost, aproape mereu, opera unor detaşamente necontrolate care scăpaseră de sub autoritatea unui comandant militar care încerca, fără mare succes, să guverneze. Dacă exceptăm pogromurile, condamnate de Denikin, Teroarea Albă a rămas cel mai adesea o represiune poliţienească de nivelul unui serviciu de contraspionaj militar. Faţă de contraspionajul unităţilor albe, Ceka şi Trupele de apărare internă a Republicii constituiau un instrument de represiune mult mai bine structurat şi mai puternic, care beneficia de toate priorităţile regimului bolşevic.

Ca în orice război civil, este greu de făcut un bilanţ complet ale formelor de represiune şi al tipurilor de teroare instaurată de una sau de alta din taberele existente. Teroarea bolşevică, singura pe care o vom evoca aici, se pretează mai multor tipologii pertinente. Cu metodele, particularităţile şi obiectivele sale privilegiate, ea a precedat cu mult războiul civil propriu-zis, care a început abia la sfîrşitul verii lui 1918. Am ales o tipologie din care reiese, în continuitatea unei evoluţii care poate fi urmărită încă din primele luni ale regimului, principalele grupe de victime supuse unei represiuni consecvente şi sistematice:

— militanţii politici nebolşevici, de la anarhişti la monarhişti;

— muncitorii care luptau pentru drepturile lor cele mai elementare — pîinea, munca, un minimum de libertate şi demnitate;

— ţăranii — adesea dezertori — implicaţi în vreuna din nenumăratele răzmeriţe ţărăneşti sau revolte din cadrul unităţilor Armatei Roşii;

— cazacii, deportaţi în masă ca grup social şi etnic notoriu ostil regimului sovietic. „Decazacizarea" prefigurează marile operaţiuni de deportare din anii '30 („deschiaburirea", deportarea grupărilor etnice) şi subliniază continuitatea etapelor leninistă şi stalinistă în materie de politică represivă;

— „elementele socialmente străine" şi alţi „duşmani ai poporului", „suspecţi", şi „ostatici" lichidaţi „preventiv", mai ales în timpul evacuării oraşelor de către bolşevici sau, dimpotrivă, în timpul preluării oraşelor şi teritoriilor ocupate un timp de către Albi.

Represiunea care i-a lovit pe militanţii politici ai diferitelor partide aflate în opoziţie faţă de regimul bolşevic este, fără îndoială, cea mai bine cunoscută. Au fost lăsate numeroase mărturii de către conducătorii partidelor de opoziţie, închişi, adesea exilaţi, dar în general rămaşi în viaţă, spre deosebire de militanţii muncitori şi ţărani, împuşcaţi fără proces ori masacraţi în cursul operaţiunilor punitive ale Cekăi.

Una dintre primele fapte de arme ale acesteia fusese asaltul, lansat la 11 aprilie 1918, împotriva anarhiştilor din Moscova, din care cîteva zeci au fost executaţi pe loc. Lupta împotriva anarhiştilor nu s-a îmblînzit în cursul anilor următori,

deși parte dintre ei s-au alăturat bolșevicilor, ocupînd chiar posturi importante în Ceka, precum Aleksandr Goldberg, Mihail Brener sau Timofei Samsonov. Dilema majorității anarhiștilor, care refuzau dictatura bolșevică, dar și întoarcerea partizanilor vechiului regim, este ilustrată de marele conducător anarhist țăran Mahno, care a trebuit să facă front comun cu Armata Roșie împotriva Albilor, dar apoi, o dată îndepărtată amenințarea Albă, a trebuit să-i combată pe Roșii pentru a încerca să-și salveze idealurile. Mii de militanți anarhiști anonimi au fost executați ca „bandiți" în timpul represiunii împotriva armatelor țărănești ale lui Mahno și ale partizanilor săi. Acești țărani au constituit, se pare, marea majoritate a victimelor anarhiste, dacă e să dăm crezare bilanțului, fără îndoială incomplet, dar singurul disponibil, al represiunii bolșevice prezentat de anarhiștii ruși aflați în exil la Berlin în 1922. Acest bilanț menționează 138 de militanți anarhiști executați în anii 1919–1921, 281 exilați și 608 închiși pe viață la 1 ianuarie 1922.[1]

Aliați ai bolșevicilor pînă în vara lui 1918, socialist-revoluționarii de stînga s-au bucurat, pînă în februarie 1919, de o relativă clemență. Conducătoarea lor istorică, Maria Spiridonova, a prezidat, în decembrie 1918, un congres al partidului său, tolerat de bolșevici. Deoarece condamnase viguros teroarea practicată zilnic de către Ceka, ea fost arestată, împreună cu două sute de alți militanți, la 10 februarie 1919, și condamnată de Tribunalul revoluționar la „detenție într-un sanatoriu, dată fiind starea sa isterică"; avem aici primul exemplu, sub regimul sovietic, de închidere a unui opozant politic într-un așezămînt psihiatric; Maria Spiridonova a reușit să evadeze și să conducă, în cladestinitate, Partidul Socialist-Revoluționar de stînga interzis de către bolșevici. După unele surse cekiste, 58 de organizații socialist-revoluționare de stînga ar fi fost lichidate în 1919 și 45 în 1920. În cursul acestor doi ani, 1 875 de militanți au fost închiși în calitate de ostatici, conform directivelor lui Dzerjinski, care declarase, la 18 martie 1919: „De acum înainte, Ceka nu va mai face distincție între Gărzile Albe de tip Krasnov și Gărzile Albe din tabăra socialistă. [...] Socialist-revoluționarii și menșevicii arestați vor fi considerați ostatici și soarta lor va depinde de comportamentul politic al partidului lor."[2]

Pentru bolșevici, socialist-revoluționarii de dreapta apăruseră întotdeauna ca rivalii politici cei mai periculoși. Nimeni nu uitase că aceștia fuseseră lejer majoritari în țară la alegerile libere cu sufragiu universal din noiembrie–decembrie 1917. După dizolvarea Adunării Constituante, în care dispuneau de majoritate absolută, socialist-revoluționarii continuaseră să facă parte din soviete și din Comitetul Executiv Central al Sovietelor, de unde au fost expulzați împreună cu menșevicii în iunie 1918. O parte din conducătorii socialist-revoluționari au constituit atunci, împreună cu constituțional-democrații și cu menșevicii, guverne efemere la Samara și la Omsk, curînd răsturnate de amiralul alb Kolceak. Prinși între două focuri, între bolșevici și Albi, socialist-revoluționarilor și menșevicilor le-a fost foarte greu să definească o politică coerentă de opoziție față de un regim

[1] Gorelik (ed.), *Gonenie na anarhizm v Sovețkoi Rossii*, Berlin, 1922, pp. 27–63.

[2] *Izvestia*, 18 martie 1919; L. D. Gerson, *op. cit.*, pp. 151–152; G. Leggett, *op. cit.*, pp. 311–316.

bolşevic care răspundea politicii socialiste moderate cu o politică abilă, alternînd măsurile de pacificare, manevrele de infiltrare şi represiune.

După ce autorizase, mai mult forţată de ofensiva amiralului Kolceak, reapariţia, din 20 pînă în 30 martie 1919, a ziarului socialist-revoluţionar *Delo Naroda* (*Cauza poporului*), Ceka a lansat, la 31 martie 1919, o mare razie împotriva militanţilor socialist-revoluţionari şi menşevici, chiar dacă partidele lor nu făceau obiectul nici unei interdicţii legale. Peste o mie nouă sute de militanţi au fost arestaţi la Moscova, Tula, Smolensk, Voronej, Penza, Samara, Kostroma.[3] Cîţi au fost executaţi sumar în timpul reprimării grevelor şi revoltelor ţărăneşti, în care menşevicii şi socialist-revoluţionarii au jucat adesea rolurile principale? Sînt disponibile puţine cifre, căci, chiar dacă se cunoaşte aproximativ numărul victimelor principalelor episoade ale represiunilor înregistrate, nu ştim care este procentul de militanţi politici implicaţi în aceste masacre.

Un al doilea val de arestări a urmat articolului publicat de Lenin în *Pravda* din 28 august 1919, în care îi înfiera încă o dată pe socialist-revoluţionari şi pe menşevici, „complici şi slujitori ai Albilor, ai proprietarilor funciari şi ai capitaliştilor“. După surse Ceka, 2 380 de socialist-revoluţionari şi menşevici au fost arestaţi în cursul ultimelor patru luni ale anului 1919.[4] După ce liderul socialist-revoluţionar Victor Cernov, preşedinte de o zi al Adunării Constituante dizolvate, căutat în mod special de poliţia politică, a ridiculizat Ceka şi guvernul luînd cuvîntul, deghizat şi sub o falsă identitate, la un miting organizat de sindicatul tipografilor în onoarea unei delegaţii muncitoreşti engleze la 23 mai 1920, represiunea împotriva militanţilor socialişti a reînceput cu şi mai multă forţă. Toată familia lui Cernov a fost arestată şi liderii socialist-revoluţionari încă în libertate au fost aruncaţi în închisoare.[5]

În cursul anului 1920, peste două mii de militanţi socialist-revoluţionari şi menşevici, fişaţi temeinic, au fost arestaţi şi închişi ca ostatici. Un document intern al Cekăi, din data de 1 iulie 1920, explica astfel cu un cinism rar marile direcţii de acţiune în privinţa opozanţilor socialişti: „În loc să interzicem aceste partide, ceea ce le-ar arunca într-o clandestinitate care ar putea fi greu de controlat, este de departe preferabil să le lăsăm un statut semilegal. Este astfel mai uşor să le stăpînim şi să găsim, îndată ce e necesar, provocatorii de tulburări, renegaţii şi alţi furnizori de informaţii utile. [...] În legătură cu aceste partide antisovietice este indispensabil să profităm de actuala situaţie de război pentru a le imputa membrilor lor crime precum «activitate contrarevoluţionară», «înaltă trădare», «dezorganizare», «spionaj în favoarea unei puteri străine intervenţioniste» etc.“[6]

Dintre toate aspectele represiunii, unul dintre cele mai grijuliu ascunse de către noul regim a fost violenţa împotriva lumii muncitoreşti, în numele căreia bolşevicii preluaseră puterea. Începută din 1918, această represiune s-a extins în

---

[3] V. Brovkin, *Behind the Front Lines of the Civil War*, Princeton, 1995, p. 54.

[4] G. A. Belov, *op. cit.*, p. 354; ŢRŢHIDNI, 5/1/2615.

[5] V. Brovkin, *Behind the Front Lines of the Civil War*, *op. cit.*, pp. 252–257.

[6] *Ţirkuliarnoe pismo VCK*, Arhivele B. Nikolaevski, citat în *ibid.*, pp. 267–268.

1919–1920, pentru a o culmina în primăvara lui 1921 cu bine cunoscutul episod de la Kronstadt. Lumea muncitorească din Petrograd își manifestase, încă de la începutul lui 1918, neîncrederea față de bolșevici. După eșecul grevei generale din 2 iulie 1918, al doilea moment culminant al tulburărilor muncitorești în vechea capitală a fost în martie 1919, după ce bolșevicii arestaseră o serie de lideri socialist-revoluționari, printre care și Maria Spiridonova, care tocmai făcuse un turneu memorabil în principalele uzine din Petrograd, în care fusese peste tot aclamată. Aceste arestări au declanșat, într-o conjunctură deja foarte tensionată din cauza dificultăților de aprovizionare, o vastă mișcare de protest și greve. La 10 martie 1919, adunarea generală a muncitorilor de la uzinele Putilov, în prezența a zece mii de participanți, a adoptat o proclamație care îi condamna solemn pe bolșevici: „Acest guvern nu este decît dictatura Comitetului Central al partidului comunist care guvernează cu ajutorul Cekăi și al tribunalelor revoluționare."[7]

Proclamația cerea trecerea tuturor puterilor în mîinile sovieticilor, alegerea liberă a sovietelor și a comitetelor de uzină, suprimarea limitărilor impuse la cantitățile de hrană pe care muncitorii erau autorizați să le aducă de la sate în Petrograd (1,5 puduri, aproximativ 24 kilograme), eliberarea tuturor prizonierilor politici din „partidele politice autentice", și în special a Mariei Spiridonova. Pentru a încerca să stopeze o mișcare ce devenea pe zi ce trece mai amplă, Lenin s-a dus personal la Petrograd, la 12 și 13 martie 1919. Dar, cînd a vrut să ia cuvîntul în uzinele în grevă ocupate de muncitori, a fost huiduit, împreună cu Zinoviev, cu strigăte de: „Jos evreii și comisarii!"[8] Vechiul fond de antisemitism popular, mereu gata să iasă la suprafață, i-a asociat imediat pe evrei cu bolșevicii, de îndată ce aceștia din urmă au pierdut încrederea de care se bucuraseră pe moment, imediat după Revoluția din Octombrie 1917. Faptul că o parte importantă a celor mai cunoscuți conducători bolșevici (Troțki, Zinoviev, Kamenev, Rîkov, Radek etc.) erau evrei justifica, în ochii maselor, această identificare a evreilor cu bolșevicii.

La 16 martie 1919, detașamentele Ceka au luat cu asalt uzinele Putilov apărate cu arma în mînă. Au fost arestați aproximativ nouă sute de muncitori. În cursul zilelor următoare, aproape două sute de greviști au fost executați fără judecată în fortăreața Schlüsselburg, aflată la cincizeci de kilometri de Petrograd. După un ritual nou, greviștii, concediați cu toții, nu au fost reangajați decît după ce au semnat o declarație în care recunoșteau că fuseseră manipulați și „incitați la crimă" de către lideri contrarevoluționari.[9] Din acel moment, muncitorii aveau să fie strict supravegheați. Începînd cu primăvara lui 1919, departamentul secret al Cekăi a instituit, într-o serie de centre muncitorești, o rețea întreagă de agenți însărcinați să dea informații în mod regulat asupra „stării de spirit" într-o uzină sau alta. Clase muncitoare, clase periculoase...

---

[7] ȚRȚHIDNI, 17/84/43/2–4.

[8] V. Brovkin, *Behind the Front Lines of the Civil War*, *op. cit.*, p. 69; ȚRȚHIDNI, 17/84/43.

[9] G. Leggett, *op. cit.*, p. 313; V. Brovkin, *Behind the Front Lines of the Civil War*, *op. cit.*, p. 71; *Petrogradskaia Pravda*, 13 aprilie 1919, p. 3.

Primăvara lui 1919 a fost marcată de foarte multe greve, sălbatic reprimate, în numeroase centre muncitorești din Rusia, la Tula, Sormovo, Orel, Briansk, Tver, Ivanovo-Voznesensk, Astrahan.[10] Revendicările muncitorilor erau identice aproape peste tot. Aduși într-o stare de foamete prin salariile de mizerie care abia acopereau prețul unei cartele ce asigura o jumătate de livră de pîine pe zi, greviștii reclamau mai întîi alinierea rațiilor lor la cele ale soldaților Armatei Roșii. Dar cerințele lor erau, de asemenea, în primul rînd politice: suprimarea privilegiilor pentru comuniști, eliberarea tuturor deținuților politici, alegeri libere ale comitetelor de uzină și ale sovietelor, încetarea recrutărilor de către Armata Roșie, libertatea de asociere, de expresie, libertatea presei etc.

Ceea ce făcea ca aceste mișcări să pară periculoase în ochii puterii bolșevice era faptul că ele cîștigau adesea de partea lor unitățile militare încartiruite în orașele muncitorești. La Orel, Briansk, Gomel, Astrahan, soldații revoltați s-au alăturat greviștilor, cu strigăte de „Moarte jidanilor, jos comisarii bolșevici!", ocupînd și prădînd o parte a orașului care nu a fost recucerită de detașamentele Ceka și de trupele rămase fidele regimului decît după mai multe zile de luptă.[11] În fața acestor greve și răzmerițe, represiunile au fost diverse. Ele au mers de la concedieri masive în toate uzinele, cu confiscarea cartelei de aprovizionare — una dintre armele cele mai eficiente ale puterii bolșevice era arma foamei —, pînă la executarea masivă, cu sutele, a greviștilor și a rebelilor.

Printre episoadele represive cele mai semnificative figurează, în martie–aprilie 1919, acelea de la Tula și Astrahan. Dzerjinski s-a dus în persoană la Tula, capitala istorică a armurăriei din Rusia, la 3 aprilie 1919, pentru a lichida greva muncitorilor de la uzinele de armament. În iarna 1918–1919, aceste uzine, vitale pentru Armata Roșie — se fabricau acolo 80% din armele de foc produse de Rusia —, fuseseră deja teatrul unor greve. Menșevicii și socialist-revoluționarii predominau net între militanții politici implantați în acest mediu muncitoresc de înaltă calificare. Arestarea, la începutul lui martie 1919, a sute de militanți socialiști a provocat un val de proteste, care a culminat la 27 martie într-un „marș pentru libertate și împotriva foamei" ce aducea laolaltă mii de muncitori și de lucrători feroviari. La 4 aprilie, Dzerjinski a ordonat arestarea a încă opt sute de „capi" și evacuarea cu forța a uzinelor ocupate de cîteva săptămîni de către greviști. Toți muncitorii au fost concediați. Rezistența muncitorească a fost zdrobită prin arma foamei. De cîteva săptămîni, cartelele de aprovizionare nu mai erau onorate. Pentru a obține cartele noi, care dădeau dreptul la 250 g de pîine, și a-și relua lucrul după concedierea generală, muncitorii au trebuit să semneze o cerere de angajare care stipula în principal că orice oprire a lucrului va fi asimilată de aici înainte cu o dezertare pasibilă de pedeapsa cu moartea. La 10 aprilie, producția a fost reluată. În ajun, douăzeci și șase de „capi" fuseseră împușcați.[12]

---

[10] ȚRȚHIDNI, 17/66/68/2–5; 17/6/351.

[11] *Ibid.*; 17/6/197/105; 17/66/68.

[12] ȚRȚHIDNI, 17/6/351; *Izvestia Ț. K. RKP (b)*, nr. 3, 4 iulie 1919; ȚRȚHIDNI, 2/1/24095 GARF, 130/3/363.

Orașul Astrahan, aproape de gurile Volgăi, avea, în primăvara lui 1919, o importanță strategică foarte specială; el constituia ultima redută bolșevică ce mai împiedica unirea trupelor amiralului Kolceak, de la nord-est, cu cele al generalului Denikin, la sud-vest. Fără îndoială această circumstanță explică violența extraordinară cu care a fost reprimată, în martie 1919, greva muncitorească din acest oraș. Pornită la începutul lui martie din motive atît economice — rațiile foarte mici — cît și politice — arestarea militanților socialiști —, greva a degenerat la 10 martie, cînd regimentul 45 de infanterie a refuzat să tragă asupra muncitorilor care defilau în centrul orașului. Alăturîndu-se greviștilor, soldații au devastat sediul partidului bolșevic, omorînd mai mulți activiști. Serghei Kirov, președinte al Comitetului Militar Revoluționar al regiunii, a ordonat atunci „exterminarea fără milă a păduchilor albgardiști prin orice mijloace". Trupele rămase fidele regimului și detașamentele Ceka au blocat toate căile de acces în oraș, înainte de a întreprinde o recucerire metodică. Cînd închisorile au fost pline pînă la refuz, rebelii și greviștii au fost îmbarcați pe niște șlepuri și aruncați în Volga cu o piatră de gît. Din 12 pînă la 14 martie au fost împușcați și înecați între două și patru mii de muncitori greviști și de rebeli. Începînd din 15, represiunea i-a vizat pe „burghezii" orașului, sub pretextul că „inspiraseră" complotul „albgardist", soldații și muncitorii nefiind decît niște pioni. În două zile, bogatele clădiri comerciale din Astrahan au fost prădate, iar proprietarii lor arestați și împușcați. Evaluările, nesigure, ale numărului victimelor „burgheze" ale masacrelor din Astrahan oscilează între șase sute și o mie de persoane. În total, într-o săptămînă, între trei și cinci mii de persoane au fost executate sau înecate. Cît despre numărul comuniștilor omorîți și înhumați cu mare pompă la 18 martie — zi aniversară a Comunei din Paris, după cum au subliniat autoritățile —, el s-a ridicat la patruzeci și șapte. Multă vreme evocat ca un simplu episod de război între Roșii și Albi, măcelul din Astrahan își dezvăluie astăzi, în lumina documentelor de arhivă disponibile, adevărata natură: cel mai mare masacru al muncitorilor realizat de puterea bolșevică înainte de Kronstadt.[13]

La sfîrșitul lui 1919 și începutul lui 1920, relațiile dintre puterea bolșevică și lumea muncitorească s-au degradat și mai mult, o dată cu militarizarea a peste două mii de întreprinderi. Partizan principal al militarizării muncii, Lev Troțki și-a dezvoltat, la cel de-al IX-lea Congres al partidului, în martie 1920, concepțiile asupra aceste chestiuni. Omul este, în mod firesc, înclinat spre trîndăvie, a explicat Troțki. În capitalism, muncitorii trebuie să-și caute de lucru pentru a supraviețui. Piața capitalistă este aceea care îl impulsionează pe muncitor. În socialism, „folosirea forței de muncă înlocuiește piața". Statul are, așadar, sarcina de a-l orienta, de a-l înregimenta, de a-l încadra pe muncitor, care trebuie să se supună ca un soldat statului muncitoresc, apărător al intereselor proletariatului. Acestea erau bazele și sensul militarizării muncii, viu criticate de o minoritate de sindicaliști și

[13] V. Brovkin, *Behind the Front Lines of the Civil War*, *op. cit.*, pp. 82–85; S. P. Melgounov, *La Terreur rouge en Russie, 1918–1924*, Payot, Paris, 1927, pp. 58–60; P. Silin, „Astrahanskie rasstrelî", în V. Cernov, *Ceka: Materialî po deiatelnosti Cirezvîceainoi Komissii*, Berlin, 1922, pp. 248–255.

conducători bolșevici; ea însemna, de fapt, interzicerea grevelor, asimilate unei dezertări în timp de război, reinstaurarea disciplinei și a puterilor direcțiunii, subordonarea completă a sindicatelor și a comitetelor de uzină, al căror rol se mărginea de acum înainte la punerea în practică a politicii productiviste, interdicția pentru muncitori de a-și părăsi locul de muncă, sancționarea absenteismului și a întîrzierilor, foarte numeroase în perioada aceea, cînd muncitorii erau în căutare de hrană, lucru mereu dificil.

Nemulțumirii provocate în lumea muncitorească de militarizare i s-au adăugat greutățile crescînde ale vieții cotidiene. După cum recunoștea un raport al Cekăi trimis guvernului la 6 decembrie 1919, „în ultima vreme, criza aprovizionării n-a încetat să se agraveze. Foametea macină masele muncitorești. Muncitorii nu mai au forța fizică pentru a continua să lucreze și lipsesc din ce în ce mai frecvent sub efectele conjugate ale frigului și ale foamei. Într-o serie întreagă de întreprinderi metalurgice din Moscova, masele disperate sînt gata de orice — grevă, rebeliune, insurecție — dacă nu se rezolvă, în cel mai scurt timp, problema aprovizionării"[14].

La începutul lui 1920, salariul unui muncitor din Petrograd era cuprins între 7 000 și 12 000 de ruble pe lună. În afara acestui salariu de bază insignifiant — pe piața liberă, o livră de unt costa 5 000 de ruble, o livră de carne 3 000 de ruble, un litru de lapte 750 de ruble! —, fiecare muncitor avea dreptul la un anumit număr de produse, în funcție de categoria în care era clasat. La Petrograd, la sfîrșitul lui 1919, un muncitor care desfășura o activitate foarte grea avea dreptul la jumătate de livră de pîine pe zi, o livră de zahăr pe lună, o jumătate de livră de grăsime, patru livre de heringi afumați...

Teoretic, cetățenii erau clasificați în cinci categorii de „stomacuri", de la muncitorii de forță și soldații Armatei Roșii pînă la „trîntori" — categorie în care intrau intelectualii, cel mai prost văzuți —, în ordinea descrescătoare a „rațiunii de clasă". În realitate, sistemul era mult mai nedrept și mai complex. Serviți ultimii, cei mai defavorizați — „trîntorii", intelectualii, „ăia" — nu primeau adesea nimic. Cît despre „oamenii muncii", ei erau împărțiți de fapt într-o multitudine de categorii, după o ierarhie de priorități care privilegia sectoarele vitale pentru supraviețuirea regimului. La Petrograd existau, în iarna 1919–1920, treizeci și trei de categorii de cartele, a căror validitate nu depășea niciodată o lună! În sistemul de aprovizionare centralizată pe care îl instituiseră bolșevicii, arma alimentară juca un rol major în stimularea sau pedepsirea unei categorii de cetățeni sau a alteia.

„Rația de pîine trebuie redusă pentru cei care nu lucrează în sectorul transporturilor, astăzi decisiv, și crescută pentru cei care lucrează în acest sector", îi scria Lenin lui Troțki, la 1 februarie 1920. „Să moară mii de oameni, dacă trebuie, dar țara trebuie salvată."[15]

În fața acestei politici, toți cei care păstraseră legături cu satele, și erau mulți, s-au străduit să se întoarcă la țară cît mai des, pentru a încerca să aducă de acolo mîncare.

---

[14] ȚRȚHIDNI, 2/1/11957.

[15] *Trotsky Papers*, vol. II, p. 22

Destinate să „reinstaureze ordinea" în uzine, măsurile de militarizare a muncii au provocat, contrar efectului căutat, nenumărate disfuncții, opriri ale lucrului, greve și revolte reprimate fără milă. „Locul cel mai bun pentru un grevist, acest țînțar galben și dăunător" se putea citi în *Pravda* din 12 februarie 1920, „este lagărul de concentrare!" Potrivit statisticilor oficiale ale Comisariatului Poporului pentru Muncă, 77% din întreprinderile industriale mari și mijlocii din Rusia au fost atinse de greve în cursul primului semestru al anului 1920. În mod semnificativ, sectoarele cele mai perturbate — metalurgia, minele și căile ferate — au fost și acelea în care militarizarea muncii era cea mai avansată. Rapoartele departamentului secret al Cekăi adresate liderilor bolșevici aruncă o lumină brutală asupra represiunii îndreptate împotriva muncitorilor refractari la militarizare: o dată arestați, ei erau, cel mai adesea, judecați de un tribunal revoluționar pentru „sabotaj" sau „dezertare". Astfel, la Simbirsk, pentru a nu da decît un exemplu, doisprezece muncitori de la uzina de armament au fost trimiși în lagăr în aprilie 1920 pentru că „făcuseră sabotaj sub forma grevei italiene [...], duseseră o propagandă împotriva puterii sovietice, sprijinindu-se pe superstițiile religioase și pe slaba politizare a maselor [...] și dăduseră o falsă interpretare politicii sovietice în materie de salarii"[16]. Descifrînd acest limbaj de lemn, putem deduce că acuzații făcuseră pauze neautorizate de către direcțiune, protestaseră împotriva obligației de a lucra duminica, criticaseră privilegiile comuniștilor și denunțaseră salariile de mizerie...

Conducătorii cei mai înalți ai partidului, printre care și Lenin, au cerut o represiune exemplară a grevelor. La 29 ianuarie 1920, neliniștit de extinderea mișcărilor muncitorești din Ural, Lenin i-a telegrafiat lui Smirnov, șeful Consiliului Militar Revoluționar al armatei a V-a: „P. mi-a raportat că există un sabotaj clar din partea lucrătorilor feroviari. [...] Mi se spune că muncitorii din Ijevsk sînt și ei în aceeași situație. Sînt uluit că tolerați asta și nu procedați la execuții masive pentru sabotaj."[17]

Au avut loc numeroase greve provocate în 1920 de militarizarea muncii: la Ekaterinburg, în martie 1920, 80 de muncitori au fost arestați și condamnați la lagăr; de-a lungul liniei de cale ferată Riazan-Ural, în aprilie 1920, au fost condamnați 100 de lucrători feroviari; de-a lungul căii ferate Moscova-Kursk, în mai 1920, au fost condamnați 160 de lucrători feroviari; în uzina metalurgică din Briansk, în iunie 1920, au fost condamnați 152 de muncitori. Putem continua aceste exemple de greve sever reprimate în cadrul militarizării muncii.[18]

Una dintre cele mai remarcabile a fost, în iunie 1920, cea a fabricilor de armament de la Tula, loc important al protestelor muncitorești împotriva regimului, deja greu încercat în aprilie 1919. Duminică 6 iunie 1920, o serie de muncitori metalurgiști au refuzat să facă orele suplimentare cerute de direcțiune. Cît despre muncitoare, ele au refuzat să lucreze în ziua aceea și duminica în general, explicînd că duminica era singura zi în care puteau să-și facă aprovizionarea din satele

---

[16] V. Brovkin, *Behind...*, *op. cit.*, p. 289.
[17] *Trotsky Papers*, vol. II, p. 20.
[18] V. Brovkin, *Behind...*, *op. cit.*, pp. 297 și urm.

învecinate. La chemarea administrației, un puternic detașament cekist a venit să-i aresteze pe greviști. A fost decretată legea marțială și o *troika* compusă din reprezentanți ai partidului și ai Cekăi a fost însărcinată să denunțe „conspirația contrarevoluționară instigată de spionii polonezi și de Sutele Negre cu scopul de a slăbi forța combatantă a Armatei Roșii“.

În timp ce greva se extindea și arestările „capilor“ se înmulțeau, s-a întîmplat ceva nou care a tulburat mersul obișnuit al lucrurilor: cu sutele, apoi cu miile, muncitoare sau simple gospodine s-au prezentat la Ceka cerînd să fie arestate și ele. Mișcarea s-a amplificat, muncitorii pretinzînd, la rîndul lor, să fie arestați în masă pentru a ridiculiza teoria „complotului polonez și al Sutelor Negre“. În patru zile, peste zece mii de persoane au fost închise, sau mai degrabă adunate într-un vast spațiu în aer liber păzit de cekiști. Derutați pe moment, neștiind cum să prezinte evenimentele Moscovei, organizațiile locale de partid și Ceka au reușit în cele din urmă să convingă autoritățile centrale de realitatea unei uriașe conspirații. Un „Comitet de Lichidare a Conspirației de la Tula“ a interogat miile de muncitori și muncitoare, în speranța de a găsi vinovații ideali. Pentru a fi eliberați, reangajați și a primi o nouă cartelă, toți muncitorii arestați trebuiau să semneze declarația următoare: „Subsemnatul, cîine împuțit și criminal, mă căiesc în fața tribunalului revoluționar și a Armatei Roșii, îmi mărturisesc păcatele și promit să muncesc conștiincios.“

Spre deosebire de alte mișcări muncitorești de protest, tulburările de la Tula din vara lui 1920 au dus la condamnări destul de ușoare: 28 de persoane au fost trimise în lagăr și 200 au fost exilate.[19] În condiții de penurie de forță de muncă înalt calificată, puterea bolșevică nu putea, desigur, să rămînă fără cei mai buni armurieri din țară. Represiunea, ca și aprovizionarea, trebuia să țină cont de sectoarele decisive și de interesele superioare ale regimului.

Oricît de important, din punct de vedere simbolic și strategic, ar fi fost „frontul muncitoresc“, el nu reprezenta decît o parte infimă din angajările regimului pe nenumăratele „fronturi interne“ ale războiului civil. Lupta împotriva țăranilor care refuzau rechiziționările și înrolarea — Verzii — mobiliza toate energiile. Rapoartele disponibile astăzi ale departamentelor speciale ale Cekăi și ale Trupelor de apărare internă a Republicii, însărcinate să lupte împotriva răzmerițelor, a dezertărilor și a răscoalelor țărănești, dezvăluie în toată oroarea ei violența extraordinară a acestui „război murdar“ de pacificare purtat în afara luptei dintre Roșii și Albi. În această înfruntare crucială dintre puterea bolșevică și țărănime s-a format definitiv o practică politică teroristă întemeiată pe o concepție radical pesimistă asupra maselor „atît de obscure și ignorante“, scria Dzerjinski, „încît ele nu sînt în stare nici măcar să-și vadă propriul interes“. Aceste mase sălbatice nu puteau fi îmblînzite decît cu forța, prin acea „mătură de fier“ pe care o evoca Trоțki pentru a caracteriza într-un limbaj plastic represiunea pe care o dirija spre a „curăța“ Ucraina de „bandele de bandiți“ conduse de Nestor Mahno și de alți capi ai țăranilor.[20]

---

[19] V. Brovkin, *op. cit.*, pp. 292–296.

[20] A. Graziosi, *The Great Soviet Peasant War. Bolsheviks and Peasants, 1917–1933*, Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1996.

Răscoalele țărănești începuseră încă din vara lui 1918. Ele au căpătat o nouă amploare în 1919–1920, pentru a culmina în timpul iernii 1920–1921, forțînd pe moment regimul bolșevic să dea înapoi.

Două motive întemeiate îi împingeau pe țărani să se revolte: rechizițiile și recrutarea în Armata Roșie. În ianuarie 1919, căutarea dezordonată a surplusurilor agricole care marcase, din vara lui 1918, primele operațiuni, a fost înlocuită de un sistem centralizat și planificat de rechiziții. Fiecare provincie, fiecare district, fiecare canton, fiecare comunitate sătească trebuia să verse statului o cotă fixată dinainte, în funcție de recoltele estimate. Aceste cote nu se limitau la cereale, ci includeau vreo douăzeci de produse diverse precum cartofii, mierea, ouăle, untul, semințele oleaginoase, carnea, smîntîna, laptele ... Fiecare comunitate sătească era în mod solidar responsabilă pentru colectă. Abia cînd întregul sat își adunase cotele, autoritățile distribuiau chitanțele care dădeau dreptul la achiziționarea de bunuri manufacturate, în număr mult mai mic decît era necesar, căci, la sfîrșitul lui 1920, acestea nu acopereau decît aproximativ 15%. Cît despre plata colectelor agricole, ea se putea efectua la prețuri simbolice, deoarece rubla își pierduse, la sfîrșitul lui 1920, 96% din valoarea sa în raport cu rubla-aur. Din 1918 pînă în 1920, rechizițiile de cereale au crescut de trei ori. Este greu să dăm cifre precise, dar numărul revoltelor țărănești a urmat o progresie cel puțin paralelă.[21]

Refuzul de a se înrola în Armata Roșie, după trei ani pe fronturile și în tranșeele „războiului imperialist", constituia a doua motivație a revoltelor țărănești, conduse, cel mai adesea, de către dezertorii ascunși în păduri, Verzii. Numărul dezertorilor în 1919–1920 este estimat la mai mult de trei milioane. În 1919, în jur de cinci sute de mii de dezertori au fost arestați de către diversele detașamente ale Cekăi și comisiile speciale de luptă împotriva dezertorilor; în 1920, șapte pînă la opt sute de mii. Între un milion și jumătate și două milioane de dezertori, în marea lor majoritate țărani care cunoșteau bine terenul, au reușit totuși să se sustragă cercetărilor.[22]

Confruntat cu o problemă atît de amplă, guvernul a luat măsuri de represiune din ce în ce mai dure. Nu numai că au fost împușcați mii de dezertori, dar și familiile dezertorilor au fost tratate ca ostatici. Principiul ostaticilor era în realitate aplicat, din vara lui 1918, în circumstanțele cele mai obișnuite. Stă mărturie, de exemplu, acest decret guvernamental din 15 februarie 1919, semnat de Lenin, care ordona Ceka-urilor locale să ia ostatici dintre țăranii din localitățile unde corvezile de curățare a zăpezii de pe calea ferată nu fuseseră îndeplinite satisfăcător: „Dacă deszăpezirea nu este făcută, ostaticii vor fi împușcați."[23] La 12 mai 1920, Lenin a trimis instrucțiunile următoare tuturor comisiilor provinciale de luptă împotriva dezertorilor: „După expirarea termenului de grație de șapte zile acordat dezertorilor pentru a se preda, trebuie întărite sancțiunile în privința acestor trădători incorigibili ai clasei muncitoare. Familiile și toți cei care-i ajută, în

---

[21] S. A. Pavliucenkov, *op. cit.*, pp. 188–240.

[22] O. Figes, „The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War, 1918–1920", *Past and Present*, nr. 129, noiembrie 1990, pp. 199–200.

[23] *Dekreti sovețkoi vlasti*, Moscova, 1968, vol. IV, p. 167.

orice fel, pe dezertori sînt de acum înainte considerați ostatici și tratați ca atare."[24] Acest decret nu făcea decît să legalizeze practicile cotidiene. Valul de dezertări nu a scăzut. În 1920–1921, ca și în 1919, dezertorii au constituit majoritatea partizanilor verzi, împotriva cărora bolșevicii au dus, vreme de trei ani (ba chiar patru sau cinci în anumite regiuni), un război nemilos, de o cruzime nemaivăzută.

Dincolo de refuzarea rechiziționărilor și a recrutării, țăranii respingeau în general orice intruziune a unei puteri pe care o considerau străină, puterea „comuniștilor" veniți de la oraș. În accepțiunea multor țărani, comuniștii care practicau rechizițiile erau diferiți de „bolșevicii" care încurajaseră revoluția agrară în 1917. În satele stăpînite cînd de soldații albi, cînd de detașamentele roșii de rechiziție, confuzia și violența ajunseseră la paroxism.

Sursă excepțională ce ne permite să înțelegem multiplele fațete ale acestei gherile țărănești, rapoartele diferitelor departamente Ceka însărcinate cu represiunea disting două tipuri principale de mișcări țărănești: *bunt*, răzmeriță locală, scurtă izbucnire de violență implicînd un grup relativ restrîns de participanți, de la cîteva zeci pînă la o sută de persoane; *vosstanie*, insurecție implicînd participarea a mii și chiar a zeci de mii de țărani, organizați în adevărate armate capabile să pună stăpînire pe tîrguri și orașe și avînd un program politic coerent, cu tendință social-revoluționară sau anarhistă.

„30 aprilie 1919. Provincia Tambov. La începutul lui aprilie, în raionul Lebiadinski a izbucnit o răzmeriță a culacilor și a dezertorilor care protestau împotriva mobilizării oamenilor și a rechiziționării de cai și cereale. În strigăte de «Jos comuniștii! Jos sovietele!», insurgenții înarmați au devastat patru comitete executive de canton, au ucis în mod barbar șapte comuniști, spintecîndu-i de vii cu ferăstrăul. Chemat în ajutor de membrii detașamentului de rechiziționare, batalionul 212 Ceka i-a zdrobit pe culacii răsculați. Șaizeci de persoane au fost arestate, cincizeci executate pe loc, iar satul din care pornise rebeliunea a fost ars în întregime."

„Provincia Voronej, 11 iunie 1919, ora 16.15. Prin telegraf. Situația se ameliorează. Revolta din raionul Novohopersk este practic lichidată. Avionul nostru a bombardat și a ars în întregime tîrgul Tretiaki, unul dintre principalele cuiburi de bandiți. Operațiunile de epurare continuă."

„Provincia Iaroslavl, 23 iunie 1919. Răscoala dezertorilor din *volost* Petropavlovskaia a fost lichidată. Familiile dezertorilor au fost luate ostatice. Cînd a început să fie împușcat cîte un bărbat în fiecare familie de dezertori, Verzii au început să iasă din pădure și să se predea. Au fost împușcați treizeci și patru de dezertori, ca exemplu."[25]

Mii de rapoarte similare[26] atestă violența extraordinară a acestui război de pacificare dus de autorități împotriva gherilei țărănești, alimentată de dezertări,

---

[24] V. Brovkin, *Behind ...*, *op. cit.*, p. 318.

[25] RGVA (Arhivele militare de stat ale Rusiei), 33987/3/32.

[26] O culegere a acestor rapoarte, adunate de o echipă de istorici ruși, francezi și italieni, sub coordonarea lui V. P. Danilov, a apărut în Rusia la sfîrșitul lui 1997.

dar cel mai adesea calificată drept „răscoală a culacilor" sau „insurecție a bandiților". Cele trei extrase citate dezvăluie metodele de represiune cel mai curent utilizate: arestarea și executarea ostaticilor luați din familiile de dezertori sau de „bandiți", sate bombardate și arse. Represiunea oarbă și disproporționată se întemeia pe principiul responsabilității colective a întregii comunități sătești. În general, autoritățile dădeau dezertorilor un termen pentru a se preda. O dată trecut acest termen, dezertorul era considerat un „bandit al pădurilor" pasibil de execuțare imediată. Textele autorităților atît civile cît și militare precizau de altfel că, „dacă locuitorii unui sat ajută în vreun fel oarecare pe bandiții ascunși în pădurile învecinate, satul va fi ars în întregime".

Anumite rapoarte de sinteză ale Cekăi dau cifre care dezvăluie amploarea acestui război de pacificare a satelor. Astfel, pentru perioada 15 octombrie–30 noiembrie 1918, numai în douăsprezece provincii rusești, au izbucnit 44 de răzmerițe (*bunti*), în cursul cărora au fost arestate 2 320 de persoane, măcelărite 620, împușcate 982. În timpul acestor tulburări, 480 de funcționari sovietici au fost uciși, precum și 112 oameni din detașamentele de aprovizionare, din Armata Roșie și din Ceka. În luna septembrie 1919, pentru zece provincii rusești asupra cărora dispunem de informații sintetizate, putem număra 48 735 de dezertori și 7 325 de „bandiți" arestați, 1 826 măcelăriți, 2 230 împușcați, 430 de victime din partea funcționarilor și militarilor sovietici. Aceste cifre foarte incomplete nu iau în calcul pierderile și mai importante survenite în timpul marilor insurecții țărănești.

Aceste insurecții au cunoscut mai multe momente culminante: martie–august 1919, în special în regiunile de pe Volga Mijlocie și din Ucraina; februarie–august 1920, în provinciile Samara, Ufa, Kazan, Tambov și din nou în Ucraina recucerită de bolșevici de la Albi, dar controlată încă, în centrul țării, de gherila țărănească. Începînd de la sfîrșitul anului 1920 și de-a lungul primei jumătăți a lui 1921, mișcarea țărănească, aflată în dificultate în Ucraina și în regiunile de pe Don și din Kuban, a culminat în Rusia printr-o imensă răscoală țărănească concentrată în provinciile Tambov, Penza, Samara, Saratov, Simbirsk, Țarițîn.[27] Acest război țărănesc nu s-a stins decît atunci cînd a început foametea cea mai îngrozitoare pe care a cunoscut-o secolul XX.

În bogatele provincii Samara și Simbirsk, care trebuiau să suporte ele singure în 1919 aproape o cincime din rechiziționările de cereale din Rusia, pentru prima oară de la instaurarea regimului bolșevic răscoalele țărănești răzlețe s-au transformat, în martie 1919, într-o adevărată insurecție. Zeci de tîrguri au fost ocupate de o armată insurecțională țărănească ce număra aproape treizeci de mii de oameni înarmați. Timp de aproximativ o lună, puterea bolșevică a pierdut controlul provinciei Samara. Această rebeliune a favorizat înaintarea spre Volga a unităților Armatei Albe comandate de amiralul Kolceak, bolșevicii fiind nevoiți să tri-

[27] M. S. Frenkin, *Traghedia krestianskih vosstanii v Rossii, 1918–1921*, Ierusalim, 1987; O. Figes, *Peasant Russia, Civil War: the Volga Countryside in the Revolution*, Oxford, 1989; V. Brovkin, *Behind the Front Lines...*, *op. cit.*

mită mai multe zeci de mii de oameni pentru a înfrunta o armată țărănească destul de bine organizată, care prezenta un program politic coerent ce reclama încetarea rechiziționărilor, libertatea comerțului, alegeri libere ale sovietelor, suprimarea „comisarocrației bolșevice". Încheind, la începutul lui aprilie 1919, bilanțul lichidării insurecțiilor țărănești din provincie, șeful Cekăi din Samara menționa 4 240 de insurgenți măcelăriți, 625 împușcați, 6 210 dezertori și „bandiți" arestați...

Nici nu s-a stins bine focul în provincia Samara, că s-a aprins, cu o amploare nemaicunoscută, în cea mai mare parte a Ucrainei. După retragerea germanilor și a austro-ungarilor, la sfîrșitul lui 1918, guvernul bolșevic hotărîse să recucerească Ucraina. Cea mai bogată regiune agricolă a fostului imperiu țarist, aceasta trebuia „să hrănească proletariatul din Moscova și Petrograd". Aici, mai mult ca oriunde altundeva, cotele de rechiziționare erau foarte ridicate. A le respecta însemna a condamna la foame sigură mii de sate deja secătuite pe tot parcursul anului 1918 de către armatele de ocupație germane și austro-ungare. De altfel, spre deosebire de politica pe care trebuiseră s-o accepte în Rusia la sfîrșitul lui 1917 — împărțirea pămînturilor între comunitățile sătești —, în Ucraina bolșevicii ruși au urmărit naționalizarea tuturor marilor proprietăți funciare, cele mai moderne din întregul fost imperiu. Această politică, vizînd transformarea marilor terenuri de cereale și de sfeclă de zahăr în mari proprietăți colective unde țăranii deveneau muncitori agricoli, nu putea decît să provoace nemulțumirea țărănimii. Aceasta se călise în lupta împotriva forțelor germane și austro-ungare de ocupație. La începutul lui 1919, în Ucraina existau adevărate armate țărănești de zeci de mii de oameni, comandate de șefi militari și politici ucraineni, precum Simion Petliura, Nestor Mahno, Hrihoriv sau Zelenîi. Aceste armate țărănești erau ferm hotărîte să facă să triumfe concepția lor despre revoluția agrară: pămînt țăranilor, libertatea comerțului, soviete liber alese „fără moscoviți sau evrei". Pentru majoritatea țăranilor ucraineni, marcați de o lungă tradiție de antagonisme între satele cu o populație majoritară ucraineană și satele cu o majoritate de ruși și de evrei, era tentant și ușor să facă asocierea: moscoviți = bolșevici = evrei. Toți aceștia trebuiau alungați din Ucraina.

Aceste particularități specifice Ucrainei explică brutalitatea și durata confruntărilor dintre bolșevici și o largă fracțiune a țărănimii ucrainene. Prezența unui alt actor, Albii, combătuți în același timp de bolșevici și de diversele armate țărănești ucrainene, care nu doreau întoarcerea marilor proprietari, complica și mai mult confuzia politică și militară din această regiune în care anumite orașe, precum Kievul, și-au schimbat stăpînii de paisprezece ori în doi ani!

Primele mari revolte împotriva bolșevicilor și a detașamentelor lor de rechiziție au izbucnit începînd din aprilie 1919. Numai în această lună, au avut loc 93 de răscoale țărănești în provinciile Kiev, Cernigov, Poltava și Odessa. Pentru primele douăzeci de zile ale lui iulie 1919, datele oficiale ale Cekăi menționează 210 răscoale, implicînd 100 000 de combatanți înarmați și mai multe sute de mii de țărani. Armatele de țărani ale lui Hrihoriv — aproximativ 20 000 de oameni înarmați, printre care cîteva unități răsculate ale Armatei Roșii, cu 50 de tunuri și 700 de mitraliere — au ocupat, în aprilie–mai 1919, o serie întreagă de orașe din sudul

Ucrainei printre care Cerkasî, Kerson, Nikolaiev și Odessa, instaurînd aici o putere autonomă ale cărei cuvinte de ordine erau fără echivoc: „Toată puterea în mîna sovietelor poporului ucrainean!", „Ucraina ucrainenilor, fără bolșevici sau evrei!", „Împărțirea pămînturilor", „Libertatea întreprinzătorilor și a comerțului"[28]. Partizanii lui Zelenîi, vreo 20 000 de oameni înarmați, stăpîneau provincia Kiev, cu excepția orașelor principale. Sub sloganul „Trăiască puterea sovietică, jos bolșevicii și jidanii!", ei au organizat zeci de pogromuri sîngeroase împotriva comunităților evreiești din tîrgurile și orășelele din provinciile Kiev și Cernigov. Mai cunoscută datorită numeroaselor studii despre ea, acțiunea lui Nestor Mahno în fruntea unei armate țărănești de zeci de mii de oameni prezenta un program deopotrivă național, social și anarhizant elaborat în cursul unor adevărate congrese, precum „Congresul delegaților țărani, rebeli și muncitori din Guliai-Pole", ținut în aprilie 1919, chiar în mijlocul rebeliunii mahnoviste. Ca atîtea mișcări țărănești mai puțin structurate, mahnoviștii exprimau în primul rînd refuzul oricărei ingerințe a statului în problemele țărănești și dorința unui *self-government* țărănesc — un fel de autogestiune — întemeiat pe soviete liber alese. Acestor revendicări de bază li se adăugau o serie întreagă de cerințe comune tuturor mișcărilor țărănești: oprirea rechiziționărilor, desființarea taxelor și a impozitelor, libertate pentru toate partidele socialiste și grupările anarhiste, împărțirea pămînturilor, suprimarea „comisarocrației bolșevice", a trupelor speciale și a Cekăi.[29]

Sutele de insurecții țărănești din primăvara și vara lui 1919 în spatele Armatei Roșii au jucat un rol determinant în victoria neîntîrziată a trupelor albe ale generalului Denikin. Pornind din sudul Ucrainei la 19 mai 1919, Armata Albă a înaintat foarte rapid față de unitățile Armatei Roșii angajate în operațiuni de represiune împotriva rebeliunilor țărănești. Trupele lui Denikin au ocupat Harkovul la 12 iunie, Kievul la 28 august, Voronejul la 30 septembrie. Retragerea bolșevicilor, care nu reușiseră să-și impună puterea decît în orașele mai mari, lăsînd satele țăranilor răsculați, a fost însoțită de execuții masive de prizonieri și de ostatici, la care vom reveni. În retragerea lor precipitată prin ținuturile ocupate de gherila țărănească, detașamentele Armatei Roșii și ale Cekăi nu au cruțat nimic: sate arse cu sutele, execuții masive de „bandiți", dezertori și „ostatici". Abandonarea și apoi recucerirea, la sfîrșitul lui 1919 și începutul lui 1920, a Ucrainei a dat loc unei extraordinare desfășurări de violență împotriva populației civile, pe care o descrie foarte bine capodopera lui Isaak Babel, *Armata de cavalerie*.[30]

La începutul lui 1920, armatele albe, cu excepția cîtorva unități disparate care-și găsiseră refugiu în Crimeea, sub comanda baronului Vranghel, succesorul lui Denikin, au fost înfrînte. Rămîneau față în față forțele bolșevice și țăranii. Pînă în 1922, o represiune neîndurătoare avea să se abată asupra satelor aflate în luptă împotriva puterii. În februarie–martie 1920, o nouă mare revoltă, cunoscută sub

[28] Taros Hunczak (ed.), *The Ukraine, 1917–1921*, Cambridge U.P., 1977.

[29] Voline, *La Révolution inconnue*, Belfond, Paris, 1969, pp. 509–626; A. Skirda, *Les Cosaques de la liberté*, Lattès, Paris, 1985; R. Pipes, *Russia under the Bolshevik Regime, 1919–1924*, Harper-Collins, Londra, 1994, pp. 106–108.

[30] *Ibid.*, pp. 105–131.

numele de „insurecția furcilor", a izbucnit pe o arie întinsă, de la Volga pînă în Ural, în provinciile Kazan, Simbirsk și Ufa. Populate cu ruși, dar și cu tătari și bahkiri, aceste regiuni erau supuse unor rechiziționări extrem de dure. În cîteva săptămîni, rebeliunea a cîștigat vreo zece districte. Armata țărănească insurgentă a „Vulturilor Negri" număra în momentul său cel mai bun pînă la cincizeci de mii de combatanți. Înarmați cu tunuri și mitraliere, grupele de apărare internă a republicii i-au decimat pe rebelii înarmați cu furci și sulițe. În cîteva zile, mii de insurgenți au fost masacrați și sute de sate arse.[31]

După nimicirea rapidă a „insurecției furcilor", focul răscoalelor țărănești s-a propagat din nou în provinciile Volgăi Mijlocii, și ele foarte puternic sărăcite de rechiziții: la Tambov, Penza, Samara, Saratov și Țarîțin. După cum recunoștea liderul bolșevic Antonov-Ovseenko, care avea să conducă represiunea împotriva țăranilor insurgenți din Tambov, planurile de rechiziție din 1920–1921, dacă erau urmate, îi condamnau pe țărani la o foame sigură: li se lăsa în medie 1 pud (16 kilograme) de cereale și 1,5 puduri (24 kilograme) de cartofi de persoană pe an, de zece-douăsprezece ori mai puțin decît minimumul necesar supraviețuirii! Așadar, într-o luptă pentru supraviețuire s-au angajat, începînd din vara lui 1920, țăranii din aceste provincii. Ea avea să dureze fără întrerupere doi ani, pînă cînd foametea a înfrînt rezistența țăranilor răsculați.

Cel de-al treilea mare punct al confruntărilor dintre bolșevici și țărani în 1920 a rămas Ucraina, recucerită în decembrie 1919–februarie 1920 de la armatele albe, dar ale cărei zone rurale profunde rămăseseră sub controlul a sute de detașamente verzi libere de orice dependență sau al unor unități mai mult sau mai puțin subordonate comandamentului lui Mahno. Spre deosebire de Vulturii Negri, detașamentele ucrainene, compuse în esență din dezertori, erau bine înarmate. În vara lui 1920, armata lui Mahno număra încă aproape 15 000 de oameni, 2 500 de cavaleriști, o sută de mitraliere, vreo douăzeci de tunuri de artilerie și două vehicule blindate. Sute de „bande" mai mici, întrunind fiecare de la cîteva zeci pînă la cîteva sute de combatanți, opuneau și ele o puternică rezistență în fața penetrării bolșevice. Pentru a lupta împotriva acestei gherile țărănești, guvernul l-a numit, la începutul lui mai 1920, pe Feliks Dzerjinski „comandant-șef al ariergărzii frontului de sud-vest". Dzerjinski a rămas mai mult de două luni la Harkov pentru a pune pe picioare douăzeci și patru de unități speciale ale forțelor de securitate internă ale Republicii, unități de elită, dotate cu o cavalerie însărcinată să urmărească pe „rebeli" și avioane destinate să bombardeze „cuiburile de bandiți".[32] Ele aveau ca sarcină să eradicheze, în trei luni, gherila țărănească. În realitate, operațiunile de „pacificare" s-au prelungit mai bine de doi ani, din vara lui 1920 pînă în toamna lui 1922, cu prețul a zeci de mii de victime.

Printre diferitele episoade ale luptei duse de puterea bolșevică împotriva țărănimii, „decazacizarea" — adică eliminarea cazacilor de pe Don și din Kuban ca

---

[31] O. Figes, *Peasant Russia, Civil War*, Londra, 1992, pp. 333 și urm.; V. Brovkin, *Behind...*, *op. cit.*, pp. 323–325.

[32] ȚRȚHIDNI, 76/3/109.

grup social — ocupă un loc special. Pentru prima dată, de fapt, noul regim a luat o serie de măsuri represive pentru a elimina, a extermina, a deporta, după principiul răspunderii colective, întreaga populație a unui teritoriu pe care conducătorii bolșevici luaseră obiceiul de a-l numi „Vandeea Sovietică".[33] Aceste operațiuni nu au fost rezultatul măsurilor de replică militară luate în focul luptei, ci au fost planificate dinainte, făcînd obiectul mai multor decrete promulgate la cel mai înalt nivel al statului, implicînd direct foarte mulți responsabili politici de rang superior (Lenin, Ordjonikidze, Sîrțov, Sokolnikov, Reingold). Ratată prima dată, în primăvara lui 1919, din cauza eșecurilor militare ale bolșevicilor, decazacizarea a reînceput, cu o cruzime reînnoită, în 1920, o dată cu recucerirea de către bolșevici a pămînturilor căzăcești de pe Don și din Kuban.

Cazacii, privați din decembrie 1917 de statutul de care beneficiau sub vechiul regim, catalogați de bolșevici drept „culaci" și „dușmani de clasă", se alăturaseră, sub drapelul atamanului Krasnov, forțelor albe care se constituiseră în sudul Rusiei în primăvara lui 1918. Abia în februarie 1919, o dată cu înaintarea generală a bolșevicilor spre Ucraina și spre sudul Rusiei, detașamentele Armatei Roșii au intrat în teritoriile căzăcești de pe Don. Dintr-o dată, bolșevicii au luat o serie de măsuri care anihilau tot ce constituia specificitatea cazacă: pămînturile care aparțineau cazacilor au fost confiscate și reîmpărțite fermierilor ruși sau țăranilor din zonă care nu aveau statutul de cazac; cazacii au fost somați, sub pedeapsa cu moartea, să-și predea armele — or, în virtutea statutului lor tradițional de apărători ai granițelor imperiului rus, toți cazacii erau înarmați; adunările și circumscripțiile administrative căzăcești au fost dizolvate.

Toate aceste măsuri făceau parte dintr-un plan prestabilit de decazacizare definit astfel într-o rezoluție secretă a Comitetului Central al partidului bolșevic, datată 24 ianuarie 1919: „Avînd în vedere experiența războiului civil împotriva cazacilor, este necesar să recunoaștem că singura măsură corectă din perspectivă politică este o luptă nemiloasă, o teroare masivă împotriva cazacilor bogați, care vor trebui exterminați și lichidați fizic pînă la ultimul."[34]

În realitate, după cum a recunoscut, în iunie 1919, Reingold, președintele Comitetului Revoluționar al Donului, însărcinat să impună „ordinea bolșevică" în teritoriile cazace, „noi am avut tendința să ducem o politică de exterminare masivă a cazacilor fără nici cea mai mică distincție"[35]. În cîteva săptămîni, de la mijlocul lui februarie la mijlocul lui martie 1919, detașamentele bolșevice executaseră peste opt mii de cazaci.[36] În fiecare *stanița* (tîrgușor cazac), tribunale revoluționare au procedat în cîteva minute la judecăți sumare ale listelor de suspecți, în general toți condamnați la pedeapsa capitală pentru „comportament contrarevoluționar". În fața acestui desfrîu represiv, cazacii nu au putut decît să se revolte.

---

[33] V. L. Genis, „Razkazacivanie v Sovețkoi Rossii", *Voprosî istorii*, 1994, nr. 1, pp. 42–55.

[34] *Izvestia ȚK KPSS*, 1989, nr. 6, pp. 177–178.

[35] ȚRȚHIDNI, 5/2/106/7.

[36] V. L. Genis, *op. cit.*, pp. 42–55.

Răscoala a pornit din districtul Veşenskaia la 11 martie 1919. Bine organizaţi, cazacii insurgenţi au decretat mobilizarea generală a tuturor bărbaţilor de la şaisprezece la cincizeci şi cinci de ani; ei au trimis în toată regiunea Donului şi pînă în provincia limitrofă Voronej telegrame care chemau populaţia să se revolte împotriva bolşevicilor. „Noi, cazacii, explicau ei, nu sîntem împotriva sovietelor. Noi sîntem pentru alegeri libere. Sîntem împotriva comuniştilor, a comunelor [exploatările colective] şi a evreilor. Sîntem împotriva rechiziţionărilor, a jafurilor şi a execuţiilor efectuate de Ceka-uri."[37] La începutul lunii aprilie, cazacii revoltaţi reprezentau o forţă armată considerabilă de aproximativ treizeci de mii de oameni bine înarmaţi şi căliţi în război. Operînd în spatele Armatei Roşii care combătea mai la sud trupele lui Denikin aliate cu cazacii din Kuban, insurgenţii de pe Don au contribuit, la fel ca toţi ţăranii ucraineni revoltaţi, la înaintarea fulgerătoare a armatelor albe în mai–iunie 1919. La începutul lunii iunie, cazacii de pe Don s-au alăturat grosului armatelor albe sprijinite de cazacii din Kuban. Întreaga „Vandee cazacă" era eliberată de sub puterea „moscoviţilor, a evreilor şi a bolşevicilor".

Cu toate acestea, datorită răsturnărilor de situaţie militară, bolşevicii au revenit în februarie 1920. A început a doua ocupaţie militară a pămînturilor căzăceşti, şi mai distrugătoare decît prima. Regiunea Donului a fost supusă unei contribuţii de treizeci şi şase de milioane de puduri de cereale, o cantitatea care depăşea cu mult întreaga producţie locală; populaţia rurală a fost sistematic jefuită nu numai de firavele sale rezerve alimentare, ci şi de toate bunurile ei, „inclusiv încălţăminte, haine, perne şi samovare", preciza un raport al Cekăi.[38] Toţi bărbaţii apţi de luptă au răspuns la aceste jafuri şi la această represiune sistematică alăturîndu-se bandelor de partizani Verzi. În iulie 1920, acestea numărau cel puţin treizeci şi cinci de mii de oameni în Kuban şi pe Don. Blocat în Crimeea din februarie, generalul Vranghel a decis, într-o ultimă tentativă, să se elibereze din menghina bolşevică şi să facă joncţiunea cu cazacii şi cu Verzii din Kuban. La 17 august 1920, cinci mii de oameni au debarcat în apropiere de Novorossiisk. Sub presiunea conjugată a Albilor, a cazacilor şi a Verzilor, bolşevicii au fost nevoiţi să abandoneze Ekaterinodar, principalul oraş din Kuban, apoi întreaga regiune. La rîndul său, generalul Vranghel a avansat în Ucraina de Sud. Succesele Albilor au fost însă de scurtă durată. Copleşite de forţele bolşevice mult superioare ca număr, trupele lui Vranghel, îngreunate de imense cortegii de civili, au revenit, la sfîrşitul lunii octombrie, spre Crimeea, într-o dezordine absolut indescriptibilă. Reocuparea Crimeii de către bolşevici, ultim episod al confruntării dintre Albi şi Roşii, a prilejuit cele mai mari măceluri ale războiului civil: cel puţin cincizeci de mii de civili au fost masacraţi de bolşevici în noiembrie şi decembrie 1920.[39]

Aflîndu-se, din nou, în tabăra învinşilor, cazacii au fost supuşi unei noi Terori Roşii. Unul dintre principalii conducători ai Cekăi, letonul Karl Lander, a fost numit „plenipotenţiar al Caucazului de Nord şi al Donului". El a instituit *troiki*, tri-

[37] ŢRŢHIDNI, 17/6/83.
[38] V. L. Genis, *art. cit.*, p. 50; 17/84/75.
[39] S. P. Melgounov, *op. cit.*, p. 77; V. Brovkin, *Behind..., op. cit.*, p. 346.

bunale speciale însărcinate cu decazacizarea. Numai în cursul lunii octombrie 1920, aceste *troiki* au condamnat la moarte peste șase mii de persoane, executate imediat.[40] Membrii familiilor — uneori chiar și vecinii — partizanilor Verzi sau ai cazacilor care îndreptaseră armele împotriva regimului și care nu fuseseră prinși au fost în mod sistematic arestați ca ostatici și închiși în lagăre de concentrare, adevărate lagăre ale morții, după cum recunoștea Martin Latsis, șeful Cekăi din Ucraina, într-unul din rapoartele sale: „Adunați într-un lagăr din apropiere de Maikop, ostaticii — femei, copii și bătrîni — supraviețuiesc în condiții înfiorătoare, în noroiul și frigul de octombrie. [...] Mor ca muștele. [...] Femeile sînt gata de orice pentru a scăpa de moarte. Soldații care păzesc lagărul profită de asta pentru a face comerț cu aceste femei."[41]

Orice rezistență era pedepsită fără milă. Cînd șeful Cekăi din Piatigorsk a căzut într-o ambuscadă, cekiștii au hotărît să organizeze o „Zi a Terorii Roșii". Depășind instrucțiunile lui Lander însuși, care urmărea ca „acest act terorist să aibă ca rezultat prinderea unor ostatici prețioși cu scopul de a-i executa, și accelerarea procedurilor de execuție a spionilor albi și a contrarevoluționarilor în general", cekiștii din Piatigorsk s-au lansat într-o dezlănțuire de arestări și de execuții. După Lander, „problema Terorii Roșii a fost rezolvată într-o manieră simplistă. Cekiștii din Piatigorsk au decis să fie executate trei sute de persoane într-o singură zi. Au stabilit numărul pentru orașul Piatigorsk și pentru fiecare tîrg din împrejurimi și au ordonat organizațiilor de partid să alcătuiască liste pentru execuție. [...] Această metodă nesatisfăcătoare a antrenat un mare număr de reglări de conturi. [...] La Kislovodsk, din lipsă de idei, au hotărît să omoare persoanele aflate în spital"[42].

Una dintre metodele cele mai expeditive de decazacizare era distrugerea orașelor căzăcești și deportarea tuturor supraviețuitorilor. Arhivele lui Sergo Ordjonikidze, unul dintre principalii lideri bolșevici, la vremea aceea președinte al Comitetului Revoluționar al Caucazului de Nord, păstrează documentele uneia dintre aceste operațiuni care s-au derulat de la sfîrșitul lui octombrie pînă la mijlocul lui noiembrie 1920.[43]

La 23 octombrie, Sergo Ordjonikidze ordona:

„1. Arderea în întregime a tîrgului Kalinovskaia.

2. Golirea de toți locuitorii a tîrgurilor Ermolovskaia, Romanovskaia, Samacinskaia și Mihailovskaia. Casele și pămînturile care aparțin locuitorilor vor fi împărțite țăranilor săraci și mai ales cecenilor, care au dat dovadă întotdeauna de un profund atașament față de puterea sovietică.

3. Îmbarcarea în covoaie a întregii populații masculine de la optsprezece la cincizeci de ani din tîrgurile sus-menționate și deportarea lor, sub escortă, spre nord, pentru a îndeplini munci forțate de categorie grea.

---

[40] ȚRȚHIDNI, 17/84/75/28.

[41] *Ibid.*, 17/84/75/59.

[42] V. Brovkin, *Behind...*, *op. cit.*, p. 353.

[43] ȚRȚHIDNI, 85/11/131/11.

4. Expulzarea femeilor, copiilor și bătrînilor, avînd totuși permisiunea de a se reinstala în alte tîrguri, mai la nord.

5. Rechiziționarea tuturor vitelor și a tuturor bunurilor locuitorilor din tîrgurile sus-menționate.“

Trei săptămîni mai tîrziu, un raport adresat lui Ordjonikidze descria astfel derularea operațiunilor:

„— Kalinovskaia: tîrg ars în întregime, întreaga populație (4 220) deportată sau expulzată.

— Ermolovskaia: curățată de toți locuitorii (3 218).

— Romanovskaia: deportați 1 600; rămîn de deportat 1 661.

— Samacinskaia: deportați 1 018; rămîn de deportat 1 900.

— Mihailovskaia: deportați 600; rămîn de deportat 2 200.

De altfel, 154 de vagoane de produse alimentare au fost expediate la Groznîi. În cele trei tîrguri în care deportarea nu a fost realizată încă au fost deportate în primul rînd familiile elementelor alb-verzi, precum și elementele care au participat la ultima insurecție. Printre cei care nu au fost încă deportați figurează simpatizanți ai regimului sovietic, familiile soldaților Armatei Roșii, funcționarii și comuniștii. Întîrzierea înregistrată de operațiunile de deportare se explică prin lipsa vagoanelor. În medie, nu se poate trimite, pentru a duce operațiunile la bun sfîrșit, decît un singur convoi pe zi. Pentru a îndeplini operațiunile de deportare, cerem de urgență 306 vagoane suplimentare.“[44]

Cum s-au terminat aceste „operațiuni“? Din nefericire, nici un document precis nu ne lămurește asupra acestui punct. Aflăm că „operațiunile“ au trenat multă vreme și că în cele din urmă oamenii deportați au fost, cel mai adesea, trimiși nu spre Marele Nord, cum se va întîmpla mai tîrziu, ci spre minele din Doneț, mai apropiate. Dată fiind starea convoaielor feroviare la sfîrșitul lui 1920, intendența a întîmpinat dificultăți serioase în a-i urma... Cu toate acestea, din multe puncte de vedere, „operațiunile“ de decazacizare din 1920 prefigurau marile „operațiuni“ de deschiaburire începute zece ani mai tîrziu: aceeași concepție a unei răspunderi colective, același proces de deportare prin convoaie, aceleași probleme de intendență și de locuri de destinație nepregătite să-i primească pe deportați, aceeași idee de a-i exploata pe deportați supunîndu-i la muncă forțată. Regiunile căzăcești de pe Don și din Kuban au plătit un greu tribut pentru opoziția lor față de bolșevici. După estimările cele mai probabile, între trei sute și cinci sute de mii de persoane au fost ucise sau deportate în 1919–1920, dintr-o populație totală ce nu depășea trei milioane de persoane.

Printre operațiunile represive cel mai greu de inventariat și de evaluat figurează masacrele deținuților și ostaticilor încarcerați pentru simpla lor apartenență la o „clasă dușmană“ sau „străină din punct de vedere social“. Aceste masacre se înscriau în continuitatea și logica Terorii Roșii din a doua jumătate a lui 1918, dar la o scară și mai mare. Această dezlănțuire de masacre „pe bază de clasă“ era în permanență justificată de faptul că o lume nouă stătea pe cale să se nască. Totul

[44] *Ibid.*, 85/11/123/15.

era permis, după cum explica cititorilor săi editorialul primului număr din *Krasnîi Meci* (*Spada roşie*), ziar al Cekăi din Kiev.

„Noi respingem vechile sisteme de moralitate şi de «umanitate» inventate de burghezie cu scopul de a oprima şi exploata «clasele inferioare». Moralitatea noastră nu are precedent, umanitatea noastră este absolută, căci ea se întemeiază pe un ideal nou: distrugerea oricărei forme de opresiune şi de violenţă. Pentru noi, totul este permis pentru că noi sîntem primii din lume care au ridicat sabia nu pentru a oprima şi înrobi, ci pentru a elibera omenirea din lanţurile ei... Sînge? Să curgă sîngele în valuri! Căci numai sîngele poate colora o dată pentru totdeauna drapelul negru al burgheziei rapace în stindard roşu, drapel al Revoluţiei. Căci numai moartea definitivă a vechii lumi ne poate elibera o dată pentru totdeauna de revenirea şacalilor!"[45]

Aceste apeluri la moarte atingeau vechiul fond de violenţă şi dorinţa de revanşă socială a numeroşi cekişti, recrutaţi adesea, după cum recunoşteau singuri numeroşi lideri bolşevici, dintre „elementele criminale şi degenerate din punct de vedere social ale societăţii". Într-o scrisoare adresată la 22 martie 1919 lui Lenin, liderul bolşevic Gopner descria astfel activităţile Cekăi din Ekaterinoslavl: „În această organizaţie cangrenată de criminalitate, de violenţă şi de arbitrar, dominată de canalii şi de infractori de drept comun, oameni înarmaţi pînă în dinţi executau pe oricine nu le plăcea, percheziţionau, jefuiau, violau, luau prizonieri, vindeau bancnote false, cereau mită şi şantajau pe cei de la care extorcaseră această mită, şi îi eliberau apoi în schimbul unor sume de zece sau de douăzeci de ori mai mari."[46]

Arhivele Comitetului Central şi cele ale lui Feliks Dzerjinski conţin numeroase rapoarte ale responsabililor de partid sau ale inspectorilor poliţiei politice care descriau „degenerescenţa" Ceka-urilor locale „îmbătate de violenţă şi sînge". Dispariţia oricărei norme juridice sau morale favoriza adesea o autonomie totală a responsabililor Ceka locali, care nu mai răspundeau de actele lor în faţa superiorilor şi se transformau în tirani sîngeroşi, necontrolaţi şi incontrolabili. Trei extrase de raport, dintre alte zeci de acelaşi fel, ilustrează această derivă a Cekăi într-un mediu total arbitrar, întemeiat pe o injustiţie absolută.

Din Sîsran, în privincia Tambov, la 22 martie 1919, iată raportul lui Smirnov, instructor Ceka, către Dzerjinski: „Am verificat afacerea răzmeriţiei culacilor în *volost* Novo-Matrionskaia. Ancheta s-a făcut într-o manieră haotică. Şaptezeci şi cinci de persoane au fost interogate sub tortură, şi din declaraţiile transcrise este imposibil să se înţeleagă ceva. [...] Au fost împuşcate cinci persoane la 16 februarie, treisprezece a doua zi. Procesul-verbal al condamnărilor şi al execuţiilor datează din 28 februarie. Cînd i-am cerut explicaţii responsabilului local al Cekăi, mi-a răspuns: «N-avem niciodată timp să scriem procese-verbale. De fapt, la ce ar servi ele, din moment ce exterminăm culacii şi burghezii ca clasă?»"[47]

---

[45] *Krasnîi Meci*, nr. 1, 18 august 1919, p. 1.

[46] ŢRŢHIDNI, 5/1/2159/35-38.

[47] *Ibid.*, 76/3/70/20.

Din Iaroslavl, la 26 septembrie 1919, iată raportul secretarului organizației regionale a partidului bolșevic: „Cekiștii jefuiesc și arestează pe oricine. Știind că nu vor fi pedepsiți, au transformat sediul Ceka într-un imens bordel în care sînt aduși «burghezii». Beția e generală. Cocaina este utilizată din belșug de către șefii mărunți."[48]

Din Astrahan, la 16 octombrie 1919, iată raportul misiunii lui N. Rosental, inspector al direcției departamentelor speciale: „Atarbekov, șeful departamentelor speciale ale armatei a XI-a, nu mai recunoaște puterea centrală. La 30 iulie trecut, cînd tovarășul Zakovski, trimis la Moscova să controleze activitatea departamentelor speciale, s-a dus la Atarbekov, acesta a zis: «Spuneți-i lui Dzerjinski că eu nu mă voi lăsa controlat...» Nu este respectată nici o normă administrativă de către un personal compus în majoritate din elemente dubioase, criminale chiar. Dosarele Departamentului operațional sînt aproape inexistente. În ce privește condamnările la moarte și executarea sentințelor, n-am găsit protocolurile individuale de judecată și de condamnare, ci doar liste, adesea incomplete, cu singura mențiune «împușcat din ordinul tovarășului Atarbekov». În ceea ce privește evenimentele din luna martie, este imposibil să-ți faci o idee despre cine a fost împușcat și de ce. [...] Bețiile și orgiile sînt cotidiene. Aproape toți cekiștii consumă masiv cocaină. Aceasta le permite, spun ei, să suporte mai bine vederea zilnică a sîngelui. Beți de violență și de sînge, cekiștii își fac datoria, dar sînt neîndoielnic elemente necontrolate care trebuie să fie supravegheate direct."[49]

Rapoartele interne ale Cekăi și ale partidului bolșevic confirmă astăzi numeroase mărturii adunate, începînd din anii 1919–1920, de către adversarii bolșevicilor și în special de către Comisia specială de anchetă asupra crimelor bolșevice, înființată de generalul Denikin și ale cărei arhive, transferate de la Praga la Moscova în 1945, multă vreme închise, sînt acum accesibile. Din 1926, istoricul social-revoluționar rus Serghei Melgunov încercase să inventarieze, în opera sa *Teroarea Roșie în Rusia*, principalele masacre de deținuți, de ostatici și de simpli civili executați în masă de către bolșevici, aproape întotdeauna „pe criterii de clasă". Deși incompletă, lista principalelor episoade legate de acest tip de represiune, așa cum este ea menționată în această lucrare de pionierat, e deplin confirmată de un ansamblu concordant de surse documentare din cele mai diverse, provenind din ambele tabere. Incertitudinea se menține însă, dat fiind haosul organizatoric care domnea în Ceka, cu privire la numărul victimelor executate în cursul principalelor episoade represive cunoscute astăzi cu precizie. Putem, cel mult, să riscăm să avansăm ordine de mărime, punînd cap la cap diferitele surse.

Primele masacre de „suspecți", ostatici și alți „dușmani ai poporului" închiși preventiv, prin simple măsuri administrative, în închisori sau în lagăre de concentrare, începuseră în septembrie 1918, în timpul primei Terori Roșii. Categoriile de „suspecți", „ostatici", „dușmani ai poporului" fiind stabilite și lagărele de concentrare devenind rapid operaționale, mecanismul represiv era pregătit să funcționeze. Elementul declanșator, într-un război cu fronturi mobile, în care

[48] *Ibid.*, 17/6/384/62.
[49] *Ibid.*, 17/66/66.

fiecare lună aducea cu sine alte răsturnări de situaţie militară, era, fireşte, cucerirea unui oraş ocupat pînă atunci de adversar sau, dimpotrivă, abandonarea lui precipitată.

Impunerea „dictaturii proletariatului" în oraşele cucerite sau ocupate trecea prin aceleaşi etape: dizolvarea tuturor adunărilor alese anterior; interzicerea oricărui comerţ — măsură ce antrena imediat scumpirea tuturor mărfurilor, apoi dispariţia lor; confiscarea întreprinderilor, naţionalizate sau municipalizate; impunerea unei foarte însemnate contribuţii financiare a burgheziei — 600 de milioane de ruble la Harkov în februarie 1919, 500 de milioane la Odessa în aprilie 1919. Pentru a garanta buna executare a acestei contribuţii, sute de „burghezi" erau luaţi ostatici şi închişi în lagăre de concentrare. De fapt, contribuţia era sinonimă cu jafurile, cu exproprierile şi cu batjocura, primă etapă a unei anihilări a „burgheziei ca clasă".

„Conform rezoluţiilor sovietului oamenilor muncii, ziua de 13 mai a fost decretată zi de expropriere a burgheziei", se putea citi în *Izvestia* Consiliului Deputaţilor Muncitori din Odessa din 13 mai 1919. „Clasele avute vor trebui să completeze un chestionar detaliat în care sînt înregistrate produsele alimentare, încălţămintea, hainele, bijuteriile, bicicletele, păturile, aşternuturile, argintăria, vesela şi alte obiecte indispensabile poporului muncitor. [...] Toată lumea trebuie să sprijine comisiile de expropriere în această misiune sfîntă.Cei care nu se vor supune ordinelor comisiilor de expropriere vor fi arestaţi imediat. Cei care vor rezista vor fi împuşcaţi pe loc."

După cum recunoştea Latsis, şeful Cekăi ucrainene, într-o circulară trimisă Ceka-urilor locale, toate aceste „exproprieri" mergeau în buzunarele cekiştilor şi ale altor şefi mărunţi ale nenumăratelor detaşamente de rechiziţionare, de expropriere, de Gărzi Roşii care mişunau în asemenea ocazii.

Cea de-a doua etapă a exproprierilor era confiscarea apartamentelor burgheze. În acest „război al claselor", umilirea celor învinşi juca şi ea un rol important: „Peştele trebuie asezonat cu smîntînă. Burgheziei îi trebuie o autoritate care pedepseşte şi care ucide", se putea citi în ziarul din Odessa deja citat, la data de 26 aprilie 1919. „Dacă executăm cîteva zeci din aceşti derbedei şi aceşti idioţi, dacă îi aruncăm în stradă, dacă le obligăm femeile să spele cazărmile Gărzilor Roşii (şi asta ar fi o adevărată onoare pentru ele), vor înţelege că puterea noastră este solidă şi că nu au nimic de aşteptat de la englezi sau de la hotentoţi."[50]

Temă recurentă în numeroase articole din ziarele bolşevice, la Odessa, Kiev, Harkov, Ekaterinoslavl, dar şi la Perm, în Ural, sau în Nijni-Novgorod, umilirea „burghezelor" obligate să curețe latrinele şi cazărmile cekiştilor sau ale Gărzilor Roşii pare să fi fost o practică curentă. Dar ea era, de asemenea, o versiune edulcorată şi „prezentabilă din punct de vedere politic" a unei realităţi mult mai brutale: violul, fenomen care, după foarte multe mărturii concordante, a căpătat proporţii giganteşti, mai ales în timpul celei de-a doua recuceriri a Ucrainei, a regiunilor căzăceşti şi a Crimeii în 1920.

---

[50] *Izvestia Odesskogo Soveta rabocih deputatov*, nr. 36, p. 1; citat în V. Brovkin, *Behind...*, *op. cit.*, p. 121.

Etapă logică și ultimă a „exterminării burgheziei ca clasă“, execuțiile de deținuți — suspecți și ostatici încarcerați pentru simpla apartenență la „clasele avute“ — sînt atestate în majoritatea orașelor ocupate de bolșevici. La Harkov, între 2 000 și 3 000 de execuții în februarie–iunie 1919; între 1 000 și 2 000 în timpul celei de-a doua ocupări a orașului, în decembrie 1919. La Rostov-pe-Don, în jur de 1000 în ianuarie 1920; la Odessa, 2 200 între mai și august 1919, apoi 1500–3 000 între februarie 1920 și februarie 1921; la Kiev, cel puțin 3 000 între februarie și august 1919; la Ekaterinodar, cel puțin 3 000 între august 1920 și februarie 1921; la Armavir, un orășel din Kuban, între 2 000 și 3 000 între august și octombrie 1920. Lista poate continua.

În realitate, multe alte execuții au avut loc și în alte părți, dar n-au făcut obiectul anchetelor întreprinse la scurt timp după masacre. Astfel, se cunoaște mult mai bine ce s-a întîmplat în Ucraina sau în sudul Rusiei decît în Caucaz, în Asia Centrală sau în Ural. Într-adevăr, execuțiile se accelerau în general la apropierea adversarului, în momentul cînd bolșevicii își abandonau pozițiile și „goleau“ închisorile. La Harkov, în cele două zile care au precedat venirea Albilor, 8 și 9 iunie 1919, sute de ostatici au fost executați. La Kiev, au fost răpuse peste 1 800 de persoane între 22 și 28 august 1919, înaintea ocupării orașului de către Albi, la 30 august. Același scenariu la Ekaterinodar unde, în fața înaintării trupelor de cazaci, Atarbekov, șeful local al Cekăi, a ordonat executarea în trei zile, din 17 pînă în 19 august 1920, a 1600 de „burghezi“ în acest mic orășel de provincie care avea, înainte de război, mai puțin de 30 000 de locuitori.[51]

Documentele comisiilor de anchetă ale unităților Armatei Albe, sosite la cîteva zile sau chiar la cîteva ore după execuții, conțin o mulțime de depoziții, mărturii, rapoarte de autopsie, fotografii ale masacrelor sau ale victimelor. Dacă executații „de ultimă oră“, răpuși în grabă de un glonte în ceafă, nu prezentau în general urme de torturi, alta era situația cadavrelor exhumate din osuarele mai vechi. Folosirea celor mai groaznice torturi este atestată de rapoartele de autopsie, de elementele materiale și de mărturii. Descrieri detaliate ale acestor torturi figurează mai ales în culegerea de documente a lui Serghei Melgunov, deja citat, și în cea a Biroului Central al Partidului Socialist-Revoluționar, *Ceka*, editată la Berlin în 1922.[52]

Masacrele au atins apogeul în Crimeea, în timpul evacuării ultimelor unități albe ale lui Vranghel și a civililor care fugeau de bolșevici. În cîteva săptămîni, de la mijlocul lui noiembrie la sfîrșitul lui decembrie 1920, în jur de cincizeci de mii de persoane au fost împușcate sau spînzurate.[53] Un mare număr de execuții au avut loc după îmbarcarea trupelor lui Vranghel. La Sevastopol, mai multe sute de locuitori au fost împușcați la 26 noiembrie pentru că ajutaseră la evacuarea Albi-

[51] S. P. Melgounov, *op. cit.*, pp. 61–77; G. Leggett, *op. cit.*, pp. 199–200; V. Brovkin, *Behind...*, *op. cit.*, pp. 122–125; GARF, fondul comisiei Denikin, dosarele 134 (Harkov), 157 (Odessa), 194, 195 (Kiev).

[52] V. Cernov (ed.), *Ceka: Materialî po deiatelnosti Cirezvîceainoi Komissii*, Berlin, 1922.

[53] Cifrele sînt estimate de S. Melgounov, *op. cit.*, p. 77; de asemenea, ele pot fi găsite în sursele socialist-revoluționare din Harkov în mai 1921.

lor. La 28 şi 30 noiembrie, *Izvestia* Comitetului Revoluţionar de la Sevastopol a publicat două liste de împuşcaţi. Prima conţinea 1 634 de nume, cea de-a doua 1 202. La începutul lui decembrie, cînd febra primelor execuţii în masă a scăzut, autorităţile au început o recenzare cît mai completă posibil, în circumstanţele date, a populaţiei principalelor oraşe din Crimeea unde, credeau ele, se ascundeau zeci sau chiar sute de mii de burghezi care fugiseră, din întreaga Rusie, spre locurile lor de vilegiatură tradiţionale. La 6 decembrie, Lenin a declarat la Moscova, în faţa unei adunări de activişti superiori, că în Crimeea sînt comasaţi trei sute de mii de burghezi. El i-a asigurat că, în viitorul apropiat, de aceste „elemente" care constituiau un „izvor de viitoare specula, de viitor spionaj, de ajutor dat în fel şi chip capitaliştilor" se va „ocupa".[54]

Cordoanele militare care închideau istmul Perekop, singura portiţă de scăpare pe uscat, au fost întărite. O dată închisă capcana, autorităţile au ordonat ca fiecare locuitor să se prezinte la Ceka pentru a completa un lung formular de anchetă, care conţinea vreo cincizeci de întrebări cu privire al originea sa socială, trecutul său, activităţile sale, veniturile sale, dar şi ce făcuse în noiembrie 1920, ce credea despre Polonia, despre Vranghel, despre bolşevici etc. Pe baza acestor „anchete", populaţia a fost împărţită în trei categorii: de împuşcat; de trimis în lagăr de concentrare; de cruţat. Mărturiile rarilor supravieţuitori, publicate în ziarele emigraţiei în 1921, descriu Sevastopolul, unul dintre oraşele cel mai crunt lovite de represiune, ca pe un „oraş de spînzuraţi". „Bulevardul Nahimovski era plin de cadavre spînzurate ale ofiţerilor, soldaţilor, civililor arestaţi în stradă. [...] Oraşul era mort, populaţia se ascundea în pivniţe şi în hambare. Toate gardurile, zidurile caselor, stîlpii de telegraf, vitrinele magazinelor erau acoperite de afişe pe care scria «Moartea trădătorilor». [...] Aceştia erau spînzuraţi pe străzi pentru edificare."[55]

Ultimul episod al înfruntării dintre Albi şi Roşii nu a pus capăt represiunii. Fronturile militare ale războiului civil nu mai existau, dar războiul de „pacificare" şi de „eradicare" avea să se mai prelungească încă vreo doi ani.

---

[54] V. I. Lenin, *Polnoe sobranie socinenii*, vol. XLII, p. 74. (*Opere complete*, Editura Politică, Bucureşti, 1966, vol. 42, p. 75.)

[55] S. Melgounov, *op cit.*, p. 81.

5
De la Tambov la marea foamete

La sfîrşitul lui 1920, regimul bolşevic părea să triumfe. Ultima armată albă fusese învinsă, cazacii erau bătuţi, detaşamentele lui Mahno în derută. Cu toate acestea, dacă războiul recunoscut ca atare, cel purtat de Roşii contra Albilor, era terminat, înfruntarea dintre regim şi largi fracţiuni ale societăţii continua şi mai aprig. Apogeul războaielor ţărăneşti se situează la începutul lui 1921, cînd provincii întregi scăpau puterii bolşevice. În provincia Tambov, în unele provincii de pe Volga (Samara, Saratov, Ţariţîn, Simbirsk), în Siberia Occidentală, bolşevicii nu stăpîneau decît oraşele. Satele erau sub controlul sutelor de bande de Verzi, sau chiar al unor veritabile armate ţărăneşti. Izbucneau zilnic revolte în unităţile Armatei Roşii. Grevele, răscoalele şi protestele muncitoreşti se înmulţeau în ultimele centre industriale ale ţării încă în activitate, la Moscova, Petrograd, Ivanovo-Voznesensk şi Tula. La sfîrşitul lunii februarie 1921, marinarii de la baza navală din Kronstadt, din largul Petrogradului, s-au revoltat la rîndul lor. Situaţia devenea explozivă, ţara neguvernabilă. În faţa ameninţării unui adevărat val seismic social ce risca să antreneze cu el şi regimul, conducătorii bolşevici au fost constrînşi să facă un pas înapoi şi să ia singura măsură care putea să calmeze pentru moment nemulţumirea cea mai gravă, mai răspîndită şi mai periculoasă: nemulţumirea ţărănească; ei au promis să pună capăt rechiziţionărilor, înlocuite prin impozitul în natură. Într-un asemenea context de confruntări între regim şi societate a început să se schiţeze, începînd din martie 1921, NEP, Noua Politică Economică.

O istorie politică multă vreme dominantă a accentuat în mod exagerat ruptura din martie 1921. Adoptată în grabă, în ultima zi a Congresului al X-lea al partidului bolşevic, şi sub ameninţarea unei explozii sociale, înlocuirea rechiziţionărilor cu impozitul în natură nu a adus nici sfîrşitul revoltelor ţărăneşti şi a grevelor muncitoreşti, nici o slăbire a represiunii. Arhivele astăzi accesibile arată că pacea civilă nu s-a instaurat de pe o zi pe alta în primăvara lui 1921. Tensiunile au rămas foarte puternice cel puţin pînă în vara lui 1922, şi în anumite regiuni chiar dincolo de această dată. Detaşamentele de rechiziţionare continuau să bîntuie prin sate, grevele muncitoreşti au fost sparte cu sălbăticie, ultimii militanţi socialişti arestaţi, iar „eradicarea bandiţilor din păduri" a continuat prin toate mijloacele — masive execuţii ale ostaticilor, bombardarea satelor cu gaze asfixiante. În cele din urmă, marea foamete din 1921–1922 a venit de hac celor mai agitate sate, acelea pe care detaşamentele de rechiziţionare le storseseră cel mai mult şi care se răzvrătiseră pentru a supravieţui. Harta foametei acoperă exact zonele

celor mai aprige rechiziționări din cursul anilor precedenți și de asemenea a celor mai puternice revolte țărănești. Aliată „obiectivă" a regimului, armă absolută de pacificare, foametea a servit, pe de altă parte, ca pretext bolșevicilor pentru a da o lovitură decisivă Bisericii ortodoxe și inteligheнției care se mobilizaseră pentru a lupta împotriva flagelului.

Dintre toate revoltele țărănești care izbucniseră după instituirea rechiziționărilor în vara lui 1918, revolta țăranilor din Tambov a fost cea mai lungă, mai importantă și mai bine organizată. La mai puțin de cinci sute de kilometri la sud-est de Moscova, provincia Tambov era de la începutul secolului unul din bastioanele Partidului Socialist-Revoluționar, moștenitorul populismului rus. În 1918–1920, cu toate represiunile ce se abătuseră asupra acestui partid, militanții lui rămîneau numeroși și activi. Dar provincia Tambov era de asemeni grînarul cel mai apropiat de Moscova și, din toamna lui 1918, mai mult de o sută de detașamente de rechiziționare bîntuiau în această provincie agricolă dens populată. În 1919 izbucniseră zeci de *bunti*, răzmerițe fără urmări, toate fiind reprimate necruțător. În 1920, cotele de rechiziționare au fost substanțial ridicate, trecînd de la 18 la 27 de milioane de puduri, în timp ce țăranii micșoraseră considerabil suprafețele însămînțate știind că tot ce n-aveau timp să consume va fi imediat rechiziționat.[1] A obține cotele însemna deci a face să moară de foame țărănimea. În 19 august 1920, incidente obișnuite implicînd detașamentele de aprovizionare au degenerat în tîrgul Hitrovo. După cum o recunoșteau chiar autoritățile locale, „detașamentele comiteau o întreagă serie de abuzuri; ele jefuiau tot în calea lor, pînă la perne și ustensile de bucătărie, își împărțeau prada și snopeau în bătaie bătrîni de șaptezeci de ani, în văzul și știrea tuturor. Acești bătrîni erau pedepsiți pentru absența fiilor lor dezertori care se ascundeau în păduri. [...] Ceea ce-i revolta de asemeni pe țărani era faptul că grîul confiscat, cărat pînă la cea mai apropiată gară, putrezea acolo sub cerul liber"[2].

Pornită din Hitrovo, revolta s-a propagat ca un foc de paie. La sfîrșitul lui august 1920, mai mult de paisprezece mii de bărbați, cei mai mulți dezertori, înarmați cu puști, furci și coase urmăriseră și masacraseră pe toți „reprezentanții puterii sovietice" din trei districte ale provinciei Tambov. În cîteva săptămîni, această revoltă țărănească, pe care nimic nu o deosebea la început de alte sute de revolte care de doi ani încoace izbucniseră în Rusia ori Ucraina, s-a transformat, în acest bastion tradițional al socialist-revoluționarilor, într-o mișcare insurecțională bine organizată sub conducerea unui șef militar inspirat, Aleksandr Stepanovici Antonov. Militant socialist-revoluționar din 1906, exilat politic în Siberia din 1908 pînă la revoluția din februarie 1917, Antonov se alăturase o vreme, ca și alți socialist-revoluționari „de stînga", regimului bolșevic și ocupase funcția de șef al

[1] V. Danilov, T. Șanin, *Krestianskoe vosstanie v Tambovskoi gubernii v 1919–1921*, Tambov, 1994, pp. 38–40.

[2] ȚRȚHIDNI, 17/86/103/4; S. Singleton, „The Tambov Revolt", *Slavic Review*, nr. 3, 1966, pp. 498–512; O. Radkey, *The Unknown Civil War in Russia. A Study of the Green Movement in the Tambov Region*, Stanford, 1976; O. Figes, *Peasant Russia, Civil War*, Londra, 1992.

miliției din Kirsanov, districtul său natal. În august 1918, el terminase cu bolșevicii și devenise conducătorul uneia din nenumăratele bande de dezertori care dominau cătunele îndepărtate, înfruntînd detașamentele de rechiziționări și atacînd rarii funcționari sovietici care se aventurau prin sate. Cînd revolta țărănească a cuprins, în 1920, districtul său din Kirsanov, Antonov a pus pe picioare o organizație eficace de miliții țărănești, precum și un remarcabil serviciu de informații care se infiltra pînă în Ceka din Tambov. El a organizat totodată un serviciu de propagandă care difuza broșuri și proclamații denunțînd „comisarocrația bolșevică" și mobiliza țăranii în jurul unui număr de revendicări populare, cum ar fi libertatea comerțului, încetarea rechiziționărilor, alegeri libere și necesitatea de a fi desființați comisarii bolșevici și Ceka.[3]

Paralel, organizația clandestină a Partidului Socialist-Revoluționar punea în funcție o Uniune a Țărănimii Muncitoare, rețea clandestină de militanți țărani bine implantată local. În ciuda puternicelor tensiuni dintre Antonov, socialist-revoluționar disident, și conducerea Uniunii Țărănimii Muncitoare, mișcarea țărănească din provincia Tambov dispunea de o organizație militară, de un serviciu de informații și de un program politic care îi dădeau o forță și o coerență pe care n-o avuseseră înainte cea mai mare parte a altor mișcări țărănești, cu excepția mișcării mahnoviste.

În octombrie 1920, puterea bolșevică nu mai controla decît orașul Tambov și cîteva rare centre urbane provinciale. Cu miile, dezertorii se alăturau armatei țărănești a lui Antonov, care avea să numere la apogeul ei peste cincizeci de mii de oameni înarmați. La 19 octombrie, dîndu-și în sfîrșit seama de gravitatea situației, Lenin îi scria lui Dzerjinski: „Este neapărat necesar ca răscoala să fie lichidată în cel mai scurt timp (și în mod exemplar). [...] Trebuie să dăm dovadă de mai multă energie!"[4]

La începutul lui noiembrie, bolșevicii aliniau de-abia vreo cinci mii de oameni din Trupele de Apărare Internă a Republicii, dar, după înfrîngerea lui Vranghel în Crimeea, efectivele de trupe speciale trimise la Tambov s-au îngroșat rapid, atingînd aproape o sută de mii de oameni, incluzînd și detașamentele Armatei Roșii, mereu în minoritate, fiind considerate puțin fiabile pentru a reprima revolte populare.

La începutul anului 1921, revoltele țărănești au cuprins noi regiuni: toată Volga Inferioară (provinciile Samara, Saratov, Țarițîn, Astrahan), dar și Siberia Occidentală. Situația devenea explozivă, foametea amenința aceste regiuni bogate, dar nemilos jefuite de ani de zile. În provincia Samara, comandantul districtului militar Volga raporta, la 12 februarie 1921: „Mulțimi de cîteva mii de țărani înfometați asediază hambarele în care detașamentele au stocat grînele rechiziționate pentru orașe și armată. Situația a degenerat de mai multe ori și armata a trebuit să tragă în mulțimea turbată de mînie." Din Saratov, conducătorii bolșevici locali

---

[3] V. Danilov, T. Șanin, *op. cit.*, pp. 63–64; O. Radkey, *op. cit.*, pp. 122–126.

[4] V. I. Lenin, *Polnoe sobranie socinenii*, vol. LI, p. 310. (*Opere complete*, Editura Politică, București, 1969, vol. 51, p. 338.)

telegrafiau la Moscova: „Banditismul a cuprins toată provincia. Țăranii au pus mîna pe toate rezervele — trei milioane de puduri — din hambarele statului. Ei sînt puternic înarmați datorită puștilor furnizate de către dezertori. Unități întregi ale Armatei Roșii au dispărut."

În același timp, la mai mult de o mie de kilometri spre est, prindea formă un nou focar de tulburări țărănești. Sugînd toate resursele posibile din regiunile agricole prospere din sudul Rusiei și al Ucrainei, guvernul bolșevic se întorsese, în toamna lui 1920, spre Siberia Occidentală, ale cărei cote de livrare au fost în mod arbitrar fixate în funcție de exporturile de cereale realizate în ... 1913! Dar se putea oare compara produsul destinat exportului plătit în ruble-aur, bani peșin, și produsul pregătit de țărani pentru rechiziționări smulse sub amenințare? Ca peste tot, țăranii siberieni s-au ridicat pentru a-și apăra rodul muncii și a-și asigura supraviețuirea. În ianuarie–martie 1921, bolșevicii au pierdut controlul provinciilor Tiumen, Omsk, Celiabinsk și Ekaterinburg, un teritoriu mai mare decît Franța, iar Transsiberianul, singura cale ferată ce lega Rusia europeană de Siberia, a fost oprit. În 21 februarie, o armată populară de țărani a pus stăpînire pe orașul Tobolsk, pe care unitățile Armatei Roșii nu au ajuns să-l recucerească decît la 30 martie.[5]

La celălalt capăt al țării, în capitale — cea veche, Petrograd, și cea nouă, Moscova — situația la începutul lui 1921 era aproape la fel de explozivă. Economia era aproape oprită; trenurile nu mai circulau; din lipsă de combustibil, cele mai multe uzine erau închise sau lucrau puțin; aprovizionarea orașelor nu mai era asigurată. Muncitorii erau fie în stradă, fie în căutare de hrană prin satele învecinate, fie gata de discuții în atelierele reci și pe jumătate dezafectate, fiecare furînd tot ce putea pentru a schimba „produsele manufacturate" pe puțină hrană.

„Nemulțumirea este generală", conchidea la 16 ianuarie un raport al Departamentului Informații din cadrul Ceka. „În mediul muncitoresc se prezice apropiata cădere a regimului. Nimeni nu mai lucrează, lumea e flămîndă. Greve de mare amploare sînt iminente. Unitățile garnizoanei din Moscova sînt din ce în ce mai puțin sigure și pot în orice moment să scape de sub controlul nostru. Se impun măsuri preventive."[6]

Pe 21 ianuarie, un decret al guvernului a ordonat reducerea cu o treime, începînd de a doua zi, a rațiilor de pîine la Moscova, Petrograd, Ivanovo-Voznesensk și Kronstadt. Această măsură, ce survenea într-un moment în care regimul nu mai putea să invoce amenințarea pericolului contrarevoluționar și să apeleze la patriotismul de clasă al maselor muncitoare — ultimele armate albe fiind înfrînte —, a dat foc la pulbere. De la sfîrșitul lui ianuarie pînă la mijlocul lui martie 1921, greve, mitinguri de protest, marșuri ale foamei, manifestații, ocuparea uzinelor s-au succedat zilnic. Ele au atins apogeul la Moscova și la Petrograd, la sfîrșit de februarie, început de martie. În zilele de 22–24 februarie, la Moscova, grave incidente au opus detașamente Ceka împotriva muncitorilor manifestanți

[5] M. Bogdanov, *Razgrom zapadno sibirskogo kulaciko-eserovskogo miateja*, Tiumen, 1961.

[6] ȚRȚHIDNI, 76/3/208/12.

care intenționau să forțeze intrarea în cazărmi pentru a fraterniza cu soldații. Cîțiva muncitori au fost uciși, iar alte sute arestați.[7]

La Petrograd, tulburările au luat o nouă amploare începînd cu 22 februarie, cînd muncitorii din mai multe mari uzine au ales, ca în martie 1918, o „adunare de plenipotențiari muncitori" de o puternică tentă menșevică și socialist-revoluționară. În prima sa proclamație, această adunare cerea cu tărie abolirea dictaturii bolșevice, alegeri libere în soviete, libertatea cuvîntului, a asocierii, a presei, și eliberarea tuturor deținuților politici. Pentru a atinge aceste țeluri, adunarea chema la grevă generală. Comandamentul militar nu a reușit să împiedice o serie de regimente să țină mitinguri în cursul cărora au fost adoptate moțiuni de susținere a muncitorilor. La 24 februarie, detașamentele Ceka au deschis focul asupra unei manifestații muncitorești, omorînd doisprezece muncitori. În ziua aceea, aproape o mie de muncitori și militanți socialiști au fost arestați.[8] Totuși, rîndurile manifestanților se îngroșau fără încetare, mii de soldați își părăseau unitățile pentru a se alătura muncitorilor. La patru ani de la zilele din februarie ce răsturnaseră regimul țarist, același scenariu părea să se repete: fraternizarea muncitorilor manifestanți și a soldaților revoltați. Pe 26 februarie, la ora 21, Zinoviev, conducătorul organizației bolșevice din Petrograd, i-a trimis lui Lenin o telegramă din care răzbătea panica: „Muncitorii au intrat în contact cu soldații din cazarmă. [...] Așteptăm mereu întărirea cu trupele cerute de la Novgorod. Dacă în orele ce urmează nu sosesc trupe de încredere vom fi depășiți."

A treia zi s-a produs evenimentul de care conducătorii bolșevici se temeau mai mult decît de orice: revolta marinarilor de pe două cuirasate de la baza Kronstadt, situată în largul Petrogradului. Pe 28 februaie, la ora 23, Zinoviev i-a adresat o nouă telegramă lui Lenin: „Kronstadt: cele două nave principale, *Sevastopol* și *Petropavlovsk*, au adoptat rezoluții SR – Sute Negre și au adresat un ultimatum la care trebuie să răspundem în 24 de ore. Printre muncitorii din Petrograd situația rămîne foarte instabilă. Marile întreprinderi sînt în grevă. Credem că cei din SR vor accelera mișcarea."[9]

Revendicările pe care Zinoviev le califica drept „SR – Sute Negre" nu erau altele decît cele formulate de imensa majoritate a cetățenilor, după trei ani de dictatură bolșevică: realegerea sovietelor prin vot secret după dezbateri și alegeri libere; libertatea cuvîntului și a presei — era totuși precizat „în favoarea muncitorilor, țăranilor, anarhiștilor și a partidelor socialiste de stînga"; egalitatea raționalizării hranei pentru toți și eliberarea tuturor deținuților politici membri ai partidelor socialiste, a tuturor muncitorilor, țăranilor, soldaților, matelotilor închiși din cauza activității lor în mișcări muncitorești și țărănești; crearea unei comisii însărcinate să examineze cazul tuturor deținuților din închisori și din lagăre de concentrare; anularea rechizițiónărilor; desființarea detașamentelor speciale Ceka; libertate absolută țăranilor pentru „a face ceea ce vor pe pămîntul lor și a crește propriile lor vite cu condiția să se descurce cu propriile lor mijloace"[10].

---

[7] ȚRȚHIDNI, 76/3/166/3.
[8] V. Brovkin, *Behind ..., op. cit.*, p. 392.
[9] ȚRȚHIDNI, 76/3/167/23.
[10] P. Avrich, *La Tragédie de Cronstadt*, Le Seuil, Paris, 1975, pp. 153–183.

La Kronstadt, evenimentele se precipitau. Pe 1 martie s-a ținut un imens miting adunînd mai mult de cincisprezece mii de persoane, un sfert din populația civilă și militară a bazei navale. Sosit la fața locului pentru a încerca să salveze situația, Mihail Kalinin, președintele Comitetului Executiv Central al Sovietelor, a fost dat afară în huiduielile mulțimii. A doua zi, insurgenții, împreună cu cel puțin jumătate din cei două mii de bolșevici din Kronstadt, au format un Comitet Revoluționar Provizoriu care a încercat imediat să intre în contact cu greviștii și soldații din Petrograd.

Rapoartele zilnice făcute de Ceka despre situația din Petrograd în timpul primei săptămîni din martie 1921 reflectă amploarea sprijinului popular acordat revoluției din Kronstadt: „Comitetul revoluționar din Kronstadt se așteaptă de la o zi la alta la o răzmeriță generală la Petrograd. S-a stabilit contactul între răsculați și un mare număr de uzine. [...] Astăzi, în timpul unui miting la uzina Arsenal, muncitorii au votat o rezoluție chemînd la insurecție. O delegație de trei persoane — un anarhist, un menșevic, un socialist-revoluționar — a fost aleasă pentru a menține contactul cu Kronstadtul."[11]

Pentru a pune capăt în mod hotărît mișcării, Ceka din Petrograd a primit, pe 7 martie, ordinul de „a întreprinde măsuri decisive contra muncitorilor". În patruzeci și opt de ore, peste două mii de muncitori, simpatizanți și militanți socialiști sau anarhiști, au fost arestați. Spre deosebire de răsculați, muncitorii nu aveau arme și nu puteau opune deloc rezistență detașamentelor Ceka. Spărgînd spatele frontului insurecției, bolșevicii au pregătit minuțios asaltul asupra Kronstadtului. Generalul Tuhacevski a fost însărcinat cu lichidarea rebeliunii. Pentru a trage în popor, învingătorul campaniei din Polonia din 1920 a făcut apel la tinerii recruți ai Școlii militare, fără tradiție revoluționară, ca și la trupele speciale Ceka. Operațiunile au pornit pe 8 martie. Zece zile mai tîrziu, Kronstadtul cădea cu prețul a mii de morți de o parte și de alta. Reprimarea insurecției a fost nemiloasă. Sute de insurgenți prizonieri au fost executați în zilele ce au urmat înfrîngerii lor. Arhivele de curînd publicate scot la iveală, numai pentru lunile aprilie–iunie 1921, 2 103 condamnări la moarte și 6 459 condamnări la pedepse cu închisoarea sau lagărul.[12] Chiar înaintea căderii Kronstadtului, aproape opt mii de persoane au reușit să fugă, peste întinderile înghețate ale golfului, pînă în Finlanda, unde au fost internate în lagăre de tranzit, la Terijoki, Vîborg și Ino. Înșelate de o promisiune de amnistiere, o parte din ele s-au întors în 1922 în Rusia, unde au fost imediat arestate și trimise în lagărele din insulele Solovki și la Holmogorî, unul din cele mai sinistre lagăre de concentrare de lîngă Arhanghelsk.[13] După o sursă provenind din mediile anarhiste, referitoare la cei cinci mii de deținuți din Kronstadt trimiși la Holmogorî, mai puțin de o mie cinci sute mai erau în viață în primăvara lui 1922.[14]

---

[11] ȚRȚHIDNI, 76/3/167.

[12] Kronstadt, 1921, *Dokumentî*, Moscova, 1997, p. 15.

[13] G. Leggett, *op. cit.*, p. 328.

[14] S. A. Malsagoff, *An Island Hell: A Soviet Prison in the Far North*, Londra, 1926, pp. 45–46.

Lagărul de la Holmogorî, pe malul marelui rîu Dvina, avea o tristă reputație pentru felul expeditiv în care se putea scăpa aici de un mare număr de deținuți. Aceștia erau îmbarcați pe șlepuri și apoi aruncați, cu o piatră de gît și brațele legate, în apele fluviului. Mihail Kedrov, unul din principalii conducători ai Cekăi, inaugurase aceste înecări masive în iunie 1920. După numeroase mărturii concordante, un mare număr de răsculați din Kronstadt, de cazaci și de țărani din provincia Tambov, deportați la Holmogorî, ar fi fost înecați în Dvina în 1922. În același an, o Comisie specială de evacuare deporta spre Siberia 2 514 civili din Kronstadt pentru simplul fapt de a fi rămas în fortăreață în timpul evenimentelor![15]

O dată cu înfrîngerea rebeliunii din Kronstadt, regimul și-a angajat toate forțele în vînătoarea militanților socialiști, în lupta contra grevelor și a delăsării muncitorilor, în strivirea insurecțiilor țărănești care continuau și mai tare, în ciuda proclamației oficiale de oprire a rechizițiilor și a represiunii contra Bisericii.

Din 28 februarie 1921, Dzerjinski ordonase tuturor organizațiilor Ceka din provincie „1) să aresteze imediat toată intelighenția anarhizantă, menșevică, socialist-revoluționară, în special funcționarii care lucrează în Comisariatele Poporului pentru Agricultură și Aprovizionare; 2) după acest început, să fie arestați toți menșevicii, socialist-revoluționarii și anarhiștii care lucrează în uzine și ar putea chema la greve ori manifestații“[16].

Departe de a marca o slăbire a politicii represive, introducerea NEP, începînd din martie 1921, a fost însoțită de o recrudescență a represiunii contra militanților socialiști moderați. Această represiune nu era dictată de pericolul de a-i vedea opunîndu-se Noii Politici Economice, ci tocmai de faptul că ei o revendicaseră de mai multă vreme, demonstrînd astfel perspicacitatea și justețea analizei lor. „Singurul loc al menșevicilor și al socialist-revoluționarilor, fie ei declarați sau camuflați“, scria Lenin în aprilie 1921, „este pușcăria“.

Cîteva luni mai tîrziu, considerînd că socialiștii erau încă prea „activi“, el scria: „Dacă menșevicii și socialist-revoluționarii mai crîcnesc, să fie împușcați fără milă!“ Între martie și iunie 1921, au fost arestați mai mult de două mii de militanți și simpatizanți socialiști moderați. Toți membrii Comitetului Central al Partidului Menșevic se găseau în închisoare; amenințați cu deportarea în Siberia, ei au pornit, în ianuarie 1922, o grevă a foamei; doisprezece conducători, printre care Dan și Nikolaevski, au fost atunci expulzați în străinătate și au sosit la Berlin în februarie 1922.

Una dintre prioritățile regimului, în primăvara lui 1921, era să determine redemararea producției industriale care scăzuse la o zecime din ceea ce fusese în 1913. Departe de a slăbi presiunea asupra muncitorilor, bolșevicii au menținut, ba chiar au întărit, militarizarea muncii introdusă în cursul anilor precedenți. Politica dusă, în 1921, după adoptarea NEP-ului, în marea regiune industrială și minieră a Donbassului care producea peste 80% din cărbunele și oțelul țării, apărea, în

[15] Kronstadt, 1921, *op. cit.*, p. 367.
[16] V. Brovkin, *op. cit.*, p. 400.

multe privințe, revelatoare pentru metodele dictatoriale folosite de bolșevici pentru „a readuce muncitorii la muncă". La sfîrșitul lui 1920, Piatakov, unul din principalii conducători, apropiat de Troțki, fusese numit în fruntea Direcției centrale a industriei carbonifere. Într-un an el a ajuns să mărească de cinci ori producția de cărbune, cu prețul unei politici de exploatare și de represiune fără precedent a clasei muncitoare, bazată pe militarizarea lucrului a o sută douăzeci de mii de mineri ce depindeau de serviciile sale. Piatakov a impus o disciplină riguroasă: orice absență era asimilată unui „act de sabotaj" și sancționată cu trimiterea în lagăr sau chiar pedeapsa cu moartea — optsprezece mineri au fost executați în 1921 pentru „parazitism agravat". El a procedat la o mărire a orarului de muncă (în special a lucrului de duminică) și a generalizat „șantajul cu cartela de mîncare" pentru a obține de la muncitori o sporire a productivității. Toate aceste măsuri au fost luate într-un moment în care muncitorii primeau drept plată între o treime și o jumătate din pîinea necesară supraviețuirii lor și cînd trebuiau, la sfîrșitul zilei de lucru, să împrumute unica lor pereche de pantofi camarazilor care preluau schimbul. Așa cum recunoștea Direcția industriei carbonifere, printre numeroasele motive ale marelui absenteism al muncitorilor figura, dincolo de epidemii, „foamea permanentă" și „absența cvasitotală a hainelor, a pantalonilor și a pantofilor". Pentru a reduce numărul de guri de hrănit, atunci cînd foametea amenința, Piatakov a ordonat, la 24 iunie 1921, expulzarea din orașele miniere a tuturor persoanelor care nu lucrau în mină și care astfel reprezentau o „povară". Cartelele de hrană au fost retrase de la membrii familiilor de mineri. Normele de raționalizare au fost strict aliniate cu performanțele individuale ale fiecărui miner, și a fost introdusă o formă primitivă de plată la bucată.[17]

Toate aceste măsuri mergeau împotriva ideilor de egalitate și de „raționalizare garantată" cu care se mai amăgeau încă muncitorii, înșelați de mitologia muncitorească bolșevică. Ele prefigurau într-un mod deosebit măsurile antimuncitorești din anii '30. Masele muncitoreși nu erau decît *rabsila* (forța de muncă) ce trebuia să fie exploatată drept cît mai eficient posibil, eludînd legislația muncii și a sindicatelor inutile, reduse la simplul rol de stimulent al productivității. Militarizarea muncii apărea ca cea mai eficace formă de încadrare a acestei mîini de lucru nedisciplinate, flămînzite și puțin productive. Nu se poate să nu apară întrebarea cu privire la înrudirea dintre această formă de exploatare a muncii libere și munca forțată a marilor ansambluri penitenciare create la începutul anilor '30. Ca atîtea alte episoade din acești ani-matrice ai bolșevismului — care n-ar putea fi reduși numai la războiul civil —, ceea ce se petrecea în Donbass în 1921 anunța un anumit număr de practici care aveau să se afle în inima stalinismului.

Printre alte operațiuni prioritare din primăvara lui 1921 figura, pentru regimul bolșevic, „pacificarea" tuturor regiunilor stăpînite de bandele și detașamentele țărănești. La 27 aprilie 1921, Biroul Politic l-a numit pe generalul Tuhacevski responsabil al „operațiunilor de lichidare a bandelor lui Antonov din provincia Tambov". În fruntea unui număr de aproape o sută de mii de oameni, dintre care o

[17] A. Graziosi, „At the Roots of Soviet Industrial Relations and Practices. Piatakov's Donbass in 1921", *Cahiers du Monde russe,* vol. XXXVI (1–2), 1995, pp. 95–138.

mare parte de detașamente speciale Ceka, dotate cu artilerie grea și avioane, Tuhacevski a înfrînt detașamentele lui Antonov conducînd o represiune de o violență nemaiauzită. Tuhacevski și Antonov-Ovseenko, președintele Comisiei Plenipotențiare a Comitetului Executiv Central numit pentru a stabili un veritabil regim de ocupație al provinciei Tambov, au practicat intens luarea de prizonieri, execuțiile, internările în lagăre de concentrare, exterminările cu gaz asfixiant și deportările de sate întregi, bănuite a fi ajutat ori adăpostit „banditii".[18]

Ordinul de zi nr. 171, din data de 11 iunie 1921, semnat de Antonov-Ovseenko și de Tuhacevski, aruncă o lumină asupra metodelor cu care a fost „pacificată" provincia Tambov. Acest ordin stipula în special:

„1. Să fie împușcat pe loc fără judecată oricare cetățean ce refuză să-și dea numele.

2. Comisiile politice de district sau comisiile politice de arondisment au puterea de a pronunța împotriva satelor în care sînt ascunse arme un verdict de arestare a ostaticilor și de a-i împușca în cazul în care n-au fost predate armele.

3. În cazul în care se găsesc arme ascunse, să fie împușcat pe loc fără judecată membrul cel mai în vîrstă din familie.

4. Familia care a ascuns un bandit în casa ei este pasibilă de arestare și deportare în afara provinciei, bunurile ei sînt confiscate, membrul cel mai în vîrstă este împușcat fără judecată.

5. Să fie considerate ca bandiți familiile care ascund membri ai familiei sau bunuri ale bandiților și să fie împușcat pe loc fără judecată cel mai vîrstnic din această familie.

6. În cazul în care familia unui bandit a fugit, să fie împărțite bunurile ei între țăranii credincioși puterii sovietice și arsă ori demolată casa părăsită.

7. Prezentul ordin de zi să fie aplicat în mod riguros și fără milă."[19]

A doua zi după promulgarea ordinului nr. 171, generalul Tuhacevski a ordonat gazarea rebelilor. „Rămășițele bandelor înfrînte și bandiții izolați continuă să se adune în păduri. [...] Pădurile unde se ascund bandiții trebuie să fie curățate cu ajutorul gazelor asfixiante. Totul trebuie să fie astfel calculat ca unda de gaz să pătrundă în pădure și să extermine tot ce se ascunde acolo. Inspectorul de artilerie trebuie să furnizeze imediat cantitățile necesare de gaz asfixiant, precum și specialiștii competenți pentru acest gen de operații." Pe 19 iulie, în fața opoziției a numeroși conducători bolșevici față de această formă extremă de „eradicare", ordinul nr. 171 a fost anulat.[20]

În luna iulie 1921, autoritățile militare și Ceka instalaseră deja șapte lagăre de concentrare în care, după date încă parțiale, erau închise cel puțin cincizeci de mii de persoane, în majoritate femei, bătrîni și copii, „ostatici" și membri ai familiilor de țărani-dezertori. Situația acestor lagăre era înspăimîntătoare: tifosul și holera erau aici endemice, iar deținuții, pe jumătate goi, duceau lipsă de tot. În timpul verii din 1921 foametea și-a făcut apariția. Mortalitatea a atins, în toamnă, 15

[18] V. Danilov, T. Șanin, *op. cit.*, pp. 179–180.
[19] *Ibid.*, pp. 178–179.
[20] V. Danilov, T. Șanin, *op. cit.*, pp. 226–227.

pînă la 20% pe lună! La 1 septembrie 1921, nu mai erau decît cîteva bande, adunînd în total cu puțin peste o mie de oameni înarmați, față de patruzeci de mii în apogeul mișcării țărănești, în februarie 1921. Începînd din noiembrie 1921, cînd mediul rural fusese de mult „pacificat", cîteva mii de deținuți dintre cei mai viguroși au fost deportați spre lagărele de concentrare din nordul Rusiei, la Arhanghelsk și la Holmogorî.[21]

După cum mărturisesc rapoartele săptămînale date de Ceka conducătorilor bolșevici, „pacificarea" zonelor rurale a continuat în multe regiuni — Ucraina, Siberia Occidentală, provinciile de pe Volga, Caucaz — cel puțin pînă în a doua jumătate a anului 1922. Obișnuințele căpătate în cursul anilor precedenți făceau viața grea și, dacă în mod oficial rechiziționările fuseseră desființate în martie 1921, ridicarea impozitului în natură care înlocuia rechiziționările se făcea adesea cu o extremă brutalitate. Cotele, foarte ridicate în raport cu situația catastrofală a agriculturii în 1921, mențineau o tensiune permanentă la sate, unde destui țărani păstraseră armele.

Descriind impresiile sale de călătorie în privinciile Tula, Orel și Voronej din mai 1921, adjunctul comisarului poporului pentru Agricultură, Nikolai Osinski, raporta că funcționarii locali erau convinși că rechizițiile vor fi restabilite o dată cu toamna. Autoritățile locale „nu-i puteau considera pe țărani decît sabotori-înnăscuți"[22].

Raportul președintelui Comisiei plenipotențiare, formate din cinci membri, asupra măsurilor represive contra bandiților din provincia Tambov. 10 iulie 1921.

Operațiunile de epurare din cantonul Kudriukovskaia au început pe 27 iunie cu satul Osinovki, ce adăpostise în trecut grupuri de bandiți. Atitudinea țăranilor în privința detașamentelor noastre represive se caracteriza printr-o anumită neîncredere. Țăranii nu-i denunțau pe bandiții din păduri și răspundeau că nu știu nimic în legătură cu întrebările care li se puneau.

Noi am luat 40 de ostatici, am declarat satul în stare de asediu și am dat țăranilor două ore pentru a ne preda bandiții și armele ascunse. Strînși în adunare, țăranii ezitau ce conduită să adopte, dar nu se hotărau să colaboreze activ la vînătoarea de bandiți. Fără îndoială, ei nu luau în serios amenințarea cu executarea ostaticilor. La expirarea termenului, noi am executat 21 de ostatici în fața adunării sătești. Execuția publică, prin împușcare individuală, cu toate formalitățile obișnuite, în prezența tuturor membrilor Comisiei plenipotențiare, a comuniștilor etc., a provocat un efect considerabil asupra țăranilor...

Cu privire la satul Kareievka, care, prin natura poziției sale geografice, era un loc privilegiat al grupurilor de bandiți... Comisia a decis raderea lui de pe hartă. Întreaga populație a fost deportată, bunurile ei confiscate, cu excepția familiilor de soldați ce serveau în Armata Roșie, care au fost transferate în tîr-

[21] GARF, 393/89/182; 393/89/231; 393/89/295.
[22] ȚRȚHIDNI, 5/2/244/1.

gul Kurdiuki și reinstalate în casele confiscate familiilor de bandiți. După recuperarea unor obiecte de valoare — cadre de ferestre, obiecte de sticlă și de lemn etc. — s-a dat foc caselor satului...

Pe 3 iulie, am angajat operațiunile în tîrgul Bogoslovka. Rareori am întîlnit o țărănime atît de îndîrjită și de organizată. Cînd discutam cu ei, de la cel mai tînăr la cel mai bătrîn, toți răspundeau la fel, luînd un aer mirat: „La noi, bandiți? Nici vorbă! Poate vom fi văzut trecînd vreodată prin părțile noastre, dar nici măcar nu știm dacă erau bandiți. Noi trăim liniștiți, nu facem nici un rău nimănui, nu știm nimic."

Am luat aceleași măsuri ca la Osinovki: am făcut 58 de ostatici. Pe 4 iulie, am împușcat în mod public un prim grup de 21 de persoane, apoi 15 a doua zi. Am neutralizat 60 de familii de bandiți, cam 200 de persoane. Pînă la urmă, ne-am atins scopul și țăranii au fost constrînși să pornească la vînătoarea de bandiți și de arme ascunse...

Curățarea satelor și tîrgurilor mai sus citate s-a terminat pe 6 iulie. Operațiunea a fost încununată de succes și a avut consecințe care depășesc chiar cele două *volost* (cantoane) limitrofe. Prinderea elementelor banditești continuă.

Președintele Comisiei plenipotențiare din 5 membri, Uskonin.
Krestianskoe vostanie v Tambovskoi gubernii v 1919–1921, op. cit., p. 218.

Pentru a accelera colectarea impozitelor în Siberia, regiune care trebuia să furnizeze grosul încasărilor în produse agricole, într-un moment cînd foametea răscolea toate provinciile de pe Volga, Feliks Dzerjinski a fost trimis în Siberia, în decembrie 1921, ca plenipotențiar extraordinar. El a pus pe picioare „tribunale revoluționare mobile" însărcinate să străbată în lung și în lat satele și să condamne pe loc, la pedepse cu închisoarea sau cu lagărul, pe țăranii care nu plăteau impozitul.[23]

Ca și detașamentele de rechiziționare, aceste tribunale, sprijinite de „detașamentele fiscale", au comis atîtea abuzuri încît însuși președintele Tribunalului Suprem, Nikolai Krîlenko, a trebuit să ordone o anchetă asupra împilărilor comise de aceste organe sprijinite de șeful Cekăi. Un inspector scria din Omsk, la 14 februarie 1922: „Abuzurile detașamentelor de rechiziționare au atins un grad inimaginabil. În mod sistematic țăranii arestați sînt închiși în hambare neîncălzite, sînt biciuiți și amenințați cu executarea. Cei ce n-au dat în întregime cota de livrare sînt legați și constrînși să alerge, goi, de-a lungul străzii principale a satului și apoi închiși într-un hambar neîncălzit. Au fost bătute nenumărate femei pînă și-au pierdut cunoștința și au fost puse, goale, în găuri săpate în zăpadă..." În toate provinciile tensiunile rămîneau foarte vii.

Drept mărturie, aceste extrase dintr-un raport al poliției politice pentru octombrie 1922, un an și jumătate după debutul NEP:

„În provincia Pskov, cotele fixate pentru impozitul în natură reprezintă 2/3 din recoltă. Patru districte au pus mîna pe arme. [...] În provincia Novgorod, cotele nu

[23] ȚRȚHIDNI, 17/87/164; 76/3/237.

vor fi îndeplinite, cu toată scăderea de 25% recent acordată datorită recoltei proaste. În provinciile Riazan și Tver, realizarea de 100% a cotelor ar condamna țărănimea să moară de foame. [...] În provincia Novo-Nikolaevsk, amenință foametea și țăranii fac provizii de iarbă și de rădăcini pentru propriul consum. [...] Dar toate aceste lucruri par neînsemnate în raport cu informațiile care ne parvin din provincia Kiev, unde asistăm la un val de sinucideri cum nu s-a mai văzut vreodată: țăranii se sinucid în masă pentru că nu pot nici să-și plătească impozitele, nici să pună din nou mîna pe armele care le-au fost confiscate. Foametea care s-a abătut de mai bine de un an asupra unei întregi serii de regiuni îi face pe țărani foarte pesimiști în privința viitorului lor."[24]

În toamna lui 1922 ce era mai rău trecuse totuși. După doi ani de foamete, supraviețuitorii înmagazinau o recoltă care trebuia să permită depășirea iernii, cu condiția ca impozitele să nu fie cerute în totalitatea lor. „Anul acesta recolta de cereale va fi mai mică decît media ultimilor zece ani": în acești termeni menționase *Pravda* pentru prima dată, la 2 iulie 1921, pe ultima pagină și într-o scurtă notă, existența unei „probleme alimentare" pe „frontul agricol". Zece zile mai tîrziu, Mihail Kalinin, președintele Comitetului Executiv Central al Sovietelor, recunoștea printr-un „Apel către toți cetățenii din RSFSR" publicat în *Pravda* din 12 iulie 1921 că „în numeroase districte seceta din acest an a distrus recolta".

„Această calamitate", explica o rezoluție a Comitetului Central datată 21 iulie, „nu este numai rezultatul secetei. Ea își are originea în toată istoria trecută, în înapoierea agriculturii noastre, în lipsa de organizare, în slabul nivel de cunoștințe agronomice, în tehnica sărăcăcioasă, în formele perimate de rotație a culturilor. Ea este agravată de consecințele războiului și de blocadă, de lupta neîntreruptă dusă contra noastră de proprietari, capitaliști și lacheii lor, de acțiunile neîncetate ale bandiților care execută ordinele organizațiilor ostile Rusiei sovietice și întregii ei populații muncitoare"[25].

În lunga enumerare a cauzelor acestei „calamități", al cărei nume nu îndrăznea încă să-l rostească, lipsea factorul principal: politica de rechiziționări care de mai mulți ani sugea măduva unei agriculturi și așa foarte fragile. Conducătorii provinciilor atinse de foamete, convocați la Moscova în iunie 1921, au subliniat în unanimitate responsabilitățile guvernului, și în special ale atotputernicului Comisariat al Poporului pentru Aprovizionare, în extinderea și agravarea foametei. Reprezentantul provinciei Samara, un anume Vavilin, a explicat că în provincie comitetul aprovizionării nu încetase, de la instaurarea rechizițonărilor, să umfle estimările recoltelor.

Cu toată recolta proastă din 1920, zece milioane de puduri fuseseră rechiziționate în acel an. Toate rezervele, inclusiv semințele pentru viitoarea recoltă, fuseseră luate. Din ianuarie 1921, numeroși țărani nu mai aveau nimic de mîncare. În februarie, mortalitatea începuse să crească. În două sau trei luni, răscoalele și revoltele contra regimului încetaseră practic în provincia Samara. „Astăzi, explica

[24] ȚRȚHIDNI, 17/87/296/35–36.

[25] *Pravda*, 21 iulie 1921; M. Heller, „Premier avertissement: un coup de fouet. L'histoire de l'expulsion des personnalités culturelles hors de l'Union soviétique en 1922", *Cahiers du Monde russe et soviétique*, XX (2), aprilie–iunie 1979, pp. 131–172.

Vavilin, nu mai există revolte. Se pot vedea fenomene noi: mulțimi de flămînzi asediază în mod pașnic Comitetul Executiv al Sovietelor sau al partidului și așteaptă zile întregi nu se știe ce miraculoasă sosire de alimente. Nu ajungi să scapi de această mulțime în care oamenii mor în fiecare zi ca muștele. [...] Eu cred că sînt cel puțin nouă sute de mii de înfometați în această provincie."[26]

Citind rapoartele Ceka și ale informațiilor militare se constată că foametea se instalase în multe regiuni după 1919. În tot cursul anului 1920 situația nu încetase să se degradeze. În rapoartele lor interne, Ceka, Comisariatul Poporului pentru Agricultură și Comisariatul Poporului pentru Aprovizionare, perfect conștiente de situație, alcătuiau din vara lui 1920 o listă de districte și de provincii „înfometate" sau „pradă foametei". În ianuarie 1921, un raport releva, printre cauzele foametei care cuprindea provincia Tambov, „orgia" rechiziționărilor din anul 1920. Pentru oamenii de rînd era evident, așa cum mărturiseau zvonurile raportate de poliția politică, faptul că „puterea sovietică vrea să-i facă să moară de foame pe toți țăranii care îndrăznesc să-i reziste". Deși bine informat despre consecințele inevitabile ale politicii sale de rechiziționări, guvernul nu a luat nici o măsură. În vreme ce foametea cuprindea un număr tot mai mare de regiuni, Lenin și Molotov au trimis, pe 30 iulie 1921, o telegramă tuturor conducătorilor de comitete regionale și provinciale ale partidului cerîndu-le „să întărească organismele de colectare [...], să desfășoare o propagandă intensă pe lîngă populația rurală, explicîndu-i importanța economică și politică a achitării la timp și integral a impozitelor [...], să pună la dispoziția agenților de colectare a impozitului în natură toată autoritatea parti-dului și toată puterea de represiune a aparatului de stat"[27]!

În fața atitudinii autorităților, care continuau cu orice preț politica de stoarcere a țărănimii, mediile informate și luminate ale intelighenției s-au mobilizat. În iunie 1921, agronomi, economiști, universitari au constituit în sînul Societății Moscovite de Agricultură un Comitet social de luptă contra foametei. Printre primii membri ai acestui comitet figurau eminenții economiști Kondratiev și Prokopovici, fost ministru al Aprovizionării în guvernul provizoriu, Ekaterina Kuskova, o jurnalistă apropiată de Maxim Gorki, scriitori, medici, agronomi. Datorită intervenției lui Gorki, bine introdus în cercurile conducătoare bolșevice, o delegație a Comitetului, pe care Lenin refuzase să o primească, a obținut la jumătatea lui iulie 1921 o audință la Lev Kamenev. După această întrevedere, Lenin, mereu suspicios față de „sensibilitatea exagerată" a unor conducători bolșevici, a trimis vorbă colegilor săi din Biroul Politic: „Kuskova să fie cu hotărîre pusă în imposibilitatea de a dăuna. [...] Să acceptăm de la Kuskova numele, semnătura, un vagon sau două din partea celor ce simt simpatie pentru ea (și pentru cei de teapa ei). Nimic mai mult."[28]

Pînă la urmă, membrii Comitetului au reușit să convingă un anumit număr de conducători de utilitatea lor. Reprezentanți dintre cei mai de vază ai științei, literaturii și culturii ruse, cunoscuți în Occident, participaseră deja, în cea mai mare parte, în mod activ la organizarea ajutorului pentru victimele foametei din 1891.

---

[26] GARF, 1064/1/1/33.
[27] ȚRȚHIDNI, 2/1/26847.
[28] M. Heller, *art. cit.*, p. 141.

Ei aveau, în plus, numeroase contacte printre intelectualii din lumea întreagă şi ar fi putut să fie garanţii unei drepte distribuiri către înfometaţi a unui eventual ajutor internaţional. Ei erau gata să ofere girul lor, dar cereau Comitetului de ajutorare a înfometaţilor să le acorde un statut oficial.

La 21 iulie 1921, guvernul bolşevic s-a decis, nu fără reticenţe, să legalizeze Comitetul social care a luat numele de Comitet panrus de ajutorare a înfometaţilor. Comitetului i s-a atribuit emblema Crucii Roşii. El a avut dreptul să-şi procure din Rusia şi din străinătate alimente, furaje, medicamente, să împartă ajutoare populaţiei nevoiaşe, să recurgă la transporturi excepţionale pentru dirijarea livrărilor, să organizeze cantine pentru săraci, să creeze secţii şi comitete locale, să „comunice liber cu organismele şi împuterniciţii pe care îi va fi desemnat în străinătate" şi chiar „să dezbată în privinţa măsurilor luate de autorităţile centrale şi locale, care, în opinia lui, au legătură cu problema luptei contra foametei"[29]. În nici un moment al istoriei sovietice nu s-a văzut o organizaţie socială atît de plină de drepturi. Concesiile guvernului erau pe măsura crizei pe care o traversa ţara, la patru luni după instaurarea oficială şi foarte timidă a NEP.

Comitetul a luat legătura cu şeful Bisericii ortodoxe, patriarhul Tihon, care a creat imediat un Comitet ecleziastic panrus de ajutorare a înfometaţilor. La 7 iulie 1921, patriarhul a pus să se citească în toate bisericile o scrisoare pastorală: „Stîrvul a devenit, pentru populaţia înfometată, o mîncare aleasă şi greu de găsit. Plînsete şi gemete se aud peste tot. Se ajunge deja la canibalism... Întindeţi o mînă miloasă fraţilor voştri şi surorilor voastre! Cu consimţămîntul credincioşilor, puteţi folosi pentru a ajuta înfometaţii comorile bisericii care nu au valoare sacramentală, precum inele, lanţuri şi brăţări, decoraţiuni ce împodobesc sfintele icoane etc."

După ce a obţinut ajutorul Bisericii, Comitetul panrus de ajutorare a înfometaţilor a contactat diverse instituţii internaţionale, printre care Crucea Roşie, Quakerii şi American Relief Association (ARA), care au răspuns pozitiv. Cu toate acestea, colaborarea dintre regim şi Comitet nu avea să ţină mai mult de cinci săptămîni: pe 27 august 1921, Comitetul a fost dizolvat, la şase zile după ce guvernul semnase un acord cu reprezentantul American Relief Association, prezidată de Herbert Hoover. Pentru Lenin, acum cînd americanii trimiteau primele lor cargouri cu alimente, Comitetul îşi jucase rolul: „numele şi semnătura Kuskovei" serviseră drept garanţie bolşevicilor. Era de ajuns.

„Propun, chiar astăzi, vineri 26 august", scria Lenin, „să dizolvăm Comitetul. [...] Să fie arestat Prokopovici pentru afirmaţii instigatoare [...] şi ţinut trei luni în închisoare. [...] Să fie expulzaţi din Moscova, chiar astăzi, ceilalţi membri ai Comitetului, trimişi separat unii de alţii, în capitalele de district, dacă e posibil departe de reţeaua feroviară, în reşedinţe supravegheate. [...] Vom publica mîine un scurt şi sec comunicat guvernamental în cinci rînduri: Comitet dizolvat datorită refuzului de a lucra. Să se dea ziarelor directiva de a începe chiar de mîine să-i acopere de injurii pe membrii Comitetului. Băieţi de bani gata, albgardişti, gata să facă un tur în străinătate, mult mai puţin să meargă în provincie, ridiculizaţi

[29] *Ibid.*, p. 143.

prin toate mijloacele și injuriați cel puțin o dată pe săptămînă timp de două luni."[30]

Urmînd *ad litteram* aceste instrucțiuni, presa s-a dezlănțuit împotriva celor șaizeci de intelectuali de renume care făcuseră parte din Comitet. Titlurile articolelor publicate mărturisesc cu elocvență despre această campanie de denigrare: „Nu te joci cu foamea!" (*Pravda*, 30 august 1921); „Ei profitau de foamete!" (*Kommunisticeskii Trud*, 31 august 1921); „Comitetul de ajutorare... la contrarevoluție!" (*Izvestia*, 30 august 1921). Unei persoane care încerca să intervină în favoarea membrilor Comitetului arestat și deportat, Unșliht, unul din adjuncții lui Dzerjinski la Ceka, i-a declarat: „Spuneți că acest Comitet n-a comis nici un act neloial. Este adevărat. Dar el a apărut ca un pol de atracție pentru societate. Și asta noi nu putem admite. Știți, cînd pui într-un pahar cu apă o ramură care n-are încă vlăstare, ea începe repede să înmugurească. Comitetul a început la fel de rapid să-și întindă ramificațiile în comunitatea socială. [...] A trebuit ca ramura să fie scoasă din apă și strivită."[31]

În locul Comitetului, guvernul a pus pe picioare o Comisie centrală de ajutorare a înfometaților, greoi organism birocratic compus din funcționari ai diverselor comisariate ale poporului, foarte ineficace și corupt. În cea mai grea perioadă a foametei care a afectat, în apogeul ei din vara anului 1922, aproape treizeci de milioane de persoane, Comisia centrală a asigurat un ajutor alimentar neregulat pentru mai puțin de trei milioane de persoane. ARA, Crucea Roșie, Quakerii hrăneau în jur de unsprezece milioane de persoane pe zi. În ciuda acestei mobilizări internaționale, cel puțin cinci milioane de persoane au pierit de foame în 1921–1922, din cele 29 de milioane de persoane atinse de foamete.[32] Ultima mare foamete pe care o cunoscuse Rusia în 1891, aproximativ în aceleași regiuni (Volga Mijlocie, Volga Inferioară și o parte din Kazahstan), făcuse între patru sute și cinci sute de mii de victime. Statul și societatea se întrecuseră atunci între ele pentru a veni în ajutor țăranilor, victime ale secetei. Tînăr avocat, Vladimir Ulianov Lenin locuia la începutul anilor 1890 la Samara, capitala uneia din provinciile cele mai atinse de foametea din 1891. El a fost singurul reprezentant al inteligheнției locale care nu numai că nu a participat la ajutorul social dat înfometaților, ci s-a pronunțat categoric împotriva unui asemenea ajutor. Cum își amintea unul dintre prietenii săi, „Vladimir Ilici Ulianov avea curajul să declare deschis că foametea avea numeroase consecințe pozitive, precum apariția unui proletariat industrial, acest gropar al ordinii burgheze. [...] Distrugînd economia țărănească înapoiată, foametea, explica el, ne apropie în mod obiectiv de scopul nostru final, socialismul, etapă imediat următoare capitalismului. Foametea distruge, de asemenea, credința nu numai în țar, ci chiar și în Dumnezeu"[33].

Treizeci de ani mai tîrziu, tînărul avocat devenit șef al guvernului bolșevic își relua ideea: foametea putea și trebuia să servească pentru „a lovi mortal dușmanul în cap". Acest dușman era Biserica ortodoxă. „Electricitatea îl va înlocui pe

---

[30] *Ibid.*, pp. 148–149.

[31] *Ibid.*, p. 151.

[32] S. Adamets, *Catastrophes démographiques en Russie soviétique en 1918–1923* (Teză de doctorat, EHESS, decembrie 1995), p. 191.

[33] A. Beliakov, *Iunost vozdia*, Moscova, 1960, pp. 80–82, citat în M. Heller, *art. cit.*, p. 134.

Dumnezeu. Lăsați țăranul să se roage electricității, el va resimți astfel puterea autorităților mai mult decît pe aceea a Cerului", spunea Lenin în 1918, în timpul unei discuții cu Leonid Krasin pe tema electrificării Rusiei. De la venirea la putere a bolșevicilor, relațiile între noul regim și Biserica ortodoxă se degradaseră. La 5 februarie 1918, guvernul bolșevic decretase separarea dintre Biserică și stat, dintre școală și Biserică, proclamase libertatea de conștiință și de cult, anunțase naționalizarea bunurilor Bisericii. Împotriva acestei atingeri a rolului tradițional al Bisericii ortodoxe, religie de stat sub țarism, patriarhul Tihon protestase viguros în patru scrisori pastorale către credincioși. Bolșevicii au înmulțit provocările, „expertizînd" — adică profanînd — relicvele sfinților, organizînd „carnavaluri antireligioase" în timpul marilor serbări religioase, pretinzînd ca marea mînăstire Sf. Treime–Sf. Serghei, din apropierea Moscovei, unde erau păstrate moaștele Sfîntului Serghei din Radonej, să fie transformată în muzeu al ateismului. Într-un asemenea climat deja tensionat, cînd numeroși preoți și episcopi fuseseră arestați pentru că se opuseseră acestor provocări, conducătorii bolșevici, la inițiativa lui Lenin, au luat ca pretext foametea pentru a lansa o mare operațiune politică împotriva Bisericii.

La 26 februarie 1922, presa a publicat un decret al guvernului ordonînd „confiscarea imediată din biserici a tuturor obiectelor prețioase de aur și argint, a tuturor pietrelor prețioase, care nu servesc direct slujbei religioase. Aceste obiecte vor fi trimise organelor Comisariatului Poporului pentru Finanțe care le va transfera fondului Comisiei centrale de ajutorare a înfometaților". Operațiunile de confiscare au început în primele zile din martie și au fost însoțite de foarte multe incidente între detașamentele însărcinate cu sechestrarea tezaurului bisericilor și credincioși. Cele mai grave au avut loc pe 15 martie 1922, la Șuia, un mic oraș industrial din provincia Ivanovo, unde trupa a tras asupra mulțimii de credincioși, ucigînd vreo zece persoane. Lenin a luat ca pretext acest măcel pentru a consolida campania antireligioasă.

Într-o scrisoare adresată membrilor Biroului Politic, din 19 martie 1922, el explicita, cu cinismul care îl caracteriza, cum foametea putea să fie folosită pentru „a lovi mortal dușmanul în cap":

> „În ce privește evenimentele din Șuia, care vor fi discutate în Biroul Politic, cred că trebuie adoptată încă de pe acum o decizie fermă, în cadrul planului general de luptă pe acest front. [...] Dacă ținem seama de ceea ce relatează ziarele cu privire la atitudinea clerului față de campania de confiscare a bunurilor Bisericii și de poziția subversivă a patriarhului Tihon, apare perfect limpede că clerul care face parte din Sutele Negre este pe cale să pună în practică un plan elaborat avînd scopul de a ne aplica în chiar acest moment o înfrîngere decisivă. [...] Eu cred că dușmanul nostru este pe cale să comită o greșeală strategică monumentală. Într-adevăr, momentul actual este în mod excepțional favorabil pentru noi, și nu pentru ei. Noi avem nouăzeci și nouă la sută șanse să lovim mortal inamicul în cap cu un succes total, și să ne consolidăm pozițiile, pentru noi esențiale, în deceniile următoare. Cu toți acești indivizi înfometați care se hrănesc cu carne de om, cu toate aceste străzi presărate cu sute, cu mii de cadavre, acum și numai acum putem (și în consecință trebuie) să confiscăm bunurile Bisericii cu o energie crîncenă, neîndurătoare. Tocmai acum, și numai acum, imensa majoritate a maselor țărănești

ne poate susţine sau, mai exact, poate să nu fie în măsură să susţină această mînă de clerici care fac parte din Sutele Negre şi de mic-burghezi reacţionari… Putem astfel să ne procurăm un tezaur de cîteva sute de milioane de ruble-aur (gîndiţi-vă la averile anumitor mînăstiri!). Fără această comoară, nici o activitate statală în general, nici o realizare economică în particular şi nici o apărare a poziţiilor noastre nu poate fi concepută. Trebuie cu orice preţ să punem mîna pe acest tezaur de cîteva sute de milioane de ruble (poate chiar miliarde!). Toate acestea nu pot fi făcute cu succes decît acum. Totul arată că nu ne putem atinge scopurile într-un alt moment, căci numai disperarea generată de foame poate atrage după sine o atitudine binevoitoare sau, cel puţin, neutră a maselor faţă de noi… De asemenea, am ajuns la concluzia definitivă că este momentul să zdrobim clerul afiliat la Sutele Negre în modul cel mai hotărît şi mai neîndurător, cu o asemenea brutalitate încît să ţină minte decenii în şir. Am în vedere punerea în practică a planului nostru de campanie în modul următor. Numai tovarăşul Kalinin va lua public măsuri. În nici un caz tovarăşul Troţki nu trebuie să apară în presă sau în public… Va trebui să trimitem pe unul dintre membrii cei mai energici şi mai inteligenţi ai Comitetului Executiv Central … la Şuia, cu instrucţiuni verbale de la unul din membrii Biroului Politic. Aceste instrucţiuni vor stipula că el are ca misiune arestarea la Şuia a unui număr cît mai mare de membri ai clerului, mic-burghezi şi burghezi, nu mai puţin de cîteva duzini, care vor fi acuzaţi de participare directă sau indirectă la rezistenţa violentă împotriva decretului referitor la confiscarea bunurilor Bisericii. Întors din misiune, acest responsabil va raporta fie Biroului Politic reunit în plen, fie la doi dintre membrii săi. Pe baza acestui raport, Biroul Politic va da, verbal, directive precise judiciare, şi anume că procesul rebelilor din Şuia trebuie terminat cît mai rapid posibil şi singurul rezultat pe care trebuie să-l aibă este executarea, prin împuşcare, a unui număr foarte important de membri ai Sutelor Negre din Şuia, dar şi din Moscova şi din alte centre clericale… Cu cît numărul reprezentanţilor clerului reacţionar şi ai burgheziei reacţionare împuşcaţi va fi mai important, cu atît va fi mai bine pentru noi. Trebuie să dăm imediat o lecţie tuturor acestor indivizi, aşa încît nici să nu mai viseze măcar la vreo rezistenţă decenii în şir de-acum înainte…“[34]

După cum mărturisesc rapoartele săptămînale ale poliţiei politice, campania de confiscare a bunurilor Bisericii a atins apogeul în martie, aprilie şi mai 1922, provocînd 1 414 incidente înregistrate şi arestarea cîtorva mii de preoţi, de călugări şi călugăriţe. Potrivit surselor ecleziastice, 2 691 de preoţi, 1 962 de călugări şi 3 447 de călugăriţe au fost ucişi în 1922.[35] Guvernul a organizat cîteva mari procese publice ale membrilor clerului, la Moscova, Ivanovo, Şuia, Smolensk şi Petrograd. Începînd din 22 martie, la o săptămînă după incidentele de la Şuia, Biroul Politic a propus, conform instrucţiunilor lui Lenin, o serie întreagă de măsuri: „Arestarea sinodului şi a patriarhului, nu imediat, ci peste cinsprezece–douăzeci şi cinci de zile. Facerea publică a circumstanţelor afacerii de la Şuia. Trimiterea în judecată a preoţilor şi a laicilor din Şuia peste o săptămînă. Împuşcarea capilor rebeliunii.“[36] Într-o notă către Biroul Politic, Dzerjinski arăta că

[34] ŢRŢHIDNI, 2/1/22947/1–4.

[35] *Russkaia Pravoslavnaia ţerkov i Kommunisticeskoe gosudarstvo, 1917–1941*, Moscova, 1996, p. 69.

[36] D. Volkogonov, *Le vrai Lénine*, Robert Laffont, Paris, p. 346.

„patriarhul şi banda sa [...] se opun deschis confiscării bunurilor Bisericii. [...] Există chiar de pe acum mai mult decît suficiente motive pentru a-i aresta pe Tihon şi membrii cei mai reacţionari ai sinodului. GPU estimează că: 1) arestarea sinodului şi a patriarhului este oportună; 2) desemnarea unui nou sinod nu trebuie să fie autorizată; 3) orice preot care s-ar opune confiscării bunurilor Bisericii ar trebui surghiunit ca duşman al poporului în regiunile de pe Volga cele mai atinse de foamete"[37].

La Petrograd, şaptezeci şi şase de clerici au fost condamnaţi la pedepse în lagăr şi patru execuţii, între care şi mitropolitul Petrogradului, Veniamin, ales în 1917, foarte apropiat de popor şi care pledase cu toate acestea asiduu pentru o Biserică independentă de stat. La Moscova, o sută patruzeci şi opt de clerici şi laici au fost trimişi în lagăr, iar şase au fost condamnaţi la moarte, sentinţe executate imediat. Patriarhul Tihon a fost ţinut în domiciliu forţat la mînăstirea Donskoi din Moscova.

La cîteva săptămîni după aceste parodii de judecată s-a deschis la Moscova, la 6 iunie 1922, un mare proces public, anunţat în presă încă din 28 februarie: procesul a treizeci şi patru de socialist-revoluţionari acuzaţi de a fi întreprins „activităţi contrarevoluţionare şi teroriste împotriva guvernului sovietic", printre care figurau în special atentatul din 31 august 1918 împotriva lui Lenin şi „conducerea politică" a răscoalei ţărăneşti din Tambov. Potrivit unei practici ce avea să fie utilizată pe scară largă în anii '30, acuzaţii constituiau un ansamblu eterogen de autentici conducători politici, între care doisprezece membri ai Comitetului Central al Partidului Socialist-Revoluţionar, condus de Abraham Gots şi Dmitri Donskoi, şi agenţi provocatori însărcinaţi să depună mărturie împotriva coacuzaţilor lor şi să-şi „mărturisească crimele". Acest proces a permis, de asemenea, după cum scrie Hélène Carrère d'Encausse, „testarea metodei acuzaţiilor încastrate una într-alta, precum păpuşile Matrioşki, care, pornind de la un fapt exact — începînd din 1918, socialist-revoluţionarii se opuseseră clar conducerii absolutiste a bolşevicilor —, ajungeau la principiul ... că orice opoziţie echivala în cele din urmă cu a coopera cu burghezia internaţională"[38].

În urma acestei parodii de justiţie, în timpul căreia autorităţile au înscenat manifestaţii populare care cereau pedeapsa cu moartea pentru „terorişti", unsprezece dintre acuzaţi — conducătorii Partidului Socialist-Revoluţionar — au fost condamnaţi, la 7 august 1922, la pedeapsa capitală. În faţa protestelor comunităţii internaţionale mobilizate de socialiştii ruşi aflaţi în exil şi, mai mult, în faţa ameninţării reale a unei reînceperi a insurecţiilor în satele unde „spiritul socialist-revoluţionar" rămînea viu, executarea sentinţelor a fost suspendată „cu condiţia ca Partidul Socialist-Revoluţionar să îşi înceteze toate activităţile conspirative, teroriste şi insurecţionale". În ianuarie 1924, condamnările la moarte au fost comutate în pedepse de cinci ani în lagăr. Condamnaţii nu au fost însă eliberaţi niciodată, şi au fost executaţi în anii '30, într-un moment în care nici opinia internaţională, nici pericolul insurecţiilor ţărăneşti nu mai intrau în calculele conducerii bolşevice.

---

[37] D Volkogonov, *Le vrai Lénine*, Robert Laffont, p. 346.

[38] H. Carrère d'Encausse, *Le Malheur russe. Essai sur le meurtre politique*, Fayard, Paris, 1988, p. 400.

Cu ocazia procesului socialist-revoluţionarilor fusese aplicat noul Cod Penal, intrat în vigoare la 1 iunie 1922. Lenin urmărise în mod special elaborarea acestui cod care trebuia să legalizeze violenţa exercitată împotriva inamicilor politici, etapa eliminării expeditive, justificată de războiul civil, fiind oficial încheiată. Primele schiţe prezentate lui Lenin au stîrnit din partea acestuia, la 15 mai 1922, următoarele observaţii adresate lui Kurski, comisar al poporului pentru Justiţie: „După părerea mea, trebuie extinsă aplicarea pedepsei capitale (cu înlocuirea ei prin expulzare). Vezi art. 1 *jos*, unde se vorbeşte despre toate felurile de activitate desfăşurată de menşevici, *socialist-revoluţionari* etc.; să se găsească o formulare din care să se vadă *legătura* acestor acţiuni cu *burghezia mondială* şi cu lupta dusă de ea împotriva noastră (coruperea presei şi recrutarea de agenţi, pregătirea unui război etc.).“[39] Două zile mai tîrziu, Lenin scria din nou: „Tov. Kurski! Ca o completare la cele discutate de noi, îţi trimit proiectul unui paragraf adiţional la Codul Penal. Ideea fundamentală, cu toate lipsurile pe care le prezintă această schiţă, este, sper, destul de limpede: să se formuleze clar o teză principală şi veridică din punct de vedere politic (şi nu numai îngust-juridică), care să motiveze *esenţa* şi *justificarea* terorii, necesitatea şi limitele ei. Justiţia nu trebuie să înlăture teroarea — a promite aşa ceva înseamnă a te înşela pe tine însuţi sau a înşela pe alţii —, ci s-o fundamenteze şi s-o legifereze principial şi limpede, fără ipocrizie şi fără înflorituri. Formularea trebuie să fie cît mai amplă, fiindcă numai ideea de drept revoluţionară şi conştiinţa revoluţionară vor stabili condiţiile pentru o aplicare, mai mult sau mai puţin largă, a terorii.“[40]

În acord cu instrucţiunile lui Lenin, Codul Penal definea delictul contrarevoluţionar ca orice act „care are scopul de a abate sau de a slăbi puterea sovietelor muncitoreşti şi ţărăneşti stabilită prin revoluţia proletară“, dar şi ca orice act „care contribuie la ajutorarea partidului burgheziei internaţionale care nu recunoaşte egalitatea în drepturi a sistemului comunist al proprietăţii ce urmează sistemului capitalist şi se străduieşte să îl răstoarne prin forţă, prin intervenţie militară, prin blocadă, spionaj sau finanţarea presei şi alte mijloace similare“.

Erau pasibile de pedeapsa cu moartea nu numai toate activităţile (revolte, răzmeriţe, sabotaj, spionaj etc.) susceptibile de a fi calificate drept „acte contrarevoluţionare“, ci şi participarea la o organizaţie sau sprijinirea ei „în sensul unui ajutor venit de la o parte a burgheziei internaţionale“. Însăşi „*propaganda* susceptibilă de a ajuta o parte a burgheziei internaţionale“ era considerată o crimă contrarevoluţionară, pasibilă de o privare de libertate „care nu avea să fie mai mică de trei ani“ sau de exilarea pe viaţă.

În cadrul legalizării violenţei politice folosite la începutul lui 1922, trebuie să reţinem transformarea nominală a poliţiei politice. La 6 februarie 1922, un decret abolea Ceka pentru a o înlocui imediat cu GPU — Direcţia Politică de Stat —, subordonată Comisariatului Poporului pentru Afaceri Interne. Dacă numele s-a schimbat, responsabilii şi structurile au rămas aceleaşi, atestînd clar continuitatea instituţiei. Ce putea semnifica, aşadar, această schimbare de etichetă? Ceka era, cum o arăta şi numele, o comisie extraordinară, ceea ce sugerează caracterul tran-

[39] V. I. Lenin, *Polnoe sobranie socinenii*, vol. XLV, p. 189. (*Opere complete*, Editura Politică, Bucureşti, 1967, vol. 45, p. 203.)

[40] *Ibid.*, p. 198 (pentru *ed. rom. cit.*, p. 204).

zitoriu al existenței sale și a ceea ce o justifica. GPU indica, dimpotrivă, că statul trebuia să dispună de instituții normale și permanente de control și de represiune politică. În spatele schimbării de denumire se contura perenizarea și legalizarea terorii ca mod de rezolvare a raporturilor conflictuale între noul stat și societate.

Una dintre dispozițiile inedite ale noului Cod Penal era exilarea pe viață, cu interdicția de a reveni în URSS sub amenințarea execuției imediate. Ea a fost pusă în practică începînd din toamna lui 1922, în urma unei mari operațiuni de expulzare care a afectat aproximativ două sute de intelectuali de renume bănuiți că s-ar opune bolșevismului. Între aceștia figurau toți cei care participaseră la Comitetul social de luptă împotriva foametei, dizolvat la 27 iulie 1921.

La 20 mai 1922, Lenin a expus, într-o lungă scrisoare către Dzerjinski, un vast plan de „expulzare în străinătate a scriitorilor și profesorilor care ajută contrarevoluția". „Trebuie să pregătim cu grijă această operațiune", scria Lenin. „Să adunăm o comisie specială. Să-i obligăm pe membrii Biroului Politic să consacre 2–3 ore pe săptămînă examinării unei serii de cărți și reviste. [...] Să adunăm informații sistematice despre trecutul politic, slujbele și activitățile literare ale profesorilor și scriitorilor."

Și Lenin dă un exemplu: „În ceea ce privește revista *Ekonomist*, de exemplu, este în mod evident un centru al albgardiștilor. Numărul 3 (numai numărul trei! *nota bene!*) are pe copertă lista colaboratorilor. Cred că sînt aproape toți candidați cît se poate de legitimi la expulzare. Sînt cu toții contrarevoluționari dovediți, complici ai Antantei, care formează o organizație din servitorii ei, din spioni și din corupători ai tineretului studios. Trebuie să organizăm urmărirea spionilor și prinderea lor în mod permanent, organizat și sistematic, pentru a-i expulza în străinătate."[41]

Începînd din 22 mai, Biroul Politic a pus pe picioare o comisie specială din care făceau îndeosebi parte Kamenev, Kurski, Unșliht, Manțev (doi adjuncți direcți ai lui Dzerjinski), însărcinați să treacă în revistă o serie întreagă de intelectuali pentru arestare și apoi expulzare. Primii care au fost expulzați, în iunie 1922, au fost cei doi conducători principali ai fostului Comitet social de luptă împotriva foametei, Serghei Prokopovici și Ekaterina Kuskova. Un prim grup de o sută șaizeci de intelectuali de renume, filozofi, scriitori, istorici, profesori universitari, arestați la 16 și 17 august, au fost expulzați cu vaporul în septembrie. Printre ei figurează și cîteva nume care căpătaseră deja sau aveau să capete o faimă internațională: Nikolai Berdiaev, Serghei Bulgakov, Semion Frank, Nikolai Losski, Lev Karsavin, Fiodor Stepun, Serghei Trubețkoi, Aleksandr Izgoev, Ivan Lapșin, Mihail Osorghin, Aleksandr Kiesewetter... Fiecare dintre ei a trebuit să semneze un document care să stipuleze că în cazul revenirii în URSS va fi împușcat pe loc. Cel expulzat era autorizat să ia cu el o haină de iarnă și o haină de vară, un costum și lenjerie de schimb, două cămăși de zi și două de noapte, două perechi de indispensabili, două perechi de șosete! În afara acestor efecte personale, fiecare expulzat avea dreptul să ia cu el douăzeci de dolari în devize.

În paralel cu aceste expulzări, poliția politică a continuat recenzarea tuturor intelectualilor suspecți din linia a doua meniți fie deportării administrative în

[41] *Ibid.*, vol. LIV, pp. 265–266.

zonele izolate ale țării, legalizată printr-un decret din 10 august 1922, fie lagărelor de concentrare. La 5 septembrie 1922, Dzerjinski îi scria adjunctului său Unșliht: „Tovarășe Unșliht! În domeniul fișării inteligheției, lucrurile sînt încă într-un stadiu artizanal! De la plecarea lui Agranov, nu mai avem nici un responsabil competent în acest domeniu. Zaraiski este un pic prea tînăr. Mi se pare că, pentru a progresa, ar trebui ca tovarășul Menjinski să se ocupe de această problemă. [...] Este indispensabil să facem un bun plan de muncă, pe care să-l corijăm și să-l completăm în mod regulat. Trebuie să clasificăm întreaga inteligheție în grupe și subgrupe: 1) scriitori; 2) jurnaliști și politicieni; 3) economiști (este indispensabil să facem subgrupe: a) finanțiști, b) specialiști în energie, c) specialiști în transport, d) comercianți, e) specialiști în cooperare etc.); 4) discipline tehnice (și aici se impun niște subgrupe: a) ingineri, b) agronomi, c) medici etc.); 5) profesori universitari și asistenții lor etc., etc. Informațiile cu privire la toți acești domni trebuie să provină de la departamentele noastre și să fie sintetizate de către departamentul «Inteligheția». Fiecare intelectual trebuie să aibă un dosar la noi. [...] Trebuie să avem mereu în minte că scopul departamentului nostru nu este numai să expulzeze sau să aresteze indivizi, ci și să contribuie la elaborarea liniei politice generale cu privire la specialiști: să-i supraveghem direct, să-i divizăm, dar și să-i promovăm pe cei care sînt gata, nu numai cu vorba, ci și cu fapta, să susțină puterea sovietică."[42]

Cîteva zile mai tîrziu, Lenin i-a adresat un lung memorandum lui Stalin, în care revenea îndelung, cu un simț maniac al detaliilor, asupra „epurării definitive" a Rusiei de tot socialiștii, intelectualii, liberalii și alți „domni":

„În problema expulzării menșevicilor, a socialiștilor populari, a cadeților etc. Aș vrea să pun cîteva întrebări, căci această măsură, care demarase înainte de plecarea mea, nu este încă încheiată. S-a hotărît să fie extirpați toți socialiștii populari? Peșehonov, Miakotin, Gornfeld? Petrișcev și alții? Eu cred că ar trebui expulzați cu toții. Sînt mai periculoși decît socialist-revoluționarii, pentru că sînt mai abili. Și de asemenea Potresov, Izgoiev și toți cei de la revista *Ekonomist* (Ozerov și mulți alții). Menșevicii Rozanov (un medic viclean), Vigdorcik (Migulo, sau așa ceva), Liubov Nikolaevna Radcenko și tînăra ei fiică (după cîte se spune, cele mai perfide dușmance ale bolșevismului); N. A. Rojkov (trebuie expulzat, e incorigibil). [...] Comisia Manțev-Messing ar trebui să stabilească liste și cîteva sute din acești domni ar trebui să fie expulzați fără milă. Vom curăța Rusia o dată pentru totdeauna. [...] La fel toți autorii de la Casa Scriitorilor, precum și cei de la Casa Filozofilor (din Petrograd). Harkovul trebuie cercetat și epurat, nu avem nici o idee despre ceea ce se petrece acolo, pentru noi e un ținut străin. Orașul trebuie curățat radical și rapid, nu mai tîrziu decît la sfîrșitul procesului socialist-revoluționarilor. Ocupați-vă de autorii și scriitorii din Petrograd (adresele lor figurează în *Novaia Russkaia Mîsl* nr. 4, 1922, p. 37) și de asemenea de lista editorilor particulari (p. 29). Este arhiimportant!"[43]

---

[42] ȚRȚHIDNI, 76/3/303.
[43] ȚRȚHIDNI, 2/2/1338.

6
Răgazul dinaintea „marii cotituri"

De la începutul lui 1923 pînă la sfîrşitul lui 1927, confruntarea dintre regim şi societate a cunoscut un răgaz, care a durat ceva mai puţin de cinci ani. Luptele pentru succesiunea la funcţia lui Lenin, mort la 24 ianuarie 1924, dar care nu mai desfăşurase nici un fel de activitate politică din martie 1923, după cel de-al treilea atac cerebral, au monopolizat o mare parte din activitatea politică a conducătorilor bolşevici. În aceşti ani, societatea şi-a oblojit rănile.

În acest răstimp, ţărănimea, care reprezenta peste 85% din totalul populaţiei, a încercat să restabilească legăturile de schimb, să-şi valorifice mai bine roadele muncii şi să trăiască, după expresia atît de plastică a marelui istoric al ţărănimii ruse, Michael Confino, „ca şi cum utopia ţărănească funcţiona". „Utopia ţărănească", pe care bolşevicii o numeau *eserovşcina* — termen care s-ar putea traduce prin „mentalitate socialist-revoluţionară" — se întemeia pe patru principii care se aflaseră de zeci de ani la baza tuturor programelor legate de agricultură: lichidarea moşierimii şi împărţirea pămîntului la ţărani, în funcţie de numărul gurilor de hrănit, libertatea de a dispune după dorinţă de roadele muncii şi libertatea comerţului, un *self-government* ţărănesc, reprezentat de comunitatea sătească tradiţională, şi prezenţa exterioară a statului bolşevic redus la cea mai simplă expresie — un soviet sătesc la cîteva sate şi o organizaţie de bază a partidului comunist la o sută de sate!

Recunoscute în parte de către putere, tolerate pentru moment ca semn de „înapoiere" într-o ţară cu o populaţie formată în majoritate din ţărani, mecanismele de piaţă, distruse între 1914 şi 1922, au reînceput să funcţioneze. Migraţiile sezoniere spre oraşe, atît de frecvente sub vechiul regim, au fost imediat reluate; deoarece industria de stat nu acorda nici cea mai mică atenţie producerii bunurilor de consum, meşteşugurile au cunoscut la sate un mare avînt, foametea şi lipsurile au început să dispară, iar ţăranii să mănînce pe săturate.

Liniştea aparentă a acestor ani nu poate totuşi ascunde tensiunile profunde dintre regim şi o societate care nu uitase violenţa la care fusese supusă. Ţăranii mai aveau destule motive de nemulţumire.[1] Preţurile produselor agricole erau prea mici, produsele industriale scumpe şi greu de găsit, impozitele împovărătoa-

[1] A. Livchine, „«Lettres de l'intérieur» à l'époque de la NEP. Les campagnes russes et l'autorité locale", în *Communisme*, nr. 42–43–44 (1995), pp. 45–56; V. Izmozik, „Voices from the Twenties: private correspondence intercepted by the OGPU", în *The Russian Review*, vol. 55/2 (aprilie 1996), pp. 287–308.

re. Țăranii aveau sentimentul că sînt un fel de cetățeni de categoria a doua față de orășeni și mai ales de muncitori, socotiți adesea privilegiați. Se plîngeau mai cu seamă de nenumăratele abuzuri de putere ale reprezentanților de bază ai regimului sovietic, crescuți la școala „comunismului de război“. Țăranii erau la cheremul unei puteri locale care moștenise, pe de o parte, o anumită tradiție rusească, iar pe de altă parte, practicile teroriste ale anilor trecuți. „Aparatul judecătoresc, administrația și miliția sînt cangrenate, de sus pînă jos, de alcoolismul generalizat, de practicarea bacșișului [...], de birocrație și de un dispreț grosolan față de pătura țărănească“ se spunea, la sfîrșitul anului 1925, într-un raport amănunțit al poliției politice cu privire la „Starea legalității socialiste la sate“[2].

Deși condamnau abuzurile strigătoare la cer ale reprezentanților puterii sovietice, marea majoritate a conducătorilor bolșevici considerau satele un soi de *terra incognita* plină de primejdii, „o lume colcăind de elemente chiaburești, socialist-revoluționari, popi și foști moșieri care nu au fost încă lichidați“, după expresia plastică a șefului poliției politice din ținutul Tula[3].

Așa cum se arată în documentele direcției de informații a GPU, muncitorimea era și ea supravegheată îndeaproape. Această categorie socială, care se refăcea după anii de război, revoluție și război civil, era bănuită de legături cu populația ostilă de la țară. Informatorii prezenți în fiecare întreprindere erau veșnic în căutare de abateri, în vorbe și fapte, de „gîndire țărănească“ pe care muncitorii, întorși de la lucrul cîmpului după concediu, ar fi adus-o cu ei la oraș. Rapoartele miliției împărțeau muncitorimea în „elemente dușmănoase“, aflate neapărat sub influența unor grupări contrarevoluționare, „elemente înapoiate din punct de vedere politic“, provenite de obicei de la țară, și elemente ce puteau fi socotite „conștiente din punct de vedere politic“. Întreruperile lucrului și grevele, destul de puține la număr în acești ani de șomaj ridicat și de oarecare îmbunătățire a nivelului de viață pentru cei care aveau un loc de muncă, erau analizate cu atenție, iar inițiatorii arestați.

Documentele interne ale poliției politice, astăzi în parte accesibile, arată că, după mai mulți ani de formidabilă expansiune, instituția a cunoscut unele dificultăți, datorate tocmai răgazului intervenit în eforturile depuse de bolșevici pentru transformarea societății. În 1924–1926, Dzerjinski a fost nevoit chiar să se opună cu vehemență unor conducători care socoteau că efectivele unei poliții politice ale cărei activități intraseră în declin trebuiau drastic reduse! Pentru prima și singura dată pînă în 1953, efectivele poliției politice au fost drastic reduse. În 1921, Ceka număra cam 105 000 de civili și aproape 180 000 de militari încadrați în diferitele trupe speciale, inclusiv grănicerii, lucrătorii de la căile ferate și paznicii din lagăre. În 1925, efectivele scăzuseră la circa 26 000 de civili și 63 000 de militari. La aceste cifre se adăugau aproximativ 30 000 de informatori, al căror număr din anul 1921 nu se cunoaște, din cauza stării actuale a documentației.[4] În decembrie

[2] N. Werth, G. Moullec, *Rapports secrets soviétiques, 1921–1991. La société russe dans les documents confidentiels*, Gallimard, Paris, 1995, p. 36.

[3] *Ibid.*, p. 105.

[4] ȚRȚHIDNI, 76/3/307/4–15.

1924, Nikolai Buharin îi scria lui Feliks Dzerjinski: „Consider necesar să trecem mai repede la o formă mai «liberală» a puterii sovietice: mai puţină represiune, mai multă legalitate, mai multe discuţii, mai multă putere locală (fireşte, sub conducerea partidului *naturaliter*) etc."[5]

Cu cîteva luni mai tîrziu, la 1 mai 1925, preşedintele Tribunalului Revoluţionar, Nikolai Krîlenko, care prezidase mascarada judiciară a procesului socialist-revoluţionarilor, a adresat Biroului Politic o lungă notă unde critica abuzurile GPU care, după părerea sa, îşi depăşea atribuţiile acordate prin lege. Într-adevăr, mai multe decrete, adoptate în 1922–1923, limitaseră competenţele GPU la problemele legate de spionaj, banditism, falsificare a banilor şi „contrarevoluţie". GPU era singura care judeca aceste crime, Colegiul său special putînd da pedepse ca deportarea sau domiciliul forţat (pînă la trei ani), trimiterea în lagăr şi chiar pedeapsa cu moartea. În 1924, din 62 000 de dosare deschise de GPU, ceva mai mult de 52 000 fuseseră transmise tribunalelor obişnuite. Jurisdicţiile speciale ale GPU păstraseră peste 9 000 de dosare, cifră considerabilă, dată fiind conjunctura politică stabilă, amintea Nikolai Krîlenko, încheind astfel:

„Condiţiile de viaţă ale persoanelor deportate sau cu domiciliu forţat în cătunele pierdute ale Siberiei, fără nici un ban, sînt înspăimîntătoare. Aici sînt trimişi atît tineri de optsprezece-nouăsprezece ani, din mediile studenţeşti, cît şi bătrîni de şaptezeci de ani, mai cu seamă membri ai clerului şi femei în vîrstă, «aparţinînd claselor periculoase din punct de vedere social»."

Krîlenko mai propunea limitarea calificativului de „contrarevoluţionar" doar la membrii recunoscuţi ai „partidelor politice care reprezentau interesele burgheziei", pentru a evita „o interpretare abuzivă a termenului de către serviciile GPU"[6].

În faţa acestor critici, Dzerjinski şi adjuncţii săi nu pregetau să-i alimenteze pe cei mai înalţi conducători ai partidului, şi în primul rînd pe Stalin, cu rapoarte alarmiste privitoare la menţinerea unor grave probleme interne, a ameninţărilor diversioniste orchestrate de Polonia, ţările baltice, Marea Britanie, Franţa şi Japonia. Conform dării de seamă asupra activităţii GPU pe anul 1924, poliţia politică se putea mîndri cu următoarele realizări:

— arestarea a 11 453 de „bandiţi", dintre care 1 858 fuseseră executaţi pe loc;
— arestarea a 926 de străini (dintre care 357 expulzaţi) şi a 1 542 de „spioni";
— prevenirea unei „răscoale a albgardiştilor" în Crimeea (132 de persoane executate în cadrul acestei acţiuni);
— desfăşurarea a 81 de „operaţiuni" împotriva grupurilor anarhiste, soldate cu 266 de arestări;
— „lichidarea" a 14 organizaţii menşevice (540 de arestări), 6 organizaţii ale socialist-revoluţionarilor de dreapta (152 de arestări), 7 organizaţii ale socialist-revoluţionarilor de stînga (52 de arestări), 117 organizaţii „diferite ale intelectualităţii" (1360 de arestări), 24 de organizaţii „monarhiste" (1 245 de arestări),

[5] Voprosî Istorii KPSS, 1988, nr. 11, pp. 42–43.
[6] ŢRŢHIDNI, 76/3/362/1–6.

85 organizații „clericale" și „sectante" (1 765 arestări), 675 de „grupări chiaburești" (1 148 de arestări);

— expulzarea, în cadrul a două mari operațiuni, în februarie 1924 și în iulie 1924, a circa 4 500 de „hoți", „recidiviști" și „profitori ai NEP" (negustori și mici întreprinzători particulari), la Moscova și Leningrad;
— punerea „sub supraveghere individuală" a 18 200 persoane „periculoase din punct de vedere social";
— supravegherea a 15 501 de întreprinderi și administrații diverse;
— citirea a 5 078 174 de scrisori și alte tipuri de corespondență.[7]

În ce măsură aceste date, a căror exactitate scrupuloasă atinge culmea birocrației ridicole, pot fi considerate credibile? Incluse în proiectul de buget al GPU pe 1925, ele erau menite să demonstreze că poliția politică nu se dădea bătută în fața atîtor amenințări din afară și merita, așadar, fondurile care îi erau alocate. Datele nu sînt însă mai puțin prețioase pentru istoric, fiindcă, dincolo de cifre și de definirea arbitrară a categoriilor, ele dovedesc permanența metodelor, menținerea dușmanilor potențiali, existența unei rețele de informatori mai puțin active pentru moment, dar mereu operative.

În pofida reducerilor de buget și a criticilor venite din partea unor conducători bolșevici inconsecvenți, activismul GPU nu putea fi decît stimulat de înăsprirea legislației penale. Într-adevăr, *Principiile de bază ale legislației penale a URSS*, adoptate la 31 octombrie 1924, precum și noul Cod Penal din 1926, confereau un sens mult mai larg noțiunii de „crimă contrarevoluționară" și o defineau pe cea de „persoană periculoasă din punct de vedere social". Legea includea, printre crimele contrarevoluționare, toate acțiunile care, fără a viza direct răsturnarea sau subminarea puterii sovietice, erau prin ele însele, „și în chip vădit pentru infractor", „o atingere adusă cuceririlor politice sau economice ale revoluției proletare". Astfel, legea sancționa nu numai intențiile directe, ci și pe cele eventuale sau indirecte.

Pe de altă parte, era considerată ca „periculoasă din punct de vedere social [...] orice persoană care a comis o faptă periculoasă pentru societate, sau ale cărei legături cu un mediu infracțional ori unele activități desfășurate în trecut prezintă un pericol". Persoanele care se încadrau în aceste criterii foarte largi puteau fi condamnate chiar dacă nu aveau nici o vină. Se preciza clar că „tribunalul poate lua măsuri de protecție a societății împotriva acelor persoane recunoscute ca periculoase din punct de vedere social, fie pentru că au comis o infracțiune anume, fie în cazul în care, urmărite fiind sub acuzația de a fi făptuit o infracțiune anume, sînt găsite nevinovate de către Tribunal, dar considerate ca periculoase din punct de vedere social". Toate aceste prevederi, stabilite în 1926, printre care se număra și vestitul articol 58 din Codul Penal, cu cele paisprezece alineate care defineau crimele contrarevoluționare, întăreau baza legală a terorii.[8] La 4 mai 1926, Dzer-

[7] ȚRȚHIDNI, 76/3/306. Într-o scrisoare către Mehlis, F. Dzerjinski recunoștea executarea în 1924, de către serviciile secrete, a 650 de persoane numai în Republica Rusă (ȚRȚHIDNI, 76/3/362/7–11).

[8] *Istoriia sovețkogo gosudarstva i prava*, Moscova, 1968, vol. 2, pp. 580–590.

jinski i-a trimis adjunctului său Iagoda o scrisoare în care își expunea vastul program de „combatere a speculei", de unde reies foarte clar limitele NEP și menținerea „spiritului războiului civil" printre cei mai de seamă conducători bolșevici:

„Combaterea «speculei» dobîndește în zilele noastre o importanță covîrșitoare... Este neapărat necesar să curățăm Moscova de elementele parazite și speculante. I-am cerut lui Pauger să-mi caute toată documentația disponibilă cu privire la evidența locuitorilor Moscovei în legătură cu această problemă. Încă nu am primit nimic de la el. Nu credeți că ar trebui înființată în cadrul GPU o direcție anume pentru colonizare, finanțată dintr-un fond special provenit din confiscări...? Cu aceste elemente parazite (inclusiv familiile lor) ar trebui să populăm ținuturile neprimitoare ale țării noastre, după un plan prestabilit aprobat de guvern. Trebuie să curățăm cu orice preț orașele noastre de sutele de mii de speculanți și de paraziți care se îmbogățesc... Acești paraziți ne devorează. Din pricina lor, nu există marfă pentru țărani, și tot din pricina lor, prețurile cresc, iar rubla noastră scade. Va trebui ca GPU să se ocupe de această problemă cu toată seriozitatea și hotărîrea."[9]

Printre caracteristicile sistemului penal sovietic se numără și existența a două sisteme distincte de urmărire, unul judecătoresc și unul administrativ, și a două sisteme de locuri de detenție, unul care ținea de Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne, iar altul de GPU. Pe lîngă închisorile tradiționale, unde ajungeau persoanele condamnate în urma unei proceduri judecătorești „obișnuite", exista un număr de lagăre care țineau de GPU și unde erau închise persoanele condamnate de jurisdicțiile speciale ale poliției politice pentru una din crimele care cădeau în sarcina acestei instituții: contrarevoluția sub toate formele sale, banditismul, falsificarea de bani, delictele comise de membrii poliției politice.

În 1922, guvernul i-a propus GPU construirea unui lagăr mare în arhipelagul Solovki, alcătuit din cinci insule din Marea Albă, situate în dreptul orașului Arhanghelsk. Pe insula principală se afla una din cele mai mari mînăstiri ale Bisericii Ortodoxe Ruse. După ce i-a alungat pe călugări, GPU a înființat în arhipelag mai multe lagăre, grupate sub inițialele SLON (lagărele speciale din Solovki). Primii deținuți, aduși din lagărele de la Holmogorî și Pertaminsk, au sosit pe insulele Solovki la începutul lunii iulie 1923. La sfîrșitul aceluiași an, numărul deținuților ajunsese la 4 000, în 1927 la 15 000, iar la sfîrșitul lui 1928 la aproape 38 000.

Una dintre particularitățile complexului de lagăre din insulele Solovki era autoconducerea. În afară de director și alți cîțiva șefi, toate posturile din lagăr erau ocupate de deținuți. În imensa lor majoritate, aceștia erau foști colaboratori ai poliției politice, condamnați pentru abuzuri deosebit de grave. Practicată de asemenea indivizi, autoconducerea era echivalentă cu arbitrarul absolut, care a înrăutățit pînă la urmă soarta aproape privilegiată, moștenită în mare măsură de la vechiul regim, de care beneficiau deținuții care dobîndiseră statutul de prizonier politic. În perioada NEP, administrația GPU împărțea deținuții în trei categorii.

Prima cuprindea deținuții politici, adică doar membrii fostelor partide menșevic, socialist-revoluționar și anarhist; acești deținuți reușiseră să obțină de la

[9] ȚRȚHIDNI, 76/3/390/3–4.

Dzerjinski — care fusese el însuși prizonier politic sub regimul țarist, petrecînd aproape zece ani în închisoare sau în exil — un regim destul de blînd: primeau o hrană mai bună, numită „rație politică", își puteau păstra unele obiecte personale, aveau voie să primească ziare și reviste. Trăiau în comunitate și erau mai ales scutiți de orice fel de muncă forțată. Acest statut privilegiat a fost desființat la sfîrșitul anilor '20.

A doua categorie, care era cea mai numeroasă, îi cuprindea pe „contrarevoluționari", adică membri ai partidelor politice nesocialiste sau anarhiste, membri ai clerului, foști ofițeri din armata țaristă, foști funcționari, cazaci, participanți la răscoalele de la Kronstadt și Tambov, precum și multe alte persoane condamnate în baza articolului 58 din Codul Penal.

Din categoria a treia făceau parte deținuții de drept comun judecați de GPU (bandiții, falsificatorii de bani) și foștii cekiști condamnați pentru diverse infracțiuni și delicte de către propria lor instituție. Contrarevoluționarii, siliți să trăiască alături de deținuții de drept comun care făceau legea în interiorul lagărului, aveau de suferit de pe urma arbitrarului absolut, a foamei, a frigului cumplit iarna, a țînțarilor vara; una din torturile cele mai frecvente consta în legarea prizonierilor, dezbrăcați la piele, de copacii din pădure, unde erau lăsați pradă țînțarilor, deosebit de numeroși și de agresivi în aceste insule nordice, pline de lacuri. Pentru a trece dintr-un sector în altul, își amintește unul dintre cei mai cunoscuți prizonieri din lagărul de la Solovki, scriitorul Varlam Șalamov, deținuții cereau să le fie legate mîinile la spate și țineau neapărat ca acest lucru să fie menționat în regulament: „Era singurul mijloc prin care deținuții se puteau apăra de laconica formulă «ucis în timpul unei tentative de evadare»."[10]

În insulele Solovki s-a înființat, după anii de improvizație din perioada războiului civil, sistemul muncii forțate, care avea să cunoască o dezvoltare rapidă după 1929. Pînă prin 1925, deținuții au avut ocupații puțin productive și au făcut unele munci doar în cadrul lagărelor. Din 1926, administrația a hotărît să încheie contracte de producție cu anumite organe de stat și să exploateze mai „rațional" munca forțată, devenită sursă de profit și nu sursă de „reeducare", conform ideologiei primelor lagăre de „muncă corecțională" din anii 1919–1920. Reorganizate sub sigla USLON (Direcția lagărelor speciale din nord), lagărele de felul celor din insulele Solovki s-au înmulțit pe continent, mai întîi pe litoralul Mării Albe. Au fost înființate noi lagăre în 1926–1927, aproape de vărsarea rîului Peciora, la Kem și în multe alte locuri de pe țărmul neprimitor, dar bordat de păduri uriașe. Deținuții aveau de îndeplinit un plan precis de producție, mai ales la tăierea copacilor. Creșterea exponențială a planurilor de producție a impus imediat sporirea numărului de deținuți. Tot planurile de producție au determinat, în iunie 1929, o reformă capitală a sistemului de detenție, și anume strămutarea tuturor deținuților cu pedepse mai mari de trei ani din închisori în lagărele de muncă. Măsura avea să ducă la o dezvoltare extraordinară a sistemului lagărelor de muncă. Laborator

[10] A. Soljenitsyne, *L'Archipel du Goulag*, Le Seuil, Paris, 1975 [v. *Arhipelagul Gulag*, trad. de Nicolae Iliescu, Univers, 1997 — n.t.]; V. Șalamov, *Grani*, nr. 77, 1972, pp. 42–44; A. Melnik, A. Socina ș.a., „Materialî k istoriko-gheograficeskomu atlasu Solovkov", în *Zvenia*, vol. 1, Moscova, 1991, pp. 301–330.

experimental al muncii forțate, „lagărele speciale" din arhipelagul Solovki nu erau altceva decît modelul unui alt arhipelag uriaș care avea să se nască și să cuprindă toată această țară-continent: *Arhipelagul Gulag*.

Activitățile obișnuite ale GPU, cu lotul său anual de cîteva mii de condamnări la pedepse cu trimiterea în lagăr sau cu domiciliul forțat, nu excludeau un anumit număr de acțiuni represive specifice, de amploare. În perioada de calm a NEP, din 1923 pînă în 1927, cele mai importante și mai sîngeroase episoade de represiune au avut loc, de fapt, în republicile periferice ale Rusiei, în Transcaucazia și în Asia Centrală. Cele mai multe dintre aceste țări rezistaseră eroic expansiunii rusești în secolul al XIX-lea și nu fuseseră cucerite de bolșevici decît foarte tîrziu: Azerbaidjanul în aprilie 1920, Armenia în decembrie 1920, Gruzia în februarie 1921, Daghestanul la sfîrșitul lui 1921, iar Turkestanul, cu Buhara, în toamna lui 1920. Mai tîrziu, toate s-au împotrivit din răsputeri sovietizării. „Nu controlăm decît principalele orașe, sau mai bine zis centrul principalelor orașe", scria, în ianuarie 1923, Peters, împuternicitul Cekăi în Turkestan. Din 1918 pînă la sfîrșitul anilor '20, iar în unele regiuni chiar pînă prin 1935–1936, cea mai mare parte a Asiei Centrale, cu excepția orașelor, s-a aflat sub controlul *basmacilor*. Termenul de *basmaci* („haiduci", în limba uzbekă) era aplicat de către ruși diverselor tipuri de partizani — și sedentari, și nomazi — uzbeci, kirghizi, turkmeni, care acționau independent unii de alții în mai multe regiuni.

Principalul focar de revoltă se afla în valea Ferganei. După cucerirea orașului Buhara de către Armata Roșie în septembrie 1920, răscoala a cuprins regiunile de est și de sud din fostul emirat Buhara, precum și părțile nordice ale stepelor turkmene. La începutul lui 1921, statul-major al Armatei Roșii estima numărul basmacilor înarmați la vreo treizeci de mii. Conducerea mișcării era eterogenă, fiind alcătuită din șefi locali proveniți din rîndurile fruntașilor satului sau clanului, din conducători religioși tradiționali, dar și din naționaliști musulmani veniți din alte părți, precum Enver Pașa, fost ministru turc al Apărării, căzut în timpul unei ciocniri cu detașamentele Cekăi în 1922.

Mișcarea basmacilor era o ridicare spontană, instinctivă împotriva „păgînului", a „asupritorului rus", vechiul dușman care reapărea sub un chip nou și care voia nu numai să pună mîna pe pămînturi și pe vite, dar și să profaneze lumea spirituală musulmană. Război de „pacificare" cu caracter colonial, lupta împotriva basmacilor a mobilizat, vreme de peste zece ani, o parte însemnată a forțelor armate și a trupelor speciale ale poliției politice, a cărei Direcție Est se număra printre cele mai importante. Numărul victimelor acestui război nu poate fi evaluat la ora actuală, nici măcar cu aproximație.[11]

Cel de-al doilea mare sector al Direcției Est a GPU era Transcaucazia. În prima jumătate a anilor '20, Daghestanul, Gruzia și Cecenia au fost în mod deosebit afectate de represiune. Daghestanul a rezistat pătrunderii sovietice pînă la sfîrșitul lui 1921. Sub conducerea șeicului Uzun Hadji, gruparea musulmană a nak-

---

[11] A. Bennigsen, C. Lemercier-Quelquejay, *Les Musulmans oubliés. L'Islam en Union soviétique*, Maspero, Paris, 1981, pp. 55–59.

şbandilor a preluat conducerea unei mari răscoale a muntenilor, iar lupta a căpătat caracterul unui război sfînt împotriva cotropitorului rus. Răscoala a durat mai mult de un an, dar în pofida bombardamentelor masive şi a masacrelor în rîndul populaţiei civile, unele regiuni nu au fost „pacificate" decît în 1923–1924.[12]

După trei ani de independenţă sub un guvern menşevic, în februarie 1921, Gruzia a fost ocupată de Armata Roşie; totuşi, după mărturiile lui Aleksandr Miasnikov, secretarul Comitetului Central al Partidului Comunist (bolşevic) din Transcaucazia, rămînea „o problemă destul de acută". Partidul bolşevic local, foarte slab, care nu recrutase în trei ani de putere decît vreo zece mii de persoane, avea de înfruntat o pătură de intelectuali nobili, aproape o sută de mii, antibolşevici convinşi, precum şi reţelele menşevice, încă destul de puternice, deoarece aripa menşevică număra, în 1920, peste şaizeci de mii de membri. În pofida terorii declanşate de atotputernica Ceka din Gruzia, destul de independentă de Moscova şi condusă de un tînăr de douăzeci şi cinci de ani cu mari perspective, Lavrenti Beria, la sfîrşitul lui 1922, conducătorii menşevici din exil au reuşit să organizeze, împreună cu alte partide antibolşevice, un Comitet secret pentru independenţa Gruziei, care a pregătit o răscoală. Izbucnită la 28 august 1924 în orăşelul Ciatura, răscoala, la care participau în cea mai mare parte ţărani din regiunea Guria, a cuprins în cîteva zile cinci din cele douăzeci şi cinci de raioane gruzine. Confruntată cu forţe numeric superioare, dotate cu artilerie şi aviaţie, insurecţia a fost înăbuşită într-o săptămînă. Sergo Ordjonikidze, prim-secretar al Comitetului Central al partidului bolşevic din Transcaucazia, şi Lavrenti Beria au folosit răscoala ca pretext pentru „a lichida definitiv menşevismul şi nobilimea gruzină". Conform unor informaţii recent date publicităţii, între 29 august şi 5 septembrie 1924 au fost împuşcate 12 578 de persoane. Amploarea represiunii a fost atît de mare încît pînă şi Biroul Politic a fost impresionat. Conducerea partidului l-a chemat pe Ordjonikidze la ordine, cerîndu-i să nu treacă nici la execuţii masive şi disproporţionate, nici la execuţii politice, fără a fi obţinut în prealabil avizul expres al Comitetului Central. Cu toate acestea, execuţiile sumare au continuat luni de-a rîndul. La plenara Comitetului Central, care a avut loc în octombrie 1924 la Moscova, Sergo Ordjonikidze a admis: „Poate că am exagerat puţin, dar oricum nu se mai poate face nimic!"[13]

La un an de la înăbuşirea răscoalei gruzine din august 1924, regimul a iniţiat o vastă acţiune de „pacificare" a Ceceniei unde, după părerea generală, puterea sovietică era inexistentă. Între 27 august şi 15 septembrie 1925, peste zece mii de militari din trupele regulate ale Armatei Roşii, sub conducerea generalului Uborevici, cu sprijinul unor unităţi speciale ale GPU, au încercat să-i dezarmeze pe partizanii ceceni, care controlau pînă şi cele mai îndepărtate cătune. Au fost confiscate zeci de mii de arme şi au fost arestaţi aproape o mie de „bandiţi". În faţa rezistenţei populaţiei, conducătorul local al GPU, Unşliht, a recunoscut că „trupele au fost nevoite să recurgă la artileria grea şi la bombardarea celor mai îndîr-

[12] *Ibid.*, pp. 53–54.

[13] M. Wehner, „Le Soulèvement géorgien de 1924 et la réaction des bolcheviks", în *Communisme*, nr. 42–43–44, pp. 155–170.

jite cuiburi de bandiți". În urma noii acțiuni de „pacificare", desfășurată pe timpul a ceea ce s-a numit îndeobște „apogeul NEP", Unșliht își încheia raportul astfel: „Așa cum a reieșit din experiența luptei împotriva basmacilor în Turkestan, a banditismului în Ucraina, în ținutul Tambov și în alte părți, represiunea militară nu e eficientă decît dacă este urmată de o sovietizare în profunzime a țării."[14]

De la sfîrșitul anului 1926, după moartea lui Dzerjinski, GPU, condusă de cel ce fusese mîna dreaptă a întemeietorului Cekăi, Viaceslav Rudolfovici Menjinski — polonez de origine, ca și Dzerjinski —, pare să fi fost din nou foarte solicitată de Stalin, care își pregătea ofensiva politică împotriva lui Troțki și a lui Buharin. În ianuarie 1927, GPU a primit ordinul de a grăbi fișarea „elementelor periculoase din punct de vedere social și a celor antisovietice" de la sate. În numai un an, numărul persoanelor fișate a crescut de la 30 000 la aproximativ 72 000. În septembrie 1927, GPU a lansat, în cîteva provincii, mai multe campanii de arestare a chiaburilor și a altor „elemente periculoase din punct de vedere social". *A posteriori*, toate aceste acțiuni se dovedesc a fi exerciții pregătitoare ale arestării chiaburilor în cadrul „deschiaburirii" din iarna 1929–1930.

Și în 1926–1927, GPU s-a arătat foarte activă în vînătoarea de opozanți comuniști, etichetați drept „zinovieviști" sau „troțkiști". Practica fișării și a supravegherii opozanților comuniști apăruse mai devreme, încă din 1921–1922. În septembrie 1923, Dzerjinski propusese, în vederea „întăririi unității ideologice a partidului", ca membrii acestuia să se angajeze să aducă la cunoștința poliției politice orice informație cu privire la existența unor fracțiuni sau devieri în rîndurile partidului. Propunerea trezise indignarea unor conducători, ca de exemplu Troțki. Cu toate acestea, în decursul anilor următori, practica supravegherii opozanților s-a generalizat. Epurarea organizației de partid din Leningrad condusă de Zinoviev, în ianuarie–februarie 1926, a fost făcută cu sprijinul serviciilor GPU. Opozanții nu au fost doar excluși din partid, ci și deportați, cu sutele, în orașe îndepărtate ale țării, unde au dus-o foarte greu, pentru că nimeni nu îndrăznea să le dea ceva de lucru. În 1927, vînătoarea de opozanți troțkiști — cîteva mii în toată țara — a mobilizat timp de mai multe luni o parte din serviciile GPU. Toți au fost fișați: sute de troțkiști activi au fost arestați, apoi deportați printr-o simplă măsură administrativă. În noiembrie 1927, toți principalii conducători din opoziție, Troțki, Zinoviev, Kamenev, Radek, Rakovski, au fost excluși din partid și arestați. Toți cei care au refuzat să-și facă autocritica în public au fost deportați. La 19 ianuarie 1928, *Pravda* informa despre plecarea din Moscova a lui Troțki și a unui grup de treizeci de opozanți, deportați la Alma-Ata. După un an, Troțki a fost expulzat din URSS. O dată cu transformarea unuia din principalii artizani ai terorii bolșevice în „contrarevoluționar" începea o nouă etapă, marcată de prezența noului om-forte din partid, Stalin.

La începutul lui 1928, imediat după eliminarea opoziției troțkiste, majoritatea stalinistă din Biroul Politic a hotărît să pună capăt răgazului acordat unei societăți care, după părerea sa, se îndepărta tot mai mult de calea pe care bolșevicii doreau să o îndrepte. Principalul dușman rămînea, ca și în urmă cu zece ani, imensa pă-

[14] „Dokumentî o sobîtiah v Ceceni", 1925, în *Istocinik*, 1995/5, pp. 140–151.

tură țărănească, socotită o masă ostilă, care nu era și nici nu putea fi controlată. Astfel a început cel de-al doilea act al războiului dus împotriva țărănimii care, așa cum observă pe bună dreptate istoricul Andrea Graziosi, „se deosebea destul de mult de primul. De această dată, inițiativa era cu totul în mîinile statului, iar actorului social nu-i mai rămînea decît să reacționeze, din ce în ce mai slab, la atacurile declanșate împotriva sa"[15].

Chiar dacă agricultura își revenise în mare după dezastrul din anii 1918–1922, la sfîrșitul anilor '20, „dușmanul de la sate" era mai slab, iar statul mai puternic decît la începutul deceniului. O dovedesc, de pildă, mai buna informare a autorităților cu privire la ceea ce se petrecea la țară, fișarea „elementelor străine din punct de vedere social", care i-a permis GPU să ducă la bun sfîrșit primele arestări din cadrul deschiaburirii, lichidarea treptată, dar efectivă, a „banditismului", dezarmarea țăranilor, sporirea constantă a numărului de rezerviști concentrați, dezvoltarea unei rețele școlare mai solide. Așa cum se poate vedea din corespondența dintre conducătorii bolșevici și din stenogramele discuțiilor la cel mai înalt nivel din cadrul partidului, conducerea stalinistă — ca de altfel și opozanții, adică Buharin, Rîkov și Kamenev — erau pe deplin conștienți, în 1928, de importanța unui nou atac împotriva țărănimii. „Veți avea un război țărănesc, la fel ca în 1918–1919", a prezis Buharin. Stalin era pregătit să ducă acest război cu orice preț. Știa că, de această dată, regimul avea să iasă învingător.[16]

„Criza colectărilor" de la sfîrșitul anului 1927 i-a oferit lui Stalin pe tavă pretextul mult așteptat. În luna noiembrie 1927 s-a înregistrat o scădere dramatică a livrărilor de produse agricole către organele de colectare ale statului, care a luat în decembrie proporții catastrofale. În ianuarie 1928, lucrurile erau cît se poate de clare: în ciuda unei recolte bogate, țăranii nu predaseră decît 4,8 milioane de tone, față de 6,8 milioane în anul precedent. Scăderea prețurilor oferite de stat, scumpetea și lipsa de produse industriale, haosul din cadrul organelor de colectare, precum și zvonurile privitoare la război, pe scurt, nemulțumirea generală a țărănimii față de regim explicau această criză, pe care Stalin a numit-o „greva chiaburilor".

Grupul stalinist a găsit astfel pretextul de a recurge, din nou, la rechiziționări și la un șir întreg de măsuri represive experimentate încă din vremea comunismului de război. Stalin însuși s-a dus în Siberia. Alți conducători, precum Andreev, Mikoian, Postîșev sau Kosior, s-au deplasat în zonele mari producătoare de cereale, în ținuturile cu cernoziom, ca Ucraina și Caucazul de Nord. La 14 ianuarie 1928, Biroul Politic a adresat autorităților locale o circulară prin care le cerea „arestarea speculanților, a chiaburilor și a altor elemente care dezorganizau piața și politica prețurilor". Un mare număr de „împuterniciți" — termen care amintea de vremea rechiziționărilor din anii 1918–1921 — și de activiști comuniști au fost trimiși la sate pentru a înlocui autoritățile locale considerate îngăduitoare față de chiaburi și pentru a descoperi produsele ascunse, dacă era nevoie chiar cu ajutorul țăranilor săraci, cărora li se promitea un sfert din cerealele găsite la „bogătași".

---

[15] A. Graziosi, *The Great Soviet Peasant War*, Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1996, p. 44.

[16] A. Graziosi, *op. cit.*, pp. 44–45.

În arsenalul măsurilor de pedepsire a țăranilor care se încăpățînau să nu predea produsele agricole la termenele stabilite și la prețuri derizorii, de trei–patru ori mai mici decît cele de pe piață, se afla și mărirea, de două, de trei sau chiar de cinci ori, a cantităților hotărîte la început. Articolul 107 din Codul Penal, care prevedea o pedeapsă de trei ani de închisoare pentru orice acțiune care ducea la creșterea prețurilor, a fost folosit și el pe scară largă. În sfîrșit, impozitele pentru chiaburi au crescut de zece ori în doi ani. Altă măsură a fost închiderea piețelor, care nu i-a afectat însă numai pe țăranii înstăriți. În cîteva săptămîni, toate aceste măsuri au pus capăt armistițiului care se stabilise, de bine, de rău, între regim și țărănime, începînd din 1922–1923. Singurul rezultat al rechiziționărilor și măsurilor represive a fost agravarea crizei: autoritățile au obținut imediat, prin forță, o cantitate de produse agricole ceva mai mică decît în 1927; în anul următor, întocmai ca pe vremea comunismului de război, țăranii au reacționat prin restrîngerea culturilor de cereale.[17]

„Criza colectărilor" din iarna 1927–1928 a avut un rol crucial în întorsătura luată de evenimente; Stalin a tras o serie întreagă de concluzii privitoare la necesitatea de a înființa „bastioane ale socialismului" la sate — colhozuri și sovhozuri uriașe —, de a colectiviza agricultura pentru a putea controla direct producția agricolă și pe producători, fără să mai fie nevoie de legile pieței, și pentru a se descotorosi o dată pentru totdeauna de chiaburi, „prin lichidarea acestei clase".

În 1928, regimul a pus capăt și răgazului acordat altei categorii sociale, *speți*, adică „specialiștii burghezi", proveniți dintre intelectualii vechiului regim care, la sfîrșitul anilor '20, ocupau încă majoritatea funcțiilor de conducere, atît în întreprinderi, cît și în aparatul administrativ. La plenara Comitetului Central din aprilie 1928 s-a anunțat descoperirea unei acțiuni de „sabotaj industrial" în regiunea Șahtî, un bazin carbonifer din Donbass, în cadrul complexului Donugol, unde lucrau „specialiști burghezi" și care avea legături cu cercurile financiare din Occident. După cîteva săptămîni, cincizeci și trei de acuzați, în cea mai mare parte ingineri și cadre de conducere din întreprinderi, au compărut în primul proces politic public după cel al socialist-revoluționarilor din 1922. Unsprezece dintre acuzați au fost condamnați la moarte, iar cinci dintre ei au fost executați. Acest proces exemplar, relatat pe larg în presă, ilustra unul din principalele mituri ale regimului, și anume cel al „sabotorului aflat în slujba străinătății", care avea să fie folosit la mobilizarea activiștilor și a informatorilor de către GPU, la „justificarea" tuturor deficiențelor economiei, permițînd în același timp recrutarea cadrelor pentru noile „birouri speciale de proiectare ale GPU", cunoscute sub numele de *șarașki*. Mii de ingineri și tehnicieni condamnați pentru sabotaj și-au ispășit pedeapsa pe șantierele și în întreprinderile primului plan cincinal. În lunile care au urmat după procesul Șahtî, secția economică a GPU a fabricat cîteva zeci de dosare asemănătoare, mai ales în Ucraina. Numai în complexul metalurgic Iugostal din Dniepropetrovsk au fost arestate, în cursul lunii mai 1928, o sută douăsprezece cadre.[18]

---

[17] M. Lewin, *La Paysannerie et le pouvoir soviétique*, 1928–1930, Mouton, Paris, 1968; E.H. Carr, R.W. Davies, *Foundations of a Planned Economy*, vol. 1, Pelican, Londra, 1974, pp. 71–112.

[18] E.H. Carr, R.W. Davies, *op. cit.*, pp. 610–642.

Nu numai cadrele din industrie au fost vizate de vasta acțiune împotriva specialiștilor, lansată în 1928. Numeroși profesori și studenți „de origine socială nesănătoasă" au fost dați afară din învățămîntul superior, cu prilejul uneia dintre numeroasele campanii de epurare din universități și de promovare a unei noi inteligenții, „roșie și proletară".

Înăsprirea represiunii și dificultățile economice din ultimii ani ai NEP, agravate de o explozie a șomajului și a delincvenței, au avut drept rezultat o creștere spectaculoasă a numărului condamnărilor penale: 578 000 în 1926, 709 000 în 1927, 909 000 în 1928, 1 178 000 în 1929.[19] În încercarea de a stăvili acest flux care sufoca închisorile, unde nu existau în 1928 decît o sută cincizeci de mii de locuri, guvernul a adoptat două hotărîri importante. Prima, din 26 martie 1928, prevedea, în cazul delictelor minore, înlocuirea pedepselor de scurtă durată cu munca corecțională efectuată fără plată „în întreprinderi, pe șantiere și în exploatările forestiere". Cea de-a doua, adoptată prin decret la 27 iunie 1929, a avut consecințe extrem de importante, pentru că prevedea strămutarea din închisori a tuturor deținuților condamnați la pedepse de peste trei ani în lagăre de muncă care aveau drept scop „valorificarea bogățiilor naturale din ținuturile din estul și nordul țării". Ideea plutea în aer de cîțiva ani. GPU se angajase într-un vast plan de producere a lemnului pentru export și solicitase de mai multe ori forță de muncă suplimentară Direcției principale a locurilor de detenție de pe lîngă Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne, de care țineau închisorile obișnuite; într-adevăr, deținuții „săi" din lagărele speciale din insulele Solovki, al căror număr atingea 38 000 în 1928, nu erau în măsură să realizeze producția planificată.[20]

Pregătirea primului plan cincinal a adus în atenție problemele repartizării forței de muncă și ale exploatării regiunilor greu accesibile, dar bogate în resurse naturale. În această optică, forța de muncă a celor cu condamnări penale, pînă atunci nefolosită, avea toate șansele să devină, dacă era bine exploatată, o adevărată bogăție, controlul și administrarea sa putînd reprezenta o sursă de venituri, de influență și de putere. Conducătorii GPU, în primul rînd Menjinski și locțiitorul său Iagoda, sprijiniți de Stalin, erau pe deplin conștienți de acest lucru. Ei au definitivat, încă din vara anului 1929, un plan ambițios de „colonizare" a regiunii Narîm, din Siberia occidentală, care cuprindea trei sute cincizeci de mii de kilometri pătrați de taiga, și au cerut insistent aplicarea imediată a decretului din 27 iunie 1929. În acest context s-a născut ideea „deschiaburirii", adică deportarea în masă a țăranilor cunoscuți ca înstăriți — culacii — care, după părerea cercurilor oficiale, aveau să fie întotdeauna împotriva colectivizării.[21]

Lui Stalin și apropiaților săi le-a trebuit totuși un an întreg pentru a înfrînge, chiar în cadrul conducerii partidului, rezistența la politica de colectivizare forțată, de deschiaburire și de industrializare rapidă, trei laturi inseparabile ale unui program coerent de transformare brutală a economiei și a societății. Programul se baza pe frînarea mecanismelor pieței, exproprierea pămîntului țăranilor și valori-

---

[19] *Sovețkaia Iustiția*, 1930, nr. 24–25, p. 2.

[20] N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, p. 355.

[21] O. Khlevniouk, *Le Cercle du Kremlin. Staline et le Bureau politique dans les années 1930: les jeux du pouvoir*, Le Seuil, Paris, 1996, pp. 38–40.

ficarea bogățiilor naturale ale regiunilor neprimitoare ale țării prin munca forțată a milioane de proscriși deschiaburiți și a altor victime ale „celei de-a doua revoluții".

Așa-zisa opoziție „de dreapta", în fruntea căreia se aflau Rîkov și Buharin, considera că procesul de colectivizare nu putea duce decît la „exploatarea militaro-feudală" a țărănimii, la război civil, la declanșarea terorii, la haos și foamete; în aprilie 1929 a fost zdrobită. În vara anului 1929, opoziția „de dreapta" a fost atacată zi de zi în cadrul unei campanii de presă de o rară violență, care o acuza de „colaborare cu elementele capitaliste" și de „cîrdășie cu troțkiștii". Complet discreditați, opozanții și-au făcut autocritica în public, la plenara Comitetului Central din noiembrie 1929.

În vreme ce la nivel înalt se desfășurau episoadele luptei dintre partizanii și adversarii renunțării la NEP, țara cădea pradă unei crize economice din ce în ce mai adînci. Rezultatele din agricultură, în 1928 și 1929, au fost dezastruoase. În pofida recurgerii sistematice la un adevărat arsenal de măsuri coercitive care afectau întreaga țărănime — amenzi usturătoare, pedepse cu închisoarea pentru cei care refuzau să-și vîndă produsele organelor de stat —, campania de strîngere a cotelor obligatorii din iarna 1928–1929 a adus mult mai puține cereale decît precedenta și a creat la sate o încordare extremă. GPU a înregistrat, din ianuarie 1928 pînă în decembrie 1929, peste 1300 de revolte și „manifestări de masă" la țară, în timpul cărora au fost arestați zeci de mii de țărani. O altă cifră reflectă atmosfera care domnea în țară: în 1929, mai mult de 3 200 de funcționari sovietici au fost victimele unor „acte teroriste". În februarie 1929, cartelele de alimente, desființate la începutul NEP, au reapărut la orașe, unde domnea o penurie generalizată de cînd autoritățile închiseseră cea mai mare parte a prăvăliilor și a atelierelor meșteșugărești, socotite „întreprinderi capitaliste".

Pentru Stalin, situația critică a agriculturii se datora acțiunii chiaburilor și a altor forțe dușmănoase care se pregăteau „să submineze regimul sovietic". Miza era limpede: ori „capitaliștii rurali", ori colhozurile! În iunie 1929, guvernul a anunțat trecerea la o nouă etapă, cea a „colectivizării în masă". Obiectivele primului plan cincinal, adoptat în aprilie de cea de-a XVI-a Conferință a partidului, au fost revizuite și sporite. Planul prevedea inițial colectivizarea a cinci milioane de gospodării, adică 20% din terenurile agricole, pînă la sfîrșitul cincinalului. În iunie a fost hotărîtă colectivizarea a opt milioane de gospodării numai în anul 1930, iar în septembrie, obiectivul a fost ridicat la treisprezece milioane! În vara anului 1929, autoritățile au mobilizat zeci de mii de comuniști, sindicaliști, comsomoliști, muncitori, studenți, care au fost trimiși la sate, însoțiți de activiștii de partid locali și de agenții GPU. Presiunile asupra țăranilor s-au amplificat, în timp ce organizațiile de partid locale se luau la întrecere pentru a bate recordul colectivizării. La 31 octombrie 1929, *Pravda* lansa o chemare la „colectivizarea totală". O săptămînă mai tîrziu, cu ocazia sărbătoririi a doisprezece ani de la Revoluție, Stalin își publica faimosul articol intitulat „Marea Cotitură", bazat pe o apreciere fundamental greșită, potrivit căreia „țăranul mijlocaș se îndreptase spre colhoz". Noua Politică Economică își trăise traiul.

7
Colectivizarea forțată și deschiaburirea

Așa cum o confirmă arhivele în prezent accesibile, colectivizarea forțată a agriculturii a fost un adevărat război declanșat de statul sovietic împotriva unui popor întreg de țărani gospodari. Peste două milioane de țărani deportați, din care un milion opt sute de mii numai în 1930–1931, șase milioane de oameni morți de foame, alte sute de mii morți în deportare: aceste cîteva cifre dau măsura „marelui asalt“ împotriva țărănimii, care avea să fie o adevărată tragedie umană. Departe de a se mărgini la iarna anilor 1929–1930, războiul a durat cel puțin pînă la jumătatea anilor '30, atingînd apogeul în cursul anilor 1932–1933, o dată cu foametea cumplită provocată deliberat de autorități pentru a înfrînge rezistența țărănimii. Violența declanșată împotriva țăranilor a permis experimentarea unor metode aplicate mai tîrziu altor grupuri sociale. În acest sens, ea constituie o etapă hotărîtoare în dezvoltarea Terorii staliniste.

În raportul la Plenara Comitetului Central din noiembrie 1929, Viaceslav Molotov afirmase: „În cadrul planului nu se pune problema ritmului colectivizării. [...] Mai rămîn noiembrie, decembrie, ianuarie, februarie, martie, adică patru luni și jumătate în care, dacă imperialiștii nu ne atacă direct, va trebui să facem un pas hotărîtor în domeniul economiei și al colectivizării.“ Hotărîrile plenarei au pecetluit această accelerare a acțiunilor. A fost alcătuită o comisie însărcinată cu elaborarea unui nou program al colectivizării care, după mai multe revizuiri în sus, a fost promulgat la 5 ianuarie 1930. Caucazul de Nord, Volga inferioară și mijlocie urmau să fie complet colectivizate încă din toamna lui 1930, iar celelalte regiuni producătoare de cereale, după un an.[1]

La 27 decembrie 1929, Stalin anunțase deja trecerea de la „frînarea tendințelor exploatatoare ale chiaburilor la lichidarea acestei clase“. O comisie a Biroului Politic, prezidată de Molotov, a fost însărcinată cu definitivarea măsurilor practice necesare în vederea lichidării. Comisia a împărțit chiaburii în trei categorii: primii, „implicați în acțiuni contrarevoluționare“, urmau să fie arestați și strămutați în lagărele de muncă ale GPU sau chiar executați, dacă opuneau rezistență, familiile lor deportate și bunurile confiscate. Chiaburii din categoria a doua, caracterizați ca „dovedind o opoziție mai puțin activă, dar totuși exploatatori și, prin urmare, fiind în mod firesc gata să sprijine contrarevoluția“, urmau să fie arestați și deportați, împreună cu familiile, în ținuturile îndepărtate ale țării. În sfîrșit, chiaburii din cea de-a treia categorie, socotiți „devotați regimului“, urmau să fie stră-

[1] N.A. Ivnițki, *Kolektivizația i raskulacivanie*, Moscova, 1994, pp. 32–49.

mutați din oficiu la marginea raioanelor unde locuiau, „departe de zonele colectivizate, pe pămînturi care se cer îmbunătățite". În decret se preciza că „numărul de gospodării chiaburești de lichidat în termen de patru luni [...] este cuprins între 3 și 5% din totalul gospodăriilor", cifră orientativă pentru acțiunile de deschiaburire.[2]

Coordonate în fiecare raion de o troică alcătuită din primul secretar al Comitetului de partid, președintele Comitetului Executiv al sovietelor și șeful local al GPU, operațiile au fost efectuate practic de comisii și brigăzi de deschiaburire. Lista chiaburilor din prima categorie, care cuprindea șaizeci de mii de capi de familie după „planul orientativ" stabilit de Biroul Politic, era de resortul exclusiv al poliției politice. Cît despre listele de chiaburi din celelalte două categorii, ele se făceau pe loc, ținîndu-se seama de „indicațiile activiștilor" din sat. Cine erau acești activiști? Unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Stalin, Sergo Ordjonikidze, îi descria astfel: „Cum nu sînt deloc activiști de partid în sat, s-a trimis în general un *comunist tînăr*, însoțit de doi–trei țărani săraci, iar acest *activ* a fost însărcinat cu soluționarea tuturor problemelor satului: colectivizare, deschiaburire."[3] Indicațiile erau clare: colectivizarea a cît mai multor gospodării, arestarea recalcitranților socotiți chiaburi.

Bineînțeles, asemenea practici deschideau calea tuturor abuzurilor și răzbunărilor. În ce categorie să-l pui pe chiabur? A doua sau a treia? În ianuarie–februarie 1930, nu se mai puteau folosi criteriile de definire a gospodăriei chiaburești, elaborate cu atîta grijă, după lungi dezbateri, de ideologi și economiști ai partidului în anii precedenți. Într-adevăr, în cursul ultimului an, chiaburii sărăciseră, din pricina impozitelor din ce în ce mai mari pe care erau nevoiți să le plătească. În lipsa unor semne exterioare de bogăție, comisiile trebuiau să recurgă la listele fiscale, adesea învechite și incomplete, păstrate de sovietul sătesc, la informațiile GPU, la denunțurile vecinilor atrași de posibilitatea de a jefui bunurile altuia. În loc să facă un inventar exact și amănunțit al bunurilor și să le transfere, conform indicațiilor oficiale, în fondul inalienabil al colhozului, brigăzile de deschiaburire acționau după deviza „să mîncăm și să bem, totul este al nostru". Așa cum se arăta într-un raport al GPU privitor la ținutul Smolensk, „cei ce erau însărcinați cu deschiaburirea le luau țăranilor înstăriți hainele de iarnă și cămășile groase, avînd grijă să pună mîna mai întîi pe încălțări. Îi lăsau pe chiaburi în izmene, luau totul, chiar și cizmele vechi de cauciuc, hainele femeiești, cutiile de ceai de 50 de copeici, vătraiele, cănile... Brigăzile confiscau pînă și pernițele de sub capul copiilor, precum și cașa care fierbea în cuptor și pe care o aruncau pe icoane, după ce le sfărîmaseră"[4]. Proprietățile țăranilor deschiaburiți au fost adesea jefuite sau vîndute la licitație la prețuri de nimic; izbele au fost uneori cumpărate cu 60 de copeici, vacile cu 15 copeici — adică la prețuri de sute de ori mai mici decît valoarea lor reală — de către membrii brigăzilor de deschiaburire! Deschiaburirea, care a oferit

---

[2] *Ibid.*, pp. 49–69.

[3] A. Graziosi, *art. cit.*, p. 449.

[4] M. Fainsod, *Smolensk à l'heure de Staline*, Fayard, Paris, 1967, pp. 271–277; R. W. Davies, *The Socialist Offensive. The Collectivisation of Soviet Agriculture*, MacMillan, Londra, 1980, pp. 243–251.

posibilități nelimitate de jaf, a fost adesea folosită drept pretext pentru răzbunări personale.

În aceste condiții, nu este de mirare faptul că, în unele raioane, între 80 și 90% dintre țăranii deschiaburiți au fost *seredniaki*, adică țărani mijlocași. Trebuia realizat, și dacă se putea chiar depășit, numărul „orientativ" de chiaburi prezentat de autoritățile locale! Țăranii erau arestați și deportați, care pentru că vînduse în timpul verii grîne la piață, care pentru că angajase vreme de două luni, în 1925 sau în 1926, un lucrător agricol, care pentru că avea două samovare, care pentru că tăiase un purcel în septembrie 1929 „în scopul consumului și al sustragerii sale din avutul socialist". Cutare țăran era arestat pe motivul că „se apucase de comerț", deși nu era decît un țăran sărac și nu vînduse altceva decît propriile produse; altul era deportat sub pretextul că avea un unchi care fusese ofițer în armata țaristă, altul era socotit chiabur pentru că „mergea des la biserică". Numele de chiabur era dat îndeobște celor care se împotriviseră pe față colectivizării. În brigăzile de deschiaburire domnea o confuzie care atingea uneori culmea absurdului. Astfel, într-un tîrg din Ucraina, pentru a nu cita decît un singur exemplu, un *seredniak*, membru al unei brigăzi de deschiaburire, a fost socotit chiabur și arestat de reprezentanții altei brigăzi de deschiaburire, care acționa în cealaltă parte a tîrgului!

Totuși, după o primă etapă folosită de unii drept pretext pentru vechi răzbunări, sau doar pentru a jefui, comunitatea sătească s-a unit pentru a face față „deschiaburitorilor" și „colectivizatorilor". În ianuarie 1930, GPU a înregistrat 402 revolte și „manifestări de masă" țărănești împotriva colectivizării și a deschiaburirii, în februarie 1048, iar în martie 6 528.[5]

Această rezistență masivă și neașteptată a țărănimii a silit puterea să-și schimbe pentru moment planurile. La 2 martie 1930, toate ziarele sovietice au publicat faimosul articol al lui Stalin „Beția succesului", în care autorul condamna „numeroasele încălcări ale principiului voluntariatului în înscrierea țăranilor în colhozuri", punînd „excesele" colectivizării și ale deschiaburirii pe seama activiștilor locali, „îmbătați de succes". Impactul articolului a fost imediat; numai în luna martie, peste cinci milioane de țărani au părăsit colhozurile. Tulburările și dezordinile legate de reînsușirea, uneori violentă, a uneltelor și a vitelor de către proprietari nu s-au stins. În tot cursul lunii martie, autoritățile centrale au primit zilnic rapoarte de la GPU, care menționau revolte în masă în Ucraina Occidentală, în regiunea centrală a cernoziomului, în Caucazul de Nord, în Kazahstan. În total, GPU a contabilizat, în această lună critică, peste 6 500 de „manifestații de masă", dintre care mai mult de 800 fuseseră „înăbușite cu ajutorul forței armate". În cursul acestor evenimente, peste 1500 de funcționari au fost uciși, răniți sau bătuți crunt. Numărul victimelor în rîndul răsculaților nu este cunoscut, dar trebuie să fie de ordinul miilor.[6]

---

[5] V. Danilov, A. Berelowitch, „Les Documents de la VCK-OGPU-NKVD sur la campagne soviétique", 1918–1937, în *Cahiers du Monde russe*, XXXV (3), iulie–septembrie 1994, pp. 671–676.

[6] *Ibid.*, p. 674; A. Graziosi, „Collectivisation, révoltes paysannes et politiques gouvernementales à travers les rapports du GPU d'Ukraine de février–mars 1930", în *Cahiers du Monde russe*, XXXV (3), 1994, pp. 437–632.

La începutul lunii aprilie, puterea a fost nevoită să facă alte concesii. Autoritățile locale au primit mai multe circulare prin care se cerea încetinirea ritmului colectivizării, recunoscîndu-se existența pericolului real al unui „adevărat val de lupte țărănești" și a „epuizării fizice a jumătate din funcționarii locali ai puterii sovietice". În aprilie, numărul revoltelor și al mișcărilor țărănești de protest a scăzut, menținîndu-se totuși la cifra deloc neînsemnată de 1 992 de cazuri înregistrate de GPU. Scăderea s-a accentuat din ce în ce mai mult, începînd din vară: 886 de revolte în iunie, 618 în iulie, 256 în august. În total, în cursul anului 1930, cam 2,5 milioane de țărani au luat parte la aproape 14 000 de răscoale, proteste și manifestații de masă îndreptate împotriva regimului. Cele mai afectate regiuni au fost Ucraina, mai ales partea de vest, unde raioane întregi, îndeosebi la granițele cu Polonia și cu România, au scăpat de sub controlul regimului, apoi ținuturile cu cernoziom și Caucazul de Nord.[7]

Una din particularitățile acestor mișcări era rolul-cheie îndeplinit de femei, trimise în prima linie în speranța că nu vor fi supuse unor represiuni prea severe.[8] Dar dacă protestele țărăncilor împotriva închiderii bisericii sau a preluării la colhoz a vacilor cu lapte, care punea în primejdie viața copiilor lor, au surprins autoritățile, nu puține au fost ciocnirile sîngeroase dintre detașamentele GPU și grupurile de țărani înarmați cu furci și topoare. Sute de sedii ale sovietelor au fost devastate, în timp ce comitetele de țărani preluau, pentru cîteva ceasuri sau chiar cîteva zile, conducerea problemelor satului, făcînd liste de revendicări unde treceau, de-a valma, înapoierea uneltelor și a vitelor confiscate, desființarea colhozului, restabilirea libertății comerțului, redeschiderea bisericii, recuperarea bunurilor de către chiaburi, întoarcerea țăranilor deportați, abolirea puterii bolșevice sau... restabilirea „Ucrainei independente".[9]

Deși țăranii au izbutit, mai ales în martie și aprilie, să zdruncine planurile guvernamentale de colectivizare rapidă, succesele lor au fost de scurtă durată. Spre deosebire de ceea ce se petrecuse în 1920–1921, ei nu au reușit să se organizeze, să-și găsească lideri, să se unească fie și numai la nivel regional. Neavînd timp, mai ales că se confruntau cu un regim care reacționa rapid, neavînd conducători, deoarece aceștia fuseseră decimați în timpul războiului civil, neavînd arme, care le fuseseră confiscate în cursul anilor '20, răscoalele țărănești nu și-au atins scopul.

Represiunea a fost cumplită. Numai în raioanele de graniță ale Ucrainei Occidentale, „eliminarea elementelor contrarevoluționare" a dus la arestarea a peste 15 000 de persoane, la sfîrșitul lunii martie 1930. În Ucraina, GPU a mai arestat, în spațiul a patruzeci de zile, între 1 februarie și 15 martie, alte 26 000 de persoane, dintre care 650 au fost împușcate. Conform datelor GPU, 20 200 de persoane au fost condamnate la moarte în 1930 numai de către tribunalele excepționale ale poliției politice.[10]

---

[7] V. Danilov, A. Berelowitch, *art. cit.*, pp. 674–676.

[8] L. Viola, „Babii bunti", în *Russian Review*, 45, 1986, pp. 23–42.

[9] A. Graziosi, *art. cit.*

[10] A. Graziosi, *art. cit.*, p. 462; V. P. Popov, „Gosudarstvennii teror v Sovețkoi Rossii, 1923–1953", în *Otecestvennîe Arhivî*, 1992, nr. 2, p. 28.

În vreme ce reprimarea „elementelor contrarevoluționare" își urma cursul, GPU punea în aplicare directiva nr. 44/21 a lui Iagoda, cu privire la arestarea a șaizeci de mii de chiaburi din prima categorie. Dacă ținem seama de rapoartele zilnice trimise lui Iagoda, operațiunea a fost încununată de succes: primul raport, cu data de 6 februarie, menționează arestarea a 15 985 de persoane; la 9 februarie, 25 245 de persoane fuseseră, conform termenilor folosiți de GPU, „scoase din circulație". „Raportul secret" (*spețsvodka*) din 15 februarie preciza: „În ceea ce privește lichidările, indivizii scoși din circulație și operațiunile în masă, se atinge un total de 64 589, dintre care eliminați în cadrul operațiunilor pregătitoare (prima categorie) 52 166; eliminați în cadrul operațiunilor în masă 12 423." În cîteva zile, „planul" de șaizeci de mii de chiaburi din prima categorie fusese depășit.[11]

În realitate, chiaburii nu reprezentau decît o parte din persoanele „scoase din circulație". Agenții locali ai GPU profitaseră de ocazie pentru a-și „curăța" raionul de „elementele nesănătoase", printre care se numărau „polițiștii din vechiul regim", „ofițerii albi", „slujitorii cultelor", „călugărițele", „meșteșugarii de la sate", foștii „negustori", „membrii inteligheției rurale" și „alții". La sfîrșitul raportului din 15 februarie 1930, care prezenta în amănunt diversele categorii de indivizi arestați în cadrul lichidării chiaburilor din prima categorie, Iagoda a scris: „Regiunile din nord-est și Leningradul nu au înțeles indicațiile noastre sau nu au vrut să le înțeleagă: *trebuie să-i obligăm să înțeleagă*. Nu dorim să curățăm țara de popi, negustori și alții. Dacă vorbesc de «alții», asta înseamnă că nu știu *pe cine arestează*. Vom avea tot timpul să ne descotorosim de popi și de negustori, dar acum trebuie să mergem drept la țintă: *chiaburii* și chiaburii contrarevoluționari."[12] Cîți oameni arestați în cadrul operațiunii de „lichidare a chiaburilor din prima categorie" au fost executați? La această oră, datele respective nu sînt disponibile.

Chiaburii din „prima categorie" au reprezentat, fără nici un fel de îndoială, o parte importantă din primele contingente de deținuți strămutați în lagărele de muncă. În vara lui 1930, GPU organizase deja o largă rețea de lagăre. Cel mai vechi complex penitenciar, cel din arhipelagul Solovki, a continuat să se extindă pe litoralul Mării Albe, din Carelia pînă în regiunea Arhanghelsk. Peste patruzeci de mii de deținuți construiau șoseaua Kem-Uhta și asigurau cea mai mare parte a producției de lemn exportat din portul Arhanghelsk. Grupul lagărelor din nord, care număra cam patruzeci de mii de deținuți, lucra la construcția unei căi ferate de trei sute de kilometri lungime între Ust, Sîsolsk și Piniug, și a unei șosele de două sute nouăzeci de kilometri între Ust, Sîsolsk și Uhta. În grupul de lagăre din Extremul Orient, cei cincisprezece mii de deținuți alcătuiau forța de muncă folosită exclusiv pe șantierul căii ferate de la Boguceacinsk. Un al patrulea complex, cel de la Vicera, care număra cam douăzeci de mii de deținuți, furniza forța de muncă pentru șantierul marelui combinat chimic de la Berezniki, din Ural. În sfîrșit, grupul de lagăre din Siberia, unde se aflau aproximativ douăzeci și patru de

[11] N.A. Ivnițki, *op. cit.*, p. 106.

[12] V. Danilov, A. Berelowitch, *art. cit.*, pp. 665-666.

mii de deținuți, contribuia la construcția liniei de cale ferată Tomsk-Ieniseisk și a combinatului metalurgic de la Kuznețk.[13]

Într-un an și jumătate, de la sfîrșitul anului 1928 pînă în vara lui 1930, forța de muncă furnizată de deținuții cu condamnări penale, exploatată în lagărele GPU, crescuse de 3,5 ori, de la patruzeci de mii la circa o sută patruzeci de mii de deținuți. Exploatarea cu succes a acestei forțe de muncă a determinat puterea să elaboreze alte proiecte de anvergură. În iunie 1930, guvernul a hotărît să construiască un canal de două sute patruzeci de kilometri lungime, săpat în cea mai mare parte într-o rocă de granit, care urma să facă legătura dintre Marea Baltică și Marea Albă. În lipsa mijloacelor tehnice și a mașinilor, acest proiect faraonic necesita o forță de muncă de cel puțin o sută douăzeci de mii de deținuți, care nu aveau drept unelte decît cazmale, lopeți și roabe. Iar, în vara lui 1930, cînd deschiaburirea era în plină desfășurare, forța de muncă furnizată de deținuți nu era nicidecum un produs deficitar!

În realitate, masa de deschiaburiți era atît de mare — peste 700 000 de persoane la sfîrșitul lui 1930 și mai mult de 1 800 000 la sfîrșitul lui 1931[14] — încît „structurile de încadrare nu puteau ține pasul". Operațiunile de deportare a imensei majorități a chiaburilor, care se încadrau în categoriile a doua și a treia, s-au desfășurat sub semnul improvizației și al anarhiei totale, ducînd la o formă fără precedent de „deportare-părăsire", fără nici un fel de rentabilitate economică pentru autorități, deși unul din principalele obiective ale deschiaburirii era valorificarea, de către deportați, a ținuturilor greu accesibile și neprimitoare, dar bogate în resurse naturale, ale țării.[15]

Deportările de chiaburi din categoria a doua au început în prima săptămînă a lunii februarie 1930. Conform planului aprobat de Biroul Politic, 60 000 de familii urmau să fie deportate într-o primă etapă, care trebuia încheiată la sfîrșitul lui aprilie. 45 000 de familii urmau să plece în ținuturile din nord, iar restul de 15 000 în Ural. Cu toate acestea, Stalin i-a trimis la 16 februarie o telegramă lui Eihe, prim-secretar al Comitetului regional de partid din Siberia Occidentală: „Este inadmisibil ca Siberia și Kazahstanul să nu fie gata pentru primirea deportaților. Siberia trebuie neapărat să primească pînă la sfîrșitul lui aprilie 15 000 de familii." Ca răspuns, Eihe a trimis la Moscova un „deviz" estimativ al costurilor de „instalare" pentru contingentul planificat de deportați, care atingea 40 de milioane de ruble, sumă pe care nu a primit-o niciodată![16]

Prin urmare, operațiunile de deportare au avut loc în condițiile unei lipse totale de coordonare între diferitele verigi ale acțiunii. Țăranii arestați au fost ținuți, săptămîni întregi, în spații improvizate — cazărmi, clădiri administrative, gări —, de unde mulți dintre ei au reușit să fugă. GPU prevăzuse pentru prima etapă 240 de

---

[13] O. Khlevniouk, *op. cit.*, p. 37.

[14] V.N. Zemskov, „Kulakaia sîlka v 30-îe godî", în *Soțiologhiceskie issledovania*, 1991, nr. 10, pp. 3–20.

[15] N. Werth, „«Déplacés spéciaux» et «colons de travail» dans la société stalinienne", în *XXe siècle*, nr. 54, aprilie–iunie 1997, pp. 34–50.

[16] N.A. Ivnițki, *op. cit.*, p. 124.

convoaie de 53 de vagoane, un convoi fiind alcătuit, după normele stabilite de GPU, din 44 de vagoane de vite, fiecare cu patruzeci de deținuți, 8 vagoane pentru transportul uneltelor, al proviziilor și al puținelor bunuri aparținînd deportaților, limitate la 480 de kilograme de familie, și un vagon pentru transportul paznicilor. Așa cum reiese din corespondența dintre GPU și Comisariatul Poporului pentru Transporturi, convoaiele soseau cu țîrîita. În marile centre de triere ca Vologda, Kotlas, Rostov, Sverdlovsk și Omsk, trenurile încărcate cu oameni rămîneau blocate vreme de săptămîni. Staționarea prelungită a acestor convoaie de condamnați, din care nu lipseau femeile, bătrînii și copiii, nu trecea neobservată de populația locală, așa cum o dovedesc numeroasele scrisori colective trimise la Moscova pentru a stigmatiza „masacrarea nevinovaților", purtînd semnătura „colectivului de muncitori și funcționari din Vologda" sau a „muncitorilor feroviari din Kotlas".[17]

În aceste convoaie încremenite în toiul iernii pe cîte o linie moartă, în așteptarea unui loc unde puteau fi „găzduiți" deportații, gerul, lipsa de igienă, epidemiile făceau ravagii; datele disponibile cu privire la mortalitatea din convoaie în anii 1930–1931 sînt însă foarte puține.

După ce ajungeau într-o gară, bărbații în putere erau adesea despărțiți de familiile lor, găzduite temporar în barăci ridicate în grabă, și trimiși sub escortă spre „locurile de colonizare" situate, așa cum se prevedea în indicațiile oficiale, „departe de căile de comunicații". Interminabilul periplu continua așadar pe alte sute de kilometri, cu sau fără familie, iarna în convoaie de sănii, vara în căruțe sau chiar pe jos. Din punct de vedere practic, această ultimă etapă a călătoriei „chiaburilor de categoria a doua" se apropia adesea de deportarea „chiaburilor de categoria a treia", strămutați pe „pămînturi ce necesitau o îmbunătățire, în ținuturile lor de baștină" — ținuturi care se întindeau, între Siberia și Ural, pe sute de mii de kilometri pătrați. Așa cum raportau, la 7 martie 1930, autoritățile din raionul Tomsk, din Siberia Occidentală, „primele convoaie de chiaburi au ajuns pe jos, pentru că nu existau nici cai, nici sănii, nici animale. [...] În general, caii pentru convoaie nu sînt în stare să meargă pe distanțe de trei sute de kilometri sau mai mult, pentru că la alcătuirea convoaielor toți caii buni care aparțineau deportaților au fost înlocuiți cu gloabe. [...] În aceste condiții, nu poate fi vorba de transportarea lucrurilor și a proviziilor pe două luni la care au dreptul chiaburii. Ce se poate face cu copiii și cu bătrînii, care reprezintă mai mult de 50% din total?"[18]

Într-un alt raport pe aceeași problemă, Comitetul Executiv Central din Siberia Occidentală demonstra, prin reducere la absurd, imposibilitatea aplicării indicațiilor GPU cu privire la deportarea a 4 902 chiaburi din categoria a treia din două raioane ale ținutului Novosibirsk. „Transportul, pe o distanță de trei sute șaptezeci de kilometri de drumuri în stare jalnică, a 8 560 de tone de cereale și de furaje la care deportații ar avea teoretic dreptul «pentru călătorie și pentru instalare» ar însemna mobilizarea a 28 909 de cai și a 7 227 de supraveghetori (un suprave-

---

[17] N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, p. 140.

[18] V.P. Danilov, S.A. Krasilnikov, *Spetpereselenți v Zapadnoi Sibiri* (vol. 1), Novosibirsk, 1993, pp. 57–58.

ghetor la patru cai)." Concluzia raportului era că „îndeplinirea unei asemenea operațiuni ar împiedica buna desfășurare a semănăturilor din campania de primăvară, deoarece caii, obosiți, ar avea nevoie de o perioadă lungă de odihnă. [...] Prin urmare, este indispensabil să fie revizuite în sensul reducerii proviziile la care au dreptul deportații"[19].

Așadar, deportații ajungeau la destinație fără provizii, fără unelte și nu aveau, de cele mai multe ori, nici un adăpost; într-un raport din regiunea Arhanghelsk, din septembrie 1930, se recunoștea că, din 1641 locuințe „prevăzute" pentru deportați, nu fuseseră construite decît șapte! Deportații se „așezau" pe un petec de pămînt, în mijlocul stepei sau al taigalei. Cei mai norocoși, care aduseseră cîteva unelte, se puteau apuca să-și construiască un adăpost rudimentar, care era de obicei tradiționala *zemlianka*, o gaură în pămînt acoperită cu crengi. În unele cazuri, cînd deportații aveau domiciliu forțat cu miile în apropierea unui mare șantier sau a unei platforme industriale în construcție, erau cazați în niște barăci făcute de mîntuială, cu paturi suprapuse pe trei niveluri, înghesuiți cu sutele într-o baracă.

Din cele 1 803 392 persoane deportate oficial în cadrul „deschiaburirii" din 1930–1931, cîte oare au murit de frig și de foame în primele luni ale „noii" lor vieți? În arhivele de la Novosibirsk s-a păstrat un document zguduitor: raportul trimis lui Stalin, în mai 1933, de către un instructor al Comitetului de partid din Narîm, din Siberia Occidentală, cu privire la soarta a două convoaie cu peste o mie de persoane deportate de la Moscova și de la Sankt-Petersburg. Cu toate că se referă la o perioadă mai tîrzie și la o altă categorie de deportați, nu țărani, ci „elemente declasate" alungate din noul „oraș socialist" începînd cu ultimele luni ale anului 1932, documentul reflectă o stare de lucruri care nu putea constitui o excepție și care s-ar putea încadra în „deportarea-părăsire".

Iată cîteva fragmente din această mărturie zguduitoare:

> „La 29–30 aprilie 1933 ne-au fost trimise cu trenul de la Moscova și Leningrad două convoaie de elemente declasate. Cînd au sosit la Tomsk, aceste elemente au fost îmbarcate pe niște șalupe, care au sosit una la 18 mai, alta la 26 mai, pe insula Nazino, situată la confluența rîurilor Ob și Nazina. În primul convoi se aflau 5 070 de persoane, iar în al doilea 1044, adică 6 114 în total. Condițiile de transport erau îngrozitoare: hrană puțină și proastă; lipsă de aer și de spațiu; ca să nu mai vorbim de umilințele la care erau supuși cei mai slabi.[...] Rezultatul: o mortalitate de 35–40 de persoane pe zi. Și totuși, aceste condiții s-au dovedit a fi un adevărat lux față de ceea ce-i aștepta pe deportați pe insula Nazino (de unde urmau să fie trimiși, pe grupuri, la destinația finală, spre sectoarele de colonizare aflate mai sus de rîul Nazina). Insula Nazino este un loc pustiu, unde nu există nici o așezare omenească.[...] Nici unelte, nici semințe, nici hrană... Așa a început noua lor viață. A doua zi după sosirea primului convoi, la 19 mai, a început să ningă și să viscolească. Flămînzi, slăbiți, lipsiți de unelte [...], deportații s-au trezit într-o situație fără ieșire. Nu erau în stare decît să aprindă focurile, ca să nu moară de frig. Oamenii au început să piară pe capete. [...] În prima zi au fost îngropate

[19] *Ibid.*, p. 167.

> 295 de cadavre. [...] Abia în a patra ori a cincea zi după sosirea deportaților pe insulă, autoritățile au trimis, cu barca, ceva făină, cîteva sute de grame de persoană. După ce-și primeau rația amărîtă, oamenii alergau la mal și încercau să înmoaie în apă făina pe care o puseseră în căciulă, într-un crac de pantalon ori în mîneca hainei. Dar cei mai mulți dintre deportați încercau să înghită făina goală, se înecau și mureau. Pe tot timpul șederii lor pe insulă, deportații nu au primit decît un pic de făină. Cei mai descurcăreți au încercat să facă niște turte, dar nu aveau în ce. [...] Nu peste multă vreme au apărut cazurile de canibalism.[...]
>
> La sfîrșitul lunii iunie a început trimiterea deportaților spre așa-zisele sate de colonizare. Locurile se aflau la vreo două sute de kilometri de insulă, în susul rîului Nazina, chiar în inima taigalei. Nu era nici o așezare, ci numai sălbăticie. S-a putut totuși încropi un cuptor primitiv în care s-a copt un soi de pîine. Încolo, nu prea erau schimbări față de viața de pe insula Nazino: aceeași trîndăvie, aceleași focuri, aceeași sărăcie. Singura deosebire era soiul acela de pîine, împărțită o dată la cîteva zile. Moartea era pretutindeni. Un singur exemplu. Din 78 de persoane ajunse pe insulă cu destinația sectorului 5 de colonizare, doar 12 mai erau în viață la sosire. Autoritățile au recunoscut în scurt timp că acele locuri nu puteau fi colonizate, și toți supraviețuitorii au fost trimiși, cu barca, în josul rîului. Evadările s-au înmulțit. [...] La noile locuri de așezare, supraviețuitorii, care primiseră în cele din urmă cîteva unelte, s-au apucat să construiască, de la jumătatea lunii iulie, adăposturi pe jumătate îngropate în pămînt. [...] Au mai fost cîteva cazuri de canibalism. [...] Treptat însă, viața și-a reintrat în drepturi: oamenii au reînceput să muncească, dar erau atît de epuizați încît, chiar atunci cînd primeau 750–1000 de grame de pîine pe zi, continuau să se îmbolnăvească, să moară, să mănînce mușchi, iarbă, frunze și așa mai departe. Rezultatul a fost că, din cele 6 100 de persoane plecate de la Tomsk (la care trebuie adăugate 500–700 de persoane venite din alte părți și trimise în aceiași ținut), nu mai rămăseseră în viață, la 20 august, decît vreo 2 200."[20]

Cîte insule Nazino, cîte cazuri asemănătoare de deportare-părăsire au existat oare? Cîteva cifre pot da măsura pierderilor. Între februarie 1930 și decembrie 1931 au fost deportați ceva mai mult de 1 800 000 de țărani deschiaburiți. Or, la 1 ianuarie 1932, cînd autoritățile au efectuat o primă evidență, nu s-au înregistrat decît 1 317 022 persoane.[21] Pierderile atingeau o jumătate de milion, adică aproape 30% din numărul deportaților. Numărul celor care izbutiseră să fugă era, fără îndoială, ridicat.[22] În 1932, evoluția „contingentelor" a făcut pentru prima oară obiectul unui studiu sistematic al GPU, care era, din vara lui 1931, singura structură răspunzătoare de deportații numiți „coloniști speciali" în toate etapele, de la deportare pînă la administrarea „satelor de colonizare". Potrivit acestui studiu, existau peste 210 000 de evadați și cam 90 000 de morți. În 1933, cînd a izbucnit marea foamete, au fost înregistrate 151 601 de decese din totalul de 1 142 022 co-

---

[20] V.P. Danilov, S.A. Krasilnikov, *Spetpereselenți v Zapadnoi Sibiri, 1933–1938* (vol. 3), Novosibirsk, 1994, pp. 89–99.

[21] V.N. Zemskov, *art. cit.*, p. 4–5.

[22] GARF, 9414/1/1943/56–61, în N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, pp. 142–145.

loniști speciali contabilizați la 1 ianuarie 1933. Rata anuală a mortalității a fost, așadar, de aproximativ 6,8% în 1932 și de 13,3% în 1933. Pentru anii 1930–1933, nu dispunem decît de date parțiale, dar ele sînt elocvente: în 1931, mortalitatea era de 1,3% pe lună la deportații din Kazahstan și de 0,8% pe lună la cei din Siberia Occidentală. Cît despre mortalitatea infantilă, aceasta oscila între 8 și 12% ... pe lună, cu vîrfuri de 15% pe lună la Magnitogorsk. Între 1 iunie 1931 și 1 iunie 1932, mortalitatea în rîndul deportaților din ținutul Narîm, din Siberia Occidentală, a atins 11,7% la nivelul întregului an. Global, este puțin probabil ca rata mortalității să fi fost, în 1930–1931, inferioară celei din 1932: fără îndoială că a fost de aproape 10% pe an, dacă nu chiar mai mare. Astfel, se poate estima că în trei ani aproximativ 300 000 de persoane au murit în deportare.[23]

Pentru autoritățile centrale, preocupate de „rentabilizarea“ muncii acelora pe care îi numeau „strămutați speciali“ sau, din 1932, „coloniști de muncă“, deportarea-părăsire era lucrul cel mai rău, care se întîmplase, după cum scria N. Puzițki, unul dintre conducătorii GPU însărcinat cu coloniștii de muncă, „din pricina neglijenței criminale și a miopiei politice a responsabililor locali care nu și-au însușit ideea de colonizare cu foștii chiaburi“[24].

În martie 1931, pentru a pune capăt „inadmisibilei risipe de forță de muncă deportată“, a fost înființată o comisie specială, subordonată direct Biroului Politic, prezidată de V. Andreev și în care Iagoda deținea un rol-cheie. Primul obiectiv al comisiei era asigurarea unei „administrări raționale și eficiente a coloniștilor de muncă“. Primele cercetări efectuate de comisie dezvăluiseră, într-adevăr, productivitatea aproape nulă a forței de muncă deportate. Astfel, din cei trei sute de mii de coloniști de muncă instalați în Ural, doar 8% erau afectați, în aprilie 1931, „tăierilor de copaci și altor munci productive“; restul adulților valizi „își construiau locuințe pentru ei [...] și încercau să supraviețuiască“. Într-un alt document se recunoștea că operațiunile de deschiaburire fuseseră pînă la urmă păguboase pentru stat: valoarea medie a bunurilor confiscate de la chiaburi în 1930 se ridica la 564 de ruble pe gospodărie, sumă derizorie (echivalînd cu salariul unui muncitor pe cincisprezece luni), care spunea multe despre așa-zisa „bunăstare“ a chiaburului. Cît despre cheltuielile determinate de deportarea chiaburilor, acestea se ridicau la peste 1 000 de ruble de familie![25]

Pentru comisia Andreev, conducerea judicioasă a coloniștilor de muncă presupunea, mai întîi, o reorganizare administrativă a structurilor care se ocupau de deportați. În vara anului 1931, GPU a dobîndit monopolul conducerii administrative a „așezărilor speciale“, care depinseseră pînă atunci de autoritățile locale. A fost înființată o întreagă rețea de „komandaturi“, o adevărată administrație paralelă cu ajutorul căreia GPU beneficia de un fel de extrateritorialitate și controla teritorii imense, unde coloniștii speciali ajunseseră să alcătuiască majoritatea populației locale. Aceștia erau supuși unui regulament intern foarte strict. Avînd

[23] V.P. Danilov, S.A. Krasilnikov, *op. cit.*, vol. 2, pp. 81–83; GARF, 9479/1/7/5–12; N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, pp. 363–374.

[24] GARF, 9414/1/1943/52.

[25] GARF, 1235/2/776/83–86.

domiciliu forțat, erau repartizați de administrație fie la o întreprindere de stat, fie la o „cooperativă agricolă sau meșteșugărească cu statut special, condusă de comandantul local al OGPU", fie la lucrări de construcție și de întreținere a drumurilor sau de defrișare. Bineînțeles, normele și salariile se încadrau și ele într-un statut special: în medie, normele erau cu 30 pînă la 50% mai mari decît cele ale lucrătorilor liberi; cît despre salarii, cînd se plăteau, acestea erau reduse cu 15 pînă la 25%, reținerea respectivă fiind vărsată direct în contul administrației GPU.

În realitate, așa cum o dovedesc documentele comisiei Andreev, GPU se mîndrea cu un „cost de încadrare" al coloniștilor de muncă de nouă ori mai mic decît cel al deținuților din lagăre; astfel, în iunie 1933, cei 203 000 coloniști speciali din Siberia Occidentală, repartizați în 83 de komandaturi, nu erau supravegheați decît de 971 de persoane.[26] Obiectivul urmărit de GPU era furnizarea, în schimbul unui comision alcătuit dintr-un procent din salarii și o sumă fixă pe contract, a propriei sale mîini de lucru pentru un anumit număr de mari combinate însărcinate cu exploatarea resurselor naturale ale regiunilor din nordul și din estul țării, ca Urallesprom (exploatarea lemnului), Uralugol, Vostugol (cărbune), Vostokstal (oțelării), Țvetmetzoloto (minereuri neferoase), Kuznețstroi (metalurgie) etc. În principiu, întreprinderea se angaja să asigure infrastructurile de cazare, școlarizare și aprovizionare pentru deportați. În realitate, cum recunoșteau chiar funcționarii GPU, întreprinderile tindeau să vadă în această forță de muncă cu statut neclar, pe jumătate liberă, pe jumătate deținută, o resursă gratuită. De multe ori, coloniștii de muncă nu primeau nici un fel de salariu, în măsura în care ceea ce cîștigau era în general mai puțin decît ceea ce li se reținea de către administrație pentru construcția baracilor, unelte, cotizațiile obligatorii la sindicat, împrumutul de stat etc.

Încadrați în ultima categorie de hrană, adevărați paria, coloniștii de muncă erau supuși mereu lipsurilor și foamei, precum și unui șir întreg de umilințe și de abuzuri. Printre abuzurile strigătoare la cer, menționate în rapoartele administrației, se număra stabilirea de norme cu neputință de realizat, neplata salariilor, bătaia sau închiderea deținuților, în plină iarnă, în carcere improvizate și neîncălzite, „schimbul de deținute contra marfă" de către șefii GPU sau trimiterea lor la casele șefilor locali mărunți, ca femei de serviciu la toate. Directorul unei întreprinderi forestiere din Ural, care folosea coloniști de muncă, a făcut o observație citată și criticată într-un raport al GPU din 1933, dar care redă foarte bine atitudinea multor conducători față de o forță de muncă pe care o puteau exploata după plac: „Am putea să vă lichidăm pe toți, pentru că GPU ne-ar trimite în loc încă o sută de mii ca voi!"

Treptat, utilizarea coloniștilor de muncă a devenit, din punctul de vedere al productivității, mai rațională. Începînd din 1932, „zonele de așezare" sau de „colonizare" au fost părăsite pentru marile șantiere, bazinele miniere și platformele industriale. În unele sectoare, forța de muncă deportată, care lucra în întreprinderi sau pe șantiere alături de muncitorii liberi și trăia în barăci vecine, era importantă și chiar predominantă. În minele din Kuzbas, peste 41 000 de coloniști de mun-

[26] V.P. Danilov, S.A. Krasilnikov, *op. cit.*, vol. 3, pp. 224–245.

că reprezentau, în 1933, 47% din totalul minerilor. La Magnitogorsk, cei 42 462 de deportați înregistrați în septembrie 1932 reprezentau două treimi din populația locală.[27] Avînd domiciliu forțat în patru zone de așezare speciale, aflate la o distanță de doi pînă la șase kilometri de locul principal de construcție, aceștia lucrau totuși în aceleași echipe cu muncitorii liberi, situație care tindea să șteargă, cel puțin în parte, granițele dintre statutele diferite ale celor două categorii. Prin forța lucrurilor, sau altfel spus datorită imperativelor economice, deschiaburiții din ajun, deveniți coloniști de muncă, se reintegrau într-o societate marcată de o penalizare generală a raporturilor sociale și în care nimeni nu știa care vor fi următorii excluși.

[27] GARF, 374/28s/4055/1–12.

8
Marea foamete

Printre „petele albe" din istoria sovietică se numără și marea foamete din 1932–1933, care s-a soldat, conform unor surse în prezent incontestabile, cu peste 6 milioane de victime.[1] Această catastrofă nu a fost totuși o foamete ca atîtea altele prin care Rusia țaristă trecuse, la intervale regulate, ci o consecință directă a noului sistem de exploatare „militaro-feudală" a țărănimii — după expresia liderului bolșevic antistalinist Nikolai Buharin —, înființat o dată cu colectivizarea forțată, și o reflectare tragică a teribilului regres social care a însoțit asedierea satelor de către puterea sovietică, la sfîrșitul anilor '20.

Spre deosebire de foametea din 1921–1922, recunoscută de autoritățile sovietice, care au făcut apel la ajutorul internațional, cea din 1932–1933 a fost întotdeauna negată de regim, care a acoperit cu ajutorul propagandei cele cîteva voci din străinătate care au atras atenția asupra tragediei, fiind ajutat din belșug de „mărturiile" solicitate, precum cea a deputatului francez Édouard Herriot, lider al Partidului Radical, care, călătorind prin Ucraina în 1933, a trîmbițat că nu văzuse altceva decît „grădini de zarzavat și colhozuri minunat irigate și cultivate" și „recolte de invidiat", pentru a încheia, pe un ton ce nu admitea replică: „Am străbătut Ucraina. Ei bine, vă pot spune că nu am văzut nicăieri o asemenea grădină roditoare."[2] Această orbire era, înainte de toate, rezultatul unei extraordinare regii organizate de GPU pentru oaspeții străini, al căror itinerar era jalonat de colhozuri și de grădinițe model. Orbirea era întărită, evident, de considerente politice, venite mai cu seamă din partea conducătorilor francezi la putere în acea vreme, care se străduiau să nu cumva să întrerupă procesul de apropiere de Uniunea Sovietică, față de o Germanie ce devenise amenințătoare o dată cu venirea lui Adolf Hitler la putere.

Cu toate acestea, unii conducători politici, mai cu seamă germani și italieni, au avut pe deplin cunoștință de foametea din 1932–1933. Rapoartele diplomaților italieni aflați în misiune la Harkov, Odessa ori Novorossiisk, recent descoperite și publicate de istoricul italian Andrea Graziosi[3], arată că Mussolini, care citea cu mare atenție aceste documente, era perfect informat de situație, dar nu s-a folosit

---

[1] A. Blum, *Naître, vivre et mourir en URSS, 1917–1991*, Plon, Paris, 1994, p. 99.

[2] F. Kupferman, *Au pays des Soviets. Le Voyage français en Union soviétique, 1917–1939*, Gallimard, Paris, 1979, p. 88.

[3] A. Graziosi, „Lettres de Kharkov. La famine en Ukraine et dans le Caucase du Nord à travers les rapports des diplomates italiens, 1932–1934", în *Cahiers du Monde russe et soviétique*, XXX (1–2), ianuarie-iunie 1989, pp. 5–106.

de asta în propaganda anticomunistă. Dimpotrivă, în vara lui 1933 a fost semnat un tratat de comerț italo-sovietic, urmat de un pact de prietenie și neagresiune. Negat sau sacrificat în numele rațiunii de stat, adevărul cu privire la marea foamete, evocat în publicații de tiraj mic ale organizațiilor ucrainene din străinătate, nu s-a impus decît începînd cu a doua jumătate a anilor '80, ca urmare a publicării unei serii de lucrări și de cercetări efectuate atît de cercetătorii din Occident, cît și de cei din fosta Uniune Sovietică.

Nu vom putea înțelege foametea din 1932–1933 decît dacă ne întoarcem la contextul noilor relații dintre statul sovietic și țărănime, rezultate din colectivizarea forțată a satelor. În campaniile de colectivizare, colhozul avea un rol strategic, trebuind să asigure statului livrarea cantităților stabilite de produse agricole, prin preluarea unei părți din ce în ce mai mari din recolta „colectivă". În fiecare toamnă, campania de colectare se transforma într-o adevărată probă de forță între stat și o țărănime care încerca zadarnic să păstreze o parte cît mai mare din recoltă. Miza era însemnată: pentru stat cota, pentru țăran supraviețuirea. Cu cît regiunea era mai fertilă, cu atît cotele erau mai mari. În 1930, statul a perceput 30% din producția agricolă din Ucraina, 38% din recolta cîmpiilor roditoare ale Kubanului și Caucazului de Nord și 33% din cea a Kazahstanului. În 1931, la o recoltă cu mult mai mică, procentele au fost de 41,5%, 47% și 39,5%. Asemenea cote dezorganizau complet ciclul productiv; este suficient să amintim aici că, în perioada NEP, țăranii nu comercializau decît 15–20% din recoltă, păstrînd 12–15% pentru sămînță, 25–30% pentru hrana vitelor și restul pentru propriul consum. Între țărani, hotărîți să folosească toate stratagemele pentru a-și păstra o parte cît mai mare din recoltă, și autoritățile locale, obligate să realizeze cu orice preț un plan din ce în ce mai nerealist — în 1932, planul de colectări era cu 32% mai mare decît cel din 1931 —, conflictul era inevitabil.[4]

Campania de colectare din 1932 a pornit cu stîngul. Încă de cînd a început strîngerea recoltei, colhoznicii au încercat să ascundă ori „să fure", noaptea, o parte din produse. S-a constituit un adevărat „front al rezistenței pasive", întărit de înțelegerea tacită reciprocă dintre colhoznic și brigadier, brigadier și contabil, contabil și președintele colhozului, el însuși țăran recent promovat în această funcție, președinte și secretarul de partid local. Pentru „preluarea cerealelor", autoritățile centrale s-au văzut nevoite să trimită noi „brigăzi de șoc" alcătuite din comsomoliști și comuniști de la orașe.

Iată ce le scria superiorilor săi despre adevărata atmosferă de război care domnea pe atunci la sate un instructor al Comitetului Executiv Central, trimis în misiune într-o zonă cerealieră din bazinul inferior al Volgăi:

> „Arestările și cercetările sînt făcute de cine vrei și cine nu vrei: membri ai sovietului sătesc, trimiși de tot soiul, membri ai brigăzilor de șoc sau comsomoliști zeloși. Anul acesta, 12% dintre gospodarii raionului au ajuns la tribunal, fără a-i mai socoti pe chiaburii deportați, pe țăranii amendați etc. După socotelile fostului procuror adjunct al raionului, în ultimul an, 15% din populația adultă a avut de

[4] M. Lewin, *La Formation du système soviétique*, Gallimard, Paris, 1987, pp. 206–237.

suferit de pe urma represiunii, sub o formă sau alta. Dacă adăugăm că în ultimele opt luni au fost excluși din colhozuri opt sute de gospodari, ne vom putea da seama ce a însemnat represiunea în raion. [...] Dacă excludem cazurile în care represiunea în masă este justificată, trebuie spus că eficiența măsurilor represive este din ce în ce mai scăzută pe măsură ce trec de un anumit prag și sînt greu de aplicat.[...] Toate pușcăriile sînt ticsite. Numărul deținuților de la Balașevo este de cinci ori mai mare decît cel prevăzut, iar în mica închisoare raională de la Elan se află 610 persoane. În ultima lună, închisoarea Balașevo a «trimis» la Elan 78 de condamnați, din care 48 aveau sub zece ani; 21 dintre aceștia au fost imediat eliberați. [...] Înainte de a pune punct descrierii acestei binecunoscute metode, de altfel singura folosită aici — metoda forței —, cîteva cuvinte despre țăranii individuali împotriva cărora se face totul pentru a-i împiedica să semene și să producă.

Următorul exemplu arată cît de terorizați sînt țăranii individuali: la Morți, un țăran individual, care își îndeplinise planul cu 100%, a venit la tovarășul Fomicev, președintele Comitetului Executiv Raional, și l-a rugat să-l deporteze undeva în nord, pentru că oricum, a spus el, «nu se mai poate trăi în asemenea condiții». Un alt exemplu, tot atît de elocvent, este cererea semnată de țăranii individuali aparținînd de sovietul sătesc din Aleksandrov, prin care aceștia cer să fie deportați în afara ținutului! [...] Pe scurt, singura formă de «muncă în masă» este «asaltul»: sînt «luate cu asalt» semănăturile, creditele, creșterea vitelor, munca este și ea «luată cu asalt» și așa mai departe. Nimic nu se face fără «asalt». [...] Se «atacă» pe timpul nopții, de la 9–10 seara pînă în zori. «Asaltul» se desfășoară astfel: «brigada de șoc», cu sediul într-o izbă, «convoacă» pe rînd toate persoanele care nu și-au îndeplinit cutare ori cutare obligație și le «convinge» prin diferite mijloace să-și respecte obligațiile. Fiecare persoană de pe listă este «asaltată» astfel, și totul e luat de la capăt, pînă dimineața."[5]

O lege binecunoscută, promulgată la 7 august 1932, în toiul războiului dintre țărănime și regim, avea un rol hotărîtor în arsenalul represiunii. Legea prevedea condamnarea la zece ani de lagăr sau la pedeapsa cu moartea pentru „orice furt sau sustragere din proprietatea socialistă", fiind cunoscută în popor sub numele de „legea spicelor", deoarece persoanele condamnate furaseră de obicei cîte o mînă de spice de grîu sau de secară de pe ogoarele colhozului. Această lege scelerată a dus la condamnarea a peste 125 000 de persoane, din care 5 400 la pedeapsa capitală, în intervalul august 1932–decembrie 1933.[6]

În ciuda acestor măsuri drastice, grînele „nu intrau". La jumătatea lui octombrie 1932, planul de colectări pentru principalele regiuni cerealiere ale țării nu era îndeplinit decît în proporție de 15–20%. Prin urmare, la 22 octombrie 1932, Biroul Politic a hotărît să trimită în Ucraina și în Caucazul de Nord două comisii extraordinare, una condusă de Viaceslav Molotov, iar cealaltă de Lazar Kaganovici, pentru a „grăbi colectările".[7] La 2 noiembrie, comisia lui Lazar Kaganovici, din care făcea parte și Ghenrih Iagoda, a sosit la Rostov-pe-Don. A fost convocată

[5] GARF, 1235/2/1521/71–78; N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, pp. 152–155.
[6] GARF, 3316/2/1254/4–7.
[7] N.A. Ivnițki, *op. cit.*, pp. 192–193.

imediat o ședință a tuturor secretarilor de partid raionali din regiunea Caucazului de Nord, care a adoptat următoarea hotărîre: „Ca urmare a nerealizării planului de colectare a cerealelor, fapt deosebit de grav, organizațiile de partid locale sînt chemate să pună capăt sabotajului organizat de elementele chiaburești contrarevoluționare, să lichideze rezistența comuniștilor de la sate și a președinților de colhoz care au preluat conducerea acestui sabotaj." În privința unui număr de raioane aflate pe „lista neagră" (conform terminologiei oficiale) au fost luate următoarele măsuri: scoaterea tuturor produselor din magazine, interzicerea comercializării, înapoierea imediată a creditelor în derulare, impozitarea excepțională, arestarea tuturor „sabotorilor", a „elementelor nesănătoase" și „contrarevoluționare" în procedură de urgență, sub egida GPU. În caz de continuare a „sabotării", populația risca deportarea în masă.

Numai în cursul lui noiembrie 1932, prima lună de „combatere a sabotajului", în Caucazul de Nord, regiune de mare importanță strategică pentru producția agricolă, au fost arestați 5 000 de comuniști de la sate, învinuiți de „lipsă de vigilență criminală" față de „sabotarea" campaniei de strîngere a cotelor, și 15 000 de colhoznici. În decembrie au început deportările în masă, nu doar de chiaburi, ci de sate întregi, mai ales căzăcești (*stanițî*), care mai fuseseră supuse unor măsuri asemănătoare în 1920.[8] Numărul convoaielor speciale a crescut brusc. Dacă datele administrației Gulagului menționau, în 1932, sosirea a 71 236 deportați, anul 1933 a înregistrat un aflux de 268 091 coloniști speciali.[9]

În Ucraina, comisia Molotov a luat măsuri asemănătoare: trecerea raioanelor unde planul de colectări nu fusese îndeplinit pe „lista neagră", cu toate consecințele arătate mai înainte, epurarea organizațiilor de partid locale, arestările masive nu numai de colhoznici, dar și de cadre de conducere din colhozuri, suspectați de „raportare de producții mai mici". Nu peste multă vreme, măsurile au fost extinse la toate regiunile producătoare de cereale.

Putea cîștiga statul, prin măsurile represive, războiul cu țărănimea? Potrivit unui raport deosebit de perspicace al consulului Italiei la Novorossiisk, răspunsul era negativ:

„Aparatul sovietic, puternic și înarmat peste măsură, este de fapt în imposibilitatea de a obține o victorie într-una sau mai multe bătălii; dușmanul nu este concentrat, ci dispersat, iar eforturile sînt risipite într-un șir nesfîrșit de acțiuni mărunte: aici un ogor neplivit, dincolo cîteva chintale de grîu ascunse; ca să nu mai vorbim de un tractor stricat, de altul distrus cu bună știință, de un al treilea plecat cine știe pe unde în loc să are... Se constată apoi că un hambar a fost jefuit, că registrele de evidență, mari sau mici, nu sînt în regulă, că președinții de colhoz, de frică ori din rea-voință, nu spun adevărul în rapoarte... Și tot așa, la nesfîrșit, apoi iar de la capăt, pe acest teritoriu uriaș! [...] Dușmanul trebuie căutat din casă în casă, din sat în sat. Este ca și cum ai căra apă într-o saca găurită!"[10]

---

[8] N.A. Ivnițki, *op. cit.*, pp. 198–206.
[9] V.N. Zemskov, *art. cit.*, pp. 4–5.
[10] A. Graziosi, *Lettres de Kharkov*, *art. cit.*, p. 51.

Astfel, pentru a învinge „duşmanul“, nu mai rămînea decît o singură soluţie: înfometarea.

Primele rapoarte cu privire la riscurile unei „situaţii alimentare critice“ pentru iarna 1932–1933 au ajuns la Moscova încă din vara lui 1932. În august 1932, Molotov a raportat Biroului Politic existenţa „unui pericol real de foamete chiar în raioanele unde recolta fusese excelentă“. A propus totuşi îndeplinirea cu orice preţ a planului de colectări. În aceeaşi lună, preşedintele Consiliului Comisarilor Poporului din Kazahstan, Isaev, l-a informat pe Stalin despre amploarea foametei din această republică, unde colectivizarea însoţită de sedentarizare dezorganizaseră complet economia tradiţională de tip nomad. Pînă şi staliniştii înverşunaţi ca Stanislav Kosior, prim-secretar al Partidului Comunist din Ucraina, ori Mihail Hataevici, prim-secretar al organizaţiei regionale de partid Dniepropetrovsk, le-au cerut lui Stalin şi lui Molotov să reducă planul la cotele obligatorii. „Pentru ca producţia să poată creşte conform necesităţilor statului proletar, îi scria Hataevici lui Molotov în noiembrie 1932, „trebuie să ţinem seama de nevoile minime ale colhoznicilor, altfel nu va mai avea cine să semene şi să asigure producţia.“

„Poziţia dumneavoastră, a răspuns Molotov, este total greşită şi nebolşevică. Noi, bolşevicii, nu putem pune nevoile statului — stabilite cu precizie de hotărîrile de partid — nici măcar pe planul al doilea, darmite pe al zecelea.“[11]

După cîteva zile, autorităţile locale primeau de la Biroul Politic o circulară prin care se cerea preluarea de la colhozurile care nu-şi îndepliniseră încă planul „a tuturor cantităţilor de grîu, inclusiv a aşa-ziselor rezerve pentru însămînţat“!

Siliţi să predea ultimele rezerve sub ameninţare, uneori chiar sub tortură, neavînd nici mijloacele, nici posibilitatea de a cumpăra cîte ceva, milioane de ţărani din regiunile agricole cele mai bogate din Uniunea Sovietică au căzut astfel pradă foametei, iar lipsa oricărei resurse i-a mînat spre oraş. Or, la 27 decembrie 1932, guvernul instituise paşaportul intern şi înregistrarea obligatoric pentru orăşeni, cu scopul de a limita exodul populaţiei de la sate, de a „lichida parazitismul social“ şi de a „împiedica pătrunderea elementelor chiabureşti în oraşe“. Dorind să împiedice fuga la oraş a ţăranilor care încercau să supravieţuiască, puterea a adoptat, la 22 ianuarie 1933, o circulară care condamna milioane de înfometaţi la moarte sigură. Circulara, semnată de Stalin şi de Molotov, ordona autorităţilor locale şi în special GPU să împiedice „prin toate mijloacele plecările în masă ale ţăranilor din Ucraina şi din Caucazul de Nord spre oraşe. După arestarea elementelor contrarevoluţionare, ceilalţi fugari vor fi aduşi înapoi la casele lor“. Circulara explica situaţia astfel: „Comitetul Central şi guvernul au dovezi că acest exod în masă al ţăranilor este organizat de duşmanii puterii sovietice, contrarevoluţionari şi agenţi polonezi, cu scop de propagandă împotriva sistemului colhoznic în special şi a puterii sovietice în general.“[12]

În toate regiunile afectate de foamete, vînzarea biletelor de tren a fost imediat oprită; au fost organizate baraje controlate de unităţile speciale ale GPU pentru a-i împiedica pe ţărani să-şi părăsească ţinutul. La începutul lunii martie 1933, un

[11] N.A. Ivniţki, *op. cit.*, pp. 198–199.

[12] *Ibid.*, p. 204.

raport al poliției politice preciza că într-o singură lună fuseseră interceptate în cadrul operațiunilor menite să împiedice exodul țăranilor înfometați spre orașe 219 460 de persoane și că 186 588 fuseseră „duse înapoi în ținutul natal", celelalte fiind arestate și judecate. Raportul nu sufla o vorbă despre persoanele alungate din orașe.

Iată ce afirmă în acest sens consulul Italiei la Harkov, localitate situată în inima uneia dintre regiunile cele mai afectate de foamete:

„Acum o săptămînă a fost înființat un serviciu pentru recuperarea copiilor abandonați. Într-adevăr, în afară de țăranii care se îndreaptă spre orașe pentru că la țară nu mai au nici un fel de speranță de supraviețuire, există copii aduși aici și apoi abandonați de părinți, care se întorc să moară acasă, în satul lor. Aceștia speră că se va găsi cineva la oraș să aibă grijă de copii. [...] De o săptămînă, îngrijitorii (*dvorniki*) în halate albe cutreieră orașul și adună copiii pentru a-i aduce la cel mai apropiat post de miliție. [...] Spre miezul nopții, copiii sînt duși cu camioanele, pe rînd, la gara de mărfuri Severo Doneț. Aici sînt aduși toți copiii găsiți în gări, în trenuri, culeşi din oraș în timpul zilei. Există un personal medical [...] care face «selecția». Cei care nu sînt încă umflați și mai au o cît de mică șansă de supraviețuire sînt duși la barăcile de la Holodnaia Gora, unde trage să moară pe așternutul de paie o mulțime de vreo 8 000 de suflete, din care cea mai mare parte sînt copii. [...] Cei umflați sînt înghesuiți în trenuri de marfă, duși pe cîmp și părăsiți la cincizeci–șaizeci de kilometri de oraș, ca să moară fără să-i vadă nimeni. [...] Îndată ce trenurile sosesc la locurile de descărcare, se sapă gropi uriașe unde se aruncă toți morții din vagoane."[13]

În primăvara lui 1933, mortalitatea atinge la țară niveluri record. La foamete se adaugă tifosul; în tîrgurile cu cîteva mii de locuitori, numărul supraviețuitorilor este de ordinul zecilor. Rapoartele GPU, precum și cele ale diplomaților italieni aflați în misiune la Harkov, menționează cazuri de canibalism:

„În fiecare noapte sînt adunate la Harkov cam 250 de cadavre ale celor morți de foame ori de tifos. S-a constatat că multora le lipsea ficatul, care le fusese scos printr-o tăietură largă. Poliția i-a prins pînă la urmă pe cîțiva dintre misterioșii «măcelari», iar aceștia au mărturisit că făcuseră din ficat umplutură pentru piroști, pe care le vînduseră apoi la piață."[14]

În aprilie 1933, scriitorul Mihail Șolohov, aflat în trecere printr-un tîrg din Kuban, i-a scris lui Stalin două scrisori în care înfățișa în amănunt cum autoritățile locale îi torturaseră pe colhoznici și le luaseră ultimele rezerve, condamnîndu-i la foamete. Scriitorul îi cerea primului-secretar să aprobe un ajutor alimentar. În răspunsul trimis lui Șolohov, Stalin își expunea poziția fără ezitare: țăranii erau pedepsiți tocmai pentru „greve și sabotaj", pentru că desfășuraseră „un război de subminare a puterii sovietice, pe viață și pe moarte".[15] În vreme ce milioane de țărani mureau de foame, guvernul sovietic exporta în străinătate, în 1933, optsprezece milioane de chintale de grîu, pentru „cerințele industrializării".

---

[13] A. Graziosi, *op. cit.*, pp. 59–60.

[14] *Ibid.*, p. 79; R. Conquest, *Sanglantes moissons*, R. Laffont, Paris, 1995, pp. 267–296.

[15] A.P.F.R. (Arhivele Prezidențiale ale Federației Ruse), 45/1/827/7–22.

Arhivele demografice și recensămintele din 1937 și 1939, ținute secrete pînă nu demult, ne permit să evaluăm proporțiile foametei din 1933. Din punct de vedere geografic, „zona foamei" cuprindea întreaga Ucraină, o parte din regiunile cu cernoziom, cîmpiile mănoase ale Donului, ale Kubanului și ale Caucazului de Nord și o mare parte din Kazahstan. Aproape patruzeci de milioane de persoane au suferit de foame ori de lipsuri alimentare. În regiunile cele mai afectate, precum satele din jurul Harkovului, rata mortalității a fost de zece ori mai mare decît media între ianuarie și iunie 1933: 100 000 de decese în iunie 1933, față de 9 000 în iunie 1932. Se cuvine amintit și faptul că multe decese nu erau înregistrate. Zonele rurale au fost, bineînțeles, mult mai afectate decît orașele, dar nici acestea nu au fost cruțate. Harkovul a pierdut într-un an peste 120 000 de locuitori, Krasnodarul 40 000, Stavropolul 20 000.

În afara „zonei foamei", pierderile demografice, datorate printre altele lipsurilor alimentare, nu au fost deloc neînsemnate. În zonele rurale din jurul Moscovei, mortalitatea a crescut cu 50% între ianuarie și iunie 1933; în orașul Ivanovo, unde a izbucnit în 1932 o „răscoală a flămînzilor", mortalitatea a crescut în primele șase luni ale anului 1933 cu 35%. Pentru anul 1933, se observă pe ansamblul țării o creștere a numărului de decese cu peste șase milioane. Cum decesele se datorau, în imensa lor majoritate, foametei, bilanțul acestei tragedii poate fi estimat la aproximativ șase milioane de victime. Cel mai greu tribut a fost plătit de țărănimea ucraineană, cu cel puțin patru milioane de morți. În Kazahstan, aproximativ un milion de morți, mai ales în rîndurile populației nomade, lipsită, în urma colectivizării, de toate vitele și sedentarizată cu forța. În Caucazul de Nord și regiunile cu cernoziom, alt milion de morți[16]...

Fragmente din scrisoarea trimisă la 4 aprilie 1933 lui Stalin de către Mihail Șolohov, autorul cărții *Pe Donul liniștit*.

Tovarășe Stalin!

Raionul Veșenski, ca multe alte raioane din nordul Caucazului, nu și-a îndeplinit planul la cotele de cereale, și nu din pricina vreunui „sabotaj chiaburesc", ci a conducerii de partid locale, care este necorespunzătoare...

În decembrie anul trecut, Comitetul Regional de partid și-a trimis un „împuternicit", pe tovarășul Ovcinikov, pentru a „grăbi" strîngerea cotelor. Acesta a luat următoarele măsuri: 1) preluarea tuturor cantităților disponibile de cereale, inclusiv a „sprijinului" dat de conducerea colhozurilor membrilor acestora pentru însămînțarea recoltei viitoare; 2) repartizarea pe gospodării a cotelor datorate statului de către fiecare colhoz. Care au fost rezultatele acestor măsuri? Cînd au început rechizițțonările, țăranii s-au apucat să ascundă grîul și să-l îngroape. Iar acum, cîteva cuvinte cu privire la rezultatele acestor rechiziționări, exprimate în cifre. Cereale „găsite": 5 930 de chintale... Și iată cîteva dintre metodele folosite pentru a se obține aceste 593 de tone, din care o parte erau îngropate ... din 1918!

[16] N. Araloveț, „Poteri naselenia v 30-îe godî", în *Otecestvennaia Istoria*, 1995, nr. 1, pp. 135–145; N. Osokina, „Jertvî goloda 1933. Skolko ih?", în *Otecestvennaia Istoria*, 1995, nr. 5, pp. 18–26; V. Țaplin, „Statistika jertv stalinizma", în *Voprosî Istorii*, 1989, nr. 4, pp. 175–181.

Metoda frigului... Colhoznicul este dezbrăcat la piele şi pus „la răcoare" într-un hambar. Uneori, colhoznicii erau puşi „la răcoare" cu zecile.

Metoda căldurii. Picioarele şi poalele fustelor colhoznicelor sînt stropite cu gaz şi li se dă foc. Apoi focul este stins, din nou aprins şi tot aşa...

În colhozul Napolovski, un oarecare Plotkin, „împuternicit" al Comitetului Raional, îi silea pe colhoznicii anchetaţi să se întindă pe plita încinsă, apoi îi „răcorea" închizîndu-i, dezbrăcaţi la piele, într-un hambar...

În colhozul Leviajenski, colhoznicii erau aşezaţi cu spatele la perete şi se simula o execuţie...

Aş putea să vă dau un şir nesfîrşit de exemple asemănătoare. Nu este vorba de „abuzuri", nicidecum, ci de metoda obişnuită de a aduna cotele de grîu...

Dacă vi se pare că scrisoarea mea este demnă de a reţine atenţia Comitetului Central, trimiteţi aici comunişti adevăraţi, care vor avea curajul să-i dea în vileag pe toţi cei care au dat în acest raion o lovitură de moarte sistemului colhozurilor... Sînteţi singura noastră nădejde.

Al dumneavoastră, Mihail Şolohov.

(Arhivele Preşedinţiei, 45/1/827/7–22)

Iată şi răspunsul lui Stalin la scrisoarea lui M. Şolohov, trimis la 6 mai 1933.

„Dragă tovarăşe Şolohov,

Am primit cele două scrisori ale dumitale. Ajutorul pe care l-ai solicitat a fost aprobat. L-am trimis pe tovarăşul Şkiriatov să rezolve problemele de care mi-ai vorbit. Te rog să-l sprijini. Aşa. Totuşi, tovarăşe Şolohov, nu doar asta aveam să-ţi spun. De fapt, scrisorile dumitale oferă o imagine pe care aş numi-o lipsită de obiectivitate, şi aş dori să adaug ceva în această privinţă.

Ţi-am mulţumit pentru scrisori, care dezvăluie o mică neregulă în cadrul aparatului nostru, şi care arată că dorind să facă totul bine, adică să-i dezarmeze pe duşmani, unii dintre lucrătorii partidului se iau de prietenii noştri, devenind uneori chiar cruzi. Aceste observaţii nu înseamnă că sînt de acord cu dumneata ÎNTRU TOTUL. Dumneata vezi UN aspect al lucrurilor, şi nu-l vezi rău. Dar nu este decît UN SINGUR aspect al lucrurilor. Pentru a nu greşi în politică — iar scrisorile dumitale nu sînt literatură, ci curată politică —, trebuie să ştii să vezi şi CELĂLALT aspect al realităţii. Iar celălalt aspect este că stimaţii plugari din raionul dumitale — şi nu numai al dumitale — făceau grevă, sabotau şi erau gata să lase clasa muncitoare şi Armata Roşie fără pîine! Faptul că acest sabotaj avea loc în tăcere şi oarecum calm (adică fără vărsare de sînge) nu schimbă cîtuşi de puţin fondul problemei, şi anume războiul de subminare a puterii sovietice dus de stimaţii plugari. Un război pe viaţă şi pe moarte, dragă tovarăşe Şolohov!

Fireşte, aceste amănunte specifice nu pot justifica abuzurile care au fost făcute de lucrătorii noştri, după cum ai sesizat. Iar cei vinovaţi vor trebui să răspundă de faptele lor. Dar este limpede ca bună ziua că stimaţii noştri plugari nu sînt nişte mieluşei nevinovaţi, cum ar putea reieşi din scrisorile dumitale.

Multă sănătate. Îţi strîng mîna. Al dumitale, I. Stalin.

(Arhivele Preşedinţiei, 3/61/549/194)

Cu cinci ani înainte de Marea Teroare, care se va abate în primul rînd asupra intelectualității și a cadrelor de conducere din economic și din partid, marea foamete din 1932–1933, apogeu al celui de-al doilea act al războiului împotriva țărănimii declanșat în 1929 de partidul-stat, apare ca un episod hotărîtor în aplicarea unui sistem de represiune experimentat pe rînd, conform oportunităților politice ale momentului, pe cutare sau cutare grup social. Marea foamete, cu cortegiul său de violențe, torturi, exterminare a unor populații întregi, a însemnat o uriașă întoarcere înapoi, din punct de vedere politic și social. Se înmulțesc tiranii mărunți și despoții locali, care nu se dau în lături de la nimic pentru a stoarce de la țărani ultimele provizii, și începe domnia barbariei. Darea și luarea de mită devin o practică obișnuită. Copiii abandonați, canibalismul își fac din nou apariția, la fel epidemiile și tîlhăriile; se ridică „barăcile morții", iar țăranii cunosc o nouă formă de robie, sub jugul partidului-stat. Cum bine îi scria Sergo Ordjonikidze lui Serghei Kirov în ianuarie 1934: „Cadrele noastre care au cunoscut situația din 1932–1933 și au depășit-o sînt într-adevăr călite ca oțelul. Cred că vom putea construi cu ajutorul lor un stat comunist cum nu a existat niciodată în istorie."

Trebuie oare să vedem în această foamete, așa cum o fac în prezent unii publiciști și istorici ucraineni, un „genocid al poporului ucrainean"[17]? Fără îndoială, țărănimea ucraineană a fost prima victimă a foametei din 1932–1933, iar acest „asalt" a fost precedat, încă din 1929, de mai multe ofensive împotriva intelectualității ucrainene, învinuită în primul rînd de „deviere naționalistă", apoi, începînd din 1932, împotriva unor comuniști ucraineni. Se poate vorbi, binențeles, după expresia lui Andrei Saharov, de „ucrainofobia lui Stalin". Totuși, trebuie remarcat și faptul că represiunea prin foamete a afectat, deși în proporții diferite, unele ținuturi căzăcești din Kuban și de pe Don, precum și Kazahstanul. În această ultimă republică, încă din 1930, colectivizarea și sedentarizarea forțată a nomazilor au avut consecințe dezastruoase: în doi ani au pierit 80% din vite. Deposedați de bunuri, condamnați la foamete, două milioane de kazahi au emigrat: peste o jumătate de milion în Asia Centrală și aproape un milion și jumătate în China.

În realitate, în numeroase regiuni, precum Ucraina, ținuturile căzăcești și chiar unele raioane din ținuturile cu cernoziom, foametea se dovedește a fi ultimul episod din încleștarea dintre statul bolșevic și țărănime, începută în 1918–1922. Se poate observa, într-adevăr, o coincidență aproape perfectă între zonele unde țărănimea s-a împotrivit rechiziționărilor din 1918–1921 și colectivizării din 1929–1930, și zonele afectate de foamete. Din cele 14 000 de răscoale și mișcări țărănești înregistrate de GPU în 1930, peste 85% au avut loc în regiunile „pedepsite" prin foamete în 1932–1933. Cele mai bogate și mai dinamice regiuni, care aveau de dat statului cel mai mult și care aveau și cel mai mult de pierdut ca urmare a sistemului de preluare a producției agricole, pus în aplicare în cadrul colectivizării forțate, au fost cele mai afectate de foametea din 1932–1933.

---

[17] S. Merl, „Golod 1932–1933 — ghenoțid Ukraințev dlia osuscestvlenia politiki rusifikații?", în *Otecestvennaia Istoriia*, 1995, nr. 1, pp. 46–61.

9
„Elementele de origine socială nesănătoasă“ și ciclurile represiunii

Dacă țărănimea, în ansamblu, a plătit cel mai greu tribut proiectului voluntarist de transformare radicală a societății, alte grupuri sociale, socotite „de origine socială nesănătoasă“ pentru „noua societate socialistă“ au fost, pentru diferite motive, marginalizate, private de drepturi civice, lăsate fără loc de muncă și fără locuință, retrogradate pe scara socială, deportate: „specialiștii burghezi“, „foștii“, membrii clerului și liber-profesioniștii, micii întreprinzători particulari, negustorii și meșteșugarii au fost victimele de predilecție ale „revoluției anticapitaliste“ declanșate la începutul anilor '30. Dar și oamenii de rînd de la orașe, care nu se încadrau strict în categoria „proletariatului muncitor, constructor al socialismului“, și-au avut partea de măsuri de represiune, al căror scop era aducerea „pe linie“ — conform ideologiei — a unei societăți considerate refractare la înaintarea spre mai bine.

Vestitul proces al lui Șahtî pusese capăt armistițiului dintre regim și „specialiști“, declarat în 1921. În ajunul lansării primului plan cincinal, lecția politică a procesului lui Șahtî era cît se poate de limpede: scepticismul, nehotărîrea, nepăsarea față de opera întreprinsă de partid nu puteau duce decît la „sabotaj“. Îndoiala nu era departe de trădare. *Spețeedstvo* — adică, în traducere literală, „hărțuirea specialistului“ — era adînc înrădăcinată în mentalitatea bolșevică, iar semnalul politic dat de procesul lui Șahtî a fost perfect înțeles la bază. Specialiștii — *speți* — urmau să fie țapii ispășitori pentru nerealizările economice și pentru nemulțumirile pricinuite de scăderea drastică a nivelului de trai. Încă de la sfîrșitul anului 1928, mii de cadre de conducere din industrie și de ingineri „burghezi“ au fost dați afară, nu au mai avut dreptul la cartele de alimente, nici la servicii medicale, fiind uneori chiar scoși din locuințe. În 1929, mii de funcționari ai Gosplanului, ai Consiliului Suprem al Economiei Naționale, ai comisariatelor poporului pentru Finanțe, Comerț și Agricultură au fost epurați sub pretextul „devierii de dreapta“, al „sabotajului“ ori al apartenenței la o clasă „de origine socială nesănătoasă“. Este adevărat că 80% din înalții funcționari de la Finanțe slujiseră sub vechiul regim![1]

Campania de epurare a unor servicii de administrație s-a înăsprit din vara lui 1930, cînd Stalin, nerăbdător să termine o dată pentru totdeauna cu „dreapta“, și mai ales cu Rîkov, care deținea încă funcția de șef al guvernului, a hotărît să dez-

[1] Lewin, *op. cit.*, pp. 330–334.

văluie legăturile acestora cu „specialiștii-sabotori". În august–septembrie 1930, GPU a intensificat arestările în rîndurile specialiștilor renumiți care ocupau posturi importante în Gosplan, la Banca de Stat și în cadrul Comisariatelor Poporului pentru Finanțe, Comerț și Agricultură. Printre personalitățile arestate se numărau profesorul Kondratiev — inventatorul binecunoscutelor „cicluri Kondratiev" și ministru adjunct la Aprovizionare în guvernul provizoriu din 1917, care conducea Institutul de prognoză al Comisariatului Poporului pentru Finanțe —, profesorii Makarov și Ceaianov, care dețineau posturi importante în Comisariatul Poporului pentru Agricultură, profesorul Sadîrin, membru al conducerii Băncii de Stat a URSS, profesorul Ramzin, apoi Groman, unul din statisticienii economiști cei mai renumiți ai Gosplanului și mulți alți specialiști de vază.[2]

La indicațiile lui Stalin, care urmărea îndeaproape cazul „specialiștilor burghezi", GPU pregătise dosare ce urmau să demonstreze existența unei rețele de grupări antisovietice reunite în cadrul unui așa-zis „Partid Țărănesc al Muncii", condus de Kondratiev, și al unui „Partid Industrial", avîndu-l în frunte pe Ramzin. Anchetatorii au reușit să obțină de la unele persoane arestate „declarații" cu privire la contactele lor cu „opozanții de dreapta" Rîkov, Buharin și Sîrțov, precum și la participarea lor la comploturile imaginare avînd drept scop eliminarea lui Stalin și răsturnarea regimului sovietic cu ajutorul unor organizații antisovietice din emigrație și al serviciilor de informații străine. Mergînd încă și mai departe, GPU a smuls de la doi instructori ai Academiei Militare „declarații" cu privire la pregătirea unui complot condus de șeful statului-major al Armatei Roșii, Mihail Tuhacevski. Așa cum arată scrisoarea adresată lui Sergo Ordjonikidze, Stalin nu și-a asumat atunci riscul de a-l aresta pe Tuhacevski, mărginindu-se la alte ținte, și anume „specialiștii-sabotori".[3]

Acest episod semnificativ arată clar că tehnicile și mecanismele de fabricare a problemelor legate de așa-zisele „grupări teroriste" din care ar fi făcut parte comuniști ce se opuneau liniei staliniste erau perfect rodate încă din 1930. Deocamdată, Stalin nu dorea și nici nu putea să meargă mai departe. Toate provocările și manevrele din această perioadă urmăreau scopuri destul de modeste: descurajarea ultimilor opozanți ai liniei staliniste din cadrul partidului și înspăimîntarea tuturor nehotărîților.

La 22 septembrie 1930, *Pravda* a publicat „declarațiile" a patruzeci și opt de funcționari ai Comisariatelor Poporului pentru Comerț și Finanțe, care se recunoscuseră vinovați de „neregulile din aprovizionarea țării și dispariția monedei de argint". Cu cîteva zile înainte, într-o scrisoare adresată lui Molotov, Stalin dăduse indicații în această privință: „Iată ce trebuie să facem: a) să epurăm radical aparatul Comisariatului Poporului pentru Finanțe și pe cel al Băncii de Stat, fără a ține seama de țipetele unor comuniști dubioși precum Piatakov-Briuhanov; b) să împușcăm neapărat vreo douăzeci–treizeci de sabotori infiltrați în aceste aparate [...]; c) să continuăm, pe tot teritoriul URSS, operațiunile GPU pentru recuperarea

---

[2] O. Khlevniouk, *op. cit.*, pp. 40–50.

[3] *Ibid.*, p. 49.

monedelor de argint aflate în circulație." La 25 septembrie 1930, cei patruzeci și opt de specialiști au fost executați.[4]

În lunile care au urmat au fost înscenate mai multe procese asemănătoare. Unele au fost judecate cu ușile închise, precum cel al „specialiștilor din Consiliul Suprem al Economiei Naționale" sau cel al „Partidului Țărănesc al Muncii". Altele au fost publice, ca procesul „Partidului Industrial", în cursul căruia opt acuzați au „recunoscut" că organizaseră o vastă rețea cuprinzînd două mii de specialiști, care urma să pună la cale subminarea economiei, la instigarea ambasadelor străine. Aceste procese au alimentat mitul sabotajului care, alături de cel al complotului, avea să se situeze în centrul regiei ideologice staliniste.

În patru ani, din 1928 în 1931, au fost excluse din funcții publice 138 000 de persoane, dintre care 23 000, cuprinse în prima categorie („dușmani ai puterii sovietice"), au fost lipsite de drepturi civice.[5] Vînătoarea de specialiști a fost și mai cumplită în întreprinderi, supuse presiunilor pentru depășirea planului de producție, care duceau la creșterea numărului de accidente, de rebuturi, de defecțiuni ale utilajelor. Din ianuarie 1930 pînă în iunie 1931, 48% din inginerii din Donbass au fost dați afară sau arestați; numai în sectorul transporturilor au fost „demascați" în cursul primului semestru al anului 1931 4 500 de „specialiști-sabotori". Vînătoarea de specialiști, la care se adăugau începerea lucrărilor la obiective nerealizabile, o scădere puternică a productivității și a disciplinei în muncă, disprețul nedisimulat față de constrîngerile economice, a dus în cele din urmă la dezorganizarea, pentru multă vreme, a funcționării întreprinderilor.

Dată fiind această criză de proporții, conducerea partidului s-a văzut nevoită să facă unele „corecții". La 10 iulie 1931, Biroul Politic a luat o serie de măsuri cu scopul de a limita arbitrarul ale cărui victime erau, din 1931, specialiștii: punerea imediată în libertate a mai multor mii de ingineri și tehnicieni, „cu prioritate din metalurgie și din minele de huilă", eliminarea oricărei discriminări care limita accesul la învățămîntul superior pentru copiii acestora, interdicția adresată GPU de a aresta un specialist fără acordul prealabil al comisariatului poporului din domeniul respectiv. Simpla înșiruire a acestor măsuri dovedea amploarea discriminărilor și a represiunilor la care fuseseră supuși, după procesul lui Șahtî, zeci de mii de ingineri, agronomi, tehnicieni și funcționari din administrație, de la toate nivelurile.[6]

Printre alte categorii sociale excluse din „noua societate socialistă" se aflau și membrii clerului. În anii 1929–1930 a avut loc a doua mare ofensivă a statului sovietic împotriva Bisericii, după cea din perioada 1918–1922. La sfîrșitul anilor '20, în ciuda contestării, de către un număr de ierarhi, a declarației de supunere a mitropolitului Serghei, succesorul patriarhului Tihon, față de puterea sovietică,

---

[4] *Pisma I.V. Stalina V.M. Molotovu*, Moscova, 1995, pp. 193–194.

[5] S. Ikonnikov, *Sozdanie i deiatelnost obedinennîh organov ȚKK-RKI v 1923–1934*, Moscova, 1971, pp. 212–214.

[6] S. Fitzpatrick, *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934*, Cambridge, 1979, pp. 213–217.

Biserica ortodoxă continua să aibă o pondere însemnată în societate. Din cele 54 692 de biserici active în 1914, vreo 39 000 erau încă deschise cultului la începutul lui 1929.[7] Emelian Iaroslavski, președintele Ligii celor fără de credință, întemeiată în 1925, afirma că mai puțin de zece milioane de persoane din cele o sută de milioane de locuitori ai țării „se lepădaseră" de religie.

Ofensiva antireligioasă din 1929–1930 a parcurs două etape. Prima, desfășurată în primăvara și vara lui 1929, a fost marcată de înăsprirea și reactivarea legislației antireligioase din anii 1918–1922. La 8 aprilie 1929 a fost promulgat un important decret care întărea controlul autorităților locale asupra vieții parohiilor și adăuga noi restricții activității societăților religioase. Orice activitate „dincolo de limitele satisfacerii nevoilor religioase" cădea sub incidența legii, în primul rînd a alineatului 10 al temutului articol 58 din Codul Penal, care stipula că „folosirea prejudecăților religioase ale maselor [...] în scopul subminării puterii de stat" era pasibilă de „o pedeapsă de la cel puțin trei ani de detenție pînă la pedeapsa cu moartea". La 26 august 1929, guvernul a instituit săptămîna de lucru continuă de cinci zile — cinci zile de muncă, o zi de odihnă —, eliminînd astfel duminica, ziua de odihnă pentru întreaga populație. Măsura era menită „să vină în sprijinul luptei pentru eradicarea religiei".[8]

Toate aceste hotărîri nu erau decît preludiul unor acțiuni mai directe, care aveau să facă parte din cea de-a doua etapă a ofensivei antireligioase. În octombrie 1929 a fost ordonată confiscarea clopotelor: „Dangătul clopotelor încalcă dreptul la odihnă al uriașelor mase ale populației atee de la orașe și sate." Slujitorii Bisericii au fost asimilați chiaburilor: copleșiți de impozite — taxele pe care trebuiau să le plătească preoții au crescut de zece ori în perioada 1928–1930 —, lipsiți de drepturi civice, ceea ce însemna că nu aveau cartele de alimente și nici acces la asistența medicală gratuită, preoții au fost adesea arestați, apoi exilați sau deportați. După unele date incomplete, peste treisprezece mii de slujitori ai Bisericii au fost „deschiaburiți" în 1930. În multe sate și tîrguri, colectivizarea a început, simbolic, cu închiderea bisericii, iar deschiaburirea cu preotul. Fapt semnificativ, aproape 14% dintre revoltele și mișcările țărănești înregistrate în 1930 au avut drept primă cauză închiderea bisericilor și confiscarea clopotelor.[9] Campania antireligioasă a ajuns la apogeu în iarna 1929–1930. La 1 martie 1930 fuseseră închise sau distruse 6 715 biserici. Bineînțeles, în urma faimosului articol al lui Stalin, „Beția succesului", din 2 martie 1930, o hotărîre a Comitetului Central a condamnat cu cinism „abaterile inadmisibile din cadrul luptei împotriva prejudecăților religioase, și mai ales închiderea administrativă a bisericilor fără consimțămîntul locuitorilor". Această condamnare formală nu a avut însă nici o urmare pentru soarta slujitorilor Bisericii care fuseseră deportați.

În anii următori, marile ofensive împotriva Bisericii au fost înlocuite cu o hărțuire administrativă zilnică a slujitorilor cultului și a comunităților religioase.

---

[7] N. Timasheff, *Religion in Soviet Russia*, Londra, 1943, p. 64.

[8] N. Werth, „Le Pouvoir soviétique et l'Eglise orthodoxe de la collectivisation à la Constitution de 1936", în *Revue d'Études comparatives Est-Ouest*, 1993, nr. 3–4, pp. 41–49.

[9] GARF, 374/28/145/13–26.

Răstălmăcind după bunul plac cele șaizeci și opt de articole ale decretului din 8 aprilie 1929, depășindu-și prerogativele în ceea ce privește închiderea bisericii, autoritățile locale continuau gherila, sub pretexte de tot felul: vechimea sau „starea neigienică" a clădirilor, „lipsa de siguranță", neplata impozitelor și a altor nenumărate contribuții impuse membrilor comunităților religioase. Lipsiți de drepturi civile, de loc de muncă, de posibilitatea de a-și cîștiga pîinea lucrînd ca salariați, supuși unor impozite arbitrare ca „elemente parazite care trăiesc din venituri nesalariale", slujitorii Bisericii nu au avut altă cale decît să devină „popi rătăcitori", trăind în afara legii, la marginea societății. Astfel s-au dezvoltat, ca răspuns la politica de supunere față de puterea sovietică inițiată de mitropolitul Serghei, mișcări schismatice, mai ales în ținuturile Voronej și Tambov.

Enoriașii lui Alekseî Bui, episcop de Voronej arestat în 1929 pentru atitudinea sa necruțătoare față de orice compromis între Biserică și regim, s-au organizat într-o Biserică de sine stătătoare, numită „Biserica ortodoxă adevărată", cu propriul său cler, adesea „rătăcitor", hirotonisit în afara Bisericii patriarhale care urma linia mitropolitului Serghei. Adepții acestei „Biserici din pustiu", care nu avea așezăminte de cult, se adunau pentru rugăciune în cele mai diverse locuri: case particulare, schituri, peșteri.[10] Acești „creștini ortodocși adevărați", după numele pe care ei înșiși și-l dăduseră, au fost supuși unor persecuții crunte, fiind arestați și deportați cu miile, în regim de coloniști speciali sau trimiși în lagăre. Cît despre Biserica ortodoxă, numărul lăcașurilor sale de cult și al celor care o slujeau a cunoscut, sub presiunea constantă a autorităților, o scădere accentuată, chiar dacă, așa cum o arăta recensămîntul anulat din 1937, 70% dintre adulți continuau să se declare credincioși. La 1 aprilie 1936 nu mai erau în URSS decît 15 835 de biserici ortodoxe în funcțiune (28% din numărul celor dinainte de revoluție), 4 830 de moschei (32% din numărul celor dinainte de revoluție) și cîteva zeci de biserici catolice și protestante. Cît despre numărul slujitorilor cultelor aflați în evidențe, acesta nu mai era decît de 17 857, față de 112 629 în 1914 și de aproximativ 70 000 în 1928. Clerul nu mai era, conform formulei oficiale, decît „o rămășiță a claselor muribunde".[11]

Chiaburii, *speți* și membrii clerului nu au fost însă singurele victime ale „revoluției anticapitaliste" de la începutul anilor '30. În ianuarie 1930, autoritățile au inițiat o vastă campanie de „lichidare a întreprinzătorilor particulari". Acțiunea era îndreptată mai ales împotriva negustorilor, a meșteșugarilor și a puținilor liber-profesioniști, cu totul aproape un milion și jumătate de persoane active care, în perioada NEP, lucraseră în sectorul privat, de altfel foarte modest. Acești întreprinzători particulari, al căror capital mediu din comerț nu depășea 1000 de ruble și din care 98% nu foloseau decît un singur salariat, au fost sărăciți într-o clipă printr-un impozit de zece ori mai mare, și confiscarea bunurilor, iar apoi, ca „elemente declasate", „trîndave" sau „nesănătoase", lipsiți de drepturi cetățenești; la

[10] W.C. Fletcher, *L'Église clandestine en Union soviétique*, Éditions A. Moreau, Paris, 1971.

[11] N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, pp. 291–304.

fel s-a întîmplat și cu o categorie amestecată de „foști" și „alți membri ai claselor avute și ai aparatului de stat țarist". Un decret din 12 decembrie 1930 cuprindea peste treizeci de categorii de *licenți*, adică cetățeni lipsiți de drepturi civice: „foști moșieri", „foști negustori", „foști nobili", „foști polițiști", „foști funcționari țariști", „foști chiaburi", „foști proprietari sau arendași de întreprinderi particulare", „foști ofițeri albi", slujitori ai cultelor, călugări, călugărițe, „foști membri ai partidelor politice" etc. Discriminările la care erau supuși *licenți*, care reprezentau în 1932 4% din alegători, adică, împreună cu familiile, șapte milioane de persoane, nu se limitau, firește, la lipsirea de dreptul de vot. În 1929–1932, și-au pierdut dreptul de a avea o locuință, dreptul la îngrijire medicală gratuită și la cartela de alimente. În 1933–1934 au fost luate măsuri și mai severe, care au mers pînă la expulzare, în cadrul operațiunilor de „pașaportizare" destinate curățirii orașelor de „elementele declasate".[12]

Smulgînd din rădăcini structurile sociale și modul de viață de la țară, colectivizarea forțată a satelor, urmată de industralizarea accelerată, duseșe la o migrație masivă a țăranilor spre orașe. Rusia țărănească s-a transformat într-o țară de vagabonzi, *Rusbrodiașceaia*. Între sfîrșitul lui 1928 și sfîrșitul lui 1932, orașele sovietice au fost năpădite de un val de țărani, estimat la douăsprezece milioane de persoane, care fugeau de colectivizare și de deschiaburire. Numai regiunile Moscovei și Leningradului au „înghițit" peste trei milioane și jumătate de migranți. Printre aceștia se aflau mulți țărani întreprinzători care preferaseră să fugă de acasă și chiar să se „autodeschiaburească" decît să intre în colhoz. În 1930–1931, nenumăratele șantiere au absorbit această mînă de lucru nepretențioasă. Din 1932 însă, afluxul masiv și necontrolat de populație fără căpătîi care „ruraliza" orașul, loc al puterii și vitrină a noii orînduiri socialiste, a început să îngrijoreze autoritățile, deoarece punea în primejdie întregul sistem de raționalizare conceput cu grijă din 1929, în care numărul de persoane luate în evidență crescuse de la douăzeci și șase de milioane la începutul lui 1930 la aproape patruzeci de milioane la sfîrșitul lui 1932, și transforma uzinele în uriașe „tabere de nomazi". Nu erau oare acești nou-veniți pricina unui șir întreg de „fenomene negative" — absenteismul, indisciplina în muncă, huliganismul, rebuturile, extinderea alcoolismului și a criminalității — care, după părerea autorităților, dezorganizau producția pe termen lung?[13]

Pentru a combate această stihie — termen care desemnează nu numai elementele dezlănțuite ale naturii, ci și anarhia și dezordinea —, autoritățile au adoptat, în noiembrie–decembrie 1932, o serie de măsuri represive care mergeau de la penalizarea fără precedent a relațiilor de muncă pînă la încercarea de a curăța orașele de „elementele de origine socială nesănătoasă". Legea din 15 noiembrie 1932 prevedea sancțiuni aspre pentru absența de la lucru, printre care concedierea pe loc, retragerea cartelelor de alimente și evacuarea din locuință. Scopul său declarat era de a-i demasca pe „pseudo-muncitori". Decretul din 4 decembrie 1932,

[12] A.I. Dobkin, „Licenți, 1918–1936", în *Zvenia*, vol. 2 (Moscova, 1992), pp. 600–620.
[13] M. Lewin, *op. cit.*, pp. 311–317.

prin care eliberarea noilor cartele de alimente trecea în răspunderea întreprinderilor, avea ca principal obiectiv eliminarea tuturor „sufletelor moarte" și a „paraziților" înscriși fără drept pe unele liste orășenești de cartele, alcătuite fără prea multă grijă.

Cheia de boltă a dispozitivului a fost însă introducerea, la 27 decembrie 1932, a pașaportului intern. „Pașaportizarea" populației răspundea unor cerințe explicit definite în preambulul decretului: lichidarea „parazitismului social", împiedicarea „infiltrării" chiaburilor în centrele orășenești și a activității lor în piețe, limitarea exodului rural, menținerea curățeniei sociale a orașelor. Toți orășenii adulți, adică peste vîrsta de 16 ani, care nu erau lipsiți de drepturi cetățenești, precum și lucrătorii de la căile ferate, salariații permanenți de pe șantierele de construcții, muncitorii agricoli de la gospodăriile de stat primeau un pașaport eliberat de miliție. Pașaportul nu era însă valabil fără ștampila oficială care certifica adresa legală (*propiska*) a orășeanului. *Propiska* stabilea statutul orășeanului, cu toate „avantajele" sale: cartela de alimente, asigurarea socială, dreptul la locuință. Orașele au fost împărțite în două categorii: „deschise" și „închise". Orașele „închise" — Moscova, Leningrad, Kiev, Odessa, Minsk, Harkov, Rostov-pe-Don, la început și Vladivostok — aveau un statut privilegiat, erau mai bine aprovizionate; domiciliul definitiv nu se obținea decît prin rudenie, căsătorie sau loc de muncă specific, care dădea dreptul la *propiska*. În orașele „deschise", *propiska* se obținea mai ușor.

Operațiunile de „pașaportizare" a populației, care s-au prelungit pînă la sfîrșitul anului 1933 — au fost eliberate 27 de milioane de pașapoarte —, au permis autorităților să „curețe" orașele de elementele nedorite. Începută la Moscova la 5 ianuarie 1933, prima săptămînă de „pașaportizare" a douăzeci de mari întreprinderi industriale din capitală a dus la „descoperirea" a 3 450 de „foști albgardiști, foști chiaburi și a altor elemente criminale". În total, în orașele „închise", aproape 385 000 de persoane nu au primit pașaportul, fiind obligate să-și părăsească locul de reședință și să se stabilească într-un alt oraș, chiar „deschis". „Binențeles, la această cifră se adaugă", recunoștea șeful secției pașapoarte a NKVD într-un raport din 13 august 1934, „toți aceia care, la anunțarea operațiunii de «pașaportizare», au preferat să-și părăsească orașul din proprie inițiativă, conștienți fiind că nu vor putea primi pașaport. La Magnitogorsk, de pildă, aproape 35 000 de persoane au părăsit orașul. [...] La Moscova, în primele două luni ale operațiunii, populația a scăzut cu 60 000 de persoane. La Leningrad, într-o singură lună, 54 000 de persoane au dispărut fără urmă". În urma acestei operațiuni, peste 420 000 de persoane au părăsit orașele „deschise".[14]

Controalele miliției și arestarea persoanelor fără acte au dus la exilul a sute de mii de persoane. În decembrie 1933, Ghenrih Iagoda a ordonat serviciilor sale să „curețe" în fiecare săptămînă piețele din orașele „închise". În cursul primelor opt luni ale anului 1934, numai în orașele „închise", peste 630 000 de persoane au fost reținute pentru încălcarea regimului pașapoartelor. 65 661 dintre acestea au fost trimise la închisoare pe căi administrative, apoi deportate, în general ca „elemen-

[14] GARF, 1235/2/1650/27–34.

te declasate", cu statut de coloniști speciali, 3 596 au fost trimise în judecată, iar 175 627 exilate fără statut de coloniști speciali; restul s-au ales doar cu amenzi.[15]

Cele mai spectaculoase operațiuni s-au desfășurat în cursul anului 1933: în intervalul 28 iunie–3 iulie au fost arestați și deportați în „satele de muncă" din Siberia 5 470 țigani din Moscova[16]; între 8 și 12 iulie, la Kiev au fost arestate și deportate 4 750 de „elemente declasate"; în aprilie, iunie și iulie 1933 au fost ridicate și deportate trei contingente de „elemente declasate" de la Moscova și Leningrad[17], în total 18 000 de persoane. Primul dintre aceste contingente a fost trimis pe insula Nazino, unde au murit într-o singură lună două treimi dintre deportați.

Iată ce scria, în raportul citat mai sus, instructorul de partid de la Narîm cu privire la identitatea unora dintre aceste așa-zise „elemente declasate", deportate în urma unei simple descinderi a poliției:

> „Aș putea da nenumărate exemple de deportare total nejustificată. Din nefericire, toți acești oameni, care aveau cam aceeași stare socială, muncitori, membri de partid, au murit, pentru că nu erau deloc obișnuiți cu condițiile. Novojilov Vladimir, din Moscova. Șofer la uzina Kompresor din Moscova, fruntaș de trei ori. Soție și copil la Moscova. Se pregătea să meargă la film cu soția. În timp ce ea se îmbrăca, el a coborît după țigări. A fost ridicat din stradă. Vinogradova, colhoznică. Mergea la fratele ei, șef la secția de miliție în sectorul 8, la Moscova. A fost ridicată la coborîrea din tren într-una din gările orașului și deportată. Voikin, Nikolai Vasilievici, comsomolist din 1929, muncitor la uzinele Textilistul Roșu din Serpuhov. Fruntaș de trei ori. Se ducea într-o duminică la un meci de fotbal. Uitase să-și ia actele. Ridicat, deportat. Matveev, I.M. Muncitor constructor pe șantierul fabricii de panificație nr. 9. Avea pașaport de muncitor sezonier, valabil pînă în decembrie 1933. Ridicat cu tot cu pașaport. A spus că nimeni nu catadicsise să arunce măcar o privire asupra actelor…"[18]

Curățarea orașelor din anul 1933 a fost însoțită de numeroase alte acțiuni punctuale, desfășurate în același spirit, atît în cadrul serviciilor administrative, cît și al întreprinderilor. În transporturile feroviare, sector strategic condus cu mînă de fier de Andreev, apoi de Kaganovici, 8% din lucrători, adică aproape 20 000 de persoane, au fost dați afară în primăvara lui 1933. Iată, legat de desfășurarea uneia dintre aceste operațiuni, un fragment din raportul din 5 ianuarie 1933 al șefului secției Transporturi a GPU cu privire la „înlăturarea elementelor contrarevoluționare și antisovietice din cadrul căilor ferate":

„Operațiunile de epurare efectuate de secția Transporturi a GPU din regiunea nr. 8 au dus la următoarele rezultate: penultima operațiune de epurare, 700 de persoane arestate și trimise în judecată, printre care: jefuitori de colete 325, huligani (scandalagii mărunți) și elemente criminale 221, bandiți 27, elemente contrarevoluționare 127; 73 jefuitori de colete făcînd parte din bande organizate au fost exe-

---

[15] *Ibid.*

[16] GARF, 9479/1/19/7; N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, pp. 43–44.

[17] GARF, 9479/1/19/19.

[18] V.P. Danilov, S.A. Krasilnikov, *op. cit.*, vol. 3, pp. 96–99.

cutați. În cursul ultimei operațiuni de epurare [...] au fost arestate circa 200 de persoane. Este vorba în principal de elemente chiaburești. În afară de aceasta, 300 de persoane dubioase au fost date afară pe cale administrativă. Astfel, în cursul ultimelor patru luni, 1 270 de persoane au fost, într-un fel sau altul, îndepărtate din rețea. Curățenia continuă."[19]

În primăvara anului 1934, guvernul a luat o serie de măsuri represive împotriva numeroșilor tineri vagabonzi și delincvenți mărunți care se înmulțiseră peste măsură în orașe în urma deschiaburirii, a foametei, a înrăutățirii raporturilor sociale în general. La 7 aprilie 1935, Biroul Politic a adoptat un decret care prevedea „trimiterea în judecată și aplicarea tuturor sancțiunilor penale prevăzute de lege pentru adolescenți, începînd de la vîrsta de doisprezece ani, învinuiți de tîlhărie, acte de violență, vătămare corporală, acte de mutilare și omor". După cîteva zile, guvernul a trimis procuraturii o instrucțiune secretă în care se preciza că sancțiunile penale aplicate adolescenților cuprindeau „și măsura supremă de protecție socială", adică pedeapsa cu moartea. Prin urmare, vechile prevederi ale Codului Penal care interziceau aplicarea pedepsei cu moartea pentru minori au fost abrogate.[20] Pe de altă parte, NKVD-ul a fost însărcinat cu reorganizarea „centrelor de primire și de repartiție a minorilor", care fuseseră pînă atunci subordonate Comisariatului Poporului pentru Învățămînt, și cu înființarea unor „colonii de muncă" pentru minori.

Cu toate acestea, dată fiind amploarea crescîndă a delincvenței juvenile și a vagabondajului, măsurile nu au avut nici un efect. Așa cum arată raportul cu privire la „lichidarea vagabondajului minorilor în perioada 1 iulie 1935–1 octombrie 1937":

„În pofida reorganizării serviciilor, situația nu s-a îmbunătățit cîtuși de puțin. [...] Din februarie 1937 s-a constatat un puternic aflux de vagabonzi din zonele rurale, mai ales din regiunile afectate de recolta slabă din 1936. [...] Plecările în masă ale copiilor de la sate, din pricina greutăților materiale temporare cu care erau confruntate familiile lor, se explică nu numai prin organizarea defectuoasă a caselor de întrajutorare din colhozuri, ci și prin samavolniciile conducătorilor din numeroase colhozuri care, dornici să scape de tinerii cerșetori și de vagabonzi, le dau acestora niște «adeverințe de vagabondaj și de cerșetorie» și îi trimit spre gări și spre orașele din apropiere. [...] Pe de altă parte, administrația și miliția căilor ferate, în loc să-i aresteze pe minorii vagabonzi și să-i trimită spre centrele de primire și de repartiție ale NKVD, se mărginesc să-i bage cu forța în trenurile aflate în trecere, pentru a «curăța sectorul» [...], iar vagabonzii ajung astfel în orașele mari."[21]

Cîteva cifre sugerează amploarea fenomenului. Numai în cursul anului 1936, peste 125 000 de minori vagabonzi au trecut prin „centrele de primire" ale NKVD; între 1935 și 1939, peste 155 000 de minori au fost închiși în coloniile de

[19] ȚRȚHIDNI, 17/120/94/133–136.
[20] O. Khlevniouk, *op. cit*, pp. 154–156.
[21] GARF, 1235/2/2032/15–29.

muncă ale NKVD, iar 92 000 de copii în vîrstă de doisprezece pînă la șaisprezece ani au fost trimiși în judecată numai în anii 1936–1939. La 1 aprilie 1939, peste 10 000 de copii se aflau închiși în lagărele cuprinse în sistemul cunoscut sub numele de Gulag.[22]

În prima jumătate a anilor '30, proporțiile represiunii declanșate de partidul-stat împotriva societății a cunoscut variații de intensitate ciclice, în care momentele de înfruntare violentă, cu tot cortegiul lor de măsuri de teroare și de epurări în masă, alternau cu clipele de răgaz ce permiteau restabilirea unui oarecare echilibru și chiar împiedicarea unui haos care risca să alimenteze o confruntare permanentă și să ducă astfel la pierderea completă a controlului asupra situației.

Primăvara anului 1933 a fost fără îndoială apogeul primului mare ciclu de teroare, care începuse la sfîrșitul anului 1929, o dată cu inițierea deschiaburirii. Autoritățile s-au găsit în fața unor probleme cu adevărat inedite. Și apoi, cum să asiguri, în regiunile pustiite de foamete, lucrările agricole în vederea recoltei următoare? „Dacă nu ținem seama de nevoile minime ale colhoznicilor — avertizase în toamna lui 1932 un important conducător de partid la nivel regional —, nu va mai fi nimeni care să semene și să asigure producția."

Pe urmă, ce să faci cu sutele de mii de arestați care umpleau pușcăriile și pe care sistemul lagărelor nu era în stare să-i exploateze? „Ce efect pot avea asupra populației legile noastre peste măsură de aspre", se întreba un alt conducător local de partid în martie 1933, „cînd se știe că la propunerea procuratorii, sute de colhoznici, condamnați luna trecută la doi ani și mai mult de închisoare pentru sabotarea semănăturilor, au și fost eliberați?"

Reacția autorităților la aceste două situații-limită din vara anului 1933 a dezvăluit două orientări diferite, care însă s-au amestecat, au alternat și au coexistat într-un echilibru fragil, caracteristic întregii perioade cuprinse între vara lui 1933 și toamna lui 1936, înainte de declanșarea Marii Terori.

La prima întrebare — cum să asiguri, în ținuturile pustiite de foamete, lucrările agricole pentru recolta următoare —, răspunsul autorităților a fost cît se poate de expeditiv: au fost organizate ridicări în masă ale populației orășenești, care a fost trimisă apoi la sate *manu militari*.

„Mobilizarea mîinii de lucru orășenești", scria la 20 iulie 1933 consulul italian la Harkov, „a luat proporții uriașe. [...] Săptămîna aceasta, au fost trimise la țară cel puțin 20 000 de persoane pe zi. [...] Ieri au înconjurat bazarul, au ridicat toți oamenii în putere, bărbați, femei, băieți și fete, și i-au dus la gară, sub paza GPU, de unde i-au trimis la cîmp."[23]

Sosirea în număr mare a orășenilor în satele înfometate nu s-a desfășurat fără incidente. Țăranii dădeau foc barăcilor unde fuseseră cazați „mobilizații", avertizați de autorități să nu se aventureze prin satele „pline de canibali". Totuși, datorită condițiilor meteorologice extrem de favorabile, mobilizării forței de muncă

[22] J.A. Getty, G.T. Rittersporn, V.N. Zemskov, „Les victimes de la répression pénale dans l'URSS d'avant-guerre", în *Revue des Études Slaves*, vol. 65(4), 1993, p. 641.

[23] A. Graziosi, *Lettres de Kharkov...*, *art. cit.*, p. 77.

disponibile de la orașe, instinctului de supraviețuire al celor care mai rămăseseră la sate și care, neavînd voie să le părăsească, nu aveau de ales și trebuiau, așadar, să lucreze pămîntul care nu mai era al lor sau să moară, regiunile lovite de foamete în 1932–1933 au dat, în toamna lui 1933, o recoltă destul de bună.

La cea de-a doua întrebare — ce să faci cu mulțimea de deținuți care umpleau închisorile —, autoritățile au dat un răspuns pragmatic, eliberînd sute de mii de persoane. O circulară confidențială a Comitetului Central din 8 mai 1933 recunoștea necesitatea de a „reglementa arestările [...] făcute de oricine", de a „descongestiona locurile de detenție" și de a „reduce, în termen de două luni, numărul total al deținuților, cu excepția celor din lagăre, de la 800 000 la 400 000".[24] Operațiunea de „descongestionare" a durat mai mult de un an, timp în care au fost eliberate cam 320 000 de persoane.

Anul 1934 a fost marcat de o oarecare acalmie în politica represivă. O dovedește scăderea accentuată a numărului de condamnări pentru problemele aflate în competența GPU, la 79 000 față de 240 000 în 1933.[25] Poliția politică a fost reorganizată. Conform unui decret din 10 iulie 1934, GPU devenea o direcție a noului Comisariat al Poporului pentru Afacerile Interne, unificat la scara întregii URSS, părînd să se piardă astfel printre alte direcții mai puțin temute, precum miliția muncitorească și țărănească. Purtînd sigla Comisariatului Poporului pentru Afacerile Interne — *Narodnîi Komissariat Vnutrennîh Del,* adică NKVD —, „noua" poliție politică își pierdea o parte din atribuțiile judiciare; după anchetă, dosarele urmau să fie „predate organelor judecătorești competente", ea nemaiavînd, așadar, posibilitatea de a hotărî execuții fără avizul autorităților politice centrale. Se înființa, de asemenea, o procedură de recurs: toate condamnările la moarte trebuiau confirmate de o comisie a Biroului Politic.

Aceste dispoziții, prezentate ca măsuri „menite să întărească legalitatea socialistă", nu au avut totuși decît efecte extrem de limitate. Urmărirea hotărîrilor de arestare de către Procuratură s-a dovedit fără rost, pentru că procurorul general Vîșinski a lăsat lucrurile la latitudinea organelor represive. Pe de altă parte, încă din septembrie 1934, Biroul Politic a încălcat procedurile pe care el însuși le stabilise cu privire la confirmarea condamnărilor la pedeapsa capitală, autorizînd conducătorii dintr-un număr de regiuni să nu dea socoteală Moscovei în cazul condamnărilor la moarte pronunțate pe plan local. Acalmia a fost de scurtă durată.

Moartea lui Serghei Kirov, membru al Biroului Politic și prim-secretar al organizației de partid din Leningrad, asasinat la 1 decembrie 1934 de către Leonid Nikolaev, un tînăr comunist exaltat care izbutise să pătrundă, înarmat, în Institutul Smolnîi, sediul conducerii de partid din Leningrad, a fost semnalul unui nou val de represiuni.

Vreme de mai multe decenii a fost intens vehiculată ipoteza participării directe a lui Stalin la asasinarea principalului său „rival" politic, mai ales după „dezvăluirile" făcute de Nikita Hrușciov în „Raportul secret" prezentat în noaptea de 24/25 februarie în fața delegaților sovietici prezenți la cel de-al XX-lea Congres al PCUS.

---

[24] ȚRȚHIDNI, 17/3/922/56–58.

[25] V. Popov, *art. cit.*, p. 28.

Această ipoteză a fost recent infirmată, cu deosebire în lucrarea Allei Kirilina[26], care se sprijină pe unele surse arhivistice inedite. În orice caz, asasinarea lui Kirov a fost folosită din plin de Stalin în scopuri politice. Într-adevăr, evenimentul întruchipa în mod strălucit ideea de complot, aflată mereu în centrul retoricii staliniste, contribuind la menținerea unei atmosfere de criză și tensiune și putînd sluji, în orice clipă, drept dovadă palpabilă — în realitate, drept unic element — a existenței unei vaste conspirații care punea în primejdie țara, conducătorii, socialismul. De asemenea, oferea o excelentă explicație pentru slăbiciunile sistemului: dacă lucrurile mergeau rău, dacă viața era grea, în loc să fie, după binecunoscuta expresie a lui Stalin, „veselă și luminoasă", vina era a „asasinilor lui Kirov".

La cîteva ore după anunțarea asasinatului, Stalin a redactat un decret cunoscut sub numele de „legea de la 1 decembrie". Această măsură excepțională, aplicată în urma hotărîrii personale a lui Stalin, și care nu a fost votată de Biroul Politic decît după două zile, prevedea reducerea la zece zile a anchetelor în problemele de terorism, judecarea lor în lipsa părților și executarea imediată a sentințelor de condamnare la moarte. Legea, care însemna ruperea de procedurile stabilite cu cîteva luni mai devreme, avea să fie instrumentul ideal în aplicarea Marii Terori.[27]

În săptămînile care au urmat, un mare număr de vechi opozanți ai lui Stalin din cadrul partidului au fost învinuiți de activități teroriste. La 22 decembrie 1934, presa a anunțat că „odioasa crimă" fusese opera unui „grup terorist ilegal", din care făceau parte, în afară de Nikolaev, treisprezece vechi „zinovieviști" pocăiți, și care era condus de un așa-zis „Centru de la Leningrad". Toți membrii grupului au fost judecați cu ușile închise în zilele de 28 și 29 decembrie, condamnați la moarte și executați imediat. La 9 ianuarie 1935 s-a deschis procesul miticului „Centru contrarevoluționar zinovievist de la Leningrad", în care au fost implicate șaptezeci și șapte de persoane, mulți activiști de frunte ai partidului, care se opuseseră în trecut liniei staliniste și care au fost condamnați la pedepse cu închisoarea. Descoperirea „Centrului de la Leningrad" a fost urmată de cea a „Centrului de la Moscova", cu nouăsprezece pretinși membri, printre care se numărau Kamenev și Zinoviev în persoană; toți au fost acuzați de „complicitate ideologică" cu asasinii lui Kirov și judecați la 16 ianuarie 1935. Zinoviev și Kamenev au recunoscut că „vechea activitate a opoziției nu putea, prin forța împrejurărilor obiective, decît să stimuleze degradarea acestor criminali". Recunoașterea stupefiantei „complicități ideologice", după atîta căință și renegare publică, urma să facă din cei doi vechi conducători victimele unei parodii de justiție. Cei doi au fost condamnați unul la cinci, altul la zece ani de temniță grea. În total, în două luni, din decembrie 1934 pînă în februarie 1935, 6 500 de persoane au fost condamnate după noile proceduri prevăzute de legea de la 1 decembrie 1934 privitoare la terorism.[28]

---

[26] Alla Kirilina, *L'Assasinat de Kirov. Destin d'un stalinien. 1888–1934*, Le Seuil, Paris, 1995.

[27] R. Conquest, *La Grande Terreur*, R. Laffont, Paris, 1995, pp. 429–430.

[28] O. Khlevniouk, *op. cit.*, pp. 150–154.

A doua zi după condamnarea lui Zinoviev și a lui Kamenev, Comitetul Central a trimis tuturor organizațiilor de partid o circulară secretă intitulată: „Învățăminte în urma evenimentelor legate de uciderea mîrșavă a tovarășului Kirov". În text se afirma existența unui complot condus de „două centre zinovieviste [...], care ascundeau de fapt o organizație de albgardiști" și se amintea că istoria partidului fusese și rămînea o luptă permanentă împotriva „grupurilor antipartinice": troțkiști, „centraliști-democrați", „deviaționiști de dreapta", „avortoni dreptostîngiști" și alții. Erau, așadar, suspecți toți cei care se pronunțaseră cîndva împotriva liniei staliniste. Vînătoarea de vechi opozanți s-a intensificat. La sfîrșitul lunii ianuarie 1935, 988 vechi partizani ai lui Zinoviev au fost expulzați din Leningrad și trimiși spre Siberia sau Iakuția. Comitetul Central a dat ordin tuturor organizațiilor locale de partid să alcătuiască liste cu comuniștii excluși în anii 1926–1928 pe motivul apartenenței la „blocul troțkist și troțkisto-zinovievist". Pe baza acestor liste au fost făcute arestările de mai tîrziu. În mai 1935, Stalin a transmis organelor locale de partid o nouă scrisoare a Comitetului Central, prin care se cerea o verificare minuțioasă a fiecărui comunist.

Versiunea oficială a asasinării lui Kirov, cum că fusese comisă de un individ care se strecurase în Smolnîi cu ajutorul unui carnet de partid „fals", demonstra limpede „uriașa importanță politică" a campaniei de verificare a carnetelor membrilor de partid. Aceasta a durat mai mult de șase luni și a beneficiat de participarea activă a aparatului poliției politice, NKVD furnizînd organelor de partid dosare cu privire la comuniștii „dubioși", iar organizațiile de partid comunicînd la rîndul lor NKVD informațiile legate de membrii excluși cu prilejul campaniei de „verificare". În urma verificării au fost excluși 9% din membrii de partid, adică aproape 250 000 de persoane.[29] După unele date incomplete, prezentate plenarei Comitetului Central la sfîrșitul lunii decembrie 1935 de către Nikolai Ejov, șeful secției centrale de cadre și coordonator al operațiunii, 15 218 „dușmani" dați afară din partid au fost arestați în cursul acestei campanii. Totuși, operațiunea se desfășurase, după părerea lui Ejov, cu totul necorespunzător. Durase de trei ori mai mult decît fusese prevăzut, cauzele fiind „reaua-voință, vecină cu sabotajul", a unui mare număr de „elemente birocratice pătrunse în cadrul aparatelor de partid". În pofida chemărilor autorităților centrale la demascarea troțkiștilor și a zinovieviștilor, doar 3% dintre cei excluși aparțineau acestor categorii. Conducătorii de partid locali se arătaseră adesea reticenți la ideea „luării de contact cu organele NKVD și predării la Centru a unei liste individuale a persoanelor ce urmau să fie deportate fără întîrziere prin hotărîre administrativă". Pe scurt, credea Ejov, campania de verificare a carnetelor de partid arătase că „girul solidar" al aparatelor locale de partid împiedica orice control eficient al autorităților centrale asupra a tot ceea ce se întîmpla de fapt în țară.[30] Era o concluzie de cea mai mare importanță, pe care Stalin nu avea s-o uite.

---

[29] *Ibid.*, p. 158.

[30] O. Khlevniouk, *op. cit.*, pp. 156–159; despre această campanie, J.A. Getty, *Origins of the Great Purges: the Soviet CP Reconsidered, 1933–1938*, Cambridge VP, 1985; ȚRȚHIDNI, 17/120/240.

Valul de teroare declanșat imediat după asasinarea lui Kirov nu s-a abătut doar asupra vechilor opozanți din cadrul partidului. Sub pretext că „elemente teroriste albgardiste trecuseră granița de vest a URSS", Biroul Politic a decretat, la 27 decembrie 1934, deportarea a două mii de „familii antisovietice" din raioanele de graniță ale Ucrainei. La 15 martie 1935 au fost luate măsuri asemănătoare pentru deportarea tuturor „elementelor nesigure din raioanele de graniță ale regiunii Leningrad și ale republicii autonome Karelia [...] spre Kazahstan și Siberia Occidentală". Era vorba în primul rînd de finlandezi, primele victime ale deportărilor etnice care aveau să atingă apogeul în timpul războiului. Această primă deportare masivă a aproape zece mii de persoane pe criterii de naționalitate a fost urmată de o a doua, în primăvara lui 1936, care a cuprins peste cincisprezece mii de familii poloneze și germane din Ucraina (aproximativ cincizeci de mii de persoane), deportate în ținutul Karaganda din Kazahstan și instalate în colhozuri.[31]

Așa cum o dovedește numărul condamnărilor pronunțate în cazuri de competența NKVD — 267 000 în 1935, peste 274 000 în 1936[32] —, valul de represiuni a cunoscut o nouă intensificare în cursul celor doi ani. Puține au fost măsurile adoptate în această perioadă pentru a mai liniști lucrurile: desființarea categoriei de *licenți*, anularea condamnărilor la pedepse mai mici de cinci ani pronunțate împotriva colhoznicilor, eliberarea înainte de termen a 37 000 de persoane condamnate în temeiul legii din 7 august 1932, repunerea în drepturile civile a coloniștilor speciali deportați, abrogarea discriminărilor care interziceau accesul copiilor de deportați la învățămîntul superior. Măsurile erau însă contradictorii. Astfel, chiaburii deportați, repuși în principiu în drepturile civile după cinci ani de deportare, nu au avut pînă la urmă voie să-și părăsească domiciliul forțat. O dată repuși în drepturi, oamenii începuseră să se întoarcă în sat, ceea ce crease o mulțime de probleme, care de care mai încurcate. Puteau fi primiți în colhoz? Unde urmau să locuiască, de vreme ce bunurile și casele le fuseseră luate? Logica represiunii nu admitea decît răgazul, nu și întoarcerea înapoi.

Tensiunile dintre regim și societate s-au agravat cînd puterea a hotărît să recupereze mișcarea stahanovistă, născută după vestitul „record" stabilit de minerul Andrei Stahanov, care îndeplinise paisprezece norme la scoaterea cărbunelui printr-o bună organizare a echipei, și să promoveze o vastă campanie de ridicare a productivității muncii. În noiembrie 1935, la numai două luni de la celebrul record al lui Stahanov, s-a ținut la Moscova o ședință a muncitorilor fruntași. Stalin a subliniat caracterul „profund revoluționar al unei mișcări eliberate de conservatorismul inginerilor, tehnicienilor și conducătorilor de întreprinderi". În condițiile funcționării industriei sovietice din acea vreme, organizarea de zile, săptămîni, decade stahanoviste dezorganiza producția pentru multă vreme; utilajele se defectau, accidentele de muncă se înmulțeau, „recordurile" erau urmate de o

[31] ȚRȚHIDNI, 17/162/17; O. Khlevniouk, *op. cit.*, p. 154; N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, pp. 376–377.

[32] V. Popov, *art. cit.*, p. 28.

perioadă de scădere a producției. Întorcîndu-se la *spețeedstvo* din anii 1928–1931, autoritățile au pus, firește, dificultățile economice pe seama unor așa-ziși sabotori infiltrați printre cadrele de conducere, ingineri și specialiști. O vorbă nelalocul ei despre stahanoviști, slăbirea ritmului în producție, un incident tehnic erau considerate acțiuni contrarevoluționare. În cursul primului semestru al anului 1936, peste paisprezece mii de cadre de conducere din industrie au fost arestate sub învinuirea de sabotaj. Stalin s-a folosit de campania stahanovistă pentru a înăspri politica represivă și pentru a declanșa un nou val de represiuni, de această dată fără precedent, care a intrat în istorie sub numele de „Marea Teroare“.

10

Marea Teroare
(1936–1938)

S-a scris o mulțime despre „Marea Teroare", pe care sovieticii au numit-o și *Ejovșcina,* adică „vremea lui Ejov". Într-adevăr, în cei doi ani în care Nikolai Ejov s-a aflat în fruntea NKVD (septembrie 1936 – noiembrie 1938), represiunea a luat o amploare fără precedent, lovind toate păturile populației sovietice, de la activiștii din Biroul Politic pînă la cetățenii obișnuiți, arestați în stradă pentru îndeplinirea planului de represiune a „elementelor contrarevoluționare". Timp de mai multe decenii, tragedia Marii Terori a fost trecută sub tăcere. În Occident nu au fost reținute din această perioadă decît cele trei procese publice răsunătoare de la Moscova din august 1936, ianuarie 1937 și martie 1938, în cursul cărora tovarășii cei mai cunoscuți ai lui Lenin (Zinoviev, Kamenev, Krestinski, Rîkov, Piatakov, Radek, Buharin și alții) au mărturisit vini de neiertat: organizarea de „centre teroriste" de influență „troțkisto-zinovievistă" sau „troțkistă de dreapta", avînd drept scop răsturnarea guvernului sovietic, asasinarea conducătorilor acestuia, revenirea la capitalism, executarea de acte de sabotaj, subminarea puterii militare a URSS, dezmembrarea Uniunii Sovietice și desprinderea de aceasta, în folosul statelor străine, a Ucrainei, Bielorusiei, Gruziei, Armeniei, precum și a Extremului Orient sovietic...

Formidabil eveniment-spectacol, procesele de la Moscova au fost și un fel de eveniment-ecran, care a deturnat atenția observatorilor străini invitați la spectacol de la tot ceea ce se petrecea în spate și în imediata apropiere, adică represiunea în masă a tuturor categoriilor sociale. Pentru acești observatori, care trecuseră deja sub tăcere deschiaburirea, foametea, extinderea sistemului de lagăre, anii 1936–1938 nu au însemnat decît ultimul act al luptei politice dintre Stalin și principalii săi rivali, care durase mai bine de zece ani, sfîrșitul înfruntării dintre „birocrația stalinistă termidoriană" și „vechea gardă leninistă", credincioasă angajamentelor sale revoluționare.

Reluînd principalele teme ale lucrării lui Troțki *Revoluția trădată*, apărută în 1936, editorialistul cunoscutului cotidian francez *Le Temps* scria, la 27 iulie 1936:

„Revoluția rusă a ajuns la Termidor. Domnul Stalin a măsurat zădărnicia ideologiei marxiste pure și a mitului revoluției universale. Bun socialist, fără îndoială, dar patriot înainte de toate, Stalin știe ce primejdii reprezintă pentru țara sa această ideologie și acest mit. Visul său este probabil un despotism luminat, un soi de paternalism care nu are nimic cu capitalismul, dar nici cu himerele comunismului."

La rîndul său, *L'Écho de Paris* exprima, la 30 ianuarie 1937, aceeași idee, dar în termeni mai plastici și mai puțin politicoși:

„Gruzinul cu frunte îngustă se apropie fără să vrea de Ivan cel Groaznic, de Petru cel Mare și de Ecaterina a II-a. Ceilalți, pe care i-a măcelărit, sînt revoluționarii rămași credincioși unor idealuri diabolice, niște nevrozați cuprinși de o poftă nestăvilită de distrugere."[1]

A trecut multă vreme pînă cînd „Raportul secret" al lui Hrușciov la cel de-al XX-lea Congres al PCUS, din 25 februarie 1956, a ridicat în sfîrșit vălul de pe „numeroasele acte de încălcare a legalității socialiste, comise în anii 1936–1938 împotriva unor conducători și activiști de partid". În anii următori, un număr de conducători, mai cu seamă militari, au fost reabilitați. În legătură cu victimele „obișnuite" s-a păstrat însă o tăcere desăvîrșită. Firește, la cel de-al XXII-lea Congres al PCUS, din octombrie 1961, Hrușciov a recunoscut în mod public faptul că „represiunile în masă [...] loviseră cetățeni sovietici de rînd și cinstiți", dar nu a suflat un cuvînt despre amploarea represiunilor, de care fusese direct răspunzător, alături de mulți alți conducători din generația sa.

La sfîrșitul anilor '60, pe baza mărturiilor sovieticilor fugiți în Vest și a unor publicații ale emigrației, dar și sovietice, din perioada „dezghețului hrușciovist", istoricul Robert Conquest a reconstituit, în linii mari, schema generală a Marii Terori, deși cu unele extrapolări uneori hazardate cu privire la mecanismele de luare a deciziei și o supraevaluare exagerată a numărului de victime.[2]

Lucrarea lui Robert Conquest a dat naștere la numeroase discuții, legate mai ales de gradul de centralizare a terorii, rolul jucat de Stalin și de Ejov, numărul victimelor. De exemplu, unii istorici din școala revizionistă americană au contestat ideea conform căreia Stalin planificase în amănunt desfășurarea evenimentelor din perioada 1936–1938. Insistînd, dimpotrivă, pe creșterea tensiunii dintre autoritățile centrale și organele locale, din ce în ce mai puternice, precum și pe „derapajele" unei represiuni în mare măsură necontrolate, aceștia au explicat uriașa amploare a represiunilor din anii 1936–1938 prin faptul că organele locale, vrînd să deturneze lovitura care le era destinată, îndreptaseră teroarea spre nenumărați „țapi ispășitori", dovedindu-și astfel față de Centru vigilența și intransigența în lupta împotriva „dușmanilor" de tot felul.[3]

Alt punct de divergență a fost numărul victimelor. După părerea lui Conquest și a discipolilor săi, Marea Teroare s-ar fi soldat cu cel puțin șase milioane de arestări, trei milioane de execuții și două milioane de morți în lagăre. Istoricii revizioniști consideră cifrele mult exagerate.

Deschiderea — deocamdată parțială — a arhivelor sovietice ne permite astăzi o nouă trecere în revistă a Marii Terori. Nu este vorba de reluarea, în aceste pagini

---

[1] N. Werth, *Les Procès de Moscou. 1936–1938*, Complexe, Bruxelles, 1987, p. 61.

[2] R. Conquest, *La Grande Terreur*, Stock, Paris, 1968; reeditare R. Laffont, 1995.

[3] J.A. Getty, *Origins of the Great Purges: the Soviet CP Reconsidered, 1933–1938*, Cambridge UP, 1985; G.T. Rittersporn, *Simplifications staliniennes et complications soviétiques 1933–1953,* EAC, Paris, 1988; J.A. Getty, R.T. Manning (ed.), *Stalinist Terror. New Perspectives*, Cambridge UP, 1993.

puține, după atîtea altele, a istoriei extrem de complexe și tragice a celor doi ani, cei mai sîngeroși din timpul regimului sovietic, ci de o încercare de a clarifica problemele care au suscitat, în ultimii ani, dezbaterea legată mai cu seamă de gradul de centralizare a terorii, de categoriile și de numărul de victime.

În ceea ce privește gradul de centralizare a terorii, documentele Biroului Politic care sînt în prezent accesibile[4] confirmă faptul că represiunea în masă a fost rezultatul unei inițiative luate de cel mai înalt organ de partid, și anume Biroul Politic, și în primul rînd de Stalin. Organizarea și apoi desfășurarea celei mai sîngeroase acțiuni de represiune, operațiunea de „lichidare a foștilor chiaburi, a criminalilor și a altor elemente antisovietice"[5], care a avut loc începînd din august 1937 pînă în mai 1938, aruncă o lumină cît se poate de lămuritoare asupra rolului organelor centrale și locale în cadrul represiunii, dar și asupra logicii acestei operațiuni, menită, cel puțin la început, să rezolve definitiv o problemă care nu putuse fi soluționată în anii precedenți.

Începînd din anii 1935–1936, problema sorții foștilor chiaburi deportați era la ordinea zilei. În ciuda interdicției de a părăsi locul unde aveau domiciliu forțat, care le era amintită cu regularitate, tot mai mulți „coloniști speciali" s-au topit pînă la urmă în mulțimea lucrătorilor liberi. Într-un raport din august 1936, Rudolf Berman, șeful Gulagului, scria: „Profitînd de un regim de supraveghere destul de blînd, numeroși coloniști speciali, care lucrau de multă vreme în echipe mixte, alături de muncitori liberi, și-au părăsit domiciliul. Sînt din ce în ce mai greu de recuperat. Într-adevăr, au căpătat o calificare, administrația întreprinderilor dorește să-i păstreze, uneori s-au descurcat și au obținut chiar un pașaport, s-au căsătorit cu colege libere, unii au chiar și casă."[6]

Dacă numeroși coloniști speciali cu domiciliu forțat în zone industriale erau pînă la urmă absorbiți de muncitorimea locală, alții reușeau să fugă mai departe. Mulți dintre acești „fugari" fără acte și fără acoperiș se alăturau bandelor de paria ai societății și de infractori mărunți, din ce în ce mai numeroase la periferia orașelor. Inspecțiile făcute în toamna lui 1936 în unele komandaturi au scos la iveală o situație „inadmisibilă" pentru autorități: astfel, în regiunea Arhanghelsk, nu mai rămăseseră decît 37 000 coloniști speciali din totalul de 89 700 cu domiciliu forțat!

Obsesia „chiaburului-sabotor-infiltrat-în-întreprindere" și a „chiaburului-bandit-rătăcind-prin-orașe" arată de ce anume această „categorie" a fost aleasă ca primă victimă în cadrul marii operațiuni de represiune inițiate de Stalin la începutul lunii iulie 1937.

La 2 iulie 1937, Biroul Politic a trimis autorităților locale o telegramă în care le cerea „arestarea imediată a tuturor chiaburilor și criminalilor [...], împușcarea

---

[4] *Stalinskoie Politburo v 30-ie godî*, culegere de documente îngrijită de O.V. Hlevniuk, A.V. Kvașonkin, L.P. Koșeleva, L.A. Rogovaia, Moscova, 1995; O.V. Khlevniouk, L.P. Kocheleva, J. Howlett, L. Rogovaia, „Les Sources archivistiques des organes dirigeants du PC(b)R", în *Communisme*, nr. 42–43–44 (1995), pp. 15–34.

[5] *Trud*, 4 iunie 1992.

[6] GARF, 9479/1/978/32.

celor mai răzvrătiți dintre ei, după cercetarea administrativă a situației lor de către o troică [o comisie formată din trei membri, primul-secretar al comitetului regional de partid, procurorul și șeful direcției regionale a NKVD] și deportarea elementelor mai puțin active, dar totuși ostile regimului [...]. Comitetul Central cere să-i fie prezentată în termen de cinci zile componența comisiilor, precum și numărul indivizilor ce urmează a fi împușcați și al celor ce urmează a fi deportați".

S-au primit astfel la Centru, în cursul săptămînilor următoare, „cifre orientative" furnizate de autoritățile locale, pe baza cărora Ejov a pregătit ordinul operativ nr. 00447, cu data de 30 iulie 1937, supus spre ratificare Biroului Politic în aceeași zi. În cadrul acestei „operațiuni" urmau să fie arestate 259 450 de persoane, din care 72 950 urmau să fie împușcate.[7] Cifrele erau de fapt incomplete, pentru că de pe lista stabilită lipseau o mulțime de regiuni, care se pare că nu trimiseseră încă la Moscova „cifrele orientative". Ca și în vremea deschiaburirii, tuturor regiunilor li s-au impus cote pentru fiecare dintre cele două categorii (prima: de executat; a doua: de deportat).

Trebuie amintit că elementele vizate de operațiune aparțineau unui spectru socio-politic mult mai larg decît categoriile enumerate inițial: alături de „foștii chiaburi" și de „elementele criminale" apăreau „elementele periculoase din punct de vedere social", „membrii partidelor antisovietice", foștii „funcționari țariști", „albgardiștii" etc. Bineînțeles, aceste „denumiri" erau date oricărui suspect, fie că era membru de partid, intelectual sau om de rînd. Cît despre listele de suspecți, serviciile competente ale GPU, apoi ale NKVD avuseseră la dispoziție ani de zile să le pregătească, să le completeze și să le aducă la zi.

Ordinul operativ din 30 iulie 1937 le dădea conducătorilor locali dreptul de a cere de la Moscova liste suplimentare de persoane care urmau să fie reprimate. Familiile celor trimiși în lagăre sau executați puteau fi arestate „peste plan".

Încă de la sfîrșitul lui august, Biroul Politic a primit numeroase cereri de creștere a planului la represiuni. A ratificat astfel, de la 28 august la 15 decembrie 1937, diverse propuneri de suplimentare a planului ce cuprindea un total de 22 500 de persoane care urmau să fie executate și alte 16 800 trimise în lagăre. La 31 ianuarie 1938, Biroul Politic a aprobat, la propunerea NKVD o nouă „suplimentare" cu 57 200 de persoane, dintre care 48 000 urmau să fie executate. Acțiunea trebuia încheiată la 15 martie 1938. Dar, și de această dată, autoritățile locale, care fuseseră „epurate" și reînnoite de mai multe ori începînd din anul anterior, au făcut exces de zel. Între 1 februarie și 29 august 1938, Biroul Politic a aprobat reprimarea altor contingente suplimentare, care totalizau 90 000 de persoane.

Acțiunea, care fusese inițial prevăzută pentru patru luni, a durat mai mult de un an și a inclus cel puțin 200 000 de persoane peste planul stabilit la început.[8] Cine era suspectat de origine socială „nesănătoasă" era o potențială victimă. De asemenea, erau vulnerabile toate persoanele care locuiau în zonele de frontieră sau cele care avuseseră, într-un fel sau altul, contacte cu străinătatea, fie că fuseseră prizonieri de război, fie că aveau rude, chiar îndepărtate, în afara granițelor

---

[7] *Trud*, 4 iunie 1992.

[8] O. Khlevniouk, *Le Cercle du Kremlin*, *op. cit.*, pp. 208–210.

URSS. Aceste persoane, precum și radioamatorii, filateliștii sau esperantiștii, riscau în orice moment să fie învinuite de spionaj. Între 6 august și 21 decembrie 1937, cel puțin zece acțiuni de tipul celei declanșate în urma ordinului operativ nr. 00447 au fost inițiate de Biroul Politic și brațul său înarmat, NKVD, în vederea „lichidării", naționalitate cu naționalitate, a presupuselor grupuri de „spioni" și de „diversioniști": germani, polonezi, japonezi, români, finlandezi, lituanieni, estonieni, letoni, greci, turci. Sute de mii de persoane au fost arestate în cadrul acestor acțiuni „antispioni" în decurs de cincisprezece luni, între august 1937 și noiembrie 1938.

Printre alte acțiuni pentru care dispunem în prezent de informații — foarte incomplete, arhivele fostului KGB și cele prezidențiale, unde se păstrează documentele cu caracter strict secret, nefiind accesibile cercetătorilor — putem cita:

— acțiunea de „lichidare a contingentelor de lucrători germani din cadrul întreprinderilor aparținînd Apărării Naționale", din 20 iulie 1937;

— acțiunea de „lichidare a activităților teroriste, de diversiune și spionaj a rețelei japoneze a repatriaților din Harbin", începută la 19 septembrie 1937;

— acțiunea de „lichidare a organizației militaristo-japoneze de dreapta a cazacilor", începută la 4 august 1937; din septembrie pînă în decembrie 1937 au fost reprimate 19 000 de persoane în cadrul acestei operațiuni;

— acțiunea de „reprimare a familiilor dușmanilor poporului care au fost arestați", inițiată prin ordinul operativ al NKVD nr. 00486 din 15 august 1937.

Nu am amintit decît o parte cu totul neînsemnată a acțiunilor hotărîte de Biroul Politic și puse în aplicare de NKVD, dar această enumerare succintă și evident incompletă este suficientă pentru a sublinia caracterul centralizat al represiunilor în masă din anii 1937–1938. Desigur, operațiunile amintite, ca toate marile acțiuni represive aplicate, în urma ordinelor de la Centru, de către funcționarii locali — fie că era vorba de deschiaburire, de epurarea orașelor sau de vînătoarea de specialiști — nu s-au desfășurat fără abuzuri și excese. După Marea Teroare, o singură comisie a fost trimisă la fața locului, în Turkmenistan, pentru a cerceta abuzurile din cadrul *ejovșcinei*. În mica republică a cărei populație nu depășea 1 300 000 de locuitori (0,7% din totalul populației sovietice) fuseseră condamnate de echipele NKVD, din august 1937 pînă în septembrie 1938, 13 259 de persoane, numai în cadrul acțiunii de „lichidare a foștilor chiaburi, a criminalilor și a altor elemente antisovietice". Dintre acestea, 4 037 fuseseră împușcate. Cifrele stabilite de Moscova erau de 6 277 (totalul condamnărilor) și 3 225 (totalul execuțiilor).[9] Este de presupus că excese și abuzuri asemănătoare au avut loc în toate celelalte regiuni ale țării și că ele au decurs din chiar principiul cotelor, din planificările venite de la centru și din reflexele birocratice, temeinic însușite de-a lungul anilor, care însemnau anticiparea dorințelor șefilor ierarhici și a directivelor Moscovei.

O altă serie de documente confirmă caracterul centralizat al acestor asasinate în masă ordonate și aprobate de Stalin și de Biroul Politic. Este vorba de listele de personalități care urmau să fie condamnate, stabilite de Comisia pentru probleme

[9] O. Khlevniouk, *op. cit.*, p. 212.

de justiție din cadrul Biroului Politic. Pedepsele pentru personalitățile care urmau să compară în fața Colegiului Militar al Curții Supreme, a tribunalelor militare sau a instanței speciale a NKVD erau stabilite dinainte de Comisia pentru probleme de justiție a Biroului Politic. Comisia, din care făcea parte și Ejov, le-a prezentat lui Stalin și membrilor Biroului Politic, în vederea semnării, cel puțin 383 de liste, care cuprindeau peste 44 000 de nume de conducători și activiști din cadrul partidului, armatei și economiei. Mai mult de 39 000 dintre aceștia au fost condamnați la moarte. Semnătura lui Stalin apare pe 362 de liste, a lui Molotov pe 373 de liste, a lui Voroșilov pe 195 de liste, a lui Kaganovici pe 191 de liste, a lui Jdanov pe 177 de liste și a lui Mikoian pe 62 de liste.[10]

Toți acești conducători s-au prezentat personal la fața locului pentru a coordona, începînd din vara lui 1937, epurările din organizațiile de partid locale: astfel, Kaganovici a fost trimis în Donbass, în regiunile Celiabinsk, Iaroslavl, Ivanovo, Smolensk. Jdanov, după ce a epurat regiunea Leningrad, unde se născuse, s-a dus în regiunea Orenburg, apoi în Bașkiria și în Tatarstan. Andreev a fost în Caucazul de Nord, Uzbekistan și Tadjikistan, Mikoian în Armenia, Hrușciov în Ucraina.

Cu toate că majoritatea indicațiilor legate de represiunea în masă au fost aprobate ca hotărîri ale Biroului Politic în ansamblul său, se dovedește, în lumina documentelor de arhivă accesibile în prezent, că Stalin însuși a fost de fapt autorul și inițiatorul majorității deciziilor de represiune la toate nivelurile. Un singur exemplu: cînd secretariatul Comitetului Central a primit, la 27 august 1937, la orele 17, o dare de seamă a lui Mihail Korocenko, secretar al Comitetului regional de partid din Siberia Orientală, cu privire la desfășurarea procesului unor agronomi „vinovați de acte de sabotaj", la orele 17 și 10 minute, Stalin însuși a trimis o telegramă: „Sfatul meu este să-i condamnați la moarte pe sabotorii din raionul lui Andreev și să publicați în presă știrea executării lor."[11]

Toate documentele disponibile la ora actuală (procesele-verbale ale ședințelor Biroului Politic, agenda de lucru a lui Stalin și lista oaspeților pe care i-a primit la Kremlin) demonstrează că Stalin controla și conducea îndeaproape activitatea lui Ejov. De asemenea, corecta principalele indicații ale NKVD, stabilea desfășurarea cercetărilor pentru marile procese politice și chiar scenariul acestor procese. În cursul cercetărilor legate de „complotul militar", în care ar fi fost implicat mareșalul Tuhacevski, alături de alți înalți conducători ai Armatei Roșii, Stalin l-a primit pe Ejov în fiecare zi.[12] În toate etapele *ejovșcinei*, Stalin a păstrat controlul politic al evenimentelor. El a hotărît numirea lui Ejov în funcția de comisar al poporului pentru Afacerile Interne, trimițînd de la Soci Biroului Politic vestita telegramă din 25 septembrie 1936: „Este absolut necesar și urgent ca tovarășul Ejov să fie desemnat în funcția de comisar al poporului pentru Afacerile Interne. Iago-

[10] *Reabilitația. Politiceskie proțessî 30–50 godov*, Moscova, 1991, p. 39; *Istocinik*, 1995, nr. 1, pp. 117–130.

[11] *Izvestia*, 10 iunie 1992, p. 2.

[12] Agenda de lucru și lista vizitatorilor primiți de Stalin la Kremlin în *Istoriceskii Arhiv*, 1995, nr.4, pp. 15–73, pentru anii 1936–1937.

da nu s-a dovedit a fi la înălțimea sarcinii încredințate, de a demasca gruparea troțkistă-zinovievistă. GPU are o întîrziere de patru ani în acest sens." Tot Stalin a fost cel care a hotărît să pună capăt „abuzurilor NKVD". La 17 noiembrie 1938, o hotărîre a Comitetului Central a stabilit încetarea (provizorie) a organizării de „operațiuni de arestare și deportare în masă". O săptămînă mai tîrziu, Ejov era destituit din funcția de comisar al poporului pentru Afacerile Interne, fiind înlocuit cu Beria. Marea Teroare lua sfîrșit așa cum începuse: la ordinul lui Stalin.

Se poate face un bilanț documentat al numărului și categoriilor de victime ale *ejovșcinei*?

Dispunem în prezent de cîteva documente strict secrete pregătite pentru Nikita Hrușciov și principalii conducători de partid în timpul destalinizării, printre care un amplu studiu cu privire la „represiunile comise în perioada cultului personalității", realizat de o comisie condusă de Nikolai Șvernik, înființată după cel de-al XXII-lea Congres al PCUS.[13] Cercetătorii pot confrunta aceste date cu diferite alte surse statistice ale administrației Gulagului, ale Comisariatului Poporului pentru Justiție, ale Procuraturii, astăzi accesibile.[14]

Rezultă astfel că, numai în anii 1937 și 1938, au fost arestate de NKVD 1 575 000 de persoane, din care 1 345 000 (adică 85,4%) au fost condamnate în cursul celor doi ani, iar 681 692 (adică 51% dintre persoanele condamnate în 1937–1938) au fost executate.

Persoanele arestate erau condamnate după proceduri diferite. Cazurile „cadrelor" politice, economice și militare, ale membrilor intelighenției — categoria cea mai vulnerabilă și cea mai cunoscută — erau judecate de tribunalele militare și de „instanțele speciale ale NKVD". Dată fiind amploarea acțiunilor, guvernul a înființat, la sfîrșitul lui iulie 1937, „troici" la nivel regional, din care făceau parte procurorul, șefi din cadrul NKVD și cadre de conducere din miliție. Aceste troici funcționau după metode extrem de expeditive, pentru că trebuiau să îndeplinească planul dinainte stabilit de Centru. Era suficientă „reactivarea" listelor de persoane deja fișate de serviciile speciale. Cercetarea era redusă la minimum: echipele răsfoiau sute de dosare pe zi, așa cum arată, de exemplu, recenta publicare a *Martirologului de la Leningrad*, în care se află înscrise toate numele leningrădenilor arestați și condamnați la moarte, lună de lună, în baza articolului 58 din Codul Penal, începînd din luna august 1937. Timpul dintre arestare și condamnarea la moarte era cuprins între cîteva zile și cîteva săptămîni. Sentința, fără drept de apel, era aplicată în termen de cîteva zile. În cadrul acțiunilor specifice de „lichidare a spionilor și diversioniștilor", ca de altfel și al marilor acțiuni de represiune, precum „lichidarea chiaburilor", declanșată la 30 iulie 1937, „lichidarea elementelor criminale", inițiată la 12 septembrie 1937, „reprimarea familiilor dușmanilor poporului" și așa mai departe, riscul de a fi arestat, cu singurul scop al realizării planului, ținea de o serie de factori întîmplători. Se pot cita aici factorul geografic (persoanele care locuiau în zonele de frontieră erau mult mai expuse),

---

[13] *Istocinik*, 1995, nr. 1, pp. 117–132; V.P. Popov, *art. cit.*, pp. 20–31.

[14] J.A. Getty, G.T. Rittersporn, V.N. Zemskov, „Les victimes de la répression pénale dans l'URSS d'avant-guerre", în *Revue des Études Slaves*, vol. 65(4), 1993, pp. 631–663.

itinerarul individual legat, mai mult sau mai puțin, de o țară străină, originea străină, coincidențele de nume. Pentru a „îndeplini normele", dacă lista persoanelor fișate era insuficientă, autoritățile locale „se descurcau". Astfel, ca să ne oprim la un singur exemplu, pentru a completa categoria „sabotorilor", NKVD a găsit drept pretext incendiul dintr-o întreprindere din Turkmenia pentru a-i aresta pe toți cei ce se aflau la fața locului, forțîndu-i să dezvăluie numele „complicilor".[15] Programată de sus, stabilind în chip arbitrar categorii de dușmani „politici", Teroarea genera, prin însăși natura ei, abuzuri care spuneau multe despre violența practicată de aparatele represive de bază.

Toate aceste date, care amintesc, printre altele, că proporția de activiști comuniști în totalul celor 681 692 de persoane executate era foarte redusă, nu pot fi considerate exhaustive. Ele nu cuprind deportările efectuate în decursul acestor ani (ca de exemplu acțiunea de deportare din Extremul Orient sovietic a 172 000 de coreeni, strămutați, în perioada mai-octombrie 1937, în Kazahstan și Uzbekistan). De asemenea, nu se iau în calcul nici persoanele arestate și moarte sub tortură în timpul șederii în închisoare sau al strămutării în lagăr (aproximativ 25 000 în 1937, peste 90 000 în 1938).[16] Chiar corectate în jos, față de extrapolările făcute în urma mărturiilor supraviețuitorilor, cifrele dau imaginea proporțiilor înspăimîntătoare ale acestor asasinate în masă, de ordinul sutelor de mii, îndreptate împotriva întregii societăți.

Se poate merge astăzi mai departe cu analiza categorială a victimelor asasinatelor în masă? Dispunem de cîteva date statistice, pe care le vom prezenta mai tîrziu, cu privire la deținuții din Gulag de la sfîrșitul anilor '30. Informațiile, care se referă la totalitatea deținuților (și nu numai la cei arestați în perioada Marii Terori), nu aduc însă decît elemente de răspuns fragmentare cu privire la victimele condamnate la internarea în lagăre (peste 70% între 1936 și 1939), ceea ce confirmă faptul că teroarea de la sfîrșitul anilor '30 era îndreptată mai cu seamă împotriva elitelor educate, fie că era sau nu vorba de membri de partid.

Fiind prima denunțată (încă de la Congresul al XX-lea), reprimarea cadrelor de partid este unul din aspectele cele mai cunoscute ale Marii Terori. În „Raportul secret", Hrușciov a insistat mult asupra acestui aspect al represiunii, ale cărui victime au fost cinci membri ai Biroului Politic, toți staliniști convinși (Postîșev, Rudzutak, Eihe, Kosior, Ciubar), 98 din cei 139 de membri ai Comitetului Central, 1 108 din totalul de 1 966 delegați la Congresul al XVII-lea al partidului (1934). Nici cadrele de conducere din Comsomol nu au fost cruțate: 72 din 93 de membri ai Comitetului Central au fost arestați, precum și 319 din cei 385 de secretari regionali și 2 210 din totalul de 2 750 de secretari raionali. În linii mari, aparatele regionale și locale ale partidului și ale Comsomolului, bănuite de Centru de „sabotare" a hotărîrilor neapărat „corecte" de la Moscova, de subminare a controlului eficient al autorităților centrale asupra a tot ceea ce se petrecea în țară, au fost înlocuite. La Leningrad, oraș suspect prin excelență, unde partidul fusese condus de Zinoviev, unde fusese asasinat Kirov, Jdanov și Zakovski, șeful direc-

[15] J.A. Getty, G.T. Rittersporn, V.N. Zemskov, *art. cit.*, p. 655.

[16] V. Zemskov, „Gulag", în *Soțiologhiceskie issledovania*, 1991, nr. 6, pp. 14–15.

ției regionale a NKVD, au arestat peste 90% din cadrele de partid. Aceștia nu reprezentau însă decît o mică parte a leningrădenilor reprimați în 1936–1939.[17] Pentru a stimula epurările, reprezentanți de la centru, însoțiți de trupe ale NKVD, au fost trimiși în teritoriu cu sarcina, după expresia plastică a *Pravdei*, „de a afuma și distruge cuiburile de ploșnițe troțkisto-fasciste".

Unele regiuni, pentru care dispunem de date statistice parțiale, au fost „epurate" în mod deosebit: în frunte se află iarăși Ucraina. Numai în anul 1938, după numirea lui Hrușciov în fruntea partidului comunist din această republică, peste 106 000 de persoane au fost arestate în Ucraina (majoritatea fiind executate). Din cei 200 de membri ai Comitetului Central al Partidului Comunist Ucrainean, doar trei au supraviețuit. Scenariul s-a repetat întocmai la toate organele regionale și locale de partid, unde au fost organizate zeci de procese publice ale conducătorilor comuniști.

Spre deosebire de procesele cu ușile închise sau de ședințele secrete ale troicilor, unde soarta unui acuzat se hotăra în cîteva minute, procesele publice ale conducătorilor aveau o puternică tentă populistă și îndeplineau o însemnată funcție propagandistică. Scopul lor era întărirea alianței dintre „populația de rînd, activistul simplu, apărător al dreptății" și Cîrmaci, prin denunțarea conducătorilor locali, „noii boieri, mereu satisfăcuți de ei înșiși [...] care, prin atitudinea lor inumană, produc în mod artificial nemulțumire și iritare, creînd astfel o armată de rezervă pentru troțkiști" (Stalin, cuvîntare rostită la 3 martie 1937). Ca și marile procese de la Moscova, aceste procese la nivel raional, a căror desfășurare era relatată pe larg în presa locală, prilejuiau o uriașă mobilizare ideologică, populară și populistă. Demascînd complotul, element esențial al ideologiei, îndeplinind o funcție carnavalescă (cei puternici ajunși personaje negative, oamenii de rînd în postura de „deținători ai dreptății"), aceste procese publice reprezentau, după expresia lui Annie Kriegel, „un mecanism extraordinar de profilaxie socială".

Represiunile declanșate împotriva activiștilor locali de partid nu reprezentau, bineînțeles, decît vîrful aisbergului. Să luăm exemplul ținutului Orenburg, pentru care dispunem de un raport amănunțit al direcției regionale a NKVD „privind măsurile operative de lichidare a grupărilor clandestine troțkiste și buhariniste, precum și a altor formațiuni contrarevoluționare, puse în aplicare între 1 aprilie și 18 septembrie 1937", adică înainte de misiunea lui Jdanov în scopul „accelerării" epurărilor.[18]

În acest ținut au fost arestați, într-o perioadă de cinci luni:

— 420 de „troțkiști", toți conducători politici și economici de prim rang;

— 120 de „opozanți de dreapta", toți conducători locali importanți.

Cele 540 de cadre de partid reprezentau aproape 45% din nomenclatura locală. Ca urmare a misiunii lui Jdanov în Orenburg au mai fost arestate și executate alte 598 de cadre. În acest ținut, ca și în alte părți, încă din toamna anului 1937, aproape toți conducătorii politici și economici au fost îndepărtați și înlo-

---

[17] *Leningradskii Martirolog, 1937–1938*, Sankt-Petersburg, 1995, referitor la statisticile execuțiilor de la Leningrad, pp. 3–50.

[18] ȚRȚHIDNI, 17/120/285/24–37.

cuiţi cu o nouă generaţie, cea a „promovaţilor" din prima linie, printre care Brejnev, Kosîghin, Ustinov, Gromîko — pe scurt, Biroul Politic al CC al PCUS din anii '70.

În afară de cele peste o mie de cadre arestate mai era masa celor fără funcţii, membri de partid, foşti comunişti, adică extrem de vulnerabili, sau cetăţeni de rînd fişaţi de ani de zile, care au alcătuit grosul victimelor Marii Terori.

Să ne întoarcem la raportul NKVD din Orenburg:

— „peste 2 000 de membri ai organizaţiei de dreapta militaristo-japoneze a cazacilor" (dintre care aproximativ 1 500 au fost împuşcaţi);

— „peste 1 500 de ofiţeri şi funcţionari ţarişti exilaţi în 1935 de la Leningrad în Orenburg" (era vorba de „elemente de origine socială nesănătoasă" strămutate după asasinarea lui Kirov în diferite regiuni ale ţării);

— „circa 250 de persoane arestate în cadrul cazului polonezilor";

— „circa 95 de persoane arestate [...] în cadrul cazului elementelor originare din Harbin";

— „3 290 de persoane în cadrul acţiunii de lichidare a foştilor chiaburi";

— „1 399 de persoane [...] în cadrul acţiunii de lichidare a elementelor criminale..."

Astfel, dacă îi mai adăugăm pe cei treizeci de comsomolişti şi pe cei cincizeci de cadeţi de la şcoala militară locală, rezultă că peste 7 500 de persoane au fost arestate de NKVD în acest ţinut, în numai cinci luni, încă înainte de intensificarea represiunii ca urmare a misiunii lui Andrei Jdanov. Oricît ar fi fost de spectaculoasă, arestarea a 90% dintre cadrele nomenclaturii locale nu reprezenta decît un procent neînsemnat faţă de totalul persoanelor reprimate, aproape toate făcînd parte din categoriile vizate în cursul acţiunilor clar stabilite şi aprobate de Biroul Politic şi în primul rînd de Stalin.

Unele categorii de cadre şi de conducători au fost decimate fără milă: diplomaţii şi personalul Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe, care erau acuzaţi bineînţeles de spionaj, sau funcţionarii ministerelor economice şi directorii de fabrici, bănuiţi de „sabotaj". Printre diplomaţii de rang înalt arestaţi — şi în mare parte executaţi — se numără Krestinski, Sokolnikov, Bogomolov, Iureniev, Ostrovski, Antonov-Ovseenko, care se aflau la post la Berlin, Londra, Beijing, Tokio, Bucureşti şi Madrid.[19]

Funcţionarii din anumite ministere au fost aproape fără excepţie victimele represiunii. Astfel, la obscurul Comisariat al Poporului pentru Maşini-Unelte, toată administraţia a fost schimbată; au fost de asemenea arestaţi directorii de uzine (în afară de doi) din cadrul acestei ramuri şi aproape toţi inginerii şi tehnicienii. La fel s-a întîmplat în alte sectoare industriale, precum aeronautica, construcţiile navale, metalurgia, transporturile, pentru care dispunem de studii fragmentare. După Marea Teroare, Kaganovici a recunoscut, la Congresul al XVIII-lea, în martie 1939, că „în 1937 şi 1938 personalul de conducere din industria grea a fost înlocuit în întregime, mii de oameni noi au fost numiţi în funcţii de conducere, în locul sabotorilor daţi în vileag. În unele ramuri, au fost înlăturate mai multe stra-

[19] R. Conquest, *op. cit.*, pp. 918–921.

turi de sabotori și de spioni [...]. Avem acum cadre care vor primi orice sarcină încredințată de tovarășul Stalin".

Printre cadrele de partid cele mai afectate de *ejovșcina* se numărau conducătorii partidelor comuniste din străinătate și cadrele din Internaționala Comunistă care locuiau la Moscova, la hotelul Lux.[20] Astfel, printre personalitățile Partidului Comunist German arestate se numărau Heinz Neumann, Hermann Remmele, Fritz Schulte, Hermann Schubert, toți foști membri ai Biroului Politic; Leo Flieg, secretar al Comitetului Central, Heinrich Susskind și Werner Hirsch, redactori-șefi ai ziarului *Rote Fahne*, Hugo Eberlein, delegat al Partidului Comunist German la Conferința de constituire a Internaționalei Comuniste. În februarie 1940, la cîteva luni după încheierea Pactului germano-sovietic, 570 de comuniști germani aflați în închisorile din Moscova au fost predați Gestapoului, pe podul-frontieră de la Brest-Litovsk.

Epurarea a făcut ravagii și printre comuniștii unguri. Béla Kun, conducătorul revoluției ungare din 1919, a fost arestat și executat, alături de alți doisprezece comisari ai poporului din efemerul guvern comunist de la Budapesta, care se refugiaseră la Moscova. Au fost arestați aproape două sute de comuniști italieni (printre care Paolo Robotti, cumnatul lui Togliatti) și aproximativ o sută de comuniști iugoslavi (printre care Gorkić, secretarul general al Partidului Comunist din Iugoslavia, Vladimir Copic, secretar cu probleme organizatorice și conducător al Brigăzilor Internaționale, precum și trei sferturi dintre membrii Comitetului Central).

Cel mai greu tribut a fost însă plătit de polonezi. Comuniștii polonezi aveau o situație aparte: Partidul Comunist Polonez luase naștere din Partidul Social-Democrat din Regatul Poloniei și Regatul Lituaniei, care fusese primit în 1906, cu statut autonom, în Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Rusia. Legăturile dintre partidul rus și partidul polonez, printre conducătorii căruia se numărase, înainte de 1917, nimeni altul decît Feliks Dzerjinski, erau foarte strînse. Numeroși social-democrați făcuseră carieră în partidul bolșevic: Dzerjinski, Menjinski, Unșliht (toți conducători ai GPU), Radek... pentru a-i cita doar pe cei mai cunoscuți.

În 1937–1938, Partidul Comunist Polonez a fost lichidat în întregime. Cei doisprezece membri polonezi ai Comitetului Central care se aflau în URSS au fost executați; la fel și toți reprezentanții polonezi ai organelor Internaționalei Comuniste. La 28 noiembrie 1937, Stalin a semnat un document privitor la „epurarea" Partidului Comunist Polonez. De obicei, după epurarea unui partid, Stalin alegea o nouă echipă de conducere, care aparținea uneia sau alteia dintre facțiunile rivale apărute în cursul epurării. În cazul Partidului Comunist Polonez, toate facțiunile au fost acuzate de a fi urmat „indicațiile serviciilor secrete contrarevoluționare poloneze". La 16 august 1938, Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste a votat dizolvarea Partidului Comunist Polonez. Așa cum explica Manuilski, „agenții fascismului polonez reușiseră să ocupe toate posturile-cheie din cadrul Partidului Comunist Polonez".

[20] *Ibid.*, p. 886–912.

Deoarece se lăsaseră „păcăliţi" şi nu se dovediseră „vigilenţi", responsabilii sovietici din Internaţionala Comunistă au fost, bineînţeles, următoarele victime ale epurării: cadrele sovietice din Comintern (printre care Knorin, membru al Comitetului Executiv, Mirov-Abramov, şeful secţiei relaţii cu străinătatea, Alihanov, şeful secţiei cadre), al căror număr se ridica la cîteva sute de persoane, au fost aproape în totalitate lichidate. Doar cîţiva, supuşi credincioşi ai lui Stalin, precum Manuilski sau Kuusinen, au supravieţuit epurării Internaţionalei Comuniste.

Majoritatea zdrobitoare a victimelor Marii Terori erau anonime. Extrase dintr-un dosar „obişnuit" din anul 1938

Dosar nr. 24260

1. Numele: Sidorov
2. Prenumele: Vasili Klementovici
3. Locul şi data naşterii: Secevo, regiunea Moscova, 1893.
4. Adresa: Sîcevo, raionul Kolomenski, regiunea Moscova.
5. Profesia: salariat la cooperativă.
6. Apartenenţa sindicală: sindicatul salariaţilor din cooperative.
7. Averea în momentul arestării (descriere amănunţită): o casă de lemn, 8 metri pe 8, cu acoperiş de tablă, o curte în parte acoperită de 20 metri pe 7, o vacă, 4 oi, 2 porci, păsări.
8. Averea în 1929: aceeaşi, plus un cal.
9. Averea în 1917: o casă de lemn, 8 metri pe 8; o curte în parte acoperită de 30 metri pe 20; 2 şuri, 2 hambare, 2 cai, 2 vaci, 7 oi.
10. Situaţia socială în momentul arestării: salariat.
11. State de serviciu în armata ţaristă: în 1915–1916, infanterist clasa a 2-a în Regimentul 6 Infanterie din Turkestan.
12. State de serviciu în Armata Albă: nu este cazul.
13. State de serviciu în Armata Roşie: nu este cazul.
14. Originea socială: mă declar fiu de ţăran mijlocaş.
15. Apartenenţa politică în trecut: fără de partid.
16. Naţionalitatea, cetăţenia: rusă, cetăţean al URSS.
17. Apartenenţa la Partidul Comunist (bolşevic) Rus: nu.
18. Studii: primare.
19. Situaţia militară actuală: rezervist.
20. Condamnări în trecut: nu este cazul.
21. Starea de sănătate: hernie.
22. Situaţia familială: căsătorit. Soţia: Anastasia Fedorovna, 43 ani, colhoznică; fiica: Nina, 24 ani.

Arestat la data de 13 februarie 1938 de direcţia raională a NKVD.

2. Extrase din procesul-verbal de interogatoriu.

Întrebare: Daţi-ne amănunte cu privire la originea dvs. socială, starea socială şi situaţia averii înainte şi după 1917.

Răspuns: Mă trag dintr-o familie de negustori. Pînă prin 1904, tatăl meu a avut o mică prăvălie la Moscova, pe strada Zolotorojskaia, unde, după cîte mi-a spus,

făcea negustorie singur, fără nici un ajutor. După 1904, tata a fost nevoit să închidă prăvălia, neputînd să facă față concurenței marilor negustori. S-a întors la țară, la Sîcevo, unde a luat în arendă șase hectare de pămînt arabil și două hectare de pășune. Avea un salariat, pe nume Goriacev, care a lucrat cu tata mulți ani, pînă în 1916. După 1917, ne-am păstrat gospodăria, dar am pierdut caii. Am lucrat cu tata pînă în 1925, cînd a murit, după care eu și fratele meu am împărțit gospodăria.

Nu mă socotesc vinovat de nimic.

3. Extrase din actul de acuzare.

[...] Sidorov, cunoscut cu rele intenții față de puterea sovietică în general și față de partid în special, făcea sistematic propagandă antisovietică, exprimîndu-se după cum urmează: „Stalin și banda lui nu vor să părăsească puterea, Stalin a omorît o mulțime de oameni, dar nici nu se gîndește să plece. Bolșevicii rămîn la putere, arestează oamenii cinstiți, dar nici despre asta nu ai voie să vorbești, pentru că poți fi azvîrlit în lagăr pe douăzeci și cinci de ani."

Arestatul Sidorov nu și-a recunoscut vina, dar a fost demascat prin mai multe mărturii. Cazul a fost înaintat spre judecare la o comisie (troică).

Semnat: Salahaiev, sublocotenent de miliție în raionul Kolomenskoe.

Pentru conformitate: Galkin, locotenent la Securitatea Statului, șeful detașamentului de Securitate a Statului în raionul Kolomenskoe.

4. Extrase din procesul-verbal de hotărîre a troicăi, 16 iulie 1938.

[...] Cazul Sidorov, V.K. Fost negustor, ținea o prăvălie cu tatăl său. Învinuit că a făcut propagandă contrarevoluționară printre colhoznici, exprimînd păreri defetiste, însoțite de amenințări la adresa comuniștilor și de critici la adresa politicii partidului și guvernului.

Verdict: ÎMPUȘCAREA lui Sidorov Vasili Klementovici și confiscarea tuturor bunurilor.

Sentința a fost executată la 3 august 1938.

Reabilitat postum la 24 ianuarie 1989.

(Sursă: *Volia*, 1994, nr. 2–3, pp. 45–46.)

Printre categoriile cele mai lovite în anii 1937–1938 și pentru care dispunem de date precise se află militarii.[21] La 11 iunie 1937, presa a anunțat că un tribunal militar îl condamnase la moarte, în urma unui proces desfășurat cu ușile închise, sub acuzația de trădare și spionaj, pe mareșalul Tuhacevski, comisar adjunct la Apărare și principal inițiator al modernizării Armatei Roșii, care avusese numeroase diferende cu Stalin și cu Voroșilov începînd cu campania din Polonia din 1920. Alături de el au mai fost condamnați șapte generali de armată, Iakir (comandant al regiunii militare Kiev), Uborevici (comandant al regiunii militare Bielorusia), Eideman, Kork, Putna, Feldman, Primakov. În următoarele zece zile au fost arestați 980 de ofițeri superiori, dintre care 21 de generali de corp de armată și 37 de generali de divizie. Cazul „complotului militar", pus în seama lui

[21] A. Cristiani și V. Michaleva (ed.), *Le Repressioni degli anni trenta nell' Armata rossa*, culegere de documente, IUO, Neapole, 1996.

Tuhacevski și a „complicilor" săi, fusese pregătit cu cîteva luni înainte. Principalii inculpați au fost arestați în cursul lunii mai 1937. Supuși unor interogatorii „amănunțite" (cercetate după douăzeci de ani, cu ocazia reabilitării lui Tuhacevski, mai multe pagini din depoziția mareșalului erau pătate cu sînge) conduse de însuși Ejov, acuzații au trecut la mărturisiri cu puțin înainte de a fi judecați. Stalin a supervizat personal toată cercetarea. În jurul datei de 15 mai primise, prin ambasadorul sovietic la Praga, un dosar falsificat, stabilit de serviciile secrete naziste, care cuprindea scrisori false schimbate între Tuhacevski și membri ai Înaltului Comandament German. Serviciile germane fuseseră și ele manipulate de NKVD...

În doi ani, epurarea Armatei Roșii a dus la eliminarea următorilor:

— 3 mareșali din 5 (Tuhacevski, Egorov și Blücher, ultimii doi fiind eliminați în februarie și respectiv în octombrie 1938);
— 13 generali de armată din 15;
— 8 amirali din 9;
— 50 de generali de corp de armată din 57;
— 154 de generali de divizie din 186;
— 16 comisari de armată din 16;
— 25 comisari de corp de armată din 28.

Din mai 1937 pînă în septembrie 1938 au fost arestați sau dați afară din armată 35 020 de ofițeri. Încă nu se știe cîți au fost executați. Aproximativ 11 000 (printre care generalii Rokosovski și Gorbatov) au fost rechemați între 1939 și 1941. După septembrie 1938 au avut însă loc alte epurări, astfel încît numărul total al arestărilor din perioada Marii Terori a atins, conform celor mai serioase estimări, aproape 30 000 de cadre, dintr-un total de 178 000.[22] Mai puțin importantă, proporțional, decît se crezuse, „epurarea" Armatei Roșii, mai ales la cele mai înalte niveluri, s-a făcut resimțită în timpul războiului ruso-finlandez din 1940 și la începutul războiului germano-sovietic, reprezentînd unul din cele mai mari handicapuri ale Armatei Roșii.

În ciuda pericolului hitlerist, pe care îl lua mult mai puțin în serios decît alți conducători bolșevici, precum Buharin sau Litvinov, comisar al poporului pentru Afacerile Externe pînă în aprilie 1939, Stalin nu a ezitat să sacrifice cea mai mare parte a celor mai buni ofițeri ai Armatei Roșii pentru a pune în loc cadre noi, care nu știau nimic în legătură cu episoadele controversate din timpul războiului civil, în care fusese implicat Stalin ca „șef militar", și care nu ar fi încercat să conteste, așa cum ar fi putut s-o facă oameni ca mareșalul Tuhacevski, anumite hotărîri militare și politice luate de Stalin la sfîrșitul anilor '30, printre care apropierea de Germania nazistă.

Inteligheнția reprezintă un alt grup social care a fost victima Marii Terori și asupra căruia dispunem de o informație relativ bogată.[23] De la constituirea sa ca grup social recunoscut, la mijlocul secolului al XIX-lea, inteligheнția rusă se afla-

---

[22] *Le Repressioni..., op. cit.*, pp. 20 și urm.

[23] R. Conquest, *op. cit.*, pp. 749–772; V. Chentalinski, *La Parole ressuscitée. Dans les archives littéraires du KGB*, R. Laffont, Paris, 1993.

se în centrul rezistenței împotriva despotismului și a aservirii gîndirii. Era firesc ca epurarea s-o lovească în plin, în continuarea primelor valuri de represiune — foarte moderate, prin comparație — din 1922 și din 1928–1931. În martie–aprilie 1937, o campanie de presă a stigmatizat „deviaționismul" din domeniile economiei, istoriei, literaturii. În realitate, erau vizate toate ramurile științei și ale creației, pretextele doctrinare și politice servind adesea pentru acoperirea unor ambiții sau rivalități. Astfel, în domeniul istoriei, discipolii lui Pokrovski, mort în 1932, au fost cu toții arestați. Profesorii, nevoiți să țină în continuare conferințe publice, și prin urmare susceptibili de a influența un larg auditoriu de studenți, erau cu deosebire vulnerabili, cea mai neînsemnată afirmație a lor putînd fi raportată de informatori zeloși. Universitățile, institutele și academiile au fost decimate, mai ales în Bielorusia (unde 87 de academicieni din totalul de 105 au fost arestați ca „spioni polonezi") și în Ucraina. În această republică, o primă epurare a „naționaliștilor burghezi" avusese loc în 1933: cîteva mii de intelectuali ucraineni au fost arestați sub învinuirea de a fi „transformat în cuiburi de naționaliști burghezi și de contrarevoluționari Academia Ucraineană de Științe, Institutul Șevcenko, Academia Agricolă, Institutului Ucrainean de Marxism-Leninism, ca și Comisariatele Poporului pentru Învățămînt, Agricultură și Justiție" (cuvîntarea lui Postîșev, 22 iunie 1933). Marea epurare din anii 1937–1938 a desăvîrșit aici o acțiune începută cu patru ani înainte.

Cercurile științifice care aveau vreo legătură, chiar îndepărtată, cu politica, ideologia, economia sau apărarea au fost și ele afectate. Cele mai mari somități din domeniul aeronauticii, ca Tupolev (constructorul vestitului avion) sau Korolev (inițiatorul primului program spațial sovietic) au fost arestate și trimise într-una din unitățile de cercetare ale NKVD descrise de Soljenițîn în cartea sa *Primul cerc*. Au mai fost arestați: aproape toți (27 din 29) astronomii de la marele observator de la Pulkovo; aproape toți statisticienii de la Direcția Centrală a Economiei Naționale, care efectuaseră recensămîntul din ianuarie 1937, anulat pentru „încălcarea gravă a bazelor elementare ale științei statistice și a indicațiilor guvernului"; numeroși lingviști care respingeau teoria „lingvistului" marxist Marr, aprobată oficial de Stalin; cîteva sute de biologi, care respingeau șarlataniile „biologului oficial" Lîsenko. Printre victimele cele mai cunoscute s-au numărat profesorul Levit, directorul Institutului de Medicină Genetică, Tulaikov, directorul Institutului de Cercetare în Domeniul Cerealelor, botanistul Ianata și academicianul Vavilov, președintele Academiei de Științe Agricole „V.I. Lenin", arestat la 6 august 1940 și mort în închisoare la 26 ianuarie 1943.

Învinuiți de promovarea unor puncte de vedere „străine" sau „dușmănoase", de încălcarea normelor „realismului socialist", scriitorii, publiciștii, oamenii de teatru, ziariștii au plătit un greu tribut *ejovșcinei*. Aproape două mii de membri ai Uniunii Scriitorilor au fost arestați, deportați în lagăre sau executați. Printre victimele cele mai cunoscute se numărau autorul *Povestirilor din Odessa* și al *Cavaleriei roșii*, Isaac Babel (împușcat la 27 ianuarie 1940), scriitorii Boris Pilniak, Iuri Oleșa, Panteleimon Romanov, poeții Nikolai Kliuev, Nikolai Zabolotski, Osip Mandelștam (mort într-un lagăr de tranzit din Siberia, la 26 decembrie

1938), Gurgen Maari, Tițian Tabidze. Au fost de asemenea arestați muzicieni (compozitorul Jeliaev, dirijorul Mikoladze), oameni de teatru, printre care marele regizor Vsevolod Meyerhold. La începutul anului 1938, teatrul Meyerhold a fost închis, fiind socotit „străin de arta sovietică". Pentru că refuzase să-și facă autocritica în public, V. Meyerhold a fost arestat în iunie 1939, torturat și executat la 2 februarie 1940.

În acești ani, autoritățile au încercat să „lichideze definitiv" — după o expresie la modă în perioada respectivă — „ultimele rămășițe ale clerului". Recensămîntul anulat din ianuarie 1937 arătase că o mare parte a populației — aproximativ 70% — dăduse, în ciuda presiunilor de tot soiul, un răspuns pozitiv la întrebarea „Sînteți credincios?"; prin urmare, conducătorii sovietici au hotărît să pornească la atac, pentru a treia și ultima oară, împotriva Bisericii. În aprilie 1937, Malenkov i-a trimis lui Stalin o notă în care considera depășită legislația privitoare la culte și propunea abrogarea decretului din 8 aprilie 1929. „Acesta, explica el, a creat o bază legală pentru înființarea, de către cei mai activi dintre clerici și membrii sectelor, a unei organizații ramificate cuprinzînd șase sute de mii de indivizi ostili puterii sovietice. Este timpul, conchidea el, să terminăm cu organizațiile clericale și cu ierarhia bisericească."[24] Mii de preoți și aproape toți episcopii au luat calea lagărului, dar de această dată mulți dintre ei au fost executați. Din cele douăzeci de mii de biserici și moschei care se aflau încă în funcțiune în 1936, mai puțin de o mie mai erau deschise cultului la începutul anului 1941. Cît despre numărul slujitorilor cultelor din evidențele oficiale, acesta se cifra, la începutul anului 1941, la 5 665 (din care mai mult de jumătate veneau din teritoriile baltice, poloneze, ucrainene și moldovenești anexate în 1939–1941), față de peste 24 000 în 1936.[25]

Marea Teroare, operațiune politică inițiată și condusă, de la început pînă la sfîrșit, de cele mai înalte organe ale partidului, adică de Stalin, care avea pe atunci putere deplină asupra colegilor săi din Biroul Politic, și-a atins cele două obiective majore.

Primul era crearea unei birocrații civile și militare supuse, alcătuită din cadre tinere, crescute în spiritul stalinist al anilor '30, care, după expresia folosită de Kaganovici la Congresul al XVIII-lea, „aveau să primească orice sarcină încredințată de tovarășul Stalin". Pînă atunci, administrațiile, amestec eterogen de „specialiști burghezi" formați sub vechiul regim și de cadre bolșevice, adesea lipsite de competență, formate din mers în timpul războiului civil, încercaseră să-și mențină nivelul profesional, regulile administrative sau cel puțin autonomia și rețelele de clientelă, fără a se supune orbește voluntarismului ideologic și ordinelor venite de la centru. Dificultățile campaniei de „verificare a carnetelor de partid" din 1935, care întîmpinase o rezistență pasivă din partea conducătorilor comuniști locali, precum și refuzul exprimat de statisticieni de a „înfrumuseța" rezultatele recensămîntului din 1937 în așa fel încît acesta să corespundă dorințelor lui Stalin reprezentau două exemple semnificative, lămuritoare pentru

---

[24] M.I. Odinsov, *Na puti k svobode sovesti*, Moscova, 1990, pp. 53–54.

[25] GARF, 3316/2/1615/116–149.

conducătorii staliniști în privința naturii administrației de care dispuneau în guvernarea țării. Bineînțeles, un mare număr de cadre, fie că erau sau nu membri ai partidului comunist, nu se arătau dispuse să urmeze orice ordin venit de la centru. Prima urgență pentru Stalin era deci înlocuirea acestor cadre cu altele mai „eficiente", adică mai supuse.

Cel de-al doilea obiectiv al Marii Terori era eliminarea radicală a tuturor „elementelor periculoase din punct de vedere social", noțiune extrem de cuprinzătoare. Așa cum se arăta în Codul Penal, era declarat periculos din punct de vedere social orice individ „care a comis un act periculos pentru societate sau care are legături cu un mediu criminal ori a desfășurat în trecut o activitate ce prezintă pericol pentru societate". După această definiție, elementele periculoase din punct de vedere social erau cele care se înscriau în uriașa categorie de „foști"și care mai fuseseră, în trecut, ținta unor măsuri de represiune: foști chiaburi, foști criminali, foști funcționari țariști, foști membri ai partidelor menșevic, socialist-revoluționar și așa mai departe. Toți acești „foști" au fost eliminați în timpul Marii Terori, după teoria stalinistă expusă la plenara Comitetului Central din februarie–martie 1937, conform căreia „cu cît se înaintează mai mult pe calea socialismului, cu atît lupta împotriva rămășițelor claselor pe cale de dispariție este mai înverșunată".

În cuvîntarea sa la plenara Comitetului Central din februarie–martie 1937, Stalin a insistat mai cu seamă asupra faptului că URSS, unica țară „care a construit socialismul", era înconjurată din toate părțile de puteri dușmane. Aceste puteri vecine — Finlanda, țările baltice, Polonia, România, Turcia, Japonia —, sprijinite de Franța și de Marea Britanie, trimiteau în URSS „armate de diversioniști și spioni" cu sarcina de a submina construcția socialismului. Stat unic, sacralizat, URSS avea granițe „de neatins", care alcătuiau în același timp o linie de front împotriva unui dușman extern omniprezent. Nu este, așadar, de mirare că, în acest context, vînătoarea de spioni, îndreptată împotriva tuturor celor care avuseseră un contact cît de neînsemnat cu „lumea din afară", și eliminarea unei potențiale și mitice „coloane a 5-a" s-au aflat în centrul Marii Terori.

Categoriile cele mai importante de victime — cadre și specialiști, elemente periculoase din punct de vedere social („foștii"), spioni — conturează principalele semnificații ale trimiterii la moarte a șapte sute de mii de persoane în numai doi ani.

11
Imperiul lagărelor

Anii '30 au cunoscut, pe lîngă o represiune fără precedent la scara întregii societăţi, o formidabilă expansiune a sistemului concentraţionar. Arhivele Gulagului, în prezent accesibile, ne permit să-i urmărim pas cu pas evoluţia de-a lungul acestei perioade, reorganizările, fluxul şi numărul de deţinuţi, repartizarea lor pe sectoare economice, după tipul de condamnare, sex, vîrstă, naţionalitate, nivel de instruire.[1] Rămîn, fără îndoială, numeroase zone de umbră; birocraţia din cadrul Gulagului funcţiona perfect cînd era vorba de evidenţa celor ajunşi la destinaţie, dar nu se ştie aproape nimic, în termeni statistici, despre cei care nu au ajuns niciodată la destinaţie, care au murit în închisoare sau în timpul interminabilelor transferuri, chiar dacă nu lipseşte descrierea drumului crucii dintre arestare şi condamnare.

La jumătatea anilor '30, aproximativ 140 000 de deţinuţi lucrau deja în lagărele aflate în administraţia GPU. Imensul şantier al canalului Baltica-Marea Albă, care necesita o forţă de muncă de 120 000 de persoane, a determinat accelerarea transferului din închisori spre lagăre a zeci de mii de deţinuţi, în vreme ce fluxul condamnărilor sporea fără încetare: 56 000 de condamnaţi în 1929 pentru cazuri urmărite de GPU, peste 208 000 în 1930 (faţă de 1 178 000 condamnaţi în cazuri care nu erau de competenţa GPU în 1929 şi 1238 000 în 1931).[2] La începutul anului 1932, peste 300 000 de deţinuţi trudeau pe marile şantiere ale GPU, unde rata anuală a mortalităţii putea ajunge pînă la 10%, cum s-a întîmplat la canalul Baltica-Marea Albă.

În iulie 1934, cu prilejul reorganizării GPU, sub denumirea de NKVD, Gulagul — administraţia centrală a lagărelor — a absorbit 780 de colonii penitenciare mai mici, care totalizau aproximativ 212 000 de deţinuţi, considerate nerentabile şi prost conduse şi care depindeau înainte de Comisariatul Poporului pentru Justiţie. Pentru a fi productiv şi pentru a corespunde cu imaginea restului ţării, lagărul trebuia să fie mare şi specializat. Imense complexe penitenciare, fiecare cu zeci de mii de deţinuţi, aveau să dobîndească un loc de cea mai mare importanţă în economia URSS pe timpul lui Stalin. La 1 ianuarie 1935, sistemul unificat al Gulagului număra peste 965 000 de deţinuţi, dintre care 725 000 în „lagărele de muncă", iar 240 000 în „coloniile de muncă", unităţi mai mici unde ajungeau per-

[1] J.A. Getty, G.T. Rittersporn, V.N. Zemskov, *art. cit.*; N. Werth, „Goulag, les vrais chiffres", *art. cit.*; A. Nove, „Victims of Stalinism: How Many?", în J.A. Getty, R.T. Manning, *Stalinist Terror*, *op. cit.*

[2] Vezi Popov, *art. cit.*, pp. 20–31.

soanele „mai puțin periculoase din punct de vedere social", condamnate în general la pedepse sub trei ani.[3]

La acea dată, harta Gulagului era trasată, în linii mari, pentru următoarele două decenii. Complexul penitenciar din insulele Solovki, care număra aproximativ 45 000 de deținuți, a împînzit împrejurimile cu „lagăre itinerante", care se deplasau o dată cu șantierele de exploatare forestieră, în Karelia, pe litoralul Mării Albe, în regiunea Vologda. Marele complex Svirlag, cu aproximativ 43 000 de deținuți, avea ca sarcină aprovizionarea cu lemn de foc a orașului Leningrad, iar cel de la Temnikovo, cu 35 000 de deținuți, avea aceeași sarcină pentru Moscova.

Din punctul strategic Kotlas pornea, cu linii ferate proprii, exploatări de păduri și mine, un „drum al nord-estului", spre Vest-Vîm, Uhta, Peciora și Vorkuta. 51 000 de deținuți din Uhtpecilag lucrau la construcția de drumuri, în minele de cărbune și la sondele de petrol din această regiune a Nordului Îndepărtat. O altă ramificație ducea spre nordul Uralului și combinatele chimice de la Solikamsk și Berezniki, în timp ce la sud-est ansamblul de lagăre din Siberia Occidentală, cu 63 000 de deținuți, furniza forța de muncă gratuită pentru marele combinat de huilă Kuzbassugol.

Mai la sud, în regiunea Karaganda din Kazahstan, „lagărele agricole" din cadrul Steplagului, care numărau 30 000 de deținuți, experimentau o modalitate nouă de valorificare a stepelor. Se pare că regimul era mai puțin aspru decît pe marele șantier de la jumătatea anilor '30, Dmitlag (196 000 de deținuți), care a primit, după terminarea canalului Baltica-Marea Albă în 1933, sarcina de a construi un al doilea mare canal stalinist, Moscova-Volga.

Un alt șantier faraonic era BAM (Baikalo-Amurskaia Maghistral), cale ferată ce urma să meargă în paralel cu Transsiberianul, de la lacul Baikal pînă la Amur. La începutul anului 1935, aproximativ 150 000 de deținuți din complexul concentraționar Bamlag, împărțiți în treizeci de „detașamente", lucrau la primul tronson al căii ferate. În 1939, Bamlagul, cu 260 000 de deținuți, era cel mai mare complex concentraționar din URSS.

În sfîrșit, din 1932, un complex de lagăre (Sevvostlag, lagărele din nord-est) lucra pentru un combinat de mare importanță strategică, Dalistroi, unde se producea aurul care, exportat în Occident, permitea achiziționarea utilajului necesar pentru industrializare. Zăcămintele de aur erau situate într-o regiune foarte greu accesibilă, Kolîma. Regiunea, complet izolată, unde nu se putea ajunge decît pe mare, a devenit simbolul Gulagului. Capitala insulei, Magadan, unde soseau proscrișii, a fost construită chiar de deținuți. „Șoseaua", arteră vitală, construită tot de deținuți, nu lega decît lagăre ale căror condiții de viață cu totul inumane au fost magistral descrise în nuvelele lui Varlam Șalamov. Între 1932 și 1939, producția de aur extras de deținuții din Kolîma — în număr de 138 000 în 1939 — a sporit de la 276 de kilograme la 48 de tone, adică 35% din producția Uniunii Sovietice în anul respectiv![4]

---

[3] V. Zemskov, „Gulag", *art. cit.*, p. 11.

[4] O. Hlevniuk, „Prinuditelnii trud v ekonomike SSSR, 1929–1941", în *Svobodnaia Mîsl*, 1992, nr. 13, pp. 78–92.

În iunie 1935, guvernul a inițiat alt mare proiect, care nu putea fi dus la bun sfîrșit decît cu ajutorul deținuților: construirea unui mare combinat de nichel la Norilsk, dincolo de cercul polar. Complexul concentraționar de la Norilsk va număra, la apogeul Gulagului de la începutul anilor '50, cam 70 000 de deținuți. Funcția productivă a lagărului, denumit „de muncă corecțională", era redată exact de structurile interne ale Gulagului. Direcțiile centrale nu erau nici geografice, nici funcționale, ci economice: direcția de construcții de hidrocentrale, direcția de construcții feroviare, direcția de poduri și șosele etc. Între aceste direcții penitenciare și direcțiile ministerelor industriale, deținutul sau colonistul special era o marfă ce făcea obiectul unui contract.[5]

În cea de-a doua jumătate a anilor '30, populația Gulagului s-a dublat: de la 965 000 de deținuți la începutul anului 1935 la 1 930 000 la începutul lui 1941. Numai în cursul anului 1937, numărul deținuților a crescut cu 700 000.[6] Afluxul masiv de noi deținuți a dezorganizat în asemenea măsură producția anului respectiv, încît valoarea acesteia a scăzut cu 13% față de 1936! Apoi, producția a stagnat pînă în 1938, cînd noul comisar al poporului pentru Afacerile Interne, Lavrenti Beria, a luat măsuri energice pentru a „raționaliza" munca deținuților. Într-o notă din 10 aprilie 1939, adresată Biroului Politic, Beria și-a expus „programul de reorganizare a Gulagului". Predecesorul său, Nikolai Ejov, spunea el în esență, acordase o atenție prea mare „vînătorii de dușmani", în detrimentul unei „conduceri economice sănătoase". Norma de alimentație a deținuților, care era de 1 400 de calorii pe zi, fusese calculată „pentru oameni care șed pe scaun în închisoare"[7]. Pe de altă parte, numărul celor apți de muncă scăzuse în anii precedenți; la 1 martie 1939, 250 000 de deținuți erau inapți de muncă, iar 8% din totalul deținuților muriseră numai în anul 1938. Pentru a putea realiza planul de producție stabilit de NKVD, Beria propunea o îmbunătățire a rațiilor de hrană, desființarea tuturor eliberărilor înainte de termen, pedepsirea exemplară a tuturor chiulangiilor și a altor „dezorganizatori ai producției" și, în sfîrșit, prelungirea programului de lucru la unsprezece ore pe zi, cu trei zile de odihnă pe lună, în vederea „exploatării raționale și la maximum a tuturor capacităților fizice ale deținuților".

Contrar unei idei larg împărtășite, arhivele Gulagului arată că rotația deținuților era destul de importantă, deoarece, în fiecare an, 20 pînă la 35% dintre ei erau puși în libertate. Această rotație se explică prin numărul relativ ridicat al pedepselor sub cinci ani, a căror pondere în totalul pedepselor era de 57% la începutul anului 1940 . Zece ani mai tîrziu, datorită arbitrarului unei administrații și al unei jurisdicții excepționale, mai ales pentru „politicii" închiși în 1937–1938, pedepsele care se apropiau de termen au fost prelungite. Cu toate acestea, intrarea în lagăr nu însemna neapărat lipsa oricărei perspective de plecare. De altfel, un șir întreg de „pedepse anexe", precum domiciliul forțat sau deportarea, erau prevăzute „după lagăr"!

---

[5] N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, pp. 345–379.

[6] V. Zemskov, *art. cit.*, pp. 11–15.

[7] O. Hlevniuk, *art. cit.*, pp. 88–89.

Contrar altei opinii curente, majoritatea celor care intrau în lagărele Gulagului nu erau deținuți politici, condamnați pentru „activități contrarevoluționare", pe baza uneia din cele paisprezece alineate ale articolului de tristă celebritate cu numărul 58 din Codul Penal. Contingentul de politici oscila între un sfert și o treime din efectivele Gulagului, în funcție de ani. Ceilalți nu erau însă deținuți de drept comun, în sensul obișnuit al termenului, ci se treziseră în lagăr pentru încălcarea uneia din nenumăratele legi represive care sancționau aproape fiecare sferă de activitate, de la „delapidarea proprietății socialiste", „nerespectarea legii pașapoartelor", „huliganism", „speculă" și pînă la „părăsirea locului de muncă", „sabotaj" sau chiar „neefectuarea numărului minim de zile de muncă" în colhozuri. Nici politici, nici de drept comun în sensul curent al termenului, cei mai mulți deținuți din Gulag nu erau decît cetățeni „obișnuiți", victime ale penalizării generale a relațiilor de muncă și a unui număr din ce în ce mai mare de comportamente sociale. Iată care era rodul unui deceniu de represiune declanșată de către partidul-stat împotriva unor sectoare tot mai largi ale societății.[8]

Vom încerca să facem o scurtă trecere în revistă a diferitelor aspecte ale acestei represiuni, care, bineînțeles, nu se situează pe același plan.

— 6 milioane de morți în urma foametei din 1932–1933, catastrofă generată în mod evident de politica de colectivizare forțată și de însușire cu forța a recoltelor colhozurilor de către stat;

— 720 000 de execuții, din care peste 680 000 numai în anii 1937–1938, în urma unor parodii de procese judecate de tribunale speciale ale GPU-NKVD;

— 300 000 de decese înregistrate în lagăre între 1934 și 1940; fără îndoială, prin extrapolare la anii 1930–1933, pentru care nu dispunem de date precise, aproximativ 400 000 la nivelul întregului deceniu, fără a socoti numărul imposibil de verificat al persoanelor decedate între momentul arestării și înregistrarea lor ca „intrați" în evidențele penitenciare;

— aproximativ 600 000 de decese înregistrate în rîndul deportaților, „strămutaților" și „coloniștilor speciali";

— aproximativ 2 200 000 de deportați, strămutați sau coloniști speciali;

— un număr cumulat de intrări în lagărele și coloniile Gulagului de 7 milioane de persoane între 1934 și 1941, cu date insuficiente și nu îndeajuns de exacte pentru anii 1930–1933.

La data de 1 ianuarie 1940, cele 53 de complexe de „lagăre de muncă corecțională" și cele 425 de „colonii de muncă corecțională" totalizau 1 670 000 de deținuți; după un an, acest număr atingea 1 930 000. În închisori se aflau aproximativ 200 000 de persoane care așteptau să fie judecate sau transferate în lagăre. În sfîrșit, 1 800 de komandaturi ale NKVD răspundeau de peste 1 200 000 de coloniști speciali.[9] Chiar dacă ar fi mult revizuite în jos în comparație cu unele esti-

[8] J.A. Getty, G.T. Rittersporn, V. Zemskov, *art. cit.*, pp. 650–657.

[9] Aceste date statistice se bazează în principal pe articolele și lucrările citate mai sus, îndeosebi J.A. Getty, G.T. Rittersporn, V.N. Zemskov, *art. cit.*; N. Werth, *art. cit.*; V.P. Popov, *art. cit.*; O. Khlevniouk, *art. cit.*; *Istocinik*, 1995, nr. 1, pp. 117–130; A. Blum, *op. cit.*

mări făcute pînă de curînd de către istorici sau martori, care confundau adesea fluxul de intrări în Gulag cu numărul de deținuți prezenți la cutare sau cutare dată, aceste cîteva cifre dau măsura represiunii care a făcut, în anii '30, atîtea victime în cele mai diverse pături ale societății sovietice.

De la sfîrșitul anului 1939 pînă în vara lui 1941, lagărele, coloniile și unitățile speciale ale Gulagului au cunoscut un nou aflux de proscriși. Mișcarea era legată de sovietizarea unor noi teritorii și de o criminalizare fără precedent a comportamentelor sociale, mai ales în lumea muncii.

La 24 august 1939, lumea a aflat cu stupoare despre semnarea, în ajun, a unui tratat de neagresiune între Uniunea Sovietică stalinistă și Germania hitleristă. Știrea a produs un adevărat șoc în țările europene direct interesate de criză, unde opinia publică nu fusese pregătită pentru ceea ce îi apărea ca o răsturnare totală a alianțelor, puțini înțelegînd la vremea respectivă ce anume putea apropia două regimuri cu ideologii diametral opuse.

La 21 august 1939, guvernul sovietic amînase tratativele începute cu delegația anglo-franceză sosită la Moscova la 11 august în scopul încheierii unui acord prin care cele trei părți urmau să se sprijine reciproc în cazul unei agresiuni germane împotriva uneia dintre ele. De la începutul anului 1939, diplomația sovietică, avîndu-l în frunte pe Viaceslav Molotov, se îndepărtase treptat de ideea unui acord cu Franța și Marea Britanie, suspectate că ar fi gata de un nou München pe seama polonezilor, ceea ce i-ar fi dat Germaniei cale liberă spre est. În vreme ce tratativele dintre sovietici pe de o parte, britanici și francezi pe de altă parte, se blocaseră din pricina unor probleme insolubile — de exemplu, în cazul unei agresiuni germane asupra Franței, cum avea să străbată Armata Roșie Polonia pentru a ataca Germania? —, contactele dintre reprezentanții sovietici și cei germani la diverse niveluri luau o nouă întorsătură. La 14 august, ministrul german al Afacerilor Externe, Ribbentrop, a propus să vină la Moscova pentru a încheia un acord politic cuprinzător cu conducătorii sovietici. A doua zi, Stalin a acceptat propunerea.

La 19 august, germanii și sovieticii au semnat un acord comercial care se negocia de la sfîrșitul anului 1938 și care se anunța foarte avantajos pentru URSS. În aceeași seară, sovieticii au acceptat ca Ribbentrop să vină la Moscova pentru a semna un pact de neagresiune deja elaborat de partea sovietică și trimis imediat la Berlin. Ministrul german, care primise „împuterniciri depline și extraordinare", a sosit la Moscova în după-amiaza zilei de 23, iar tratatul de neagresiune, semnat în timpul nopții, a fost dat publicității pe 24 august. Pactul, cu o valabilitate de zece ani, intra în vigoare imediat. Cea mai importantă parte a tratatului, care delimita sferele de influență și anexiunile celor două țări în Europa de Est, a rămas bineînțeles secretă. Pînă în 1989, conducătorii sovietici au negat, împotriva evidenței, existența acestui „protocol secret", adevărată „crimă la adresa păcii" comisă de cele două puteri semnatare. Conform documentului, Lituania intra în sfera de interes a Germaniei, iar Estonia, Letonia, Finlanda, Basarabia în cea sovietică. Cît despre Polonia, dacă problema menținerii unei rămășițe a statului polonez rămînea în suspensie, URSS avea să redobîndească în orice caz, după inter-

venția militară a germanilor și sovieticilor în Polonia, teritoriile bieloruse și ucrainene cedate ca urmare a tratatului de la Riga din 1920, precum și o parte a teritoriilor poloneze „din punct de vedere istoric și etnic" din regiunile Lublin și Varșovia.

La opt zile după semnarea pactului, trupele naziste au atacat Polonia. După o săptămînă, la 9 septembrie, în urma înăbușirii rezistenței poloneze și la insistențele germanilor, guvernul sovietic a făcut cunoscută Berlinului intenția sa de a ocupa fără întîrziere teritoriile care îi reveneau conform protocolului secret semnat la 23 august. La 17 septembrie, Armata Roșie a intrat în Polonia, sub pretextul de a „veni în ajutorul fraților de sînge ucraineni și bieloruși" amenințați de „destrămarea statului polonez". Intervenția sovietică, într-un moment în care armata poloneză era aproape distrusă, nu a întîmpinat decît o slabă rezistență. Sovieticii au luat 230 000 de prizonieri de război, din care 15 000 de ofițeri.[10]

Ideea, schițată la un moment dat de germani și sovietici, de a păstra un stat-tampon polonez a fost repede abandonată, ceea ce a făcut și mai delicată stabilirea frontierei dintre Germania și URSS. Stabilită, la 22 septembrie 1939, pe Vistula la Varșovia, granița a fost împinsă spre est pînă la Bug, în timpul vizitei lui Ribbentrop la Moscova, la 28 septembrie. În schimbul acestei „concesii" sovietice față de termenii protocolului secret de la 23 august, Germania includea Lituania în sfera de interes sovietică. Împărțirea Poloniei a permis URSS să anexeze teritorii întinse, de o sută optzeci de mii de kilometri pătrați, cu o populație de douăsprezece milioane de locuitori, bieloruși, ucraineni și polonezi. La 1 și 2 noiembrie, după un simulacru de consultare populară, teritoriile respective au fost alipite republicilor sovietice Ucraina și Bielorusia.

La acea dată, „epurarea" acestor regiuni de către NKVD era într-o fază avansată. Primii vizați erau polonezii, arestați și deportați în masă ca „elemente dușmănoase". Printre cei mai expuși se aflau moșierii, industriașii, negustorii, funcționarii, polițiștii și „coloniștii militari" (*osadnicy wojskowi*), care primiseră din partea guvernului polonez un lot de pămînt în regiunile de graniță, drept răsplată pentru serviciile aduse în timpul războiului sovieto-polonez din 1920. Potrivit statisticilor direcției pentru coloniștii speciali din Gulag, între februarie 1940 și iunie 1941, 381 000 de civili polonezi din teritoriile incorporate de URSS în septembrie 1939 au fost deportați cu statut de coloniști speciali în Siberia, în regiunea Arhanghelsk, Kazahstan și alte zone îndepărtate ale URSS.[11] Cifrele reținute de istoricii polonezi sînt mult mai mari, de ordinul unui milion de persoane deportate.[12] Din păcate, nu dispunem de nici o dată precisă cu privire la arestările și deportările de civili din intervalul septembrie 1939–ianuarie 1940.

Pentru perioada următoare, documentele de arhivă astăzi accesibile menționează trei mari acțiuni de „arestare-deportare": la 9–10 februarie, la 12–13 apri-

---

[10] K. Sword, *Deportation and Exile. Poles in the Soviet Union, 1939–1948*, MacMillan, Londra, 1994, p.7.

[11] V. Zemskov, *Spețposelenți*, *art. cit.*, p. 5.

[12] Z.S. Siemaszko, *W sowieckim osaczeniu*, Londra, 1991; W. Wielhorski, *Los Polakow w Niewoli Sowieckiej*, Londra, 1956.

lie, la 28–29 iunie 1940.[13] Convoaiele aveau nevoie de două luni pentru a face drumul dus-întors între frontiera poloneză și Siberia, Kazahstan sau Nordul Îndepărtat. Cît privește prizonierii de război polonezi, numai 82 000 din 230 000 au supraviețuit pînă în vara lui 1941. Pierderile în rîndul coloniștilor speciali au fost și ele foarte ridicate. Într-adevăr, în august 1941, în urma unei înțelegeri cu guvernul polonez aflat în exil, guvernul sovietic a acordat o „amnistie" polonezilor deportați începînd din noiembrie 1939, din care nu mai rămăseseră decît 243 100 de coloniști speciali, deși între februarie 1940 și iunie 1941 fuseseră deportați cel puțin 381 000. În total, 388 000 de polonezi prizonieri de război, refugiați interni și deportați civili, au beneficiat de amnistie. Cîteva sute de mii dispăruseră în cursul celor doi ani precedenți. Un mare număr dintre ei au fost executați, sub pretext că erau „dușmani înverșunați și neîmpăcați ai puterii sovietice".

Printre aceștia se numărau cei 25 700 ofițeri și civili polonezi împușcați la inițiativa lui Beria, care i-a adresat în acest sens o scrisoare lui Stalin, la 5 martie 1940. O parte din gropile comune unde au fost aruncate trupurile au fost descoperite de germani în 1943, în pădurea Katyn. În mai multe gropi comune au fost identificate cadavrele a 4 000 de ofițeri polonezi. Autoritățile sovietice au încercat să pună masacrul pe seama germanilor; abia în 1992, cu prilejul unei vizite a lui Boris Elțîn la Varșovia, autoritățile ruse au recunoscut responsabilitatea nemijlocită a lui Stalin și a membrilor Biroului Politic în lichidarea elitei poloneze din 1940.

Imediat după anexarea regiunilor care aparținuseră Poloniei, pe baza acordurilor încheiate cu Germania nazistă, guvernul sovietic i-a convocat la Moscova pe șefii guvernelor estonian, leton și lituanian și le-a impus „tratate de întrajutorare", prin care aceste țări „acceptau" pe teritoriul lor baze militare ale URSS. Îndată după aceea, 25 000 de soldați sovietici s-au instalat în Estonia, 30 000 în Letonia și 20 000 în Lituania. Efectivele le depășeau cu mult pe cele ale armatelor acestor țări oficial independente. Instalarea trupelor sovietice în octombrie 1939 a însemnat sfîrșitul independenței țărilor baltice. Încă din 11 octombrie, Beria a cerut „lichidarea tuturor elementelor antisovietice și antisociale" din aceste țări. Poliția militară sovietică a intensificat arestările de ofițeri, funcționari, intelectuali, care nu prezentau „încredere" în lumina obiectivelor ulterioare ale URSS.

În iunie 1940, după ofensiva-fulger încununată de succes a trupelor germane în Franța, guvernul sovietic a hotărît să pună în aplicare toate clauzele protocolului secret din 23 august 1939. La 14 iunie, sub pretextul unor „acte de provocare la adresa trupelor sovietice", Moscova a adresat un ultimatum guvernelor țărilor baltice, cerîndu-le să desemneze „un guvern dispus să asigure aplicarea întocmai a tratatului de întrajutorare și să-i aducă la ascultare pe adversarii tratatului respectiv". În zilele următoare, sute de mii de soldați sovietici au ocupat țările baltice. Stalin și-a trimis în capitalele baltice reprezentanții însărcinați cu sovietizarea celor trei republici: procurorul Vîșinski [în acel moment, Vîșinski nu mai deținea funcția de procuror (penal), ci pe aceea de prim-adjunct al Comisarului Poporului pentru Afacerile Externe — *n.t.*] la Riga, Jdanov la Tallinn și fostul șef

---

[13] K. Sword, *op. cit.*, pp. 15–23.

al Direcției Informații Externe din NKVD, Dekanozov, adjunct al comisarului poporului pentru Afacerile Externe, la Kaunas. Parlamentele și instituțiile locale au fost dizolvate, iar cea mai mare parte a membrilor lor arestați. Partidul comunist a fost singurul autorizat să depună candidaturi pentru „alegerile" care au avut loc la 14–15 iulie 1940.

Scrisoarea lui L. Beria, comisar al poporului pentru Afacerile Interne, către Stalin, 5 martie 1940, strict secret.

Tovarășului Stalin.

Un mare număr de foști ofițeri din armata poloneză, foști funcționari ai poliției și ai serviciilor de informații poloneze, membri ai partidelor naționaliste contrarevoluționare, membri recunoscuți ai organizațiilor contrarevoluționare din opoziție, transfugi și alții, toți dușmani neîmpăcați ai puterii sovietice, plini de ură față de sistemul sovietic, sînt în prezent deținuți în lagărele de prizonieri de război ale NKVD din URSS și în închisorile aflate în regiunile occidentale ale Ucrainei și Bielorusiei.

Ofițerii din armată și poliție prizonieri în lagăre caută să-și continue activitățile contrarevoluționare și întrețin agitația antisovietică. Fiecare dintre ei așteaptă să fie eliberat, pentru a participa activ la lupta împotriva puterii sovietice.

Organele NKVD din regiunile occidentale ale Ucrainei și Bielorusiei au descoperit un mare număr de organizații rebele contrarevoluționare. Foștii ofițeri ai armatei și poliției poloneze, ca și jandarmii, joacă un rol activ în fruntea tuturor acestor organizații.

Printre foștii transfugi și cei care au trecut granițele statului se află un mare număr de persoane care au fost identificate ca aparținînd unor organizații contrarevoluționare de spionaj și rezistență.

14 736 foști ofițeri, funcționari, moșieri, polițiști, jandarmi, gardieni de închisoare, coloniști stabiliți în zonele de graniță (*osadniki*) și agenți de informații (dintre care peste 97% sînt polonezi) sînt deținuți în lagărele de prizonieri de război. În acest număr nu sînt cuprinși nici soldați, nici subofițeri.

Printre aceștia se află:

— generali, colonei și locotenenți-colonei	295
— maiori și căpitani	2 080
— locotenenți, sublocotenenți și aspiranți	6 049
— ofițeri și subofițeri de poliție, de grăniceri și de jandarmi	1 030
— agenți de poliție, jandarmi, gardieni de închisoare și agenți de informații	5 138
— funcționari, moșieri, preoți și coloniști din zonele de graniță	144

De asemenea, 18 632 de persoane sînt deținute în închisorile din regiunile occidentale ale Ucrainei și Bielorusiei (dintre care 10 685 polonezi).

Printre aceștia se află:

— foști ofițeri	1 207
— foști agenți de informații, de poliție și de jandarmi	5 141
— spioni și sabotori	347

— foşti moşieri, proprietari de fabrici şi funcţionari	465
— membri ai unor organizaţii contrarevoluţionare de rezistenţă şi alte elemente	5 345
— transfugi	6 127

Dat fiind că toţi aceşti indivizi sînt duşmani înverşunaţi şi neîmpăcaţi ai puterii sovietice, NKVD al URSS consideră necesare următoarele măsuri:

1. NKVD al URSS va asigura judecarea, în cadrul unor tribunale speciale, a următorilor:

a) 14 700 foşti ofiţeri, funcţionari, moşieri, agenţi de poliţie, agenţi de informaţii, jandarmi, colonişti din regiunile de graniţă şi gardieni de închisoare deţinuţi în lagărele de prizonieri de război;

b) de asemenea, cei 11 000 de membri ai unor organizaţii contrarevoluţionare de spioni şi sabotori, foştii moşieri, proprietarii de fabrici, foştii ofiţeri ai armatei poloneze, funcţionarii şi transfugii care au fost arestaţi şi sînt deţinuţi în închisorile din regiunile occidentale ale Ucrainei şi Bielorusiei, ÎN VEDEREA APLICĂRII PEDEPSEI SUPREME: MOARTEA PRIN ÎMPUŞCARE.

2. Cercetarea dosarelor individuale se va face fără prezentarea deţinuţilor şi fără act de acuzare; concluziile anchetei şi sentinţa definitivă vor fi prezentate după cum urmează:

a) sub formă de adeverinţe eliberate de Direcţia pentru problemele prizonierilor de război a NKVD al URSS pentru cei deţinuţi în lagărele de prizonieri de război;

b) sub formă de adeverinţe eliberate de NKVD al RSS Ucrainene şi de NKVD al RSS Bieloruse pentru celelalte persoane arestate.

3. Dosarele vor fi examinate, iar sentinţele pronunţate de un tribunal format din trei persoane, tovarăşii Merkulov, Kobulov şi Baştalov.

Comisarul poporului pentru Afacerile Interne ale URSS, L. Beria

În săptămînile care au precedat acest simulacru, trupele NKVD, sub conducerea generalului Serov, au arestat între 15 000 şi 20 000 de „elemente duşmănoase". Numai în Letonia, 1 480 de opozanţi au fost executaţi pe loc la începutul lunii iulie. Parlamentele rezultate din alegeri au cerut primirea ţării lor în cadrul URSS, cerere care a fost, fireşte, „aprobată" la începutul lunii august de către Sovietul Suprem, care a proclamat înfiinţarea a încă trei republici socialiste sovietice. Cînd *Pravda* scria, la 8 august 1940, că „soarele măreţei Constituţii staliniste îşi revarsă razele binefăcătoare asupra unor noi teritorii şi popoare", pentru baltici începea o lungă perioadă de arestări, deportări şi execuţii.

S-au păstrat în arhive amănuntele desfăşurării unei mari acţiuni de deportare a elementelor sociale duşmănoase din ţările baltice, Basarabia, Bielorusia şi Ucraina Occidentală, care a avut loc în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941, sub conducerea generalului Serov. Acţiunea fusese plănuită în urmă cu cîteva săptămîni, Beria făcîndu-i cunoscut lui Stalin, la 16 mai 1941, ultimul său proiect de „operaţiune de epurare a regiunilor recent integrate în URSS de elementele antisovietice, de origine socială nesănătoasă şi criminale". În total, 85 716 persoane urmau să fie

deportate în iunie 1941, dintre care 25 711 baltici. În raportul cu data de 17 iulie 1941, Merkulov, numărul doi al NKVD, a făcut bilanțul părții baltice a operațiunii. În noaptea de 13/14 iunie 1941 au fost deportați 11 038 de membri ai familiilor de „naționaliști burghezi", 3 240 de membri ai familiilor foștilor jandarmi și polițiști, 7 124 de membri ai familiilor foștilor moșieri, industriași, funcționari, 1 649 de membri ai familiilor foștilor ofițeri și 2 907 de „alte elemente". Din acest document reiese clar că toți capii de familie fuseseră arestați mai înainte și probabil executați. În operațiunea din 13 iunie nu erau cuprinși decît „membrii familiilor" considerate „de origine socială nesănătoasă".[14]

Fiecare familie a avut dreptul la o sută de kilograme de bagaje, care includeau hrana pentru o lună, NKVD nepunînd la socoteală hrana necesară pe timpul transferului! Convoaiele au ajuns la destinație — majoritatea în ținutul Novosibirsk și în Kazahstan — abia la sfîrșitul lunii iulie 1941. Unii nu au sosit la locul deportării — regiunea Altai — decît la jumătatea lui septembrie! Cîți deportați au murit oare în cele șase pînă la douăsprezece săptămîni de drum, înghesuiți cîte cincizeci într-un vagon de vite, cu tot ceea ce li se îngăduise să ia, ca îmbrăcăminte și hrană, în noaptea arestării? O altă acțiune de anvergură era prevăzută de Beria pentru noaptea de 27/28 iunie 1941. Alegerea datei confirmă faptul că înalții conducători ai statului sovietic nu-și puseseră nicidecum problema unui atac din partea Germaniei la 22 iunie. Operațiunea Barbarossa a întîrziat cu cîțiva ani continuarea „purificării" țărilor baltice de către NKVD.

La 26 iunie 1940, la numai cîteva zile după ocuparea țărilor baltice, guvernul sovietic a adresat României un ultimatum prin care cerea „retrocedarea" imediată a Basarabiei, care făcuse parte din Imperiul țarist și fusese menționată în protocolul secret sovieto-german din 23 august 1939. Moscova cerea, de asemenea, cedarea către URSS a nordului Bucovinei, care nu făcuse niciodată parte din Imperiul țarist. Părăsiți de germani, românii s-au supus. Bucovina și o parte a Basarabiei au fost încorporate Ucrainei; restul Basarabiei a devenit Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, proclamată ca atare la 2 august 1940. În aceeași zi, Kobulov, unul din adjuncții lui Beria, semna un ordin de deportare pentru 31 699 „elemente antisovietice" care locuiau pe teritoriul RSS Moldovenești, și a încă 12 191 „elemente antisovietice" din regiunile românești încorporate RSS Ucrainene. Toate aceste „elemente" fuseseră, vreme de cîteva luni, fișate cu grijă, după o tehnică îndelung experimentată. În ajun, adică la 1 august 1940, Molotov prezentase Sovietului Suprem un tablou triumfalist al înțelegerii germano-sovietice: într-un an, populația Uniunii Sovietice sporise cu 23 de milioane de locuitori.

Anul 1940 este memorabil și din alt punct de vedere: numărul deținuților din Gulag, al deportaților, al persoanelor aflate în închisorile sovietice și al condamnărilor penale a atins apogeul. La 1 ianuarie 1941, lagărele Gulagului numărau 1 930 000 de deținuți, ceea ce înseamnă un spor de 270 000 de deținuți pe an; peste 500 000 de persoane deportate din teritoriile „sovietizate" se adăugau celor 1 200 000 de coloniști speciali aflați în evidențe la sfîrșitul anului 1939; în închisorile sovietice, a căror capacitate era, teoretic, de 234 000 de locuri, se înghesu-

[14] GARF, 9401/1/4475.

iau peste 462 000 de persoane[15]; în sfîrşit, numărul total al condamnărilor penale a cunoscut, în acel an, o creştere uriaşă, cifrîndu-se la 2 300 000, faţă de 700 000 cu un an înainte.[16]

Această creştere spectaculoasă era consecinţa unei penalizări fără precedent a raporturilor sociale. Pentru lumea muncii, 1940 a rămas în memoria colectivă ca anul decretului din 26 iunie „cu privire la adoptarea zilei de muncă de opt ore, a săptămînii de lucru de şapte zile şi la interdicţia părăsirii întreprinderii de către muncitori din proprie iniţiativă". Orice absenţă nemotivată, care se socotea de la o întîrziere mai mare de douăzeci de minute, a devenit obiectul unei sancţiuni penale. Contravenientul era pasibil de şase luni de „muncă corecţională" fără lipsire de libertate şi de o reţinere a 25% din salariu, pedeapsa putînd ajunge uneori la închisoare de la două la patru luni.

La 10 august 1940, ca urmare a unui nou decret, pedepsele pentru „acte de huliganism", rebuturi în producţie şi furturi mărunte de la locul de muncă erau mărite de la unul la trei ani de lagăr. În condiţiile în care funcţiona industria sovietică, orice muncitor putea fi condamnat pe baza acestei „legi scelerate".

Aceste decrete, care au rămas în vigoare pînă în 1956, au reprezentat începutul unei noi etape în penalizarea dreptului muncii. În primele şase luni de aplicare, peste un milion şi jumătate de persoane au fost condamnate, dintre care aproape 400 000 la pedepse cu închisoarea; aşa se explică uriaşa creştere a numărului deţinuţilor din închisori, începînd din vara anului 1940. Numărul huliganilor condamnaţi şi trimişi în lagăre a sporit de la 108 000 în 1939 la 200 000 în 1940.[17]

Sfîrşitul Marii Terori a însemnat, aşadar, începutul unei noi ofensive, fără precedent din 1932, împotriva oamenilor de rînd care nu voiau să se supună disciplinei din fabrică sau din colhoz. Ca răspuns la legile scelerate adoptate în vara lui 1940, numeroşi muncitori, potrivit rapoartelor informatorilor NKVD, au dovedit „o stare de spirit nesănătoasă", mai ales în primele săptămîni ale invaziei naziste. Aceştia cereau „îndepărtarea evreilor şi comuniştilor" şi răspîndeau, precum muncitorul moscovit ale cărui afirmaţii au fost aduse la cunoştinţa NKVD, „zvonuri provocatoare": „Cînd Hitler ne ocupă oraşele, pune peste tot afişe în care spune: N-am să trimit muncitorii în judecată, cum face guvernul vostru, dacă întîrzie la lucru cu douăzeci şi unu de minute."[18] Asemenea afirmaţii erau pedepsite cu cea mai mare severitate, cum arată un raport al procurorului militar general cu privire la „crimele şi delictele comise în domeniul căilor ferate între 22 iunie şi 1 septembrie 1941", unde sînt menţionate 2 524 de condamnări, dintre care 204 la pedeapsa cu moartea. Nu mai puţin de 412 dintre sentinţe fuseseră date pentru „răspîndire de zvonuri contrarevoluţionare". 110 muncitori de la căile ferate au fost condamnaţi la moarte pentru această crimă.[19]

---

[15] V.K. Zemskov, „Gulag", *art. cit.*, p. 19.
[16] GARF, 9492/2/42/125.
[17] GARF, 9492/2/42.
[18] N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, p. 229.
[19] *Istocinik*, 1994, nr. 3, pp. 107–112.

O culegere de documente recent publicată, privitoare la „starea de spirit a opiniei publice" de la Moscova în primele luni de război[20], subliniază confuzia creată în mintea oamenilor de rînd de invazia germană din vara lui 1941. Moscoviții păreau împărțiți în trei categorii: „patrioții", apoi o „mlaștină" unde luau naștere și se răspîndeau tot felul de zvonuri, și „defetiștii", care doreau victoria germanilor asupra „evreilor și bolșevicilor", puși pe același plan și detestați în egală măsură. În octombrie 1941, cu prilejul demontării fabricilor în vederea strămutării lor în partea de răsărit a țării, au avut loc „tulburări antisovietice" în întreprinderile textile din regiunea Ivanovo.[21] Părerile defetiste exprimate de unii muncitori oglindeau deznădejdea care cuprinsese o parte a clasei muncitoare, supusă, din 1940, la o legislație tot mai aspră.

Pentru că nu oferea nici o perspectivă de viitor suboamenilor sovietici, sortiți exterminării sau, în cel mai bun caz, sclaviei, barbaria nazistă a dus pînă la urmă la solidarizarea populației cu regimul. În chip abil, Stalin a reafirmat cu putere valorile rusești, naționale și patriotice. În celebrul său discurs din 3 iulie 1941, transmis la radio, Stalin a reluat, adresîndu-se națiunii, vechiul îndemn care mobilizase comunitatea națională de-a lungul secolelor: „Frați și surori, patria noastră se află în mare primejdie." Referirile la „marea Națiune rusă" a lui Plehanov, Lenin, Pușkin, Tolstoi, Ceaikovski, Cehov, Lermontov, Suvorov și Kutuzov trebuiau să fundamenteze „războiul sfînt", „Marele Război pentru Apărarea Patriei". La 7 noiembrie 1941, pe cînd trecea în revistă batalioanele de voluntari care plecau pe front, Stalin le-a cerut să lupte urmînd „strălucitul exemplu al strămoșilor noștri Aleksandr Nevski și Dmitri Donskoi", dintre care primul, în secolul al XIII-lea, salvase Rusia de cavalerii teutoni, iar cel de-al doilea, cu un secol mai tîrziu, pusese capăt stăpînirii tătare.

---

[20] *Moskva Voennaia: Memuarî i arhivnîe dokumentî*, Moscova, 1995.
[21] ȚRȚHIDNI, 17/88/45.

12
Fața nevăzută a victoriei

Printre numeroasele „pete albe" din istoria sovietică s-a numărat multă vreme, ca un secret păzit cu grijă, episodul deportării, în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, a unor popoare întregi, sub învinuirea colectivă de „diversiune, spionaj și colaborare" cu ocupantul nazist. Abia la sfîrșitul anilor '50, autoritățile au recunoscut „abuzurile" și „generalizările" incluse în acuzarea de „colaboraționism colectiv". În anii '60, existența juridică a unui număr de republici autonome șterse de pe hartă ca urmare a colaborării cu ocupantul a fost restabilită. Totuși, abia în 1972, urmașii popoarelor deportate au primit în sfîrșit permisiunea teoretică „de a-și alege după dorință locul de domiciliu". Cît despre tătarii din Crimeea, aceștia nu au fost pe deplin „reabilitați" decît în 1989. Pînă la jumătatea anilor '60, ridicarea treptată a sancțiunilor pentru „populațiile pedepsite" a fost ținută secretă, iar decretele anterioare anului 1964 nu au fost date publicității. Numai o dată cu „declarația Sovietului Suprem" din 14 noiembrie 1989, statul sovietic a recunoscut în sfîrșit „ilegalitatea criminală a actelor barbare comise de regimul stalinist față de popoarele deportate în masă".

Germanii au fost primul grup etnic deportat în masă, la cîteva săptămîni după invazia URSS de către Germania nazistă. Potrivit recensămîntului din 1939, în URSS trăiau 1 427 000 germani, în majoritate descendenți ai coloniștilor germani aduși de Ecaterina a II-a, ea însăși originară din Hesse, pentru a popula imensele teritorii nelocuite din sudul Rusiei. În 1924, guvernul sovietic înființase o Republică Autonomă a Germanilor de pe Volga. „Germanii de pe Volga", al căror număr era de aproximativ 370 000, nu reprezentau totuși decît un sfert dintr-o populație de origine germană răspîndită atît în Rusia (în regiunile Saratov, Stalingrad, Voronej, Moscova, Leningrad etc.), în Ucraina (390 000 de persoane), cît și în Caucazul de Nord (în regiunile Krasnodar, Ordjonikidze, Stavropol), precum și în Crimeea și Gruzia. La 28 august 1941, Prezidiul Sovietului Suprem a adoptat un decret prin care întreaga populație germană din Republica Autonomă de pe Volga, din regiunile Saratov și Stalingrad, urma să fie deportată în Kazahstan și în Siberia. Conform decretului, era vorba doar de o măsură umanitară preventivă!

Extrase din decretul Prezidiului Sovietului Suprem din 28 august 1941 privind deportarea colectivă a germanilor.

Potrivit unor informații demne de încredere primite de autoritățile militare, populația germană care locuiește în ținuturile de pe Volga cuprinde mii și zeci de mii de sabotori și de spioni care, la primul semnal venit din Germania, vor organi-

za atentate în regiunile locuite de germanii de pe Volga. Nimeni nu a atras atenția autorităților sovietice cu privire la prezența unui număr atît de mare de sabotori și de spioni printre germanii de pe Volga; prin urmare, populația germană de pe Volga ascunde în sînul ei dușmani ai poporului și ai puterii sovietice...

Dacă vor avea loc acte de sabotaj comise la ordinul Germaniei de către sabotori și spioni germani în republica germanilor de pe Volga sau în raioanele învecinate, va fi vărsare de sînge, iar guvernul sovietic, potrivit legilor valabile în vreme de război, va fi nevoit să ia măsuri aspre împotriva întregii populații germane de pe Volga. Pentru a evita producerea unei asemenea situații regretabile, precum și vărsarea de sînge, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a considerat necesară strămutarea întregii populații germane din ținuturile de pe Volga în alte raioane, unde va primi pămînt și un ajutor de la stat pentru a se putea stabili în aceste locuri.

Pentru această strămutare sînt stabilite raioanele cu mult pămînt din regiunile Novosibirsk și Omsk, din ținutul Altai, din Kazahstan și din alte regiuni învecinate.

În vreme ce Armata Roșie se retrăgea precipitat pe toate fronturile, pierzînd în fiecare zi zeci de mii de oameni, morți sau prizonieri, Beria a detașat aproape 14 000 de oameni din trupele NKVD pentru această operațiune, condusă de adjunctul comisarului poporului pentru Afacerile Interne, generalul Ivan Serov, care se remarcase deja cu prilejul „purificării" țărilor baltice. În aceste condiții și dată fiind dezorganizarea fără precedent a Armatei Roșii, operațiunile s-au desfășurat fără probleme. Între 3 și 20 septembrie 1941 au fost deportați 446 480 de germani în 230 convoaie avînd fiecare, în medie, 50 de vagoane, adică aproximativ 2 000 de persoane de convoi! Cu viteza medie de cîțiva kilometri pe oră, convoaiele au făcut între patru și opt săptămîni pînă la locul de destinație — regiunile Omsk și Novosibirsk, regiunea Barnaul, din sudul Siberiei, și ținutul Krasnoiarsk, din Siberia Orientală. Ca și la precedentele deportări ale balticilor, „persoanele strămutate" avuseseră, potrivit indicațiilor oficiale, „un termen fix [*sic*] pentru a-și asigura hrana pe o perioadă de cel puțin o lună"!

În timp ce se desfășura această „operațiune principală" de deportare, numărul „operațiunilor secundare" creștea, în funcție de evoluțiile pe plan militar. Încă de la 29 august 1941, Molotov, Malenkov și Jdanov i-au propus lui Stalin „purificarea" regiunii și a orașului Leningrad, prin îndepărtarea a 96 000 de persoane de origine germană și finlandeză. La 30 august, trupele germane au ajuns la Neva, tăind legăturile pe calea ferată între Leningrad și restul țării. Pericolul încercuirii orașului se contura tot mai clar, iar autoritățile competente nu luaseră nici o măsură pentru evacuarea populației civile din Leningrad și pentru asigurarea stocurilor de alimente. Cu toate acestea, tot la 30 august, Beria a trimis o circulară prin care ordona deportarea a 132 000 de persoane din regiunea Leningrad, 96 000 cu trenul și 36 000 pe cale fluvială. NKVD nu a avut timp să aresteze și să deporteze decît 11 000 de cetățeni sovietici de origine germană.

În cursul săptămînilor care au urmat au fost declanșate operațiuni asemănătoare în regiunile Moscova (9 640 de germani deportați la 15 septembrie), Tula (2 700 de deportați la 21 septembrie), Gorki (3 162 de deportați la 14 septembrie),

Rostov (38 288 între 10 şi 20 septembrie), Zaporojie (31 320 între 25 septembrie şi 10 octombrie), Krasnodar (38 136 la 15 septembrie), Ordjonikidze (77 570 de deportaţi la 20 septembrie). În cursul lunii octombrie 1941 au mai fost deportaţi peste 100 000 de germani care locuiau în Gruzia, Armenia, Azerbaidjan, Caucazul de Nord şi Crimeea. Potrivit unui bilanţ al strămutării germanilor, pînă la 25 decembrie 1941 fuseseră deportate 894 600 de persoane, majoritatea în Kazahstan şi Siberia. Dacă îi adăugăm şi pe germanii deportaţi în 1942, ajungem la un total de 1 209 430 de persoane deportate în mai puţin de un an, din august 1941 pînă în iunie 1942. Se cuvine amintit faptul că, potrivit recensămîntului din 1939, populaţia germană din URSS se cifra la 1 427 000 de persoane.

Astfel, peste 82% din germanii răspîndiţi pe teritoriul sovietic au fost deportaţi, chiar în momentul în care situaţia catastrofală a unei ţări aflate în pragul distrugerii ar fi necesitat mobilizarea tuturor eforturilor armatei, securităţii şi miliţiei în lupta împotriva duşmanului, şi nu risipirea lor în deportarea a sute de mii de cetăţeni sovietici nevinovaţi. În realitate, proporţia de cetăţeni sovietici de origine germană deportaţi era mult mai mare, dacă ţinem seama de zecile de mii de soldaţi şi ofiţeri de origine germană retraşi din unităţile Armatei Roşii pentru a fi trimişi în batalioanele disciplinare ale „Armatei Muncii“ de la Vorkuta, Kotlas, Kemerovo, Celiabinsk; numai în acest oraş, peste 25 000 de germani lucrau la construirea combinatului metalurgic. Se cuvine precizat faptul că, în batalioanele disciplinare ale Armatei Muncii, condiţiile de muncă şi de supravieţuire nu erau deloc mai bune decît cele din Gulag.

Cîţi deportaţi au pierit oare în timpul strămutării? Nu dispunem astăzi de nici un bilanţ general, iar datele disparate cu privire la un convoi sau altul nu pot fi urmărite în contextul războiului şi al violenţelor apocaliptice din acea perioadă. Cîte convoaie nu au ajuns niciodată la destinaţie, în nebunia din toamna lui 1941? La sfîrşitul lunii noiembrie, 29 600 de deportaţi germani trebuiau să ajungă, „conform planului“, în regiunea Karaganda. Or, la 1 ianuarie 1942, nu existau în evidenţa sosirilor decît 8 304. „Planul“ pentru regiunea Novosibirsk era de 130 998 de persoane, din care au fost înregistrate la sosire numai 116 612. Ce s-a întîmplat cu ceilalţi? Au murit pe drum? Au fost trimişi în altă parte? Regiunea Altai, „prevăzută“ pentru 11 000 de deportaţi, s-a trezit cu 94 799! Mai elocvente decît această aritmetică sinistră, rapoartele NKVD cu privire la instalarea deportaţilor subliniau, în unanimitate, „lipsa de pregătire a regiunilor de găzduire“.

Cum totul se desfăşura în cel mai desăvîrşit secret, autorităţile locale nu au fost înştiinţate decît în ultimul moment de sosirea zecilor de mii de deportaţi. Nefiind prevăzută nici o locuinţă, deportaţii au fost cazaţi la nimereală, în barăci, grajduri sau chiar sub cerul liber, în pragul iernii. Ca urmare a mobilizării, o mare parte din forţa de muncă masculină plecase pe front, iar autorităţile căpătaseră, în zece ani, o oarecare experienţă în acest sens, aşa că „repartizarea economică“ a noilor deportaţi s-a făcut totuşi mai repede decît cea a chiaburilor deportaţi în 1930 şi părăsiţi în inima taigalei. După cîteva luni, majoritatea deportaţilor au împărtăşit soarta celorlalţi colonişti speciali, fiind repartizaţi, în condiţii de

cazare, de muncă și de hrană extrem de grave și de precare, la o komandatură a NKVD, la un colhoz, un sovhoz ori o întreprindere industrială.[1]

Deportarea germanilor a fost urmată de un alt val uriaș de deportări, din noiembrie 1943 pînă în iunie 1944, perioadă în care șase popoare — cecenii, ingușii, tătarii din Crimeea, karaceaii, balkarii și calmucii — au fost duse în Siberia, Kazahstan, Uzbekistan și Kirghizia, sub pretextul „colaborării în masă cu ocupantul nazist". Marele val de deportări, care a cuprins aproximativ 900 000 de persoane, a fost urmat, din iulie pînă în decembrie 1944, de un șir de operațiuni de „purificare" a Crimeii și Caucazului de alte naționalități socotite „dubioase": grecii, bulgarii, armenii din Crimeea, turcii mesheți, kurzii și hemșinii din Caucaz.[2]

Arhivele și documentele devenite recent accesibile nu aduc nici un element nou cu privire la așa-zisa „colaborare" cu naziștii a popoarelor din munții Caucazului, a calmucilor și tătarilor din Crimeea. Ne vedem nevoiți, în acest sens, să reținem un număr de fapte care nu fac decît să inducă existența — în Crimeea, în stepa calmucă, în ținutul karaceailor și în Kabardino-Balkaria — a unor nuclee restrînse de colaboraționiști, dar nicidecum a unei colaborări generale, ridicată la rang de politică. Numai după pierderea orașului Rostov-pe-Don de către Armata Roșie, în iulie 1942, și ocuparea Caucazului de către germani, din vara lui 1942 pînă în primăvara lui 1943, au avut loc cele mai controversate episoade de colaboraționism. În vidul de putere creat între plecarea sovieticilor și sosirea naziștilor, un număr de personalități locale au înființat „comitete naționale" la Mikoian-Șakar, în regiunea autonomă a karaceailor și cerchezilor, la Nalcik, în republica autonomă kabardino-balkară, și la Elista, în republica autonomă calmucă. Armata germană a recunoscut autoritatea comitetelor locale, care au beneficiat, timp de cîteva luni, de autonomie religioasă, politică și economică. Experiența caucaziană a contribuit la consolidarea „mitului musulman" la Berlin, așa că și tătarii din Crimeea au primit dreptul de a-și crea un „comitet central musulman", cu sediul la Simferopol.

Cu toate acestea, temîndu-se de renașterea mișcării panturanice, pe care puterea sovietică o zdrobise la începutul anilor '20, autoritățile naziste nu le-au acordat niciodată tătarilor din Crimeea autonomia de care se bucuraseră, vreme de cîteva luni, calmucii, karaceaii și balkarii. În schimbul autonomiei acordate cu mare zgîrcenie, autoritățile locale au trimis cîteva trupe să lupte împotriva partizanilor locali credincioși regimului sovietic. În total, cîteva mii de oameni, care alcătuiau unități cu efective reduse: șase batalioane de tătari în Crimeea și un corp de cavalerie calmucă.

---

[1] N. Bugai, „L. Beria–I. Stalinu, «Soglasno vașemu ukazaniiu»", Moscova, 1995, pp. 27–55; N. Bugai, „40-îe godî: «Avtonomiu Nemțev Povoliia likvidirovati»", *Istoria SSSR*, 1991, nr. 2, pp. 172–182; J.-J. Marie, *Les Peuples déportés d'Union soviétique*, Complexe, Bruxelles, 1995, pp. 35–56.

[2] N. Bugai, *op. cit.*, pp. 56–220; V. Zemskov, *art. cit.*, pp. 8–17; M. Guboglo, A. Kuznețov (ed.), *Deportații narodov SSSR, 1930-îe –1950-îe godî*, culegere de documente, Moscova, 1992; J.-J. Marie, *op. cit.*, pp. 57–128.

Cît despre republica autonomă ceceno-ingușă, aceasta nu a fost ocupată decît în parte de trupele germane, timp de vreo zece săptămîni, de la începutul lui septembrie pînă la jumătatea lui noiembrie 1942. Aici nu a existat nici măcar o intenție de colaborare. Nu este mai puțin adevărat că cecenii, care rezistaseră vreme de mai multe decenii colonizării rusești, înainte de a capitula în 1859, rămăseseră un popor nesupus. Puterea sovietică organizase mai multe expediții pentru a-i pedepsi, mai întîi în 1925, pentru a confisca o parte din armele deținute de populație, apoi în 1930–1932, pentru a zdrobi rezistența cecenilor și ingușilor față de colectivizare. În martie–aprilie 1930, apoi în aprilie–mai 1932, în lupta împotriva „banditilor", trupele speciale ale NKVD recurseseră la artilerie și aviație. Exista, așadar, un vechi conflict între puterea centrală și acest popor independent, care se împotrivise întotdeauna tutelei Moscovei.

Cele cinci mari valuri de arestări și deportări, care au avut loc în perioada cuprinsă între noiembrie 1943 și mai 1944, s-au desfășurat după tipicul unui proces îndelung experimentat și, spre deosebire de primele deportări de chiaburi, „cu o remarcabilă eficiență operativă", după expresia lui Beria. Faza de „pregătire logistică" a fost organizată cu grijă, vreme de cîteva săptămîni, sub supravegherea personală a lui Beria și a adjuncților săi Ivan Serov și Bogdan Kobulov, veniți la fața locului cu un tren special. Trebuia trimis un număr impresionant de convoaie: 46 cu cîte 60 de vagoane pentru deportarea a 93 139 calmuci în patru zile, de la 27 la 30 decembrie 1943, și 194 de convoaie cu cîte 65 de vagoane pentru deportarea a 521 247 de ceceni și inguși, în șase zile, de la 23 la 28 februarie 1944. În aceste operațiuni excepționale, NKVD n-a făcut economie de forțe și mijloace: pentru arestarea cecenilor și ingușilor au fost mobilizați nu mai puțin de 119 000 de oameni din trupele speciale ale NKVD, într-un moment în care războiul era în toi!

Operațiunile, planificate pe ore, începeau cu arestarea „elementelor potențial periculoase", între 1 și 2% dintr-o populație alcătuită în cea mai mare parte din femei, copii și bătrîni, mulți dintre bărbații aflați în floarea vîrstei fiind chemați sub arme. Potrivit „rapoartelor operative" trimise la Moscova, operațiunile se desfășurau cu mare repeziciune. Astfel, în timpul arestării tătarilor din Crimeea, între 18 și 20 mai 1944, în prima seară, Kobulov și Serov, care răspundeau de acțiune, i-au trimis o telegramă lui Beria: „Trimis azi, la orele 20, 90 000 de persoane spre gări. 17 convoaie plecate cu 48 400 de persoane spre locurile de destinație. 25 de convoaie în curs de încărcare. Desfășurarea operațiunii fără incidente. Operațiunea continuă." A doua zi, 19 mai, Beria l-a informat pe Stalin că în ziua a doua fuseseră adunate în gări 165 515 persoane, dintre care 136 412 fuseseră încărcate în convoaie plecate „spre locurile de destinație stabilite în indicații". A treia zi, 20 mai, Serov și Kobulov i-au telegrafiat lui Beria pentru a-l înștiința că acțiunea se încheiase la orele 16.30. În total, 63 de convoaie, care transportau 173 287 de persoane, se aflau pe drum. Ultimele patru, cu restul de 6 727 de persoane, urmau să plece în aceeași seară.[3]

Potrivit rapoartelor funcționarilor NKVD, deportarea a sute de mii de persoane nu era decît o simplă formalitate, fiecare operațiune fiind mai „reușită", mai

---

[3] N. Bugai, *op. cit.*, p. 153.

„eficientă" și mai „puțin costisitoare" decît cea dinainte. După deportarea cecenilor, ingușilor și balkarilor, un oarecare Milstein, funcționar al NKVD, a redactat un lung raport cu privire la ... „economiile de vagoane, scînduri, gălcți și lopeți [...] realizate la ultimele deportări în comparație cu operațiunile precedente".

„Experiența transportării karaceailor și calmucilor, scria el, ne-a permis să luăm unele măsuri pentru reducerea numărului de convoaie și scurtarea traseelor. Am pus în fiecare vagon de vite 45 de persoane în loc de 40, și cum fiecare a fost obligat să urce cu bagajele personale, am economisit un număr important de vagoane, adică în total 37 548 de metri de scîndură, 11 834 de găleți și 3 400 de sobe."[4]

Care era realitatea înspăimîntătoare a călătoriei, ascunsă în spatele viziunii birocratice a unei operațiuni încununate de succes pentru NKVD? Iată declarațiile cîtorva tătari care au supraviețuit, făcute la sfîrșitul anilor '70: „Călătoria pînă la gara Zerabulak, din regiunea Samarkand, a durat 24 de zile. De acolo am fost duși la colhozul Pravda, unde ne-au pus să reparăm căruțe. [...] Lucram și ne era foame. Mulți dintre noi se clătinau pe picioare. Din satul nostru au fost deportate treizeci de familii. Au rămas unul sau doi supraviețuitori în cinci familii. Toți ceilalți au murit de foame ori de boală." Un alt supraviețuitor povestește: „În vagoanele închise ermetic, oamenii piereau ca muștele, din pricina foamei și a lipsei de aer: nu ne dădeau nici de mîncat, nici de băut. În satele prin care treceam, populația fusese stîrnită împotriva noastră; li se spusese că trenurile transportă trădători de patrie, așa că o ploaie de pietre lovea pereții vagoanelor. Cînd au deschis ușile, în mijlocul stepelor din Kazahstan, ne-au dat rații militare, dar fără apă, ne-au spus să aruncăm morții la marginea drumului, fără să-i îngropăm, apoi am pornit din nou la drum."[5]

O dată ajunși „la destinație", în Kazahstan, Kirghizia, Uzbekistan sau Siberia, deportații erau repartizați la colhozuri sau întreprinderi. Problemele de cazare, de muncă, de supraviețuire erau la ordinea zilei, așa cum rezultă din toate rapoartele trimise la Centru de către autoritățile locale ale NKVD și păstrate în foarte bogatul fond privind „colonizările speciale" din Gulag. Astfel, în septembrie 1944, un raport provenit din Kirghizia menționează că numai 5 000 din 31 000 de familii recent deportate primiseră o locuință. Nu trebuie să uităm că noțiunea de locuință era foarte aproximativă! Citind cu atenție textul, putem afla că, în raionul Kameninski, autoritățile locale cazaseră 900 de familii în... 18 apartamente dintr-un sovhoz, ceea ce înseamnă 50 de familii pe apartament! Această cifră de neimaginat arată că familiile deportate din Caucaz, care numărau adesea mulți copii, dormeau cu rîndul, cînd în „apartamente", cînd sub cerul liber, în pragul iernii.

Într-o scrisoare către Mikoian, Beria însuși recunoștea, în noiembrie 1944, adică după aproape un an de la deportarea calmucilor, că aceștia „erau supuși unor condiții de viață și de igienă deosebit de grele; cei mai mulți nu au nici rufărie, nici îmbrăcăminte, nici încălțăminte"[6]. Doi ani mai tîrziu, doi responsabili ai NKVD raportau că „30% dintre calmucii apți de muncă nu lucrau, pentru că nu

[4] J.-J. Marie, *op. cit.*, pp. 81–82.
[5] *Ibid.*, p. 103.
[6] J.-J. Marie, *op. cit.*, p. 66.

aveau cu ce să se încalțe. Neputința de a se obișnui cu clima aspră, cu condițiile de viață neobișnuite și necunoașterea limbii creează dificultăți suplimentare". Dezrădăcinați, înfometați, repartizați la colhozuri care nu izbuteau să asigure nici hrana personalului propriu, sau puși să facă, în întreprinderi, munci pentru care nu erau pregătiți, deportații erau, în general, lucrători slabi. „Situația calmucilor deportați în Siberia este tragică", îi scria lui Stalin D.P. Piurveev, fost președinte al republicii autonome calmuce. „Și-au pierdut vitele. Au ajuns în Siberia cu mîinile goale. [...] Nu sînt obișnuiți cu noile lor condiții de viață ca producători. [...] Calmucii repartizați în colhozuri nu primesc nici un fel de hrană, pentru că nici colhoznicii nu au nimic. Cît despre cei care au fost repartizați în întreprinderi, nici aceștia nu s-au obișnuit cu noua lor viață de muncitori, așa că nu cîștigă nimic și nu se pot hrăni ca lumea."[7] Pe scurt, derutați în fața utilajelor, calmucii, păstori nomazi, își pierdeau tot salariul plătind amenzi!

Cîteva cifre ne dau o idee despre marele număr de morți din rîndul deportaților. În ianuarie 1946, administrația colonizărilor speciale a înregistrat 70 360 de calmuci, față de 92 000 deportați cu doi ani înainte. La 1 iulie 1944, 35 750 de familii de tătari, în total 151 424 de persoane, ajunseseră în Uzbekistan; după șase luni, la numărul de familii se mai adăugaseră 818, dar numărul de persoane scăzuse cu 16 000! Din cele 608 749 de persoane deportate din Caucaz, 146 892 erau decedate la 1 octombrie 1948, adică aproape o persoană din patru, și doar 28 120 se născuseră în aceeași perioadă. Din cele 228 392 de persoane deportate din Crimeea, 44 887 decedaseră după patru ani, iar numărul nașterilor nu era decît de 6 564.[8] Mortalitatea extrem de ridicată apare și mai clar dacă ne gîndim că 40–50% dintre deportați erau copii sub șaisprezece ani. „Moartea naturală" nu reprezenta, așadar, decît o parte infimă a deceselor. Cît despre tinerii care supraviețuiau, ce puteau ei spera? Din cei 89 000 de copii de vîrstă școlară deportați în Kazahstan, mai puțin de 12 000 erau școlarizați ... în 1948, adică după patru ani de deportare. În indicațiile oficiale se sublinia, de altfel, că învățămîntul pentru copiii „strămutaților speciali" se va asigura numai în limba rusă.

În timpul războiului, deportările colective au lovit și alte popoare. La 29 mai 1944, cu cîteva zile după încheierea operațiunii de deportare a tătarilor din Crimeea, Beria i-a scris lui Stalin următoarele: „NKVD socotește rațională [*sic*] expulzarea din Crimeea a tuturor tătarilor, grecilor și armenilor." Primii erau învinuiți că „în timpul ocupației germane contribuiseră activ la fabricarea pîinii și a produselor alimentare destinate armatei germane" și „colaboraseră cu autoritățile militare germane la găsirea soldaților Armatei Roșii și a partizanilor". Grecilor li se reproșa că, „după sosirea ocupantului, înființaseră mici întreprinderi industriale; autoritățile germane i-au ajutat pe greci să facă negustorie, transport de mărfuri etc.". Cît despre armeni, aceștia erau acuzați de crearea, la Simferopol, a unei organizații colaboraționiste, cu numele de Dromedar, condusă de generalul armean Dro, care „se ocupa, pe lîngă problemele religioase și politice, de dezvoltarea comerțului și a micii industrii". După părerea lui Beria, această organizație

---

[7] *Ibid.*, pp. 64–65.

[8] V. Zemskov, *art. cit.*, p. 9.

„adunase fonduri pentru nevoile militare ale germanilor și pentru sprijinirea înființării unei Legiuni armene".[9]

Patru zile mai tîrziu, la 2 iunie 1944, Stalin a semnat un decret al Comitetului de Stat al Apărării, prin care ordona „suplimentarea expulzării tătarilor din Crimeea cu expulzarea a 37 000 de bulgari, greci și armeni", complici ai nemților. Ca și în cazul celorlalte contingente de deportați, decretul stabilea în chip arbitrar niște cote pentru fiecare „regiune de destinație": 7 000 pentru ținutul Guriev din Kazahstan, 10 000 pentru regiunea Sverdlov, 10 000 pentru regiunea Molotov din Ural, 6 000 pentru regiunea Kemerovo, 4 000 pentru Bașkiria. Potrivit unor termeni consacrați, „operațiunea s-a desfășurat cu succes" la 27 și 28 iunie 1944. În cursul celor două zile au fost deportate 41 854 de persoane, planul fiind realizat „în proporție de 111%", după cum sublinia raportul.

După ce „curățase" Crimeea de germani, tătari, bulgari, greci și armeni, NKVD a hotărît să „purifice" frontierele Caucazului. Călăuzite de aceeași idee obsesivă a sacralizării frontierelor, operațiunile, desfășurate pe scară largă, nu erau altceva decît o prelungire firească, sub o formă mai sistematică, a acțiunilor „antispioni" din anii 1937–1938. La 21 iulie 1944, printr-un un nou decret al Comitetului de Stat al Apărării, semnat de Stalin, se ordona deportarea a 86 000 de turci mesheți, kurzi și hemșini din regiunile de graniță ale Gruziei. Dat fiind relieful muntos al teritoriilor unde trăiau, de secole, aceste popoare din fostul Imperiu Otoman, precum și modul de viață nomad al unora dintre ele, care obișnuiau să treacă fără probleme frontiera sovieto-turcă, pregătirea acțiunii de arestare-deportare a durat deosebit de mult. Operațiunea s-a desfășurat timp de zece zile, de la 15 la 25 noiembrie 1944, la ea participînd 14 000 de oameni din trupele speciale ale NKVD, precum și 900 de camioane Studebaker, date de americani în virtutea legii de împrumut și închiriere prin care Statele Unite furnizau tehnică de luptă majorității Aliaților![10]

La 28 noiembrie, într-un raport către Stalin, Beria s-a lăudat că strămutase 91 095 de persoane în numai zece zile, „în condiții deosebit de grele". Toate aceste persoane, copiii sub șaisprezece ani reprezentînd 49% din numărul deportaților, spunea Beria, erau spioni turci de temut: „O mare parte a populației din această regiune are legături de rudenie cu locuitorii din raioanele de graniță ale Turciei. Acești indivizi se ocupau cu contrabanda, manifestau dorința de a emigra și asigurau oameni pentru serviciile de informații turce, precum și pentru grupările de bandiți care acționează de-a lungul frontierei." Potrivit statisticilor Direcției pentru colonizări speciale din Gulag, numărul total al persoanelor deportate în Kazahstan și Kirghizia în cadrul acestei operațiuni s-ar fi ridicat la 94 955. Între noiembrie 1944 și iulie 1948, 19 540 de mesheți, kurzi și hemșini, adică aproximativ 21% dintre strămutați, au murit în deportare. Rata mortalității în acești patru ani, cuprinsă între 20 și 25% din totalul contingentelor, era cam aceeași pentru toate naționalitățile „pedepsite" de regim.[11]

O dată cu sosirea masivă a sute de mii de persoane deportate pe criterii etnice, contingentul coloniștilor speciali a cunoscut, în timpul războiului, o reîmprospă-

---

[9] J.-J. Marie, *op. cit.*, pp. 107–108.

[10] N. Bugai, *Nado...*, *op. cit.*, pp. 153–156.

[11] V. Zemskov, *art. cit.*, p. 9.

tare și o creștere considerabilă, de la aproximativ 1 200 000 la peste 2 500 000. Cît despre deschiaburiții care alcătuiau, înainte de război, grosul coloniștilor speciali, numărul lor a scăzut de la aproximativ 936 000 la începutul războiului la 622 000 în mai 1945. Într-adevăr, zeci de mii de deschiaburiți adulți de sex masculin, cu excepția capilor de familie deportați, au fost chemați sub drapel. Soțiile și copiii acestora își recăpătau statutul de cetățeni liberi și erau șterși de pe listele de coloniști speciali. Totuși, în condițiile războiului, nu aveau voie să părăsească locul de domiciliu forțat, cu atît mai mult cu cît toate bunurile, inclusiv casa, le fuseseră confiscate.[12]

Condițiile de supraviețuire ale deținuților din Gulag nu au fost niciodată mai cumplite decît în perioada 1941–1944. Foamete, epidemii, înghesuială, exploatare inumană, iată de ce a avut parte fiecare *zek* (deținut) care a supraviețuit foamei, bolii, normelor de lucru tot mai mari, denunțurilor armatei de informatori însărcinați cu demascarea „organizațiilor contrarevoluționare ale deținuților", proceselor și execuțiilor sumare.

Înaintarea germanilor din primele luni de război a silit NKVD-ul să evacueze o mare parte a închisorilor, coloniilor de muncă și lagărelor, care riscau să cadă în mîinile dușmanului. Din iulie pînă în decembrie 1941, 210 colonii, 135 de închisori și 27 de lagăre, cu un total de 750 000 de deținuți, au fost strămutate în est. Făcînd bilanțul „activității Gulagului în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei", șeful Gulagului, Nasedkin, afirma că „evacuarea lagărelor s-a făcut în general în mod organizat", dar adăuga: „Din cauza lipsei mijloacelor de transport, deținuții au fost evacuați în cea mai mare parte pe jos, pe distanțe care depășeau de multe ori o mie de kilometri."[13] Se poate lesne imagina în ce stare au ajuns deținuții la destinație! Dacă nu era timp pentru evacuarea lagărelor, așa cum s-a întîmplat nu o dată în primele săptămîni de război, deținuții erau pur și simplu executați. Este ceea ce s-a petrecut în Ucraina Occidentală, unde NKVD a masacrat, la sfîrșitul lunii iunie 1941, 10 000 de prizonieri la Lvov, alți 1 200 în închisoarea de la Luțk, 1500 la Stanîslaviv, 500 la Dubno și așa mai departe. Germanii au descoperit, la sosire, zeci de gropi comune în regiunile Lvov, Jitomir și Vinnița. Folosindu-se de pretextul „atrocităților iudeo-bolșevice", *Sonderkommando*-urile naziste au masacrat în mare grabă zeci de mii de evrei.

Toate rapoartele administrației Gulagului pentru anii 1941–1944 recunoșteau degradarea înspăimîntătoare a condițiilor de existență din lagăre pe timpul războiului.[14] În lagărele suprapopulate, „suprafața locuibilă" alocată fiecărui deținut a scăzut de la 1,5 la 0,7 metri pătrați de persoană, ceea ce însemna că deținuții dormeau cu rîndul pe jos, paturile de lemn fiind un „lux" rezervat „lucrătorilor de șoc". „Norma calorică de hrană" s-a redus în 1942 cu 65% în comparație cu cea de dinainte de război. Deținuții au fost condamnați la foamete; în 1942, tifosul și holera au apărut din nou în lagăre; potrivit cifrelor oficiale, cele două boli au se-

---

[12] V. Zemskov, „«Kulațkaia sîlka» nakanune i v godî Velikoi Otecestvennoi voinî", în *Soțiologhiceskie Issledovania*, 1992, nr. 2, pp. 3–26.

[13] GARF, 9414/1/330/56–62.

[14] N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, pp. 379–391; E. Bacon, *The Gulag at War: Stalin's Forced Labour System in the Light of the Archives*, Londra, 1994.

cerat în anul respectiv aproape 19 000 de deținuți. În 1941, cu aproximativ 101 000 de decese înregistrate numai în lagărele de muncă, fără a socoti și coloniile, rata anuală a mortalității s-a apropiat de 8%. În 1942, administrația lagărelor din Gulag a înregistrat 249 000 de decese, adică o rată a mortalității de 18%; în 1943, numărul deceselor a fost de 167 000, iar rata mortalității de 17%.[15] Dacă adăugăm execuțiile, decesele din închisori și din coloniile de muncă, putem estima la aproximativ 600 000 numărul morților din Gulag în perioada 1941–1943. Cît despre supraviețuitori, aceștia erau într-o stare jalnică. Potrivit datelor administrației, la sfîrșitul anului 1942, numai 19% dintre deținuți erau apți de muncă fizică „grea", 17% de muncă fizică „medie", iar 64% erau fie apți de „muncă fizică ușoară", fie invalizi.

Raportul adjunctului șefului Direcției operative a Gulagului cu privire la starea lagărelor din Siblag, 2 noiembrie 1941.

Potrivit informațiilor primite de Direcția operativă a NKVD din regiunea Novosibirsk, s-a observat o creștere puternică a mortalității în rîndurile deținuților în raioanele Ahlursk, Kuznețk și Novosibirsk, din cadrul Siblag...

Cauza acestei mortalități ridicate, însoțită de o răspîndire în masă a bolilor printre deținuți, este fără îndoială o stare de slăbiciune generalizată, ca urmare a lipsei sistematice de hrană și în condițiile unor munci fizice grele, la care se adaugă pelagra și o slăbire a activității cardiace.

Întîrzierea în acordarea asistenței medicale pentru bolnavi, muncile grele efectuate de deținuți, cu prelungirea programului de lucru și fără o alimentație suplimentară, constituie o altă serie de cauze ale morbidității și mortalității ridicate...

S-au constatat numeroase cazuri de mortalitate, de slăbiciune pronunțată și de epidemii printre deținuții proveniți de la diferite centre de triaj pentru lagăre. Astfel, printre deținuții trimiși de la centrul de triaj din Novosibirsk în raionul Marinskoe, la 8 octombrie 1941, din 539 de persoane, peste 30% erau de o slăbiciune înspăimîntătoare, datorită pelagrei, și erau pline de păduchi. În afară de deportați, la destinație au ajuns șase cadavre.[16] În noaptea de 8 spre 9 octombrie au murit încă cinci persoane din acest convoi. Din convoiul sosit de la același centru de triaj, în raionul Marinskoe, la 20 septembrie, 100% din deținuți aveau păduchi și mulți dintre ei nu aveau rufărie de corp...

În ultimul timp s-au descoperit, în lagărele din Siblag, numeroase sabotaje din partea personalului medical alcătuit din deținuți. Astfel, infirmierul din lagărul Ahjer (raionul Taighinsk), condamnat în baza articolului 58–10[17], a organizat un

[15] V. Zemskov, „Gulag", în *Soțiologhiceskie Issledovania*, 1991, nr. 6, pp. 14–15.

[16] Pasaj subliniat cu creionul; pe margine, o însemnare făcută tot cu creionul: „La ce bun să mai ajungă la destinație?"

[17] Articolul 58 din Codul Penal privea toate „crimele contrarevoluționare" și avea nu mai puțin de paisprezece alineate. În mediul concentraționar, deținuții politici erau desemnați cu numărul articolului, adică „58". Alineatul 10 al articolului 58 se referea la „propaganda sau agitația în scopul distrugerii sau subminării puterii sovietice". În cazul „propagandei în grup" — reținută de obicei ca acuzație —, condamnările erau cuprinse între trei ani de lagăr și pedeapsa cu moartea.

grup de patru deţinuţi pentru a sabota producţia.[18] Membrii grupului trimiteau deţinuţii bolnavi la muncile cele mai grele, nu-i îngrijeau la timp, sperînd astfel că vor împiedica lagărul să-şi îndeplinească planul de producţie.

Adjunctul şefului Direcţiei operative a Gulagului,
căpitan de Securitate Kogenman

Această „puternică degradare a stării de igienă a contingentului", pentru a relua un eufemism folosit de administraţia Gulagului, nu a împiedicat autorităţile, după cît se pare, să-i exploateze pe deţinuţi pînă la epuizare. „Din 1941 pînă în 1944", scria în raport şeful Gulagului, „valoarea medie a unei zile-muncă a sporit de la 9,5 la 21 de ruble". Sute de mii de deţinuţi au fost repartizaţi în uzinele de armament, în locul celor plecaţi pe front. Rolul Gulagului în economia de război s-a dovedit a fi foarte important. După estimările administraţiei penitenciare, forţa de muncă a deţinuţilor ar fi asigurat aproape un sfert din producţie în multe sectoare-cheie din industria de armament, metalurgie şi minerit.[19]

În pofida „înaltei ţinute patriotice" [*sic*] a deţinuţilor, dintre care „95% erau angajaţi în întrecerea socialistă", represiunea, mai ales a „politicilor", a continuat. Conform unui decret adoptat de Comitetul Central la 22 iunie 1941, nici un „58" — adică nici un condamnat în baza articolului 58 din Codul Penal, pentru sancţionarea „crimelor contrarevoluţionare" —, chiar dacă îşi ispăşise pedeapsa, nu putea fi eliberat înainte de sfîrşitul războiului. Administraţia Gulagului a izolat în lagăre speciale „cu regim sever", situate în regiunile cele mai aspre (Kolîma şi Arctica) o parte din deţinuţii politici condamnaţi pentru „apartenenţă la o organizaţie troţkistă sau de dreapta" sau la un „partid contrarevoluţionar", pentru „spionaj", „terorism", „trădare". În aceste lagăre, rata anuală a mortalităţii atingea 30%. Printr-un decret din 22 aprilie 1943 s-au înfiinţat „ocnele cu regim sever", adevărate lagăre ale morţii, unde deţinuţii erau exploataţi în condiţii care nu le lăsau nici cea mai mică şansă de supravieţuire: o muncă istovitoare, cîte douăsprezece ore pe zi, în minele de aur, de cărbune, de plumb, de radiu, mai ales în regiunile Kolîma şi Vorkuta.[20]

În trei ani, din iulie 1941 pînă în iulie 1944, tribunalele speciale din lagăre au condamnat la noi pedepse peste 148 000 de deţinuţi, din care 10 858 au fost executaţi. Dintre aceştia, 208 au fost acuzaţi de „spionaj", 4 307 pentru „acte de diversiune teroristă", 6 016 pentru „instigare la răscoală sau revoltă în lagăr". Potrivit NKVD, 603 „organizaţii ale deţinuţilor" au fost desfiinţate în timpul războiului în lagărele Gulagului. [21] Dacă această cifră trebuia să reflecte înainte de toate „vigilenţa" unor lucrători în bună măsură înlocuiţi — o parte din trupele

[18] Pasaj subliniat cu creionul, cu o însemnare pe margine, tot cu creionul: „Trebuie judecaţi încă o dată sau trimişi în faţa OS" (Comisia specială a NKVD, organ extrajudiciar însărcinat cu reprimarea „crimelor contrarevoluţionare").

[19] E. Bacon, *The Gulag at War*, *op. cit.*

[20] J. Rossi, *Sprovocinik po Gulagu*, Moscova, 1991; articolele: lagăr special, ocnă.

[21] GARF, 9414/1/68/1–61, citat în *Istoriceskii Arhiv*, 1994, nr. 3, pp. 61–86.

speciale însărcinate cu paza lagărelor primiseră alte însărcinări, printre care arestările și deportările —, este tot atît de adevărat că în anii războiului au avut loc primele evadări colective și primele revolte de proporții din lagăre.

În realitate, populația Gulagului s-a schimbat mult în timpul războiului. În urma decretului din 12 iulie 1941, peste 577 000 de deținuți condamnați, după mărturia autorităților înseși, „pentru delicte neînsemnate, precum absențele nemotivate de la lucru sau furturi mărunte", au fost eliberați și trimiși imediat să lupte în rîndurile Armatei Roșii. În timpul războiului, dacă luăm în considerare și deținuții a căror pedeapsă se apropia de sfîrșit, 1 068 800 au trecut din Gulag direct pe front.[22] Deținuții cei mai slabi și mai puțin adaptați la condițiile nemiloase din lagăr s-au numărat printre cele aproximativ 600 000 de persoane care au murit în Gulag numai în perioada 1941–1943. Cei care fuseseră condamnați la pedepse ușoare au fost cu timpul eliberați, iar în lagăre și colonii au rămas și au supraviețuit doar cei mai tari și mai duri, și deținuți politici, și deținuți de drept comun. Proporția de condamnați cu pedepse lungi (peste opt ani) în baza articolului 58 din Codul Penal a cunoscut o creștere puternică, de la 27 la 43% din totalul deținuților. Conturată încă de la începutul războiului, această evoluție a populației penale s-a accentuat după 1944–1945; în acești doi ani, după o perioadă de scădere, efectivele Gulagului au cunoscut o creștere explozivă, cu 45% între ianuarie 1944 și ianuarie 1946.[23]

Din Uniunea Sovietică a anului 1945, nu s-a reținut, în general, decît fața aurită a medaliei, măreția unei țări fără îndoială devastate, dar victorioase. „În 1945, URSS, marele stat învingător — scrie François Furet —, adaugă la puterea materială mesianismul omului nou." Nimeni nu vede — sau nu vrea să vadă — ceea ce se află în spatele decorului, ascuns cu grijă. Or, așa cum arată arhivele Gulagului, anul victoriei a fost și cel al unui nou apogeu al sistemului concentraționar sovietic. Pacea restabilită pe plan extern nu a adus pe plan intern nici un răgaz, nici o slăbire a controlului statului asupra unei societăți epuizate după patru ani de război. Dimpotrivă, 1945 a fost anul restabilirii autorității asupra teritoriilor reanexate Uniunii Sovietice pe măsură ce Armata Roșie înainta spre vest, precum și asupra milioanelor de sovietici care se aflaseră o vreme „în afara sistemului".

Teritoriile anexate în 1939–1940 — țările baltice, Bielorusia Occidentală, Basarabia (și nordul Bucovinei), Ucraina Occidentală (partea de est a Poloniei) —, care rămăseseră, în cea mai mare parte a războiului, în afara sistemului sovietic, au fost supuse unei noi „sovietizări", după cea din 1939–1941. În toate aceste teritorii se dezvoltaseră mișcări naționale împotriva sovietizării, ceea ce a dus la un șir de rezistențe armate, de persecuții și de represalii. Rezistența la anexare a fost deosebit de puternică în Ucraina Occidentală și în țările baltice.

Prima ocupare a Ucrainei Occidentale, din septembrie 1939 pînă în iunie 1941, dusese la nașterea unei organizații armate clandestine destul de puternice, OUN — Organizația Naționaliștilor Ucraineni; unii membri ai acesteia s-au angajat în

[22] GARF, 9414/1/330/56–62.

[23] V. Zemskov, *art. cit.*, p. 8.

unități SS pentru a lupta împotriva evreilor și a comuniștilor. În iulie 1944, la sosirea Armatei Roșii, OUN a alcătuit un Consiliu suprem de eliberare a Ucrainei. Roman Șuhovici, șeful OUN, a devenit comandantul Armatei Ucrainene de Insurecție (UPA) care, potrivit unor surse ucrainene, ar fi numărat în toamna lui 1944 peste 20 000 de oameni. La 31 martie 1944, Beria a semnat un ordin pentru arestarea și deportarea în regiunea Krasnoiarsk a tuturor membrilor familiilor rebelilor din OUN și UPA. În intervalul februarie – octombrie 1944 au fost deportați pe baza acestui ordin 100 300 de civili — femei, copii și bătrîni. Cei 37 000 luptători luați prizonieri în acestă perioadă au fost cu toții trimiși în Gulag. După moartea Monseniorului Șceptițki, mitropolitul Bisericii unite a Ucrainei, în noiembrie 1944, autoritățile sovietice au silit această Biserică să fuzioneze cu Biserica ortodoxă.

Pentru a smulge din rădăcină rezistența la sovietizare, agenții NKVD mergeau în școli unde, după ce frunzăreau cataloagele și carnetele de note ale elevilor din anii de dinainte de război, cînd Ucraina Occidentală făcea parte din Polonia „burgheză", alcătuiau liste de indivizi ce urmau să fie arestați preventiv, avînd în frunte numele celor mai buni elevi, considerați „dușmani potențiali ai puterii sovietice". Potrivit unui raport al lui Kobulov, unul din adjuncții lui Beria, în Bielorusia Occidentală, altă regiune socotită, ca și Ucraina Occidentală, „plină de elemente dușmănoase față de puterea sovietică", au fost arestați, între septembrie 1944 și martie 1945, peste 100 000 de „dezertori" și „colaboratori". Statistici incomplete menționează, pentru perioada cuprinsă între 1 ianuarie și 15 martie 1945, 2 257 de „operațiuni de epurare" numai în Lituania.

Aceste operațiuni s-au soldat cu moartea a peste 6 000 de „bandiți" și arestarea a peste 75 000 de „bandiți, membri ai grupărilor naționaliste și dezertori". În 1945, peste 38 000 de „membri ai familiilor unor elemente de origine socială nesănătoasă, bandiți și naționaliști" au fost deportați din Lituania. În chip semnificativ, în anii 1944–1946, proporția de ucraineni și de baltici printre deținuții din Gulag a cunoscut o creștere spectaculoasă, cu respectiv 140% și 420%. La sfîrșitul anului 1946, ucrainenii reprezentau 23% din totalul deținuților din lagăre, iar balticii aproape 6%, procent cu mult mai mare decît ponderea acestor naționalități în totalul populației sovietice.

Creșterea numărului deținuților în Gulag în cursul anului 1945 s-a datorat și sutelor de mii de indivizi transferați din „lagărele de control și triere", care fuseseră înființate o dată cu cele din Gulag, încă de la sfîrșitul lui 1941; ele erau destinate primirii prizonierilor de război sovietici eliberați sau scăpați din mîinile dușmanului și bănuiți de la început că ar fi fost spioni sau cel puțin „contaminați", ca urmare a faptului că fuseseră o vreme în afara „sistemului". În aceste lagăre ajungeau și bărbații apți pentru mobilizare proveniți din teritoriile care fuseseră ocupate de dușman, și ei contaminați, precum și cei care fuseseră staroști și alte persoane ce asiguraseră, sub ocupație, o funcție de autoritate, oricît de neînsemnată. Din ianuarie 1942 pînă în octombrie 1944, potrivit datelor oficiale, au trecut prin lagărele de control și de triere peste 421 000 de persoane.[24]

---

[24] V. Zemskov, *art. cit.*, p. 4.

O dată cu înaintarea Armatei Roșii spre vest, cu preluarea teritoriilor ocupate timp de doi sau trei ani de germani, cu eliberarea milioanelor de prizonieri de război sovietici și de deportați, problema modalităților de repatriere a sovieticilor, militari și civili, a luat o amploare fără precedent. În octombrie 1944, guvernul sovietic a înființat o Direcție pentru repatriere, condusă de generalul Golikov. Într-un interviu publicat în presă la 11 noiembrie 1944, generalul afirma: „Puterea sovietică se preocupă de soarta fiilor săi, căzuți în robia nazistă. Toți vor fi primiți acasă cum se cuvine, ca fii ai patriei. Guvernul sovietic socotește că pînă și cetățenii sovietici care, sub amenințarea terorii naziste, au comis acte care contravin intereselor URSS, nu vor fi trași la răspundere pentru faptele lor dacă se arată gata să-și îndeplinească cu cinste datoria de cetățean la întoarcerea în patrie." Acest gen de declarație, larg răspîndit, i-a păcălit pe Aliați. Cum s-ar putea altfel explica zelul cu care aceștia au pus în aplicare una din clauzele Acordurilor de la Ialta, privind repatrierea în URSS a tuturor cetățenilor sovietici „aflați în afara granițelor patriei"? În vreme ce acordurile prevedeau că nu vor fi trimiși înapoi cu forța decît cei care purtaseră uniforma germană sau colaboraseră cu dușmanul, toți cetățenii sovietici „aflați în afara granițelor" au fost predați agenților NKVD însărcinați cu readucerea lor în țară.

La trei zile după încetarea războiului în Europa, la 11 mai 1945, guvernul sovietic a ordonat înființarea a o sută de lagăre de control și triere, fiecare cu o capacitate de zece mii de locuri. Prizonierii de război sovietici repatriați urmau să fie cu toții „controlați" de serviciul de contraspionaj militar SMERCH, civilii fiind triați de serviciile *ad hoc* ale NKVD. În nouă luni, din mai 1945 pînă în februarie 1946, au fost repatriați peste 4 200 000 de sovietici: 1 545 000 de prizonieri de război din cei cinci milioane capturați de naziști și 2 655 000 de civili, deportați în lagărele de muncă sau persoane care fugiseră în vest în timpul războiului. După trecerea obligatorie printr-un lagăr de triere și control, 57,8% dintre repatriați, majoritatea femei și copii, au primit autorizația de a se întoarce acasă; 19,1% au fost trimiși în armată, adesea în batalioane disciplinare; 14,5% au fost repartizați, de obicei pe o perioadă de doi ani, în „batalioane de reconstrucție"; 8,6%, adică aproximativ 360 000 de persoane, au fost trimiși în Gulag, cei mai mulți sub învinuirea de „trădare de patrie", ceea ce însemna între zece și douăzeci de ani de lagăr, sau într-o komandatură a NKVD, cu statutul de coloniști speciali.[25]

O soartă aparte le-a fost rezervată „vlasoviștilor" (*vlasovți*), soldații sovietici care se alăturaseră generalului sovietic Andrei Vlasov, comandantul armatei a 2-a, luat prizonier de germani în iulie 1942. Antistalinist convins, generalul Vlasov primise să colaboreze cu naziștii pentru a-și elibera țara de tirania bolșevică. Cu aprobarea autorităților germane, Vlasov alcătuise un „Comitet național rus" și înființase două divizii ale „armatei ruse de eliberare". După înfrîngerea Germaniei naziste, generalul Vlasov și ofițerii săi au fost predați de către Aliați sovieticilor, care i-au executat. În urma unui decret de amnistie din noiembrie 1945, soldații din armata lui Vlasov au fost trimiși în deportare pe șase ani în Siberia,

---

[25] *Sоțiologhiceskie Issledovania*, 1991, nr. 7, pp. 4–5.

Kazahstan şi Nordul Îndepărtat. La începutul lui 1946, 148 079 „vlasovişti" se aflau în evidenţele Direcţiei pentru strămutaţi şi colonişti speciali din Ministerul de Interne. Mii de „vlasovişti", mai ales subofiţeri, au fost trimişi, sub acuzaţia de trădare, în lagărele de muncă din Gulag.[26]

„Coloniile speciale", lagărele şi coloniile Gulagului, lagărele de control şi triere şi închisorile sovietice nu număraseră niciodată atîţia prizonieri ca în anul victoriei: aproape cinci milioane şi jumătate de persoane de toate categoriile. Un palmares multă vreme eclipsat de sărbătorirea victoriei şi de „efectul Stalingrad". Sfîrşitul celui de-al doilea război mondial deschidea o perioadă de aproape un deceniu, în cursul căreia modelul sovietic avea să exercite, mai mult ca oricînd, o fascinaţie împărtăşită de zeci de milioane de cetăţeni din multe ţări. Faptul că URSS plătise cel mai greu tribut de vieţi omeneşti pentru victoria asupra nazismului ascundea caracterul dictaturii staliniste şi risipea suspiciunile care învăluiseră regimul în timpul proceselor de la Moscova şi a pactului germano-sovietic, ce păreau acum atît de departe.

[26] *Deportaţii narodov, op. cit.*, p. 162.

13
Apogeul şi criza Gulagului

Nici un proces public răsunător, nici o Mare Teroare nu au loc în ultimii ani ai stalinismului. Cu toate acestea, în atmosfera apăsătoare şi rigidă de după război, violenţa socială atinge apogeul. Speranţa societăţii istovite de război într-o liberalizare a regimului s-a dovedit a fi zadarnică. „Poporul suferise prea mult, trecutul nu se mai putea întoarce", scrisese în *Memoriile* sale, la 9 mai 1945, Ilia Ehrenburg; cunoscînd însă din interior rotiţele şi natura sistemului, adăugase: „Sînt totuşi descumpănit şi îngrijorat." Presimţirea avea să se adeverească.

„Populaţia este cuprinsă de disperare, din cauza situaţiei materiale foarte grele, dar nutreşte pe de altă parte nădejdea că «lucrurile se vor schimba»", se arăta în mai multe rapoarte trimise la Moscova, în septembrie–octombrie 1945, de către instructorii Comitetului Central care făceau inspecţii în teritoriu. Potrivit acestor rapoarte, situaţia din ţară rămînea „haotică". O uriaşă mişcare de migrare spontană a milioane de muncitori strămutaţi în est în timpul evacuării din 1941–1942 împiedica reluarea producţiei. Un val de greve de o amploare pe care regimul nu o cunoscuse încă zguduia industria metalurgică din Ural. Peste tot domnea o mizerie de nedescris. Ţara număra douăzeci şi cinci de milioane de persoane fără adăpost, iar raţiile de pîine nu depăşeau o jumătate de kilogram pe zi pentru cei cu muncă grea. La sfîrşitul lunii octombrie 1945, activiştii de la comitetul regional de partid din Novosibirsk ajunseseră să propună anularea defilării „oamenilor muncii" cu prilejul aniversării Revoluţiei din Octombrie, „pentru că populaţia este lipsită de îmbrăcăminte şi de încălţăminte". Sărăcia şi lipsurile erau însoţite de tot soiul de zvonuri, privitoare mai ales la desfiinţarea „iminentă" a colhozurilor, care îşi dovediseră încă o dată neputinţa de a le asigura fie şi numai cîteva puduri de grîu pe recoltă.[1]

Cea mai dramatică situaţie rămînea cea de pe „frontul agriculturii". Pe ogoarele distruse de război şi lovite de o secetă cumplită, fără maşini şi forţă de muncă, colectările din toamna anului 1946 au fost catastrofale. Guvernul a fost din nou nevoit să amîne pentru mai tîrziu desfiinţarea raţionalizării, promisă de Stalin în cuvîntarea din 9 februarie 1946. Refuzînd să vadă cauzele dezastrului din agricultură, punînd totul pe seama „dorinţei de cîştig de pe loturile individuale", guvernul a hotărît „lichidarea încălcărilor statutului colhozurilor" şi urmărirea

[1] E. Zubkova, *Obşcestvo i reformî, 1945–1964*, Moscova, 1993, pp.16–44.

„elementelor duşmănoase şi străine care sabotează colectările, a hoţilor şi a delapidatorilor de recolte". La 19 septembrie 1946 a fost înfiinţată o comisie pentru problemele colhozurilor, condusă de Andreev şi însărcinată cu recuperarea pămînturilor „însuşite ilegal" de colhoznici în timpul războiului. În doi ani, administraţia a recuperat aproape zece milioane de hectare „sustrase" de ţărani care încercaseră să-şi mărească lotul individual pentru a supravieţui.

La 25 octombrie 1946, un decret guvernamental intitulat explicit „Cu privire la apărarea cerealelor statului" însărcina Ministerul Justiţiei cu cercetarea tuturor cazurilor de furt în termen de zece zile şi cu aplicarea riguroasă a legii din 7 august 1932, care fusese dată uitării. În lunile noiembrie–decembrie 1946 au fost judecate peste 53 300 de persoane, în cea mai mare parte colhoznici, iar majoritatea au fost condamnate la pedepse grele de lagăr pentru furt de spice ori de pîine. Mii de preşedinţi de colhoz au fost arestaţi sub învinuirea de „subminare a campaniei de colectări". În cele două luni, realizarea „planului de colectări" a sărit de la 36% la 77%.[2] Dar cu ce preţ! Eufemismul „întîrziere în realizarea colectărilor" ascundea de multe ori o realitate dramatică, şi anume foametea.

Foametea din toamna lui 1946 şi iarna 1946/1947 a lovit mai cu seamă zonele cele mai afectate de seceta din vara anului 1946, adică ţinuturile Kursk, Tambov, Voronej, Orel şi regiunea Rostov. Numărul victimelor a fost de cel puţin 500 000. Ca şi cea din 1932, foametea din 1946–1947 a fost trecută sub tăcere. Refuzul de a reduce cotele obligatorii la o recoltă care, în regiunile lovite de secetă, abia atingea două sute cincizeci de kilograme la hectar a contribuit hotărîtor la transformarea unei stări de penurie alimentară în foamete. De multe ori, colhoznicii înfometaţi au fost nevoiţi, pentru a supravieţui, să fure din depozitele de alimente, şi aşa puţine. Într-un an, numărul furturilor a crescut cu 44%.[3]

La 5 iunie 1947, presa a publicat textele a două hotărîri adoptate de guvern în ajun şi foarte apropiate, în literă şi spirit, de faimoasa lege din 7 august 1932, care stipulau că „orice atingere adusă proprietăţii statului sau colhozurilor" era pasibilă de o pedeapsă de cinci pînă la douăzeci şi cinci de ani de lagăr, după caz, dacă furtul fusese individual sau colectiv, dacă era vorba de primul furt ori de o recidivă. Orice persoană care avea cunoştinţă de pregătirea unui furt sau de furtul însuşi fără a denunţa acest lucru la miliţie era pasibilă de o pedeapsă de doi pînă la trei ani de lagăr. În acelaşi timp, o circulară confidenţială amintea tribunalelor că furturile mărunte de la locul de muncă, pasibile pînă atunci de o pedeapsă de cel mult un an de lipsire de libertate, erau puse sub incidenţa hotărîrilor din 4 iunie 1947.

În semestrul al doilea al anului 1947, pe baza noii „legi scelerate" au fost condamnate peste 380 000 de persoane, din care 21 000 de adolescenţi sub şaisprezece ani. Cine fura cîteva kilograme de secară primea de obicei opt pînă la zece ani de lagăr. Iată un extras din verdictul tribunalului popular din raionul Suzdal,

---

[2] V.F. Zima, „Poslevoennoie obşcestvo. Prestupnost i golod, 1946–1947", în *Otecestvennaia Istoriia*, 1995, nr. 5, pp. 45-58.

[3] V.P. Popov, „Golod i gosudarstvennaia politika, 1946–1947", în *Otecestvennîe Arhivî*, 1992, nr. 6, pp. 36–40; N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, pp. 162–165.

ţinutul Vladimir, purtînd data de 10 octombrie 1947: „Puşi să păzească în timpul nopţii caii colhozului, N.A. şi B.S., minori în vîrstă de cincisprezece şi respectiv şaisprezece ani, au fost surprinşi în flagrant delict de furt a trei castraveţi din grădina de zarzavat a colhozului. [...] N.A. şi B.S. vor fi condamnaţi la şapte ani de lipsire de libertate, într-o colonie de muncă cu regim obişnuit."[4] În şase ani au fost condamnate 1 300 000 de persoane, dintre care 75% la mai mult de cinci ani, pe baza hotărîrilor din 4 iunie 1947; în 1951, acestea reprezentau 53% din deţinuţii de drept comun din Gulag şi aproape 40% din numărul total al deţinuţilor.[5] La sfîrşitul anilor '40, aplicarea strictă a hotărîrilor din 4 iunie 1947 a dus la o creştere apreciabilă a condamnărilor pronunţate de tribunalele obişnuite; proporţia pedepselor de peste cinci ani a sărit de la 2% în 1940 la 29% în 1949! În acest punct de apogeu al stalinismului, represiunea „obişnuită", exercitată de „tribunalele populare", a înlocuit represiunea „extrajudiciară" a NKVD din anii '30.[6]

Printre persoanele condamnate pentru furt se numărau multe femei, văduve de război, mame cu copii mici, pe care nevoia le mîna să fure şi să cerşească. La sfîrşitul anului 1948 se aflau în Gulag peste 500 000 de deţinute, de două ori mai mult decît în 1945, precum şi 22 815 copii sub cinci ani în „creşele pentru nou-născuţi" de pe lîngă lagărele de femei. La începutul lui 1953, numărul acestora a depăşit 35 000.[7] Pentru a împiedica transformarea lagărului într-o creşă, ca urmare a legislaţiei ultrarepresive aplicate cu începere din 1947, guvernul a fost nevoit să decreteze în aprilie 1949 o amnistie parţială, care a dus la eliberarea a aproximativ 84 200 de femei şi copii mici. Cu toate acestea, datorită afluxului permanent de sute de mii de persoane condamnate pentru furturi mărunte, procentul de femei din Gulag s-a menţinut, pînă în 1953, la un nivel ridicat, cuprins între 25 şi 30% din numărul total al deţinuţilor.

În 1947–1948, arsenalul represiv a fost completat cu alte texte normative edificatoare pentru atmosfera acelei perioade: un decret prin care se interziceau căsătoriile dintre cetăţenii sovietici şi străini, adoptat la 15 februarie 1947, altul privind „răspunderea pentru dezvăluirea secretelor de stat sau pierderea documentelor cuprinzînd secrete de stat", din 9 iunie 1947. Cel mai cunoscut este însă cel din 21 februarie 1948, potrivit căruia „toţi spionii, troţkiştii, diversioniştii, opozanţii de dreapta, menşevicii, socialist-revoluţionarii, anarhiştii, naţionaliştii, albgardiştii şi alte elemente antisovietice" urmau să fie, „la ispăşirea pedepsei de lagăr, exilaţi în regiunea Kolîma, din ţinutul Novosibirsk, şi în regiunea Krasnoiarsk [...] şi în unele regiuni îndepărtate din Kazahstan". Preferînd să supravegheze îndeaproape „elementele antisovietice", administraţia penitenciară a hotărît de cele mai multe ori prelungirea cu zece ani, fără nici o judecată, a pedepselor pentru sutele de mii de „58" condamnaţi în anii 1937–1938.

Tot la 21 februarie 1948, Prezidiul Sovietului Suprem a adoptat o altă hotărîre care prevedea deportarea din RSS Ucraineană a „tuturor celor care nu-şi îndepli-

---

[4] V. P. Popov, *Gosudarstvennîi teror...*, *art. cit.*, p. 27.
[5] V. Zemskov, *Gulag*, *art. cit.*, pp. 10–11.
[6] V. P. Popov, *Gosudarstvennîi teror...*, *art. cit.*, 27.
[7] V. Zemskov, *Gulag*, *art. cit.*, p. 11.

nesc numărul minim de zile-muncă în colhozuri și duc o viață de parazit". La 2 iunie 1948, măsura a fost extinsă pe tot teritoriul țării. Dată fiind starea de dezorganizare a colhozurilor, care nu puteau în general asigura lucrătorilor nici un fel de plată pentru zilele-muncă efectuate, mulți colhoznici nu puteau îndeplini planul minim de zile-muncă pe an, impus de conducere, numărul celor care cădeau sub incidența noii legi fiind, așadar, de ordinul milioanelor. Înțelegînd că respectarea strictă a „hotărîrii cu privire la parazitism" avea să dezorganizeze și mai mult producția, conducerile locale au aplicat prevederile acesteia cu destulă îngăduință. Totuși, numai în anul 1948, peste 38 000 de „paraziți" au fost deportați și condamnați la domiciliu forțat în komandaturile NKVD. Toate aceste măsuri de represiune au eclipsat abolirea simbolică și efemeră a pedepsei cu moartea hotărîtă prin decret la 26 mai 1947. La 12 ianuarie 1950, pedeapsa cu moartea a fost restabilită, pentru a permite în primul rînd executarea acuzaților din „cazul Leningrad".[8]

În anii '30, problema „dreptului de întoarcere" pentru strămutații și coloniștii speciali dăduse naștere unor politici adesea incoerente și contradictorii. La sfîrșitul anilor '40, problema a fost rezolvată în mod radical. S-a hotărît că toate popoarele deportate în perioada 1941–1945 erau condamnate „pe viață". Nu se mai punea problema copiilor deportaților ajunși la majorat; și ei, și urmașii lor aveau să rămînă pentru totdeauna coloniști speciali!

În anii 1948–1953, numărul coloniștilor speciali a continuat să crească, de la 2 342 000 la începutul lui 1946 la 2 753 000 la începutul lunii ianuarie 1953. Creșterea era urmarea unor noi valuri de deportări. La 22–23 mai 1948, într-o Lituanie care încă mai rezista colectivizării forțate a pămîntului, NKVD a lansat o acțiune de arestare în masă, denumită „operațiunea Primăvara". În patruzeci și opt de ore, 36 932 de bărbați, femei și copii au fost arestați și deportați cu treizeci și două de convoaie. Toți erau etichetați ca „bandiți, naționaliști și membri ai familiilor din cele două categorii". După o călătorie de patru–cinci săptămîni, au fost repartizați la diferite komandaturi din Siberia Orientală și trimiși la lucru în combinate de industrializare a lemnului, unde munca era deosebit de grea. „Familiile lituaniene trimise ca mînă de lucru în combinatul forestier de la Igara (ținutul Krasnoiarsk)", se spune într-o notă a NKVD, „sînt cazate în clădiri necorespunzătoare pentru locuit: acoperișurile sînt sparte, ferestrele nu au geamuri, nu există nici un fel de mobilă și nici rufărie de pat. Deportații dorm pe jos, după ce și-au făcut un soi de așternut din mușchi și fîn. Înghesuiala și nerespectarea regulilor de igienă au dus la apariția cazurilor de tifos și dizenterie, uneori mortale, la coloniștii speciali". Numai în 1948, aproape 50 000 de lituanieni au fost deportați cu statutul de coloniști speciali, iar 30 000 au fost trimiși în lagărele Gulagului. De asemenea, potrivit datelor Ministerului de Interne, 21 259 de lituanieni au fost uciși în cadrul „operațiunilor de pacificare" din această țară care continua să se împotrivească din răsputeri sovietizării și colectivizării. La sfîrșitul anului 1948, în pofida presiunilor tot mai puternice ale autorităților, în țările baltice fuseseră colectivizate mai puțin de 4% din terenurile agricole.[9]

---

[8] V.F. Zima, *art. cit.*, pp. 45–58; E. Zubkova, *op. cit.*, pp. 63–69.

[9] J.-J. Marie, *op. cit.*, p. 124.

La începutul anului 1949, guvernul sovietic a hotărît să grăbească procesul de sovietizare în țările baltice și să „lichideze definitiv banditismul și naționalismul" în aceste republici anexate de curînd. La 12 ianuarie, Consiliul de Miniștri a adoptat o hotărîre „cu privire la expulzarea și deportarea din RSS Lituaniană, din RSS Letonă și din RSS Estonă a chiaburilor și a familiilor acestora, a familiilor de bandiți și de naționaliști aflate în afara legii, a familiilor banditilor împușcați în timpul ciocnirilor armate, condamnați sau amnistiați și care continuă să desfășoare o activitate dușmănoasă, precum și a familiilor complicilor respectivilor bandiți". Operațiunile de deportare au avut loc din martie pînă în mai 1949 și au cuprins aproape 95 000 de persoane, care au fost deportate din țările baltice în Siberia. Printre „elementele dușmănoase și periculoase pentru orînduirea sovietică" se numărau, potrivit raportului trimis de Kruglov lui Stalin la 18 mai 1949, 27 084 de copii sub șaisprezece ani, 1 785 de copii mici fără familie, 146 de invalizi și 2 850 de „bătrîni neputincioși"![10] În septembrie 1951, în urma unor noi valuri de arestări, au fost deportați aproximativ 17 000 de așa-ziși chiaburi din țările baltice. Pentru perioada 1940–1953, numărul balticilor deportați este estimat la peste 200 000, din care aproximativ 120 000 de lituanieni, 50 000 de letoni și puțin peste 30 000 de estonieni.[11] La aceștia trebuie adăugați și balticii din lagărele Gulagului, al căror număr depășea 75 000 în 1953, dintre care 44 000 se aflau în „lagărele speciale" rezervate deținuților politici foarte periculoși; balticii reprezentau o cincime din efectivele lagărelor speciale. În total, 10% din populația adultă a țărilor baltice se afla fie în deportare, fie în lagăre.

Printre celelalte naționalități recent anexate cu forța la URSS se numărau și moldovenii, care se împotriviseră și ei sovietizării și colectivizării. La sfîrșitul lui 1949, autoritățile au hotărît arestarea și deportarea în masă a „elementelor dușmănoase și de origine socială nesănătoasă". Operațiunea a fost supervizată de către primul-secretar al Partidului Comunist din RSS Moldovenească, Leonid Ilici Brejnev, viitorul secretar general al Partidului Comunist al URSS. Un raport trimis de Kruglov lui Stalin, la data de 17 februarie 1950, stabilește la 94 792 numărul moldovenilor deportați „pentru totdeauna" cu statutul de „coloniști speciali". Dacă admitem că rata mortalității în timpul strămutării a fost asemănătoare cu cea a celorlalți deportați, ajungem la un număr de 120 000 de moldoveni deportați, adică aproape 7% din populația moldovenească. Printre alte operații de același tip, se cuvine să amintim deportarea, în iunie 1949, în Kazahstan și în Altai, a 57 680 de greci, armeni și turci de pe litoralul Mării Negre.[12]

În a doua jumătate a anilor '40, partizanii din organizațiile OUN și UPA prinși în Ucraina au continuat să furnizeze contingente masive de coloniști speciali. Din iulie 1944 pînă în decembrie 1949, autoritățile sovietice au cerut de șapte ori insurgenților să depună armele, promițîndu-le că vor fi amnistiați, dar fără rezultate concrete. În 1945–1947, satele din Ucraina Occidentală, „țara profundă", erau

[10] *Ibid.*, pp. 122–126.

[11] N. F. Bugai, *L. Beria – I. Stalinu...*, *op. cit.*, p. 232.

[12] Vl. Țaranov, „O likvidații kulacestva v Moldavii letom 1949", *Otecestvennaia Istoriia*, 1996, nr. 2, pp. 71–79; J.-J. Marie, *op. cit.*, pp. 127–128.

controlate de insurgenții sprijiniți de o țărănime care nu voia să audă de colectivizare. Forțele rebele acționau la granițele Poloniei și Cehoslovaciei, trecînd granița pentru a scăpa de urmărire. Importanța mișcării este ilustrată de semnarea, în mai 1947, a unui acord între guvernul sovietic, Polonia și Cehoslovacia, cu privire la coordonarea luptei împotriva „bandelor" ucrainene. Ca urmare a acordului și pentru a rupe legăturile rebelilor cu bazele lor firești, guvernul polonez a strămutat populația ucraineană în partea de nord-vest a Poloniei.[13]

Foametea din 1946–1947, care a silit zeci de mii de țărani din Ucraina Orientală să fugă în partea de vest a țării, mai puțin afectată, a mai îngroșat o vreme rîndurile rebelilor. Dacă ținem seama de ultima propunere de amnistie semnată de ministrul ucrainean al Afacerilor Interne la 30 decembrie 1949, „bandele de răzvrătiți" nu erau alcătuite doar din țărani. Textul menționa, printre categoriile de bandiți, „tinerii care au fugit din uzine, din minele de pe Doneț și din școlile profesionale". Ucraina Occidentală nu a fost „pacificată" în întregime decît la sfîrșitul anului 1950, după colectivizarea forțată a agriculturii, strămutarea unor sate întregi, deportarea sau arestarea a aproape 300 000 de persoane. Potrivit statisticilor Ministerului Afacerilor Interne, în perioada 1944–1952, aproximativ 172 000 de „membri ai OUN și ai UPA" au fost deportați, adesea cu tot cu familie, în Kazahstan și Siberia, cu statut de coloniști speciali.[14]

Operațiunile de deportare a „diferite contingente", după clasificarea Ministerului Afacerilor Interne, au continuat pînă la moartea lui Stalin. Astfel, în cursul anilor 1951–1952, au fost deportați, în cadrul unor operațiuni punctuale de mici proporții, 11 685 de mingrelieni și 4 707 de iranieni din Gruzia, 4 365 de membri ai sectei Martorii lui Iehova, 4 431 de chiaburi din Bielorusia Occidentală, 1445 de chiaburi din Ucraina Occidentală, 1415 chiaburi din regiunea Pskov, 995 de persoane aparținînd sectei Creștinii Ortodocși Adevărați, 2 795 de basmaci din Tadjikistan și 591 de „vagabonzi". Singura deosebire față de deportații aparținînd diverselor popoare „pedepsite" era că „diferitele contingente" nu erau deportate „pe viață", ci numai pe zece pînă la douăzeci de ani.

Așa cum arată arhivele Gulagului recent scoase la lumină, începutul anilor '50 s-a caracterizat prin apogeul sistemului concentrațional, pe de o parte — nu fuseseră niciodată atîția deținuți și coloniști speciali în lagărele de muncă și în „satele de colonizare" —, iar pe de altă parte, printr-o criză fără precedent a sistemului.

La începutul anului 1953 se aflau în Gulag aproximativ 2 750 000 de deținuți, repartizați în trei tipuri de structuri:

— aproximativ 500 de „colonii de muncă", existente în fiecare regiune, care cuprindeau fiecare, în medie, între o mie și trei mii de deținuți, de cele mai multe ori de drept comun, dintre care jumătate erau condamnați la pedepse sub cinci ani;
— 60 de mari complexe penitenciare, „lagăre de muncă", aflate în principal în regiunile nordice și estice ale țării și avînd fiecare cîteva zeci de mii de deținuți, politici și de drept comun, majoritatea cu pedepse de peste zece ani;

[13] Y. Bilinsky, *The Second Soviet Republic: the Ukraine after World War II*, New Brunswick, 1960, pp. 132–135.

[14] *Deportații narodov SSSR*, *op. cit.*, p. 160.

Mos[illegible]6. Stalin înconjurat (*de la stînga la dreapta*) de: Hrușciov, care s-a evidențiat în represiunea din [illegible] A. Jdanov, ideologul care avea să lanseze după război campania împotriva „cosmopolitism[illegible] Kaganovici, comisar pentru Căile Ferate, K. Voroșilov, comisar pentru Apărare, V. Molotov, princip[illegible]djunct al lui Stalin, mort în 1986, M. Kalinin, mareșalul M. Tuhacevski, lichidat în 1937. *Pe rîn[illegible] doilea*: G. Malenkov (al doilea), N. Bulganin (al cincilea) și Elena Stasova (a opta) care a cauți[illegible] politica *Vojd*-ului (șefului) în sînul Cominternului.

Feliks Dzerjinski, întemeietorul Cekăi și șef al GPU pînă la moartea sa survenită în 1926, și-a pus pecetea asupra regimului.

L. Beria votează — un simulacru de democrație. După V. Menjinski, G. Iagoda, N. Ejov, Beria este stăpînul poliției politice și al forțelor de represiune pînă la eliminarea sa în iunie 1953 de către rivalii săi Hrușciov, Malenkov, Molotov…

Declanșînd războiul civil, bolșevicii deschid calea unei nemaiîntîlnite violențe. În 1918, la Orșa, un ofițer polonez este spînzurat și tras în țeapă de către soldați ai Armatei Roșii ce se constituia atunci.

Kiev (1919). După retragerea Armatei Roșii, în strada Sadovaia nr. 5, unde se afla unul din centrele „instrumentului terorii bolșevice", sînt exhumate cadavrele victimelor Cekăi.

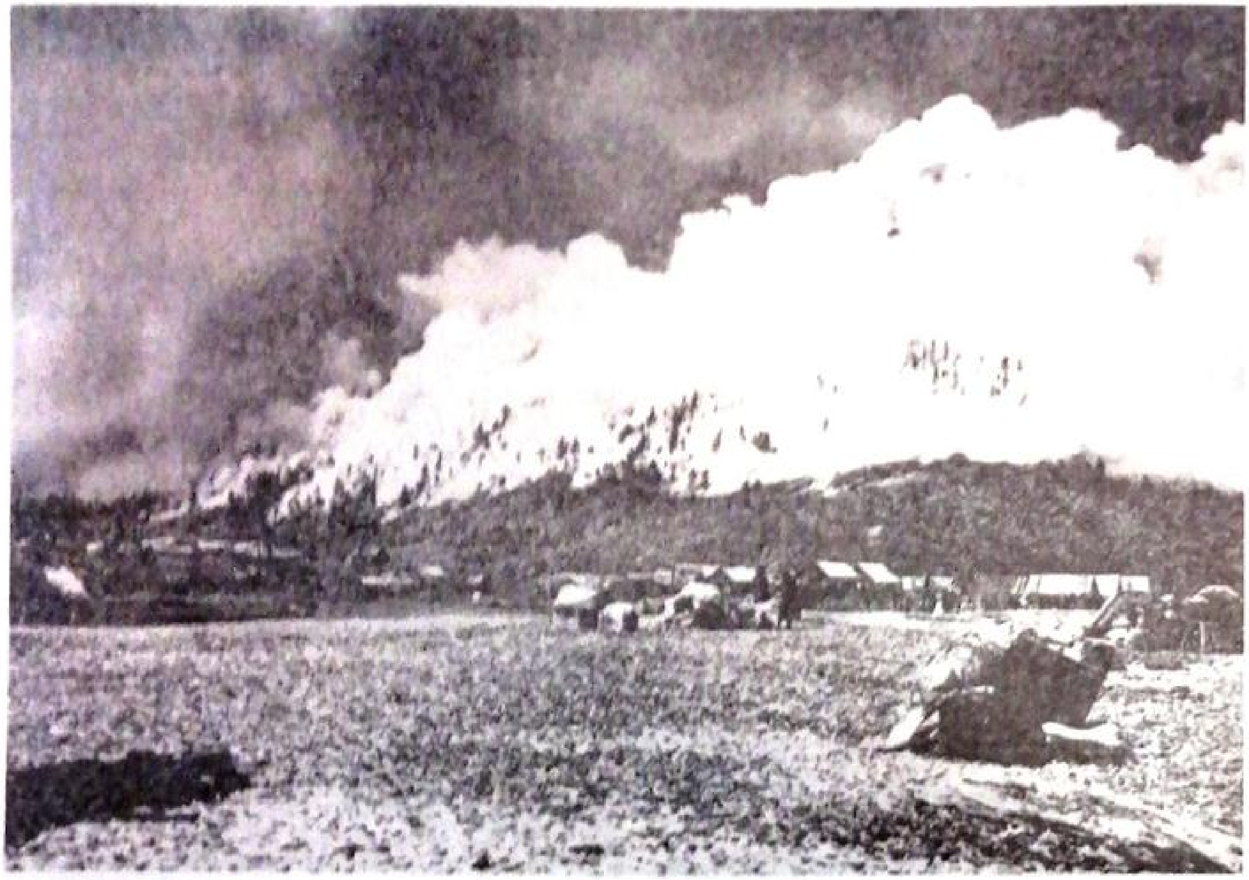

Ca urmare a războiului civil și a politicii bolșevice față de lumea satului, regiunile Volgăi sînt devastate de o cumplită foamete. În 1921–1922 ea duce la moartea a cinci milioane de persoane — copiii fiind primele victime.

Lenin e silit să accepte ajutoare din străinătate: trenurile cu ajutoare distribuie alimente trimise de Crucea Roșie, de comitetul Nansen și American Relief Administration. Intelectualii ruși care participă la organizarea ajutorului vor fi arestați din ordinul său și condamnați la moarte. La intervenția lui F. Nansen, ei au fost în cele din urmă expulzați din Rusia.

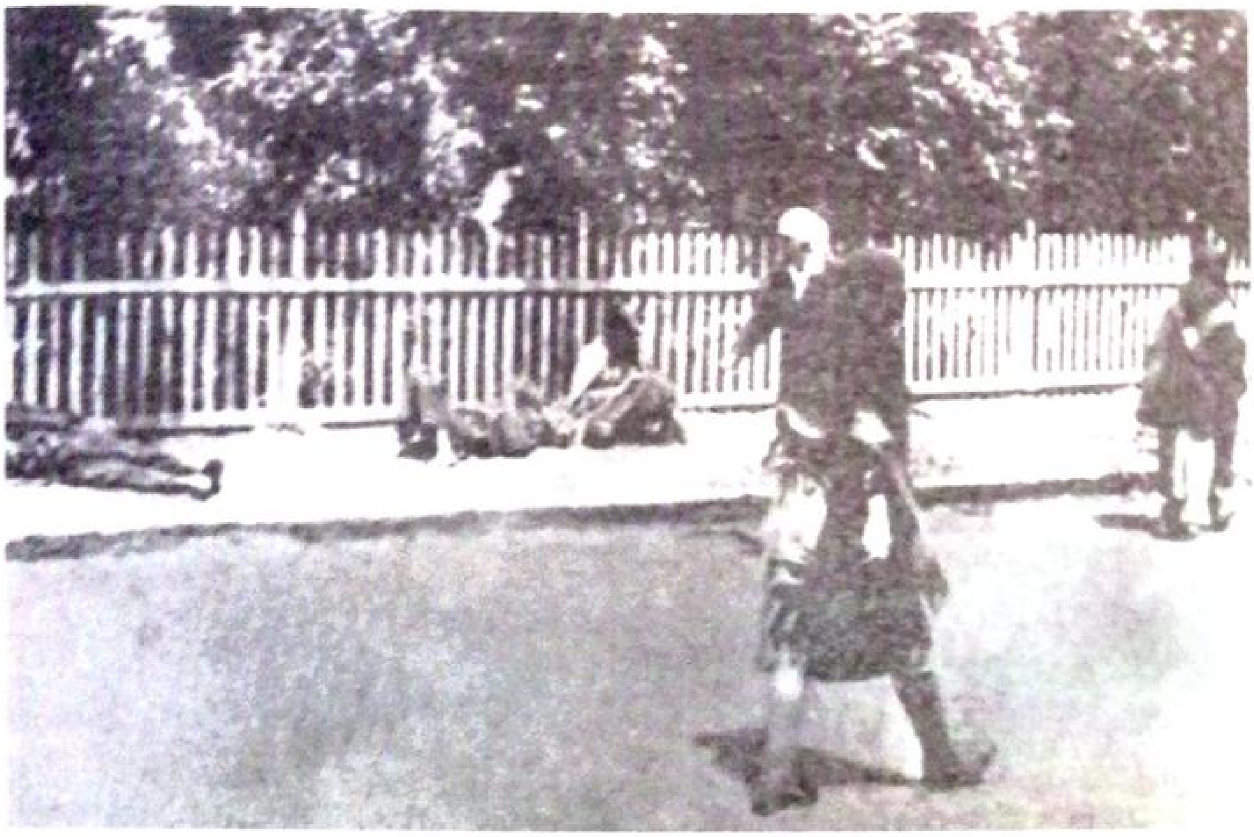

1930–1931. Țăranii se opun colectivizării: înfruntă Gărzile Roșii venite să confiște recoltele, apoi se refugiază în păduri. Pentru a-i prinde, trupele GPU nu se dau înapoi să le incendieze.

Șantierul canalului Marea Albă – Baltica (BBK), Bielomorkanal, întreprindere faraonică în care și-au găsit moartea zeci de mii de deținuți în perioada 1932 – 1933. Inaugurat cu mare pompă de către Stalin și acoliții săi, canalul s-a dovedit neutilizabil.

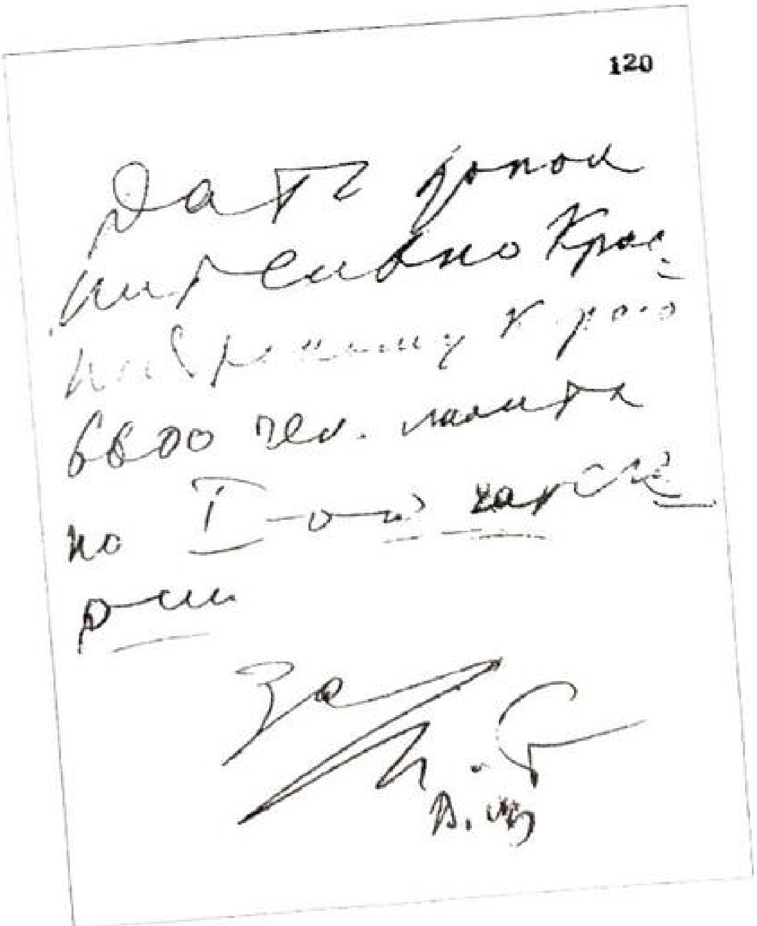
În vederea colectivizării pămînturilor — „marele asalt împotriva țărănimii" —, Stalin utilizează „arma foametei", mai cu seamă împotriva ucrainenilor. Se estimează că politica sa a făcut șase milioane de victime. În 1933, la Harkov, moartea devenită fapt cotidian îi lasă indiferenți pe trecători. Cazurile de canibalism sînt atît de frecvente încît guvernul dispune tipărirea unui afiș cu textul: „A-ți mînca copilul este un act barbar!"

Procesul de la Șahtî (Donbass), din 1928, inaugurează o nouă categorie de dușmani ai regimului, cea a „**specialiștilor**" acuzați de „sabotaj" în vremea lansării primului plan cincinal de către Stalin. Ele au drept scop să asigure aderarea cadrelor din industrie la principiile „celei de-a doua revoluții" statuate chiar de el. *La dreapta, în picioare*: procurorul Nikolai Kirilenko, lichidat și el în 1938.

Unul din numeroasele ordine de execuție semnate de Stalin. În perioada Marii Te[illegible] ordine erau cotidiene: cel de față are în vedere 6 600 de persoane — mai mult decît numă[illegible] [illegible]ților politici spînzurați sub regimul țarist în secolul care a precedat lovitura de sta[illegible] [illegible]17.

Walk (Estonia), 1919. Încercînd să pună mîna pe putere, bolșevicii execută ostaticii aleși din rîndul elitei; ei se retrag lăsînd în urma lor sute de cadavre: exterminarea adversarilor politici sau a unor întregi grupuri sociale este necesară pentru a asigura victoria în războiul civil. Aceste masacre au prefigurat marile deportări la care au fost supuși balticii în 1940–1941 și în 1944–1945.

Germania, 1927. Adunarea națională a ligii *Rot Front* (Frontul Roșu), organizație paramilitară proiectată a fi un embrion al Armatei Roșii; Frontul Roșu își află originea în cultul războiului civil cîntat de Aragon: „Proletariat, cunoaște-ți forța/Cunoaște-ți forța și dezlănțuie-te/ [...] Împușcă-l pe Léon Blum/Împușcă-l pe Boncour Frossard Déat/Împușcă-i pe urșii dresați ai social-democrației/Foc Foc aud cum trece/Moartea care se năpustește asupra lui Garchery/Foc vă zic/Sub conducerea partidului comunist..." (*Frontul roșu*, 1931).

LE PEUPLE ESPAGNOL SE DÉFEND
CONTRE LES ESPIONS ET AGENTS DU FASCISME

Les traîtres trotskistes du POUM sont condamnés

Gorkin, Juan Andrade, Rodriguez, Gironella et Pedro Bonet Cuito à 15 ans de prison ; José Arquer à 11 ans

Les travailleurs français, en de nombreux télégrammes félicitent le président Negrin pour la fermeté dont fait preuve le gouvernement

6 NOVEMBRE, JOURNÉE DE SOLIDARITÉ !

Spania, 1937. Stalin intenționează să exploateze războiul civil spaniol : își trimite acolo emisarii și agenții. NKVD-ul (urmaș al GPU) este însărcinat să-i lichideze pe cei ce se opun strategiei sale internaționale : anarhiști, troțkiști și militanți ai partidului muncitoresc de unificare marxist. Răpit în iunie 1937, torturat, Andreu Nin, liderul acestui partid, este ucis de oamenii lui Ernö Gerö (viitor conducător al Ungariei comuniste), în timp ce o campanie internațională a presei comuniste (în cazul de față *L'Humanité*) îi acuză pe antifasciștii nestaliniști că sînt agenți ai lui Franco.

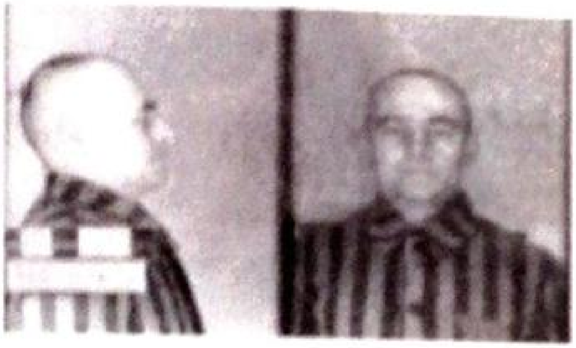
La 20 august 1940, Ramón Mercader, agent al „departamentului de misiuni speciale", unitate specială a NKVD, îi dă lui Troțki o lovitură de tîrnăcop în cap. Troțki moare a doua zi. Stalin a încredințat personal misiunea de lichidare a șefului Internaționalei a IV-a lui Pavel Sudoplatov (*în stînga*, în 1942), care conducea la vremea aceea departamentul.

Katyn (Rusia), aprilie 1943. Germanii descoperă în gropi comune cadavrele a 4 500 de ofiteri polonezi. O comisie a Crucii Roșii conchide că au fost executați de sovietici în primăvara anului 1940 (au fost în total circa 25 000 de dispăruți). Simbol al asasinatului în masă, Katyn este și simbolul tăgăduirii mincinoase: pînă în 1989 guvernul comunist din Polonia și comuniștii din întreaga lume au atribuit germanilor acest masacru.

Vinița (Ucraina), iunie 1943. Gropi comune datînd din 1937–1939, cu sute de cadavre. Pe amplasamentul lor, autoritățile instalaseră un parc de cultură și odihnă și un teatru de vară... La Jitomir, Kameneț-Podolski etc., au fost descoperite gropi similare. Și astăzi încă asemenea descoperiri macabre sînt curente: în vara anului 1997, au fost exhumate 1 100 de corpuri în apropiere de Sankt-Petersburg și alte 9 000 dintr-o groapă comună din pădurea Careliei.

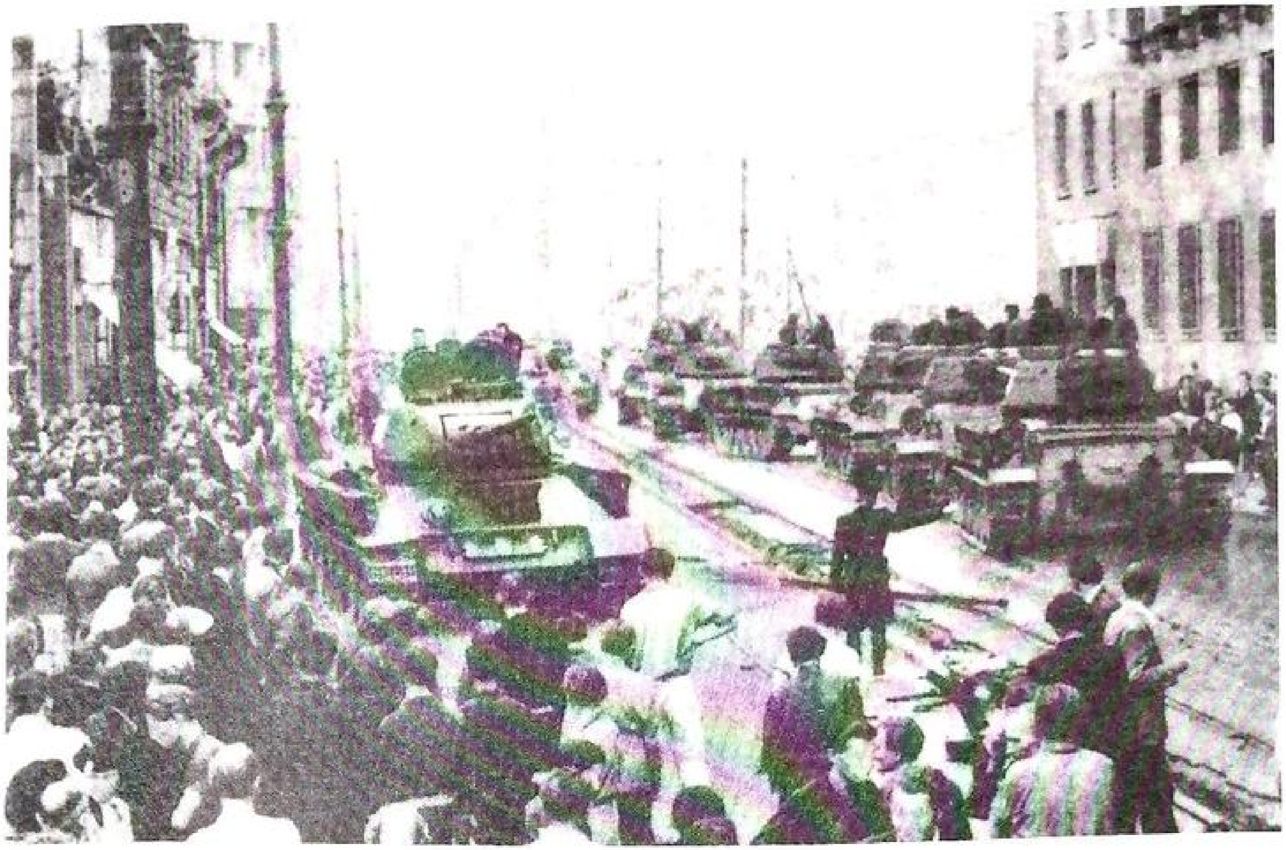
Membru al Rezistenței poloneze, Witold Pilecki intră de bunăvoie în lagărul de la Auschwitz (matricola 4859, *sus*) pentru a organiza acolo o rețea, apoi evadează și continuă lupta împotriva naziștilor. Arestat în mai 1947 de poliția politică comunistă (*jos*), e torturat, condamnat la moarte și executat. Pilecki a fost reabilitat în 1990.

Cimitirul evreiesc din Varșovia. Monument înălțat clandestin în 1987 în memoria lui Victor Alter și Henryk Erlich. Cei doi lideri ai partidului socialist al muncitorilor evrei (Bund) sînt condamnați într-o primă instanță pentru pretinse relații cu naziștii! Condamnați apoi la moarte, sînt ținuți prizonieri într-un secret absolut. Erlich se spînzură în celulă la 15 mai 1942; Alter e împușcat la 17 februarie 1943, la cîteva zile după victoria de la Stalingrad.

Monument ridicat la Varșovia în 1996 în memoria polonezilor, catolici și evrei, deportați la Cercul Polar, în Siberia, Kazahstan etc. în 1939–1941, apoi în 1944–1945.

Berlinul de Est, 17 iunie 1953. Muncitorii fac grevă pe 16 iunie și manifestează împotriva scăderii salariilor. Tancurile sovietice sînt scoase în stradă (aici pe Leipzigerstrasse). Șaisprezece manifestanți sînt uciși, alte cîteva sute răniți, douăsprezece mii de persoane sînt condamnate la grele pedepse cu închisoarea. Insurecția berlinezilor reprezintă prima mare fisură în cadrul unei „democrații populare".

Budapesta, octombrie 1956. Prima revoluție antitotalitară, revolta polarizează întreaga populație împotriva poliției politice și a partidului comunist. O primă intervenție sovietică a fost ținută în șah de insurgenți.

Budapesta, noiembrie 1956. Tancurile sovietice asediază din nou orașul. Populația [illegible] în mînă. Partidul Comunist Ungar, partid unic, își va reintra în prerogative cu prețul a circ[illegible] ți. 25 000 de persoane au fost întemnițate. Zeci de mii de maghiari au ales calea exilului[illegible]

Poznan (Polonia), 28 iunie 1956. Muncitorii de la o uzină de material rulant intră în grevă. Pop[illegible]ația li se alătură strigînd „Pîine și libertate“. Represiunea se soldează cu cîteva zeci de morți[illegible] fața uzinelor Fiat manifestanții poartă un drapel polonez pătat de sînge.

Gdansk, decembrie 1970. Muncitorii din porturile de la Marea Baltică intră în grevă protestînd împotriva creşterii preţurilor la produsele de primă necesitate. Sute de manifestanţi sînt uciși sau răniţi. Pe o uşă, una dintre victimele Miliţiei, Janek Wisniewski, este imortalizat într-o baladă („Fraţilor din Grabowek/Fraţilor din Chylonia/Astăzi Miliţia a tras/Janek Wisniewski a căzut") reapărută în august 1980 o dată cu înfiinţarea Sindicatului Solidarnosc (*jos*).

În fața Curții de Stat de la Praga, Milada Horáková *(a doua din stânga)* este condamnată la moarte la 8 iunie 1950 împreună cu alți trei coacuzați. Toți au fost spânzurați la 27 iunie 1950.

Nikola Petkov, democrat și membru al rezistenței antifasciste, a fost viceprim-ministru al guvernului de coaliție după eliberarea Bulgariei. Demisionat pentru a protesta împotriva terorii, a fost arestat și, după un proces măsluit, a fost condamnat la moarte la 16 august 1947 și spânzurat la 23 septembrie.

Praga, august 1968. Invazia sovietică aduce aminte de o alta. Praghezii asociază firesc această nouă ocupare cu cea a trupelor hitleriste din martie 1939. Ei adresează trupelor sovietice salutul nazist.

— 15 „lagăre cu regim special", înființate ca urmare a unei indicații secrete a Ministerului Afacerilor Interne, din 7 februarie 1948, unde erau numai deținuți politici socotiți „deosebit de periculoși", în număr de aproximativ 200 000.[15]

Acest imens univers concentraționar număra 2 750 000 de deținuți, la care se adăugau 2 750 000 de coloniști speciali, care țineau de o altă direcție a Gulagului. Complexul punea probleme foarte serioase, legate de încadrare și de supraveghere, dar și de rentabilitatea economică. În 1951, generalul Kruglov, ministru al Afacerilor Interne, îngrijorat de scăderea constantă a productivității forței de muncă penale, a inițiat o vastă campanie de verificare a stării de lucruri în Gulag. Comisiile trimise la fața locului au constatat o situație foarte tensionată.

În primul rînd, în lagărele „cu regim special", unde „politicii", sosiți cu începere din 1945 — „naționaliști" ucraineni și baltici căliți în gherilă, „elemente străine" din regiunile recent anexate, „colaboratori" reali sau presupuși și alți „trădători de patrie" — erau deținuți fără îndoială mai curajoși decît „dușmanii poporului" din anii '30, foștii activiști de partid fiind încredințați că prezența lor în lagăre era consecința vreunei confuzii. Condamnați la pedepse între douăzeci și douăzeci și cinci de ani, fără nici o speranță de eliberare anticipată, acești deținuți nu aveau nimic de pierdut. În plus, izolarea în lagărele cu regim special îi scutise de prezența zilnică a deținuților de drept comun. Or, cum a subliniat Aleksandr Soljenițîn, tocmai conviețuirea promiscuă a politicilor și a condamnaților de drept comun reprezenta principalul obstacol în calea nașterii unui climat de solidaritate între deținuți. Obstacolul fiind înlăturat, lagărele speciale au devenit imediat focare de rezistență și de revoltă împotriva regimului. Rețelele ucrainene și baltice, create în clandestinitatea luptei de partizani, au fost deosebit de active. Refuzul de a lucra, grevele foamei, evadările în grup, răscoalele s-au înmulțit. Numai pentru anii 1950–1952, cercetări încă incomplete menționează șaisprezece răscoale și revolte importante, la fiecare participînd sute de deținuți.[16]

„Inspecțiile Kruglov" din 1951 au dezvăluit și degradarea situației în lagărele „obișnuite", ceea ce însemna „slăbirea generalizată a disciplinei". În 1951 s-au pierdut un milion de zile-muncă din cauza refuzului deținuților de a ieși la lucru. În cadrul lagărelor s-a înregistrat o creștere a criminalității, precum și a numărului de incidente dintre deținuți și supraveghetori și o scădere a productivității muncii penale. Potrivit administrației, această stare de lucruri se datora, în primul rînd, ciocnirilor dintre bandele rivale de deținuți: pe de o parte „hoții în lege", care nu voiau să muncească pentru a respecta regula locului, pe de altă parte „cățelele", care se supuneau regulamentului din lagăr. Înmulțirea facțiunilor și a încăierărilor submina disciplina și genera „dezordine". Deținuții mureau mai des de cuțit decît de foame ori de boală. La consfătuirea conducătorilor Gulagului, care a avut loc la Moscova în ianuarie 1952, s-a recunoscut că „administrația, care a

[15] GARF, 9414/1s/1391–1392.

[16] M. Craveri, N. Formozov, „La résistance au Goulag. Grèves, révoltes, évasions dans les camps de travail soviétiques de 1920 à 1956", în *Communisme*, nr. 42–43–44 (1995), pp. 197–209.

știut pînă acum să se folosească de contradicțiile dintre diferitele grupări de deținuți, riscă să piardă controlul proceselor interne. [...] În unele lagăre, facțiunile sînt pe cale să preia controlul problemelor interne". Pentru a sparge grupările și facțiunile, administrația se vedea nevoită să recurgă tot timpul la strămutări de deținuți, la reorganizări permanente în cadrul diferitelor secții ale imenselor complexe penitenciare, care numărau de multe ori între 40 000 și 60 000 de deținuți.[17]

Totuși, dincolo de problema facțiunilor, a cărei amploare se impune atenției, numeroasele rapoarte de inspecție redactate în 1951–1952 subliniază necesitatea unei reorganizări totale a structurilor penitenciare și productive și chiar a unor reduceri importante de efective.

Astfel, în raportul adresat, în ianuarie 1952, generalului Dolghih, comandantul Gulagului, colonelul Zverev, care răspundea de marele complex concentraționar de la Norilsk, cu 69 000 de deținuți, avea în vedere următoarele măsuri:

1. izolarea membrilor facțiunilor. „Dar — preciza Zverev —, din cauza numărului mare de deținuți care participă activ la una din cele două facțiuni [...] nu reușim să-i izolăm decît pe conducători, și nu întotdeauna";
2. desființarea uriașelor platforme de producție unde lucrează în prezent, fără pază, zeci de mii de deținuți care aparțin unor facțiuni rivale;
3. crearea de unități de producție mai mici pentru a se asigura o mai bună supraveghere a deținuților;
4. sporirea personalului de supraveghere. „Dar — adăuga Zverev —, această supraveghere nu poate fi organizată în mod corespunzător, pentru că lipsa de personal atinge nivelul de 50%";
5. separarea deținuților de lucrătorii liberi la locul de muncă. „Legăturile tehnologice dintre diferitele întreprinderi ale combinatului de la Norilsk, necesitatea continuității procesului de producție, problema acută a locuințelor nu permit însă izolarea deținuților de lucrătorii liberi în mod corespunzător. [...] În general, problema productivității și a continuității procesului de producție nu se va putea rezolva decît prin eliberarea anticipată a 15 000 de deținuți, care vor fi nevoiți să rămînă pe loc."[18]

Ultima propunere a lui Zverev era departe de a fi nepotrivită în contextul acelei perioade. În ianuarie 1951, ministrul Afacerilor Interne, Kruglov, îi ceruse lui Beria eliberarea anticipată a 6 000 de deținuți care urmau să fie trimiși, ca lucrători liberi, pe imensul șantier al hidrocentralei de la Stalingrad, unde munceau, se pare fără nici o eficiență, peste 25 000 de deținuți. Practica eliberării anticipate, mai ales a lucrătorilor calificați, era destul de frecventă la începutul anilor '50. Problema centrală care se pune în acest caz este cea a rentabilității economice a unui sistem concentraționar hipertrofiat.

Confruntată cu o explozie de efective mai puțin maleabile decît în trecut, cu probleme de încadrare și de supraveghere — Gulagul avea un personal de aproape 208 000 de oameni —, uriașa mașinărie administrativă întîmpina greutăți din

[17] GARF, 9414/1s/513/185.

[18] GARF, 9414/1s/642/60–91; N. Werth, „L'Ensemble concentrationnaire de Norilsk en 1951", în *XX*^e^ *siècle*, nr. 47, iulie-septembrie 1994, pp. 88–100.

ce în ce mai mari în demascarea raportărilor false — *tufta* — și în asigurarea unei rentabilități mereu problematice. Pentru rezolvarea acestei probleme permanente, administrația avea de ales între două soluții: exploatarea la maximum a forței de muncă penale, fără a ține seama de pierderile de vieți omenești, sau utilizarea ei mai rațională, cu prelungirea șanselor de supraviețuire. *Grosso modo*, pînă în 1948, prima soluție a fost predominantă. La sfîrșitul anilor '40, conștientizarea, de către regim, a lipsei de forță de muncă într-o țară secătuită de război a determinat autoritățile penitenciare să exploateze deținuții în chip mai „rațional". Pentru a stimula productivitatea au fost introduse prime și „salarii", rațiile de hrană pentru cei care își îndeplineau norma au fost îmbunătățite, rata anuală a mortalității a scăzut la 2–3%. Această „reformă" s-a izbit însă de realitățile lumii concentraționare.

La începutul anilor '50, infrastructurile de producție aveau deja o vechime de douăzeci de ani și nu beneficiaseră, în general, de nici o investiție recentă. Imensele unități penitenciare, care numărau zeci de mii de deținuți, înființate în anii precedenți în perspectiva unei utilizări extensive a forței de muncă, erau structuri greoaie, greu de reorganizat, în pofida numeroaselor tentative de a le împărți în unități mai mici, făcute între 1949 și 1952. Salariul mic al deținuților, care se ridica la cîteva sute de ruble pe an, fiind de cincisprezece–douăzeci de ori mai mic decît salariul mediu al unui lucrător liber, nu acționa ca un stimulent menit să asigure o productivitate a muncii mai ridicată, într-un moment în care un număr crescînd de deținuți refuzau să muncească, se organizau în bande și necesitau o supraveghere mai atentă. Pînă la urmă, mai bine plătit ori mai bine păzit, deținutul, cel care se supunea regulilor administrației, ca și refractarul care prefera să asculte de „legea locului", costa din ce în ce mai mult.

Datele parțiale furnizate de rapoartele de inspecție din anii 1951–1952 demonstrează același lucru: Gulagul devenise o mașinărie din ce în ce mai greu de condus. De altfel, ultimele mari șantiere staliniste, care făcuseră apel din plin la forța de muncă penală, șantierele hidrocentralelor de la Kuibîșev și Stalingrad, ale canalului din Turkmenistan și ale canalului Volga–Don au înregistrat mari întîrzieri. Pentru a grăbi lucrările, autoritățile au fost nevoite să transfere numeroși lucrători liberi sau să-i pună în libertate înainte de termen pe deținuții cei mai motivați.[19]

Criza Gulagului aruncă o lumină nouă asupra amnistiei de care au beneficiat 1 200 000 de deținuți și care a fost hotărîtă de Beria la 27 martie 1953, la trei săptămîni după moartea lui Stalin. Nu se poate face abstracție de motivele economice, și nu numai politice, care i-au determinat pe candidații la succesiunea lui Stalin, la curent cu enormele greutăți în conducerea unui Gulag suprapopulat și din ce în ce mai nerentabil, să proclame această amnistie parțială. Totuși, chiar în momentul în care administrația penitenciară cerea o „reducere" a contingentelor de deținuți, Stalin, îmbătrînit, din ce în ce mai paranoic, pregătea o nouă epurare de proporții, o altă Mare Teroare. În atmosfera apăsătoare și tulbure a sfîrșitului stalinismului, „contradicțiile" erau din ce în ce mai numeroase...

---

[19] M. Craveri, O. Hlevniuk, „Krizis ekonomiki MVD", în *Cahiers du Monde russe*, XXXVI (1–2), 1995, pp. 179–190.

14
Ultimul complot

La 13 ianuarie 1953, *Pravda* a anunțat descoperirea unui complot al „grupării teroriste de medici", alcătuită mai întîi din nouă, apoi din cincisprezece medici renumiți, din care mai mult de jumătate erau evrei. Aceștia erau învinuiți că profitaseră de funcțiile lor importante la Kremlin pentru „a-i scurta zilele" lui Andrei Jdanov, membru al Biroului Politic, mort în august 1948, și lui Aleksandr Șcerbakov, mort în 1950, și că încercaseră să-i asasineze pe înalții comandanți militari sovietici, la ordinul Intelligence Service și al unei organizații evreiești de ajutor, American Joint Distribution Committee. În timp ce doctorița Timașuk, care-i denunțase, era decorată cu Ordinul „Lenin", inculpații, supuși unor interogatorii amănunțite, făceau tot felul de „mărturisiri". Întocmai ca în 1936–1938, s-au ținut mii de adunări în care s-a cerut pedepsirea vinovaților, intensificarea anchetelor și restabilirea unei adevărate „vigilențe bolșevice". În săptămînile care au urmat descoperirii „complotului halatelor albe", o vastă campanie de presă a readus în actualitate temele din anii Marii Terori, cerînd „să se pună capăt neglijenței criminale din rîndurile partidului, iar sabotajul să fie lichidat o dată pentru totdeauna". Ideea unei vaste conspirații urzite de intelectuali, evrei, militari, cadre de conducere din partid și din economie, funcționari din republicile neruse se contura cu tot mai multă claritate, amintind de cele mai cumplite momente ale *ejovșcinei*.

După cum confirmă documentele în prezent accesibile cu privire la acest caz[1], complotul halatelor albe a fost un moment crucial al stalinismului de după război, care a însemnat atît încununarea campaniei „anticosmopolite" — adică antisemite, declanșată la începutul anului 1949, dar pregătită încă din 1946–1947 —, cît și începutul probabil al unei noi epurări generale, al unei alte Mari Terori pe care numai moartea lui Stalin, survenită la cîteva săptămîni după anunțarea publică a complotului, avea s-o oprească. La cele două aspecte se mai adăuga încă unul, și anume lupta dintre diferite facțiuni din Ministerul Afacerilor Interne și Securitatea statului, separate din 1946 și supuse unor permanente remanieri. Aceste înfruntări din cadrul poliției politice reflectau ele însele o luptă la vîrf între diferitele aparate politice, fiecare urmaș potențial al lui Stalin plasîndu-se deja în perspectiva succesiunii. Și încă un aspect, tulburător, al „cazului": revenirea la

[1] G. Kostîrcenko, S. Redlih, *Evreiskii Antifasciskii Komitet v SSSR*, culegere de documente, Moscova, 1996; G. Kostîrcenko, *V plenu u Krasnogo Faraona*, Moscova, 1994; A. Knight, *Beria*, Aubier, Paris, 1994; J.-J. Marie, *Les Derniers Complots de Staline. L'affaire des Blouses blanches*, Complexe, Bruxelles, 1993.

suprafață a vechiului fond antisemit din vremea țarismului, condamnat de bolșevici, la opt ani după dezvăluirea publică a existenței lagărelor de exterminare naziste, oglindea deriva stalinismului în ultima lui fază.

Nu este locul și nici momentul să descurcăm ițele problemei sau mai bine zis ale problemelor care au dus la un astfel de deznodămînt. Ne vom mărgini, așadar, să amintim, pe scurt, principalele jaloane ale acestui ultim complot. În 1942, guvernul sovietic, dorind să facă presiuni asupra evreilor din America, pentru ca aceștia, la rîndul lor, să determine guvernul american să deschidă cît mai repede un „al doilea front" împotriva Germaniei naziste în Europa, a înființat un Comitet Evreiesc Antifascist Sovietic, condus de Salomon Mihels, directorul renumitului teatru evreiesc din Moscova. Sute de intelectuali evrei au desfășurat aici o activitate intensă: romancierul Ilia Ehrenburg, poeții Samuel Marșak și Pereț Markiș, pianistul Emil Ghilels, scriitorul Vasili Grossman, marele fizician Piotr Kapița, părintele bombei atomice sovietice, și mulți alții. La scurt timp după aceea, comitetul și-a depășit rolul de organ de propagandă oficioasă și a devenit nucleul comunității evreiești, structura reprezentativă a iudaismului sovietic. În februarie 1944, conducătorii comitetului, Mihels, Fefer și Epstein, i-au trimis lui Stalin o scrisoare în care propuneau înființarea unei republici autonome evreiești în Crimeea, ca un fel de compensație pentru încercarea eșuată de a crea un „stat național evreiesc" în Birobidjan, în anii '30 — în zece ani, aproape 40 000 de evrei se așezaseră în ținutul uitat, mlăștinos și neprimitor din Extremul Orient siberian, la granița cu China![2]

De asemenea, comitetul a început să strîngă mărturii cu privire la masacrarea evreilor de către naziști și la „fenomenele anormale legate de evrei", eufemism folosit pentru manifestările de antisemitism în rîndurile populației, care erau destul de numeroase. Tradițiile antisemite rămîneau puternice în Ucraina și în unele regiuni din vestul Rusiei, mai cu seamă în vechea „zonă de reședință" a Imperiului rus, unde evreii primiseră dreptul de a locui de la autoritățile țariste. Primele înfrîngeri suferite de Armata Roșie au dezvăluit amploarea antisemitismului în rîndul maselor. După cum se recunoaște în unele rapoarte ale NKVD cu privire la „starea de spirit din spatele frontului", pături largi ale populației erau sensibile la propaganda nazistă potrivit căreia germanii luptau doar împotriva evreilor și a comuniștilor. În regiunile ocupate de germani, și mai ales în Ucraina, masacrarea evreilor, cu știrea și în văzul populației, nu a fost privită, se pare, cu cine știe ce indignare. Germanii au recrutat aproape 80 000 de voluntari ucraineni, dintre care unii au luat parte la masacrarea evreilor. Ca să contracareze propaganda nazistă și să mobilizeze atît frontul, cît și spatele frontului sub deviza luptei întregului popor sovietic pentru supraviețuire, ideologii bolșevici au refuzat din primul moment să recunoască specificul holocaustului. Pe acest teren s-a dezvoltat antisionismul, apoi antisemitismul oficial, deosebit de virulent, se pare, în cercurile Agit-prop (agitație și propagandă) ale Comitetului Central. Încă din august 1942, această secție redactase o notă internă cu privire la „Locul dominant al evreilor în mediile artistice, literare și de presă".

---

[2] G. Kostîrcenko, *op. cit.*, pp. 45–47.

La un moment dat, activismul Comitetului Evreiesc Antifascist a început să deranjeze autoritățile. Încă de la începutul anului 1945, poetului evreu Pereț Markiș i s-a interzis să mai publice; apariția *Cărții negre* a atrocităților naziste la adresa evreilor a fost interzisă, sub pretext că „ideea de bază a cărții este că germanii nu au declarat război URSS decît cu scopul de a-i nimici pe evrei". La 12 octombrie 1946, ministrul Securității Statului, Abakumov, a trimis Comitetului Central o notă „Cu privire la tendințele naționaliste ale Comitetului Evreiesc Antifascist".[3] Dornic, din motive de strategie internațională, de a duce în acel moment o politică externă în favoarea înființării statului Israel, Stalin nu a reacționat imediat. Numai după ce URSS a votat la ONU planul de împărțire a Palestinei, la 27 noiembrie 1947, Abakumov a primit mînă liberă pentru desființarea comitetului.

La 19 decembrie 1947, mai mulți membri ai comitetului au fost arestați. După cîteva săptămîni, la 13 ianuarie 1948, Salomon Mihels a fost găsit asasinat la Minsk. Potrivit versiunii oficiale, ar fi fost victima unui accident de mașină. Cîteva luni mai tîrziu, la 21 noiembrie 1948, Comitetul Evreiesc Antifascist a fost dizolvat, sub pretext că devenise un „centru de propagandă antisovietică". Publicațiile sale, în primul rînd ziarul de limbă idiș *Einikait*, la care[4] colabora elita intelectualilor evrei sovietici, au fost interzise. În săptămînile următoare au fost arestați toți membrii comitetului. În februarie 1949, presa a început o vastă campanie „anticosmopolită". Criticii de teatru evrei au fost denunțați pentru „incapacitatea de a înțelege caracterul național rusesc": „Ce viziune pot avea un Gurvici ori un Iuzovski cu privire la caracterul național al omului rus sovietic?" scria *Pravda* la 2 februarie 1949. Sute de intelectuali evrei au fost arestați, mai ales la Leningrad și la Moscova, în primele luni ale anului 1949.

Revista *Neva* a publicat recent un document edificator pentru această perioadă: hotărîrea Colegiului judiciar al tribunalului de la Leningrad, pronunțată la 7 iulie 1949, prin care Ahil Grigorievici Leniton, Ilia Zeilkovici Serman și Rulf Aleksandrovna Zevina erau condamnați la zece ani de lagăr. Inculpații erau declarați vinovați „de a fi criticat hotărîrea Comitetului Central cu privire la revistele *Zvezda* și *Leningrad* de pe poziții antisovietice [...], de a fi răstălmăcit gîndirea internațională a lui Marx în spirit contrarevoluționar, de a-i fi lăudat pe scriitorii cosmopoliți [...] și de a fi defăimat politica guvernului sovietic în problema naționalităților". După ce au făcut recurs, acuzații au fost condamnați la douăzeci și cinci de ani de Colegiul judiciar al Curții Supreme, care și-a justificat verdictul astfel: „Pedeapsa acordată de tribunalul de la Leningrad nu a ținut seama de gravitatea crimei comise. [...] Inculpații au făcut într-adevăr agitație contrarevoluționară folosindu-se de prejudecățile naționale și afirmînd superioritatea unei naționalități asupra celorlalte din Uniunea Sovietică!"[5]

Epurarea evreilor a fost făcută în mod sistematic, mai ales în medii precum cultura, informația, presa, editurile, medicina, adică profesiile unde aceștia aveau

---

[3] *Izvestia KPSS*, 1989, 12, p. 37.

[4] G. Kostîrcenko, S. Redlih, *op. cit.*, pp. 326–384.

[5] J.-J. Marie, *op. cit.*, pp. 60–61.

funcții de răspundere. Arestările s-au înmulțit, cuprinzînd mediile cele mai diverse: cutare grup de „ingineri-sabotori", în majoritate evrei, arestați la combinatul metalurgic de la Stalino, condamnați la moarte și executați la 12 august 1952, soția evreică a lui Molotov, Paulina Jemciujina, care ocupa o funcție de conducere în industria textilă, arestată la 21 ianuarie 1949 pentru „pierdere de documente cuprinzînd secrete de stat", judecată și trimisă în lagăr pentru cinci ani, sau soția, tot evreică, a secretarului personal al lui Stalin, Aleksandr Poskrebîșev, acuzată de spionaj și împușcată în iulie 1952.[6] Molotov și Poskrebîșev au continuat să-l slujească pe Stalin ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic.

Totuși, cercetările în cazul Comitetului Evreiesc Antifascist se desfășurau prea încet. Procesul, cu ușile închise, a început abia în mai 1952, adică la doi ani și jumătate de la arestarea inculpaților. De ce a durat atît de mult? Potrivit documentelor, încă incomplete, accesibile la ora actuală, există două elemente care ar putea explica durata excepțională a cercetărilor. Stalin se ocupa în acea vreme, în cel mai mare secret, de un alt caz, așa-zisul „caz Leningrad", etapă pregătitoare importantă, alături de dosarul Comitetului Evreiesc Antifascist, a marii epurări finale. În paralel, începuse o reorganizare din temelii a serviciilor de Securitate, al cărei episod central a fost arestarea lui Abakumov în iulie 1951, acțiunea fiind îndreptată, de fapt, împotriva atotputernicului Beria, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și membru al Biroului Politic. Cazul Comitetului Evreiesc Antifascist se afla în centrul luptelor de influență și de succesiune, precum și al dispozitivului care avea să declanșeze așa-zisul „complot al halatelor albe", iar în cele din urmă o nouă Mare Teroare.

„Cazul Leningrad", soldat cu executarea, ținută secretă, a principalilor conducători ai organizației partidului comunist din Leningrad, a doua ca importanță din Uniunea Sovietică, rămîne învăluit în mister. La 15 februarie 1949, Biroul Politic a adoptat o hotărîre „Cu privire la acțiunile antipartinice ale numiților Kuznețov, Rodionov și Popkov", trei înalți conducători de partid. Toți trei au fost dați afară din funcție; la fel s-a întîmplat cu Voznesenski, președintele Comitetului de Stat al Planificării (Gosplan), și cu cea mai mare parte a membrilor activului de partid de la Leningrad, oraș pe care Stalin îl socotise întotdeauna suspect. În august–septembrie 1949, toți acești conducători au fost arestați, sub învinuirea de a fi organizat o grupare „antipartinică" legată de ... Intelligence Service. Abakumov a pornit atunci o adevărată vînătoare împotriva „vechilor cadre ale organizației de partid de la Leningrad", aflați în funcții de conducere în alte orașe ori alte republici. Sute de comuniști de la Leningrad au fost arestați, iar aproximativ 2 000 au fost excluși din partid și dați afară de la locul de muncă. Represiunea a luat forme uluitoare, îndreptate împotriva orașului ca entitate istorică. Astfel, în august 1949, autoritățile au închis Muzeul Apărării din Leningrad, dedicat episodului eroic al blocadei din timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei. După cîteva luni, Mihail Suslov, responsabil cu ideologia, a primit din partea Comite-

[6] G. Kostîrcenko, *V plenu...*, *op. cit.*, pp. 136–137.

ului Central sarcina de a înființa o „comisie de lichidare" a muzeului, care și-a desfășurat activitatea pînă la sfîrșitul lunii februarie 1953.[7]

Principalii inculpați din cazul Leningrad — Kuznețov, Rodionov, Popkov, Voznesenski, Kapustin, Lazutin — au fost judecați cu ușile închise la 30 septembrie 1950 și executați a doua zi, la o oră după pronunțarea verdictului. Totul s-a desfășurat în cel mai mare secret. Nimeni nu a primit nici o informație, nici măcar fiica unuia dintre principalii acuzați, care era totuși nora lui Anastasie Mikoian, ministru și membru al Biroului Politic! În cursul lunii octombrie 1950, în urma altor parodii de judecată, au fost condamnați la moarte zeci de activiști de frunte ai partidului, care făcuseră cu toții parte din organizația de la Leningrad: Soloviev, prim-secretar al Comitetului regional de partid Crimeea, Badaiev, secretar adjunct al Comitetului regional de partid Leningrad, Verbițki, secretar adjunct al Comitetului regional de partid Murmansk, Basov, prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RSFS Ruse etc.[8]

A fost oare epurarea „leningrădenilor" doar o reglare de conturi între fracțiunile activului de partid sau veriga unui lanț întreg de probleme, începînd cu desființarea Comitetului Evreiesc Antifascist, continuînd cu arestarea lui Abakumov și „complotul naționalist mingrelian" și sfîrșind cu complotul halatelor albe? Cea de-a doua ipoteză este mai probabilă. Cazul Leningrad a fost, fără îndoială, o etapă hotărîtoare în pregătirea unei mari epurări, semnalul public fiind dat la 13 ianuarie 1953. În mod semnificativ, crimele de care erau acuzați conducătorii leningrădeni demiși trimiteau la sinistra perioadă 1936–1938. Cu prilejul plenarei cadrelor de partid de la Leningrad, din octombrie 1949, noul prim-secretar, Andrianov, a comunicat participanților uluiți că vechii conducători publicaseră literatură troțkistă și zinovievistă: „Respectivii indivizi dădeau publicității documente în care strecurau în mod ilegal și mascat articole ale celor mai înverșunați dușmani ai poporului: Zinoviev, Kamenev, Troțki și alții." Dincolo de grotescul acuzației, mesajul transmis cadrelor din activ era cît se poate de clar. Fiecare trebuia să se pregătească pentru un nou an 1937.[9]

După executarea principalilor acuzați din „cazul" Leningrad, în octombrie 1950, manevrele și contramanevrele din cadrul serviciilor de Securitate și de Interne s-au intensificat. Stalin, care nu mai avea încredere în Beria, a inventat un așa-zis complot naționalist mingrelian care ar fi urmărit alipirea Mingreliei, regiune a Gruziei unde se născuse Beria, la Turcia. Beria a fost nevoit să-și decimeze compatrioții și să inițieze epurarea partidului comunist din Gruzia.[10] În octombrie 1951, Stalin i-a dat o nouă lovitură lui Beria, prin arestarea unui grup de vechi cadre din Securitate și din Procuratură, evrei de origine, printre care locotenent-colonelul Eitingon, care organizase în 1940, la ordinul lui Beria, asasinarea lui Troțki, generalul Leonid Raihman, care luase parte la înscenarea proceselor de la Moscova, colonelul Lev Șvarțman, torționar al lui Babel și al lui Meyerhold, și

[7] V.I. Demidov, V.A. Kutuzov, *Leningradskoe Delo*, *Leningrad*, 1990, pp. 38–90.

[8] *Ibid.*, pp. 139–151; J.-J. Marie, *op. cit.*, pp. 77–99.

[9] J.-J. Marie, *op. cit.*, pp. 90–91.

[10] A. Knight, *op. cit.*, pp. 239–247.

judecătorul de instrucţie Lev Şeinin, mîna dreaptă a lui Vîşinski, procurorul din marile procese de la Moscova din 1936–1938... Toţi au fost acuzaţi de organizarea unui mare „complot naţionalist evreiesc" sub conducerea lui... Abakumov, şeful Securităţii Statului şi colaborator apropiat al lui Beria.

Abakumov fusese arestat cu cîteva luni în urmă, la 12 iulie 1951, şi pus la secret. Iniţial, a fost acuzat de dispariţia deliberată a lui Iacob Etingher, cunoscut medic evreu, arestat în noiembrie 1950 şi mort în închisoare după puţină vreme. Prin „eliminarea" lui Etingher care, în lunga sa carieră, îi îngrijise, printre alţii, pe Serghei Kirov, Sergo Ordjonikidze, mareşalul Tuhacevski, Palmiro Togliatti, Tito şi Gheorghi Dimitrov, Abakumov ar fi urmărit „să împiedice demascarea unui grup criminal alcătuit din naţionalişti evrei infiltraţi la cel mai înalt nivel al Ministerului Securităţii Statului". După cîteva luni, Abakumov însuşi a fost înfăţişat ca fiind „creierul" complotului naţionalist evreu! Prin urmare, arestarea lui Abakumov din iulie 1951 a reprezentat un moment decisiv în înscenarea unui vast „complot iudeo-sionist", asigurînd trecerea de la desfiinţarea, încă secretă, a Comitetului Evreiesc Antifascist la complotul halatelor albe, menit să devină semnalul public al epurării. Astfel, scenariul s-a conturat în vara lui 1951, şi nu la sfîrşitul anului 1952.[11]

Între 11 şi 18 iulie 1952 s-a desfăşurat, cu uşile închise şi în cel mai mare secret, procesul membrilor Comitetului Evreiesc Antifascist. Treisprezece inculpaţi au fost condamnaţi la moarte şi executaţi, la 12 august 1952, alături de alţi zece „ingineri-sabotori", toţi evrei, de la uzina de automobile Stalin. În total, „dosarul" Comitetului Evreiesc Antifascist s-a soldat cu 125 de condamnări, dintre care 25 la moarte, toate executate, şi 100 condamnări la lagăr, pedepsele fiind cuprinse între zece şi douăzeci şi cinci de ani.[12]

În luna septembrie 1952, scenariul complotului iudeo-sionist era definitivat. Punerea sa în aplicare a fost amînată cu cîteva săptămîni, din cauza lucrărilor celui de-al XIX-lea Congres al PCUS, care au avut loc în octombrie 1952, la treisprezece ani şi jumătate de la Congresul al XVIII-lea. Imediat după încheierea lucrărilor, cea mai mare parte a medicilor evrei implicaţi în ceea ce avea să fie cunoscut sub numele de „complotul halatelor albe" au fost arestaţi, închişi, torturaţi. În paralel cu arestările, ţinute pentru moment secrete, începea la Praga, la 22 noiembrie 1952, procesul lui Rudolf Slansky, fost secretar general al Partidului Comunist Cehoslovac, şi al altor treisprezece conducători comunişti. Una din particularităţile acestei parodii judiciare, înscenată de la un cap la altul de consilierii sovietici ai poliţiei politice, era caracterul său făţiş antisemit. Unsprezece din cei paisprezece acuzaţi erau evrei, iar faptele care li se reproşau erau legate de crearea unui „grup terorist troţkisto-tito-sionist". Pregătirea procesului a prilejuit o adevărată vînătoare de evrei în cadrul activelor partidelor comuniste din Europa de Est.

---

[11] P. şi A. Sudoplatov, *op. cit.*, pp. 385–434; G. Kostîrcenko, *V plenu..., op. cit.*, pp. 289–314.

[12] V.P. Naumov (ed.), *Nepravednîi sud. Stenograma sudebnogo proţesa nad cilenami Evreiskogo Antifasţistkogo Komiteta*, Moscova, 1994.

A doua zi după executarea celor unsprezece condamnați la moarte din procesul Slansky, la 4 decembrie 1952, Stalin a înaintat spre aprobare Prezidiului Comitetului Central o hotărîre intitulată „Cu privire la starea de lucruri din Ministerul Securității Statului", prin care organelor de partid li se cerea „să pună capăt caracterului necontrolat al organelor Securității Statului". Securitatea era pusă la zid, pentru că dovedise „neglijență", „lipsă de vigilență" și le dăduse „medicilor sabotori" posibilitatea de a-și desfășura funesta activitate. Se făcea astfel încă un pas. Stalin dorea să se folosească de cazul halatelor albe împotriva Securității și a lui Beria care, fiind mare specialist în intrigi în cadrul activului, ghicise fără îndoială ce i se pregătea.

Se știu încă prea puține lucruri despre ceea ce s-a petrecut în săptămînile dinaintea morții lui Stalin. În spatele campaniei „oficiale" pentru „întărirea vigilenței bolșevice", „combaterea neglijenței sub toate formele", în spatele adunărilor și ședințelor prin care se cerea „pedepsirea exemplară" a „asasinilor cosmopoliți", cercetările și interogatoriile medicilor arestați continuau. În fiecare zi aveau loc noi arestări, care dădeau o și mai mare amploare „complotului".

La 19 februarie 1953 a fost arestat ministrul adjunct al Afacerilor Externe, Ivan Maiski, mîna dreaptă a lui Molotov și fost ambasador al URSS la Londra. Interogat ore în șir, fără întrerupere, acesta a „mărturisit" că fusese recrutat ca spion britanic de către Winston Churchill, în același timp cu Aleksandra Kollontai, figură binecunoscută a bolșevismului, care inițiase în 1921 Opoziția Muncitorească, alături de Șliapnikov, executat în 1937, și care fusese ambasadoare a URSS la Stockholm pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial.[13]

Și totuși, în pofida acestor „pași" senzaționali în cercetările legate de „complot", nu putem să nu observăm că, spre deosebire de ceea ce se întîmplase în 1936–1938, nici unul din înalții demnitari ai regimului nu s-a angajat în mod public, între 13 ianuarie și moartea lui Stalin, la 5 martie, în campania de denunțare a cazului. Potrivit mărturiei lui Bulganin, făcută în 1970, în afară de Stalin, principalul inspirator și organizator, doar patru conducători mai erau „la curent": Malenkov, Suslov, Riumin și Ignatiev. Toți ceilalți se puteau simți, așadar, în pericol. Potrivit aceluiași Bulganin, procesul medicilor evrei trebuia să înceapă la jumătatea lui martie și să fie urmat de deportări în masă ale evreilor sovietici în Birobidjan.[14] În stadiul actual al documentării și dat fiind accesul încă foarte limitat la arhivele prezidențiale, unde se păstrează documentele cele mai secrete și mai „sensibile", nu se poate ști dacă un astfel de plan de deportare în masă a evreilor era în pregătire la începutul anului 1953. Un singur lucru este însă sigur: moartea lui Stalin a survenit la timp pentru a pune capăt în sfîrșit listei milioanelor de victime ale cumplitei sale dictaturi.

---

[13] J.-J. Marie, *op. cit.*, p. 159; P. și A. Sudoplatov, *op. cit.*, pp. 424–426.

[14] I. Rapaport, *Souvenirs du procès des Blouses blanches*, Alinéa, Paris, 1989, pp. 140–141.

15
Ieșirea din stalinism

La jumătatea celor șapte decenii de existență a Uniunii Sovietice, dispariția lui Stalin a marcat un moment crucial, sfîrșitul unei epoci, dacă nu chiar sfîrșitul unui sistem. Moartea Conducătorului suprem a arătat, așa cum scrie François Furet, „paradoxul unui sistem chipurile înscris în legile dezvoltării sociale, dar în care totul depinde în așa măsură de un singur om încît, prin dispariția lui, sistemul a pierdut ceva ce îi era esențial". Una din componentele majore ale acestui „ceva" esențial era nivelul ridicat al represiunii exercitate de către stat asupra societății, sub cele mai diverse forme.

Pentru principalii colaboratori ai lui Stalin — Malenkov, Molotov, Voroșilov, Mikoian, Kaganovici, Hrușciov, Bulganin, Beria —, problema politică pusă de succesiune era deosebit de complexă. Datoria lor era să asigure continuitatea sistemului, să-și împartă responsabilitățile, să găsească un echilibru între preeminența — chiar atenuată — a unei singure persoane și exercitarea conducerii colective, ținînd seama de ambițiile fiecăruia și de raporturile de forțe, și să introducă în cel mai scurt timp o serie de schimbări a căror necesitate întrunea un larg consens.

Îndeplinirea tuturor acestor obiective era deosebit de dificilă, ceea ce explică evoluția foarte complexă și sinuoasă a evenimentelor politice între moartea lui Stalin și eliminarea lui Beria (arestat la 26 iunie 1953).

Stenogramele, astăzi accesibile, ale plenarelor Comitetului Central care au avut loc la 5 martie 1953 (în ziua morții lui Stalin) și între 2 și 7 iulie 1953[1] (după eliminarea lui Beria) arată motivele care i-au determinat pe conducătorii sovietici să inițieze „ieșirea din stalinism", transformată apoi de Nikita Hrușciov în „destalinizare", ale cărei momente cruciale au fost Congresul al XX-lea al PCUS, din februarie 1956, și Congresul al XXII-lea, din octombrie 1962.

Primul motiv este instinctul de conservare, de autoapărare. În ultimele luni de viață ale lui Stalin, aproape toți conducătorii simțiseră cît erau de vulnerabili. Nimeni nu era la adăpost, nici Voroșilov, etichetat drept „agent al Intelligence Service", nici Molotov și Mikoian, îndepărtați de dictator din Prezidiul Comitetului Central, nici Beria, amenințat de tot soiul de intrigi țesute în cadrul serviciilor de Securitate, manipulate de către Stalin. La nivelurile intermediare, elitele birocratice care se refăcuseră după război se temeau și ele de aspectele teroriste

[1] *Istocinik*, 1994, nr. 1, p. 106–111; *Izvestia TK*, nr. 1, 1991, pp. 139–214; 1991, nr. 2, pp. 141–208.

ale regimului. Pentru ei, atotputernicia poliției politice era ultimul obstacol din calea unei cariere stabile, de care înțelegeau să profite din plin. Trebuia început prin demontarea a ceea ce Martin Malia a numit pe drept cuvînt „mașinăria pusă în aplicare de defunctul dictator în propriul folos", în așa fel încît nimeni să nu se mai poată sluji de ea pentru a-și afirma propria preeminență pe seama tovarășilor — și rivalilor — politici. Cu toate divergențele de fond legate de reformele ce se impuneau, de teama revenirii la putere a unui alt dictator, „urmașii lui Stalin" s-au coalizat împotriva lui Beria, care apărea în acel moment drept conducătorul cel mai puternic, pentru că avea la dispoziție uriașul aparat al Securității și al Internelor. Era limpede pentru toți că aparatele represive nu mai trebuiau „să scape de sub controlul partidului" — adică să devină o armă în mîna unui singur om —, punînd astfel în pericol oligarhia politică.

Cel de-al doilea motiv al schimbării, mult mai profund, era legat de conștientizarea necesității unor reforme economice și sociale de către principalii conducători, atît de Hrușciov, cît și de Malenkov. Conducerea economiei exclusiv prin represiune, bazată pe preluarea cu forța, aproape în întregime, a producției agricole, pe criminalizarea raporturilor sociale, pe hipertrofierea Gulagului dusese la o criză economică gravă și la blocaje sociale care împiedicau sporirea productivității muncii. Modelul economic pus în aplicare în anii '30, împotriva voinței majorității zdrobitoare a societății și soldat cu valuri de represiune, era depășit.

În sfîrșit, al treilea motiv al schimbării era legat de dinamica însăși a luptelor de succesiune, care alimentau o spirală de mize politice supralicitate: din mai multe considerente, pe care nu le vom analiza aici — recunoașterea propriului trecut stalinist, remușcări sincere, abilitate politică, populism specific, atașament la o anumită formă de încredere socialistă în „viitorul luminos", dorința de restabilire a ceea ce numea el „legalitatea socialistă" etc. —, Nikita Hrușciov a mers mai departe decît tovarășii săi pe calea destalinizării treptate și parțiale pe plan politic, dar radicale pe planul vieții de zi cu zi a populației.

Care au fost, așadar, principalele etape ale demontării mașinăriei de represiune, ale mișcării care a dus, în cîțiva ani, la trecerea Uniunii Sovietice de la un sistem bazat pe o represiune judiciară și extrajudiciară pe scară largă la un regim autoritar și polițienesc, în care amintirea Terorii avea să fie, vreme de o generație, una dintre garanțiile cele mai sigure și mai eficiente ale regimului politic poststalinist?

La mai puțin de două săptămîni de la moartea lui Stalin, Gulagul a fost reorganizat din temelii, trecînd în subordinea Ministerului Justiției. Cît despre infrastructurile sale economice, acestea au fost trecute în subordinea ministerelor civile de resort. Mai spectaculoasă decît schimbările de ordin administrativ, care oglindeau slăbirea atotputernicului Minister al Afacerilor Interne, a fost amnistia anunțată în *Pravda*, la 28 martie 1953. Pe baza unui decret promulgat în ajun de Prezidiul Sovietului Suprem al URSS și semnat de președintele acestuia, mareșalul Voroșilov, erau amnistiați:

1. Toți condamnații cu pedepse sub cinci ani.

2. Toate persoanele condamnate pentru încălcarea îndatoririlor de serviciu, infracțiuni economice și abuz de putere.

3. Femeile însărcinate şi mamele de copii sub zece ani, minorii, bărbaţii de peste cincizeci şi cinci de ani şi femeile de peste cincizeci de ani.

De asemenea, decretul de amnistie prevedea reducerea la jumătate a pedepselor pe care le mai aveau de ispăşit ceilalţi deţinuţi, cu excepţia celor condamnaţi pentru crime „contrarevoluţionare", furt calificat, banditism şi omor cu premeditare.

În cîteva săptămîni, aproximativ 1 200 000 de deţinuţi, adică aproape jumătate din populaţia lagărelor şi a coloniilor penitenciare, au părăsit Gulagul. Majoritatea erau fie infractori condamnaţi pentru furturi mărunte, fie, de cele mai multe ori, cetăţeni obişnuiţi care căzuseră sub incidenţa uneia dintre nenumăratele legi represive care sancţionau aproape toate sferele de activitate, de la „părăsirea locului de muncă" pînă la „încălcarea legii privind paşapoartele interne". Această amnistie parţială, de care nu beneficiau prizonierii politici şi „strămutaţii speciali", oglindea, prin chiar ambiguitatea ei, evoluţiile încă neclare şi sinuoase din primăvara lui 1953, perioadă de lupte înverşunate pentru putere, în care Lavrenti Beria, prim-vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru al Afacerilor Interne, a apărut în ipostaza de „mare reformator".

Ce considerente stăteau la baza acestei amnistii? Potrivit biografiei lui Lavrenti Beria de Amy Knight[2], amnistia din 27 martie 1953, iniţiată chiar de ministrul Afacerilor Interne, se înscria pe linia unor măsuri politice care dovedeau „revirimentul liberal" al lui Beria, angajat în luptele pentru succesiunea la putere după moartea lui Stalin şi prins într-un vîrtej de promisiuni politice. Pentru a justifica amnistia, Beria trimisese Prezidiului Comitetului Central, la 24 martie, o notă cuprinzătoare în care arăta că din cei 2 526 402 de deţinuţi din Gulag, doar 221 435 erau „criminali de stat deosebit de periculoşi", aflaţi, în cea mai mare parte, în „lagărele speciale". În copleşitoarea lor majoritate, recunoştea Beria (uimitoare şi lăudabilă mărturie!), prizonierii nu constituiau o ameninţare serioasă pentru stat. O amnistie cît mai largă era de dorit pentru descongestionarea rapidă a unui sistem penitenciar extrem de greoi şi prea puţin rentabil.[3]

Problema conducerii din ce în ce mai dificile a imensului Gulag era pusă cu regularitate de la începutul anilor '50. Criza Gulagului, recunoscută de cea mai mare parte a conducătorilor chiar înainte de moartea lui Stalin, pune într-o lumină nouă amnistia din 27 martie 1953. Raţiuni economice — şi nu numai politice — i-au determinat, prin urmare, pe candidaţii la succesiunea lui Stalin, care erau la curent cu uriaşele greutăţi de conducere a unui Gulag supraaglomerat şi din ce în ce mai puţin „rentabil", să proclame o amnistie largă, dar totuşi parţială.

În acest domeniu, ca în atîtea altele, nu se putea lua nici o măsură radicală atîta vreme cît Stalin era în viaţă. Aşa cum spune istoricul Moshe Lewin, în ultimii ani ai dictatorului, totul era „mumificat".

Cu toate acestea, chiar după moartea lui Stalin, nu totul era posibil: de amnistie nu beneficiau toţi aceia care fuseseră principalele victime ale arbitrarului sistemului, „politicii" condamnaţi pentru activităţi contrarevoluţionare.

---

[2] A. Knight, *Beria*, Aubier, Paris, 1995.

[3] A. Knight, *op. cit.*, p. 276.

Excluderea „politicilor" de la amnistia din 27 martie 1953 a dus la izbucnirea unor răscoale și revolte ale deținuților în lagărele cu regim special din Gulag, Recilag și Steplag.[4]

La 4 aprilie, *Pravda* a anunțat că „asasinii în halate albe" fuseseră victimele unei provocări și că declarațiile le fuseseră smulse prin „metode de cercetare ilegale" (adică prin tortură). Evenimentul a fost amplificat de hotărîrea adoptată după cîteva zile de Comitetul Central și intitulată „Cu privire la încălcarea legalității de către organele Securității Statului". După cum reieșea clar din document, cazul medicilor asasini nu fusese un accident izolat, Securitatea Statului își arogase puteri nelimitate și comisese o mulțime de acte ilegale. Partidul respingea asemenea metode și condamna puterea excesivă a poliției politice. Speranța născută din astfel de texte a provocat reacții imediate: procuraturile au fost copleșite de sute de mii de cereri de reabilitare. Cît despre deținuți, mai ales cei din lagărele speciale, exasperați de caracterul limitat și selectiv al amnistiei din 27 martie, conștienți de confuzia gardienilor și de criza prin care trecea sistemul represiv, au refuzat în masă să iasă la lucru și să se supună ordinelor comandanților de lagăr. La 14 mai 1953, peste paisprezece mii de prizonieri din diferite secții ale complexului penitenciar de la Norilsk au organizat o grevă și au înființat comitete cu membri aleși pe grupări etnice, în care ucrainenii și balticii aveau un rol-cheie. Principalele revendicări ale deținuților erau următoarele: reducerea programului de lucru la nouă ore pe zi; desființarea numărului matricol de pe haină; abrogarea restricțiilor legate de corespondența cu familia; expulzarea informatorilor; extinderea amnistiei la deținuții politici.

Anunțarea oficială, la 10 iulie 1953, a arestării lui Beria, declarat spion englez, „dușman înverșunat al poporului", le-a întărit deținuților convingerea că la Moscova se petreceau schimbări importante, ceea ce i-a făcut să fie și mai hotărîți în revendicări. Refuzul de a ieși la lucru a fost din ce în ce mai frecvent. La 14 iulie, peste douăsprezece mii de deținuți din complexul penitenciar de la Vorkuta au intrat în grevă. Și la Norilsk, și la Vorkuta au început tratative, iar măsurile împotriva deținuților au fost de mai multe ori amînate, semn că vremurile se schimbau.

Agitația a rămas endemică în lagărele cu regim special, din vara lui 1953 pînă la Congresul al XX-lea din februarie 1956. Cea mai importantă și mai lungă revoltă a izbucnit în mai 1954 în secția 3 din complexul penitenciar Steplag, la Kenghir, lîngă Karaganda (Kazahstan), a ținut patru zile și nu a putut fi înăbușită decît cu ajutorul trupelor speciale ale Ministerului Afacerilor Interne, care au pătruns în lagăr cu tancurile. Aproximativ patru sute de deținuți au fost judecați și condamnați din nou, iar cei șase membri ai comitetului de organizare a revoltei care rămăseseră în viață au fost executați.

Unele din revendicările exprimate în 1953–1954 de către deținuții răsculați au fost totuși satisfăcute, semn al schimbării politice după moartea lui Stalin: programul de lucru al deținuților a fost redus la nouă ore pe zi, iar regimul de viață a fost îmbunătățit.

[4] M. Craveri, N. Formozov, „La résistance au Goulag", în *Communisme*, 1995, nr. 42–44, pp. 197–209.

În 1954–1955, guvernul a luat o serie de măsuri care limitau puterile Securității Statului, reorganizată din temelii după înlăturarea lui Beria. Troicile — instanțele speciale însărcinate cu judecarea cazurilor care țineau de poliția politică — au fost desființate. Securitatea a fost restructurată, devenind un organ autonom, sub denumirea de Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti (KGB, Comitetul Securității Statului), aproximativ 20% din efectivele de dinainte de martie 1953 fiind epurate; în fruntea KGB a fost numit generalul Serov, care răspunsese de toate deportările în masă pe criterii etnice din timpul războiului. Considerat un apropiat al lui Nikita Hrușciov, generalul Serov întruchipa toate ambiguitățile unei perioade de tranziție, în care mulți factori de răspundere din perioada precedentă rămăseseră în posturi-cheie. Guvernul a decretat alte amnistii parțiale, dintre care cea mai importantă, din septembrie 1955, a dus la eliberarea persoanelor care fuseseră condamnate, în 1945, pentru „colaborare cu ocupantul", și a prizonierilor de război germani deținuți în URSS. În sfîrșit, au fost luate unele măsuri în favoarea „coloniștilor speciali", care au primit dreptul de a se deplasa pe o rază mai largă și de a se prezenta mai rar la komandatura de care țineau. În urma unor tratative germano-sovietice la cel mai înalt nivel, germanii deportați, care reprezentau 40% din totalul coloniștilor speciali (ceva mai mult de un milion din aproximativ 2 750 000), au fost primii care au beneficiat, începînd din septembrie 1955, de anularea restricțiilor impuse acestei categorii de proscriși. Totuși, textele de lege precizau că abrogarea restricțiilor juridice, profesionale, de statut și de reședință nu includeau „nici restituirea bunurilor confiscate, nici dreptul de întoarcere a coloniștilor speciali în locurile de unde fuseseră strămutați"[5].

Restricțiile erau foarte semnificative pentru ansamblul procesului, parțial și treptat, numit „destalinizare". Inițiată de către un stalinist, Nikita Hrușciov, care, asemenea tuturor conducătorilor din generația sa, participase nemijlocit la represiune — deschiaburire, epurări, deportări, execuții —, destalinizarea nu putea decît să se limiteze la denunțarea unor excese din „perioada cultului personalității". Raportul secret citit de Hrușciov în seara de 24 februarie 1956, în fața delegaților sovietici la Congresul al XX-lea, rămînea foarte selectiv în condamnarea stalinismului, pentru că nu punea în discuție nici una din opțiunile importante ale partidului de după 1917. Acest caracter selectiv apărea atît în cronologia „devierii" staliniste — care, datată fiind din 1934, excludea din capitolul crimelor colectivizarea și foametea din 1932–1933 —, cît și în alegerea victimelor menționate, toți comuniști, în general de strictă obediență stalinistă, și niciodată cetățeni de rînd. Circumscriind aria represiunilor doar la comuniști, victime ale dictaturii personale ale lui Stalin, și la anumite episoade precise ale unei istorii care începea după asasinarea lui Serghei Kirov, Raportul secret eluda problema centrală, și anume responsabilitatea întregului partid față de societate, începînd din 1917.

Raportul secret a fost urmat de unele măsuri concrete, care au completat hotărîrile limitate luate pînă atunci. În martie–aprilie 1956, toți coloniștii speciali aparținînd „popoarelor pedepsite" pentru o așa-zisă colaborare cu Germania na-

[5] V. N. Zemskov, „Massovoe osvobojdenie spețposelențev i sîlnih", în *Sotiologhiceskie Issledovania*, 1991, nr. 1, pp. 5–26.

zistă și deportați în 1943–1945 au fost „scoși de sub supravegherea administrativă a organelor Ministerului Afacerilor Interne", fără a putea totuși cere restituirea bunurilor confiscate sau întoarcerea în locul de unde plecaseră. Aceste jumătăți de măsură au stîrnit mînia deportaților, care au refuzat în masă să semneze angajamentul scris cerut de administrație de a nu pretinde restituirea bunurilor și de a nu încerca să se întoarcă în ținutul de unde veniseră. Confruntat cu această atitudine, care dovedea o schimbare importantă a atmosferei politice și a mentalităților, guvernul sovietic a făcut noi concesii, restabilind, la 9 ianuarie 1957, vechile republici și regiuni autonome ale popoarelor deportate, care fuseseră desființate imediat după război. Numai republica autonomă a tătarilor din Crimeea nu a fost reînființată.

Timp de trei decenii, tătarii din Crimeea au luptat pentru recunoașterea dreptului de întoarcere. Începînd din 1957, karaceaii, calmucii, balkarii, cecenii și ingușii au luat, cu zecile de mii, drumul spre casă. Autoritățile nu le-au acordat nici o înlesnire. Au avut loc numeroase incidente între deportații care doreau să se întoarcă la casele lor și coloniștii ruși care fuseseră aduși în 1945 din regiunile învecinate și care le ocupaseră locuințele. Neavînd *propiska*, adică nefiind în evidența miliției locale, singura care acorda dreptul juridic de locuire într-o localitate, foștii deportați, întorși acasă, au fost din nou nevoiți să se instaleze în barăci improvizate, cocioabe, corturi, riscînd în permanență să fie arestați pentru încălcarea regimului pașapoartelor (care se pedepsea cu doi ani de închisoare). În iulie 1958, capitala Ceceniei, Groznîi, a fost scena unor ciocniri sîngeroase între ruși și ceceni. Nu s-a putut restabili liniștea, oricum precară, decît după deblocarea de către autorități a unor fonduri destinate construcției de locuințe pentru foștii deportați.[6]

Oficial, categoria coloniștilor speciali nu a încetat să existe decît în ianuarie 1960. Ultimii deportați eliberați de statutul de paria au fost naționaliștii ucraineni și baltici. Sătui de piedicile administrative create de autorități, mai puțin de jumătate din deportații baltici și ucraineni s-au întors în țara lor, iar ceilalți au rămas la locul de deportare.

Cea mai mare parte a deținuților contrarevoluționari au fost eliberați abia după Congresul al XX-lea. În 1954–1955 au fost puși în libertate aproape 90 000. În 1956–1957, aproape 310 000 contrarevoluționari au părăsit Gulagul. La 1 ianuarie 1959 mai rămăseseră în lagăre 11 000 de „politici".[7] Au fost trimise în lagăre peste două sute de comisii speciale de revizie pentru a grăbi procedurile și s-au decretat mai multe amnistii. Însă eliberarea nu însemna și reabilitare. În doi ani (1956–1957) au fost reabilitate mai puțin de șaizeci de mii de persoane. Imensa majoritate a avut de așteptat ani de zile, uneori chiar zeci de ani, pentru a obține prețiosul certificat. 1956 a rămas totuși în memoria colectivă ca anul „întoarcerii", minunat descris de Vasili Grossman în nuvela sa *Panta rhei*. Marea întoarcere, care se desfășura în cea mai deplină tăcere oficială, amintind că milioane de oameni nu aveau să mai revină niciodată de unde plecaseră, a tulburat adînc

[6] J.-J. Marie, *op. cit.*, pp. 120 și urm.
[7] V.N. Zemskov, *Gulag*, *art. cit.*, p. 14.

spiritele, generînd o traumă socială de proporţii, o înfruntare tragică într-o societate în care, scria Lidia Ciuhovskaia, „se priveau drept în ochi două Rusii. Cea care a întemniţat şi cea care a fost întemniţată". În această situaţie, prima grijă a autorităţilor a fost să nu dea curs cererilor individuale sau colective de cercetare a funcţionarilor care încălcaseră legalitatea socialistă sau aplicaseră metode ilegale de anchetă în perioada cultului personalităţii. Singura cale de apel erau comisiile de control ale partidului. În ceea ce priveşte reabilitările, autorităţile politice au trimis procuraturilor mai multe circulare care stabileau priorităţile: întîi membrii de partid, apoi militarii. Nu s-a făcut nici o epurare.

O dată cu eliberarea politicilor, efectivele Gulagului poststalinist au scăzut simţitor, înainte de a se stabiliza, la sfîrşitul anilor '50 şi la începutul anilor '60, la aproximativ 900 000 de deţinuţi, din care un nucleu dur de 300 000 de condamnaţi şi recidivişti de drept comun, avînd de ispăşit pedepse grele, şi 600 000 de delincvenţi mărunţi, condamnaţi, pe baza legilor represive încă în vigoare, la pedepse adesea disproporţionate în raport cu infracţiunile comise. Treptat, rolul prioritar al Gulagului în colonizarea şi exploatarea bogăţiilor naturale ale Marelui Nord şi ale Extremului Orient sovietic a dispărut. Uriaşele complexe penitenciare din perioada stalinistă s-au fărîmiţat în unităţi mai mici. Geografia Gulagului s-a schimbat şi ea: majoritatea lagărelor au fost mutate în partea europeană a URSS. Cu timpul, închisoarea şi-a reluat funcţia regulatoare îndeplinită în orice societate, păstrînd totuşi în URSS anumite trăsături specifice, proprii unui sistem care nu avea nici o legătură cu statul de drept. Criminalilor li se alăturau, după campaniile de reprimare sporadică a unor comportări socotite brusc inadmisibile — alcoolism, huliganism, „parazitism" — cetăţeni „obişnuiţi", precum şi o minoritate de persoane (cîteva sute pe an) condamnate mai ales în baza articolelor 70 şi 190 din noul Cod Penal, promulgat în 1960.

Măsurile de eliberare şi amnistiile au fost completate cu modificări importante ale legislaţiei penale. Printre primele măsuri de reformă a legislaţiei staliniste se număra un decret din 25 aprilie 1956, de abrogare a legii antimuncitoreşti din 1940, care le interzicea muncitorilor să-şi părăsească întreprinderea. Acest prim pas în direcţia de-criminalizării relaţiilor de muncă a fost urmat de o serie de alte prevederi. Toate aceste măsuri parţiale au fost sistematizate o dată cu adoptarea, la 25 decembrie 1958, a noilor „Baze ale dreptului penal". Noile acte normative au înlocuit prevederile de bază ale legislaţiei penale din codurile precedente, şi în primul rînd noţiunile de „duşman al poporului" şi de „crimă contrarevoluţionară". De asemenea, a fost mărită de la paisprezece la şaisprezece ani vîrsta răspunderii penale; au fost interzise violenţa şi torturile în scopul obţinerii de declaraţii; suspectul era obligat să se prezinte la audiere şi era apărat de un avocat care cunoştea dosarul; cu unele excepţii, dezbaterile urmau să se desfăşoare în public. Codul Penal din 1960 păstra totuşi o serie de articole care permiteau pedepsirea oricărei forme de deviere politică sau ideologică. Conform articolului 70, orice persoană „care face propagandă cu scopul de a submina puterea sovietică... prin afirmaţii calomnioase şi denigratoare la adresa statului şi a societăţii" era pasibilă de o pedeapsă de la şase luni pînă la şapte ani de lagăr, urmată de doi pînă la cinci ani de exil intern. Articolul 190 condamna orice „nedenunţare" a delictului de

antisovietism cu o pedeapsă de la unul pînă la trei ani de lagăr sau cu o pedeapsă echivalentă de munca în folos obștesc. În anii '60 și '70, cele două articole au fost folosite pe scară largă împotriva formelor de „deviere" politică sau ideologică: 90% din cei condamnați în fiecare an pentru „antisovietism" erau condamnați tocmai pe baza respectivelor articole.

În anii de „dezgheț" politic și de îmbunătățire generală a nivelului de viață, în care amintirea represiunii rămăsese însă vie, formele active de protest sau de contestare au fost foarte restrînse: pentru prima jumătate a anilor '60, rapoartele KGB menționau 1 300 de „opozanți" în 1961, 2 500 în 1962, 4 500 în 1964, 1 300 în 1965.[8] În anii '60–'70, au existat trei categorii de cetățeni supravegheați „îndeaproape" de serviciile KGB: minoritățile religioase (catolicii, baptiștii, penticostalii, adventiștii), minoritățile etnice cele mai afectate de represiune în perioada stalinistă (balticii, tătarii din Crimeea, germanii, ucrainenii din regiunile occidentale unde rezistența la sovietizare fusese deosebit de puternică), intelectualitatea creatoare care a aderat la mișcarea „disidentă" apărută la începutul anilor '60.[9]

După o ultimă campanie împotriva clerului, declanșată în 1957, care s-a mărginit adesea la închiderea unor biserici redeschise după război, confruntarea dintre stat și Biserica ortodoxă a încetat, făcînd loc coabitării. Serviciile specializate ale KGB și-au îndreptat atenția mai ales asupra minorităților religioase, suspectate nu atît pentru convingerile lor religioase, cît pentru sprijinul pe care se presupunea că îl primeau din străinătate. Cîteva date disparate confirmă aspectul marginal al fenomenului: în 1973–1975 au fost arestați 116 baptiști; în 1984, 200 de baptiști ispășeau o pedeapsă în închisoare sau în lagăr, durata medie a condamnărilor fiind de un an.

În Ucraina Occidentală, care fusese multă vreme una din regiunile cel mai greu de sovietizat, vreo zece „mici grupări naționaliste", urmașe ale OUN, au fost desființate la Tarnopol, Zaporojie, Ivano-Frankovsk, Lvov, în anii 1961–1973. Pedepsele pentru membrii acestor grupări au fost cuprinse, în general, între cinci și zece ani de lagăr. În Lituania, altă regiune ocupată cu brutalitate în anii '40, sursele locale menționează un număr foarte limitat de arestări în anii '60–'70. Asasinarea a trei preoți catolici în 1981, în împrejurări suspecte, care implicau probabil serviciile KGB, a fost resimțită ca o provocare inadmisibilă.

Pînă la dispariția URSS, problema tătarilor din Crimeea, deportați în 1944, a căror republică autonomă nu fusese reînființată, a fost o moștenire grea din perioada stalinistă. Încă de la sfîrșitul anilor '50, tătarii din Crimeea, stabiliți în cea mai mare parte în Asia Centrală, au inițiat — semn că vremurile se schimbaseră — o campanie de cereri de reabilitare colectivă și de întoarcere în locurile natale. În 1966, o delegație tătară a depus o cerere cu 130 000 de semnături la cel de-al XXIII-lea Congres al partidului. În septembrie 1967, învinuirea de „trădare co-

[8] N. Werth, G. Moullec, *op. cit.*, pp. 501–503.

[9] L. Alexeieva, *Soviet Dissent. Contemporary Movement for National, Religious and Human Rights*, Weselyan UP, 1985. Sinteza cea mai completă asupra mișcării disidenților, de unde sînt preluate datele citate.

lectivă" a fost anulată printr-o hotărîre a Prezidiului Sovietului Suprem. Trei luni mai tîrziu, un alt decret le dădea tătarilor dreptul de a se stabili în localitatea dorită, cu condiția de a respecta legislația privitoare la pașapoarte, ceea ce implica un contract de muncă în regulă. Între 1967 și 1978, sub 15 000 de persoane — adică 2% din populația tătară — au reușit să-și reglementeze situația conform legii pașapoartelor. Mișcarea tătarilor din Crimeea a fost sprijinită de generalul Grigorenko, care s-a alăturat cauzei tătare; a fost arestat în mai 1969 la Tașkent și transferat într-un spital de psihiatrie, această formă de izolare afectînd, în anii '70, cîteva zeci de persoane pe an.

În general, istoricii consideră că disidența a început cu primul proces politic public din perioada poststalinistă, cel al scriitorilor Andrei Siniavski și Iuri Daniel, din februarie 1966, cei doi fiind condamnați la șapte și respectiv cinci ani de lagăr. La 5 decembrie 1965, puțin după arestarea scriitorilor, a avut loc în piața Pușkin din Moscova o manifestație de sprijin la care au participat aproximativ cincizeci de persoane. Disidenții — cîteva sute de intelectuali la jumătatea anilor '60, între o mie și două mii la apogeul mișcării, un deceniu mai tîrziu — inițiau un demers de protest cu totul diferit. În loc să nege legitimitatea regimului, cereau respectarea strictă a legilor sovietice, a Constituției și a acordurilor internaționale semnate de URSS. Modalitățile acțiunii disidente erau în acord cu noul principiu: refuzul clandestinității, transparența mișcării, publicitatea largă a acțiunilor întreprinse prin recurgerea, cît de frecventă, la conferința de presă, cu invitarea corespondenților străini.

În raportul de forțe — disproporționat — dintre cele cîteva sute de disidenți și statul sovietic, ponderea opiniei publice a devenit determinantă, mai ales după apariția în Occident, la sfîrșitul anului 1973, a cărții lui Aleksandr Soljenițîn *Arhipelagul Gulag*, urmată de expulzarea scriitorului din URSS. În cîțiva ani, datorită acțiunii unei infime minorități, drepturile omului în URSS au devenit o problemă internațională de cea mai mare importanță și un subiect prioritar al Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa, care a început în 1973 la Helsinki. Actul final al Conferinței, semnat de către URSS, a întărit poziția disidenților, care au organizat, în cele cîteva orașe unde erau mai numeroși (Moscova, Leningrad, Kiev, Vilnius etc.) „comitete de supraveghere a acordurilor de la Helsinki", care urmau să transmită orice informație legată de încălcarea drepturilor omului. Munca de informare fusese întreprinsă, în condiții mai grele, încă din 1968, o dată cu apariția, la două sau la trei luni, a unui buletin clandestin, *Cronica evenimentelor curente*, care semnala cele mai diverse forme de atingere adusă libertăților omului. În noul context al internaționalizării problemei drepturilor omului în URSS, mașinăria polițienească a fost în parte blocată. Îndată ce numele opozantului era cunoscut, arestarea sa nu mai putea trece neobservată, informațiile privitoare la soarta sa circulînd în străinătate cu mare repeziciune. În chip semnificativ, mecanismul polițienesc a evoluat în strînsă legătură cu mersul „destinderii": arestările au fost mai numeroase în perioadele 1968–1972 și 1979–1982 decît în anii 1973–1976. În stadiul actual al documentării, este imposibil de făcut bilanțul exact al numărului persoanelor arestate pe motive politice în anii 1960–1985. Sursele disidente menționează cîteva sute de arestări în anii cei mai

duri. În 1970, *Cronica evenimentelor curente* a menționat o sută șase condamnări, dintre care douăzeci la „închisoare preventivă" într-un spital de psihiatrie. Pentru 1971, cifrele citate de *Cronică* erau 85 și respectiv 24. În 1979–1981, ani de confruntare internațională, au fost arestate aproximativ cinci sute de persoane.

Într-o țară în care puterea rămăsese întotdeauna străină de exprimarea liberă a opiniilor neconformiste, în dezacord cu natura însăși a puterii, fenomenul disidenței, care reflecta o opoziție radicală, o altă concepție politică, în sprijinul drepturilor individului și nu ale colectivității, nu putea avea un impact direct asupra corpului social. Adevărata schimbare se afla în altă parte: în numeroasele sfere de autonomie socială și culturală care se dezvoltaseră începînd din anii '60–'70, și mai mult la jumătatea anilor '80, o dată cu conștientizarea, de către o parte a elitelor politice, a necesității unei schimbări tot atît de radicale cum fusese cea din 1953.

În loc de încheiere

Sinteza de față nu are nicidecum pretenția de a face dezvăluiri cu privire la exercitarea violenței de stat în URSS și la formele de represiune aplicate în prima parte a existenței regimului sovietic. Aceste lucruri au fost de multă vreme explorate de către istoricii care nu au așteptat deschiderea arhivelor pentru a reface principalele secvențe și proporțiile terorii. În schimb, accesul la surse ne îngăduie să schițăm un prim bilanț în desfășurarea sa cronologică, în aspectul cantitativ și formal, iar această schiță reprezintă o primă etapă în stabilirea unui inventar de întrebări legate de practicile violenței, recurența și semnificația lor în diferite contexte.

Demersul se integrează unor eforturi importante, întreprinse în urmă cu un deceniu, atît în Occident, cît și în Rusia. Încă de la deschiderea — chiar și parțială — a arhivelor, istoricii au încercat înainte de toate să confrunte istoriografia făcută în „anormalitate" cu sursele devenite disponibile. Astfel, de cîțiva ani, unii istorici, mai cu seamă ruși, au dat publicității materiale astăzi fundamentale, care au constituit baza tuturor studiilor recent publicate sau în curs de apariție. Există mai multe domenii de predilecție, printre care universul concentraționar, confruntarea dintre țărănime și putere, mecanismele de luare a deciziei la vîrf. Istorici precum V. N. Zemskov sau N. Bugai au făcut, de pildă, un prim bilanț cantitativ al deportărilor din întreaga perioadă stalinistă. V.P. Danilov, în Rusia, A. Graziosi, în Italia, au pus în evidență atît continuitatea, cît și importanța confruntărilor dintre noul regim și țărănime. Cu ajutorul arhivelor Comitetului Central, O. Hlevniuk a adus o serie de lămuriri asupra funcționării „primului cerc de la Kremlin".

Sprijinindu-mă pe aceste cercetări, am încercat să reconstitui desfășurarea, începînd din 1917, a ciclurilor de violență aflate în centrul istoriei sociale a URSS, în mare parte încă nescrisă. Reluînd o tramă larg explorată de „pionierii" care au reconstituit *ex nihilo* aspectele tragice ale acestei istorii, am selectat sursele pe care le-am socotit cele mai reprezentative pentru diversitatea formelor de violență și represiune, a practicilor și a categoriilor de victime, dar și pentru deosebiri și contradicții: violența extremă a discursului leninist cu privire la opozanții menșevici „care ar trebui împușcați cu toții", dar care, în realitate, au fost cel mai adesea aruncați în închisoare. Violența extremă a detașamentelor de rechiziționare care, la sfîrșitul anului 1922, continuau să terorizeze satele, deși Centrul decretase „noua politică economică" de mai bine de un an. Alternanța contradictorie,

din anii '30, între fazele spectaculoase ale arestărilor în masă și punerea în libertate în cadrul unei campanii de „descongestionare a închisorilor". În spatele marelui număr de cazuri prezentate se află intenția de a face un inventar al formelor de violență și represiune, care lărgește aria problemelor legate de mecanismele, amploarea și sensul terorii în masă.

Permanența acestor practici pînă la dispariția lui Stalin, precum și incidența lor determinantă în istoria socială a URSS explică, după opinia mea, faptul că istoria politică a fost pusă pe planul al doilea, cel puțin într-o primă etapă. Efortul de reconstituire este însoțit de o încercare de sinteză, cuprinzînd informațiile mai vechi sau mai recente și documentele care generează alte întrebări. Este vorba, de cele mai multe ori, de rapoarte de la fața locului — informări ale funcționarilor locali cu privire la foamete, rapoarte ale organelor locale ale Cekăi despre grevele muncitorești din Tula, rapoarte ale administrației concentraționare cu privire la starea deținuților —, care pun în lumină realități concrete și situații-limită din acest univers al violenței extreme.

Înainte de a desprinde problemele fundamentale puse de acest studiu, se cuvine să trecem mai întîi în revistă diferitele cicluri de violență și represiune.

Primul ciclu, cuprins între sfîrșitul anului 1917 și sfîrșitul anului 1922, începe cu preluarea puterii care, pentru Lenin, implică neapărat un război civil. După o perioadă foarte scurtă de canalizare a violențelor spontane izbucnite în sînul societății, care au acționat ca elemente dizolvante ale „vechii orînduiri", începînd din primăvara anului 1918 are loc o ofensivă deliberată împotriva țărănimii care, dincolo de ciocnirile militare dintre „roșii" și „albi", va modela pentru mai multe decenii practicile terorii și va condiționa lipsa de popularitate asumată a puterii politice. Ceea ce surprinde, în pofida mizelor legate de precaritatea puterii, este respingerea oricăror tratative, fuga din fața oricărui obstacol, oglindite mai ales de represiunile declanșate împotriva „aliatului firesc" al bolșevicilor, muncitorii, răscoala de la Kronstadt fiind, din acest punct de vedere, o consecință a acestei atitudini. Primul ciclu nu se încheie nici cu înfrîngerea „albilor", nici cu proclamarea NEP, ci se prelungește într-o dinamică alimentată de o bază educată în spiritul violenței, încetînd numai o dată cu foametea din 1922, care distruge orice urmă de rezistență a țărănimii.

Care ar putea fi semnificația scurtului răgaz dintre 1923 și 1927, care întrerupe două cicluri de violențe? Există mai multe elemente în sprijinul ideii de ieșire treptată din cultura războiului civil: efectivele poliției politice sînt mult diminuate și se observă un armistițiu în conflictul cu țărănimea și un început de reglementare juridică. Cu toate acestea, poliția politică nu numai că nu dispare, dar își păstrează funcțiile de control, supraveghere și fișare. Semnificația răgazului este relativizată de însăși durata lui atît de scurtă.

Dacă primul ciclu de represiune s-a înscris într-un context de confruntări directe și generalizate, cel de-al doilea începe cu o ofensivă asumată de grupul stalinist împotriva țărănimii, în împrejurările luptelor politice la cel mai înalt nivel. Izbucnirea unei violențe extreme de o parte și de cealaltă este percepută ca un nou început. Puterea politică revine la practicile experimentate cu cîțiva ani în urmă. Mecanismele legate de brutalizarea raporturilor sociale în cursul primului ciclu

declanșează o nouă dinamică de teroare, dar și de regres pentru următorul sfert de secol. Al doilea război declanșat împotriva țărănimii este hotărîtor pentru procesul de instituționalizare a terorii ca mod de guvernare, și aceasta din mai multe puncte de vedere: este vorba, într-o anumită măsură, de instrumentalizarea tensiunilor sociale, care activează vechiul fond de violență „arhaică" prezent în mediul rural, și de faptul că aici se formează cadrele politice ale regimului. În sfîrșit, instituind o însușire a produselor prin forță, care dezorganizează totalitatea ciclului productiv, sistemul „de exploatare militaro-feudală" a țărănimii, potrivit formulării lui Buharin, duce la o nouă formă de iobăgie și deschide calea experienței extreme a stalinismului: foametea din 1933, care deține ca singură locul primordial în bilanțul victimelor din perioada stalinistă. După această situație-limită — nu mai avea cine să lucreze pămîntul, dar nici nu mai era loc în închisori — se conturează o perioadă de răgaz, timp de doi ani: pentru prima dată se fac eliberări în masă. Puținele măsuri de liniștire duc însă la noi tensiuni: copiii chiaburilor deportați își recapătă drepturile civice, dar nu au voie să se întoarcă acasă.

Cum se succedă și cum se articulează însă secvențele terorii după războiul împotriva țărănimii, în anii '30 și în deceniul următor? Ne putem sprijini, în acest sens, pe diferite repere, ca de exemplu intensitatea și radicalitatea represiunilor. Perioada „Marii Terori" concentrează, în mai puțin de doi ani (sfîrșitul lui 1936 – sfîrșitul lui 1938), peste 85% din condamnările la moarte pronunțate de tribunalele excepționale în toată perioada stalinistă. Pentru acești ani, sociologia victimelor este alterată: marele număr de cadre arestate și executate nu poate ascunde uriașa diversitate sociologică a victimelor lichidate „la normă". Această represiune generalizată, oarbă și barbară, nu oglindește oare, o dată atins apogeul paroxistic al Terorii, neputința de a depăși unele obstacole și de a rezolva problemele altfel decît prin lichidare?

Un alt reper al secvențelor de represiune ne este furnizat de tipologia categoriilor de victime. Pe fondul penalizării crescînde a raporturilor sociale, se observă mai multe ofensive specifice în cursul deceniului, din care ultima este îndreptată împotriva „oamenilor de rînd" din orașe, începînd din 1938, printr-o înăsprire a legislației antimuncitorești.

Începînd din 1940, în contextul sovietizării noilor teritorii anexate, apoi a „Marelui Război pentru Apărarea Patriei", are loc altă secvență de represiune, caracterizată prin desemnarea unor noi categorii de victime, „naționaliștii" și „popoarele dușmane", și prin sistematizarea deportărilor în masă. Premisele noului val se pot observa încă din 1936–1937, o dată cu deportarea coreenilor, în contextul înăspririi politicii frontierelor.

Anexarea, începînd din anul 1939, a regiunilor orientale ale Poloniei, apoi a țărilor baltice duce atît la eliminarea așa-zișilor exponenți ai „burgheziei naționaliste", cît și la deportarea unor grupuri minoritare specifice — ca de exemplu polonezii din Galiția orientală. Această ultimă practică se intensifică în timpul războiului, în ciuda imperativelor vitale de apărare a unei țări amenințate cu dispariția. Deportările succesive de grupuri etnice numeroase — germani, ceceni, tătari, calmuci ... — dovedesc, printre altele, experiența dobîndită în acest gen de operații de la începutul anilor '30. Practicile respective nu se limitează la perioa-

da războiului, ci continuă, într-o formă selectivă, în anii '40, în cadrul unui proces prelungit de pacificare-sovietizare a regiunilor recent încorporate Imperiului. De altfel, afluxul de contingente naționale masive în Gulag, în această perioadă, modifică simțitor configurația universului concentraționar, în care reprezentanții „popoarelor pedepsite" și ai rezistențelor naționale vor ocupa de acum încolo un loc preponderent.

În același timp, la sfîrșitul războiului, are loc o nouă înăsprire a penalizării comportamentelor sociale, avînd drept consecință creșterea neîntreruptă a efectivelor Gulagului. Perioada de după război reprezintă, așadar, apogeul numeric al Gulagului, dar și începutul crizei universului concentraționar, hipertrofiat, zguduit de tensiuni și cu o rentabilitate economică din ce în ce mai problematică.

Pe de altă parte, ultimii ani ai marelui ciclu stalinist, încă prea puțin cunoscuți, oglindesc derivele specifice perioadei: pe fondul reactivării unui antisemitism latent, reînvierea temei complotului aduce în prim-plan rivalitatea unor forțe neidentificate, care alcătuiau adevărate clanuri în cadrul poliției politice sau al organizațiilor regionale de partid. Istoricii s-au gîndit deci pe bună dreptate la eventualitatea unei ultime campanii, a unei noi Mari Terori, îndreptată în primul rînd împotriva populației evreiești din URSS.

Scurta trecere în revistă a primilor treizeci și cinci de ani din istoria URSS evidențiază permanența practicilor de violență extremă ca formă de conducere politică a societății.

N-ar trebui să ne întoarcem oare la întrebarea clasică privitoare la continuitatea dintre primul ciclu „leninist" și cel de-al doilea ciclu „stalinist", unul fiind prefigurarea celuilalt? Evident, cele două cazuri prezintă configurații istorice cu totul diferite. „Teroarea roșie" prinde rădăcini în toamna anului 1918, în contextul unor confruntări generalizate, iar caracterul extrem al represiunilor declanșate poate fi pus, printre altele, și pe seama acestor împrejurări radicale. Pe de altă parte, reluarea războiului cu țărănimea, pe care se întemeiază al doilea ciclu de violențe, are loc într-o țară pacificată, punînd problema ofensivei prelungite împotriva majorității copleșitoare a societății. Dincolo de dimensiunea ireductibilă a acestei diferențe contextuale, exercitarea terorii ca instrument central pus în slujba proiectului politic leninist este enunțată cu mult înaintea declanșării războiului civil și asumată ca program de acțiune ce se dorește, este adevărat, tranzitoriu. Din acest punct de vedere, scurtul răgaz reprezentat de NEP și dezbaterile complexe dintre conducătorii bolșevici asupra căilor de dezvoltare, continuă să pună problema unei posibile normalizări și a depășirii formelor de represiune, ca unic mod de soluționare a tensiunilor sociale și economice. În realitate, în acești cîțiva ani, lumea rurală își duce existența cumva în umbră, iar relația dintre putere și societate se caracterizează, în mare măsură, printr-o ignorare reciprocă.

Războiul împotriva țărănimii, care face legătura dintre cele două cicluri de violențe, se dovedește a fi un element matricial, deoarece readuce la suprafață practici experimentate și dezvoltate în anii 1918–1922: campanii de rechiziții forțate, pe fondul instrumentalizării tensiunilor sociale din rîndurile țărănimii, ciocniri directe și creștere, stimulată, a formelor de brutalitate arhaică. De ambele părți, executanții și victimele au convingerea că retrăiesc un scenariu binecunoscut.

Chiar dacă, din motive evidente, care țin de pregnanța terorii ca element constitutiv al unui mod de guvernare și de conducere a societății, perioada stalinistă ne conduce în centrul unui univers specific, avem datoria de a ne întreba care sînt filiațiile sugerate de diferitele aspecte ale represiunii. În acest sens, putem privi problema deportării prin prisma unui prim caz: decazacizarea din anii 1919–1920. În contextul preluării teritoriilor căzăcești, guvernul declanșează o operațiune de deportare care afectează întreaga populație autohtonă. Acțiunea vine după o primă ofensivă, declanșată împotriva cazacilor mai înstăriți, dar care se soldase cu o „exterminare fizică în masă", datorită zelului dovedit de agenții locali în îndeplinirea sarcinii. Din mai multe puncte de vedere, evenimentul prefigurează practicile desfășurate, la o altă scară și într-un context diferit, cu zece ani mai tîrziu: stigmatizarea unei anumite categorii sociale, abundența de directive pe plan local, inițierea eradicării prin deportare. Toate aceste elemente prezintă asemănări tulburătoare cu practicile deschiaburirii.

În schimb, dacă extindem reflecția la fenomenul mai general al excluderii colective, apoi la izolarea grupărilor dușmane, avînd drept corolar crearea unui întreg sistem de lagăre în timpul războiului civil, trebuie să subliniem diferențele adînci dintre cele două cicluri de represiune. Dezvoltarea lagărelor în anii războiului civil, urmată, în anii '20, de practica deportării fără pierderea drepturilor civile și politice, nu prezintă nici o asemănare, nici ca obiective, nici ca realitate, cu universul concentrațional așa cum se va extinde el în anii '30. Într-adevăr, marea reformă din 1929 duce nu numai la dispariția formelor obișnuite de detenție, ci pune totodată bazele unui sistem nou, întemeiat, printre altele, pe munca forțată. Apariția și dezvoltarea fenomenului Gulagului ne trimit la problema centrală a existenței — sau a inexistenței — excluderii ca scop și a instrumentalizării excluderii, pe termen lung, într-un adevărat proiect de transformare economică și socială. Există mai multe elemente în sprijinul acestei teze, care au fost între timp dezvoltate. În primul rînd, planificarea terorii, prin politica normelor, de la deschiaburire și pînă la Marea Teroare, poate fi considerată una din expresiile acestui scop. Consultarea arhivelor confirmă obsesia cifrelor, existentă la diferite niveluri ale administrației, de sus și pînă jos. Rapoarte regulate, cu multe cifre, dovedesc în aparență coordonarea perfectă a procesului de represiune de către conducători, îngăduindu-i în același timp istoricului să reconstituie, în toată complexitatea lor, nivelurile de intensitate, fără nici o exagerare legată de cifre. Cronologia valurilor de represiune, mai bine cunoscută în zilele noastre, înlesnește într-o anumită măsură percepția unui șir ordonat de operațiuni.

Și totuși, reconstituirea procesului de represiune, a întregului lanț — de la transmiterea ordinelor și pînă la modul de punere în aplicare —, a desfășurării operațiunilor infirmă, sub mai multe aspecte, ipoteza unui scop bine definit și elaborat pe termen lung. Dacă abordăm, de exemplu, problema planificării represiunii, observăm o mulțime de elemente neprevăzute și de nereguli intervenite în diferitele faze ale operațiunilor. Din acest punct de vedere, unul din exemplele cele mai edificatoare este deportarea fără destinație a chiaburilor, adică deportarea-părăsire, care dă măsura caracterului improvizat și haotic al acțiunii. La fel, „campaniile de descongestionare" a locurilor de detenție ilustrează lipsa totală de

orientare. Dacă abordăm acum procesul de transmitere și de executare a ordinelor, nu putem decît să constatăm ponderea unor aspecte precum anticiparea, „excesul de zel" sau „abaterea de la linie", ale căror consecințe se văd la fața locului.

Revenind la problema Gulagului, interesul și obiectivele a ceea ce a devenit un sistem sînt cu atît mai complexe și mai greu de identificat cu cît cercetările progresează. Față de imaginea unui regim stalinist în care Gulagul era partea „neagră", dar împlinită, documentele astăzi accesibile sugerează o mulțime de contradicții în chiar interiorul universului concentraționar: sosirile succesive ale grupurilor reprimate par a contribui mai curînd la dezorganizarea decît la creșterea eficienței sistemului de producție; în pofida unei clasificări foarte minuțioase a statutului celor reprimați, granițele dintre diversele categorii par foarte slab conturate, dacă nu chiar inexistente. În sfîrșit, problema rentabilității economice a acestui sistem de exploatare rămîne încă deschisă.

Toate aceste contradicții, improvizații, efecte în lanț, au dus la formularea mai multor ipoteze cu privire la motivele care, la nivel superior, au determinat reactivarea periodică a dinamicilor de represiune în masă și a logicilor induse de însăși mișcarea de violență și de teroare.

Încercînd să găsească mobilurile care au stat la baza declanșării marelui ciclu stalinist de represiune, istoricii au evidențiat ponderea improvizației și a ocolirii obstacolelor în coordonarea „Marii Cotituri", al cărei obiectiv era modernizarea. Această dinamică de ruptură apare încă de la început ca o ofensivă de asemenea amploare încît puterea nu o mai poate controla decît printr-o radicalizare crescîndă a practicilor de teroare. Ne aflăm, așadar, în interiorul unei mișcări de o violența extremă, ale cărei mecanisme, efecte în lanț și proporții nemăsurate nu sînt decît prea puțin cunoscute de contemporani și deloc de către istorici. Procesul însuși de represiune, ca unic răspuns la conflictele și la obstacolele întîmpinate, generează la rîndul său mișcări necontrolate, care alimentează spirala violenței.

Fenomenul central al terorii în istoria politică și socială a URSS ridică, în zilele noastre, probleme tot mai complexe. Cercetările actuale infirmă, cel puțin în parte, tezele care au prevalat multă vreme în domeniul sovietologiei. Fără a avea ambiția de a oferi o explicație globală și definitivă a unui fenomen care, prin proporțiile sale, rămîne de neînțeles, ele se îndreaptă mai ales spre analiza mecanismelor și a dinamicilor violenței.

În această perspectivă, rămîn încă multe zone de umbră, cea mai importantă fiind reprezentată de rolul comportamentelor sociale în exercitarea violenței. Dacă trebuie completată partea care lipsește din munca de reconstituire — cine anume au fost executanții? —, atunci întrebările vor trebui adresate în permanență întregii societăți, victimă, dar și părtașă la tot ceea ce s-a întîmplat.

PARTEA A DOUA

REVOLUȚIE MONDIALĂ, RĂZBOI CIVIL ȘI TEROARE

Traducere de
EMANOIL MARCU

1
Cominternul în acțiune
de Stéphane Courtois și Jean-Louis Panné

De îndată ce-a ajuns la putere, Lenin a visat să întindă incendiul revoluționar în Europa, apoi în lumea întreagă. Acest vis răspundea, mai întîi, faimosului slogan din *Manifestul Partidului Comunist* al lui Marx, din 1848: „Proletari din toate țările, uniți-vă!" Răspundea apoi, din capul locului, unei necesități imperioase: revoluția bolșevică nu se putea menține la putere și dezvolta dacă nu era protejată, susținută, dacă ștafeta nu era preluată de alte revoluții, în țările cele mai avansate — Lenin se gîndea mai ales la Germania, cu proletariatul ei foarte organizat și cu formidabilul ei potențial industrial. Curînd, această necesitate conjuncturală s-a transformat într-un adevărat proiect politic: revoluția mondială.

Pe moment, evenimentele păreau să-i dea dreptate șefului bolșevic. Dezagregarea imperiilor Germaniei și Austro-Ungariei, consecutivă înfrîngerii lor militare din 1918, a provocat în Europa un cutremur politic, însoțit de un enorm vîrtej revoluționar. Înainte chiar ca bolșevicii să poată lua altă inițiativă decît verbală și propagandistică, revoluția părea să răsară spontan în urma înfrîngerii germane și austro-ungare.

Revoluția în Europa

Germania a fost prima lovită, chiar înainte de capitulare, de o revoltă generală a flotei sale de război. Înfrîngerea Reichului și apariția unei republici conduse de social-democrați nu au putut împiedica anumite convulsii violente, atît în armată, în poliție și în unele formațiuni paramilitare ultranaționaliste, cît și printre revoluționarii ce admirau dictatura bolșevică.

La Berlin, în decembrie 1918, Rosa Luxemburg și Karl Liebknecht publicau deja programul grupului Spartakus care, cîteva zile mai tîrziu, a părăsit Partidul Social-Democrat independent pentru a fonda Partidul Comunist German (KPD), prin fuzionare cu alte organizații. La începutul lui ianuarie 1919, spartakiștii, conduși de Karl Liebknecht — care, mult mai extremist decît Rosa Luxemburg[1], și după modelul leninist, respingea ideea alegerii unei Constituante —, au făcut la

[1] În ultimul său articol apărut în *Die Rote Fahne* (*Drapelul Roșu*), Liebknecht dădea frîu liber unui lirism revoluționar edificator: „La tunetul prăbușirii economice care se-apropie, armata încă adormită a proletarilor se va trezi ca la trîmbițele Judecății de Apoi, iar trupurile luptătorilor asasinați vor reveni la viață..."

Berlin o tentativă de insurecție, zdrobită de militari la ordinele guvernului social-democrat. Arestați, cei doi lideri au fost asasinați la 15 ianuarie. La fel s-a întîmplat în Bavaria unde, la 13 aprilie 1919, un șef al KPD, Eugen Leviné, a luat conducerea unei republici a sovietelor, a naționalizat băncile și a început să formeze o armată roșie. Această Comună din München a fost zdrobită militar la 30 aprilie, iar Leviné, arestat la 13 mai, a fost judecat de o curte marțială, condamnat la moarte și împușcat pe 5 iunie.

Exemplul cel mai celebru al acestui elan revoluționar este cel al Ungariei — o Ungarie învinsă, care accepta cu greu amputarea Transilvaniei, impusă de Aliații învingători.[2] Este primul caz cînd bolșevicii și-au putut exporta revoluția. Chiar de la începutul lui 1918, partidul bolșevic îi adunase în cadrul său pe toți simpatizanții neruși într-o Federație a grupurilor comuniste străine. Exista deci la Moscova un Grup maghiar, format mai ales din foști prizonieri de război, care, încă din noiembrie 1918, a trimis în Ungaria vreo douăzeci dintre membrii săi. La 4 noiembrie, a fost fondat la Budapesta Partidul Comunist din Ungaria (PCU): la conducerea lui, în scurtă vreme, a venit Béla Kun. Prizonier de război, Kun se raliase cu entuziasm la revoluția bolșevică, devenind chiar președintele Federației grupurilor străine în aprilie 1918. Sosit în Ungaria în noiembrie, împreună cu optzeci de militanți, a fost ales în fruntea partidului. Se estimează că, la sfîrșitul lui 1918 și începutul lui 1919, între două sute cincizeci și trei sute de „agitatori" și emisari au ajuns în Ungaria. Cu ajutorul financiar al bolșevicilor, comuniștii unguri au fost în măsură să-și desfășoare propaganda și să-și sporească influența.

Ziarul oficial al social-democraților, *Nepszava (Vocea Poporului)*, ferm opus bolșevicilor, a fost atacat la 18 februarie 1919 de o mulțime de șomeri și soldați mobilizați de comuniștii care aveau intenția să pună stăpînire pe tipografia ziarului sau s-o distrugă. Poliția a intervenit: au fost opt morți și circa o sută de răniți. În aceeași noapte, Béla Kun și statul său major au fost arestați. În arestul central, ei au fost snopiți de agenții de poliție care voiau să-și răzbune colegii uciși în timpul asaltului împotriva ziarului *Nepszava*. Președintele ungar, Mihály Károlyi, și-a trimis secretarul să se intereseze de soarta șefului comunist care, din acel moment, a beneficiat de un regim foarte tolerant, ce i-a permis să-și continue acțiunea și în curînd să răstoarne situația. Pe 21 martie, tot din închisoare, el a obținut un succes important: fuziunea dintre PCU și Partidul Social-Democrat. Simultan, demisia președintelui Károlyi deschidea calea pentru proclamarea Republicii Sovietelor, pentru eliberarea comuniștilor închiși și pentru organizarea, după model bolșevic, a unui Consiliu de Stat revoluționar format din comisari ai poporului. Această Republică a durat 133 de zile, din 21 martie pînă la 1 august 1919.

Chiar la prima lor întrunire, comisarii au decis să creeze tribunale excepționale, cu judecători aleși din popor. Aflat în legătură telegrafică regulată cu Budapesta începînd din 22 martie (218 mesaje schimbate), Lenin, în care Béla Kun salutase pe șeful proletariatului mondial, i-a sfătuit să impuște un număr de so-

[2] Arthur Koestler vede aici una din principalele cauze ale Comunei ungare, care „a fost consecința directă a politicii occidentale, marile democrații întorcîndu-le spatele aliaților lor liberali"; *cf. La Corde raide*, Robert Laffont, „Bouquins", 1994.

cial-democrați și de „mic-burghezi"; în mesajul său către muncitorii unguri, din 27 mai 1919, el justifica astfel recursul la teroare: „Această dictatură [a proletariatului] presupune exercitarea unei violențe implacabile, promptă și hotărîtă, pentru a zdrobi rezistența exploatatorilor, a capitaliștilor, a marilor proprietari funciari și a lacheilor lor. Cine n-a înțeles acest lucru nu este un revoluționar." În scurtă vreme, comisarul de la Comerț, Mátyás Rákosi, cel de la Afacerile Economice, Eugen Varga, precum și responsabilii tribunalelor populare și i-au îndepărtat pe comercianți, pe funcționari și pe avocați. O proclamație afișată pe ziduri rezuma spiritul momentului: „În statul proletarilor, doar cei ce muncesc au dreptul la viață!" Munca a devenit obligatorie, întreprinderile cu peste douăzeci de muncitori au fost expropriate, apoi cele cu zece și chiar cu mai puțin de zece muncitori.

Armata și poliția au fost dizolvate și s-a constituit o nouă armată, formată din voluntari total devotați revoluției. Curînd, a fost organizată o „Trupă teroristă a Consiliului revoluționar al guvernului", cunoscută și sub numele de „Băieții lui Lenin". Aceștia au asasinat vreo zece persoane printre care un tînăr aspirant de marină, Ladislas Dobsa, un fost prim-subsecretar de stat și fiul său, director la căile ferate, trei ofițeri de jandarmi. „Băieții lui Lenin" se aflau sub comanda unui fost marinar, József Czerny, care-i recruta dintre comuniștii cei mai radicali, mai ales foști prizonieri de război ce participaseră la revoluția rusă. Czerny s-a apropiat de Szamuely, liderul comunist cel mai radical, înfruntîndu-l pe Béla Kun; acesta a propus dizolvarea „Băieților lui Lenin". Drept reacție, Czerny și-a adunat acoliții și le-a ordonat să atace Casa Sovietelor, dar Béla Kun a primit sprijinul social-democratului József Haubrich, comisar-adjunct la Război. Pînă la urmă, au început negocieri, iar oamenii lui Czerny au acceptat să intre în Comisariatul Poporului pentru Interne ori în armată — aceasta fiind opțiunea celor mai mulți dintre ei.

În fruntea a douăzeci de „Băieți ai lui Lenin", Tibor Szamuely a mers la Szolnok, primul oraș ocupat de Armata Roșie ungară, unde a executat mai mulți notabili acuzați de colaborare cu românii, considerați dușmani atît din punct de vedere național (vezi chestiunea Transilvaniei), cît și politic (regimul român opunîndu-se bolșevismului). Un licean izraelit venit să-i ceară îndurare pentru tatăl său a fost ucis pentru că-l numise pe Szamuely „fiară sălbatică". Șeful Armatei Roșii a încercat zadarnic să tempereze patima teroristă a lui Szamuely, care, cu trenul pe care-l rechiziționase, bîntuia în lung și-n lat Ungaria și spînzura țărani recalcitranți la măsurile de colectivizare. Acuzat că a comis o sută cincizeci de asasinate, adjunctul său, József Kerekes, va recunoaște că împușcase cinci oameni și spînzurase alți treisprezece cu mîinile lui. Numărul exact al execuțiilor nu a fost stabilit. Arthur Koestler susține că au fost mai puțini de cinci sute.[3] El notează totuși: „Sînt sigur că comunismul din Ungaria ar fi degenerat, cu timpul, într-un stat totalitar și polițienesc, urmînd obligatoriu exemplul rus. Dar această certitudine, dobîndită mai recent, nu micșorează elanul plin de speranță din primele zile ale

[3] Arthur Koestler, *op. cit.*

revoluției..." Istoricii pun pe seama „Băieților lui Lenin" între 80 și 129 de execuții înregistrate; se pare însă că numărul victimelor ajunge la mai multe sute.

O dată cu creșterea împotrivirilor și degradarea situației militare în fața trupelor române, guvernul revoluționar a ajuns să recurgă la antisemitism. Un afiș îi denunța pe evrei pentru că refuzau să plece pe front: „Exterminați-i dacă nu vor să-și dea viața pentru cauza sfîntă a dictaturii proletariatului!" Béla Kun a arestat cinci mii de evrei polonezi veniți după provizii. Bunurile le-au fost confiscate, iar ei au fost expulzați. Radicalii din PCU au cerut ca Szamuely să preia conducerea partidului; cereau de asemenea o „noapte roșie a sfîntului Bartolomeu", ca singur mijloc de a frîna degradarea situației în care se afla Republica Sovietelor. Czerny a încercat să-și reorganizeze trupa de „Băieți ai lui Lenin". La jumătatea lui iulie, în *Nepszava* a apărut un apel: „Îi chemăm pe foștii membri ai trupei teroriste, pe toți cei care, la dizolvarea ei, au fost demobilizați, să se prezinte la József Czerny pentru reangajare..." A doua zi, se publica o dezmințire oficială: „Îi avertizăm pe toți că reactivarea foștilor «Băieți ai lui Lenin» nu poate fi luată în considerație: crimele comise de ei lezează atît de grav onoarea proletară, încît o reangajare a lor în slujba Republicii Sovietelor este exclusă."

Ultimele săptămîni ale Comunei din Budapesta au fost haotice. Béla Kun a trebuit să facă față unei tentative de puci îndreptată împotriva lui și inspirată, se pare, de Szamuely. La 1 august 1919, Kun a părăsit Budapesta sub protecția misiunii militare italiene; în vara lui 1920, s-a refugiat în URSS, unde, abia sosit, a fost numit comisar politic al Armatei Roșii, pe frontul de sud, unde s-a remarcat executîndu-i pe ofițerii lui Vrangel ce se predaseră în schimbul promisiunii de a fi cruțați. Szamuely a încercat să treacă în Austria, dar, arestat pe 2 august, s-a sinucis.[4]

Comintern și război civil

În chiar momentul cînd Béla Kun și tovarășii săi încercau să instituie o a doua Republică a Sovietelor, Lenin a luat inițiativa de a crea o organizație internațională susceptibilă de a răspîndi revoluția în lumea întreagă. Internaționala Comunistă — numită de asemenea Comintern, sau Internaționala a III-a — a fost fondată la Moscova în martie 1919, fiind din capul locului rivala Internaționalei Muncitorești Socialiste (Internaționala a II-a, creată în 1889). Totuși, Congresul de constituire a Cominternului răspundea mai mult unor necesități propagandistice urgente și tentativei de captare a mișcărilor spontane ce zguduiau Europa, decît unei reale capacități de organizare. Adevărata fondare a Cominternului trebuie legată mai curînd de cel de-al II-lea Congres al său, din vara lui 1920, cînd au fost adoptate cele 21 de condiții de admitere pe care socialiștii dornici să se ralieze vor trebui să le accepte, intrînd astfel într-o organizație extrem de centralizată — „statul-major al revoluției mondiale" — în care partidul bolșevic domina deja

[4] Miklos Molnar, *De Béla Kun à Janos Kadar. Soixante-dix ans de communisme hongrois*, Presses de la FNSP, 1987. Arpad Szepal, *Les 133 jours de Béla Kun*, Fayard, 1959.

prin prestigiu, experiență și puterea de stat aflată în mîinile sale (mai ales financiară, militară și diplomatică).

De la început, Cominternul a fost conceput de Lenin ca un instrument de subversiune internațională printre altele — Armata Roșie, diplomația, spionajul etc. —, doctrina sa politică fiind prin urmare copiată strict după cea bolșevică; venise momentul ca arma criticii să fie înlocuită de critica armelor. Manifestul adoptat la al II-lea Congres anunța cu mîndrie: „Internaționala Comunistă este partidul internațional al insurecției și dictaturii proletare." În consecință, a treia din cele douăzeci și una de condiții decreta: „În aproape toate țările Europei și Americii, lupta de clasă intră în faza de *război civil*. În aceste condiții, comuniștii nu pot avea încredere în legalitatea burgheză. Este de datoria lor să creeze pretutindeni, în paralel cu organizația legală, un organism clandestin capabil, în momentul decisiv, să-și îndeplinească datoria față de revoluție." Formule eufemistice: „momentul decisiv" era insurecția revoluționară; iar „datoria față de revoluție" era obligația de a se angaja în războiul civil. O politică ce nu era rezervată țărilor aflate sub dictaturi, ci se aplica deopotrivă țărilor democratice, monarhii constituționale sau republici.

A douăsprezecea condiție preciza necesitățile organizatorice legate de pregătirea acestui război civil: „În această perioadă de război civil îndîrjit, partidul comunist nu-și va putea îndeplini misiunea decît dacă este organizat în modul cel mai centralizat, dacă se acceptă o disciplină de fier apropiată de disciplina militară și dacă organismul său central este înarmat cu puteri lărgite, exercită o autoritate necontestată, beneficiază de încrederea unanimă a militanților." A treisprezecea condiție avea în vedere cazul militanților care nu ar fi „unanimi": „Partidele comuniste [...] trebuie să procedeze la epurări periodice ale organizațiilor lor, pentru a elimina elementele oportuniste și mic-burgheze."

La al III-lea Congres, care s-a ținut la Moscova în iunie 1921, cu participarea a numeroase partide comuniste deja constituite, orientările erau și mai precise. „Teza privitoare la tactică" indica: „Partidul comunist trebuie să inculce celor mai largi pături ale proletariatului, prin vorbe și prin fapte, ideea că orice conflict economic sau politic poate, în condiții prielnice, să se transforme în război civil, în cursul căruia proletariatul va avea sarcina de a cuceri puterea politică." Iar „Teza privind structura, metodele și acțiunea partidelor comuniste" explicita pe larg chestiunea „revoltei revoluționare deschise" și cea a „organizației de luptă" pe care fiecare partid revoluționar trebuia să și-o creeze în secret; tezele precizau că munca de pregătire era indispensabilă, în măsura în care „într-un asemenea moment nu poate fi vorba de a forma o armată roșie regulată".

De la teorie la practică era doar un pas, care în martie 1921 a fost făcut în Germania, unde Cominternul proiecta o acțiune revoluționară de anvergură sub conducerea lui... Béla Kun, ales între timp membru al Prezidiului Cominternului. Lansată în timp ce bolșevicii reprimau Comuna din Kronstadt, „acțiunea din martie", veritabilă tentativă de insurecție declanșată în Saxonia, a eșuat în ciuda mijloacelor violente angajate, cum a fost atentatul cu dinamită contra trenului rapid Halle–Leipzig. Consecința acestui eșec a fost o primă epurare în rîndurile Cominternului. Paul Levi, fondator și președinte al KPD, a fost eliminat din cau-

za criticilor exprimate la adresa acestui „aventurism". Deja, sub influența pregnantă a modelului bolșevic, partidele comuniste — care, din punct de vedere „instituțional", nu erau decît secțiuni naționale ale Internaționalei — alunecau tot mai mult în subordonarea (precedînd dependența) politică și organizatorică față de Comintern: acesta tranșa conflictele și hotăra, în ultimă instanță, linia politică a fiecărui partid. Această tendință „insurecționalistă", datorată în bună măsură lui Grigori Zinoviev, a fost criticată chiar de Lenin. Dar liderul bolșevic, deși în fond îi dădea dreptate lui Paul Levi, a oferit conducerea KPD adversarilor săi. Influența aparatului Cominternului a ieșit cu-atît mai întărită.

În ianuarie 1923, trupele franceze și belgiene au ocupat regiunea Ruhr pentru a impune Germaniei plata despăgubirilor de război, stabilite prin Tratatul de la Versailles. Un efect concret al acestei ocupații militare a fost acela că a provocat o apropiere între naționaliști și comuniști, contra „imperialismului francez"; un alt efect a fost acela că a declanșat rezistența pasivă a populației, susținută de guvern. Situația economică deja instabilă se degrada radical; moneda se prăbușea și, în august, un dolar valora 13 milioane de mărci! S-au succedat greve, manifestații, revolte. La 13 august, într-o atmosferă revoluționară, guvernul lui Wilhelm Cuno a căzut.

La Moscova, conducătorii Cominternului au socotit că un nou Octombrie are șanse de reușită. O dată depășite certurile dintre șefi — cine să preia conducerea acestei a doua revoluții: Troțki, Zinoviev sau Stalin? —, Cominternul a trecut la organizarea serioasă a insurecției armate. În Germania au fost trimiși emisari (August Guralski, Mátyás Rákosi) însoțiți de specialiști în războiul civil (printre care generalul Aleksandr Skoblevski, alias Gorev). Insurecția urma să se sprijine pe guverne muncitorești formate din social-democrați de stînga și comuniști ce trebuiau să procure mari cantități de arme. Trimis în Saxonia, Rákosi plănuia să arunce în aer un pod de cale ferată ce lega provincia de Cehoslovacia, pentru a provoca intervenția cehilor și a spori astfel confuzia.

Acțiunea urma să înceapă la aniversarea puciului bolșevic. Moscova a fost cuprinsă de febră: crezînd într-o victorie sigură, a mobilizat Armata Roșie la frontiera occidentală, gata să vină în sprijinul insurecției. La jumătatea lui octombrie, conducătorii comuniști au intrat în guvernele din Saxonia și Thuringia, cu sarcina de a întări milițiile proletare (cîteva sute), formate din muncitori social-democrați (25%) și comuniști (50%). La 13 octombrie însă, guvernul lui Gustav Stresemann a decretat starea de necesitate în Saxonia, punînd-o sub controlul său direct și contînd pe intervenția Reichswehrului. Cu toate acestea, Moscova a chemat muncitorii la arme, iar Heinrich Brandler, întors de la Moscova, a decis să declanșeze greva generală cu ocazia unei conferințe a organizațiilor muncitorești de la Chemnitz, pe 21 octombrie. Manevra a eșuat, social-democrații de stînga refuzînd să-i urmeze pe comuniști. Aceștia au hotărît atunci să contramandeze acțiunea, dar, din cauza proastei comunicări, informația n-a ajuns la comuniștii din Hamburg. Pe 23 dimineața, insurecția a izbucnit la Hamburg: detașamentele de luptă comuniste (între două și trei sute de oameni) au atacat posturile de poliție. O dată trecut efectul de surpriză, insurgenții nu și-au putut atinge obiectivele. Poliția și Reichswehrul au trecut la contraatac și, după treizeci și unu de ore de luptă, total

izolată, insurecția comuniștilor din Hamburg a fost înăbușită. Un nou Octombrie, atît de așteptat la Moscova, n-a avut loc. În schimb, *M-Apparat*-ul a rămas, pînă în anii '30, o structură importantă a KPD, bine descrisă de unul dintre șefii săi, Jan Valtin (Richard Krebs, pe numele său adevărat).[5]

După Germania, a fost rîndul Estoniei să fie teatrul unei tentative insurecționale. Era a doua agresiune suportată de această mică țară. Într-adevăr, la 27 octombrie 1917, un Consiliu al Sovietelor luase puterea la Tallin (Reval), dizolvase parlamentul, anulase alegerile pierdute de comuniști. În fața corpului expediționar german, comuniștii au bătut în retragere. Chiar înainte de sosirea germanilor, estonienii și-au proclamat independența, la 24 februarie 1918. Ocupația germană a durat pînă în noiembrie 1918. Urmare a înfrîngerii Kaizerului, trupele germane au fost la rîndul lor silite să se retragă; imediat, comuniștii au reluat inițiativa: la 18 noiembrie, un guvern a fost constituit la Petrograd și două divizii ale Armatei Roșii au invadat Estonia. Obiectivul acestei ofensive era clar explicat în ziarul *Severnaia Kommuna* (*Comuna Nordului*): „Trebuie să construim un pod care să lege Rusia Sovietelor de Germania și de Austria proletară. [...] Victoria noastră va face joncțiunea între forțele revoluționare ale Europei Occidentale și ale Rusiei, conferind o forță irezistibilă revoluției sociale universale."[6] În ianuarie 1919, ajunse la treizeci de kilometri de capitală, trupele sovietice au fost oprite de un contraatac estonian. A doua ofensivă sovietică a eșuat de asemenea. La 2 februarie 1920, comuniștii ruși au recunoscut independența Estoniei prin pacea de la Tartu. În localitățile ocupate, bolșevicii s-au dedat la masacre: la 14 ianuarie 1920, la Tartu, în ajunul retragerii lor, au asasinat 250 de persoane, și 1 000 în districtul Rakvere. La eliberarea localității Wesenberg, pe 17 februarie, au fost deschise trei gropi comune (86 de cadavre). La Dorpad, ostaticii împușcați pe 26 decembrie 1919 fuseseră torturați, aveau brațele și picioarele rupte, adesea ochii scoși. Pe 14 ianuarie, chiar înainte de a fugi, bolșevicii n-au mai avut timp să execute decît douăzeci de persoane — printre care arhiepiscopul Platon — din cele două sute pe care le țineau închise. Măcelărite cu toporul și cu patul puștii — un ofițer a fost găsit cu epoleții bătuți în cuie pe trup! —, victimele erau greu de identificat.

Sovieticii învinși nu renunțaseră să atragă micul stat în orbita lor. În aprilie 1924, în cursul unor discuții secrete avute la Moscova cu Zinoviev, Partidul Comunist Estonian a decis pregătirea unei insurecții armate. Comuniștii au organizat atent echipe de luptă structurate pe companii (o mie de oameni organizați pînă-n toamnă), și au început munca de demoralizare a armatei. Planul prevedea ca insurecția, o dată declanșată, să fie apoi sprijinită printr-o grevă. Partidul Comunist Estonian, numărînd circa trei mii de membri și supus unei represiuni severe, a încercat, la 1 decembrie 1924, să ia puterea la Tallin: urma să proclame

---

[5] Jan Valtin, *Sans patrie ni frontières*, Self, 1947. Vezi de asemenea Eric Wollenberg, *Der Apparat. Stalins Fünfte Kolonne*, Bonn, 1946.

[6] Citat de Henry de Chambon, *La République d'Estonie*, Éditions de la Revue parlementaire, 1936.

o republică sovietică al cărei rol era să ceară imediat aderarea la Rusia sovietică, justificînd astfel trimiterea Armatei Roșii. Lovitura a eșuat în cursul aceleiași zile. „Masele muncitoare (...) nu i-au susținut activ pe insurgenți împotriva contrarevoluției. Clasa muncitoare din Reval, în masă, a rămas un spectator indiferent."[7] Conducătorul operațiunii, Jan Anvelt, a reușit să fugă în URSS. Funcționar al Cominternului timp de mai mulți ani, a dispărut în timpul epurărilor.[8]

După Estonia, acțiunea a trecut în Bulgaria. În 1923, această țară cunoscuse tulburări grave. În iunie fusese asasinat Aleksandăr Stamboliski, conducătorul coaliției formate din propriul său partid (Partidul Agrar) și din comuniști; înlocuindu-l în fruntea guvernului, Aleksandăr Țancov a primit sprijinul armatei și al poliției. În septembrie, comuniștii au declanșat o insurecție ce a durat o săptămînă înainte de a fi reprimată cu duritate. Începînd din aprilie 1924, comuniștii și-au schimbat tactica, recurgînd la acțiunea directă și la asasinate. La 8 februarie 1925, un atac contra subprefecturii din Godeci s-a soldat cu patru morți. La 11 februarie, la Sofia, a fost asasinat deputatul Nicolai Milev, director al ziarului *Slovet* și președinte al sindicatului ziariștilor bulgari. Pe 24 martie, un manifest al Partidului Comunist Bulgar (BKP) anunța prematur căderea inevitabilă a lui Țancov, dezvăluind astfel legătura dintre acțiunea teroristă și obiectivele politice ale comuniștilor. La începutul lui aprilie, un atentat contra regelui Boris al III-lea a fost la un pas de a izbuti; pe 15, generalul Kosta Gheorghiev, unul din apropiații săi, a fost ucis.

A urmat cel mai impresionant episod al acelor ani de violență politică din Bulgaria. La 17 aprilie, la funeraliile generalului Gheorghiev în catedrala Sfînta Sofia din Sofia, o explozie teribilă a provocat prăbușirea domului: bilanțul a fost de 140 de morți, din care 14 generali, 16 ofițeri superiori, 3 deputați. Potrivit lui Victor Serge, atentatul fusese organizat de secția militară a partidului comunist. Presupușii săi autori, Kosta Iankov și Ivan Minkov, doi șefi ai acestei organizații, au fost uciși în timp ce se opuneau arestării cu arma în mînă.

Atentatul a permis justificarea unei represiuni feroce: trei mii de comuniști au fost arestați, iar trei dintre ei au fost spînzurați în public. Unii membri din aparatul Cominternului l-au declarat responsabil de acest atentat pe Gheorghi Dimitrov, care conducea partidul în clandestinitate, de la Viena. În decembrie 1948, în fața delegaților la al V-lea Congres al partidului bulgar, Dimitrov a declarat că responsabili pentru acest act sînt el și organizația militară. Potrivit altor surse, cel ce comanditase dinamitarea catedralei era Meir Trilisser, șeful secției externe a temutei Ceka, apoi vicepreședinte al GPU, decorat în 1927 cu ordinul Drapelul Roșu pentru serviciile făcute.[9] În anii '30, Trilisser a fost unul din cei zece secretari ai Cominternului, pe care l-a controlat permanent din partea NKVD-ului.

---

[7] A. Neuberg, *L'Insurrection armée*, editată de partidul comunist (SFIC), 1931, retipărire Maspero, 1970.

[8] Joseph Berger, *Le Naufrage d'une génération*, „Les lettres nouvelles", Denoël, 1974.

[9] Victor Serge, *Mémoires d'un révolutionnaire, 1901–1941*, Le Seuil, 1978. Arkadi Vaksberg, *Hôtel Lux*, Fayard, 1993.

După ce-a cunoscut eșecuri usturătoare în Europa, Cominternul, impulsionat de Stalin, și-a descoperit un nou cîmp de luptă, China, spre care și-a îndreptat eforturile. Aflată în plină anarhie, sfîșiată de războaie interne și de conflicte sociale, dar însuflețită de un formidabil elan naționalist, imensa țară părea coaptă pentru o revoluție „antiimperialistă". Semn al vremurilor: în toamna lui 1925, studenții chinezi ai Universității Comuniste a Muncitorilor din Orient (KUTV), fondată în aprilie 1921, au fost adunați într-o Universitate Sun-Yat-Sen.

Avînd în frunte, după regulă, șefi ai Cominternului și ai serviciilor sovietice, Partidul Comunist Chinez, care încă nu era condus de Mao Tzedun, a fost împins, în 1925–1926, spre o alianță strînsă cu partidul naționalist, Gomindan, și cu liderul acestuia, tînărul general Cian Kai-Șî. Tactica aleasă de comuniști era infiltrarea Gomindan-ului, pentru a face din el un cal troian al revoluției. Emisarul Cominternului, Mihail Borodin, ajunge consilier pe lîngă Gomindan. În 1925, aripa stîngă a partidului naționalist, ce susținea fără rezerve politica de colaborare cu Uniunea Sovietică, a reușit să acapareze conducerea partidului. Comuniștii își intensifică atunci propaganda, încurajînd agitația socială și întărindu-și influența pînă ajung să domine al II-lea Congres al Gomindan-ului. Curînd însă, în calea lor apare un obstacol: Cian Kai-Șî, alarmat de creșterea continuă a influenței comuniste. El ajunge, pe bună dreptate, să-i bănuiască pe comuniști că vor să-l elimine. Luîndu-le-o înainte, Cian proclamă legea marțială pe 12 martie 1926, arestează elementele comuniste din Gomindan și chiar pe consilierii militari sovietici (care vor fi eliberați cîteva zile mai tîrziu), îl debarcă pe liderul aripii stîngi a partidului și impune un pact în opt puncte menit să limiteze prerogativele și acțiunea comuniștilor în partid. De-acum înainte, Cian va fi șeful necontestat al armatei naționaliste. Luînd act de noul raport de forțe, Borodin l-a ratificat.

La 7 iulie 1926, Cian Kai-Șî, care beneficia de un important sprijin material din partea sovieticilor, a lansat armatele naționaliste în cucerirea nordului Chinei, dominat încă de „seniorii războiului". Pe 29, la Canton, Cian a proclamat din nou legea marțială. Provinciile Hunan și Hubei erau răvășite de un soi de revoluție agrară, care, prin însăși dinamica ei, punea în cauză alianța dintre comuniști și naționaliști. În marea metropolă industrială care era deja Shanghaiul la vremea aceea, sindicatele au declanșat o grevă generală la apropierea armatei. Comuniștii, printre care Zhou Enlai, au lansat chemarea la insurecție, prevăzînd iminenta intrare în oraș a armatei naționaliste. Chemarea n-a avut nici un ecou. Revolta din 22–24 februarie 1927 a eșuat, iar greviștii au fost reprimați cu duritate de generalul Li Baozhang.

La 21 martie, o nouă grevă generală, mai masivă, precum și o nouă insurecție au măturat autoritățile. O divizie a armatei naționaliste, al cărei general a fost convins să intervină, a intrat în Shanghai; i s-a alăturat curînd Cian, hotărît să reia situația sub control. El și-a putut realiza obiectivul cu atît mai ușor cu cît Stalin, amăgit de dimensiunea „antiimperialistă" a politicii lui Cian și a armatei sale, a ordonat, la sfîrșitul lui martie, să fie depuse armele și să fie menținută alianța cu Gomindan-ul. La 12 aprilie 1927, Cian a repetat la Canton operațiunea de la Shanghai: comuniștii au fost vînați și lichidați.

Cu toate acestea, Stalin avea să-și schimbe politica în momentul cel mai nepotrivit: în august, ca să nu-și piardă autoritatea în confruntarea cu criticile opoziției[10], el trimite doi emisari „personali", pe Visarion Lominadze și Heinz Neumann, ca să relanseze o mișcare insurecțională, după ce rupe alianța cu Gomindan-ul. Deși o „revoltă a recoltei de toamnă" pusă la cale de cei doi trimiși eșuează, aceștia insistă pînă la a declanșa o insurecție la Canton, „ca să-i ofere șefului un comunicat victorios" (Boris Suvarin): era chiar momentul cînd se întrunea al XV-lea Congres al partidului bolșevic, care avea să-i excludă pe membrii opoziției. Manevra arată la ce nivel de dispreț pentru viața umană ajunseseră mulți bolșevici, inclusiv pentru propriii lor partizani, ceea ce încă nu se întîmplase pînă atunci. Dovadă stă absurda Comună din Canton, care însă nu diferă deloc, în esență, de atacurile teroriste din Bulgaria, comise cu cîțiva ani mai devreme.

Așadar, mai multe mii de insurgenți au luptat timp de patruzeci și opt de ore cu trupe de cinci–șase ori superioare ca număr. Această Comună chineză fusese prost pregătită: la armamentul insuficient se adăuga contextul politic nefavorabil, muncitorii cantonezi rămînînd într-o expectativă prudentă. În seara zilei de 10 decembrie 1927, trupele fidele au luat poziție în locurile de adunare stabilite pentru Gărzile Roșii. Ca și la Hamburg, insurgenții au beneficiat de inițiativă, dar, foarte curînd, acest avantaj s-a evaporat. În dimineața zilei de 12 decembrie, proclamarea unei „republici sovietice" a rămas fără nici un ecou în rîndul populației. În după-amiaza aceleiași zile, forțele naționaliste au contraatacat. A doua zi, drapelul roșu ce flutura pe clădirea prefecturii de poliție era smuls de trupele victorioase. Represiunea a fost sălbatică. Mii de insurgenți au fost uciși.

Cominternul ar fi trebuit să tragă învățăminte dintr-o atare experiență, dar îi era imposibil să abordeze chestiunile politice de fond. Încă o dată, folosirea violenței a fost justificată în ciuda tuturor criticilor, în termeni ce denotă impregnarea conducătorilor comuniști cu o cultură de război civil. În *Insurecția armată*, putem citi această autocritică teribilă, cu concluzii transparente: „Nu ne-am preocupat îndeajuns pentru a-i neutraliza pe contrarevoluționari. În toată perioada în care Cantonul s-a aflat în mîinile insurgenților, *n-au fost uciși decît o sută de indivizi*. Nici un prizonier n-a putut fi executat decît după ce comisia de luptă contra reacționarilor l-a judecat regulamentar. În plină luptă, în plină insurecție, *această procedură este mult prea lentă*."[11] Lecția a fost reținută.

După acest dezastru, comuniștii s-au retras din orașe și s-au reorganizat în zonele rurale îndepărtate, astfel încît, începînd din 1931, au creat în Hunan și Kiang-si o „zonă liberă", sub protecția unei Armate Roșii. Așadar, foarte devreme, la comuniștii chinezi a dominat ideea că revoluția este în primul rînd o chestiune militară, instituționalizînd funcția politică a aparatului militar, pînă ce Mao își va rezuma concepția într-o formulă celebră: „Puterea se află la gura armei." Tot ce-a urmat a arătat că aceasta e chintesența viziunii comuniste despre dobîndirea și păstrarea puterii.

---

[10] Margarete Buber-Neumann, *La Révolution mondiale*, Casterman, 1971; cap. 17, „Le soulèvement de Canton".

[11] Chao-Iuy, *Comuna din Canton*, Moscova, 1929.

Totuși, nici eșecurile sale europene de la începutul anilor '20, nici dezastrul chinez n-au descurajat Cominternul să continue pe aceeași cale. Toate partidele comuniste, inclusiv cele legale din țările democratice, au menținut în structura lor un „aparat militar" secret, capabil, la nevoie, să acționeze pe față. Modelul a fost dat de KPD care, în Germania și sub controlul strict al cadrelor militare sovietice, a creat un important „M [militar] Apparat", însărcinat cu lichidarea militanților din tabăra opusă (în special de extremă dreaptă) și a informatorilor infiltrați în partid, dar și cu pregătirea cadrelor de conducere a detașamentelor paramilitare, faimosul *Rote Front* (Frontul Roșu), cu mii de membri. Este adevărat că, în Republica de la Weimar, violența politică era generală; iar comuniștii, deși combăteau extrema dreaptă și nazismul născînd, nu ezitau să agreseze și mitingurile socialiștilor[12], taxați drept „socio-trădători" și „socio-fasciști", și să atace poliția unei republici pe care o considerau reacționară sau chiar fascistă. Evenimentele ulterioare au arătat, începînd din 1933, ce însemna „adevăratul fascism", respectiv național-socialismul, și că ar fi fost mai înțelept să se alieze cu socialiștii pentru a apăra democrația „burgheză". Dar comuniștii respingeau total această democrație.

În Franța, unde climatul politic era mai calm, Partidul Comunist Francez (PCF) și-a creat și el detașamente înarmate. Le-a organizat Albert Treint, unul din secretarii partidului, gradul de căpitan cîștigat în timpul războiului conferindu-i oarece competențe în materie. Prima lor apariție a avut loc pe 11 ianuarie 1924, la un miting comunist unde, contestat de un grup de anarhiști, Treint a chemat în ajutor serviciul de ordine. Vreo zece oameni înarmați cu revolvere au urcat atunci la tribună și au tras asupra contestatarilor. Bilanț: doi morți și mai mulți răniți. Din lipsă de probe, nici unul dintre asasini nu a fost urmărit în justiție. O afacere similară a avut loc peste ceva mai mult de un an. În ziua de joi, 23 aprilie 1925, cu cîteva săptămîni înainte de alegerile municipale, serviciul de ordine al PCF a venit să tulbure o adunare electorală a Tinerilor Patrioți, organizație de extremă dreaptă, în arondismentul XVIII din Paris, pe strada Damrémont. Unii militanți erau înarmați și nu au ezitat să facă uz de revolver. Trei militanți ai TP au fost uciși, iar un rănit a murit două zile mai tîrziu. Jean Taittinger, conducătorul Tinerilor Patrioți, a fost interpelat, iar poliția a făcut mai multe serii de percheziții la militanții comuniști.

În ciuda acestor dificultăți, partidul a continuat pe aceeași cale. În 1926, l-a însărcinat pe Jacques Duclos, unul din deputații săi proaspăt aleși — și deci protejat de imunitatea parlamentară —, să organizeze detașamente de apărare antifasciste (formate din foști combatanți în războiul din 1914–1918) și Tînăra Gardă antifascistă (cu membri recrutați din rîndurile Tineretului Comunist); aceste detașamente paramilitare constituite după modelul german (*Rote Front*) au defilat în uniformă la 11 noiembrie 1926. În paralel, Duclos se ocupa de propaganda antimilitaristă și publica o revistă, *Le Combattant rouge*, ce instruia în meseria războiului civil, descriind și analizînd luptele de stradă etc.

---

[12] Vezi amintirile lui Jan Valtin, *op. cit.*, D. Wapler, 1947; reeditare (prescurtată), Éditions Babel, 1996; in special cap. 17.

În 1931, Cominternul a publicat în mai multe limbi o carte intitulată *Insurecția armată*, semnată cu pseudonimul Neuberg — în fapt, responsabili sovietici[13] —, ce prezenta diferitele experiențe insurecționale de după 1920; cartea a fost republicată în Franța la începutul lui 1934. Abia după cotitura politică a Frontului Popular în vara–toamna lui 1934 această linie insurecțională a fost trecută în planul secund, ceea ce, în fond, nu a diminuat defel rolul fundamental al violenței în practica comunistă. Toată această justificare a violenței, practica zilnică a urii de clasă, teoretizarea războiului civil și a terorii au fost aplicate începînd cu 1936 în Spania, unde Cominternul și-a trimis multe cadre care s-au remarcat în slujba represiunii comuniste.

Toată această muncă de selectare, formare și pregătire a cadrelor autohtone pentru viitoarea insurecție armată se făcea în strînsă legătură cu serviciile secrete sovietice sau, mai exact, cu unul din aceste servicii, GRU (*Glavsnoe Razvedatelnoe Upravlenie*, adică Direcția Centrală de Contrainformații). Fondat sub egida lui Troțki ca Biroul IV al Armatei Roșii, GRU nu și-a abandonat niciodată sarcina „educativă", chiar dacă circumstanțele, puțin cîte puțin, l-au silit s-o restrîngă foarte mult. Oricît de uimitor ar părea, cîteva cadre tinere și de încredere ale Partidului Comunist Francez urmau încă, la începutul anilor '70, un antrenament în URSS (tir, montarea și demontarea armamentului curent, fabricarea de arme artizanale, transmisiuni, tehnici de sabotaj) pe lîngă *Spețnaz*, trupele speciale sovietice puse la dispoziția serviciilor secrete. În sens invers, GRU dispunea de specialiști militari ce puteau fi „împrumutați", la nevoie, partidelor frățești. Manfred Stern, de exemplu, austro-ungarul care-a fost detașat pe lîngă „M-Apparat"-ul KPD pentru insurecția din Hamburg în 1923, a operat mai tîrziu în China și Manciuria, înainte de a deveni „generalul Kléber" în Brigăzile Internaționale din Spania.

Aceste aparate militare clandestine nu erau desigur formate din „îngerași". Membrii lor evoluau adesea la limita banditismului, iar anumite detașamente se transformau uneori în veritabile bande. Unul din exemplele cele mai izbitoare este oferit, în a doua jumătate a anilor '20, de „Garda Roșie" sau de „escadroanele roșii" ale Partidului Comunist Chinez. Acestea au intrat în acțiune la Shanghai, fiind atunci considerate oficial drept epicentrul acțiunii partidului. Conduși de Gu Shunzhang — un fost gangster afiliat la Societatea Secretă a Bandei Verzi, cea mai puternică din cele două mafii din Shanghai —, acești ucigași fanatizați i-au înfruntat pe omologii lor naționaliști, în special pe cei din Cămășile Albastre copiate după model fascist, în lupte interlope, teroare contra teroare, ambuscadă contra ambuscadă, asasinat individual contra asasinat individual. Totul cu susținerea deosebit de activă a consulatului URSS la Shanghai, care dispunea de propriii săi specialiști militari, ca Gorbatiuc, precum și de executanți pentru misiunile murdare.

---

[13] Insurecția de la Tallin este analizată de generalul Iosif Unșliht, cea din Hamburg de Hans Kippenberger, insurecțiile din Canton și Shanghai de generalul Vasili Blücher și de Ho Și Min, care trata de asemenea chestiunea insurecțiilor țărănești; mareșalul Tuhacevski era autorul a două capitole de teorie militară.

În 1928, oamenii lui Gu Shunzhang au lichidat un cuplu de militanți trecuți de partea poliției: He Jiaxing și He Jihua au fost ciuruiți de gloanțe în patul lor, în timp ce dormeau. Ca să acopere zgomotul împușcăturilor, niște complici au detonat în stradă o salvă de petarde. Metode la fel de expeditive au fost apoi aplicate chiar în sînul partidului, pentru a-i cuminți pe opozanți. Uneori, un simplu denunț era suficient. La 17 ianuarie 1931, furioși că au fost manevrați de delegatul Cominternului, Pavel Mif, și de conducătorii supuși Moscovei, He Mengxiong și vreo douăzeci de tovarăși ai săi din „fracțiunea muncitorească" s-au adunat la Hotel Oriental din Shanghai. Abia își începuseră discuțiile că polițiștii și agenții Biroului Central de Anchete al Gomindan-ului (*Diaocha tongzhi*) au năvălit în sală cu revolverul în mînă și i-au arestat. Naționaliștii fuseseră informați de un „anonim".

După defecțiunea lui Gu Shunzhang în aprilie 1931, urmată imediat de revenirea în Banda Verde și de „închinarea" la Gomindan (trecuse la Cămășile Albastre), un comitet special format din cinci cadre comuniste a preluat ștafeta la Shanghai. Comitetul era format din Kang Sheng, Guang Huian, Pan Hannian, Chen Yun și Ke Qingshi. În 1934, data prăbușirii cvasidefinitive a aparatului urban al PCC, ultimii doi șefi ai detașamentelor comuniste din oraș, Ding Mocun și Li Shiqun, au căzut la rîndul lor în mîna Gomindan-ului. S-au „închinat" și ei, trecînd apoi în serviciul japonezilor și cunoscînd un destin tragic, primul împușcat de naționaliști în 1947 pentru trădare, al doilea otrăvit de ofițerul său de legătură japonez. Cît despre Kang Sheng, din 1949 și pînă la moartea sa în 1975, a fost șeful poliției secrete maoiste și deci unul din principalii călăi ai poporului chinez sub puterea comunistă.[14]

S-a întîmplat de asemenea ca membri ai aparatelor unor partide comuniste să fie utilizați în operațiuni de serviciile speciale sovietice. Acesta pare să fi fost cazul în afacerea Kutiepov. În 1924, marele duce Nicolae l-a chemat pe generalul Aleksandr Kutiepov la Paris, la conducerea Uniunii Militare Generale (ROVS). În 1928, GPU a hotărît să-l lichideze. Pe 26 ianuarie, generalul a dispărut. Au circulat o mulțime de zvonuri, unele lansate intenționat chiar de sovietici. Două anchete independente au permis să se înțeleagă cine erau instigatorii răpirii: o anchetă a vechiului socialist rus Vladimir Burțev, faimos de cînd îl demascase pe Evno Azev, agent al Ohranei infiltrat în conducerea Organizației de luptă a socialist-revoluționarilor, cealaltă a lui Jean Delage, ziarist la *L'Écho de Paris*. Delage a stabilit că generalul Kutiepov ar fi fost transportat la Houlgate și urcat pe un vas sovietic, *Spartak*, care a părăsit Le Havre pe 19 februarie. Nimeni nu l-a mai văzut vreodată pe general. La 22 septembrie 1965, generalul sovietic Șimanov a revendicat operațiunea în ziarul Armatei Roșii, *Steaua roșie*, și a dezvăluit numele responsabilului: „Serghei Puzițki [...] care pe lîngă că a participat la capturarea banditului Savinkov [...] a condus magistral operațiunea de arestare a lui Kutiepov și a multor altor comandanți albgardiști."[15] Azi, circumstanțele răpirii nefericitului Kutiepov sînt cunoscute mai bine. Organizația sa de emigranți era

---

[14] Roger Faligot, Rémi Kauffer, *Kang Sheng et les services secrets chinois*, Robert Laffont, 1987.

[15] Vezi *Le Contrat social*, nr. 4, iulie–august 1966, p. 253.

infiltrată de GPU: din 1929, fostul ministru în guvernul alb al amiralului Kolceak, Serghei Nicolaievici Tretiakov, trecuse în secret de partea sovieticilor pe care îi informa sub numărul UJ/1 și numele de cod Ivanov. Grație informațiilor detaliate pe care le furniza legăturii sale, „Vecinkin", Moscova știa totul sau aproape totul despre deplasările generalului țarist. Un comando i-a oprit mașina în plină stradă sub pretextul unui control de poliție. Deghizat în agent de circulație, un francez, Honel, proprietar de garaj în Levallois-Perret, l-a somat pe Kutiepov să-l urmeze. În operațiune mai era implicat încă un francez, Maurice Honel, fratele celui dintîi; în contact cu serviciile sovietice, el va fi ales deputat comunist în 1936. Kutiepov a refuzat să se supună și de aceea a fost, se pare, ucis cu o lovitură de cuțit. Cadavrul i-ar fi fost îngropat în subsolul garajului lui Honel.[16]

Succesorul lui Kutiepov, generalul Miller, îl avea ca adjunct pe generalul Nikolai Skoblin, de fapt un agent al sovieticilor. Împreună cu soția lui, cîntăreața Nadejda Plevițkaia, Skoblin a organizat la Paris răpirea generalului Miller. La 22 septembrie 1937, Miller a dispărut, la 23 septembrie nava sovietică *Maria Ulianovna* a părăsit Le Havre. Generalul Skoblin a dispărut și el, cînd bănuielile împotriva lui s-au conturat din ce în ce mai mult. Generalul Miller era într-adevăr pe *Maria Ulianovna*, dar guvernul francez a renunțat s-o mai intercepteze. Ajuns la Moscova, Miller a fost interogat, apoi lichidat.[17]

Dictatură, criminalizarea opozanților și represiune în sînul Cominternului

Cominternul, instigat de Moscova, menținea în fiecare partid comunist detașamente înarmate și pregătea insurecția și războiul civil contra puterii legale; totodată, Cominternul n-a întîrziat să introducă înlăuntrul său metodele polițiste și teroarea practicate în URSS. La Congresul al X-lea al partidului bolșevic (ținut între 8 și 16 martie 1921), cînd puterea era confruntată cu revolta din Kronstadt, s-au pus bazele unui regim dictatorial chiar în sînul partidului. În timpul pregătirii congresului, au fost propuse și discutate nu mai puțin de opt platforme diferite. Într-un fel, aceste discuții au fost ultimele vestigii ale unei democrații ce nu s-a putut impune în Rusia. Doar în interiorul partidului se mai păstra un erzaț de libertate de opinie, nu însă pentru multă vreme. În a doua zi a lucrărilor, Lenin dă tonul: „Nu avem acum nevoie de opoziție, tovarăși, nu e momentul pentru așa ceva! Ori aici, ori acolo cu arma în mînă, iar nu făcînd opoziție. Nu vă supărați, dar aceasta este o concluzie care decurge din situația obiectivă. N-avem acum ne-

---

[16] Roger Faligot și Rémi Kauffer, *Histoire mondiale du renseignement*, vol. 1, 1870–1939, Robert Laffont, 1993.

[17] *Un crime soviétique devant la cour d'assises de la Seine (5–14 décembre 1938). L'Enlèvement du général Miller par le général Skobline. Le Procès de la Plevitzkaïa. Plaidoirie de Me Maurice Ribet*. Imp. du Palais, 1939. Marina Grey, *Le général meurt à minuit*, Plon, 1981. Marina Gorboff, *La Russie fantôme. L'émigration russe de 1920 à 1950*, L'Âge d'homme, 1995. Pavel și Anatoli Sudoplatov, *op. cit.*

voie de opoziție, tovarăși! Și cred că congresul partidului va trebui să tragă această concluzie, va trebui să tragă concluzia că opoziției i-a venit sfîrșitul, s-a zis cu ea, ajunge cu atîtea opoziții!"[18] Lenin îi viza în special pe aceia care, fără să constituie un grup în sensul propriu ori să aibă o publicație, se adunaseră în jurul platformei numite a Opoziției Muncitorești (Aleksandr Șliapnikov, Alexandra Kollontai, Lutovinov) și a celei numite a Centralismului Democratic (Timofei Sapronov, Gavril Miasnikov).

Congresul era pe sfîrșite cînd, la 16 martie, Lenin a prezentat *in extremis* două rezoluții: prima în legătură cu „unitatea Partidului", iar a doua legată de „deviația sindicalistă și anarhistă în Partidul nostru", ce ataca Opoziția Muncitorească. Primul text cerea dizolvarea imediată a tuturor grupurilor constituite pe baza platformelor pomenite, în caz contrar urmînd excluderea neîntîrziată din partid. Un articol nepublicat al acestei rezoluții, rămas secret pînă în octombrie 1923, încredința Comitetului Central puterea de a pronunța această sancțiune. Poliția lui Feliks Dzerjinski căpăta astfel un nou teren de acțiune: de-acum înainte, orice grup opoziționist din sînul partidului comunist va face obiectul unei supravegheri și, la nevoie, al unei sancțiuni: excluderea — care, pentru adevărații militanți, echivala aproape cu o moarte politică.

Consfințind interzicerea discuțiilor libere — în contradicție cu statutul partidului —, cele două rezoluții au fost totuși votate. În ce o privește pe prima, Radek a exprimat o justificare cvasipremonitorie: „Cred că ea poate servi foarte bine împotriva noastră și totuși o sprijin. [...] În clipele de primejdie, Comitetul Central să ia măsurile cele mai aspre împotriva celor mai buni tovarăși dacă le socotește necesare. [...] Chiar și Comitetul Central se poate înșela! Dar tot e mai puțin periculos decît nehotărîrea ce-o putem observa în acest moment." Această opțiune, făcută sub presiunea circumstanțelor, dar care răspundea tendințelor profunde ale bolșevicilor, a atîrnat în mod hotărîtor asupra viitorului partidului sovietic și prin urmare asupra secțiunilor Cominternului.

Congresul al X-lea a trecut de asemenea la reorganizarea Comisiei de Control, al cărei rol era definit astfel: să vegheze la „consolidarea unității și autorității în Partid". Din acel moment, ea a întocmit și păstrat dosarele personale ale militanților, ce au servit, la nevoie, ca material de bază în viitoarele dosare de acuzare: atitudinea față de poliția politică, participarea la grupurile opoziționiste etc. Chiar de la sfîrșitul Congresului, adepții Opoziției Muncitorești au fost obiectul unor insulte și persecuții. Mai tîrziu, Aleksandr Șliapnikov a arătat că „lupta nu se ducea pe teren ideologic, ci prin... îndepărtarea (celor în cauză) din posturile lor, prin mutări sistematice dintr-un raion în altul și chiar prin excluderi din partid".

În august următor, a început un control ce a durat mai multe luni. Aproape un sfert din militanții comuniști au fost excluși. De-acum înainte, recursul la *cistka* (epurare) face parte integrantă din viața partidului. Aino Kuusinen a vorbit despre acest procedeu ciclic: „Adunarea de *cistka* se desfășura în felul următor: acuzatul era chemat pe nume și invitat să urce la tribună; membrii Comisiei de Epurare îi puneau întrebări. Unii izbuteau să se dezvinovățească ușor, pentru alții calvarul

[18] Lenin, *Opere complete*, Editura Politică, București, 1966, vol. 43, pp. 42–43.

se prelungea foarte mult. Dacă cineva avea dușmani personali, aceștia puteau influența cazul în mod decisiv. Totuși, expulzarea din Partid nu putea fi pronunțată decît de Comisia de Control. Dacă acuzatul nu era dovedit vinovat de o faptă pasibilă de excluderea din Partid, procedura era suspendată fără vot. În caz contrar, nimeni nu intervenea în favoarea «acuzatului». Președintele întreba doar: «Kto protiv?»; cum nimeni nu îndrăznea să se opună, cazul era judecat «în unanimitate».“[19]

Efectele hotărîrilor luate de Congresul al X-lea s-au făcut simțite foarte curînd: în februarie 1922, Gavril Miasnikov a fost exclus pe un an pentru că, împotriva părerii lui Lenin, apărase necesitatea libertății presei. Opoziția Muncitorească, aflată în imposibilitate de a se face auzită, a făcut firește apel la Comintern („Declarația celor 22“). Stalin, Dzerjinski și Zinoviev au cerut atunci excluderea lui Șliapnikov, Kollontai și Medvediev, dar Congresul al XI-lea n-a aprobat-o. Curînd, tot mai dependent de puterea sovietică, Cominternul a fost constrîns să adopte același regim interior ca și partidul bolșevic. Consecință logică și în definitiv deloc uimitoare.

În 1923, Dzerjinski a cerut o hotărîre oficială a Politbiuroului care să-i oblige pe membrii de partid să denunțe la GPU orice activitate de opoziție. Propunerea lui Dzerjinski a fost la originea unei noi crize în sînul partidului bolșevic: la 8 octombrie, Troțki a adresat o scrisoare Comitetului Central, urmată, pe 15 octombrie, de „Declarația celor 46“. Dezbaterea ce a urmat s-a cristalizat în jurul „noii linii“ a partidului rus și s-a prelungit în toate secțiunile Cominternului.[20]

Simultan, la sfîrșitul lui 1923, viața acestor secțiuni a fost pusă sub cuvîntul de ordine al „bolșevizării“; toate au trebuit să-și reorganizeze structurile așezînd la bază celulele de întreprindere și totodată să-și adîncească dependența de centrul moscovit. Rezervele cu care-au fost întîmpinate aceste transformări au avut drept consecință creșterea considerabilă a rolului și puterii acelor *missi dominici* ai Internaționalei, pe fondul dezbaterilor privind evoluția puterii în Rusia sovietică.

În Franța, unul din liderii PCF, Boris Suvarin, s-a opus noii linii și a denunțat metodele murdare folosite de Troikă (Kamenev–Zinoviev–Stalin) față de adversarul ei, Lev Troțki. Cu ocazia Congresului al XIII-lea al PCUS, Boris Suvarin a fost convocat pe 12 iunie 1924 ca să dea explicații. Ședința s-a transformat rapid în punere sub acuzare, după tipicul ședințelor de autocritică obligatorii. O comisie special întrunită pentru a se ocupa de „cazul Suvarin“ a decis excluderea lui temporară. Reacțiile conducerii PCF indică limpede care era, de-acum înainte, starea de spirit impusă în rîndurile partidului mondial: „În Partidul nostru [PCF], pe care lupta revoluționară nu l-a curățat complet de vechiul fond social-democrat, influența personalităților joacă încă un rol prea mare. [...] Doar în măsura în care toate rămășițele mic-burgheze ale Eului individualist vor fi lichidate se va forma anonima cohortă de fier a bolșevicilor francezi. [...] Dacă vrea să fie demn

[19] Aïno Kuusinen, *Quand Dieu renverse son ange...*, Julliard, 1974.

[20] Léonard Shapiro, *Les Bolcheviks et l'opposition. Origines de l'absolutisme communiste: premier stade (1917–1922)*, Les Îles d'or, 1958. Pierre Broué, *Le Parti bolchevique*, Éditions de Minuit, 1977.

de Internaționala Comunistă căreia îi aparține, dacă vrea să calce pe urmele glorioase ale partidului rus, Partidul Comunist Francez trebuie să-i distrugă fără milă pe toți aceia care, în interiorul său, ar refuza să se supună legii sale!" (*L'Humanité*, 19 iulie 1924). Redactorul anonim tocmai enunțase, fără să știe, legea care va guverna decenii în șir viața PCF. Sindicalistul Pierre Monatte a rezumat această evoluție într-un cuvînt: „caporalizarea" partidului comunist.

Tot în timpul Congresului al V-lea al Cominternului, din vara lui 1924, Zinoviev a amenințat că va „zdrobi oasele" opozanților, ilustrînd astfel moravurile politice care invadau mișcarea comunistă. Cine sapă groapa altuia... Chiar lui i-au fost „zdrobite oasele", Stalin demițîndu-l, în 1925, din funcția de președinte al Cominternului. Zinoviev a fost înlocuit de Buharin, care curînd avea să cunoască aceleași tribulații. La 11 iulie 1928, în ajunul celui de-al VI-lea Congres al Cominternului (17 iulie–1 septembrie), Kamenev s-a întîlnit în secret cu Buharin și a scris o relatare a discuției avute. Buharin, victimă a „regimului polițienesc", i-a explicat că telefonul îi era ascultat și că era urmărit de GPU; în două rînduri, în spusele lui a răzbătut o spaimă foarte reală: „O să ne gîtuie... Nu vrem să intervenim ca fracționiști, căci atunci el ne-ar gîtui."[21] „El" — Stalin, bineînțeles.

Primul pe care Stalin a încercat să-l „gîtuie" a fost Lev Troțki. Lupta lui împotriva troțkismului are particularitatea că a cunoscut o extindere deosebită. Totul a început în 1927. Dar, și înainte, avertismente sinistre fuseseră lansate la o conferință a partidului bolșevic din octombrie 1926: „Ori excludem și lichidăm legal Opoziția, ori rezolvăm problema cu lupte de stradă, cum s-a întîmplat cu socialist-revoluționarii de stînga în iulie 1918, la Moscova", iată ce preconiza atunci Larin, în *Pravda*. Opoziția de stînga (era denumirea oficială), izolată și din ce în ce mai slăbită, era ținta provocărilor montate de GPU, care a inventat de la un cap la altul existența unei tipografii clandestine, condusă de un fost ofițer al lui Vrangel (în realitate, unul din agenții săi), unde ar fi fost tipărite documente ale Opoziției. La a X-a aniversare a lui Octombrie 1917, Opoziția hotărîse să manifesteze sub propriile ei lozinci. A fost împiedicată de intervenția brutală a poliției și, pe 14 noiembrie, Troțki și Zinoviev au fost excluși din partidul bolșevic. Etapa următoarea a fost, începînd cu ianuarie 1928, deportarea celor mai cunoscuți militanți ai săi în regiuni îndepărtate — Cristian Rakovski, ex-ambasador sovietic în Franța, a fost exilat la Astrahan, pe Volga, apoi la Barnaul, în Siberia; Victor Serge a fost trimis, în 1933, la Orenburg, în Ural — sau, mai tîrziu, în străinătate. Cît despre Troțki, el a fost dus cu forța la Alma-Ata, în Turkestan, la patru mii de kilometri de Moscova. Un an mai tîrziu, în ianuarie 1929, era expulzat spre Turcia, scăpînd de pușcăria în care erau închiși adepții săi. Într-adevăr, tot mai mulți dintre ei, ca de altfel și militanții fostei Opoziții Muncitorești sau din grupul Centralismului Democratic, au fost arestați și trimiși în închisori speciale, așa-numitele *polit-izolator*.

Începînd din acest moment, comuniști străini, membri în aparatul Cominternului sau care trăiau în URSS, au fost arestați și închiși, la fel ca militanții par-

[21] „Boukharine en 1928", *Le Contrat social*, nr. 1, ianuarie–februarie 1964.

tidului rus; cazul lor era asimilat cu al ruşilor în măsura în care orice comunist străin ce rămînea mai mult în URSS era constrîns să adere la partidul bolşevic şi, prin urmare, să se supună disciplinei acestuia. E cazul, bine cunoscut, al comunistului iugoslav Ante Ciliga, membru al Biroului Politic al Partidului Comunist Iugoslav (PCJ), care în 1926 a fost trimis la Moscova ca reprezentant al PCJ în Comintern. Ciliga a avut cîteva contacte cu opoziţia strînsă în jurul lui Troţki, apoi s-a îndepărtat tot mai mult de Comintern, unde adevăratele dezbateri de idei erau excluse, iar conducătorii nu ezitau să folosească metode de intimidare a oponenţilor, instituind „sistemul de servilism“ (cum l-a numit Ciliga) al mişcării comuniste internaţionale. În februarie 1929, la Adunarea generală a iugoslavilor din Moscova, a fost adoptată o rezoluţie ce condamna politica conducerii PCJ, ceea ce echivala cu o condamnare indirectă a conducerii Cominternului. Un grup ilegal — după canoanele disciplinei — a fost organizat apoi de adversarii liniei oficiale, de conivenţă cu unii sovietici. Curînd, o comisie a deschis o anchetă în legătură cu Ciliga, care a fost exclus pe un an. Asta nu l-a făcut pe Ciliga, stabilit între timp la Leningrad, să-şi înceteze activităţile „ilegale“. La 1 mai 1930, a mers la Moscova pentru a-i întîlni pe ceilalţi membri ai grupului său ruso-iugoslav, care, devenit foarte critic faţă de modul în care se desfăşura industrializarea, cerea formarea unui nou partid. La 21 mai, Ciliga a fost arestat împreună cu tovarăşii săi, apoi trimis la *polit-izolatorul* din Verhne-Uralsk, în virtutea articolului 59. Timp de trei ani, în închisoare sau în izolator, prin petiţii şi greve ale foamei, Ciliga nu a încetat să revendice dreptul de a părăsi URSS. Eliberat pentru un moment, a făcut o tentativă de sinucidere. GPU a încercat să-l silească să renunţe la cetăţenia italiană. Exilat în Siberia, a fost pînă la urmă expulzat la 3 decembrie 1935, ceea ce constituia o excepţie.[22]

Datorită lui Ciliga, avem o mărturie despre izolatoarele politice: „Tovarăşii ne-au dat ziarele ce apăreau în închisoare. Ce diversitate de opinii, ce libertate în fiecare articol! Cîtă pasiune şi cîtă sinceritate în expunerea chestiunilor abstracte şi teoretice — ca şi în cele legate de actualitatea cea mai fierbinte! [...] Dar libertatea noastră nu se mărginea la atît. În timpul plimbării, ce reunea mai multe celule, deţinuţii obişnuiau să ţină într-un colţ al curţii adevărate adunări, cu preşedinte, secretar, cu oratori ce luau pe rînd cuvîntul.“[23]

Condiţiile materiale erau următoarele: „Hrana era formată din meniul tradiţional al mujicului sărac: pîine şi terci dimineaţa şi seara, tot timpul anului. [...] Pe deasupra, la prînz primeam un borş din peşte de calitate proastă, din conservă sau din carne pe jumătate stricată. Acelaşi borş — dar fără carne sau peşte — era servit la cină. [...] Raţia zilnică de pîine era de 700 de grame, raţia lunară de zahăr — un kilogram, afară de care ni se mai dădea o raţie de tutun, de ţigări, de ceai şi de săpun. Această hrană monotonă era şi insuficientă cantitativ. A trebuit de altfel să luptăm cu îndîrjire pentru ca masa asta amărîtă să nu fie subţiată şi mai

[22] Vezi Ante Ciliga, *Dix ans au pays du mensonge déconcertant*, Champ libre, 1977. Philippe Bourrinet, *Ante Ciliga 1898–1992. Nazionalismo e communismo in Jugoslavia*, Graphos, Genova, 1996.

[23] Ante Ciliga, *Au pays du grand mensonge*, Gallimard, 1938, p. 167.

mult; nu mai vorbesc ce greu am obținut oarece îmbunătățiri de amănunt! Totuși, comparat cu regimul pușcăriilor de drept comun, unde zăceau sute de mii de oameni, și mai ales cu cel al milioanelor de ființe închise în lagărele din Nord, regimul nostru era, într-un fel, privilegiat."[24]

Aceste privilegii erau însă cu totul relative. La Verhne-Uralsk, deținuții au făcut trei greve ale foamei, în aprilie și în vara lui 1931, apoi în decembrie 1933, ca să-și apere drepturile, în special pentru a obține suprimarea prelungirii pedepselor. De regulă, începînd din 1934, regimul de deținut politic a fost suprimat (Verhne-Uralsk l-a menținut pînă în 1937), iar condițiile de detenție se agravaseră; au fost deținuți omorîți în bătaie, alții împușcați, alții total izolați, ca Vladimir Smirnov la Suzdal, în 1933.

Această criminalizare a opozanților, reali sau presupuși, din sînul partidelor comuniste s-a extins curînd la responsabilii de rang înalt. Conducătorul Partidului Comunist Spaniol, José Bullejos, și mai mulți tovarăși ai săi au fost convocați în toamna lui 1932 la Moscova, unde au fost violent criticați pentru politica lor. Refuzînd să accepte dictatul Cominternului, au fost excluși în bloc la 1 noiembrie și de atunci au avut un fel de domiciliu obligatoriu la Hotelul Lux, unde locuiau cominterniștii. Francezul Jacques Duclos, ex-delegat al Cominternului în Spania, a venit să le notifice excluderea și le-a precizat că orice tentativă de revoltă va fi reprimată „cu toată rigoarea legilor penale sovietice."[25] Bullejos și tovarășii săi au izbutit cu greu să părăsească URSS, după două luni de negocieri dure pentru a-și recupera pașapoartele.

În același an a avut loc epilogul unei incredibile afaceri legate de Partidul Comunist Francez. La începutul lui 1931, Cominternul a trimis pe lîngă PCF un reprezentant și instructori însărcinați să preia controlul partidului. În iulie, adevăratul șef al Cominternului, Dmitri Manuilski, a venit clandestin la Paris, dezvăluind unui Birou Politic năucit existența în sînul său a unui „grup" fracționist. În realitate, era vorba de o înscenare menită să provoace o criză în urma căreia conducerea PCF să-și piardă și bruma de autonomie, devenind total dependentă de Moscova și de oamenii ei. Printre șefii faimosului „grup" a fost desemnat Pierre Celor, unul din principalii conducători ai partidului după 1928, care a fost convocat la Moscova sub pretextul numirii în postul de reprezentant al PCF pe lîngă Comintern. Numai că, abia sosit, Celor a fost tratat ca un „provocator". Pomenindu-se ostracizat, fără leafă, Celor a supraviețuit iernii rusești doar grație cartelei de alimente a neveste-sii, care îl însoțise și lucra pentru Comintern. La 8 martie 1932, a fost convocat la o întîlnire unde asistența era formată din membri NKVD, care, în cursul unui interogatoriu de douăsprezece ore, au încercat să-i smulgă mărturisirea că este „un agent al poliției infiltrat în Partid". Celor nu a recunoscut nimic și, după nenumărate șicane și presiuni, a izbutit, la 8 octombrie 1932, să se întoarcă în Franța unde în scurtă vreme a fost denunțat drept „copoi".

---

[24] Ante Ciliga, *op. cit.*, p. 168.
[25] José Bullejos, *La Comintern en España*, Mexico, 1972, p. 206.

În același an 1932, după modelul partidului bolșevic, în multe partide comuniste au fost create secții de cadre depinzînd de secția centrală de cadre a Cominternului; sarcina lor era să întocmească fișe exhaustive și să completeze chestionare biografice și autobiografii detaliate ale tuturor militanților. Numai pentru PCF, peste cinci mii de dosare biografice au fost transmise la Moscova înainte de război. Acest chestionar biografic conținea peste șaptezeci de întrebări repartizate în cinci rubrici mari: 1) Originea și situația socială; 2) Funcții în partid; 3) Nivel de instrucție și intelectual; 4) Participarea la viața socială; 5) Cazier judiciar și reprimări. Toate aceste materiale ce serveau la trierea militanților erau centralizate la Moscova; le-au avut în păstrare Anton Krajewski, Cernomordik sau Ghevork Alihanov, șefii succesivi ai serviciului de cadre al Cominternului, el însuși subordonat secției externe a NKVD. În 1935, Meir Trilisser, unul din cei mai înalți responsabili ai NKVD, a fost numit secretar al Comitetului Executiv al Cominternului însărcinat cu controlul cadrelor. Sub pseudonimul Mihail Moskvin, primea informațiile, denunțurile și tot el hotăra bună parte din maziliri, primă etapă spre o apropiată lichidare.[26] Aceste servicii de cadre au fost însărcinate să întocmească, în paralel, „liste negre“ cu adversarii comunismului și ai URSS.

Foarte devreme, dacă nu chiar de la început, secțiunile Cominternului au servit drept pepinieră pentru recrutarea de spioni în slujba URSS. În unele cazuri, militanții care acceptau o muncă ilegală și deci clandestină nu știau că în realitate lucrează pentru unul din serviciile sovietice: Serviciul de Informații al Armatei Roșii (GRU sau Biroul IV), secția externă a Cekăi-GPU (*Inostranîi Otdel, INO*), NKVD etc. Aceste diverse aparate constituiau un păienjeniș complicat și cultivau

Listele negre ale PCF

Începînd din 1932, Partidul Comunist Francez a început să adune informații despre persoanele pe care le considera suspecte sau periculoase pentru activitățile sale. Aceste liste s-au născut, așadar, în paralel cu luarea sub control a aparatului de conducere de către emisarii Cominternului. O dată cu crearea secțiilor de cadre menite să-i selecteze pe cei mai buni militanți apare și reversul ei: liste care-i denunță pe cei care au „greșit“ într-un fel sau altul. Între 1932 și iunie 1939, PCF a publicat douăsprezece liste negre sub titluri diferite și totodată similare: *Lista neagră a provocatorilor, trădătorilor, turnătorilor goniți din organizațiile revoluționare din Franța* sau *Lista neagră a provocatorilor, hoților, escrocilor, troțkiștilor, trădătorilor goniți din organizațiile muncitorești din Franța*... Pentru a justifica aceste liste care pînă la război au adunat peste o mie de nume, PCF utiliza un simplu argument politic: „Lupta burgheziei contra clasei muncitoare și a organizațiilor revoluționare din țara noastră se ascute din ce în ce mai mult.“

Militanții trebuiau să furnizeze semnalmente („talia și corpolența, părul și sprîncenele, fruntea, ochii, nasul, gura, bărbia, forma feței, tenul, semne particu-

[26] Guillaume Bourgeois, „Comment Staline dirigeait le PC“, *Le Nouvel Observateur*, 5–11 august 1993. Arkadi Vaksberg, *op. cit.*, pp. 62–64. Annie Kriegel, Stéphane Courtois, *Eugen Fried. Le grand secret du PCF*, Le Seuil, 1997, cap. 13.

lare" — *Lista nr. 10*, august 1938), „toate informațiile utile ce ar ușura căutarea" indivizilor denunțați, inclusiv domiciliul. Fiecare militant trebuia să intre, mai mult sau mai puțin, în pielea unui auxiliar al unei poliții particulare, trebuia să facă pe micul cekist.

Unii dintre acești „suspecți" erau, se pare, adevărați escroci, în timp ce alții erau opozanți ai liniei partidului, indiferent dacă erau sau nu membrii săi. În anii '30, mai întîi au fost vizați militanții comuniști ce-l urmaseră pe Jacques Doriot și grupul său din Saint-Denis, apoi troțkiștii. Comuniștii francezi au preluat fără ezitare argumentele fraților sovietici mai mari: troțkiștii au devenit „o bandă smintită și fără principii de sabotori, agenți diversioniști și asasini acționînd la ordinul serviciilor de spionaj străine" (*Répertoire no. 1 des listes noires 1 à 8*, f. d.).

Războiul, interzicerea Partidului Comunist Francez (care susținea apropierea germano-sovietică), apoi ocupația germană au dus la sporirea activităților polițienești ale PCF. Au fost denunțați militanți ce refuzaseră să accepte alianța Hitler–Stalin, inclusiv cei din Rezistență, ca Adrien Langumier care lucra sub acoperirea de redactor la *Temps Nouveaux* al lui Luchaire (în schimb, PCF nu l-a denunțat niciodată pe Frédéric Joliot-Curie pentru articolul său foarte compromițător apărut în același ziar, la 15 februarie 1941) sau ca René Nicod, fost deputat comunist de Oyonnax, a cărui atitudine față de foștii săi tovarăși a fost ireproșabilă. Ca să nu mai vorbim de Jules Fourrier, pe care „poliția Partidului" a încercat fără succes să-l lichideze; Fourrier votase acordarea de puteri depline lui Pétain, după care, de la sfîrșitul lui 1940, participase la crearea unei rețele de rezistență; a fost deportat la Buchenwald, apoi la Mauthausen.

Alături de aceștia, au fost cei ce participaseră în 1941 la fondarea Partidului Muncitoresc-Țărănesc Francez în jurul fostului secretar al PCF, Marcel Gitton, lichidat de militanți comuniști în septembrie 1941. PCF și-a arogat dreptul de a-i declara „trădători ai Partidului și ai Franței". Uneori, notele acuzatoare sînt urmate de mențiunea: „A primit pedeapsa meritată." A existat chiar cazul unor militanți bănuiți de trădare care au fost asasinați, apoi „reabilitați" după război, ca Georges Déziré.

În plină persecuție a evreilor, PCF avea moduri ciudate de a-și denunța „inamicii": „C... Renée, zisă Tania, zisă Tereza, din arondismentul XIV. *Evreică basarabeancă*", „De B..., *evreu străin*. Renegat, denigrează PC al URSS". Mîna de Lucru Imigrantă (MOI), organizație ce-i reunea pe militanții comuniști străini, a folosit un limbaj la fel de caracteristic: „R. Evreu (nu este adevăratul său nume). Lucrează pentru un grup evreiesc inamic." Nu e uitată defel ura față de militanții troțkiști: „D... Yvonne, piața G-ral Beuret nr. 1, Paris VII. [...] Troțkistă, a fost în legătură cu POUM. Denigrează URSS-ul." E foarte probabil ca poliția guvernului de la Vichy sau Gestapoul, cu ocazia unor arestări, să fi pus mîna pe asemenea liste: ce s-a întîmplat cu persoanele astfel denunțate?

În 1945, PCF a publicat o nouă serie de liste negre pentru a-i supune „disprețului națiunii", conform expresiei sale, pe adversarii politici dintre care unii abia scăpaseră din tentative de asasinat. Instituționalizarea listei negre evocă, evident, confecționarea listelor de acuzați potențiali de către organele de securitate sovietice (Ceka, GPU, NKVD). Este o practică universală a comuniștilor, inaugurată la începutul războiului civil din Rusia. În Polonia, la sfîrșitul războiului, pe asemenea liste figurau patruzeci și opt de categorii de indivizi ce trebuiau ținuți sub observație.

o rivalitate feroce care le împingea să-i corupă pe agenții serviciilor vecine. În amintirile ei, Elsa Porețki dă numeroase exemple ce ilustrează această concurență.[27]

Curînd, concurența haotică dintre servicii a fost depășită prin intervenția unui factor hotărîtor: atît Cominternul, cît și serviciile speciale au fost subordonate puterii supreme a conducerii PCUS, trebuind să răspundă pentru acțiunile lor direct în fața lui Stalin. În 1932, Martemiam Riutin, care condusese cu zel și fără probleme de conștiință represiunea împotriva opozanților, a intrat la rîndul lui în conflict cu Stalin. El a redactat o platformă în care scria: „Stalin are azi în Comintern statutul unui papă infailibil. [...] Stalin controlează, printr-o dependență materială directă și indirectă, toate cadrele de conducere ale Cominternului, nu numai la Moscova, ci și în țările lor respective, și acesta e argumentul decisiv ce-i asigură invincibilitatea în domeniul teoretic."[28] Încă de la sfîrșitul anilor '20, Cominternul, care depindea financiar de statul sovietic, pierduse orice mijloc de a fi independent. Iar peste această dependență materială ce însoțea dependența politică s-a suprapus și dependența polițienească.

Presiunea din ce în ce mai mare a serviciilor polițienești asupra militanților Cominternului a avut drept efect apariția fricii și a neîncrederii între ei. Simultan, delațiunea otrăvește relațiile, bănuiala invadează mințile. Delațiunea era de două feluri: denunțurile voluntare și cele smulse prin torturi fizice și psihice. Uneori, pentru a le provoca, ajungea frica. Unii militanți își făceau un punct de onoare din a-și denunța tovarășii. Cazul comunistului francez André Marty este caracteristic pentru această furie paranoică, pentru zelul smintit de a fi cel mai vigilent dintre comuniști; la 23 iunie 1937, într-o scrisoare „strict confidențială" adresată secretarului general al Cominternului, Gheorghi Dimitrov, el scrie un lung denunț împotriva reprezentantului Internaționalei în Franța, Eugen Fried: Marty se miră că Fried n-a fost încă arestat de poliția franceză... lucru ce i se pare cel puțin suspect![29]

Despre procesele de la Moscova

Fenomenul terorii și al proceselor politice a suscitat inevitabil interpretări divergente.

Iată ce scrie Boris Suvarin în legătură cu acest subiect:

„Este exagerat, desigur, să se pretindă că procesele de la Moscova sînt fenomene exclusiv și specific rusești. Sub o amprentă națională incontestabilă, putem, la o analiză mai atentă, discerne o realitate destul de generală.

Trebuie, mai întîi, să renunțăm la prejudecata că există atitudini ce sînt firești pentru rus, nu însă și pentru francez. În cazul nostru, mărturisirile demonstrative

[27] *Les Nôtres*, Denoël, „Lettres nouvelles", 1969, reed. 1995.

[28] Citat de Arkadi Vaksberg, *op. cit.*, p. 32. Încă din noiembrie 1927, într-o scrisoare adresată Opoziției ruse, Boris Suvarin încercase să atragă atenția asupra acestui fenomen și a consecințelor lui. Vezi Boris Souvarine, *À contre-courant. Écrits 1925–1939*, Denoël, 1984, pp. 138–147.

[29] Annie Kriegel, Stéphane Courtois, *Eugen Fried. Le grand secret du PCF*, *op. cit.*, p. 293.

smulse inculpaților nu-i consternează mai puțin pe ruși decît pe francezi. Iar cei care, din solidaritate fanatică cu bolșevismul, le consideră firești sînt cu siguranță mai numeroși în afara URSS decît înlăuntrul său. [...]

În primii ani ai revoluției ruse, era comod să se rezolve orice dificultate punînd-o pe seama «sufletului slav». Mai apoi însă, au putut fi observate în Italia și în Germania fapte considerate pînă atunci a fi specific rusești. Cînd bestia umană se dezlănțuie, aceleași cauze produc efecte analoage la latini, la germani sau la slavi, deși sub forme și chipuri diferite.

Pe de altă parte, nu vedem oare în Franța și aiurea oameni de toate soiurile pe care isprăvile sîngeroase ale lui Stalin îi umplu de satisfacție? Redacția ziarului *L'Humanité*, de pildă, nu-i cu nimic mai prejos decît redacția *Pravdei* în materie de servilism și abjecție, fără măcar să aibă scuza de a fi la cheremul unei dictaturi totalitare. Academicianul Komarov, în Piața Roșie din Moscova, se dezonorează cerînd să cadă capete: dar, pentru el, a refuza s-o facă echivalează cu o sinucidere conștientă. Ce să spui însă de un Romain Rolland, un Langevin, un Malraux, care admiră și aprobă regimul zis sovietic, «cultura» și «justiția» lui, fără să fie constrînși prin foame sau o formă oarecare de tortură?"

(*Le Figaro littéraire*, 1 iulie 1937)

În același gen, iată un extras dintr-o scrisoare trimisă „tovarășului L.P. Beria" (comisarul Afacerilor Interne ale URSS) de bulgăroaica Stella Blagoeva, funcționară obscură la serviciul de cadre al Comitetului Executiv al Cominternului: „Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste dispune de informații de la numeroși tovarăși, militanți ai partidelor frățești, pe care socotim necesar să vi le trimitem spre verificare și luarea măsurilor ce se impun. [...] Unul din secretarii Comitetului Central al Partidului Comunist din Ungaria, Karakas, poartă discuții ce denotă insuficient devotament față de Partidul lui Lenin și Stalin. [...] Tovarășii pun de asemenea o întrebare foarte gravă: de ce, în 1932, tribunalul ungar nu l-a condamnat decît la trei ani de închisoare, cîtă vreme Karakas, în timpul dictaturii proletariatului în Ungaria, a executat condamnări la moarte pronunțate de tribunalul revoluționar. [...] Numeroase discuții ale tovarășilor germani, austrieci, letoni, polonezi etc. arată că emigrația politică este deosebit de coruptă. Toți aceștia trebuie eliminați în chip hotărît."[30]

Arkadi Vaksberg precizează că arhivele Cominternului conțin zeci (chiar sute...) de denunțuri, fenomen ce arată cangrena morală a cominterniștilor și a funcționarilor PCUS. Această cangrenă a fost în floare pe parcursul marilor procese intentate „vechii gărzi" bolșevice, care contribuise la edificarea unei puteri sprijinite pe „minciuna absolută".

Marea Teroare lovește Cominternul

Asasinarea lui Kirov, la 1 decembrie 1934, a fost pentru Stalin un excelent pretext ca să treacă, în Comintern ca și în sînul partidului rus, de la o reprimare

[30] Citat de Arkadi Vaksberg, *op. cit.*, pp. 46–47.

dură la o adevărată teroare.[31] Istoria PCUS, și o dată cu ea cea a Cominternului, intra într-o etapă nouă. Teroarea exercitată pînă atunci împotriva societății se întorcea împotriva actorilor puterii absolute pe care o exercita PCUS și atotputernicul lui secretar general.

Primele victime au fost membrii opoziției ruse, deja închiși. Începînd de la sfîrșitul anului 1935, deținuții eliberați la terminarea pedepsei au fost închiși din nou. Mai multe mii de militanți troțkiști au fost regrupați în regiunea Vorkuta. Erau aproximativ 500 la mină, 1 000 în lagărul de la Uhto-Peciora, în total mai multe mii în raionul Peciora. La 27 octombrie 1936, 1 000 dintre ei[32] au început o grevă a foamei de o sută treizeci și două de zile. Cereau separarea de criminalii de drept comun și dreptul de a trăi împreună cu familia. La capătul a patru săptămîni, primul deținut a murit. Aceeași soartă au avut-o și alții, pînă ce administrația a anunțat satisfacerea revendicărilor. În toamna următoare, 1 200 de deținuți (din care aproape jumătate troțkiști) au fost adunați lîngă o veche cărămidărie. La sfîrșitul lui martie, administrația a întocmit o listă de 25 de deținuți, care-au primit un kilogram de pîine și ordinul de a se pregăti de drum. Puțin mai tîrziu, se auzeau rafale de armă. Ipoteza cea mai pesimistă a trebuit admisă atunci cînd deținuții au văzut escorta revenind rapid. A treia zi, un nou apel, noi împușcături. Și tot așa pînă la sfîrșitul lui mai. Gardienii stropeau cu benzină cadavrele ca să le ardă și să le facă să dispară. NKVD-ul difuza la radio numele împușcaților „pentru tentativă contrarevoluționară, sabotaj, banditism, refuzul de a munci, tentativă de evadare"... N-au fost cruțate nici femeile. Soția unui militant executat era automat pasibilă de pedeapsa capitală, la fel copiii mai mari de doisprezece ani ai unui opozant.

Aproximativ două sute de troțkiști din Magadan, „capitala" Kolîmei, au recurs și ei la greva foamei pentru a obține statutul de deținut politic. În proclamația lor, îi denunțau pe „călăii-gangsteri" și „fascismul lui Stalin, cu mult mai rău decît al lui Hitler". La 11 octombrie 1937, au fost condamnați la moarte: 74 dintre ei au fost împușcați pe 26–27 octombrie și pe 4 noiembrie. Asemenea execuții au continuat în 1937–1938.[33]

În toate țările unde existau comuniști ortodocși, li s-a dat directiva de a combate influența minorității regrupate în jurul lui Troțki. Începînd cu războiul civil spaniol, operațiunea a luat o direcție nouă: se asociau, fără nici un temei real, troțkismul și nazismul, în timp ce chiar Stalin își pregătea apropierea de Hitler.

Curînd, Marea Teroare declanșată de Stalin a atins aparatul central al Cominternului. În 1965, Branco Lazici încercase o primă analiză a lichidării Cominterniștilor sub titlul evocator de „Martyrologe du comintern".[34] Articolul lui B. Lazici era urmat de „Commentaires sur le «martyrologe»", semnate de Boris Suvarin și încheiate cu o remarcă privitoare la colaboratorii mărunți ai Cominternului, vic-

---

[31] Alla Kirilina, *L'Assassinat de Kirov. Destin d'un stalinien, 1888–1934*, Le Seuil, 1995.

[32] Inclusiv femei și copii, potrivit lui Joseph Berger, *Le Naufrage d'une génération, op. cit.*, pp. 103–105.

[33] *Cahiers Léon Trotski*, nr. 53, aprilie 1994.

[34] *Le Contrat social*, nr. 6, noiembrie–decembrie 1965.

time anonime ale Marii Epurări. Nu strică s-o avem în minte atunci cînd începem acest capitol special al istoriei comunismului sovietic: „Cei mai mulți dintre ei au dispărut în acest masacru al Cominternului, care a fost *doar o parte infimă dintr-un masacru incomensurabil, acela al milioanelor de muncitori și țărani muncitori* sacrificați în mod absurd de o tiranie monstruoasă ce se pretindea proletară."

Funcționarii aparatului central ca și cei ai secțiunilor naționale au fost înghițiți de mașina represivă la fel ca simplul cetățean. În timpul Marii Epurări (1937–1938), au căzut victime organelor de represiune nu numai opozanții, dar și funcționarii din aparatul Cominternului și din aparatele anexe: Internaționala Tineretului Comunist (KIM), Internaționala Sindicală Roșie (Profintern), Ajutorul Roșu (MOPR), Școala Leninistă Internațională, Universitatea Comunistă a Minorităților Naționale din Occident (KUMNZ) etc. Fiica unui vechi tovarăș de-al lui Lenin, Wanda Pampuch-Bronska, a relatat sub pseudonim că, în 1936, KUMNZ a fost dizolvată, personalul arestat în bloc, la fel și cvasitotalitatea studenților.[35]

Istoricul Mihail Panteleiev, cercetînd arhivele diferitor servicii și secțiuni ale Cominternului, a numărat pînă acum 133 de victime dintr-un efectiv global de 492 de persoane (respectiv 27%).[36] Între 1 ianuarie și 17 septembrie 1937, 256 de excluderi au fost hotărîte de Comisia secretariatului Comitetului Executiv, compusă din Mihail Moskvin (Meir Trilisser), Wilhelm Florin și Jan Anvelt, apoi de Comisia Specială de Control creată în mai 1937 și compusă din Gheorghi Dimitrov, M. Moskvin și Dmitri Manuilski. În general, excluderea era urmată de arestare după o perioadă de timp variabilă: Elena Walter, exclusă din secretariatul lui Dimitrov la 16 octombrie 1938, a fost arestată două zile mai tîrziu, în timp ce Jan Borowski (Ludwik Komorowski), exclus la 17 iulie din Comitetul Executiv al Cominternului, a fost arestat pe 7 octombrie. În 1937, au fost arestați 88 de funcționari ai Cominternului, și 19 în 1938. Unii erau arestați „la locul de muncă", precum Anton Krajewski (Wladyslaw Stein), șef al serviciului de presă și propagandă, închis la 26 mai 1937. Mulți au fost arestați imediat după întoarcerea lor din misiuni în străinătate.

Toate serviciile au fost afectate, de la secretariat la reprezentanțele partidelor comuniste. În 1937 și 1938, au fost arestate 41 de persoane din secretariatul Comitetului Executiv. În cadrul Serviciului de legătură al acestuia (OMS pînă în 1936), au fost arestate 34 de persoane. Moskvin însuși a fost înghițit de mașina represivă la 23 noiembrie 1938 și condamnat la moarte prin împușcare pe 1 februarie 1940. Jan Anvelt a murit sub tortură, iar danezul A. Munch-Petersen a murit în spital, bolnav de tuberculoză cronică. Cincizeci de funcționari, din care nouă femei, au fost împușcați. Elvețianca Lydia Dübi, șefa rețelei clandestine a Cominternului la Paris, a fost convocată la Moscova la începutul lui august 1937. Abia sosită, a fost arestată împreună cu Brichman și Wolf, colaboratorii ei. Acuzată de

[35] Alfred Burmeister, *Dissolution and Aftermath of the Comintern. Experiences and Observations, 1937–1947*, New York, 1995, pp. 4–8. Citat de Branco Lazici.

[36] Mikhaïl Panteleïev, „La Terreur stalinienne au Comintern en 1937–1939: les chiffres et les causes", *Communisme*, numerele 40–41, 1995.

participare la „organizația troțkistă antisovietică" și de spionaj pentru Germania și Franța, pentru Japonia și... Elveția, a fost condamnată la moarte de Colegiul Militar al Tribunalului Suprem al URSS la 3 noiembrie și împușcată cîteva zile mai tîrziu; cetățenia elvețiană nu i-a fost de nici un folos, iar familiei i s-a comunicat brutal sentința, fără alte explicații. Poloneza L. Jankovskaia a fost condamnată la opt ani de recluziune pentru vina de a fi „membră a familiei unui trădător de patrie" — soțul ei, Stanislaw Skulski (Mertens), arestat în august 1937 și împușcat la 21 septembrie. Principiul vinovăției familiale, aplicat deja cetățeanului simplu, a fost astfel extins la membrii aparatului.

Ossip Piatnițki (Tarchis) fusese pînă în 1934 numărul doi al Cominternului, după Manuilski, fiind însărcinat cu toată organizarea (în special cu finanțarea partidelor comuniste străine și cu legăturile clandestine ale Cominternului în toată lumea), apoi responsabil al secției politice și administrative a Comitetului Central al PCUS. La 24 iunie 1937, el intervine în Plenara Comitetului Central, criticînd intețirea represiunii și atribuirea de puteri extraordinare șefului NKVD, Ejov. Furios, Stalin a fost nevoit să întrerupă ședința și a exercitat mari presiuni pentru ca Piatnițki să retracteze cele afirmate. Fără succes. A doua zi, la reluarea ședinței, Ejov l-a acuzat pe Piatnițki că este un vechi agent al poliției țariste; a urmat arestarea, pe 7 iulie. Apoi Ejov l-a constrîns pe Boris Müller (Melnikov) să depună mărturie împotriva lui Piatnițki și, chiar a doua zi după execuția lui Müller (în 29 iulie 1938), Colegiul Militar al Curții Supreme l-a judecat pe Piatnițki, care a refuzat să se recunoască vinovat de spionaj în folosul Japoniei. Condamnat la moarte, a fost împușcat în noaptea de 29 spre 30 iulie.

Mulți dintre cominterniștii executați au fost acuzați de apartenență la „organizația anticominternistă condusă de Piatnițki, Knorin (Wilhelm Hugo) și Béla Kun". Alții au fost pur și simplu declarați troțkiști și contrarevoluționari. La începutul lui 1937, fostul conducător al Comunei ungare, Béla Kun, l-a înfruntat pe Manuilski; acesta l-a pus sub acuzare (pare-se la indicația lui Stalin), prezentînd criticile lui Kun ca vizîndu-l direct pe Stalin. Kun și-a reafirmat buna-credință și i-a acuzat din nou pe Manuilski și Moskvin de proasta imagine a PCUS, care, după el, era cauza ineficienței Cominternului. Din cei prezenți — Palmiro Togliatti, Otto Kuusinen, Wilhelm Pieck și Klement Gottwald, Arvo Tuominen —, nimeni nu i-a luat apărarea. La sfîrșitul ședinței, Gheorghi Dimitrov a supus la vot o rezoluție stipulînd că „afacerea Kun" va fi examinată de o comisie specială. În chip de comisie specială, Béla Kun a fost arestat chiar la ieșirea din sala de ședințe. A fost executat în beciurile închisorii Lubianka, la o dată necunoscută.[37]

După M. Panteleiev, scopul ultim al acestor epurări era de a lichida orice opoziție față de dictatura stalinistă.[38] Cei care în trecut fuseseră simpatizanți ai Opoziției sau întreținuseră legături cu militanții apropiați de Troțki au fost ținta preferată a represiunilor. La fel militanții germani aparținînd fracțiunii conduse

---

[37] François Fejtö, „Comment Staline liquida Béla Kun", *France Observateur*, 9 aprilie 1959. F. Fejtö se baza pe amintirile lui Arvo Tuominen, publicate la Helsinki sub titlul *Clopotele Kremlinului*.

[38] Mikhaïl Panteleïev, *art. cit.*, p. 48.

de Heinz Neumann (lichidat și el în 1937) sau foștii militanți din grupul Centralismului Democratic. În epocă, după mărturia lui Iakov Matusov, șef-adjunct al primului departament al Secției Politice Secrete din GUGB-NKVD, fiecărui conducător de nivel înalt din aparatul de stat i se întocmea, fără știrea lui, un dosar conținînd piese prin care putea fi incriminat la nevoie. Astfel, Kliment Voroșilov, Andrei Vîșinski, Lazar Kaganovici, Mihail Kalinin, Nikita Hrușciov aveau fiecare dosarul lui. Este mai mult decît probabil că șefii Cominternului erau tratați cu aceeași suspiciune.

Să adăugăm că înalții responsabili neruși ai Cominternului participau activ la represiune. Unul din cazurile cele mai simptomatice este cel al italianului Palmiro Togliatti, unul din secretarii Cominternului, prezentat după moartea lui Stalin ca om deschis și opus metodelor teroriste. Or, Togliatti l-a pus sub acuzare pe Hermann Schubert, funcționar la Ajutorul Roșu Internațional, și l-a împiedicat să se disculpe în cursul unei ședințe; arestat puțin după aceea, Schubert a fost împușcat. Familia Petermann, un cuplu de comuniști germani sosiți în URSS după 1933, a fost acuzată de Togliatti într-o ședință că sînt „agenți hitleriști", pentru că purtau corespondență cu rudele lor din Germania; cei doi soți au fost arestați cîteva săptămîni mai tîrziu. Togliatti a participat la ședința de „demascare" a lui Béla Kun și a semnat rezoluția ce-l va trimite pe acesta la moarte. Togliatti a fost de asemenea amestecat direct în lichidarea Partidului Comunist Polonez, în 1938. Cu această ocazie, și-a exprimat aprobarea față de al treilea proces de la Moscova, încheind cu: „Moarte ațîțătorilor de război, moarte spionilor și agenților fascismului! Trăiască Partidul lui Lenin și Stalin, apărător vigilent al cuceririlor Revoluției din Octombrie, chezaș neabătut al victoriei revoluției mondiale! Trăiască continuatorul operei lui Feliks Dzerjinski: Nikolai Ejov!"[39]

Teroarea în sînul partidelor comuniste

După ce a „curățat" aparatul central al Cominternului, Stalin a luat la rînd diferitele secțiuni ale Internaționalei Comuniste. Prima a fost cea germană. Comunitatea germană în Rusia sovietică includea, pe lîngă descendenții coloniștilor de pe Volga, militanți ai Partidului Comunist German (KPD), refugiați antifasciști sau muncitori ce părăsiseră Republica de la Weimar ca să participe la „construirea socialismului". Nici una din aceste calități nu le-a oferit nici cea mai mică protecție cînd au început arestările, în 1933. În total, două treimi din antifasciștii exilați în URSS au căzut victime represiunii.

În ce-i privește pe militanții comuniști, soarta lor este cunoscută datorită unor liste („Kaderlisten") întocmite sub conducerea șefilor KPD, Wilhelm Pieck, Wilhelm Florin și Herbert Wehner, care s-au servit de ele pentru a-i exclude pe comuniștii sancționați și/sau victime ale represiunii. Prima listă datează din 3 septembrie 1936, ultima din 21 iunie 1938. Un alt document, întocmit la sfîrșitul

[39] *La Correspondance internationale*, nr. 15, 12 martie 1938.

anilor '50 de Comisia de Control a SED (Partidul Socialist Unificat, numele sub care a fost reconstituit partidul comunist, după război, în viitoarea RDG), cuprinde 1 136 de persoane. Arestările au atins apogeul în 1937 (619 arestați) și au continuat pînă în 1941 (21). Soarta a jumătate din aceste persoane (666) este necunoscută: se presupune că au murit în detenție. În schimb, se știe cu certitudine că 82 au fost executate, că 197 au murit în închisoare sau în lagăr și că 132 au fost predate naziștilor. Ceilalți aproximativ 150 de condamnați la pedepse grele care au supraviețuit detenției au izbutit, după eliberare, să părăsească URSS. Unul din motivele ideologice invocate pentru a justifica arestarea acestor militanți a fost acela că n-au reușit să oprească ascensiunea lui Hitler, ca și cum Moscova n-ar fi avut o mare parte din vină pentru cucerirea puterii de către naziști.[40]

Dar episodul cel mai tragic, cînd Stalin a dat întreaga măsură a cinismului său, a fost cel al predării către Hitler a germanilor antifasciști. Începînd din 1937, autoritățile sovietice au hotărît să-i expulzeze pe supușii germani. La 16 februarie, zece dintre ei au fost condamnați la expulzare. Unii sînt cunoscuți: Emil Larisch, tehnician ce trăia în URSS din 1921; Arthur Thilo, inginer sosit în 1931; Wilhelm Pfeiffer, comunist din Hamburg; Kurt Nixdorf, universitar de la Institutul Marx-Engels. Aceștia fuseseră arestați în cursul anului 1936 sub acuzația de spionaj sau de „activități fasciste", iar ambasadorul german von Schulenburg intervenise pentru ei pe lîngă Maksim Litvinov, ministrul sovietic al Afacerilor Externe. Pfeiffer a încercat să obțină expulzarea în Anglia, știind că în calitate de comunist ar fi fost arestat pe loc la întoarcerea sa în Germania. După optsprezece luni, la 18 august 1938, a fost dus la frontiera poloneză de unde i se pierde urma. Arthur Thilo a izbutit să ajungă la ambasada britanică din Varșovia. Puțini au fost la fel de norocoși. Otto Walther, litograf la Leningrad și venit în Rusia din 1908, a ajuns la Berlin pe 4 martie 1937; s-a sinucis aruncîndu-se pe fereastra căminului unde era cazat.

La sfîrșitul lui mai 1937, von Schulenburg transmite două noi liste de germani arestați și a căror expulzare era dorită. Printre cele 67 de nume, se găsesc mai mulți antifasciști, Kurt Nixdorf, de pildă. În toamna lui 1937, negocierile au luat o nouă turnură: sovieticii au fost de acord să accelereze expulzările, așa cum le cereau reprezentanții oficiali germani. Din noiembrie pînă în decembrie 1937, au fost expulzați 148 de germani; în cursul lui 1938, numărul lor a fost de 445. Aduși la frontierele Poloniei sau Letoniei, uneori ale Finlandei, acești expulzați — printre care și *Schutzbündler*-i austrieci — erau imediat preluați de autoritățile germane. În unele cazuri, ca acela al comunistului austriac Paul Meisel, expulzatul a fost adus în mai 1938 pînă la frontiera austriacă, via Polonia, și predat Gestapoului. Paul Meisel, evreu, avea să dispară la Auschwitz.

Această excelentă înțelegere dintre Germania nazistă și Rusia sovietică prefigura pactele sovieto-naziste din anul 1939, „care sînt expresia naturii convergente a sistemelor totalitare" (Jorge Semprun). După semnarea pactelor, expulzările continuă în condiții și mai dramatice. După zdrobirea Poloniei de către Hitler

[40] *In der fangen des NKVD. Deutsche Opfer des stalinistischen Terrors in des UdSSR*, Dietz Verlag, Berlin, 1991.

și Stalin, cele două puteri aveau frontieră comună, permițînd trecerea directă a expulzaților din pușcăriile sovietice în cele germane. Între 1939 și 1941, 200–300 de comuniști germani au fost astfel predați Gestapoului, ca semn al bunăvoinței sovietice față de noul aliat. La 27 noiembrie 1939, cele două părți au semnat un acord. Din noiembrie 1939 pînă în mai 1941, au fost apoi expulzate circa 350 de persoane, inclusiv 85 de austrieci. Printre aceștia, Franz Koritschoner, unul din fondatorii Partidului Comunist Austriac, devenit funcționar al Internaționalei Sindicale Roșii; după ce a fost deportat în Nordul îndepărtat, a fost predat Gestapoului din Lublin, transferat la Viena, torturat, apoi executat la Auschwitz, în 7 iunie 1941.

Autoritățile sovietice n-au ținut cîtuși de puțin seama de originea evreiască a numeroși expulzați: compozitor și dirijor, Hans Walter David, evreu și membru al Partidului Comunist German, a fost predat Gestapoului și gazat în 1942, în lagărul de la Majdanek. Există numeroase alte cazuri: fizicianul Alexander Weissberg, care a supraviețuit și și-a scris amintirile. Soția lui Heinz Neumann (care, eliminat din conducerea KPD, emigrase în URSS), Margarete Buber-Neumann, a depus și ea mărturie despre această incredibilă înțelegere dintre naziști și sovietici. După deportarea în Karaganda (Siberia), a fost predată Gestapoului împreună cu alte tovarășe de suferință, în februarie 1940. În urma acestui „schimb", a fost internată în lagărul de la Ravensbrück.[41]

Pe podul de la Brest-Litovsk

„La 31 decembrie 1939, am fost treziți la 6 dimineața. [...] Îmbrăcați și bărbieriți, a trebuit să rămînem cîteva ceasuri într-o sală de așteptare. Un evreu comunist ungur, pe nume Bloch, fugise în Germania după căderea Comunei maghiare din 1919. Trăise acolo cu acte false și continuase să militeze pentru Partid. Mai tîrziu, emigrase cu aceleași acte false. Fusese și el arestat și, în ciuda protestelor sale, urma să fie predat Gestapoului german. [...] Cu puțin înainte de miezul nopții, au sosit autobuze care ne-au dus la gară. [...] În noaptea de 31 decembrie 1939 spre 1 ianuarie 1940, trenul s-a pus în mișcare. Ducea înapoi acasă șaptezeci de învinși. [...] Traversînd Polonia devastată, ne-am continuat călătoria spre Brest-Litovsk. La podul peste Bug, ne aștepta aparatul celuilalt regim totalitar din Europa, Gestapoul german."

Alexandre Weissberg, *L'Accusé*, Fasquelle, 1953. A. Weissberg a reușit să scape din închisoarea nazistă; s-a alăturat insurgenților polonezi și a luptat împreună cu ei. La sfîrșitul războiului, a ajuns în Suedia, apoi în Anglia.

„Trei persoane au refuzat să treacă podul, și anume: evreul ungur pe nume Bloch, muncitorul comunist condamnat de naziști și un învățător german căruia i-am uitat numele. Au fost tîrîți cu forța spre pod. Furia naziștilor s-a descărcat pe loc asupra evreului. Noi am fost transferați într-un tren și duși la Lublin [...]. La

[41] Margarete Buber-Neumann, *Prisonnière de Staline et d'Hitler*. 1. *Déportée en Sibérie*; 2. *Déportée à Ravensbrück*, Seuil, 1986, 1988.

Lublin, am fost predați Gestapoului. Am putut atunci constata nu numai că eram predați Gestapoului, dar că NKVD-ul predase SS-ului și dosarele noastre. În al meu, de pildă, scria că sînt soția lui Neumann, care e unul din germanii cei mai urîți de naziștii germani..."

Margarete Buber-Neumann, „Déposition au procès Kravchenko contre *Les Lettres françaises*, 14e audience, 23 février 1949. Compte rendu sténographique", La Jeune Parque, 1949. Arestată în 1937, deportată în Siberia, apoi predată naziștilor, Margarete Buber-Neumann a fost internată în lagărul de concentrare de la Ravensbrück pînă la eliberare, în aprilie 1945.

O dată cu comuniștii germani, cadrele Partidului Comunist din Palestina — dintre care multe emigraseră din Polonia — au fost la rîndul lor prinse în mecanismul terorii. Iosif Berger (1904–1978), fost secretar al PCP între 1929–1931, a fost arestat pe 27 februarie 1935 și nu a fost eliberat decît după Congresul al XX-lea, în 1956. Supraviețuirea lui reprezintă o excepție. Numeroși alți militanți au fost executați la diferite date ori au dispărut în lagăre. Wolf Averbuch, care devenise directorul unei fabrici de tractoare din Rostov-pe-Don, a fost arestat în 1936 și împușcat în 1941. Politica sistematică de lichidare a membrilor PCP sau ai grupurilor sionist-socialiste veniți în URSS trebuie legată de politica sovietică față de minoritatea evreiască și de constituirea regiunii autonome Birobidjan, ai cărei conducători au fost puși sub acuzație. Profesorul Iosif Liberberg, președintele Comitetului Executiv al Birobidjanului, a fost denunțat ca „dușman al poporului" După el, alte cadre ale regiunii autonome, conducători de instituții, au fost victimele represiunii. Samuel Augurski (1884–1947) a fost acuzat de apartenență la un pretins Centru iudeo-fascist. Toată secțiunea evreiască a partidului bolșevic (așa-numita „Jidovskaia") a fost lichidată. Scopul vizat era distrugerea instituților evreiești; concomitent, statul sovietic încerca să obțină susținerea personalităților evreiești din afara URSS.[42]

Unul din grupurile cele mai lovite de teroare a fost cel al comuniștilor polonezi. În statisticile represiunii, ei ocupă locul doi, imediat după ruși. Este adevărat că, în mod cu totul excepțional, Partidul Comunist Polonez (KPP) fusese dizolvat oficial în urma unui vot al Comitetului Executiv al Cominternului, la 16 august 1938. Stalin suspectase întotdeauna partidul polonez, care-ar fi fost infectat de deviații succesive și multiple. Numeroși conducători comuniști polonezi făcuseră parte din anturajul lui Lenin înainte de 1917 și trăiau în URSS fără protecție juridică. În 1923, KPP luase poziție în favoarea lui Troțki. În ajunul morții lui Lenin, conducerea partidului adoptase o rezoluție în favoarea Opoziției. Apoi, a fost criticat „luxemburgismul" partidului polonez. La al V-lea Congres al Cominter-

[42] Mario Kessler, „Der Stalinische Terror gegen jüdische Kommunisten", *Kommunisten verfolgen Kommunisten. Stalinischer Terror und „Säuberungen" in den kommunistischen Parteien Europas seit des dreissiger Jahren*, Akademie Verlag, Berlin, 1993, pp. 87–102. Despre istoria regiunii autonome Birobidjan, vezi Henri Slovès, *L'État juif de l'Union soviétique*, Les Presses d'aujourd'hui, 1982.

nului, în iunie–iulie 1924, Stalin a debarcat conducerea istorică a KPP — Adolf Warski, Maximilian Walecki și Wera Kostrewa-Koșciva —, prim pas spre subordonarea de către Comintern. KPP a fost apoi denunțat ca focar de troțkism. Această scurtă recapitulare nu poate, singură, să explice epurarea radicală ce a lovit acest partid, ai cărui conducători erau adesea de origine evreiască. A mai existat afacerea Organizației Militare Poloneze (POW), în 1933 (vezi contribuția lui Andrzej Paczkowski). De asemenea, trebuie avut în minte factorul următor: politica Cominternului tindea să impună secțiunii poloneze o acțiune orientată integral spre slăbirea statului polonez în profitul URSS și al Germaniei. Prin urmare, ipoteza potrivit căreia lichidarea KPP a fost motivată în primul rînd de necesitatea de a pregăti semnarea acordurilor germano-sovietice merită să fie luată în considerație. Modul în care s-a implicat Stalin este de asemenea semnificativ: el a făcut în așa fel încît — cu ajutorul aparatului cominternist — să readucă la Moscova toate victimele și a vegheat să-i scape cît mai puțini. Au supraviețuit cei ce erau închiși în Polonia, ca Władisław Gomułka.

În februarie 1938, *Corespondența internațională*, bihebdomadar oficial al Cominternului, sub semnătura lui J. Swiecicki, a pus sub acuzare ansamblul KPP. În timpul epurării începute în iunie 1937 — secretarul general Julian Lenski, convocat la Moscova, a dispărut din momentul sosirii sale aici —, doisprezece membri ai Comitetului Central, numeroși conducători de rangul doi și mai multe sute de militanți au fost lichidați. Epurarea s-a întins și la polonezii înrolați în Brigăzile Internaționale: comisarii politici ai brigăzii Dombrowski, Kazimerz Cihowski și Gustav Reicher, au fost arestați în momentul reîntoarcerii la Moscova. Abia în 1942 Stalin a înțeles necesitatea reconstituirii unui partid comunist polonez sub numele de Partidul Muncitoresc Polonez (PPR), pentru a face din el nucleul unui viitor guvern în solda sa, rival al guvernului legal refugiat la Londra.

Comuniștii iugoslavi au avut de asemenea mult de suferit în timpul terorii staliniste. Interzis în 1921, Partidul Comunist din Iugoslavia fusese nevoit să se retragă în străinătate, la Viena între 1921–1936, apoi la Paris între 1936–1939; dar centrul său principal s-a constituit mai ales la Moscova, după 1925. Studenții Universității Comuniste a Minorităților Naționale (KUNMZ), ai Universității Comuniste Sverdlov și ai Școlii Leniniste Internaționale au constituit un prim nucleu de emigranți iugoslavi, întărit curînd de noul val de emigrație, consecutiv instaurării, în 1929, a dictaturii regelui Alexandru. În anii '30, între două și trei sute de comuniști iugoslavi trăiau în URSS[43] și erau prezenți în administrațiile internaționale, ale Cominternului și ale Internaționalei Tineretului Comunist în special. În această calitate, desigur, erau dependenți de PCUS.

Comuniștii iugoslavi au căpătat o reputație proastă din cauza luptelor ce opuneau diversele fracțiuni ce-și disputau conducerea PCJ. În aceste condiții, intervenția conducerii Cominternului a devenit tot mai frecventă și mai înrobitoare.

[43] Ubavka Vujosević și Vera Mujbegović, „Die Jugoslavischen Kommunisten in den stalinistischen «Säuberungen» 1929 bis 1949", în Hermann Weber und Dietrich Staritz, *Kommunisten verfolgen Kommunisten*, *op. cit.*, pp. 157–173.

La jumătatea anului 1925, la KUNMZ s-a procedat la o verificare–epurare („cistka"); studenții iugoslavi, favorabili mai curînd Opoziției, au înfruntat-o pe Maria J. Frukina, rectorul universității. Cîțiva studenți au fost excluși și înfierați, iar patru dintre ei (Ante Ciliga, Dedić, Dragić și Eberling) au fost arestați și deportați în Siberia. În 1932, a avut loc o nouă epurare în sînul PCJ, șaisprezece militanți fiind excluși.

După asasinarea lui Kirov, controlul asupra emigranților politici a fost întărit și, în toamna lui 1936, toți militanții PCJ au fost supuși unei verificări, înainte de a fi loviți de teroare. Soarta emigranților politici, mai bine cunoscută decît cea a muncitorilor anonimi, arată că 8 secretari ai Comitetului Central al PCJ, 15 alți membri ai Comitetului Central, precum și 21 de secretari ai direcțiilor regionale sau locale au fost arestați și au dispărut. Unul din secretarii PCJ, Sima Marković, care fusese constrîns să se refugieze în URSS, a lucrat la Academia de Științe înainte de a fi arestat, în iulie 1939; condamnat la zece ani de lagăr fără drept de corespondență, Marković a murit în închisoare. Alții au fost executați pe loc, ca frații Vujović, Radomir (membru al Comitetului Central al PCJ) și Gregor (membru al Comitetului Central al organizației de tineret); fratele lor, Voja, fost șef al secției de tineret a Internaționalei Comuniste, care se solidarizase cu Troțki în 1927, a dispărut, arestarea lui antrenînd-o pe a fraților săi. Secretar al Comitetului Central al PCJ între 1932–1937, Milan Gorkić a fost acuzat că a creat o „organizație antisovietică în sînul Internaționalei și că s-a aflat în fruntea unui grup terorist în sînul Cominternului, organizație condusă de Knorin și Piatnițki".

La mijlocul anilor '60, PCJ a reabilitat circa o sută de victime ale represiunii, dar nici o investigație sistematică nu a fost întreprinsă. E drept că deschiderea unei astfel de anchete ar fi pus indirect chestiunea reprimării prosovieticilor din Iugoslavia, după schisma din 1948. Și, mai ales, ar fi scos în evidență faptul că ascensiunea lui Tito (Iosip Broz) în fruntea partidului, în 1938, urmase unei epurări deosebit de sîngeroase. Faptul că în 1948 Tito s-a ridicat împotriva lui Stalin nu-i micșorează cu nimic responsabilitățile în epurarea din anii '30.

Vînătoarea de „troțkiști"

După ce a decimat rîndurile comuniștilor străini ce trăiau în URSS, Stalin a trecut la „disidenții" din străinătate. NKVD-ul a avut astfel prilejul să-și arate puterea mondială.

Unul din cazurile cele mai spectaculoase este cel al lui Ignaz Reiss, Nathan Porețki pe adevăratul său nume. Reiss era unul din acei tineri revoluționari evrei scoși la iveală de primul război mondial, atît de numeroși în Europa Centrală și recrutați masiv de Comintern.[44] Agitator profesionist, el lucra în rețeaua clandestină internațională și își îndeplinise atît de bine sarcinile, încît în 1928 a fost de-

[44] Despre afacerea Reiss, se pot citi memoriile soției sale, Élisabeth Poretski, *Les Nôtres*, Denoël, 1969; și Peter Huber, Daniel Kunzi, „L'Assassinat d'Ignaz Reiss", *Communisme*, numerele 26–27, 1990.

corat cu ordinul Drapelul Roșu. După 1935, a fost „recuperat“ de NKVD, care lua sub control toate rețelele din străinătate, și a primit misiuni de spionaj în Germania. Primul mare proces de la Moscova l-a răscolit pe Reiss, care a hotărît s-o rupă cu Stalin. Cunoscînd obiceiurile „casei“, el și-a pregătit cu grijă defecțiunea și, la 17 iulie 1937, a făcut publică o scrisoare adresată Comitetului Central al PCUS în care își explica gestul și ataca nominal pe Stalin și stalinismul, „acest amestec de oportunism de cea mai joasă speță — un oportunism fără principii —, de crimă și de minciună [ce] amenință să otrăvească întreaga lume și să lichideze rămășițele mișcării muncitorești“. Reiss își anunța totodată ralierea la Lev Troțki. Își semnase, fără să știe, condamnarea la moarte. NKVD-ul și-a mobilizat imediat rețeaua din Franța și a reușit să-l localizeze pe Reiss în Elveția, unde i-a fost întinsă o cursă. În seara de 4 septembrie, la Lausanne, doi comuniști francezi l-au ciuruit de gloanțe, în timp ce o femeie-agent NKVD încerca să-i asasineze soția și fiul cu o cutie de ciocolată otrăvită. În ciuda anchetelor făcute în Elveția și în Franța, ucigașii și complicii lor n-au fost găsiți și judecați niciodată. Troțki l-a acuzat imediat pe Jacques Duclos, unul din secretarii PCF, punîndu-l pe secretarul său Jan Van Heijenoort să-i trimită șefului guvernului francez următoarea telegramă: „Chautemps, Președintele Consiliului Paris / În afacerea asasinat Ignaz Reiss / Furtul arhivelor mele și crime analoage / Îmi permit să insist necesitatea de a interoga cel puțin ca martor Jacques Duclos vicepreședinte Camera Deputaților vechi agent GPU.“[45]

Duclos era atunci vicepreședintele Camerei Deputaților (din iunie 1936), iar telegrama n-a avut nici o urmare.

Asasinarea lui Reiss era desigur spectaculoasă, dar ea se integra într-un mare plan de lichidare a troțkiștilor. Faptul că în URSS troțkiștii au fost masacrați la fel ca atîția alții nu are nimic uimitor. În schimb, ceea ce poate surprinde este îndîrjirea cu care serviciile secrete speciale au lichidat fizic pe opozanții din străinătate sau grupurile de troțkiști constituite în diverse țări. O tenace muncă de infiltrare stătea la baza acestei întreprinderi.

În iulie 1937, responsabilul secretariatului internațional al opoziției troțkiste, Rudolf Klement, a dispărut. La 26 august același an, un corp decapitat și fără picioare era pescuit în Sena și identificat curînd ca fiind al lui Klement. Însuși fiul lui Troțki, Lev Sedov, a murit la 16 februarie 1938, la Paris, în urma unei operații; condițiile foarte suspecte ale decesului i-au făcut pe cei din jurul lui să se gîndească la un asasinat organizat de serviciile sovietice.[46] În amintirile sale[47], Pavel Sudoplatov asigură însă că ipoteza e falsă. Nu-i mai puțin adevărat că Lev Sedov era supravegheat îndeaproape de NKVD. Unul din apropiații săi, Mark Zborowski, era un agent infiltrat în mișcarea troțkistă.

---

[45] Jan Van Heijenoort, *De Prinkipo à Coyoacan. Sept ans auprès de L. Trotski*, Les Lettres nouvelles – Maurice Nadeau, 1978, p. 172.

[46] Este și ipoteza susținută de biograful Pierre Broué în cartea sa *Léon Sedov, fils de Trotski, victime de Staline*, Les Éditions ouvrières, 1993.

[47] Pavel Soudoplatov, *Missions spéciales*, Seuil, 1994, pp. 115–116.

Louis Aragon, *Preludiu la timpul cireșelor*

Cînt acel GPU care se formează
la ceasul acesta în Franța
Cînt acel GPU de care Franța are nevoie
Cînt acel GPU de nicăieri și de pretutindeni
Doresc un GPU pentru a pregăti sfîrșitul lumii
Cereți un GPU pentru a pregăti sfîrșitul lumii
pentru a-i apăra pe cei ce sînt trădați
pentru a-i apăra pe cei ce sînt mereu trădați
Cereți un GPU voi care sînteți îngenuncheați și uciși
Cereți un GPU
Vă trebuie un GPU
Trăiască GPU figură dialectică a eroismului
ce poate fi opus imbecilei imagini a aviatorilor
pe care imbecilii îi socotesc eroi cînd intră
cu botu-n pămînt
Trăiască GPU adevărată imagine a grandorii materialiste
Trăiască GPU contra lui dumnezeu a lui Chiappe
și a „Marseillezei“
Trăiască GPU contra papei și a păduchilor
Trăiască GPU contra resemnării băncilor
Trăiască GPU contra manevrelor în Est
Trăiască GPU contra familiei
Trăiască GPU contra legilor scelerate
Trăiască GPU contra socialismului unor asasini
de tip Caballero Boncour MacDonald Zœrgibel
Trăiască GPU contra tuturor dușmanilor Proletariatului
TRĂIASCĂ GPU.

(1931)

(Citat de Jean Malaquais, *Le nommé Louis Aragon ou le patriote professionnel*, supliment al revistei *Masses*, februarie 1947.)

În schimb, Sudoplatov a recunoscut că în martie 1939 fusese însărcinat să-l asasineze pe Troțki de Beria și de Stalin în persoană. Stalin i-a declarat: „Trebuie să terminăm cu Troțki anul ăsta, înaintea războiului care este inevitabil [...]“, adăugînd: „Vei depinde direct de tovarășul Beria și numai de el, dar răspunderea pentru această misiune îți aparține în totalitate.“[48] A început o hăituire implacabilă, pînă în Mexico, unde locuia șeful Internaționalei a IV-a, trecînd prin Paris, Bruxelles și Statele Unite. Cu complicitatea Partidului Comunist Mexican, agenții lui Sudoplatov au pregătit un prim atentat, din care Troțki a scăpat ca prin miracol, pe 24 mai. Abia infiltrarea lui Ramón Mercader sub un nume fals i-a oferit

[48] *Ibid.*, pp. 99–100.

lui Sudoplatov mijlocul de a scăpa de Troțki. Cîștigînd încrederea unei militante troțkiste, Mercader a reușit să intre în contact cu „Bătrînul". Nefiind prea suspicios din fire, Troțki a acceptat să-l primească pentru a-i spune ce gîndește despre un articol scris în apărarea sa, a revoluționarului. Mercader l-a lovit atunci în cap cu un piolet. Grav rănit, Troțki a scos un țipăt sfîșietor. Soția și gărzile de corp s-au aruncat asupra lui Mercader care, săvîrșind crima, rămăsese încremenit. A doua zi, Troțki a decedat.

Legătura dintre partidele comuniste, secțiunile Cominternului și serviciile NKVD a fost denunțată de Lev Troțki, care era foarte conștient că Cominternul era controlat de GPU, apoi de NKVD. Într-o scrisoare din 27 mai 1940 adresată procurorului general al Mexicului, la trei zile după prima tentativă de asasinat ce-l vizase, Troțki scria: „Organizația GPU are tradiții și metode bine stabilite în afara Uniunii Sovietice. GPU are nevoie pentru activitatea sa de acoperire legală ori semilegală și de un mediu prielnic pentru a-și recruta agenții; găsește acest mediu și această protecție în așa-zisele «partide comuniste»."[49] În ultimul său text, tot în legătură cu atentatul din 24 mai, Troțki revine în detaliu asupra operațiunii căreia era să-i cadă victimă. Pentru el, GPU (Troțki continuă să folosească numele adoptat în 1922, pe cînd era la putere) era „principalul organ de putere al lui Stalin", era „instrumentul dominației totalitare" în URSS; de aici, „un spirit de servitute și cinism [care] s-a răspîndit în întreg Cominternul și otrăvește mișcarea muncitorească pînă la măduvă". Troțki insistă îndelung asupra acestei dimensiuni speciale de care depind multe lucruri la nivelul partidelor comuniste: „Ca organizații, GPU și Cominternul nu sînt identice, dar sînt indisolubil legate. Sînt subordonate unul față de celălalt, dar nu GPU e subordonat Cominternului, ci dimpotrivă, GPU controlează total Cominternul."[50]

Această analiză, sprijinită de numeroase elemente, era fructul dublei experiențe a lui Troțki: cea dobîndită cînd era unul dintre conducătorii statului sovietic pe cale de a se naște și cea de proscris vînat prin toată lumea de ucigașii NKVD, ale căror nume sînt cunoscute azi cu certitudine. E vorba de șefii departamentului „Misiuni speciale", creat în decembrie 1936 de Ejov: Serghei Spiegelglass, cel care și-a ratat misiunea, Pavel Sudoplatov (mort în 1996) și Naum Eitingon (mort în 1981), care, beneficiind de numeroase complicități, au izbutit.[51]

Esențialul despre asasinarea lui Troțki în Mexic, la 20 august 1940, este cunoscut datorită anchetelor succesive făcute imediat la locul faptei și reluate mai tîrziu de Julian Gorkin.[52] Comanditarul crimei nu era de altfel greu de ghicit: responsabilii direcți erau cunoscuți, informațiile despre ei fiind recent confirmate de Sudoplatov. Jaime Ramón Mercader del Rio era fiul lui Caridad Mercader, o comunistă care lucra de mult pentru Servicii și care a devenit amanta lui N. Eitin-

[49] Léon Trotski, *Œuvres complètes*, vol. XXIV, Institut Léon Trotski, 1987, pp. 79–82.

[50] Léon Trotski, „L'attentat du 24 mai et le Parti communiste mexicain, le Komintern et le GPU", *op. cit.*, vol. XXIV, pp. 310–361.

[51] Despre „montarea" operațiunii, vezi Pavel Soudoplatov, *op. cit.*, cap. 4, pp. 97–120.

[52] Julian Gorkin și general Sanchez Salazar, *Ainsi fut assassiné Trotski*, Self, 1948.

gon. Mercader se apropiase de Troțki sub numele de Jacques Mornard. Acesta din urmă exista cu adevărat și a murit în 1967 în Belgia. Mornard luptase în Spania, unde pașaportul i-a fost probabil „împrumutat" de serviciile sovietice. Mercader a folosit de asemenea numele de Jacson, cu un alt pașaport la dispoziție, cel al unui canadian înrolat în Brigăzile Internaționale și mort pe front. Ramón Mercader a murit în 1978 la Havana, unde Fidel Castro îl invitase să lucreze pe post de consilier la Ministerul Afacerilor Interne. Cel ce fusese decorat pentru crima sa cu ordinul Lenin a fost înmormîntat, fără fanfară și discursuri, la Moscova.

Stalin s-a debarasat astfel de ultimul său adversar politic; totuși, vînătoarea de troțkiști n-a încetat. Cazul francez este revelator pentru reflexul mental dobîndit de militanții comuniști împotriva militanților din micile organizații troțkiste. În timpul Ocupației în Franța, nu este exclus ca unii troțkiști să fi fost denunțați de comuniștii francezi poliției franceze sau germane.

În închisori și în lagărele guvernului de la Vichy, troțkiștii au fost izolați sistematic. La Nontron (Dordogne), Gérard Bloch a fost ostracizat de colectivul comunist condus de Michel Bloch, fiul scriitorului Jean-Richard Bloch. Încarcerat apoi la închisoarea din Eysses, Gérard Bloch a fost avertizat de un învățător catolic că grupul comunist din închisoare hotărîse să-l execute, sugrumîndu-l în timpul nopții.[53]

În acest context de ură oarbă, afacerea „dispariției" celor patru troțkiști printre care Pietro Tresso, fondator al Partidului Comunist Italian, în detașamentul de partizani FTP „Wodli", instalat în Haute-Loire, capătă întreaga ei semnificație. Evadați de la închisoarea din Puy-en-Velay o dată cu tovarășii lor comuniști la 1 octombrie 1943, cinci militanți troțkiști au fost „preluați" de acest detașament comunist. Din întîmplare, unul dintre ei, Albert Demazière, a fost separat de camarazii săi. Este singurul supraviețuitor din grupul de cinci[54]: Tresso, Pierre Salini, Jean Reboul, Abraham Sadek au fost executați la sfîrșitul lui octombrie, după un simulacru de proces foarte semnificativ. Într-adevăr, „martorii" și actorii aflați încă în viață relatează că acești militanți au fost acuzați că plănuiseră să „otrăvească apa din tabără"; acuzația, demnă de Evul Mediu, trimite la originea evreiască a lui Troțki (al cărui fiu, Serghei, a fost acuzat de aceleași intenții în URSS), și a unuia, cel puțin, din prizonierii comuniștilor (Abraham Sadek). Astfel, mișcarea comunistă arăta că nu e ferită de cea mai primitivă involuție antisemită. Înainte de fi asasinați, cei patru troțkiști au fost fotografiați, pare-se pentru identificarea lor de către instanțele superioare ale PCF, și siliți să-și scrie autobiografia.

Pînă și în lagărele de concentrare, comuniștii încercau să-și elimine fizic adversarii apropiați, servindu-se de pozițiile căpătate în ierarhia lagărelor. Marcel

---

[53] René Dazy, *Fusillez ces chiens enragés!... Le génocide des trotskistes*, Olivier Orban, 1981, p. 248.

[54] O carte recentă (Pierre Broué, Roger Vacheron, *Meurtres au maquis*, Grasset, 1997) emite ipoteza improbabilă potrivit căreia „evadarea" involuntară a lui Demazière ar fi fost întru cîtva la originea executării tovarășilor săi, disculpîndu-i astfel pe șefii comuniști francezi de aceste asasinate.

Beaufrère, șeful secției bretone a Partidului Muncitoresc Internaționalist, arestat în octombrie 1943 și deportat la Buchenwald în ianuarie 1944, a fost suspectat că este troțkist de către kapo-ul interbarăci (un comunist). Zece zile mai tîrziu, un prieten îl avertiza că celula comunistă din baraca 39 — unde locuia și el — îl condamnase la moarte și voia să-l trimită în baraca pentru cobai, unde li se inocula tifosul. Marcel Beaufrère a fost salvat *in extremis* de intervenția militanților germani.[55] Era suficient să folosești sistemul concentraționar nazist pentru a te debarasa de adversarii politici — victime totuși ale acelorași gestapoviști sau SS-iști —, expediindu-i în comandourile cele mai dure. Marcel Hic și Roland Filiâtre, amîndoi deportați la Buchenwald, au fost trimiși în cumplitul lagăr Dora, „cu asentimentul cadrelor KPD, care dețineau funcțiile administrative din lagăr", scrie Rudolf Prager.[56] Marcel Hic a murit acolo. Pînă și în 1948, împotriva lui Roland Filiâtre s-a făcut o tentativă de asasinat la locul de muncă.

Alte „lichidări" de militanți troțkiști au avut loc profitîndu-se de momentul Eliberării. Tînăr muncitor parizian din grupul „Lupta de clasă", Mathieu Buchholz a dispărut la 11 septembrie 1944. În mai 1947, ziarul grupului său îi pune în cauză pe „staliniști".

În Grecia, mișcarea troțkistă nu era neglijabilă. Chiar un secretar al Partidului Comunist Grec (KKE), Pandelis Puliopulos, care a fost împușcat de italieni, i se raliase înainte de război. În timpul războiului, troțkiștii au aderat individual la Frontul de Eliberare Națională (EAM), fondat de comuniști în iunie 1941. Generalul Armatei Populare de Eliberare Națională (ELAS), Aris Veluchiotis, a executat circa douăzeci de troțkiști. După eliberare, răpirile de militanți troțkiști s-au înmulțit. Adesea au fost torturați ca să spună adresele camarazilor lor. În 1946, în raportul prezentat Comitetului Central al partidului comunist, Vasilis Bartziotas dă cifra de 600 de troțkiști executați de OPLA (Organizația de Protecție a Luptei Populare), cifră ce pare să-i cuprindă și pe anarhiști, și pe socialiștii disidenți.[57] Arheo-Marxiștii, militanți care începînd cu 1924 se organizaseră în afara KKE, au fost de asemenea vînați și asasinați.[58]

Comuniștii albanezi nu s-au lăsat mai prejos. După unificarea, în 1941, a grupurilor de stînga, printre care troțkiștii uniți în jurul lui Anastaste Lula, divergențele au izbucnit din nou între troțkiști și ortodocși (Enver Hodja, Mehmet Shehu), asistați de iugoslavi. În 1943, Lula a fost executat fără judecată. După mai multe tentative de asasinat, Sadik Premtaj, alt lider troțkist deosebit de popular, a izbutit să ajungă în Franța: în mai 1951, a fost victima unei noi tentative de asasinat, comisă de Djemal Chami, fost luptător din Brigăzile Internaționale, pistolar al legației albaneze din Paris.

În China, un embrion de mișcare se formase în 1928, sub autoritatea lui Chen Duxiu, fondator și fost secretar al PCC. În 1935, mișcarea număra doar cîteva

---

55 René Dazy, *op. cit.*, pp. 238–244.

56 „Les trotskistes de Buchenwald", *Critique communiste*, nr. 25, noiembrie 1978.

57 René Dazy, *op. cit.*, pp. 266–274.

58 Panagiotis Noutsos, „«Säuberungen» innerhalb der griechischer KP (1931 bis 1956)", *Kommunisten verfolgen Kommunisten*, *op. cit.*, pp. 487–494.

sute de membri. În timpul războiului cu Japonia, o parte din ei au reușit să intre în Armata a VIII-a din Armata Populară de Eliberare. Mao Tzedun i-a executat și a lichidat batalioanele conduse de ei. La sfîrșitul războiului civil, troțkiștii erau vînați sistematic și executați. Soarta celor mai mulți dintre ei rămîne necunoscută.

În Indochina, într-o primă perioadă, situația a fost diferită. Troțkiștii din grupul *Tranh Dau* (Lupta) și comuniștii au făcut cauză comună începînd din 1933. Influența troțkiștilor era deosebit de puternică în sudul peninsulei. În 1937, o directivă a lui Jacques Duclos interzicea Partidului Comunist Indochinez să continue colaborarea cu militanții Luptei. În lunile ce au urmat înfrîngerii japoneze, o altă ramură troțkistă — Liga Comunistă Internațională — a căpătat o influență care i-a alarmat pe liderii comuniști. În septembrie 1945, la sosirea trupelor engleze, LCI a condamnat primirea pașnică pe care le-a rezervat-o Viet Min (Frontul Democratic pentru Independență), creat în mai 1941 de Ho Și Min. La 14 septembrie, Viet Min a declanșat o vastă operațiune împotriva conducătorilor troțkiști, care n-au ripostat. După ce au fost capturați, cei mai mulți dintre ei au fost executați. Apoi, după ce au luptat împotriva trupelor anglo-franceze, s-au retras în Cîmpia Stufului, unde au fost zdrobiți de trupele Viet Min. Al doilea moment al operațiunii: Viet Min s-a întors împotriva militanților Luptei. Închiși la Ben Suc, ei au fost executați la apropierea trupelor franceze. Arestat mai tîrziu, Ta Tu Thau, lider istoric al mișcării, a fost executat în februarie 1946. Nu scrisese oare Ho Și Min că troțkiștii „sînt niște trădători și spionii cei mai abjecți“?[59]

În Cehoslovacia, destinul lui Zavis Kalandra îl simbolizează, singur, pe cel al tuturor tovarășilor săi. În 1936, Kalandra fusese exclus din Partidul Comunist Cehoslovac pentru că scrisese o broșură în care denunța procesele de la Moscova. Intrat în Rezistență, a fost deportat de germani la Oranienburg. Arestat în noiembrie 1949 și acuzat că a condus un „complot împotriva republicii“, a fost torturat. Procesul său a început în iunie 1950; la proces, și-a făcut autocritica. La 8 iunie, era condamnat la moarte. În *Combat* (14 iunie 1950), André Breton i-a cerut lui Paul Éluard să intervină în favoarea acestui om pe care-l cunoșteau amîndoi de dinainte de război. Éluard i-a răspuns: „Sînt prea ocupat cu nevinovații ce-și clamează nevinovăția ca să-mi pierd timpul cu vinovații ce-și recunosc vinovăția.“[60] Zavis Kalandra a fost executat la 27 iunie împreună cu alți trei tovarăși.

Antifasciști și revoluționari străini victime ale terorii în URSS

Decimarea Cominternului, a troțkiștilor și a altor disidenți comuniști a constituit un capitol important al terorii comuniste; dar nu singurul. Într-adevăr, la mijlocul anilor '30 trăiau în URSS numeroși străini care, fără a fi comuniști, fuse-

[59] Scrisoare din 10 mai 1939, *Les Cahiers Léon Trotski*, nr. 46, iulie 1991.
[60] *Action*, 19–25 iunie.

seră atrași de mirajul sovietic. Mulți dintre ei au plătit cu libertatea și adesea cu viața această pasiune pentru țara sovietelor.

La începutul anilor '30, sovieticii au dus o campanie de propagandă în jurul Kareliei, exploatînd în același timp posibilitățile pe care le-ar fi oferit această regiune de graniță dintre URSS și Finlanda, cît și atracția exercitată de „construcția socialismului". Aproximativ douăsprezece mii de persoane au părăsit Finlanda; li s-au adăugat circa cinci mii de finlandezi din Statele Unite, mai ales membri ai Asociației (americane) a muncitorilor finlandezi, care aveau mari greutăți din cauza șomajului provocat de criza din 1929. „Febra Kareliei" a fost cu atît mai mare cu cît agenții Amtorg-ului (agenția comercială sovietică) le promiteau locuri de muncă, salarii bune, locuințe și transport gratuit de la New York la Leningrad. Li se recomanda să-și ia cu ei tot ce aveau.

„Goana după utopie", după expresia lui Aino Kuusinen, s-a transformat în coșmar. Încă de la sosire, mașinile, uneltele, economiile acestor emigranți au fost confiscate. Au trebuit să-și predea pașapoartele și s-au pomenit prizonieri într-o regiune subdezvoltată unde stăpîne erau pădurile, în condiții de viață deosebit de aspre.[61] Potrivit lui Arvo Tuominen — conducător al Partidului Comunist Finlandez, membru supleant al Prezidiului Comitetului Executiv al Cominternului pînă la sfîrșitul lui 1939, apoi condamnat la moarte, pedeapsă ce i-a fost comutată în zece ani de închisoare —, cel puțin douăzeci de mii de finlandezi au fost deținuți în lagăre de concentrare.[62]

Silită să se instaleze la Kirovakan, Aino Kuusinen a asistat, după al doilea război mondial, la sosirea armenilor: victime, și ei, ale unei propagande abile, hotărîseră să se stabilească în Republica Sovietică a Armeniei. Răspunzînd chemării lui Stalin care le-a cerut cetățenilor ruși trăitori în străinătate să se întoarcă în URSS, acești armeni, deși cei mai mulți se exilaseră din Turcia, s-au mobilizat pentru a veni într-o Republică a Armeniei care, în închipuirea lor, se substituia pămîntului strămoșesc. În septembrie 1947, mai multe mii s-au adunat la Marsilia. Trei mii cinci sute au urcat la bordul navei *Rossia* care i-a transportat în URSS. De îndată ce nava a trecut linia simbolică a apelor teritoriale sovietice din Marea Neagră, atitudinea autorităților sovietice s-a schimbat cu o sută optzeci de grade. Mulți au înțeles atunci în ce capcană odioasă căzuseră. În 1948, două sute de armeni au sosit din Statele Unite. Întîmpinați cu festivități, ei au avut aceeași soartă: pașapoartele le-au fost confiscate după sosire. În mai 1956, cîteva sute de armeni veniți din Franța au manifestat în timpul vizitei la Erevan a ministrului Afacerilor Externe, Christian Pineau. Doar șaizeci de familii au putut părăsi URSS, în timp ce represiunea se abătea asupra celorlalți.[63] Aproape toate au revenit apoi progresiv.

Teroarea nu i-a lovit doar pe cei veniți de bunăvoie în URSS, ci și pe cei constrînși la exil de represiunea din regimurile dictatoriale. Conform articolului 129 din Constituția sovietică din 1936, „URSS acordă drept de azil cetățenilor străini

[61] Aïno Kuusinen, *Quand Dieu renverse son Ange...*, *op. cit.*, 1974, pp. 91–96.

[62] *Les Cloches du Kremlin*, p. 216, citat de B. Lazitch, „Le Martyrologe du Komintern", *Le Contrat social*, nr. 6, noiembrie–decembrie 1965.

[63] Armand Maloumian, *Les Fils du Goulag*, Presses de la Cité, 1976.

urmăriți pentru a fi apărat interesele muncitorimii, din cauza activității lor științifice sau a luptei de eliberare națională". În cartea sa *Viață și destin*, Vasili Grossman pune în scenă confruntarea dintre un ofițer SS și prizonierul său, un vechi militant bolșevic. În lungul său monolog, SS-istul emite o judecată ce ilustrează perfect destinul a mii de bărbați, de femei, de copii care au căutat refugiu în Uniunea Sovietică. Iat-o: „Cine populează lagărele noastre pe timp de pace, cînd nu sînt prizonieri de război? — Dușmanii Partidului, dușmanii poporului. E o specie pe care o știi, căci se găsește și-n lagărele voastre. Iar dacă în timp de pace lagărele voastre ar intra în sistemul nostru, al SS-ului, noi nu i-am elibera pe prizonierii voștri. *Prizonierii voștri sînt și prizonierii noștri.*"[64]

Veniți din străinătate fie la chemarea sovieticilor, fie căutînd o securitate pe care n-o mai aveau în țările de origine din cauza opțiunilor politice, toți acești emigranți au fost considerați potențiali spioni. Sau cel puțin acesta este motivul ce figura cel mai des în actele de condamnare.

Una din cele mai timpurii emigrații a fost cea a antifasciștilor italieni, începînd de la mijlocul anilor '20. Mulți dintre ei, care credeau că în „țara socialismului" își vor găsi refugiul visat, au fost crunt dezamăgiți și au îndurat teroarea. Comuniștii sau simpatizanții comuniști italieni în URSS erau vreo 600 la mijlocul anilor '30: în jur de 250 de conducători politici emigrați și 350 de studenți ce urmau cursuri în trei școli de pregătire politică. Cum mulți din acești studenți au părăsit URSS la terminarea școlii, iar vreo sută de militanți au plecat să lupte în Spania în 1936–1937, Marea Teroare s-a abătut asupra celor rămași. Circa 200 de italieni au fost arestați, în general pentru „spionaj"; vreo 40 au fost împușcați — dintre care 25 sînt identificați —, iar ceilalți au fost trimiși în Gulag, fie în minele de aur de la Kolîma, fie în Kazahstan. Romolo Caccavale a publicat o carte emoționantă în care descrie soarta tragică a mai multor zeci dintre acești militanți.[65]

Un exemplu printre altele: Nazareno Scarioli, un antifascist care fugise din Italia în 1925. A ajuns la Berlin, apoi la Moscova. Primit de secțiunea italiană a Ajutorului Roșu, a muncit într-o colonie agricolă din apropierea Moscovei timp de un an, apoi a fost transferat la Ialta într-o altă colonie, unde munceau vreo douăzeci de anarhiști italieni conduși de Tito Scarselli. În 1933, colonia a fost lichidată, Scarioli s-a întors la Moscova și a fost angajat într-o fabrică de biscuiți. Participa la activitățile comunității italiene.

Au venit anii Marii Epurări. Frica și teroarea au dezagregat comunitatea italiană; nimeni nu mai avea încredere în compatrioții săi. Șeful comunist Paolo Robotti a anunțat la Clubul italian arestarea, ca „dușmani ai poporului", a treizeci și șase de emigranți italieni, muncitori într-o fabrică de rulmenți. Robotti a forțat asistența să aprobe arestarea acestor muncitori pe care îi cunoștea foarte bine. Cînd s-a votat prin ridicare de mîini, Scarioli a votat împotrivă. Peste două zile, seara, a fost arestat. Torturat la Lubianka, a semnat o mărturisire. Deportat la

[64] Vassili Grossman, *Vie et destin*, Julliard/L'Âge d'Homme, 1983, p. 374.

[65] Romolo Caccavale, *Comunisti italiani in Unione Sovietica. Proscritti da Mussolini soppressi da Stalin*, Mursia, 1995, 360 p.

Kolîma, a muncit într-o mină de aur. Numeroși italieni au avut aceeași soartă, iar mulți dintre ei au murit: sculptorul Arnaldo Silva, inginerul Cerquetti, conducătorul comunist Aldo Gorelli (a cărui soră se măritase cu viitorul deputat comunist Siloto), fostul secretar al secției romane a PCI, Vincenzo Baccala, toscanul Otello Gaggi, care lucra ca portar la Moscova, Luigi Calligaris, muncitor la Moscova, sindicalistul venețian Carlo Costa, muncitor la Odessa, Edmundo Peluso, care-l frecventase pe Lenin la Zurich. În 1950, Scarioli, care nu mai cîntărea decît treizeci și șase de kilograme, a părăsit Kolîma, dar, ca un sclav sovietic, a fost constrîns să rămînă la muncă tot în Siberia. Abia în 1954 a fost amnistiat, apoi reabilitat. Timp de încă șase ani, a așteptat o viză ca să ajungă în Italia cu o pensie de mizerie.

Acești refugiați n-au fost numai comuniști, membri ai PCI sau simpatizanți ai acestuia. Au fost și anarhiști, care, vînați, au optat să se refugieze în URSS. Cazul cel mai cunoscut este cel al lui Francesco Ghezzi, militant sindical și anarhist, care în iunie 1921 a ajuns în Rusia reprezentînd *Unione Sindicale Italiana* pe lîngă Internaționala Sindicală Roșie. În 1922, ajuns în Germania, a fost arestat: guvernul italian, care îl acuza de terorism, cerea extrădarea sa. O campanie energică l-a scutit să facă cunoștință cu pușcăriile italiene, în schimb a fost silit să se întoarcă în URSS. În toamna lui 1924, Ghezzi, care se împrietenise cu Pierre Pascal și cu Nikolai Lazarevici, a avut primele conflicte cu GPU. În 1929, a fost arestat, condamnat la trei ani de închisoare și închis la Suzdal, în condiții criminale pentru un tuberculos. Prietenii și cei cu care era în corespondență au organizat o campanie în sprijinul lui, în Franța și în Elveția. Romain Rolland (într-o primă perioadă) și alții au semnat o petiție. Autoritățile sovietice au replicat lansînd zvonul că Ghezzi era „agent al ambasadei fasciste". Eliberat în 1931, Ghezzi și-a reluat munca în uzină. La sfîrșitul lui 1937, era arestat din nou. De data asta însă, prietenilor săi din străinătate le-a fost imposibil să obțină vreo informație despre soarta lui. A fost declarat mort la Vorkuta, la sfîrșitul lui august 1941.[66]

Atunci cînd, la 11 februarie 1934, la Linz, conducătorii Ligii de Protecție Republicană a Partidului Socialist Austriac (*Schutzbund*) au decis să răspundă la atacurile Gărzii Patriotice (*Heimwehren*), care dorea interzicerea Partidului Socialist, care din ei și-ar fi putut imagina destinul tovarășilor lor?

Agresiunea celor din *Heimwehren* la Linz i-a silit pe social-democrați să declanșeze la Viena o grevă generală, apoi o insurecție. Fiind înfrînți de Dollfuss după patru zile de lupte îndîrjite, militanții socialiști care-au scăpat de închisoare sau lagăr au intrat în clandestinitate ori au fugit în Cehoslovacia, uneori și-au continuat lupta în Spania. Mulți dintre ei au decis să se refugieze în Uniunea Sovietică: erau incitați de o propagandă intensă ce reușise să-i monteze împotriva conducerii social-democrate. La 23 aprilie 1934, 300 de oameni au sosit la Moscova;

[66] Charles Jacquier, „L'affaire Francesco Ghezzi; la vie et la mort d'un anarcho-syndicaliste italien en URSS", *La Nouvelle Alternative*, nr. 34, iunie 1994. Vezi de asemenea Emilio Guarnaschelli, *Une petite pierre. L'exil, la déportation et la mort d'un ouvrier communiste italien en URSS, 1933–1939*, Maspero, 1979. Étienne Manac'h, *Emilio*, Plon, 1990.

pînă în decembrie, au fost urmați de alte convoaie, mai puțin numeroase. Ambasada germană a recenzat 807 *Schutzbündler*-i emigrați în URSS.[67] Cu tot cu familiile lor, aproximativ 1 400 de persoane se refugiaseră în URSS.

Primul convoi sosit la Moscova a fost întîmpinat de conducătorii Partidului Comunist Austriac (KPO), iar luptătorii au defilat pe străzile capitalei. Consiliul Central al Sindicatelor a fost însărcinat să se ocupe de ei. 120 de copii ai căror părinți căzuseră pe baricade sau fuseseră condamnați la moarte au fost adunați, trimiși pentru o vreme în Crimeea, apoi instalați la Moscova[68], în Casa de Copii nr. 6, înființată special pentru ei.

După cîteva săptămîni de odihnă, muncitorii austrieci au fost repartizați la uzinele din Moscova, Harkov, Leningrad, Gorki sau Rostov. Curînd, au fost dezamăgiți din cauza condițiilor de viață ce le erau impuse, iar șefii comuniști austrieci au trebuit să intervină. Autoritățile exercitau presiuni asupra lor ca să adopte cetățenia sovietică; în 1938, 300 dintre ei o acceptaseră. Grupuri întregi de *Schutzbündler*-i au intrat însă în legătură cu ambasada Austriei, cu speranța repa-

Tragica odisee a familiei Sladek

La 10 februarie 1963, ziarul socialist *Arbeiter Zeitung* a relatat povestea familiei Sladek. La jumătatea lui septembrie 1934, la Harkov, dna Sladek și cei doi fii ai ei și-au reîntîlnit soțul și tatăl, Josef Sladek, fost *Schutzbündler* și lucrător la căile ferate din Semmering, refugiat în URSS. În 1937, NKVD și-a început arestările în comunitatea austriacă din Harkov, mai tîrziu decît la Moscova și Leningrad. Lui Josef Sladek i-a venit rîndul pe 15 februarie 1938. În 1941, înainte de atacul german, dna Sladek a vrut să părăsească URSS și s-a adresat ambasadei Germaniei. La 26 iulie, a fost arestată de NKVD. Fiul ei, Alfred, în vîrstă de șaisprezece ani, a fost și el arestat, în timp ce Victor, de opt ani, era trimis într-un orfelinat al NKVD. Lucrătorii NKVD au vrut cu orice preț să-i smulgă o „confesiune" lui Alfred: l-au bătut, i-au spus că mama lui a fost împușcată. Evacuați din cauza înaintării germane, mama și fiul s-au întîlnit din întîmplare în lagărul de la Ivdel, în Ural. Dna Sladek fusese condamnată la cinci ani pentru spionaj, Alfred Sladek la zece ani pentru spionaj și agitație antisovietică. Transferați în lagărul de la Sarma, îl descoperă pe Josef Sladek care, la Harkov, fusese condamnat la cinci ani închisoare. Dar au fost din nou despărțiți. Dnei Sladek, eliberată în octombrie 1946, i se fixează domiciliu obligatoriu la Solikansk, în Ural. Aici, un an mai tîrziu, i se alătură soțul. Tuberculos și cardiac, acesta era incapabil de muncă. Devenit cerșetor, fostul lucrător la căile ferate din Semmering moare la 31 mai 1948. În 1951, eliberat la rîndu-i, Alfred a putut reveni lîngă mama sa. În 1954, după demersuri dificile, amîndoi au ajuns în Austria, la Semmering. În urmă cu șapte ani îl văzuseră ultima oară pe Victor. Ultimele vești despre el erau din 1946.

[67] Hans Schafranck, *Zwischen NKVD und Gestapo. Die Auslieferung deutscher und osterreichischer Antifaschisten aus der Sowjetunion an Nazideutschland 1937–1941*, ISP-Verlag, Frankfurt-am-Main, 1990.

[68] *Les Syndicats de l'Union soviétique*, Éditions du Secours ouvrier international, 1935.

trierii. În 1936, 77 dintre ei ar fi reușit să se întoarcă în patrie. Potrivit ambasadei germane (după Anschluss, în martie 1938, austriecii au devenit cetățeni ai Reichului german), un total de 400 s-ar fi întors pînă în primăvara lui 1938. 160 au mers în Spania pentru a lupta alături de republicani.

Mulți însă n-au avut șansa de a pleca din URSS. Se știe acum că 278 de austrieci au fost arestați de la sfîrșitul lui 1934 pînă în 1938.[69] În 1939, Karlo Stajner a întîlnit la Norilsk un vienez, Fritz Koppensteiner: nu știe ce s-a mai întîmplat cu acesta.[70] Unii au fost executați, ca Gustl Deutch, fost responsabil al cartierului Floridsdorf și fost comandant al regimentului „Karl Marx", despre care sovieticii publicaseră o broșură (*Luptele din februarie de la Floridsdorf*, Prometheus-Verlag, Moscova, 1934).

Cît despre Casa de Copii nr. 6, nici ea n-a fost cruțată. În toamna lui 1936, printre părinții rămași în viață au început arestările; copiii au trecut imediat sub autoritatea NKVD, care i-a repartizat în orfelinatele sale. Mama lui Wolfgang Leonhard a fost arestată, apoi a dispărut în octombrie 1936; abia în vara lui 1937 copilul a primit o carte poștală provenind din Republica Komi. Mama fusese condamnată la cinci ani de lagăr pentru „activitate contrarevoluționară troțkistă.[71]

Iugoslavii prezenți în Rusia în 1917 și care au preferat să rămînă aici erau între 2 600 și 3 750 de persoane în 1924. Li s-au alăturat muncitori industriali și specialiști veniți din America și din Canada, cu tot cu unelte, pentru a participa la „construirea socialismului". Coloniile lor erau repartizate pe tot teritoriul, de la Leninsk la Magnitogorsk, trecînd prin Saratov. Unii dintre ei (între 50 și 100) au participat la construirea metroului din Moscova. Ca toată lumea, și emigrația iugoslavă a fost reprimată. Božidar Maslarić susține că au avut „destinul cel mai crud", adăugînd: „Cei mai mulți au fost arestați în 1937–1938, iar soarta lor a rămas complet necunoscută..."[72] Apreciere subiectivă justificată de faptul că mai multe sute de emigranți au dispărut. Nici acum nu există date definitive despre iugoslavii care munceau în URSS, în special despre cei care, participînd la construirea metroului din Moscova și protestînd împotriva condițiilor de muncă, au fost reprimați cu duritate.

La sfîrșitul lui septembrie 1939, împărțirea Poloniei între Germania nazistă și Rusia sovietică, hotărîtă în secret la 23 august 1939, devine efectivă. Cei doi invadatori își coordonează acțiunea pentru a-și asigura controlul situației și al populației: Gestapoul și NKVD-ul colaborau. Comunitățile evreiești au fost împărțite: din 3,3 milioane de persoane, circa 2 milioane trăiau sub stăpînire germană; persecuțiilor (sinagogi arse) și masacrelor le-a urmat închiderea în ghetouri: cel din Lodz a fost înființat la 30 aprilie 1940, cel din Varșovia, organizat în octombrie, a fost închis la 15 noiembrie.

---

[69] Hans Schafranek, *op. cit.*

[70] Karlo Stajner, *7 000 jours en Sibérie*, Gallimard, 1983.

[71] Wolfgang Leonhard, *Un enfant perdu de la Révolution*, France Empire, 1983.

[72] Bozidar Maslaritch, *Moskva–Madrid–Moskva*, Zagreb, 1952, p. 103, citat de B. Lazici.

Numeroși evrei polonezi fugiseră spre est din fața armatei germane ce înainta. În timpul iernii 1939–1940, germanii nu au căutat să închidă ermetic noua frontieră. Dar cei care își încercau norocul trebuiau să înfrunte un obstacol neașteptat: „Păzitorii sovietici ai «mitului de clasă», îmbrăcați cu șube lungi de blană și caschete, cu baioneta la armă, îi întîmpinau pe nomazii porniți spre Pămîntul Făgăduinței cu cîini polițiști și rafale de pistoale-mitralieră."[73] Din decembrie 1939 pînă în martie 1940, acești evrei s-au pomenit înghesuiți într-un *no man's land*, lat de un kilometru și jumătate, pe malul răsăritean al Bugului, nevoiți să doarmă sub cerul liber. Cei mai mulți dintre ei s-au reîntors în zona germană.

Devenit soldat în armata poloneză a generalului Anders, L.C. (matricula 15015) a povestit despre această situație incredibilă: „Acel teritoriu era un sector de 600–700 de metri unde aproximativ 700–800 de persoane se îngrămădiseră de cîteva săptămîni; 90% evrei, scăpați de sub supravegherea germană. [...] Eram bolnavi, uzi leoarcă pe acest pămînt înmuiat de ploile de toamnă, strîngîndu-ne unii în alții fără ca Sovietele «umaniste» să catadicsească să ne dea o coajă de pîine sau apă caldă. Nu-i lăsau să treacă nici măcar pe țăranii din împrejurimi, care doreau să facă ceva pentru a ne menține în viață. Drept urmare, am lăsat numeroase morminte în pămîntul acela. [...] Pot să afirm că persoanele ce se întorceau acasă în partea germană nu greșeau, căci NKVD-ul nu era, sub nici un aspect, mai bun decît Gestapoul german, cu diferența că Gestapoul scurtează suferința ucigînd oamenii, în timp ce NKVD-ul ucide și torturează într-un mod mult mai cumplit, astfel încît cel care prin miracol reușește să scape din ghearele lui rămîne mutilat pentru tot restul vieții..."[74] În mod simbolic, eroul lui Israel Joshua Singer, devenit „dușman al poporului", moare în acest *no man's land*, după ce fugise din URSS.[75]

În martie 1940, mai multe sute de mii de refugiați — unii dau cifra de șase sute de mii — sînt siliți să accepte un pașaport sovietic. Acordurile sovieto-naziste prevedeau un schimb de refugiați. Cum familiile le erau despărțite, cum penuria și teroarea polițienească a NKVD deveneau tot mai apăsătoare, unii s-au hotărît să revină în partea germană a fostei Polonii. Jules Margoline, care se afla în Ucraina, la Lvov, arată că în primăvara anului 1940 „evreii preferau ghetoul german egalității sovietice"[76]. Li se părea atunci mai ușor să părăsească partea germană pentru a ajunge într-o țară neutră decît să încerce această evadare via Uniunea Sovietică.

La începutul lui 1940, deportările de cetățeni polonezi au început (vezi contribuția lui Andrzej Paczkowski) și au continuat pînă în iunie. Polonezi de toate confesiunile au fost deportați cu trenul în Nordul îndepărtat sau în Kazahstan. Convoiul lui Jules Margoline a făcut zece zile pînă la Murmansk. Observator fin al societății concentraționare, el scrie: „Deosebirea dintre lagărele sovietice și orice alt loc de detenție din lume constă nu numai în întinderea lor imensă, inimaginabilă, nici în condițiile de viață ucigașe. Ci în necesitatea de a ***minți*** neîn-

---

[73] Gustaw Herling, *Un monde à part*, Denoël, 1985.

[74] Sylvestre Mora și Pierre Zwierniak, *La Justice soviétique*, Magi-Spinetti, Roma, 1945, pp. 161–162.

[75] Israël Joshua Singer, *Camarade Nachman*, Stock, 1985.

[76] Jules Margoline, *La Condition inhumaine*, Calmann-Lévy, 1949, pp. 42–43.

cetat pentru a rămîne în viață, de a minți mereu, de a purta o mască ani în șir și de a nu spune niciodată ceea ce gîndești. În Rusia sovietică, cetățenii «liberi» sînt și ei siliți să mintă. [...] Astfel, disimularea și minciuna devin singurul mijloc de autoapărare. Mitingurile, adunările, întîlnirile, discuțiile, gazetele de perete sînt ambalate într-o frazeologie oficială, dulceagă, ce nu conține nici un cuvînt adevărat. Occidentalul poate înțelege cu greu ce înseamnă să fii privat, vreme de cinci–zece ani, de dreptul și de posibilitatea de a te exprima liber pînă la capăt, să fii silit să-ți reprimi cel mai mic gînd «ilegal» și să rămîi mut ca mormîntul. Sub această presiune incredibilă, toată substanța internă a individului se deformează și se descompune."[77]

Moartea deținuților 41 și 42

Membru al Biroului Internaționalei Muncitorești Socialiste, Victor Alter (născut în 1890) era consilier municipal în Varșovia; fusese președintele federației sindicatelor evreiești. Henryk Erlich a fost membru al consiliului comunal al Varșoviei și redactor al cotidianului idiș *Folkstaytung*. Amîndoi făceau parte din *Bund*, partidul socialist evreiesc din Polonia. În 1939, se refugiaseră în zona sovietică. Alter a fost arestat pe 26 septembrie la Kowel, Erlich pe 4 octombrie la Brest-Litovsk. Transferat la Lubianka, Alter a fost condamnat la moarte pe 20 iulie 1941 pentru „activități antisovietice" (ar fi condus o acțiune ilegală a *Bund*-ului în URSS, în complicitate cu poliția poloneză). Această condamnare pronunțată de Colegiul Militar al Curții Supreme a URSS a fost comutată în zece ani de lagăr. Pe 2 august, Erlich a fost condamnat și el la moarte de tribunalul militar al forțelor armate ale NKVD-ului din Saratov; pe 27, pedeapsa i-a fost de asemenea comutată în zece ani de lagăr. Eliberați în septembrie 1941, în urma acordurilor Sikorski-Maiski, Alter și Erlich au fost convocați de Beria care le-a propus să conducă un Comitet evreiesc împotriva naziștilor, ceea ce ei au acceptat. Aflați la Kuibîșev în retragere, au fost din nou arestați pe 4 decembrie, acuzați fiind de legături cu naziștii! Beria a ordonat să fie izolați total: de-acum înainte, erau deținuții nr. 41 (Alter) și 42 (Erlich); nimeni nu trebuia să le cunoască identitatea. La 23 decembrie 1941, considerați cetățeni sovietici, au fost din nou condamnați la moarte (art. 58, § 1), pentru trădare. În săptămînile următoare, au adresat zadarnic mai multe petiții autorităților, care probabil nici nu știau de condamnare. La 15 mai 1942, Henryk Erlich s-a spînzurat de gratiile celulei sale. Pînă la deschiderea arhivelor, s-a crezut că fusese executat.

Victor Alter a amenințat că se va sinucide. Beria a ordonat atunci să fie întărită supravegherea. Victor Alter a fost executat la 17 februarie 1943. Sentința din 23 decembrie 1941 fusese aprobată personal de Stalin. Lucru foarte semnificativ, execuția a avut loc la puțin timp după victoria de la Stalingrad. La asasinat, autoritățile sovietice au adăugat calomnia: Alter și Erlich ar fi făcut propagandă pentru semnarea unui tratat de pace cu Germania nazistă.

Lukasz Hirszowicz, „NKVD Documents Shed New Light on Fate of Erlich and Alter", *East European Jewish Affairs*, nr. 2, iarna 1992.

[77] Jules Margoline, *op. cit.*, pp. 149–150.

În iarna 1945–1946, doctorul Jacques Pat, secretarul Comitetului Muncitoresc Evreiesc din Statele Unite, a plecat în misiune în Polonia, pentru o anchetă privitoare la crimele naziste. La întoarcere, a publicat în *Jewish Daily Forward* o serie de articole despre evreii refugiați în URSS. Pat estima că 400 000 de evrei polonezi muriseră în deportare, în lagăre sau colonii de muncă. La sfîrșitul războiului, 150 000 au preferat să-și reia cetățenia poloneză ca să poată fugi din URSS. „Cei o sută cincizeci de mii de evrei care trec astăzi frontiera sovietică nu mai discută despre Uniunea Sovietică, despre patria socialistă, despre dictatură și democrație. Pentru ei, aceste discuții sînt încheiate, iar ultimul lor cuvînt a fost fuga din Uniunea Sovietică", scria Jacques Pat, după ce vorbise cu cîteva sute dintre ei.[78]

Întoarcerea forțată în URSS a prizonierilor sovietici

Dacă relațiile cu străini sau faptul de a veni în URSS din străinătate te făceau suspect în ochii regimului, patru ani de prizonierat în afara teritoriului național făceau din militarul rus închis de germani un trădător ce merita pedepsit; decretul nr. 270 din 1942, modificînd Codul Penal, § 193, declara că prizonierul prins de inamic este *ipso facto* un trădător. Asta indiferent de condițiile capturării sau ale captivității, care, în cazul rușilor, au fost îngrozitoare: din perspectiva *Weltanschauung*-ului nazist, slavii, alți suboameni, trebuiau să dispară — dovadă faptul că din 5,7 milioane de prizonieri de război 3,3 milioane au murit de foame și din cauza maltratărilor.

Prin urmare, foarte curînd, răspunzînd solicitării Aliaților deranjați de prezența unor soldați ruși în cadrul Wehrmachtului, Stalin a decis să obțină de la ei repatrierea tuturor rușilor ce se găseau în zona occidentală. A obținut-o fără greutate. De la sfîrșitul lui octombrie 1944 și pînă în ianuarie 1945, mai mult de 332 000 de prizonieri (din care 1 179 din San Francisco) au fost trimiși fără consimțămîntul lor în Uniunea Sovietică. Nu numai că diplomații britanici și americani nu-și făceau probleme de conștiință, dar priveau această chestiune chiar cu un anume cinism, de vreme ce, precum Antony Eden, știau că va trebui folosită forța pentru a „rezolva" chestiunea.

La negocierile de la Ialta (5–12 februarie 1945), cei trei protagoniști (sovietici, englezi și americani) au încheiat acorduri secrete ce includeau atît soldații, cît și civilii deplasați. Churchill și Eden acceptau ca Stalin să decidă soarta prizonierilor ce luptaseră în Armata Rusă de Eliberare (ROA) sub comanda generalului Vlasov, ca și cum le-ar fi fost garantată o judecată dreaptă.

Stalin știa foarte bine că o parte dintre soldații sovietici căzuseră prizonieri în primul rînd din cauza dezorganizării Armatei Roșii pentru care era întîiul vinovat, din cauza incompetenței generalilor săi ca și a propriei sale incompetențe. E de asemenea sigur că mulți soldați nu aveau nici o poftă să lupte pentru un regim detestat și, ca să reluăm expresia lui Lenin, „votaseră cu picioarele".

Imediat după semnarea acordurilor de la Ialta, nu a trecut o săptămînă fără ca din insulele britanice să plece convoaie spre URSS. În două luni, din mai pînă în iulie 1945, au fost „repatriate" peste 1 300 000 de persoane trăind în zonele occi-

[78] *Jewish Daily Forward*, 30 iunie, 7 iulie 1946.

dentale de ocupație și considerate de Moscova ca fiind sovietici (inclusiv balticii anexați în 1940 și ucrainenii). La sfîrșitul lui august, peste 2 milioane de asemenea „ruși" fuseseră predați. Uneori în condiții atroce: sinuciderile individuale sau colective (familii întregi) au fost frecvente, la fel automutilările; cînd au fost predați autorităților sovietice, prizonierii au încercat zadarnic să opună o rezistență pasivă, iar anglo-americanii n-au ezitat să folosească forța pentru a le face pe plac sovieticilor. La sosire, repatriații erau luați în primire de poliția politică. În chiar ziua sosirii navei *Almanzora* la Odessa, pe 18 aprilie, au avut loc execuții sumare. Același scenariu atunci cînd în portul de la Marea Neagră a sosit *Empire Pride*.

Occidentalii se temeau că sovieticii ar putea lua prizonieri americani, englezi sau francezi ca ostatici, șantajîndu-i cu această „monedă de schimb" — atitudine grăitoare pentru starea de spirit occidentală față de dictatele sovietice care, în felul acesta, au impus „repatrierea" tuturor cetățenilor ruși sau de origine rusă, inclusiv a unor emigranți de după revoluția din 1917. Această politică perfect conștientă a occidentalilor nici măcar n-a ușurat repatrierea propriilor lor cetățeni. Dimpotrivă, a permis sovieticilor să asmută o hoardă de funcționari în căutarea lor, acționînd în disprețul legilor națiunilor aliate.

De partea franceză, un *Bulletin* al comandamentului militar din Germania afirma că, la 1 octombrie 1945, 101 000 „persoane deplasate" fuseseră trimise către sovietici. În Franța, autoritățile franceze au acceptat înființarea a 70 de lagăre de tranzit (ce beneficiau adesea de o stranie extrateritorialitate, precum cel de la Beauregard, de la periferia pariziană), asupra cărora au renunțat să exercite vreun control, acordînd agenților NKVD ce operau în Franța o impunitate ce încălca suveranitatea națională. De partea sovietică, ansamblul acestor operațiuni fusese îndelung chibzuit, de vreme ce le-au început încă din septembrie 1944, cu ajutorul propagandei comuniste. Lagărul de la Beauregard avea să fie închis abia în noiembrie 1947 de către Direcția Securității Teritoriului, în urma răpirii unor copii pe care și-i disputau părinții lor divorțați. Roger Wybot, care a condus operațiunea, remarcă: „În realitate, după informațiile pe care le-am putut obține, acest lagăr de tranzit semăna mai curînd cu un lagăr de răpiri."[79] Protestele împotriva acestei politici au fost tardive și destul de rare ca să-l semnalăm pe cel apărut în vara lui 1947 în revista socialistă *Masses*: „Că Genghis-Han-ul aflat la putere își închide ermetic granițele ca să nu-i fugă sclavii, putem înțelege. Dar că obține dreptul de a-i răpi din teritoriile străine, asta depășește pînă și morala noastră coruptă de după război. [...] În numele cărui drept moral sau politic poate fi obligată o persoană să trăiască într-o țară unde va fi supusă sclaviei corporale și morale? Ce răsplată așteaptă lumea de la Stalin pentru a fi rămas mută la strigătele cetățenilor ruși care se sinucid mai degrabă decît să se întoarcă în țara lor?"

Redactorii revistei denunțau expulzările recente: „Încurajați de indiferența criminală a maselor în fața violării dreptului minim la azil, autoritățile militare engleze din Italia au comis o crimă incalificabilă: la 8 mai, din lagărul nr. 7 din Riccione au fost ridicați 175 de ruși, chipurile pentru a fi trimiși în Scoția, iar din lagărul nr. 6, 10 persoane (în acest lagăr erau familii întregi). Cînd aceste 185 de persoane au fost scoase din lagăr, li s-a luat orice obiect cu ajutorul căruia s-ar fi putut sinu-

[79] Georges Coudry, *Les Camps soviétiques en France. Les „Russes" livrés à Staline en 1945*, Albin Michel, 1997.

cide și li s-a spus că în realitate nu vor merge în Scoția, ci în Rusia. Chiar și așa, cîțiva au izbutit să se sinucidă. În aceeași zi, au mai fost ridicate 80 de persoane (caucazieni) din lagărul de la Pisa. Toți acești nefericiți au fost expediați spre zona rusă, în Austria, în vagoane păzite de trupe engleze. Unii au încercat să fugă și au fost uciși de paznici..."[80]

Prizonierii repatriați au fost internați în lagăre speciale zise de „triere și de control" (înființate la sfîrșitul lui 1941), care nu se deosebeau cu nimic de lagărele de muncă și care au fost integrate în Gulag în ianuarie 1946. În 1945, 214 000 prizonieri trecuseră prin ele.[81] Prizonierii intrau într-un Gulag aflat la apogeu: de regulă, au fost condamnați la șase ani de lagăr conform articolului 58-1-b. Printre ei, foștii membri ai ROA (Armata de Eliberare Rusă), care participaseră la eliberarea Pragăi, luptînd cu trupele SS.

Inamicii prizonieri

URSS nu ratificase convențiile internaționale privitoare la prizonierii de război (Geneva, 1929). Teoretic, prizonierii erau protejați de convenție, chiar dacă țările lor nu o semnaseră. URSS a ignorat total această dispoziție. Fiind victorioasă, ea ținea în captivitate trei–patru milioane de prizonieri germani. Printre aceștia, soldați pe care puterile occidentale îi eliberaseră, dar care, întorși în zona sovietică, au fost prinși și deportați în URSS.

În martie 1947, Viaceslav Molotov declara că un milion de germani au fost repatriați (mai exact, 1 003 974) și că mai rămîneau 890 532 internați în lagărele sovietice. Aceste cifre au fost contestate. În martie 1950, URSS a decretat că repatrierea prizonierilor s-a încheiat. Dar organismele umanitare au avertizat că cel puțin 300 000 de prizonieri continuau să fie reținuți în URSS, precum și 100 000 de civili. La 8 mai 1950, guvernul luxemburghez protesta împotriva sistării operațiunilor de repatriere: 2 000 de cetățeni ai săi erau încă reținuți în URSS. Blocarea informației privind acest subiect era menită să ascundă trista realitate a sorții prizonierilor? Se poate, dată fiind mortalitatea din lagăre.

O estimare făcută de o comisie specială (comisia Maschke) avea să aprecieze că un milion de soldați germani prizonieri în URSS au murit în lagăre. Astfel, din cei 100 000 de prizonieri luați de Armata Roșie la Stalingrad n-au fost decît 6 000 de supraviețuitori.

Alături de germani, aproximativ 60 000 de prizonieri italieni mai erau în viață în februarie 1947 (dintr-un total de 80 000, avansat adesea). Guvernul italian a informat că numai 12 513 prizonieri reveniseră în Italia la acea dată. Trebuie totodată semnalat că prizonierii români și unguri care luptaseră pe frontul rusesc au cunoscut situații analoage. În martie 1954, o sută de voluntari din divizia spaniolă „Azul" au fost eliberați. Această trecere în revistă nu ar fi completă dacă nu i-am pomeni pe cei 900 000 de soldați japonezi făcuți prizonieri în Manciuria, în 1945.

[80] *Masses*, numerele 9/10, iunie–iulie 1947: „Nous réclamons le droit d'asile pour les Émigrés soviétiques."

[81] Nicholas Bethell, *Le Dernier Secret. 1945: Comment les alliès livrèrent deux millions de Russes à Staline*, Le Seuil, 1975. Nikolai Tolstoy, *Les Victimes de Yalta*, France-Empire, 1980.

Înrolații cu forța

Un dicton care circula în lagăre exprimă perfect mulțimea originilor populației carcerale: „Dacă o țară nu este reprezentată în Gulag, înseamnă că nici nu există." Franța a avut și ea prizonieri în Gulag, prizonieri pe care diplomația nu prea s-a străduit să-i apere și să-i recupereze.

Cele trei departamente: Moselle, Bas-Rhin și Haut-Rhin au fost tratate într-un mod foarte special de naziștii învingători: Alsacia-Lorena a fost anexată, germanizată și chiar nazificată. În 1942, naziștii au decis să-i încorporeze contra voinței lor pe cei născuți între 1920–1924. Mulți tineri mozelani și alsacieni care nu simțeau nici o poftă să servească sub uniforma germană au încercat să scape de acest „privilegiu". Pînă la sfîrșitul războiului, un total de 21 de contingente au fost mobilizate în Alsacia și 14 în Moselle, respectiv 130 000 de tineri. Trimiși în majoritate pe frontul rusesc, 22 000 de „înrolați cu forța" au căzut în luptă. Sovieticii, informați de Franța liberă despre această situație specială, au lansat apeluri la dezertare, promițînd revenirea în rîndurile Franței combatante. Fapt e că, indiferent de circumstanțe, 23 000 de soldați originari din Alsacia-Lorena au fost făcuți prizonieri; este numărul de dosare pe care autoritățile ruse le-au predat în 1995 autorităților franceze. Un mare număr dintre ei au fost adunați în Lagărul 188 din Tambov, sub paza trupelor MVD (ex-NKVD), în condiții de viață înspăimîntătoare: subalimentare (600 de grame de pîine neagră pe zi), muncă forțată în păduri, locuințe primitive (bordeie de lemn semiîngropate), absența oricărei îngrijiri medicale. Supraviețuitorii acestui lagăr al morții lente estimează că aproape 10 000 de camarazi ai lor au murit aici în 1944 și 1945, în diferite lagăre sau în drum spre ele. Pierre Rigoulot (*La Tragédie des Malgré-nous. Tambov, le camp des Français*, Denoël, 1990) dă cifra minimă de 10 000 de dispăruți. La capătul unor negocieri îndelungate, 1 500 de prizonieri fuseseră eliberați în vara lui 1944 și repatriați la Alger. Tambov este lagărul unde au fost internați cei mai mulți francezi din Alsacia-Lorena, dar au mai fost reținuți și în alte lagăre, desenînd astfel un fel de sub-Gulag al francezilor ce nu au putut să lupte pentru eliberarea țării lor.

Război civil și război de eliberare națională

Deși semnarea pactului germano-sovietic din septembrie 1939 provocase o prăbușire a celor mai multe partide comuniste (adepții lor neacceptînd abandonarea de către Stalin a politicii antifasciste), atacul german împotriva URSS din 22 iunie 1941 a reactivat imediat reflexul antifascist. Încă din 23 iunie, Cominternul comunica prin radio și radiotelegrame tuturor secțiunilor sale că prioritatea momentului nu mai este revoluția socialistă, ci lupta contra fascismului și războiul de eliberare națională. În același timp, le cerea tuturor partidelor comuniste din țările ocupate o acțiune armată imediată. Prin urmare, războiul a fost pentru comuniști ocazia de a experimenta o nouă formă de acțiune: lupta armată și sabotarea mașinii de război hitleriste, susceptibile să se extindă transformîndu-se în război de gherilă. Aparatele paramilitare au fost deci întărite pentru a forma em-

brionul detașamentelor înarmate comuniste care, în funcție de țară, geografie și conjunctură au devenit rapid formațiuni de partizani importante, mai ales în Grecia și în Iugoslavia, din 1942, apoi în Albania și în Italia de Nord, de la sfîrșitul lui 1943. În cazurile cele mai favorabile, această acțiune de gherilă a fost pentru comuniști ocazia de a cuceri puterea, fără a da înapoi, la nevoie, din fața războiului civil.

Exemplul cel mai simptomatic al noii orientări este Iugoslavia. Din primăvara lui 1941, Hitler a trebuit să-i vină în ajutor aliatului său italian, pus în dificultate, în Grecia, de o armată mică dar hotărîtă. În aprilie, a trebuit de asemenea să intervină în Iugoslavia, unde guvernul favorabil Germaniei fusese răsturnat de o lovitură de stat probritanică. În aceste două țări existau partide comuniste slabe, dar foarte experimentate: aveau în spate ani de clandestinitate, fiind interzise de regimurile dictatoriale ale lui Stojadinović și Metaxas.

După armistițiu, Iugoslavia a fost împărțită între italieni, bulgari și germani. Mai era așa-zisul stat independent al Croației, aflat în mîna extremiștilor de dreapta — ustașii conduși de Ante Pavelić; aceștia au instituit un adevărat regim de apartheid contra sîrbilor, mergînd pînă la masacre incluzînd de asemenea evrei și țigani, și au încercat să lichideze orice opoziție, ceea ce i-a făcut pe numeroși croați să se alăture Rezistenței.

După capitularea armatei iugoslave, la 18 aprilie, primii care au intrat în rezistența armată au fost ofițerii regaliști grupați în jurul colonelului Draža Mihailović, care curînd va fi numit comandant-șef al Rezistenței iugoslave, apoi ministru de Război de către guvernul regal aflat în exil la Londra. Mihailović a creat în Serbia o armată formată mai ales din sîrbi — cetnicii. Abia după invazia germană în URSS, la 22 iunie 1941, comuniștii iugoslavi au adoptat ideea că trebuie trecut la lupta de eliberare națională, că trebuie „eliberată țara de jugul fascist, lăsînd pentru mai tîrziu revoluția socialistă".[82] Dar, în timp ce Moscova dorea să menajeze cît mai mult timp guvernul regal și să nu-și sperie aliații englezi, Tito s-a simțit destul de puternic pentru a-și face propriul joc, refuzînd să accepte autoritatea guvernului legal din exil. Neadoptînd criterii etnice în recrutarea luptătorilor săi — el însuși era croat —, Tito și-a instalat bazele de partizani în Bosnia. Devenite rivale, cele două mișcări ce urmăreau obiective contrare s-au înfruntat. În fața pretențiilor comuniste, opțiunea lui Mihailović a fost aceea de a-i menaja pe germani și chiar de a se alia cu italienii. Situația a devenit o adevărată harababură, amestecînd războiul de eliberare cu războiul civil, dușmăniile politice și urile etnice, supradeterminate de ocupația străină. Numeroase masacre au fost comise de toate părțile, fiecare încercînd să-și extermine adversarii direcți și să-și impună puterea sa populației.

Istoricii propun o cifră totală depășind cu puțin un milion de morți — la o populație de peste șaisprezece milioane de locuitori. Execuții, prizonieri împușcați, răniți lichidați și represalii de tot felul s-au ținut lanț, lucru cu atît mai ușor cu cît cultura balcanică s-a hrănit mereu cu dușmăniile dintre clanuri. Există totuși o diferență între masacrele comise de cetnici și cele comise de comuniști: cetnicii,

[82] Vladimir Dedijer, *Tito*, Belgrad, 1953; citat de B. Lazici.

care nu prea se supuneau autorității unei organizații centralizate — multe bande scăpau de sub controlul lui Mihailović —, masacrau civili mai mult pe criterii etnice decît politice. Comuniștii, în schimb, ascultau de motive vădit militare și politice; Milovan Djilas, unul din adjuncții lui Tito, a mărturisit mult mai tîrziu: „Eram exasperați de pretextele pe care le invocau țăranii pentru a se ralia cetnicilor: se temeau, spuneau ei, că le vor fi arse casele și că vor îndura și alte represalii. Această chestiune a fost ridicată la o întîlnire cu Tito și s-a propus soluția următoare: să-i facem pe țărani să înțeleagă că, dacă se alătură invadatorului [să notăm alunecarea de la «cetnic» (partizan iugoslav regalist) la «invadator»], o să le ardem și noi casele — atunci or să-și schimbe atitudinea. [...] Pînă la urmă, deși ezita, Tito a tranșat: «Bine, putem din cînd în cînd să ardem o casă ori un sat.» Mai tîrziu, Tito a dat ordine în acest sens — ordine mai hotărîte, prin simplul fapt că erau explicite."[83]

După capitularea italiană din septembrie 1943 și decizia lui Churchill de a oferi ajutorul aliat lui Tito mai degrabă decît lui Mihailović, apoi după crearea de către Tito a Consiliului Antifascist de Eliberare Națională a Iugoslaviei (AVNOJ) în decembrie 1943, comuniștii au căpătat un evident avantaj politic față de adversarii lor. La sfîrșitul lui 1944 și începutul lui 1945, partizanii comuniști se pregăteau să stăpînească întreaga Iugoslavie. La apropierea capitulării germane, Pavelić împreună cu armata sa, cu funcționarii și cu familiile lor — în total mai multe zeci de mii de persoane — au plecat în direcția frontierei austriece. Albgardiști sloveni și cetnici muntenegreni li s-au alăturat la Bleiburg, unde s-au predat cu toții trupelor engleze — care i-au dat pe mîna lui Tito.

Soldați, polițiști de tot felul au fost siliți să facă marșuri ale morții pe sute de kilometri de-a lungul Iugoslaviei. Prizonierii sloveni au fost duși în împrejurimile localității Kocevje din Slovenia, unde au fost lichidate între douăzeci și treizeci de mii de persoane.[84] Învinși, cetnicii nu au scăpat de răzbunarea partizanilor, care nu au făcut prizonieri. Milovan Djilas evocă sfîrșitul luptătorilor sîrbi fără a îndrăzni să intre în detaliile — desigur macabre — ale acestei ultime campanii: „Trupele lui Draža [Mihailović] au fost anihilate cam în același timp cu cele din Slovenia. Micile grupuri de cetnici care se întorceau în Muntenegru după înfrîngere povesteau despre noi orori. Nimeni n-a vrut, pe urmă, să mai vorbească despre toate acestea — nici măcar cei ce făceau mare caz de spiritul lor revoluționar —, ca și cum ar fi fost un coșmar îngrozitor."[85] Capturat, Draža Mihailović a fost judecat, condamnat la moarte și împușcat, la 17 iulie 1946. La „proces", mărturiile în favoarea lui provenite de la ofițeri din misiunile aliate, trimiși pe lîngă statul său major și care-i înfruntaseră pe germani împreună cu el, au fost, bineînțeles, respinse.[86] Imediat după război, Stalin i-a expus lui Milovan Djilas esența filozofiei sale: „Cine ocupă un teritoriu își impune acolo propriul său sistem social."

---

[83] Milovan Djilas, *Une guerre dans la guerre. Yougoslavie 1941–1945*, R. Laffont, 1980, p. 162.

[84] Paul Garde, *Vie et mort de la Yougoslavie*, Fayard, 1992.

[85] Milovan Djilas, *op. cit.*, pp. 443–444.

[86] Marele roman al lui Dobrica Ćosić, *Le Temps du mal* (L'Âge d'Homme, 1990, 2 vol.) explică bine extraordinara complexitate a haosului iugoslav.

La începerea războiului, comuniștii greci s-au găsit într-o situație asemănătoare cu a tovarășilor lor iugoslavi. La 2 noiembrie 1940, la cîteva zile după invadarea Greciei de către Italia, Nikos Zahariadis, secretarul Partidului Comunist Grec (KKE), închis din septembrie 1936, a lansat o chemare la rezistență: „Națiunea greacă duce azi un război de eliberare națională contra fascismului lui Mussolini. [...] Cu toții la luptă, fiecare la postul lui!"[87] Dar, pe 7 decembrie, un manifest al Comitetului Central clandestin revenea asupra acestei orientări, iar KKE revenea la linia oficială a Cominternului, cea a defetismului revoluționar. La 22 iunie 1941, reviriment spectaculos: KKE ordonă tuturor militanților săi să organizeze „lupta pentru apărarea Uniunii Sovietice și doborîrea jugului fascist străin".

Experiența clandestinității era pentru comuniști un atu important. La 16 iulie 1941, la fel ca toate celelalte partide comuniste, KKE a creat Frontul Național Muncitoresc de Eliberare (*Ergatiko Ethniko Apelevtherikos Metopo*, EEAM), ce regrupa trei organizații sindicale. La 27 septembrie, a apărut EAM (*Ethniko Apelevtherikos Metopo*). Acest Front de Eliberare Națională a fost brațul politic al comuniștilor. La 10 februarie 1942, se năștea ELAS (*Ellinikos Laikos Apelevtherikos Stratos*), Armata Populară de Eliberare Națională; primele grupe de partizani au fost organizate în mai, la inițiativa lui Aris Veluchiotis (Tanassis Klaras), un militant cu experiență, care semnase o declarație de pocăință ca să-și obțină eliberarea. Din acel moment, forțele efective ale ELAS au crescut fără încetare.

ELAS nu era singura organizație militară de rezistență. EDES (*Ethnikos Demokratikos Ellinikos Syndesmos*), Uniunea Națională Greacă Democratică, fusese fondată de militari și civili republicani în septembrie 1941; un colonel în retragere, Napoleon Zervas, comanda, și el, un detașament de partizani. A treia organizație, apărută în octombrie 1942, era EKKA (*Ethniki Kai Koiniki Apelevtherosis*, adică Mișcarea de Eliberare Națională și Socială), a colonelului Psarros. Fiecare organizație încerca să-și atragă de partea sa militanți și luptători din celelalte grupări.

Dar comuniștii, văzînd succesul și forța organizației ELAS, au plănuit, la rece, să-și impună dominația peste ansamblul rezistenței armate. Partizanii din EDES au fost de mai multe ori atacați, ca și EKKA, silită să-și disperseze forțele înainte de a se reconstitui. La sfîrșitul lui 1942, în Thessalia apuseană, la poalele munților Pind, maiorul Kostopulos (un transfug din EAM) și colonelul Safaris au format o unitate de rezistență în mijlocul unei zone dominate de EAM; ELAS a încercuit-o și i-a măcelărit pe luptătorii ce nu putuseră fugi ori au refuzat să se înroleze în ELAS. Căzut prizonier, Safaris a sfîrșit prin a accepta să devină șef de stat-major al ELAS.

Prezența unor ofițeri britanici veniți să ajute Rezistența greacă îi neliniștea pe șefii ELAS; comuniștii se temeau deja că englezii vor dori să impună restaurarea monarhiei. Exista însă o diferență de atitudine între ramura militară condusă de Veluchiotis și KKE propriu-zis, condus de Ghiorghios Siantos, care voia să ur-

---

[87] Christophe Chiclet, *Les Communistes grecs dans la guerre. Histoire du Parti communiste de Grèce de 1941 à 1949*, L'Harmattan, 1987.

meze linia Moscovei — o politică de alianță antifascistă. Pe moment, acțiunea englezilor a avut un efect pozitiv de vreme ce, în iulie 1943, misiunea lor militară a obținut semnarea unui fel de pact între cele trei formațiuni principale: ELAS, avînd la data aceea optsprezece mii de oameni, EDES, cu cinci mii, și EKKA, cu o mie.

Capitularea italiană din 8 septembrie a modificat imediat situația. S-a declanșat un război fratricid. Germanii au lansat o ofensivă violentă contra EDES, forțînd-o să se retragă și să ajungă în fața unor puternice batalioane ELAS, care-au încercat atunci să nimicească forțele EDES. Hotărîrea de a se debarasa de EDES a fost luată de conducerea KKE, care voia să exploateze noua situație pentru a contracara politica engleză. După patru zile de luptă, partizanii comandați de Zervas au izbutit să scape din încercuire.

Acest război civil în interiorul războiului de eliberare națională le oferea germanilor mari posibilități de manevră, trupele lor atacînd pe rînd organizațiile de rezistență.[88] Drept urmare, aliații au luat inițiativa de a pune capăt războiului civil: luptele dintre ELAS și EDES au încetat în februarie 1944 și un acord a fost semnat la Plaka. Acordul avea să fie efemer: cîteva săptămîni mai tîrziu, ELAS ataca EKKA colonelului Psarros care, după cinci zile de luptă, era învins și făcut prizonier. Psarros și ofițerii săi au fost masacrați; Psarros însuși a fost decapitat.

Acțiunea comuniștilor a avut drept consecință demoralizarea rezistenței și discreditarea EAM; în mai multe regiuni, ura împotriva lor era atît de mare, încît unii partizani au intrat în batalioanele de securitate organizate de germani. Acest război civil nu s-a încheiat decît atunci cînd ELAS a acceptat să colaboreze cu guvernul grec din exil (la Cairo). În septembrie 1944, șase reprezentanți ai EAM-ELAS au devenit membri ai guvernului de unitate națională prezidat de Ghiorghios Papandreu. La 2 septembrie, în timp ce germanii începeau să se retragă din Grecia, ELAS și-a lansat trupele pentru cucerirea Peloponesului, care, din cauza prezenței Batalioanelor de Securitate, scăpa de sub controlul său. Orașele și tîrgurile cucerite au fost „pedepsite". La Meligala, 1 400 de bărbați, femei și copii, precum și vreo 50 de ofițeri și subofițeri din Batalioanele de Securitate au fost masacrați.

Nimic nu părea să mai stea în calea hegemoniei EAM-ELAS. Totuși, eliberată pe 12 octombrie, Atena le scăpa, din cauza debarcării trupelor britanice la Pireu. Conducerea KKE a ezitat atunci să angajeze o încercare de forță. Accepta ea regula jocului din guvernul de coaliție? Nu e deloc sigur. Refuzînd să demobilizeze milițiile ELAS, așa cum îi ceruse guvernul, Iannis Zegvos, ministrul comunist al Agriculturii, cerea în schimb dizolvarea unităților aflate sub ordinele guvernului. La 4 decembrie, patrulele ELAS au intrat în Atena, ciocnindu-se cu forțele guvernamentale. A doua zi, aproape întreaga capitală căzuse sub controlul ELAS, care avea aici o forță de 20 000 de oameni; britanicii însă au rezistat, contînd pe sosirea de întăriri. La 18 decembrie, ELAS a atacat de asemenea forțele EDES în Epir. În paralel cu luptele, comuniștii au declanșat o sîngeroasă epurare antiregalistă.

[88] ELAS a acuzat EDES că a semnat un armistițiu cu germanii, acuzație nefondată.

Ofensiva lor a fost totuși stăvilită; s-au resemnat atunci să semneze, la o conferință întrunită la Varkiza, un acord privind dezarmarea ELAS. În realitate, multe arme și muniții au fost ascunse cu grijă. Aris Veluchiotis, unul din principalii șefi, a respins acordurile de la Varkiza și a optat pentru rezistență împreună cu o sută de oameni, apoi a trecut în Albania, sperînd să poată relua lupta armată. Întrebat care sînt cauzele înfrîngerii EAM-ELAS, Veluchiotis a răspuns direct: „Pentru că n-am ucis destul. Englezul era interesat de această răscruce de drumuri numită Grecia; dacă i-am fi ucis prietenii pînă la unul, n-ar fi putut debarca nicăieri. Dar ceilalți mă numeau ucigaș: uite unde ne-au adus!... Revoluționarii izbîndesc atunci cînd rîurile sînt roșii de sînge, și sîngele merită să fie vărsat dacă răsplata este perfecționarea societății umane."[89] Fondatorul ELAS, Aris Veluchiotis, și-a găsit moartea în cursul unei lupte din Thessalia, în iunie 1953, la cîteva zile după ce fusese exclus din KKE. La înfrîngerea EAM-ELAS, drept reacție, ura acumulată împotriva comuniștilor și a aliaților lor a răbufnit. Detașamentele paramilitare au asasinat numeroși militanți; mulți alții au fost închiși; conducătorii erau în general deportați pe insule.

Nikos Zahariadis, secretarul general al KKE, revenise în luna mai din Germania, unde fusese deportat la Dachau. Primele lui declarații anunțau limpede politica KKE: „Ori ne întoarcem la un regim asemănător dictaturii monarho-fasciste, dar mai dur decît ea, ori lupta de eliberare națională a EAM va fi încununată cu instituirea în Grecia a unei democrații populare." Grecia epuizată nu avea nici o șansă de a cunoaște pacea civilă. În octombrie, al VII-lea Congres al partidului aproba obiectivul definit de Zahariadis. În prima etapă trebuia să se obțină plecarea trupelor britanice. În ianuarie 1946, URSS și-a arătat interesul pentru Grecia interpelînd Consiliul de Securitate al ONU în legătură cu primejdia reprezentată de prezența engleză în această țară. La 12 februarie, sigur de înfrîngerea sa în apropiatele alegeri generale — de altfel recomanda boicotul lor —, KKE s-a hotărît să organizeze o insurecție, cu susținerea comuniștilor iugoslavi.

În decembrie avusese loc o întîlnire între membrii Comitetului Central al KKE și ofițerii iugoslavi și bulgari. Comuniștii greci primiseră asigurarea că vor putea folosi Albania, Iugoslavia și Bulgaria ca baze logistice. Timp de trei ani, luptătorii comuniști s-au putut refugia în aceste țări; tot aici au fost îngrijiți răniții și s-a stocat echipamentul militar. Toate aceste preparative s-au desfășurat la cîteva luni după crearea Cominformului și se pare că insurecția comuniștilor greci se încadra perfect în noua politică a Kremlinului. La 30 martie 1946, KKE și-a asumat răspunderea de a declanșa un al treilea război civil. Primele atacuri ale Armatei Democratice (AD), creată la 28 octombrie 1946 și condusă de generalul Markos Vafiadis, au fost concepute după același model; de regulă, posturile de poliție erau atacate, ocupanții lor exterminați, iar notabilii executați. De-a lungul întregului an 1946, KKE a continuat, simultan, să acționeze pe față.

În primele luni ale lui 1947, generalul Markos și-a intensificat acțiunea: satele atacate se numărau cu zecile, sute de țărani au fost executați. Recrutarea forțată

---

[89] Citat de Evan Averoff-Tossizza, *Le Feu et la hache. Grèce 1946–1949*, Éditions de Breteuil, 1973. Autorul pare să-l cunoască perfect pe acest student ajuns avocat în baroul din Atena.

umfla efectivele AD.[90] Cînd un sat se împotrivea, era supus la represalii; de exemplu, un sat din Macedonia și-a plătit scump reticențele: patruzeci și opt de case au fost arse, doisprezece bărbați, șase femei și doi copii mici au fost executați. Începînd cu martie 1947, președinții de consilii municipale au fost sistematic asasinați, ca și preoții. În martie, erau deja patru sute de mii de refugiați. Politica terorii a provocat o contrateroare: militanți comuniști sau de stînga au fost uciși de grupuri de extremă dreaptă.

În iunie 1947, după o călătorie la Belgrad, Praga și Moscova, Zahariadis a anunțat apropiata constituire a unui guvern „liber". Comuniștii greci păreau să creadă că pot merge pe calea urmată de Tito cu patru ani înainte. Acest „guvern" a fost constituit „oficial" în decembrie. Iugoslavii au ajuns chiar să ofere voluntari — aproape zece mii! — recrutați din armata lor.[91] Numeroase rapoarte de anchetă ale Comisiei Speciale a Națiunilor Unite pentru Balcani au precizat anvergura acestui ajutor pentru Armata Democratică. Ruptura Tito–Stalin din primăvara lui 1948 a avut consecințe directe pentru comuniștii greci. Ajutorul a continuat să le vină pînă în toamnă, dar Tito s-a dezangajat treptat, mergînd pînă la închiderea frontierei. În timpul verii, cînd forțele guvernamentale susțineau o mare ofensivă, șeful comuniștilor albanezi, Enver Hodja, a fost nevoit să-și închidă și el granița. Comuniștii greci erau din ce în ce mai izolați, iar disensiunile interne s-au înmulțit. Totuși, luptele au continuat pînă în august 1949. Numeroși luptători s-au retras în Bulgaria înainte de a se refugia în toată Europa de Est, în special în România și în URSS. La Tașkent, capitala Uzbekistanului, au sosit mii de refugiați, printre care 7 500 de comuniști. După înfrîngerea sa, în exil, KKE a cunoscut un șir de epurări, pînă ce, în septembrie 1955, conflictul între partizanii și opozanții lui Zahariadis s-a transformat în confruntare violentă; armata sovietică a trebuit să intervină pentru a restabili ordinea și au fost sute de răniți.[92]

Primirea în URSS a învinșilor din războiul civil grec e cu atît mai paradoxală cu cît Stalin lichidase deja, în bună măsură, vechea comunitate greacă ce trăia de veacuri în Rusia și care, în 1917, era evaluată la 500 000–700 000 de persoane, majoritatea în Caucaz și pe litoralul Mării Negre. În 1939, nu mai erau decît 410 000, și doar 177 000 în 1960. Începînd cu decembrie 1937, 285 000 de greci care locuiau în marile orașe au fost deportați în Arhanghelsk, Republica Komi și Siberia de Nord-Est. Alții s-au putut întoarce în Grecia. În aceeași epocă, au fost lichidați în URSS A. Haitas, fost secretar al Partidului Comunist Grec (KKE), și pedagogul J. Jordinis. În 1944, zece mii de greci din Crimeea, supraviețuitori ai înfloritoarei comunități de odinioară, au fost deportați în Kirghizia și Uzbekistan, sub acuzația că au avut o atitudine progermană în timpul războiului. La 30 iunie 1949, într-o singură noapte, treizeci de mii de greci din Georgia au fost deportați

---

[90] În aprilie, Armata Democratică număra șaisprezece mii de partizani.

[91] Irène Lagani, „Les Communistes des Balkans et la guerre civile grecque", *Communisme*, nr. 9, 1986.

[92] Nikos Marantzidis, „La deuxième mort de Nikos Zachariadis: itinéraire d'un chef communiste", *Communisme*, numerele 29–31, 1992.

în Kazahstan. În aprilie 1950, totalitatea grecilor din Batumi au avut o soartă asemănătoare.

Copiii greci și Minotaurul sovietic

În timpul războiului civil din 1946–1948, comuniștii greci au făcut în toate zonele controlate de ei un recensămînt al copiilor de ambe sexe între trei și paisprezece ani. În martie 1948, acești copii au fost adunați în regiunile de graniță și mai multe mii au fost duși în Albania, Iugoslavia și Bulgaria. Sătenii au încercat să-și salveze copiii ascunzîndu-i în păduri. Crucea Roșie, cu foarte multă greutate, a reușit să numere 28 296. În vara lui 1948, ruptura Tito–Cominform devenind un fapt împlinit, o parte din copii (11 600), care erau reținuți în Iugoslavia, au fost transferați, în ciuda protestelor guvernului grec, în Cehoslovacia, Ungaria, România și Polonia. La 17 noiembrie 1948, a III-a Adunare a ONU a votat o rezoluție condamnînd răpirea copiilor greci. În noiembrie 1949, Adunarea Generală a ONU a cerut înapoierea copiilor. Toate hotărîrile ONU ce au urmat au rămas, ca și precedentele, fără răspuns: regimurile comuniste vecine se încăpățînau să pretindă că acești copii găseau în țările gazdă condiții de viață mai bune decît în Grecia; într-un cuvînt, voiau să se creadă că această deportare era un act umanitar.

Exilul copiilor s-a desfășurat însă în asemenea condiții de mizerie, de subalimentare și de epidemii încît mulți au murit. Adunați în „sate pentru copii", ei trebuiau să urmeze cursuri de instruire politică în afară de instruirea generală. De la treisprezece ani, erau siliți să execute munci grele, de pildă desecarea regiunilor mlăștinoase din Hartchag, în Ungaria. Gîndul ascuns al șefilor comuniști era să formeze o nouă generație de militanți absolut devotați. Eșecul a fost total: în 1956, un grec pe nume Constantinides avea să cadă alături de unguri, luptînd contra rușilor. Alții au izbutit să fugă din Germania răsăriteană.

Între 1950–1952, doar 684 de copii au fost înapoiați Greciei. În august 1963, 4 000 de copii (printre care unii născuți în țările comuniste) fuseseră repatriați. În Polonia, comunitatea greacă număra mai multe mii de membri la începutul anilor '80. Unii au aderat la sindicatul *Solidarnosc* și au fost închiși după lovitura de stat a generalului Jaruzelski. După 1989, o dată cu democratizarea în curs, mai multe mii de greci din Polonia s-au întors în Grecia. (*La Question grecque devant les Nations unies*, raport al Comisiei Speciale pentru Balcani, 1950.)

În celelalte țări ale Europei Occidentale, ispita comuniștilor de a pune mîna pe putere singuri, profitînd de Rezistență și de eliberare, a fost rapid descurajată de prezența armatelor anglo-americane și, de la sfîrșitul lui 1944, de directiva lui Stalin ce ordona comuniștilor să ascundă armele și să aștepte o ocazie mai bună pentru a lua puterea. E ceea ce apare cum nu se poate mai clar din întîlnirea de la Kremlin, la 19 noiembrie 1944, dintre Stalin și Maurice Thorez, secretarul general al Partidului Comunist Francez, care, după ce petrecuse perioada războiului în URSS, se pregătea să revină în Franța.[93]

[93] Philippe Buton, „L'entretien entre Maurice Thorez et Joseph Staline du 19 novembre 1944. Méthodologie et historiographie de la stratégie communiste à la Libération", *Communisme*, numerele 45–46, 1996.

După război, și cel puțin pînă la moartea lui Stalin (în 1953), moravurile violente și teroarea instaurate în sînul Cominternului înainte de război s-au menținut în mișcarea comunistă internațională. În Europa de Est, reprimarea disidenților, reali sau presupuși, a fost intensă, mai ales în cursul proceselor trucate de mare spectacol (vezi capitolul lui Karel Bartosek). Apogeul acestei terori a fost atins în timpul crizei dintre Tito și Stalin, în 1948. Refuzînd să se supună și înfruntînd cu succes atotputernicia lui Stalin, Tito a fost desemnat ca un nou Troțki. Stalin a încercat să-l asasineze și pe el, dar Tito era prudent și se bucura de protecția propriului său aparat de stat. Neputînd să-l lichideze pe Tito, partidele comuniste din toată lumea s-au dedat la un șir de asasinate politice simbolice și au exclus din rîndurile lor „titoiști" ce au servit drept țapi ispășitori. Printre primele victime expiatorii s-a numărat secretarul general al Partidului Comunist Norvegian, Peder Furubotn, un vechi cominternist care, după o lungă ședere la Moscova, reușise să-și salveze pielea întorcîndu-se în Norvegia în 1938. La 20 octombrie 1949, la o ședință de partid, un om al sovieticilor, un anume Strand Johansen, l-a acuzat pe Furubotn de titoism. Mizînd pe autoritatea sa în partid, Furubotn a convocat Comitetul Central la 25 octombrie, anunțînd demisia sa și pe a echipei sale dacă nu au loc imediat noi alegeri pentru Comitetul Central, iar acuzațiile împotriva lui nu sînt examinate de o comisie internațională. Adversarii lui Furubotn erau luați prin surprindere. A doua zi, spre stupoarea generală, Johansen și mai mulți pistolari de-ai săi au pătruns în sediul Comitetului Central, de unde, cu revolverul în mînă, i-au expulzat pe adepții secretarului general. Apoi au organizat o ședință unde s-a votat excluderea din partid a lui Furubotn care, cunoscînd metodele sovietice, se baricadase acasă împreună cu prietenii săi, înarmați. În urma acestui adevărat balamuc demn de un film polițist, PCN și-a pierdut majoritatea militanților. Cît despre Johansen, pe care agenții sovietici l-au manipulat de la un capăt la altul, a înnebunit.[94]

Ultimul act al acestei perioade de teroare din mișcarea comunistă internațională s-a jucat în 1957. Imre Nagy, comunistul ungur care pentru o vreme a condus revolta din 1956 de la Budapesta (vezi capitolul lui Karel Bartosek), se refugiase la ambasada Iugoslaviei de unde nu voia să iasă, temîndu-se pentru viața sa. În urma unor manevre perfide, sovieticii au izbutit să pună mîna pe el și au decis să-l judece în Ungaria. Partidul Comunist Ungar însă, nedorind să poarte singur răspunderea pentru acest asasinat legal, a profitat de ținerea la Moscova, în noiembrie 1957, a primei Conferințe mondiale a partidelor comuniste, pentru a-i face să voteze moartea lui Nagy pe șefii comuniști prezenți, printre care francezul Maurice Thorez și italianul Palmiro Togliatti — dar cu excepția notabilă a polonezului Gomułka. Nagy a fost condamnat la moarte și spînzurat la 16 iunie 1958.[95]

---

[94] Torgrim Titlestad, *I Stalins Skygge. Kampen om NKP 1945–1949*, Fagbokforlaget, Bergen, 1997.

[95] Federigo Argentieri, „Quando il PCI condannò a morte Nagy", *Micromega*, nr. 4, 1992.

2
Umbra NKVD-ului în Spania
de Stéphane Courtois și Jean-Louis Panné

La 17 iulie 1936, sub conducerea generalului Franco, militarii spanioli din Maroc s-au ridicat împotriva guvernului republican. A doua zi, revolta s-a întins pe continent. În replică, pe 19, în numeroase orașe (Madrid, Barcelona, Valencia, Bilbao), s-a declanșat greva generală și au fost mobilizate clasele populare. Acest război civil mocnea de cîteva luni. La alegerile din 16 februarie 1936, Frontul Popular cîștigase la limită: dreapta obținuse 3 997 000 de voturi (132 deputați), centriștii 449 000, iar Frontul Popular 4 700 000 (267 deputați). Socialiștii aveau 89 deputați, Stînga Republicană 84, Uniunea Republicană 37, Partidul Comunist Spaniol (PCE) 16, POUM (Partidul Muncitoresc de Unificare Marxistă, născut din fuziunea în 1935 a Blocului Muncitoresc-Țărănesc condus de Joaquin Maurin și a Stîngii Comuniste conduse de Andreu Nin), unul singur. Una din forțele principale din Spania nu era reprezentată: anarhiștii din Confederația Națională a Muncii (CNT) și din Federația Anarhistă Iberică (1 577 547 aderenți față de 1 444 474 ai Partidului Socialist și ai Uniunii Generale a Muncii[1]), în conformitate cu doctrina lor, nu prezentaseră candidați, dar voturile lor și ale simpatizanților lor au fost hotărîtoare pentru victoria Frontului Popular. Cu șaisprezece aleși, PCE era reprezentat mult peste forța sa reală: 40 000 de membri revendicați, în fapt cel mult vreo 10 000 care pilotau organizații satelite întrunind ceva peste 100 000 de aderenți.

O stîngă divizată și compozită, o dreaptă puternică și o extremă dreaptă hotărîtă (Falanga), agitație urbană (greve) și rurală (ocuparea pămînturilor), o armată cu prerogative importante, un guvern slab, diverse comploturi, o violență politică mereu crescîndă — totul a concurat la declanșarea unui război civil pe care mulți îl doreau. Acest război a îmbrăcat de la-nceput o dimensiune specială: la scara Europei, a simbolizat înfruntarea dintre statele fasciste și cele democrate. O dată cu intrarea în cursă a Uniunii Sovietice, efectul de polarizare dreapta/stînga s-a amplificat.

Linia generală a comuniștilor

Cominternul se preocupase puțin de situația spaniolă, care nu i-a atras atenția decît după căderea monarhiei, în 1931, și mai ales după revolta muncitorească din

[1] Statistică a Direcției Generale a Siguranței comunicată în Parlament de Miguel Maura, fostul ministru de Interne, în toamna lui 1934; *cf.* Joaquin Maurin, *Le Communisme en Espagne*, New York, 1964. În ce privește raporturile de forțe, vezi de asemenea Gerald Brenan, *Le Labyrinthe espagnol. Origines sociales et politiques de la guerre civile*, Champ libre, 1984.

Asturii, în 1934. Statul sovietic nu era nici el mai interesat, de vreme ce recunoașterea reciprocă dintre cele două țări s-a produs abia în august 1936, după izbucnirea războiului civil, cînd URSS tocmai semnase pactul de „neintervenție" adoptat de Anglia și Franța[2] în iulie, în speranța de a împiedica internaționalizarea războiului civil. La 27 august, ambasadorul sovietic Marcel Israelevici Rosenberg își începea misiunea.

Pentru a cîștiga influență, comuniștii au propus fuziunea dintre partidul lor și partidul socialist. Această tactică a avut un prim succes doar la nivelul organizațiilor de tineret, prin constituirea, la 1 aprilie 1936, a Tineretului Socialist Unificat, apoi un al doilea succes, la 26 iunie 1937, prin crearea Partidului Socialist Unificat din Catalonia.

În guvernul Largo Caballero, instalat în septembrie 1936, PCE nu dispunea, așadar, decît de doi miniștri: Jesús Hernández la Instrucția Publică și Vincente Uribe la Agricultură. Dar, foarte curînd, sovieticii au căpătat o mare influență în guvern. Datorită simpatiilor de care se bucura pe lîngă unii membri ai săi (Alvarez del Vayo, Juan Negrin), Rosenberg s-a impus ca un fel de viceprim-ministru, participînd la ședințele Consiliului de Miniștri; Rosenberg deținea un atu important, căci URSS era dispusă să le furnizeze arme republicanilor.

Această intervenție a partidului-stat sovietic în afara cîmpului său de acțiune obișnuit iese puternic în evidență; ea are loc într-un moment de răscruce, la aproape douăzeci de ani de la cucerirea puterii de către bolșevici, într-un context internațional ce-i va permite curînd, în două etape succesive (1939–1941 și 1944–1945), să-și extindă puterea în Europa Centrală și Răsăriteană. În Spania, combinația de mișcare socială profundă, evocîndu-le pe cele născute din primul război mondial, și de război civil rus deschide un cîmp de intervenție nesperat. Spania anilor 1936–1939 face figură de laborator pentru sovietici: întăriți de experiența acumulată, ei își desfășoară aici întreaga panoplie politică și experimentează tehnici ce vor fi reluate la începutul celui de-al doilea război mondial și generalizate la sfîrșitul său. Obiectivele lor sînt multiple, dar cel mai urgent e acela de a face ca Partidul Comunist Spaniol (pilotat de serviciile Cominternului și ale NKVD) să obțină controlul puterii de stat, pentru ca republica spaniolă să urmărească îndeaproape dezideratele Moscovei. Un asemenea obiectiv implică instaurarea metodelor sovietice, în primul rînd omniprezența sistemului polițienesc și lichidarea tuturor forțelor necomuniste.

În 1936, Ercoli — comunistul italian Palmiro Togliatti —, unul din conducătorii Cominternului, a definit trăsăturile originale ale războiului civil, calificîndu-l drept „război național revoluționar". După el, revoluția spaniolă, populară, națională și antifascistă, impunea comuniștilor noi sarcini: „Poporul spaniol rezolvă sarcinile revoluției burgheze democratice într-un nou mod." Foarte curînd, Togliatti i-a desemnat pe dușmanii acestei concepții despre revoluția spaniolă: conducătorii republicani și „chiar ai Partidului Socialist", „elementele care, sub

[2] Léon Blum i se raliase împotriva voinței sale, sub dubla presiune a Angliei și a radicalilor care se temeau de riscul unui război cu Germania. Blum a fost pe punctul de-a demisiona, însă a fost sfătuit să renunțe de către ambasadorul spaniol, socialistul Fernando Los Rios.

masca principiilor anarhismului, slăbesc coeziunea și unitatea Frontului Popular prin proiecte premature de «colectivizare» forțată"... Togliatti a fixat un obiectiv: hegemonia comunistă, obiectiv realizabil prin crearea „unui front unic al partidelor socialist și comunist, a unei organizații unice a tineretului muncitor, a unui partid unic al proletariatului în Catalonia [PSUC], prin transformarea partidului comunist într-un mare partid de mase"[3]. În iunie 1937, Dolores Ibarruri — comunistă spaniolă mai cunoscută sub numele de „La Pasionaria" și devenită celebră prin îndemnurile ei la rezistență — a propus un nou obiectiv: „o republică democratică și parlamentară de *tip nou*"[4].

Imediat după *pronunciamento*-ul franchist, Stalin a dovedit o relativă indiferență față de situația spaniolă, cum a consemnat Jef Last, însoțitorul lui André Gide la Moscova, în vara lui 1936: „Am fost indignați să găsim acolo o totală lipsă de interes pentru evenimentele din Spania. La nici o adunare nu se vorbea despre ele și, atunci cînd am abordat subiectul într-o discuție particulară, toți păreau că evită cu grijă să emită o părere personală."[5] Totuși, după două luni, și văzînd evoluția evenimentelor, Stalin a înțeles ce avantaje poate avea în dublul plan al diplomației și al propagandei. Aliniindu-se la politica de „neintervenție", URSS se integra mai mult în concertul națiunilor și astfel putea încerca să favorizeze o mai mare autonomie a Franței față de Marea Britanie. În paralel, URSS se angaja în secret să furnizeze arme și ajutor militar republicii spaniole, și spera să exploateze posibilitățile pe care le oferea guvernul Frontului Popular din Franța, dispus să colaboreze cu serviciile sovietice pentru organizarea ajutorării materiale a republicanilor spanioli. Urmînd instrucțiunile lui Léon Blum, Gaston Cusin, subșef de cabinet la Ministerul de Finanțe, s-a întîlnit cu oficialități și emisari sovietici care, stabiliți la Paris, organizau de aici transportul de arme și recrutarea de voluntari pentru Spania. Dacă statul sovietic pretindea că se ține deoparte, Cominternul în schimb și-a mobilizat toate secțiunile în favoarea Spaniei republicane, transformînd lupta acesteia într-un formidabil vector de propagandă antifascistă, deosebit de profitabilă pentru mișcarea comunistă.

În interiorul Spaniei, tactica comunistă a constat în ocuparea a tot mai multe poziții, pentru a „orienta" politica guvernului republican în sensul politicii partidului-stat sovietic, care avea interes să exploateze la maximum situația de război. Julian Gorkin, unul din conducătorii POUM, a fost probabil primul care a arătat legătura dintre politica sovietică în Spania republicană și instaurarea democrațiilor populare într-un eseu intitulat *España, primer ensayo de democracia popular* (Buenos Aires, 1961); acolo unde Gorkin vede aplicarea unei linii politice predeterminate, istoricul spaniol Antonio Elorza consideră că politica comunistă în Spania derivă mai curînd din „concepția monolitică, și nu pluralistă, a relațiilor politice din cadrul Frontului Popular și din rolul partidului [ce] tinde în mod natural să transforme alianța într-o platformă pentru a dobîndi hegemonia". Totuși, Antonio Elorza insistă asupra a ceea ce va deveni o constantă a politicii comu-

[3] M. Ercoli, *Particularités de la révolution espagnole*, Bureau d'éditions, 1936.

[4] Dolorès Ibarruri, *Pour la victoire. Articles et discours, 1936–1938*, ESI, 1938.

[5] Jef Last, *Lettres d'Espagne*, Gallimard, 1939.

niste: să impună hegemonia PCE tuturor antifasciştilor, „nu numai împotriva inamicului fascist exterior, dar şi împotriva opoziţiei interne". Elorza adaugă: „Prin aceasta, proiectul este un precedent direct al strategiei de cucerire a puterii în aşa-zisele democraţii populare."[6]

Acest proiect era pe punctul de a reuşi cînd, în septembrie 1937, Moscova s-a gîndit să organizeze alegeri: sistemul de liste unice trebuia să-i permită PCE să profite de acest „plebiscit naţional". Proiectul, inspirat şi urmărit cu atenţie de Stalin, viza instaurarea unei „republici democratice de tip nou". El prevedea eliminarea miniştrilor ostili politicii comuniste. Dar tentativa a eşuat din cauza opoziţiei aliaţilor PCE şi a evoluţiei alarmante a situaţiei republicanilor după eşecul ofensivei lor de la Teruel, din 15 decembrie 1937.

„Consilieri" şi agenţi

Din momentul în care Stalin a decis că terenul spaniol reprezenta o ocazie favorabilă pentru URSS şi că era util să intervină, Moscova a trimis în Spania un important contingent de cadre depinzînd de foruri foarte diverse. Au fost mai întîi consilierii militari, al căror număr va fi în permanenţă între 700 şi 800, iar în total 2 044 (potrivit unei surse sovietice); printre ei, viitorii mareşali Konev şi Jukov, sau generalul V.E. Goriev, ataşat militar la Madrid. Moscova şi-a mobilizat de asemenea cominterniştii, „emisari" (oficiali sau oficioşi) de un alt soi. Unii se găseau deja în Spania, precum argentinianul Vittorio Codovilla care, de la începutul anilor '30, a jucat un rol important în PCE şi l-a condus efectiv, ungurul Ernő Gerő (supranumit „Pedro"), care după război avea să devină unul din stăpînii Ungariei comuniste, italianul Vittorio Vidali (bănuit că în 1929 a participat la asasinarea liderului comunist şi studenţesc Julio Antonio Mella), care în ianuarie 1937 va deveni primul comisar politic al Regimentului 5, organizat de comunişti, bulgarul Minev-Stepanov, care lucrase în secretariatul lui Stalin între 1927–1929, italianul Palmiro Togliatti, sosit în iulie 1937 ca reprezentant al Cominternului. Alţii au făcut în Spania turnee de inspecţie, precum comunistul francez Jacques Duclos.

În paralel, Moscova a trimis în Spania un puternic contingent din serviciile sale speciale: V. A. Antonov-Ovseenko[7] — care a condus asaltul Palatului de Iarnă din Petrograd în octombrie 1917 —, sosit la Barcelona pe 1 octombrie 1936, Aleksandr Orlov (pe numele adevărat L. Feldbin), şef al NKVD din Spania, polonezul Arthur Stacevski, fost ofiţer în Armata Roşie, acum ataşat comercial, generalul Ian Berzin, şeful serviciilor secrete ale Armatei Roşii, Mihail Koltov,

[6] Antonio Elorza, „Le Front populaire espagnol à travers les archives du Komintern", *Une histoire en révolution? Du bon usage des archives, de Moscou et d'ailleurs*, Éditions universitaires de Dijon, 1996.

[7] Fiul său, istoric, a declarat la televiziunea catalană: „Majoritatea celor aflaţi în post în Spania, militari, consilieri, generali, piloţi, erau agenţi NKVD"; *cf.* filmul lui Llibert Ferri şi Dolorès Genovès, *Opération Nikolai*, 1992.

redactor la *Pravda* și purtător de cuvînt ocult al lui Stalin, care s-a instalat la Ministerul de Război. Leonid Eitingon, comandantul forțelor Securității Statului (NKVD), și Pavel Sudoplatov, subordonatul său, au mers de asemenea la Barcelona; aici, începînd din 1936, Eitingon a fost însărcinat cu operațiunile teroriste; Sudoplatov a sosit abia în 1938.[8] Într-un cuvînt, cînd Stalin s-a decis să intervină în Spania, a concentrat aici un întreg stat-major capabil să acționeze coordonat în domenii multiple. Se pare că în noaptea de 14 septembrie 1936, Iagoda, șeful NKVD, i-a convocat la Lubianka pe toți participanții la intervenția comunistă din Spania. Obiectivele: să-i combată pe franchiști și pe agenții germani și italieni, cît și să-i țină sub control și să-i neutralizeze pe adversarii comuniștilor și ai URSS din interiorul taberei republicane. Intervenția sovietică trebuia să fie cît se poate de secretă și de camuflată, pentru a nu compromite guvernul sovietic. După generalul Krivițki, șeful serviciilor externe ale NKVD în Europa Occidentală, din aproximativ 3 000 de sovietici prezenți în Spania, doar vreo 40 au luptat efectiv, ceilalți fiind consilieri militari, politici sau spioni.

Mai întîi, sovieticii și-au concentrat efortul pe Catalonia. În septembrie 1936, Comisariatul General al Ordinii Publice din Catalonia, infiltrat deja de comuniști, a creat prin decret în cadrul serviciilor secrete catalane (SSI) un GRUPO DE INFORMACIÓN condus de un anume Mariano Gomez Emperador; acest serviciu oficial, unde vor lucra curînd peste cincizeci de persoane, era de fapt o antenă camuflată a NKVD. În paralel, Partidul Socialist Unificat din Catalonia — nume ales de comuniști — a creat un *Servicio Extranjero* cu baza în camera 340 a hotelului Colon din Plaza de Catalunya, însărcinat să-i țină sub observație pe toți comuniștii străini dornici să lupte în Spania și care tranzitau prin Barcelona; or, și acest serviciu era controlat îndeaproape de NKVD și servea pentru a-i camufla activitățile.

Un om aparținînd celor două servicii s-a dovedit a fi șeful local al NKVD, subordonat direct lui Orlov și lui Gerő: Alfredo Hertz. Comunist german a cărui identitate adevărată rămîne incertă, Hertz s-a infiltrat în *Cuerpo de Investigación y Vigilancia* al guvernului local și controla serviciul de pașapoarte, așadar intrările în și ieșirile din Spania; era autorizat să folosească Gărzile de Asalt, trupele de elită ale poliției. Prin rețeaua sa instalată la Comisariatul Ordinii Publice din Catalonia, Hertz primea informații de la alte partide comuniste — liste negre cu antifasciști de alte culori politice, denunțuri despre unii comuniști critici, date biografice furnizate de serviciile de cadre din fiecare partid comunist — și le transmitea la *Departamento de Estado* condus de comunistul Victorio Sala. Hertz și-a creat propriul său serviciu, *Il Servicio Alfredo Hertz*, care, sub acoperire legală, era o poliție politică paralelă, formată din comuniști străini și spanioli. Sub conducerea lui s-au întocmit un fișier al tuturor străinilor din Catalonia (apoi din toată Spania) și liste negre cu opozanți ce trebuiau eliminați. Într-o primă etapă, din septembrie pînă în decembrie 1936, persecutarea opozanților nu a fost siste-

[8] În memoriile sale, Pavel Sudoplatov notează acest gînd semnificativ: „Spania a fost într-un fel «grădinița de copii» unde au căpătat formă toate operațiunile noastre de spionaj viitoare" (*Missions spéciales*, Le Seuil, 1994, p. 59).

matică. Apoi, treptat, NKVD a stabilit un adevărat plan de reprimare a celorlalte forțe politice din republică. Erau vizați cu prioritate social-democrații, anarho-sindicaliștii, troțkiștii, comuniștii heterodocși sau disidenți. E drept că mulți dintre acești „dușmani“ erau critici față de comuniști, respingînd voința lor de hegemonie și subordonarea lor față de URSS. Bineînțeles — ca întotdeauna în astfel de situații —, răzbunările personale nu au fost străine de reprimare.[9]

Metodele polițienești cele mai banale ca și cele mai sofisticate au fost aplicate de agenți cu dublă sau triplă identitate. Prima sarcină a acestor polițiști foarte politici a fost „colonizarea“ administrației republicane, de la armată pînă la poliție. Această acaparare progresivă a posturilor-cheie, infiltrarea lor, se baza pe faptul că URSS furniza arme republicanilor, cerînd în schimb compensații politice. Contrar practicii adoptate de Hitler sau Mussolini față de naționaliști, URSS n-a dat nimic pe datorie republicanilor, iar armele trebuiau plătite anticipat din rezerva de aur a Băncii spaniole, pe care agenții sovietici au izbutit s-o aducă pînă în URSS; fiecare livrare de arme era o posibilitate de șantaj exploatată de comuniști.

Julian Gorkin dă un exemplu izbitor al acestui amestec dintre război și politică: la începutul lui 1937, Largo Caballero, șeful guvernului spaniol, susținut de Manuel Azaña (președintele republicii), îl autorizase pe Luis Araquistain (ambasador la Paris) să înceapă negocieri secrete cu ambasadorul italian la Londra, Dino Grandi, și cu Hjalmar Schacht, bancherul lui Hitler, sub autoritatea lui Léon Blum și a lui Anthony Eden, pentru a pune capăt războiului. Avertizați de Alvarez del Vayo, ministrul de Externe filocomunist, comuniștii spanioli au decis, de conivență cu principalii șefi ai serviciilor sovietice, să-l elimine pe Caballero, interzicînd astfel orice soluție negociată a conflictului, pe baza retragerii soldaților italieni și germani.[10]

„După calomnii... un glonte în ceafă“, Victor Serge

Iată ce i-a declarat Victor Serge, scriitor ruso-belgian eliberat din URSS în aprilie 1936, lui Julian Gorkin atunci cînd l-a întîlnit în 1937, avertizîndu-l astfel pe militantul POUM de logica fatală a politicii comuniste. Această politică întîmpina totuși obstacole serioase: masa anarho-sindicalistă din CNT scăpa de sub influența comuniștilor, iar POUM se opunea politicii lor. POUM era o victimă condamnată dinainte din cauza slăbiciunii și a poziției marginale pe eșichierul politic. Pentru comuniști, s-a dovedit oportun să exploateze această configurație politică. În plus, POUM era considerat un partid legat de Troțki: în 1935, liderii săi Andreu Nin și Julian Gorkin interveniseră pe lîngă autoritățile catalane pentru

[9] Patrik von Zur Mühlen, *Spanien war ihre Hoffnung. Die deutsche Linke im spanieschen Bürgerkrieg. 1936 bis 1939*, Verlag Neue Gesellschaft, Bonn, 1983.

[10] Julian Gorkin, *Les Communistes contre la révolution espagnole*, Belfond, 1978, pp. 18–19 și 81–82.

ca Troţki, alungat din Franţa, să se poată instala la Barcelona. În contextul vînătorii de troţkişti ce lua atunci amploare în URSS, nu-i de mirare că secretariatul Cominternului, întrunit la 21 februarie 1936, la cinci zile după victoria electorală a Frontului Popular spaniol, i-a fixat Partidului Comunist Spaniol directiva de a „combate energic secta troţkistă contrarevoluţionară"[11]. Pe deasupra, în vara lui 1936, POUM a avut îndrăzneala să ia apărarea victimelor primului proces de la Moscova.

La 13 decembrie 1936, comuniştii au reuşit să-l elimine pe Andreu Nin din Consiliul autonom catalan. I-au cerut debarcarea sub pretext că Nin se făcuse vinovat de calomnierea URSS; ca să-şi atingă scopul au recurs la şantaj, condiţionînd livrările de arme de plecarea lui. La 16 decembrie, *Pravda* lansa o campanie internaţională contra opozanţilor politicii sovietice: „În Catalonia, eliminarea troţkiştilor şi anarho-sindicaliştilor a început; ea va fi dusă la capăt cu aceeaşi energie ca în URSS."

În mentalitatea comunistă, orice divergenţă politică echivala cu o trădare şi ducea fără excepţie, mai devreme sau mai tîrziu, la un acelaşi tratament. Calomniile şi minciunile s-au revărsat curînd peste POUM: detaşamentele sale de pe front au fost acuzate că şi-au părăsit poziţiile, cînd de fapt unităţile comuniste le refuzau orice sprijin.[12] Cotidianul PCF, *L'Humanité*, s-a distins în mod special, reproducînd articolele lui Mihail Koltov, mare prieten al cuplului Aragon–Triolet. Tema centrală a acestei campanii se rezuma într-o afirmaţie repetată neobosit: POUM este complicele lui Franco, trădează în folosul fascismului. Comuniştii au avut grijă să infiltreze POUM cu agenţi însărcinaţi să culeagă informaţii şi să pregătească liste negre pentru a-i putea identifica, la momentul oportun, pe militanţii arestaţi. Un caz este cunoscut: cel al lui Léon Narvich care, intrat în contact cu Nin, a fost demascat, apoi executat de un grup de autoapărare al POUM, după dispariţia lui Nin şi arestarea conducătorilor partidului.

Mai 1937 şi lichidarea POUM

La 3 mai, unităţile Gărzii de Asalt conduse de comunişti au atacat centrala telefonică din Barcelona, controlată de muncitorii din CNT şi UGT. Acţiunea condusă de Rodriguez Salas, şeful poliţiei şi membru PSUC, fusese pregătită printr-o intensificare a propagandei şi persecuţiilor împotriva POUM (radioul partidului a fost închis, ziarul său — *La Batalla* — suspendat). Pe 6 mai, 5 000 de agenţi de poliţie sub comanda unor şefi comunişti au sosit la Barcelona. Înfruntările dintre forţele comuniste şi cele necomuniste au fost violente şi s-au soldat cu aproape 500 de victime şi peste 1 000 de răniţi.

Profitînd de confuzie, pistolarii serviciilor comuniste n-au scăpat ocazia pentru a-i lichida pe opozanţii politicii comuniste. Filozoful anarhist italian Camillo Berneri şi camaradul său Barbieri au fost ridicaţi şi executaţi de un comando de

[11] Antonio Elorza, *art. cit.*

[12] Vezi în special *L'Humanité* din 24 ianuarie 1937

doisprezece oameni, iar cadavrele celor doi, ciuruite de gloanțe, au fost găsite a doua zi. Camillo Berneri își plătea astfel curajul politic, după ce scrisese în ziarul său, *Guerra di classe*: „Astăzi luptăm contra dușmanului din Burgos, mîine va trebui să luptăm contra Moscovei pentru a ne apăra libertățile." Alfredo Martinez, secretar al Tineretului Anarhist din Catalonia, militantul troțkist Hans Freund și fostul secretar al lui Troțki, Erwin Wolf, au avut aceeași soartă.

Austriac și comunist opozant, Kurt Landau militase în Germania, în Austria și în Franța înainte de a veni în Barcelona și a adera la POUM. A fost arestat la 23 septembrie și a dispărut în circumstanțe analoage. Soția sa, Katia, închisă și ea, a vorbit despre acele „epurări": „Casele partidului, ca de exemplu Pedrera, Paseo de Gracia, cazărmile sale «Carlos-Marx» și «Voroșilov» erau adevărate capcane și abatoare. În Pedrera, unii martori i-au văzut pentru ultima oară pe cei doi camarazi «dispăruți» de la Radio-POUM. În aceste cazărmi comuniste au fost aduși tinerii anarhiști pentru a fi torturați în modul cel mai bestial, mutilați, apoi asasinați. Cadavrele lor au fost regăsite din întîmplare." Katia Landau citează un articol din ziarul anarho-sindicalist *Solidaredad obrera*: „S-a constatat că înainte de a muri au fost torturați sălbatic, dovadă corpurile ce prezintă contuzii grave și hematoame pe burta umflată și stîlcită. [...] Unul din cadavre arată clar că a fost spînzurat de picioare; capul și gîtul sînt îngrozitor de învinețite. Capul altuia din acești nefericiți camarazi tineri poartă urme evidente de lovituri cu patul puștii."

Unii militanți dispăreau pentru totdeauna — s-a pierdut orice urmă a lor —, ca Guido Picelli. George Orwell, voluntar într-unul din detașamentele POUM, care a trăit acele zile comparabile cu noaptea Sfîntului Bartolomeu și care-a trebuit să fugă și să se ascundă, a descris atmosfera de hăituială din Barcelona într-o anexă — „Ce au fost tulburările din mai din Barcelona" — la cartea sa *Omagiu Cataloniei*.

Asasinatele planificate de polițiile comuniste n-au fost comise doar la Barcelona. La Tortosa, pe 6 mai, douăzeci de militanți CNT, arestați de forțele guvernului din Valencia, au fost scoși din arestul primăriei și omorîți de o bandă de ucigași. La Tarragona, a doua zi, cincisprezece militanți anarhiști au fost executați fără milă.

Comuniștii au obținut pe plan politic ceea ce nu au putut realiza integral pe teren. Largo Caballero, șeful guvernului, refuza să cedeze presiunii comuniștilor, care cereau dizolvarea POUM. José Diaz, secretarul general al PCE, declarase în mai: „POUM trebuie eliminat din viața politică a țării." După înfruntările din Barcelona, Caballero a fost forțat să demisioneze la 15 mai. I-a urmat guvernul lui Juan Negrin, un socialist „moderat" înfeudat comuniștilor; toate obstacolele din calea obiectivelor comuniste erau înlăturate. Nu numai că Negrin s-a aliniat la politica comuniștilor — el avea să-i scrie lui Herbert L. Matthews, ziarist la *Times*, că POUM „era controlat de elemente foarte alergice [...] la tot ce înseamnă conducere unică și supremă a luptei, sub o disciplină comună" —, dar a și aprobat teroarea exercitată împotriva POUM.[13] Julian Gorkin observa schimbarea radicală ce intervenise: „La cîteva zile după formarea guvernului prezidat de

[13] Antonio Elorza, *art. cit.*, p. 266.

Juan Negrin, Orlov acționa deja ca și cum Spania ar fi fost o țară satelită. S-a prezentat la Direcția Generală a Securității și i-a cerut colonelului Ortega, pe care îl considera un subordonat, mandate de arestare pentru membrii Comitetului Executiv al POUM."[14]

La 16 iunie 1937, Negrin a interzis POUM, al cărui Comitet Executiv era arestat. Această decizie oficială le-a permis agenților comuniști să acționeze sub acoperirea unei legalități total părtinitoare. În aceeași zi, la ora 1 după-amiază, cîțiva polițiști l-au ridicat pe Andreu Nin. Nici unul din camarazii săi nu l-a mai văzut vreodată, nici viu, nici mort.

Polițiștii veniți de la Madrid, mai siguri pentru că aici poliția era total controlată de comuniști, au ocupat redacția ziarului *La Batalla* și diverse localuri ale POUM. Două sute de militanți POUM, printre care Julian Gorkin, Jordi Arquer, Juan Andrade, Pedro Bonet etc., au fost închiși. Pentru a justifica *a posteriori* lichidarea POUM, comuniștii au inventat de la un cap la altul o pretinsă trădare, sub acuzația de spionaj în favoarea franchiștilor. La 22 iunie, a fost creat un tribunal special, iar propaganda s-a dezlănțuit: poliția a descoperit la țanc, în cursul unor percheziții, documente ce legitimau teza (fabricată) despre spionaj. Max Rieger — ziarist în serviciu comandat sau pseudonim colectiv — a adunat aceste minciuni sfruntate în cartea *Spionaj în Spania*, care a fost difuzată în toate limbile.

Conduși de Orlov și protejați de Vidali, Ricardo Burillo și Gerő, zbirii care l-au torturat pe Andreu Nin n-au izbutit nici să-i smulgă „mărturisiri" care să valideze acuzațiile contra partidului său, nici să-l facă să semneze vreo declarație. Nu le mai rămînea decît să-l lichideze și să folosească dispariția lui pentru a-l discredita, afirmînd că Nin trecuse în tabăra franchistă. Asasinatul și propaganda merg mînă-n mînă. Deschiderea arhivelor de la Moscova a permis să se afle ceea ce prietenii lui Nin bănuiau încă din 1937.[15]

Abia după acțiunea contra POUM, din 16–17 iunie, a început vînarea sistematică a tuturor „trădătorilor" troțkiști și de alte culori. Pentru a-și desfășura operațiunile, cekiștii dispuneau de informații de la poliție. Ei au organizat închisori ilegale și paralele, numite „ceka", transpunere semnificativă a primului nume purtat de poliția politică sovietică: Ceka. Numele acestor locuri sînt cunoscute: ceka centrală din Barcelona era pe Avenida Puerta del Angel nr. 24, cu sucursala ei de la hotel Colon din piața Cataloniei; la Madrid — fosta mînăstire Atocha, la Valencia — Santa Ursula, Alcalá de Henares. Numeroase case particulare, rechiziționate, serveau de asemenea drept locuri de detenție, pentru interogatorii și execuții.

La începutul lui 1938, două sute de antifasciști și antistaliniști erau deținuți în ceka Santa Ursula, un Dachau al Spaniei republicane, cum a fost supranumită prin referire la primul lagăr de concentrare deschis de naziști pentru a-și oprima opozanții politici. „Cînd staliniștii au hotărît să transforme mînăstirea într-o «cekă», se făcea curățenie în micul cimitir, povestește o victimă. «Cekiștii» au

[14] Julian Gorkin, *op. cit.*, p. 96.

[15] *Cf.* filmul lui Llibert Ferri și Dolorès Genovès, *Opération Nikolaï*.

avut o idee diabolică: au lăsat cimitirul aşa cum era, cu mormintele deschise, cu scheletele şi morţii cei mai recenţi aflaţi în descompunere. Acolo îi închid nopţi la rînd pe deţinuţii cei mai recalcitranţi. Aplică şi alte suplicii deosebit de crude: mulţi prizonieri sînt spînzuraţi de picioare, cu capul în jos, zile în şir. Alţii au fost închişi în nişte dulapuri înguste, cu cîteva găuri mici în dreptul feţei, abia cît să poată respira… Există un supliciu şi mai brutal: supliciul sertarului. Prizonierii sînt obligaţi să se ghemuiască în nişte lăzi pătrate şi să rămînă în această poziţie timp de mai multe zile; unii rămîn astfel opt–zece zile fără să se poată mişca…" Pentru această „muncă", agenţii sovietici se folosesc de indivizi decăzuţi care ştiu că faptele lor sînt aprobate de La Pasionaria; nu declarase ea la Valencia, la un miting comunist: „Mai bine condamnăm o sută de nevinovaţi decît să achităm un singur vinovat"?[16]

Este folosită sistematic tortura,[17] de pildă supliciul băii umplute cu apă cu săpun, vomitiv puternic. Unele tehnici erau tipic sovietice, ca privarea de somn şi mai ales închiderea într-un dulap extrem de îngust numit *celda armario* („celulă-dulap"), unde prizonierul nu putea nici să stea în picioare, nici aşezat, şi nici să-şi mişte membrele; respirînd cu greu, era orbit în permanenţă de un bec electric. Aleksandr Soljeniţîn a descris detaliat acest tip de celule în scena din *Arhipelagul Gulag* unde îşi povesteşte sosirea în puşcăria Lubianka.

Execuţiile sumare erau de asemenea monedă curentă: „Locotenentul Astorga Vayo, aparţinînd de *Servicio de Investigación Militar* şi de NKVD, a găsit un mijloc pentru a preveni evadările: cum deţinuţii sînt legaţi în şiruri de cîte cinci, pentru fiecare deţinut lipsă îi împuşcă pe ceilalţi patru, ba chiar ameninţă şi rîndul din faţă şi pe cel din spate. Acest comportament îi indigna pînă şi pe unii din tovarăşii săi, dar Vayo, deşi a fost suspendat din funcţie, a fost avansat comandant al unuia din principalele lagăre de concentrare din Catalonia, cel de la Onells de Nagaya, din provincia Lérida."[18]

Numărul arestărilor a fost evaluat, de persoane diferite, la cifre foarte apropiate. Katia Landau dă cifra de 15 000 de prizonieri (din care 1 000 membri POUM) în închisorile oficiale şi clandestine.[19] Yves Lévy, care a anchetat la faţa locului, vorbeşte de „zece mii de revoluţionari închişi, civili şi soldaţi", din POUM, CNT şi FAI. La *cárcel modelo* („închisoarea model"!) din Barcelona, unii au murit din cauza maltratărilor, ca Bob Smilie, trimisul lui *Independent Labour Party* pe lîngă POUM, sau ca Manuel Maurin (fratele său, Joaquin Maurin, făcut prizonier de franchişti, a scăpat totuşi cu viaţă). După Julian Gorkin, la sfîrşitul lui 1937 se aflau, numai în închisoarea din Santa Clara, 62 de condamnaţi la moarte.

După ce POUM a fost zdrobit iar socialiştii au fost eliminaţi sau corupţi, rămîneau anarhiştii. În primele luni ale ripostei republicane la *pronunciamento*-ul militarilor, comunităţile agrare aflate sub influenţa anarhiştilor s-au înmulţit, mai

[16] Citat de Julian Gorkin, *op. cit.*, p. 181.

[17] *Los Antros del terror stalinista*, broşură editată clandestin de POUM, citată de Julian Gorkin, *op. cit.*

[18] Julian Gorkin, *op. cit.*, p. 205.

[19] Katia Landau, *Le Stalinisme bourreau de la révolution espagnole*, Spartacus, 1938, p. 8.

ales în Aragon. La cîteva săptămîni după mai 1937, orașe și sate din Aragon au fost ocupate de Gărzile de Asalt. Congresul Comunităților a fost amînat, iar la 11 august a fost publicat decretul de dizolvare a Consiliului din Aragon, care le conducea. Președintele Consiliului, Joaquin Ascaso, acuzat de furt de bijuterii, a fost arestat și înlocuit cu un guvernator general pe nume José Ignacio Mantecon, membru al Stîngii Republicane, în realitate un „submarin" comunist.[20] Era un atac direct contra CNT, menit să-i sape influența la bază.

Divizia a 11-a comandată de comunistul Enrique Lister, care comisese deja numeroase acte banditești în Castilla (executarea unor anarhiști, maltratarea țăranilor din comunități), Divizia a 27-a (zisă „Karl-Marx", a PSUC) și Divizia a 30-a au dispersat cu forța comunitățile. Sute de anarhiști au fost arestați și eliminați din consiliile municipale, fiind înlocuiți cu comuniști, în timp ce pămînturile exploatate în comun erau predate foștilor proprietari și împărțite între aceștia. Operațiunea s-a combinat cu anunțarea unei mari ofensive contra Saragosei, astfel încît să justifice o curățire în spatele frontului, ca pregătire a ofensivei. Deși sute de oameni au fost masacrați, țăranii și-au reconstituit comunitățile. În Castilla, cel care a condus operațiunile împotriva țăranilor a fost faimosul general comunist El Campesino (Valentin González). Potrivit lui César M. Lorenzo[21], Campesino l-a depășit în cruzime pe Lister. Din nou, sute de țărani au fost masacrați, sate incendiate, dar CNT a respins această agresiune cu arma în mînă, punînd astfel capăt expediției lui El Campesino.

NKVD-ul la treabă

În Spania anului 1937, NKVD devenise un fel de birou anex al Ministerului de Interne, sub denumirea *Grupo de Información*. Iar agenții comuniști controlau Direcția Siguranței. În primăvara lui 1937, așa-numitul *Servicio Alfredo Hertz* a avut activitatea cea mai intensă. Hertz însuși a fost calificat de Julian Gorkin drept „unul din marii maeștri ai interogatoriului și execuțiilor". Împreună cu el „muncea" Hubert von Ranke,[22] angajat de Ernő Gerő din 1930, care o vreme va fi comisar politic al Batalionului „Thälmann" din Brigăzile Internaționale, apoi va fi însărcinat cu supravegherea străinilor de limbă germană. Se pare că în această calitate l-a arestat pe Erwin Wolf care, eliberat, a dispărut la scurt timp după aceea.

Arestată la 11 septembrie 1937 de doi membri ai foarte oficialului *Grupo de Información*, Katia Landau a relatat despre metodele lui von Ranke: „Unul din cei mai abjecți agenți ai GPU, Moritz Bressler, *alias* von Ranke, a redus procedura juridică la minimum. El și nevastă-sa, Seppl Kapalanz, au arestat un camarad, bănuindu-l că știe unde se ascunde Kurt Landau. «Dacă nu dai adresa, spuneau ei,

[20] Burnett Bolloten, *La Révolution espagnole. La gauche et la lutte pour le pouvoir*, Ruedo Ibérico, 1977, p. 506.

[21] *Les Anarchistes espagnols et le pouvoir, 1869–1969*, Le Seuil, 1969. C. Lorenzo arată de asemenea că anarhiștii au fost asasinați cu sutele pe front.

[22] Pierre Broué, *op. cit.*, p. 178.

nu mai ieşi niciodată din puşcărie. E un duşman al Frontului Popular şi al lui Stalin. De îndată ce aflăm unde trăieşte, o să-l ucidem.»"[23]

În noaptea de 9 spre 10 aprilie 1937, un tînăr necunoscut, Marc Rein, angajat în mişcările de extremă stîngă norvegiană şi germană, a dispărut din camera sa de hotel din Barcelona. Cîteva zile mai tîrziu, prietenii lui Rein i-au observat dispariţia şi au alertat opinia publică. Marc Rein era fiul lui Rafael Abramovici, exilat rus, din conducerea Internaţionalei a II-a. Calitatea victimei, îndîrjirea prietenilor şi a familiei pentru a afla adevărul despre soarta lui au provocat o mare emoţie în străinătate şi multă bătaie de cap în Spania republicană. Guvernul spaniol a fost nevoit să-l însărcineze pe unul din agenţii săi cu o anchetă, care, normal, a ajuns la concluzia că răspunzător pentru dispariţie era *Servicio Alfredo Hertz*. Înfruntarea dintre poliţia NKVD-ului şi guvern a mers pînă acolo încît, la 9 iulie 1937, secretarul de stat de pe lîngă ministrul de Interne a aranjat de faţă cu martori o confruntare între agentul său (SSI 29) şi cei doi acoliţi, Hertz şi Gomez Emperador. Agentul SSI 29 a fost chiar arestat, a doua zi, de serviciul lui Hertz. Totuşi, patronii săi erau încă destul de puternici ca să-l poată elibera. SSI 29, Laurencic pe adevăratul său nume, a fost reperat şi arestat în 1938 de franchişti, trimis în faţa unui tribunal şi executat ca agent NKVD!

Afacerea Rein, deşi nu a cunoscut un adevărat epilog — nici astăzi nu i se cunoaşte soarta —, a avut totuşi un efect: acela de a pune capăt, în iulie 1937, activităţilor prea bătătoare la ochi ale lui Alfredo Hertz şi Gomez Emperador. Serviciile lor au fost dizolvate, spre a fi refăcute sub conducerea lui Victorio Sala. La 15 august, ministrul Apărării, socialistul Indalecio Prieto, a creat un *Servicio de Investigación Militar* (SIM), însărcinat să regrupeze toate serviciile de supraveghere politică şi de contraspionaj. În scurt timp, SIM număra 6 000 de agenţi. Numeroşi „tehnicieni" din *Servicio Hertz* au fost vărsaţi la SIM. Încă din 1939, Prieto a confirmat că SIM, în principiu destinat contraspionajului, fusese creat la instigarea sovieticilor, şi că foarte curînd, în ciuda precauţiilor luate[24] (serviciul era condus la început de un prieten al ministrului), comuniştii l-au acaparat şi utilizat pentru scopurile lor. La presiunile sovieticilor şi ale comuniştilor, Prieto a fost îndepărtat din guvern la 5 aprilie 1938.

Julian Gorkin a descris activităţile SIM: „Arestează în dreapta şi-n stînga la întîmplare, sau pentru a realiza planul de represalii politice al NKVD. «Suspectul» este aruncat în închisoare şi i se instruieşte procesul [...]. SIM ţine dosarele luni în şir, sub pretextul completării informaţiei. Şi SIM, spaima magistraţilor şi avocaţilor, intervine dacă judecătorul e convins de nevinovăţia prizonierului."[25]

---

[23] Katia Landau, *op. cit.* Confruntat cu militanţi a căror sinceritate era incontestabilă, Hubert von Ranke, cuprins de îndoieli, a hotărît să rupă cu *Servicio Alfredo Hertz*; refugiat în Franţa şi trăind în clandestinitate pentru a scăpa de foştii săi colegi, a participat la Rezistenţă.

[24] Indalecio Prieto, *Comment et pourquoi je suis sorti du ministère de la Défense*, Paris, 1939. Ramon Rufat, în cartea sa *Espions de la République* (Allia, 1990), precizează în legătură cu SIM: „Contrar intenţiei iniţiale, misiunea lui n-a avut nimic de a face cu sarcinile din interiorul zonei rebele. În realitate, a fost însărcinat cu securitatea şi contraspionajul din zona republicană, în spatele frontului."

[25] Julian Gorkin, *op. cit.*, p. 170.

Fost mecanic, comunistul elvețian Rudolf Frei, care în 1931–1932 urmase cursurile Școlii Leniniste Internaționale la Moscova, fusese însărcinat să organizeze, via Basel, transferul voluntarilor în Spania. La cererea sa, Frei a plecat în Spania la sfîrșitul lui 1937 și a devenit șeful serviciului de control al SIM, însărcinat să-i supravegheze mai ales pe elvețieni.[26] Începînd din primăvara lui 1938, mulți antifasciști închiși în temnițele controlate de comuniști au fost aduși pe front unde, alături de prizonieri „franchiști", au fost constrînși să execute amenajări de terasamente și alte lucrări, în condiții extrem de dure, fără hrană, fără îngrijiri medicale și sub permanenta amenințare de a fi împușcați de comuniști.

Unul din supraviețuitorii ce au reușit să evadeze, Karl Bräuning, membru al unui grup comunist german disident, le-a povestit unor prieteni personali în decembrie 1939, la peste șase luni după sfîrșitul calvarului său: „Ceea ce am trăit începînd din luna iulie este înspăimîntător și barbar. Imaginile din *Casa morților* a lui Dostoievski sînt palide față de ce am îndurat noi. [...] Plus foamea permanentă, vecină cu delirul. Nu mai sînt decît jumătate din omul care am fost. Pielea și oasele. Bolnav și total sleit de puteri. În stadiul acesta, diferența dintre om și animal se șterge. Se atinge cel mai mare grad de sălbăticie. O! Fascismul are încă multe de învățat de la acești bandiți și, prin comparație, poate chiar să-și ofere luxul de a părea un purtător de cultură. Pe dosarele noastre scria desigur: «Trebuie nimicit fizic prin mijloace legale.» E ceea ce s-a încercat pînă la capăt."[27]

Un „proces moscovit" la Barcelona

În ciuda acestor restructurări și a operațiunilor de infiltrare și camuflare, NKVD a întîlnit anumite obstacole: după ce a fost victima unei reprimări sălbatice, POUM a primit sprijinul diferitelor grupuri revoluționare ce au format în Franța un Cartel de apărare a revoluționarilor închiși în Spania republicană. Acțiunea publică deschisă se opunea astfel manevrelor tenebroase și criminale ale sovieticilor. În total, trei delegații s-au deplasat la fața locului pentru anchete. În noiembrie 1937, cea de-a treia, condusă de John MacGovern de la *Independent Labour Party* și de profesorul Félicien Challaye, a putut să viziteze închisorile din Barcelona, în special așa-numita *cárcel modelo* unde erau închiși 500 de antifasciști, și să adune mărturiile lor despre maltratările îndurate. MacGovern și Challaye au obținut eliberarea a 12 prizonieri. Au încercat chiar, fără succes, să intre în închisoarea secretă a NKVD din piața Junta. Cu tot sprijinul ministrului de Justiție, Manuel de Irujo, nu au avut cîștig de cauză. MacGovern a tras concluzia: „Masca a căzut. Am ridicat vălul și am arătat unde era adevărata putere. Miniștrii voiau, dar nu puteau."[28]

---

[26] Peter Huber, „Die Ermordung des Ignaz Reiss in der Schweiz (1937) und die Verhastung dissidenter Schweizer Spanienkämpfer durch den Geheimapparat der Komintern", în *Kommunisten verfolgen Kommunisten*, Akademie Verlag, Berlin, 1993, pp. 68–86.

[27] Scrisoare a lui Karl Bräuning, citată în Patrik von Zur Mühlen, *op. cit.*

[28] „La Terreur communiste en Espagne", *La Révolution prolétarienne*, nr. 263, 25 ianuarie 1938.

Între 11 și 22 octombrie 1938, membrii Comitetului Executiv POUM — Gorkin, Andrade, Gironella, Rovira, Arquer, Rebull, Bonet, Escuder — au fost aduși în fața unui tribunal special, pentru un proces inspirat din cele montate la Moscova. Într-adevăr, procesul voia să legitimeze acuzațiile aduse în URSS opozanților reuniți sub termenul generic de „troțkiști". Dar militanții POUM au respins toate capetele de acuzare. André Gide, Georges Duhamel, Roger Martin du Gard, François Mauriac și Paul Rivet i-au telegrafiat lui Juan Negrin cerîndu-i ca acuzații să beneficieze de toate garanțiile juridice. Cum acuzarea se sprijinea pe mărturisiri smulse cu forța, procesul i-a pus pe acuzatori în dificultate. Nici una din pedepsele cu moartea cerute de presa comunistă[29] nu a fost pronunțată; totuși, militanții POUM au fost condamnați, pe 2 noiembrie, la cincisprezece ani de închisoare (afară de Jordi Arquer, care a primit unsprezece ani, și de David Rey, achitat) pentru a fi făcut „în ziarul *Batalla* afirmația falsă că guvernul republicii este la ordinele Moscovei și că-i vînează pe toți cei care nu se subordonează sovieticilor", considerent cu valoare de mărturisire!

În martie 1939, cînd înfrîngerea republicii era deja certă, ultimul șef al SIM a încercat să-i predea pe condamnați lui Franco (spre a fi împușcați de acesta), contînd astfel pe dușmanii republicii pentru a termina sinistra lucrare pe care agenții NKVD n-o putuseră duce la capăt. Spre norocul lor, supraviețuitorii din Comitetul Executiv POUM au reușit să scape.

În Brigăzile Internaționale

Ecoul în lume al luptei republicanilor a fost atît de puternic, încît numeroși voluntari au hotărît spontan să meargă în Spania pentru a lupta împotriva naționaliștilor, înrolîndu-se în miliții sau în detașamentele organizațiilor cu care simpatizau. Brigăzile Internaționale ca atare au fost însă create la inițiativa Moscovei și au constituit o adevărată armată comunistă,[30] chiar dacă nu era compusă exclusiv din comuniști. De altfel, adevărații luptători de pe front nu trebuie confundați cu oamenii din aparat care, deși formal făceau parte din Brigăzi, au fost absenți de pe cîmpul de luptă. Căci istoria Brigăzilor nu se rezumă la luptele eroice ale interbrigadiștilor.

Brigăzile au cunoscut un aflux formidabil în toamna–iarna lui 1936. Zeci de mii de voluntari soseau din toată lumea. Nici vorbă, pentru comuniști, să-i accepte fără control. Mai întîi, au vrut să împiedice orice infiltrare de agenți dubli, franchiști, naziști sau de alt soi. Curînd însă, pe cînd Marea Teroare se pornea în URSS, comu-

[29] La 8 februarie, în *L'Humanité*, Marcel Cachin scrie despre deschiderea procesului intentat lui N. Buharin și coacuzaților săi: „Iar dacă crima este dovedită, mărturisită, să nu ne mirăm de severitatea judecătorilor! *Să ne gîndim mai curînd să imităm vigilența magistraților sovietici* contra sabotorilor și trădătorilor de patrie. *Prietenii noștri spanioli înțeleg foarte bine ce vrem să spunem.*"

[30] În februarie 1938, Jef Last scria: „Partidul comunist avea poziția cea mai puternică în Brigada Internațională, unde dispunea aproape de toți ofițerii și comisarii politici." *Cf. Lettres d'Espagne, op. cit.*, p. 39. Studiile recente ale istoricilor confirmă această opinie.

niștii verificau ortodoxia acestor voluntari. Serviciile de cadre ale diferitelor partide comuniste au primit, așadar, sarcina să înceapă „lupta contra provocării", adică să repereze orice element disident, critic, indisciplinat. Încercau chiar să controleze recrutarea în amonte, în afara Spaniei: poliția din Zürich a confiscat la comunistul german Alfred Adolf o listă de voluntari indezirabili destinată agenților sovietici din Spania. Într-un document al Comitetului Executiv al Cominternului, datînd din toamna lui 1937, se dă indicația de a curăța Brigăzile de elementele suspecte politic, de a „supraveghea selectarea voluntarilor pentru a se evita strecurarea agenților din serviciile secrete și a spionilor fasciști și troțkiști".[31] Este simptomatic că dosarul personal al fiecărui brigadist, conținînd inclusiv datele sale politice, se găsește în arhivele Cominternului de la Moscova. Zeci de mii de dosare...

Sosit în Spania din august 1936 ca delegat al Cominternului pe lîngă guvernul republican, francezul André Marty, membru al Biroului Politic al PCF și secretar al Cominternului, a jucat rolul de „patron" oficial al bazei de la Albacete unde erau organizate Brigăzile Internaționale. În paralel cu Brigăzile, comuniștii au organizat Regimentul 5 comandat de Enrique Lister, care din 1932 trăise în URSS, fiind instruit la Academia Militară Frunze. Bineînțeles, SIM a fost și el prezent la Albacete.

Amploarea lichidărilor din Brigăzile Internaționale este și astăzi subiect de controversă. Unii se mărginesc să nege răspunderea lui Marty, în ciuda unor mărturii zdrobitoare, alții justifică execuțiile. El Campesino va explica: „Probabil că a fost nevoit să se debaraseze de elementele periculoase. Că a ordonat să fie executați cîțiva inși *este indiscutabil*, dar era vorba de indivizi care au dezertat, au asasinat ori au trădat"![32] Mărturia lui Gustav Regler, fost comisar-adjunct al Brigăzii a 12-a, confirmă aceste metode: în timpul unei lupte de lîngă Escurial, doi voluntari anarhiști cedaseră nervos; Regler i-a arestat și a propus să fie trimiși la sanatoriu. L-a informat pe Marty, care a decis ca cei doi să fie trimiși la Alcalá de Henares. Abia mai tîrziu a aflat Regler că nu e vorba de nici un sanatoriu, ci de o clădire ocupată de un detașament rus însărcinat cu execuțiile.[33] Într-o notă semnată de mîna lui Marty, regăsită în arhivele de la Moscova, acesta se plînge Comitetului Central al PCE: „Regret de asemenea că îmi sînt returnați la Albacete spionii și fasciștii trimiși la Valencia pentru a fi *lichidați*. Știți bine că Brigăzile Internaționale nu o pot face ele însele, aici, la Albacete."[34] Evident, în mijlocul unei baze militare nu era ușor să execuți „spioni" și „fasciști" — nume sub care nu se știe pe cine desemna Marty; oricum, prefera să facă alții treaba murdară, ceea ce nu-i diminuează cu nimic răspunderea morală.

Un film recent[35] informează despre executarea, în noiembrie 1937, a lui Erich Frommelt, membru al Batalionului „Thälmann" din Brigada a 12-a, condamnat la

---

[31] Peter Huber, *art. cit.*

[32] El Campesino, *Jusqu'à la mort. Mémoires*, Albin Michel, 1978.

[33] Gustav Regler, *Le Glaive et le Fourreau*, Plon, 1960.

[34] Arh. CRCEDHC 545.6.1034; notă citată de R. Skoutelsky, „André Marty et les Brigades internationales", în *Cahiers d'histoire*, trim. 2, 1997.

[35] Ute Bönnen și Gerald Endres, *International Brigaden. Freiwillige in spanischen Bürgerkrieg*, SDR/Arte, 1996.

moarte pentru dezertare la ora 23 și 15 minute, executat a doua zi la ora 16 și 45 de minute. Oficial, Frommelt a fost declarat mort în lupta de la Teruel. O asemenea disimulare suscită întrebări în legătură cu categoria „dezertori". Interbrigadistul francez Roger Codou, care a avut ocazia să consulte dosarele închisorii Brigăzilor, a constatat numeroase „morți prin hidrocutare", care ascund, după el, execuții sumare. Două închisori erau rezervate pentru interbrigadiști: una în cartierul Horta din Barcelona (265 au fost internați aici în 1937), cealaltă la Castellón de la Plana. E greu de evaluat numărul de brigadiști lichidați. Julian Gorkin îl acuză pe André Marty că este „personal răspunzător" de circa cinci sute de execuții de „membri indisciplinați sau doar suspecți de «opoziționism»".[36]

Venit din Glasgow, Robert Martin confirmă frecvența arestărilor la Albacete. Arestat el însuși, a găsit în celulă alți șaptezeci de voluntari ce participaseră la lupte, printre care și răniți. Condițiile de detenție deosebit de dure i-au împins pe prizonieri să facă o grevă a foamei. Cu toate că li s-a promis eliberarea, toți au fost duși în grupuri mici la Barcelona. Robert Martin și camarazii lui au fost duși la hotelul Falcon, fostul sediu al POUM transformat în închisoare, apoi pe Calle Corsiga, unde au fost fotografiați și li s-au luat amprentele. Evadat ca prin miracol, Martin a ajuns în Franța, fără să mai știe nimic despre soarta colegilor săi.[37]

Social-democratul Max Reventlow povestește că, atunci cînd a avut loc retragerea republicanilor din fața ofensivei franchiste spre Mediterana, Brigăzile au luat cu ele cel puțin 650 de prizonieri. Ajunși în Catalonia, aceștia au fost internați la Horta și Castellón, două închisori aflate sub comanda croatului Copic, care, chiar la sosirea prizonierilor, a ordonat să fie împușcați 16 dintre ei. În aceste închisori, o comisie a pronunțat condamnări la moarte fără cea mai mică intervenție a justiției: în urma evadării unui grup de 50 de deținuți, alți 50 au fost împușcați. Tortura era curentă: locotenentul german Hans Rudolph a fost torturat timp de șase zile: cu mîinile și picioarele rupte, cu unghiile smulse, a fost executat la 14 iunie 1938 împreună cu alți șase deținuți, cu un glonț în ceafă. Judecat mai tîrziu pentru spionaj, Copic a fost salvat de intervenția fratelui său, colonelul Vladimir Copic, a lui Luigi Longo și a lui André Marty.[38]

Ucigînd un SS-ist, deputatul comunist german Hans Beimler evadase de la Dachau și, ajungînd în Spania, participase la organizarea Batalionului „Thälmann". El a fost ucis la 1 decembrie 1936 la Palacete. Gustav Regler afirmă că fusese răpus de un glonț franchist. Versiune contrazisă de prietena lui Beimler, Antonia Stern, care, după ce i s-au confiscat toate documentele, a fost expulzată din Spania: ea susținea că Beimler ar fi criticat primul proces de la Moscova, iar pe deasupra intrase în legătură cu foștii conducători ai KPD, Arkadi Maslov și Ruth Fischer, care conduceau un grup disident la Paris. Pe baza unui raport făcut de *Servicio Secreto Inteligente*, departament special al poliției catalane ce dispunea de informatori printre comuniști, Pierre Broué crede că a fost un asasinat.[39]

---

[36] Julian Gorkin, *op. cit.*, p. 82.

[37] *La Révolution prolétarienne*, 25 octombrie 1937.

[38] Rolf Reventlow, *Spanien in diesem Jarhundert*, Europa-Verlag, 1969.

[39] Pierre Broué, *op. cit.*, pp. 180 și 185, și Julian Gorkin, *op. cit.*, p. 175.

Brigăzile Internaționale au atras în rîndurile lor numeroși bărbați și femei care erau însuflețiți de un ideal, de un elan de solidaritate, de generozitate, pentru care erau gata să se sacrifice. Încă o dată, Stalin și serviciile sale au exploatat cu cinism acest elan, înainte de a lăsa Spania (și Brigăzile) să-și urmeze tristul destin: Stalin își pregătea deja apropierea de Hitler.

Exilul și moartea în „patria proletariatului"

După înfrîngerea republicană, în martie 1939, un comitet prezidat de Togliatti a fost creat la Paris, pentru a-i selecta pe spaniolii autorizați să ajungă în „patria proletariatului". El Campesino a arătat condițiile plecării sale în URSS.[40] Îmbarcat la Le Havre în 14 mai 1939 pe *Siberia*, împreună cu 350 de persoane printre care membrii Biroului Politic și ai Comitetului Central al PCE, deputați comuniști, comandanții Regimentului 5 și vreo treizeci de șefi ai Brigăzilor, El Campesino a asistat la reconstituirea Comitetului, sub egida NKVD. Acest nou Comitet a avut misiunea să-i controleze pe cei 3 961 de refugiați spanioli care au fost neîntîrziat separați în optsprezece grupuri și trimiși în diverse orașe. În exil, majoritatea șefilor își spionau și denunțau compatrioții, cum a făcut ex-secretarul Comitetului PCE din Jaén, responsabil de arestarea a jumătate din grupul spaniol din Harkov, sau Cortina, responsabil de deportarea în Siberia a numeroși invalizi. Expulzat din Academia Militară Frunze pentru „troțkism", El Campesino a început, în martie 1941, să lucreze la metroul din Moscova. După aceea a fost deportat în Uzbekistan, apoi în Siberia, dar în 1948 a reușit să fugă în Iran.

José Diaz, secretarul general al PCE, și-a găsit moartea la Tiflis, pe 19 martie 1942, căzînd de la etajul patru al clădirii unde locuia, exact în momentul cînd nici soția, nici fiica lui nu erau acasă. Ca mulți alți spanioli, El Campesino e convins că a fost un asasinat. În ajunul morții sale, Diaz scria o carte despre cîte trăise, părea dezamăgit și, cu puțin timp înainte, trimisese autorităților scrisori de protest împotriva tratamentului la care erau supuși copiii din colonia de la Tiflis.

În timpul războiului civil, mii de copii spanioli între cinci și doisprezece ani fuseseră trimiși în URSS.[41] Condițiile lor de viață s-au schimbat după înfrîngerea republicanilor. În 1939, învățătorii spanioli au fost acuzați de „troțkism" și, spune El Campesino, 60% din ei au fost arestați și închiși la Lubianka, ceilalți fiind trimiși în uzine. O tînără învățătoare a fost torturată aproape douăzeci de luni înainte de a fi împușcată. Copiii au cunoscut o soartă jalnică, de-acum înainte coloniile fiind conduse de sovietici. Foarte indisciplinați, cei din Kaluga au fost puși sub autoritatea dictatorială a lui Juan Modesto (un general ce-și făcuse ucenicia în Regimentul 5) și a lui Lister.[42] În 1941, potrivit lui Jesús Hernández, 50% erau

[40] Général „El Campesino", *La Vie et la mort en URSS (1939–1949)*, Les Îles d'or, 1950.

[41] David W. Pike arată că totalul spaniolilor intrați în URSS este de circa 6 000, din care 2 000 de copii însoțiți de 200 de învățători. *Cf.* „Les républicains espagnols incarcérés en URSS dans les années quarante", *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, numerele 4–5, 1985.

[42] După mărturia lui El Campesino, Lister, beat, a violat cinci fetițe.

tuberculoşi, iar 750 (respectiv 15%) au murit înaintea exodului din 1941. Adolescenţii au eşuat atunci în Urali şi în Siberia Centrală, mai ales la Kokand. Au format bande care furau, fetele se prostituau. Unii s-au sinucis. După Jesús Hernández, din 5 000 de copii, 2 000 au murit.[43] În 1947, la a zecea aniversare a sosirii lor în URSS, o ceremonie a adunat la teatrul Stanislavski din Moscova 2 000 de tineri spanioli; 534 dintre ei s-au întors în Spania în septembrie 1956. În total, pînă la urmă, s-au întors doar 1 500.

Şi alţi spanioli au cunoscut „viaţa şi moartea în URSS". E vorba de marinarii şi aviatorii necomunişti, veniţi voluntar, pentru instruire. El Campesino a avut cunoştinţă de soarta a 218 tineri aviatori veniţi în 1938, pentru un stagiu de şase–şapte luni la Kirovabad. La sfîrşitul lui 1939, colonelul Martinez Carton, membru al Biroului Politic al PCE şi agent NKVD, le-a spus să opteze: ori rămîn în URSS, ori pleacă în străinătate. Cei care-au preferat să părăsească URSS au fost atunci trimişi în uzină. La 1 septembrie 1939, au fost arestaţi cu toţii şi împotriva lor s-a montat un proces. Unii au fost torturaţi, alţii executaţi la Lubianka, majoritatea fiind condamnaţi la zece sau cincisprezece ani de lagăr. Din grupul expediat la Pecioraliev, nu va fi nici un supravieţuitor. În final, din cei 218 aviatori, n-au supravieţuit decît 6.

În 1947, cîţiva refugiaţi au izbutit să iasă din URSS. Cei rămaşi au fost invitaţi să semneze o cerere de rămînere în URSS. În aprilie 1948, José Ester (deportat politic la Mauthausen, cu nr. 64553) şi José Domenech (deportat politic la Neuengamme, cu nr. 40202), reprezentînd *Federación Española de Deportados e Internados Politicos*, au ţinut o conferinţă de presă la Paris pentru a face publice informaţiile adunate în legătură cu deţinuţii din Lagărul nr. 99 din Karaganda (Kazahstan), situat la nord-vest de lacul Balhaş. Ei au comunicat numele a 69 de deportaţi, din care 24 de piloţi aviatori şi treizeci şi trei de marinari. Într-un manifest din 1 martie 1948, cei doi foşti deportaţi şi-au justificat astfel demersul: „Este o datorie imperioasă pentru noi, pentru toţi cei care am cunoscut foamea, frigul şi descurajarea sub stăpînirea inchizitorială a Gestapoului şi SS-ului, şi este o datorie a oricărui cetăţean pentru care cuvintele Libertate şi Drepturi ale omului înseamnă ceva, să ceară şi să pretindă, din solidaritate, eliberarea acestor oameni ameninţaţi de o moarte sigură."

După al doilea război mondial, comuniştii şi serviciile lor speciale au continuat să-i lichideze pe opozanţi: Joan Farré Gasso, fost lider POUM din Lérida, a participat la Rezistenţa franceză. Arestat şi închis la Moissac de regimul din Vichy, el a vrut, la eliberare, să-şi revadă soţia, într-un sătuc din Catalonia franceză. În drumul spre Montauban, Gasso a fost interceptat de partizani comunişti — acei *guerrilleros españoles* — care l-au executat fără judecată.[44] Acest asasi-

[43] Jesús Hernández, *La Grande Trahison*, Fasquelle, 1953.

[44] Julian Gorkin, *op. cit.*, p. 192; René Dazy, *op. cit.*, pp. 247–249. *1944. Les Dossiers noirs d'une certaine résistance... Trajectoire du fascisme rouge*, Éditions du CES, Perpignan, 1984, carte ce vorbeşte despre lichidarea de către comunişti a Uniunii naţionale spaniole a antifasciştilor spanioli refugiaţi în Franţa.

nat continua războiul civil din Spania în ceea ce a avut el mai sinistru: recurgerea la asasinate sau „lichidări", cărora le-au căzut victime mii de antifascişti dintre cei mai hotărîţi şi mai curajoşi. Cazul spaniol demonstrează că activităţile poliţieneşti şi criminale ale comuniştilor nu pot fi disociate de ţelurile lor politice. Şi, dacă e adevărat că violenţa politică şi socială era permanentă în Spania interbelică şi că războiul civil a permis acestei violenţe să-şi dea frîu liber, nu-i mai puţin adevărat că sovieticii au adăugat atotputernicia partidului-stat, el însuşi născut din război şi violenţă, pentru a atinge, sub masca antifascismului, obiective determinate de interesele URSS.

Este clar că, pentru Stalin şi pentru oamenii lui de încredere, scopul principal era să controleze destinul republicii. Pentru a şi-l atinge, lichidarea opoziţiei „de stînga" — socialişti, anarho-sindicalişti, poumişti, troţkişti — era la fel de importantă ca înfrîngerea militară a lui Franco.

3
Comunism și terorism
de Rémi Kauffer

În anii '20 și '30, mișcarea comunistă internațională și-a concentrat eforturile pentru pregătirea unor insurecții armate care, fără excepție, au eșuat. Drept urmare, a abandonat această formă de acțiune și a profitat, în anii '40, de războaiele de eliberare națională contra nazismului sau militarismului japonez, apoi, în anii '50 și '60, de războaiele de decolonizare, pentru a crea adevărate formațiuni militare — partizanii —, detașamente de gherilă care se transformau puțin cîte puțin în trupe regulate, în adevărate Armate Roșii. În Iugoslavia, în China, în Coreea de Nord, apoi în Vietnam și în Cambodgia, această formă de acțiune a permis partidelor comuniste să cucerească puterea. Totuși, eșecul gherilelor din America Latină — contrate dur de trupe speciale instruite de americani — i-a făcut pe comuniști să revină la acțiunile zise „teroriste", puțin practicate pînă atunci, atentatul de la catedrala din Sofia (1924) constituind o excepție. E drept că între terorismul pur și simplu și pregătirea pentru o eventuală insurecție armată deosebirea este relativă — nu de puține ori, aceiași oameni operează în teren, chiar dacă e vorba de două misiuni diferite. Nici una din aceste forme de acțiune nu o exclude de altfel pe cealaltă. Numeroase mișcări de eliberare națională (după terminologia în uz) au combinat adesea, în acțiunea lor armată, terorismul cu gherila — după modelul, bunăoară, al Frontului de Eliberare Națională și al Armatei de Eliberare Națională din Algeria.

Cazul algerian este interesant în măsura în care adepții Algeriei franceze vedeau în insurecția naționalistă produsul direct al manevrelor Moscovei, găsind o confirmare suplimentară a acestei teze în faptul — dovedit cu acte în regulă — că în momentul bătăliei pentru Alger (1956–1957) Partidul Comunist Algerian îi „împrumutase" șefului FLN din capitală, Yacef Saadi, pe cei mai buni specialiști ai săi în explozibili.

Însemna oare asta înfeudarea mișcării naționaliste comunismului? Pe teren, se întîmpla exact contrariul, PCA era constrîns să treacă pe sub furcile caudine ale FLN. În exterior, acesta din urmă beneficia de o susținere politică absolut deschisă din partea URSS. Totuși, exceptînd cîteva operațiuni foarte limitate ale serviciilor speciale, Moscova se ferise să se implice direct în conflictul cu Franța. Aprovizionarea cu arme a FLN era făcută de Egiptul lui Nasser, de Iugoslavia lui Tito și, pentru blocul țărilor din Est, de Cehoslovacia, care acționa „cu delegație" (un număr de cadre ale FLN fuseseră instruite la Praga în tehnici avansate ale clandestinității). Sovieticii preferau să se țină deoparte. Presimțeau oare că Algeria viitoare va fi apropiată politic de ei, dar și foarte atentă la independența sa? Fapt e că niciodată serviciile speciale ale Moscovei nu au avut controlul asupra

celei mai importante instituții a noului regim, Securitatea Militară, cum l-au avut, în Cuba, asupra DGI.

Alt exemplu de prudență sovietică în fața mișcărilor naționaliste mai nărăvașe: cazul irlandez. Apanaj al IRA (*Irish Republican Army*, fondată la Dublin cu prilejul insurecției ratate de Paști, în 1916), „republicanismul" rămînea un mod de a gîndi specific Irlandei. Fără a neglija chestiunea socială, el punea în centrul oricărei acțiuni problema națională (după 1921, reunificarea insulei, prin smulgerea celor șase comitate din nord de sub autoritatea coroanei britanice). Or, prosovieticii oficiali, care în 1933 aveau să formeze *Communist Party of Ireland*, se depărtau tot mai mult de preocupările pur naționaliste, dînd prioritate doar „luptei de clasă".

IRA voia arme pentru a lupta împotriva englezilor. În perioada interbelică, a încercat să le obțină de la URSS. În mai mult rînduri, Moscova a ocolit politicos aceste cereri insistente: nu i se părea înțelept să-i echipeze pe acești oameni prea independenți, riscînd un conflict deschis cu Marea Britanie. Faptul că mai multe sute de membri ai organizației clandestine s-au înrolat în Brigăzile Internaționale din Spania nu a schimbat cu nimic situația. În 1939–1940, cînd IRA a întreprins o nouă campanie de atentate cu bombă chiar în Anglia, unitatea sa cea mai secretă, formată dintr-un mic grup de militanți naționaliști de confesiune protestantă și deci mai greu de bănuit, era infiltrată de aparatul comunist condus de Betty Sinclair. În toată Europa, grupe de sabotori, ca de pildă rețeaua lui Ernst Wollweber, erau gata să atace navele germane, dar și pe cele britanice sau franceze. În această situație, Moscova intenționa să se folosească de IRA. Sabotînd unele nave de război ale Majestății Sale, organizația clandestină camufla totodată operațiunile antienglezești sovietice. Totuși, pînă la urmă afacerea a eșuat. De aici, Moscova a rămas cu o anume neîncredere față de acești irlandezi dispuși la orice alianță pentru a-și procura echipamentul de care aveau nevoie — refuzînd însă categoric să plătească prețul politic subordonîndu-și strategia unei politici străine. La începutul anilor '70, în urma unei revolte a ghetourilor catolice din Irlanda de Nord, IRA a pus din nou mîna pe arme (adesea explozibili, specialitatea ei) împotriva britanicilor. Contrar unei legende tenace, aceste arme sau explozibili nu proveneau din URSS, nici direct, nici indirect. În fapt, principalii ei susținători se aflau și se află nu atît în Est, cît peste Atlantic, în sînul comunității irlandezo-americane.

Așadar, „mîna Moscovei" nu este omniprezentă. Ea a jucat însă un rol activ în anumite forme de terorism ale Orientului Mijlociu. Considerînd că organizațiile palestiniene reprezintă o mișcare de eliberare națională comparabilă cu FLN-ul algerian, sovieticii au recunoscut rapid, public, OLP-ul lui Yasser Arafat și principala sa componentă, El Fatah. Dar KGB-ul nu pierdea din ochi nici cealaltă tendință a naționalismului palestinian, reprezentată de FPLP (Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei) al doctorului Georges Habache. Adoptînd un marxism radical, această mișcare destul de bine structurată organiza și revendica fără complexe atentate teroriste și spectaculoase deturnări de avioane. Inaugurată în iulie 1968 cu deturnarea unui Boeing al companiei El Al, continuată apoi, în decembrie, cu atentatul de pe aeroportul din Atena, această strategie a culminat în 1970, cu puțin înainte ca trupele regelui Hussein al Iordaniei să-i zdrobească pe palestinieni. Pe aerodromul improvizat de la Zarka, după ce au deturnat trei avioane și

au luat ostatici pasagerii, teroriștii din FPLP au aruncat în aer toate cele trei aparate, respectiv un Boeing (TWA), un DC-8 (Swissair) și un Viscount VC-10 (BOAC).

Alarmat de această orientare teroristă prea apăsată, unul din șefii organizației, Nayef Hawatmeh, a provocat sciziunea în 1970–1971, creînd FDPLP (Frontul Democratic și Popular pentru Eliberarea Palestinei). În numele necesarei „munci cu masele" și a „internaționalismului proletar", organizația sa, tot mai fidelă liniei comuniste ortodoxe, a repudiat public terorismul, continuînd însă, o vreme, să-l practice. FDPLP trecea astfel drept cel mai bun aliat palestinian al comuniștilor. Paradoxul — doar aparent — e că în același timp KGB-ul și-a sporit susținerea pentru FPLP. Și cum în materie de extremism nu există limite, doctorul Habache a fost depășit rapid de brațul său drept și „directorul operațiunilor", Waddi Haddad, un fost dentist, absolvent al Universității Americane din Beirut.

Un om al practicii, doctorul Haddad! Pentru Pierre Marion, ex-șef al DGSE, serviciile speciale franceze, Haddad este adevăratul creator al terorismului modern: „El i-a imaginat structurile; el i-a format principalii conducători; el i-a perfecționat metodele de recrutare și formare, i-a rafinat tacticile și tehnicile."[1] La sfîrșitul lui 1973 și începutul lui 1974, Haddad s-a separat de FPLP creîndu-și propria structură, FPLP-Cose (FPLP — Comandamentul Operațiunilor Externe), destinată exclusiv terorismului internațional, în timp ce organizația lui Habache încerca să desfășoare alte activități, tentative de operațiuni de gherilă contra armatei israeliene și munca cu masele în lagărele de refugiați palestinieni.

KGB-ul a decis totuși să-l sprijine, după cum o arată acest mesaj foarte clar din 23 aprilie 1974, referință 1071–1/05. Emanînd de la KGB, era destinat lui Leonid Brejnev personal:

> „Comitetul pentru Securitatea Statului întreține din 1968 contacte clandestine efective cu Waddi Haddad, membru al Biroului Politic al FPLP, șef al operațiunilor externe ale FPLP.
>
> La întîlnirea sa cu șeful rețelei KBG din Liban, în aprilie trecut, Waddi Haddad a expus confidențial proiectul de activități de subversiune și terorism al FPLP, ale cărui puncte esențiale sînt expuse în continuare."

Urma o listă de obiective, acțiuni teroriste și subversive pe teritoriul Israelului, atacuri împotriva trusturilor ce controlează comerțul cu diamante, atentate contra diplomaților israelieni, sabotarea instalațiilor și supertancurilor petroliere din Arabia Saudită, din Golf și chiar din Hong Kong.

KGB preciza:

> „W. Haddad ne cere să ajutăm organizația sa în obținerea unor materiale speciale, indispensabile pentru acțiunile subversive. Cooperînd cu noi și cerîndu-ne ajutorul, W. Haddad știe bine că în principiu noi dezaprobăm terorismul și nu abordează acest aspect al activităților FPLP. Caracterul raporturilor cu W. Haddad ne permite într-o anume măsură să controlăm activitățile serviciului de operațiuni

[1] Pierre Marion, *Mission impossible*, Calmann-Lévy, 1991.

externe al FPLP, să exercităm asupra acestuia o influență profitabilă pentru Uniunea Sovietică, să realizăm în interesul nostru operațiuni active, folosind forțele acestei organizații și păstrînd totodată secretul cuvenit."

Un bun exemplu de dublu limbaj. Concluzia se impunea de la sine: la naiba cu principiile, din moment ce putem lovi adversarul fără să fim prinși. Transmis lui Suslov, Podgornîi, Kosîghin și Gromîko, documentul avea să fie aprobat la 26 aprilie.[2]

Cel mai bun elev al lui Waddi Haddad era un tînăr venezuelean, Ilici Ramirez-Sanchez, mai cunoscut sub pseudonimul Carlos. Cei doi au lucrat cu supraviețuitorii unui grup terorist asiatic, Armata Roșie Japoneză, a cărei istorie e cît se poate de instructivă. Creată la sfîrșitul anilor '60, cînd apogeul valului maoist a provocat radicalizarea mișcării studențești nipone, ARJ a intrat rapid în contact cu agenți nord-coreeni (în arhipelagul japonez trăiește o numeroasă comunitate coreeană). Aceștia i-au instruit cadrele și i-au furnizat material, dar n-au putut împiedica o sîngeroasă vendetă între „deviaționiști" și „ortodocși", la începutul anilor '70. Rezultat: sciziunea. O parte a cadrelor ARJ a trecut cu arme și bagaje în serviciul nord-coreenilor; refugiați, astăzi, la Phenian, fac pe oamenii de afaceri și pe intermediarii între Coreea de Nord și Occident. Cealaltă parte și-a internaționalizat și mai mult activitățile. Și s-a alăturat lui Waddi Haddad. Așa se face că trei membri ai ARJ au comis în mai 1972, pentru FPLP, masacrul de pe aeroportul Lod-Tel-Aviv, soldat cu 28 de morți.

Faptul că FPLP-Cose a lucrat mînă-n mînă cu bancherul nazist elvețian François Genoud — cum a dezvăluit Pierre Péan în *L'Extrémiste*, pe baza mărturisirilor bancherului — nu deranja defel KGB-ul.[3] Acesta n-a văzut vreun inconvenient nici în desfășurarea spectaculoasă a activităților lui Carlos pentru FPLP-Cose mai întîi, nici, mai apoi, pentru propria sa organizație.

Carlos: relații cu cincisprezece servicii secrete din țările arabe și din țările comuniste răsăritene

După cum i-a mărturisit judecătorului Bruguière, Ilici Ramirez-Sanchez, fiul unui avocat venezuelean mare admirator al lui Lenin (și-a botezat cei trei fii: Vladimir, Ilici și Ulianov), a întîlnit prima dată un membru al FPLP — pe Rifaat Abul Aoun — în 1969. Era la Moscova, unde viitorul Carlos se plictisea de moarte la Universitate, studiind marxism-leninismul, fizica și chimia. Dezamăgit de lipsa de activitate a partidelor comuniste latino-americane, Carlos se simțea disponibil pentru o aventură violentă și radicală. E ceea ce avea să-i ofere FPLP-Cose, chiar de la sosirea lui în Iordania. După o perioadă de instrucție, iată-l operațional la începutul lui 1971, colindînd fără probleme țările Europei Occidentale grație manierelor de băiat de familie bună, și comițînd atentate spectaculoase și ucigașe.

[2] Acest text, din care Paul Quinn de la *Boston Globe* publicase extrase, a fost publicat integral în franceză de revista *Les Nouvelles de Moscou* (nr. 25, 23 iunie 1992).

[3] Pierre Péan, *L'Extrémiste*, Fayard, 1996.

La 27 iunie 1975, la Paris, Carlos ucide doi polițiști de la DST (Direcția de Supraveghere a Teritoriului) și îl rănește grav pe un al treilea. În decembrie, va conduce un comando în atacul contra sediilor vieneze ale OPEC (Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol). Bilanț: trei morți și un bilet de avion pentru Alger. Însoțit de membri ai echipei sale, germani proveniți dintr-o mișcare stîngistă radicală, Celulele Revoluționare, conduse de Johannes Weinrich, se deplasează în Libia, Yemen, Irak, dar și în Iugoslavia. Și mai ales în RDG, unde serviciile MfS (*Ministerium für Staatssicherheit*, adică Ministerul Securității de Stat sau, mai cunoscut, Stasi) acordă o atenție susținută acestui extremist capabil de loviturile cele mai îndrăznețe.

„Separat“ va fi numele de cod al organizației sale în cadrul Stasi. În 1980, un dosar strict secret este înaintat generalului Erich Mielke, șeful Stasi. Se intitulează, simplu, „Proiect privind modul de a acționa al MfS în colaborarea cu grupul Carlos și controlul asupra acestuia“. Potrivit lui Bernard Violet, autorul unei biografii foarte documentate[4], „Weinrich și Kopp [respectiv adjunctul și prietena lui Carlos] nu sînt propriu-zis agenți Stasi: nu îndeplinesc misiuni pentru Stasi, nu sînt plătiți ca să facă spionaj pentru RDG. În schimb, legătura dintre serviciile speciale est-germane și ceilalți membri ai grupului trece obligatoriu prin ei“. Și, după ce-i enumeră pe succesivii lor „ofițeri de legătură“ est-germani, Harry Dahl, Hörst Franz, Günter Jäckel și Helmut Voigt, adaugă: „Carlos este la curent cu relațiile pe care cei doi prieteni ai săi le întrețin cu serviciile pomenite.“

Asta nu-l împiedică pe Carlos să stabilească legături strînse cu românii sau să inoportuneze Securitatea de Stat ungară cu dorința sa de a-și fixa baza logistică la Budapesta. Grupul său, rebotezat Organizația luptei armate a eliberării arabe (sau brațul înarmat), își înmulțește atentatele ucigașe. Astfel, colonelul Voigt, de la Stasi, crede că „Separat“ are o contribuție importantă la atentatul din 25 august 1983 ce a lovit Casa Franței din Berlinul de Vest (doi morți), comis, după el, de un alt grup terorist legat de blocul țărilor comuniste din Est și avînd baza la Beirut, ASALA (Armata Secretă pentru Eliberarea Armeniei).

Ar fi ciudat ca MfS să fi arătat atîta indulgență față de operațiunile protejatului său dacă nu ar fi avut și un interes propriu. Decizia fusese luată la vîrful piramidei Stasi. S-a spus — dar această interpretare psihologizantă nu a putut fi demonstrată — că Erich Mielke, el însuși șef al grupelor de luptă ale KPD înainte de război și inculpat pentru uciderea a doi polițiști la Berlin, s-ar fi recunoscut în persoana teroristului venezuelean ca și în membrii „Bandei lui Baader“. Desigur, trebuie căutat mai mult pentru a găsi o convergență mai „obiectivă“ între grupurile legate de terorismul internațional și MfS. Nici Mielke, nici conducătorii est-germani nu ne-au obișnuit cu o sensibilitate romantico-revoluționară. Dacă grupul Carlos a întreținut relații constante cu cincisprezece servicii secrete din țările socialiste și din lumea arabă, e sigur că nu a fost din întîmplare.

Indulgența țărilor comuniste față de extremiștii din zona Orientului Mijlociu nu s-a manifestat doar față de Carlos. Rivali neîmpăcați ai lui Yasser Arafat și ai OLP, Abu Nidal și organizația sa, Fatah — Consiliul revoluționar (aflați mai întîi în serviciul irakienilor, apoi al sirienilor), s-au bucurat și ei de bunăvoința, dar în-

[4] Bernard Violet, *Carlos*, Le Seuil, 1996.

tr-un grad mai scăzut, căci erau considerați mai puțin controlabili. Îmbolnăvindu-se, șeful lor a putut chiar să fie operat în secret, la adăpostul cortinei de fier.

Altă implicare directă a țărilor din Est în terorismul internațional modern a fost manipularea, în Germania, a grupului *Rote Armee Fraktion* (RAF, numit în presă „Banda lui Baader"). Născută din mișcarea contestatară studențească, această mică organizație, dispunînd de vreo cincizeci de membri direct activi și de aproximativ o mie de simpatizanți, s-a lansat în anii '60 și '70 într-un terorism demonstrativ vizînd mai ales interesele americane. După 1977 și asasinarea lui Hans Martin Schleyer, „patronul patronilor" vest-germani, apoi după moartea în închisoare a șefilor RAF, Ulrike Meinhof și Andreas Baader, organizația a găsit refugiu dincolo de zidul Berlinului, în schimbul unei subordonări tot mai accentuate față de Stasi, devenind într-un fel brațul ocult al acesteia. După dărîmarea Zidului și reunificarea germană, ultimii supraviețuitori din RAF au fost arestați în Est, unde trăiau.

Manipularea mișcărilor de gherilă și a grupurilor teroriste nu e întotdeauna ușoară. Se cere abilitate și un simț politic foarte viu. Poate de aceea, în 1969–1970, KGB-ul, în persoana unuia din cei mai străluciți reprezentanți ai săi, Oleg Maksimovici Neciporenko, a preferat să creeze aproape integral, cu ajutorul nord-coreenilor, o mișcare la ordinele sale, *Movimiento de Acción Revolucionaria* (MAR), ce avea să fie lichidată în 1971 de poliția mexicană.[5] Cu siguranță, obiectivul unei manevre atît de îndrăznețe era acela de a evita exagerările, indisciplina și inițiativele aventuroase ale grupurilor castriste și paramaoiste. Unii dintre ei au scăpat de sub controlul presupușilor mentori. Așa-numitul FRAP (Frontul Revoluționar Antifascist și Patriotic) spaniol a cochetat un timp, la începutul anilor '70, cu chinezii, apoi cu albanezii, în speranța — ce s-a dovedit deșartă — de a obține arme, după care a dispărut dînd naștere unor GRAPO (Grupe de Rezistență Antifascistă din 1 Octombrie). Cît despre Cărarea Luminoasă peruviană a lui Abimael Guzman, aceasta se proclama, la origine, adepta unui maoism pur și dur, mai ales în ce privește „războiul popular prelungit"; în schimb îi detesta pe Deng Xiaoping și pe noii conducători de la Beijing. În decembrie 1983, a încercat chiar să atace ambasada chineză din Lima!

În unele cazuri, rare — căci riscul era prea mare în perioada modernă —, țările comuniste au procedat direct la atentate teroriste, încredințate spre executare serviciilor speciale proprii. Așa s-a întîmplat în noiembrie 1987, cînd o echipă de doi agenți nord-coreeni — un vechi cadru experimentat, Kim Seung-Il, și o tînără, Kim Hyun-Hee, instruită timp de trei ani la Academia Militară Keumsung — a lăsat la escala din Abu Dhabi un tranzistor-capcană la bordul unui avion al companiei sud-coreene Korean Air cu destinația Bangkok. Explozia a provocat moartea a 115 persoane. Reperat, Kim Seung-Il s-a sinucis; în schimb Kim Hyun-Hee, arestată, a făcut mărturisiri complete, scriind chiar o carte — dar este prea devreme pentru a ști cît adevăr și cîtă minciună conține[6]. Oricum, realitatea se impune: în 1997, Coreea de Nord este, probabil, singura țară comunistă ce practică sistematic terorismul de stat.

[5] John Barron, *KGB*, Éditions Elsevier Séquoia, Bruxelles, 1975, prefață de Robert Conquest.

[6] Kim Hyoun-Hee, *Dans la fosse aux tigres*, Presses de la Cité, 1994.

PARTEA A TREIA

CEALALTĂ EUROPĂ VICTIMĂ A COMUNISMULUI

de Andrzej Paczkowski și Karel Bartosek

Traducere de DOINA JELA DESPOIS

1

Polonia, „națiunea dușmană"

de Andrzej Paczkowski

Represiunile suferite de polonezi din partea sovieticilor

Probabil că polonezii se numără printre popoarele care au suferit cel mai mult de pe urma autorităților sovietice, iar asta în ciuda faptului că aparatul sovietic de teroare a fost organizat de către un polonez, Feliks Dzerjinski, și a participării unui număr considerabil de compatrioți ai săi la încadrarea „organelor", fie că a fost vorba despre Vecека, GPU sau NKVD. Originile acestui „privilegiu" — statutul de „țară dușmană" — sînt multiple. Aparatul de represiune sovietic a avut, evident, propriile mecanisme de funcționare, dar ostilitatea tradițională dintre cele două națiuni a jucat și ea un rol. Ea își are rădăcinile atît în trecutul îndepărtat, cît și în neîncrederea liderilor sovietici — în special Stalin — față de Polonia și față de polonezi. Între 1772 și 1795, Polonia a fost de trei ori dezmembrată și de fiecare dată imperiul țarilor și-a luat partea leului; sătui de asuprirea rusească, polonezii s-au răsculat în două rînduri, în 1830 și în 1863, dar au fost, de fiecare dată, reprimați cu asprime. Încă din acest moment, nobilimea și clerul catolic se evidențiază ca nuclee ale patriotismului și rezistenței la ocupația străină, atît rusească, cît și prusacă. Războiul din 1914 și prăbușirea cvasisimultană a celor trei imperii — german, rus și austro-ungar — a căror opresiune o îndură de mai bine de un secol au fost pentru Polonia ocazia istorică de a renaște ca națiune independentă. O oaste de voluntari avîndu-l în frunte pe Józef Piłsudski este motorul și garantul acestei independențe foarte recent dobîndite, dar ea se lovește foarte curînd de voința revoluționară a Moscovei, pentru care Varșovia înseamnă obstacolul ce trebuie în mod imperativ depășit pentru a realiza revoluția în Germania.

În vara anului 1920, Lenin invadează cu Armata Roșie Varșovia. Îndrăzneața operație este gata să reușească, dar reacția națională poloneză o zădărnicește, iar sovieticii sînt constrînși în 1921 să semneze pacea de la Riga, favorabilă Poloniei. Stalin, care prin indisciplina lui a contribuit mult la eșecul Armatei Roșii, n-a uitat niciodată afrontul acesta și nici pe aceia care l-au criticat cu ocazia lui: Troțki, comandantul Armatei Roșii, și mareșalul Tuhacevski, care se afla în fruntea trupelor. Mai departe, devine mai ușor de înțeles neîncrederea conducătorilor sovietici — și în special a lui Stalin — față de Polonia, față de polonezi și față de toți cei care și-au adus o contribuție la redobîndirea independenței: nobilimea, armata și Biserica.

Polonezii, fie că sînt sau nu cetățeni sovietici, au suferit toate fazele terorii staliniste: vînătoarea de „spioni", „deschiaburirea", lupta antireligioasă și împotriva minorităților naționale, Marea Epurare, „curățirea" regiunilor de graniță și a zonelor din spatele Armatei Roșii, „pacificările" destinate să ajute la acapararea pu-

terii de către comuniștii polonezi și toate formele pe care le-a luat această teroare: lagăre de muncă forțată, execuții ale prizonerilor de război, deportare în masă a elementelor desemnate ca „socialmente periculoase"...

Afacerea POW (Organizație militară poloneză) și „operațiunea poloneză" a NKVD (1933–1938)

În 1924, cînd repatrierea polonezilor efectuată ca urmare a Tratatului de la Riga din 1921 se apropia de sfîrșit, mai rămîneau în URSS în jur de 1 100 000–1 200 000 de polonezi. În imensa lor majoritate (900 000–950 000) aceștia locuiau în Ucraina și Bielorusia. 80% dintre ei erau țărani stabiliți aici din timpul colonizării poloneze din secolele XVII și XVIII. Cîteva comunități poloneze existau de asemenea în marile orașe, ca Minsk sau Kiev. Chiar în Rusia, în principal la Moscova și la Leningrad, în Transcaucazia și în Siberia, trăiau 200 000 de polonezi. Printre aceștia se aflau cîteva mii de comuniști în exil și aproape tot atîția polonezi care participaseră la revoluție și la războiul civil de partea Roșilor și nu se mai întorseseră în Polonia. Restul erau mai ales oameni proveniți din emigrația economică instalată aici de la începutul secolului.

În ciuda tratatului de pace semnat și a restabilirii relațiilor diplomatice, tensiunea dintre cele două țări s-a perpetuat. Dacă se ia în considerație ponderea amintirilor din războiul polono-sovietic din 1920, ca și forța de iradiere a teoriei „cetății proletariatului" asediată de imperialiști, nu prea avem motive să ne mirăm că mulți polonezi s-au trezit victime ale „vînătorii de spioni". În anii 1924–1929 au fost împușcați mai multe sute dintre ei, deși numai cîțiva desfășuraseră activități de spionaj. În timpul luptei regimului sovietic împotriva credinței religioase, mai multe sute de credincioși catolici au suferit persecuții și mai multe zeci au fost împușcați sau au dispărut. Comparată cu hecatomba la care a fost supusă Biserica Ortodoxă Rusă, această represiune pare minoră, dar ea echivalează cu dispariția unei Biserici care se afla la baza vieții spirituale și culturale a sute de mii de țărani polonezi.

Acești țărani se numără printre victimele colectivizării. După clasificarea oficială în vigoare în epocă, 20% dintre ei au fost trecuți la „chiaburi" și un număr ceva mai mare la „semichiaburi". În Ucraina, rezistența polonezilor a fost foarte violentă și a trebuit reprimată cu brutalitate. După date încă aproximative, populația regiunilor locuite de polonezi numai în timpul anului 1933 a scăzut cu aproximativ 25%. În Bielorusia, colectivizarea exploatărilor poloneze a fost mai puțin brutală.

Dacă punem între paranteze represiunea îndreptată împotriva „spionilor polonezi", logica valurilor de represiune este evidentă pentru că ea decurge din „lupta de clasă" (luptă împotriva religiei, colectivizare) așa cum era ea concepută în momentul acela. Dar paralel cu colectivizarea, un alt criteriu de represiune a fost împins înainte: între 15 august și 15 septembrie 1933, autoritățile au procedat la arestarea a aproximativ 20 de comuniști polonezi, în majoritatea lor emigrați, dintre care un membru al Biroului Politic al Partidului Comunist Polonez (KPP).

Arestările acestea au antrenat alte arestări. Punctul lor comun ar fi constat într-o pretinsă apartenență la „Organizația de spionaj și de sabotaj POW".

Organizația militară poloneză (POW), fondată în 1915 de către Józef Piłsudski ca organizație secretă cu activități îndreptate împotriva Austro-Ungariei și Germaniei, fusese însărcinată în anii 1918–1920 cu misiuni de recunoaștere în teritoriile bîntuite de războiul civil, în principal în Ucraina. Ea și-a încetat definitiv activitatea în 1921. Membrii ei erau în majoritatea lor oameni de stînga, mulți aparținînd Partidului Socialist Polonez (PPS). Unii rupseseră cu PPS pentru a se alătura partidului comunist. În 1933, POW nu mai exista. Cu toate acestea, mai mulți polonezi dintre cei arestați sub falsa acuzație de apartenență la POW au fost condamnați la moarte și împușcați (printre ei cunoscutul poet de avangardă Witold Wandurski), alții au murit în închisoare. Cei care au fost cruțați au rămas în închisoare și au fost împușcați în timpul Marii Epurări.

Ani întregi, „afacerea POW" avea să alimenteze lupte interne în KPP: acuzația de a fi un „provocator din POW" era tot atît de funestă ca și aceea de a fi „troțkist". Și mai important: GPU (și pe urmă GUGB NKVD) a întocmit pentru această perioadă tabele cu polonezi care lucrau în administrația sovietică, Comintern sau în aparatul de securitate. Fapt și mai semnificativ încă, lista lor a fost completată cu aceea a polonezilor care locuiau în Ucraina și Bielorusia, unde existau două regiuni autonome poloneze: prima în Ucraina, numită „Julian Marchlewski" (unul dintre fondatorii KPP, mort în 1925), fusese organizată în 1925; cea de-a doua în Bielorusia, creată în 1932, purta numele lui Feliks Dzerjinski. Aceste regiuni aveau propria lor putere locală, o presă, teatre, școli și edituri în limba poloneză, formînd astfel o „Polonie sovietică", enclavă în URSS.

În septembrie 1935, la Kiev, Minsk și Moscova a fost declanșat un nou val de arestări destinat oficial să pună capăt pretinsei „rețele a organizației POW". Simultan, a început lichidarea regiunilor autonome poloneze. Dar numai la sfîrșitul anului 1936 și începutul anului 1937, o dată cu Marea Epurare, a început arestarea funcționarilor NKVD de origine poloneză. Ancheta a atins vîrful ierarhiei Securității, apoi s-a lărgit din ce în ce spre baza acesteia. În timpul Plenarei Comitetul Central al PC (b) în iunie 1937, N. Ejov a afirmat că POW „se strecurase în organele serviciilor de informații și de contraspionaj sovietice" și a anunțat că NKVD „descoperise și lichidase cea mai importantă dintre rețelele poloneze de spionaj". Sute de polonezi erau deja închiși, mare parte dintre ei lideri ai KPP, iar acuzațiile care se țineau lanț erau întărite prin mărturii smulse prin violență în timpul interogatoriilor.

În vara anului 1937, NKVD a lansat o represiune generală împotriva minorităților naționale, mai întîi împotriva germanilor, apoi împotriva polonezilor. La 11 august, Ejov a semnat ordinul operațional nr. 00485, care prevedea „*lichidarea totală* [...] a rezervelor umane a rețelei de spionaj polonez în URSS".

O hotărîre a NKVD și a Consiliului Comisarilor Poporului din 15 noiembrie 1938 a pus capăt „operațiunii poloneze", care a cunoscut totuși o prelungire într-o epurare printre agenții NKVD care participaseră ei înșiși la operație. Represiunea a atins atît lideri ai partidului (46 de membri și 24 de supleanți ai Comitetului Central au fost împușcați), cît și „simpli cetățeni", muncitori, dar mai ales țărani.

După un raport al NKVD din 10 iulie 1938, numărul deținuților de origine poloneză era de 134 519 persoane, dintre care aproximativ 53% în Ucraina și Bielorusia. Se estimează la 40–50% procentul celor care au fost împușcați dintre ei (de la 50 000 la 67 000 de victime[1]). Supraviețuitorii au fost trimiși în lagăre sau deportați în Kazahstan.

Ordin de acțiune a NKVD al URSS, nr. 00485

Ordon:

1. Inițierea, începînd cu 20 august 1937, a unei vaste operațiuni vizînd lichidarea completă a organizațiilor locale ale POW și mai ales a agenților de diversiune, spionaj, revoltă în industrie, comunicații, sovhozuri și colhozuri. Această operație trebuie să fie dusă la îndeplinire în trei luni, adică pînă la 20 noiembrie 1937.

2. Arestarea: a) membrilor celor mai activi ai POW (cuprinși în lista alăturată), demascați în timpul cercetărilor și neidentificați pînă în prezent; b) tuturor prizonierilor de război din armata poloneză rămași în URSS; c) refugiaților din Polonia, indiferent de motivul intrării lor în URSS; d) imigranților politici și prizonierilor politici schimbați cu Polonia; foștilor membri ai PPS și ai altor partide politice antisovietice; f) elementelor locale antisovietice și naționaliste cele mai active din regiunile poloneze.

3. Organizarea operațiunii de arestare în două etape: a) în prima etapă trebuie arestate contingentele de persoane activînd în NKVD, Armata Roșie, întreprinderile de armament, departamentele de armament din toate celelalte întreprinderi, în comunicațiile feroviare, terestre, maritime și aeriene; în sectoarele energetice ale tuturor întreprinderilor industriale, în rafinării și uzinele de gaz; b) în al doilea rînd trebuie arestați toți cei care lucrează în întreprinderile industriale fără importanță pentru securitatea țării, în sovhozuri, în colhozuri și în administrații.

4. Desfășurarea simultană a anchetelor. În timpul cercetărilor trebuie făcute presiuni pentru demascarea în totalitate a organizatorilor și conducătorilor bandelor de diversiune cu scopul de a le descoperi rețeaua; arestarea imediată a tuturor spionilor, dușmanilor și bandelor de diversioniști depistați datorită declarațiilor persoanelor arestate. Pentru coordonarea anchetei, să se individualizeze un grup special de agenți operativi.

5. Clasificarea tuturor persoanelor arestate, pe măsură ce se desfășoară ancheta, în două categorii: a) prima categorie, căreia îi aparține rețeaua de spionaj, de diversiune, de sabotaj și de insurecție a spionajului polonez, *trebuie împușcată;* b) cea de-a doua categorie — mai puțin activă decît prima — este pasibilă de pedeapsa cu închisoarea sau cu lagărul pe o durată între 5 și 10 ani. [...]

Comisarul Poporului pentru Afacerile Interne ale URSS,
Comisarul General al Securității Statului.
N. Ejov, Moscova, 11 august 1937.

[1] Cit. de N. Pietrow, „Misiunea poloneză a NKVD", *Karta*, nr. 11, 1993, p. 27.

Polonezii reprezintă mai mult de 10% din bilanțul general al victimelor Marii Epurări și în jur de 40% din numărul total al victimelor operației îndreptate împotriva minorităților naționale. Sînt cifre minimale, pentru că mii de polonezi din Ucraina și Bielorusia au fost deportați în afara cadrului „operațiunii poloneze". Nu numai apartamentele hotelului Lux unde erau găzduiți comuniștii polonezi și birourile unde lucrau ei au fost golite, ci mai ales satele (sau colhozurile) poloneze.

Katyn, închisori și locuri de deportare (1939–1941)

Pactul de neagresiune semnat la 23 august 1939 între URSS și Germania prevedea în protocolul lui secret împărțirea în „sfere de influență" a teritoriului polonez. La 14 septembrie, ordinul de „a trece la ofensiva împotriva Poloniei" a fost emis și, trei zile mai tîrziu, Armata Roșie invada Republica Poloneză cu ordinul de a „elibera" teritoriile numite „Bielorusia de Vest" și „Ucraina de Vest" de sub „ocupația fascistă poloneză" și de a încorpora aceste teritorii la URSS. Procesul de anexare s-a derulat rapid, însoțit de măsuri de intimidare și de represiune. La 29 noiembrie 1939, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a atribuit cetățenia sovietică tuturor celor care-și aveau domiciliul în teritoriile încorporate. Vilnius și împrejurimile au fost cedate Republicii Lituania care-și trăia ultimele luni de independență. Era evident că sistemul represiv sovietic avea să fie extins și asupra acestor teritorii, în așa măsură teama de a vedea apărînd organizațiile de rezistență era justificată. Într-adevăr, cîteva detașamente ale armatei poloneze evitaseră capturarea și se angajaseră, încă din toamnă, în luptele de partizani. NKVD a trimis deci trupe numeroase în aceste regiuni și a organizat implantarea structurilor sale. Au fost concentrate aici numeroase unități ale forțelor Ministerului de Interne (precum și unități de grăniceri). În plus, noile autorități aveau de rezolvat problema prizonierilor de război și de preîntîmpinat atitudinea societății civile.

Militarii constituiau preocuparea primordială a sovieticilor. Fuseseră capturați un număr de 240 000–250 000 de prizonieri, dintre care 10 000 de ofițeri. Imediat după agresiunea ei, URSS a adoptat primele hotărîri: la 19 septembrie, Lavrenti Beria a creat în cadrul NKVD (ordinul nr. 0308) Direcția prizonierilor de război (*Glavnoe Upravlenie po delam Voenno-Plennîh*, GUVP), precum și o rețea de lagăre speciale. La începutul lui octombrie, simplii soldați au început să fie eliberați unul cîte unul, dar 25 000 dintre ei au fost trimiși să construiască șosele, iar 12 000 au fost puși la dispoziția Comisariatului Industriei Grele pentru muncă forțată. Un număr încă necunoscut dintre ei a fost împrăștiat în grupuri mici în lagărele imensului Gulag. S-a hotărît în același timp crearea a două „lagăre pentru ofițeri" la Starobielsk și la Kozielsk, la fel ca și un lagăr special pentru polițiști, gardieni de închisoare și grăniceri la Ostaszkow. În curînd, Beria a creat un grup de operațiuni special însărcinat să înceapă anchete judiciare chiar în lagăre. La sfîrșitul lui februarie 1940, 6 192 de polițiști (și inși incluși în această categorie) și 8 376 de ofițeri erau internați în lagăre.

Timp de mai multe luni, Moscova a ezitat în privința sorții pe care să le-o rezerve. Se făceau pregătiri pentru condamnarea unei părți dintre ei, începînd cu cei din lagărul de la Ostaszkow, în baza unui cap de acuzare caracteristic, trimițînd la articolul 58–13 din Codul Penal, articol care viza persoanele ce „se împotriviseră mișcării muncitorești internaționale". Un mic efort de interpretare era suficient pentru a condamna în baza acestui articol pe orice polițist și gardian de închisoare polonez. Pedepsele prevăzute erau de la 5 la 8 ani de lagăr. Se aveau în vedere deportări în Siberia (în special Kamceatka).

Hotărîrea finală a fost adoptată în a doua jumătate a lunii februarie 1940, poate în virtutea întorsăturii pe care o lua războiul cu Finlanda. După cum se poate deduce din documentele aflate astăzi la dispoziția publicului, ea a fost neașteptată. La 5 martie, la propunerea lui Beria, Biroul Politic a decis să aplice „pedeapsa capitală" tuturor prizonierilor de la Kozielsk, Starobielsk și Ostaszkow și unui număr de aproximativ 11 000 de polonezi aflați în închisorile din partea occidentală a Ucrainei și din Bielorusia (vezi cel de-al patrulea document citat în textul lui N.Werth, prima parte).

Verdictul a fost dat de un Tribunal special, „troika" alcătuită din Ivan L. Basztakov, Bachczo Z. Kobulov și Vsevolod N. Merkulov. Propunerea lui Beria a fost aprobată sub semnătură de Stalin, Voroșilov, Molotov și Mikoian. Grefierul a notat că Kalinin și Kaganovici, absenți în ziua respectivă, erau favorabili hotărîrii.

Mărturia lui Stanislaw Swianiewicz, supraviețuitor al masacrului de la Katyn

„Sub plafon, am observat o gaură prin care reușeam să văd ce se petrece afară [...]. În fața noastră se afla o suprafață acoperită cu iarbă [...]. Locul era înconjurat de un cordon strîns de unități NKVD cu baioneta la armă.

Era o noutate față de experiența noastră anterioară. Chiar și pe front, imediat după ce fuseserăm făcuți prizonieri, escorta nu punea baioneta la armă [...]. Un simplu autocar a venit la fața locului. Era mai degrabă mic în comparație cu cele întîlnite de obicei în orașele occidentale. Ferestrele erau date cu var. Capacitatea lui era de aproximativ treizeci de persoane, urcarea se făcea prin spate.

Ne întrebam ce rost puteau să aibă ferestrele acelea acoperite cu var. Dînd înapoi, autocarul s-a apropiat de vagonul vecin, astfel încît prizonierii să poată intra direct, fără să coboare. Soldații NKVD supravegheau, cu baioneta la armă, intrarea autocarului de ambele părți [...]. La fiecare jumătate de oră, autocarul revenea ca să ia un alt grup. În consecință, locul unde erau transportați prizonierii nu se afla departe [...].

Colonelul NKVD, un om înalt, care mă scosese din coloană, se afla în mijlocul acelei pajiști cu mîinile în buzunarele mantalei lui largi [...]. Era evident că el controla întreaga operație. Dar în ce consta ea? Trebuie să mărturisesc că în acel moment, la lumina acelei frumoase zile de primăvară, nici nu m-am gîndit la execuții [...]."

(*La umbra Katynului*, Institutul literar, 1976.)

Pregătirile „tehnice" au durat o lună. În cursul următoarelor șase săptămîni (din 3 aprilie în 13 mai), prizonierii au fost transferați din lagăre în grupuri mici. 4 404 persoane au fost transportate din lagărul de la Kozielsk la Katyn, unde au fost ucise cu un glonț în ceafă și azvîrlite în gropi comune.

Prizonierii de la Starobielsk (3 896 de persoane) au fost uciși în localurile NKVD la Harkov, trupurile lor au fost îngropate la marginea orașului Piatișatki. Cei de la Ostaszkow (6 287 de persoane) au fost executați în sediile UNKVD la Kalinin (astăzi Tver) și înhumați în localitatea Miednoje. În total, 14 587 de persoane au fost lichidate. La 9 iunie 1940, adjunctul comandantului NKVD, Vasili V. Czernyszev, a făcut un raport din care rezulta că lagărele erau gata să primească noi prizonieri.

Cei 11 000 de prizoneri menționați de Beria nu formau decît o mică parte din totalul prizonierilor polonezi. Existau și alte categorii. Cea mai numeroasă au constituit-o *biezency*, persoanele arestate fiindcă părăsiseră teritoriul polonez din cauza ocupației germane. 145 000 de *biezency* au trecut prin închisori și aresturi, o parte dintre ei au fost condamnați și deportați în lagăre, o altă parte au fost eliberați. Cea de-a doua categorie, *pierebiezczyki*, cuprindea polonezi arestați în timpul tentativei de fugă spre Lituania, Ungaria sau România. O parte dintre ei au fost eliberați după cîteva săptămîni, dar în jur de 10 000 de *pierebiezczyki* au fost condamnați de OSO (*Osoboe Soveșceanie*, consiliul special de poliție) la pedepse de la trei la opt ani; ei au eșuat în Gulag, mai ales în Dallag, dar și la Kolîma. În fine, o parte au fost împușcați în urma hotărîrii adoptate la 5 martie 1940. Cea de-a treia categorie era alcătuită din militanți din rețeaua de rezistență, din ofițeri care nu fuseseră mobilizați în 1939, din funcționari ai administrației de stat și ai autorităților locale, de diferite categorii de *pomieszcziki*, într-un cuvînt din „elemente socialmente periculoase" *(soțialnoopasnîi)*. Din această ultimă categorie provin majoritatea celor 7 305 persoane care, din cele 11 000 luate în calcul, au fost împușcate ca urmare a hotărîrii de la 5 martie 1940. Locul unde au fost îngropate rămîne necunoscut, se știe doar că 3 405 persoane au fost împușcate în Ucraina și 3 880 în Bielorusia.

Cifra totală a „populației încarcerate" în teritoriile anexate URSS-ului (inclusiv Lituania, care a fost anexată și ea în vara anului 1940) nu s-a putut stabili încă definitiv, dar la 10 iunie 1941 existau 39 600 de prizoneri în vestul Ucrainei și al Bielorusiei (printre ei, aproximativ 12 300 erau deja „judecați"). Numărul lor se dublase în raport cu cel din luna martie 1940. Proporția criminali/politici rămîne totuși necunoscută.

După atacul german asupra URSS soarta tuturor a fost de multe ori vitregă. Numai în închisorile din Ucraina Occidentală, în jur de 6 000 de persoane au fost executate, deși este puțin probabil că toate fuseseră condamnate la moarte în prealabil. În rapoartele NKVD se vorbește despre aceste operații de lichidare ca despre o „diminuare a numărului de persoane aparținînd primei categorii"[2]. Cîte-

[2] Vezi K. Popinski, A. Kokurin, A. Gurjanov, *Drumurile morții. Evacuarea prizonierilor sovietici din „granițele" de est ale celei de-a II-a Republici în iunie și iulie 1941*, Varșovia, 1995, pp. 96–99 și urm.

va sute de persoane au fost ucise pentru că au încercat să evadeze dintr-un convoi. Există cazul unui comandant de convoi care ordonase „pe răspunderea lui" uciderea a 714 prizonieri (dintre care 500 nu fuseseră judecaţi). Pe mai mulţi dintre ei i-a ucis cu propria lui mînă.

În teritoriile anexate URSS-ului s-au practicat deportările în masă. Termenul general de „deportare" înglobează patru mari operaţii, dar trebuie subliniat că deportările pe familii sau în grupuri mici au început în noiembrie 1939 şi că numărul persoanelor afectate rămîne necunoscut. Acelaşi lucru e valabil în ce-i priveşte pe cei expulzaţi din Basarabia sau din regiunile orientale ale Bielorusiei sau ale Ucrainei în a doua jumătate a anului 1940. Istoricii nu au reuşit încă să stabilească cifrele exacte. Pînă de curînd, estimările făcute de rezistenţa poloneză sau de ambasada poloneză în 1941 serveau drept cifre de bază. De cînd s-au deschis arhivele NKVD, majoritatea cercetătorilor consideră că aceste date sînt fiabile, dar că ele nu dau decît o cifră minimă şi că ea va trebui socotită mult mai mare.

Primul val de deportări a avut loc la 10 februarie 1940, ca urmare a unei decizii a Consiliului Comisarilor Poporului adoptată în 5 decembrie 1939. Preparativele, mai ales „recunoaşterea terenului" şi întocmirea listelor, au luat două luni. Organizatorii deportării au avut de depăşit numeroase obstacole tehnice, printre care numărul foarte redus de căi ferate adaptate lărgimii trenurilor sovietice. Întreaga operaţie a fost pusă sub controlul unui adjunct al lui Beria, Merkulov, care s-a deplasat la faţa locului, ceea ce indică întreaga importanţă a operaţiei în ochii sovieticilor. Deportarea din februarie 1940 i-a atins mai ales pe ţărani, pe locuitorii tîrgurilor, pe colonii polonezi instalaţi în această regiune în cadrul politicii de „polonizare" şi pe pădurari. După datele NKVD, aproximativ 140 000 de persoane au fost deportate, dintre care 82% erau polonezi. Operaţia a inclus şi pe pădurarii ucraineni şi bieloruşi. Convoaiele plecau spre nordul Rusiei, spre Republica Komi şi spre Siberia Occidentală.

Extras din *Tripticul cazac: amintiri din deportare* (Varşovia, 1992)

Lucyna Dziurzinska-Suchon: „Îmi amintesc de unul dintre cele mai dramatice momente din viaţa noastră. Timp de cîteva zile n-am mîncat nimic, literalmente nimic. Era iarnă. Baraca era complet acoperită de zăpadă. Puteam, mulţumită cuiva care săpase un tunel din exterior, să ieşim. [...] Mama s-a putut duce să muncească. Îi era şi ei tot aşa de foame ca şi nouă. Eram lungiţi pe paturi, înghesuiţi unul în altul ca să ne fie ceva mai cald. Luminiţe mici ne sticleau în ochi. Nu mai aveam putere să ne ţinem pe picioare. Era foarte frig şi în baracă. [...] Dormeam, dormeam tot timpul. Fratele meu se trezea din cînd în cînd şi striga: «Mi-e foame», nu putea spune nimic altceva, sau: «Mamă, mor». Mama plîngea. S-a dus să ceară ajutorul prin barăcile vecine, la prietenii noştri. Fără rezultat. Am început să ne rugăm: «Tatăl nostru...» Şi probabil că s-a produs un miracol. O prietenă din baraca vecină a venit cu un pumn de grîu [...]."

Chiar în momentul cînd Kremlinul hotăra execuția prizonierilor, Consiliul Comisarilor Poporului (SNK) a decretat, la 2 martie 1940, noi deportări. De data aceasta au fost lovite familiile prizonierilor — chiar în momentul cînd „soții și tații lor" erau executați —, precum și „elementele socialmente periculoase". După datele NKVD, în jur de 60 000 de persoane au fost deportate, aproape toate în Kazahstan, în condiții dramatice de frig și foamete, cunoscute astăzi datorită mărturiilor care de acum ne stau la dispoziție.

Cea de-a treia operație declanșată de NKVD prin aceeași hotărîre a SNK s-a desfășurat în noaptea de 28 spre 29 iunie 1940 și i-a inclus pe toți aceia care nu locuiau înainte de septembrie 1939 în teritoriile anexate și care nu trecuseră înapoi frontiera sovieto-germană stabilită de către cei doi ocupanți: fugarii surprinși într-una sau în alta din zonele ocupate aveau dreptul să revină acasă; astfel, 60 000 de persoane, și printre ele 1 500 de evrei, s-au reîntors în teritoriul aflat sub administrația Guvernămîntului general german. Din cei 80 000 de deportați în această operație, 84% erau evrei care, dacă au scăpat masacrului săvîrșit de *Einsatzgruppen* în vara lui 1941, au fost trimiși în Gulag.

Cea de-a patra operație și ultima a debutat la 22 mai 1941, la hotărîrea Comitetului Central al Partidului Comunist al URSS și a Consiliului Comisarilor Poporului din 14 mai. Obiectivul acesteia era „curățarea" regiunii de graniță și a republicilor baltice de „elementele indezirabile". Deportații aparțineau categoriei *zsylposielency*, adică de condamnați la 20 de ani de domiciliu forțat în regiunile desemnate (mai ales în Kazahstan.) Acest val de deportări, cu excepția Letoniei, Estoniei și Lituaniei, a atins 86 000 de persoane.

Pe baza datelor NKVD, ajungem deci la cifra de 330 000 pînă la 340 000 de deportați. Ținînd cont de toate datele, numărul victimelor represiunii se ridică la 400 000–500 000. Au existat grupuri care s-au trezit în cele mai îndepărtate colțuri ale Uniunii Sovietice, ca de pildă cei 100 000 de tineri siliți să lucreze în industria sovietică (mai ales în bazinul carbonifer din Donețk, din Ural sau din Siberia Occidentală) sau cei 150 000 de tineri mobilizați în „batalioanele de muncă" (*stroibatalionî*) ale Armatei Roșii.

La doi ani după instaurarea puterii sovietice în Polonia anexată, un milion de persoane, adică un cetățean din zece, cunoaște represiunea sub una din diferitele ei forme: execuții, închisoare, lagăr, deportare, muncă semiforțată. Nu mai puțin de 30 000 de persoane au fost împușcate, la care trebuie adăugați cei 90 000–100 000 de morți în lagăre sau în timpul transporturilor în vagoanele de cale ferată, apreciați la 8–10% dintre cei deportați.

NKVD împotriva Armiei Krajowa (Armata Națională)

În noaptea de 4 spre 5 ianuarie 1944, primele tancuri ale Armatei Roșii au trecut frontiera polono-sovietică stabilită în 1921. În realitate, această frontieră nu mai era recunoscută nici de Moscova, nici de puterile occidentale și, de la descoperirea crimei de la Katyn, URSS rupsese toate relațiile diplomatice cu guvernul polonez legal în exil la Londra, sub pretextul că acesta din urmă ceruse o anchetă

internațională sub egida Crucii Roșii, cerere care a coincis întîmplător cu un demers similar al autorităților germane. Rezistența poloneză prevedea ca la apropierea frontului AK (Armata Națională) să mobilizeze populația, să înceapă lupta cu nemții și, după sosirea Armatei Roșii, să iasă în întîmpinarea acesteia ca autoritate legitimă. Operația purta numele de cod „Burza" („Furtuna"). Primele lupte au izbucnit la sfîrșitul lui martie 1944, în Volhynia, unde comandantul diviziei de partizani ai AK a luptat alături de unitățile sovietice. La 27 mai, anumite unități ale AK au fost forțate de Armata Roșie să depună armele. În consecință, grosul efectivelor diviziei a trebuit să se replieze spre Polonia, luptînd în același timp împotriva nemților.

Acest mod de a proceda al sovieticilor — mai întîi cooperarea la nivel local, pe urmă dezarmarea forțată a polonezilor — este confirmat și de alte cazuri. Evenimentele cele mai spectaculoase au avut loc în regiunea Vilnius. La cîteva zile după încetarea luptelor, forțele unităților interioare ale NKVD au sosit și — conform ordinului nr. 220145 al cartierului general — au dus la bun sfîrșit o operație de dezarmare a soldaților AK. După raportul primit de Stalin la 20 iulie, mai mult de 6 000 de partizani au fost arestați, în timp ce 1 000 dintre ei au reușit să scape din capcană. Întregul stat-major al acestor unități de partizani a fost arestat. Ofițerii au fost internați în lagărele NKVD, care a oferit soldaților să aleagă între lagăr sau înrolarea în armata poloneză, alcătuită sub egida sovieticilor, a generalului Zygmunt Berling. Unitățile AK care au luat parte la eliberarea Lvovului au suferit aceeași soartă. Aceste evenimente au avut loc în teritoriile considerate de Moscova ca aparținînd URSS.

În aceeași zi de 1 august 1944, comandanții AK au declanșat insurecția la Varșovia pe care Armata Roșie plănuise s-o cucerească la 8 august (frontul din Bielorusia). Stalin a oprit ofensiva pe Vistula deja trecută, în special în sudul Varșoviei, și i-a lăsat pe nemți să-i nimicească pe insurgenți, care au rezistat pînă la 2 octombrie.

La vest de linia Curzon, unde AK mobilizase între 30 000 și 40 000 de soldați și eliberase niște localități mici, unitățile NKVD, ale SMERSCH (contraspionajul militar) și unitățile de filtraj au procedat în același fel, conformîndu-se ordinului comandamentului suprem nr. 220169 din 1 august 1944. După un raport întocmit în octombrie, care conține rezumatul execuției acestei directive, în jur de 25 000 de soldați, dintre care 300 de ofițeri ai AK, au fost arestați, dezarmați și apoi internați.

Unitățile NKVD și grupurile de operațiuni ale SMERSCH dispuneau de propriile lor închisori și de propriile lor lagăre în care țineau atît partizani polonezi, cît și *Volkdeutsches*[3] și prizonieri germani. Ofițerii și soldații care refuzau să se înroleze în armata lui Berling au fost trimiși, la fel ca și camarazii lor de la Vilnius și Lvov, în fundul Gulagului. Pînă azi, numărul exact al participanților la operațiunea „Burza" care au fost întemnițați de către sovietici nu se cunoaște exact. Estimările variază între 25 000–30 000 de soldați. Dar în teritoriile anexate

[3] Este vorba de cetățeni polonezi care se declaraseră de origine germană și, în consecință, membri ai națiunii germane.

din nou de către URSS în toamna anului 1944 au avut loc noi arestări masive urmate îndeosebi de condamnări și de deportări în Gulag sau de transferuri pentru munca forțată, în general în bazinul Donețului. În realitate, deportații erau de data asta în majoritate ucraineni, dar se apreciază că aceste forme diferite de represiune au atins cel puțin cîteva zeci de mii de polonezi.

Activitatea NKVD și a SMERSCH nu s-a încheiat o dată cu împrăștierea celei mai mari părți a unităților mobilizate ale AK. La 15 octombrie 1944, Beria a semnat ordinul nr. 0012266/44 care hotăra formarea unei divizii speciale destinate să staționeze în Polonia (divizia 64 numită a „franctirorilor“.) În regiunile de graniță, unitățile NKVD din Bielorusia și Ucraina dădeau o mînă de ajutor operațiunilor desfășurate de partea poloneză a frontierei. Începînd cu formarea acestei divizii la sfîrșitul anului 1944, 17 000 de persoane au fost arestate și 4 000 dintre ele au fost deportate în lagăre sovietice îndepărtate. Unitățile sovietice, subordonate de la 1 martie 1945 consilierului general al NKVD pe lîngă ministrul polonez al Securității Publice (generalul Ivan Serov), au rămas în Polonia pînă în primăvara anului 1947. Pînă în august–septembrie 1945, ele reprezentau principala forță de „curățire“ a terenului în zonele unde existau partizani adepți ai independenței. Din ianuarie 1945 pînă în august 1946, 3 400 de combatanți din diferite grupuri de rezistență au fost arestați — cea mai mare parte au eșuat în lagăre, o altă parte au fost predați autorităților poloneze — și 47 000 de persoane au fost anchetate. După intrarea Armatei Roșii în regiunile poloneze anexate în 1939 de Germania, s-a trecut la arestarea nu numai a celor declarați *Volkdeutsch*, dar și a polonezilor care, sub presiunea nemților, semnaseră pretinsa Listă națională nr. 3 (*Eingdeutsche*[4]). Cel puțin 25 000–30 000 de civili din Pomerania și din Silezia Superioară au fost deportați în URSS, inclusiv 15 000 de minori, care au fost trimiși în lagărele din Donbass și în bazinul Siberiei Occidentale.

Totuși, NKVD nu s-a limitat numai la represiuni în masă, vînătoare de oameni și „pacificări“. La sfîrșitul verii anului 1944, SMERSCH a organizat grupuri de operațiuni locale, desfășurînd o activitate regulată în Polonia, recrutînd în special informatori. Cea mai cunoscută operație, condusă direct de generalul NKVD Ivan Serov, a fost arestarea a 16 membri ai conducerii statului polonez clandestin: comandantul AK, viceprim-ministrul guvernului clandestin, trei dintre adjuncții săi și membri ai Consiliului Unității Naționale (un evasiparlament clandestin) pus pe picioare în timpul ocupației germane. La 22 februarie 1945, acest Consiliu a protestat împotriva Acordurilor de la Ialta, afirmînd totodată că ar fi gata să negocieze direct cu sovieticii. Ca urmare a acestei împrejurări, generalul Serov i-a invitat pe conducătorii clandestinității să-și facă apariția. În momentul în care aceștia s-au prezentat în locul convenit (Pruszkow, în împrejurimile Varșoviei) au fost arestați și transportați direct, la 28 martie 1945, la Lubianka, la Moscova. La 19 iunie, după o anchetă care a durat cîteva săptămîni, a început un proces public în sala coloanelor din palatul sindicatelor, unde fuseseră organizate marile procese

[4] Termenul desemnează pe polonezii din teritoriile anexate de cel de-al Treilea Reich care au fost constrînși să se înregistreze ca „apropiați de cultura germană“ și care au servit în Wehrmacht.

dinainte de război. Simultan, la Moscova, aveau loc tratative între autoritățile poloneze prosovietice și reprezentanții forțelor democratice poloneze pentru acceptarea clauzelor privind Polonia prevăzute în Acordurile de la Ialta; aceștia din urmă se arătaseră și ei gata să negocieze direct cu sovieticii. Verdictul procesului s-a pronunțat chiar în ziua cînd cele trei mari puteri (Statele Unite, URSS și Marea Britanie) ratificau acordul între diferitele partide poloneze pentru formarea unui guvern de coaliție în care comuniștii cu organizațiile lor satelite dețineau o majoritate zdrobitoare. Pedepsele pronunțate, pînă la zece ani de închisoare, păreau moderate, dar trei dintre condamnați n-au revenit niciodată în Polonia. Generalul comandant al AK, Leopold Okulicki, a murit în închisoare în decembrie 1946.

BIBLIOGRAFIE

N-am reținut aici decît lucrările cu caracter general cele mai recente și cele mai complete și publicațiile conținînd culegeri de documente, bazate pe arhivele sovietice recent deschise. Memoriile, foarte numeroase, nu sînt deci citate.

— *Armata națională. Epilog dramatic*, red. K. Komorowski, Varșovia, 1994.
— S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebakowski, *Deportările sovietice în masă din timpul celui de-al doilea război mondial*, Wroclaw, 1994 (în special capitolul „Deportările populației poloneze", pp. 26–82).
— Jan T. Gross, *Revolution from Abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Bielorussia*, Princeton,1988.
— Mikolaj Iwanow, *Prima națiune pedepsită. Polonezii în URSS, 1921–1939*, Varșovia, 1991.
— „Mîna lui Ejov", *Karta*, revistă istorică independentă, nr. 11 (special), 1993.
— *Katyn. Documente despre o crimă;* vol. I, *Prizonierii unui război nedeclarat*, august 1939–martie 1940, red. W Materski, Varșovia, 1995.
— *NKWD i polskoje podpolje 1944–1945* (Po „osobym papkam" J. W. Stalina), red. A. F. Noskowa, Moscova, 1994.
— NKVD, *Polonia și polonezii. Recunoștere în arhive*, red. W. Materski, A. Paczkowski, Varșovia, 1996.
— K. Popinski, A. Kokurin, A. Gurjanow, *Drumurile morții. Evacuarea prizonierilor sovietici dintre „granițele" estului celei de-a II-a Republici în iunie și iulie 1941*, Varșovia, 1995.
— *Procesul celor 16. Documente ale NKVD*, red. A. Chmielarz, A. K. Kunert, Varșovia, 1995.
— Izabela Sariusz-Skapska, *Martorii polonezi ai Gulagului. Literatura lagărelor sovietice 1939–1989*, Cracovia, 1995.
— J. Siedlecki, *Soarta polonezilor în URSS în anii 1939–1986*, Londra,1987.
— *Tragedia Partidului Comunist Polonez*, red. Jarema Maciszewski, Varșovia, 1989.
— P. Zaron, *Lagărele de prizonieri polonezi în URSS în anii 1939–1941*, Varșovia, 1994.

Polonia 1944–1989: sistemul de represiune

Amploarea represiunii politice în Polonia şi formele acesteia au urmat evoluţia sistemului politic. „Spune-mi care este sistemul actual de represiune şi-ţi voi spune cărei faze a comunismului îi corespunde", s-ar putea afirma parafrazînd un dicton popular.

Descrierea şi analiza sistemului represiv presupun două dificultăţi majore: 1) este vorba de un domeniu foarte secret, în consecinţă multe dosare rămîn încă inaccesibile; 2) examinarea trecutului exclusiv din perspectiva represiunilor presupune riscul de a obţine o percepţie deformată a sistemului comunist, deoarece, chiar şi în perioadele sale cele mai represive, acesta dispunea şi de alte resurse. Rămîne de aceea de examinat o problemă de importanţă capitală în orice tentativă de evaluare a regimului şi a rădăcinilor sale ideologice: poziţia centrală a aparatului de represiune în acest sistem. În timpul celor patruzeci şi cinci de ani de monopol al puterii partidului comunist, se disting cinci faze ale represiunii. Toate au în comun faptul că se sprijină pe existenţa unei poliţii politice aflate la dispoziţia centrului de decizie al partidului, sau a unora dintre şefii acestuia.

Cucerirea puterii sau teroarea în masă (1944–1947)

Pe plan intern, fundamentele statului comunist au fost puse datorită prezenţei Armatei Roşii. În ceea ce priveşte relaţiile internaţionale, protectoratul lui Stalin a fost hotărîtor. Rolul aparatului de securitate sovietic nu s-a limitat la lupta împotriva adversarilor noii puteri, iar organizarea NKVD/KGB a servit, cu unele modificări (importante), drept model comuniştilor polonezi formaţi la şcoala ofiţerilor NKVD de la Kuibîşev. În plus, s-a organizat un corp de cîteva sute de consilieri (sau *sovietnici*, avîndu-l în frunte, pe post de consilier general, pe generalul Serov), veritabilă dublură a serviciilor poloneze. Prin reţeaua experţilor sovietici, şefii de la Lubianka aveau acces la toate datele care le puteau fi utile, ceea ce scutea Moscova de organizarea propriului serviciu de informaţii în Polonia. Pe lîngă interesele politice şi ideologice comune cu aparatul sovietic, aparatul polonez de securitate făcea, din acest punct de vedere, parte integrantă din aparatul sovietic. Iar acest lucru este şi mai evident în privinţa sistemului polonez de contraspionaj militar.

Comuniştii constituiau în Polonia un grup marginal lipsit de orice şansă de a ajunge la putere pe calea alegerilor democratice. Grupul lor era cu atît mai rău văzut cu cît majoritatea polonezilor, tradiţional mefientă, chiar ostilă faţă de URSS — şi în special faţă de Rusia —, făcuse experienţa amară a unei „eliberări" de către Armata Roşie. În primii ani de după război, stîlpii acestei rezistenţe erau constituiţi de către partizani, clandestinitatea politică şi partidele legale printre care o reală importanţă nu avea decît Partidul Ţărănesc Polonez (PSL). Prima sarcină pe care şi-a fixat-o noua putere a fost să zdrobească rezistenţa polonezilor şi

să pună mîna pe aparatul de stat. Este foarte semnificativ că primul reprezentant al Comitetului de Eliberare Națională (fondat la Moscova în 21 iulie 1944) care și-a făcut o apariție publică în Polonia a fost ministrul Securității Publice: Stanislaw Radkiewicz. A trebuit să treacă un an pentru ca aparatul de securitate (desemnat încă din 1945 sub numele de Minister al Securității Publice, MBP) să fie suficient de bine structurat pentru ca să-și poată asuma esențialul din munca de consolidare a puterii cucerite de Armata Roșie și de NKVD. În cursul celui de-al doilea semestru al anului 1945, MBP dezvoltase deja o structură operațională care folosea mai mult de 20 000 de funcționari (în afară de miliție), ministerul dispunînd în plus de o formațiune militară: Corpul de Securitate Interioară (KBW), de aproximativ 30 000 de soldați. Lupta împotriva partizanilor, care a cunoscut o intensitate mare pînă în 1947 pentru ca să nu se stingă complet decît pe la începutul anilor '50, a fost sîngeroasă și brutală. Istoricii polonezi nu sînt toți de acord în a folosi termenul de „război civil", dată fiind prezența forțelor sovietice (militari și NKVD) în Polonia.

Aparatul de securitate a utilizat un evantai larg de metode mergînd de la infiltrare și provocare pînă la pacificarea unor teritorii întregi. El dispunea de un avantaj material absolut — mijloace de comunicare, arme, posibilități de mobilizare a KBW — de care a uzat fără milă. Un exemplu: după Departamentul III însărcinat cu lupta împotriva rezistenței anticomuniste, 1 486 de persoane au pierit în 1947 în înfruntări, în timp ce pierderile forțelor comuniste nu se ridicau decît la 136 de persoane.[5] Marile operații de pacificare erau duse nu numai de unități al KBW, dar și de cele ale armatei regulate care erau afectate aici în mod special. Numărul adversarilor puterii uciși în timpul luptelor între 1945 și 1948 se ridică la aproximativ 8 700 de persoane. Aceste operații pe ansamblul lor erau coordonate de Comisia de Stat pentru Securitate, prezidată de miniștrii Securității și Apărării. În caz de nevoie, erau organizate deportări în masă. În felul acesta s-a rezolvat problema rezistenței ucrainene în Polonia de Sud-Est: între lunile aprilie și iulie 1947, toți ucrainenii din Polonia (în jur de 140 000 de persoane) au fost deportate în cadrul operațiunii „Wisla" (Vistula) și împrăștiate în fostele teritorii germane în vestul și în nordul țării.

Analele Securității nu duc lipsă de operațiuni executate cu multă grijă: frauda masivă în timpul referendumului din iunie 1946, „pregătirea" alegerilor din ianuarie 1947, adică intensa campanie de propagandă care a precedat-o, miile de arestări, mai ales în sate, și recursul din nou la frauda sistematică, sau dezvoltarea unei rețele de colaboratori (la 1 ianuarie 1946 existau în jur de 17 500). Totuși, acțiunea aceasta este caracterizată mai ales prin forța brutală, chiar dacă datele sigure și precise în privința numărului de deținuți lipsesc încă. În anul 1947, în jur de 32 800 de persoane au fost arestate de către Departamentul III (o mare parte dintre ei erau criminali de drept comun); Departamentul IV, însărcinat să vegheze la securitatea industriei, a arestat aproape 4 500 de persoane, iar în săptămînile dinaintea alegerilor, între 50 000 și 60 000 de militanți ai partidului țărănesc (PSL) au fost arestați de diferite departamente ale MBP, ale miliției, ale KBW și ale arma-

[5] Arhivele centrale MSW, sygn. 17/IX/36, vol. II.

tei. Se cunosc mai multe cazuri de asasinat, unele ordonate direct de către comitetele locale ale partidului comunist.

Interogatoriile se desfășurau cu o brutalitate extremă: bătăile și torturile erau monedă curentă, condițiile de detenție în închisori erau inumane.

În numeroase cazuri, autoritățile nu se mulțumeau cu o condamnare sumară, ci puneau în scenă procese „deschise“ în cursul cărora un „public“ ales cu grijă îi umilea pe condamnați și manifesta așa-numita „ură a poporului“ față de aceștia. Data anumitor procese s-a fixat în funcție de termenele alese de putere cu scopul

Kazimierz Moczarski
prizonier condamnat la închisoare pe viață
(Art. 2 al decretului din 31 august 1944)

„Sztum, închisoare centrală
23 februarie 1955

Tribunalul Suprem, Curtea Penală
Ref.: III K 161/52

Ca urmare a cererii de rejudecare a procesului și de recurs extraordinar, adresată de avocații mei [...], declar:

În timpul anchetei conduse de către ofițerul fostului Minister al Securității Publice, am fost supus, între 9 ianuarie 1949 și 6 iunie 1951, la patruzeci și nouă de tipuri de violențe și de torturi printre care le-aș putea enumera pe următoarele:

1. Lovituri cu bastonul de cauciuc în locuri deosebit de sensibile (baza nasului, bărbie, glandele salivare, părțile proeminente, cum ar fi omoplații).

2. Lovituri cu cabluri de sîrmă învelite în cauciuc peste labele picioarelor, mai ales peste degetele mari — metodă foarte dureroasă.

3. Lovituri cu bastonul de cauciuc la tălpi (în serii de cîte zece lovituri la fiecare talpă, de mai multe ori pe zi).

4. Smulgerea părului de la tîmple și de pe ceafă («jumulirea gîștii»), din barbă, de pe piept, din zona perineului și a organelor genitale.

5. Arsuri cu țigara pe buze și pe ochi.

6. Arsuri ale degetelor de la cele două mîini.

7. Privarea de somn: timp de șapte pînă la nouă zile prizonierul, în picioare într-o celulă întunecoasă, este trezit cu lovituri peste față. [...] Metoda aceasta, numită de către anchetatori «plajă» sau «Zakopane», provoacă o stare apropiată de demență — prizonierul cade pradă tulburărilor psihice: viziuni sonore în culori, asemănătoare cu cele provocate de folosirea peyotlului sau a mescalinei.

În plus, trebuie să subliniez că timp de șase ani și trei luni mi s-a interzis ieșirea la aer. Timp de doi ani și zece luni n-am făcut baie; aproximativ patru ani și jumătate am fost supus unei izolări severe, fără nici o posibilitate de contact cu lumea exterioară (fără vești de la familie, scrisori, cărți sau ziare etc.).

Torturile și suferințele menționate aici mi-au fost aplicate între alții de către locotenent-colonelul Dusza Jozef, comandantul Kaskiewicz Jerzy și căpitanul Chimczak Eugeniusz cu scopul de *a mă teroriza și de a-mi smulge declarații care*

nu corespundeau adevărului, dar care erau necesare pentru a confirma linia anchetei și acuzării dinainte stabilite.

Cei menționați aici acționau sub ordinele colonelului Rozanski, ale colonelului Fejgin, iar ministrul adjunct, generalul Romkowski, mi-a declarat, la 30 noiembrie 1948, în prezența colonelului Rozanski, că voi fi supus unei «anchete infernale» care avea să se realizeze efectiv [...]."

(*Cahiers historiques*, nr. 53, Paris, 1980)

Rezistent antinazist arestat în 1945, Kazimierz Moczarski a fost încarcerat timp de 225 de zile în aceeași celulă cu generalul SS Jürgen Stroop care condusese lichidarea ghetoului de la Varșovia în 1943. Eliberat, el a putut să povestească această confruntare. (*Vezi* Entretiens avec le bourreau, *Gallimard, 1979.*)

de a întări efectele propagandei. Este, între altele, cazul celui mai important proces al grupurilor clandestine („WiN", Libertate și Independență). Acuzații și-au așteptat procesul din noiembrie 1945 pînă în ianuarie 1947, adică o săptămînă înainte de alegeri. Alt procedeu: luptătorii din rezistența antigermană erau condamnați drept colaboraționiști. Raționamentele comuniștilor se sprijineau pe logica „cine nu este cu noi este împotriva noastră". În consecință, principala forță de rezistență antigermană, Armata Națională (AK), care nu luptase *alături de sovietici* împotriva nemților, era considerată aliata lui Hitler. Pentru a acredita această alăturare abuzivă, funcționarii Gestapoului aflați în închisori dădeau mărturii false care serveau să justifice condamnările. Una dintre cele mai scandaloase „crime judiciare" a constituit-o procesul lui Witold Pilecki (vezi extrasul alăturat) în 1948. Punctul principal al acuzării se referea la învinuirea de „spionaj în favoarea unei puteri străine", în ocurență în favoarea armatei poloneze din Occident.

Witold Pilecki

Născut în 1901, Witold Pilecki participă în 1920 la apărarea orașului Vilnius împotriva bolșevicilor. Proprietar agricol și ofițer în rezervă, organizează plutoanele de cavalerie care se alătură armatei în 1939. Încă de la capitularea Poloniei, el fondează una dintre primele organizații clandestine de rezistență: Armata Poloneză Secretă (jurămîntul depus în 10 noiembrie 1939). În 1940, din proprie inițiativă și cu acordul superiorilor săi din AK, el se lasă de bunăvoie prins într-o razie pentru a fi condus în lagărul de la Auschwitz (numărul matricol 4859) și organizează aici o rețea de rezistență. În aprilie 1943 evadează, își continuă activitățile clandestine, în special în rețeaua Niepodlegosc (Independența) și ia parte la insurecția din Varșovia. După capitularea orașului, ajunge prizonier în lagărul de la Murnau. Eliberat, este înrolat în cel de-al doilea corp de armată al generalului Anders. În toamna anului 1945 se întoarce în Polonia pentru a se alătura mișcării clandestine. El organizează o mică rețea eficace care culege informații despre „bolșevizarea" țării și le transmite generalului Anders. Arestat la 5 mai 1947, torturat și apoi condamnat la moarte în trei rînduri la 15 martie 1948, Witold Pilecki este executat la 25 mai cu un glonț în ceafă. Este reabilitat în 1990.

Conducerea partidului hotăra ea însăşi încadrarea pedepselor pronunţate în principalele procese. Ea se îngrijea de asemenea de numirile în posturile-cheie în aparatul de Securitate.

Orice rezistenţă organizată şi coordonată a fost zdrobită în toamna anului 1947. După fuga mai multor conducători ai PSL şi arestarea celui de-al patrulea comandant al WiN, structurile rezistenţei la scară naţională au dispărut. Situaţia politică începea să se stabilizeze: vlăguită şi epuizată de anii de război, societatea îşi pierduse întreaga speranţă în guvernele occidentale. Nevoia de a se adapta realităţii, chiar silită şi nedemnă, se făcea tot mai simţită. Lovitura de stat comunistă din Cehoslovacia, în februarie 1948, a întărit dominaţia Moscovei asupra Europei Centrale şi Orientale. Partidul comunist şi principalul său aliat, partidul socialist, se pregăteau să fuzioneze. La ameliorarea situaţiei economice şi la progresele reconstrucţiei se adăuga colonizarea teritoriilor odinioară germane care absorbeau interesul opiniei publice. Toţi aceşti factori au permis partidului comunist să treacă la etapa următoare: sovietizarea Poloniei şi îngenuncherea populaţiei. Logic, MBP a hotărît atunci să-şi reducă personalul, iar numărul agenţilor şi colaboratorilor săi secreţi (45 000 în perioada respectivă) a început să scadă.

Societatea ca obiectiv de cucerit sau teroarea generalizată (1948–1956)

După „lovitura de la Praga“ şi punerea la stîlpul infamiei de către mişcarea comunistă internaţională a lui Tito, ţările blocului din Est au trecut prin transformări similare, cum ar fi absorbirea de către partidele comuniste a partidelor socialiste şi formarea (*de jure* sau *de facto*) a unui sistem de partid unic, o centralizare totală a gestiunii economice, o industrializare accelerată după modelul planurilor cincinale staliniste, un început de colectivizare a agriculturii, o intensificare a luptei împotriva Bisericii etc. Generalizîndu-se, teroarea în masă s-a banalizat.

În anii 1945–1947, mii de persoane care nu avuseseră nici o activitate de opoziţie, fie ea legală sau clandestină, au fost victime ale „pacificărilor“ sau ale „operaţiilor preventive“, dar în principiu maşina represivă era îndreptată împotriva adversarilor concreţi şi realmente activi ai PPR (Partidul Muncitoresc Polonez). După 1948, obiectivul principal al aparatului de securitate a fost să terorizeze şi să instituie controlul asupra societăţii în ansamblul ei, inclusiv asupra grupurilor şi cercurilor care susţineau mai mult sau mai puţin zelos regimul. Se trece la o teroare globală, fiecare putea să devină „obiectul unui interes activ“ din partea Securităţii, chiar victima acesteia. Trăsătură capitală, represiunea putea să atingă în aceeaşi măsură un şef al partidului comunist sau al statului. Chiar dacă anumiţi funcţionari superiori al MBP făceau apel, încă din 1947, la „intensificarea vigilenţei revoluţionare“, abia în vara anului 1948 acest cuvînt de ordine devine axa activităţilor Securităţii, cu trimitere la teza stalinistă a „intensificării luptei de clasă“.

Punctul de plecare l-a constituit conflictul cu Tito care, pentru Europa Centrală şi Orientală, a jucat un rol similar cu acela pe care l-a jucat lupta împotriva

troţkismului în URSS. În Polonia, această problemă apare o dată cu „critica deviaţiei naţionaliste de dreapta" personalizată la finele lunii august și începutul lunii septembrie 1948 de secretarul general al PPR, Władysław Gomułka. Primele arestări de la jumătatea lui octombrie nu atingeau încă anturajul direct al lui Gomułka, dar cine cunoștea procesele de la Moscova din anii '30 știa perfect că arestările în lanţ mergeau pînă la vîrful aparatului.

Într-un sistem represiv generalizat, „acţiunile" vizîndu-i pe comuniștii înșiși nu constituiau decît o proporţie nesemnificativă în ansamblul politicii represive, dar ele nu sînt neglijabile. În cazul polonez, ele n-au antrenat decît un număr mic de victime. Urmărind să descopere o reţea de „spionaj și de diversiune", Securitatea și-a îndreptat atenţia spre cadrele din armată și în special spre ofiţerii de carieră din armata de dinainte de război. În acest caz precis, efectul acţiunilor coordonate ale MBP și ale serviciului militar de informaţii (Direcţia Generală a Informaţiilor, GZI) a dus la arestarea a sute de ofiţeri, urmată de numeroase procese, de condamnarea și de execuţia a douăzeci de persoane. Dispariţia lui Gomułka de pe scena politică, arestat împreună cu cîteva sute de cadre ale partidului de la diferite niveluri, a fost un semnal clar: venise timpul supunerii totale a întregului aparat de partid, inclusiv a Securităţii, din rîndurile căreia cîţiva înalţi funcţionari au fost închiși. Cum procesul lui Gomułka[6] (precum și al celorlalţi) nu a avut loc, sovietizarea Poloniei n-a fost marcată de un proces public de anvergură similar cu cel al lui Rajk de la Budapesta și al lui Slansky de la Praga.

Numai o infimă parte a aparatului de Securitate, care, dezvoltat considerabil după 1949, număra în jur de 34 000 de funcţionari în 1952, a fost compromisă în afacerea „provocării din sînul mișcării muncitorești". Era vorba în situaţia respectivă de Departamentul X numărînd aproximativ 100 de persoane. O comisie a Securităţii avîndu-l în frunte pe Bolesław Bierut (1892–1956) s-a constituit pe lîngă Biroul Politic. Ea se ocupa atît de anchetele cele mai importante, cît și de problemele de organizare ale MBP și GZI, și formula directive generale.

Omniprezenţa „Bezpiekăi" (denumire populară desemnînd Securitatea) în toate domeniile vieţii sociale devine una dintre trăsăturile epocii. Reţeaua ei de informatori (74 000 de persoane) nemaifăcînd faţă nevoilor, s-a hotărît, încă din vara anului 1949, organizarea în întreprinderi a celulelor aparatului de Securitate, numite Servicii de Protecţie (*Referat Ochrony*, RO). Cîţiva ani mai tîrziu, existau RO în șase sute de întreprinderi. În sînul MBP, s-a vegheat cu o grijă deosebită asupra serviciului de protecţie a economiei divizat în mai multe departamente. În anii 1951–1953, majoritatea arestărilor (cinci–șase mii de persoane pe an) erau efectuate de acest serviciu care dispunea de reţeaua de informatori cea mai dezvoltată (26 000 de persoane). Orice pană, orice incendiu într-o întreprindere era din capul locului socotită rezultatul unui sabotaj sau chiar al unei diversiuni. În unele cazuri, erau băgaţi la închisoare mai multe zeci de muncitori dintr-o singură

---

[6] Se avansează pe această temă mai multe ipoteze, între altele următoarea: Bolesław Bierut, succesor al lui Gomułka după 1948, s-ar fi opus cu abilitate directivelor Moscovei, sau, *a contrario*, Stalin ar fi refuzat să-și dea acordul la propunerile Varșoviei. Nici una dintre ipoteze nu se sprijină pe documente.

întreprindere. În cadrul „protejării instituțiilor statului", acest serviciu își dădea între altele părerea despre candidații la studiile politehnice. În 1952, avizul serviciului a împiedicat 1 500 de tineri să-și facă studiile.

„Protecția organizării cooperativelor agricole" (adică colectivizarea) și controlul aplicării decretelor asupra cantităților de grîu și de carne constituie un capitol aparte. În acest din urmă caz, instituția cea mai activă n-a fost aparatul de Securitate, ci Miliția și Comisia extraordinară pentru lupta împotriva abuzurilor și sabotajului, constituită în 1945. Numai rostirea numelui acesteia, care amintește de Ceka, stîrnea teroarea. S-a întîmplat ca mii de țărani în fiecare dintre cele 15 regiuni să fie băgați la închisoare pentru că nu-și dăduseră cota. Securitatea și Miliția făceau arestări conform unui plan politic precis: țăranii cei mai înstăriți (chiaburii) erau arestați primii, chiar dacă își dăduseră cotele. Ținuți în arest săptămîni întregi fără proces, erau pe urmă condamnați, grîul și animalele le erau confiscate, ca și proprietățile. Comisia extraordinară se ocupa și de populația urbană. Cea mai mare parte a condamnărilor se refereau la cazuri de speculă sau piață neagră, iar în anii 1952–1954, de huliganism. Hotărîrile Comisiei au devenit cu timpul din ce în ce mai represive: în anii 1945–1948, ea a trimis 10 900 de persoane la muncă forțată în lagăre; în anii 1949–1952, 46 700 de persoane. Pînă în 1954, în jur de 84 200 de persoane au fost trimise în lagăre de muncă. Aceste verdicte nu priveau „delictele politice" în sens strict, delicte care țineau de Polonia tribunalelor; caracterul acestor măsuri atingînd populația rurală și pe „speculanți" decurgea din chiar natura sistemului represiv, privilegiind violența.

Cît despre aparatul de Securitate, obiectivul său principal era vînătoarea celor aflați în clandestinitate — atît din perioada ocupației, cît și după război —, foști militanți în PSL, soldați întorși din Vest, funcționari, cadre politice și ofițeri din vechea armată. La începutul lui 1949, s-au standardizat registrele „elementelor suspecte" în mai multe categorii. La 1 ianuarie 1953, fișele Securității înregistrau 5 200 000 de persoane, o treime din populația adultă. Deși organizațiile ilegale fuseseră eliminate, procesele politice continuau. Numărul prizonierilor creștea o dată cu diferitele „operații de prevenire". Astfel, în octombrie 1950, în cadrul acțiunii K, 5 000 de persoane au fost arestate într-o singură noapte. După o scădere a ritmului care a urmat arestărilor din anii 1948–1949, închisorile au început să se umple din nou: în 1952, au fost arestate 21 000 de persoane. După datele oficiale, în al doilea semestru al anului 1952 existau în Polonia 49 500 de prizonieri politici. S-a înființat chiar o închisoare specială pentru „delincvenți politici" minori (2 500 în 1953).

După lichidarea opoziției, Biserica catolică rămînea singura instituție independentă. Din ce în ce mai supravegheată începînd din 1948, era obiectul unor neîncetate atacuri. În 1950 s-a trecut la încarcerarea episcopilor. În septembrie 1953 a avut loc procesul episcopului Kacmarek (condamnat la 12 ani de închisoare) și internarea în lagăr a primatului Poloniei, cardinalul Wyszynski. În total, mai mult de o sută de preoți au cunoscut închisoarea. Martorii lui Iehova, considerați „spioni americani" au fost în special vizați: în 1951, mai mult de 2 000 dintre ei se aflau în închisori.

Extras din *Marea Educație. Amintiri ale deținuților politici din Republica Populară Polonă, 1945–1956,* Varșovia, 1990

Staszek: „Tuberculoza era fără îndoială boala cea mai gravă în Polonia de după război [...]. Întîmplarea aceasta s-a petrecut la [închisoarea din] Wronki, încă dinainte de 1950. Eram șapte într-o celulă. Era mică, n-avea decît opt metri pătrați, revenea fiecăruia puțin loc [...]. Într-o zi, a sosit cel de-al optulea nefericit. Am constatat imediat că ceva nu era în ordine. N-avea nici gamelă, nici cuvertură, și avea înfățișarea unui om grav bolnav. Curînd a devenit evident că omul suferea de tuberculoză avansată, trupul îi era acoperit de abcese tuberculoase. Am văzut chipurile îngrozite ale tovarășilor mei, nici eu nu mă simțeam deloc bine [...]. Ne-am ținut departe de el. Dar este ușor de închipuit situația absurdă în care, pe o suprafață de opt metri pătrați, șapte oameni vor să fugă de cel de-al optulea. Situația a devenit și mai neplăcută în momentul în care ni s-a adus pentru prima dată mîncarea. Omul nu avea gamelă și nimeni n-avea nici cea mai vagă intenție să-i aducă una! Mă uitam la ceilalți, care și ei, la rîndul lor, se observau evitînd privirile camarazilor și ale acelui om.

Nemaisuportînd situația, i-am dat gamela mea. I-am spus să mănînce primul și eu după el. Atunci și-a întors spre mine privirea stinsă și apatică (totul îi era indiferent) și l-am auzit mărturisind: «Păi, frate, eu o să mor... e o problemă de cîteva zile. — Mănîncă în sănătatea mea», i-am răspuns, sub privirile îngrozite ale celorlalți. Au început atunci să-l evite și pe bolnav, și pe mine. Cînd și-a terminat masa, am spălat gamela cu un pic de apă pe care am mai găsit-o în hîrdău și am mîncat și eu."

Era perioada în care intra la închisoare oricine: membri ai Biroului Politic, funcționari superiori dinainte de război (inclusiv fostul prim-ministru), generalii, comandanții AK, episcopii, partizanii care, după ce luptaseră împotriva nemților, își întorseseră armele împotriva comuniștilor, țăranii care refuzau să se înscrie în colhozuri, minerii de la o mină unde izbucnise un incendiu, pînă și tinerii arestați fiindcă spărseseră geamul de la o gazetă de perete sau scriseseră lozinci pe ziduri. Trebuia înlăturat din viața publică orice posibil opozant și interzisă orice libertate de acțiune. Unul dintre scopurile principale ale sistemului generalizat de teroare era răspîndirea în societate a unui permanent sentiment de teamă, favorizarea delațiunii și atomizarea societății.

Acest sistem a început să se schimbe începînd de la sfîrșitul anului 1953: dezvoltarea rețelei de informatori a fost oprită, condițiile din închisori s-au îmbunătățit, o parte dintre prizonieri au fost eliberați pentru „motive de sănătate", procesele au devenit mai rare, iar verdictele mai clemente; în practică, încetează bătaia și maltratarea prizonierilor. Ofițerii cu reputație proastă au fost concediați, Departamentul X a fost dizolvat, iar personalul Serviciilor a fost redus. O „bombă" a explodat la 28 septembrie 1954 cînd postul de radio Europa Liberă a început să transmită o serie de rapoarte ale lui Jozef Swiatola, director adjunct al Departamentului X care, în decembrie 1953, „alesese libertatea". În cîteva săp-

tămîni, MBP a fost reorganizat şi înlocuit cu Ministerul Afacerilor Interne (MSW) şi un Comitet al Securităţii Publice (KBP) distinct. Ministrul şi trei dintre cei cinci viceminiştri ai MBP au trebuit să demisioneze şi, în decembrie, Gomułka a fost eliberat, iar şeful Departamentului de anchete a fost închis. Comisia specială de luptă împotriva abuzurilor a fost suprimată. În ianuarie 1955, Comitetul Central a denunţat „greşelile şi erorile", aruncînd întreaga responsabilitate asupra aparatului de Securitate care, după el, „se situase mai presus de partid". Cîţiva călăi din MBP au fost arestaţi şi efectivele Securităţii au continuat să scadă.

Schimbările acestea erau însă pur formale. În 1955 rămîneau încă în jur de 30 000 de prizonieri politici şi în a doua jumătate a anului a avut loc procesul ex-ministrului Wlodimierz Lechowicz[7], cel care fusese arestat în 1948 de echipa specială a lui Swiatola. Membru al Biroului Politic pînă în 1949, Marian Spychalsky, arestat în 1950, a stat închis fără judecată pînă în aprilie 1956. În ceea ce priveşte represiunea sub toate formele ei, adevăratul „dezgheţ" n-a început decît după cel de-al XX-lea Congres al PCUS în februarie 1956 şi după moartea lui Bierut. S-a dat atunci o amnistie, în urma căreia au rămas încă în închisoare 1 500 de deţinuţi politici. Anumiţi condamnaţi au fost reabilitaţi, procurorul general şi ministrul Justiţiei au fost înlocuiţi. Fostul ministru adjunct al Securităţii şi directorul Departamentului X au fost arestaţi, iar închisorile, subordonate pînă atunci Ministerului de Interne, au fost încredinţate Ministerului Justiţiei. Luptele fracţiunilor în sînul puterii au avut drept efect „pierderea busolei" de către aparatul de Securitate. Unii colaboratori secreţi refuzau să mai colaboreze. Nu se punea problema schimbării strategiei: aparatul continua să se intereseze de aceleaşi categorii de oameni; închisorile nu fuseseră golite decît pe jumătate; cîteva mii de anchete erau în curs; chiar redusă, reţeaua de informatori număra încă 34 000 de colaboratori… Sistemul de teroare generală funcţiona la capacitate mai mică. El îşi atinsese obiectivele: cei mai activi adversari ai regimului muriseră cu miile, iar societatea, care îşi însuşise bine lecţia, ştia de acum la ce să se aştepte din partea „apărătorilor democraţiei populare".

Socialismul real sau sistemul de represiune selectiv (1956–1981)

Cataclismul socialismului „de fier" a durat în Polonia relativ puţin şi, o dată cu „dezgheţul", strategia serviciilor de Securitate a evoluat. Acestea se consacrau unui control mai discret dar la fel de sever al populaţiei, cu o supraveghere întărită a cercurilor opoziţiei legale şi ilegale, a Bisericii catolice şi a mediilor de intelectuali.

[7] Înainte de război, Wlodimierz Lechowicz era funcţionar civil al contraspionajului militar şi colaborator al GRU. În timpul ocupaţiei germane, el a lucrat în cadrul guvernului de la Londra, continuînd să facă parte din reţeaua de contraspionaj a partidului comunist. Marian Spychalsky era superiorul lui.

Politicienii așteptau ca aparatul să fie întotdeauna gata să împrăștie manifestațiile de stradă, sarcină nouă, apărută o dată cu cea de-a doua revoltă muncitorească de amploare din blocul de Est care a avut loc la Poznan în iunie 1956. Aparatul de Securitate, Miliția, chiar KBW au fost luate prin surprindere, atît din punct de vedere ideologic, cît și din punct de vedere tehnic, de grevă, urmată de o manifestație reunind zeci de mii de persoane, pe urmă de atacul clădirilor publice. Se poate afirma că revolta de la Poznan a reprezentat, într-o anumită privință, ultimul capitol al „războiului civil" din anii 1945–1947; s-au văzut chiar manifestanți deschizînd focul, ceea ce nu avea să se mai întîmple ulterior. Partidul a reacționat cu brutalitate: primul-ministru a declarat că „mîna care s-a ridicat împotriva clasei muncitoare va fi tăiată"; armata a intervenit cu tancurile. Au existat în jur de 70 de morți, zeci de manifestanți au fost trimiși în judecată. Totuși, verdictele pronunțate în perioada „dezghețului" care a urmat lui octombrie 1956 au fost moderate.

La puțin timp după cea de-a VIII-a Plenară a Comitetului Central (19–21 octombrie 1956), KBP a fost dizolvat și Serviciul de Securitate a fost integrat în MSW. Numărul de funcționari a scăzut cu 40% — au rămas 9 000 — și, în același timp, 60% dintre informatori au fost concediați. Serviciile de protecție din întreprinderi au fost suprimate și jumătate din anchetele în curs au fost abandonate. Ultimii consilieri sovietici s-au întors la Moscova și au fost înlocuiți cu o misiune oficială a KGB. S-a procedat la remanieri în Direcția Securității prin disponibilizarea treptată a majorității cadrelor sale, cele mai multe dintre acestea de origine evreiască, făcîndu-se loc „cadrelor tinere". Efectivele aparatului de represiune au fost drastic reduse. Dar conducerea partidului și, în special, Gomułka, revenit la putere, s-au împotrivit încercării de tragere la răspundere a funcționarilor; au avut loc doar cîteva procese discrete. Grija era de a nu provoca demobilizarea unui aparat încă necesar.

Deja în februarie 1957, în timpul primei reuniuni generale a MSW, ministrul Wicha, deși afirma că ascuțirea luptei de clasă era o teză eronată, pretindea *a contrario* tocmai radicalizarea acestei lupte de clasă![8] Începînd din acel moment și pînă la prăbușirea sistemului, aparatul de Securitate și celelalte — cel de partid, cel al propagandei, al armatei — s-au aflat în această contradicție.

Aparatul de represiune avea în față 20 de ani de muncă tăcută, calmă și sistematică, întreruptă uneori de greve și de revolte. Munca aceasta consta în consolidarea sistemului de control atît cu ajutorul „factorului uman" — rețeaua de informatori —, cît și prin tehnicile de ascultare și de control al corespondenței care au fost sistematic perfecționate. În anii '70, SB (Serviciul de Securitate) a acordat o atenție specială economiei, dar interesul său, spre deosebire de fostele servicii de protecție, se îndrepta spre tehnologii, spre rentabilitatea producției etc. Defecțiunile nu mai duceau la arestarea muncitorilor, ci la o presiune discretă din partea organizației de partid pentru înlăturarea directorului care se dovedise „rău gospodar". MSW dispunea de un instrument de presiune care, după ce fusese inutil în anii stalinismului, se dovedea acum prețios: dreptul de a obține un pașa-

[8] Arhivele centrale ale MSW, sygn. 17/IX/268, vol.VII.

port (tot de unică folosinţă). Prin această metodă el putea strînge informaţii despre ceea ce se petrecea în instituţii, în întreprinderi, universităţi, căci, pentru a obţine acest paşaport, mulţi erau dispuşi să colaboreze. Încet dar sistematic, SB şi-a mărit efectivele, în special în domeniile nevralgice din punctul de vedere al liniei generale a partidului comunist. Lupta împotriva Bisericii a obligat MSW să creeze, în iunie 1962, un nou departament specializat şi să-şi mărească efectivele de funcţionari pînă la cîteva sute.

În 1967, pe fondul războiului de şase zile între israelieni şi ţările arabe, lupta împotriva „sionismului" a ajuns la ordinea zilei. Lozinca avea o funcţie triplă, politică, socială şi internaţională. Puterea îşi căuta o nouă legitimitate prin reactivarea naţionalismului; o fracţiune dintre cadrele PZPR a instrumentalizat antisemitismul pentru a îndepărta „vechea gardă" şi pentru a-şi deschide perspectivele unei ascensiuni în carieră; în fine, campania antisemită servea la discreditarea mişcării studenţeşti din martie 1968. S-a înfiinţat un serviciu special format din cîteva zeci de funcţionari. Aparatul MSW a furnizat atunci informaţii instanţelor locale ale partidului pentru ca acestea să-i poată ataca pe cei care-i erau desemnaţi. Serviciul de Securitate, atît în Polonia cît şi în URSS, a fost marele inspirator al „antisemitismului fără evrei" al partidului şi statului.

Infiltrarea profundă a Securităţii în multe dintre mediile sociale a făcut ca tentativele, de altfel rare, de a întemeia organizaţii ilegale să se dovedească efemere. Membrii acestora, adesea foarte tineri, constituiau cea mai mare parte a deţinuţilor politici care nu depăşeau cîteva zeci de persoane o dată. Intelectualii erau supravegheaţi foarte îndeaproape. În caz de nevoie, la ordinele partidului, Securitatea putea oricînd repera un colaborator al Europei Libere sau al presei de emigraţie. Arestări izolate au avut loc mai ales la începutul anilor '60. Cazul care a făcut cel mai mult scandal a fost cel al lui Melchior Wankowicz, scriitor în vîrstă care se bucura de o mare popularitate. SB dădea o mare atenţie tuturor ereticilor din lagărul comunist. Au fost băgaţi la închisoare maoişti, troţkişti, lucru pe care opinia publică îl primea cu indiferenţă, cu excepţia procesului lui Jacek Kuron şi al lui Karol Modzelewski. În 1970, patruzeci şi opt de persoane făcînd parte din grupul ilegal „Ruch" au fost arestate. Liderii au fost condamnaţi la pedepse de la şapte la opt ani de închisoare, pedepse severe într-o perioadă de relativă clemenţă.

Aparatul de Securitate a fost foarte activ la un an după revenirea la putere a lui Gomułka, atunci cînd tinerii au manifestat pentru a protesta împotriva suspendării săptămînalului *Po Prostu*, publicaţie care, în 1956, jucase un rol considerabil în favoarea schimbării. Zeci de persoane au fost bătute şi zece dintre acestea au fost condamnate. Grevele şi manifestaţiile din martie 1968 au avut o amploare mai mare. Manifestanţii au fost împrăştiaţi cu brutalitate, 2 700 de persoane au fost arestate şi 1 000 au fost aduse în faţa tribunalelor de diferite tipuri. Zeci de oameni au fost condamnaţi la pedepse cu închisoarea numărînd mai mulţi ani. Sute de oameni au fost reţinuţi în armată vreme de mai multe luni pentru a fi „educaţi". În prima jumătate a anilor '60, au existat numeroase cazuri de atac al Miliţiei împotriva credincioşilor adunaţi să apere bisericile sau crucile ridicate

ilegal. Chiar dacă pedepsele erau relativ ușoare, sute de persoane au fost bătute și multora li s-au administrat amenzi.

Manifestațiile muncitorești au avut o altă anvergură. Cele din decembrie 1970 au luat o întorsătură dramatică în toate orașele de pe litoralul Mării Baltice. În ciuda existenței unităților speciale de Miliție, autoritățile au făcut apel la armată, care a folosit armele ca în urmă cu 14 ani la Poznan. După datele oficiale, au fost în jur de patruzeci de morți. Mii de persoane au fost bătute de Miliție, adesea în sediile comisariatelor. Muncitorii trebuiau să treacă pe „drumurile de însănătoșire“, adică printre două șiruri de polițiști care-i loveau cu bîtele. Totuși — iar acest lucru este semnificativ —, după evenimentele din decembrie, puterea nu a intentat nici un proces. Deținuții au fost eliberați după plecarea lui Gomulka și, în întreprinderi, conducătorii grevelor au suferit represalii.

În timpul scurtelor greve care au izbucnit în cîteva orașe în iunie 1976, autoritățile au apelat de astă dată la unitățile speciale ale Miliției, care n-au făcut uz de arme, dar aceasta n-a împiedicat totuși moartea cîtorva persoane. În jur de o mie de oameni au fost arestați, dintre care cîteva sute au fost condamnați la amenzi și cîteva zeci la pedepse cu închisoarea.

Procesele în cursul cărora s-au creat legături între familiile muncitorilor acuzați, tinerii și intelectualii din opoziție au constituit punctul de plecare în lupta *intelighenției* pentru drepturile omului și în constituirea — pentru prima dată după scoaterea în afara legii a PSL în 1947 — unor grupuri de opoziție organizate (KOR, ROPCIO). În fața acestei noi situații, autoritățile au trebuit să facă o alegere tactică. Din mai multe motive, în primul rînd de frica repercusiunilor internaționale, dată fiind dependența financiară crescîndă a regimului față de Occident, puterea a optat pentru o tactică de hărțuire: reținerea timp de patruzeci și opt de ore (care se puteau prelungi) autorizată de Codul Penal, concedieri, presiuni psihologice, refuzul pașaportului, confiscarea materialelor de multiplicare etc. SB a organizat rapid o amplă rețea de agenți. În 1979, departamentul special de „apărare a economiei“ a fost reactivat de teama de a asista la extinderea influenței opoziției în întreprinderi.

Măsura nu s-a mai dovedit prea eficace cînd, în 1980, a început un nou val de greve. La conducerea partidului, adepții liniei „dure“ predominau, dar nimeni n-a luat hotărîrea de a înăbuși grevele cu ajutorul armelor. De altfel, cum s-a constatat în timpul uneia dintre reuniunile Biroului Politic, forțele necesare nu erau nici destul de numeroase, nici pregătite să facă față sutelor de mii de greviști concentrați în sute de uzine. De astă dată greviștii — spre deosebire de 1956, 1970 și 1976 — au acționat după cuvîntul de ordine dat de Jacek Kuron: „Nu distrugeți comitetele [de partid], organizați-le pe ale voastre.“

Puterea a adoptat împotriva sindicatului Solidarnosc, animat de Lech Walesa, tactica anilor precedenți. Era vorba de a slăbi sindicatul, de a provoca disensiuni interne pentru a face posibilă asimilarea sa în structurile controlate de partidul comunist (PZPR) ca Frontul Unității Naționale. Încă din octombrie 1980, MSW și statul-major general au început pregătirile pentru starea de război. MSW a început infiltrarea sistematică a Solidarnosc (în vară existau deja numai la Varșovia 2 400 de informatori) și a optat pentru înfruntări sporadice menite să sondeze

reacția sindicatului, cum ar fi reținerea pentru patruzeci și opt de ore a militanților sau trimiterea Miliției pentru evacuarea clădirilor publice ocupate. Încă din februarie 1981, listele militanților care trebuiau arestați erau deja pregătite (ca și închisorile care trebuiau să-i primească), dar conducerea PZPR a preferat să-și urmeze tactica de hărțuire și de provocări ca în martie 1981 la Bydgoszcz, unde Miliția îi bătea pe sindicaliști. Aparatul polonez de Securitate, care avea o atitudine mai degrabă pasivă, a primit întăriri. După grevele din 1980, Stasi, poliția politică din RDG, a desemnat una din echipele operaționale la Varșovia.[9] Un eveniment în sine, deși, coordonată de KGB, o colaborare a serviciilor de Securitate împotriva opoziției democratice fusese deja constituită cu cîțiva ani înainte.

Situația aceasta a durat pînă la începutul lui decembrie 1981, moment cînd, pentru a „testa" posibilitățile de mobilizare ale Solidarnosc, unitatea antiteroristă a Miliției a pus capăt grevei elevilor de la Școala de pompieri din Varșovia. Zece zile mai tîrziu, în noaptea de 12 spre 13 decembrie, în Polonia s-a instituit Legea marțială.

Starea de război, o tentativă de represiune generalizată

A fost o mare operație polițienească și militară pregătită cu o precizie surprinzătoare. 70 000 de soldați, 30 000 de funcționari ai Miliției, cu 1 750 de tancuri, 1 900 de transportoare blindate, 9 000 de camioane și mașini, cîteva escadre de elicoptere și avioane de transport au intrat în acțiune. Forțele acestea erau concentrate în cele mai mari orașe și în centrele industriale. Ele aveau drept sarcină să înăbușe grevele, să paralizeze viața cotidiană în așa fel încît să terorizeze populația și să împiedice orice ripostă din partea Solidarnosc. Telefoanele au fost deconectate (ceea ce a cauzat moartea a numeroase persoane care n-au putut să anunțe serviciile de salvare), granițele au fost închise, ca și stațiile de benzină; erau necesare permise de ieșire din orice localitate, au fost instituite starea de camuflaj și cenzura pe corespondență. Zece zile mai tîrziu, grevele s-au terminat și manifestațiile au fost împrăștiate, dovadă a eficienței planului. S-au înregistrat 14 morți, cîteva sute de răniți, în jur de 4 000 de greviști au fost arestați și în primele procese care au avut loc de Crăciun s-au pronunțat sentințe care au mers de la trei la cinci ani de închisoare (cea mai mare pedeapsă a fost de zece ani). Toți inculpații au fost judecați de tribunale militare, abilitate pentru toate „delictele împotriva legii marțiale". Armatele sovietică, cehoslovacă, est-germană, care erau pe picior de război, au putut să renunțe la o intervenție programată în cazul în care grevele și manifestațiile s-ar fi transformat în mișcare insurecțională și în cazul în care forțele armate poloneze s-ar fi dovedit incapabile să le reprime.

Cea de-a doua etapă a represiunii a fost internarea militanților opoziției și ai Solidarnosc declanșată la 12 decembrie înainte de miezul nopții. În cîteva zile, în

---

[9] Așa cum am spus mai sus, KGB avea din 1956 o agentură în Polonia. După 1986, Stasi s-a stabilit în Bulgaria, în Cehoslovacia și în Ungaria, unde efectivele sale erau mai modeste decît în Polonia.

virtutea unei dispoziţii administrative, 5 000 de persoane au fost închise în patruzeci şi nouă de „centre de izolare" situate în afara marilor oraşe. Obiectivul era paralizarea sindicatelor, dar şi înlăturarea responsabililor, pentru a plasa în locul lor colaboratori ai SB. Acest sistem de detenţiune, care a durat douăsprezece luni, reprezintă o formă în aparenţă „mai puţin dură" de încarcerare, uşor de aplicat pentru că nu mai necesita intervenţia unui procuror şi a unui proces. Faţă de persoanele internate, încarcerate sau condamnate, SB n-a folosit în principiu „mijloace interzise", servindu-se mai degrabă de „tehnici de persuasiune" întărite prin forţă. SB a intensificat în acelaşi timp activitatea de recrutare a colaboratorilor şi a incitat militanţii să emigreze, acţionînd prin şantaj asupra familiilor.

Generalul Jaruzelski, la putere din 18 octombrie, a trebuit să facă faţă radicalilor din partid, numeroşi mai ales printre cadrele partidului din întreprinderi, funcţionarii la pensie din MSW, aparatul de partid şi al armatei. Aceştia au creat grupe de autoapărare (deşi nimeni nu le ataca) înarmate cu pistoale. Cereau procese împotriva celor arestaţi, verdicte severe, pedepse cu moartea. Într-un cuvînt, introducerea terorii generale, în locul represiunii generalizate, prea clementă după opinia lor. În ciuda unei campanii de propagandă agresivă împotriva Solidarnosc, conducerea partidului nu s-a hotărît să utilizeze mijloacele propovăduite de radicali. Decît să zdrobească rezistenţa prin metode staliniste, s-a decis să „se atenueze tensiunile". Manifestaţiile repetate ale sindicatului Solidarnosc la fiecare 1 şi 3 mai — data aniversară a Constituţiei din 1791 şi fostă sărbătoare naţională — şi din 31 august — aniversare a Acordurilor de la Gdansk din 1980 — erau totuşi împrăştiate cu brutalitate. Mii de persoane au fost interpelate şi sute dintre ele au fost deferite justiţiei. Au fost de asemenea cîţiva morţi (şase în total). Din cînd în cînd, la capătul unor procese publice, conducătorii Solidarnosc-ului clandestin erau condamnaţi la pedepse mergînd pînă la cinci ani de închisoare. După desfiinţarea aresturilor în decembrie 1982 şi revocarea formală a stării de asediu din 22 iulie 1983, mai rămîneau în închisori sute şi chiar pînă la o mie de deţinuţi politici, închişi pentru activitate sindicală clandestină, activităţi tipografice clandestine sau difuzare de cărţi şi de ziare, cîteodată chiar şi pentru o colectă destinată celor închişi. Autorităţile au recurs de asemenea la licenţieri. Mii de grevişti din decembrie 1981 au fost victime, ziariştii au fost supuşi unor proceduri de „verificare" şi o mie dintre ei au fost concediaţi.

Cu excepţia primelor săptămîni de după 13 decembrie, Polonia n-a mai cunoscut o teroare comparabilă celei a anilor 1949–1956. Aparatul de Securitate practica o gamă întreagă de metode desemnate în limbajul serviciilor secrete prin numele de „dezinformare şi dezintegrare", folosite deja în anii '70, cînd Ministerul Afacerilor Interne a creat grupul autonom D cu filiale locale. Pînă în 1981, acest nou departament s-a concentrat asupra Bisericii şi asupra cercurilor apropiate acesteia. După instituirea legii marţiale, raza de acţiune a grupului D s-a extins şi asupra Solidarnosc: atentate repetate împotriva bunurilor (incendieri de apartamente, distrugerea vehiculelor), agresarea militanţilor de către „necunoscuţi", ameninţări cu moartea, distribuirea unor false manifeste şi a unor false ziare clandestine. Au mai fost de asemenea cîteva răpiri, victimele fiind abandonate pe vreo stradă după ce li se administraseră barbiturice sau stupefiante. Au existat

oameni care au murit în urma bătăilor, între alții liceanul Grzegorz Przemyk, ucis într-un post de poliție în anul 1983.

Cea mai cunoscută dintre acțiunile de acest gen, comise de funcționari ai secțiunii D a celui de-al IV-lea departament al MSW, a fost asasinarea preotului Jerzy Popieluszko la 19 octombrie 1984. Conform versiunii oficale, ucigașii ar fi acționat din proprie inițiativă, fără știrea superiorilor lor. Versiunea aceasta suscită multe îndoieli, fiindcă activitatea aparatului de Securitate era strict controlată și toate acțiunile importante necesitau o aprobare ministerială. Dacă, în acest caz particular, MSW a oferit el însuși vinovații care au fost condamnați ulterior, în alte cîteva cazuri de asasinate ale unor preoți sau ale unor persoane legate de Solidarnosc vinovații au rămas necunoscuți. Judecînd după reacția populației, activitatea de tip D nu și-a atins obiectivele care constau în a răspîndi frica în cercurile vizate. Se pare că efectul a fost exact invers, hotărîrea opozanților a crescut.

După confruntările violente din primele zile de după introducerea legii marțiale și după represiunea de amploare a manifestațiilor din anii 1982–1983, perioada următoare a fost marcată de o represiune redusă. Militanții clandestini erau conștienți de faptul că nu riscau mai mult decît cîțiva ani de închisoare, caracterizată de amnistieri generale regulate. În acest stadiu al evoluției sale, sistemul era deja foarte departe de originile lui staliniste.

De la armistițiu la capitulare, sau dezorientarea puterii (1986–1989)

Aceasta era situația la sfîrșitul verii anului 1986 cînd, sub influența perestroikăi, a glasnostului și a stagnării economiei poloneze, echipa generalului Jaruzelski încerca să repereze în opoziția poloneză grupuri cu care putea să ajungă la un compromis. Orice tentativă de acest gen trebuia să fie precedată de o puternică scădere a violenței represiunii. La 11 septembrie 1986, Ministerul Afacerilor Interne anunța eliberarea tuturor deținuților politici: 225 de persoane în total. Pentru a menține un minimum de rigoare, s-a hotărît că orice participare la o organizație interzisă sau orice publicație clandestină va fi pedepsită cu amendă sau cu detenția într-un arest, și nu în închisoare ca pînă atunci. Se revenea deci la nivelul de represiune ale anilor 1976–1980. Cu această diferență: puterea era de acum confruntată nu cu sute, ci cu zeci de mii de militanți. În primele luni ale anului 1988, după mai multe valuri de greve, represiunea a crescut din nou, dar, la 26 august, un comunicat a anunțat începutul negocierilor cu Solidarnosc.

Deși frustrați, oamenii aparatului de Securitate în ansamblul lor se arătau disciplinați, chiar dacă este probabil că unii au încercat să împiedice viitorul acord. Stă mărturie faptul că în ianuarie 1989 doi preoți însărcinați cu serviciul pastoral în structurile locale ale Solidarnosc au fost asasinați. Nici pînă în ziua de azi, nimeni nu știe dacă este vorba despre atentate ale direcției D sau despre acte criminale.

După alegerile din 4 iunie 1989 și formarea guvernului lui Tadeusz Mazowiecki, controlul „ministerelor forței" (de Interne și al Apărării) a rămas în mîi-

nile vechilor lor șefi. La 6 aprilie 1990, SB a fost dizolvată și înlocuită cu Biroul de Protecție a Guvernului (UOP).

În Polonia, sistemul comunist nu s-a conformat niciodată legii, pentru că nu respecta nici dreptul internațional, nici propria sa constituție. Criminal încă de la instituirea lui (1944–1956), sistemul a fost tot timpul gata să recurgă la forță (inclusiv militară) pe scară mare.

BIBLIOGRAFIE

Textul de față se bazează în general pe propriile mele cercetări în arhive. În calitatea mea de expert al Comisiei de Răspundere Constituțională, am avut acces la multe dosare din anii 1980–1982 (încă secrete). Literatura cea mai abundentă privește perioada 1944–1948. Pentru perioadele care au urmat nu dispunem decît de lucrări generale și de culegeri de documente care privesc conflictele sociale. Această bibliografie nu înregistrează numeroasele mărturii și amintiri.

— *Aparatul de Securitate în anii 1944–1956. Tactică, strategie, metode* (ed. A. Paczkowski): I, *Anii 1945–1947*, Varșovia, 1994; II, *Anii 1948–1949*, *idem*, 1996.

— K. Bedynski, *Istoria regimului din închisori în Polonia populară, 1944–1956*, Varșovia, 1988.

— A. Dudek, T. Marszalkowski, *Lupte de stradă în Polonia populară, 1956–1989*, Cracovia, 1992.

— J. Eisler, *Martie 1968*, Varșovia, 1991.

— A. Golimont, *Generalii Securității*, Varșovia, 1992.

— *Golgota de la Wrocław, 1945–1956* (red. K. Szwagrzyk), Wrocław, 1995.

— *Comisia specială pentru lupta împotriva abuzurilor și sabotajului economic, 1945–1954, culegere de documente* (red. D. Jarosz, T. Wolsza), Varșovia, 1995.

— P. Machcewicz, *Anul polonez 1956*, Varșovia, 1993.

— S. Marat, J. Snopkiewicz, *Oamenii Securității. Documentare asupra unei perioade situate în afara legii*, Varșovia, 1990.

— P. Michel, G. Mink, *Mort d'un prêtre. L'affaire Popieluszko*, Paris, 1985.

— E. Nalepa, *Pacificarea unui oraș revoltat. Armata poloneză în iunie 1956 la Poznan*, Varșovia, 1992.

— *Lagărele de muncă în Silezia Superioară* (red. A.Topol), Katowice, 1994.

— *Apărarea Securității statului și a ordinii publice în Polonia, 1944–1988* (ed. T. Walichnowski), Varșovia, 1989.

— J. Poksinski, *TUN. Tatar-Utnik-Nowicki*, Varșovia, 1992.

— *Polonezii confruntați cu violența, 1944–1956* (red. Barbara Otwinowska, J. Zaryn), Varșovia, 1996.

— Danuta Suchorowska, *Marea Educație. Amintiri ale prizonierilor politici din PRL (1945–1956)*,Varșovia, 1990.

— Maria Turlejska, *„Aceste generații îndoliate...". Condamnații la moarte și judecătorii lor, 1944–1954*, Londra, 1989.

2

Europa Centrală și de Sud-Est

de Karel Bartosek

Notele privind România de Gheorghe Onișoru

Teroare „importată“?

În spațiul central-european teroarea trebuie gîndită în relație cu războiul, care este expresia lui supremă în cea de-a doua jumătate a secolului XX. Cel de-al doilea război mondial, care a început de altfel pe acest teritoriu, a depășit cu mult concepția generalului Ludendorff despre „războiul total“. „Democratizarea morții“ (Miguel Abensur) a inclus de atunci zeci de milioane de persoane, exterminarea s-a confundat cu ideea de război. Barbaria nazistă a lovit populația civilă, în special o dată cu exterminarea evreilor. Cifrele sînt elocvente: în Polonia, pierderile militare reprezentau 320 000 de morți și pierderile civile 5,5 milioane; în Ungaria, 140 000 și, respectiv, 300 000; în Cehoslovacia, pierderile de vieți omenești printre civili au reprezentat 80–90% din totalul pierderilor...

Totuși, marea teroare a războiului n-a luat sfîrșit o dată cu înfrîngerea germană. Populațiile au trăit mai întîi „epurări naționale“ care au îmbrăcat un caracter specific în această regiune în momentul sosirii Armatei Roșii, „brațul înarmat“ al regimului comunist. Comisarii politici și serviciile speciale ale acestei armate — SMERSCH și NKVD — s-au angajat la o epurare din temelii. În special în statele care trimiseseră trupe pe front împotriva Uniunii Sovietice — Ungaria, România, Slovacia —, sute de mii de persoane au fost deportate, de data aceasta spre Gulagul sovietic (numărul lor exact este în curs de stabilire).

După noile cercetări maghiare și rusești, ca urmare a deschiderii arhivelor — acestea sînt prudente în privința cifrelor exacte —, sute de mii de persoane, soldați și civili, printre care și copii de treisprezece ani și bătrîni de optzeci de ani, au fost deportați: 40 000 aproximativ în Ucr[illegible]na subcarpatică, aparținînd Cehoslovaciei, ocupată de Ungaria după Acordurile de la München din 1938 și anexată de fapt de Uniunea Sovietică în 1944; în Ungaria — în jur de 9 milioane de locuitori — mai mult de 600 000 de persoane au fost deportate în această epocă, în timp ce statisticile sovietice menționează numai 526 604 persoane; această cifră a fost stabilită după sosirea în lagăre și nu lua în calcul numărul celor morți în lagărele de tranzit din România (lagărele din Brașov, Timișoara, Sighet, Focșani)*, în Basarabia (Bălți) sau în Galiția (Sambor). În jur de 75% dintre deportați au trecut prin aceste lagăre. Printre acești deportați se aflau evrei, înrolați

* Lagărele de tranzit de pe teritoriul României (pe lîngă cele de mai sus au existat și altele) au fost organizate de sovietici ca puncte de adunare a deportaților spre URSS. Prin lagărul de la Focșani s-au perindat și o parte din cei 186 000 de militari români luați prizonieri de sovietici în primele zile de după trecerea României de partea Aliaților, la 23 August 1944, și care apoi au fost folosiți ani îndelungați în lagărele de muncă forțată din URSS.

în batalioane de muncă în armata ungară. Două treimi dintre acești prizonieri au fost plasați în lagăre de muncă, o treime (civili) în lagăre de concentrare unde mortalitatea, mai ales din cauza epidemiilor, a fost de două ori mai mare. După estimările actuale, în jur de 200 000 dintre acești deportați din Ungaria — care cuprindeau și persoane aparținînd minorității germane, ruși veniți după 1920, francezi și polonezi instalați în Ungaria — nu s-au mai întors niciodată.[1]

Numai o parte din epurări era coordonată de tribunale „populare" și „excepționale": la sfîrșitul războiului și în primele luni de după război a predominat o persecuție extrajudiciară cu un grad de violență — execuții, asasinate, torturi, ostatici — facilitat de absența sau de nerespectarea legilor sau convențiilor internaționale privind prizonierii de război sau populația civilă. Bulgaria, care avea la vremea respectivă 7 milioane de locuitori, se remarcă în acest domeniu. Imediat după 9 septembrie 1944, data acaparării puterii de către Frontul Patriotic și a intrării Armatei Roșii în țară, a început să funcționeze miliția populară și Securitatea statului, controlate de comuniști; la 6 octombrie, un decret a instituit „tribunalele populare". În martie 1945 acestea pronunțaseră deja 10 897 de verdicte în 131 de procese și condamnaseră la moarte 2 138 de persoane în rîndul cărora figurau regenții, printre care fratele regelui Boris al III-lea, majoritatea membrilor parlamentelor și guvernelor perioadei de după 1941, ofițeri superiori, polițiști, judecători, industriași, jurnaliști. Dar, după mai mulți specialiști, ponderea cea mai importantă a victimelor a rezultat din „epurarea sălbatică": între 30 000 și 40 000 de persoane, în special notabili locali, primari, institutori, preoți, comercianți. Datorită martorilor care nu se mai temeau să vorbească, au început să iasă la iveală după 1989 gropi comune ignorate. Totuși, Bulgaria nu-și trimisese trupele împotriva Uniunii Sovietice și salvase de la genocid majoritatea evreilor ei. Pentru a evalua amploarea represiunii comuniste care s-a abătut asupra țării, este semnificativ să menționăm datele despre victimele perioadei 1923–1944, sub vechiul regim, denunțat adesea în Europa la vremea lui drept unul dictatorial; după o anchetă a noului parlament, efectuată în 1945, se aprecia la 5 632 numărul victimelor asasinate, executate, moarte în închisoare sau în urma închisorii pentru această perioadă.[2] Între 1941–1944, anii Rezistenței antifasciste și ai represiunii sale, 357 de persoane — nu numai rezistenți — au fost condamnate la moarte și executate.

Epurarea sub egida Armatei Roșii a generat, în societățile vizate, o frică mai mult sau mai puțin intensă, după caz, fiindcă aceasta nu-i atingea doar pe aceia ce susținuseră activ pe naziști sau pe fasciștii locali și în cazul cărora persecuția s-ar fi putut justifica, ci și pe mulți alții, nevinovați sau pasivi.

Într-un film documentar bulgar datînd de la începutul anilor '90, după căderea regimului comunist, o femeie povestește un episod care a avut loc în toamna anu-

---

[1] Vezi Tamas Stark, „Hungarian Prisoners in the Soviet Union (1941–1955)", *1945: Consequences and Sequels of the Second World War*, Bulletin du Comité international d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale, IHTP, Paris, nr. 27–28, 1995, pp. 203–213.

[2] Vezi Frédy Foscolo, „Épurations: passé et présent", *La Nouvelle Alternative*, dosarul „Poids et enjeux des épurations", Paris, nr. 21, 1991, pp. 8–9.

lui 1944: „După prima arestare a tatălui meu, a doua zi spre prînz a sosit la noi un polițist care i-a înmînat mamei mele o convocare, somînd-o să se prezinte la ora 5 după-amiază la postul de poliție nr. 10. După care, mama s-a îmbrăcat — era o femeie foarte frumoasă, o femeie foarte blîndă — și a plecat. O așteptam noi, cei trei copii, o așteptam. S-a întors, la ora 1 și jumătate noaptea, albă ca varul, cu hainele șifonate, în dezordine. Imediat ce a intrat s-a apropiat de sobă, a ridicat capacul de la plită, a început să se dezbrace și a ars tot. Pe urmă s-a îmbăiat și abia după aceea ne-a luat pe toți în brațe. Ne-am culcat. A doua zi a făcut o primă tentativă de sinucidere, după care a mai avut alte trei tentative, apoi s-a otrăvit de două ori. Trăiește și acum, se află în grija mea, este bolnavă mintal. N-am reușit niciodată să aflăm ce i-au făcut."[3]

De-a lungul acestei perioade, sub soarele „eliberării de către Armata Roșie" care trebuia, după propaganda comunistă ulterioară, să strălucească pentru totdeauna, „schimbările la față" sînt numeroase și delațiunea înflorește. O certă criză de identitate însoțește această cotitură a Istoriei, atît la cei aflați în expectativă, complici pasivi ai călăilor, cît și, adeseori, la victimele cele mai atinse, evreii. Rosensweig vor de acum să se numească Rosanski și Breitenfeld Bares...

Prezența terorii, a fricii sau a angoasei în Europa Centrală și de Sud-Est nu se oprește aici. Lupta armată împotriva noilor autorități care prelungesc războiul continuă în special în Polonia și atinge și Slovacia, în 1947, cînd ajung aici „trupele lui Bander" alungate din Ucraina. Grupurile înarmate formate din foști membri ai Gărzii de Fier fasciste bîntuie de cealaltă parte în Carpații românești sub numele de Sumanele Negre*. Europa Centrală devine încă o dată terenul unui antisemitism combativ: ultimele pogromuri sau tentative de pogrom din istoria europeană au avut loc în acest spațiu în 1946, în Polonia, în Ungaria și în Slovacia. Noua tragedie evreiască, imediat după masacrele războiului, este în același timp drama popoarelor la care se manifestă un „neo-antisemitism" după expresia

---

[3] Tzvetan Todorov, *Au nom du peuple*, L'Aube, 1992, pp. 52–53.

* Organizația Sumanele Negre poate fi integrată unei rezistențe anticomuniste pe scară mai largă, colaborînd cu Mișcarea Națională de Rezistență, inițiată de generalul Aurel Aldea, fost ministru de Interne în primul cabinet Sănătescu (23 august–3 noiembrie 1944), în perioada cînd Transilvania de Nord, eliberată de sub ocupația maghiară, nu fusese pusă sub administrație românească din cauza opoziției sovieticilor. De menționat că la această mișcare nu au participat în mod special legionari, cum susține autorul, ci mai degrabă persoane care se opuneau comunismului de tip sovietic pe care guvernul Groza încerca să îl introducă și în România. Organizația a fost descoperită în vara lui 1946 (Comunicatul oficial al Ministerului de Interne datează din 8 iunie), procesul avînd loc, demonstrativ, chiar în preajma alegerilor din 19 noiembrie pentru a se sublinia legăturile dintre rezistență și partidele zise istorice (Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal), principalele adversare ale comuniștilor în aceste alegeri. Prin sentința pronunțată erau condamnați la muncă silnică pe viață generalul Aurel Aldea, Horațiu Comaniciu, generalul Constantin Eftimiu, Vintilă V. Brătianu, Mihail Fărcășanu, iar generalul Nicolae Rădescu la doi ani închisoare. Dosarul operativ al Mișcării Naționale de Rezistență și al organizației Sumanele Negre este publicat în serial în *Arhivele totalitarismului*, cu începere de la nr. 1–2/1994.

marelui gînditor ungur István Bibó. Iar amploarea violenței capătă o nouă dimensiune.

Naționalismul agresiv antigerman, desigur explicabil în parte prin trecutul recent și represiunea împotriva Germaniei naziste, a cîntărit greu în evoluția anumitor popoare și a contribuit considerabil la limitarea instaurării unui comportament democratic. Violența făcea parte din viața cotidiană, constînd în transferul a milioane de persoane care aparțineau minorităților germane și a căror instalare în aceste regiuni data uneori din secolul al XIII-lea: 6,3 milioane de nemți au trebuit să-și lase căminele aflate în teritoriile recuperate de Polonia; 2,9 milioane au fost expulzați din Cehoslovacia, 200 000 din Ungaria, mai mult de 100 000 din Iugoslavia...* Cifrele globale nu pot să ascundă milioanele de drame individuale: în timp ce bărbații, militari, se aflau în general în lagărele de prizonieri de război, femeile, copiii și bătrînii trebuiau să-și abandoneze casele, apartamentele, prăvăliile, atelierele și fermele. Transferul, „oficializat" și aprobat de către Aliați în cursul verii anului 1945, fusese precedat în anumite regiuni de un „transfer sălbatic"; iar naționaliștii cehi dezlănțuiți asasinaseră, în timpul acestei vînători de nemți, mai multe mii de civili.

Elementele de teroare erau deci prezente în spațiul central-european înainte de instalarea regimurilor comuniste, violența fiind adeseori parte integrantă din experiențele recente și din realitatea socială și mentală a țărilor vizate. Societățile lor erau cu atît mai neputincioase în a se împotrivi noului val de barbarie care nu a întîrziat să se abată asupra lor.

Instrumentele noii violențe au fost în special partidele comuniste. Conducătorii și aparatul lor erau discipoli fideli ai doctrinei bolșevice, „îmbogățită" în URSS sub conducerea lui Iosif Vissarionovici Stalin. Am văzut în capitolele precedente că scopul acțiunii lor era clar: să asigure prin toate mijloacele monopolul puterii comuniste, „rolul conducător al Partidului", după modelul Uniunii Sovietice; nu era cîtuși de puțin vorba de instaurarea vreunei puteri împărțite, de vreo separare a puterilor, de un pluralism politic și o democrație parlamentară, chiar dacă regimul parlamentar se menținea în mod formal. Doctrina la putere prezenta atunci Uniunea Sovietică, aureolată de contribuția ei la înfrîngerea Germaniei naziste și a aliaților ei, ca principala forță a revoluției, călăuza ei universală. Forțele comuniste locale trebuiau, bineînțeles, să coordoneze și mai ales să-și subordoneze activitățile centrului comunismului mondial de la Moscova și șefului acestuia, Stalin.

Monopolul puterii comuniștilor a fost practic asigurat încă de la eliberare în două țări: în Iugoslavia, unde erau conduși de Iosip Broz, supranumit Tito, și în Albania, unde Enver Hodja luase conducerea Partidului Comunist Albanez. În aceste două țări, ei dominaseră rezistența împotriva invadatorilor naziști și italieni și, în ciuda presiunilor din exterior, inclusiv din partea Uniunii Sovietice, nu au acceptat să împartă puterea cu alte forțe politice decît pentru puțin timp.

---

* Și în România, în urma dispozițiilor Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, în ianuarie 1945 au fost deportați la muncă forțată în Uniunea Sovietică peste 80 000 de etnici germani. Vezi Dumitru Șandru, „Die Agrarreform von 1945 und die Evangelische Kirche in Rumänien", în *Südostdeutsche Vierteljahres Blätter*, nr. 4/1991.

Rareori, de-a lungul Istoriei, instalarea unei noi puteri a fost precedată de o baie de sînge ca aceea din Iugoslavia (aproximativ un milion de victime pentru o țară de 15 milioane și jumătate de locuitori); numeroase războaie civile, etnice, ideologice și religioase au făcut atunci mai mulți morți decît războiul, eficace și apreciat de Aliați, împotriva ocupanților sau decît represiunea acestora, principalele victime fiind, în anumite regiuni, civilii, în majoritate femei, copii și bătrîni. Acest război într-adevăr fratricid, cu anumite aspecte de genocid, acest război în care s-a întîmplat ca frații să se lupte între ei, a degenerat într-o asemenea „epurare" încît la eliberare nu rămîneau, în interiorul țării, mulți rivali politici pentru comuniști și pentru șeful lor Tito care, de altfel, își dădea osteneala să-i elimine cît mai repede posibil. O evoluție asemănătoare a avut loc în Albania vecină, de altfel cu ajutorul comuniștilor iugoslavi.

În celelalte țări ale Europei Centrale și de Sud-Est — cu excepția Cehoslovaciei —, partidele comuniste reprezentau înainte de război forțe mai degrabă marginale, cu cîteva mii de aderenți; partidul bulgar, de exemplu, a fost important în 1919–1923, apoi a intrat în ilegalitate, fiind însă foarte prezent în Rezistență. Siguri de sprijinul Armatei Roșii și beneficiind de conjunctura epocii, comuniștii au devenit o forță politică importantă. Participînd la noile guverne, au controlat aproape peste tot ministerele însărcinate cu represiunea (Ministerul de Interne și Ministerul Justiției) sau susceptibile să o exercite (Ministerul Apărării). Încă din 1944–1945, partidele comuniste dețineau portofoliul Internelor în Cehoslovacia, în Bulgaria, în Ungaria și în România*, cel al Justiției în Bulgaria și în România** și cel al Apărării în Cehoslovacia. Miniștrii Apărării din Cehoslovacia și Bulgaria, generalii Ludvik Svoboda și Damian Velcev, erau amîndoi criptocomuniști. Oamenii aflați în solda lor se aflau în fruntea poliției secrete, Securitatea de Stat — Darjavna Sigurnost în Bulgaria, Állam Védelmi Osztály, AVO (mai tîrziu AVH), în Ungaria —, și a serviciilor de informare din armată. În România***, Serviciul special, predecesor al faimoasei Securități, era condus de Emil Bodnăraș, vechi ofițer în armată, agent sovietic încă din anii '30, după Cristina

---

* Primul membru al partidului comunist care a preluat Ministerul de Interne a fost Teohari Georgescu (1908–1976). A deținut portofoliul în perioada marilor arestări politice, între 6 martie 1945 și 1952. Între 18 februarie 1953 și 20 ianuarie 1956 a fost arestat și anchetat. Ulterior a fost eliberat și a lucrat la Întreprinderea Poligrafică „13 decembrie 1918", unde a ajuns chiar director.

** Lucrețiu Pătrășcanu a fost primul comunist român intrat în guvern, încă de la 23 august 1944, ca ministru fără portofoliu și interimar la Justiție. A ocupat această demnitate pînă la 24 februarie 1948, cînd a fost demis. A urmat arestarea (28 aprilie 1948), ancheta, procesul și execuția din 1954. Pătrășcanu era considerat ca făcînd parte din „aripa națională" a partidului comunist, avînd în plus un profil intelectual. Reabilitat de Nicolae Ceaușescu în 1968. Vezi *Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu*, Vatra, București, 1996.

*** Asupra organizării serviciilor secrete în România, vezi studiul introductiv al volumului editat de Serviciul Român de Informații, *Cartea Albă a Securității*, vol. I, București, 1997, pp. 10–26. Emil Bodnăraș a devenit ministru al Apărării Naționale la 23 decembrie 1947, jucînd un rol important în lovitura de stat care l-a înlăturat pe regele Mihai, de la 30 decembrie 1947. Primul șef al Securității, înființată la 30 august 1948, a fost Gheorghe Pintilie, pseudonim al unui ofițer trimis în România de serviciile secrete sovietice.

Boico.[4] Peste tot, comuniştii îşi puneau mai întîi la punct un aparat de teroare. În legătură cu controlul absolut al AVO, Mátyás Rákosi, secretar general al PCU, a declarat: „Este singura instituţie în care ne-am rezervat conducerea totală, refuzînd categoric să o împărţim cu alte partide ale coaliţiei proporţional cu ponderea fiecăruia dintre ele."[5]

Procesele politice împotriva aliaţilor necomunişti

Discursul ocazional al anumitor şefi comunişti ai epocii despre „căile naţionale ale socialismului", fără „dictatura proletariatului" după modelul sovietic, serveau drept paravan strategiei reale a tuturor partidelor comuniste din centrul şi sud-estul Europei. Aceasta consta în a pune în aplicare doctrina şi practica bolşevică ce se verificase încă din 1917 în Rusia. Represiunea urma o logică „încercată" şi „experimentată". Aşa cum bolşevicii îşi eliminaseră aliaţii din octombrie 1917, socialist-revoluţionarii şi alţii, discipolii lor conştiincioşi şi-au lichidat, încă din 1946, partenerii de coaliţie. Analiştii vorbesc de altfel despre „procesul de sovietizare" al acestor ţări şi de planul strategic elaborat de Moscova. De altfel, Stalin este cel care a ordonat respingerea planului Marshall în vara anului 1947 şi a inspirat crearea Biroului de Informaţii al Partidelor Comuniste (Cominform) în septembrie 1947, pentru a controla şi mai bine partidele aflate la putere.

Existau desigur diferenţe în evoluţia ţărilor de care ne ocupăm. Totuşi, pretutindeni, partidele comuniste urmăreau distrugerea definitivă a adversarilor sau a concurenţilor politici, ideologici, spirituali, reali sau potenţiali. Doctrina cerea eliminarea lor definitivă, şi toate mijloacele erau bune pentru a ajunge aici, de la condamnarea la moarte, execuţie şi încarcerarea pe timp îndelungat, pînă la exilul forţat spre Vest, procedeu mai puţin dur, dar care slăbea forţele de rezistenţă împotriva comunismului şi care a fost în general subestimat în analizele istoriei acestor ţări. Dreptul „de a avea o patrie, un cămin" nu constituie oare unul dintre drepturile fundamentale ale omului? Încă din 1944–1945, zeci de mii de unguri, slovaci, polonezi şi alţi autohtoni şi-au părăsit ţara de frica Armatei Roşii.

Primul instrument utilizat în panoplia represiunii a fost procesul politic împotriva conducătorilor altor partide care nu făceau parte din categoria „colaboraţioniştilor" cu ocupanţii nazişti sau cu fasciştii locali şi care, dimpotrivă, făcuseră adesea parte din Rezistenţă, cunoscuseră închisorile şi lagărele regimurilor fasciste sau naziste. Aceste procese au început la foştii aliaţi ai Germaniei (Ungaria, România şi Bulgaria), sub controlul direct al Armatei Roşii; în comisiile aliate create în 1944 şi funcţionînd pînă în 1947, militarii sovietici deţineau o majoritate covîrşitoare şi-şi impuneau punctul de vedere. În Ungaria, Partidul Micilor Proprietari, marele învingător în alegerile din 1945 cu 57% din sufragii, a fost obiectul nu numai al manipulărilor politice, ci şi al unor mari operaţii poliţieneşti. În

---

[4] „Les hommes qui ont porté Ceausescu au pouvoir", *Sources — Travaux historiques*, Paris, nr. 20, 1990.

[5] François Fejtö, *Histoire des démocraties populaires*, Le Seuil, Paris, 1979, vol. I, p. 99.

ianuarie 1947, Ministerul de Interne, controlat de comunistul László Rajk, fost participant la Brigăzile Internaționale din Spania, apoi șef al Rezistenței în interior la sfîrșitul războiului, a anunțat descoperirea unei „conspirații împotriva statului" punînd în discuție grupul Comunitatea Ungară care se formase în timpul războiului pentru a lupta în ilegalitate împotriva ocupantului nazist. Poliția a arestat un ministru și mai mulți deputați din Partidul Micilor Proprietari, iar șeful pretinșilor conspiratori, György Donáth, a fost condamnat la moarte și executat, coacuzații săi fiind condamnați la ani grei de închisoare.

În februarie 1947, Béla Kovács, secretarul general al acestui puternic partid, a fost arestat de autoritățile sovietice pentru „complot împotriva securității Armatei Roșii"; a fost deținut în Uniunea Sovietică pînă în 1956. Numărul victimelor a crescut rapid, fiindcă poliția comunistă se gîndea mereu, în Ungaria ca peste tot, că fiecare „complot" avea obligatoriu „ramificații".

La doi ani după război, cel mai puternic partid din Ungaria era „decapitat și decimat"[6]. Reprezentanții săi cei mai eminenți, în frunte cu Béla Kovács, se găseau fie în exil, fie în închisori: Ferenc Nagy, președintele consiliului, Zoltán Tildy, predecesorul său, Béla Varga, președinte al Adunării Naționale, József Kővágó, primar al Budapestei; ca ei, zeci de deputați și de conducători ai acestui partid. Între sfîrșitul anului 1947 și începutul anului 1949, Partidul Independenței și Partidul Democrat Popular au fost dizolvate. „Tactica salamului", elogiată mai tîrziu în legătură cu Partidul Micilor Proprietari de către Mátyás Rákosi, secretarul general al partidului comunist, revenit de la Moscova împreună cu Armata Roșie, preconiza eliminarea adversarilor pe felii succesive. Cu ferma convingere că aceste felii de salam înghițite nu vor cauza niciodată tulburări de digestie…

A urmat, în 1948, tot în Ungaria, prigoana social-democraților, cu arestarea lui Justus Kelemen, atunci subsecretar de stat pe lîngă ministrul Industriei. Această prigoană începuse probabil — cu excepția Poloniei — în Bulgaria, unde liderul social-democrat Krastiu Pastuhov fusese condamnat încă din iunie 1946 la cinci ani de închisoare. Înainte de vara anului 1946, cincisprezece membri ai Comitetului Central al social-democrației independente, condusă de Kosta Lulcev, se aflau în închisoare. Lulcev în persoană, la fel ca și alți conducători, a fost arestat în 1948 și condamnat în noiembrie la 15 ani de închisoare. Extinzîndu-se în 1948 și asupra României, cu arestarea, în mai, a lui Constantin Titel Petrescu și a lui Adrian Dimitriu, președintele și respectiv secretarul general al Partidului Social-Democrat Independent*, această represiune a lovit cu duritate în toți adversarii unificării forțate a partidelor social-democrate cu partidul comunist aflat la putere. Alianța social-democraților cerută la Eliberare s-a dovedit deci de inspirație

---

[6] Miklos Molnar, *De Béla Kun à Janos Kadar. Soixante-dix ans de communisme hongrois*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Institut universitaire des hautes études internationales, Paris, 1987, p. 164.

* PSD Independent a fost refăcut de Constantin Titel Petrescu în urma Congresului PSD din 10 martie 1946, în care se hotărîse continuarea colaborării cu comuniștii. Vezi Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România. 1944–1947*, Fundația Academia Civică (FAC), București, 1996, pp. 161–165.

pur tactică; pluralismul mişcării muncitoreşti n-a avut într-adevăr niciodată vreun loc în interiorul regimurilor comuniste. Un episod special al persecuţiei social-democraţilor s-a derulat în zona de ocupaţie sovietică în Germania, devenită Republica Democrată Germană. Între 1945 şi 1950, cinci mii de social-democraţi, dintre care patru sute au murit în detenţie, ar fi fost condamnaţi de către tribunalele sovietice şi est-germane. Ultimul mare proces împotriva social-democraţilor din această perioadă a avut loc la Praga la sfîrşitul anului 1954.

Închisoarea de la Sighet

Localitatea Sighet se găseşte la extremitatea nord-vestică a României. În 1897 s-a înălţat aici o închisoare cu ziduri groase care a devenit în anul 1948 o închisoare politică cu regim sever.

În mai 1950 şi în lunile următoare, mai multe furgoane au adus la Sighet mai bine de două sute de personalităţi politice, inclusiv cîţiva miniştri din guvernele de după 1945. Era vorba în cea mai mare parte a lor de oameni în vîrstă, cum ar fi liderul Partidului Naţional-Ţărănesc, Iuliu Maniu, care avea 73 de ani, sau decanul de vîrstă al familiei Brătianu (fondatoarea României moderne), care avea 82 de ani. Închisoarea a fost umplută cu oameni politici, generali, ziarişti, preoţi, episcopi greco-catolici... În cinci ani, cincizeci şi doi de prizonieri şi-au găsit aici moartea.*

În Bulgaria, înaintea alegerilor din 27 octombrie 1946, 24 de militanţi ai Partidului Agrarian au fost asasinaţi. Şeful acestui partid, Nikolai Petkov, a fost arestat la 5 iunie 1947 în plină şedinţă a Adunării Naţionale, împreună cu alţi 24 de deputaţi. Republican francofil, petrecuse şapte ani în exil în Franţa, după asasinarea, în 1924, a fratelui său, deputat în Uniunea Agrară. În 1940, Petkov a fost închis cîteva luni în lagărul de la Gonda-Vodă; a fost pe urmă arestat la domiciliu, perioadă în care a pregătit întemeierea Frontului Patriotic, care includea şi rezistenţi comunişti. El a devenit vicepreşedinte al Consiliului la sfîrşitul războiului, dar a demisionat pentru a protesta împotriva violenţelor teroriste în timpul epurărilor conduse de către comuniştii minoritari. Devenit şef al opoziţiei unite, acest fost aliat al comuniştilor a fost acuzat, în 1947, de „complot armat împotriva guvernului", judecat începînd din 5 august, condamnat la moarte în 16 şi spînzurat în 23 septembrie. Printre şefii comunişti ai Securităţii şi ai statului care au pus la

* De fapt, în 1950, Iuliu Maniu avea 77 de ani (născut la 8 ianuarie 1873), iar Constantin I. C. Brătianu 84. Ambii au fost exterminaţi la Sighet. Potrivit informaţiilor din Arhiva SRI (Fond Documentar, dosar 7 805, vol. 1), la Sighet au murit între 1950–1955 un număr de 52 de demnitari (lista a fost publicată de Nuţu Roşca în *Închisoarea din Sighet acuză*, Gutinul, Baia Mare, 1991, dar este foarte posibil ca ea să fie incompletă). Actualmente, prin grija Fundaţiei Academia Civică, condusă de Ana Blandiana, „închisoarea demnitarilor" a fost transformată în Memorial (incluzînd Muzeul şi un Centru internaţional de studii asupra comunismului), anual avînd loc aici conferinţe internaţionale (pînă în prezent şase), comunicările fiind publicate în „Analele Sighet".

cale arestarea lui Petkov și procesul lui figura un anume Traicio Kostov, care va fi spînzurat doi ani mai tîrziu...

În celelalte două țări foste satelite ale Germaniei, procesele politice au vizat mai întîi pe conducătorii puternicelor partide agrariene, care contribuiseră uneori la ruptura alianței cu Germania, ceea ce a provocat intrarea în țară a Armatei Roșii. În România, Iuliu Maniu și Ion Mihalache au fost condamnați în urma unui mare proces, bazat pe provocări polițienești, în octombrie 1947 la închisoare pe viață, și alte 17 personalități ale Partidului Național-Țărănesc o dată cu ei.* Acest proces a deschis calea persecuției în masă a oamenilor politici necomuniști. Iuliu Maniu a murit în 1953 în închisoare.** Încă înaintea alegerilor din 19 noiembrie 1946, mai mulți oameni politici, printre care liberalul Vintilă Brătianu***, fuseseră condamnați de un tribunal militar sub acuzația falsă de participare la o „organizație teroristă".

Ultima declarație a lui Nikolai Petkov

După rechizitoriul avocatului general care ceruse condamnarea la moarte a lui Nikolai Petkov, acesta avea dreptul să facă o ultimă declarație. El a scos din buzunar o hîrtie și, cu o voce calmă, a citit:

„Domnilor judecători [...], avînd conștiința curată și dîndu-mi pe deplin seama de răspunderea mea atît în fața justiției bulgare, cît și în fața societății și organizației politice din care fac parte și pentru care am fost întotdeauna gata să-mi dau viața, este datoria mea să declar:

N-am participat niciodată și nici n-am avut intenția să particip în ziua de 9 septembrie 1944 la o activitate ilegală îndreptată împotriva puterii populare, al cărei artizan sînt alături de Uniunea Agrară.

Fac parte din Uniunea Agrară Bulgară din 1923. Principiile fundamentale ale ideologiei sale sînt: pacea, ordinea, legalitatea și puterea poporului, în timp ce singurele arme sînt buletinul de vot, cuvîntul și presa. Niciodată Uniunea Agrară Bulgară nu a recurs la organizații și acțiuni secrete și conspirații; niciodată n-a participat la lovituri de stat, dimpotrivă, le-a fost adesea victimă."

---

* Procesul lui Iuliu Maniu și al conducerii Partidului Național-Țărănesc s-a desfășurat între 29 octombrie și 11 noiembrie 1947. Vezi ancheta și stenograma înscenării judiciare la Arhiva SRI, Fond Penal, dosar 40 001. Vezi *Anul 1947 – căderea cortinei* („Analele Sighet" 5), FAC, București, 1997, pp. 530–614 și 642–684.

** Iuliu Maniu a fost închis întîi la Galați, iar în august 1951 a fost transferat la Sighet (conform unei note a Direcției Generale a Securității Statului din 20 august, Arhiva SRI, Fond Penal, dosar 40 001, vol. 10, f. 50). A murit în închisoare la 5 februarie 1953, în vîrstă de 80 de ani.

*** Vintilă Brătianu a fost președinte al Partidului Național-Liberal (1927–1930) și președinte al Consiliului de Miniștri (1927–1928). A murit în 1930, deci autorul se referă, evident, la fiul său, Vintilă V. Brătianu, implicat atît în evenimentele de la 8 noiembrie 1945, cît și în procesul Mișcării Naționale de Rezistență, ocazie cu care a fost condamnat la închisoare pe viață (sentința în *Dreptatea*, 19 noiembrie 1946).

Și N. Petkov evocă ziua de 9 iunie 1923 și 19 mai 1934 — „începutul fascismului în Bulgaria", apoi demisia sa din guvern.

„Dacă aș fi, cum afirmă domnii procurori, avid de putere și carierist, aș mai fi și astăzi vicepreședinte al Consiliului Bulgariei. De cînd am trecut în opoziție pînă la arestarea mea, n-am încetat să muncesc pentru înțelegerea dintre Uniunea Agrară și Partidul Muncitoresc Comunist, ceea ce reprezintă pentru mine o necesitate istorică. N-am servit niciodată nici o reacțiune în interiorul țării sau în afara ei.

Domnilor judecători, de doi ani, din 25 iunie 1945 mai exact, se duce împotriva mea cea mai crudă și mai nemiloasă campanie care a fost îndreptată vreodată împotriva unui om politic bulgar. Nimic din viața mea publică și privată nu a fost cruțat. Am fost îngropat simbolic de trei ori la Sofia și de zece ori în provincie. Am citit cu ochii mei propriu-mi anunț mortuar la intrarea în cimitirul din Sofia, în timpul acestor înmormîntări. Am suportat acest lucru fără să mă plîng. Voi suporta cu curaj tot ce mă așteaptă, fiindcă acesta este destinul inevitabil al tristei realități politice a Bulgariei.

Modest slujbaș al vieții publice, n-am dreptul să mă plîng, fiindcă doi bărbați recunoscuți astăzi de toată lumea ca mari oameni de stat, Dmitri Petkov și Petko Petkov, au fost asasinați ca trădători pe străzile Sofiei. [Nikolai Petkov făcea aluzie la tatăl său, Dmitri, asasinat cu două gloanțe în spate, la 11 martie 1907, și care era atunci președinte al Consiliului; și la Petko, fratele lui, deputat, ucis la 14 iunie 1924 cu două focuri de pistol în piept.]

Domnilor judecători, sînt convins că veți lăsa deoparte politica al cărei loc nu este într-o sală de tribunal, pentru a nu reține decît faptele incontestabil stabilite. Sînt convins că, ghidați numai de conștiința dumneavoastră de judecători — cel puțin așa sper — vă veți pronunța pentru achitare."

La 16 august 1947, după ce-a auzit sentința care-l condamna la moarte prin spînzurătoare, „în numele poporului bulgar", Nikolai Petkov a strigat cu o voce puternică:

„Nu, nu în numele poporului bulgar! Sînt trimis la moarte din ordinul stăpînilor voștri străini, cei de la Kremlin sau din altă parte. Poporul bulgar, zdrobit de tirania sîngeroasă pe care ați vrea s-o mascați în justiție, nu va crede niciodată în infamiile voastre!"

(Paul Vergnet și Jean Bernard-Derosne,
L'Affaire Petkov, Self, Paris, 1948, pp. 188–192.)

În cazul proceselor politice împotriva foștilor aliați, Cehoslovacia oferă, poate, exemplul „nud", „pur" al utilizării acestui procedeu. Ea aparținea taberei țărilor învingătoare și restaurarea sa în 1945 făcea să se uite alianța statului slovac cu Germania, alianță de altfel anulată de insurecția națională slovacă împotriva ocupației naziste la sfîrșitul lui august 1944. În noiembrie 1945, în virtutea acordurilor Aliaților, Armata Roșie a trebuit să se replieze, la fel ca și americanii care eliberaseră vestul Boemiei. Partidul comunist a cîștigat alegerile din mai 1946; el era totuși minoritar în Slovacia, unde partidul democratic obținea 62% dintre sufragii. Oamenii politici care împărțeau puterea cu comuniștii de la Eliberare își dovediseră atașamentul la libertate și la democrație participînd în general la Rezistența externă sau internă, inclusiv în Slovacia.

Deschiderea arhivelor cehoslovace și sovietice a permis înțelegerea cu mai multă acuitate a întregii perversități a comportamentului discipolilor bolșevici. În decembrie 1929, șeful lor, deputatul Klement Gottwald, răspunzînd acuzațiilor potrivit cărora PCC urma ordinele Moscovei, afirmase într-un discurs în Parlament: „Sîntem partidul proletariatului cehoslovac, iar cartierul nostru general revoluționar suprem este într-adevăr Moscova. Și mergem la Moscova pentru a învăța, știți ce? Mergem acolo pentru a învăța de la bolșevicii ruși cum să vă sucim gîtul. Și știți că bolșevicii ruși sînt socotiți maeștri în acest domeniu."[7]

După alegerile din mai 1946, acest „sucitor de gîturi" extrem de hotărît, al cărui destin de muncitor autodidact devenit șef al partidului comunist bolșevizat îl amintește pe acela al comunistului Maurice Thorez, a ajuns la postul de președinte al Consiliului. Devine atunci dirijorul represiunii, mai întîi din culise, apoi sub luminile rampei.

Partidul democratic slovac a fost prima victimă a manevrelor politiciene — împotriva cărora nu au reacționat necomuniștii cehi impregnați uneori de naționalism antislovac — și a provocărilor Securității de stat. În septembrie 1947, poliția controlată de comuniști a anunțat descoperirea unei „conspirații împotriva statului în Slovacia", complet inventată. Ca urmare a crizei care a urmat, partidul democratic a pierdut majoritatea în sînul guvernului slovac și doi sau trei secretari generali au fost arestați.

Represiunea s-a accelerat considerabil o dată cu „lovitura de la Praga", în februarie 1948, care a deschis larg calea instalării monopolului puterii în PCC. Încă de la începutul crizei din februarie, provocată de demisia majorității miniștrilor necomuniști, sau în zilele care au urmat, s-au regăsit în închisoare, între alții, slovacul Jan Ursiny, președintele partidului democratic și viceprim-ministru al guvernului Gottwald pînă în momentul cînd a fost obligat să demisioneze, în toamna anului 1947, și Prokop Drtina, ministrul său de Justiție, amîndoi participanți la rezistența din timpul Ocupației.

Primele mari procese, în întregime înscenate, au lovit în aprilie și în mai 1948 pe conducătorii partidului democratic slovac: au fost condamnați douăzeci și cinci de oameni, dintre care unul la treizeci de ani de închisoare. Obiectivele generale ale represiunii judiciare și polițienești par să se fi fixat încă din acel moment: se încerca lovirea „dușmanului" din armată și din serviciile de securitate, ca și conducătorii politici democrat-liberali sau democrat-socialiști, care fuseseră pînă în februarie 1948 aliați, adeseori partizani foarte sinceri ai colaborării cu comuniștii.

Să luăm, în ce privește „elitele", două cazuri tipice de prizonieri politici din această perioadă.

Generalul Heliodor Pika, mare patriot și democrat, a jucat un rol eminent în Rezistența externă. Partizan al colaborării cu Uniunea Sovietică, el a devenit șeful delegației militare cehoslovace în URSS încă din primăvara anului 1941, deci înainte de 22 iunie și atacul german. Demersurile și inițiativele sale începînd din anii '30 pentru o colaborare amicală cu Moscova erau cunoscute. Conflictul lui

[7] Klement Gottwald, *Vybrane spisy*, vol. I, SNPL, Praga, 1954, p. 139.

cu „organele sovietice", de asemenea: acest conflict se datorează încercărilor sale de a scoate din lagărele și din închisorile sovietice mai mult de zece mii de cetățeni cehoslovaci, închiși mai ales pentru „trecere ilegală a frontierei URSS" în 1938–1939, cu scopul de a-i ajuta să se alăture armatei cehoslovace care se alcătuia în Uniunea Sovietică. Patriotismul său și serviciile aduse „revoluției democratice și naționale" nu erau contestate, nici chiar după 1945, atunci cînd lucra ca prim-adjunct al șefului statului major al armatei cehoslovace.

De la sfîrșitul anului 1945, activitatea lui a fost urmărită îndeaproape de către serviciile de informații militare conduse de către Bedrich Reicin, comunist care avea legături strînse cu serviciile speciale sovietice. Încă de la sfîrșitul lunii februarie 1948, generalul Pika a fost înlăturat din armată; la începutul lui mai, a fost arestat și acuzat de sabotarea, în favoarea serviciilor britanice, a operațiunilor armatei cehoslovace în URSS în timpul războiului, de a fi adus prejudicii intereselor URSS și ale republicii. Pika a fost condamnat la moarte în 28 ianuarie 1949 de către Curtea de Stat, special creată, la jumătatea anului 1948, pentru a conduce represiunea politică. La 21 iunie 1949, la ora 6 dimineața, în curtea închisorii din Plzeň (Pilsen), a fost spînzurat. B. Reicin a dezvăluit limpede apropiaților săi motivele lichidării fizice a generalului: „organele sovietice" o cereau, fiindcă „știa prea multe despre serviciile de informare sovietice". Ceea ce explică fără îndoială faptul că el însuși a fost spînzurat trei ani mai tîrziu.

Cazul lui Josef Podsednik poate și el să figureze drept model. În februarie 1948 era primar în Brno, metropolă din Moravia și cel de-al doilea oraș din Cehoslovacia. Ajunsese la acest post în timpul alegerilor democratice din 1946, în calitate de candidat al Partidului Socialist-Național, partid creat la începutul secolului și care nu avea nimic în comun cu „național-socialismul" hitlerist. Partizan al idealului democratic și umanitar al lui Tomáš Masaryk, primul președinte al Republicii create în 1918, reprezentînd o categorie destul de largă a socialismului ceh, el practica sincer colaborarea cu comuniștii. După februarie 1948, primarul din Brno a decis să emigreze, apoi a renunțat și s-a ocupat de foștii membri ai partidului său persecutați în regiune (erau mai mult de 60 000 la 31 decembrie 1947). Arestat pe 3 septembrie 1948, Curtea de Stat l-a condamnat, în martie 1949, la 18 ani de închisoare pentru activitate ilegală vizînd răsturnarea regimului prin violență, în înțelegere cu „reacțiunea străină" etc. Cu el, alți nouăsprezece membri ai partidului său au fost condamnați la un total de șaptezeci și patru de ani de închisoare. Toți martorii acestui proces erau prizonieri politici care așteptau să fie judecați. Alte grupuri cuprinzînd treizeci și doi de militanți ai regiunii Moraviei de Sud au fost apoi condamnați în legătură cu „afacerea J. Podsednik" la pedepse cumulînd șaizeci și doi de ani de detenție.

Procesul lui J. Podsednik s-a judecat în public. „Cîteva zeci de conducători ai PCC asistă de asemenea la acest mare proces politic în fața Curții de Stat, în frunte cu Otto Sling [unul dintre viitorii condamnați la moarte în procesul Slansky], care rîdea în momentul cînd a fost pronunțat verdictul", a mărturisit mai tîrziu Josef Podsednik, care n-a ieșit din închisoare decît în 1963, după ce a ispășit mai mult de cincisprezece ani din pedeapsă.

În Cehoslovacia, eliminarea aliaților democrați și socialiști a culminat cu procesul Miladei Horakova, care s-a desfășurat la Praga din 31 mai pînă în 8 iunie

1950. Treisprezece persoane, lideri ai partidelor socialist-național, social-democrat, popular și un „troțkist" au fost condamnate, patru dintre ele la moarte, printre care Milada Horakova, patru la închisoare pe viață, cinci la pedepse mergînd de la cincisprezece la douăzeci și opt de ani de închisoare (o sută zece ani în total). Raportul Curții Supreme publicat în 1968 în timpul „Primăverii de la Praga" arată că 300 de procese politice s-au derulat în legătură cu procesul Miladei Horakova; mai mult de 7 000 de foști membri numai ai Partidului Socialist-Național au fost astfel condamnați. Cele mai importante dintre aceste procese au avut loc

Un joc ciudat al intelectualilor comuniști

Se vorbea încă foarte puțin despre psihodrame la sfîrșitul acestui an 1951. În ajunul Anului Nou, spre miezul nopții, întorcîndu-mă de la o petrecere „în familie", am ajuns cu Clara la revelionul celeilalte „familii" ale mele, la Pierre Courtade [ziarist și scriitor comunist]. Toată lumea era bine dispusă. Toată lumea era foarte beată. „Pe tine te așteptam!", îmi spuseră tovarășii mei. Mi s-a explicat jocul. Jean Duvignaud [sociolog al artei] spunea atunci că fiecare epocă își inventează genul „său" literar: grecii, tragedia; Renașterea, sonetul; clasicismul, cele cinci acte în versuri cu regula celor trei unități etc. Epoca „socialistă" își inventase genul „său": procesul de la Moscova. Tocmai de-a procesul se hotărîseră să se joace, după ce băuseră un pic, petrecăreții din seara de Revelion. Nu mai era așteptat decît un acuzat. Deci eu. Roger Vailland [scriitor comunist] era deja procurorul. Courtade era apărătorul din oficiu. Eu nu mai trebuia decît să iau loc în boxa acuzaților. M-am apărat, mai întîi, fără succes, după care m-am hotărît să mă supun jocului. Rechizitoriul a fost implacabil. Eram vinovat de infracțiuni cuprinse în zece articole din Codul Penal: sabotaj al luptei ideologice, înțelegere cu inamicul cultural, complot împreună cu spioni cosmopoliți, înaltă trădare filozofică etc. Cum voiam să intervin în timpul interogatoriului, procurorul, avocatul, martorii acuzării s-au supărat. Pledoaria avocatului meu a fost teribilă: aveam dreptul la circumstanțe atenuante, adică eram eliberat de povara vieții cu cea mai mare promptitudine. Cu ajutorul alcoolului, bufoneria devenea coșmar, parodia rană. În momentul verdictului (bineînțeles moartea), două femei din asistență, printre care soția mea, au făcut o criză de nervi. Toată lumea striga, plîngea, căuta săruri în dulapul cu medicamente, înmuia prosoape în apă rece. Procurorul, avocatul, acuzatul se aplecau asupra celor în convulsii. Eram, cu siguranță, singurul treaz. Nu eram însă singurul căruia îi era rușine.

Astăzi nu mai am nici o îndoială: eram nebuni. Există poate un prag al minții cînd nebunia atenuează simțul răspunderii. Dar înainte de a atinge acel prag, foarte adesea nebunul nu este un ins pe care nebunia să-l scutească de răspundere, ci unul care *alege* nebunia pentru a scăpa de lațul care-l strînge, dar pe care nu îndrăznește să-l desfacă.

Alienarea noastră nu era decît consecința unei alienări istorice. Noi raționalizam și interiorizam o demență mai generală.

(Claude Roy, *Nous*, Gallimard, col. „Folio", Paris, 1980, pp. 389–390.)

între mai și iulie 1950, în mai multe orașe de provincie, pentru a pune în evidență „dimensiunea națională" a pretinsei conspirații: pentru 35 de procese, au fost 639 de condamnați, dintre care 10 la moarte, 48 la închisoare pe viață și ceilalți la 7 850 de ani de închisoare în total.

Procesul Miladei Horakova este important din mai multe motive: e primul mare proces „spectacol" (expresie împrumutată de la marele specialist al represiunii, istoricul ceh Karel Kaplan); este primul proces pregătit direct de „consilierii sovietici", înalți responsabili din conducerea serviciilor speciale, veniți să participe la „administrarea" represiunii, punînd la punct un mecanism care s-a vrut apoi „clasic" — scenariu al spectacolului pregătit cu minuție, „mărturisiri" învățate și recitate, uriaș aparat de propagandă pus în mișcare cu ocazia acestui spectacol etc.

Acest proces a marcat o etapă importantă în represiunea politică în Europa — nu numai cea comunistă; o femeie a fost spînzurată, o participantă la Rezistență — extrem de curajoasă — încă de la începutul ocupării Cehiei în martie 1939, o femeie încarcerată vreme de aproape cinci ani de către naziști, o femeie cu vederi democratice care nu-și propusese niciodată să combată dictatura comunistă cu ajutorul armelor....

De ce a rămas opinia publică occidentală pasivă în fața acestei crime comuniste? De ce protestele fizicianului Albert Einstein n-au fost sprijinite printr-o mare campanie de semnături? De ce participanții la Rezistență, în Franța și în alte părți, n-au denunțat energic această crimă? De ce nu și-au exprimat în masă solidaritatea cu unul dintre ai lor, pentru a-l salva de la spînzurătoare?

Distrugerea societății civile

Ca să înțelegem bine — dat fiind haosul semantic în care ne este dat să trăim — trebuie, fără să intenționăm o punere la punct definitivă, să precizăm ce semnificație are noțiunea de „societate civilă". Această societate începe o dată cu capitalismul și cu formarea statului modern. Contrapondere a puterii statului, ea este independentă de el. Ea se sprijină în primul rînd pe un sistem de nevoi în care activitatea economică privată joacă un rol primordial. Societatea civilă presupune un individ cu nevoi multiple, ea se sprijină pe valorile acestuia din urmă, subiect al conștiinței și al acțiunii, deținător al libertății umane. Acest individ este în același timp o ființă egoistă, independentă (burgheză), și un cetățean interesat de treburile publice (om „comunitar"). Lubomir Sochor, filozof și politolog, definește societatea civilă drept „ansamblul instituțiilor sociale suprafamiliale și în același timp non-etatiste reunindu-i pe membrii societății în vederea unei acțiuni coordonate și exprimîndu-și interesele și opiniile particulare. Desigur, cu condiția ca aceste instituții și organisme să fie autonome și să nu fie transformate în organisme parastatale, în simple «curele de transmisie» ale puterii de stat"[8]. Printre

---

[8] L. Sochor, „Peut-on parler de la «société civile» dans les pays du bloc soviétique?", *Communisme*, Paris, nr. 8, 1985, p. 84.

organismele societății civile care constituie un mijloc de control social al statului includem corporațiile și asociațiile, bisericile, sindicatele, municipalitățile și puterile locale (*self-government*), partidele politice, opinia publică.

Strategia deliberată a represiunii comuniste, vizînd să instaureze puterea absolută, trebuia, după ce eliminase concurența politică și pe toți aceia care dețineau sau puteau să dețină o „putere reală" — între alții, cadrele din armată și din Securitate —, să treacă în chip logic la subminarea organismelor societății civile. Cei care voiau să-și asigure monopolul puterii și al adevărului trebuiau să lovească în forțele care dețineau sau erau susceptibile să dețină o putere politico-spirituală: conducători și militanți politici și sindicali, ecleziaști, jurnaliști, scriitori etc. Victima era adeseori aleasă dintre deținătorii unui post-cheie în organismele societății civile: partide, biserici, sindicate, ordine religioase, asociații, organe de presă, putere locală.

Ar trebui poate să menționăm aici un criteriu „internațional" în alegerea victimelor. Puterea, subordonată în întregime Uniunii Sovietice, ordona distrugerea tuturor legăturilor extrem de bogate ale societății civile cu străinătatea. Social-democrații, catolicii, troțkiștii, protestanții etc. erau vizați nu numai pentru activitățile lor în interior, ci și în calitatea lor de curenți întreținînd, prin natura lor, legături tradiționale solide și fructuoase cu străinătatea. Interesele și țelurile strategiei mondiale a URSS cereau distrugerea acestor legături.

În noile „democrații populare", societățile civile erau în general mai degrabă slabe. Înainte de război, dezvoltarea lor a fost frînată de regimuri autoritare sau semiautoritare, sau prin nivelul înapoiat al vieții economice și sociale. Războiul, fascismele locale și politica ocupanților contribuiseră considerabil la slăbirea lor. În momentul Eliberării, atitudinea autorităților sovietice și epurările sălbatice au limitat încă și mai mult posibilitățile lor de dezvoltare.

Intervențiile Armatei Roșii în zona ei de ocupație din Germania de Est explică de altfel, în mare parte, relativa „blîndețe" a represiunii judiciare și polițienești, absența în Republica Democrată Germană, în perioada ei de întemeiere (în 1949), a proceselor politice „exemplare" — represiune și procese care însoțesc în alte părți instaurarea regimului comunist. În acel moment, recursul la aceste instrumente de violență nu a fost necesar; scopurile noii puteri fuseseră deja atinse de represiunea care a precedat-o. Potrivit noilor cercetări făcute după căderea zidului Berlinului în 1989, autoritățile de ocupație sovietice au internat, între 1945 și 1950, în zona lor de ocupație 122 000 de persoane, dintre care 43 000 au murit în detenție și 756 au fost condamnate la moarte. Conducerea SED a exercitat, pe cont propriu, o represiune care a afectat între 40 000 și 60 000 de persoane.[9]

Cehoslovacia constituie o excepție de un alt tip, prin violența represiunii împotriva societății civile după februarie 1948. Această țară era singura dintre statele Europei Centrale și de Sud-Est în care se instaurase o veritabilă democrație

[9] „«Ich habe den Tod verdient.» Schauprocesse und politische Verfolgung in Mittel- und Osteuropa, 1945–1956", în Wolfgang Maderthaner, Hans Schafranek, Berthold Unfried (ed.), *Archiv 1991. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Arbeitbewegung*, anul al VII-lea, Viena, 1991.

parlamentară între cele două războaie mondiale — experiență pe care a cunoscut-o de asemenea, dar într-o măsură mai redusă, România. În plus, Cehoslovacia făcea parte dintre cele zece cele mai industrializate țări din lume. După Eliberare, societatea civilă era de departe cea mai dezvoltată, cea mai structurată, în spațiul Europei Centrale și de Sud-Est, și se reconstituise încă din 1945. În 1946 deja, aproape două milioane și jumătate de cetățeni, aproximativ jumătate din populația adultă a țării, aderau la cele patru partide politice din țările cehe (Boemia, Moravia și Silezia). Două milioane de cehi și de slovaci erau membri ai sindicatelor unificate. Sute de mii de persoane erau angajate în numeroase asociații; o asociație sportivă politizată de la sfîrșitul secolului al XIX-lea în lupta pentru afirmarea națională, Sokol (Vulturul), număra ea singură mai mult de 700 000 de aderenți în 1948. Primii „sokoli" au fost arestați în cursul verii lui 1948, în timpul adunării naționale a atleților*(slet)*. Primele procese politice îndreptate împotriva lor au avut loc în septembrie 1948. Doi ani mai tîrziu, această asociație era aproape distrusă: o parte fusese transformată — la sate — în organism parastatal, dar puterea ei esențială a fost paralizată prin arestarea mai multor mii de conducători ai săi. Ca și alte organisme ale societății civile — scout, asociații catolice, protestante sau altele —, Sokol era redus la tăcere prin persecuția judiciară, epurări impuse, ocuparea localurilor și confiscarea bunurilor, practici în care excelau agenții poliției secrete, sub acoperirea „comitetelor de acțiune" create în februarie 1948 în acest scop.

Pentru puterea comunistă Bisericile reprezentau marea problemă în procesul de nimicire sau de control al organismelor societății civile. Istoria și înrădăcina-

Închisori naziste și închisori comuniste

L. Nyeste, ungur și rezistent, conduce după război o organizație de tineret și refuză să adere la partidul comunist. În urma unui proces, își ispășește pedeapsa în lagărul de muncă de la Resz pînă în anul 1956; după propria lui mărturie, deținuții spărgeau aici piatră douăsprezece ore pe zi iarna și șaisprezece vara. Dar cea mai rea pentru el era foamea:

„Deosebirea între poliția secretă comunistă și cea nazistă — sînt unul dintre fericiții aleși care au făcut experiența amîndurora — nu constă în nivelul lor de brutalitate sau de cruzime. Camera de tortură a unei închisori naziste era la fel ca aceea a unei închisori comuniste. Diferența este în altă parte. Dacă naziștii te arestau ca disident politic, voiau în general să-ți cunoască activitățile, prietenii, planurile și așa mai departe. Comuniștii nu se încurcau cu asemenea lucruri. Ei știau deja, la arestare, ce fel de mărturie trebuia să semnezi. Tu însă nu știai. Nu-mi imaginam cîtuși de puțin că aveam să devin un «spion american»!"

(Interviu pentru emisiunea „The Other Europe", ianuarie 1988,
citat în Jacques Rupnik, *L'Autre Europe. Crise et fin du communisme*,
Odile Jacob, Paris, 1990, p. 147.)

rea lor erau pluriseculare. Aplicarea modelului bolşevic s-a dovedit mai dificilă în anumite ţări decît în altele care cunoşteau tradiţia Bisericii ortodoxe, tradiţia bizantină a cezaro-papismului, tinzînd la colaborarea Bisericii cu puterea de stat instaurată — constatare care nu vrea deloc să subestimeze represiunea îndurată de către ortodocşi în Rusia şi în Uniunea Sovietică. În cazul Bisericii catolice, organizaţia sa internaţională condusă de la Vatican reprezenta un fenomen insuportabil pentru „lagărul socialist" în curs de formare. Astfel, cele două Internaţionale ale credinţei trebuiau logic să se înfrunte, cu cele două capitale ale lor, Moscova şi Roma. Strategia Moscovei era bine definită: ruperea legăturilor Bisericii catolice şi greco-catolice cu Vaticanul şi capitularea înaintea puterii a Bisericilor devenite „naţionale"; este ceea ce lasă să se înţeleagă consultările cu responsabilii sovietici în timpul reuniunii Biroului de Informaţii al Partidelor Comuniste în iunie 1948, raportate de Rudolf Slansky, secretar general al PCC.

Pentru a-şi atinge scopul, pentru a reduce influenţa Bisericilor asupra vieţii sociale, pentru a le supune controlului minuţios al statului şi a le transforma în instrumente ale politicii lor, comuniştii au combinat represiunea, tentativele de corupţie şi... infiltrarea ierarhiei. Deschiderea arhivelor a dat bunăoară la iveală în Cehoslovacia că numeroşi oameni ai Bisericii, inclusiv episcopi, au fost colaboratori ai poliţiei secrete. Unii dintre ei au vrut oare în acest fel să „evite ce e mai rău"?

Prima represiune antireligioasă — fără să ţinem cont de victimele epurărilor sălbatice, de pildă ale preoţilor bulgari deja menţionaţi — a avut loc probabil în Albania. Primatul Gaspar Thaci, arhiepiscop de Shkodër, a murit în timpul arestului la domiciliu în perioada anchetei duse de poliţia secretă. Vincent Prendushi, arhiepiscop de Durrës, condamnat la treizeci de ani de muncă forţată, a murit în februarie 1949, probabil în urma torturilor. În februarie 1948, cinci călugări, dintre care episcopii Volai şi Ghini, regentul delegaţiei apostolice, au fost condamnaţi la moarte şi împuşcaţi. Mai mult de o sută de călugări şi călugăriţe, preoţi şi seminarişti au fost executaţi sau au murit în detenţie. În strînsă legătură cu această persecuţie, cel puţin un musulman, juristul Mustafa Pipa, a fost executat: el luase apărarea franciscanilor. Să anticipăm şi să notăm că în 1967 Enver Hodja a declarat că Albania devenise primul stat ateu din lume. Şi gazeta *Nendori* a anunţat cu mîndrie că toate moscheile şi bisericile fuseseră demolate sau închise — 2 169 în total, dintre care 327 de sanctuare catolice.

În Ungaria, confruntarea violentă între Biserica catolică şi putere a început în vara anului 1948, o dată cu „naţionalizarea" şcolilor confesionale, foarte numeroase.[10] Cinci preoţi au fost condamnaţi încă din iulie, alţii le-au urmat în toamnă. Cardinalul József Mindszenty, primatul Ungariei pe care puterea nu reuşise să-l îngenuncheze, a fost arestat la 26 decembrie 1948, a doua zi după sărbătoarea de Crăciun, şi condamnat la închisoare pe viaţă la 5 februarie 1949; asistat de către „complicii" lui, el ar fi pus la cale un „complot împotriva republicii", dublat de activităţi de spionaj etc., toate acestea, bineînţeles, în favoarea puterilor impe-

[10] Ele reprezentau 65% din totalul şcolilor primare, 50% din şcolile secundare pentru băieţi şi 78% din şcolile normale şi liceele pentru tinerele fete.

rialiste și în primul rînd a Statelor Unite. Un an mai tîrziu, puterea ocupa cea mai mare parte a mînăstirilor și expulza de acolo majoritatea celor douăsprezece mii de călugări și călugărițe. În iunie 1951, decanul episcopatului și colaboratorul apropiat al lui Mindszenty, Monseniorul Grosz, arhiepiscop de Kalocsa, cunoștea același destin ca și primatul său. Persecuția Bisericilor și a ordinelor în Ungaria nu-i lovea numai pe catolici. Bisericile calvinistă și luterană, de departe mult mai puțin importante, își aveau și ele victimele lor în rîndul episcopilor și pastorilor, printre care o eminentă personalitate calvină, episcopul László Ravasz.

În Cehoslovacia, ca și în Ungaria, puterea s-a străduit să alcătuiască în sînul Bisericii catolice o disidență dispusă să colaboreze. Dar nereușind decît parțial, ea a trecut la nivelul următor al represiunii. În iunie 1949, Josef Beran, arhiepiscop de Praga, închis de naziști încă din 1942 în lagărele de la Terezin și Dachau, a fost pus sub supraveghere la domiciliu și internat. În septembrie 1949, cîteva zeci de vicari, care protestau împotriva legii asupra Bisericilor, au fost arestați. La 31 martie 1950 s-a deschis la Praga procesul înalților demnitari ai clerului, acuzați de spionaj în favoarea Vaticanului și a puterilor străine, de organizarea pe ascuns a înarmării, precum și de pregătirea unei lovituri de stat. Rectorul Institutului Teologic, redemptoristul Mastilak, a fost condamnat la închisoare pe viață, ceilalți au primit, împreună, 132 de ani de închisoare. În noaptea de 13 spre 14 aprilie 1950 a avut loc o descindere masivă în mînăstiri, pregătită ca o operație militară de către Ministerul de Interne; majoritatea călugărilor au fost scoși din lăcașurile sfinte și închiși. În același timp, poliția i-a pus pe episcopi sub supraveghere la domiciliu, astfel încît să nu poată să comunice cu lumea exterioară.

În primăvara anului 1950, regimul a ordonat în estul Slovaciei lichidarea Bisericii greco-catolice (uniate), care trebuia de acum înainte să se integreze în Biserica ortodoxă — procedeu folosit încă din 1946 în Ucraina sovietică; ecleziaștii care s-au opus acestei măsuri au fost fie internați, fie alungați din parohiile lor. În urma unui proces înscenat, arhiepiscopul Ruthenici sovietice, József Csáti, a fost deportat în lagărul de la Vorkuta, în Siberia, din 1950 pînă în 1956.

Represiunea Bisericilor a fost concepută și supervizată de către conducerea PCC; în septembrie 1950, această conducere a aprobat orientarea politică a unei serii de procese îndreptate împotriva catolicilor, care au început la Praga în 27 noiembrie 1950; nouă persoane din anturajul episcopilor, în fruntea cărora se găsea Stanislav Zela, vicarul general al Olomoucului, din Moravia Centrală, au fost condamnate la pedepse grele. Iar la 15 ianuarie 1951, de data aceasta la Bratislava, capitala Slovaciei, s-a încheiat procesul a trei episcopi, printre care cel al Bisericii greco-catolice. Toți acuzații acestor două „procese intentate agenților Vaticanului în Cehoslovacia" (denumire uzuală în epocă) au fost condamnați la pedepse mergînd de la zece ani pînă la închisoare pe viață. Această serie a luat sfîrșit în februarie 1951, cu alte procese care au atins alte cercuri ale episcopilor. Dar represiunea nu s-a terminat aici. Episcopul de Litomerice, în Boemia Centrală, Stepan Trochta, rezistent arestat în mai 1942 și deținut pînă la sfîrșitul războiului în lagărele de concentrare de la Terezin, Mauthausen și Dachau, a fost condamnat la 25 de ani de închisoare în... iulie 1954.

„Mărturisirea" și ne-ființa unui catolic

Strălucit intelectual catolic, care aprecia destul de puțin ierarhia Bisericii de care aparținea, cehul Bedrich Fucik a fost arestat în primăvara lui 1951 și condamnat la 15 ani de închisoare în procesul-spectacol din 1952 la Brno; a ieșit, amnistiat, în 1960. În timpul interogatoriilor, a fost supus torturilor fizice. Într-o zi, după ce timp de șapte ore le-a dat torționarilor lui răspunsuri menite să tragă de timp — „nimic", „nu știu", „nici unul" —, el a cedat și a început să „mărturisească". „Lăsați-mă în pace, vă implor", le-a spus el anchetatorilor, „nu pot astăzi, chiar acum mi-a murit mama". O săptămînă întreagă înaintea procesului, a fost pus să învețe pe de rost întrebările și răspunsurile dinainte pregătite, care trebuiau rostite în fața tribunalului. Cîntărea patruzeci și opt de kilograme (șaizeci și unu înainte de arestare) și era într-o stare fizică foarte rea.

Iată cîteva extrase din convorbirile pe care le-a înregistrat Karel Bartosek cu el, la Praga, între 1978 și 1982:

„— Erați conștient că sînteți, înaintea tribunalului, actor într-o comedie, într-un spectacol?

— Da, o știam cu mult înainte.

— Dar de ce ați jucat în comedia asta? Dumneavoastră, un intelectual catolic, ați acceptat din partea anchetatorilor dumneavoastră înscenarea unui tribunal comunist stalinist....

— Este cea mai apăsătoare amintire pe care am adus-o cu mine din închisoare, foamea aceea, frigul acela, golul... durerile atroce de cap din perioada în care îmi pierdusem vederea... toate acestea, se uită... chiar dacă rămîn undeva, în fundul creierului. Dar ceea ce nu voi uita niciodată, lucrul cel mai oribil și de care nu reușesc să scap este faptul că dintr-o dată există în tine două ființe... Doi oameni. Un eu, acela care am fost întotdeauna, și un al doilea eu, care-i spune primului: «Ești criminal, ai făcut asta și asta, și asta.» Iar primul se apără. Și între aceste două euri care se găsesc în mine are loc un dialog, este o totală dedublare a personalității, unul îl umilește pe celălalt fără încetare: «Nu, nu spui adevărul! Nu este adevărat!» Iar celălalt îi răspunde: «Da, este adevărat! Am semnat, am...»

— Nu sînteți, cu «mărturisirea» dvs., singurul. Sînt mulți cei care au «mărturisit». Erați oameni, individualități, cu structura dvs. fizică și mentală originală, unică, și totuși ați acționat toți la fel sau foarte asemănător: v-ați conformat regiei unui mare spectacol, ați acceptat să jucați în piesă, ați învățat rolurile care vi s-au distribuit. Am înregistrat deja cauzele «mărturisirii» comuniștilor, distrugerea, zdrobirea acestor ființe. Dar dvs. sînteți un om cu o viziune diferită asupra lumii. De ce vi s-a întîmplat și dvs. acest lucru? De ce ați colaborat cu această putere a călăilor?

— Nu știam să mă apăr, fizic și psihic, împotriva spălării creierului la care ne supuneau. M-am supus. V-am povestit deja momentul în care am capitulat, în interiorul meu. [Interlocutorul meu este din ce în ce mai agitat, aproape strigă.] După aceea, nu am mai existat... Consider starea asta de ne-ființă cea mai mare umilire, cea mai mare decădere a omului, ca o distrugere a ființei. De către mine însumi."

Cei care organizau și duceau la îndeplinire represiunea socoteau că trebuie decapitată ierarhia, dar și că trebuie lovit în intelectualii creștini. Participantă la Rezistență, profesoară de istorie a artei la Universitatea Carolină, Ruzena Vackova, o femeie foarte apreciată de către deținuții politici, a fost condamnată în iunie 1952 și a rămas în închisoare pînă în 1967! În cursul celor două procese din 1952, elita inteligheneției catolice a fost greu lovită. Cel de-al doilea s-a derulat în iulie la Brno, capitala Moraviei, și a reprezentat probabil cel mai mare proces politic îndreptat împotriva „oamenilor de condei" din istoria europeană a secolului XX.

Represiunea îndreptată împotriva Bisericilor urmează un scenariu asemănător în toate țările balcanice. În România, lichidarea Bisericii greco-catolice (uniate), a doua ca număr de credincioși după Biserica ortodoxă, s-a accentuat în toamna lui 1948; Biserica ortodoxă a asistat mută la cursul evenimentelor, fiindcă ierarhia ei s-a dat în general de partea regimului, ceea ce de altfel n-a împiedicat închiderea a numeroase biserici și încarcerarea unora dintre preoții ei.* În octombrie, toți episcopii uniați erau arestați. Biserica greco-catolică a fost oficial interzisă la 1 decembrie 1948; ea număra atunci 1 573 000 de credincioși (la o populație de 15 872 000 de locuitori), 1 725 lăcașuri de cult, 1 733 de preoți. Autoritățile i-au confiscat bunurile, i-au închis catedralele și bisericile, i-au ars cîteodată bibliotecile; 1 400 de preoți (dintre care în jur de 600 în noiembrie 1948) și vreo 5 000 de credincioși au fost închiși, dintre care aproximativ 200 au fost asasinați în închisoare.

Încă din luna mai a anului 1948, o dată cu arestarea a 92 de preoți, este lovită Biserica romano-catolică, care avea 1 250 000 de credincioși. Puterea a închis școlile catolice și a confiscat instituțiile de caritate și medicale. În iunie 1949, mai mulți episcopi ai Bisericii romane au fost arestați; în luna următoare, au fost interzise ordinele monastice. Represiunea împotriva acestei Biserici a culminat cu marele proces de la tribunalul militar din București, în septembrie 1951; mai mulți episcopi și laici au fost condamnați ca „spioni".

Unul dintre episcopii greco-catolici hirotonisit în secret, care a făcut cincisprezece ani de închisoare și a muncit apoi ca muncitor necalificat, mărturisește: „Ani îndelungați am îndurat, în numele Sfîntului Petru, torturi, bătăi, foame, frig, confiscarea tuturor bunurilor, ca și înjosirea și disprețul. Sărutam cătușele, lanțurile și gratiile de fier ale celulei ca pe niște obiecte sacre, ne adoram hainele de deținuți ca pe niște veșminte preoțești. Am ales să ne purtăm crucea, deși ni se propuneau fără încetare libertate, bani și o viață ușoară în schimbul lepădării noastre de Roma. Episcopii noștri, preoții și credincioșii au fost condamnați la mai mult de cincisprezece mii de ani de închisoare și au ispășit mai mult de o mie. Șase episcopi au ispășit în lanțuri fidelitatea lor față de Roma. Și, în ciuda aces-

* În 1948 a încetat din viață, în condiții suspecte, patriarhul Nicodim. Succesorul său, Iustinian Marina (1901–1977), era omul comuniștilor, care l-au susținut într-o ascensiune spectaculoasă, devenind din simplu preot din Vîlcea, în 1944, mitropolit al Moldovei la sfîrșitul lui 1947. La 8 iunie 1948 devenea Patriarh.

tor sacrificii de sînge, Biserica noastră continuă să aibă astăzi tot atîția episcopi ca pe vremea cînd Stalin și patriarhul ortodox Iustinian i-au anunțat triumfători moartea."[11]

„Oamenii de rînd" și sistemul concentraționar

Istoria dictaturilor este complexă și aceea a dictaturilor comuniste nu face excepție de la regulă. Apariția lor în Europa Centrală și de Sud-Est a fost marcată de o susținere populară uneori masivă, fenomen legat de speranțele trezite de zdrobirea dictaturii naziste, ca și de arta, incontestabilă la conducătorii comuniști, de a cultiva iluzia sau fanatismul, ale căror prime victime au fost tinerii — ca pretutindeni și întotdeauna. Blocul stîngii, de pildă, creat în Ungaria la inițiativa comuniștilor minoritari în alegeri, a fost capabil să organizeze la Budapesta, în martie 1946, o manifestație „mamut" adunînd vreo patru sute de mii de participanți...

Regimul comunist care se instaura a asigurat la început promovarea socială a sute de mii de persoane provenind din păturile defavorizate. În Cehoslovacia, țară industrializată unde categoria „muncitori" reprezenta aproape 60% din populație în provinciile cehe și 50% în Slovacia, două sute pînă la două sute cincizeci de mii de muncitori au luat locul persoanelor căzute victime ale epurărilor sau au venit să „întărească" aparatul; în majoritatea lor zdrobitoare, erau membri ai PCC. Milioane de țărani săraci sau de muncitori agricoli în țările din Europa Centrală și de Sud-Est au beneficiat, imediat după război, de reformele agrare, de împărțirea marilor proprietăți funciare (inclusiv cele ale Bisericii catolice) sau, în ce-i privește pe micii comercianți și artizani, de confiscarea bunurilor nemților expulzați.

Fericirea personală a unora clădită pe nefericirea altora s-a dovedit adesea efemeră. Fiindcă doctrina bolșevică cerea lichidarea proprietății private și dezrădăcinarea definitivă a proprietarului. În contextul războiului rece, ea se inspira în plus din „teoria" care propovăduia „intensificarea luptei de clasă" și „lupta înverșunată dintre clase". Încă din 1945, noile regimuri au trecut la naționalizarea (etatizarea) marilor întreprinderi, operații adesea legitimate prin exproprierea necesară a numeroși „nemți, trădători și colaboraționiști". O dată asigurat monopolul puterii, a venit rîndul micilor proprietari, comercianți și artizani. Proprietarii micilor ateliere și ai modestelor prăvălii, care nu exploataseră niciodată pe nimeni, decît pe ei înșiși și pe membrii propriilor lor familii, aveau numeroase motive să fie nemulțumiți. La fel ca și țăranii săraci, expuși începînd din 1949–1950 colectivizării forțate a pămînturilor sub presiunea conducătorilor sovietici. La fel ca muncitorii, mai ales în centrele industriale, afectați de diferite măsuri care loveau în nivelul lor de viață sau lichidau cuceririle sociale ale trecutului.

Nemulțumirea a cîștigat teren, tensiunea socială a crescut. Pentru a exprima această nemulțumire, muncitorii au folosit nu numai cuvîntul, petițiile, ci și forme de luptă mai radicale: greva și manifestațiile de stradă. În cursul verii lui

[11] *Cf.* Frantisek Miklosko, *Nebudete ich moct rozvratit*, Archa, Bratislava, 1991, pp. 272–273.

1948, cîteva luni după „februarie victorios", ei au organizat în cincisprezece orașe cehe și morave și în trei orașe slovace o grevă însoțită uneori de manifestații. Ei „au recidivat" în ultimele luni ale anului 1951, declanșînd greve în toate regiunile industriale, adunări de protest în uzine și manifestații (între zece mii și treizeci de mii de demonstranți pe străzile din Brno). Apoi, la începutul lui iunie 1953, pentru a protesta împotriva reformei monetare, s-au produs în zeci de uzine importante greve și opriri ale lucrului însoțite de manifestații care, la Plzen, s-au transformat în lupte de stradă. În 1953, 472 de greviști și manifestanți au fost arestați, iar conducerea PCC a cerut stabilirea imediată a listelor de participanți, „izolarea și plasarea lor imediată în lagăre de muncă".

Cît despre țărani, aceștia s-au răsculat adesea. Unul dintre participanții la răscoala țăranilor români, din iulie 1950*, povestește cum s-au reunit în fața sediului partidului comunist, cu mîinile goale, și cum un activist comunist a început să tragă cu revolverul. „Am intrat atunci cu forța în sediul partidului, mărturisește el, am aruncat pe jos portretele lui Stalin și al lui Gheorghiu-Dej și le-am călcat în picioare [...]. Au venit întăriri. Mai întîi jandarmii din sat. [...] Norocul a fost că Maria Stoian, o fată tînără, a tăiat firul centralei telefonice și a bătut clopotele. Au tras în ea, bolșevicii, cît au putut. [...] Pe urmă, pe la jumătatea dimineții, la ora zece, cred, a venit Securitatea cu mitralierele și cu tot felul de arme grele. Femeile și bătrînii au căzut în genunchi. «Nu trageți în noi și în copiii noștri. Aveți și voi copii, ca și noi, și părinți bătrîni. Murim de foame și am ieșit să spunem să nu ni se ia grîul.» Locotenentul-major Stănescu Martin a dat ordinul să se tragă." Autorul acestei relatări a fost arestat, torturat și trimis la muncă forțată; n-a fost eliberat decît în 1953.[12]

Sub regimuri în care libertățile și drepturile fundamentale ale omului erau călcate în picioare, orice manifestare de nemulțumire era percepută ca „politică" și ca „antistatală". Iar conducătorii foloseau conștiincios persecuția pentru a adînci societatea în ceea ce Karel Kaplan numește „psihologia fricii" pe care o concepeau ca „factor de stabilizare" a regimului.

În anii 1949–1954, milioane de oameni au fost atinși de represiune: este vorba într-adevăr nu numai de persoane încarcerate, ci și de membrii familiilor lor. Represiunea a îmbrăcat forme multiple și nu trebuie să-i pierdem din vedere pe toți aceia care au fost „mutați" de la Budapesta, Sofia, Praga, București sau din alte locuri către provincie; în vara anului 1951 se aflau printre ei paisprezece mii de evrei din Budapesta, supraviețuitori ai masacrelor și aparținînd minorității evreiești celei mai numeroase care mai exista în Europa Centrală. Să amintim de asemenea familiile celor emigrați, studenții excluși din facultăți, sutele de mii de oameni care figurau pe listele celor „suspecți din punct de vedere politic" sau ale

* Despre numeroasele răscoale țărănești împotriva colectivizării, vezi *Instaurarea comunismului — între rezistență și represiune* („Analele Sighet" 2), FAC, București, 1995, pp. 133–168 și *Cu unanimitate de voturi* (ed. Marius Lupu, Cornel Nicoară, Gheorghe Onișoru), FAC, București, 1997, doc. 70.

[12] Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Fayard, Paris, 1995, pp. 72–73.

„persoanelor ostile", liste elaborate și ținute la zi de către serviciile de Securitate încă din 1949.

Oceanul de suferințe era imens și valurile fluviilor care-l alimentau nu scădeau. După eliminarea reprezentanților partidelor politice și ai societății civile au urmat „oamenii de rînd". În uzine, cei care „tulburau ordinea publică", tratați ca „mari sabotori", au fost și ei loviți de „justiția de clasă". La fel ca cei care, în sate, se bucurau de un prestigiu natural datorat unei înțelepciuni și unei științe dobîndite timp de decenii și care se împotriveau colectivizării forțate după modelul „celei mai bune agriculturi din lume". Milioane de persoane au înțeles atunci că promisiunile care, adesea, i-au împins să adere la politica comunistă erau minciuni tactice. Unii au îndrăznit să-și exprime dezacordul.

Cercetări aprofundate asupra dimensiunii sociale a represiunii privitoare la persecuția „oamenilor de rînd" nu există încă. Dispunem de date statistice fiabile pentru provinciile cehe și pentru Slovacia, unde arhivele au fost nu numai deschise, ci și consultate. În majoritatea celorlalte țări, trebuie să ne mulțumim cu anchete ale ziariștilor și cu mărturii, din fericire foarte numeroase după 1989.

În Cehoslovacia, încă de la jumătatea lui 1950, numărul persoanelor care practicaseră, înainte de arestare, meseria de muncitor reprezenta 39,1% dintre persoanele închise pentru „crime împotriva statului"; micii funcționari din birouri, adeseori victime ale epurărilor administrative, ocupau locul al doilea, cu 28%. În 1951–1952, aproximativ jumătate din persoanele arestate de Securitatea statului erau muncitori; țăranii, care se aflau ca pondere pe locul al treilea, veneau imediat după „funcționarii de birou", aflați în poziția a doua.

Raportul „asupra activității tribunalelor și procuraturii" pe anul 1950 ne informează de altfel că cei condamnați pentru „delicte de mai mică gravitate îndreptate împotriva Republicii" (incitare la revoltă, răspîndirea de zvonuri false, sabotaj de mai mică anvergură etc.), judecați, în provinciile cehe, de către tribunalele regionale, erau în proporție de 41,2% muncitori și 17,7% țărani; în Slovacia, cifrele respective erau de 33,9% și de 32,6%. Numărul de muncitori și de țărani judecați în „marile procese" în fața Curții Supreme era mai redus; categoria socială a muncitorilor, inclusiv a muncitorilor agricoli, rămînea totuși printre cele mai importante, și aceste straturi populare furnizau, dacă adăugăm și țăranii, 28,8% dintre condamnați, 18,5% dintre cei condamnați la moarte și 17,6% dintre condamnații la închisoare pe viață.

Același lucru s-a petrecut și în alte țări, deși uneori țăranul a figurat aici pe primul loc între victimele represiunii. Prezența „oamenilor de rînd" în universul carceral explică probabil extinderea lagărelor, instituirea *sistemului* concentraționar, fenomenul cel mai marcant, poate, al barbariei regimurilor comuniste. Închisorile nu mai erau suficiente pentru a primi masa de prizonieri, iar puterea a preluat și în acest domeniu experiența Uniunii Sovietice și a creat arhipelagul lagărelor.

Bolșevismul și nazismul au îmbogățit, în chip evident, istoria represiunii secolului XX construind, în timp de pace, sistemul lagărelor. Pînă la apariția Gulagului și a Lagerului (primordialitatea revine Gulagului), lagărele erau în istorie „unul dintre mijloacele represiunii și excluziunii în timp de război", cum remar-

ca Annette Wieviorka în introducerea ei la dosarul asupra lagărelor din revista *Vingtième Siècle*, în anul 1997. În timpul celui de-al doilea război mondial, sistemul concentraționar s-a instalat în Europa continentală, iar lagărul — Lager sau Gulag — figura pe harta Europei de la Ural pînă la poalele Pirineilor. Dar istoria lui n-a luat sfîrșit o dată cu capitularea Germaniei și a aliaților ei.

Sînt de altfel regimuri fasciste sau autoritare, aliate cu Germania, care au introdus Lagărul în evoluția țării lor. În Bulgaria, guvernul conservator instalase un lagăr de concentrare pe mica insulă Sfînta Anastasia, în Marea Neagră, în largul golfului Burgas, apoi lagărul de la Gonda Voda și de la Belo Pole, unde au fost internați opozanții politici. În Slovacia, populiștii la putere au instaurat, între 1941 și 1944, cincisprezece „așezăminte penitenciare de muncă" în apropierea șantierelor care duceau lipsă de mînă de lucru și au trimis aici „elemente asociale", în general țigani-romi. În România, dictatura mareșalului Antonescu a creat lagăre pentru deținuții politici, cum ar fi cel de la Tîrgu-Jiu și altele, servind represiunii rasiale, pe teritoriul cuprins între Nistru și Bug.

La sfîrșitul războiului, existau deci lagăre în stare de funcționare care puteau să servească fie drept lagăre de tranzit pentru masa noilor deportați (am văzut-o în cazul Ungariei), fie drept lagăre de concentrare pentru persoanele bănuite că ar susține nazismul; așa s-a întîmplat cu Buchenwald sau Sachsenhausen, celebre lagăre de concentrare din perioada nazistă, în zona de ocupație sovietică în Germania de Est.

Dar începînd din anul 1945 au apărut noi lagăre, în care puterea își închidea adversarii politici. Întîietatea creării lor pare să aparțină Bulgariei, unde, încă din 1945, un decret a permis poliției să înființeze cămine de educație prin muncă (TVO în bulgară); sute de persoane, printre care zeci de anarhiști, au fost trimise în lagărele de la Kuțian, în apropierea marelui centru minier de la Pernik, cunoscut deja în epocă sub numele de „mîngîierile morții", la Bobov Dol sau la Bogdanov Dol, „lagărul umbrelor" pentru deținuții aflați în el. Statutul acestor lagăre a fost denunțat, cu documentația detaliată, încă din martie 1949, de către anarhiștii francezi drept „lagăre de concentrare bolșevice"[13].

„Arhipelagul Gulag", pentru a relua expresia scriitorului rus Aleksandr Soljenițîn, s-a instalat în Europa Centrală și de Sud-Est în anii 1949–1950. O sinteză aspirînd să redea astăzi istoria acestor lagăre nu poate din nefericire să se sprijine pe un volum de studii și de mărturii comparabil cu ceea ce posedăm despre lagărele naziste. Trebuie totuși să încercăm să o schițăm, atît pentru a aprofunda cunoașterea naturii regimurilor comuniste, cît și din respect pentru memoria victimelor arbitrarului în această parte a Europei.

Se pare — iar studierea mai aprofundată a Gulagului sovietic ne face să înclinăm spre această ipoteză — că lagărele, *ca sistem,* au avut la început o funcție economică. Evident, acest sistem era conceput pentru a izola și pedepsi anumite persoane. Dar examinarea hărții lagărelor comuniste ne convinge de la început că ele au fost plasate acolo unde regimul avea nevoie de mînă de lucru numeroasă,

[13] *Les Bulgares parlent au monde*, editat de La Commission d'aide aux antifascistes de Bulgarie, Paris, martie 1949, 42 p.

disciplinată şi ieftină. Aceşti sclavi moderni trebuiau să construiască nu piramide, ci canale, baraje, uzine sau clădiri în cinstea noilor faraoni, sau să exploateze mine de cărbuni, de antracit şi de uraniu. Alegerea victimelor, amploarea represiunii şi ritmul ei au fost oare influenţate de „necesarul de deţinuţi" comandat pentru lucrările pe şantier şi în mine?

În Ungaria şi în Polonia, lagărele au fost amenajate în apropierea bazinelor carbonifere. În România, o mare parte a lagărelor a fost creată de-a lungul traseului Canalului Dunăre-Marea Neagră şi în Delta Dunării; primul şi cel mai mare ansamblu de lagăre purta numele de Poarta Albă, punct principal al acestui mic arhipelag, în care nume ca Cernavodă, Medgidia, Valea Neagră sau Basarabi, sau cele ale unităţilor aparţinînd celuilalt ansamblu, situat în Delta Dunării (Periprava, Chilia Veche, Stoeneşti, Tătaru)*, s-au întipărit în memorie. Construcţia Canalului Dunăre–Marea Neagră a fost de altfel numită „Canalul Morţii". A fost un cumplit şantier de muncă forţată, unde au pierit ţărani care se împotriviseră colectivizării sau „indivizi suspecţi".** În Bulgaria, deţinuţii din lagărul de la Kuţian lucrau într-o mină de minereu metalifer sub cerul liber, cei de la Buhovo într-o mină de uraniu, iar cei din Belene întăreau digurile de la Dunăre. În Cehoslovacia, populaţia din lagăre a fost concentrată mai ales în jurul minelor de uraniu din regiunea Jachymov, în vestul Boemiei, apoi în bazinul carbonifer de la Ostrava, în Moravia de Nord.

De ce au fost numite „lagăre de muncă" aceste locuri de detenţie? Puteau oare conducătorii lor să nu ştie că la intrarea lagărelor naziste figura inscripţia *Arbeit macht frei* (Munca te face liber)? Condiţiile de viaţă în locurile de detenţie, mai ales în perioada 1949–1953, erau extrem de dure şi corvoada cotidiană ducea uneori la epuizarea totală a deţinutului.

Deja începem să cunoaştem numărul exact al închisorilor şi al lagărelor.*** Stabilirea numărului de persoane care le-au populat continuă să fie mai complicată. În Albania, harta întocmită de Odile Daniel localizează 19 lagăre şi închisori. În Bulgaria, harta „Gulagului bulgar" întocmită după 1990 reperează 86 de localităţi, şi în jur de 187 000 de persoane între anii 1944–1962 au fost înregistrate după 1989 de către Asociaţia Foştilor Deţinuţi Politici; această cifră include nu numai condamnaţii, ci şi persoanele trimise în lagăr fără judecată sau închise, ţinute în aresturile poliţiei, uneori săptămîni întregi, în special ţărani pe care detenţia trebuia să-i determine să adere la cooperativele agricole. După alte estimări, în jur de 12 000 de persoane ar fi trecut prin lagăre între 1944 şi 1953, şi în jur de 5 000 între 1956 şi 1962.

---

* Se adaugă Capul Midia, Luminiţa, Năvodari, Stînca, Peninsula, Galeş, Km. 31, Saligny km. 4, Ovidiu şi Constanţa. Vezi *Memoria*, nr. 1/1990, p. 16.

** Construirea Canalului Dunăre–Marea Neagră s-a făcut pe baza Hotărîrii Consiliului de Miniştri din 22 martie 1950 şi a decretului nr. 75/23 martie 1950 (Arhiva SRI, Fond Penal, dosar 40 005, vol. 72, f. 106–110). Numărul victimelor Canalului este extrem de greu de indicat cu precizie, datorită dispreţului autorităţilor faţă de deţinuţii decedaţi, care erau aruncaţi în gropi comune, de multe ori deschise.

*** Harta expusă la Memorialul Sighet cuprinde 338 de locuri de detenţie.

În Ungaria, mai multe sute de mii de persoane ar fi fost trimise în judecată între 1948 şi 1953 şi, după diferite estimări, între 700 000 şi 860 000 ar fi fost condamnate. În cea mai mare parte a cazurilor, ar fi vorba despre „delicte împotriva proprietăţii de stat". Trebuie, ca şi în alte ţări, să includem în calcule şi pedepsele administrative aplicate de poliţia politică. În Republica Democrată Germană, unde zidul de la frontiera cu Vestul nu fusese încă ridicat, deţinuţii politici „noi", în afară de cei menţionaţi în capitolele precedente, par să fi fost mai puţin numeroşi.

În România, estimările cu privire la numărul de persoane încarcerate de-a lungul întregii dominaţii comuniste variază între 300 000 şi 1 000 000; această ultimă cifră include probabil nu numai deţinuţii politici, ci şi pe cei de drept comun (trebuie să spunem că de pildă pentru calificarea de „parazitism" distincţia este uneori greu de făcut). În ceea ce priveşte lagărele, istoricul englez Dennis Deletant apreciază la 180 000 numărul persoanelor închise în lagărele româneşti la începutul anilor '50.* În Cehoslovacia, numărul deţinuţilor politici în anii 1948–1954 se estimează astăzi la 200 000 de persoane. Pentru o populaţie de 12,6 milioane de locuitori, au funcţionat 422 de lagăre şi închisori. Cifra celor închişi a inclus nu numai persoanele judecate şi condamnate, ci şi persoanele închise fără judecată, internate în lagăre prin hotărîrea arbitrară a autorităţilor locale.

Universul concentraţionar în toate aceste ţări prezintă similitudini, ceea ce este logic, fiindcă ele aveau aceeaşi sursă de inspiraţie, Uniunea Sovietică, ai cărei emisari vegheau peste tot la punerea în aplicare a proiectului. Ni se pare totuşi că anumite ţări au îmbogăţit istoria şi evoluţia acestora cu trăsături originale: astfel au stat lucrurile în Cehoslovacia, Bulgaria şi România.

În Cehoslovacia, prin perfecţiunea sa birocratică; unii analişti cred de altfel că presiunea birocratismului Imperiului Austro-Ungar se făcea încă simţită în comportamentul comuniştilor din această ţară. Într-adevăr, puterea s-a înzestrat cu o legislaţie originală, legea nr. 247 din 25 octombrie 1948 care prevedea amenajarea TNP-urilor (*tabory nucene prace:* lagăre de muncă forţată), concepute pentru persoane de la optsprezece la şaizeci de ani, în vederea „educării" într-un interval de timp variind de la trei luni la doi ani, interval susceptibil de a fi redus... sau prelungit. Legea îi viza pe delincvenţii şi indivizii care „evitau să muncească", dar şi pe aceia al căror „mod de viaţă necesita o măsură de reeducare". Legea penală administrativă nr. 88 din 12 iulie 1950 autoriza trimiterea în TNP a celor care nu respectau, de exemplu, normele de „protejare a agriculturii şi silviculturii" sau care dădeau dovadă de „atitudine ostilă faţă de ordinea democratică populară a Republicii sau de edificarea ei". Aceste măsuri legislative trebuiau să permită, cum o precizează expunerea prezentată la Adunarea Naţională, „combaterea eficace a duşmanului de clasă"[14].

* Vezi Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, FAC, Bucureşti, 1997, pp. 85–96.

[14] O analiză foarte detaliată a acestor legi, a regimului lagărelor şi a procedurii poate fi găsită în cartea lui Paul Barton şi Albert Weil, *Salariat et contrainte en Tchécoslovaquie*, Librairie Marcel Rivière & Cie, Paris, 1956.

În termenii acestei legi, trimiterea „duşmanului" în lagăre era hotărîtă de o comisie alcătuită din trei membri, creată pe lîngă Comitetul Naţional Regional mai întîi, apoi pe lîngă Comitetul Naţional Districtual începînd din 1950, chiar de către Comisia Penală de pe lîngă acest comitet, prezidată de şeful secţiunii sale de securitate. În toate regiunile, puterea comunistă a trimis în TNP în general „oameni de rînd" şi în primul rînd, cum o confirmă şi cercetările realizate după 1989, muncitori.

Birocraţia comunistă a inventat încă din 1950 un alt instrument de represiune prin intermediul armatei: PTP (*pomocny technicky prapor:* batalion de sprijin tehnic). Cei convocaţi în aceste batalioane depăşeau adesea cu mult vîrsta serviciului militar şi trebuiau să efectueze o muncă dificilă în mine; ei trăiau în condiţii uneori asemănătoare cu cele din lagărele de muncă forţată.

Alături de Cehoslovacia, România îmbogăţeşte şi ea cu trăsături originale istoria represiunii în Europa Centrală şi de Sud-Est; ea a fost probabil prima ţară care a introdus pe continentul european metodele de „reeducare" prin „spălarea creierului" utilizate de comuniştii asiatici; fără îndoială, ea le-a şi perfecţionat înaintea folosirii lor pe scară largă în Asia. Scopul demonic al experimentului era de a-i obliga pe deţinuţi să se tortureze unii pe alţii. Această invenţie a avut drept cadru o închisoare din Piteşti, relativ modernă, construită în anii '30, la o sută zece kilometri de Bucureşti. Experienţa a debutat la începutul lunii decembrie 1949 şi a durat în jur de trei ani.* Explicaţiile apariţiei sale sînt multiple: politice, ideologice, umane şi personale. Datorită acordurilor încheiate între comunistul Alexandru Nicolschi, unul dintre şefii poliţiei politice româneşti, şi Eugen Ţurcanu, deţinut cu trecut fascizant, acesta din urmă devine, în închisoare, şeful unei mişcări numite Organizaţia Deţinuţilor cu Convingeri Comuniste (ODCC). Obiectivul era reeducarea prizonierilor politici prin metode combinînd studierea textelor doctrinei comuniste cu tortura fizică şi morală. Nucleul reeducării era format din cincisprezece deţinuţi aleşi, care trebuiau mai întîi să stabilească legături de prietenie şi să culeagă confidenţele celorlalţi. După relatarea filozofului Virgil Ierunca[15], reeducarea comporta patru faze.

Prima se numea „demascare externă": prizonierul trebuia să facă dovada loialităţii sale mărturisind ceea ce a ascuns în timpul anchetei, în special legăturile lui cu prietenii aflaţi în libertate. În timpul celei de-a doua faze, „demascarea internă", trebuia să-i denunţe pe aceia care l-au ajutat în interiorul închisorii. În timpul celei de-a treia faze, „demascarea morală publică", i se cerea deţinutului să calce în picioare tot ceea ce avea el mai scump — părinţii, soţia, logodnica, pe Dumnezeu, dacă era credincios, pe prietenii lui. Urma cea de-a patra fază: candidatul care voia să facă parte din ODCC era desemnat să-l „reeduce" pe cel mai bun prieten al lui, torturîndu-l cu propriile sale mîini şi devenind astfel el însuşi un

* Pentru fenomenul Piteşti, pe lîngă lucrarea lui Virgil Ierunca, se poate consulta Dumitru Bacu, *Piteşti. Centru de reeducare studenţească*, Ed. Carpaţi, Madrid, 1963 (există şi o versiune apărută înflată după 1990), volumul de documente *Memorialul Ororii. Documente ale procesului „reeducării" din închisorile Piteşti, Gherla*, Vremea, Bucureşti, 1995

[15] *Fenomenul Piteşti*, Humanitas, 1990.

Infernul de la Pitești

Securitatea, poliția politică română, a folosit în timpul interogatoriilor metodele „clasice" de tortură: bătăi, lovituri la tălpi, atîrnarea de picioare cu capul în jos. La Pitești, cruzimea torturilor a depășit de departe aceste metode. A fost practicată toată gama — posibilă și imposibilă — a torturilor: diferite părți ale corpului erau arse cu țigara, au fost deținuți cărora li s-au necrozat fesele și le-au căzut cum cade carnea de pe leproși. Alții au fost obligați să mănînce o gamelă de fecale și după ce o vomau li se înfunda voma în gît.

Imaginația delirantă a lui Țurcanu se dezlănțuia mai ales cînd avea de-a face cu studenți care credeau în Dumnezeu și care se străduiau să nu se renege. Astfel, unii erau „botezați" în fiecare dimineață: scufundați cu capul în hîrdăul cu urină și materii fecale, în timp ce ceilalți în jur psalmodiau formula botezului. [...] Cînd deținutul [...] era pe punctul de a se îneca, era scos, i se dădea un scurt răgaz să respire, apoi era scufundat din nou. Unul dintre acești „botezați", căruia i se aplicase sistematic tortura, ajunsese la un automatism care l-a ținut vreo două luni de zile: mergea în fiecare dimineață și-și băga singur capul în hîrdău, spre hazul reeducatorilor.

Cît despre studenții în teologie, ei erau obligați de Țurcanu să oficieze în slujbele negre pe care le regiza mai ales în săptămîna Paștelui și-n noaptea Învierii. Unii făceau pe țîrcovnicii, alții pe preoții. Textul liturghiei lui Țurcanu era, bineînțeles, pornografic, parafrazînd, la modul demonic, textul original. Prea Sfînta Născătoare de Dumnezeu era numită „marea curvă", Isus, „idiotul care a murit pe cruce". Studentul în teologie căruia îi revenea rolul preotului era dezbrăcat în pielea goală, apoi acoperit cu un cearșaf mînjit cu fecale, de gît i se atîrna un falus făcut din DDT, pîine și săpun. În noaptea Învierii din 1950, deținuții în faza de reeducare de la Pitești au fost obligați să treacă prin fața unui atare „preot", să sărute falusul și să spună „Cristos a înviat".

(V. Ierunca, *op. cit.*, pp. 37–39).

călău. „Tortura este cheia reușitei. De-a lungul tuturor acestor faze, confesiunile erau regulat întrerupte de torturi. [...] De tortură nu puteai scăpa. Era doar posibil, acuzîndu-te de cele mai mari mîrșăvii, să scurtezi perioada schingiuirii. Au fost studenți torturați două luni de zile; alții, mai cooperanți, doar o săptămînă."[16]

În 1952, autoritățile române au hotărît, fără succes, să extindă experimentul de la Pitești, în special în lagărele de muncă ale canalului Dunăre-Marea Neagră. Secretul fiind dezvăluit de posturile de radio occidentale, conducerea comunistă a pus capăt acestei reeducări în august 1952. În cadrul unui proces care a avut loc în anul 1954, Eugen Țurcanu și șase dintre complicii lui au fost condamnați la moarte, dar nici unul dintre adevărații vinovați din aparatul de poliție n-a fost vreodată tras la răspundere.

[16] *Fenomenul Pitești*, *op. cit.*, p. 34.

În fine, cel de-al treilea exemplu printre țările care au adus, după opinia noastră, o trăsătură originală la istoria represiunii comuniste europene: Bulgaria și lagărul său de la Loveč. Lagărul acesta a fost creat în 1959, la șapte ani după moartea lui Stalin, la trei ani după discursul lui Hrușciov la cel de-al XX-lea Congres al PCUS ce condamna crimele staliniste, în momentul în care numeroase lagăre destinate deținuților politici erau închise, inclusiv în Uniunea Sovietică. Nu era imens, neputînd primi decît în jur de o mie de deținuți, dar era atroce prin masacrele practicate de călăi. Aici omul era torturat și omorît după cea mai primitivă metodă din cîte există: cu lovituri de ciomag.

Puterea a deschis lagărul de la Loveč după ce l-a desființat pe acela de la Belene, bine întipărit în memoria bulgarilor, unde se dădeau drept hrană porcilor cadavrele deținuților morți sau asasinați.

Oficial, lagărul de la Loveč a fost creat pentru criminalii recidiviști și pentru răufăcătorii irecuperabili. Dar mărturiile scoase la iveală după 1990 arată că victimele erau trimise aici în general fără judecată: „Purtați pantaloni ca occidentalii, plete, ascultați muzică americană, vorbiți limbile dușmanilor noștri care vă permit să legați prietenii cu un turist străin... atunci, la beci!“ De aceea, prizonierii din acest lagăr, din această școală de reeducare prin muncă, erau adesea tineri.

În prefața cărții care adună mărturii ale deținuților, ale familiilor lor, dar și ale membrilor aparatului de represiune, Tzvetan Todorov rezumă viața în lagărul de la Loveč:

„La apelul de dimineață, șeful poliției (comandantul pe linie de Securitate a Statului în lagăr) își alege victimele; are obiceiul să scoată din buzunar o oglinjoară pe care le-o întinde: «Ia, uită-te să te vezi pentru ultima oară!» Condamnații primesc atunci un sac, care va servi seara să li se aducă înapoi în lagăr cadavrele: trebuie să și-l ducă ei înșiși, precum Cristos crucea, urcînd Golgota. Ei pleacă spre șantier, în cazul acesta o carieră de piatră. Vor fi uciși în bătaie de către brigadierul-șef și băgați în sacii aduși, care vor fi legați la gură cu sîrmă. Seara, tovarășii lor îi vor aduce înapoi în lagăr, stivuiți pe o șaretă cu hulube, și cadavrele vor fi depozitate în spatele closetelor — pînă cînd se fac douăzeci, ca să nu fie nevoie ca mașina să facă mai multe drumuri goală. Cei care nu-și vor fi făcut norma în timpul zilei vor fi desemnați în timpul apelului de seară: comandantul poliției va desena cu vîrful bastonului un cerc pe pămînt. Cei care sînt invitați să intre în acel cerc vor fi stîlciți sub lovituri.“[17]

Numărul exact al celor care au murit în acest lagăr nu se cunoaște încă... Dar chiar dacă ar fi vorba de cîteva sute de persoane, Loveč, care a fost închis de autoritățile bulgare în 1962, după o categorică ameliorare a regimului său interior produsă în 1961, este un important simbol al barbariei țărilor comuniste. Am fi tentați să vorbim aici despre „barbaria Balcanilor“, referindu-ne la cartea despre teroarea în Balcani după primul război mondial scrisă de Henri Barbusse, acest autor evocat în legătură cu pozițiile sale prostaliniste.

Încheind analiza represiunii necomuniștilor, trebuie să subliniem că această teroare de masă nu era cîtuși de puțin justificată de „contextul epocii“, de războiul

---

[17] T. Todorov, *op. cit.*, p. 38.

rece care domina lumea de la 1947 și care și-a atins apogeul în anii următori, cu războiul „cald", adevăratul război din Coreea, din 1950–1953. Adversarii puterii comuniste în interiorul țărilor vizate nu preconizaseră, în cea mai mare parte a lor, nici un fel de acțiune armată și violentă. (Polonia reprezintă o excepție notabilă, la fel ca unele grupuri armate din Bulgaria sau din România*.) Opoziția lor, adesea spontană, neorganizată, îmbrăca forme democratice. Oamenii politici care nu emigraseră credeau frecvent, la început, că represiunea va fi trecătoare. Cazurile de opoziție armată au fost rare; era vorba, frecvent, de „răfuieli" ale serviciilor secrete sau de lovituri la întîmplare, categoric mai apropiate de faptul divers criminal decît de lupta politică premeditată.

Violența sau anvergura activității de opoziție n-ar putea, prin urmare, să justifice violența represiunii. Știm cu certitudine, dimpotrivă, că „lupta de clasă" era din cînd în cînd „organizată", rețele de opoziție erau uneori montate de către agenți provocatori ai poliției secrete. Și că i se întîmpla Marelui Manipulator să-i recompenseze pentru aceste servicii pe acești agenți provocatori, lăsîndu-i să fie executați.

Ne lovim, încă și astăzi, cînd vorbim despre istoria comunismului, de un discurs care invocă „respectul contextului epocii", „condițiile sociale" etc. Discursul acesta nu este oare susținut de o abordare ideologică a Istoriei și de un alt „revizionism", care nu țin cont de faptele reale și se opun unei veritabile cercetări a adevărului? Cei care sînt sensibili la el n-ar trebui oare să se aplece asupra dimensiunii sociale a represiunii, asupra tuturor acestor „oameni de rînd" persecutați crunt?

Procesele liderilor comuniști

Persecuția comuniștilor trebuie pusă în legătură cu episoadele cele mai importante ale istoriei represiunii în Europa Centrală și de Sud-Est în prima parte a secolului XX; mișcarea comunistă internațională și secțiunile sale naționale nu au încetat de altfel să demaște „justiția și poliția burgheze", și în special represiunea nazistă și cea fascistă. Mii de militanți comuniști devotați au fost într-adevăr victime ale regimurilor fascizante și ale ocupantului nazist în timpul celui de-al doilea război mondial.

Persecuția comuniștilor n-a încetat totuși o dată cu instalarea progresivă a „democrațiilor populare", cînd statul „dictaturii proletariatului" a înlocuit „statul burghez".

---

* Arhivele și mărturiile recente relevă clar că rezistența armată din România a fost mult mai puternică decît s-a crezut, cel puțin în primii ani după 1948. Adevăratele sale dimensiuni preocupă actualmente istoriografia noastră, fiind editate deja sau aflîndu-se sub tipar volume de studii și documente. Pentru o privire sintetică, vezi D. Deletant, *op. cit.*, pp. 78–84, *Instaurarea comunismului — între rezistență și represiune* („Analele Sighet" 2), FAC, București, 1995, pp. 171–351 și Ioana Raluca Voicu-Arnăuțoiu, *Luptătorii din munți (Grupul de la Nucșoara)*, București, 1997.

Încă din 1945, în Ungaria, poliția politică i-a închis pe Pál Demény, József Skolnik și pe unii dintre tovarășii lor. Ei se socoteau comuniști, și sub acest nume conduseseră grupările clandestine ale Rezistenței în care erau angajați tineri și muncitori; în centrele industriale, aderenții la aceste grupuri erau mai numeroși decît membrii partidului comunist subordonat Moscovei. Pentru acest partid, comuniștii de felul lui Demény erau resimțiți în același timp drept concurenți și considerați „troțkiști" sau „deviaționiști". Încă de la Eliberare, Pál Demény, luptător în Rezistență, a împărtășit soarta celor împotriva cărora luptase și a rămas în închisoare pînă în 1957. În România, soarta lui Ștefan Foriș, secretar general al PCR de pe la mijlocul anilor '30*, a fost mai tragică; acuzat că este agent al Siguranței, ținut în arest la domiciliu în 1944, a fost ucis în 1946, prin lovituri în cap cu un drug de fier. Bătrîna lui mamă, care-l căuta peste tot, a fost găsită într-o zi înecată într-un rîu din Transilvania, cu niște pietre mari agățate de gît. Asasinarea politică a lui Foriș** la fel ca și cei care au săvîrșit-o au fost denunțați în 1968 de către Ceaușescu.

Cazul lui Demény, Foriș și alții subliniază această realitate intangibilă: pentru aparatul represiv, existau comuniști „buni", organizați în partidul fidel Moscovei, și comuniști „răi", care refuzau să intre în rîndurile acestui partid înfeudat. Totuși, acest principiu n-a fost valabil pentru toate țările timp mai îndelungat, dialectica persecuțiilor comuniștilor devenind mai rafinată după 1948.

La sfîrșitul lui iunie al acelui an, Biroul de Informații al Partidelor Comuniste (Cominform), întemeiat în septembrie 1947 și reunind partidele comuniste aflate la putere (cu excepția celui din Albania) și cele două partide cele mai puternice din Europa Occidentală, cel francez și cel italian, condamna Iugoslavia lui Tito și chema la înlăturarea liderului. În lunile următoare prindea formă un fenomen absolut nou în istoria mișcării comuniste: „deviația", opoziția față de stăpînii de la Moscova, dorința de autonomie și independență față de „Centrul-Coordonator", care fusese întotdeauna problema micilor grupuri militante, lua de acum o formă „etatizată". Un mic stat din Balcani, unde monopolul puterii partidului comunist își dovedise validitatea inclusiv prin cruzimea lui, lansa o sfidare centrului imperiului comunist. Situația din ce în ce mai încordată deschidea pentru persecuția comuniștilor perspective inimaginabile pînă atunci: aceștia, în statele conduse de comuniști, puteau fi reprimați ca „aliați" sau „agenți" ai unui alt stat comunist.

Să examinăm cei doi versanți ai acestei noutăți istorice în persecuția comuniștilor, dintre care versantul iugoslav a fost timp îndelungat ocultat și în general ignorat în istoria democrațiilor populare. După ruptura pe care vocabularul jurnalistic a numit-o „Tito-Stalin", Iugoslavia a cunoscut o situație economică de foamete pe care unii martori au calificat-o ca „mai rea" decît cea din timpul războiului. Toate punțile cu exteriorul au fost tăiate de la o zi la alta, în condițiile în care țara era grav amenințată de tancurile sovietice masate la frontiere. În

---

* De fapt, între 1940–1944.

** Despre cazul Foriș, vezi pe larg Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Humanitas, București, 1990, pp. 400–403.

1948–1949, perspectiva unui nou război, legat de invazia sovietică, nu reprezenta o idee nejustificată, într-o țară răvășită de un conflict încă recent.

La condamnarea „trădării iugoslave" și la amenințările reale, puterea instaurată la Belgrad a reacționat prin „izolarea" fidelilor Moscovei supranumiți *informbirovți* („cominformiști") și a tuturor celor care aprobau hotărîrea Cominformului din iunie 1948. Această izolare nu a constat într-o simplă internare care să împiedice orice contact cu lumea exterioară. Puterea titoistă, impregnată de doctrina bolșevică, a recurs într-adevăr la metode care corespundeau culturii sale politice: lagărele. Iugoslavia poseda numeroase insule și, prin analogie poate cu primul lagăr bolșevic instalat în arhipelagul Solovki, una dintre ele, Goli Otok (Insula goală) a devenit principalul lagăr. Și nu orice lagăr, căci se practicau aici metode de reeducare foarte asemănătoare cu cele din închisoarea Pitești, din România, și pe care ar trebui poate să le numim „balcanice". De pildă, „șirul dezonoarei" sau „iepurele cald": nou-venitul trecea printre două șiruri de deținuți — alcătuite din cei care voiau să se pună bine cu administrația sau să-și îmbunătățească situația — care îl băteau, îl insultau, aruncau în el cu pietre. Sau ritualul „criticilor și autocriticilor", legat, bineînțeles, de cel al „mărturisirilor".

Tortura constituia pentru deținuți pîinea cea de toate zilele. Printre suplicii îl semnalăm pe cel al „tinetei" — care consta în a ține capul deținutului deasupra recipientului de excremente — și pe cel al „bunkerului" — un fel de carceră instalată într-un șanț. Dar metoda cea mai răspîndită, poate, folosită de supraveghetorii „reeducatori" și care amintește de supliciile din lagărele naziste era spartul fără nici un scop al pietrei pe această insulă stîncoasă din Adriatica. Și pentru a încununa umilința, pietrișul obținut era aruncat în mare...

Persecuția comuniștilor în Iugoslavia, care a izbucnit în 1948–1949, face probabil parte dintre campaniile cele mai ample cunoscute în Europa pînă la acea dată, după cele din Uniunea Sovietică din anii '20–'40, Germania anilor '30 și represiunea comuniștilor în timpul ocupației naziste — persecuție „în masă", evident, dacă ne raportăm la numărul de locuitori și la numărul aderenților comuniști. După surse oficiale mult timp secrete, ea a atins 16 731 de persoane, dintre care 5 037 în urma unui proces în regulă; trei sferturi au fost trimiși la Goli Otok și Grgur. În cercetările sale pe cont propriu, Vladimir Dedijer apreciază că numai prin lagărul de la Goli Otok au trecut între 31 000 și 32 000 de persoane. Cercetarea recentă este încă, în ce o privește, inaptă să precizeze numărul de deținuți morți, victime ale execuțiilor, epuizării, foamei și epidemiilor sau sinuciderilor, soluție extremă prin care anumiți comuniști răspundeau la cruzimea dilemelor în care situația lor îi punea.

Cel de-al doilea versant al persecuției comuniștilor este mai cunoscut: represiunea „agenților titoiști" în celelalte democrații populare. Ea a luat, cel mai adesea, forma „proceselor-spectacol", care urmăreau să șocheze nu numai opinia publică a țărilor vizate, ci și pe aceea a altor țări adunate cu forța în „lagărul păcii și socialismului". Desfășurarea acestor procese trebuia să dovedească temeinicia devizei Moscovei, după care dușmanul principal trebuie căutat chiar în partidul comunist, și să instaureze neîncrederea generalizată și o vigilență fără fisură.

Încă de la începutul anului 1948, Partidul Comunist Român (PCR)* şi-a concentrat atenţia asupra cazului lui Lucreţiu Pătrăşcanu, ministru al Justiţiei din 1944 pînă în 1948, intelectual cu reputaţie de teoretician marxist, unul dintre fondatorii partidului în 1921, cînd nu avea decît 21 de ani. Prin anumite capete de acuzare, cazul lui Pătrăşcanu a fost preludiul campaniei împotriva lui Tito. Înlăturat de la putere în februarie 1948, întemniţat, Pătrăşcanu nu a fost condamnat la moarte decît în aprilie 1954 şi executat în 16 aprilie, după şase ani de detenţie şi la un an după moartea lui Stalin. Misterul acestei execuţii tardive n-a fost încă elucidat în totalitate, una dintre ipotezele avansate pretinzînd că Gheorghiu-Dej, secretarul general al PCR, s-ar fi temut de reabilitarea acestuia şi ar fi văzut în el un concurent; ipoteză doar în parte satisfăcătoare, cei doi conducători fiind în conflict încă din timpul războiului.

În 1949, procesele intentate conducătorilor comunişti au vizat la început ţările vecine cu Iugoslavia. Primul a avut loc în Albania, a cărei conducere se afla în relaţii extrem de strînse cu comuniştii iugoslavi. Victima aleasă, Koci Xoxe (adesea menţionat în sursele franceze drept Kotchi Dzodze), unul dintre şefii rezistenţei armate comuniste, ministru de Interne şi secretar general al partidului după război, era într-adevăr un om devotat lui Tito. După o campanie politică în sînul partidului în toamna lui 1948, care critica virulent „fracţiunea troţkistă proiugoslavă condusă de Xoxe şi Kristo“, aliaţii comuniştilor iugoslavi au fost arestaţi în martie 1949. Koci Xoxe a fost judecat la Tirana împreună cu alţi patru conducători — Pandi Kristo, Vasco Koleci, Nuri Huta şi Vango Mitrojorgi. Condamnat la moarte în 10 iunie, el a fost executat a doua zi. Cei patru camarazi ai lui au fost condamnaţi la pedepse grele, alţi comunişti proiugoslavi devenind curînd victime ale „epurării“ partidului albanez.

Cel de-al doilea proces-spectacol al seriei „antititoiste“ a avut loc în septembrie 1949 la Budapesta, avîndu-l drept acuzat vedetă pe László Rajk, veteran al Brigăzilor Internaţionale din Spania, care fusese unul dintre şefii Rezistenţei în interior, apoi ministru de Interne foarte dur în represiunea democraţilor necomunişti şi, în sfîrşit, ministru al Afacerilor Externe. Arestat în mai 1949, Rajk a fost torturat, dar în acelaşi timp expus şantajului foştilor săi tovarăşi din conducere — trebuia să „ajute partidul“, va fi condamnat, dar nu executat —, pînă cînd a consimţit să facă mărturisiri pe care el le-a recitat în faţa tribunalului şi care îl acuzau grav pe Tito şi pe iugoslavi în calitatea lor de „duşmani ai democraţiilor populare“. Verdictul tribunalului ungar, pronunţat la 24 septembrie, a fost fără apel: László Rajk, Tibor Szőnyi şi András Szalai au fost condamnaţi la moarte, iugoslavul Lazar Brankov şi social-democratul Pál Justus la închisoare pe viaţă. Rajk a fost excutat la 16 octombrie. Într-un proces-anexă, tribunalul militar a trimis la moarte patru ofiţeri superiori.

---

* Între 21–23 februarie 1948 s-a desfăşurat congresul de unificare a Partidului Comunist Român cu Partidul Social-Democrat, noua formaţiune preluînd denumirea de Partidul Muncitoresc Român. Lucreţiu Pătrăşcanu nu şi-a găsit locul în noul Comitet Central, fiind înlocuit şi din fruntea Ministerului Justiţiei de către Avr[illegible] Bu[illegible].

În timpul represiunii care a urmat procesului Rajk, nouăzeci și patru de persoane au fost arestate în Ungaria, apoi condamnate sau închise; cincisprezece dintre condamnați au fost executați, alți unsprezece au murit în închisoare, cincizeci de inculpați au primit pedepse de mai mult de zece ani de închisoare. Numărul de morți în această afacere a ajuns la șaizeci, dacă socotim și sinuciderile în rîndul celor apropiați, dar și — de ce nu? — al judecătorilor și ofițerilor implicați în anchetă.

Animozitățile în sînul echipei de la conducere ca și zelul secretarului general al partidului, Mátyás Rákosi, și al șefilor poliției secrete trebuie fără îndoială luate în considerație cînd ne explicăm alegerea victimelor și a „șefului" lor, László Rajk. Acești factori și cîțiva alții nu trebuie să facă să se piardă din vedere esențialul: cei care hotărau, aflați la Moscova, și printre care figurau șefii Securității și ai serviciilor de spionaj însărcinați cu Europa Centrală și Orientală, se aflau în centrul intrigilor îndreptate împotriva anumitor comuniști din primul val al represiunii. Ei făceau eforturi pentru a descoperi o „vastă conspirație internațională antisovietică". Procesul Rajk trebuia să dețină aici un rol-cheie, avîndu-l ca principal martor al acuzării pe Noel Field, un american care aderase în secret la comunism și care ajuta serviciile sovietice, ceea ce arhivele recent deschise au dovedit cu claritate.[18]

Tentativa aceasta de a „internaționaliza" complotul, pentru moment mai ales „titoist", s-a exprimat și la procesul de la Sofia împotriva lui Traicio Kostov. Cominternist cu vechi state, condamnat la moarte sub vechiul regim, conducător al Rezistenței armate interioare, vicepreședinte al Consiliului după război, Kostov era considerat urmașul lui Gheorghi Dimitrov; starea de sănătate a acestui vechi secretar general al Internaționalei Comuniste și lider al Partidului Comunist Bulgar la Sofia din 1946 s-a agravat considerabil în 1949. (Deși îngrijit în URSS din martie, el a murit la 2 iulie.)

Încă de la sfîrșitul lui 1948, la conducerea PCB, „moscoviții" (conducătorii care-și petrecuseră războiul la Moscova, din același aluat ca Rákosi în Ungaria și Gottwald în Cehoslovacia) criticau „greșelile și defectele" lui Kostov, în special „atitudinea lui neloială față de Uniunea Sovietică" în sfera economică. În ciuda „autocriticilor" sale, și cu consimțămîntul lui Dimitrov care-l condamna violent într-o scrisoare trimisă la 10 mai dintr-un sanatoriu sovietic, Kostov a fost arestat în iunie 1949 împreună cu mai mulți colaboratori ai săi.

Procesul intentat lui Traicio Kostov și celor nouă coacuzați a început la Sofia în 7 decembrie 1949; verdictul s-a pronunțat pe 14: Kostov era condamnat la moarte ca „agent" în același timp al Siguranței bulgare de odinioară, al „trădătorului Tito" și al „imperialiștilor occidentali"; alți patru conducători — Ivan Stefanov, Nikolai Pavlov, Nikolai Neeev și Ivan Tutev — erau condamnați pe viață, trei la cincisprezece ani, unul la doisprezece și unul la opt ani. Două zile mai tîrziu, cererea de grațiere era respinsă, iar Traicio Kostov era spînzurat.

[18] La cererea Ungariei, susținută de consilierii sovietici, Noel Field a fost arestat la Praga. Procesul acestui american n-a avut loc niciodată și el a fost eliberat în octombrie 1954, împreună cu soția lui, Herta (care fusese și ea arestată în Cehoslovacia și predată la 28 august 1949 Budapestei), și fratele lui, Hermann (arestat în august 1949 în cadrul colaborării serviciilor secrete cehoslovac și polonez).

Procesul acesta de la Sofia ocupă un loc aparte în istoria proceselor conducătorilor comuniști sub regimurile comuniste; în cursul primelor depoziții înaintea tribunalului, Kostov a revenit asupra declarațiilor sale precedente smulse în timpul anchetei și și-a strigat nevinovăția. Oprit să vorbească în continuare, a putut totuși să se exprime într-o ultimă declarație și să proclame că era prietenul Uniunii Sovietice — dar n-a reușit, bineînțeles, să-și termine discursul. Asemenea „accidente“ au dat de gîndit regizorilor viitoarelor procese publice.

„Afacerea Kostov“ nu s-a încheiat, în Bulgaria, o dată cu spînzurarea principalei victime. În august 1950 a avut loc procesul celor doisprezece „colaboratori ai lui Kostov“, aleși dintre șefii sectoarelor economice; un alt proces, împotriva a doi „membri ai bandei de conspiratori a lui Kostov“, s-a desfășurat în aprilie 1951, pe urmă un al treilea, împotriva a doi membri ai Comitetului Central al PCB. În cadrul acestei afaceri s-au ținut în fine cîteva procese cu ușile închise împotriva unor ofițeri din armată și din Securitate.

În Cehoslovacia, conducătorii fuseseră avertizați, încă din iunie 1949, că mari „conspiratori“ se strecuraseră în sînul PCC. Pentru a-i căuta — în special pe acel „Rajk cehoslovac“ — a fost creat la Praga un grup special în care operau responsabili ai Comitetului Central, ai poliției politice și ai Comisiei de Control a PCC. Primii conducători comuniști, mai întîi de rangul al treilea, au fost arestați în 1949. Dar regimul nu s-a arătat capabil, în timpul acestui prim val de procese comuniste, decît să monteze un singur proces „antititoist“, cel care, între 30 august și 2 septembrie 1950, judeca la Bratislava, capitala Slovaciei, șaisprezece persoane, dintre care zece iugoslavi. În fruntea lor se afla Stefan Kevici, viceconsulul al Iugoslaviei la Bratislava. Doi slovaci din acest proces au fost condamnați la moarte, iar unul dintre ei, Rudolf Lancanici, executat.

Abia la sfîrșitul lui 1949, mașina de represiune pornită pe urmele unui Rajk cehoslovac, întărită și condusă de oameni experimentați sosiți din centrala de securitate moscovită, s-a mobilizat. Șefii „consilierilor sovietici“ nu ascundeau scopul misiunii cu care sosiseră. Unul dintre ei, Lihaciov, iritat de lipsa de zel a unui responsabil slovac al Securității, a strigat: „Stalin m-a trimis aici ca să vă intentez procese, n-am timp de pierdut. N-am venit ca să stau la discuții, am venit în Cehoslovacia ca să tai capete *(svolocit golovî)*. Prefer să sucesc o sută cincizeci de gîturi decît să mi-l frîng pe-al meu.“[19]

Reconstituirea istorică a acestei represiuni a putut fi realizată minuțios mulțumită împrejurării că, încă din 1968, istoricii au putut să ajungă în ungherele cele mai secrete ale arhivelor partidului și ale poliției, iar după noiembrie 1989, să aprofundeze studierea lor.

Soții Pavlik au fost arestați primii în mai 1949, în legătură cu pregătirea procesului lui L. Rajk în Ungaria — procesul lui Gejza Pavlik s-a derulat în iunie 1950. În iunie 1949, ungurul Mátyás Rákosi îi înmîna șefului PCC, Klement Gottwald, la Praga, lista a aproximativ șaizeci de înalți responsabili cehoslovaci ale căror nume apăruseră în cursul anchetei lui Rajk. Praga, în legătură cu procesul Rajk și mereu sub presiunea serviciilor de securitate sovietice și maghiare, se

[19] AUV KSC, Comisia de la Barnabitky, scrisoare a lui T. Balaz, în Karel Kaplan, *Zprava o zavrazdeni generalniho tajemnika*, Mlada Fronta, Praga, 1992, p. 68.

interesa din ce în ce mai mult de comuniştii exilaţi în timpul războiului în Vest şi în special de veteranii din Brigăzile Internaţionale. În toamnă, PCC a înfiinţat o secţiune specială a Securităţii statului pentru a „depista duşmanii din interiorul partidului" şi nu a ezitat să recurgă la membrii refugiaţi ai Gestapoului, „specialişti" ai mişcării comuniste. O dată cu arestarea lui Evzen Löbl, viceministru al Comerţului Exterior, în noiembrie 1949, represiunea împotriva comuniştilor a atins o nouă intensitate: ea afecta de acum „cadrele superioare", ceea ce s-a confirmat în cursul anului 1950, implicîndu-i, printre alţii, pe conducătorii de partid la nivelul regiunilor.

În ianuarie şi februarie 1951, un puternic val de arestări a atins o aripă importantă a piramidei puterii. Din cincizeci de arestări printre înalţii reprezentanţi ai partidului şi ai statului, existau „comunişti francofoni" şi alţii, însărcinaţi într-un fel sau altul cu relaţiile cu celelalte partide, cum ar fi Karel Svab.

Eticheta de „căpetenie a complotului" a trecut de la unul la altul, şi a fost nevoie de doi ani pentru a fi găsit un Rajk cehoslovac. Abia în vara anului 1951, cu încuviinţarea grăbită a lui Klement Gottwald, Stalin a decis că această căpetenie va fi Rudolf Slansky, secretarul general al PCC în persoană, a cărui mînă dreaptă era Bedrich Geminder, alt personaj important din aparatul Cominternului. Numele lui figurează alături de cel al lui Slansky aproape peste tot, atît în corespondenţa dintre Stalin şi Gottwald, cît şi în interogatoriile comuniştilor închişi drept preludiu la arestarea lui Slansky. Autorii sovietici ai scenariului îl aveau în vedere pe Geminder ca „înlocuitor". Securitatea statului i-a arestat pe aceşti doi şefi ai „complotului" la 24 noiembrie 1951. În cursul lunilor următoare, alţi doi responsabili li s-au alăturat după gratii: la 12 ianuarie 1952, Rudolf Margolius, viceministru al Comerţului Exterior, şi la 23 mai 1952, Josef Frank, adjunctul lui Rudolf Slansky.

Consilierii sovietici şi subalternii lor locali au torturat cît au putut pentru a pregăti un proces-spectacol. Au reuşit, iar pe 20 noiembrie 1952 a început la Praga „procesul conducerii centrului de conspiraţie împotriva statului avîndu-l în frunte pe Rudolf Slansky". De data asta erau judecaţi conducători comunişti de prim-plan. La 27 noiembrie, tribunalul a pronunţat verdictul: unsprezece dintre cei acuzaţi erau condamnaţi la pedeapsa capitală, trei la închisoare pe viaţă. În dimineaţa de 3 decembrie, între orele 3 şi 5 şi 45, călăul închisorii de la Pankrac i-a spînzurat pe cei unsprezece.

Procesul Slansky, figură simbolică a represiunii

După cele ale conducătorilor bolşevici la Moscova, în anii '30, procesul Slansky este cel mai spectaculos şi cel mai comentat din istoria comunismului. Printre condamnaţi se găseau personalităţi eminente ale aparatului comunist internaţional, care în timpul războiului rece transformase Praga într-o „Genevă comunistă". Capitala Cehoslovaciei avea atunci un rol-cheie în relaţiile cu partidele comuniste, mai ales cel francez şi cel italian.

Rudolf Slansky, secretar general al PCC din 1945, era un fidel al Moscovei, preşedinte al „Grupului celor cinci", organism special însărcinat cu urmărirea co-

tidiană a represiunii, și care în această calitate aprobase zeci de condamnări la moarte.

Bedrich Geminder și Josef Frank erau vicesecretari generali. Geminder lucrase în conducerea superioară a aparatului Cominternului și revenise de la Moscova la Praga pentru a conduce departamentul internațional al PCC. Închis în lagărele de concentrare naziste din 1939 pînă în 1945, Frank superviza afacerile economice și ajutorul financiar pentru partidele comuniste occidentale. Cît despre Rudolf Margolius, el era însărcinat în calitate de ministru adjunct al Comerțului Exterior cu relațiile cu societățile comerciale controlate de aceste partide. Otto Fischl, ministru adjunct la Finanțe, era și el la curent cu anumite manevre financiare ale PCC. Ludvik Frejka participase, în timpul războiului, la Rezistența cehoslovacă la Londra și, din 1948, cînd Klement Gottwald devenise președinte al Republicii, conducea departamentul economic al cancelariei sale.

Printre condamnații avînd legături cu serviciile speciale sovietice, fie direct, fie prin intermediul aparatului comunist internațional — în afară de Slansky și Geminder —, să-i cităm pe Bedrich Reicin, șeful serviciului de informații al Armatei, apoi ministru adjunct al Apărării după februarie 1948; Karel Svab, prizonier în lagărele de concentrare naziste, apoi responsabil cu efectivele în aparatul central al PCC, muncă prin care a ajuns în postul de ministru adjunct al Securității naționale; André Simone, ziarist care lucrase înainte de război în special în Germania și în Franța; și, în fine, Arthur London, colaborator al serviciilor sovietice în timpul războiului din Spania, rezistent în Franța și deportat, care sprijinise serviciile de informații comuniste din Elveția și Franța, după 1945, și, de la începutul anului 1949, în calitate de ministru adjunct al Afacerilor Externe la Praga.

Doi alți responsabili ai acestui minister figurau printre condamnați: slovacul Vladimir Clementis, ministru din primăvara anului 1948, avocat comunist înainte de război, exilat în Franța unde își exprimase poziția critică față de pactul germano-sovietic, ceea ce-i atrăsese excluderea din partid, decizie anulată în 1945; apoi Vavro Hajdu, și el slovac, ministru adjunct. Al treilea slovac din proces, Evzen Löbl, care petrecuse războiul în exil la Londra, a fost arestat pe cînd era ministru adjunct al Comerțului Exterior.

Otto Sling participase și el la Rezistența cehoslovacă la Londra, după ce se angajase în Brigăzile Internaționale din Spania. După război, el devenise secretar regional al PCC la Brno, capitala Moraviei.

Cei trei condamnați la închisoare pe viață — Vavro Hajdu, Arthur London și Evzen Löbl — au asistat la scoaterea în prim-plan a „originii lor evreiești". În aceeași situație se aflau opt dintre cei unsprezece condamnați la moarte, cu excepția lui Clementis, Frank și Svab.

Procesul Slansky a devenit un simbol al represiunii în democrațiile populare, și nu numai în Cehoslovacia. Monstruozitatea lui nu poate să ne facă să pierdem din vedere că principalele victime ale acestei represiuni erau necomuniști. Pentru toată perioada 1948–1954, comuniștii reprezentau în Cehoslovacia în jur de 0,1% dintre condamnați, 5% dintre condamnații la moarte, 1% dintre morți — pedepse capitale executate, sinucideri provocate de persecuție, morți în închisoare sau în lagăre ca urmare directă a încarcerării (accidente de muncă în mine, asasinate comise de gardieni în cursul „tentativelor de evadare" sau în cursul „actelor de rebeliune".)

Procesul Slansky a fost minuţios pregătit de către consilierii sovietici aflaţi la faţa locului, care acţionau în conformitate cu sferele înalte ale puterii lui Stalin de la Moscova. El a constituit cel de-al doilea val al marilor procese politice care s-au derulat în democraţiile populare împotriva conducătorilor comunişti începînd din 1949.

Ampla punere în scenă a procesului Slansky a fost urmată în Cehoslovacia, în 1953–1954, de procesele „consecutive procesului Slansky", iar aceasta în ciuda morţii lui Stalin şi a lui Gottwald în martie 1953. Ele au atins punctul maxim în 1954. Primul mare proces al acelui an a avut loc la Praga între 26 şi 28 ianuarie: Maria Svermova, fondatoare a PCC şi membră a conducerii acestuia din 1929 pînă în 1950, a fost condamnată la închisoare pe viaţă; cei şase coacuzaţi ai ei, înalţi responsabili ai aparatului de partid, la o sută treisprezece ani de închisoare în total. Un al doilea proces a urmat o lună mai tîrziu, din 23 în 25 februarie; şapte membri ai „Marelui Consiliu troţkist", militanţi ai PCC, au fost condamnaţi împreună la o sută trei ani de închisoare. Cel de-al treilea proces a avut loc la Bratislava, între 21 şi 24 aprilie, împotriva foştilor conducători ai Partidului Comunist Slovac, judecaţi ca „grup de naţionalişti burghezi slovaci". Gustáv Husák, unul dintre conducătorii Rezistenţei, a fost condamnat la închisoare pe viaţă, cei patru coacuzaţi ai săi au totalizat şaizeci şi trei de ani de închisoare. În cursul anului 1954 au fost organizate încă şase „mari procese" împotriva înalţilor demnitari din armată, împotriva funcţionarilor de rang superior din economie (unsprezece persoane condamnate în total la două sute patru ani de închisoare), împotriva „conducerii ilegale a social-democraţiei"; mai multe persoane au fost în fine judecate individual. Potrivit unei reguli devenite de mai mulţi ani recomandabilă atunci cînd era vorba de un proces „important", secretariatul politic al PCC a aprobat actul de acuzare şi pedepsele care aveau să se pronunţe; conducerea PCC a discutat apoi raportul asupra desfăşurării procesului.

Procesele din anii 1953–1954 nu mai erau procese-spectacol, cu public. Ultimul proces politic al perioadei 1948–1954, din 5 noiembrie 1954, a fost cel al lui Eduard Utrata, demnitar însărcinat cu economia.

Osvald Zavodski, fost membru al Brigăzilor Internaţionale, luptător în Rezistenţa franceză şi deportat, şef al Securităţii statului după 1948, a fost ultimul comunist executat în acest val de represiune. Tribunalul l-a condamnat la pedeapsa capitală în decembrie 1953, iar guvernanţii i-au refuzat cererea de graţiere. Şi el ştia prea multe despre serviciile speciale sovietice. Trupul lui a atîrnat în spînzurătoare la Praga în 19 martie 1954.

Cum de s-a ajuns la reprimarea acestor comunişti situaţi pe poziţii aşa de înalte? Alegerea unei victime şi nu a alteia corespundea oare unei logici sesizabile? Deschiderea arhivelor şi noile cercetări au confirmat în numeroase puncte analizele prezentate înainte de 1989: procese prefabricate, rolul „mărturisirilor" obţinute prin violenţă, punere în scenă regizată de Moscova, frenezie ideologică şi politică antititoistă mai întîi, apoi antisionistă şi antiamericană, care se traduce în acte judiciare. Numeroase fapte precizează şi completează de acum cunoştinţele noastre. Dar această deschidere ne permite de asemenea — pentru cel de-al doilea val al represiunii împotriva comuniştilor care se deosebeşte de primul,

generat de nevoia urgentă de a combate erezia iugoslavă — să avansăm în cunoaştere formulînd anumite ipoteze.

Studii bogat documentate au elucidat cauzele evidente: intervenţia, imixtiunea Moscovei au fost hotărîtoare. Procesele comuniştilor erau în strînsă legătură cu situaţia internaţională din epocă, iar puterea stalinistă trebuia, după revolta lui Tito, să impună mişcării comuniste o supunere totală şi să accelereze „satelizarea“ noilor teritorii ale imperiului sovietic. Această represiune era legată încă de problemele politice, sociale şi economice ale fiecărei ţări; conducătorul comunist condamnat servea drept ţap ispăşitor; greşelile lui trebuiau să „explice“ neajunsurile guvernării şi pedepsirea lui trebuia să canalizeze „mînia poporului“; teroarea omniprezentă a semănat şi a adîncit frica din păturile conducătoare, ea era necesară pentru a obţine o supunere absolută şi o ascultare totală a „ordinelor partidului“ şi a nevoilor „lagărului păcii“, stabilite de conducătorii sovietici.

Disensiunile din interiorul mediilor conducătoare au jucat un rol incontestabil în alegerea victimelor. Urile şi geloziile reciproce, atît de frecvente în orice societate de valeţi ai unui stăpîn colonial, nu trebuie uitate. I-au fost oferite, în mod sigur, acestui senior, acestui Mare Manipulator de la Moscova, variante interesante pentru jocul pe care-l conducea şi pe care-l putea conduce cu valeţii lui înspăimîntaţi; deţinea într-adevăr, de mult timp, informaţii detaliate despre aceste uri şi gelozii.

Cele două valuri de represiune vizîndu-i pe conducătorii comunişti oferă la rîndul lor un tip de victimă model. Represiunea i-a vizat pe foştii voluntari din războiul civil din Spania, pe oamenii care participaseră la Rezistenţă în afara graniţelor ţării, partizani din Iugoslavia emigraţi în Franţa sau în Anglia; în Ungaria, Bulgaria şi Slovacia, ţintele au fost mai ales comuniştii Rezistenţei din interior.

Dar ar trebui să mergem mai departe şi să ne întrebăm: de ce procesul Rudolf Slansky, cel mai important dintre toate, a fost un mare spectacol *mondial*? Ce interese subiacente ale puterii staliniste în lume au trebuit să fie salvate prin înscenarea lui? De ce o asemenea publicitate, o asemenea brutalitate în condamnări, această violenţă spectaculoasă, în momentul în care URSS părea să controleze perfect democraţiile populare? Formele acestui control, de la scrisorile-„ukazuri“ şi reuniunile „consultative“, pînă la activitatea miilor de consilieri sovietici la faţa locului, ne sînt de acum bine cunoscute.

În această căutare a logicii profunde a represiunii ni se pare necesar să formulăm o primă ipoteză: blocul sovietic se pregătea de război, pregătea războiul în Europa. „Imperialismul american“ devenise duşmanul principal, iar conducătorii sovietici credeau — sau voiau să facă să se creadă — că acesta pregătea o agresiune împotriva „lagărului“ lor. Procesul Slansky, derularea lui, răsunetul lui organizat, „ideologia“ lui violent antiamericană — antititoismul este mereu prezent, dar în legătură cu antiamericanismul care domină — au fost de asemenea, şi fără îndoială în chip primordial, un fenomen dovedind pregătirile de război întreprinse de puterea sovietică. „Pedagogia cadavrelor“ viza nu doar rîndurile comuniştilor, ci şi pe adversar. Stalin o folosise deja în momentul marilor epurări, în anii '30, în conjunctura de dinaintea războiului, în Uniunea Sovietică. Era oare convins că ar putea recurge din nou la ea?

Nimeni nu se îndoiește, printre cei care au putut să ia cunoștință de bogăția izvoarelor de arhivă, că incepînd din 1950–1951 blocul sovietic, în perioada războiului din Coreea, pregătea febril un război iminent în Europa, vizînd eventual ocuparea Europei Occidentale. În timpul reuniunii reprezentanților politici și militari ai „lagărului", in 1951, Stalin menționa probabilitatea războiului pentru 1953. Peste tot, militarizarea economiei atinsese cota maximă.

Cehoslovacia dispunea de o industrie de armament foarte performantă, a cărei tradiție data încă din perioada monarhiei austro-ungare, iar în anii '30 ea era printre primii exportatori de arme din lume. Începînd din 1949, ea a trebuit să servească drept furnizor de arme lagărului sovietic. Hotărîrea a fost însoțită de militarizarea foarte accentuată a economiei și a vieții sociale, de o puternică propagandă susținînd iminența războiului, ca și de creșterea fără precedent a bugetului militar — in cinci ani, cheltuielile afectate armatei au crescut de șapte ori. Este absolut necesar să adăugăm: distrugerea fără limite a societății civile și jaful sistematic al minelor de uraniu complet dirijat de „experții sovietici".

Istoricul militar Jindrich Madry, care a studiat arhivele deschise după 1989, conchide, în recentul lui studiu[20]: „Pînă în mai 1953, înarmarea Cehoslovaciei s-a intensificat la maximum în vederea scadenței prevăzute a «războiului inevitabil»." Bugetul Ministerului Apărării, planificat pentru anul 1953, trebuia să fie de zece ori mai mare față de cel din 1948. Conform pretențiilor sovietice, economia cehoslovacă trebuia să se dezvolte ca o „economie de război". La 1 ianuarie 1953, numărul de oameni aflați sub arme se ridica la 292 788 de persoane, dublul efectivelor din 1949, iar în aprilie, președintele Republicii a hotărît prelungirea serviciului militar la trei ani. Erau acumulate rezerve financiare și materiale în vederea războiului, și în acest cadru trebuie plasată „reforma monetară" din iunie 1953, care i-a lăsat pe depunători fără resurse. După anumite indicii, situația s-a schimbat în iunie 1953, cînd războiul inevitabil nu mai pare să fi fost strategia preconizată de noii stăpîni de la Moscova.

Dacă situăm în această pespectivă represiunea îndreptată împotriva liderilor comuniști, vom înțelege poate mai limpede logica alegerii victimelor. „Marele Frate" își cunoștea bine tovarășii credincioși, își avea ideea lui cu privire la adversarii din Vest. „Pedagogia cadavrelor" practicată de el pare să atingă culmea machiavelismului. Ce trebuia făcut pentru a-i convinge pe adversari de forța și de hotărîrea de care dispunea (și pentru a răspîndi, eventual, iluzia că era slab), pentru a-i convinge pe fidelii inițiați în secretele mișcării de gravitatea situației, de necesitatea unei discipline de fier în conflictul care amenința și de sfînta necesitate a sacrificiului?

A-i sacrifica pe fidelii între fideli, a-i alege dintre ei pe aceia care ofereau garanția că această hotărîre va avea impactul cel mai mare la scară internațională, în toate direcțiile, inclusiv Uniunea Sovietică. A utiliza drept armă minciuna cea mai vulgară, ale cărei elemente le cunoști în totalitate. Marele spectacol pus în scenă ar fi fost oare tot atît de eficient dacă cei tratați drept „agenți imperialiști" ar fi fost un Antonín Zápotocký sau un Antonín Novotný, prea puțin cunoscuți în

---

[20] „Perioada înarmării și a reînarmării", în *Sudobe dejiniy*, Praga, nr. 4–5, 1994.

aparatul moscovit sau în alte ţări? Cine ar crede azi că un Thorez sau un Togliatti, Hruşciov sau Gottwald s-au gîndit, fie şi o fracţiune de secundă, în 1952, că Rudolf Slansky, Bedrich Geminder şi ceilalţi apropiaţi ai lor erau „agenţi americani"? Da, iniţiaţii erau obligaţi să-şi dea toată osteneala pentru a descifra şi a înţelege acest mesaj-minciună, şi în asta consta unul dintre scopurile acestei operaţii machiavelice.

Pentru a obţine efectul scontat a ceea ce Annie Kriegel numeşte o „pedagogie infernală", trebuiau alese persoane cunoscute în mişcarea antifascistă din Spania, din Franţa, din URSS sau din Anglia, cunoscute pentru că fuseseră deportate în lagărele naziste. Personajele-cheie din aparat ştiau foarte bine ce servicii aduseseră cea mai mare parte a comuniştilor condamnaţi şi cît era de neclintită fidelitatea lor faţă de Moscova. Printre comuniştii sacrificaţi, erau de altfel destui care deţinuseră funcţii mari în timpul persecuţiilor şi asasinatelor anterioare a necomuniştilor; mulţi colaboraseră strîns cu „organele sovietice".

Au mai avut loc procese de-a lungul anilor 1953 şi 1954, pînă cînd Uniunea Sovietică a optat pentru noua strategie a „coexistenţei paşnice".

O a doua ipoteză pe care ni se pare necesar s-o formulăm se referă la antisemitismul prezent în represiunea îndreptată împotriva comuniştilor. Analizele procesului menţionează frecvent un aspect al fenomenului: „lupta împotriva sionismului" şi a „sioniştilor" (în fapt, „antisemitismul vulgar") era în mod evident legată de schimbările din politica sovietică faţă de Israel şi faţă de lumea arabă. Noul stat Israel, la crearea căruia contribuise Cehoslovacia, între altele prin furnizarea de armament mişcării Haganah, a devenit „marele duşman"; strategia sovietică era acum de partea „luptei de eliberare naţională" a arabilor.

Nicolas Werth (vezi partea întîi) a scos în evidenţă cu claritate o componentă antisemită a represiunii în Uniunea Sovietică, începînd din decembrie 1947, şi în pregătirea „marii epurări finale" la începutul anilor '50. În Europa Centrală, antisemitismul este deja foarte evident în procesul Rajk: judecătorul a subliniat aici numele de origine evreiască ale celor patru acuzaţi şi a insinuat, inutil, că Rajk a avut un bunic evreu. Antisemitismul acesta a atins apogeul în procesul Slansky, care punea accentul pe „originile evreieşti" a unsprezece dintre acuzaţi şi pe legăturile lor cu „sionismul internaţional".

Pentru a aprecia amploarea acestui antisemitism în culise, este suficient să ascultăm pe unul dintre consilierii-şefi de la Moscova, deja citat. Tovarăşul Lihaciov, care a cerut informaţii despre activitatea subversivă a unor lideri slovaci, ar fi declarat (este vorba aici de mărturia interlocutorului său, un poliţist slovac): „De unde le scoateţi, nu mă interesează. Şi nu dau doi bani dacă sînt adevărate sau nu. Sînt dispus să le dau crezare şi, mai departe, lăsaţi pe mine. Ce vă bateţi atîta capul cu rahatul ăsta evreiesc?"[21]

De unde şi un alt aspect, niciodată menţionat din cîte ştim, al acestei componente antisemite. Ni se pare într-adevăr că puterea lui Stalin şi a discipolilor lui voia să scape de evreii din aparatul internaţional comunist, eliminîndu-i definitiv. Aceşti evrei comunişti nu aderau la religia iudaică. Identitatea lor pare legată de

[21] K. Kaplan, *op. cit.*

națiunea căreia i se asimilaseră, sau de comunitatea comunistă internațională. Nu știm, din nefericire, din lipsă de mărturii și de surse, în ce fel această identitate fusese influențată de experiența genocidului. Știm totuși că multe dintre rudele lor muriseră în lagărele de exterminare naziste.

Acești evrei comuniști, foarte puternic reprezentați în aparatul Internaționalei Comuniste, au continuat să ocupe după război posturi-cheie în mai multe partide și aparate de stat din Europa Centrală. În sinteza lui asupra comuniștilor maghiari, Miklós Molnár scrie: „În vîrful ierarhiei, conducătorii erau aproape fără excepție de origine iudaică și la fel, deși într-o proporție ceva mai mică, în aparatul Comitetului Central, în poliția politică, în presă, în lumea editorială, în teatru, în cinematografie... Promovarea puternică și incontestabilă a cadrelor muncitorești nu poate să mascheze faptul că puterea de decizie aparține, într-o măsură foarte largă, tovarășilor provenind din mica burghezie evreiască."[22] În ianuarie 1953, șeful Securității statului din Ungaria și vechi prieten al lui Rajk, Gábor Péter, este întemnițat drept „conspirator sionist". Discursul oficial al lui Rákosi, el însuși evreu comunist, care-l stigmatizează sub apelativul de „Péter și banda lui" (el și cîțiva ofițeri de Securitate), îl transformă într-un țap ispășitor.

În România, soarta cominternistei evreice Ana Pauker se hotărăște în 1952. Ea aparținea „troikăi" conducătoare alături de Gheorghiu-Dej, șef al partidului, și Vasile Luca. După o mărturie neatestată și de alte surse, în timpul unei întîlniri pe care ar fi avut-o cu Dej în 1951, Stalin s-ar fi mirat că în România n-au fost încă arestați agenții titoismului și ai sionismului și i-ar fi cerut să fie „mînă de fier". Astfel, Vasile Luca, ministru de Finanțe, a fost destituit în mai 1952, o dată cu Teohari Georgescu, ministrul de Interne, apoi condamnat la moarte, după care sentința i-a fost comutată în muncă silnică pe viață; a murit în timp ce-și ispășea pedeapsa.* Ana Pauker, ministru al Afacerilor Externe, a fost destituită la începutul lui iulie, arestată în februarie 1953, eliberată apoi în 1954 și înlăturată din viața politică. Represiunea antisemită a atins și cadrele de nivel inferior.

Evenimentele care au intervenit atunci la Moscova — reorganizarea profundă a serviciilor de Securitate, arestarea în iulie 1951 a șefului acestor servicii, Abakumov — ne conduc la formularea unei a treia ipoteze: aceea a înfruntării între clanurile din aparatul de Securitate sovietic, probabil decisivă în alegerea definitivă a victimelor care au colaborat cu aceste servicii și în gravitatea pedepsei aplicate. În ultima lui lucrare de sinteză, Karel Kaplan constată: „Rămîne deschisă o întrebare, și anume dacă lichidarea unui grup de colaboratori ai serviciilor de securitate sovietice, ca și înlocuirea lor prin alții (Bacilek, Keppert) nu-și au originea în conflictele și în schimbările survenite în sînul centralei moscovite a Securității."[23]

---

[22] M. Molnar, *De Béla Kun à Janos Kadar...*, *op. cit.*, p. 187.

* Vezi ancheta lui Vasile Luca, Arhiva SRI, Fond Penal, dosar 40 005. Spre deosebire de Ana Pauker și Teohari Georgescu, Luca a fost torturat și obligat să declare că a fost „agent al burgheziei".

[23] K. Kaplan, *op. cit.*, p. 256.

Temeinicia acestei ultime ipoteze nu va putea fi verificată decît după studierea amănunțită a principalelor arhive moscovite. Este sigur că la sfîrșitul regimului lui Stalin existau disensiuni între succesorii potențiali ai acestuia — Hrușciov, Malenkov, Beria —, legați de diferiți șefi și grupări din aparatul de securitate; avem o anumită idee cu privire la rivalitățile între „serviciile speciale" ale armatei și cele ale NKVD, care se aflau în situație de concurență tocmai în țările de democrație populară unde prima care intrase fusese armata.[24]

Arhivele de la Praga poartă amprenta stării de indecizie a serviciilor sovietice de securitate. În primăvara anului 1950, centrala de la Moscova a trecut la înlocuirea consilierilor trimiși la Praga la începutul lui octombrie 1949, care „nu obținuseră rezultatele scontate". La o reuniune care a avut loc la Kremlin, în 23 iulie 1951, unde Gottwald, invitat, l-a trimis ca reprezentant pe Aleksei Cepicka, ministru al Apărării Naționale, Stalin și-a criticat consilierii pentru iresponsabilitate. El a declarat de altfel, într-o scrisoare adusă de la Moscova de către Cepicka, adresată lui Gottwald, și în care era vorba în special despre soarta lui Slansky și Geminder: „În ceea ce privește aprecierea dvs. pozitivă cu privire la munca tovarășului Boiarski [principal consililier sovietic] și dorința dvs. de a-l păstra în funcția de consilier al Ministerului Siguranței Naționale a Republicii Cehoslovace, părerea noastră este cu totul diferită. Activitatea lui Boiarski în Republica Cehoslovacă a arătat bine că el nu avea experiența necesară pentru a-și îndeplini cu spirit de răspundere sarcinile sale de consilier. De aceea am hotărît să-l mutăm din Cehoslovacia. Dacă aveți într-adevăr nevoie de un consilier pe problemele securității statului (dvs. sînteți cel care trebuie să decidă), ne vom strădui să găsim un responsabil mai cu experiență și mai călit."[25]

În aceste condiții, psihicul șefilor Securității era fără îndoială dintre cele mai fragile: șeful grupului celor însărcinați cu instruirea în Cehoslovacia, de pildă, a luat notă de o declarație a consilierilor: „Nu se pleacă înainte de vreme din serviciile de securitate ale statului decît cu picioarele înainte." Jindrich Vesely, șeful Securității statului, a făcut o tentativă de sinucidere (prin împușcare) în anul 1950. A ratat și a încercat din nou, de data asta cu succes, în 1964. Înaintea acestei a doua tentative, el a dat o lungă explicație pentru sinuciderea lui, care se găsește în arhivele Comitetului Central al PCC și pare absolut sinceră. În această mărturisire, Jindrich Vesely revine și asupra motivelor primei tentative. El știa bine că Stalin îi lichida regulat pe șefii serviciilor de securitate și voia astfel să scape de propria lui lichidare.

În căutarea logicii care a guvernat alegerea victimelor dintre conducătorii comuniști, este în sfîrșit indispensabil să formulăm o a patra ipoteză: pregătirea unui mare proces în metropola moscovită a imperiului trebuia să încununeze seria proceselor politice în celelalte țări și să-i pedepsească pe pretinșii protagoniști ai unui imens „complot internațional" chiar în centru, la Moscova. Noile elemente analizate în capitolul „Ultimul complot" constituie tot atîtea argumente foarte se-

---

[24] Vezi Mikhaïl Agourski, „La bataille au sein de la Sécurité d'État", *Le Monde*, 2–3 octombrie 1983.

[25] Karel Kaplan, *op. cit.*, p. 141.

rioase în sprijinul acestei interpretări a represiunii îndreptate împotriva comuniştilor în Europa Centrală şi de Sud-Est.

De la „postteroare" la postcomunism

Înainte de a aborda perioada de la 1955–1956 — pe care Miklós Molnár, istoric ungar, o numeşte „postteroare" — pînă la 1989–1990, cînd regimurile comuniste se descompun în cea mai mare parte a ţărilor din Europa Centrală şi de Sud-Est, se impun cîteva constatări. Ele ne vor ajuta poate să înţelegem evoluţia represiunii şi logica ei, începînd din 1955–1956.

Să constatăm mai întîi că represiunea care urmează extinderii regimurilor comuniste în Europa, pe care le putem numi fără exagerare regimuri de teroare în masă, se sprijinea — acesta era de altfel şi scopul ei — pe violarea şi pe lichidarea libertăţilor şi drepturilor fundamentale; ele erau definitive şi stipulate în documentele internaţionale, în special în Declaraţia Universală a Drepturilor Omului, votată în decembrie 1948 de către Adunarea Generală a Naţiunilor Unite, în ciuda URSS şi a cinci „democraţii populare" care s-au abţinut de la vot. Această represiune era în totală contradicţie cu litera constituţiilor în vigoare în ţările respective; într-adevăr, conducerea şi totalitatea aparatului partidului comunist decideau amploarea şi orientările generale şi acţionau ca organisme neconstituţionale. În Cehoslovacia, de pildă, „rolul conducător al partidului comunist" este înscris abia în anul 1960 în Constituţie, proclamată cea de-a doua constituţie socialistă după cea din URSS. Represiunea viola adesea şi legile în vigoare: astfel, nici o legislaţie nu permitea folosirea masivă a torturii în timpul anchetei şi al detenţiei; nici o lege nu dădea întreaga putere poliţiei politice, maşină de fabricat procese. Este bine să subliniem în această privinţă faptul că comentariile care au însoţit primele revizuiri ale proceselor comuniste condamnau poliţia pentru că s-a „situat deasupra partidului", şi nu „deasupra legii"; aceasta cu scopul evident de a diminua sau de a anula responsabilitatea conducătorilor politici în funcţionarea sistemului poliţienesc.

Trebuie să scoatem apoi în evidenţă caracteristicile dictaturii comuniste. Ea nu a fost problema unui stat, acoperind desigur a şasea parte a globului pămîntesc, ci a mai multor state, prin urmare s-a internaţionalizat. Dictaturile comuniste reprezentau un sistem de vase comunicante între ele şi cu centrul, Moscova. Ştim de acum, datorită deschiderii arhivelor, că represiunea în viitoarele „democraţii populare" a fost inspirată şi condusă, încă din 1944, de foarte puternicul aparat comunist internaţional, structurat în sînul Internaţionalei Comuniste şi integrat apoi aparatului central sovietic. La 12 iunie 1943, imediat după dizolvarea Cominternului, anunţată la 9 iunie, a fost creat Departamentul de Informaţii Internaţionale al Comitetului Central al PC (b) US, avîndu-l în frunte pe Aleksandr Scerbakov şi ca supleanţi pe Gheorghi Dimitrov şi Dmitri Manuilski. Acest departament a continuat să conducă partidele comuniste; Dimitrov, care a fost încă de la început adevăratul şef al departamentului, a fost numit oficial şef la sfîrşitul lui decembrie 1943, prin hotărîrea Biroului Politic sovietic. Acest departament a tra-

sat directivele prin intermediul birourilor străine ale partidelor comuniste instalate în URSS (cu excepția Albaniei și Iugoslaviei, care nu aveau așa ceva), prin intermediul legăturilor radio sau prin curier, iar mai tîrziu, cu ocazia „consultațiilor" la Moscova. Acesta era cazul lui Władysław Gomułka, care se întreținea cu Dimitrov la 10 mai 1945. Cel din urmă îi reproșa că nu folosește în Polonia măsuri punitive severe și adăuga: „Nu putem face economie de lagăre de concentrare." Așadar, se avea în vedere folosirea sistemului lagărelor în lupta împotriva adversarilor politici încă de la sfîrșitul războiului?[26]

Extinderea experienței bolșevice în statele neintegrate Uniunii Sovietice s-a dovedit repede riscantă: sensibilități naționale persistau aici și se exprimau în ciuda intervențiilor Moscovei destinate să uniformizeze regimurile blocului sovietic. După evenimentele din 1948–1949, în Iugoslavia, din 1953 și 1956, în Ungaria, din 1956, în Polonia, diversificarea regimurilor comuniste s-a accentuat o dată cu ruptura dintre URSS și China la începutul anilor '60 și repercusiunile ei în țările satelite europene, în special în Albania și în România.

Să notăm în sfîrșit că comuniștii aflați odinioară la putere au știut să-și înfrunte trecutul de opresori; în asta constă una dintre diferențele majore între comunism și nazism, care n-a avut niciodată ceva similar unui Hrușciov, Nagy, Dubček sau Gorbaciov. De-a lungul anilor '50, „reabilitările" victimelor au devenit peste tot miza principală a luptelor pentru succesiunile la vîrful ierarhiei, succesiuni deschise fie prin moartea marelui conducător — Stalin și Gottwald în 1953, Bierut în Polonia, în 1956 —, fie prin destituirea secretarului general — Rákosi în Ungaria, în 1956. „Reabilitarea" însemna nu numai denunțarea crimelor strigătoare la cer, dar și găsirea vinovaților. Importanța reabilitărilor în înfruntările la vîrf s-a prelungit de-a lungul anilor '60, în special în Cehoslovacia. Dar acest fenomen a atins și baza adepților utopiei (mai ales din sînul inteligheției), pentru care idealul comunist avea o dimensiune morală și care, în momentul cînd au fost dezvăluite crimele regimului, s-au simțit înșelați. Începînd din 1953 și pînă în anii '60, istoria represiunii trebuie să integreze amnistiile, chiar dacă acestea erau adeseori parțiale, fiindcă ele au reprezentat acte politice extrem de semnificative.

În 1955–1956 deci, mașina de zdrobit destine era încă în funcțiune, dar începuse să scîrțîie. Responsabilii poliției politice, protagoniști încercați ai represiunii dintre anii 1949–1953, fuseseră destituiți, uneori arestați și condamnați, desigur, la pedepse mici. Șefii politici trebuiau să demisioneze, înlocuiți cîteodată de foști deținuți, ca Gomułka în Polonia și Kádár în Ungaria. În ansamblu, represiunea părea să devină mai „blîndă"...

Perioada de întemeiere a regimurilor comuniste lăsase multe răni deschise. Iar teroarea în masă n-a dispărut cu totul ca metodă de represiune în anii '50 și '60. Ni se pare justificat într-adevăr să includem în această categorie intervențiile mi-

---

[26] În legătură cu activitatea acestui departament și cu formarea blocului sovietic, vezi lucrările lui Leonid J. Gibianskii, istoric rus; de exemplu, *Holodnaia voina*, noi cercetări, noi documente, Otvet, Moscova, 1995. Acest istoric a consultat arhivele rusești, dar și cele poloneze, iugoslave și cehe.

litare ale armatei sovietice. Tancurile apărute în stradă au vrut să semene teroarea în rîndurile populației și simbolizau groaza acesteia.

Tancurile sovietice au intervenit pentru prima dată în RDG, la 17 iunie 1953, cu scopul de a zdrobi manifestațiile spontane ale muncitorilor din Berlinul de Est și din alte orașe mari, provocate de măsurile guvernamentale care înăspriseră condițiile de muncă. După cercetările cele mai recente, cel puțin 51 de persoane și-au găsit moartea în timpul răscoalei și al represiunii care i-a urmat: 2 au fost striviți sub șenile, 7 au fost condamnați de tribunalele sovietice și 3 de tribunalele din RDG, 23 au murit în urma rănilor dobîndite și 6 membri ai serviciilor de securitate au dispărut. Înainte de 30 iunie, 6 171 de persoane au fost arestate oficial, iar după această dată, în jur de alte 7 000.[27]

După cel de-al XX-lea Congres al PCUS, conducătorii sovietici au recurs încă în două rînduri la intervenții militare demonstrative, în Ungaria, în 1956, și în Cehoslovacia, în 1968. În ambele cazuri, tancurile trebuiau să zdrobească o revoltă antitotalitară populară la care aderau pături largi.

În Ungaria, unde armata sovietică se afla staționată, unitățile ei au intervenit în două rînduri: la Budapesta, în 24 octombrie, la orele 2 dinspre ziuă — au început să se retragă în data de 30 —, apoi în noaptea de 3 spre 4 noiembrie. Lupte grele s-au dat pînă în seara de 6 noiembrie, dar cîteva cuiburi de rezistență, mai ales în cartierele muncitorești, au subzistat pînă la 14 noiembrie, interval în care era învins un grup de insurgenți din munții Mecsek. Dar înfruntări armate au reizbucnit în decembrie, legate de manifestații de stradă. Pe 8 decembrie, la Salgótarján, 131 de persoane au fost ucise de tirurile unităților sovietice și ungurești.

Moartea violentă și amenințarea ei, element esențial al terorii, au făcut parte din viața cotidiană maghiară timp de cîteva săptămîni. În timpul luptelor, au fost ucise în jur de 3 000 de persoane, două treimi dintre ele la Budapesta; aproape 15 000 au fost rănite. Cu ocazia deschiderii arhivelor, istoricii unguri au putut stabili și numărul victimelor din rîndul opresorilor; între 23 octombrie și 12 decembrie, unitățile poliției politice (AVH), ale armatei sovietice și ungare și ale Ministerului de Interne ar fi înregistrat în jur de 350 de morți; 37 de persoane din aparatul AVH, poliție sau armată ar fi fost victime ale unor execuții sumare, fie prin împușcare, fie prin linșaj. În felul acesta, „onoarea revoluției ar fi fost pătată", după expresia folosită de istorici.[28]

Represiunea care a urmat după zdrobirea revoluției maghiare și în care poliția militară sovietică s-a dovedit foarte activă pînă la începutul anului 1957 a atins mai mult de o sută de mii de persoane: cîteva zeci de mii dintre acestea au fost trimise în lagăre reînființate oficial la 12 decembrie; anchete penale au fost deschise împotriva a 35 000 de persoane, dintre care 25 000–26 000 au fost întemnițate; mai multe mii de unguri au fost deportați în URSS; 229 dintre insurgenți au fost

[27] Dieter Staritz, *Geschichte der DDR*, Suhrkampf, Frankfurt pe Main, 1996.

[28] Ne bazăm în special pe sinteza publicată de cercetătorii Institutului de istorie a revoluției ungare din 1956 la Budapesta, Csaba Bekes, János M. Rainer și Pál Germuska, în *Sudobe dejiny*, nr. 4, Praga, 1997.

condamnați la moarte și executați; în fine, 200 000 de persoane au scăpat de represiune emigrînd.

Această represiune a regăsit cu promptitudine un mecanism încercat: tribunalele excepționale, înființate pe lîngă tribunalele poporului și Camera Specială a tribunalelor militare. Astfel, procesul lui Imre Nagy a avut loc în fața tribunalului popular de la Budapesta. Acest comunist vechi, emigrat la Moscova în timpul războiului, îndepărtat de la putere în 1948 și devenit prim-ministru în 1953, îndepărtat din nou de la putere în 1955, și-a asumat sarcina de a conduce guvernul insurecțional. Procesul lui Nagy și al coacuzaților lui s-a terminat în iunie 1958. Doi dintre aceștia erau absenți: Géza Losonczy, ziarist comunist, luptător în Rezistență deja închis între 1951–1954, ministru în guvernul Nagy, mort în închisoare la 21 decembrie 1957, probabil cu contribuția anchetatorilor lui; apoi József Szilágyi, comunist dinaintea războiului, participant la Rezistență, închis în timpul războiului, șef de cabinet al lui Nagy în 1956, condamnat la moarte la 22 aprilie și executat la 24 aprilie. După documentele care s-au păstrat, de-a lungul întregii anchete J. Szilágyi s-ar fi comportat ca un acuzator neînduplecat: el repeta între altele anchetatorilor lui că, în comparație cu închisorile prezentului, pușcăriile regimului fascist al lui Horthy fuseseră niște sanatorii.

Sentința în procesul lui Imre Nagy, început la 9 iunie 1958, s-a dat la 15 iunie, cei trei condamnați la moarte au fost executați la 16 iunie. În afară de Imre Nagy au mai fost condamnați la pedeapsa capitală generalul Pál Maleter, participant la Rezistență în timpul războiului, comunist din 1945, ministru al Apărării în guvernul insurecțional în 1956, arestat de autoritățile sovietice, la fel ca și Miklós Gimes, ziarist comunist, fondator al unui ziar clandestin după înăbușirea revoluției. Alți cinci coacuzați au fost condamnați la pedepse mergînd de la cinci ani pînă la închisoare pe viață.

Procesul lui Imre Nagy, unul dintre ultimele mari procese politice din democrațiile populare, dovedea că era imposibil pentru puterea comunistă restaurată datorită intervenției militare sovietice să nu revină la această formă supremă de represiune. Dar procese-spectacol nu mai putea să organizeze; cel al lui Imre Nagy s-a desfășurat cu ușile închise, în închisoarea centrală care era totodată centru al poliției politice din Budapesta, în interiorul unei săli special amenajate. În 1958, Nagy și cei asemenea lui care refuzau să recunoască legitimitatea intervenției sovietice și venirea la putere a echipei conduse de János Kádár, și care simbolizau revolta populară, nu trebuiau să rămînă în viață.

Noile cercetări subliniază cruzimea represiunii și nu ezită să folosească termenul de „teroare". Dar ele constată totuși ambivalența perioadei și trăsăturile care o deosebesc de perioada 1947–1953. În 1959, cînd încă mai aveau loc procese intentate răsculaților, se dăduse prima amnistie parțială. În 1960, măsurile excepționale au luat sfîrșit, lagărele de concentrare au fost desființate etc. În 1962 s-a procedat la epurarea agenților poliției politice, compromiși în procesele înscenate din perioada lui Rákosi; Rajk și alte 190 de victime au fost în același timp reabilitate definitiv. În 1963, s-a proclamat amnistia generală, dar de ea nu au beneficiat anumiți insurgenți condamnați pentru „asasinat". Represiunea violentă lua sfîrșit. Totuși, reabilitarea lui Imre Nagy și a „complicilor" săi nu a interv

decît în 1989 şi, în 1988, poliţia încă mai bătea la Budapesta pe manifestanţii care voiau să comemoreze aniversarea execuţiei lui…

Doi factori externi au influenţat această evoluţie: pe de o parte, o critică mai aspră a regimului stalinist în URSS, ca şi înlăturarea din conducerea sovietică a partizanilor lui; iar pe de altă parte, noua conjunctură internaţională incluzînd ideea de coexistenţă paşnică în raporturile Est-Vest care începea să-şi croiască drum. Doi factori care nu s-au repercutat numai asupra Ungariei…

Doisprezece ani după Ungaria, tancurile sovietice destinate să răspîndească teroarea în masă atacau Cehoslovacia. Intervenţia militară din 1968 trebuie distinsă de aceea din 1956, chiar dacă ea urmărea acelaşi scop, zdrobirea unei revolte populare îndreptate împotriva „socialismului de tip sovietic". Ea se deosebeşte datorită intervalului de timp scurs, conjuncturii internaţionale diferite şi situaţiei specifice a sistemului comunist mondial. Partea cea mai însemnată a trupelor de asalt era desigur sovietică, dar au participat la operaţie alte patru ţări din Pactul de la Varşovia: Bulgaria, Ungaria, Polonia şi Republica Democrată Germană. Ţinem să subliniem încă o diferenţă fundamentală: în Cehoslovacia nu staţionau pe teritoriul ţării unităţi ale armatei sovietice ca în Ungaria anului 1956, ţară învinsă care putea fi socotită ocupată şi în care diviziile sovietice interveneau în lupta armată care izbucnise în stradă. Statul major sovietic trebuia să aibă în vedere eventualitatea unei rezistenţe armate la invazie din partea Cehoslovaciei, deci a unui război local, chiar european.

Se înţelege deci masa impresionantă de mijloace folosite. În noaptea de 20 spre 21 august 1968, sub numele de cod „Dunărea", operaţia pregătită încă de la 8 aprilie, cînd s-a semnat directiva GOU/1/87654 a mareşalului Greciko, ministrul sovietic al Apărării, a pus în acţiune în special trupe sovietice repartizate pe teritoriul RDG, Poloniei şi Ungariei.* În primul rînd, unităţi de tancuri, aceste preţioase tancuri care au simbolizat pretutindeni represiunea, inclusiv în piaţa Tian Anmen, la Beijing, în 1989. Primul eşalon era alcătuit din 165 000 de oameni şi 4 600 de tancuri; cinci zile mai tîrziu, Cehoslovacia era ocupată de 27 de divizii echipate cu 6 300 de tancuri, 800 de avioane, 2 000 de tunuri, regrupînd aproximativ 400 000 de soldaţi.

Pentru a avea măsura exactă a angajamentului acestor monştri mesageri ai terorii, să notăm că în anul 1940 Franţa a fost atacată de aproximativ 2 500 de tancuri, categoric mai puţin grele ca masă de oţel cu şenile şi tunuri decît cele din 1968, şi că Germania lui Hitler a mobilizat în iunie 1941 3 580 de tancuri în timpul atacului împotriva URSS. Şi că, în fine, Cehoslovacia avea aprope 14,3 milioane de locuitori, mult mai puţin de jumătate din populaţia Franţei în 1940.

N-a avut loc nici un război local, rezistenţa la invazie a fost paşnică, neînarmată. Invadatorii au ucis totuşi 90 de persoane, mai ales la Praga; peste 300 de cehi şi slovaci au fost grav răniţi, şi mai bine de 500 răniţi uşor. Numărul victimelor de partea trupelor de ocupaţie — accidente pe drum, mînuire neatentă a armelor,

* Nicolae Ceauşescu a refuzat să participe la intervenţia împotriva Cehoslovaciei, continuînd astfel „cursul naţional" al lui Gheorghiu-Dej. Unele surse indică faptul că şi România era în vizorul sovietic în 1968.

Sicrie stînjenitoare

După execuţia celor unsprezece condamnaţi în procesul Slansky din decembrie 1952, corpurile acestora au fost incinerate, iar cenuşa a fost împrăştiată pe drumurile îngheţate şi pe cîmp în apropiere de Praga. Şase ani mai tîrziu, puterea comunistă maghiară a respins soluţia incinerării.

După ce au fost executaţi, Imre Nagy şi tovarăşii lui au fost mai întîi îngropaţi sub un strat gros de beton în incinta închisorii din strada Kozma, unde s-a desfăşurat procesul. Dar aceste cadavre betonate în locuri necunoscute familiilor înfricoşau. În cursul verii lui 1961, ele au fost exhumate şi înmormîntate noaptea în cel mai mare secret în cimitirul comunal din Budapesta, în apropierea mormintelor celorlalţi doi morţi din acest proces: Géza Losonczy şi József Szilágyi. Sicriele au fost trecute peste gard, iar angajaţii cimitirului nu ştiau nimic despre înmormîntarea acestor trei morţi înregistraţi sub nume fictive. Timp de treizeci de ani, toate eforturilor celor apropiaţi pentru a afla locul unde se găseau mormintele au rămas zadarnice. Bazîndu-se pe informaţii nesigure, aceştia împodobeau cu flori cîteva morminte din aleea nr. 301 a cimitirului comunal. Poliţia îi molesta pe vizitatori şi a stricat în mai multe rînduri mormintele, trecînd peste ele cu caii.

În martie 1989 au putut fi în sfîrşit exhumate corpurile. Autopsia trupului lui Géza Losonczy a scos la iveală mai multe fracturi de coaste, dintre care unele îi fuseseră provocate cu trei–şase luni înaintea morţii, altele cu foarte puţin timp înainte.

Guvernul din perioada respectivă a însărcinat pe nişte tineri ofiţeri anchetatori cu identificarea locului mormintelor. Printre cei care au refuzat să-i ajute pe aceşti anchetatori se număra şi Sándor Rajnai, responsabil cu ancheta în timpul procesului, ambasador al Ungariei la Moscova în 1988–1989.

După mărturia lui Alajos Dornbach, avocat al părţii civile care a cerut revizuirea procesului Nagy în 1988, publicată în *Communisme*, nr. 26–27, L'Âge d'Homme, Paris, 1990.

execuţii de dezertori — a rămas, pînă în prezent, necunoscut: ştim doar că cehii au ucis un soldat bulgar. Autorităţile sovietice au arestat şi deportat mai mulţi conducători, dar au fost obligate să-i elibereze şi să negocieze cu ei după cîteva zile. Scenariul politic al intervenţiei a înregistrat într-adevăr un eşec zdrobitor: ocupanţii nu au reuşit să instaureze guvernul colaboraţionist „al muncitorilor şi ţăranilor" pe care-l prevăzuseră.

Represiunea care a urmat acestei intervenţii militare nu s-a terminat în 1968. Trebuie, desigur, să menţionăm printre victime „torţele vii", acei oameni care s-au sinucis public pentru a protesta împotriva ocupantului. Ele au dobîndit statutul de victime-simbol, în momentul respectiv şi pînă azi. Primul care şi-a ales acest destin a fost Jan Palach, student de 20 de ani, care şi-a dat foc pe 16 ianuarie 1969 la ora 12,30 în centrul Pragăi; moartea lui trei zile mai tîrziu a provocat ample manifestaţii. În luna februarie, un alt student, Jan Zajic, i-a urmat exem-

plul; cea de-a treia „torță vie" — un comunist de patruzeci de ani, Evzen Plocek — și-a dat foc la începutul lunii aprilie în piața Jihlava în Moravia.

Represiunea a căpătat curînd o trăsătură originală în Cehoslovacia: ea cădea în sarcina forțelor interne, ale armatei și poliției „normalizate". Presiunea autorităților sovietice, constînd în instalarea pe termen lung a armatei de ocupație, a fost desigur enormă. Un fenomen imprevizibil le-a dat acestora apă la moară: manifestațiile spontane a cinci sute de mii de oameni în noaptea de 28 spre 29 martie 1969. Cehii și slovacii au ieșit în stradă în șaizeci și nouă de orașe pentru a sărbători victoria împotriva Uniunii Sovietice a echipei lor naționale de hochei pe gheață la campionatul mondial; 21 din cele 36 de garnizoane sovietice au fost atunci atacate. Mareșalii lor au amenințat: Alexander Dubček, încă secretar al PCC — pînă la 17 aprilie —, a fost avertizat cu amabilitate că risca să aibă soarta lui Imre Nagy...

Potențialul represiv al forțelor cehoslovace „normalizate" — unități speciale ale armatei și ale poliției, ca și ale miliției populare înființate în întreprinderi — a fost mobilizat pe durata primei aniversări a ocupației; ele fuseseră pregătite minuțios. Acestea au provocat numeroase ciocniri cu manifestanții, în cea mai mare parte a lor tineri. Înfruntările au fost dure, mai ales la Praga, unde la 20 august, deja, doi adolescenți au fost uciși. Toate marile orașe au suferit atacurile unităților speciale ale armatei, echipate cu tancuri și cu blindate. Acest episod violent este calificat astăzi de către specialiști drept „cea mai importantă operație de luptă executată de armata cehoslovacă după război". Alți trei manifestanți au căzut la 21 august, zeci dintre ei au fost grav răniți. Mii de persoane au fost arestate și bătute. Și înainte de sfîrșitul anului 1969, 1 526 de manifestanți au fost condamnați în baza decretului președinției Adunării Federale avînd putere de lege și semnat la 22 august de către președintele acestui organism, Alexander Dubček...[29]

Au mai fost închiși, în 1969, cîțiva indivizi participanți la revolta din 1968, apoi un grup de tineri, Mișcarea Tineretului Revoluționar (HRM), activ în pregătirea manifestațiilor pentru prima aniversare; poliția reușise să infiltreze între ei un informator. Totuși, în ciuda puternicei presiuni a „extremiștilor", puterea „normalizatorilor" nu dădea întotdeauna semnalul verde proceselor politice împotriva șefilor comuniști din 1968. Analizele menționează adesea că noua echipă se temea să înceapă un asemenea proces care, în lumina trecutului, s-ar fi putut întoarce împotriva ei. Gustáv Husák, noul secretar general al PCC, ales de către conducerea sovietică și înlocuindu-l pe Dubček, cunoștea refrenul: condamnat în 1954 la închisoare pe viață, în cadrul unui mare proces îndreptat împotriva „naționalist-burghezilor slovaci", el își petrecuse mai mult de nouă ani în spatele gratiilor. Totuși, represiunea în masă, aprobată de Moscova, se exercita într-o manieră crudă și insidioasă, după o strategie subtilă care voia să instaureze teama: sute de mii de persoane nu mai puteau să participe la viața publică, erau puse sub interdicție profesională, iar copiii lor, împiedicați să acceadă la învățămîntul secundar sau superior, deveneau niște ostatici. Încă de la începutul normalizării,

[29] În legătură cu prima aniversare a ocupației Cehoslovaciei în 1968, vezi *Srpen '69*, culegere de documente sub coordonarea lui Oldrich Tuma, USD-Maxdorf, Praga, 1996, 344 p.

regimul a lovit organismele societății civile care se regeneraseră în 1968: în jur de șaptezeci de organizații și asociații au fost interzise sau lichidate prin contopirea cu altele, oficiale; s-a reintrodus o cenzură aspră etc. Zeci de mii de cehi și de slovaci au luat calea exilului, alăturîndu-se celor plecați în februarie 1948. În cursul a patruzeci de ani de regim comunist, în jur de patru sute de mii de persoane, oameni cel mai adesea calificați și diplomați, au ales exilul; după 1969, tribunalele i-au condamnat de fiecare dată în contumacie.

Procesele politice n-au dispărut totuși în totalitate din tabloul represiunii care s-a dezlănțuit după zdrobirea „Primăverii de la Praga". În urma procesului celor șaisprezece membri ai HRM în martie 1971, în cursul căruia liderul lor, Petr Uhl, a fost condamnat la patru ani de închisoare, nouă procese s-au desfășurat în vara anului 1972; acestea îi judecau pe unii dintre protagoniștii de „rangul al doilea" din 1968, urmăriți pentru activitatea lor de după invazie. Din cei 46 de acuzați, dintre care două treimi erau foști comuniști, 32 au fost condamnați la nouăzeci și șase de ani de temniță grea și alți 16, după mai multe luni de detenție, la douăzeci și unu de ani cu suspendare. Pedeapsa maximă administrată a fost de cinci ani și jumătate, „clementă" în comparație cu atrocitățile din perioada de început a regimului. Mai mulți dintre condamnații din acest val de represiune — Petr Uhl, Jaroslav Sabata, Rudolf Battek — au fost din nou închiși după ce își ispășiseră pedeapsa și își petrecuseră, între anii '70–'80, nouă ani din viață în închisoare. Cehoslovacia deținea astfel, în epocă, tristul record al persecuției politice în Europa.

Marile revolte din 1956 și 1968 și zdrobirea lor ne invită să abordăm un alt aspect al logicii represiunii, și anume cel al vaselor comunicante. Convulsiile dintr-o țară s-au propagat într-adevăr în alte țări, în special atunci cînd puterea de la centru intervenise militar. În 1956, în legătură cu revolta ungară, conducerea poststalinistă a PCC, alarmată, era gata să trimită unități ale armatei cehoslovace în Ungaria; ea își intensifica în același timp represiunea, îi azvîrlea în închisoare pe anumiți deținuți politici eliberați și-i urmărea pe simpatizanții cehi și slovaci ai revoltei ungare; au fost puse atunci sub acuzare 1 163 de persoane, cel mai adesea pentru exprimarea verbală a solidarității lor; cei mai mulți erau muncitori, 53,5% dintre ei, iar condamnările au mers pînă la un an de închisoare, rareori mai mult. În Albania represiunea a fost, în epoca respectivă, mai spectaculoasă: la 25 noiembrie 1956, regimul lui Hodja a anunțat condamnarea și execuția a trei conducători „titoiști", Liri Gega, membră în Comitetul Central al PCA, însărcinată la acea vreme, generalul Dale Ndreu și Petro Buli. În România, Gheorghiu-Dej, care deja începea să joace pe „cartea chineză" în raporturile lui cu URSS, a făcut gesturi de clemență față de naționaliștii persecutați exact în timp ce pregătea un mare proces împotriva responsabililor din Comerțul Exterior, adeseori evrei comuniști.*

* Abia în 1964, prin decretele nr. 176 și 411, deținuții politici au fost eliberați. De notat că pînă în 1989 au mai fost arestate numeroase persoane care s-au manifestat împotriva regimului („uneltire contra ordinii sociale", „propagandă împotriva regimului", „complot", „ofensă împotriva autorității", „răspîndire de publicații interzise"). Vezi Marius Oprea, „Rezistența comunistă — cazuri între 1964–1989", în *O enigmă care împlinește șapte ani*, FAC, București, 1997.

Încă în 1968, regimurile, inclusiv cel din URSS, care se temea de contagiunea ideilor „Primăverii de la Praga", au întărit persecuția înainte și după intervenția militară în Cehoslovacia. Soarta lui Alfred Foscolo stă mărturie și ne permite să înțelegem atmosfera epocii. Cu o mamă bulgăroaică și un tată francez, după ce predase în Bulgaria pînă în 1949, acest tînăr francez își petrecea regulat vacanțele în Bulgaria. În 1966, student în drept și în limbi orientale la Paris, a venit în ajutorul prietenilor lui bulgari multiplicînd în Franța în cinci sute de exemplare un manifest și aducîndu-l la Sofia. Tinerii cereau alegeri libere, libertatea presei și libertatea de a călători, autogestiunea muncitorească, abolirea Pactului de la Varșovia, reabilitarea victimelor represiunii. În același an, i se naște o fetiță a căreia mamă este bulgăroaica Raina Arașeva. Fredy și Raina depun deci o cerere de autorizare a căsătoriei, care întîrzie să le fie acordată. Vine apoi 1968.

În mărturia lui, Alfred Foscolo scrie:

„La începutul lui 1968, iată-mă încorporat pentru serviciul militar. În iulie, ambasada Bulgariei mă anunță că autorizația de a mă căsători îmi va fi acordată cu condiția să merg la Sofia. Mă grăbesc s-o fac cu ocazia unei permisii de paisprezece zile. Dar la fața locului mă așteaptă un nou refuz. Sîntem în august 1968 și, în 21, sovieticii intră în Praga; în 28, buimac, iau Orient-Expresul pentru Paris. N-aveam să ajung acolo decît după cîțiva ani: la frontieră am fost arestat de agenții de la Darjavna Sigurnost. Ținut ascuns în beciurile Securității statului, am fost dat dispărut timp de cincisprezece zile, pentru toată lumea în afară de căpitanul Nedkov, care mi-a spus limpede cum stăteau lucrurile: sau cooperez, recunoscînd că sînt agent imperialist, sau nimeni nu va mai auzi nimic de mine. Accept, sperînd că un proces îmi va permite să restabilesc adevărul.

Procesul începe la 6 ianuarie 1969. Doi prieteni și Raina sînt alături de mine în boxa acuzaților. Procurorului care cere pentru mine pedeapsa cu moartea, avocatul meu îi răspunde că o merit pe deplin și cere indulgență. Este vorba în realitate de o farsă judiciară cu scopuri de propagandă. Sînt condamnat la un total de douăzeci și șapte de ani de închisoare, cumulați cu cincisprezece ani de regim sever pentru spionaj. Prietenii mei iau zece și doisprezece ani, iar Raina, care nu știa nimic despre manifest, un an. Un prieten, emigrant politic bulgar la Paris, este condamnat la moarte în contumacie.

După o lună petrecută în pavilionul condamnaților la moarte din închisoarea centrală din Sofia (divizia a șaptea), sînt transferat la închisoarea de la Stara-Zagora, unde erau închiși cea mai mare parte dintre cei două–trei sute de deținuți politici din țară. Am aflat multe despre istoria închisorilor din Bulgaria în primii douăzeci și cinci de ani de comunism și mi-am dat seama că tribulațiile mele erau nimic față de ceea ce înduraseră mii de bulgari. Am fost de asemenea martor la răscoala din 8 octombrie 1969, în cursul căreia mai mulți deținuți și-au pierdut viața. În aceeași perioadă, o nouă cerere de autorizare a căsătoriei depusă de Raina și de mine în timpul detenției noastre a fost și ea respinsă.

Cu totul pe neașteptate am fost eliberat la 30 aprilie 1971 și expulzat în Franța. Dacă în 1968 arestarea noastră, urmată de un proces-spectacol, era, în timpul evenimentelor din Cehoslovacia, destinată să dovedească implicarea «forțelor imperialiste» în mișcarea de emancipare din Est, prezența mea în închisorile bulgare

nu mai era recomandabilă în momentul în care începea adunarea de la Helsinki. Cît despre prietenii mei bulgari, ei nu au beneficiat de această măsură de clemență.

Întors la Paris, am construit diferite scenarii pentru ca Raina și fiica mea să mă poată urma. Pînă la urmă, la 31 decembrie 1973, debarcam clandestin la Sofia, sub o identitate falsă și înarmat cu pașapoarte cumpărate. Grație acestor documente falsificate și unui noroc chior am trecut toți trei frontiera bulgaro-turcă în noaptea de 1 spre 2 ianuarie 1974. A treia zi ne aflam la Paris."[30]

În timpul acestei perioade de la 1955–1956 pînă la 1989, represiunea a fost în fine ritmată de logica proprie tuturor regimurilor dictatoriale: aparatul polițienesc este acolo și lovește în opoziție, în general spontană în mișcările sociale — greve și manifestări de stradă — sau organizată, deliberată, formulîndu-și revendicările și străduindu-se să se doteze cu o structură organizatorică. Și pentru a preveni și a înăbuși activitățile de opoziție în societăți în care contestația cîștigă teren și profită de conjunctura internațională încă din a doua jumătate a anilor '70, o dată cu Acordurile de la Helsinki, acest aparat se sprijină pe o rețea de informatori din ce în ce mai vastă. Este semnificativ pentru starea sistemului că a trebuit să recurgă la această formă de control al societății și să-i mărească apreciabil volumul. În Cehoslovacia, de exemplu, poliția politică număra, între 1954 și 1958, în jur de 132 000 de „colaboratori secreți" recrutați oficial. La sfîrșitul anilor '80, această poliție cuprindea mai mult de 200 000 de informatori.

Dar în paralel, logica represiunii în epoca „postterorii" a fost marcată mai mult decît înainte de specificități naționale, de raporturi de forță în sînul conducerilor respective, de aprecierea punctuală a acestora din urmă în privința solidității regimului, de succesul sau eșecul proiectelor lor politice și economice. La 13 august 1961, la inițiativa conducerii SED, aprobată de către șefii sovietici, se ridica astfel zidul Berlinului, înainte de toate o expresie a fricii teribile în privința viitorului regimului.

În România, conducerea comunistă și-a exprimat categoric independența și calea specifică, refuzînd să participe la intervenția militară împotriva Cehoslovaciei. Puțin mai tîrziu, și în și mai mare măsură în anii '80, comunismul ei „național" s-a dovedit totuși cel mai represiv din toate țările aflate în spațiul de care ne ocupăm, alături de comunismul albanez. Represiunea era într-adevăr inerentă sistemului comunist, chiar dacă metropola sovietică nu intervenea direct.

România lui Nicolae Ceaușescu, Conducătorul — el a fost divinizat ca un Călăuzitor, ca Il Duce, ca Führerul —, a trebuit să facă față, încă din a doua jumătate a anilor '70, unei grave crize economice și sociale, provocînd o contestație puternică. Dacă această mișcare se înscrie în linia luptelor pentru libertăți democratice care se manifestaseră și în alte țări, aici ea a avut rădăcini mai ales în mediile muncitorești. Marea grevă a celor treizeci și cinci de mii de mineri din Valea Jiului din august 1977, demonstrațiile și grevele din vara anului 1980 cu ocuparea

---

[30] Raïna și Alfred Foscolo, „Prisonniers à Sofia", *La Nouvelle Alternative*, nr. 47, septembrie 1997, Paris.

uzinelor din București, Galați, Tîrgoviște și în bazinele miniere, revolta de pe Valea Motrului din toamna anului 1981 și alte manifestații contestatare au provocat o dură represiune din partea puterii lui Ceaușescu. Arestări, schimbări forțate de domiciliu, aresturi la domiciliu, bătăi, concedieri, internări în spitale psihiatrice, procese, asasinate — toate mijloacele de represiune au fost masiv folosite. Cu succes momentan, dar inutil pe termen lung. Deoarece manifestații și greve au izbucnit din nou în 1987*, culminînd, în noiembrie, cu mișcarea populară de la Brașov, oraș numărînd trei sute de mii de locuitori. Ciocnirile cu forțele de ordine au fost foarte violente și sîngeroase; s-au efectuat sute de arestări.

În România, calvarul unora dintre deținuții politici pare fără sfîrșit. De exemplu, cel al părintelui Calciu, Gheorghe Calciu Dumitreasa. Născut în 1927, a fost arestat ca student în medicină și închis la Pitești, închisoare despre care am vorbit. Captivitatea lui a durat pînă în 1964. La ieșirea din închisoare a hotărît să devină preot. Angajat, între altele, alături de întemeietorii Sindicatului Liber al Muncitorilor din România (SLOMR), a fost judecat și condamnat la 10 mai 1979 într-un proces cu ușile închise la zece ani de închisoare pentru că a „transmis informații punînd în pericol Securitatea statului". În închisoare a făcut de cinci ori greva foamei. Sau Ion Puiu, fost lider al Partidului Național-Țărănesc, condamnat în 1947 la douăzeci de ani, ieșit din închisoare în 1964. A fost din nou închis în 1987 pentru angajarea lui în opoziție.**

Recrudescența sau relaxarea represiunii au fost bineînțeles legate întotdeauna de situația politică internațională, de raporturile Est-Vest, de schimbările din politica sovietică. De la Brejnev la Gorbaciov, lumea a evoluat, și o dată cu ea a evoluat și ideologia represiunii. În anii '60 și mai tîrziu, nu mai aveau loc procese pentru „titoism" și „sionism", sau aveau loc într-o mai mică măsură. În majoritatea țărilor, poliția politică s-a ocupat mult mai mult de „diversiunea ideologică" și de „relațiile interzise cu străinătatea", mai ales cu Occidentul.

Represiunea, de acum „îmblînzită" în multe țări, a luat alte forme: expulzarea — în special în RDG și în Cehoslovacia — sau, după modelul sovietic, „tratamentul psihiatric" au înlocuit uneori închisoarea. Violența regimului era de altfel mai amplu comentată și denunțată în Vest, ea avea un ecou imediat, și anumite victime aveau privilegiul puțin obișnuit înainte de a depune mărturie în publicațiile de mare tiraj. Faptul că persecuția era făcută publică și mediatizată îi obliga pe executanții regimului de dictatură la reflecție, inclusiv în România.

Suferința atenuată a oprimaților rămînea totuși suferință. Lagărele au dispărut, cu excepția Albaniei și Bulgariei, unde au servit, în special în anii '80, la internarea bulgarilor de naționalitate turcă. Procesele politice s-au perpetuat și au jalonat încă, cu excepția Ungariei, evoluția țărilor de care ne ocupăm. Ca și înainte de 1956, această metodă de descurajare îi viza pe aceia care doriseră renașterea so-

* În februarie 1987 a avut loc o revoltă la Iași a muncitorilor de la Nicolina, urmată de un marș al studenților în seara de 17 februarie. Între cele două momente n-a existat o coordonare, ele fiind doar expresia nemulțumirii populare față de degradarea continuă a nivelului de trai.

** Pentru alte cazuri, vezi D. Deletant, *op.cit.*, pp. 157–169.

Cîteva cazuri de deţinuţi politici români în 1987

Francisc Barabás, patruzeci de ani, mecanic într-o fabrică de textile, condamnat la şase ani. Acest ungur din Transilvania a împărţit, împreună cu fratele şi cu viitoarea lui soţie, manifeste în limba maghiară: „Jos cizmarul! Jos ucigaşul!" (Meseria de bază a lui Ceauşescu era aceea de cizmar.)

Ion Bugan, electrician, născut în 1936. Condamnat la zece ani, el a manifestat în maşina lui personală, cu o pancartă pe care scria „Nu vă mai suportăm, călăilor!", pe străzile din centrul Bucureştiului, în martie 1983.

Ion Guseila, inginer, condamnat la patru ani la sfîrşitul anului 1985 pentru că distribuise manifeste cerînd înlocuirea şefului statului.

Gheorghe Năstăsescu, muncitor constructor, cincizeci şi şase de ani, condamnat la nouă ani pentru propagandă împotriva regimului. Deja îşi petrecuse patru ani în închisoare pentru propagandă „antisocialistă". În toamna anului 1983, el a împrăştiat manifeste de la înălţimea unei schele din Bucureşti, îndemnîndu-i pe oameni să-şi manifeste nemulţumirea.

Victor Totu, Gheorghe Pavel, Florin Vlăscianu, muncitori, născuţi toţi în 1955, condamnaţi la şapte şi opt ani; în seara de 22 august 1983, în ajunul sărbătorii naţionale, au scris lozinci „Jos Ceauşescu", comparînd regimul acestuia cu regimul nazist.

Dumitru Iuga, patruzeci de ani, condamnat la zece ani în 1983; în mai multe rînduri, îi adunase pe tineri cu scopul de a organiza manifestaţii împotriva lui Ceauşescu. Erau hotărîţi să manifesteze paşnic. Şapte tineri au fost condamnaţi la cinci ani şi au fost eliberaţi — cu excepţia lui Iuga — printr-o amnistie din 1984.

Nicolae Litoiu, douăzeci şi şapte de ani, condamnat la cincisprezece ani în 1981 pentru „complot împotriva Securităţii statului". În vara anului 1981, el a lansat o petardă pe standul sediului comitetului judeţean de partid din Ploieşti. Fiindcă ştiuse de această intenţie a lui, cumnatul său, Gheorghiu Manu, a fost condamnat la opt ani.

Attila Kun, medic, a fost condamnat la trei ani în ianuarie 1987 fiindcă refuzase să elibereze un certificat de deces pentru un deţinut politic mort în timpul torturii.

I. Borbély, profesor de filozofie, cincizeci de ani, condamnat în 1982 la opt ani în legătură cu publicarea unui samizdat în limba maghiară.

La Nouvelle Alternative, nr. 7, septembrie 1987, Paris.

cietăţii civile, a partidelor lichidate cîndva sau a sindicatelor independente, pe cei care făcuseră ca Biserica să supravieţuiască, în umbră. În mod excepţional, procesele i-au afectat şi pe liderii comunişti. În această privinţă îl putem cita pe Paul Merker în RDG, condamnat în martie 1955 la opt ani de închisoare şi eliberat în 1956; Rudolf Barak, ministru cehoslovac de Interne, condamnat la şase ani în aprilie 1962; Milovan Djilas, mare disident al Partidului Comunist Iugoslav, închis mai întîi între 1956 şi 1961, apoi din nou între 1962–1966. Cînd, pe de altă parte, Albania a rupt relaţiile cu URSS şi s-a aliniat la orientarea politică a Chinei, „prosovieticii" Liri Belişova, membră în Biroul Politic, şi Koço Taşko, preşedin-

te al Comisiei de Control din PCA, au fost aspru pedepsiți; contraamiralul Temo Sejko a fost executat în mai 1961, o dată cu mai mulți ofițeri. În 1975, cînd ruptura cu China era consumată, Enver Hodja i-a lichidat pe Beqir Balluku, ministru al Apărării, și pe Petrit Dume, șef al statului major.

Lista principalelor procese politice ale perioadei ar fi lungă și trebuie să ne limităm la a cita doar cîteva exemple.

Știm că de fapt condamnările la moarte au fost rare — cu excepția afacerilor de spionaj reale — și că în general nu au fost executate. Așa au stat lucrurile în cazul bulgarului Dimităr Pencev, condamnat la pedeapsa capitală, ca și un prieten al acestuia, complice în tentativa de resuscitare, în 1961, împreună cu un grup de tineri, a partidului agrarian al lui Nikolai Petkov; pedeapsa lui a fost comutată, la recurs, în douăzeci de ani de recluziune, pe urmă a fost eliberat în toamna anului 1964, ca urmare a unei amnistii generale. Devenit muncitor, Pencev n-a învățat prea mult din experiența lui carcerală. A cunoscut din nou închisoarea între 1967 și 1974, de data asta pentru „trecerea ilegală a frontierei“, aventură în cursul căreia unul dintre prietenii lui a fost ucis. Și în 1985, bănuit de terorism, a stat pentru două luni în lagărul din insula Belene, pentru a sfîrși în arest la domiciliu într-un mic oraș de mineri, Bobov-Dol....

Pentru epoca „postterorii“, numărul morților, victime ale represiunii, este categoric mai mic decît al celor din perioada de dinainte de 1956. În afară de cei uciși, deja menționați, în Ungaria în 1956 și în Cehoslovacia între 1968 și 1969, numărul lor se ridică la cîteva sute; mare parte dintre ei, în jur de două sute, au fost împușcați în timp ce încercau să treacă frontiera RDG și faimosul zid al Berlinului. Unul dintre ultimii deținuți politici morți în această perioadă a fost cehul Pavel Wonka, decedat în închisoare din cauza lipsei de îngrijiri, la 26 aprilie 1988...

Încet-încet socotelile se fac, dar nu este ușor. Fiindcă, printre morți, trebuie să numărăm și asasinatele comise de poliția politică și travestite, de pildă, în „accidente de mașină“, ca în cazul celor doi ingineri români, conducători de grevă în Valea Jiului în 1977, la cîteva săptămîni după înăbușirea grevei.

Cercetările viitoare vor încerca, fără îndoială, ca și pentru perioada de dinainte de 1956, să stabilească tipologia victimelor, să definească tipul deținutului. Știm deja că victimele acestei perioade n-au fost întotdeauna băgate la închisoare. Este cazul persoanelor ucise în timpul intervențiilor militare sau în timpul încercărilor disperate de trecere a frontierei. Știm de asemenea că ar fi greșit să punem prea mult accentul pe destinul dramaturgului ceh Václav Havel, al filozofului maghiar István Bibó, al scriitorului român Paul Goma sau pe alții, provenind din intelighenția, și să-i lăsăm în umbră pe „oamenii de rînd“. A limita analiza represiunii la dimensiunea ei culturală ar însemna o reducție absolută. De altfel, ce Babel și ce Mandelștam a fost executat, asasinat în anii 1956–1989? A avut loc, desigur, asasinarea de către un agent secret a scriitorului bulgar Gheorghi Markov, la Londra, în septembrie 1978, cu „umbrela bulgărească“. Au existat, desigur, printre tinerele victime, talente care s-ar fi putut dezvolta. În toate țările totuși — și exemplul român vine să întărească această convingere —, „oamenii de rînd“ au constituit probabil cea mai mare parte a celor închiși și uciși; iar istoria n-ar trebui să uite numele acestor victime.

Știm că dictaturile comuniste se temeau de creatori, de libertatea lor de exprimare. Conducătorii comuniști cehoslovaci au intrat în panică, la începutul lui 1977, în fața celor 260 de semnături puse pe manifestul de protest al Cartei 77. Dar aceste regimuri polițienești s-au alarmat în mult mai mare măsură atunci cînd zeci de mii de persoane au coborît în stradă.

La sfîrșitul anilor '80, represiunea nu mai era în stare să răspîndească teroarea în masă. Iar victimele opresiunii au știut să-și învingă ultimele temeri și neliniști pentru a începe asaltul general împotriva puterii.

O gestionare complexă a trecutului

Se poate uita — sau șterge din memoria altora — suferința provocată de un sistem și de agenții lui în uniformă, atunci cînd această suferință a durat zeci de ani? Putem fi generoși și indulgenți cu învinșii atunci cînd este vorba de călăi, de torționari? Ce-i de făcut, cînd vrem să instaurăm democrația și statul de drept, cu stăpînii detronați și cu gardienii lor de lagăre atît de numeroși, cu aparatul lor de stat structurat și omniprezent, cu partidul care l-a condus?

Răspunsurile la aceste întrebări n-au lipsit în democrațiile incipiente din Europa Centrală și de Sud-Est, după prăbușirea regimurilor comuniste. Epurarea vechiului aparat comunist a fost la ordinea zilei, chiar dacă termenul putea evoca amintiri supărătoare. Nu este deloc de mirare că noii conducători, printre care în mai multe țări se află foști comuniști, au avut o atitudine diferită în ceea ce privește amploarea și metodele acestei epurări. S-au cerut metode radicale, interzicerea partidului comunist calificat drept o „organizație criminală", procese împotriva marilor vinovați aflați în viață. Pe de altă parte, s-a dorit evitarea epurărilor care ar fi amintit de vechile procedee comuniste. Denunțarea crimelor și abjecțiilor vechiului regim, împiedicarea agenților săi activi să rămînă în structurile puterii nu însemnau pentru primul-ministru polonez Tadeusz Mazowiecki sau pentru președintele Republicii Federative Cehe și Slovace Václav Havel recurgerea la metodele puterii autoritare. Fiindcă acești democrați anticomuniști nu voiau să guverneze prin frică și în frică. György Dalos, scriitor ungur și vechi opozant al regimului autoritar, scria în 1990: „Epurările, chiar dacă s-ar înfrumuseța acțiunea botezînd-o «marea curățenie de primăvară», sînt în stare să creeze un sentiment de insecuritate în rîndurile personalului calificat în timpul vechiului regim de care avem totuși urgentă nevoie [...] Ar fi grav ca frica să dea naștere unei noi «loialități» care n-ar avea decît prea puțină legătură cu ideea de democrație în sine."[31]

Încă din primele zile ale instaurării libertății, victimele regimului comunist, foarte concret identificate, încă în viață sau moarte, tăcute sau nu, s-au aflat în centrul întrebărilor despre responsabilitatea fiecăruia. Victime în sensul foarte larg, de la oameni executați sau închiși pe nedrept și micul cizmar „expropriat" pînă la ființele umilite în fiecare zi prin supunerea lor la minciuna puterii. Socie-

[31] „Liberté sans paroles", *Le Monde-Liber*, nr. 6, decembrie 1990.

tatea postcomunistă trebuia să facă față la această „moștenire monstruoasă" — după Václav Havel — și gravelor probleme ale crimei și ale pedepsei. Victima, martor principal al suferinței, a cerut imediat sprijinul noii autorități politice care încadra, exploata sau alina resentimentele născute din suferință. Au fost din aceia care puneau paie pe foc pentru a profita și dintre cei care nu voiau ca viața societății să cadă pradă unei răzbunări oarbe; cei care observau și cei care, conștienți de fragilitatea umană, căutau adevăratele cauze ale răului și propuneau măsuri democratice. O majoritate „tăcută" existase în toate regimurile comuniste, și mai ales înfricoșații și lașii de odinioară, „semicolaboratorii" erau cei care cereau, dintr-o dată, cu cea mai mare vehemență, o răzbunare brutală.

Nu este de mirare că după atîția ani de memorie amputată interpretarea trecutului recent a fost pasională, cu căutarea de noi legitimități și identități. Este lesne de înțeles că în toiul convulsiilor punctele de vedere s-au exprimat cu prioritate prin intermediul presei eliberate de cenzură. O abordare „jurnalistică", „evenimențială", goana după „senzațional" au avut o pondere însemnată, cu o viziune în alb și negru asupra istoriei, reducerea evoluției sale la dimensiunea „victimă-călău", în care toată națiunea și fiecare dintre membrii ei se transformau în rezistenți în fața regimului comunist care fusese impus din afară. Această abordare nu se preocupa de acuratețea vocabularului, termenul de „genocid" era de pildă foarte frecvent: acest genocid pus la cale de comuniști ar fi lovit astfel poporul român, ceh sau celelalte popoare; pe de altă parte, sub regimul comunist s-ar fi încercat de către cehi un genocid îndreptat împotriva poporului slovac... În România, chiar intelectualii sînt cei care au introdus noțiunea de „holocaust roșu", iar în Bulgaria formula „aceste nenumărate lagăre Auschwitz fără crematorii" se folosește adesea în legătură cu gulagul.

Aceste abordări ale trecutului recent au făcut deja obiectul unor studii imparțiale. Ele dovedesc influența celui de-al doilea război mondial în viața societăților postcomuniste; cazul extrem a fost oferit de fosta Iugoslavie, unde războiul care s-a terminat ar fi fost prelungirea luptelor fratricide din anii ce au precedat instaurarea puterii comuniste și în care memoria manipulată ar fi reprezentat una dintre cauzele conflictului. Umbrele anilor de război nu s-au risipit niciodată, în special la foștii aliați ai Germaniei naziste. Dacă mareșalul Pétain ar fi fost român sau slovac, unii l-ar fi putut prezenta ca pe o victimă a comunismului; este ceea ce s-a petrecut cu dictatorul român Ion Antonescu sau cu președintele slovac Mgr Jozsef Tiso, condamnați și executați după război drept coresponsabili în atrocitățile comise de statul lor.

Istoria regimurilor comuniste se dovedește extrem de politizată, constatare banală atunci cînd iau naștere noi partide și mișcări politice interesate să-și găsească rădăcini în trecut, să-și găsească strămoși, tradiții. Polonezul Andrzej Paczkowski, coautor al acestei lucrări, nu ezită, în legătură cu căutarea tradiției în Polonia actuală, să vorbească despre „război civil", din fericire verbal dacă ne gîndim la Iugoslavia. Indivizi și grupuri își caută o identitate printre componentele căreia se află memoria. Se practică o abordare instrumentalistă, manipulatoare a trecutului, renasc vechile mituri și legende, apar altele noi. Mitul numărului de victime merită în această privință o atenție specială. După istoricul fran-

cez Robert Frank, acest număr reprezintă un „simbol-cheie" cu „autoritate ştiinţifică (matematică)"; el autorizează un discurs despre „moartea evaluată în cifre", permiţînd instrumentalizarea şi sacralizarea morţii în masă. Este ceea ce s-a petrecut în istoria tuturor ţărilor în legătură cu victimele comunismului. Acest lucru presupune, din partea cercetătorului, o absolută prudenţă, prudenţă necesară de asemenea pentru a combate mitologiile naţionale şi de grup.

Interpretarea politizată la extrem a istoriei facilitează analize aprofundate ale evoluţiei politice a statelor, sugerează maghiarul György Litván, directorul Institutului de istorie a revoluţiei ungare din 1956: raportarea la trecutul recent ne învaţă adesea mai multe despre ancorarea democratică a unuia sau altuia dintre curente decît discursul său economic sau de altă natură referitor la tranziţia în curs.

Se (re)constituie memoriile şi printre ele memoria „oficială": legiuitorii şi factorii de decizie selecţionează tradiţiile destinate să constituie preambulul constituţiilor, aleg personalităţile care să figureze pe noile bilete de bancă, sărbătorile naţionale care trebuie celebrate, decoraţiile care trebuie atribuite, datele care trebuie comemorate, numele care trebuie date străzilor, pieţelor şi locurilor publice şi, bineînţeles, definesc programele de învăţămînt. Eroii-victime ale perioadei comuniste nu pot fi, în mod sigur, uitaţi. Dar se propune în acelaşi timp populaţiei implicate să pună „între paranteze" istoria perioadei comuniste (paranteze nefericite, criminale — adjectivele nu lipsesc). Nimic nou din punctul ăsta de vedere în secolul XX, constată Maria Ferretti, istoric italian, specialistă în memoria Rusiei[32], amintind de Benedetto Croce care propunea punerea între paranteze a fascismului italian. Totul dovedeşte totuşi că trecutul-paranteză nu este decît o iluzie: nu pot fi „uitate", refulate, şterse din memorie mai multe decenii; ele au marcat considerabil cea mai mare parte a cetăţenilor de astăzi ai acestor ţări, spaţiul urban şi rural, locurile. Analize imparţiale propun explicaţii pentru aceste atitudini: absenţa (sau insuficienţa) unei „autocritici istorice", la indivizi, grupuri şi popoare, dorinţa de a evita orice reflecţie asupra „responsabilităţii colective" în sprijinirea adeseori tacită a regimului, prezenţa „sentimentului poporului martir" care trebuie inocentat (Alexandra Laignel-Lavastine studiază în România o „martirologie colectivă" însoţită de „complexul inocenţei" care proiectează întreaga responsabilitate asupra celuilalt).

Gestionării trecutului în ţările postcomuniste ar merita să i se consacre o carte întreagă. Dacă ne oprim cu analiza la 1997, remarcăm din nou deosebirile dintre ţări; de data aceasta ele constau în diferenţele de conjunctură politică, în menţinerea sau în respingerea „vechilor structuri". În România, în special, oamenii din vechiul aparat comunist au controlat puterea pînă la alegerile legislative şi prezidenţiale din noiembrie 1996; o situaţie asemănătoare a existat timp îndelungat în Bulgaria. Dar, chiar şi în aceste ţări, s-a publicat o cantitate considerabilă de documente pe tema represiunii comuniste. Trebuie subliniat şi un al doilea aspect: la ora actuală, oricare cetăţean dispune de numeroase documente pe această temă în toate ţările implicate. Mărturiile despre suferinţă au cea mai mare pondere şi sînt foarte prezente în mijloacele de informare audiovizuală. Dar o istoriografie

[32] Maria Ferretti, *La Memoria mutilata. La Russia ricorda*, Corbaccio, Milano, 1993.

demnă de acest nume, fondată pe o consultare serioasă a arhivelor, mai degrabă lipsește în acest moment, cu excepția poate a Poloniei și Cehiei, probabil și a Ungariei.

Să mai spunem că nicăieri partidul comunist nu a fost interzis. Fostele partide la putere și-au schimbat în general numele, cu excepția Republicii Cehe, unde s-a organizat un „referendum" în sînul acestui partid care s-a pronunțat pentru păstrarea vechiului nume. Aproape pretutindeni, conducătorii cei mai compromiși au fost înlăturați, iar conducerile reînnoite.

Au avut loc puține procese intentate vinovaților de represiune aflați încă în viață. Cel mai spectaculos s-a desfășurat în România sub forma unui pseudoproces care s-a terminat cu execuția lui Nicolae Ceaușescu și a soției acestuia, la 25 decembrie 1989, iar cadavrul dictatorului a fost arătat la televizor. În Bulgaria, Todor Jivkov, fostul secretar general al partidului, a fost judecat în aprilie 1991, dar a rămas în libertate. Nu s-a făcut aici decît să se pună în aplicare unul dintre preceptele nomenclaturii bulgare: „Am luat puterea prin vărsare de sînge, n-o vom ceda decît prin vărsare de sînge." În Albania, cîțiva conducători comuniști au fost condamnați pentru „folosire abuzivă a bunurilor publice și infracțiune la egalitatea cetățenilor"; printre ei s-a aflat și văduva lui Enver Hodja, care a primit unsprezece ani de închisoare. În Cehoslovacia, Miroslav Stepan, membru al conducerii și secretar al PCC la Praga, a fost condamnat în 1991 la doi ani de închisoare ca vinovat de violențe împotriva manifestației din 17 noiembrie 1989. Mai multe procese au fost în fine intentate conducătorilor în RDG, cel mai recent fiind acela al ultimului președinte, Egon Krenz, în august 1997: condamnat la șase ani și jumătate de închisoare, a fost pus în libertate în așteptarea unui recurs. Anumite dosare de anchetă sînt încă pe rol, ca acela din Polonia privitor la responsabilitatea generalului Jaruzelski în timpul stării de asediu din decembrie 1981 sau acela al liderilor cehoslovaci care ar fi „invitat" pe ocupanți în august 1968.

Justiția postcomunistă a intentat de altfel mai multe procese funcționarilor aparatului de securitate, direct implicați în crime. Unul dintre cele mai interesante este poate procesul polonez vizîndu-l pe Adam Humer și pe cei unsprezece co-acuzați, ofițeri în UB (*Urzad Bezpieczenstwa,* Birou de Securitate), pentru crime comise în timpul represiunii îndreptate împotriva opoziției regimului la sfîrșitul anilor '40 și începutul anilor '50; Adam Humer era în perioada respectivă colonel, director adjunct în departamentul de anchete al Ministerului Securității Publice pînă în 1954. Aceste crime au fost într-adevăr calificate drept crime împotriva umanității, singurele imprescriptibile conform legii. La sfîrșitul acestui proces care a durat doi ani și jumătate, fostul colonel a fost condamnat, la 8 martie 1996, la nouă ani de închisoare. În Ungaria, autorii împușcăturilor din 8 decembrie 1956 de la Salgótarján, oraș industrial din nord-estul Budapestei, au fost condamnați în ianuarie 1995 pentru crime împotriva umanității. Dar verdictul pronunțat în ianuarie 1997 de Curtea Supremă de Justiție a hotărît că, începînd din 4 noiembrie 1956, din cauza intervenției ilegale a forțelor sovietice, a fost stare de război între cele două țări și că, prin urmare, aceste fapte trebuie calificate drept crime de război îndreptate împotriva civililor, și nu crime împotriva umanității.

Cum tratează Republica Cehă crimele comunismului

Republica Cehă ocupă, printre țările fostului bloc sovietic, un loc aparte în privința atitudinii față de trecutul comunist. Este singura țară — dintre cele făcînd încă parte din fosta Republică Federativă Cehă și Slovacă — care a adoptat legi privind restituirea bunurilor confiscate de putere începînd cu 25 februarie 1948 și referitoare la reabilitarea masivă a condamnaților; în 1994, tribunalele districtuale și regionale au reabilitat aproximativ două sute douăzeci de mii de persoane. Ea este singura care a adoptat o lege — adesea contestată în interior ca și în exterior — asupra „lustrației", limitînd accesul la funcțiile publice; această lege cerea verificarea, declararea trecutului personal pe baza cercetărilor în registrele colaboratorilor poliției politice. Ea este singura care s-a dotat cu un organism special de urmărire a ilegalităților vechiului regim: Biroul de documentare și de anchetă asupra crimelor comunismului. Acesta face parte integrantă din Biroul de anchetă al poliției Republicii Cehe și are, pentru perioada 1948–1989, depline puteri să declanșeze, să ancheteze, dar și să adune documentele cu privire la aceste crime. În jur de nouăzeci de persoane se consacră acestor sarcini. Biroul intervine în calitate de organ legal în procedura judiciară, este obligat să ancheteze fiecare delict, să adune probele și să transfere dosarul la Parchet împreună cu cererea de inculpare. În 1997, nouăzeci și opt de persoane au fost trimise în judecată în urma anchetei acestui organism, procurorul republicii a emis un act de acuzare împotriva a douăzeci de persoane, dintre care cinci au ajuns în fața completului de judecată și una singură — un fost șef de anchetă la Securitatea statului — a fost condamnată la cinci ani de închisoare. Termenul de prescriere a delictelor judecate expiră la 29 decembrie 1999.

Actualul director al Biroului, Václav Benda, matematician de formație, opozant în anii '70 și '80, a petrecut patru ani în închisoare; astăzi senator democrat-creștin, el și-a exprimat într-un interviu recent poziția în legătură cu crimele comuniste — crime împotriva umanității: „Imprescriptibilitatea crimelor împotriva umanității figurează în legislația noastră, dar rămîne de văzut căror crime ale comunismului li se poate aplica. Nu putem defini, în mod automat, toate crimele comunismului ca fiind crime îndreptate împotriva umanității. Mai mult, acest angajament internațional [asupra imprescriptibilității] a fost luat de Cehoslovacia în 1974 și punctele de vedere juridice sînt opuse în ceea ce privește chestiunea de a ști dacă este posibil să se considere crimele comise înaintea acestei date ca intrînd sub incidența imprescriptibilității."[33]

Pavel Rychetsky, viceprim-ministru al guvernului federal în perioada 1991–1992, responsabil cu legislația, actualmente senator ales pe lista social-democraților și președinte al Comisiei legislative din Senatul ceh, ne-a declarat în iunie 1997: „În Republica Cehă, fiecare resimte nevoia să aibă loc procese, nu pentru a-i vedea pedepsiți pe niște bătrîni, ci pentru a face public tot ceea ce s-a petrecut — într-un fel de catharsis. Dar în majoritatea cazurilor sînt fapte împlinite, și nu avem de aflat nimic mai oribil decît ceea ce știm deja. Genocidul, crima împotriva umanității sînt desigur imprescriptibile. Dar nu se poate califica ca atare nici una din

[33] *La Nouvelle Alternative*, nr. 46, Paris, iunie 1997.

crimele comuniste în Cehoslovacia, fiindcă nu se va reuși niciodată să se dovedească faptul că este vorba de acte corespunzînd acestei definiții. În Uniunea Sovietică au avut loc, fără îndoială, crime de genocid împotriva unor grupuri etnice sau a altor grupuri de populație clar circumscrise: cazaci, ceceni etc. Dar acest delict nu este pasibil de pedeapsă, întrucît nu era, în termenii legii, în vigoare în momentul cînd a fost comis."

Aceste exemple — am putea cita de altfel și altele — ne conduc la constatarea că numeroase crime rămîn nepedepsite, acoperite de prescriere, din lipsă de martori sau de probe. După epurare, justiția devine independentă de puterea executivă și veghează la respectarea principiilor în vigoare „în țările civilizate", cum se spune: adică principiul prescrierii și acela conform căruia legea nu poate fi retroactivă — nu este posibil să fie trimise în justiție decît acte care erau represibile potrivit legilor epocii în care acestea au fost comise. Mai multe țări au modificat legislația pentru a putea urmări anumite crime. În Polonia, legea din 4 aprilie 1991 a amendat o lege din aprilie 1984 asupra Comisiei principale de cercetare a crimelor hitleriste și asupra Institutului memoriei naționale. Noua lege plasează comunismul pe aceeași linie cu ocupația și cu fascismul și introduce noțiunea de crimă stalinistă pe care o definește astfel: „Crimele staliniste în sensul legii acoperă atingerea adusă indivizilor sau grupurilor umane comise de autoritățile puterii comuniste sau inspirate ori tolerate de acestea în perioada care a precedat data de 31 decembrie 1956."[34] Aceste crime nu sînt prescriptibile. În 1995, articolele Codului Penal privitoare la prescriere au fost modificate, crimele cele mai grave comise împotriva libertăților civice înainte de 31 decembrie 1989 putînd fi urmărite într-un interval de treizeci de ani începînd de la 1 ianuarie 1990. În Republica Cehă, legea privind „ilegitimitatea regimului comunist și rezistența la el", adoptată în 1993, prelungește pînă la sfîrșitul lui 1999 termenul de prescriere pentru crimele comise între 1948 și 1989 și care pot fi calificate drept „politice".

Gestionarea trecutului este, cum vedem, complexă. Să-mi fie permis să închei pe un ton personal. După opinia mea, pedepsirea vinovaților nu a fost făcută la timp și într-un mod corespunzător. În ciuda angajamentelor cîtorva, printre care mă număram, n-a fost posibil să se introducă în Cehoslovacia ceva similar de pildă cu acuzația de „indemnitate națională", pedepsită prin „degradare națională" — procedură franceză de după război. Totuși, felul în care nemții au permis accesul la arhivele Stasi, poliția politică a RDG, pentru fiecare cetățean care se simțea interesat, mi se pare judicioasă. Ea responsabilizează, și fiecare este invitat să-și instruiască propriul „proces" — soțul tău era informator, acum, că o știi, gospodăriți-vă destinul…

Rana, cu toate astea, rămîne deschisă.

---

[34] *Dziennik ustaw Rzeczypospolitej polskiej*, nr. 45, Varșovia, 29 mai 1991.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

(Nu reluăm decît titlurile la care se face referire în note sau în inserturi.)

— Karel Kaplan, *Dans les archives du Comité central — Trente ans de secrets du bloc soviétique*, Albin Michel, Paris, 1978.
— Georges Mink, *Viața și moartea blocului sovietic*, Casterman-Giunti, Florența, 1997.
— Karel Bartosek, *Les Aveux des archives Prague–Paris–Prague, 1948–1968*, Le Seuil, Paris, 1996.
— Antoine Marès (coord.), *Histoire et pouvoir en Europe médiane*, L'Harmattan, Paris, 1996.
— Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, București, 1995.
— Antonia Bernard, *Petite histoire de la Slovénie*, Otto Urban, *Petite histoire des pays tchèques*, Liptak Lubomir, *Petite histoire de la Slovaquie*, éd. de l'Institut d'études slaves, Paris, 1996.
— Vincent Savarius, *Volontaires pour la potence*, dosarele de la *Lettres nouvelles*, Julliard, Paris, 1963.
— *La Nouvelle Alternative*, revistă trimestrială, dosarele „Les régimes postcommunistes et la mémoire du temps présent" (nr. 32, 1993); „La justice du postcommunisme" (nr. 35, 1994); „Mémoire des guerres et des résistances en Tchécoslovaquie, en Europe centrale et en France" (nr. 37 și 38, 1995).

PARTEA A PATRA

FORMELE DE COMUNISM ÎN ASIA: ÎNTRE „REEDUCARE“ ŞI MASACRU

CHINA, VIETNAM, LAOS ŞI CAMBODGIA

de Jean-Louis Margolin

Traducere de DANIELA ŞTEFĂNESCU („China“) şi MARIA IVĂNESCU („Vietnam“, „Laos“ şi „Cambodgia“),

COREEA DE NORD

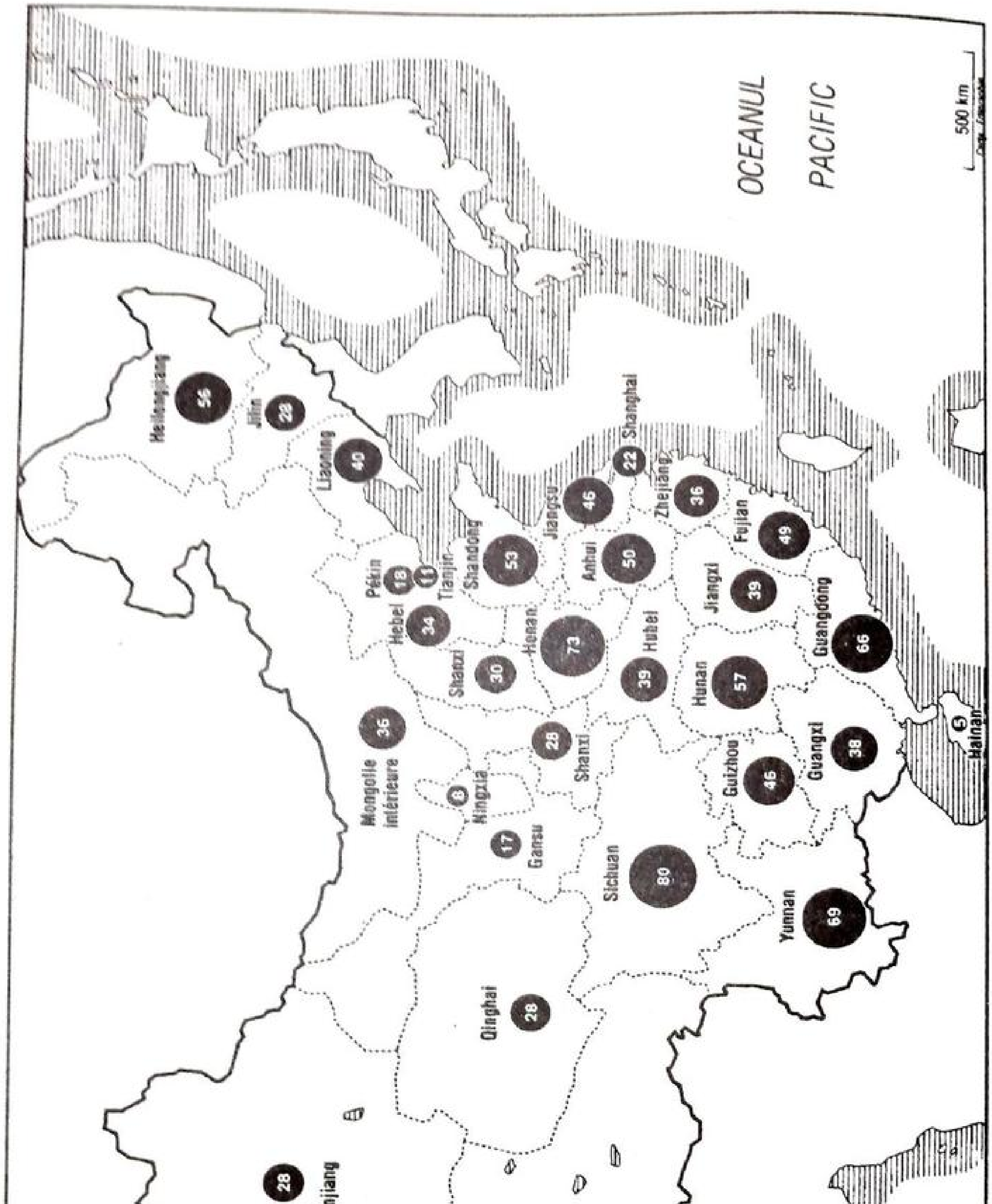
de Pierre Rigoulot

Traducere de MARIA IVĂNESCU

Lui Jean Pasqualini,
decedat la 9 octombrie 1997,
care a dezvăluit lumii ororile
sistemului concentraționar chinez.

Raportate la formele europene de comunism, cele din Asia au trei trăsături specifice primordiale. Cu excepția Coreii de Nord, ocupată de sovietici în august 1945, ele s-au născut în esență din propriile eforturi și au extras de acolo (inclusiv Phenianul, în urma războiului coreean) capacitatea de a edifica sisteme politice independente, grefate pe propriul lor trecut, cît și pe marxism-leninismul de origine sovietică, și puternic marcate de naționalism; Laosul este o semiexcepție: inferioritatea sa este prea evidentă față de „marele frate" vietnamez. În al doilea rînd: la ora la care scriem, ele se află încă la putere, chiar și, cu prețul unor concesii foarte largi, în Cambodgia. Aceasta implică în fine că arhivele esențiale încă nu s-au deschis, cu excepția celor privind perioada Pol Pot, în Cambodgia, care trebuie însă și ele temeinic scotocite și stoarse de date; și a celor ale Cominternului, la Moscova, care din nefericire tac înainte ca vreuna dintre formele asiatice de comunism să fi ajuns la putere.

Cunoașterea acestor regimuri și a trecutului lor a realizat totuși progrese însemnate de vreo zece ani încoace. Pe de o parte, acum este relativ ușor să pleci în China, în Vietnam, în Laos și în Cambodgia, să călătorești prin aceste țări și să faci cercetări. Pe de altă parte, în prezent sînt disponibile surse de mare interes (unele dintre ele erau încă dinainte): mass-media oficiale (inclusiv ascultările radio sintetizate de diverse organisme occidentale) și mai cu seamă presa regională, publicarea amintirilor unor foști conducători, mărturiile scrise ale celor refugiați în străinătate, mărturiile orale ce pot fi culese în țară — marile drame din Asia nu sînt atît de vechi. Pentru rațiuni de politică internă, autoritățile de la Phnom Penh încurajează chiar să se spună lucruri rele despre perioada Pol Pot, iar cele din Beijing să se denunțe ororile Revoluției culturale. Dar dezbaterile de la vîrf rămîn inaccesibile: astfel, tot nu se știe de ce și cum a pierit în 1971 „succesorul desemnat" al lui Mao, mareșalul Lin Biao. Această deschidere selectivă a antrenat efecte perfide: dispunem de relatări extraordinare și de cîteva bune monografii locale sau sectoriale asupra Revoluției culturale, dar intențiile lui Mao rămîn destul de enigmatice, și mai ales epurările anilor '50 (în China, precum și în Vietnam) sau Marele Salt Înainte sînt încă foarte puțin studiate: riscul ar fi aici de a repune în cauză înseși temeliile regimurilor aflate încă la putere. Ceea ce s-a întîmplat în lagărele cele mai întinse și mai ucigătoare ale Chinei, în vestul țării, este aproape în totalitate ignorat. Global, soarta cadrelor comuniste și a intelectualilor reprimați ne este mult mai bine cunoscută decît cea a „oamenilor de rînd", care alcătuiesc marea masă a victimelor: nu-ți vine ușor să eviți iluzia optică. Să adăugăm că ultimul adevărat comunism „dur", Coreea de Nord, rămîne închis cu îndărătnicie și că, pînă foarte de curînd, se fugea extrem de puțin de acolo. Elucidările care vor urma vor păstra deci, inevitabil, caracterul de prime aproximări, foarte incerte și în ceea ce privește datele de bază, cum ar fi numărul victimelor. Cu toate acestea, finalitățile și metodele sistemelor comuniste din Extremul Orient nu lasă loc unor dubii prea mari...

LAGĂRELE DE MUNCĂ ÎN REPUBLICA POPULARĂ CHINEZĂ

1

China: un lung marş în noapte

> „După anihilarea duşmanilor înarmaţi, vor mai exista duşmani neînarmaţi; aceştia nu vor renunţa să ducă împotriva noastră o luptă pe viaţă şi pe moarte; nu trebuie să-i subestimăm niciodată. Dacă nu ne punem şi nu înţelegem acum problema sub acest aspect, comitem erorile cele mai grave."
>
> Mao Tzedun[1]

A fost oare represiunea în China comunistă replica practicilor „Marelui Frate", URSS-ul unui Stalin al cărui portret era încă vizibil, bine plasat la Beijing la începutul anilor '80? Nu, dacă ţinem cont de cvasiabsenţa epurărilor masive şi ucigătoare din rîndul partidului comunist sau de discreţia relativă a poliţiei politice — în ciuda ponderii constante, din culise, a şefului ei, Kang Sheng, şi de rezistenţa de la Yan'an din anii '40 pînă la moartea sa în 1975.[2] Dar a fost astfel, binecînţeles, dacă luăm în considerare — făcînd abstracţie de războiul civil — totalul morţilor violente ce trebuie puse în seama regimului: în ciuda absenţei oricărei contabilităţi cît de puţin fiabile, estimările serioase duc la menţionarea unei cifre de şase pînă la zece milioane de victime directe, incluzînd sute de mii de tibetani; în plus, zeci de milioane de „contrarevoluţionari" şi-au petrecut o lungă perioadă a vieţii în sistemul penitenciar şi poate că douăzeci de milioane au pierit astfel. Da, ea a fost chiar mai mult decît atît, dacă se ţine cont de cele douăzeci pînă la patruzeci şi trei de milioane de „morţi în plus" ai anilor 1959–1961, cei ai foarte eronat numitului „Mare Salt Înainte", victimele foametei provocate în întregime de proiectele aberante ale unui om, Mao Tzedun, şi, încă şi mai mult apoi, prin obstinatul lui refuz criminal de a-şi recunoaşte greşeala, acceptînd să se ia măsuri contra efectelor dezastruoase. Da, a fost, în cele din urmă, dacă se observă dimensiunile de cvasigenocid ale pierderilor tibetane: probabil că între unul la cinci şi unul la zece din locuitorii „acoperişului lumii" au pierit în urma ocupaţiei chinezeşti. Mirarea neprefăcută a unui Deng Xiaoping remarcînd că masacrul din piaţa Tian Anmen din iunie 1989 (poate o mie de morţi) era într-adevăr insignifiant comparativ cu ceea ce cunoscuse China într-un trecut foarte apropiat constituia, *a contrario*, o formă de mărturisire. Şi nu se poate veni cu argumentul că aceste masacre ar fi reprezentat consecinţele triste ale unui război civil atroce (el n-a fost chiar aşa, iar regimul era instalat solid încă din 1950) sau simpla continuare a unei istorii sinistre: dacă facem excepţie de ocupaţia japoneză (care, de altfel, n-a provocat o foamete generalizată), trebuie să ne ducem înapoi pînă prin

---

[1] Raport la cea de-a doua sesiune plenară a Comitetului Central, întocmit de Congresul al VII-lea al Partidului Comunist Chinez, 5 martie 1949, în *Opere alese* (vol. IV), Beijing, ediţie în limbi străine (fragment reluat în *Cărticica roşie*, capitolul „Clasele şi lupta de clasă"). În timpul Revoluţiei culturale, interogatoriile acuzaţilor începeau adesea cu citirea cu glas tare a acestui pasaj.

[2] *Cf.* pe această temă Roger Faligot şi Rémi Kauffer, *Kang Sheng et les services secrets chinois (1927–1987)*, Robert Laffont, Paris, 1987.

cel de-al treilea sfert al secolului al XIX-lea pentru a găsi niște omoruri și o foamete de o amploare cît de cît comparabilă. Ele n-au avut cu toate acestea nici caracterul generalizat, nici cel sistematic și planificat al atrocităților maoiste; și totuși acest moment din istoria Chinei era el însuși excepțional de dramatic.

Examinarea comunismului chinezesc are o importanță dublă. Începînd cu 1949, regimul de la Beijing conducea aproape două treimi din omenirea plasată sub drapelul roșu. După dispariția URSS-ului (1991) și decomunizarea Europei de Est, este vorba de nouă zecimi; este destul de evident că soarta rămășițelor răzlețe ale „socialismului real" depinde de ce se va alege din comunismul chinezesc. De altminteri, China joacă rolul unei „a doua Rome" a marxism-leninismului, în mod deschis de cînd cu ruptura chino-sovietică din 1960 și în fapte începînd cu perioada de instalare în „zona eliberată" din Yan'an (1935–1947) după Marșul cel Lung: comuniștii coreeni, japonezi, vietnamezi au venit uneori să se refugieze aici și să găsească noi resurse. Dacă regimul lui Kim Ir Sen este anterior triumfului Partidului Comunist Chinez (PCC) și își datorează existența ocupației sovietice, supraviețuirea sa ține în timpul războiului din Coreea de intervenția în noiembrie 1950 a unui milion de „voluntari" chinezi înarmați. Modalitățile de represiune în Coreea de Nord sînt îndatorate profund „modelului" stalinist, dar din maoism (care începînd cu Yan'an se confundă totalmente cu comunismul chinezesc), șeful de la Phenian reține „linia de masă" (încadrare și mobilizare duse la extrem și constante ale totalității populației) și urmarea sa logică: insistența pe „educația permanentă" ca mijloc principal de control social. Kim îl parafrazează pe Mao cînd asigură: „Linia de masă constă în apărarea activă a intereselor maselor muncitoare, în educarea și reeducarea lor pentru a le strînge rîndurile în jurul partidului, în bazarea pe forța lor și în mobilizarea lor pentru îndeplinirea sarcinilor revoluționare."[3]

Influența este și mai evidentă asupra regimurilor comuniste asiatice de după 1949. Mai ales de cînd cu publicarea Memoriilor conducătorului vietnamez Hoang Van Hoan, trecut la Beijing[4], se știe că, începînd cu 1950 și pînă la acordurile de la Geneva (1954), foarte mulți consilieri chinezi încadrau trupele și administrația Viet-Min-ului și că vreo treizeci de mii de soldați de la Beijing, mai ales geniști, au asigurat între 1965 și 1970 înlocuirea trupelor nord-vietnameze plecate să lupte în Vietnamul de Sud. Generalul Vo Nguyen Giap, învingător la Dien Bien Phu, a recunoscut indirect în 1964 contribuția chinezească: „Începînd cu 1950, după victoria chinezească, armata noastră și poporul nostru au putut trage învățăminte prețioase de la Armata de eliberare a poporului chinez. Ne-am putut educa grație gîndirii militare a lui Mao Tzedun. A fost factorul important care a determinat maturizarea armatei noastre și a contribuit la victoriile noastre succesive."[5]

---

[3] Kim Il Sung (Kim Ir Sen), *Opere*, vol. 30, p. 498, citat în Oh Il-whan, *La Propagande et le contrôle de pensée: les facteurs de résistance du système communiste nord-coréen*, teză de doctorat în sociologie politică (nepublicată), Université Paris-X, 1994, p. 209.

[4] Hoang Van Hoan, *Une goutte d'eau dans le grand océan — Souvenirs révolutionnaires*, Paris, 1989.

[5] Cotidianul *Nhan Dan*, 7 mai 1964, citat în „Révolutionnaires d'Indochine", *Cahiers Léon Trotski*, nr. 40, decembrie 1989, pp. 119–120.

Partidul Comunist Vietnamez (PCV, numit pe atunci Partidul Muncii), la rîndul său, şi-a înscris în statut, începînd cu 1951: „Partidul Muncii recunoaşte teoria lui Marx, Engels, Lenin, Stalin şi gîndirea lui Mao Tzedun, adaptată la realitatea revoluţiei vietnameze, ca fundament teoretic al gîndirii sale şi ca ac magnetic indicîndu-i direcţia în toate activităţile lui."[6] Linia de masă şi reeducarea au fost aşezate în centrul sistemului politic vietnamez. *Zheng feng*-ul („reforma stilului de lucru"), elaborat la Yan'an, a supravegheat sub forma sa vietnameză *(chinh huan)* epurările feroce de la mijlocul anilor '50.[7] Cît despre Cambodgia khmerilor roşii (1975–1979), şi ea a fost mereu serios ajutată de Beijing şi a încercat să facă ceea ce lui Mao însuşi nu-i reuşise, reluînd mai ales mitul voluntarist al Marelui Salt Înainte. Toate aceste regimuri, asemenea celui al lui Mao, au fost puternic marcate de originea lor războinică (mai puţin pronunţată în Coreea de Nord, chiar dacă Kim s-a lăudat cu pretinsele lui vitejii de luptător de gherilă antijaponez), prelungită cu o militarizare permanentă a societăţii (mai puţin pronunţată în China: ea nu este o „linie de front"). Frapează faptul că locul central ocupat de poliţia politică în sistemul sovietic îi revine mai degrabă armatei, uneori însărcinată direct cu represiunea.

O tradiţie a violenţei?

Din timpul vieţii, atotputernicia lui Mao Tzedun l-a făcut să fie adesea tratat ca „împărat roşu". Ceea ce se ştie acum despre caracterul lui bizar şi de un egocentrism feroce, despre răzbunările sale criminale, despre viaţa depravată dusă pînă în ultimele-i zile[8] nu face decît să faciliteze asimilarea lui cu despoţii care au condus în Ţara de Mijloc. Şi totuşi violenţa erijată în sistem de guvernare contemporană depăşeşte de departe o tradiţie naţională care a fost oricum, numai liberală nu.

Nu că n-ar fi cunoscut şi China, în numeroase rînduri, prurite sîngeroase. S-a utilizat în general, ca şi în alte părţi ale lumii, vectorul religiei, inseparabilă aici de o *Weltanschauung*, o viziune globală asupra universului. Ceea ce desparte cele două mari tradiţii chinezeşti — confucianismul şi daoismul — sînt mai puţin divergenţele teoretice, opoziţiile *terme à terme*, cît insistenţa, de partea lui Confucius, pe societate şi elementul raţional şi, de partea lui Lao Zi, promotor al lui Dao, pe individ şi pe elementul intuitiv, sensibil, chiar iraţional. Or, fiecare chinez sau aproape fiecare poartă în el, dozate diferit, aceste două faţete ale sinităţii. Se întîmplă, în momentele de criză, la cei mai dezmoşteniţi, la cei mai dezorientaţi, ca a doua faţetă să-i cucerească complet şi să pornească la asaltul bastionului celei dintîi: piramida ştiutorilor de carte, adică statul. Numeroase insurecţii au fost inspirate de sectele apocaliptice şi mesianice: Turbanele galbene în 184,

---

[6] *Ibid.*, p. 119.

[7] Georges Boudarel, „L'idéocratie importée au Vietnam avec le maoïsme", în *La Bureaucratie au Vietnam — Vietnam-Asie-Débat no. 1*, L'Harmattan, Paris, 1983, pp. 31–106.

[8] Li Zhi Sui (medicul său personal), *La vie privée du Président Mao*, Plan, Paris, 1994.

revolta maitreyistă a lui Faqing în 515, rebeliunea maniheistă[9] a lui Fang La în 1120, Lotusul alb în 1351, Opt trigrame în 1813 etc.[10] Mesajul acestor mişcări este destul de similar: el sincretizează daoismul şi budismul popular şi îl pune adesea în prim-plan pe Maitreya, acel Buddha al viitorului a cărui venire luminoasă, mîntuitoare, iminentă trebuie să se săvîrşească în catastrofa universală a „lumii vechi". Cei fideli, elită aleasă, trebuie să ajute la realizarea profeţiei şi îi aşteaptă mîntuirea. Orice legătură contingentă trebuie ruptă, inclusiv legătura familială: după cronica dinastiei Wei, în 515, „taţii, fiii şi fraţii nu se mai recunosc unii pe alţii"[11].

Or, în China, ansamblul moralităţii se sprijină pe respectarea obligaţiilor familiale: dacă acestea sînt înlăturate, totul este permis. Familia de suplinire care devine atunci secta îşi supune total individul. Restul umanităţii este promis infernului din lumea de dincolo — şi morţii violente din lumea de aici. Uneori (ca în 402), oficialii sînt tăiaţi în bucăţi şi, dacă soţiile şi copiii lor refuză să-i mănînce, sînt sfîrtecaţi şi aceştia; în 1120, masacrul pare să se fi extins asupra a milioane de persoane.[12] Toate valorile sînt inversate: conform unei proclamaţii din 1130, „a omorî oameni înseamnă a împlini *dharma* (legea budistă)"[13]; uciderea este un act de compasiune, căci eliberează spiritul; furtul duce la micşorarea diferenţelor; sinuciderea e o fericire de invidiat; cu cît propria moarte este mai oribilă, cu atît mai mare va fi recompensa: conform unui text din veacul al XIX-lea, „moartea prin tăiere lentă în bucăţi va asigura intrarea în Cer în veşmînt roşu-aprins"[14]. Este greu de evitat comparaţia, sub anumite aspecte, a acestor cruzimi vechi ce au avut loc de-a lungul mileniilor cu mişcările revoluţionare asiatice ale secolului nostru. Ele nu ajung pentru a explica multe dintre caracteristici, dar ajută să se înţeleagă cum de au triumfat uneori şi de ce violenţa care le-a însoţit a putut părea multora, pentru un moment, normală, ba chiar banală.

Izolarea este puternică şi explică faptul că, în definitiv, ordinea n-a fost decît rareori tulburată: vizitatorii europeni din Evul Mediu şi cei din Epoca Luminilor au fost extraordinar de frapaţi — şi de seduşi — de Marea Pace emblematică a bătrînului imperiu. Confucianismul, doctrină oficială predată pînă în cele mai îndepărtate cătune, făcea din Bunăvoinţă virtutea cardinală a suveranului şi înţelegea să modeleze statul după familie. Ce se poate desemna fără anacronism drept *principii umaniste* dezaprobă recurgerea la masacru şi valorifică viaţa umană. Şi o face din timpuri străvechi. Pentru a ne mărgini la gînditorii consideraţi canonici de-a lungul celor vreo douăzeci şi una de veacuri de imperiu, îl vom evoca mai întîi pe filozoful chinez Mo Ti (aprox. 479–381 *a. Chr.*), care condamnă astfel

[9] Inspirată din religia antică a Iranului premusulman.

[10] Pentru aceasta şi cele ce urmează îi sînt îndatorat lui Richard Shek, „Sectarian Eschatology and Violence", în Jonathan N. Lipman şi Stevan Harrell, *Violence in China — Essays in Culture and Counterculture*, State University of New York Press, 1990, pp. 87–109.

[11] *Ibid.*, p. 101.

[12] *Ibid.*, p. 104.

[13] *Ibid.*, p. 105.

[14] *Ibid.*, p. 106.

războiul de agresiune: „Dacă un homicid simplu este considerat o crimă, în timp ce un homicid multiplu, cum este cel care constă în a ataca o altă ţară, este lăudat ca o acţiune bună, poate asta să însemne a şti să distingi binele de rău?“[15] În faimoasa lucrare *Art de la guerre* de Sun Tzu (cca 500 *a. Chr.*), se spune: „Războiul este asemănător focului; cei care nu vor să depună armele pier prin arme.“[16] Este convenabil să te baţi cu economie, în cel mai scurt timp posibil şi vărsînd cît mai puţin sînge: „Nu s-a văzut niciodată ca un război prelungit să fie profitabil vreunei ţări... a repurta o sută de victorii în o sută de bătălii nu este culmea iscusinţei... Cel care se pricepe cum să-şi înfrîngă duşmanii triumfă înainte ca ameninţările acestora să se concretizeze.“[17] A-ţi economisi forţele este esenţial, dar nu trebuie nici să te laşi dus de val şi să-ţi extermini adversarul: „A captura armata inamică este mai bine decît a o distruge... Nu încurajaţi crima.“[18] Trebuie văzut aici mai puţin o proclamaţie morală, cît o considerare a oportunităţii: masacrele şi atrocităţile provoacă ura şi energia disperării la adversar, care poate profita spre a întoarce situaţia în favoarea sa. De altfel, pentru învingător, „politica cea mai bună este de a lua statul intact; a-l anihila nu este decît o ultimă soluţie în caz extrem“[19].

Raţionament tipic pentru marea tradiţie chinezească (ilustrată în mod cu totul particular prin confucianism): principiile etice nu sînt derivate dintr-o viziune transcendentală, ci dintr-un pragmatism legat de armonia şi eficacitatea funcţionării societăţii. Acesta nu le conferă, fără îndoială, decît mai multă eficacitate. Iar celălalt „pragmatism“ — cel al juriştilor — care, contemporan cu Confucius şi cu Sun Tzu, insistă din contră asupra necesităţii ca statul să-şi afirme atotputernicia prin terorizarea societăţii, dovedeşte ineficacitatea sa fundamentală în a o face pe aceasta să funcţioneze în ora ei de glorie: scurta dinastie Qin din secolul al III-lea *a. Chr.* Deşi lucrurile pot varia enorm de la o domnie la alta, acest tip de arbitrar mai curînd se diminuează, mai ales începînd cu dinastia Song de Nord (960–1127): exilul printr-un mers îndelung într-un loc îndepărtat — care nu exclude reintrarea în graţii — devine pedeapsa cea mai curentă pentru funcţionarul care-şi atrăsese dezaprobarea. În vremea dinastiei Tang, în anul 654, fusese emis un cod penal mai uman, acordînd mai mult spaţiu atît intenţiei, cît şi căinţei şi suprimînd responsabilitatea familială automată în cazurile de rebeliune; procedura care preceda execuţia capitală a devenit mai lungă şi complexă, iar unele dintre pedepsele cele mai oribile au fost abolite; s-a instituit un sistem de apel.[20]

Violenţa de stat apare în ansamblu limitată şi controlată. Istoriografia chineză este oripilată de soarta celor 460 de învăţaţi şi administratori îngropaţi de vii de către „primul împărat“, Qin Shi (221–210 *a. Chr.*). Acesta, luat în mod explicit ca

[15] Citat în Sun Tzu, *L'Art de la guerre*, Flammarion, Paris, 1972, p. 45 (Introducere de Samuel Griffith).

[16] *Ibid.*, p. 103.

[17] *Ibid.*, p. 108.

[18] *Idem.*

[19] *Ibid.* şi p. 105.

[20] Danielle şi Vadime Elisseeff, *La Civilisation de la Chine classique*, Arthaud, Paris, 1981, p. 296.

model de Mao — lucid în cinismul său —, a pus să fie arsă toată literatura clasică (și simplul fapt de a evoca asta era pasibil de pedeapsa capitală), a condamnat la moarte sau deportat vreo 20 000 de nobili de țară și a sacrificat zeci dacă nu sute de mii de vieți pentru construirea primului Mare Zid. Cu dinastia Han (206 *a. Chr.*–220 *p. Chr.*), confucianismul va opera dimpotrivă o întoarcere în forță și imperiul nu va mai cunoaște nici asemenea tiranie, nici masacre foarte frecvente. Ordinul este aspru, justiția severă, dar, în afara momentelor marilor insurecții sau invazii străine (din păcate destul de dese), viața omenească este de fapt mai bine garantată decît în majoritatea celorlalte state antice, inclusiv cele din Europa medievală sau modernă.

Desigur, aproape trei sute de capete de acuzare erau pasibile de pedeapsa cu moartea sub dinastia pacifistă Song, în secolul al XII-lea, dar fiecare condamnare trebuia să fie în principiu verificată și contrasemnată de împărat. Războaiele se soldau în mod curent cu sute de mii de morți și supramortalitatea finală a fost înzecită prin efectul epidemiilor, al inaniției, al creșterii apelor (să ne gîndim la abaterile catastrofale ale cursului inferior — îndiguit — al Fluviului Galben) și al dezorganizării transporturilor pe care o induceau conflictele. Revolta taipinilor și represiunea ei (1851–1868) au fost astfel răspunzătoare de *douăzeci pînă la o sută de milioane de morți*, populația Chinei scăzînd în orice caz de la 410 milioane în 1850 la 350 de milioane în 1873.[21] Însă doar o parte infimă a acestor victime poate fi considerată că a fost masacrată în mod efectiv și intenționat (în jur de un milion, fără îndoială, sub taipini)[22]. Era vorba în orice caz de o perioadă extraordinar de agitată, marcată de nenumărate rebeliuni foarte ample, de agresiuni repetate ale sistemelor imperialiste occidentale și de disperarea crescîndă a unei populații pauperizate. Într-un context asemănător au trăit, din nefericire, cele două, trei sau patru generații care au precedat revoluționarii comuniști. Acesta i-a obișnuit cu un nivel de violență și de dezintegrare a valorilor neobișnuit în decursul îndelungatei istorii chineze.

Și totuși China primei jumătăți a secolului XX nu anunța, în cantitate sau modalitate, dezlănțuirile maoismului triumfător. Dacă revoluția din 1911 a fost destul de puțin dramatică, cei șaisprezece ani care au urmat, înainte de semistabilizarea impusă de regimul Gomindanului, au cunoscut un anumit număr de masacre. Așa a fost de exemplu cazul în focarul revoluționar care era Nanjing unde, din iulie 1913 pînă-n iulie 1914, dictatorul Yuan Shikai a pus să fie executate mai multe mii de persoane.[23] În iunie 1925, poliția de concesiuni străine din Canton a omorît 52 de participanți la o manifestație muncitorească. În mai 1926, la Beijing, 47 de studenți pacifiști au pierit în timpul unei manifestații antijaponeze. În primul rînd în aprilie–mai 1927 la Shanghai, apoi însă și în celelalte

---

[21] John K. Fairbank, *La Grande Révolution chinoise 1800–1989*, Flammarion, Paris, 1989 (tradusă din engleză), p. 126.

[22] Estimare făcută plecînd de la Jen Yu-wen, *The Taiping Revolutionary Movement*, Yale University Press, New Haven, 1973.

[23] Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco, Jürgen Domes (dir.), *La Chine au XXe siècle* (vol. I, *D'une révolution à l'autre 1895–1949*), Fayard, Paris, 1989, p. 125.

mari oraşe din est, mii de comunişti au fost executaţi de către coaliţia originală care-l unea pe şeful noului regim, Cian Kai-Şî, cu societăţile secrete ale lumii interlope locale. *Condiţia umană* a lui André Malraux descrie caracterul atroce al unor execuţii, în cazanul unei locomotive. Dacă se pare că primele episoade ale războiului civil opunînd comuniştii şi naţionaliştii nu ar fi fost însoţite de masacre de foarte mare amploare, cum n-a fost nici Marşul cel Lung (1934–1935), japonezii au comis însă miriade de atrocităţi între 1937 şi 1945 în partea vastă ocupată de ei în China.

Mult mai ucigătoare decît majoritatea acestor acte au fost perioadele de foamete din 1900, 1920–1921 şi 1928–1930, care au lovit toate nordul şi/sau nord-vestul ţării, mai expuse secetei: a doua foamete a dus la moartea unei jumătăţi de milion de oameni, a treia — a două pînă la trei milioane.[24] Dar dacă cea de-a doua a fost agravată prin dezorganizarea transporturilor legată de războaiele civile, nu se poate spune că aici ar fi existat vreun oarecare „complot al foametei" şi deci nu se poate vorbi de masacru. Altfel stau lucrurile în cazul Henanului, unde au murit de inaniţie, în 1942–1943, între două şi trei milioane de oameni (mai mult de un locuitor din douăzeci) şi s-au descoperit acte de canibalism. Deşi recoltele fuseseră dezastruoase, nici o reducere de impozit n-a fost acordată de guvernul central din Chongqing şi un mare număr de ţărani s-au văzut deposedaţi de toate bunurile lor. Prezenţa frontului nu rezolva nimic: ţăranii erau supuşi, fără nici o plată, unor corvezi ca săparea unui şanţ de cinci sute de kilometri lungime contra carelor de luptă, ce s-a dovedit a fi inutil.[25] Avem aici o prefigurare a anumitor greşeli ale Marelui Salt, chiar dacă războiul putea să constituie, în Henan, o scuză parţială. În orice caz, resentimentul ţăranilor a fost imens.

Atrocităţile cele mai numeroase şi, luate împreună, cu siguranţă cele mai criminale s-au derulat fără zgomot mult şi au lăsat puţine urme: era vorba despre săraci (sau semisăraci) luptîndu-se cu alţi săraci, la distanţă de cele cîteva axe mari, în oceanul reprezentat de satele Chinei. Printre aceşti ucigaşi pe termen scurt se găseau nenumăraţi tîlhari care, adunaţi uneori în bande redutabile, îi jefuiau, îi extorcau de bani, îi jupuiau şi îi ucideau pe cei care rezistau sau pe ostaticii lor, atunci cînd răscumpărarea întîrzia. Cînd criminalii erau prinşi, ţăranilor le plăcea să ia parte la omorîrea lor... Dar soldaţii constituiau adesea o calamitate mai mare decît banditii cu care trebuiau să se bată: o petiţie venind de la Fujian cerea, în 1932, retragerea forţelor zise de ordine „în aşa fel, încît să nu mai avem să ne războim decît cu banditii"[26]. În aceeaşi provincie, în anul 1931, cea mai mare parte a unei trupe de 2 500 de soldaţi, care depăşiseră limitele în materie de jafuri şi de violuri,

---

[24] Roderick Mac Farquhar şi John K. Fairbank (dir.), *The Cambridge History of China*; vol. 14, *The People's Republic, Part 1 (1949–1965)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987, p. 371.

[25] John K. Fairbank şi Albert Feuerwerker (dir.), *The Cambridge History of China*; vol. 13, *Republican China 1912–1949, Part 2*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, pp. 605–606.

[26] *Ibid.*, p. 292.

fusese exterminată de țăranii revoltați. În 1926, cei din vestul provinciei Hunan, sub acoperirea asociației secrete a Lănciilor Roșii, se descotorosiseră astfel, se spune, de vreo cincizeci de mii de „soldați-bandiți" ai unui senior de război înfrînt. Cînd, în 1944, în aceeași regiune, japonezii au trecut la ofensivă, țăranii, care-și aminteau corvezile criminale ale anului precedent, au urmărit militarii învinși, îngropîndu-i uneori de vii: aproximativ 50 000 au pierit.[27] Și totuși acești soldați nu erau decît niște biete suflete, țărani ca și călăii lor, victime nefericite și îngrozite ale acestei înrolări care, după generalul american Wedemeyer, se abătea asupra sătenilor aidoma foametei sau inundației, făcînd mai multe victime.

Multe alte revolte, în general mai puțin violente, aveau ca obiect ceea ce era perceput drept niște hoții ale administrației: impozite pe pămînt, pe opiu, pe alcool, pe tăierea porcilor, corvezi, abuzuri de camătă, judecăți nedrepte... Dar țăranii își rezervau adesea loviturile cele mai crunte altor țărani: războaie sălbatice între sate, clanuri și societăți secrete făceau ravagii la țară și creau — cultul străbunilor asasinați contribuind și el aici — niște valuri nepotolite de ură. Astfel, în septembrie 1928, Micile Spade ale unui comitat din Jiangsu au masacrat două sute de Mari Spade și au dat foc la șase sate. De la sfîrșitul secolului al XIX-lea, estul Guangdongului era divizat între sate Drapele Negre și sate Drapele Roșii, de-o ostilitate violentă. În aceeași regiune, comitatul Puning a văzut clanul Lin urmărindu-i și ucigîndu-i pe toți cei care aveau ghinionul să poarte numele patronimic Ho, fără a excepta nici leproșii, adesea arși de vii, nici numeroși creștini. Aceste lupte nu erau niciodată politice sau sociale: micile notabilități locale își consolidau astfel influența. Adversarul era de multe ori imigrantul sau cel care trăia de cealaltă parte a rîului...[28]

O revoluție inseparabilă de teroare (1927–1946)

Și totuși cînd, în ianuarie 1928, locuitorii unui sat Drapel Roșu au văzut sosind o trupă fluturînd stindardul roșu-aprins, s-au raliat cu entuziasm unuia dintre primele „Soviete" chinezești, cel de la Hai Lu Feng, condus de P'eng P'ai. Comuniștii au avut grijă să mizeze pe echivoc, dar au știut cum să alimenteze prin discursurile lor colorate manifestările locale de ură și, în final, profitînd de coerența mesajului lor, să le atragă pentru țelurile lor, dînd, în același timp, frîu liber imboldurilor celor mai crude ale partizanilor lor neofiți. A existat astfel, cu patruzeci sau cincizeci de ani mai devreme, timp de cîteva luni din intervalul 1927–1928, un fel de prefigurare a momentelor celor mai dramatice ale Revoluției culturale sau ale regimului khmerilor roșii. Începînd cu 1922, mișcarea fusese pregătită de o agitație intensă întreținută de sindicatele țărănești suscitate de partidul comunist și culminase cu o polarizare puternică între „țăranii săraci" și „moșierii" denunțați fără încetare, deși nici conflictele tradiționale, nici măcar realitățile locale nu

---

[27] *Ibid.*, pp. 291, 293.
[28] *Ibid.*, pp. 294–297 și 312–314.

puneau în mod special în valoare această diviziune. Dar anularea datoriilor și abolirea arendei asigurau Sovietului un sprijin larg. P'eng P'ai a profitat spre a stabili un regim de „teroare democratică": poporul întreg era invitat la procesele publice ale „contrarevoluționarilor", osîndiți, aproape invariabil, la moarte; norodul participa la execuții, strigînd „omorîți, omorîți" la adresa Gărzilor Roșii preocupate să taie încetul cu încetul victima în bucăți, pe care uneori le găteau și le mîncau sau puneau familia să le mănînce, sub ochii condamnatului care încă mai trăia; toți erau invitați la banchete, unde își împărțeau ficatul și inima fostului moșier, și la mitinguri, unde oratorul vorbea în fața unui șir de țăruși împodobiți cu capetele proaspăt tăiate. Această fascinație în fața unui canibalism al răzbunării, pe care o vom regăsi în Cambodgia în perioada Pol Pot și care ar corespunde unui arhetip foarte vechi, larg răspîndit în Asia Orientală, a apărut deseori în momentele de paroxism ale istoriei Chinei. Astfel, într-o epocă de invazii străine, în 613, împăratul Yang (dinastia Sui) s-a răzbunat pe un rebel persecutîndu-i pînă și rudele cele mai îndepărtate: „Cei care au fost pedepsiți cel mai grav au trebuit să sufere osînda sfîșierii de către patru cai și expunerii capului într-o prăjină sau au fost sfîrtecați în bucăți, străpunși de săgeți. Împăratul a dat marilor demnitari ordinul de a înghiți bucată cu bucată carnea victimelor."[29] Marele scriitor Lu Xun, admirator al comunismului într-un moment în care acesta nu rima cu naționalism și antioccidentalism, scria: „Chinezii sînt canibali"... Mai puțin populare decît aceste orgii sîngeroase erau jafurile Gărzilor Roșii în 1927 în temple și împotriva vrăjitorilor religioși daoiști: cei fideli pictau în roșu idolii pentru a încerca să-i ocrotească, și P'eng P'ai a început să beneficieze de primele semne ale unei divinizări. Cincizeci de mii de oameni, printre care numeroși săraci, au fugit din regiune în timpul celor patru luni în care a domnit Sovietul.[30]

P'eng P'ai (împușcat în 1931) a fost adevăratul promotor al comunismului rural și militarizat, soluție recuperată de îndată de acel cadru comunist pînă atunci puțin marginal care era Mao Tzedun (el însuși de origine țărănească) și teoretizată în faimosul său *Raport asupra mișcării țărănești din Hunan* (1927). Această alternativă la mișcarea comunistă muncitorească și urbană, atunci în plină derută sub loviturile represiunii Gomindanului lui Cian Kai-Șî, s-a impus repede și a condus, din 1928, la prima dintre „bazele roșii", în munții Jinggang, la granițele dintre Hunan și Jiangxi. La răsăritul acestei provincii, consolidarea și extinderea principalei baze au autorizat la 7 noiembrie 1931 (ziua aniversară a Revoluției din Octombrie...) proclamarea unei Republici chineze a Sovietelor, al cărei Consiliu al Comisarilor Poporului era prezidat de Mao. Pînă la triumful din 1949, comunismul chinez va cunoaște multe prefaceri și eșecuri teribile, însă modelul este dat: concentrarea dinamicii revoluționare pe edificarea unui stat și concentrarea acestui stat, războinic prin natura lui, pe edificarea unei armate capabile, *in fine*, să le vină de hac armatei și statului „marionete" inamice — în speță guvernul central din Nanjing prezidat de Cian Kai-Șî. Nimic surprinzător, așadar, ca

[29] Tratatul juridic *Sui-zhou*, citat în Elisseeff, *op. cit.*, p. 264.
[30] Fairbank și Feuerwerk, *op. cit.*, pp. 307–322.

dimensiunea militară și represivă să fie primă — și întemeietoare — în însăși faza revoluționară: sîntem aici la o distanță bună de întîiul bolșevism rus, dar și mai departe de marxism: *prin intermediul bolșevismului*, redus la o strategie de luare a puterii și de consolidare a unui stat național-revoluționar, fondatorii PCC — și în special „capul lor gînditor", Li Dazhao — vor ajunge la comunism, în 1918–1919.[31] Pretutindeni unde triumfă PCC se instalează socialismul de cazarmă (și cel al instanțelor excepționale, și cel al plutoanelor de execuție). Hotărît lucru, P'eng P'ai furnizase modelul.

O parte din originalitatea practicilor represive ale comunismului chinez vine din acest fapt mai întîi greu de perceput: „Marea Teroare" stalinistă din anii 1936–1938 a fost *precedată* de cea a Sovietelor chineze, responsabile conform anumitor estimări de 186 000 de victime *hors combats** numai la Jiangxi între 1927 și 1931.[32] Marea lor majoritate provine din rezistențele la reforma agrară radicală aplicată aproape imediat, la fiscalitatea grea și la mobilizarea tinerilor justificată prin necesități militare. Extenuarea și dezgustul populației sînt atît de mari încît, acolo unde comunismul s-a manifestat deosebit de radical (Mao a fost criticat în 1931 pentru excesele sale teroriste care îndepărtau populația; acest lucru a fost folosit de adversarii lui spre a-l face să-și piardă provizoriu conducerea) și unde cadrele de origine locală au fost marginalizate (de exemplu în jurul „capitalei" sovietice, Ruijin), ofensiva forțelor de la Nanjing nu se lovește decît de o rezistență slabă. Ea este mai vie și uneori victorioasă în „bazele" mai tîrzii, mai autonome și ale căror cadre au profitat de pe urma lecțiilor dureroase ale politicii terorii.[33] Tensiuni analoage, pe care partidul comunist a învățat totuși să le regleze grație unei represiuni mai selective, mai puțin sîngeroase, vor fi găsite în baza din Shaanxi-ul de Nord centrată pe Yan'an. Presiunea fiscală exercitată asupra țăranilor este cumplită: 35% din recolte se prelevează în 1941, de patru ori mai mult decît în zonele deținute de Gomindan. Sătenii încep să dorească în mod deschis moartea lui Mao... Partidul reprimă, dar își micșorează pretențiile; el se ocupă la scară mare — însă fără a o mărturisi — de cultura și exportul opiumului care vor furniza pînă în 1945 între 26% și 40% din încasările publice ale bazei.[34]

Cum se întîmplă de atîtea ori în regim comunist, jafurile ale căror victime au fost militanții au lăsat cele mai adînci urme: știau să se exprime mai bine, și mai ales făceau parte din rețele care au subzistat adesea. Anumite conturi au fost reglate după decenii... Cadrele cele mai vizate sînt aproape invariabil acelea care au legăturile cele mai strînse cu populația în rîndurile căreia militează. Adversarii

---

[31] Cf. Roland Lew, *1949: Mao prend le pouvoir*, Complexe, Bruxelles, 1980.

* În afara luptelor *(n. t.)*.

[32] Jean-Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, Fayard, Paris, 1992, p. 47.

[33] Gregor Benton, „Under Arms and Umbrellas: Perspectives on Chinese Communism in Defeat", în Tony Saich și Hans Van de Ven, *New Perspectives on the Chinese Communist Revolution*, M. E. Sharpe, Armonk, 1995, pp. 131–133.

[34] Chen Yung-fa, „The Blooming Poppy under the Red Sun: The Yan'an Way and the Opium Trade", în Saich și Van de Ven, *op. cit.*, pp. 263–298.

lor, mai dependenți de aparatul central, le incriminează „localismul", care efectiv le duce frecvent la o anumită moderație, ba chiar la a discuta ordinele. Acest conflict ascunde însă un altul: militanții locali provin de multe ori din pături ale țărănimii cu oarecare stare și, în particular, din familii de proprietari funciari (care furnizează și partea esențială a științorilor de carte), ajunse la comunism pe baza unui naționalism radical. Militanții „centrali", soldații armatei „regulate" sînt foarte adesea recrutați dintre marginali, dintre declasați: bandiți, vagabonzi, cerșetori, militari fără soldă și, în ceea ce privește femeile, dintre prostituate. Mao a intenționat încă din 1926 să-i facă să joace un rol important în revoluție: „Acești oameni pot să se bată cu foarte mult curaj; conduși într-o manieră corectă, ei pot deveni o forță revoluționară."[35] El oare încă nu se asimila cu unul de-al lor, cînd, mult mai tîrziu, în 1965, i s-a prezentat ziaristului american Edgar Snow drept un „călugăr bătrîn rătăcind cu umbrela sa găurită pe sub stele"[36]? Restul populației, în afara unei minorități de opozanți hotărîți (și ei adesea membri ai elitei), se distinge mai cu seamă prin pasivitatea sa, prin „răceala" sa, spun conducătorii comuniști — inclusiv această „țărănime săracă și semisăracă" socotită a constitui baza de clasă a partidului comunist la țară... Declasații deveniți cadre, datorîndu-și întreaga existență socială partidului, avizi — într-un chip mai mult sau mai puțin confuz — de răzbunare și susținuți de Centru[37], tind spontan la soluțiile cele mai radicale și, în caz de eșec, la eliminarea cadrelor locale. Acest tip de contradicție va da încă seamă, după 1946, de avînturi cît se poate de sîngeroase ale reformei agrare.[38]

Prima mare epurare atestată, cea din 1930–1931, a distrus baza de la Donggu, în nordul Jiangxi-ului. Tensiunile descrise mai sus au fost agravate local de activitatea puternică a unei organizații politico-polițienești legate de dreapta Gomindanului, Corpul AB (de la „antibolșevic"), care a știut să cultive suspiciunile de trădare între membrii partidului comunist. Acesta a recrutat mult din rîndul societăților secrete; adeziunea în 1927 a șefului societății celor Trei Puncte a constituit o întărire decisivă. Mai întîi sînt executate numeroase cadre locale, apoi epurarea se îndreaptă spre Armata Roșie: sînt lichidați în jur de 2 000 din membrii săi. Cadre închise evadează, încearcă să ațîțe revolta contra lui Mao, „împăratul partidului", sînt invitate la negocieri, apoi arestate și omorîte. Armata a II-a, din care una dintre unități se răzvrătise, este dezarmată în întregime, iar ofițerii ei sînt exe-

[35] Citat în Yves Chevrier, *Mao et la révolution chinoise*, Casterman/Giunti, Florența, 1993, p. 65.

[36] François Godement, „La tourmente du vent communiste (1955–1965)", în Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco, Jürgen Domes (dir.), *La Chine au XXe siècle* (vol. 2, *De 1949 à aujourd'hui*), Fayard, Paris, 1990, p. 58.

[37] Acest termen vag îl desemnează pe cel care exercită puterea în partid; el corespunde numai parțial instanțelor oficiale, ale căror limite și capacități decizionale sînt instabile și care au anumiți membri ce pot fi uneori foarte marginalizați; invers, un „pensionar" fără funcție ca Deng Xiaoping a putut timp de un deceniu să rămînă adevăratul „număr unu".

[38] *Cf.* Benton, *cap. cit.*, și Lucien Bianco, „Peasant Responses to CCP Mobilization Policies, 1937–1945", în Saich și Van de Ven, *op. cit.*, pp. 175–187.

cutați. Persecuțiile decimează timp de peste un an cadrele civile și militare; victimele se numără cu miile. Din cele nouăsprezece înalte cadre locale, printre care întemeietorii bazei, douăsprezece au fost executate ca fiind „contrarevoluționari", cinci au fost ucise de Gomindan, unul a murit de boală și ultimul a părăsit regiunea și revoluția.[39]

Pe la începutul prezenței lui Mao la Yan'an, eliminarea fondatorului bazei, legendarul luptător de gherilă Liu Zhidan, pare să corespundă aceleiași scheme: arată un aparat central la fel de lipsit de scrupule, dar mai rațional în machiavelismul său. Responsabilul pare să fie acolo „bolșevicul" Wang Ming, „omul Moscovei", încă nemarginalizat în conducere și dornic să pună mîna pe trupele lui Liu. Acesta din urmă, încrezător, acceptă arestarea lui; deși torturat, nu-și mărturisește „trădarea"; atunci, principalii săi partizani sînt îngropați de vii. Zhou Enlai, adversar al lui Wang Ming, îl eliberează, însă cum Liu insistă să păstreze autonomia comandamentului său, este decretat ca fiind „inveterat de dreapta". Trimis pe front, va fi ucis, poate de un glonț în spate...[40]

Epurarea cea mai renumită din perioada dinainte de 1949 a început lovind în intelectualii comuniști cei mai sclipitori din Yan'an, în iunie 1942. După cum va repeta cincisprezece ani mai tîrziu, la scara întregii națiuni, Mao începe prin a autoriza, timp de două luni, o foarte mare libertate de critică. Apoi, brusc, toți militanții sînt „invitați" să „lupte", prin intermediul unui număr imens de mitinguri, contra lui Ding Ling, care denunțase formalismul egalității afirmate între bărbați și femei, și contra lui Wang Shiwei, care îndrăznise să reclame pentru artist libertatea de creație și de critică a puterii. Ding clachează, acceptă o autocritică abjectă și îl atacă pe Wang, care nu cedează. Exclus din partidul comunist, este închis și va fi executat în timpul evacuării provizorii a Yan'an-ului, în 1947. Dogma supunerii intelectualului față de elementul politic, dezvoltată în februarie 1942 în *Conversații despre artă și literatură* ale președintelui partidului, va avea de acum încolo valoare de lege. Ședințele de *zheng feng* se înmulțesc, pînă la obținerea supunerii. La începutul lui iulie 1943, procesul epurării cunoaște un nou avînt, se extinde, devine criminal. Sufletul damnat al acestei „Campanii de Salvare", considerat a proteja militanții contra propriilor neajunsuri, contra îndoielilor lor ascunse, este membrul Biroului Politic, Kang Sheng, așezat de Mao în iunie 1942 în fruntea unui inedit Comitet General de Studii, care trebuie să supervizeze Rectificarea. Această „umbră neagră", îmbrăcată în piele neagră, călărind un cal negru, însoțită de un cîine negru feroce, formată de NKVD-ul sovietic, a știut să organizeze prima „campanie de masă" autentică a Chinei comuniste: critici și autocritici generalizate, arestări selective ducînd la mărturisiri care au permis alte arestări, umiliri publice, bătăi, ridicare a gîndirii lui Mao, decretată infailibilă, la rang de unic punct sigur de sprijin. În timpul unui miting, Kang Sheng arată spre

[39] *Cf.* Stephen C. Averill, „The Origins of the Futian Incident", în Saich și Van de Ven, *op. cit.*, pp. 79–115.

[40] *Cf.* David E. Apter, „Discourse as Power: Yan'an and the Chinese Revolution", în Saich și Van de Ven, *op. cit.*, pp. 218–219.

asistență și declară: „Sînteți cu toții agenții Gomindanului... Procesul reeducării voastre va fi încă de lungă durată."[41] Arestările, torturile, decesele (vreo șaizeci, multe prin sinucidere, numai la Centru) se răspîndesc atît, încît îngrijorează conducerea partidului, tocmai atunci cînd Mao asigurase că „spionii erau la fel de numeroși ca firele de iarbă"[42]. La 15 august, „metodele ilegale" de represiune sînt suprimate, și la 9 octombrie, Mao, într-o întoarcere de 180 de grade cu care este familiarizat deja, proclamă: „Nu trebuie să omorîm pe nimeni; cei mai mulți nici n-ar fi trebuit să fie arestați."[43] Atunci, campania este întreruptă definitiv. În decembrie, într-o autocritică efectivă, Kang Sheng a trebuit să admită că, dintre cei ce fuseseră arestați, numai 10 % erau vinovați și că morții trebuiau reabilitați. Cariera lui va stagna pînă la izbucnirea Revoluției culturale, în 1966, iar în aprilie 1944 Mao, în fața unei adunări de cadre superioare, va trebui să se scuze și să se încline de trei ori ca omagiu adus victimelor inocente, înainte de a fi aplaudat. Încă o dată, extremismul lui spontan s-a lovit de o rezistență puternică. Dar amintirea terorii din 1943 a rămas neștearsă, din spusele celor care au trăit-o: ceea ce a pierdut Mao în popularitate, cîștigă în frică.[44]

Represiunea devine treptat tot mai sofisticată. Chiar dacă războiul (contra japonezilor, contra Gomindanului) este însoțit uneori de masacre teroriste făcînd mii de victime (3 600 în decursul a trei luni în anul 1940, într-o mică zonă din Hebei, asupra căreia se pune problema să se ia controlul)[45], asasinatul tinde să se individualizeze. Mai ales renegații sînt vizați, ceea ce corespunde și practicilor tradiționale ale societăților secrete: conform unui șef vechi de gherilă: „Noi omoram un mare număr de trădători, astfel încît poporul să nu aibă altă alegere decît aceea de a continua pe drumul revoluției."[46] Sistemul de detenție se dezvoltă și evită să recurgă la execuții la fel de des ca înainte. Încă din 1932, Sovietele din Jiangxi văzuseră înflorind stabilimentele de reeducare prin muncă, prevăzute ironic printr-o lege a Gomindanului. În 1939, condamnații la pedepse lungi sînt trimiși în Centrele de muncă și de producție, în timp ce unele instanțe nu în totalitate excepționale apar pe ici-pe colo. Interesul este triplu: a nu provoca dezafectarea populației prin pedepse prea cumplite, a beneficia de o forță disponibilă de muncă, a recupera noi credincioși printr-o reeducare deja savantă. Astfel au putut fi integrați în Armata Populară de Eliberare (APE), moștenitoare a Armatei Roșii Chineze, pînă și prizonieri ai războiului japonez și au putut fi utilizați împotriva lui Cian Kai-Și![47]

---

[41] Vladimirov (reprezentant al Cominternului la Yan'an), în Boudarel, *cap. cit.*, p. 56.

[42] Frederick C. Teiwes (și Warren Sun), „From a Leninist to a Charismatic Party: The CCP's Changing Leadership, 1937–1945", în Saich și Van de Ven, *op. cit.*, p. 372.

[43] *Ibid.*, p. 373.

[44] *Ibid.*, pp. 370–375; Apter, *cap. cit.*; Roger Faligot și Rémi Kauffer, *Kang Sheng et les services secrets chinois (1927–1987)*, Robert Laffont, Paris, 1987, pp. 186–206.

[45] Domenach, *op. cit.*, p. 48.

[46] Ye Fei, interviu din 1983, în Benton, *cap. cit.*, p. 138.

[47] Domenach, *op. cit.*, pp. 44–52.

Metodele maoiste la Yan'an, văzute de un stalinist sovietic

Disciplina de partid se întemeiază pe niște forme stupid de rigide de critică și autocritică. Președintele celulei este cel care decide ce persoană trebuie criticată și de ce. Este „atacat" în general un comunist de fiecare dată. Toată lumea ia parte. Nu te poți eschiva. „Acuzatul" nu are decît un singur drept: să se căiască pentru „greșelile" comise. Dacă se consideră nevinovat sau „își cere iertare" prea moale, atacul este reînnoit. Este un adevărat dresaj psihologic. [...] Am înțeles o realitate tragică. Această metodă crudă de coerciție psihologică pe care Mao o numește „purificare morală" a creat o atmosferă înăbușitoare în organizația partidului la Yan'an. Un număr considerabil de militanți comuniști s-au sinucis, au fugit ori s-au îmbolnăvit psihic... Metoda *zheng feng* corespunde principiului: „Fiecare trebuie să știe tot despre gîndurile intime ale celuilalt." Așa este directiva josnică și rușinoasă care guvernează fiecare reuniune. Tot ce există mai intim și mai personal este etalat fără jenă în public spre a fi examinat. Sub eticheta criticii și autocriticii, sînt inspectate gîndurile, aspirațiile și actele fiecăruia.[48]

Reformă agrară și epurări urbane (1946–1957)

Țara în care comuniștii acaparează puterea în 1949 nu este chiar un tărîm al blîndeții și armoniei. Violența și uneori masacrul constituie niște mijloace banale de a conduce și de a se opune sau de a-și încheia socotelile cu vecinii. Actele pe care le vom examina au avut deci un caracter de contraviolență, de ripostă la niște fărădelegi cît se poate de reale (una dintre victimele lui P'eng P'ai, magistrat local, pusese să fie executați vreo sută de țărani sindicaliști) și au fost cu siguranță percepute astfel de mulți săteni. Iată de ce se bucură această perioadă de o imagine excelentă, atît în istoria oficială postmaoistă (pînă în ajunul mișcării antidreapta din 1957, Cîrmaciul ar fi manevrat în esență timona cum trebuie), cît și în memoria multor martori, care în plus au beneficiat uneori direct (sau și-au imaginat astfel) de nenorocirile concetățenilor lor prea înstăriți. Aceasta explicînd-o pe larg pe cealaltă, comuniștii (inclusiv intelectualii comuniști) n-au fost atunci prea tare atinși de epurări. Și totuși este vorba despre valul cel mai sîngeros de represiune inițiat de Partidul Comunist Chinez: el se întinde asupra întregii țări. Prin amploarea, generalitatea și durata lui (există momente scurte de răgaz, însă aproape fiecare an are parte de lansarea unei noi „campanii de masă"), prin aspectul său planificat și centralizat, el face ca violența chinezească să realizeze un salt calitativ: „rectificarea" yan'aneză din 1943 fusese o repetiție generală, dar numai la scara unui canton îndepărtat din imensa țară. Față de anumite pături sociale, masacrele capătă un aspect de genocid pe care China nu-l cunoscuse pînă atunci, în orice caz nu la scară națională (mongolii înșiși nu devastaseră în secolul al XIII-lea decît nordul imperiului). Unele dintre aceste atrocități avuseseră loc în

---

[48] Vladimirov, în Boudarel, *cap. cit.*, pp. 55–56.

contextul unui război civil dur care ținuse trei ani: de exemplu, asasinarea a cinci sute de locuitori, în bună parte catolici, din orașul Siwanze, în Manciuria, în timpul cuceririi lui. De altfel, de îndată ce comuniștii au obținut un avantaj decisiv în 1948, au încetat să elibereze ca înainte, în scop de propagandă, masa prizonierilor adverși. Arestați acum cu sutele de mii și depășind repede capacitățile închisorilor suprapopulate, au fost primii deținuți ai noilor lagăre de reformă prin muncă (*laodong gaizao*, pe scurt *laogai*), care reuneau preocupările de reeducare și de contribuție la efortul războiului.[49] Dar *în timpul ostilităților propriu-zise* actele cele mai crunte au avut loc în spatele frontului, în afara oricărui context militar.

Satele: punere pe roate și inginerie socială

Spre deosebire de revoluția rusă din 1917, revoluția chineză din 1949 s-a propagat de la sate înspre orașe. Este deci logic ca epurările urbane să fi fost precedate de mișcarea de reformă agrară. Comuniștii aveau o lungă experiență în acest sens, după cum s-a văzut. Dar, pentru a realiza și apoi, de bine-de rău, a menține „frontul unit" antijaponez cu guvernul central al Gomindanului, lăsaseră deoparte, începînd din 1937, acest punct fundamental din programul lor. Doar după înfrîngerea niponă au reinițiat mișcarea, în contextul declanșării, în 1946, a războiului civil care avea să-i aducă la putere. Mii de echipe de agitatori profesioniști, de preferință străini de regiune pentru a se evita să fie implicați prin solidaritățile de habitat, de clan și de societate secretă, au fost lansate din sat în sat, pretutindeni în „zonele eliberate" de APE. O dată cu înaintarea acesteia, mișcarea se va extinde puțin cîte puțin pînă la granițele meridionale și occidentale (Tibetul nefiind inclus deocamdată).

Să nu ne înșelăm: în adevărata revoluție agrară care va zdruncina din temelii, unul după altul, sutele de mii de sate chinezești, ar fi la fel de eronat să vedem doar manipularea venită de sus, cum ar fi să ne imaginăm, în mod naiv, că partidul comunist s-ar fi mulțumit să răspundă la „voința maselor"[50]. Acestea aveau suficiente motive să se simtă nefericite și să-și dorească schimbări. Iar unul dintre dezechilibrele strigătoare la cer era inegalitatea dintre țărani: astfel, în satul din Curba cea Lungă (Shanxi) de unde a urmărit William Hinton revoluția[51], 7% din țărani aveau în posesie 31% din pămînturile cultivabile și 33% din animalele de tracțiune. O anchetă națională din 1945 atribuie unui procent de 3% din notabilii rurali în medie 26% din pămînturi.[52] Inegalitatea proprietății se dublase prin efectul cametei (între 3% și 5% pe lună, pînă la 100% pe an)[53], cvasimonopol al celor mai bogați locuitori rurali.

Cei mai bogați sau pur și simplu cei mai puțin săraci? Dacă în regiunile de coastă din sud se semnalează proprietăți de mai multe sute de hectare, majoritatea

---

[49] Domenach, *op. cit.*, pp. 52–55.

[50] Aceasta a fost de exemplu teza lui Jack Belden — care a furnizat totuși indicații mergînd în sens contrar — într-una dintre primele mărturii asupra revoluției chineze, *China Shakes the World*, Pelican, Harmondsworth, 1973 (ediția I, 1949).

[51] William Hinton, *Fanshen*, Plon, Paris, 1971 (tradus din engleză).

[52] Alain Roux, *La Chine populaire, tome 1 (1949–1966)*, Éditions sociales, Paris, 1983, p. 81.

[53] *Ibid.*, p. 82.

dintre foarte modeștii „moșieri" se mulțumesc cu două pînă la trei hectare: la Curba cea Lungă (1200 de locuitori), cel mai bogat de-abia ajunge la zece hectare. În afară de aceasta, limitele dintre grupurile de țărani sînt foarte puțin nete, marea majoritate a sătenilor făcînd parte din păturile intermediare între nevoiașii fără pămînt și proprietarii care nu trăiesc în principal din munca lor. Prin raport cu contrastele sociale extreme pe care le-au cunoscut satele din estul Europei pînă în 1945 și pe care America Latină le cunoaște și astăzi, se poate estima că societatea rurală chineză era *relativ* egalitară. Și, s-a mai spus, conflictele dintre bogați și săraci erau departe de a constitui una dintre principalele cauze ale răscoalei. Ca în 1927 la Hai Lu Feng, comuniștii — și mai întîi Mao însuși — au făcut pe inginerii socialului: era vorba de a polariza, destul de artificial, grupuri rurale definite și delimitate mai curînd în mod arbitrar (existau cote, fixate de aparat, care trebuiau respectate: între 10% și 20% de „privilegiați", conform zonelor și meandrelor politicii centrale), pentru a decreta apoi că în această polarizare rezida cauza aproape unică a nefericirii țăranilor. Calea fericirii era de-atunci ușor de găsit...

Agitatorii au început deci prin a repartiza țăranii în patru grupuri: săraci, semisăraci, de mijloc și bogați — cei excluși din clasament fiind, cu mai multe sau mai puține argumente, decretați „moșieri" și, în condițiile existente, oameni care trebuie distruși. Uneori, în lipsa unui criteriu foarte net de discriminare și întrucît cei mai săraci prinseseră gustul, li s-au adăugat, adesea dincolo de consemnele partidului (e drept că ele variau...), țăranii bogați. Dacă destinul micilor notabili rurali era trasat clar de la început, calea aleasă pentru a-l împlini a fost întortocheată, deși cu siguranță cea mai eficace din punct de vedere politic: era necesar, într-adevăr, să se realizeze participarea „maselor largi", măcar pentru a le „muia", pentru a le face ca, de-acum înainte, să se teamă de înfrîngerea comuniștilor și, pe cît posibil, să li se dea iluzia liberului arbitru, noua putere nefăcînd decît să le susțină și apoi să le aprobe deciziile. Iluzie, în mod incontestabil: căci pretutindeni, aproape simultan, procesul și rezultatul sînt aceleași, în vreme ce condițiile concrete variază enorm în funcție de sate și de regiuni. Știm astăzi ce eforturi imense a antrenat mizanscena decorului „revoluției țărănești" pentru militanți, întotdeauna gata să utilizeze teroarea spre a smulge mai rapid consimțămîntul: în timpul războiului, destul de mulți tineri au preferat să fugă înspre zonele deținute de japonezi decît să se înroleze în APE. Țăranii, întotdeauna apatici în masa lor și adesea supuși proprietarilor pînă la punctul de a continua să le verse clandestin arendele lor tradiționale după reducerea acestora (ca prolog la reformă) de către noua putere, au fost departe de a adera la idealurile partidului comunist pe o bază socială. Între ei, agitatorii îi clasau conform poziției lor politice: activiști, de rînd, retrograzi, susținători ai proprietarilor. Apoi, de bine-de rău, le lipeau grupurilor sociale oficiale aceste categorii în frunte, culminînd cu un fel de sociologie *à la* Frankenstein, de asemenea influențată de nenumărate certuri particulare și de dorințe greu de mărturisit (de exemplu, descotorosirea de un soț incomod)[54]. Clasificarea putea fi revizuită după bunul plac: pentru a încheia mai repede redistribuirea pămînturilor, autoritățile din Curba cea Lungă au făcut deodată să treacă

[54] Bianco, *cap. cit.*

numărul familiilor de țărani săraci de la 95 (din 240) la 28![55] Cît despre cadrele comuniste, civilii erau în general clasați ca „muncitori", militarii ca „țărani săraci" sau „semisăraci", cînd de fapt majoritatea provenea din păturile privilegiate...[56]

Elementul-cheie al reformei agrare a fost „mitingul resentimentului": în fața satului adunat apar proprietarul sau proprietarii, adesea numiți „trădători" pentru a „cîntări cu bătaie" (sînt amalgamați destul de sistematic cu colaboratorii autentici ai ocupantului japonez, „uitîndu-se" suficient de repede — cu excepția începutului, în 1946 — că țăranii săraci greșiseră și ei). Fie din teamă față de niște personaje ieri încă puternice, fie din conștiința unei anumite nedreptăți, lucrurile demarează de multe ori greu și militanții trebuie atunci să pună și ei umărul, maltratînd fizic acuzații și umilindu-i; atunci, în general, unirea oportuniștilor și a celor care au resentimente față de ei face ca denunțurile să izbucnească și temperatura să urce; ținînd cont de tradițiile violenței țărănești, nu este apoi foarte dificil să se ajungă la condamnarea la moarte a proprietarilor (însoțită evident de confiscarea averii lor), executată frecvent pe loc, cu participarea mai mult sau mai puțin activă a țăranilor. Dar cadrele caută de obicei, fără a reuși întotdeauna, să-l aducă pe condamnat în fața justiției capitalei de provincie, pentru ca sentința să fie confirmată. Acest teatru al ororilor, unde fiecare își joacă rolul la perfecție și cu o convingere tardivă dar reală, inaugurează „mitingurile de luptă" și alte ședințe de autocritică pe care, neîncetat, *toți* chinezii le-au îndurat sau i-au obligat pe alții să le îndure, cel puțin pînă la moartea conducătorului suprem, în 1976. El arată marea înclinație, tradițională în China, față de ritualism și conformism, de care o putere cinică poate uza și abuza în voie.

Nici un fel de date precise nu ne permit să determinăm numărul victimelor, dar, cum se pare că „trebuia" să existe cel puțin una pe sat[57], un milion constituie pesemne un minimum, majoritatea autorilor căzînd de acord asupra unei cifre între două și cinci milioane de morți.[58] În plus, între patru și șase milioane de „culaci" chinezi au plecat să contribuie la umplerea a nouă *laogai* nou-nouțe, și fără îndoială că un număr dublu a fost plasat, pentru durate variabile, „sub controlul" autorităților locale: supraveghere constantă, sarcini dintre cele mai dure, persecuții în caz de „campanie de masă".[59] Au existat în total cincisprezece uciși în Curba cea Lungă, ceea ce ne-ar duce, prin extrapolare, la o cifră foarte ridicată. Dar procesul de reformă începuse acolo devreme; or, după 1948, anumite excese fuseseră îndepărtate. Ele loviseră cît se poate de dur Curba cea Lungă: masacru al întregii familii a președintelui asociației catolice locale (și biserica este închisă), bătăi și confiscare a bunurilor țăranilor săraci care se solidarizaseră cu unii bogați, cercetare a „originilor feudale" de-a lungul a trei generații (ceea ce nu lăsa

---

[55] Hinton, *op. cit.*, pp. 649–651.

[56] Lynn T. White III, *Policies of Chaos: The Organizational Causes of Violence in China's Cultural Revolution*, Princeton University Press, Princeton, 1989, p. 82.

[57] A. Doak Barnett și Ezra Vogel, *Cadres, Bureaucracy and Political Power in Communist China*, Columbia University Press, New York, 1967, p. 228.

[58] Domenach, *op. cit.*, p. 71; Claude Aubert, „Économie et société rurales", în Bergère *et al.* (1990), *op. cit.*, p. 150.

[59] Domenach, *op. cit.*, pp. 70–72.

aproape pe nimeni la adăpostul unei „recalificări“ funeste), chinuri de moarte pentru a se afla amplasamentul unei comori mitice, interogatorii sistematic însoțite de torturi cu fierul roșu, extindere a persecuțiilor asupra familiilor celor executați, scormonire și distrugere a mormintelor lor, samavolnicia unui cadru, fost bandit, catolic renegat, care forțează o fată de paisprezece ani să se mărite cu fiul lui și declară cui vrea să audă: „Cuvîntul meu este lege și cel pe care-l condamn la moarte trebuie să moară.“[60] În cealaltă extremitate a Chinei, la Yunnan, tatăl lui He Liyi, polițist al fostului guvern, este catalogat pentru această unică rațiune drept „moșier“. În calitate de funcționar, e condamnat imediat la muncă silnică; în 1951, în momentul de vîrf al reformei agrare locale, este expus dintr-un sat într-altul ca „dușman de clasă“, apoi condamnat la moarte și executat, fără să i se poată reproșa ceva anume. Fiul său cel mare, un militar care provocase o mișcare de raliere a soldaților Gomindanului la APE și fusese felicitat în mod oficial pentru aceasta, este totuși etichetat „reacționar“ și pus „sub control“.[61] Toate astea, o repetăm, par să fi avut totuși asentimentul majorității sătenilor care-și puteau împărți apoi pămînturile expropriaților. Unii, pentru un motiv sau altul (adesea de ordin familial), se simt atinși de aceste execuții atît de frecvent arbitrare; dorința lor de răzbunare va găsi uneori o cale ocolită de exprimare, în timpul Revoluției culturale, inclusiv sub forma unui ultraradicalism contra noului *establishment*.[62] Masacrul țapilor ispășitori nu va fi culminat deci în această unanimitate țărănească îndărătul partidului „justițiar“ la care năzuia conducerea partidului comunist.

Obiectivele reale ale acestei ample mișcări sînt într-adevăr înainte de toate politice, apoi economice și numai în ultimă instanță sociale. Dacă 40% din pămînturi au fost redistribuite, micul număr al privilegiaților rurali și, mai cu seamă, extrema densitate a majorității satelor au făcut astfel încît țăranii săraci să nu obțină prea multă îndestulare: după reformă, exploatarea medie a pămîntului nu era încă decît de 0,8 hectare.[63] Alte țări din zonă (Japonia, Taiwan, Coreea de Sud) au îndeplinit cu succes, în aceeași perioadă, reforme agrare la fel de radicale, în zone rurale mai curînd inegal dezvoltate la început. Din cîte știm, n-a existat nici un singur mort, iar expropriaților li s-a acordat o indemnizație mai mult sau mai puțin satisfăcătoare. Violența cumplită a echivalentului chinezesc nu țintea deci reforma propriu-zisă, ci acapararea totală a puterii de către aparatul comunist: selecționarea unei minorități de activiști, destinați să devină militanți sau cadre; „pactul de sînge“ cu masa sătenilor, implicați în execuții; demonstrația — față de recalcitranți și față de cei care manifestau lipsă de interes — aptitudinii partidului comunist de a face uz de teroarea extremă. Aceasta permitea, în cele din urmă, să se ajungă la o cunoaștere intimă a funcționării și a relațiilor din interiorul satu-

---

[60] Hinton, *op. cit.*, p. 285. Să notăm că Hinton se arată în fond *foarte favorabil* comunismului chinezesc. Dar este un martor remarcabil, iar el însuși e agricultor (în Statele Unite).

[61] He Liyi (cu Claire Anne Chik), *Mr China's Son — A Villager's Life*, Westview, Boulder, 1993, pp. 52–54.

[62] Richard Masden, „The Politics of Revenge in Rural China during the Cultural Revolution“, în Lipman și Harrell, *op. cit.*, p. 186.

[63] Werner Meissner, „La voie orthodoxe (1949–1955)“, în Bergère *et al.* (1990), *op. cit.*, p. 19.

lui, bază, pe o durată medie de timp, a punerii sale în serviciul acumulării de capital industrial pe parcursul colectivizării.

Orașele: „tactica salamului" și exproprierile

Deși totul era socotit că vine de la bază, Mao Tzedun în persoană a considerat adecvat să sancționeze public masacrele în curs, în timpul etapei de radicalizare care a urmat intrării trupelor chinezești în conflictul coreean (noiembrie 1950): „Sigur că trebuie să ucidem toate aceste elemente reacționare care merită să fie ucise."[64] Dar noutatea, în acest moment, nu este reforma agrară care, cel puțin în China de Nord, e pe sfîrșite (în China de Sud, „eliberată" mai tîrziu, și în special în provinciile cu spirit de frondă ca Guangdong, mișcarea este, dimpotrivă, încă departe de a fi încheiată la începutul lui 1952)[65]; ci mai curînd extinderea epurării violente în orașe, de-a lungul unei serii articulate de „mișcări de masă" cu un anume obiectiv, simultane sau succesive, care reduc puțin cîte puțin la totală supunere diversele grupuri (intelectuali, burghezi — inclusiv cei mai mici patroni —, militanți necomuniști, cadre comuniste prea independente), susceptibile de a împiedica proiectul de control totalitar al PCC. La cîțiva ani distanță, nu sîntem foarte departe de „tactica salamului" din perioada modelării democrațiilor populare europene: este epoca în care influența sovietică e cea mai netă, în economie dar și în aparatul politico-represiv. Cu mici excepții (dar amalgamări redutabile sînt adesea stabilite între opozanți, adversari de clasă și tîlhari, atît unii cît și ceilalți — „dușmani ai guvernului popular"), criminalitatea și marginalitatea (prostituția, tripourile, localurile unde se fuma opiu etc.) sînt reprimate în mod dur: conform partidului comunist însuși, două milioane de „bandiți" ar fi fost „lichidați" între 1949 și 1952, și probabil tot atîția au fost arestați.[66]

Sistemul de control, elaborat pe larg chiar *înaintea* victoriei, a dispus rapid de mijloace considerabile: 5,5 milioane de milițieni la sfîrșitul lui 1950, 3,8 milioane de propagandiști (sau activiști) în 1953, 75 000 de informatori însărcinați să-i coordoneze (și să le supravegheze zelul...). În oraș, perfecționînd un sistem de control mutual tradițional *(baojia)* reinițiat de Gomindan, grupurile de rezidenți (între 15 și 20 de cămine) sînt puse sub autoritatea asociațiilor de locatari, ele însele subordonate comitetelor de stradă sau de cartier.[67] Nimic nu trebuie să le scape: orice vizită nocturnă sau ședere de o zi sau mai lungă a unui „străin" trebuie să facă obiectul unei înregistrări la comitetul rezidenților; se are mai ales în vedere ca toți să posede un *hukou*, un certificat de înscriere în registrul locuitorilor orașului, pentru a se evita astfel mai cu seamă exodul rural „sălbatic". Astfel, cel mai mic responsabil joacă rolul unui ajutor de poliție. Aceasta, care recuperează la început (asemenea justiției sau închisorilor) partea esențială a

[64] În „Observații cu privire la reprimarea și lichidarea contrarevoluționarilor"; citate în *The Cambridge History of China*, vol. 14, p. 89.

[65] Roux, *op. cit.*, p. 164.

[66] Domenach, *op. cit.*, pp. 67 și 80.

[67] Meissner, *cap. cit.*, p. 25.

funcționarilor vechiului regim (ei vor constitui niște ținte „naturale" în timpul viitoarelor mișcări, o dată epuizată utilitatea lor tranzitorie), este repede supradimensionată: 103 posturi de poliție în momentul ocupării Shanghaiului în mai 1949, 146 începînd cu finele anului.[68] Trupele Securității (poliția politică) ajung la 1,2 milioane de oameni.[69] Pretutindeni, pînă în cel mai neînsemnat tîrgușor, ele deschid închisori improvizate, în timp ce în pușcăriile deja existente aglomerarea și condițiile sînt de o duritate fără precedent: pînă la 300 de deținuți într-o celulă de o sută de metri pătrați și 18 000 în temnița centrală din Shanghai; rații alimentare de înfometare, muncă pînă la epuizare; disciplină inumană, cu constante violențe fizice (de exemplu, lovitură cu patul puștii de îndată ce ridici capul, ținut în mod obligatoriu aplecat în timpul mersului). Mortalitatea, pînă în 1952 cu siguranță mult peste 5% pe an (media anilor 1949–1978 în *laogai*), poate atinge 50% în șase luni în unele brigăzi din Guangxi sau 300 de decese pe zi în anumite mine din Shanxi. Torturile cele mai variate și mai sadice sînt lucru curent, cea mai frecventă fiind agățarea de încheieturile mîinilor sau de degetele mari de la mîini; un preot chinez moare după 102 ore de interogatoriu continuu. Brutele cele mai îngrozitoare pot face ravagii fără nici un control: un comandant de lagăr se pare că a asasinat sau a îngropat de vii 1320 de deținuți într-un an, asta în afara duiumului de violuri. Revoltele, atunci destul de multe la număr (deținuții nu au avut timpul să fie distruși pe plan moral și au în rîndurile lor numeroși militari), se transformă în adevărate masacre: mai multe mii din cei douăzeci de mii de ocnași din cîmpurile petrolifere din Yanchang sînt executați: în noiembrie 1949, o mie din cei cinci mii de rebeli dintr-un șantier forestier sînt îngropați de vii.[70]

Campania pentru „eliminarea elementelor contrarevoluționare" a fost inițiată în iulie 1950, iar în 1951 vor fi declanșate succesiv mișcările celor „Trei Anti" (contra corupției, contra risipei și contra birocratismului cadrelor de stat și de partid), cea a celor „Cinci Anti" (contra mitei, contra fraudei, contra evaziunii fiscale, contra prevaricațiunii și contra divulgării secretelor de stat, ceea ce vizează burghezia), precum și campania „reformei gîndirii", îndreptate împotriva intelectualilor occidentalizați: de acum încolo vor trebui să urmeze în mod regulat stagii de „reeducare" și să-și dovedească „progresul" în fața colectivului lor de muncă *(danwei)*. Unirea temporară dintre toate aceste mișcări arată că esențialul este ca nici un membru al elitelor urbane să nu se mai poată simți la adăpost; definiția de „contrarevoluționar" este atît de vagă, atît de largă, încît orice poziție prezentă sau trecută cît de puțin divergentă față de linia partidului comunist poate fi suficientă spre a-ți aduce condamnarea. Asta însemna împuternicirea cu o forță represivă aproape discreționară a secretarilor de partid locali sau de întreprindere. Cu încurajarea de la Centru și ajutorul „brațului înarmat" care este Securitatea, ei vor uza și vor abuza de această forță: putem, așa cum face Alain Roux, utiliza expresia „teroare roșie" cu referire mai ales la cumplitul an 1951.[71]

---

[68] White, *op. cit.*, p. 93.

[69] Domenach, *op. cit.*, p. 86.

[70] *Ibid.*, pp. 94–101.

[71] Roux, *op. cit.*, p. 170.

Datele în cifre exacte sînt deja deosebit de impresionante: 3 000 de arestări într-o noapte la Shanghai (şi 38 000 în patru luni), 220 de condamnări la moarte şi execuţii publice imediate într-o singură zi la Beijing, 30 000 de mitinguri de acuzare tot în acest oraş în nouă luni, 89 000 de arestări dintre care 23 000 se vor încheia cu condamnări la moarte, într-o perioadă de zece luni la Canton.[72] 450 000 de întreprinderi particulare (dintre care aproape 100 000 numai la Shanghai) sînt supuse anchetei, o bună treime din patronii lor şi numeroase cadre de întreprindere fiind găsite vinovate de fraude (evaziune fiscală de cele mai multe ori) şi sancţionate mai mult sau mai puţin grav (aproximativ 300 000 cu condamnări la închisoare).[73] Sînt vizaţi în mod special rezidenţii străini: 13 800 de „spioni" sînt arestaţi începînd cu 1950, mai cu seamă clerici, printre care un episcop italian, condamnat la închisoare pe viaţă. Rezultatul a fost că misionarii catolici vor scădea de la 5 500 în 1950 la o duzină în 1955 — chinezii credincioşi vor suferi atunci din plin şocul represiunii, fără martor jenant: cel puţin 20 000 de arestări începînd cu 1955, iar sute de mii de creştini de toate confesiunile vor fi închişi în cursul următoarelor două decenii.[74] Fostele cadre politice şi militare ale Gomindanului, amnistiate cu multă zarvă în 1949 pentru a încetini hemoragia lor spre Taiwan şi Hong Kong, sînt decimate după mai puţin de doi ani: presa, fără să rîdă, declară că „extrema blîndeţe a maselor faţă de reacţionari are nişte limite". Legislaţia penală îşi aduce contribuţia la facilitarea represiunii: distingînd printre „contrarevoluţionari" pe cei „activi" de cei „istorici", însă pedepsindu-i şi pe aceştia din urmă, ea introduce, aşadar, principiul retroactivităţii delictelor; ea permite, pe de altă parte, să fie judecat prin „analogie" (bazîndu-se pe tratamentul delictului proxim) acuzatul care n-a comis nici un act căzînd în mod specific sub incidenţa unei legi. Pedepsele sînt extrem de severe: opt ani de închisoare înseamnă practic un minimum pentru crimele „obişnuite", norma apropiindu-se mai degrabă de douăzeci de ani.

Încă o dată, este mult mai dificil de globalizat, dar Mao însuşi a evocat în 1957 pentru această perioadă cifra de 800 000 de contrarevoluţionari lichidaţi. E verosimil ca execuţiile urbane să fi atins cel puţin milionul, adică aproximativ o treime din cifra cea mai probabilă referitoare la „lichidările" rurale: cum pe atunci erau cel puţin cinci săteni la un citadin, se poate estima că represiunea cea mai cruntă s-a înregistrat în oraşe. Tabloul se întunecă şi mai tare dacă se ţine cont de cei vreo două milioane şi jumătate de arestaţi din „lagărele de reeducare", reprezentînd în jur de 4,1% din locuitorii urbani (la 1,2% populaţie rurală arestată)[75], precum şi de foarte numeroasele sinucideri ale persoanelor urmărite sau anchetate, apreciate de Chow Ching-Wen[76] la un total de 700 000; în anumite zile se numărau la Canton pînă la cincizeci de sinucideri ale contrarevoluţionarilor. Moda-

[72] Domenach, *op. cit.*, pp. 77–78.

[73] *Ibid.*, p. 79.

[74] „Quinze ans de persécution contre les catholiques en Chine communiste", revista bilunară *Est et Ouest*, 16–30 septembrie 1966, pp. 4–9; Domenach, *op. cit.*, p. 504.

[75] Domenach, *op. cit.*, pp. 80–81.

[76] Citat în *The Cambridge...*, vol. 14, p. 88.

litățile epurărilor urbane au semănat într-adevăr cu cele ale reformei agrare și s-au îndepărtat de cele din URSS, care au fost exclusiv polițienești și foarte secrete. Comitetul local al partidului păstrează în China comanda asupra majorității acțiunilor poliției și e mare strădania de a face populația să participe la represiune fără a-i lăsa, bineînțeles, mai multă putere reală de decizie decît la țară.

Muncitorii, încadrați de comitetele de stradă, vor tăbărî peste „vizuinile" „tigrilor capitaliști", forțîndu-i să-și deschidă registrele contabile, să fie criticați și să-și facă autocritica, să accepte de acum încolo controlul statului asupra afacerii lor; dacă se „căiesc" total, vor fi invitați să participe la grupurile de investigație și să-și denunțe colegii; dacă dau dovadă de cea mai mică reținere, ciclul reîncepe... Cam același lucru se întîmplă cu intelectualii: trebuie să participe la locul de muncă la reuniunile „de supunere și de renaștere", să-și mărturisească în mod conștiincios rătăcirile, să arate că de acum încolo au terminat-o sincer cu „liberalismul", cu „occidentalismul", că au înțeles calamitățile „imperialismului cultural american", că au ucis „omul vechi" care zăcea în ei, cu îndoielile și gîndirea sa independentă. Aceasta poate dura pînă la două luni pe an, perioadă în care orice altă activitate este interzisă. Aici, de asemenea, acuzatorii au timp, și nu există cale de a se eschiva — în afara sinuciderii, soluție aleasă, conform tradiției, de cei care vor să scape de rușinea renegărilor succesive, de ignonimia denunțărilor obligatorii ale colegilor, sau care, pur și simplu, se trezesc într-o zi zdrobiți. Se pot recunoaște aceleași fenomene în timpul Revoluției culturale, amplificate și însoțite de violențe fizice. Pentru moment, întreaga populație și ansamblul activităților orașelor trec sub controlul absolut al partidului. Șefii de întreprindere, constrînși să-și dezvăluie conturile începînd cu 1951, sufocați de impozite, forțați în decembrie 1953 să-și deschidă capitalul lor statului și în 1954 să se afilieze unor asociații publice de aprovizionare (distribuirea de rații este atunci generalizată), supuși din nou investigației generale în octombrie 1955, nu rezistă nici două săptămîni cînd, în ianuarie 1956, li se „propune" colectivizarea, în schimbul unei modeste rente viagere și uneori al unui post de director tehnic în fosta lor societate (Revoluția culturală va tăgădui aceste promisiuni). Un recalcitrant din Shanghai, acționat în justiție de muncitorii săi pe diverse motive, este ruinat în două luni, apoi trimis în lagăr de muncă. Patronii de la PME, deposedați de toată averea, se sinucid în mod frecvent; cei de la marile societăți sînt maltratați mai puțin: la competențele lor încă utile se adaugă adesea legăturile lor cu influentele și bogatele rețele chinezești de dincolo de mare, pentru susținerea cărora competiția cu Taiwanul este atunci feroce.[77]

Mașina distrugătoare nu s-a oprit aici. Desigur, campaniile lansate în 1950–1951 au fost declarate încheiate în 1952 sau 1953. Și se procedase deja atît de bine încît existau pur și simplu mai puține grîne de măcinat. Totuși represiunea a continuat, foarte dur, iar în 1955 a fost declanșată o nouă campanie de „eliminare a contrarevoluționarilor ascunși" *(sufan)*, care s-a legat în mod special de intelectuali, incluzîndu-i de acum încolo și pe vechii tovarăși de drum ai partidului care cutezaseră să dea dovadă de un minim de independență. Astfel, strălucitul scriitor

[77] White, *op. cit.*, pp. 104–124.

marxist Hu Feng, discipol al respectatului Lu Xun, denunţase în iulie 1954 Comitetului Central cele „cinci pumnale" (mai ales subordonarea creaţiei la „linia generală") pe care constrîngerile partidului le implantau în capetele scriitorilor. O campanie enormă este pornită în decembrie împotriva lui: toţi intelectualii de renume trebuie să rivalizeze între ei în materie de denunţuri, apoi „masele" sînt convocate la vînătoarea şi încolţirea prăzii. Hu, complet izolat, şi-a prezentat autocritica în ianuarie 1955, dar i-a fost refuzată. Arestat în iulie, cu 130 de „complici", va vegeta zece ani în lagăr; întemniţat din nou în 1966, va rătăci prin sistemul penitenciar pînă la reabilitarea sa completă din 1980.[78] Membrii de partid au fost şi ei atinşi pentru prima oară în stil masiv: *Cotidianul Poporului* denunţă prezenţa în rîndurile lor a 10% „trădători ascunşi", şi cifra pare să fi dus la cote de interpelări.[79]

Pentru *sufan*, o sursă dă o cifră de 81000 de arestări (ceea ce pare modest), cealaltă o cifră de 770000 de morţi: misterele Chinei... În ceea ce priveşte faimoasele „O Sută de Flori" (mai–iunie 1957), ele fac, pe planul represiunii în masă, parte din acest ciclu de campanii succesive. Pur şi simplu, acolo, zdrobirea „creşterilor veninoase" va fi pe măsura speranţelor şi elanurilor suscitate, timp de cîteva scurte săptămîni, de liberalizarea proclamată, apoi negată de Mao. Ţelul său era dublu: ca în orice mişcare de Rectificare (chiar şi în închisoare existau din cînd în cînd)[80], a stîrni mai întîi cuvîntul spontan, expresia cea mai largă a dezacordului, pentru a-i zdrobi apoi mai bine pe cei care-şi dezvăluiseră „gîndurile rele"; pe de altă parte, în faţa durităţii criticilor astfel favorizate, a reconstitui unitatea aparatului partidului în jurul poziţiilor radicale ale preşedintelui său, atunci cînd Congresul al XX-lea al PCUS accentuase, chiar în China, tendinţa unei legalizări a practicilor represive (control mai bun al tribunalelor asupra acţiunilor Securităţii şi executării pedepselor)[81] şi repunerea în cauză a cultului lui Mao. Este semnificativ că intelectualii comunişti, care se pîrliseră deja la Yan'an, s-au ţinut în general prudenţi deoparte. Dar sute de mii de naivi, adesea „tovarăşi de drum" în 1949, şi în particular membri ai „partidelor democratice"-tîrtiţe pe care partidul comunist crezuse bine să-i lase să subziste, au fost prinşi în capcana propriilor lor luări de poziţie cînd s-a dat, brutal şi brusc, schimbarea de orientare „antidreapta". Acolo, puţine execuţii în general, dar între 400000 şi 700000 de cadre (cel puţin 10% din intelectualii chinezi, incluzînd tehnicieni şi ingineri), etichetate cu lozinca infamantă „de dreapta", vor avea douăzeci de ani întregi spre a se căi, în lagăr sau într-un îndepărtat sat dezmoştenit — în cazul în care vor fi reuşit să supravieţuiască vîrstei înaintate, foametei din 1959–1961, disperării sau, un deceniu mai tîrziu, tornadei Gărzilor Roşii, înverşunate să-şi reia persecuţia: va trebui aşteptat anul 1978 pentru a asista la primele reabilitări. În plus, milioane de

[78] Jacques Andrieu, „Le mouvement des idées", în Bergère *et al.* (1990), *op. cit.*, pp. 268–269.

[79] Domenach, *op. cit.*, p. 118.

[80] *Cf.* de exemplu Jean Pasqualini (cu Rudolph Chelminski), *Prisonnier de Mao: sept ans dans un camp de travail en Chine*, Gallimard, Paris, 1975 (ediţia originală în engleză, 1973).

[81] *Cf.* Domenach, *op. cit.*, pp. 121–126.

cadre (100 000 numai în Henan)[82] și de studenți sînt „ruralizați", provizoriu sau, în principiu, definitiv: a-i trimite la viața aspră de la țară constituie o sancțiune, dar are drept obiectiv și pregătirea Marelui Salt Înainte, care trebuie să se focalizeze acolo.

Închiderea penitenciară este în general precedată de o închidere socială, în perioada „luptei" contra celui cu orientare de dreapta. Nimeni nu mai vrea să-l cunoască, nici măcar pentru a-i da puțină apă caldă. El trebuie să se ducă la lucru, însă spre a redacta confesiune după confesiune și a suporta miting după miting de „critică-educație". Locuința fiind legată în general de serviciu, vecinii-colegi, sau mai degrabă copiii lor[83], nu-i lasă nici un răgaz: sarcasme, insulte, interdicția de a umbla pe partea stîngă a unei străzi, „o dată ce este de dreapta", totul încheindu-se cu: „Poporul îl va «lupta»[84] la moarte pe cel orientat de dreapta." Evident, este bine să accepți totul fără a crîcni, pentru a nu-ți agrava situația.[85] E de imaginat atunci că sinuciderile se țin lanț. Prin nenumărate anchete și ședințe de critică, prin epurarea care trebuie — miracol birocratic — să atingă cel puțin 5%[86] din membrii *fiecărei* unități de lucru (7% în universități, care se distinseseră cu ocazia celor „O Sută de Flori"), funcționarii de partid se instalează în fruntea principalelor instituții culturale: eflorescența intelectuală și artistică scînteietoare cunoscută de China în prima jumătate a secolului murise, asasinată. Gărzile Roșii vor încerca apoi să-i ucidă pînă și amintirea.[87]

Acela-i momentul cînd societatea maoistă a maturității prinde cu adevărat contur. Nici măcar Revoluția culturală n-o va destabiliza decît pentru o clipă. Vor trebui așteptate primele reforme mari ale lui Deng Xiaoping spre a întoarce fila. Fundamentul ar putea fi adagiul Cîrmaciului: „Nu uitați lupta de clasă!" Într-adevăr, totul se întemeiază pe o etichetare generalizată a indivizilor începută la țară cu reforma agrară, la oraș cu mișcările „de masă" din 1951 și încheiată abia spre 1955. Colectivul de muncă joacă un rol în acest proces, dar este semnificativ că, în toate cazurile, poliția e cea care are ultimul cuvînt de spus. Este încă o dată vorba de un decupaj sociologic fantezist, însă cu consecințe diabolice pentru zeci de milioane de oameni. În 1948, un cadru de la Curba cea Lungă avansa ideea că

---

[82] Jean-Luc Domenach, *Aux origines du Grand Bond en avant: le cas d'une province chinoise, 1956–1958*, Éditions de l'EHESS et Presses de la FNSP, Paris, 1982, p. 151.

[83] Zece ani mai tîrziu, vor fi Gărzi Roșii: această primă generație postrevoluționară a fost formată pe baze foarte solide...

[84] Verbul „a lupta", folosit tranzitiv, înseamnă aici a denunța în mod colectiv pe cineva, a pretinde de la el pocăire și, în lipsă de așa ceva, a cere condamnarea lui; este o „luptă" foarte specială, căci victimei îi e imposibil să se apere, chiar și oral. În principiu este convenit dinainte dacă vor fi simple vociferări sau eventual lovituri și dacă acestea pot să meargă chiar pînă la asasinat (lucru curent în timpul reformei agrare și al Revoluției culturale, dar rar între aceste două perioade).

[85] He, *op. cit.*, pp. 3–8.

[86] Cifra pare să aibă o valoare cvasimagică, atît de des este menționată în „campanii". Dar ea constituie mai cu seamă un *minim* sub care nu se poate coborî. O vom regăsi în discursul lui Pol Pot: „derapajul" va fi acolo deosebit de important...

[87] Mac Farquhar și Fairbank, *op. cit.*, p. 257.

„modul în care îţi cîştigi existenţa determină modul de gîndire"[88]. Şi invers, dacă urmezi logica maoistă. Sînt amestecate, într-adevăr, grupuri sociale (delimitate destul de arbitrar) şi grupări politice, pentru a culmina cu o diviziune binară între „categoriile roşii" (muncitori, ţărani săraci şi semisăraci, cadre de partid, militari ai APE şi „martiri revoluţionari") şi „categoriile negre" (proprietari funciari, ţărani bogaţi, contrarevoluţionari, „elemente rele" şi de dreapta). Între cele două regrupări, se găsesc „categoriile neutre" (de pildă intelectuali, capitalişti etc.), dar ele tind progresiv să fie proiectate înspre cele „negre", în compania declasaţilor, marginalilor, „responsabililor de partid care au ales calea capitalistă" şi a altor spioni. Astfel, în timpul Revoluţiei culturale, intelectualii vor fi oficial „a noua categorie (neagră) împuţită". Eticheta, orice ai face, îţi stă literalmente lipită pe piele: un orientat de dreapta, chiar dacă a fost „reabilitat" oficial, va fi o ţintă privilegiată pentru prima campanie de masă şi nu va avea niciodată dreptul să se întoarcă la oraş.[89] Logica infernală a sistemului este că trebuie să existe duşmani de combătut şi uneori de abătut şi că „stocul" trebuie reînnoit, prin extinderea caracteristicilor incriminante sau prin căderea în dizgraţie: un cadru comunist poate, de exemplu, să devină de dreapta.

S-a înţeles desigur că este vorba mai puţin de clase sociale în sensul marxist al termenului, cît de caste în stil indian (China tradiţională, trebuie să precizăm, nu cunoscuse nimic asemănător). Pe de o parte, într-adevăr, ceea ce contează este situaţia socială *dinainte* de 1949, fără a lua în considerare enormele răsturnări ulterioare. Pe de altă parte, calificarea capului familiei este în general transpusă automat asupra copiilor săi (soţia, din contră, îşi păstrează „eticheta de fată"). Această ereditarizare contribuie la o împietrire cumplită a unei societăţi care se zice „revoluţionară" şi la disperarea celor „născuţi rău", deci cu origine „nesănătoasă". Discriminarea este realmente sistematică în privinţa „negrilor" şi a copiilor lor, fie pentru intrarea la universităţi, fie în viaţa activă (directivă din iulie 1957), fie în viaţa politică. Le va fi greu să obţină o căsătorie cu un soţ „roşu", şi societatea tinde să-i ostracizeze: îi e teamă de neplăcerile în faţa autorităţilor pe care frecventarea acestor oameni „cu probleme" le poate produce. În timpul Revoluţiei culturale, etichetarea va ajunge la paroxism şi îşi va dovedi toate efectele perverse, chiar din punctul de vedere al regimului.

Cea mai mare foamete din istorie (1959–1961)

Un mit a circulat mult timp în Occident: bineînţeles, China nu era un model de democraţie, dar „cel puţin Mao a reuşit să dea un blid de orez fiecărui chinez". Din păcate, nimic mai fals: pe de o parte, vom vedea, disponibilităţile alimentare cît se poate de modeste pe cap de locuitor n-au crescut probabil semnificativ între începutul şi sfîrşitul domniei lui, şi aceasta în ciuda unor eforturi cum rareori i-au fost impuse unei ţărănimi în decursul istoriei; pe de altă parte şi mai cu seamă,

[88] Hinton, *op. cit.*, p. 484.
[89] A fost experienţa de care a avut parte He Liyi, *op. cit.*

Mao și sistemul creat de el au fost direct responsabili de ceea ce va rămîne (să sperăm...) foametea cea mai ucigătoare din toate timpurile, din toate țările, ca valoare absolută.

Vom admite că țelul lui Mao nu era să-și ucidă în masă compatrioții. Dar răul cel mai mic pe care-l putem spune este că milioanele de oameni morți de foame nu-l preocupau cîtuși de puțin; grija lui principală în perioada acestor ani negri pare să fi fost de a nega la maximum o realitate de care știa că putea fi incriminat. Este destul de greu să delimitezi responsabilitatea fiecărei părți implicate într-o catastrofă — a proiectului în sine *sau* a derapajului constant în aplicarea lui. Totul pune în orice caz în mod cras în lumină incompetența economică, proasta cunoaștere a țării, izolarea în suficiență și utopismul voluntarist ale conducerii partidului comunist și, mai cu seamă, ale șefului său. Colectivizarea din 1955–1956 fusese mai curînd bine primită de majoritatea țăranilor: ea îi regrupa în baza satului lor, și dreptul de a se retrage din cooperativă nu era un cuvînt van — 70 000 de cămine au profitat în Guangdong între 1956 și 1957 și multe unități au fost desființate.[90] Acest succes aparent și rezultatele bune ale recoltelor din 1957 îl impulsionează pe Mao să propună și să impună reticenților atît obiectivele Marelui Salt (anunțate în decembrie 1957 și precizate în mai 1958), cît și mijlocul presupus pentru a izbuti, și anume comuna populară, în august 1958.

Este vorba, simultan și într-un timp foarte scurt („trei ani de eforturi și de lipsuri și o mie de ani de fericire", asigură un slogan la modă), de a răsturna modul de viață al țăranilor, constrînși să se grupeze în unități gigantice alcătuite din mii, chiar zeci de mii de familii, în care totul devine comun, începînd cu mesele; de a dezvolta producția agricolă în proporții enorme, grație unor munci faraonice de irigare și unor noi metode de cultivare a pămîntului; în sfîrșit, de a suprima diferența dintre munca agricolă și cea industrială, prin înființarea de unități industriale pretutindeni, mai ales de mici furnale („agroorașul" hrușciovian nu e departe). Scopul este deopotrivă de a asigura autosuficiența fiecărei comunități locale și de a permite o creștere accelerată a industriei, atît cu ajutorul noilor întreprinderi rurale, cît și prin intermediul considerabilelor surplusuri agricole pe care comunele ar trebui să le aducă în profitul statului și al marii industrii pe care el o controlează: în acest vis frumos care pune comunismul la îndemînă, după cum se zice, acumularea de capital, cît și îmbunătățirea rapidă a nivelului de trai pot merge mînă în mînă. Va fi suficient să se îndeplinească obiectivele fixate de sus...

Timp de cîteva luni, totul pare să se deruleze perfect. Se muncește zi și noapte sub drapelele roșii care flutură-n vînt, se produce „mai mult, mai repede, mai bine și mai economic", responsabilii locali comunică record după record și, în consecință, obiectivele urcă fără încetare: pînă la 375 de milioane de tone de cereale pentru 1958, dublul celor 195 de milioane de tone (o cifră destul de bună) din anul precedent; și se va anunța în decembrie că rezultatul este realizat, ce-i drept, după ce a fost expediat pe cîmp personalul Biroului Central de Statistici, cu siguranță „de dreapta", o dată ce își exprimase îndoielile... Marea Britanie, a cărei

[90] Justin Yifu Lin, „Collectivization and China's Agricultural Crisis in 1959–1961", *Journal of Political Economy*, 1990, vol. 98, nr. 6, pp. 1228–1250.

depăşire Marele Salt trebuia s-o realizeze în cincisprezece ani, va fi ajunsă acum din urmă în numai doi ani, asta e sigur. Întrucît — certifică preşedintele — „situaţia este excelentă", se urcă normele de producţie, sînt mărite livrările obligatorii, se ordonă retragerea oamenilor de pe cîmpuri în folosul atelierelor. O provincie care se vrea model, cum este Henanul, îşi cedează cu generozitate două sute de mii din muncitorii ei celor care declară nişte rezultate mai puţin bune.[91] „Emulaţia socialistă" împinge totul mereu mai departe: suprimarea totală a peticelor de pămînt private şi a pieţelor libere, abolirea dreptului de a părăsi colectivul, colectarea tuturor uneltelor metalice pentru a le transforma în oţel şi uneori a porţilor de lemn pentru a fi folosite drept combustibil în furnale. Drept compensaţie, toate rezervele alimentare comune sînt consumate cu ocazia unor banchete memorabile. „Era considerat revoluţionar să mănînci carne", îşi amintesc cei din Shanxi[92]: nici o problemă, recolta trebuia să fie fabuloasă... „Voinţa este stăpîna lucrurilor", apăruse deja ca titlu în presa din Henan, cu prilejul Congresului hidraulic provincial din octombrie 1957.[93]

Dar curînd, conducătorii care mai ies încă uneori din Oraşul Interzis (nu este atunci cazul lui Mao) trebuie să facă faţă evidenţei: au căzut în propria lor capcană, cea a optimismului de comandă, a succesului obligatoriu şi a presupusei atotputernicii a conducătorilor mitici proveniţi din Marşul cel Lung, obişnuiţi să gereze economia şi muncitorii ca pe nişte armate în campanie. Este mai puţin riscant pentru un cadru să-şi plimbe statisticile, chit că trebuie să-şi exploateze în chip insuportabil administraţii pentru a furniza totuşi livrările prevăzute, decît să fie nevoit să mărturisească neîndeplinirea obiectivelor sacrosancte: sub Mao, „derapajul la stînga" (căci voluntarism, dogmatism şi violenţă sînt socotite de stînga) a fost totdeauna mai puţin periculos decît mediocritatea de dreapta. În 1958–1959, cu cît o minciună este mai gogonată, cu atît promovarea autorului ei va fi mai rapidă: fuga înspre înainte este totală, „termometrele" s-au spart toate şi criticii potenţiali se află în spatele gratiilor sau pe şantierele de irigare.

Motivele dramei sînt tot tehnice. Anumite metode agronomice, venite de-a dreptul de la academicianul sovietic Lîsenko şi întemeindu-se pe negarea voluntaristă a geneticii, au valoare de dogmă în China, întocmai ca şi la Marele Frate. Impuse ţăranilor, ele se vădesc a fi dezastruoase: în timp ce Mao crezuse de cuviinţă să declare că „cu companie [grînele] cresc uşor, cînd se dezvoltă împreună ele se simt în largul lor"[94] — aplicare creatoare a solidarităţii de clasă asupra naturii —, semănăturile ultraînghesuite (între de cinci şi de zece ori densitatea normală) ucid tinerele răsaduri, arăturile adînci seacă pămîntul sau fac să se ridice sarea la suprafaţă, grîul şi porumbul nu se împacă prea bine pe aceleaşi ogoare şi înlocuirea orzului tradiţional cu grîul pe pămînturile reci de pe înălţimile Tibetului este pur şi simplu catastrofală. Alte „erori" sînt de iniţiativă naţională: exter-

---

[91] Domenach (1982), *op. cit.*, p. 152.

[92] William Hinton, *Shenfan*, Random House, New York, 1984.

[93] Domenach (1982), *op. cit.*, p. 149.

[94] Mao, discurs secret, în Roderick Mac Farquhar, Timothy Cheek şi Eugene Wu (ed.), *The Secret Speeches of Chairman Mao*.

minarea vrăbiuțelor mîncătoare de grăunțe a dus la proliferarea paraziților; un mare număr de lucrări hidraulice, făcute de mîntuială și prost coordonate între ele, s-au dovedit inutile sau chiar periculoase (eroziune accelerată, risc de ruptură totală la primele inundații) și construirea lor a costat multe vieți omenești (10 000 din 60 000 de lucrători pe un șantier din Henan); voința de a miza viitorul pe o recoltă enormă de cereale (ca pe oțel în industrie: „big is beautiful") ruinează „micile" activități agricole anexe, inclusiv creșterea vitelor, uneori indispensabile pentru echilibrul alimentar; la Fujian, unele plantații de ceai cu valoare foarte mare adăugată sînt transformate în orezării.

În fine, pe plan economic, alocarea de resurse este cea care se dezvăluie devastatoare: rata acumulării de capital atinge un nivel fără precedent (43,4% din PIB în 1959)[95], dar asta se întîmplă pentru a iniția mari lucrări de irigare adesea neterminate sau date rasol și mai ales pentru a dezvolta masiv industria centrelor urbane (China „merge pe două picioare", conform unui celebru slogan maoist, dar tot sîngele „piciorului" agricol trebuie să treacă în domeniul industrial). Această alocare aberantă de capital determină alocări nu mai puțin aberante de mînă de lucru: întreprinderile de stat angajează în 1958 „bagatela" de 21 de milioane de muncitori noi, o sporire a acestui sector de vreo 85% într-un singur an! Rezultatul: între 1957 și 1960, populația neagricolă ajunge de la 15% la 20% din total — iar statul e cel care va trebui s-o hrănească.[96] Or, paralel cu aceasta, lucrătorii de la sate se spetesc cu tot felul de munci (lucrări mari, microoțelării ale căror producții sînt în general de dat la rebut, distrugerea fostelor sate și construirea de locuințe noi etc.), în afara celei de a cultiva pămîntul; în fața recoltelor „mirifice" din 1958, s-a considerat chiar că e cazul să fie diminuate cu 13% suprafețele semănate cu cereale.[97] Rezultatul acestei combinații de „delir economic și minciună politică"[98] sînt recoltele din 1960, pe care țăranii nu mai au nici măcar puterea să le adune. Henanul, prima provincie care s-a declarat „100% hidraulizată" (toate lucrările de irigare sau de îndiguire posibile fuseseră realizate în principiu), va fi una dintre cele mai crunt lovite de foamete (între două și opt milioane de morți, conform estimărilor)[99]. Prelevarea statală este foarte înaltă: 48 de milioane de tone de cereale sînt livrate în 1957 (17% din disponibilități), 67 de milioane în 1959 (28%) și încă 51 de milioane în 1960. Capcana se închide peste mincinoși sau, mai degrabă, din păcate, peste administrații lor: în districtul cu reputație model Fengyang (Anhui), au fost anunțate 199 000 de tone de grîne în 1959, un progres frumos comparativ cu cele 178 000 din anul precedent; în realitate, producția era de 54 000 de tone, față de 89 000 în 1958; dar statul și-a reclamat partea cît se poate de reală din recolta-fantomă: 29 000 de tone! Deci în anul

[95] Mac Farquhar și Fairbank, *op. cit.*, p. 380.

[96] *Ibid.*, p. 369.

[97] *Idem.*

[98] Domenach (1982), *op. cit.*, p. 157.

[99] Majoritatea informațiilor anterioare provin din Jasper Becker, *Hungry Ghosts: China's Secret Famine*, John Murray, Londra, 1996. Este vorba, din cîte știm noi, de singura lucrare sintetică despre foametea care a urmat Marelui Salt.

următor se va institui regimul de supă chioară de orez pentru (aproape) toată lumea, şi sloganul la modă va fi cel suprarealist dintr-un *Cotidian al Poporului* de la finele lui 1959: „a trăi într-un chip frugal într-un an de abundenţă". Presa naţională se pune pe lauda meritelor siestei, iar profesorii de medicină insistă asupra fiziologiei speciale a chinezilor care face de prisos grăsimile şi proteinele.[100]

Poate că era încă timp pentru a repune ţara pe picioare, şi primele măsuri în acest sens sînt luate în decembrie 1958. Dar începuturile tensiunii cu URSS-ul şi mai ales, în iulie 1959, atacul condus în cadrul Biroului Politic al PCC de prestigiosul mareşal Peng Dehuai la adresa strategiei dorite de însuşi Mao îl determină pe acesta din urmă să refuze, *pe motive de pură tactică politică*, să admită pînă şi cea mai mică dificultate, spre a evita astfel să-şi recunoască chiar şi cea mai mică vină. Prea lucidul ministru al Apărării este înlocuit cu Lin Biao, care se va dovedi o creatură servilă a Cîrmaciului. Peng, marginalizat dar nu arestat, va fi izgonit în 1967 din partid, condamnat la închisoare pe viaţă şi va muri întemniţat în 1974: ura lui Mao putea fi tenace. Încercînd să-şi transforme avantajul, Mao va impune în august 1959 o relansare şi o aprofundare a Marelui Salt, vestindu-se că pe viitor comunele populare vor fi extinse asupra oraşelor (ceea ce în final nu se va realiza). China va avea parte din plin de marea sa foamete... dar Mao va supravieţui. Şi din moment ce, cum va pretinde apoi Lin Biao, geniile sînt cele care fac istoria...

Foametea va afecta întreaga ţară: unele terenuri de baschet sînt transformate la Beijing în grădină de zarzavaturi şi două milioane de găini invadează balcoanele capitalei[101]; nici o provincie nu este la adăpost, în ciuda imensităţii ţării şi varietăţii extreme a condiţiilor naturale şi a culturilor. Aceasta ar fi suficient spre a dovedi zădărnicia incriminării oficiale a „catastrofelor naturale celor mai cumplite într-un secol". În realitate, anii 1954 şi 1980 au fost ani mult mai puternic perturbaţi din punct de vedere meteorologic; în 1960, numai opt staţii meteorologice chineze din o sută douăzeci au menţionat o secetă gravă, iar sub o treime — o secetă.[102] Or, recolta din 1960, cu 143 de milioane de tone de cereale, este cu 26% inferioară celei din 1957 (cea din 1958 de abia o depăşise); s-a recăzut la nivelul din 1950... la o sută de milioane de chinezi în plus.[103] Oraşele, privilegiate de repartiţia stocurilor şi de proximitatea organelor puterii, sînt lovite mai puţin dur (astfel, în 1961, în momentul cel mai sumbru, locuitorii lor beneficiază în medie de 181 de kilograme de grîne, în timp ce populaţia rurală nu capătă decît 153; raţia acestora din urmă s-a diminuat cu 25%, faţă de 8% pentru cei din oraşe). Mao, conform tradiţiei conducătorilor chinezi, dar contrar legendei ţesute cu servilism în jurul lui, dă aici dovadă de cît de puţin îl preocupă chiar şi simpla supravieţuire a acelor fiinţe grosolane şi primitive care sînt ţăranii. Pe de altă parte, inegalităţile regionale, chiar locale, sînt puternice: provinciile cele mai fragile, cele din nord şi nord-vest, singurele lovite de foamete în secolul trecut, se numără în mod logic printre cele mai afectate. În schimb, Heilongjiang, la extremitatea nor-

[100] *Ibid.*, p. 133.
[101] Roux, *op. cit.*, pp. 295–296.
[102] Becker, *op. cit.*, p. 283.
[103] Mac Farquhar şi Fairbank, *op. cit.*, pp. 370 şi 383.

dică, puțin atinsă și încă destul de virgină, își vede populația săltînd de la 14 la 20 de milioane de locuitori: este un refugiu pentru înfometați. Urmînd un proces bine cunoscut din perioadele de foamete care au răvășit Europa în trecut, regiunile specializate în culturile industriale (trestie de zahăr, plante oleaginoase, sfeclă și mai ales bumbac), ai căror locuitori flămînzi nu mai au mijloace să cumpere produsele, își văd producția distrugîndu-se (uneori cu două treimi), în vreme ce foamea lovește acolo extrem de dur: prețul orezului pe piețele libere (sau pe piața neagră) a crescut de cincisprezece, ba chiar de treizeci de ori. Dogma maoistă dublează dezastrul: deoarece comunele populare *trebuie* să permită autoîndestularea, transferurile interprovinciale de alimente sînt reduse drastic. Se suferă, de altfel, de penurie de cărbune (minerii înfometați au plecat să caute un mijloc de hrană sau cultivă zarzavat) și de tendința generală spre apatie și destrămare provocate de foame. Într-o provincie industrializată cum este Liaoning, cele două efecte se cumulează: producția agricolă din 1960 este redusă la jumătatea celei din 1958 și, pe cînd 1,66 de milioane de tone de produse alimentare soseau în medie în fiecare an în perioada anilor '50, transferurile scad *pentru întreaga țară* începînd cu 1958 la 1,5 milioane de tone.

Că foametea este de esență politică o demonstrează concentrarea unei părți mari a mortalității în provinciile guvernate de maoiști radicali, cînd de fapt ele sînt mai degrabă exportatoare de cereale în vremuri obișnuite: Sichuan, Henan, Anhui. Aceasta din urmă, în centru-nord, este fără îndoială cea mai lovită: mortalitatea saltă în 1960 la 68‰ (față de aproximativ 15‰ în perioade normale), în timp ce natalitatea scade la 11‰ (față de înainte: aproximativ 30‰). Rezultatul: populația scade într-un singur an cu două milioane de oameni (6% din total).[104] Activiștii din Henan sînt convinși ca Mao că toate dificultățile provin din faptul că țăranii ascund grînele: conform secretarului prefecturii din Xinyang (zece milioane de locuitori), unde fusese lansată prima comună populară a țării, „hrana nu lipsește. Există cereale în cantități suficiente, dar 90% din locuitori au probleme ideologice."[105] În toamna lui 1959 este declanșată o ofensivă în stil militar contra totalității locuitorilor de la țară (diviziunile pe grupuri în cadrul clasei sociale sînt date uitării pentru moment), ofensivă pentru care responsabilii evocă metodele gherilei antijaponeze. Sînt arestați cel puțin zece mii de țărani și mulți vor pieri atunci de inaniție. Se dă ordin să fie stricate toate ustensilele de bucătărie ale persoanelor particulare (cele care nu fuseseră transformate în oțel inutilizabil), pentru a le interzice astfel orice autoalimentare și orice dorință de a șterpeli din bunurile cooperativei. Este proscris pînă și orice foc, deși iarna cea aspră bate la ușă! Derapajele represiunii sînt cumplite: torturi sistematice a mii de deținuți, copii uciși, puși la fiert apoi utilizați ca îngrășămînt — cînd de fapt o campanie națională îndeamnă „să se învețe de la Henan". În Anhui, unde este proclamată intenția de a „menține drapelul roșu chiar cu 99% de morți"[106], cadrele reiau bunele vechi obiceiuri ale îngropărilor de vii și ale torturilor cu fierul roșu. Se interzic funeraliile de teamă ca numărul lor să nu-i înnebunească pe supraviețuitori și să nu se transforme în proteste certe. Se interzice adăpostirea numeroșilor copii

---

[104] *Ibid.*, pp. 376–377.

[105] Becker, *op. cit.*, p. 113.

[106] *Ibid.*, p. 146.

abandonați: „Cu cît vor fi adăpostiți mai mulți copii, cu atît vor fi părăsiți mai mulți copii."[107] Sătenii disperați care încearcă să ajungă la orașe sînt întîmpinați cu mitralii. Districtul Fenyang numără peste 800 de morți, și 12,5% din populația sa rurală, adică vreo 28 000 de oameni, sînt pedepsiți în diverse modalități. Se ajunge la un adevărat război antițărănesc. După cum a spus Jean-Luc Domenach, „pătrunderea utopiei în politică a coincis foarte precis cu cea a terorii polițienești în societate"[108]. Mortalitatea prin inaniție depășește în anumite sate 50%; uneori, numai cadrele care au abuzat de puterea lor sînt în măsură să supraviețuiască. Și, ca în Henan, cazurile de canibalism sînt numeroase (63 recunoscute oficial), mai ales prin intermediul unor „asociații" care facilitează ca oamenii să-și schimbe între ei copiii spre a-i mînca.[109]

În momentul în care Gagarin se avîntă în spațiu, și într-o țară dotată cu peste treizeci de mii de kilometri de cale ferată, cu telefon, cu radio etc., se regăsesc ravagiile proprii marilor crize de subzistență din vechiul regim european, dar ele lovesc într-o populație de ordinul celei *a lumii întregi* în secolul al XVIII-lea: mii și mii de înfometați încercînd să se hrănească din terci de ierburi, din scoarță de copac, din frunze de plop (în orașe), rătăcind pe străzi ca să caute de-ale gurii, prădînd convoaiele cu alimente, ducînd de disperare la izbucnirea, pe ici-pe colo, a unor adevărate răzmerițe (districtele Xinyang și Lan Kao din Henan)[110] — nu li se va trimite nimic de mîncare, dar din cînd în cînd vor fi împușcate cadrele locale „responsabile"; apoi, o sensibilitate mai mare la boli și infecții, ceea ce face să crească mortalitatea; o cvasistagnare a capacității femeilor epuizate de a concepe sau de a aduce pe lume copii. Deținuții din *laogai* nu sînt ultimii care mor de foame, chiar dacă situația lor nu este în mod necesar mai precară decît cea a țăranilor din vecini, care vin uneori la porțile lagărului pentru a cerși puțină hrană: trei sferturi din brigada de muncă a lui Jean Pasqualini din august 1960 erau un an mai tîrziu morți sau pe moarte[111], iar supraviețuitorii erau reduși la situația de a căuta boabe de porumb nedigerate în balega cailor și viermi în cea a vacilor.[112] Ei servesc și de cobai pentru experimentarea „erzațului de foamete", cum ar fi amestecul de făină cu 30% pastă de hîrtie în fabricarea pîinii sau cel de plancton de baltă cu terci de orez; primul cufundă întreg lagărul în niște constipații cumplite, din care multora li se trage moartea; al doilea duce și el la îmbolnăviri, cei mai slabi dintre cei atinși pierind. În cele din urmă, sînt aleși cocenii de porumb măcinați, care se vor răspîndi în întreaga țară.[113]

Pe ansamblul țării, mortalitatea crește de la 11‰ în 1957 la 15‰ în 1959 și 1961, și mai ales la 29‰ în 1960. Natalitatea scade de la 33‰ în 1957 la 18‰ în 1961. Fără a ține cont de deficitul nașterilor (poate 33 de milioane, dar unele sînt pur și simplu întîrziate)[114], pierderile legate de supramortalitatea prin inaniție pot fi

[107] *Ibid.*, p. 139.
[108] Domenach (1982), *op. cit.*, p. 155.
[109] Becker, *op. cit.*, pp. 112–149.
[110] Roux, *op. cit.*, pp. 296–297.
[111] Pasqualini, *op. cit.*, p. 262.
[112] *Ibid.*, p. 252.
[113] *Ibid.*, pp. 225–228.
[114] Lin, *art. cit.*

evaluate, din 1959 pînă în 1961, între 20 (cifră cvasioficială în China din 1988) și 43 de milioane de oameni.[115] Avem aici, după toate aparențele, foametea cea mai gravă (cel puțin în cifre absolute) din întreaga istorie a Chinei (următoarea ar fi cea din 1877–1878 din nordul țării, care a făcut între 9 și 13 milioane de victime) și fără îndoială și din istoria lumii. Cea care, într-un context politico-economic asemănător, lovise URSS-ul între 1932 și 1934 fusese cauza a aproximativ cinci milioane de morți, adică proporțional mai puțin decît în China Marelui Salt.[116] Mortalitatea la sate era superioară celei de la orașe cu 30–60% în vremuri normale; ea s-a dublat (29‰ față de 14‰) în 1960. Țăranii au întîrziat puțin efectele foametei consumînd capitalul productiv reprezentat de vite: 48% din porci sînt tăiați între 1957 și 1961 și — mai cu seamă — 30% din animalele de tracțiune.[117] În ceea ce privește culturile care nu sînt strict alimentare (cum ar fi cele de bumbac, la acea vreme baza industriei principale a țării), suprafața care le este consacrată se diminuează cu peste o treime între 1959 și 1962: prăbușirea producției se va transmite astfel sectorului manufacturier. Dacă de la sfîrșitul lui 1959 piețele libere țărănești sînt din nou autorizate pentru a se încuraja astfel producția, prețurile pe care le vehiculează — avînd în vedere cantitățile mici — sînt atît de ridicate, încît puțini dintre cei flămînzi pot găsi aici un mijloc de supraviețuire: în 1961, tarifele pentru carnea de porc sînt de 14 ori mai înalte decît în magazinele de stat. Prețurile produselor de creștere animalieră urcă mult mai puțin decît cele ale cerealelor în nord-vestul pastoral, deficitar în mod cronic în grîu: în Gansu se moare încă de foame în 1962, rația cerealieră echivalînd cu jumătatea limitei de „semifoamete".

Amintirea Marelui Salt la Anhui
sau cum a rupt-o Wei Jingsheng cu maoismul

De cînd sosisem aici[118], auzisem adesea țăranii vorbind despre Marele Salt Înainte, ca și cum ar fi fost vorba de o apocalipsă de care erau fericiți că putuseră scăpa. Prinzînd pasiune pentru acest subiect, le ceream frecvent amănunte, așa încît cu timpul am ajuns să mă conving, la rîndul meu, că „cei trei ani de catastrofe naturale" nu fuseseră chiar atît de naturali, ci, mai degrabă, consecințele unei politici greșite. Țăranii istoriseau, de exemplu, că în 1959–1960, în timpul „vîntului comunist"[119], sufereau atît de cumplit de foame, încît n-aveau nici măcar forța să recolteze orezul copt — or, acel an fusese un an bun. Mulți dintre ei muriseră de foame privind cum cad pe cîmp boabele de orez, rupte și împrăștiate de vînt. În anumite sate nu era absolut nici un om în stare să se ducă să le adune. O dată, mergînd împreună cu o rudă într-un sat unde fuseserăm invitați, loc aflat la cîțiva *li* de

[115] Becker, *op. cit.*, pp. 270–273.

[116] Mac Farquhar și Fairbank, *op. cit.*, pp. 370–372.

[117] *Ibid.*, pp. 372–386, pentru aceste date și pentru majoritatea celor care urmează referitor la Marele Salt.

[118] În 1968, Wei, în vîrstă de optsprezece ani, Gardă Roșie urmărită acum de autorități la fel cum au fost și alte milioane de oameni, se ascunde în sînul familiei lui, într-un sat din Anhui, provincie deosebit de lovită de Marele Salt Înainte.

[119] Una dintre denumirile oficiale ale Marelui Salt.

noi, am trecut prin apropierea unui sat pustiu în care toate casele își pierduseră acoperișurile. În picioare rămăseseră doar zidurile de pămînt.

Convins că era vorba de un sat părăsit în timpul Marelui Salt Înainte, în perioada regrupării satelor, m-am mirat:

— De ce nu sînt dărîmate zidurile pentru a se face acolo ogoare?

Ruda mea mi-a răspuns:

— Casele astea aparțin unor oameni și nu pot fi dărîmate fără acordul lor.

Privind cu atenție acele dărăpănături, refuzam să cred că ar fi fost locuite.

— Da' bineînțeles că sînt nelocuite! Pe-aici, toată lumea a murit de foame în epoca „vîntului comunist"! Și nimeni nu s-a mai întors vreodată. Atunci, pămînturile au fost distribuite echipelor de producție vecine. Numai că, bănuindu-se că unii ar putea reveni, terenurile de locuit n-au fost împărțite. Dar tare mi-e teamă că n-o să se mai întoarcă nimeni.

Tocmai străbăteam satul. Razele strălucitoare ale soarelui luminau buruienile, de un verde de jad, care creșteau între zidurile de pămînt, subliniind astfel contrastul cu cîmpurile de orez îngrijite din împrejurimi și contribuind și ele la peisajul dezolant. În fața ochilor mei se ivi deodată, printre buruieni, o scenă care-mi fusese relatată în timpul unui banchet [*sic*]: cea a familiilor făcînd între ele schimb de copii pentru a-i mînca. Distingeam limpede chipul îndurerat al părinților mestecînd carnea copiilor pe care-i schimbaseră cu ai lor. Puștii alergînd după fluturi pe cîmpurile din apropierea satului mi se părură a fi reîncarnarea copiilor devorați de părinți. Mi-era milă de ei. Dar părinții lor îmi inspirau și mai multă milă. Cine-i obligase să înghită, în lacrimile și durerea celorlalți părinți, această carne umană pe care nu s-ar fi gîndit niciodată, nici în coșmarurile lor, să fie nevoiți s-o guste? Am înțeles atunci cine era acest călău, de-o cruzime „cum umanitatea, timp de veacuri, și China, timp de milenii, n-au produs decît unul singur"[120]: Mao Tzedun. Mao Tzedun și partizanii săi care, prin sistemul și politica lor criminală, constrînseseră părinții înnebuniți de foame să dea altora carne din carnea lor, pentru a le alina foamea, și să primească în schimb carne din carnea altor părinți, pentru a și-o alina pe a lor. Mao Tzedun care, pentru a spăla crima pe care o făcuse ucigînd democrația[121], inițiase „Marele Salt Înainte" și silise mii și mii de țărani năuciți de foame să-și omoare cu lovituri de săpăligă foștii camarazi ca să-și salveze astfel propria piele cu carnea și sîngele acestor prieteni din copilărie. Nu, călăii nu erau ei, călăi erau de bună seamă Mao Tzedun și acoliții săi. În fine înțelegeam de unde găsise Peng Dehuai puterea să atace Comitetul Central al partidului condus de Mao Tzedun; în fine înțelegeam de ce detestau țăranii într-o asemenea măsură „comunismul" și de ce nu admiseseră să fie atacată politica „celor trei libertăți și o garanție" a lui Liu Shaoqi. Pentru acest motiv simplu și real că nu mai acceptau să dea pe viitor altora să mestece carne din carnea lor și nici să-și doboare camarazii ca să-i mănînce într-un acces de nebunie, mînați de instinctul de supraviețuire. Acest motiv cîntărea mai greu decît oricare ideologie.[122]

---

[120] Formulare celebră, aplicată de Lin Biao lui Mao Tzedun, într-un discurs din 18 septembrie 1966.

[121] Aluzie la „capcana" celor „O Sută de Flori".

[122] Wei Jingsheng, „Mon évolution intellectuelle entre seize et vingt-neuf ans", în *La Cinquième Modernisation et autres écrits du „Printemps de Pékin"*, Christian Bourgois, Paris, 1997, pp. 244–246. Despre Wei *cf.* ceva mai sus.

Fie dintr-o inconștiență zdrobitoare, fie, mai degrabă, dintr-o indiferență absolută în fața acestor cîtorva milioane de „ouă" care trebuiau sparte pentru a se apropia de comunism, statul reacționează la criză — dacă se poate spune așa — prin măsuri pur și simplu criminale în aceste împrejurări. Astfel, exporturile nete de cereale, în primul rînd spre URSS, urcă de la 2,7 milioane de tone în 1958 la 4,2 milioane în 1959 și nu fac în 1960 decît să revină la nivelul din 1958; se importă 5,8 milioane de tone în 1961, față de 66 000 în 1960, dar tot este prea puțin.[123] Iar ajutorul Statelor Unite este refuzat din rațiuni politice. Omenirea, care s-ar fi putut mobiliza, trebuie să rămînă în necunoștință de cauză față de pățaniile socialismului în stil chinezesc. În sfîrșit, ajutorul acordat nevoiașilor din zonele rurale reprezintă mai puțin de 450 de milioane de yuani pe an, adică 0,8 yuani de persoană — în vreme ce kilogramul de orez ajunge să coste pe piețele libere între 2 și 4 yuani... Comunismul chinezesc a știut, după cum se laudă, „să mute munții din loc" și să îmblînzească natura. Dar în schimb i-a lăsat să moară de foame pe constructorii idealului.

Între relansarea din august 1959 și 1961, totul se derulează ca și cum partidul, buimac, ar fi privit spectacolul dezastrului fără să poată reacționa. Era prea primejdios să critici Marele Salt căruia Mao îi dedicase toate forțele. Dar situația s-a degradat într-un asemenea hal încît Liu Shaoqi, „numărul doi" al regimului, l-a putut pune pe președintele partidului în defensivă și a impus o semiîntoarcere la colectivizarea „blîndă" dinaintea formării comunelor populare: petice de pămînt private, piețe țărănești, întreprinderi artizanale libere, deconcentrare la nivelul brigăzii de muncă (echivalentă a fostului sat) a gestiunii activităților țărănești. Aceasta a permis rapid ieșirea din starea de foamete.[124] Însă nu și din cea de sărăcie: totul se petrece ca și cum producția agricolă, care crescuse destul de remarcabil între 1952 și 1958, ar fi fost frîntă în elanul ei, pentru o perioadă de două decenii: încrederea nu putea reveni atîta timp cît „mai era cald pîntecele" (Mao, comunele populare) de unde izbucnise uriașul flagel din anii 1959–1961. Valoarea brută a producției agricole s-a dublat, asta-i cert, între 1952 și 1978, dar simultan a urcat și populația de la 574 de milioane la 959 de milioane, și esențialul micii creșteri pe cap de locuitor era de pus în contul frumoșilor ani '50. Pentru majoritatea producțiilor, a trebuit așteptat cel puțin anul 1965 (1968–1969 în Henan)[125] spre a atinge pur și simplu din nou nivelul din 1957 (ca valoare brută). Productivitatea agricolă finală a fost și mai afectată: Marele Salt cu risipele nerușinate ale delegaților săi a făcut-o să se prăbușească cu aproximativ un sfert. A trebuit așteptat anul 1983 pentru a atinge global din nou nivelul de eficacitate din 1952.[126] Mărturiile din epoca Revoluției culturale confirmă toate marea sărăcie a unei lumi rurale aflate permanent la limita subalimentării, lipsite de tot ce înseamnă prisosință (averea poate fi uneori pentru o familie o simplă sticlă cu ulei)[127] și pe care traumatismul Marelui Salt o făcuse extrem de sceptică față de

---

[123] Mac Farquhar și Fairbank, *op. cit.*, p. 381.

[124] Becker, *op. cit.*, pp. 235–254.

[125] Domenach, *op. cit.*, p. 154.

[126] Lin, *art. cit.*; Claude Aubert, „Économie et société rurales", în Bergère *et al.* (1990), *op. cit.*, pp. 166–168.

[127] Hua Linshan, *Les Années rouges*, Le Seuil, Paris, 1987, p. 202.

propaganda regimului. Nu este de mirare că micii ţărani sînt cei care, răspunzînd cu entuziasm la reformele liberale ale lui Deng Xiaoping, au fost vîrful de lance în procesul reintroducerii economiei de piaţă în China, la exact douăzeci de ani după înfiinţarea comunelor populare.

Dar dezastrul anilor 1959–1961, „mare secret" al regimului, dezastru la negarea căruia au contribuit atunci mulţi vizitatori străini, n-a fost niciodată recunoscut ca atare. Liu a mers totuşi pînă acolo încît a declarat, în ianuarie 1962, în faţa auditoriului restrîns al unei conferinţe de cadre: foametea ar fi fost în procent de 70% produsul greşelilor umane.[128] Era imposibil să se spună atunci mai multe fără a fi pus în cauză Mao în persoană. Totuşi chiar după moartea acestuia şi după emiterea în 1981 a „verdictului final" al PCC despre fostul său şef, Marele Salt continuă să scape de orice condamnare, cel puţin publică.

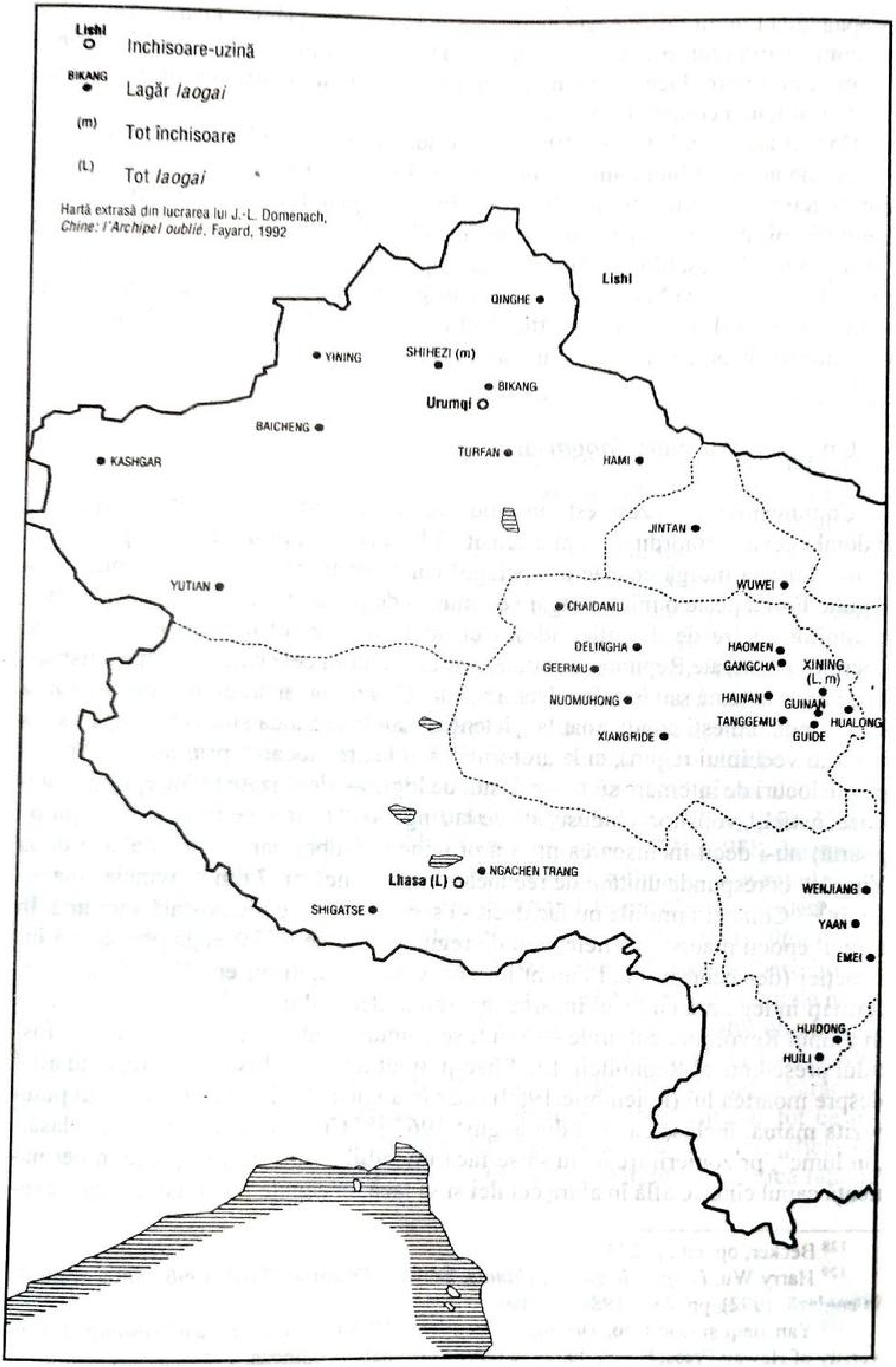
Un „gulag" ascuns: *laogai*-ul

Comunismul chinezesc este în mod evident presărat cu cadavre, şi este fără îndoială ceva extraordinar cum a reuşit să le ascundă atît de mult timp de ochii lumii. Imensa morgă ce este arhipelagul concentraţionar nu face excepţie de la regulă. Fort a peste o mie de lagăre de muncă de proporţii mari (*vezi harta*), ca şi al multor centre de detenţie, adesea el nu face obiectul nici unei menţiuni în operele consacrate Republicii Populare, nici măcar în cele care se ocupă amănunţit de această temă sau în cele relativ recente. Ce-i drept, aparatul represiv a ştiut să se ascundă: nu eşti condamnat la „detenţie" sau la „muncă silnică" (prea ar suna în stilul vechiului regim), ci la „reformă" sau la „reeducare" prin muncă. Principalele locuri de internare sînt — e destul de logic — deghizate în întreprinderi publice: astfel, „vopsitoria industrială de la Jingzhou" (nume ce figurează singur pe poartă) nu-i decît închisoarea nr. 3 a provinciei Hubei, iar „ferma de ceai de la Yingde" corespunde unităţii de reeducare prin muncă nr. 7 din provincia Guangdong.[129] Chiar şi familiile nu fac decît să scrie pentru o cutie poştală anonimă. În timpul epocii maoiste vizitele erau de regulă interzise pe întreaga perioadă a instrucţiei (depăşind în mod curent un an). Cei apropiaţi nu erau întotdeauna informaţi în legătură cu locul încarcerării sau al decesului condamnaţilor, mai ales în timpul Revoluţiei culturale — sau li se comunica abia foarte tîrziu: copiii fostului preşedinte al Republicii, Liu Shaoqi, ţinut într-o închisoare secretă, au aflat despre moartea lui (noiembrie 1969) doar în august 1972; abia atunci şi-au putut vizita mama, închisă ca şi el din august 1967.[130] Cu ocazia rarelor lor deplasări „în lume", prizonierii trebuiau să se facă invizibili. Obişnuiţi să plece în permanenţă capul cînd se află în afara celulei şi să tacă, ei capătă într-o gară aceste con-

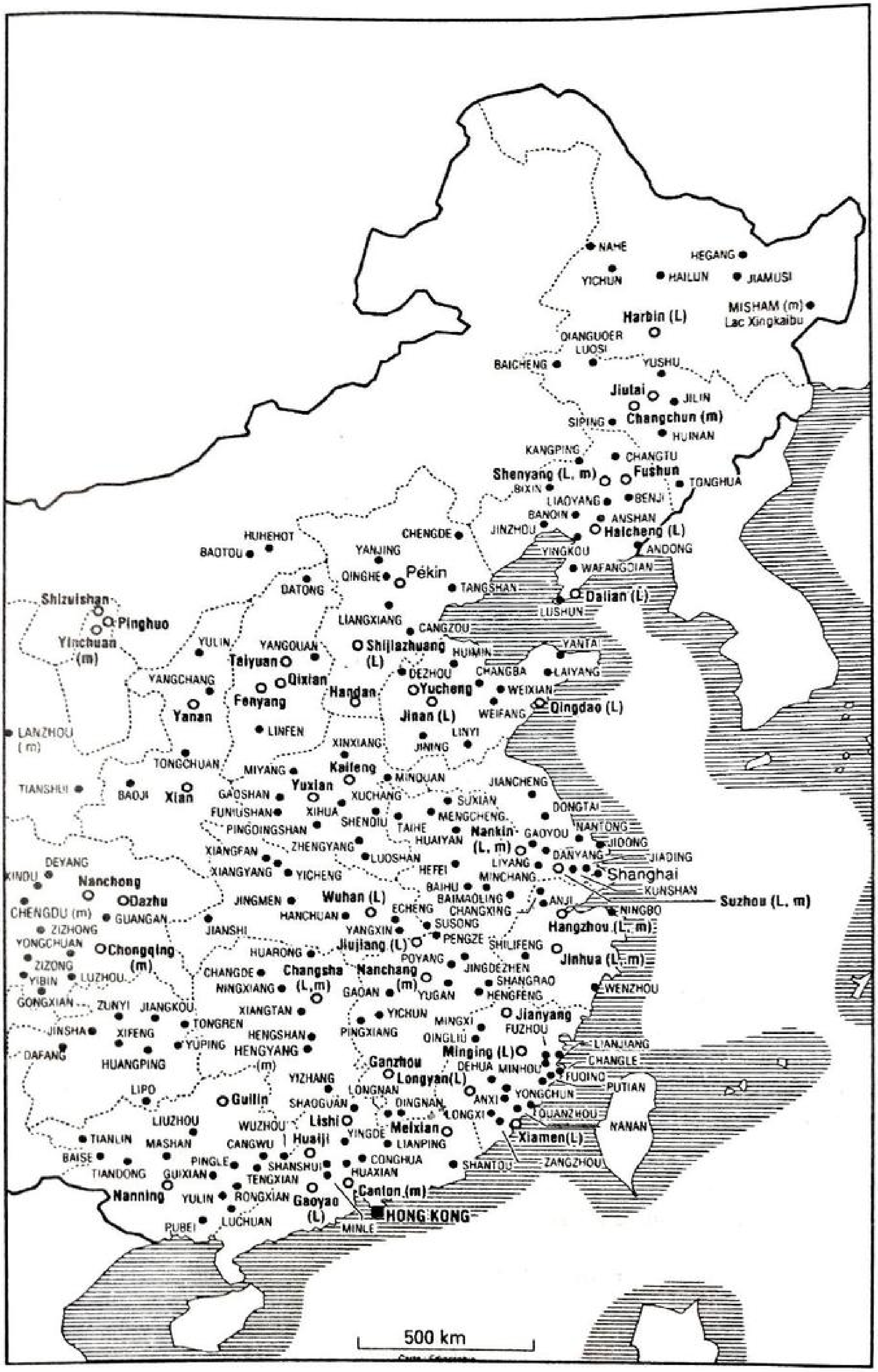
[128] Becker, op. cit., p. 243.

[129] Harry Wu, *Laogai: le goulag chinois*, Éditions Dagorno, Paris, 1996 (ediţia originală în engleză, 1992), pp. 28 şi 198.

[130] Yan Jiaqi şi Gao Gao, *Turbulent Decade: A History of the Cultural Revolution*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1996 (ediţia originală în chineză, 1986), p. 164.

UNITĂȚILE PRINCIPALE

DE DETENŢIE ÎN LAOGAI

semne ciudate: „Comportați-vă normal în tren. Este interzis, o repet, interzis, să plecați capul. Dacă cineva are nevoie să se ducă la toaletă, trebuie să-i facă semn gărzii: pumnul strîns și degetul mare în afară. Aveți voie să fumați și să vorbiți. Fără glume. Gărzile au ordin să tragă."[131]

Mărturiile făcute de foști prizonieri au fost o adevărată raritate multă vreme: pe de o parte, după cum se va vedea, sub Mao era foarte greu și se întîmpla rareori ca cineva să părăsească universul penitenciar; pe de altă parte, cel eliberat trebuia în general să promită că nu spune nimic din ceea ce pătimise, riscînd în caz contrar să fie încarcerat din nou. De aceea străinii — o parte infimă a celor arestați — au fost cei ce au furnizat marea majoritate a relatărilor care, și astăzi, reprezintă esențialul informației noastre: aceștia, protejați de guvernele lor, au putut să scape adesea cu viață. Unii au fost însărcinați în mod explicit cu misiunea de a depune mărturie despre suferințele armatei de umbre din care au făcut parte pentru o clipă. A fost cazul lui Jean Pasqualini (cu numele chinezesc de Bao Ruo-wang): unul dintre codeținuții lui i-a explicat de ce aveau ceilalți atîta grijă de sănătatea și siguranța lui: „Toți acești oameni... cînd te gîndești că nici unul dintre ei nu va reuși vreodată să iasă din pușcărie, inclusiv eu. Un contract pe viață. Tu ești singurul diferit de noi, Bao. Este posibil ca într-o zi să ieși pe poarta cea mare. Asta s-ar putea întîmpla unui străin, dar nu nouă. Dacă ieși, o să fii singurul care să poată vorbi apoi. De aceea am vrut să te ținem în viață, Bao, [...] atîta timp cît vei fi aici, vei trăi. Ți-o pot făgădui. Iar dacă ești transferat în alte lagăre, vei găsi acolo alți prizonieri care să gîndească la fel ca noi. Ești o marfă prețioasă, bătrîne!"[132]

Sistemul carceral cel mai populat din toate timpurile

Laogai, adică nicăieri... În această gaură neagră, soarele strălucitor al maoismului înghesuie zeci de milioane de indivizi (50 de milioane în total pînă la mijlocul anilor '80, conform lui Harry Wu — cifra nu este decît un ordin de mărime)[133]. Și mulți au pierit: dacă se iau în considerare cele două evaluări aproximative ale lui Jean-Luc Domenach (zece milioane de deținuți într-un an mediu — între 1% și 2% din populația chineză, în funcție de moment — și 5% mortalitate anuală), vreo douăzeci de milioane de chinezi ar fi decedat în detenție, dintre care circa patru milioane în timpul foametei din perioada Marelui Salt, între 1959 și 1962 (dar întoarcerea la rațiile „normale" — și așa minime — n-a avut loc uneori decît în 1964)[134]. După mărturia extraordinară a lui Jean Pasqualini, două studii recente (cel al lui Wu și cel al lui Domenach) permit de acum încolo o abordare într-o viziune de ansamblu a celui mai prost cunoscut dintre cele trei mari universuri concentraționare ale secolului.

---

[131] Pasqualini, *op. cit.*, p. 182.
[132] *Ibid.*, p. 262.
[133] Wu, *op. cit.*, p. 38.
[134] Domenach (1992), *op. cit.*, p. 242; Pasqualini, *op. cit.*, p. 318.

De la univers el a luat amploarea, permanența (în orice caz pînă în 1978, anul primului mare val de eliberări)[135], precum și varietatea. Varietate a prizonierilor: 80% „politici" pe la 1955 (dar numeroase delicte de drept comun puteau fi calificate atunci ca „politice" — ceea ce agrava sancțiunea), peste 50% la începutul deceniului următor și aproape două treimi de „drept comun" pe la 1971[136]: semn al pierderii afecțiunii păturilor populare față de regim și al revenirii criminalității într-o atmosferă de instabilitate politică. Varietate a formelor de internare[137]: centre de „prevenție", închisori (printre care cîteva unități foarte speciale pentru conducătorii decăzuți), *laogai*-urile propriu-zise, și aceste forme „atenuate" de deportare care sînt așa-numitele *laojiao* și *jiuye*. *Centrele de detenție* constituie filtrul de acces către arhipelagul penitenciar; în număr de aproximativ 2 500, situate în orașe, în interiorul lor deținuții în arest preventiv sînt supuși instrucției, de durată foarte variabilă (o instrucție poate dura chiar și un deceniu!); pedepsele mai scurte de doi ani sînt și ele adesea executate acolo. *Închisorile*, unde nu se găsesc decît 13% din deținuți, sînt cel puțin o mie la număr și depind în general direct de autoritățile centrale; jucînd un rol echivalent celui al sectoarelor noastre „de înaltă securitate", ele includ, sub o supraveghere intensificată, deținuții cu pedepsele cele mai grele (în special condamnările la moarte cu o amînare de doi ani, o bizarerie a dreptului chinezesc care se traduce în majoritatea cazurilor printr-o grațiere pentru „reformă sinceră") și prizonierii „sensibili" (cadre înalte, străini, ecleziaști, disidenți, spioni etc.); condițiile de viață, foarte variabile, pot să nu fie prea rele (închisoarea nr. 1 din Beijing, unde se mănîncă pe săturate, unde se doarme pe un *tatami** și nu pe un stănog de lemn — un „vis" pentru cei care ajung în arhipelag[138] —, este așezămîntul model arătat oaspeților străini); dar disciplina, deosebit de strictă, severitatea muncii industriale impuse, intensitatea înregimentării ideologice îi îndeamnă adesea pe deținuți să solicite trimiterea lor „în aer liber", într-un lagăr de muncă mult înfrumusețat.

Marea masă a deținuților se găsește deci în lagărele mari de muncă, repartizate pe întreg teritoriul țării, cele mai vaste și mai populate fiind însă situate în zonele semipustii din nordul Manciuriei, din Mongolia interioară, din Tibet, din Xinjiang și mai cu seamă din Qinghai, o adevărată „provincie penitenciară"[139], un fel de Kolîma chinezească cu o climă fierbinte vara și glacială iarna... Lagărul său nr. 2 este poate cel mai mare din China, cu cel puțin 50 000 de deportați.[140] Lagărele din regiunile îndepărtate din vest și nord-est au renumele de a fi foarte dure, însă în total ritmul de muncă este mai istovitor în uzinele carcerale din zonele urbanizate decît în marile ferme penitenciare de stat. Depinzînd în principiu de administrațiile provinciale sau municipale (Shanghai are rețeaua sa, repartizată

---

[135] Domenach (1992), *op. cit.*, p. 489.

[136] *Ibid.*, p. 512.

[137] În această privință, *cf.* Wu, *op. cit.*, pp. 23–39; Domenach (1992), *op. cit.*, pp. 139–226.

* Cuvînt japonez desemnînd un covor sau o rogojină care acoperă solul în sălile unde se practică sporturi de lupte japoneze (*n. t.*).

[138] Pasqualini, *op. cit.*, p. 104.

[139] Domenach (1992), *op. cit.*, p. 541.

[140] Wu, *op. cit.*, p. 30.

pe numeroase provincii), deținuții au, așadar, în ansamblu aceeași origine geografică (nu se întîlnesc deținuți tibetani în China de Est); spre deosebire de URSS, lagărele se integrează în strategiile economice locale sau regionale și ele n-au participat decît ocazional la proiecte de amploare națională, cum ar fi „calea ferată a prieteniei", în direcția Kirghiziei sovietice, la care s-a întrerupt timp de treizeci de ani lucrul din cauza schismei chino-sovietice...

Populația din lagăre trebuie împărțită în trei grupe cu statute destul de diferite. Masa cea mai importantă și mai ales permanentă este reprezentată sub Mao de cei constrînși să stea în *laogai*-ul propriu-zis, ceea ce se poate traduce cu „reformă[141] prin muncă". Acești condamnați la pedepse de durată medie sau lungă sînt organizați militărește (escadroane, batalioane, companii etc.); ei și-au pierdut drepturile civile, nu capătă nici un salariu și nu pot primi decît rareori vizite. În aceleași lagăre — și ceva mai rar în unități speciale — se găsesc și cei destinați „reeducării prin muncă" sau *laojiao*. Este vorba despre o formă de detenție administrativă, creată în august 1957, la apogeul campaniei antidreapta; ea întruchipează oarecum practicile de încarcerare paralegale ale Securității. Victimele nu sînt condamnate (așa că nu există un termen fixat detenției lor), nu-și pierd drepturile civile (dar nu există centru de votare în lagăre...) și capătă un salariu mic (dar partea esențială este reținută pentru masă și casă). Vina care li se impută este destul de ușoară și șederea lor în *laojiao* nu depășește în principiu cîțiva ani; însă li se dă foarte clar a înțelege că de atitudinea lor depind multe... Disciplina, condițiile de detenție și de muncă în *laojiao* sînt de fapt foarte apropiate de cele din *laogai*, ambele fiind administrate de Securitate.

Ceva mai „privilegiați" sînt „cei constrînși să lucreze" în *jiuye*, denumiți uneori „lucrători liberi". Această libertate este limitată, o dată ce nu li se dă dreptul să-și părăsească locul de muncă, de cele mai multe ori un lagăr, decît pentru una sau două permisii anuale. Tratați mai bine, plătiți ceva mai puțin prost decît în *laojiao*, ei pot să-și aducă familia sau să se căsătorească, însă trăiesc în condiții semicarcerale. Este vorba de fapt de „sasul de decompresiune" al lagărelor, unde sînt plasați cei „eliberați", adesea pentru tot restul vieții: pînă în anii '60, se pare că 95% din cei scăpați din *laogai* ar fi fost trimiși în *jiuye* și 50% încă la începutul anilor '80, precum și între 20% și 30% din foștii deținuți din *laojiao*.[142] Despărțiți de mediul din care au provenit, pierzîndu-și slujba și dreptul de a locui în oraș, în general divorțați (soția este mereu îndemnată de autorități să se separe de „criminal"), suspecți pe viață pentru că au greșit, cel mai trist este faptul că adesea n-au unde să se ducă, resemnîndu-se deci cu condiția lor... Nemaiavînd nimic de sperat, pot inspira milă chiar și deținutului din *laogai*: „Lucrătorii liberi pe care începeam să-i întîlnim formau o echipă tristă. Îți venea să crezi că erau într-adevăr în închisoare ca rezidenți. Erau leneși, neexperimentați și murdari. Ajunseseră în mod vizibil la concluzia că nimic nu mai merita efortul — și într-un sens chiar aveau dreptate. Le era mereu foame, se aflau la ordinul gărzilor și gardienilor, iar noaptea stăteau închiși la fel ca noi. Singura diferență între condiția noastră și a

---

[141] Wu preferă „redresare".

[142] *Ibid.*, pp. 142–143.

lor era privilegiul lor de a-și vizita familia. Nimic altceva nu conta. Desigur, primeau și ei salariu, dar trebuiau să-l cheltuiască pe hrană și haine, care nu mai erau un cadou din partea guvernului. Acestor lucrători liberi le era absolut egal tot ce li se putea întîmpla."[143] Sub Mao, orice condamnare este de fapt cel mai adesea o condamnare pe viață.

În căutarea „omului nou"

Închiderea fără termen constituie o contradicție fundamentală față de proiectul însuși, proclamat sus și tare, al sistemului penitenciar: reforma deținutului, transformarea sa într-un „om nou". Într-adevăr, spune Jean-Luc Domenach, sistemul proclamă cu surle și trîmbițe că „detenția nu este o pedeapsă, ci un prilej pentru criminal de a se reabilita"[144]. Un document intern al Securității precizează procesul în care e bine să fie angajat deținutul: „Nu te poți supune legii decît dacă ți-ai recunoscut mai întîi crimele. Recunoașterea lor este o chestiune prealabilă obligatorie, supunerea în fața legilor reprezintă începutul reformei. Recunoașterea și supunerea sînt primele două lecții care trebuie predate prizonierului și avute în vedere pe parcursul întregului proces de reformă"; o dată realizată ruptura cu trecutul său, prizonierul poate începe să fie pătruns de „idei corecte": „Este imperios necesară instituirea celor patru principii educative de bază — pentru a îndruma din nou ideile politice ale infractorului în direcția cea bună: marxism-leninismul, credința în maoism, în socialism, partidul comunist și dictatura democratică a poporului."[145] În consecință, așezămintele penitenciare sînt înainte de toate unități de învățămînt pentru acești „elevi slabi", turbulenți și puțin înceți la minte, cum sînt socotiți deținuții. „Bun venit noilor noștri colegi studenți!", astfel sună lozinca ce-l întîmpină pe Pasqualini într-un lagăr de muncă.[146] Studiul este orice în afara unui cuvînt van: în timpul întregii perioade de instrucție, el durează cel puțin două ore pe zi, seara după cină, în cadrul celulei; dar, dacă „progresele" anumitor prizonieri sînt nesatisfăcătoare, sau în timpul campaniilor politice, el se poate extinde pe parcursul întregii zile, săptămîni, chiar luni. În nenumărate cazuri, o perioadă de „studiu nonstop", între două săptămîni și trei luni, servește drept stagiu de integrare în universul carceral.[147] Ședințele se desfășoară după un ritual extrem de rigid, în timpul căruia este strict interzis să umbli, să te ridici (chiar pentru a-ți schimba poziția șezîndă trebuie să ceri voie), să stai de vorbă... și să dormi, ceea ce este o tentație permanentă, mai cu seamă dacă munca din timpul zilei a fost dură. Pasqualini, crescut în catolicism, a fost surprins să regăsească meditația, confesiunea și căința erijate în practici marxist-leniniste — diferența fiind dimensiunea obligatoriu colectivă și publică a acestor manifestări: țelul nu este de a restabili legătura dintre om și Dumnezeu, ci de a dizolva individul într-o masă supusă totalmente partidului. Spre a diversifica plăcerile, ședințele cen-

[143] Pasqualini, *op. cit.*, p. 282.
[144] Domenach (1992), *op. cit.*, p. 162.
[145] În Wu, *op. cit.*, pp. 49 și 55.
[146] Pasqualini, *op. cit.*, p. 208.
[147] Wu, *op. cit.*, p. 50.

trate pe confesiunea vreunuia dintre deținuți alternează cu lecturile comentate din *Cotidianul Poporului* (în timpul Revoluției culturale, vor fi *Operele* președintelui Mao — volumul cu *Citatele* lui trebuind purtat în permanență asupra sa) ori „discuțiile" pe tema unui eveniment considerat material educativ.

În toate cazurile, țelul este însă același: să ducă la abdicarea de la personalitatea sa. Șeful de celulă, el însuși prizonier, destul de des fost membru al partidului comunist, joacă aici un rol fundamental: „Ne lansa neobosit în discuții de grup sau în povestiri conținînd principii morale ce trebuiau respectate. Toate celelalte subiecte la care mintea noastră s-ar fi putut deda — familia, hrana, sporturile, distracțiile sau, binecînțeles, sexul — erau absolut interzise. «În fața guvernului trebuie să studiem împreună și să ne supraveghem reciproc», așa suna deviza înscrisă peste tot în pușcărie."[148] Condamnații trebuie să se purifice, să-și ispășească vina, să admită că au greșit pentru că au fost răi: „Din orice categorie am face parte, toți ne-am comis crimele pentru că am avut gînduri foarte rele", asigură șeful de celulă.[149] Iar dacă ei erau așa, greșeala zăcea în contaminarea cu ideile capitaliste, imperialiste, reacționare: toate delictele sînt în ultimă instanță politice într-o societate unde nimic nu scapă politicului.

Soluția este simplă: a-ți schimba ideile și, cum în China ritualul e inseparabil de inimă, a accepta tiparul care va face din tine un revoluționar în uniformă de șofer în plus, ba chiar un erou de tipul Lei Feng, acest soldat atît de mîndru de a fi o mică rotiță fără creier propriu, într-un sistem aflat în serviciul Cauzei și care, întrucît avusese șansa să piară strivit în serviciu impus, a fost, la începutul anilor '60, prezentat de mareșalul Lin Biao drept model de urmat. „Prizonierul învață foarte repede să vorbească sub formă de sloganuri care nu angajează la nimic. Pericolul aici este, evident, că poate ajunge să gîndească doar prin sloganuri. Pe cei mai mulți asta îi doboară."[150]

Pretinsa „spălare a creierului" descrisă de unii occidentali — nu este mai mult decît atît: nimic foarte subtil în sine, impunerea mai degrabă dură a unei ideologii grosolane ce are cu atît mai mult răspuns la toate cu cît e mai simplistă. Este vorba mai ales să nu i se lase prizonierului nici cea mai mică șansă a unei exprimări autonome. Mijloacele sînt multiple. Cele mai originale sînt o subalimentare întreținută sistematic (*vezi textul de mai jos*), care slăbește rezistența, precum și viața interioară, și o saturație permanentă prin mesajul ortodoxiei, într-un context în care nu se dispune nici de timp liber (studiu, muncă, corvezi umplînd complet lungile zile), nici de vreun spațiu de intimitate (celule suprapopulate, lumină aprinsă toată noaptea, foarte puține efecte personale autorizate), nici, evident, de cea mai mică latitudine de a exprima un punct de vedere original: toate intervențiile (de altfel obligatorii) într-o discuție sînt notate cu minuțiozitate și consemnate în dosarul fiecăruia. L-a costat scump pe Pasqualini că și-a exprimat în 1959 o ușoară lipsă de entuziasm față de intervenția chinezească în Tibet. O altă *originalitate:* delegarea altor prizonieri cu cea mai mare parte a muncii ideologice, ceea ce indică înaltul nivel de eficacitate al sistemului. Toți se cercetează reci-

---

[148] Pasqualini, *op. cit.*, pp. 51–52.
[149] *Ibid.*, p. 33.
[150] *Ibid.*, p. 53.

proc. evaluează rezultatele colegilor în materie de muncă (şi deci de raţii alimentare), se pronunţă asupra gradului de „reformă" al celor pe cale să fie eliberaţi; şi, mai cu seamă, îşi critică tovarăşii de celulă pentru a-i îndemna la o autocritică completă, precum şi pentru a-şi dovedi sieşi că progresează.[151]

Urină şi dialectică

Într-o seară rece şi cu rafale de vînt, la ora studiului, am părăsit celula pentru a mă duce să urinez. Cînd m-a lovit în faţă vîntul glacial dinspre nord-vest, m-am simţit mai puţin dispus să parcurg cele două sute de metri care mă separau de closete. M-am dus pînă la un depozit şi am făcut pipi pe zid. La urma urmei, n-o să mă vadă nimeni în întuneric, m-am gîndit.

M-am înşelat. De abia terminasem cînd m-am trezit cu o puternică lovitură de picior în spate. Întorcîndu-mă, n-am putut distinge decît o siluetă, dar vocea era cea a unui gardian.

— Nu cunoaşteţi regulamentul în privinţa igienei? m-a întrebat. Cine sînteţi?

Mi-am dat numele, şi ceea ce a urmat a fost o lecţie pe care n-o s-o uit niciodată. [...]

— Recunosc că am greşit, dar ceea ce am făcut eu nu constituie decît o infracţiune la regulamentul închisorii, pe cînd dumneavoastră, gardian, aţi încălcat legea. Membrii guvernului n-au dreptul să lovească prizonierii. Violenţa fizică este interzisă.

O clipă a fost linişte. Silueta cugeta, iar eu mă aşteptam la ce-i mai rău.

— Ce aţi spus este corect, Bao, a zis calm şi pe un ton calculat. Dacă recunosc că am făcut o greşeală — şi voi aborda problema la prima noastră şedinţă autocritică [cea a gardienilor] — aţi fi dispus să vă întoarceţi în celulă şi să-mi scrieţi o confesiune completă?

M-a surprins reacţia lui. Şi m-a şi emoţionat: căci aveam de-a face cu un gardian care-şi recunoştea greşeala în faţa unui prizonier! [...]

— Da, gardian. Sigur că o fac.

[...] M-am aşezat la locul meu şi am început să-mi pregătesc confesiunea. Cu ocazia examenului de conştiinţă săptămînal, cîteva zile mai tîrziu, am citit-o cu glas tare ca să audă toată celula.

— Privit superficial, ceea ce am făcut poate părea ceva fără gravitate mare, am adăugat cînd am terminat de citit, dar, dacă lucrurile sînt examinate mai îndeaproape, actul meu demonstrează că nu respect indicaţiile guvernului şi că rezist la reformă. Urinînd astfel, îmi etalam în mod perfid furia. Era un act plin de laşitate. Era ca şi cum i-aş fi scuipat guvernului în faţă, gîndindu-mă că nimeni nu mă vede. Nu pot decît să-i cer guvernului să mă pedepsească pe cît de sever posibil.

Confesiunea a fost trimisă gardianului Yang şi am aşteptat. Mă pregăteam deja, făcîndu-mi curaj, să suport o nouă şedere la carceră. Peste două zile, Yang a intrat în celulă cu verdictul său.

— Acum cîteva zile, a spus, unul dintre voi s-a crezut deasupra legii şi a comis o gravă eroare. [...] De data aceasta o să considerăm cazul închis, dar să nu credeţi că asta înseamnă că veţi putea scăpa întotdeauna doar scriind o scrisoare de scuze.[152]

---

[151] *Ibid.*, pp. 55–59, 117–120, 263.

[152] Pasqualini, *op. cit.*, pp. 267–269.

Arma alimentară

Şi apoi era hrana — singurul lucru important, cea mai mare bucurie şi cea mai puternică motivaţie a întregului sistem penitenciar. Avusesem ghinionul să ajung la Aleea Brumei pe Iarbă[153] la numai o lună după introducerea raţionalizării ca parte oficială a tehnicii interogatoriilor. Fiertura de porumb, insuficientă şi apătoasă pînă la disperare, plăcintele mici şi tari de *wo'tou*[154] şi porţia de legume au devenit centrul vieţii noastre şi obiectul fundamental al atenţiei noastre celei mai profunde. Cum raţionalizarea continua şi noi slăbeam, am învăţat să mîncăm cu o grijă infinită fiecare bucăţică, făcînd-o să ţină cît de mult timp posibil. Circulau zvonuri şi scorneli disperate în legătură cu calitatea şi abundenţa hranei în lagărele de muncă. Aceste informaţii erau, după acum am aflat mai tîrziu, inventate de cei care ne supuneau la interogatorii pentru a încuraja prizonierii să mărturisească. La capătul unui an de astfel de regim, eram gata să recunosc practic orice ca să obţin mai multă hrană.

Lipsa hranei era studiată în chip admirabil: ni se dădea atît cît să ne ţină în viaţă, dar niciodată destul pentru a ne lăsa să uităm de foame. În timpul celor cincisprezece luni petrecute de mine în centrul de interogatorii, n-am mîncat decît o singură dată orez şi niciodată carne. La şase luni după arestarea mea, burta mi-era perfect plată şi mădularele începuseră să mi se învineţească în mod caracteristic la simplul contact al corpului cu patul comun. Pielea de pe fese îmi atîrna ca sînii unei femei bătrîne. Privirea mi se împăienjenea şi pierdusem puterea de concentrare. Am atins un fel de record în carenţă de vitamine cînd am fost în cele din urmă în stare să-mi rup cu mîna unghiile degetelor de la picioare, fără să mă servesc de foarfece. Părul începuse să-mi cadă.[...]

— Viaţa nu era chiar atît de rea pe vremuri, mi-a spus Loo. Primeam o farfurie cu orez o dată la două săptămâni, pîine albă veritabilă la sfîrşitul fiecărei luni şi puţină carne cu ocazia sărbătorilor mari, ca de Anul Nou, de 1 Mai şi de 1 Octombrie.[155] Nu era chiar atît de rău.

Schimbarea se datora următorului fapt: venise o delegaţie a poporului să inspecteze închisoarea în timpul celor „O Sută de Flori".[156] Fuseseră îngroziţi văzînd că prizonierii mîncau pe săturate. Era de netolerat, trăseseră ei concluzia, ca nişte contrarevoluţionari — rebuturi ale societăţii şi duşmani ai poporului — să beneficieze de un nivel de viaţă superior celui al multor ţărani. Începînd cu noiembrie 1957, nu s-au mai dat orez, carne, nici făină de grîu în zilele de sărbătoare.

Hrana ne obseda într-o asemenea măsură încît înnebuneam, într-un oarecare sens. Eram gata de orice. Era un climat perfect pentru interogatorii. Fiecare dintre noi a început să ceară să fie trimis în lagărele de muncă. Nimeni nu părăsea Aleea

[153] Nume poetic al unui mare centru de detenţie din Beijing.

[154] Echivalent chinezesc al pîinii, consumat în nordul ţării mai mult decît orezul.

[155] Sărbătoarea naţională a RPC.

[156] Trebuie să se înţeleagă mai degrabă mişcarea antidreapta care a urmat.

Brumei pe iarbă fără s-o fi specificat clar în scris. Exista chiar şi o formulă oficială: „Vă rog să-mi îngăduiţi să-mi arăt căinţa faţă de greşelile mele lucrînd în lagăre."

Mai tîrziu, oricît de insuportabile ar fi fost condiţiile pe care trebuia să le îndurăm în lagăre, orice gardian ne putea spune fără să mintă că ne aflam acolo numai pentru că o cerusem.[157]

Celelalte mijloace de presiune asupra prizonierului sînt mai clasice. Tutunul este o promisiune de indulgenţă dacă deţinutul îşi mărturiseşte toate „crimele", dacă se comportă model, dacă are o contribuţie activă la „redresarea" colegilor săi, dacă îşi denunţă „complicii" sau codeţinuţii săi nesupuşi (este vorba despre un test esenţial de sinceritate în reformă: „denunţarea celorlalţi este o metodă excelentă de penitenţă")[158]. În biroul pentru interogatorii tronează o lozincă indicînd: „Indulgenţă faţă de cei care mărturisesc; severitate faţă de cei care rezistă; răscumpărare pentru cei care au merite, recompense pentru cei care au merite mari."[159] Mulţi condamnaţi la osînde grele, sperînd să ciupească cîţiva ani de reducere a pedepsei, se transformă în propagandişti plini de zel. Problema — Pasqualini dă mai multe exemple — este că nici gînd ca ei să fie răsplătiţi în schimb: fie „comportarea bună" nu împiedică o condamnare grea, fie, pedepsele nefiind de cele mai multe ori anunţate decît oral (acuzatul este adesea absent de la propriul proces), o „reducere" aduce de fapt durata detenţiei la ceea ce se prevăzuse de la început. Un deţinut bătrîn dezvăluie secretul: „Comuniştii nu se simt obligaţi să-şi ţină promisiunile făcute duşmanilor lor. Ca mijloace pentru a-şi atinge scopurile, nu ezită să folosească toate combinaţiile şi vicleniile care îi pot ajuta — iar asta include ameninţările şi promisiunile.[...] Şi mai aminteşte-ţi un amănunt: comuniştii nu au nici cel mai mic respect pentru cei care-şi schimbă brusc opiniile."[160]

Vicleşugul are din nefericire mai multă consistenţă. Mărirea pedepsei este departe de a fi un caz de excepţie: cel care nu se supune mărturisind, cel care refuză să denunţe („a-i ascunde guvernului informaţii este un delict pasibil de pedeapsă")[161], cel care cleveteşte eretic, cel care, introducînd apel la condamnarea sa, arată că nu acceptă „voinţa maselor" — cu toţii riscă nişte condamnări noi şi grele: se poate trece astfel de la cinci ani la închisoare pe viaţă... Apoi, mai este şi răul pe care prizonierii şi-l pot face unii altora. „Cariera" şefului de celulă depinzînd de „enoriaşii" lui, el se va înverşuna împotriva celor mai recalcitranţi şi va fi susţinut de oportunişti. Un grad mai sus este „proba" sau „lupta": nimic spontan — victima e aleasă de conducere, locul (celulă sau curte), momentul şi intensi-

[157] Pasqualini, *op. cit.*, pp. 47–49.
[158] *Ibid.*, p. 77.
[159] *Ibid.*, p. 38.
[160] *Ibid.*, pp. 115–116.
[161] *Ibid.*, p. 156.

tatea sînt stabilite dinainte —, însă atmosfera este apropiată (minus uciderea) de cea a pogromurilor țărănești din timpul reformei agrare: „Victima noastră era un prizonier de vreo patruzeci de ani, acuzat de a fi făcut o mărturisire falsă. «E un contrarevoluționar îndîrjit!» zbiera o gardă printr-un portavoce din carton.[...] De fiecare dată cînd înălța capul ca să spună ceva — nu ne interesa dacă era adevărat sau fals — îl acopeream cu o ploaie de vociferări: «Mincinosule!», «Rușine a umanității!» sau chiar: «Ticălosule!» [...] Proba a mai continuat așa timp de trei ore și cu fiecare minut care trecea ni se făcea mai frig și mai foame și deveneam mai răi. Cred că am fi fost capabili să-l rupem în bucăți pentru a obține ce doream. Mai tîrziu, cînd am avut răgazul să reflectez, mi-am dat seama că bineînțeles nu numai el, ci și noi ne supusesem în același timp probei, pregătindu-ne mental să acceptăm poziția guvernului cu un asentiment pasionat, oricare ar fi fost meritele omului pe care-l atacam astfel."[162]

Este de înțeles că, în asemenea condiții, imensa majoritate a prizonierilor dă după cîtva timp toate semnele exterioare ale supunerii. Aceasta n-are decît în mod secundar a face cu caracteristicile identității chinezești: tratați mai puțin inuman, în definitiv, mulți prizonieri de război francezi ai Viet-Min-ului, confruntați cu aceeași politică de reeducare, au urmat același itinerar.[163] Eficacitatea reeducării ține de combinația sinergică a două mijloace puternice de presiune psihologică: o infantilizare radicală, partidul și administrația devenind tatăl și mama și reînvățîndu-l pe prizonier să vorbească, să umble (cu capul plecat, alergînd, gardianul ghidîndu-l cu vocea), să-și controleze pofta de mîncare și igiena etc., într-o relație de dependență absolută; fuziunea în grup, care e răspunzător de fiecare dintre gesturi, de fiecare dintre cuvinte, și care a devenit familia de suplinire — în vreme ce contactele cu adevărata familie sînt aproape imposibile, în vreme ce soțiile sînt determinate să divorțeze de deținut, iar copiii să-și renege tatăl.

Care este totuși gradul de profunzime al reformei? A vorbi în sloganuri, a reacționa ca un automat înseamnă deopotrivă a te distruge, a avea parte de o „sinucidere psihică"[164], dar și a te proteja împotriva neplăcerilor, a supraviețui. Ar fi cu siguranță prea optimist să gîndești că e ușor să-ți menții reticențele, dedublîndu-ți personalitatea. Dar chiar și cel care ajunge să nu-l mai deteste pe Big Brother raționează mai mult în termeni de utilitate decît de convingere. Pasqualini poate să susțină cît vrea că, în 1961, „reeducarea [sa] era atît de reușită" încît credea „efectiv ce spuneau gardienii". El adaugă imediat: „Știam totodată foarte clar că era în interesul meu să am o conduită cît se poate de apropiată de litera legii."[165] Contraargumentul este această luare de poziție ultramaoistă a unui șef de celulă: pentru a-și demonstra zelul în muncă și fidelitatea față de regim, a susținut că deținuții ar trebui să ceară să se ducă la muncă chiar și atunci cînd era trecută limita fatidică de –15°C; că ei ar trebui să se scoale mai devreme decît ora impusă.

[162] *Ibid.*, p. 86.
[163] Albert Stihlé, *Le Prêtre et le commissaire*, Grasset, Paris, 1971.
[164] Domenach (1992), *op. cit.*, p. 170.
[165] Pasqualini, *op. cit.*, p. 232.

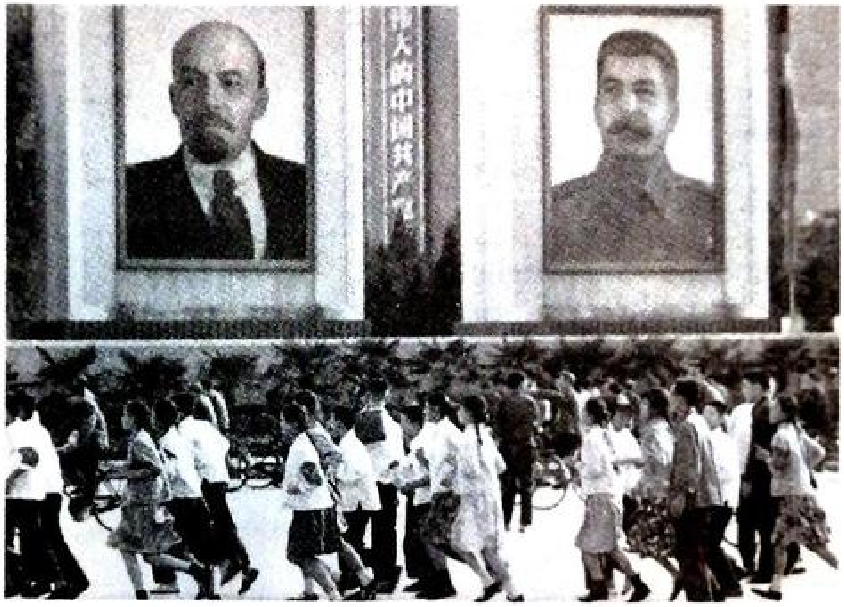
Mao Tzedun și comuniștii chinezi au luat puterea în 1949. În 1958, ei lansează „Marele [illegible] Înainte“, destinat să [illegible]eze dezvoltarea industri[illegible]erațiune care are dre[illegible]re o foamete cumplit[illegible]mp ce conducătorii [illegible]i (aici Mao Tzedun [illegible]eng Chen) pozeaz[illegible] fotografii de propagan[illegible]eci de milioane de chine[illegible], conform estimărilor.

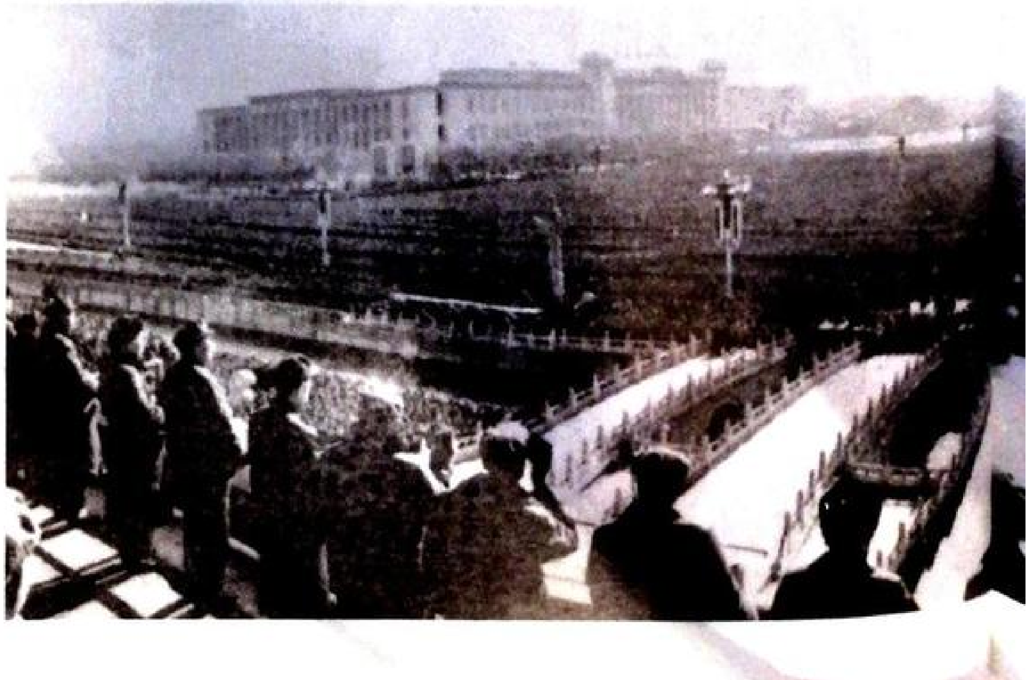
Cu „Marea Revoluție culturală proletară“, lansată în 1966, Mao reia problemele în mîini, dar declanșează un război civil mocnit, în decursul căruia Gărzile Roșii distrug, umilesc, linșează și asasinează. Aici, un istoric, Chien Po Tsan, este lăsat pradă răzbunării agitatorilor.

„Dușmanii poporului", adică cei care sînt desemnați astfel de bandele de fanatici, sînt batjocoriți, maltratați, adesea executați. Aici, un țăran bogat este omorît pentru că a „exploatat țărani".

Beijing, 1973. Prezența portretelor lui Lenin și Stalin, „marele prieten al poporului chinez", conform exprimării lui Mao, arată că întemeietorii URSS-ului rămîn — în ciuda conflictului chino-sovietic — punctele esențiale de referință ale regimului comunist chinez.

Puterea se pune în scenă. De pe înălțimile meterezelor Orașului Interzis, conducătorii PCC contemplă supușii Republicii Populare strînși în piața Tian Anmen. Distanța dintre ei și poporul adunat militărește evidențiază caracterul regimului.

Scenă de agitație-propagandă de către Gărzile Roșii, în piața Tian Anmen. Mulți dintre ei au fost, la rîndul lor, reprimați cînd Mao a estimat că și-a atins scopurile. Mulți ani mai tîrziu, unii au depus mărturie despre ceea ce a fost „Revoluția culturală“ și s-au angajat în lupta pentru cea de-a „cincea modernizare“: democrația, după moartea lui Mao.

În primăvara lui 1989, studenții din Beijing — o altă generație — ocupă piața Tian Anmen. O revendicare le domină pe celelalte: democrația, simbolizată printr-o statuie pusă în fața portretului uriaș al lui Mao.

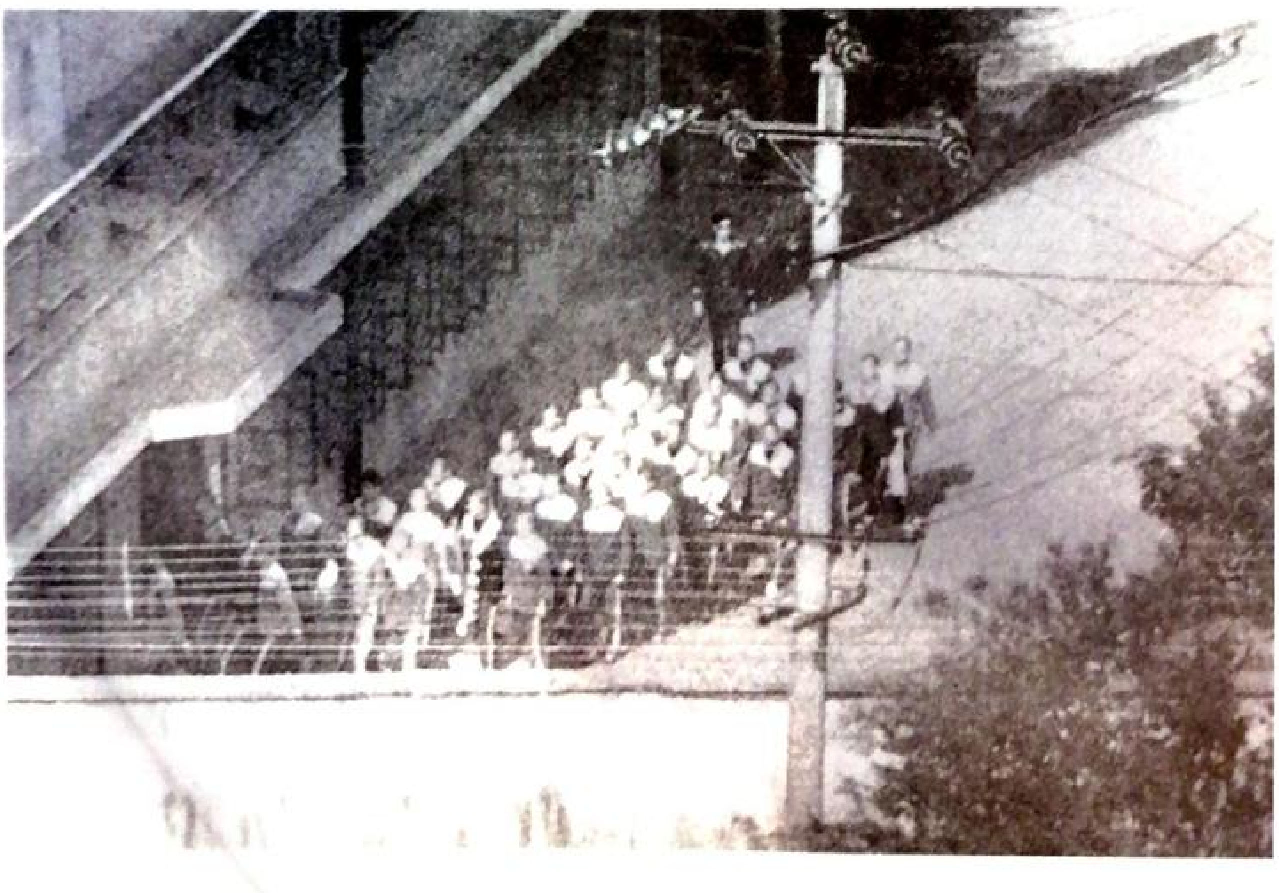
După mai multe săptămîni, puterea hotărăște să facă uz de forță împotriva mișcării studențești care primește sprijinul populației. Tancurile iau poziție, apoi, în noaptea de 4 iunie, distrug campamentul studenților. O mie de studenți sînt uciși.

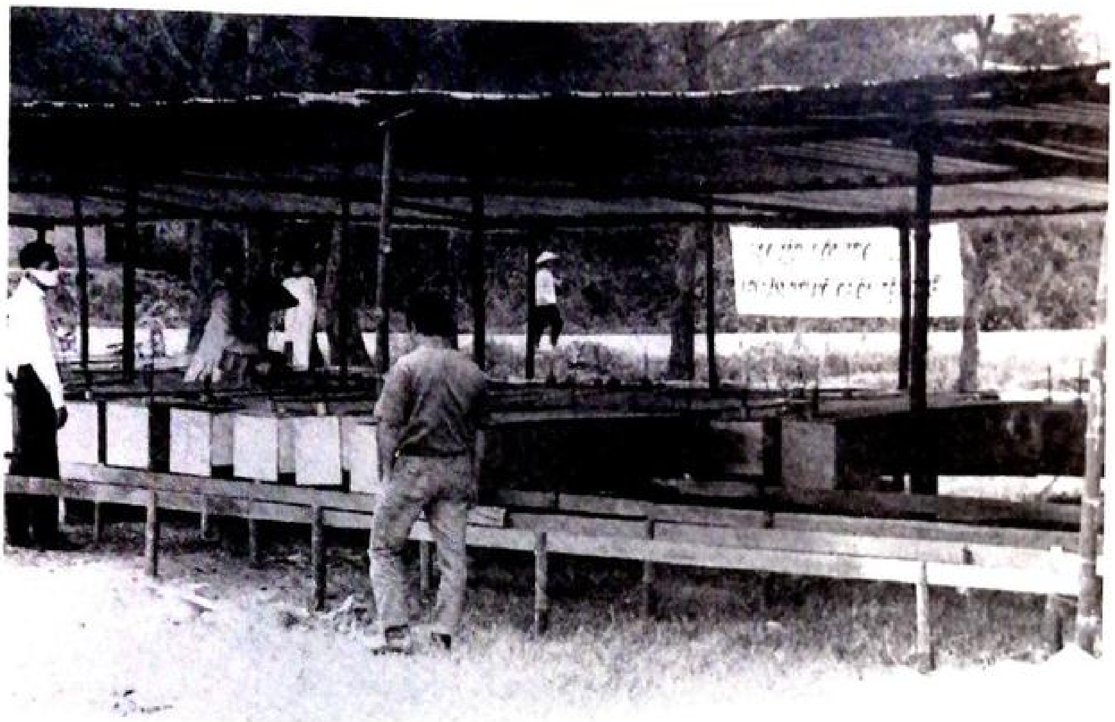
Disidența chinezească nu a capitulat. Ea este simbolizată prin fosta Gardă Roșie Wei Jingsheng. Condamnat o dată la cincisprezece ani de închisoare pentru „crime contrarevoluționare", Wei este condamnat din nou în decembrie 1995 la paisprezece ani.

China are și ea gulagul ei: *laogai*-ul, sistem vast de închisori-uzine care întrebuințează mîna de lucru penitenciară. Produsele fabricate sînt adesea destinate exportului. Închis timp de nouăsprezece ani fără judecată pentru că a criticat intervenția sovietică în Ungaria, Harry Wu a reușit să adune o documentație considerabilă; aici, două fotografii luate clandestin.

În primăvara lui 1968, Vietnamul de Nord lansează o ofensivă de amploare împotriva Sudului. Armata Viet-Min cucerește orașul Hue. Cînd forțele Vietnamului de Sud recuceresc orașul, ele descoperă gropi uriașe umplute cu cadavre.

Scenă dintr-un lagăr de reeducare comunistă în Vietnam. Scopul „reeducării" este foarte special: deținutul e constrîns să aprobe sistemul care îl ține închis și să adere la ideologia opresorilor lui.

Execuția unui „contrarevoluționar" este un prilej, pentru comuniști, de a face apel la pedagogia terorii, spre a-și impune sistemul politic și social.

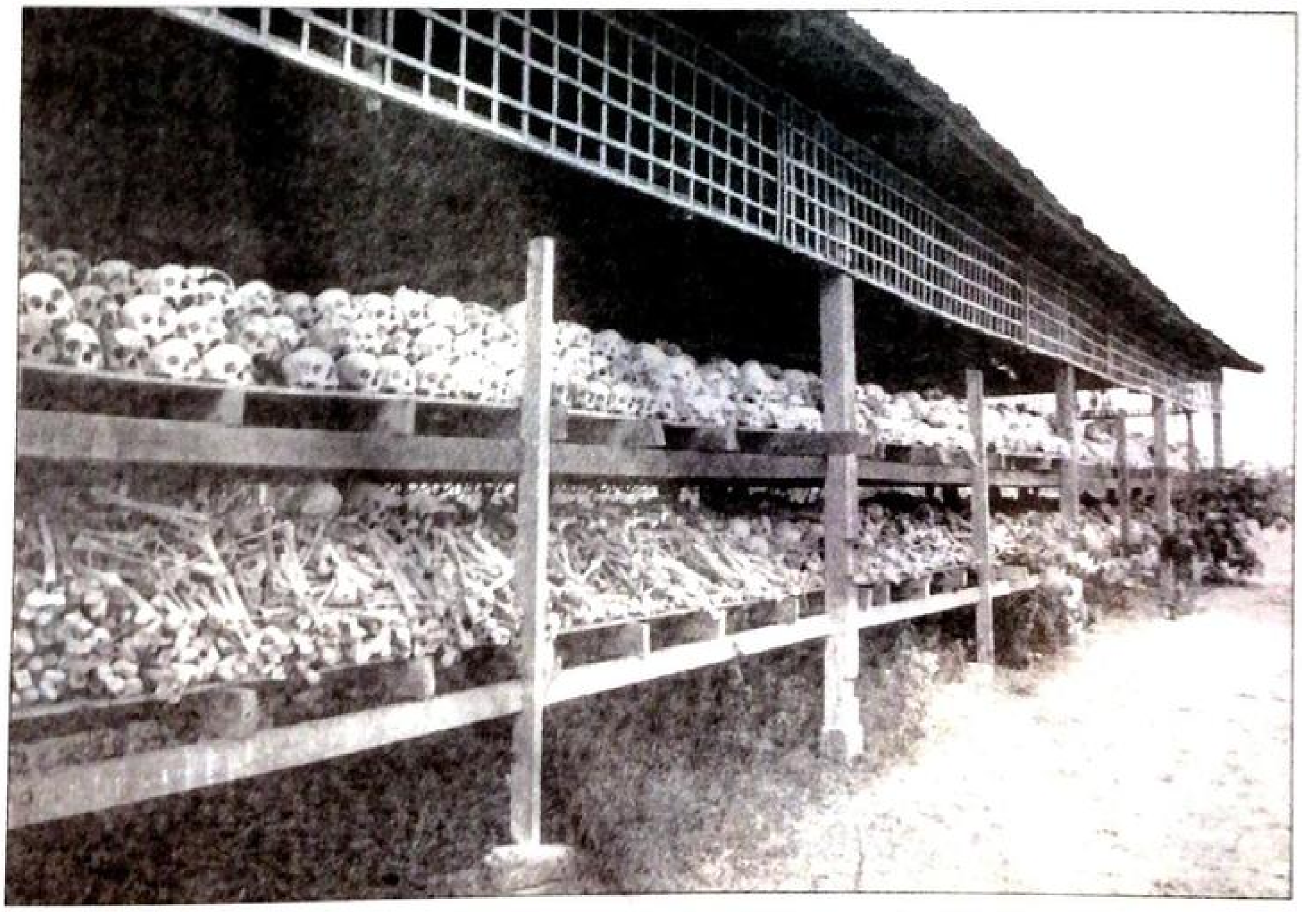

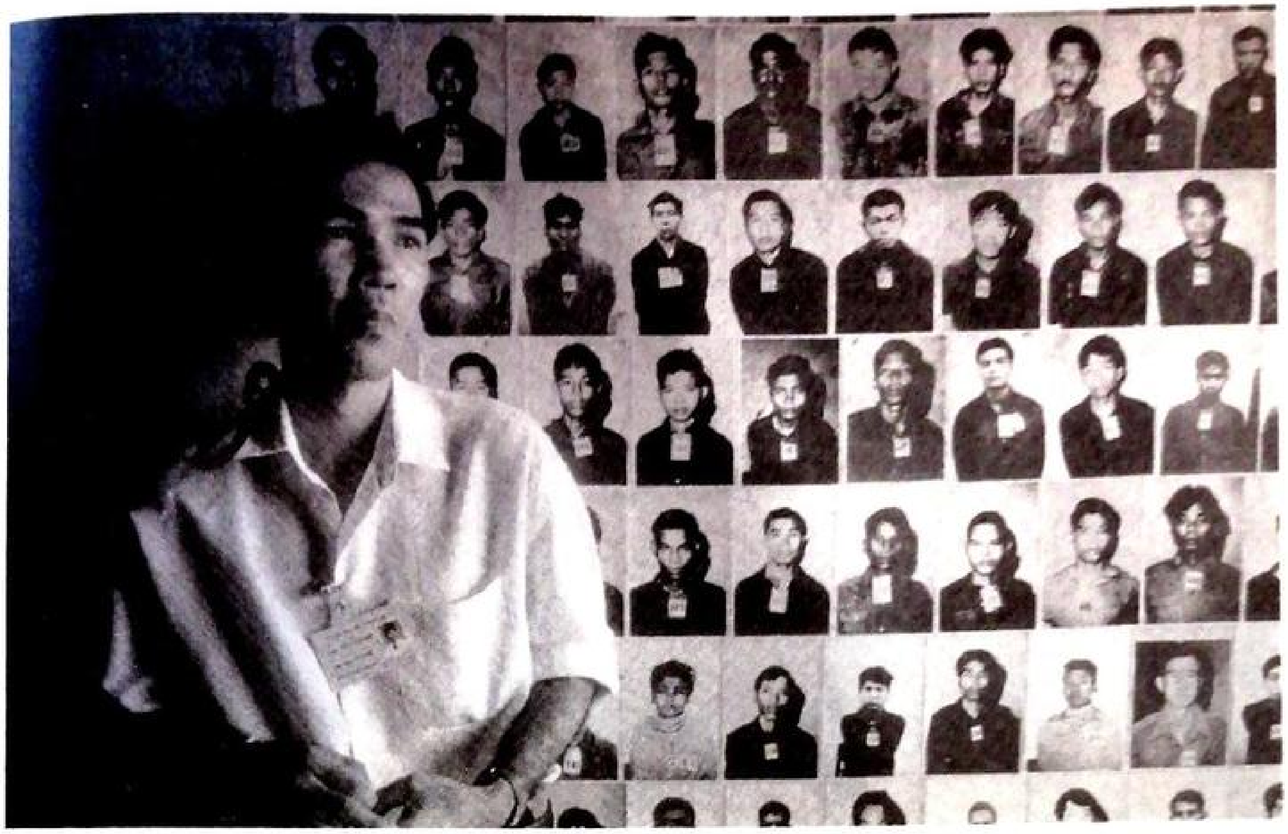
Victoria și instalarea regimului comunist în Vietnamul de Sud în 1975 duc la plecarea în masă a vietnamezilor care se simt amenințați. Așa-numiții *boat people* fug pe ambarcațiuni improvizate, preferînd să riște moartea provocată deseori de pericolele mării și ale piraților decît să rămînă sub noua dictatură.

Cambodgia, aprilie 1975. Khmerii roșii intră victorioși în Phnom Penh. Extrem de rapid, acești luptători foarte tineri, niște adolescenți de cincisprezece–șaisprezece ani, se transformă în instrumentul politicii lui Pol Pot, „fratele nr. 1", care hotărăște să evacueze capitala de toți locuitorii ei.

După prăbușirea regimului lui Pol Pot, noul guvern provietnamez a creat un „muzeu al genocidului", în care sînt expuse mii de cranii de victime neidentificate ale terorii khmerilor roșii.

Închisoarea de la Tuol Sleng, o fostă școală, a fost unul dintre locurile de tortură și execuție cele mai halucinante. Fiecare prizonier — copil, femeie, bărbat, bătrîn — era fotografiat înainte de a fi executat cu cruzime.

„În general, făceam fotografiile la sosirea prizonierilor, după ce li se prindea un număr cu un ac, uneori chiar direct pe piele dacă veneau cu bustul gol." (*fotograful*)

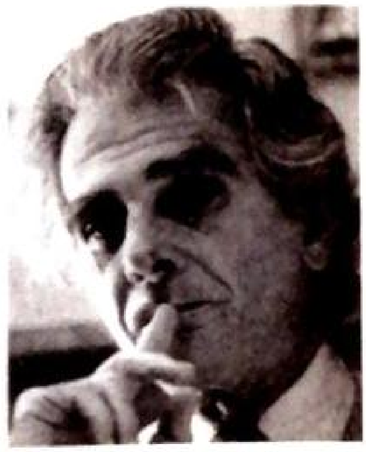
Pol Pot, prietenii lui cei mai apropiați și familia lui se mai fotografiau încă în 1986. Dar în iulie 1997 Pol Pot era tîrît de propriii lui locotenenți în fața unui pseudotribunal pentru un simulacru de proces plin de gînduri politice ascunse.

Ascunși în spatele cîmpurilor de mine, khmerii roșii tot mai întrețin mișcarea de rezistență în Cambodgia. Este țara care numără cei mai mulți estropiați, mai ales printre adolescenți și copii.

Căderea regimului lui Batista, la care Castro nu este decît unul dintre actori, le dăduse cubanezilor o mare speranță. Monopolizarea puterii de către Castro și oamenii săi declanșează foarte curind opoziții. *De la stînga la dreapta*: Pedro Luis Boitel, prizonier decedat făcînd greva foamei in 1972; Humberto Sori Marin, împușcat după ce încercase să organizeze lupta armată împotriva fostului său tovarăș Castro; poetul Jorge Valls, condamnat la douăzeci de ani de închisoare, recent eliberat.

Generalul Ochoa, fost comandant-șef al corpului expediționar cubanez în Angola, este acuzat de Fidel Castro că a complotat împotriva lui. Sub acuzația de trafic de droguri (serviciile speciale ale regimului fac uz de aceasta de mult timp încoace), Castro îl condamnă la moarte și îl execută.

Castro reduce la tăcere societatea civilă prin intermediul Comitetelor de Apărare ale Revoluției care supraveghează îndeaproape orașele și satele. Complement indispensabil al acestor organe de spionaj local și de denunțuri: tribunalele populare care se reunesc cel mai adesea în localurile CAR (aici în iunie 1974).

În afara acelor *boat people* din Vietnam, au existat *los Balseros* din Cuba. Cu zecile de mii au încercat să părăsească insula pe ambarcațiuni fabricate din materiale recuperate. Au fost mii care au pierit pe mare.

Fidel Castro însoțit de Eden Pastora, numit „comandantul Zero", cel mai prestigios conducător al gherilei sandiniste împotriva dictatorului Somoza. Pastora a devenit apoi unul dintre cei mai crînceni adversari ai puterii sandiniste din Managua care intenționa să importe în țara sa sistemul sovietic. A întreprins contra lui o nouă gherilă care a durat pînă în 1986 (*la dreapta*).

În Peru, Cărarea Luminoasă (*Sendero Luminoso*), organizație teroristă care se întemeiază pe maoism, nu ezită să masacreze țăranii care nu se supun voinței ei. În orașul Mazamari, șaptezeci și doi dintre ei au fost masacrați. Aici se vede capul uneia dintre aceste victime.

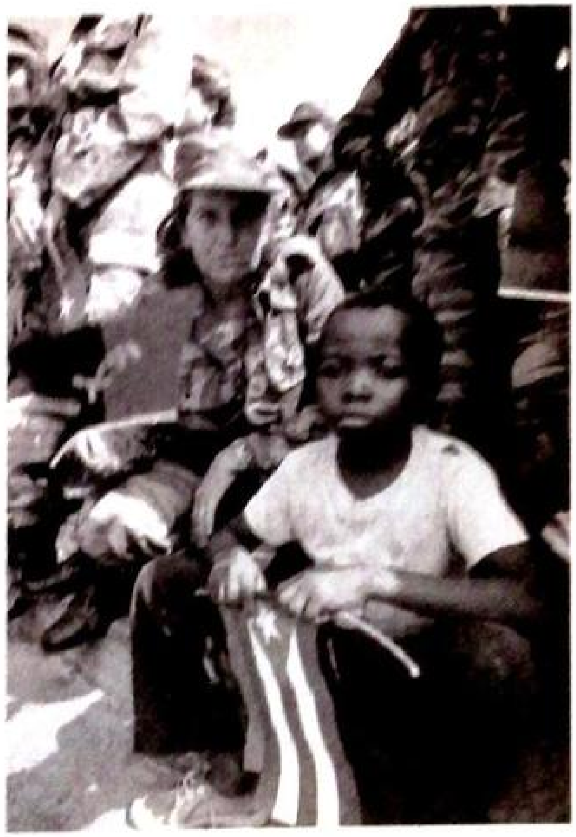

Etiopia, 14 septembrie 1979. Ministrul Afacerilor Externe al Uniunii Sovietice, Aleksei Kosîghin, se duce la Addis Abeba pentru cea de-a cincea aniversare a luării puterii de către Mengistu Haile Mariam. Regimul dictatorului se inspiră din comunismul sovietic. Partidul muncitorilor din Etiopia se vrea moștenitorul Marii Revoluții din Octombrie.

La mijlocul anilor '80, seceta lovește Etiopia și se instalează foametea. Mengistu folosește „arma alimentară" pentru a organiza transferuri de populație; etiopienii devin astfel ostaticii unei „politici de reorganizare a spațiului".

Susținută de sovietici din 1974, Mișcarea Populară pentru Eliberarea Angolei primește în 1975 întăriri prin „voluntarii" cubanezi. Aceștia vor fi cu zecile de mii pentru a combate mișcările nemarxiste, rivale ale MPEA, înainte de a se retrage începînd cu ianuarie 1989.

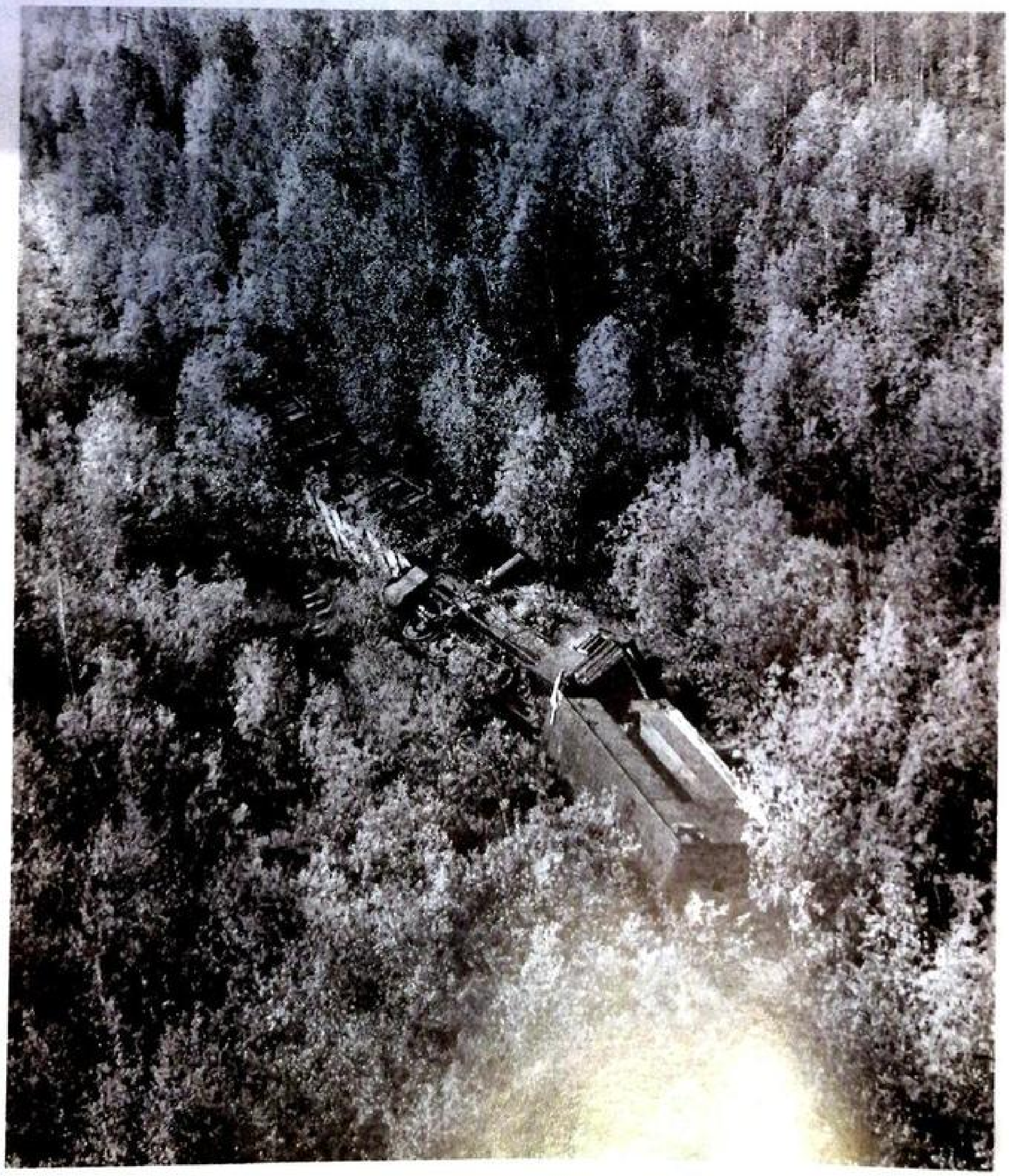

La 27 decembrie 1979, trupele sovietice intră în Afghanistan pentru a răspunde chemării comuniștilor incapabili să mențină controlul situației. Începe astfel unul dintre războaiele coloniale cele mai feroce. Lovindu-se de o rezistență generală, sovieticii practică tactica „pămîntului ars", distrugînd orașe și sate. Copiii sînt primele victime ale minelor antipersonal. În zece ani, Armata Roșie face între 1 milion și 1,5 milioane de victime, dintre care 90% sînt civili.

Calea Morții. În 1949, Stalin a pus să se construiască o legătură feroviară la nord de Cercul Polar, între Sakhelard și Igarka; „Înainte spre comunism", proclamă panoul (*sus*).
O dată cu moartea dictatorului, șantierul este părăsit. „Locomotiva istoriei", care a tras trenul blindat al lui Troțki, apoi trenurile cu deportați, a eșuat în cele din urmă în pădurile absurdului (*jos*).

Gardianul i-a întrerupt în cele din urmă omilia, considerînd-o „totalmente opusă ortodoxiei“[166] şi deţinuţii au părut uşuraţi. Ca atîţia chinezi, ei credeau un pic, dar ceea ce vizau în primul rînd era să nu aibă neplăceri.

Criminal, criminal vrei-nu vrei

S-a remarcat probabil că nu se ia niciodată în calcul posibilitatea unei acuzaţii false sau a unei achitări. În China nu eşti arestat pentru că eşti vinovat, ci eşti vinovat pentru că eşti arestat. Într-adevăr, toate arestările sînt conduse de poliţie, organ al „guvernului popular“, el însuşi dirijat de partidul comunist prezidat de Mao Tzedun. A contesta faptul că arestarea ta este bine fondată înseamnă deci a te opune liniei revoluţionare a preşedintelui Mao şi a-ţi dezvălui mai tare adevărata natură de contrarevoluţionar. Urmînd acelaşi raţionament, cel mai neînsemnat gardian contestat pentru un fleac va pune capăt dezbaterii, indignîndu-se: „Ce, îndrăzneşti să te opui guvernului popular!“ Singura cale admisă este: a-ţi accepta acuzaţiile, a te supune la tot. În celulă se mai adaugă: „Eşti contrarevoluţionar. Sîntem cu toţii. Altfel n-am fi aici.“[167] În logica delirantă a acestui sistem mental funcţionînd în circuit închis, acuzatul trebuie să furnizeze el însuşi motivele arestării lui („Spuneţi-ne de ce sînteţi aici“ este adesea prima întrebare pusă de instructor) şi să-şi formuleze propriul act de acuzare, inclusiv evaluarea pedepsei „meritate“. Între cele două: mărturisiri succesive (de îndată ce se ridică o problemă serioasă, ea trebuie luată din nou de la zero), putînd să necesite luni de muncă şi să se întindă pe zeci de pagini, relatînd decenii de viaţă; în fine, interogatorii extinse în general asupra unor perioade lungi, putînd ajunge pînă la trei mii de ore[168]: „Partidul are tot timpul“, li se spune. Interogatoriile se bazează frecvent pe lipsa de somn (întărită de caracterul adesea nocturn al şedinţelor de instrucţie), pe ameninţarea cu o pedeapsă foarte severă — chiar a unei execuţii — sau pe vizitarea înspăimîntătoare a unei săli de tortură în stare de funcţiune, prezentată *apoi* drept „muzeu“[169].

Violenţa fizică propriu-zisă este rară, cel puţin între mijlocul anilor '50 şi Revoluţia culturală; tot ce poate aduce a tortură, loviturile şi chiar insultele sînt interzise categoric, şi deţinuţii o ştiu: un „abuz“, şi au posibilitatea unică de a face să tremure cadrele. Atunci, se recurge în ultimă instanţă la o violenţă pe cale indirectă care nu se mărturiseşte: „proba“ (unde loviturile *venind de la alţi prizonieri* sînt tolerate) sau închiderea în nişte carcere atroce, neîncălzite, rareori aerisite, uneori atît de înguste că nu poţi nici să te întinzi şi unde în plus de toate acestea stai de obicei permanent în lanţuri sau cu cătuşe (adesea cu mîinile la spate...), ceea ce face să fie aproape imposibil să ţii un minim de igienă şi să mănînci. Prizonierul, înjosit la starea de animal, înfometat, piere de cele mai multe ori dacă sancţiunea se prelungeşte mai mult de opt zile. Impunerea permanentă a unor

[166] *Ibid.*, p. 243.
[167] *Ibid.*, p. 33.
[168] Domenach (1992), *op. cit.*, p. 168.
[169] Pasqualini, *op. cit.*, pp. 43–44.

cătușe foarte strînse este forma de „cvasitortură" cea mai practicată: durerea devine repede de nesuportat, mîinile se umflă, cicatricele sînt frecvent ireversibile: „A pune niște cătușe speciale și a le strînge pe încheieturile prizonierilor era o formă de tortură foarte larg răspîndită în pușcăriile lui Mao. Se întîmpla și ca în jurul gleznelor prizonierilor să fie trecute lanțuri. Uneori, cătușele erau prinse de una dintre gratiile de la fereastră, așa încît prizonierul nu putea nici să mănînce, nici să bea, nici să se ducă la toaletă. Țelul era distrugerea moralului individului prin degradare. [...] Cum guvernul popular pretindea că abolise toate formele de tortură, aceasta se numea oficial «pedeapsă» sau «persuasiune»."[170]

A-i rezista lui Mao

În ziua întoarcerii mele la spital, gardiana mi-a adus un toc și o călimară:

— Începeți să vă scrieți confesiunea! Instructorul așteaptă.

Am luat ruloul de hîrtie pe care mi-l înmînase instructorul și am văzut că, în locul paginilor albe care mi se dăduseră în 1966 pentru a-mi scrie autobiografia, prima pagină avea, într-un cadru roșu sub titlul „Directivă supremă", un citat din Mao: „N-au dreptul decît să fie docili și ascultători; n-au dreptul să vorbească, nici să acționeze dacă nu le-a venit rîndul." În josul foii se putea citi: „Semnătura criminalului."

Furia m-a cuprins la vederea cuvîntului insultător de „criminal" și am luat hotărîrea să nu semnez dedesubt. Dar după cîteva clipe de gîndire, am conceput un mijloc de a specula situația și de a le răspunde maoiștilor cu aceeași monedă.

Sub citatul din Mao am trasat un alt cadru pe care l-am intitulat tot „Directivă supremă" și în care am trecut un alt citat din Mao. El nu se găsea în *Cărticica roșie*, ci în eseul lui *Despre rezolvarea corectă a contradicțiilor din rîndul poporului*. Acesta spunea: „Peste tot unde există contrarevoluție, trebuie în mod evident s-o suprimăm; cînd facem o greșeală, trebuie în mod evident s-o îndreptăm." [...]

I-am dat gardienei hîrtia și în aceeași după-amiază am fost chemată la un interogatoriu.

Cu excepția militarului, în încăpere erau aceiași oameni, cu fața întunecată — mă așteptam la asta, o dată ce hotărîsem să mă opun dreptului lor de a mă considera vinovată cînd de fapt nu eram. M-am înclinat imediat în fața portretului lui Mao, fără să aștept să mi se ceară. Citatul ales de instructor și pe care l-am citit cu glas tare era: „Împotriva cîinilor de vînătoare ai imperialiștilor, împotriva celor care reprezintă interesele moșierilor și împotriva clicii reacționare a Gomindanului trebuie să exercităm forța dictaturii spre a-i suprima. N-au dreptul decît să fie docili și ascultători; n-au dreptul să vorbească, nici să acționeze dacă nu le-a venit rîndul."

Hîrtia pe care o dădusem se afla în fața instructorului. După ce m-am așezat, acesta a bătut cu pumnul în masă, privindu-mă, și a țipat:

— Ce-ați făcut aici? Credeți că ne distrăm cu dumneavoastră?

— Atitudinea dumneavoastră nu este serioasă, a spus bătrînul muncitor.

[170] *Ibid.*, p. 409.

— Dacă nu vă schimbați atitudinea, a întărit tînărul *muncitor*, n-o să ieșiți niciodată din locul ăsta.

Înainte de a putea răspunde ceva, instructorul a aruncat relatarea mea pe jos, foile împrăștiindu-se, și s-a ridicat.

— Întorceți-vă în celulă și luați-o de la capăt!

A apărut un gardian și m-a luat.[171]

Instrucția are ca scop să obțină mărturisirea (care are putere de dovadă) și denunțările care autentifică „sinceritatea" sa, dîndu-i deopotrivă sens din punctul de vedere al aparatului polițienesc: de regulă, trei denunțări înseamnă arestare și lanțul continuă... Cu cele cîteva excepții menționate deja, metodele destinate să facă să clacheze deținutul sînt destul de clasic polițienești: a-l pune față în față cu contradicțiile lui, a pretinde că se știe deja totul despre el, a confrunta confesiunea lui cu alte mărturisiri sau denunțări. Acestea, obținute prin constrîngere sau în mod spontan (pretutindeni pe străzile orașelor se găsesc „cutii pentru denunțuri"), sînt atît de numeroase că este foarte dificil să ascunzi un fragment semnificativ din trecutul tău. Citirea scrisorilor de delațiune care-l priveau pe el a dus la prăbușirea rezistenței lui Pasqualini: „... A fost o revelație înspăimîntătoare. Printre aceste sute de pagini se găseau formulare de denunț completate de colegi, prieteni și de tot felul de oameni pe care nu-i întîlnisem decît o dată sau de două ori [...] — cîți mă trădaseră din cei cărora le acordasem încrederea mea fără nici un gînd ascuns!"[172] Nien Cheng, eliberată în 1973 fără să fi mărturisit (lucru excepțional, legat în această împrejurare de tenacitatea ei extremă, dar și de prejudiciile aduse aparatului judiciaro-polițienesc de Revoluția culturală), a fost apoi ani întregi încercuită de rude, prieteni, elevi, servitori care *toți* aveau de raportat despre ea Securității, ceea ce au și recunoscut uneori, explicînd că n-au avut de ales.[173]

La sfîrșitul procesului de instrucție, trebuie să existe un „roman adevărat" al culpabilității, „o coproducție între judecător și deținutul în prevenție", care reprezintă „subversiunea semantică a unor fapte exacte"[174]. „Crima" trebuie într-adevăr să se înlănțuie cu viața reală (este mai eficient ca acuzatorul și acuzatul să creadă măcar puțin, și mai ales acest lucru permite implicarea unor „complici"), dar trebuie reinterpretată complet, în chip paranoic, ca expresie constantă a unei opoziții politice radicale și furioase: astfel, evocarea într-o scrisoare trimisă în străinătate a diminuării rațiilor de cereale la Shanghai în epoca Marelui Salt devine o dovadă de spionaj — chiar dacă aceste cifre erau publicate de presa oficială și cunoscute de întreaga comunitate străină a orașului.[175]

---

[171] Nien Cheng, *Vie et mort à Shanghai*, Albin Michel, Paris, 1987 (ediția originală în engleză, 1986), pp. 312–314.

[172] Pasqualini, *op. cit.*, p. 77.

[173] Nien, *op. cit.*, partea a III-a.

[174] Domenach (1992), *op. cit.*, pp. 170 și 185.

[175] Nien, *op. cit.*, p. 438.

A abdica de la personalitatea sa

Nu-i trebuie mult unui prizonier pentru a-și pierde încrederea în sine. În decursul anilor, poliția lui Mao și-a perfecționat metodele de interogatoriu și a atins un astfel de grad de rafinament, încît aș vrea și eu să văd pe cineva — chinez sau nu — care i-ar putea rezista. Obiectivul lor nu este atît de a te face să inventezi crime inexistente, ci să admiți că viața obișnuită pe care ai dus-o era putredă, vinovată și pasibilă de pedeapsă, deoarece nu corespundea propriei lor concepții de viață — cea a poliției. Fundamentul reușitei lor rezidă în disperare, în percepția pe care o are prizonierul despre faptul că el este total, pentru totdeauna și fără speranță la cheremul temnicerilor săi. Nu dispune de nici un fel de apărare, întrucît arestarea lui este dovada absolută și indiscutabilă a vinii pe care o poartă. (În timpul anilor mei de închisoare, am cunoscut un om care fusese arestat într-adevăr din greșeală — avea același nume ca persoana căutată. După cîteva luni, mărturisise toate crimele celuilalt. Cînd s-a descoperit eroarea, autoritățile închisorii au avut probleme mari să-l convingă să plece acasă. Se simțea mult prea vinovat pentru asta.) Prizonierul n-are drept la nici un proces, ci doar la o ceremonie bine reglată care durează poate o jumătate de oră; n-are dreptul să consulte un avocat, nici să facă apel în sensul occidental al cuvîntului.[176]

O dată pronunțată condamnarea, deținutul este expediat în lagăr de muncă (fermă de stat, mină, uzină). Chiar dacă studiul, mai redus, continuă, dacă „proba", pentru a nu rugini, copleșește din cînd în cînd cîte un vinovat, esențială este acum munca: în „reforma prin muncă", cel puțin unul dintre termeni n-are nimic ipotetic. Este notată înainte de toate capacitatea deținutului de a face față pe parcursul a douăsprezece ore unei munci cu atît mai istovitoare, cu cît regimul celor două mese cotidiene, mai mult decît frugale, este același cu cel din centrul de detenție. De acum încolo, tutunul este o rație alimentară de „muncitor performant", care înseamnă depășirea unei norme deja net superioare celei a „civililor". Astfel individualizate, rezultatele sînt luate în seamă și la nivel de celulă sau de dormitor: de aici, competițiile colective (numite „lansări de Sputnik" la sfîrșitul anilor '50...) referitoare la cine se va abrutiza mai mult (șaisprezece, optsprezece ore incontinuu) pentru cea mai mare fericire a cadrelor. Nici o zi de odihnă, în afara marilor sărbători, cînd trebuie totuși suportate interminabilele predici politice. Hainele sînt mai mult decît insuficiente: adesea, deținuții poartă ani de-a rîndul ce avuseseră pe ei în momentul arestării lor; hainele de iarnă sînt livrate doar în lagărele din nordul Manciuriei, această Siberie chinezească, și regulamentul nu prevede să se dea decît o lenjerie de corp... pe an.[177]

Rația alimentară medie se situează între douăsprezece și cincisprezece kilograme de grîne pe lună (însă un deținut cu renumele de „chiulangiu" poate coborî la nouă kilograme): este mai puțin decît în temnițele franceze din vremea Restaurației sau chiar în lagărele sovietice și aproape la fel ca în cele vietnameze din 1975–1977.[178] Carențele în vitamine sau proteine sînt redutabile: carne mai de-

[176] Pasqualini, *op. cit.*, p. 41.
[177] Domenach (1992), *op. cit.*, p. 211
[178] *Ibid.*, p. 213.

loc, niciodată zahăr sau ulei, puţine legume sau fructe... de unde numeroase furturi de alimente — pretext pentru pedepse grave — şi „autoalimentarea" (căutarea unor animale mici, de exemplu a şobolanilor, care sînt mîncaţi uscaţi, sau a unor plante comestibile) în ferme. Îngrijirile medicale sînt minime (excepţie făcînd, într-o oarecare măsură, bolnavii contagioşi), iar cei prea slăbiţi, prea bătrîni, prea disperaţi sînt expediaţi în nişte veritabile lagăre mortuare, unde raţiile de foamete îi fac să dispară rapid.[179] Singurul lucru cu adevărat pozitiv faţă de centrele de detenţie este conjugarea unei discipline mai suple cu nişte deţinuţi mai înrăiţi, mai puţin temători, mai spontan dispuşi să încalce regulamentul de îndată ce garda s-a întors cu spatele, conformîndu-se în acelaşi timp formal limbajului şi comportamentului cifrate impuse: un mediu uman mai suportabil, unde se poate conta pe un minim de solidaritate.

Pe măsură ce deţinutul înaintează în cariera „sistemului *laogai*", ceea ce face marca originalitate — accentul pus pe reeducare — se estompează deci. Dar aici, traiectoria individului o urmează pe cea a ţării: după faza de „perfecţionare" (aproximativ 1954–1965) a *laogai*-ului, care a văzut milioane de deţinuţi transformaţi în mici studenţi zeloşi, autodisciplinîndu-se aproape fără intervenţie exterioară şi devenind ocazional comunişti buni şi fideli în închisoare, totul începe să se destrame, să se degradeze, să se banalizeze. Asta coincide cu sosirea tot mai masivă a unor deţinuţi de drept comun, adesea foarte tineri, şi cu acest act de demoralizare generală a cadrelor regimului care a fost Revoluţia culturală. Treptat, aparatul şi-a slăbit autoritatea, în timp ce printre deţinuţi s-au format tot mai frecvent bande. Obedienţa şi respectul faţă de ierarhie au încetat să fie de atunci încolo nişte automatisme: cadrele au trebuit să le obţină fie prin concesii, fie printr-un nou uz de violenţă — iar această violenţă n-a mai fost întotdeauna într-un singur sens. Marea victimă a fost în orice caz reforma gîndirii, această educaţie întru servitute voluntară. Dar oare contradicţia nu era înscrisă chiar în proiect? Pe de o parte, se apelează la autodepăşire, la perfecţionare, la purificare, la alăturarea la masa proletară în mersul spre viitorul luminos. Pe de alta, există sinistra realitate a unei vieţi întregi ce trebuie dusă în captivitate, oricare ar fi eforturile făcute şi, în cazul rar al unei *adevărate* eliberări, ostracizarea prin incapacitatea de a se spăla de păcat. Pe scurt, un discurs asupra perfectibilităţii infinite, disimulînd prost rigiditatea absolută a unei societăţi guvernate de fatalitate — cea a rătăcirii de o clipă şi, mai adesea încă, cea a naşterii. Tocmai această contradicţie insuportabilă, inumană urma să contribuie la provocarea imploziei sociale a Revoluţiei culturale şi, rămînînd nerezolvată, să ducă la eşecul ei.

O execuţie sumară în *laogai*

În mijlocul tuturor era frizerul, în lanţuri. Cu o frînghie în jurul gîtului, prinsă strîns de centura sa, ţinîndu-i capul plecat. Mîinile îi erau legate la spate. Gărzile l-au împins direct la marginea scenei, chiar în faţa noastră. A rămas pironit acolo în picioare, în linişte, asemenea unui penitent legat fedeleş, în timp ce vaporii se înălţau cu dîre mici la picioarele lui. Yen pregătise un discurs.

[179] Pasqualini, *op. cit.*, pp. 188–191.

— Am ceva oribil să vă spun. Nu sînt fericit că trebuie s-o fac şi n-am realmente de ce să fiu mîndru. Este de datoria mea şi ar trebui să vă servească de lecţie. Acest ou stricat pe care-l vedeţi aici în faţa voastră a fost închis ca urmare a unei chestiuni de moravuri: avusese relaţii homosexuale cu un băiat. N-a fost condamnat decît la şapte ani pentru acest delict. Mai tîrziu, cînd lucra la uzina de hîrtie, a avut mereu o conduită rea şi a furat de mai multe ori. Pedeapsa i-a fost dublată. Acum am constatat că, în timp ce a stat aici, a sedus un tînăr prizonier de nouăsprezece ani — un prizonier înapoiat mintal. Dacă acest lucru s-ar produce în cadrul societăţii, ar fi pedepsit grav. Însă, comiţîndu-se aici actul, n-a păcătuit doar moral, ci a şi murdărit reputaţia închisorii şi marea politică a reformei prin muncă. De aceea, avînd în vedere crimele sale repetate, reprezentantul Tribunalului popular suprem vă va citi acum sentinţa lui.

Omul în uniformă albastră a înaintat şi a citit sumbrul document, o recapitulare a delictelor care se încheia cu decizia Tribunalului popular: moartea, cu executare imediată a sentinţei.

Totul s-a produs atît de brusc, încît nici n-am avut timp să fiu şocat sau speriat. Chiar înainte ca omul în uniformă albastră să fi pronunţat ultimul cuvînt, frizerul era mort. Garda din spatele lui a scos un pistol enorm şi i-a zburat creierii. O ploaie de sînge şi de materie cerebrală s-a împrăştiat în aer şi s-a abătut asupra acelora dintre noi aflaţi în primele rînduri. Am întors ochii de la silueta hidoasă care zvîcnea pe jos şi am vărsat. Yen a reapărut şi a vorbit din nou:

— Asta să vă servească drept avertisment. Am fost autorizat să vă spun că de acum încolo în acest lagăr nu se va mai arăta nici o îngăduinţă. Începînd de azi, toate delictele de ordin moral vor fi pedepsite în acelaşi fel. Acum, treceţi înapoi în celule şi discutaţi ce s-a întîmplat.[180]

Revoluţia culturală: un totalitarism anarhic (1966–1976)

Pe lîngă ororile cvasiastronomice şi prea puţin cunoscute ale reformei agrare sau ale Marelui Salt, cei vreo patru sute de mii pînă la un milion de morţi (această ultimă cifră fiind mai verosimilă) citaţi de majoritatea autorilor cu referire la ravagiile „Marii Revoluţii culturale proletare"[181] ar putea părea nişte date aproape modeste. Dacă ea a frapat întreaga lume mai mult decît oricare alt episod al istoriei contemporane a Chinei şi persistă în amintirile oamenilor a fost pentru radicalismul extrem al discursului său şi al unora dintre manifestările sale, dar şi pentru că s-a desfăşurat în oraşe, concentrîndu-se asupra mediului politic şi intelectual, şi aceasta în era televiziunii căreia i-a putut oferi imaginile superbe ale unor ceremonii politice bine unse şi pline de o fervoare emoţionantă. În fine, spre deosebire de mişcările precedente, a început să fie condamnată oficial în China aproape de îndată ce s-a încheiat: denunţarea fărădelegilor săvîrşite de Gărzile Roşii a devenit ceva de bon ton, mai cu seamă cea îndreptată împotriva vechilor cadre şi a vechilor conducători comunişti — şi cu mult mai puţin insistarea asupra masacrelor comise de APE în faza următoare de întoarcere la „ordine".

[180] Pasqualini, *op. cit.*, pp. 197–198.

[181] *Cf.*, de exemplu, Fairbank, *op. cit.*, p. 449, şi Thurston, *art. cit.*, p. 149.

Iată şi primul paradox al Revoluţiei culturale: moment în care extremismul cel mai exaltat n-a părut nicicînd a fi mai aproape de reuşită, moment al relansării unui proces revoluţionar care părea solid instituţionalizat, măturînd în ceva mai mult de un an aproape toate centrele puterii, Revoluţia culturală a rămas totuşi o mişcare parţială, închistată în zonele urbane şi hegemonică doar în rîndurile tineretului şcolarizat. În schimb — satele de abia se refăcuseră după Marele Salt, iar conflictul cu URSS-ul îşi atingea apogeul — s-a hotărît de către însuşi „Grupul Revoluţiei culturale“[182] (GRC) să nu se atingă nici de cercetarea ştiinţifică, concentrată atunci asupra armamentului nuclear, nici de ţărănime, nici de armată. În spiritul GRC şi poate şi al lui Mao, asta însemna a temporiza pentru a reuşi mai bine: nici un sector al societăţii şi al statului nu trebuia să scape în mod durabil de revoluţionarizare. Dar masa de ţărani ţinea foarte mult la „micile libertăţi“ acordate de Liu Shaoqi (*vezi mai sus*) şi mai cu seamă la peticul de pămînt privat. Şi nu se punea nici problema de a distruge capacitatea de apărare sau economia — recenta experienţă a Marelui Salt chema la prudenţă în acest din urmă punct. Chestiunea prealabilă era luarea puterii în „suprastructura“ intelectuală şi artistică şi cucerirea puterii statului. Dar obiectivul acesta din urmă n-a fost niciodată atins în totalitate. Restricţiile au fost uneori violate, dar în orice caz nu se semnalează înfruntări sau masacre majore în sate, care continuau să înglobeze cea mai mare parte a chinezilor: 64% din incidentele clasate ca rurale au avut loc în centura periurbană a unei mari aglomerări[183]; totuşi în faza finală a „reluării în mîini“ a puterii, relatările raportează numeroase execuţii individuale ale unor săteni care se angajaseră de partea cui nu trebuia sau ale unor Gărzi Roşii urbane care se refugiaseră la ţară. În fine, spre deosebire de epurările din anii '50, ţelul nu a fost niciodată clar cel de a elimina o anume pătură a populaţiei. Chiar şi intelectualii, în mod special afectaţi la început, au încetat rapid să facă parte din primele rînduri ale persecutaţilor. În plus, persecutorii proveniseră adesea exact din mediul lor. Episoadele cele mai criminale au fost per total rezultatul „abuzurilor“, al violenţelor relativ spontane şi de ordin local, fără un plan de ansamblu. Chiar şi atunci cînd Centrul a dat ordinul unor operaţiuni militare, culminînd inevitabil în masacre, a fost de-o manieră esenţialmente *reactivă*, pentru a face faţă unei situaţii necontrolate: ne aflăm deja, în acest sens, mai aproape de represiunea din iunie 1989 decît de reforma agrară, şi Revoluţia culturală va rămîne poate primul semn

[182] Format cu ocazia reuniunii lărgite a Biroului Politic al PCC, la 16 mai 1966, şi depinzînd numai de comitetul său permanent — adică de Mao însuşi —, el ratifică evicţiunea conducerii Revoluţiei culturale a lui Peng Zhen (însărcinat pînă atunci cu pregătirea ei), precum şi a Secretariatului Comitetului Central, condus de Liu Shaoqi şi Deng Xiaoping. GRC este dominat de maoişti extremişti, cum ar fi Jiang Qing („doamna Mao“), Chen Boda sau Zhang Chunaia, şi Kang Sheng este consilierul său *en titre*. Colaborînd strîns cu Mao, el va înlocui, în realitate, pînă în 1968 Comitetul Central şi Biroul Politic ca instanţă fundamentală de decizie.

[183] Harry Harding, „The Chinese State in Crisis“, în Roderick Mac Farquhar şi John K. Fairbank (ed.), *The Cambridge History of China*, vol. 15, partea a II-a: *Revolutions within the Chinese Revolution, 1966–1982*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, p. 209.

de impas al unui comunism chinezesc care începe să-și piardă ceva din energia revoluționară.

Al doilea paradox explică, invers, de ce este necesar să-i acordăm Revoluției culturale locul ce i se cuvine în prezenta relatare. Mișcarea Gărzilor Roșii a fost o „rebeliune represivă“[184] (iar înăbușirea ei a fost o represiune largă). S-a văzut că, de la sfîrșitul anilor '20, dimensiunea teroristă era inseparabilă de comunismul chinezesc. În 1966–1967, înseși grupurile cele mai radicale, cele care fac cel mai mult paradă că atacă instituțiile de stat, au mereu un picior pus în stat, dispun acolo de răspunzători, cel puțin președintele Mao, referință absolută și invocată fără încetare în sprijinul celei mai mici decizii tactice. Integrînd, în marea tradiție chineză, logicile puterii pînă și în rebeliune[185], ei nu-și refuză niciodată să supraliciteze în materie de represiune; criticînd pretinsa moliciune a guvernanților față de dușmanul de clasă, vor face imediat loc pentru propriile lor detașamente de „anchetatori“ musculoși, poliția lor de bune moravuri, „tribunalele“ lor și pușcăriile lor. De-a lungul Revoluției culturale „se regăsește lupta celui de jos contra celui de sus, dar un «jos» mobilizat, manevrat, strict supravegheat, terorizat de o putere și o elită care nu îndrăznesc să-și spună numele“; această revărsare a puterii printr-un „alt sine“, neavînd liniște pînă ce nu o imită acoperind-o în același timp de critici și lovituri, este reprezentativă pentru „formula definitivă a maoismului [care], după o lungă căutare, a sfîrșit prin a face din cuplul rebeliune–autoritate principiul permanent al unei alternative fondatoare a politicului aflată deasupra statului și a societății“[186]. Bineînțeles, este vorba despre o alternativă neviabilă, fiind întemeiată pe prefăcătorie și deci pe frustrarea celor care dăduseră un sens rebeliunii lor: din acest „a schimba totul pentru ca să nu se schimbe nimic“, conform formulei *Ghepardului*, va rezulta o repunere în cauză atît a rebeliunii, cît și a autorității. Deși evident foarte minoritară, însă consecventă, ea va duce la Zidul Democrației din 1979 și la gînditorul ei cel mai temerar, Wei Jingsheng. Acesta pune în lumină, în relatarea sa autobiografică deja citată, contradicțiile în final ucigătoare ale unei mișcări izvorîte din nemulțumiri legitime: „Această explozie de furie a îmbrăcat forma unui cult al tiranului și a fost canalizată pe făgașul luptei și al sacrificiului pentru tiranie... A culminat în această situație paradoxală, absurdă, a unui popor care nu se ridică împotriva guvernului să decît pentru a-l apăra mai bine. Poporul s-a opus sistemului ierarhic care îl aservea, fluturîndu-le în același timp întemeietorilor acestui sistem stindardul sprijinului. A pretins drepturi democratice, aruncînd în același timp un ochi disprețuitor asupra democrației și s-a prefăcut că se lasă condus, în lupta pentru cucerirea drepturilor sale, de gîndul unui despot.“[187]

---

[184] Domenach (1992), *op. cit.*, p. 259.

[185] *Cf.* Yves Chevrier, „L'empire distendu: esquisse du politique en Chine des Qing à Deng Xiaoping“, în Jean-François Bayart, *La Greffe de l'État — Trajectoires du politique 2*, Karthala, Paris, 1996.

[186] *Ibid.*, pp. 383 și 375.

[187] Wei, *op. cit.*, p. 227.

Nu credem că trebuie să facem aici o prezentare la fel de completă ca aceea a episoadelor precedente: Revoluția culturală, care a dat naștere unei literaturi bogate și adesea de calitate, mai cu seamă prin mărturiile actorilor și ale victimelor, este cu siguranță mai puțin necunoscută decît ceea ce o precedă. Dar, în special, este vorba mult mai mult despre o altă revoluție (imitată, avortată, pervertită, pseudo… dacă vrem — dar, oricum, o revoluție) decît despre încă o „campanie de masă". Represiunile, teroarea și crimele sînt departe de a epuiza sensul fenomenului, de altfel extrem de multiform în funcție de momente și de locuri. Așadar, nu ne vom ocupa decît de aspectele represive ale Revoluției culturale. Ele pot fi repartizate în trei categorii mari, clar distincte, inclusiv din punct de vedere temporal: violențele împotriva intelectualilor și cadrelor politice (în special între 1966 și 1967), ciocnirile facționare între Gărzile Roșii (1967–1968), în fine, brutala reluare a puterii operată de militari (1968). O dată cu Congresul al IX-lea al PCC (1969) se deschide faza instituționalizării — nereușite — a anumitor „acumulări" din 1966 și, mai ales, a luptelor în vederea succesiunii unui Mao Tzedun curînd slăbit de boală. Salturile bruște sînt numeroase: eliminarea în septembrie 1971 a succesorului desemnat oficial, Lin Biao; revenirea în 1973 pe postul de viceprim-ministru a lui Deng Xiaoping și reintegrarea masivă a unor înalte cadre eliminate pentru „revizionism"; ofensiva „stîngii" aparatului în 1974; tentativa, în 1976, de a pune mîna pe Centru făcută de cei „Patru din Shanghai", conduși de soția președintelui, Jiang Qing, profitînd de fereastra de oportunitate despărțind moartea primului-ministru moderat Zhou Enlai, în ianuarie, de cea a lui Mao Tzedun din septembrie; începînd cu octombrie, cei Patru nu mai sînt decît o „Bandă" închisă cum se cuvine, iar Hua Guofeng, stăpînul țării timp de doi ani, poate semnala sfîrșitul Revoluției culturale. Vom evoca puțin „anii cenușii" (expresia îi aparține lui J.-L. Domenach) ulteriori strivirii Gărzilor Roșii: represiunea este în mod cert dură, însă ea reia în linii mari modalitățile anilor '50.

Actorii revoluției

Revoluția culturală reprezintă întîlnirea dintre un om și o generație. Omul este, desigur, însuși Mao. Afectat *în inima aparatului central* de dezastrul Marelui Salt, a trebuit să-i cedeze din 1962 președintelui Republicii, Liu Shaoqi, conducerea efectivă a țării. Redus la poziția cu siguranță prestigioasă de președinte al partidului, se repliază în această „demnitate a cuvîntului" unde știe că nu poate risca nici o concurență. Dar, în calitate de vechi strateg și temîndu-se ca în timp ce i se ridică o statuie să nu fie de fapt și marginalizat definitiv încă din timpul vieții, caută releele eficiente care să-i permită să-și impună preferințele fundamentale. Partidul, ținut bine în mîini de Liu și adjunctul lui, secretarul general Deng Xiaoping, va trebui ocolit din exterior; cît despre guvern, subordonat PCC ca în toate țările comuniste, conducerea sa eficace de către acel oportunist inteligent care este Zhou Enlai, moderat din rațiune, dacă nu dintr-o convingere intimă, face din el un element mai curînd neutru în perspectiva unei ciocniri între facțiuni. Mao este conștient că a pierdut sprijinul majorității cadrelor și intelectualilor din cauza epurărilor din 1957 și pe cel al [illegible] țărănești din cauza foametei

din 1959–1961. Dar, într-o ţară cum e China comunistă, o majoritate pasivă, atomizată şi înfricoşată contează mai puţin decît nişte minorităţi active şi aşezate în poziţii strategice. Or, din 1959, APE este condusă de Lin Biao, omul Cîrmaciului: el face încetul cu încetul din aceasta un centru al puterii alternative, care joacă un rol important începînd cu 1962 în Mişcarea de Educaţie Socialistă — tip de epurare antidreapta slugarnic, punînd accentul pe puritanism, disciplină şi devotament, valori total militare —, furnizează din 1964 cel puţin o treime a noilor cadre politice şi efectuează joncţiunea sa cu mica echipă de intelectuali şi artişti rataţi care se structurează în jurul lui Jiang Qing şi al programului ei de distrugere completă a tot ce este artă şi literatură neangajate conform liniei partidului. Pentru studenţi devine obligatorie instrucţia militară şi, începînd cu 1964, APE organizează sau repune pe picioare miliţii armate în uzine, în cartierele şi districtele rurale. Armata nu este, nu va fi niciodată candidată la putere: stricta dirijare şi supraveghere de către partid sînt prea eficiente, şi mediocrul Lin Biao, despre care se şopteşte că ar fi fost toxicoman, n-are nici gîndire, nici suprafaţă politică proprii.[188] Dar, mai mult ca oricînd, ea este pentru Mao „asigurarea lui pe viaţă" sau, pentru a-i relua propriile cuvinte, Marele Zid al său.[189]

Cealaltă pîrghie strategică pe care apreciază Mao că poate conta este generaţia deja menţionată sau, mai exact, fracţiunea şcolarizată în învăţămîntul secundar, superior şi în instituţiile de educaţie profesională (inclusiv academiile militare, singurul element din APE autorizat să formeze unităţi de Gărzi Roşii)[190]; ea prezintă imensul avantaj de a fi concentrată în oraşe — în special în cele mai mari —, acolo unde se vor adăposti luptele pentru putere: un sfert din locuitorii Shanghaiului se află astfel în şcolile sale.[191] Cei care au între paisprezece şi douăzeci şi doi de ani în 1966 vor fi pentru Mao nişte instrumente cu atît mai entuziaste, cu cît vor împărtăşi deopotrivă un fanatism doctrinar şi o mare frustrare. Fanatism: ea este prima generaţie complet educată după revoluţia din 1949, dar e în acelaşi timp prea tînără, prea urbană, pentru a şti ceva referitor la ororile Marelui Salt[192], iar Liu şi oamenii lui vor regreta amarnic că nu l-au criticat oficial. Răsfăţată — în vorbe — de regim, convinsă a fi pentru Mao această „filă albă" fără nici un fel de pată pe care va fi înscrisă epopeea exaltantă a construirii comunismului, asigurată de bătrînul tiran că „lumea vă aparţine, viitorul Chinei vă aparţine"[193], ea a învăţat curînd că, după cum o va spune şi un cîntec al Gărzilor Roşii, „Partidul este mama noastră şi tatăl nostru"[194]. Şi, în caz de conflict de paternitate, alegerea

[188] Cf. Frederick C. Teiwes şi Warren Sun, *The Tragedy of Lin Biao: Riding the Tiger during the Cultural Revolution, 1966–1971*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1996.

[189] Hua Linshan, *Les Années rouges*, Le Seuil, Paris, 1987, p. 251.

[190] *Cf.* mai ales amintirile fascinante ale lui Ni Yuxian, elev la Academia Maritimă din Shanghai, consemnate în Anne F. Thurston, *A Chinese Odyssey: The Life and Times of a Chinese Dissident*, Charles Scribner's Sons, New York, 1991.

[191] White, *op. cit.*, p. 203.

[192] Din contră, descoperirea destul de generală de către Gărzile Roşii a mizeriei cumplite a satelor, făcută cu prilejul călătoriilor în schimb de experienţă sau al ruralizării forţate din 1968, va accelera — niţel tîrziu — distanţarea lor de regim, cum s-a văzut cu Wei Jingsheng.

[193] Mao Zedong (Mao Tzedun), *Petit Livre rouge des citations*, Le Seuil, Paris, 1967, p. 172.

[194] Citat din Zhai Zhenhua, *Red Flower of China*, Soho, New York, 1992, p. 81.

trebuie să fie clară: renegarea propriilor părinți. Pasqualini narează astfel vizita făcută în *laogai* de un „mucos, o răutate de copil de vreo unsprezece sau doisprezece ani“, în 1962, tatălui său: „«N-am vrut să vin aici, a zbierat mîndru, dar m-a obligat mama. Ești un contrarevoluționar și ne faci de rușine familia. Ai produs pierderi mari guvernului. Ai meritat să fii la închisoare. Tot ce-ți pot spune este că ai face bine să te reformezi, altfel o să ai ce meriți.» Pînă și gardienii au fost șocați de tirada lui. Prizonierul a revenit în lacrimi (ceea ce era interzis) în celula sa, murmurînd: «Dacă aș fi știut că se va întîmpla așa, l-aș fi strangulat în ziua în care s-a născut.» Tien[195] a lăsat incidentul să treacă fără a face nici măcar un reproș.“[196] Puștiul va avea vreo cincisprezece ani în 1966, tocmai vîrsta potrivită ca să devină Gardă Roșie... Cei mai tineri au fost întotdeauna cei mai violenți, cei mai încrîncenați să-și umilească victimele.

Simultan însă, acești tineri dresați să se comporte ca niște mici roboți roșii se simt adesea frustrați. Frustrați de eroism, atunci cînd generația părinților lor le împuiază capul cu realizările lor revoluționare și războinice, ei vor imita Marșul cel Lung, primele baze roșii sau gherila antijaponeză cu prilejul ciocnirilor din 1966–1968: încă o dată, pentru a-l parafraza pe Mao, istoria urma să se repete, dar sub formă de farsă. Frustrați de esența literaturii clasice și de orice libertate de discuție în fața unor profesori superprudenți, scăpați teferi din Rectificarea din 1957, își vor utiliza slabele lor cunoștințe — mai ales din operele lui Mao, și cîte ceva din Lenin — spre a contesta, chiar în numele Revoluției, sporovăiala cenușie căreia îi făcuse loc instituționalizarea sa. În fine mulți, proveniți din păturile „negre“, supuși cursei cu obstacole reprezentată de selecțiile și procentajele succesive determinate de principiul originii de clasă, se puteau considera deposedați de orice șansă reală de a obține vreodată un post pe măsura muncii, valorii și ambițiilor lor: instituțiile școlare de elită, unde „Negrii“ sînt adesea majoritari, vor fi frecvent și cele mai revoluționare; iar deschiderea oficială a Gărzilor Roșii față de cei cu origine „nesănătoasă“, decretată de GRC la 1 octombrie 1966[197], va constitui un pas esențial înainte pe care-l face Revoluția culturală.[198]

Autorizarea, la 16 noiembrie, a formării grupurilor Gărzilor Roșii în uzine și la 15 decembrie în sate va reprezenta celălalt aspect al extinderii decisive a mișcării. Cu această ocazie sînt ridicate și toate verdictele politice negative, impuse de la începutul Revoluției culturale (mai 1966) asupra muncitorilor; în dinamica momentului, cei reabilitați vor căuta adesea să obțină anularea tuturor etichetărilor „de dreapta“ și distrugerea fișelor secrete unde sînt consemnate opiniile și „greșelile“ fiecăruia. Două categorii de lucrători industriali se alătură atunci în masă studenților și liceenilor: „elementele retrograde“ și alți discriminați pe bază politică (dar totul este politic...), orice vîrstă ar avea; lucrătorii sezonieri, zilieri, fără garanție de angajare, nici protecție sindicală (și deci socială), în general

---

[195] Gardianul.

[196] Pasqualini, *op. cit.*, p. 311.

[197] Celor care au stat la închisoare le rămîn totuși interzise activitățile politice (William Hinton, *Shenfan*, Random House, New York, 1984, p. 529).

[198] Harding, *cap. cit.*, p. 150.

tineri, formînd majoritatea proletariatului noilor uzine mari, care pretind creşteri de salariu şi contracte permanente.[199] Să mai adăugăm o bună parte din cadrele tinere care au întrezărit ocazia nesperată a unei cariere rapide, din responsabilii sancţionaţi odinioară pentru un oarecare motiv şi dornici să se răzbune[200], precum şi din oportuniştii mereu gata să facă ce fac oamenii momentului (şi să-i trădeze cu prima ocazie): va exista coaliţia heteroclită de nemulţumiţi care, plini de ură şi înarmaţi cu dorinţa de reuşită socială, vor lua cu asalt toate puterile — în şcoală, în uzină, în birouri... Dar, în minoritate la scara celor 20% de locuitori urbani şi încă şi mai minoritari la cea a întregii ţări, ei nu pot reuşi decît atunci cînd în faţa lor statul este paralizat de atacurile din Centru, iar APE încorsetată de consemnele sale: în ultimă instanţă, Mao este cel care deschide şi închide pe rînd robinetele revoluţiei, chit că din cînd în cînd nu prea mai ştie ce să facă, ţinînd cont de rapiditatea schimbărilor în raportul de forţe şi de diversitatea situaţiilor locale, precum şi de încercarea sa permanentă de a concilia rebeliunea şi menţinerea autorităţii. Cînd „rebelii“ — este denumirea ce-i va reuni — „iau puterea“ (sau, mai concret, fac în aşa fel încît să li se dea: este suficient pentru aceasta transferul sigiliilor), contradicţiile lor interne şi ambiţiile lor egoiste înving imediat şi dau loc unor lupte nemiloase, adesea armate, între facţiunile incapabile de a se hotărî altfel decît *contra*.[201]

Ora de glorie a Gărzilor Roşii

Persecuţiile din 1966 operate de aceşti studenţi şi liceeni care sînt încă în esenţă „rebelii revoluţionari“ rămîn un simbol al ansamblului Revoluţiei culturale. Totuşi au fost în total relativ puţin ucigătoare şi deloc novatoare: cu un plus de sadism şi de exaltare juvenilă, ele se aseamănă mult cu cele care au făcut victime printre intelectualii anilor '50. Au fost oare mult mai spontane? Ar fi cu siguranţă absurd să credem că Mao şi grupul său trăgeau sforile fiecărei echipe de Gărzi Roşii, dar îndărătul insultelor a căror victimă a fost Wang Guangmei, soţia lui Liu Shaoqi, preşedintele republicii[202], se regăseşte gelozia lui Jiang Qing, soţia Cîrmaciului; Liu Shaoqi n-a fost supus „autocriticii“ şi apoi aruncat în puşcărie (unde a murit, torturat) decît atunci cînd Mao l-a considerat suficient de izolat; şi, invers, Zhou Enlai, deşi criticat în mod dur, a scăpat de orice umilire. Aspectul senzaţional al mişcării îl constituie însă reglările de conturi la nivel de vîrf făcute de Gărzile Roşii, apoi ruptura definitivă a solidarităţilor, datînd uneori dinaintea

---

[199] White, *op. cit.*, pp. 245–247.

[200] Aceasta va duce la inversări amuzante de poziţii: astfel, conducătorul henanez moderat Pan Fusheng, concediat la instigarea ultramoistului Wu Zhipu în ajunul Marelui Salt, a intrat în 1966 în serviciul clanului ultrastîngist al lui Chen Boda, în timp ce Wu era arestat şi probabil omorît în 1967 de Gărzile Roşii de la Canton. *Cf.* Domenach (1982), *op. cit.*, p. 163.

[201] *Cf.* în această chestiune tabloul fascinant zugrăvit de o fostă Gardă Roşie devenită cadru universitar în Statele Unite: Wang Shaoguang, *Failure of Charisma: The Cultural Revolution in Wuhan*, Oxford University Press, Hong Kong, 1995, pp. 95–111 şi 161–209.

[202] Alain Roux, *La Chine populaire, tome 2 (1966–1984)*, Éditions sociales, Paris, 1984, pp. 45–46.

Marşului celui Lung, sau epurările cadrelor comuniste (60% au fost izgoniţi din posturile lor, chiar dacă mulţi dintre ei au fost reintegraţi acolo cîţiva ani mai tîrziu, şi asta înaintea morţii lui Mao din septembrie 1976: Deng Xiaoping reprezintă cel mai bun exemplu). Chiar şi aici trebuie relativizată violenţa: spre deosebire de URSS-ul stalinist al anilor '30, majoritatea conducătorilor înalţi şi a cadrelor vor supravieţui tratamentului rău la care sînt supuşi. Doar un ministru al Minelor puţin cunoscut a fost bătut mortal de Gărzile Roşii şi n-a existat execuţie judiciară la nivel foarte înalt. Liu a murit nebun în 1969; Peng Dehuai s-a ales cu două coaste rupe în iulie 1967 într-o „luptă" şi a murit de cancer în 1974; ministrul Afacerilor Externe, Chen Yi, foarte atacat, a fost „ruralizat" în 1969, dar a găsit mijlocul de a reveni în prim-planul scenei politice la decesul lui Lin Biao, puţin înainte de a muri de boală; cazul cel mai dramatic — şi cel mai precoce — rămîne cel al ministrului Securităţii, Luo Ruiqing, epurat în noiembrie 1965 (pentru a-i lăsa cale liberă lui Kang Sheng), arestat în 1966, rănit la picior într-o tentativă voluntară de a se arunca pe fereastră, suferind în cele din urmă amputarea în 1969; operaţia lui riscată a fost întîrziată, încercîndu-se să i se smulgă înainte mărturisirea — totuşi i-a supravieţuit lui Mao. Condiţiile lor de detenţie, deşi grele şi umilitoare, au fost mult mai puţin dure decît cele ale milioanelor de prizonieri la a căror expediere în *laogai* contribuiseră; au beneficiat în special de un minim de îngrijire medicală.[203]

Scenariul fărădelegilor Gărzilor Roşii este la fel de trist dintr-un capăt în altul al oraşelor şi universităţilor Chinei. Totul se declanşează în jurul lui 1 iunie 1966, ca urmare a citirii, la radio, a acelui *dazibao* (afiş cu caractere mari) al lui Nie Yuanzi, asistentă în filozofie la Beida (universitate din Beijing, cea mai prestigioasă din ţară), care cheamă la luptă diabolizînd adversarul: „Să spargem toate controalele şi comploturile malefice ale revizioniştilor, în mod decisiv, radical, total, complet! Să distrugem toţi monştrii, toţi revizioniştii de tipul lui Hruşciov!"[204] Milioane de elevi şi studenţi se organizează atunci şi găsesc fără dificultate în profesorii lor, în responsabilii lor de la universitate, apoi în autorităţile municipale sau provinciale care încearcă să-i apere, „monştrii şi demonii" care trebuie prigoniţi; cu un dram de imaginaţie, erau denumiţi şi „genii răufăcătoare", cînd nu li se spunea „fantome bovine" sau „spirite de reptile". Qi Benyu, extremistul din GRC, asigură referindu-se la Peng, la 18 iulie 1967: „Şarpele veninos este inert, dar nu-i încă mort. Tigrul de hîrtie Peng Dehuai ucide fără să clipească. Este un senior al războiului. Nu fiţi induşi în eroare de poziţia sa, e cea a unei şopîrle imobile. Face doar pe mortul. Este instinctul său. Pînă şi insectele şi animalele au un instinct de conservare, ca să nu spun nimic despre acest animal carnivor. Doborîţi-l la pămînt şi călcaţi-l în picioare."[205] Aceşti termeni figuraţi trebuie luaţi destul de în serios, căci au scopul să suprime prin refuz de identificare orice posibilitate de milă. Se ştie de atunci că aceste denumiri conduc în general la „luptă" şi destul de des la moarte: apelul la „distrugerea tuturor monştri-

[203] *Cf.* Yan şi Gao, *op. cit.*, pp. 152–166 şi 197–228.
[204] *Ibid.*, p. 28.
[205] *Cf.* Yan şi Gao, *op. cit.*, p. 210.

lor" care a declanşat mişcarea de la universitatea din Beijing nu era o vorbă goală. „Duşmanul de clasă", împopoţonat cu pancarte, pălării şi uneori cu ţoale ridicole (mai ales femeile), constrîns la postúri groteşti (şi penibile), cu obrazul mînjit cu cerneală neagră, obligat să latre ca un cîine, să stea în patru labe, trebuia să-şi piardă demnitatea umană. Un profesor Ma („cal") a fost silit să mănînce iarbă. Cităm un cadru universitar bătrîn, căruia unul dintre studenţi îi bătuse mortal un coleg: „Aproape că pot pricepe cum s-a ajuns aici. Proprietarii erau atunci considerați inamici. Serios, nu mai erau oameni. Se putea face uz de violenţă asupra lor. Era normal."[206] În august 1967, presa din Beijing împroaşcă cu noroi: antimaoiştii sînt „nişte şobolani care aleargă pe străzi; omorîţi-i, omorîţi-i!"[207] O dezumanizare asemănătoare se regăseşte şi în perioada reformei agrare din 1949: astfel, un moşier este înjugat la un plug şi constrîns să are sub ameninţarea biciului: „Ne-ai tratat ca pe nişte vite, acum e rîndul tău să fii animalul nostru!"[208] strigă ţăranii. Au fost exterminate mai multe milioane de astfel de „animale". Unii au fost chiar mîncaţi: cel puţin 137 în Guangxi, mai ales directori de colegiu, şi asta cu participarea cadrelor locale ale partidului comunist; unele Gărzi Roşii au mîncat astfel la cantină carne de om; se pare că aşa s-a întîmplat şi în anumite administraţii. Harry Wu menţionează cum unui om executat în *laogai*, în 1970, îi este devorat creierul de un agent al Securităţii: îndrăznise — o crimă fără egal — să scrie: „Daţi-l jos pe preşedintele Mao."[209]

Nu se ştie ce motivează cel mai mult Gărzile Roşii a căror armă principală va fi timp îndelungat marele centiron: ei par să nutrească neîncetat o dorinţă reală de transformare socială în *happening*-ul unei veri deosebit de caniculare, trecînd prin prudenţa conformistă a celui care nu vrea să aibă neplăceri — a rămîne pasiv echivalează cu a fi tratat de revizionist, aşa că, asta este... Contradicţiile apar chiar de la început: se repetă fără încetare noul slogan simplist: „ai întotdeauna dreptate să te revolţi", creat la 18 august de Mao (şi la care, se pare, s-ar putea rezuma cele „o mie de componente" ale marxismului), dar îţi impui şi impui un veritabil cult al preşedintelui şi al operelor sale (faimoasa *Cărticică roşie*); Centrul este singurul care are căderea să decidă *cine* beneficiază de „dreptul la revoltă" (nu se pune problema de a-l lăsa duşmanilor, care trebuie doar să-l îndure) şi *cînd* poate fi utilizată această licenţă: de aici, o concurenţă feroce între organizaţiile Gărzilor Roşii pentru a beneficia de ştampila preţioasă de „stînga"... Se pretinde că se deschide „focul asupra statelor-majore" — dar cel al armatei, controlat de Lin Biao, protejează Gărzile Roşii şi cel al transporturilor le plimbă gratuit în toamna lui 1966 prin toată China în convoaie bucurîndu-se de o prioritate absolută... „Schimburile de experienţă" care le justifică se transformă deseori în nişte

---

[206] Citat din Anne F. Thurston, „Urban Violence during the Cultural Revolution: Who is to Blame?", în Jonathan N. Lipman şi Stevan Harrell, *Violence in China — Essays in Culture and Counterculture*, State University of New York Press, 1990.

[207] Citat din Marie-Claire Bergère, *La République populaire de Chine de 1949 à nos jours*, Armand Colin, Paris, 1987, p. 133.

[208] Jack Belden, *China Shakes the World*, Pelican, Harmondsworth, 1973 (ediţia I, 1949), p. 228.

[209] Becker, *op. cit.*, p. 218; Wu, *op. cit.*, p. 46.

plimbări turistice de-a dreptul ameţitoare ale unor tineri care nu ieşiseră niciodată din oraşul lor natal, avînd, pe post de atracţie de patru stele, întîlnirea colectivă cu un Mao storcînd lacrimi (obligatorii pentru fete) — demonstraţii de fervoare religioasă şi, uneori, îmbulzeli mortale.[210]

Mao a spus pe 18 august: „Noi nu vrem blîndeţe, noi vrem război" şi Garda Roşie Song Binbin („Song cea blîndă") se grăbeşte să devină Song Yaowu („Song vrea război")[211]. Noul ministru al Securităţii, Xie Fuzhi, apropiat de Jiang Qing, declară la sfîrşitul lui august în faţa unui auditoriu alcătuit din cadre ale poliţiei: „Nu ne putem conforma practicilor obişnuite; nu putem respecta codul penal. Dacă veţi aresta oameni care au bătut alţi oameni, veţi proceda greşit... Gărzile Roşii care ucid trebuie să fie pedepsite? Părerea mea este că dacă sînt omorîţi oameni, ei bine, sînt omorîţi; nu-i treaba noastră... Nu aprob faptul că masele ucid, dar dacă masele urăsc oamenii răi într-atît încît n-avem cum să le mai oprim, atunci să nu insistăm... Poliţia populară trebuie să fie de partea Gărzilor Roşii, să li se alăture, să simpatizeze cu ele şi să le furnizeze informaţii mai ales asupra elementelor celor Cinci Categorii (negre)."[212] La început va fi deci o luptă fără mare risc: în faţa unui aparat de partid agitat de curente contradictorii, copleşit de tupeul lui Mao şi neîndrăznind să condamne mişcarea în curs, intelectualii şi ceea ce-i înconjoară (cărţi, tablouri, porţelanuri, biblioteci, muzee, edificii culturale) sînt nişte prăzi uşoare asupra cărora pot cădea la înţelegere toate clanurile puterii.

Într-adevăr, antiintelectualismul este, după cum s-a semnalat, o grea tradiţie în PCC şi Mao a întruchipat-o deosebit de bine. Gărzile Roşii nu îi tot repetă citatul: „Clasa capitalistă este pielea; intelectualii sînt firele de păr care cresc pe piele. Cînd pielea moare, nu mai există păr"[213]? Oficialii nu pot pronunţa cuvîntul „intelectual" fără să-i asocieze epitetul „împuţit"; Jean Pasqualini, care-şi curăţa sandaua la ieşirea dintr-o cocină de porci, a făcut această experienţă cu un gardian, care l-a pocnit: „Creierul dumneavoastră este mai murdar decît atît şi pute şi mai tare! Încetaţi imediat! Ăsta-i obicei burghez. Mai bine v-aţi curăţa creierul!"[214] La începutul Revoluţiei culturale, elevii şi studenţii s-au trezit dotaţi cu un mic compendiu al lui Mao despre învăţămînt, în care el condamna ştiinţa profesorilor „incapabili să distingă binele de rău" şi care, „cu cît învaţă mai mult, cu atît devin mai stupizi". El recomandă deopotrivă scurtarea perioadelor de studii şi suprimarea selecţiei prin examene: universitatea trebuie să formeze oameni „roşii", nu „experţi" şi trebuie să fie deschisă cu prioritate celor „roşii" prin naştere.[215]

---

[210] Ling, *op. cit.*, pp. 174–183 şi Zhai, *op. cit.*, pp. 84–90. „Am încercat să plîng, dar n-am reuşit", povesteşte ea (p. 88); este adevărat că Mao nu cîştigă atunci cînd e văzut de prea aproape: „Am fost puţin dezamăgită. Părea mai bătrîn decît îmi imaginasem, şi mai mult de jumătate din părul lui era alb. Pe chipul său erau imprimate trăsăturile bătrîneţii şi nu strălucea, cum ar fi trebuit să facă. Mişcările lui erau lente. Era un bătrîn senil" (p. 87).

[211] Thurston, *art. cit.*, p. 149.

[212] Yan şi Gao, *op. cit.*, p. 76.

[213] Nien, *op. cit.*, p. 101.

[214] Pasqualini, *op. cit.*, p. 194.

[215] Zhai, *op. cit.*, p. 62.

Avînd adesea deja experiența a două sau trei autocritici, voința de rezistență a intelectualilor este slabă. Iar scriitorii bătrîni fac, ore întregi, pe „avionul" pînă la epuizare, în fața tinerilor care-i insultă; ei defilează pe străzi, cu boneta cu urechi de măgar* pe creștet; adesea sînt loviți cu putere. Unora li se trage de aici moartea, și mai mulți se sinucid, ca marele scriitor Lao She în august sau Fu Lei, traducătorul lui Balzac și al lui Mallarmé, în septembrie. Teng To este asasinat, Wu Han, Chao Shu-Li și Liu Ching vor muri în captivitate, iar Pa Kin trăiește ani în șir în domiciliu forțat.[216] Lui Ding Ling i se confiscă și i se distrug manuscrise la care lucrase timp de zece ani.[217] Sadismul și fanatismul „revoltaților"-călăi sînt copleșitoare. Astfel, la universitatea din Xiamen (Fujian): „Anumiți [profesori], neputînd suporta ședințele de atacuri și critici, s-au îmbolnăvit și au murit, practic în fața noastră. Nu simțeam nici un fel de milă pentru ei, nici pentru cei cîțiva care s-au aruncat pe fereastră, nici pentru cel care s-a aruncat într-unul din renumitele noastre izvoare calde unde a murit opărit."[218] Aproximativ o zecime din profesori au fost „luptați"** (de colegii lor din învățămîntul primar), mult mai mulți au fost hărțuiți și chinuiți.

Orașele așteaptă sosirea Gărzilor Roșii cum se așteaptă un taifun, cu ocazia campaniei împotriva celor „Patru Vechituri" (idei vechi, cultură veche, tradiții vechi, obiceiuri vechi), lansată de Lin Biao la 18 august: temple baricadate (dar foarte multe vor fi distruse, adesea în autodafeuri publice, sau deteriorate), comori ascunse, fresce date cu var pentru a le proteja, cărți mutate în altă parte. Sînt arse decorurile și costumele Operei din Beijing, suprimată de doamna Mao în folosul „operelor revoluționare pe teme contemporane", practic singura formă de expresie artistică autorizată vreme de zece ani. Chiar și Marele Zid este distrus în parte: cărămizile sînt recuperate pentru a servi la construirea cocinilor de porci. Atunci Zhou pune să fie zidit parțial și protejat de trupe Palatul imperial din Beijing.[219] Foarte afectate sînt diversele culte: dispersarea călugărilor celebrului complex budist din munții Wutai, arderea manuscriselor vechi, distrugerea parțială a celor șaizeci de temple ale sale; autodafeul Coranurilor la uigurii din Xinjiang, interdicția de a sărbători Noul An chinezesc... Xenofobia, veche tradiție chinezească, atinge extreme stupefiante: jefuirea mormintelor „imperialiste" în anumite cimitire[220], interzicerea parțială a oricărei practici creștine, distrugerea inscripțiilor în engleză sau franceză de pe Bund***, la Shanghai. Nien Cheng, văduva unui englez, și care considerase că face bine oferindu-i cafea unei Gărzi Roșii venită în „percheziție", aude replicîndu-i-se: „De ce trebuie să beți o băutură străină? De ce trebuie să mîncați mîncare străină? De ce aveți atîtea cărți

---

* Care se pune pe capul elevilor leneși (*n. t.*).

216 Douwe Fokkema, „Creativity and Politics", în Mac Farquhar și Fairbank, *op. cit.*, p. 600.

217 Yan și Gao, *op. cit.*, p. 79.

218 Mărturia unei Gărzi Roșii, în Roux, *op. cit.*, p. 37.

** Vezi nota 84 (*n. t.*).

219 Yan și Gao, *op. cit.*, p. 70.

220 Ling, *op. cit.*, p. 49; Yan și Gao, *op. cit.*, p. 71.

*** Strada principală din Shanghai (*n. t.*).

străine? De ce sînteţi *atît* de străină?"[221] Gărzile Roşii, aceşti puşti tragic de serioşi, socotesc că este bine să interzică aceste „abateri de la energia revoluţionară" cum ar fi pisicile, păsările şi florile (devine deci un act *contrarevoluţionar* dacă plantezi în grădina ta), şi primul-ministru este nevoit să intervină ca să împiedice ca un stop de culoare *roşie* să înceapă să însemne „Înaintaţi". În marile oraşe — mai ales Shanghai — detaşamentele tund părul lung sau dat cu briantină ori pomadă, fac bucăţi pantalonii strîmţi, smulg tocurile înalte, taie încălţămintea cu vîrf ascuţit, silesc magazinele să aibă nişte nume „convenabile": sute de *Orient Roşu* nu mai afişează decît portrete şi opere ale Cîrmaciului, dezorientîndu-i pe bătrînii shanghaiezi.[222] Contravenienţii riscă să primească în chip de sigiliu o imagine a lui Mao pe care ar fi un sacrilegiu s-o rupă. Gărzile Roşii opresc trecătorii pentru a-i pune să zică un citat din Mao, la libera lor alegere.[223] Mulţi nu mai îndrăznesc să iasă din case.

Cele mai dure au fost însă pentru milioane de familii „negre" percheziţiile Gărzilor Roşii. Combinînd investigaţiile cu „probe" pentru nişte crime presupuse, cu recuperarea de argint şi aur pentru autorităţile locale, pentru organizaţia lor sau pentru... ei înşişi şi cu vandalismul pur şi simplu, ei sparg, jefuiesc şi adesea confiscă ce găsesc în domiciliu, în întregime sau parţial. Umiliri, insulte, lovituri aplicate celor percheziţionaţi sînt ceva obişnuit. Unii se apără, şi atunci e vai de ei; dar o simplă expresie de dispreţ, o vorbă uşor ironică, un refuz de a mărturisi ascunzătoarea „comorilor"... şi urmează o ploaie de lovituri, soldate prea adesea cu uciderea sau cel puţin cu prădarea totală a locuinţei.[224] Există, în cazuri rare, morţi şi printre Gărzi. De multe ori, „vizitele" au loc în mod repetat, fiind făcute de diverse organizaţii: pentru a nu-şi pierde prestigiul, ultimii care vin apucă de obicei minimumul vital strict, lăsat cu generozitate în urmă de predecesorii lor „capitaliştilor" decăzuţi. În aceste condiţii, fără îndoială că sinuciderile au cauzat cele mai multe pierderi, dar este inutil să încerci să stabileşti cifre prea exacte: multe crime au fost astfel camuflate...

Dispunem totuşi de date parţiale: se pare că „teroarea roşie" ar fi făcut la Beijing 1700 de morţi, 33 600 de locuinţe ar fi fost percheziţionate şi 84 000 de „Negri" izgoniţi din oraş[225]; la Shanghai ar fi fost confiscate 150 000 de locuinţe şi luate 32 de tone de aur. În marele oraş industrial Wuhan (Hubei), 21 000 de percheziţii sînt însoţite de 32 de bătăi mortale şi de 62 de sinucideri.[226] Uneori au loc derapări sîngeroase, ca în districtul Daxing, în sudul capitalei, unde sînt asasinaţi în cinci zile 325 de „Negri" şi membri ai familiilor lor: cel mai în vîrstă are optzeci de ani, cel mai tînăr, treizeci şi opt de zile. Un medic este executat ca „asasin al unui «Roşu»", pacientul său „rebel" făcînd o alergie mortală la penicilină.[227]

---

[221] Nien, *op. cit.*, p. 110.

[222] *Ibid.*, p. 86.

[223] Unii au ales: „Tovarăşul Norman Béthune este un membru al Partidului Comunist Canadian." Umor?

[224] *Cf.*, de exemplu, Zhai, *op. cit.*, pp. 92–100.

[225] *Ibid.*, p. 100.

[226] Wang, *op. cit.*, p. 72.

[227] Yan şi Gao, *op. cit.*, p. 77.

„Investigațiile" în administrație — conduse uneori de polițiști deghizați în Gărzi Roșii — au fost masive și uneori ucigașe: circa 1200 de execuții în timpul epurării Ministerului Securității, 22 000 de persoane interogate și adesea arestate, în cadrul constituirii dosarului Liu Shaoqi, expulzarea (și în general arestarea) a 60% din membrii Comitetului Central (nereunit aproape niciodată), a trei sferturi din secretarii provinciali de partid; în total, punînd laolaltă toate perioadele Revoluției culturale, încarcerarea a trei–patru milioane de cadre (din aproximativ optsprezece) și a 400 000 de militari — în ciuda interzicerii Gărzilor Roșii în APE.[228] Printre intelectuali, ar fi fost persecutați 142 000 de profesori, 53 000 de tehnicieni și oameni de știință, 500 de profesori de medicină, 2 600 de scriitori și artiști, unii dintre ei fiind omorîți sau împinși să se sinucidă.[229] La Shanghai, unde aceste categorii sînt deosebit de numeroase, se estimează oficial începînd cu 1978 că zece mii de oameni ar fi pierit de moarte violentă ca urmare a fărădelegilor Revoluției culturale.[230] Dar este izbitoare ușurința cu care acești tineri, care găsesc puține întăriri și susțineri în alte straturi ale societății, pot, la sfîrșitul lui 1966 și începutul lui 1967, să se ia de responsabilii înalți ai partidului, „criticați" pe stadioanele din Beijing, chiar torturați mortal, cum ar fi responsabilul din Tianjin al partidului sau primarul Shanghaiului care, prins de cîrligul macaralei unei mașini de depanat tramvaie și apoi bătut, răspunde încăpățînat celor care îi cer o autocritică: „Mai bine crăp!"[231] O singură explicație: elementul determinant — Mao, Centrul —, dacă nu masa aparatului de stat, este de partea „revoluționarilor", și o măsură ca închiderea pentru șase luni (ea va fi reînnoită), la 26 iulie 1966, a tuturor unităților de învățămînt secundar sau superior este pentru cei cincizeci de milioane de elevi, respectiv studenți ai lor o încurajare de a se mobiliza. Lipsiți de ocupație, avînd garanția unei totale impunități, chiar dacă omoară (vor fi „accidente"), încurajați fără oprire de mediile oficiale, cine și ce le-ar putea rezista?

Primul lor pogrom

[...] Atunci cînd unii dintre noi ne-am întors de la plajă unde ne duseserăm să ne scăldăm, am auzit, apropiindu-ne de intrarea principală a școlii, țipete și urlete. Cîțiva colegi de clasă alergau spre noi strigînd de-și spărgeau pieptul:

— Lupta a început! Lupta a început!

M-am repezit înăuntru. Pe terenul de sport și ceva mai încolo, în fața unei clădiri școlare noi de trei etaje, am văzut profesorii, vreo patruzeci–cincizeci în total, înșirați în rînduri, cu capul și obrazul mînjite cu cerneală neagră, așa că păreau a forma efectiv o „bandă neagră". Purtau agățate de gît panouri cu inscripții ca „Autoritatea academică reacționară Cutare", „Dușmanul de clasă Cutare", „Cutare, care face parte dintre capitaliști", „Cutare, șef de bandă corupt" — toate cali-

[228] Domenach (1992), *op. cit.*, pp. 273–274 și 284–285.

[229] Yan și Gao, *op. cit.*, p. 212; cifrele, care trebuie mînuite cu prudență, sînt cele din procesul „Bandei celor Patru" (1981).

[230] Nien, *op. cit.*, p. 602.

[231] Roux, *op. cit.*, p. 50.

ficativele fiind împrumutate din ziare. Fiecare panou era marcat cu o cruce roşie, ceea ce le dădea profesorilor aparenţa unor prizonieri condamnaţi la moarte, aşteptînd să fie executaţi. Toţi aveau pe cap boneta cu urechi de măgar, pe care erau zugrăvite epitete asemănătoare, iar pe spate purtau mături murdare, cîrpe de praf, precum şi pantofi.

În jurul gîtului li se agăţaseră şi găleţi pline cu pietre. L-am văzut pe director: găleata lui era atît de grea, încît firul metalic îi pătrunsese adînc în piele; se clătina pe picioare. Toţi erau desculţi şi loveau în gonguri sau tingiri, făcînd turul terenului şi strigînd:

— Sînt gangsterul Cutare!

În final, au căzut cu toţii în genunchi, au ars tămîie şi l-au implorat pe Mao Tzedun să le „ierte crimele". Scena m-a făcut să înlemnesc şi am simţit cum îmi piere sîngele din obraji. Cîteva fete erau gata să leşine.

Au urmat loviturile şi torturile. Nu văzusem niciodată pînă atunci asemenea torturi: erau siliţi să mănînce materii fecale şi insecte; erau supuşi unor şocuri electrice; erau forţaţi să îngenuncheze pe sticlă spartă; erau puşi să facă pe „avionul", agăţaţi de braţe şi de picioare.

Primii care au pus mîna pe bastoane şi au început să tortureze au fost brutele şcolii: copii de cadre de partid şi ofiţeri de armată, ei aparţineau celor cinci clase roşii — categorie care includea şi copiii muncitorilor, ai ţăranilor săraci şi semisăraci şi ai martirilor revoluţionari. [...] Bădărani şi cruzi, ei erau obişnuiţi să profite de influenţa părinţilor şi să se încaiere cu ceilalţi elevi. Fiind nişte nulităţi absolute în clasă, erau pe punctul de a fi daţi afară, aşa că probabil le purtau pică profesorilor.

Ceilalţi elevi, puternic încurajaţi de provocatori, ţipau la rîndul lor: „Caftiţi-i!" şi se năpusteau asupra profesorilor, lovindu-i cu pumnii şi cu picioarele. Cei care se urneau mai greoi au fost obligaţi să-i susţină, urlînd cît îi ţinea gura şi arătînd pumnul.

Nu era nimic straniu în toate astea. Elevii mici erau, de obicei, calmi şi bine crescuţi; dar, o dată făcut primul pas, nu puteau decît să-i urmeze pe ceilalţi. [...]

Însă lovitura cea mai dură pe care am primit-o în acea zi a fost uciderea dragului meu profesor Chen Ku-teh, pe care-l iubeam şi-l stimam cel mai mult. [...]

Profesorul Chen, în vîrstă de peste şaizeci de ani şi suferind de hipertensiune, a fost tîrît afară la ora 11,30, expus soarelui canicular mai mult de două ore, apoi forţat să defileze cu ceilalţi, purtînd un panou şi lovind într-un gong. După aceea a fost tîrît la etajul întîi al unui edificiu şcolar, apoi din nou în jos, aplicîndu-i-se lovituri cu pumnul şi cu mătura în tot acest timp. La primul etaj, cîţiva dintre agresori s-au repezit într-o clasă ca să ia beţe de bambus, cu care au continuat să dea în el. I-am oprit, implorîndu-i:

— Nu faceţi aşa. E prea de tot!

A leşinat de cîteva ori, dar a fost reanimat de fiecare dată, aruncîndu-i-se apă rece pe faţă. Nu se putea mişca decît cu mare greutate; cioburile de sticlă îl tăiaseră la picioare şi ghimpii îi sfîşiaseră carnea. Însă spiritul nu i-l zdrobiseră.

— De ce nu mă omorîţi? striga el. Omorîţi-mă!

Asta a ţinut şase ore, pînă ce şi-a pierdut controlul excrementelor. Schingiuitorii au încercat să-i înfigă un băţ în rect. Şi-a pierdut cunoştinţa pentru o ultimă oară. I-au turnat încă o dată apă rece, dar prea tîrziu. Asasinii au rămas o clipă înmărmuriţi, căci li se întîmpla fără îndoială pentru prima oară să omoare un om în

bătaie, după cum şi pentru cea mai mare parte dintre noi era prima dată că asistam la o asemenea scenă. Oamenii au început s-o ia pe rînd la fugă. [...] Corpul victimei a fost tîrît în afara terenului, pînă la o cabană de lemn unde profesorii aveau obiceiul să joace ping-pong. Acolo, l-au pus pe un covor murdar, apoi au convocat medicul şcolii şi i-au spus:

— Verifică cu grijă dacă a murit într-adevăr de hipertensiune. N-ai dreptul să-l aperi!

Medicul l-a examinat şi l-a declarat mort ca urmare a torturilor. Apoi cîţiva l-au înşfăcat şi au început să-l bată, spunîndu-i:

— De ce respiri acelaşi aer cu el? Vrei să ajungi ca el?

Doctorul a trecut în cele din urmă în certificatul de deces: „Moarte cauzată de un atac subit de hipertensiune."[232]

Revoluţionarii şi Stăpînul lor

Legendă de aur: mult timp, Gărzile Roşii au fost considerate în Occident rudele, doar puţin mai fanatice, ale revoluţionarilor din şaizeci şi opt, contemporanii lor.[233] Legendă neagră: de cînd cu prăbuşirea celor Patru, Gărzile Roşii sînt socotite în China ajutoarele cvasifasciste ale unei bande de aventurieri politici. Realitatea a fost cu totul alta: „rebelii" se considerau nişte buni comunişti maoişti, complet străini de orice ideal democratic sau anarhist; şi au fost în esenţă. Minus centralismul democratic — şi aceasta a pus capăt experienţei în mai puţin de doi ani —, ei au reprezentat în mod colectiv un soi ciudat de „partid comunist bis", în momentul în care diviziunile primului îl paralizau cu desăvîrşire. Gata să moară pentru Mao, legaţi atît ideologic, cît şi uman de Lin Biao şi mai ales de GRC al lui Jiang Qing, ei n-au constituit o alternativă decît în raport cu unele direcţii municipale şi provinciale expuse la ostilitatea Centrului maoist şi o forţă supletivă pentru reglările de conturi la Palat, la Beijing. Energia imensă a acestor zeci de milioane de tineri a fost pur distructivă: în perioadele, ce-i drept scurte, în care au reuşit să deţină puterea, n-au făcut practic nimic şi n-au modificat în nici un punct esenţial principiile de bază ale totalitarismului existent. Gărzile Roşii au pretins adesea că imită principiile Comunei din Paris din 1871, dar niciodată alegerile pe care le-au organizat n-au avut un caracter liber sau deschis: totul era hotărît de către minuscule aparate autoproclamate; alternanţa nu avea loc decît sub forma unor lovituri de forţă, neîncetate, în interiorul organizaţiilor[234] şi struc-

---

[232] Ken Ling, Miriam London şi Ta-ling Lee, *La Vengeance du ciel: un jeune Chinois dans la Révolution culturelle,* Robert Laffont, Paris, 1981 (ediţia originală în engleză, 1972), pp. 20–23. Scena se petrece într-un liceu de elită din Xiamen.

[233] Acest „mult timp" nu se i aplică evident lui Simon Leys, ale cărui lucrări de pionierat pot fi citite şi azi în mod profitabil, atît pentru exactitatea lor cronologică, cît şi pentru modul cum au descifrat ele ideologia Revoluţiei culturale: *Les Habits neufs du président Mao: Chronique de la „Révolution culturelle"*, Champ libre, Paris, 1971; şi *Ombres chinoises*, 10/18-Bibliothèque asiatique, Paris, 1974.

[234] Cinci în cîteva luni pentru conducerea Cartierului general muncitoresc de la Wuhan (Wang, *op. cit.*, p. 89).

turilor administrative pe care reușiseră să le controleze. Au existat desigur numeroase „eliberări" individuale și triumful anumitor revendicări sociale în uzine[235]: dar adesea prăbușirea va fi mai dură, în 1968...

Mii de fire legau Gărzile Roșii de aparatul comunist. În iunie–iulie 1966, echipele de lucru trimise în principalele unități școlare de grupul lui Liu Shaoqi și direcțiile provinciale subordonate au fost cele care au creat primele „peșteri negre" pentru profesorii „luptați" și au impulsionat grupurile inițiale de Gărzi Roșii. Deși s-au retras oficial la începutul lui august, în cadrul loviturii de forță a lui Mao în sînul Comitetului Central, au continuat să influențeze uneori în mod durabil organizațiile locale[236]; au stimulat în orice caz hotărîtor recurgerea la violență împotriva profesorilor și a cadrelor didactice și au deschis calea mișcării contra celor „Patru Vechituri". Aceasta, încurajată de autoritățile locale, este de fapt dirijată de poliție care furnizează lista celor ce urmează a fi percheziționați și adună atît dovezile de culpabilitate, cît și obiectele confiscate: Nien Cheng va avea surpriza, și bucuria, de a recupera în 1978 o mare parte a porțelanurilor care-i fuseseră smulse sălbatic cu doisprezece ani în urmă. Victimele — țapi ispășitori — sînt adesea eternii „luptați" ai campaniilor precedente, plus unele cadre medii sacrificate spre a-i salva pe adevărații deținători ai puterii.

Extinderea mișcării în uzine și fuga înainte a unui Mao care simte cum țelul — de a-și elimina adversarii din aparat — îi scapă duc în mod clar la ciocniri de mare amploare între rebeli și municipalități sau direcțiile provinciale. Însă, pe de o parte, acestea știu să formeze în serviciul lor puternice organizații de masă, zise „conservatoare", care sînt în fond foarte greu de deosebit de rebelii mai apropiați de linia maoistă. Pe de altă parte, aceștia, mai independenți local, își văd salvarea în afilierea la „Supercomitetul Central" care a devenit GRC, unde Kang Sheng joacă un rol pe cît de discret, pe atît de esențial: echipe specializate fac legătura cu Beijingul (la început, au fost deseori studenți din capitală), care trimite sfaturi și liste negre (două treimi din membrii Comitetului Central, printre alții), așteaptă în schimb rezultate de anchete și dovezi și furnizează aliaților săi prețioasele „etichete bune", timp îndelungat scut magic în fața APE.[237] Rebelii sînt la fel de interesați de mașinăria statală ca și conservatorii: numai că de pe alte poziții. Trebuie să subliniem însă iarăși și iarăși că, în ceea ce privește represiunea, consensul între toate grupurile, între toate facțiunile e desăvîrșit —și este evident o diferență imensă față de tradiția revoluționară occidentală. Dacă se critică *laogai*-ul (de altfel puțin atins), este pentru a deplînge sistemul său atît de „tolerant": Nien Cheng a resimțit dur sosirea noilor gardiene maoiste, brutale și inumane. Hua Linshan, deși rebelă ultrastîngistă și în luptă deschisă contra APE, a ocupat secția de mecanică a unei uzine-închisori, pentru a fabrica arme; totuși, „în timpul întregii noastre șederi, [prizonierii] au rămas în celulele lor și n-am avut practic nici un contact cu ei"[238]. Gărzile Roșii, care întrebuințează răpirea ca mijloc

[235] Ling, *op. cit.*, pp. 267–269.
[236] *Cf.* mai cu seamă Ling, *op. cit.*
[237] Harding, *cap. cit.*, p. 168.
[238] Hua, *op. cit.*, p. 311.

esențial de luptă, au propria lor rețea penitenciară, în fiecare școală, fiecare administrație, fiecare uzină: în aceste „grajduri", aceste „peșteri" sau, exprimat eufemistic, aceste „clase de studiu", se sechestrează, se interoghează, se torturează fără încetare, cu mult rafinament și multă imaginație; astfel, Ling evocă un „grup de studii psihologice" informal în liceul său: „Evitam să menționăm torturile, dar le consideram o artă [...]. Ajungeam chiar să credem că cercetările noastre nu erau suficient de științifice. Existau destule metode pe care nu le puteam experimenta."[239] O miliție „radicală" de la Hangzhou, alcătuită în esență din „Negri" persecutați înainte, deține în medie o mie de oameni în cele trei centre ale sale de investigație; ea condamnă douăzeci și trei de persoane pentru calomnierea conducătorului său Weng Senhe; membrii ei muncitori obțin trei zile de concediu pentru o zi la miliție, precum și mese gratuite.[240] Este izbitor că în toate mărturiile fostelor Gărzi Roșii, practicile represive dețin un astfel de loc, că mențiunile sînt atît de numeroase în legătură cu adversari doborîți de lovituri, plimbați de colo-colo, umiliți, uneori asasinați — și aceasta fără ca, aparent, să se opună vreodată cineva. Este de asemenea semnificativ că perioada Revoluției culturale a fost marcată de rearestarea unor foști deținuți, de reatribuirea generală de etichete de „dreapta" anulate înainte, de arestări sistematice ale unor străini ori ale unor chinezi de peste mare sau chiar de infamii noi, cum ar fi obligația fetei de a ispăși pedeapsa tatălui decedat[241]: administrația civilă a suferit în mod considerabil, dar cea a *laogai*-ului a avut în schimb mînă liberă. Și atunci... o generație de rebeli sau o generație de temniceri?[242]

Din punct de vedere ideologic, nici măcar grupurile rebele atît de radicale și de preocupate cu elaborarea teoretică, precum *Shengwulian* din Hunan[243], n-au izbutit să se îndepărteze de cadrul de referință maoist. Desigur, gîndirea președintelui este atît de vagă[244], cuvintele sale sînt atît de contradictorii, încît „îți poți face treaba" cam cum îți convine: atît conservatorii, cît și rebelii își aveau stocul lor de citate — uneori aceleași, dar interpretate diferit. În strania Chină a Revoluției culturale, un cerșetor își putea justifica un furt printr-o frază din Mao despre ajutorul reciproc[245] și un muncitor la negru care dosise niște cărămizi putea să lase deoparte orice scrupul, o dată ce „clasa muncitoare trebuie să-și exercite conducerea în toate"[246]. Există totuși un sîmbure dur, de neocolit: sanctificarea vio-

---

[239] Ling, *op. cit.*, pp. 32–33.

[240] Keith Forster, „Spontaneous and Institutional Rebellion in the Cultural Revolution: The Extraordinary Case of Weng Senhe", în *Australian Journal of Chinese Affairs*, nr. 27, 1992, pp. 38–75.

[241] Domenach (1992), *op. cit.*, pp. 278–286.

[242] „Studenții spuneau: cînd vom ține în mîini frîiele controlului Biroului Securității Publice, vom putea aresta pe cine vom avea chef." Ling, *op. cit.*, p. 252.

[243] *Cf.* textele sale esențiale în Hector Mandarès *et al.*: *Revo cul dans la Chine pop: anthologie de la presse des Gardes rouges (mai 1966–janvier 1968)*, Bibliothèque asiatique, Paris, 1974, pp. 353–427.

[244] Și el nu face nimic pentru a deveni mai explicit, ceea ce ar fi însemnat un risc de a se angaja prea mult față de un clan: n-a ținut *nici un discurs* în timpul întregii Revoluții culturale!

[245] Ling, *op. cit.*, p. 119.

[246] Nien, *op. cit.*, p. 503.

lenţei[247], radicalitatea confruntărilor de clasă şi ale prelungirilor lor politice. Totul îi este permis celui care deţine linia corectă. Rebelii nici n-au fost capabili să se distanţeze de propaganda oficială, textele lor imitînd o greoaie limbă de lemn; nu au renunţat niciodată să mintă în stil neruşinat, nu numai masele, dar şi pe colegii lor de organizaţie.[248]

Poate că cel mai dramatic este însă consensul asupra „castificării" operate în anii '50 (*vezi mai sus*) şi reîntărită prin Revoluţia culturală. Ar fi putut să fie altfel: pentru a scormoni focul, GRC, s-a mai spus, a deschis „Negrilor" porţile organizaţiei, iar aceştia au dat buzna. E destul de firesc că s-au înscris la rebeli (45% copii de intelectuali la cei din liceele din Canton), în timp ce copiii cadrelor şi muncitorilor cu statut formau 82% din conservatorii marii metropole meridionale. Rebelii, sprijinindu-se tot pe muncitorii fără statut, erau adversarii naturali ai cadrelor politice, pe cînd conservatorii îşi concentrau tirul asupra „Negrilor". Dar, din cauză că viziunea lor includea cezura dintre categoriile socio-politice şi, pornind de aici, pentru a-şi spăla păcatul nativ de infamie, rebelii s-au lansat într-o supralicitare represivă faţă de conservatori şi nu s-au dat deoparte de la a-i ataca şi ei pe „Negri", rugîndu-se cerului ca lovitura să-i cruţe pe propriii lor părinţi... Mai rău decît atît, au acceptat pentru ei înşişi noua noţiune de *ereditate de clasă*, propagată mai întîi de Gărzile Roşii de la Beijing dominate de copii de cadre şi de militari, dar care n-a fost niciodată combătută în mod explicit.

Ea s-a exprimat de pildă în acest marş remarcabil:

Dacă tatăl este un viteaz, fiul e un erou,
Dacă tatăl este un reacţionar, fiul e un bou.
Dacă eşti revoluţionar, atunci vino cu noi,
Dacă nu eşti, ieşi să te vedem
[...]
Ieşiţi să vă vedem!
Din postul vostru blestemat veţi fi izgoniţi,
Omorîţi! Omorîţi! Omorîţi![249]

O femeie cu origine „sănătoasă" comentează astfel: „Ne-am *născut roşii*[250]! Roşul ne vine din burta mamelor noastre. Şi o spun cît se poate de direct: tu te-ai născut negru! Ce poţi să-i faci?"[251] Discriminarea în cadrul categoriilor este devastatoare. Zhai Zhenhua, cu centironul în mînă şi injuriile pe buze, îşi constrînge jumătatea neagră din clasă să-şi petreacă timpul studiindu-l pe Mao: „Pentru a-şi salva pielea, trebuiau mai întîi să înveţe să le fie ruşine de oribila lor origine familială, precum şi de părinţii lor şi să-i urască."[252] Bineînţeles că nu poate fi

---

[247] „Aveam un lucru în comun: convingerea că «violenţa rezolvă toate problemele»." Ling, *op. cit.*, p. 200.

[248] *Cf.*, de exemplu, Hua, *op. cit.*, p. 328.

[249] Zhai, *op. cit.*, p. 81.

[250] Subliniat în text.

[251] *Idem.*

[252] *Ibid.*, p. 105.

vorba ca ei să li se alăture Gărzilor Roşii. În gara din Beijing, aceştia patrulează, cotonogesc şi expediază acasă orice Gardă Roşie de origine „proastă". În provincie, toleranţa este adesea mai mare şi de multe ori „Negrii" deţin poziţii de răspundere; cu toate acestea, cei cu o origine mai „sănătoasă" sînt puşi întotdeauna în faţă: „«Compoziţia de clasă» a lui Porcinette[253] era excelentă, ceea ce reprezenta un calificativ major: provenind dintr-o familie de zidari, se lăuda adesea că de trei generaţii încoace familia ei nu avusese niciodată un acoperiş deasupra capului."[254] În înfruntările verbale, argumentul originii revine într-adevăr în mod constant, fără a fi niciodată recuzat. Hua Linshan, un rebel foarte militant, este pur şi simplu aruncat dintr-un tren cu Gărzi Roşii mai degrabă conservatoare: „Ceea ce resimt încă şi astăzi foarte puternic este că prezenţa mea fizică constituia pentru ei o ofensă, o mînjire. [...] Am avut atunci impresia că eram un obiect josnic."[255] Cei Cinci Roşii se află întotdeauna în frunte în manifestaţii.[256] Apartheidul se extinde asupra întregii societăţi: într-o reuniune de cartier, în 1973, Nien Cheng se aşază din greşeală laolaltă cu proletariatul. „De parcă ar fi primit un şoc electric, muncitorii cei mai apropiaţi de mine şi-au îndepărtat imediat taburetele de al meu şi m-am trezit izolată în mijlocul încăperii suprapopulate"; atunci s-a dus să se alăture unui grup de femei „compus exclusiv din membri ai clasei capitaliste şi din intelectuali, paria Revoluţiei culturale"[257]. Ea precizează că nici poliţia, nici partidul nu au fost cei care au impus o astfel de segregaţie.

De la explozia luptelor facţionare la înăbuşirea rebelilor

A doua fază a mişcării debutează atunci cînd, la începutul lui ianuarie 1967, se pune problema puterii. Centrul maoist ştie că punctul de unde nu mai există întoarcere el l-a depăşit în ciocnirile cu fosta conducere liuistă, ajunsă la capătul resurselor la Beijing, dar putînd încă să conteze pe bastioane puternice în majoritatea provinciilor. Pentru a-i da lovitura de graţie, rebelii trebuie să pună mîna pe putere; armata nu va interveni: deci noile trupe ale preşedintelui vor avea cale liberă. Shanghaiul dă semnalul în ianuarie şi aproape peste tot sînt răsturnate uşor municipalităţile şi comitetele de partid. Acum nu se mai pune problema de a critica, ci de a guverna. Şi începe dezastrul: tensiunile între grupurile rivale de rebeli, între studenţi şi muncitori[258], între muncitorii permanenţi şi cei nepermanenţi duc aproape instantaneu la ciocniri dure cuprinzînd oraşe întregi, iar ele au loc curînd cu arme de foc şi nu doar cu centiroane sau chiar pumnale ca pînă atunci. Conducătorii maoişti, aflaţi acum aproape de triumf, se sperie: producţia industrială se prăbuşeşte (– 40% la Wuhan în ianuarie)[259], nu mai există administraţie, şi anu-

---

[253] Porecla unei liceene.

[254] Ling, *op. cit.*, p. 42.

[255] Hua, *op. cit.*, p. 106.

[256] *Ibid.*, p. 108.

[257] Nien, *op. cit.*, p. 494.

[258] „O discrepanţă fundamentală a apărut între studenţi şi muncitori: studenţii voiau puterea, în timp ce muncitorii voiau bani." Ling, *op. cit.*, p. 252.

[259] Wang, *op. cit.*, p. 118.

mite grupuri care le scapă se instalează în poziţii de forţă. China duce o lipsă cumplită de cadre competente: se cuvine deci să fie reintegrate majoritatea celor care au fost atacate. Uzinele trebuie puse din nou la treabă, iar unităţile de învăţămînt nu pot rămîne închise la infinit. De aici rezultă o alegere dublă, la sfîrşitul lui ianuarie: promovarea unei structuri noi a puterii, Comitetele Revoluţionare (CR), fondate pe principiul „trei într-unul" — alianţă a rebelilor, a fostelor cadre şi a APE; împingerea uşoară a Gărzilor Roşii către ieşire (sau, mai degrabă, către sălile de clasă), făcînd uz, dacă situaţia o cere, de celălalt braţ înarmat al lui Mao, pus pe post de strajă de şase luni încoace: armata.

Pentru rebeli, stînca tarpeiană* este deci aproape de Capitoliu... Revoluţia culturală este cu toate acestea plină de surprize. Începînd cu aprilie, revenirea la ordine depăşeşte într-o asemenea măsură speranţele, încît Mao se îngrijorează: conservatorii şi, în urma lor, cei care fuseseră răsturnaţi în ianuarie îşi ridică pretutindeni capetele şi constituie uneori un front comun periculos cu garnizoanele APE, ca de exemplu la Wuhan, unde rebelii sînt total dezorganizaţi. Atunci, are loc o nouă schimbare bruscă spre stînga, accentuată în iulie, după arestarea, timp de două zile, a emisarilor GRC de către militarii din Wuhan. Dar, ca de fiecare dată cînd Gărzile Roşii maoiste se simt cu vîntul la pupă, se asistă la dezlănţuirea violenţei şi a luptelor facţionare virînd spre anarhie — şi Comitetele Revoluţionare tot nu pot fi puse în loc. În septembrie, APE capătă autorizaţia să facă uz de armele sale (pînă acum, trebuia să asiste neputincioasă la jefuirea arsenalelor ei) şi are loc o a doua părăsire a rebelilor. Anul 1968 repetă parţial anul precedent: alte nelinişti ale lui Mao în martie şi încurajări — mai cu măsură decît în anul trecut — ale stîngii; în faţa extinderii ciocnirilor din ce în ce mai ucigaşe, omorîrea, în luna iulie, a rebelilor, de astă dată în mod radical.

Multe depind deci de tergiversările lui Mao, pus în faţa acestei dileme crunte din care nu poate ieşi: haos de stînga sau ordine de dreapta. Toţi actorii stau cu sufletul la gură în aşteptarea ultimei indicaţii a regizorului, sperînd că ea va fi favorabilă. Situaţie ciudată: duşmanii de moarte sînt toţi partizanii absoluţi ai aceluiaşi zeu viu. Astfel, puternica federaţie conservatoare Un Milion de Eroi, din Wuhan, află despre faptul că a fost contestată, în iulie 1967; ea declară: „Că sîntem convinşi sau nu, trebuie să urmăm şi să aplicăm fără rezerve hotărîrile Centrului", şi se dizolvă imediat.[260] Totuşi nu există o interpretare canonică, exegeţii patentaţi — comitetele de partid — fiind mai curînd desconsideraţi: confuzia domneşte frecvent în legătură cu intenţiile reale ale unui Centru despre care se refuză să se creadă că ar fi atît de şovăielnic. De altfel, oscilările permanente de forţe fac ca fiecare să aibă curînd o poliţă sîngeroasă de plătit cuiva, învingătorii momentului nedînd niciodată dovadă de mărinimie.

La aceste cauze exogene de agravare a violenţei se adaugă doi factori endogeni ai organizaţiilor, în mod deosebit de rebeli. Interesele micilor grupuri şi ambiţiile individuale, nearbitrate niciodată în mod democratic, duc în permanenţă la

---

* Stîncă situată pe versantul sud-vestic al Capitoliului, de pe care erau azvîrliţi criminalii în Roma antică (*n. t*).

[260] *Ibid.*, p. 158.

sciziuni noi, în timp ce niște cinici „întreprinzători în politică“ încearcă să-și făurească o aură integrîndu-se în noile puteri locale, mai ales cultivîndu-și relațiile cu statele-majore regionale ale APE: mulți vor sfîrși prin a se asocia celor Patru și a se converti în mici tirani de provincie. Luptele facționare își pierd treptat caracterul politic și se rezumă la confruntările dintre cei care se află la putere și cei care ar dori să le ia locul.[261] În fine, s-a văzut în *laogai*, cel care acuză are întotdeauna dreptate în China comunistă, căci se baricadează cu citate și sloganuri intangibile; apărîndu-te, îți agravezi aproape sistematic cazul. Singura ripostă eficientă constă deci într-o contraacuzație la nivel superior: nu importă dacă ea este sau nu întemeiată, esențialul este ca ea să fie exprimată în termeni corecți din punct de vedere politic. Logica luptei duce, așadar, la o lărgire constantă a cîmpului atacurilor și a numărului celor atacați.[262] În sfîrșit, și fiind politic, cel mai mic incident poate fi suprainterpretat după bunul plac ca o dovadă a celor mai cumplite intenții criminale. Arbitrajul prin eliminare fizică e la capăt...

Termenul de „război civil“, mocnit sau deschis, ar fi adesea mai adecvat să califice aceste evenimente decît cel de „masacru“, deși unul conduce aproape automat la celălalt. Se asistă tot mai mult la un război al tuturor împotriva tuturor. La Wuhan, rebelii au aruncat în pușcărie 3 100 de conservatori sau cadre, începînd cu finele lui decembrie 1966.[263] Primul mort în înfruntările dintre rebeli și Un Milion de Eroi cade la 27 mai 1967; se purcede atunci la înarmare și la ocuparea punctelor strategice. Cartierul General al rebelilor muncitori este luat în ziua de 17 iunie: 25 de morți, iar 158 în total în tabăra lor, la 30 iunie. După înfrîngerea conservatorilor, la sfîrșit de iulie, represaliile sînt cumplite: 600 de morți, 66 000 de persecutați, adesea răniți, în rîndurile lor. În momentul virării spre stînga din martie 1968, vînătoarea reîncepe: zeci de mii de sechestrați pe un stadion; miliții din care fac parte tot mai mulți gangsteri și mai multe bande de stradă împrăștie teroare; din provinciile vecine, armele curg puhoi. În mai, ciocnirile dintre facțiunile rebele creează o atmosferă de război civil: 80 000 de arme furate armatei la 27 mai (record în China pentru o zi...), ceea ce permite crearea unei adevărate piețe paralele de armament, la care se vine din întreaga țară; uzinele sînt transformate pentru facțiuni în fabrici de tancuri sau de explozibili. La mijlocul lui iunie, există deja 57 de persoane ucise de gloanțe rătăcite. Se jefuiesc magazine și bănci; populația începe să fugă din oraș. Cu toate acestea, *deus ex machina* din Beijing va izbuti, prin simpla sa dezavuare, să ducă la distrugerea rebelilor: APE intervine la 22 iulie fără a recurge la violență și facțiunile sînt constrînse să se autodizolve în septembrie.[264] Acolo unde, ca în slab industrializatul Fujian, sciziunea dintre conservatori și rebeli nu se structurează durabil, ceea ce domină este patriotismul local sau ostilitatea orașe–sate: cînd Gărzile Roșii din Xiamen debarcă în capitala de provincie, sînt atacate cu strigăte ca: „Fuzhou aparține

---

[261] Hinton (1984), *op. cit.*, p. 521.
[262] Wang, *op. cit.*, p. 66.
[263] *Ibid.*, p. 94.
[264] Wang, *op. cit.*, pp. 143–208.

locuitorilor din Fuzhou [...]; locuitori din Fuzhou, nu vă uitaţi strămoşii! Vom fi întotdeauna duşmanii sub jurămînt ai celor din Xiamen."[265] La Shanghai, opoziţia dintre cei provenind din nordul şi cei originari din sudul Jiangsu-ului dă seama, într-o manieră mai ocolită, de anumite înfruntări.[266] Chiar şi la nivelul minuscul al Curbei celei Lungi (*cf.* mai sus), lupta între facţiuni revoluţionare camuflează cu greu reizbucnirea vechii altercaţii dintre clanul lu, care domină nordul satului, şi clanul shen, hegemonic în sud; este şi momentul încheierii unor socoteli vechi, ajungînd în trecut pînă la ocupaţia japoneză sau la începuturile sîngeroase ale reformei agrare, în 1946.[267] În Guangxi-ul foarte rural, conservatorii, izgoniţi din Guilin, încercuiesc în mod progresiv oraşul cu miliţii ţărăneşti care sînt victorioase în final.[268] Bătăliile dintre facţiunile Drapelului Roşu şi ale Vîntului de Răsărit provoacă în iulie–august 1967 în Canton 900 de morţi.[269] Se luptau uneori cu tunuri.

Duritatea acestei perioade este bine scoasă în evidenţă de mărturia unei Gărzi Roşii în vîrstă atunci de paisprezece ani: „Eram tineri. Eram fanatici. Credeam că preşedintele Mao este mare, că deţine adevărul, că el este adevărul. Credeam tot ce spunea Mao. Şi credeam că Revoluţia culturală îşi avea rostul ei. Ne consideram revoluţionari şi socoteam că, dacă sîntem revoluţionari şi-l urmăm pe preşedintele Mao, am putea rezolva orice problemă, toate problemele societăţii."[270] Atrocităţile capătă un aspect mai masiv, mai „tradiţional" decît în anul precedent. Iată de exemplu la ce se putea asista în apropiere de Lanzhou, la Gansu: „Erau vreo cincizeci de vehicule... De-a curmezişul radiatorului fiecărui camion era prins un om. De cîteva camioane erau legaţi doi. Toţi erau lungiţi pe diagonală şi imobilizaţi cu sîrmă şi frînghii... Mulţimea înconjura un om şi îi înfigea în trup suliţe şi săbii rustice, pînă ce acesta cădea, zvîrcolindu-se, iar sîngele îi ţîşnea de peste tot."[271] Cea de-a doua jumătate a lui 1968 este marcată de o reluare generalizată a puterii de către armată, de dizolvarea Gărzilor Roşii, de expedierea, în toamnă, a milioane (5,4 în total pînă în 1970)[272] de „tineri instruiţi" în fundul cel mai îndepărtat al satelor, de unde se speră să nu mai fie văzuţi întorcîndu-se atît de curînd (mulţi vor rămîne acolo zece ani sau mai bine); între 12 şi 20 de milioane vor fi ruralizaţi cu forţa înaintea morţii lui Mao[273], printre care un milion de shanghaiezi — 18% dintre aceştia... un adevărat record.[274] Trei milioane de cadre concediate sînt plasate, adeseori pentru mai mulţi ani, în acele centre de reabilitare semicarcerale care sînt Şcolile 7 Mai.[275] Este, fără îndoială, şi anul cu cele mai

---

265 Ling, *op. cit.*, p. 85.
266 White, *op. cit.*, p. 325.
267 Hinton (1984), *op. cit.*, pp. 519 şi 527–528.
268 *Cf.* mai ales mărturia fostei Gărzi Roşii Hua Linshan, *op. cit.*
269 Bergère, *op. cit.*, p. 133.
270 Thurston, *art. cit.*, pp. 158–159.
271 Roux, *op. cit.*, pp. 54–55.
272 Harding, *cap. cit.*, p. 188.
273 12 milioane după Thurston, 14 milioane după Fairbank, 20 de milioane după Bergère, *op. cit.*
274 White, *op. cit.*, p. 294.
275 Harding, *cap. cit.*, p. 212.

mari masacre, care au loc atunci cînd echipe de muncitori ale partidului și de soldați pătrund în lagăre și mai ales atunci cînd sînt luate în stăpînire anumite orașe din sud. Astfel, Wuzhou din Guangxi este distrus de artileria grea și de napalm; Guilin este recucerit la 19 august de 30 000 de soldați și milițieni țărani înarmați, după un adevărat război al pozițiilor (indiferența satelor față de Revoluția culturală pare deci să se fi transformat uneori în ostilitate deschisă, desigur manipulată și ridicată în slăvi de aparatul politico-militar). Timp de șase zile, rebelii sînt executați în masă. Cînd luptele încetează, teroarea se răspîndește vreme de o lună în satele dimprejur, de astă dată împotriva „Negrilor" și foștilor membri ai Gomindanului, veșnicii țapi ispășitori. Amploarea ei este atît de mare că anumite districte se vor putea proclama „lipsite de orice membru al celor cinci elemente negre"[276]. Viitorul președinte al partidului comunist, Hua Guofeng, însărcinat cu Securitatea provinciei lui, își capătă atunci porecla de „măcelar din Hunan". Cel mai mult a suferit sudul țării: poate 100 000 de morți doar în Guangxi, 40 000 în Guangdong, 30 000 în Yunnan.[277] Gărzile Roșii au fost crude. Dar masacrele veritabile trebuie puse în contul călăilor lor: militarii și milițiile aflate sub ordinul partidului.

Guilin: armata împotriva Gărzilor Roșii

De îndată ce s-a făcut de ziuă, milițienii au început să percheziționeze casele și să aresteze. În același moment, militarii au început să transmită directivele prin difuzor. Întocmiseră o listă de zece crime, printre care: a fi pus stăpînire pe o închisoare, a fi ocupat o bancă, a fi atacat organe militare, a fi pătruns cu forța în birourile securității publice, a fi prădat trenurile, a fi participat la lupta armată etc. Era suficient să fi comis oricare dintre aceste fapte pentru a fi arestat și judecat „după dictatura proletariatului". Am făcut un calcul rapid și am constatat că aveam la activ șase din aceste capete de acuzare. Dar care din ele nu fusese comis „pentru necesitățile revoluției"? Nici una dintre aceste activități nu-mi adusese vreun avantaj personal. Dacă n-aș fi vrut să „înfăptuiesc revoluția", nu m-aș fi dedat la nici unul din aceste acte criminale. Astăzi voiau să-mi pună în cîrcă întreaga lor responsabilitate. Mi se părea nedrept și, în același timp, mă înspăimînta. [...]

Imediat după aceea am aflat că milițienii uciseseră cîțiva dintre „eroii" noștri „de luptă". Apoi secționaseră tuburile cu sînge sau oxigen ale celor aflați sub perfuzie, făcînd astfel noi victime. Celor care mai puteau să meargă li se tăiase orice medicament; ei fuseseră duși în închisorile provizorii.

Un rănit fugise în timpul acestui drum și milițienii au închis cartierul. Au percheziționat din nou toate locuințele. Cei ale căror nume nu erau înscrise în registrele cartierului au fost arestați, ceea ce mi s-a întîmplat și mie. [...]

Am regăsit la etajul meu [al Școlii nr. 7 din Guilin transformate în pușcărie] un prieten de la școala de mecanică. Mi-a spus că un erou de luptă din școala lui fusese omorît de milițieni. Acest student rezistase pe un deal timp de trei zile și trei nopți asalturilor milițienilor. Cartierul general rebel îl numise „eroul cel singur și

[276] Hua, *op. cit.*, pp. 345–346.
[277] Domenach (1992), *op. cit.*, p. 278.

curajos" pentru a-i slăvi vitejia. Milițienii care invadaseră școala și făcuseră numeroase arestări îi ceruseră să iasă din rînd. Îl băgaseră apoi într-un sac din pînză de in și îl agățaseră de un pom, ca să semene într-adevăr cu o „vezicula biliară"[278]. În fața tuturor elevilor adunați, îl bătuseră apoi pe rînd cu patul puștii lor pînă ce-l omorîseră.

În închisoare, poveștile de groază erau atît de numeroase, încît am refuzat să mai ascult. În timpul celor două zile, execuțiile se succedaseră în tot orașul și deveniseră subiectul principal de discuție. Aceste omoruri păreau deodată aproape normale. Cei care se dedau unor astfel de masacre nu prea făceau caz de ele, iar cei care le relatau deveniseră reci și insensibili. Chiar și eu ascultam aceste istorisiri ca și cum n-ar fi avut nici o legătură cu realitatea.

Cel mai cumplit în închisoare era atunci cînd un prizonier care accepta să colaboreze cu autoritățile venea ca să încerce să recunoască pe unii dintre noi. Cei care ne păzeau lătrau deodată: „Ridicați-vă cu toții mutrele de cîini!" Niște indivizi mascați intrau atunci în sală și ne priveau lung. Dacă aceștia descopereau un chip cunoscut, milițienii își îndreptau pușca spre acel nenorocit și îi porunceau să iasă. Foarte des se întîmpla ca acești rebeli să fie uciși pe loc.[279]

În 1968, statul revine deci cu toată pompa. El își reia monopolul asupra violenței legitime și nu ezită să facă uz de ea. Ne întoarcem, însă cu mai multe execuții publice, la formele în esență polițienești dinaintea Revoluției culturale. La Shanghai, fostul muncitor Wang Hongwen, produs al lui Jiang Qing și devenit curînd vicepreședinte al partidului, proclamă „victoria asupra anarhiei"; la 27 aprilie, mai mulți conducători rebeli sînt condamnați la moarte și uciși unul după altul, în fața unei mulțimi imense.[280] Zhang Chunqiao, un alt membru al celor Patru, proclamă în iulie: „Dacă unele persoane sînt acuzate greșit [...], problema nu este prea gravă. Dar ar fi dramatic ca niște dușmani autentici să fie lăsați să scape."[281] Se intră efectiv într-o eră sumbră plină de comploturi fantomatice, ducînd la niște arestări în masă cît se poate de reale și la revenirea tăcerii în societate; numai moartea lui Lin Biao din 1971 va atenua, fără a o opri însă, campania cea mai cumplită de teroare cunoscută de China după anii '50.

Primul incident este cel al pretinsului Partid al Poporului din Mongolia interioară, de fapt dizolvat și încorporat partidului comunist în 1947, și care ar fi fost reconstituit clandestin. 346 000 de oameni sînt urmăriți între februarie și mai 1968, dintre care trei sferturi sînt mongoli (șovinismul antiminoritar este evident); execuții, torturi și sinucideri lasă în urma lor 16 000 de morți și 87 000 de handicapați.[282] Alte acuzații comparabile cu acestea duc la 14 000 de execuții la Yunnan, o altă provincie fertilă în minorități etnice.[283] Deosebit de tenebros este însă „complotul" Regimentului 16 Mai. Această organizație a Gărzilor Roșii bei-

[278] Termenul evocă în China „eroul cel singur și curajos".
[279] Hua, *op. cit.*, pp. 338 și 341–342.
[280] White, *op. cit.*, p. 260.
[281] *Ibid.*, p. 277.
[282] Yan și Gao, *op. cit.*, pp. 266–267.
[283] Faligot și Kauffer, *op. cit.*, p. 407; Harding, *cap. cit.*, p. 214.

jingiene ultrastîngiste, probabil minusculă și foarte provizorie (au existat organizații asemănătoare cu miile), a lăsat ca unică mărturie numai cîteva inscripții ostile lui Zhou Enlai, în iulie 1967. Pentru rațiuni încă obscure, Centrul maoist a ales să facă din ea o enormă rețea de „bandiți negri", contrarevoluționari, și campania a luat un nou avînt în 1970–1971, pentru a se încheia — fără concluzie sau proces — abia în 1976: mitingurile de „luptă", confesiunile, torturile s-au înmulțit în întreaga țară. Astfel au fost urmăriți șase sute din cei două mii de angajați ai Ministerului Afacerilor Externe. Garda personală a lui Mao, unitatea 8341, s-a distins la universitatea din Beijing, unde au fost descoperiți 178 de „dușmani", iar zece au murit de pe urma persecuțiilor la care au fost supuși. Într-o uzină din Shaanxi s-a descoperit la sfîrșitul lui 1968 un fleac de 547 de „spioni" și de 1200 de complici ai lor. În ceea ce o privește pe actrița de operă Yan Fengying, inculpată cu treisprezece capete de acuzare, ea se sinucide în aprilie 1968; i se face autopsia, căutîndu-se un radio emițător ascuns în trupul ei. Cei trei cei mai mari campioni de ping-pong și-au pus și ei capăt zilelor.[284]

În noaptea cea mai cumplită, se pregătește însă un viitor mai puțin tragic. Toate mărturiile confirmă acest lucru: China din 1969 și din anii care au urmat este împînzită de violențe, de campanii, de sloganuri. Eșecul manifest al Revoluției culturale ajunge să-i distanțeze de regim pe cei mai mulți dintre orășeni și în special pe cei tineri, care se simt cu atît mai trădați, cu cît speraseră mai tare. Refuzul lor frecvent de a se ruraliza duce la nașterea unei pături șovăielnice de citadini trăind într-o semiclandestinitate. Cinismul, criminalitatea, retragerea în sine progresează pretutindeni. În 1971, eliminarea brutală și fără explicații a succesorului desemnat de însuși Mao, Lin Biao, deschide mulți ochi: hotărît lucru, Cîrmaciul nu mai este infailibil.[285] Chinezii sînt extenuați, dezgustați și temători — și pe bună dreptate: *laogai*-ul a îmbarcat fără îndoială două milioane de pasageri în plus, chiar ținînd cont de plecările dintre 1966 și 1976.[286] Ei continuă să simuleze fidelitatea față de șef. Dar, în subteran, își croiește drum o trezire a societății civile, care va exploda între 1976 și 1979. Va fi vorba despre o mișcare mai fecundă decît această Revoluție culturală care ar putea păstra ca deviză formula împrumutată de Mao, în august 1966, de la un student „bun": „Mă revolt prin supunere."[287]

Teroarea teatralizată în 1969: un miting de „luptă"

Auditoriul striga sloganuri agitîndu-și cărticelele roșii. După „Trăiască Marele Nostru Conducător, Președintele Mao!" a urmat „Multă Sănătate Comandantului Nostru Suprem numărul doi, Lin, Multă Sănătate!" Aceasta reflecta nu numai poziția înaltă a lui Lin Biao după Congresul al IX-lea al partidului, ci și faptul că par-

[284] Yan și Gao, *op. cit.*, pp. 252–265.
[285] Hua, *op. cit.*, p. 365.
[286] Domenach (1992), *op. cit.*, p. 279.
[287] Citat din Mandarès *et al.*, p. 50.

tizanii lui Lin Biao, dornici să întreţină cultul personalităţii, erau cei care organizaseră această reuniune. Luaseră în mîini instrucţia cazului meu?

În cîmpul meu vizual au apărut două picioare, şi un om a început să vorbească în faţa mea. M-a prezentat auditoriului rezumîndu-mi originea familială şi viaţa personală. Remarcasem deja că, de fiecare dată cînd revoluţionarii relatau istoria vieţii mele, deveneam mai bogată, iar modul meu de viaţă — mai decadent şi mai luxos. Acum farsa atingea nişte proporţii fantastice. Cum promisesem să nu răspund şi să rămîn mută, eram mult mai destinsă decît la primul meu miting de luptă din 1966. Totuşi auditoriul s-a ridicat şi mulţi oameni s-au înghesuit în jurul meu pentru a-mi striga în faţă mînia şi indignarea lor cînd oratorul le-a spus că eram un agent al imperialismului.

Aceste insulte erau atît de insuportabile, încît am înălţat instinctiv capul pentru a răspunde. Femeile mi-au ridicat atunci cu o asemenea brutalitate mîinile prinse în cătuşe, încît a trebuit să mă îndoi pentru a micşora durerea. M-au ţinut în poziţia aceasta pînă ce oratorul a terminat să mă incrimineze. Abia cînd auditoriul a reînceput să-şi strige sloganurile mi-au dat drumul braţelor să cadă. Am aflat mai tîrziu că mă puseseră să adopt „poziţia avionului cu reacţie" inventată de revoluţionari pentru cazuri asemănătoare. [...]

Indivizii care participau la miting au ajuns într-o stare aproape isterică. Ţipetele lor înăbuşeau vocea oratorului. Cineva m-a împins foarte tare din spate. Mi-am pierdut echilibrul şi am dat peste microfon, care a căzut. Una dintre femei s-a aplecat să-l ridice, s-a împiedicat în fire şi a căzut, antrenîndu-mă după ea. Braţele mele fiind legate la spate, am ajuns într-o poziţie incomodă, cu faţa la pămînt; în harababura creată, mulţi au căzut peste noi. Toată lumea striga şi au trecut cîteva minute pînă ce am fost ridicată de pe jos.

Complet epuizată, eram nerăbdătoare ca mitingul să se termine, dar discursurile se succedau fără întrerupere, ca şi cum toţi cei prezenţi în tribună ar fi vrut să-şi aducă într-un fel contribuţia. Nu mă mai atacau, ci se lansaseră într-o întrecere oratorică în care fiecare voia să-i aducă laude mai înalte lui Lin Biao în termenii linguşitori cei mai extravaganţi pe care-i putea oferi bogata limbă chinezească.

Deodată, uşa s-a deschis îndărătul meu şi un glas bărbătesc a ţipat că cineva plecase. Efectul cuvintelor lui a fost instantaneu. Oratorul s-a oprit chiar în mijlocul frazei. Am fost atunci sigură că o personalitate importantă asculta din altă încăpere şi că plecarea sa făcea inutilă orice continuare a reprezentării organizate pentru ea. Unii se îndreptau deja spre ieşire, alţii îşi strîngeau genţile şi hainele. Oratorul a lansat în grabă nişte sloganuri ca să fie reluate în cor, dar a fost ignorat aproape în totalitate. S-au făcut auzite doar nişte voci disparate, înainte ca încăperea să se golească. Nimeni nu mai părea să fie furios pe mine. Nu mi se zîmbea, dar eram privită cu indiferenţă. Nu eram decît una dintre numeroasele victime cu care animaseră mitingul de luptă. Făcuseră ceea ce se aştepta de la ei, iar acum totul se isprăvise. Chiar am fost susţinută de o mînă cînd un bărbat m-a împins. Lumea pleca sporovăind despre vreme, ca la ieşirea dintr-o sală de cinema.[288]

[288] Nien, *op. cit.*, pp. 345–348.

Epoca Deng: dezagregarea terorii (începînd cu 1976)

Cînd Mao a murit în sfîrşit, în septembrie 1976, el era de fapt mort — din punct de vedere politic, bineînţeles — de cîtva timp deja. O demonstrează slabele reacţii populare spontane la anunţul decesului său, precum şi incapacitatea lui de a-şi asigura succesiunea: cei Patru, de care era apropiat ideologic, sînt băgaţi la închisoare la mai puţin de o lună după moartea naşului lor; Hua Guofeng, care trebuia să garanteze continuitatea, e nevoit să renunţe la partea esenţială a puterii în decembrie 1978 în favoarea insubmersibilului Deng Xiaoping, obiectul detestării maoiştilor. Totuşi marea cotitură o reprezentase poate ziua de 5 aprilie 1976, sărbătoarea chinezească a morţilor, cînd populaţia Beijingului îl comemorează masiv, iar aici spontan, pe primul-ministru Zhou decedat în ianuarie. Puterea este înnebunită, pe bună dreptate, de această capacitate de mobilizare complet inedită: ea scapă logicii facţionare şi controlului partidului, iar anumite poeme depuse împreună cu coroanele de flori conţin atacuri destul de făţişe la adresa bătrînului Cîrmaci. Mulţimea este deci reprimată (dar nu se trage în piaţa Tian Anmen), se înregistrează opt morţi şi două sute de răniţi, mii de arestaţi în întreaga ţară (au existat replici provinciale ale doliului de la Beijing), cel puţin cinci sute de execuţii, vreo sută din ele printre manifestanţii arestaţi, şi investigaţii care, pînă în octombrie, afectează zeci de mii de oameni.[289] *Business as usual?* Nu: postmaoismul începuse, marcat printr-o retragere a politicului şi prin pierderea capacităţii Centrului de a administra singur mobilizările. „Dacă în 1966, în piaţa Tian Anmen, un popor calm şi prostit îl privea, cu lacrimi în ochi, pe cel care-i smulsese libertatea, în 1976, în aceeaşi piaţă, este un popor devenit curajos care ţine piept aceleiaşi persoane."[290]

Zidul democraţiei (iarna 1978–primăvara 1979) urma să simbolizeze această nouă faţetă a lucrurilor, arătîndu-i în acelaşi timp clar limitele. O pleiadă de foste Gărzi Roşii afişează, cu consimţămîntul lui Deng, opinii uimitoare pentru cine a fost crescut în maoism. Cel mai flexibil dintre aceşti gînditori, Wei Jingsheng, afirmă într-adevăr în *dazibao*-ul său (afiş cu caractere mari), intitulat: „A cincea modernizare: democraţia"[291], că poporul este exploatat de clasa conducătoare a „socialismului feudal" de la putere; că democraţia este condiţia unei dezvoltări durabile şi deci a celor „patru modernizări" economice şi tehnice propuse de Deng; că marxismul, sursă a totalitarismului, trebuie respins în favoarea curentelor democratice ale socialismului. În martie 1979, Deng, sigur de puterea sa, îi arestează pe Wei şi încă pe cîţiva; Wei va fi condamnat la cincisprezece ani de detenţie pentru furnizare de informaţii unui străin (ceea ce constituie o „crimă contrarevoluţionară"). Eliberat în 1993 fără să fi „mărturisit" vreodată, se expri-

---

[289] Sebastian Hellmann, „The Suppression of the April 5th Movement and the Persecution of «Counterrevolutionaries» in 1976", *Issues and Studies*, vol. 30, nr. 1, ianuarie 1994, pp. 37–64.

[290] Wei, *op. cit.*, p. 226.

[291] Textul complet (cu anexele lui) poate fi găsit în culegerea deja citată a scrierilor lui Wei.

mă atît de deschis încît, arestat din nou după opt luni, este condamnat la paisprezece ani de închisoare în 1995 pentru a fi făcut „un plan de acțiune în vederea răsturnării guvernului“[292]. Puterea acceptă întotdeauna cu greu critica...

Și totuși sub Deng poți să fii critic și să supraviețuiești în același timp: un progres în comparație cu epoca lui Mao, cînd un cuvînt în plus sau un graffiti erau suficiente ca să fii împușcat. Desigur, reformele postmaoiste au favorizat economia, dar politicul nu a fost dat uitării. Totul, începînd cu transformările economice, merge în direcția unei emancipări a societății și a unei limitări a samavolniciei puterii: astfel, începînd cu anii '80, suprimarea asociațiilor țăranilor săraci și semisăraci nu lasă în sfera de influență a PCC decît o zecime a țărănimii, reîntoarsă acum masiv la exploatarea familială[293]; în orașe, sectorul în plină ascensiune al întreprinderilor individuale și private sustrage o mare parte a mîinii de lucru oricărui control politic direct. Structurile statale sînt formalizate, regularizate mai degrabă decît circumscrise, dar efectul este să i se dea individului mijloace pentru a se apăra. După 1978, eliberările (aproximativ o sută de mii) și reabilitările (adesea cu titlu postum) au loc, mai cu seamă în mediul artistic și literar, din abundență: astfel, Ding Ling, victimă a Rectificării din 1957–1958, scapă în 1979 de surghiunirea ei la țară și de o serie lungă de persecuții care datează încă de la Yan'an. Este debutul unei „literaturi a cicatricelor“ și al unei întoarceri încă timide la libertatea de creație. Cele două treimi ale ruralizaților Revoluției culturale sînt admise din nou în orașe. Noua Constituție reinstaurează un minim de drepturi pentru apărare și parchetele judiciare. În 1979, primul Cod Penal al istoriei RPC (Mao, care voia să aibă libertate de acțiune, îi împiedicase promulgarea) restrînge pedeapsa cu moartea la „delictele abominabile“, reintroduce dreptul de apel (nu se mai poate solda cu o agravare a pedepsei) și îndepărtează administrația judiciară de comitetele de partid.

1982 marchează un val de reabilitări și mai masive: 242 000 numai în Sichuan; la Guangdong, 78% din cei cărora li se pusese eticheta de „contrarevoluționar“ sînt spălați de infamie și capătă o mică indemnizație pentru fiecare an petrecut în închisoare. Printre noii condamnați, cei politici scad la 0,5%. În 1983, Ministerul Securității își vede reduse competențele în mod drastic și este nevoit să abandoneze Justiției administrarea *laogai*-urilor. Parchetele încep să anuleze anumite arestări, să ancheteze plîngerile contra poliției, să urmărească gardienii torționari — condamnați public —, să inspecteze lagărele. În principiu, în procese nu mai trebuie ținut cont de originea de clasă. În 1984 este înlesnită revenirea în mijlocul societății după ispășirea pedepsei, iar în penitenciar, instruirea profesională începe să înlocuiască studiul ideologic. Se introduc noțiunile de reducere a pedepsei, de eliberare condiționată, de permisie; este favorizată de acum menținerea legăturii cu familia.[294] În 1986, efectivele carcerale au scăzut la aproximativ cinci milioane (apoi nu se mai modifică): este cu jumătate mai puțin ca în 1976 și, cu 0,5% din populația totală, nu mai mult ca-n Statele Unite și mai puțin

[292] Angel Pino, Postfață, în Wei, *op. cit.*, pp. 261–347.

[293] Jürgen Domes, „La société politique“, în Bergère, Bianco și Domes, *op. cit.*, p. 251.

[294] Domenach (1992), *op. cit.*, pp. 335–345.

decît în ultimii ani ai URSS-ului.[295] În ciuda unor eforturi însemnate, partea PIB produsă în *laogai* se situează în aceeași ordine de mărimi, fiind deci aproximativ de trei ori mai mică decît la sfîrșitul anilor '50.[296]

Progresele au continuat după agitația produsă de „al doilea Tian Anmen". Din 1990, cetățenii pot ataca administrația în justiție. Din 1996, detenția administrativă este strict reglementată și redusă la o lună; pedeapsa maximă în *laojiao* scăzuse deja la trei ani. Au crescut rolul și autonomia avocaților; între 1990 și 1996 numărul lor s-a dublat, ba chiar a depășit dublul. Din 1995, magistrații sînt recrutați prin concurs (înainte era deseori vorba despre foști militari sau polițiști).[297]

Mai este totuși nevoie de multe pentru ca să se poată vorbi despre China ca stat de drept. Prezumția de nevinovăție tot nu este admisă, crima contrarevoluționară n-a fost retrasă din coduri, chiar dacă se face uz cu prudență de ea. În decembrie 1994, termenul de *laogai* a fost înlocuit cu cel banal de „închisoare", dar *Gazeta legală* socotește util să precizeze: „Funcția, caracterul și sarcinile administrației noastre penitenciare vor rămîne neschimbate."[298] Majoritatea proceselor au loc cu ușile închise și judecățile rămîn adesea expeditive (ancheta nu depășește aproape niciodată trei luni, uneori doar o săptămînă) și nemotivate. Deși corupția cadrelor este masivă, ele constituiau în 1993–1995 sub 3% din cei urmăriți pentru acest delict.[299] Global, dacă membrii partidului comunist (4% din populație) reprezentau 30% din inculpați în anii '80, ei nu furnizau decît 3% din executați.[300] Asta arată strînsele legături de influență și de solidaritate care continuă să determine raporturile dintre aparatul politic și cel judiciar. Arestarea unei părți a echipei municipale din Beijing pentru deturnare de fonduri a fost un șoc la mijlocul anilor '90, dar constituie un fapt relativ izolat. Nomenclatura comunistă, tot mai angajată în afaceri, rămîne practic invulnerabilă.

În fine, această violență extremă care este pedeapsa capitală continuă să fie aplicată în China în mod curent. Există sute de cazuri de condamnări la moarte, printre care „cazurile serioase" de contrabandă, exportul ilegal de opere de artă sau „dezvăluirea secretelor de stat" (definiția este redutabil de largă). Grațierea prezidențială, prevăzută din 1982, nu se practică. China, cu mai multe mii de execuții în fiecare an, este responsabilă, ea singură, pentru peste jumătate din totalul celor de pe planetă; iar cifra este mai curînd în creștere, în raport cu sfîrșitul anilor '70, ca și în raport cu ultimele secole ale imperiului chinez.[301] Se cuvine să apropiem această realitate sinistră de ușurința transgresiunii către eliminarea fizică din timpul campaniilor sau al crizelor. În 1983, creșterea criminalității a antrenat după sine poate un milion de arestări și probabil pe puțin zece mii de execuții

[295] Domenach (1992), *op. cit.*, p. 491.

[296] *Ibid.*, p. 415.

[297] Jean-Pierre Cabestan, „Chine: un État de lois sans État de droit", *Revue Tiers Monde*, vol. 37, nr. 147, iulie–septembrie 1996, pp. 649–668.

[298] Wu, *op. cit.*, p. 186.

[299] Cabestan, *art. cit.*, pp. 662–663.

[300] Andrew Scobell, „The Death Penalty in Post-Mao China", *The China Quarterly*, nr. 123, septembrie 1990, pp. 503–520.

[301] *Idem.*

(dintre care multe publice și „pedagogice", ceea ce este interzis în principiu de Codul Penal), într-o „campanie de masă" după moda anilor '50. Ca și atunci, s-a încercat amestecarea tuturor persoanelor inoportune: mulți intelectuali, preoți, străini au fost hărțuiți în timpul campaniei împotriva spurcării spirituale, lansată în mod continuu în urmărirea lor.[302] În ceea ce privește ocuparea pieței Tian Anmen timp de o lună, în primăvara lui 1989, reprimarea ei a fost pe măsura fricii resimțite de echipa lui Deng, care a tras, în vreme ce conducătorii maoiști din 1976 refuzaseră s-o facă: o mie de morți, poate zece mii de răniți la Beijing, sute de execuții în provincie, ținute adesea secret sau denaturate ca fiind de drept comun; vreo zece mii de arestări la Beijing, treizeci de mii în întreaga China. Condamnările la închisoare s-au numărat cu miile și conducătorii mișcării care nu s-au căit au primit pînă la treisprezece ani de detenție. Presiunile și represaliile asupra familiilor, practică despre care s-ar fi crezut că fusese abandonată, au fost reluate la scară largă, la fel ca și capul plecat cu forța în public, brutalitățile și sentința ghidată după extinderea pocăinței și a denunțărilor deținutului în prevenție. Dacă prizonierii politici nu mai reprezintă decît o minoritate insignifiantă a deținuților, mai există totuși încă vreo sută de mii în 1991, dintre care o mie sînt disidenți recenți.[303] China comunistă de la sfîrșit de secol este mult mai prosperă și mai puțin violentă decît cea a lui Mao; a respins în mod durabil tentația utopiei și a războiului civil purificator. Dar, nerenegîndu-și niciodată în mod clar întemeietorul, este mereu gata, în cazul ivirii unor greutăți serioase, să dea din nou de lucru unora dintre metodele ei funeste.

Tibetul: genocid pe acoperișul lumii?

Nicăieri derivele epocii Deng n-au fost mai dezastruoase ca în Tibet; nicăieri continuitatea de la Marele la Micul Cîrmaci n-a fost mai clar sesizabilă. Deși este un stat unitar, China acordă minorităților naționale drepturi speciale, iar celor mai considerabile dintre ele — o anumită autonomie administrativă. Dar cei între patru și șase milioane de tibetani, care au arătat *de facto* că nu erau hotărîți să se mulțumească cu atît, au nostalgia unei epoci în care erau practic stăpîni la ei acasă și în care teritoriul lor istoric nu era împărțit între Regiunea autonomă a Tibetului (care nu reprezintă decît jumătate din el) și mai multe provincii chineze: provincia Qinghai s-a constituit în anii '50 pe seama Amdo-ului tibetan, și micile minorități tibetane nu se bucură decît de puține drepturi în Sichuan, Gansu și Yunnan: au fost tratate probabil cu și mai puține menajamente decît în Regiunea autonomă, ceea ce a condus mai ales la rebeliunea dură a nomazilor războinici golok din Amdo (Tibetul de Nord).[304]

Este greu contestabil faptul că tibetanii au trăit o dramă după sosirea Armatei Populare de Eliberare (APE) în 1950–1951. Dar oare această dramă n-a fost de

[302] Domenach (1992), *op. cit.*, pp. 352–355.
[303] *Ibid.*, pp. 365–378.
[304] Becker, *op. cit.*, p. 171.

cele mai multe ori, cu inevitabile variante locale, agravată puțin de disprețul chinezesc față de acești „sălbatici înapoiați" de pe podișul înalt, cel al tuturor locuitorilor Chinei populare? Astfel, după oponenții regimului, șaptezeci de mii de tibetani ar fi murit de inaniție între 1959 și 1962–1963 (ca și în alte regiuni izolate, anumite zone de foamete au subzistat timp mai îndelungat decît altundeva).[305] Aceasta reprezintă între 2% și 3% din populație, adică niște pierderi proporțional mai degrabă inferioare celor suferite de întreaga țară. Este adevărat că studiul recent al lui Becker menționează cifre mult mai ridicate, pînă la 50% din decese înregistrîndu-se în Qinghai[306], districtul natal al lui Dalai-Lama. Între 1965 și 1970, familiile au fost regrupate cu forța în comune populare cu organizare militară — ca și în alte părți, dar aici ceva mai tardiv. Voința de a produce cu orice preț aceleași cereale „importante" ca în China propriu-zisă a dus la măsuri absurde, care poartă răspunderea foametei, ca de pildă lucrările de irigație sau de consolidare prost concepute, suprimarea pîrloagei, indispensabilă solurilor sărace și neîngrășate, înlocuirea sistematică a orzului rustic, rezistent la frig și secetă, prin grîul mai fragil sau limitarea pășunilor pentru iaci: mulți dintre ei au pierit și tibetanii n-au mai avut nici produse lactate (untul este un element de bază al alimentației lor), nici piei noi pentru a-și acoperi corturile iarna; unii au murit de frig. De asemenea se pare că, la fel ca și în alte părți, livrările obligatorii au fost excesive. Singurele greutăți cu adevărat specifice au fost instalarea imediat după 1953 a zeci de mii de coloniști chinezi în Tibetul oriental (Sichuan), unde au beneficiat de o parte a pămînturilor colectivizate; prezența în Regiunea autonomă a vreo trei sute de mii de chinezi din majoritatea han care trebuiau hrăniți, dintre care două sute de mii de militari; și amînarea pentru 1965 a măsurilor de liberalizare rurală impulsionate în alte locuri de Liu Shaoqi încă din 1962 și simbolizate în Tibet prin sloganul „un petic de pămînt, un iac"[307].

Tibetul n-a fost nici el cruțat de Revoluția culturală. Din iulie 1966, Gărzile Roșii (printre care și tibetani[308], ceea ce distruge mitul unanim întreținut de partizanii lui Dalai-Lama) au început să percheziționeze locuințele particulare, înlocuind pe altare toți buddha găsiți cu portretele lui Mao Tzedun; i-au supus pe călugări acelor „ședințe de luptă" repetate din care nu se iese întotdeauna cu viață; dar, mai ales, s-au atins de temple, inclusiv de cele mai renumite: Zhou Enlai a trebuit să pună să fie protejată de către trupă chiar Potala din Lhassa (fosta reședință a „zeului viu"). Devastarea mînăstirii Jokhang din Lhassa s-a repetat în nenumărate forme; după un călugăr martor: „Erau mai multe sute de capele. Numai două au fost cruțate. Toate celelalte au fost complet prădate și profanate. Toate statuile, textele sacre și obiectele rituale au fost răvășite sau luate... Numai statuia lui Sakyamuni, la intrarea în Jokhang, a scăpat Gărzilor Roșii, căci [...] ea simboliza legăturile dintre China și Tibet. Valul distrugător a ținut mai mult de o săptămînă. După care, Jokhang a fost transformat în barăci pentru soldații chi-

[305] Vania Kewley, *Tibet: Behind the Ice Curtain*, Grafton Books, Londra, 1990, p. 251.
[306] Becker, *op. cit.*, p. 166.
[307] *Ibid.*, p. 171.
[308] Pierre-Antoine Donnet, *Tibet mort ou vif*, Gallimard, Paris, 1990, p. 126.

nezi... O altă parte [...] a fost transformată în abator pentru animale."[309] Ținînd cont de ponderea mare a religiei în societatea tibetană, aceste fărădelegi destul de tipice pentru perioada respectivă au fost evident resimțite și mai dur decît altundeva. Se pare de altfel că armata, mai puțin legată de populația locală, ar fi dat mai curînd aici decît în alte părți o mînă de ajutor Gărzilor Roșii, cel puțin atunci cînd acestora li se opunea rezistență. Totuși și aici masacrele cele mai mari au avut loc la sfîrșitul mișcării, în 1968, fie cu prilejul luptelor între grupările maoiste (sute de morți în Lhassa în ianuarie), fie, mai cu seamă, în timpul verii, cînd armata a impus formarea unui Comitet revoluționar condus de ea. Au fost astfel, în total, poate mai mulți morți chinezi decît tibetani[310] în timpul Revoluției culturale.

Dar pentru Tibet anii de departe cei mai răi au fost cei care debutaseră cu sosirea trupelor chinezești și culminaseră în 1959 cu colectivizarea forțată (trei ani după restul țării), cu insurecția care a urmat, cu represiunea brutală care a înăbușit-o și cu fuga în India a lui Dalai-Lama (suveran spiritual și temporal), însoțit de o sută de mii de oameni, dintre care o parte esențială din mica elită cultivată a țării. Chiar dacă anii '50 nu au fost foarte roz în China propriu-zisă, pe podișul înalt puterea a dat dovadă de o violență extremă, destinată să impună în același timp comunismul și dominația chinezească unei populații extrem de independente, fie seminomadă (în proporție de circa 40%), fie mai mult sau mai puțin aservită mînăstirilor. Situația devine și mai încordată o dată cu colectivizarea, pe la mijlocul deceniului. Și, la înrolarea luptătorilor de gherilă khampa, armata răspunde cu niște atrocități dincolo de orice limită. Dar, cu ocazia sărbătorii noului an tibetan, în 1956, marea mînăstire Chode Gaden Phendeling, din Batang, fusese deja distrusă de un bombardament aerian, prilej cu care au murit cel puțin două mii de călugări și pelerini.[311]

Litania atrocităților este sinistră și adesea de neverificat. Dar concordanța mărturiilor este atît de mare încît Dalai-Lama a declarat, pe bună dreptate, referitor la această epocă: „[Tibetanii] nu au fost numai împușcați, ci bătuți mortal, crucificați, arși de vii, înecați, mutilați, înfometați, strangulați, spînzurați, opăriți, îngropați de vii, sfîrtecați sau decapitați."[312] Momentul cel mai sumbru este fără îndoială anul 1959, cel al marii insurecții din Kham (Tibetul oriental), care a ajuns în cele din urmă la Lhassa. Este imposibil de a distinge între reacția la comunele populare și la Marele Salt, mobilizarea spontană împotriva mai multor ani de fărădelegi și reinfiltrarea masivă de către CIA a războinicilor khampa formați în prealabil pentru gherilă în bazele din Guam și din Colorado.[313] Populația civilă, care pare în orice caz să simpatizeze cu răsculații și să accepte ca aceștia să se amestece cu ea, va cunoaște alături de ei bombardamentele masive ale armatei chineze; răniții, de care nu se îngrijea nimeni, erau îngropați uneori de vii sau

[309] *Ibid.*, pp. 126–127.
[310] *Ibid.*, pp. 128–129.
[311] Kewley, *op. cit.*, pp. 269–270.
[312] Donnet, *op. cit.*, p. 70.
[313] Kewley, *op. cit.*, p. 165.

sfîrşeau mîncaţi de cîinii vagabonzi — ceea ce explică şi numărul mare de sinucideri printre cei învinşi. Lhassa însuşi, bastion a 20 000 de tibetani deseori înarmaţi cu muschete şi săbii, a fost recucerit la 22 martie, cu preţul a 2 000–10 000 de morţi şi al unor distrugeri masive ale templului Ramoche şi chiar ale Potalei, luate ca ţinte. Conducătorul tibetan şi vreo sută de mii din compatrioţii săi au apucat drumul Indiei.[314] A mai existat cel puţin o mare revoltă în Lhassa în 1969, înăbuşită în sînge. Gherila khampa a cunoscut atunci un nou avînt pînă în 1972. Ciclul revolte–violenţe–noi revolte a fost reluat, cel puţin în Lhassa, din octombrie 1987, aşa încît în martie 1989 a fost proclamată legea marţială; capitala tibetană tocmai trecuse prin trei zile de răzmeriţe în mod deschis independentiste, însoţite de unele debuturi de pogromuri antichinezeşti. Conform generalului Zhang Shaosong[315] violenţele ar fi făcut peste 600 de victime în optsprezece luni. În ciuda unor abuzuri inacceptabile, mai cu seamă faţă de călugăriţele arestate, este totuşi clar că metodele chinezeşti s-au schimbat: nu se mai poate vorbi de masacre. Dar, în ansamblu, nu sînt numeroase familiile tibetane care să n-aibă cel puţin o dramă intimă de povestit.[316]

Cea mai mare tragedie a Tibetului contemporan a fost cea a sutelor de mii de încarceraţi — poate un tibetan din zece — ai anilor '50 şi '60. Se pare că foarte puţini (se citează uneori cifra de 2%)[317] ar fi ieşit vii din cele 166 de lagăre recenzate, majoritatea în Tibet şi în provinciile vecine: serviciile lui Dalai-Lama au menţionat în 1984 cifra de 173 000 de morţi în detenţie. Comunităţi mînăstireşti întregi au fost trimise în minele de cărbune. Condiţiile de detenţie — frig, foame, caniculă — par a fi fost îngrozitoare în ansamblu şi se menţionează atît executarea deţinuţilor care refuzau să renege ideea unui Tibet independent, cît şi cazuri de canibalism între prizonieri în timpul foametei Marelui Salt.[318] Totul se petrece ca şi cum tibetanii, dintre care un sfert al adulţilor sînt lama, ar fi alcătuit o populaţie de suspecţi: aproximativ un adult din şase a fost clasificat ca fiind de dreapta, faţă de unul din douăzeci în China. În regiunea tibetană a preriilor, în Sichuan, unde Mao se putuse aproviziona în timpul Marşului celui Lung, doi oameni din trei sînt arestaţi în anii '50 şi eliberaţi abia în 1964 sau 1977. Panchen-lama, al doilea demnitar ca rang al budismului tibetan, îndrăzneşte să protesteze pe lîngă Mao într-un raport din 1962 contra foametei şi represiunii care îi decimează compatrioţii. În loc de răspuns, este azvîrlit în puşcărie, apoi consemnat la domiciliu, pînă în 1977; „verdictul“ care-l condamnă este anulat abia în 1988.[319]

Dacă nici un argument convingător nu ne permite să credem că chinezii ar fi planificat un genocid fizic al tibetanilor, ei au încercat însă în mod incontestabil un genocid cultural. Templele, s-a mai spus, au fost ţinta atacurilor lor: a doua zi după Revoluţia culturală, mai funcţionau doar 13 din cele 6 259 de locuri de cult

---

[314] Donnet, *op. cit.*, pp. 66–69.
[315] *Ibid.*, p. 202.
[316] *Ibid.*, p. 137.
[317] Kewley, *op. cit.*, p. 255.
[318] *Ibid.*, pp. 122–124, 291 şi 314–318.
[319] Becker, *op. cit.*, pp. 173–176.

ale budismului tibetan. Dintre celelalte, cele mai favorizate au fost transformate în cazărmi, în hangare sau în centre de detenție: în ciuda imenselor devastări, au putut supraviețui, iar unele dintre ele sînt acum din nou deschise. Însă multe au fost rase total de pe suprafața pămîntului și comorile lor — manuscrise seculare, fresce, *thanka* (picturi), statui etc. —, distruse sau furate, mai ales cele care conțineau metale prețioase. O topitorie din Beijing a recuperat 600 de tone de sculpturi tibetane pînă în 1973. În 1983, o misiune venită de la Lhassa a putut găsi în capitala Chinei 32 de tone de relicve tibetane, incluzînd 13 537 de statui și statuete.[320] Tentativa de eradicare a budismului a fost însoțită de încercarea de a impune nume chinezești nou-născuților tibetani, și pînă în 1979 de a școlariza copiii ca să devină mandarini; ca o amintire tîrzie — și prost aplicată — a revoluției antimanciuriene din 1911, Gărzile Roșii au tăiat din proprie inițiativă cozile tibetanilor de ambele sexe; au încercat și să le impună normele vestimentare în vogă atunci la populația han.

Morțile violente au fost fără îndoială mai numeroase în Tibet decît oriunde în universul chinezesc. Este totuși greu să iei complet în serios cifrele difuzate de guvernul tibetan în exil în 1984: 1 200 000 de victime, deci aproximativ un tibetan din patru. A anunța 432 000 de morți în lupte pare deosebit de neverosimil. Dar despre *masacre-genocid* se poate vorbi: prin numărul morților, prin lipsa de grijă față de civili și de prizonieri, prin regularitatea atrocităților. Populația Regiunii autonome a scăzut de la 2,8 milioane de locuitori în 1953 la 2,5 milioane în 1964, după cifrele oficiale; ținînd cont de exilați și de rata natalității (ea însăși incertă), aceasta ar putea reprezenta pînă la 800 000 de „morți în plus“, adică niște procente de pierderi amintindu-ne de Cambodgia khmerilor roșii.[321] Faptul că, în aceste condiții, la femeile tibetane revine atît de frecvent teama de avort sau de sterilizare forțate la cea mai scurtă ședere în spital este atît un indiciu suplimentar al unui sentiment de nesiguranță extremă, cît și efectul unor practici foarte antinataliste (recent aliniate la cele în vigoare în majoritatea han, deși mult timp minoritățile fuseseră scutite). Se zice că secretarul general al PCC, Hu Yaobang, aflat în vizită la Lhassa în 1980, a plîns de rușine în fața unei asemenea mizerii, a unei asemenea discriminări și segregații între hani și tibetani și a vorbit de „colonialism în stare pură“[322]. Tibetanii, vreme îndelungată pierduți în țara lor, tărîm al zăpezilor și zeilor, au ghinionul să trăiască într-o regiune eminamente strategică, tocmai în inima Asiei. De-ar putea să n-o plătească nici prin dispariția lor fizică, din fericire puțin probabilă, nici prin cea a sufletului lor!

---

[320] Donnet, *op. cit.*, pp. 133–134.
[321] Becker, *op. cit.*, p. 181.
[322] Donnet, *op. cit.*, pp. 154–155.

2

Coreea de Nord, Vietnam, Laos: sămînța Dragonului

CRIME, TEROARE ȘI SECRET ÎN COREEA DE NORD

de Pierre Rigoulot

Republica Populară Democrată Coreeană (RPDC) s-a instaurat pe 9 septembrie 1948, în acea parte a țării care se întinde la nord de paralela 38. După un acord semnat cu americanii în august 1945, URSS se însărcinase să administreze „provizoriu" această zonă, în timp ce Statele Unite administrau Coreea meridională, la sud de această paralelă.

Coreea de Nord devine curînd cel mai izolat stat comunist din lume. Autoritățile sovietice se grăbesc să interzică tuturor reprezentanților comunității internaționale orice acces în nord.

Această izolare a devenit și mai riguroasă în cursul primilor doi ani ai Republicii Populare Democrate Coreene.

Războiul pe care Nordul l-a declanșat la 25 iunie 1950 și care formal nu s-a încheiat nici acum, pentru că pe 27 iulie 1953 nu s-a semnat decît un armistițiu cu trupele ONU, a sporit greutatea minciunilor, a dezinformărilor, a propagandei, ca și extinderea cîmpului secretului de stat.

Dar nu numai războiul e de vină: natura intrinsecă a regimului nord-coreean, repliat în sine însuși, ajungînd un fel de nucleu al lumii comuniste în timpul conflictului sino-sovietic, va șovăi între aceste două puteri, fără să se alăture nici total, nici pentru mult timp uneia dintre tabere, dar și teama, asemănătoare întru cîtva cu aceea a comuniștilor albanezi sau cambodgieni, de a vedea influențele lumii exterioare corupînd „unitatea ideologică a poporului și partidului", explică de ce statul nord-coreean merită perfect numele care i s-a dat adesea de „regat-ermit". Această repliere în sine a fost teoretizată prin ideologia numită „Giuce", ideologie a stăpînirii de sine, a independenței, chiar a autosuficienței, care va ocupa un loc oficial în statutul Partidului Muncii din Coreea la Congresul al V-lea, din noiembrie 1970.

În aceste condiții, speranța de-a putea oferi informații globale și detaliate privind realitățile represiunii în Coreea de Nord este mai slabă decît oriunde, cu atît mai slabă cu cît nici în exterior, nici în interiorul țării, nu s-a constituit o opoziție activă care, ca în Uniunea Sovietică sau în țările din Estul european, ar fi putut colecta și difuza informații. Trebuie să ne mulțumim cu ecourile oficiale, să interpretăm și să decriptăm mărturiile transfugilor, multă vreme foarte rari, dar tot mai numeroși, firește, în ultimii ani, datele culese de serviciile secrete ale țărilor vecine și în special ale Coreii de Sud. Date de manipulat, evident, cu precauție.

Înainte de constituirea statului comunist

Comunismul coreean n-a fost întemeiat de Kim Ir Sen, contrar hagiografiilor ingurgitate cu forța de populația nord-coreeană încă din copilărie. Apariția lui e mai veche, pentru că încă din 1919 existau două grupări care se declarau a fi de origine bolșevică. Moscova nu și-a dat pe loc consimțămîntul uneia sau alteia dintre facțiuni, iar lupta între ele a fost feroce. Primele victime ale comunismului coreean sînt deci comuniștii. Gherila antijaponeză a Partidului Comunist Coreean Panrus, numit și „grupul de la Irkutk", a înfruntat cu arma în mînă gherila unui alt grup care întemeiase un Partid Comunist Coreean, în iunie 1921. Această înfruntare s-a încheiat cu cîteva sute de morți, obligînd Cominternul să iasă din rezervă și să impună unitatea mișcării comuniste coreene.

Comuniștii coreeni s-au aflat adesea în avanposturile luptei împotriva japonezilor (să amintim că din 1910 Japonia făcuse din Coreea o colonie), iar ferocitatea represiunii coloniale a provocat numeroase victime în rîndurile comuniștilor. Este greu totuși să nu atribuim o parte din responsabilitate chiar comuniștilor coreeni pentru propria lor înfrîngere: necunoașterea țării de către cadrele formate în străinătate, dorința, eroică poate, dar cu urmări catastrofale, de a sărbători prin manifestații zilele simbolice, cum ar fi 1 Mai, trebuie puse și ele la socoteală.

Alți comuniști vor cădea în luptele facționare provocate de divizarea țării în două zone, ca urmare a înfrîngerii Japoniei. Kim Ir Sen, simplu comandant al unei gherile antijaponeze de la hotarele Manciuriei, a fost instaurat de sovietici în detrimentul comuniștilor militînd în interiorul țării de mult timp. Începînd din septembrie 1945, la Phenian, numeroase cadre comuniste care se opuneau lui Kim Ir Sen au fost asasinate, printre acestea și Hyon Chun Hyok. Cîteva zeci? Cîteva sute? Nu se știe încă.

Naționaliștii care, la Phenian, în iarna anilor 1945–1946, mai aveau încă drept de cetate, au fost hăituiți și arestați. În frunte cu șeful lor, Cho Man Sik, ei denunțaseră, într-adevăr, decizia Conferinței miniștrilor Afacerilor Externe ai Marilor Puteri, ținută la Moscova în decembrie 1945, de a plasa Coreea sub tutelă pentru o perioadă de cel puțin cinci ani. Cho a fost arestat pe 5 ianuarie 1946 și executat patru ani mai tîrziu, în octombrie 1950, cu prilejul evacuării orașului Phenian în fața înaintării trupelor ONU. Se înțelege de la sine că prietenii lui apropiați au suferit aceeași soartă ...

Represiunea se exercită și asupra populației. În această parte nordică a țării, sovieticii făuresc un stat după chipul și asemănarea lor: reformă agrară deschizînd calea colectivizării, partid unic, încadrarea ideologică a populației în asociații de masă etc. Orice adversar politic, orice proprietar funciar, orice opozant la reforma agrară, orice cetățean bănuit de a fi colaborat cu japonezii intră în panică. E greu totuși să punem numai pe socoteala comunismului victimele unei epurări care ar fi fost la fel de severă și din partea șefilor naționaliști. De altfel, instaurarea regimului a dat naștere, în acele prime timpuri, mai puțin unei băi de

sînge cît unei bejenii masive spre Sud a sute de mii de oameni din păturile sociale pe care le-am enumerat mai sus și, în general, dintre cei care se temeau pentru viața și bunurile lor. Dacă închiderea Nordului în fața organismelor oficiale internaționale sau provenind din Sud s-a operat foarte repede, pînă în 1948 se putea trece relativ ușor din Nord în Sud.

Victimele luptei armate

Această bejenie, posibilă în primii ani de existență a unei puteri comuniste care nu-și arogase încă rolul de stat, nu însemna că diriguitorii comuniști renunțaseră la o „comunizare" generală a populației din peninsulă. Ei credeau în viitoarea unificare în avantajul lor a celor două Corei. Arhivele recent deschise la Moscova ne prezintă un Kim Ir Sen nerăbdător să-i răstoarne pe cei pe care îi numește încă de atunci „marionetele" americanilor: marionetele în chestiune au o armată mult mai slabă decît cea nord-coreeană (Statele Unite temîndu-se de o aventură în Nord), concepția lor autoritară privind puterea este contestată sub formă de greve, chiar atentate și gherilă, conduse de comuniști în diverse regiuni ale țării, iar populația din Sud — așa credea Kim Ir Sen, în orice caz, o spunea — avea încredere în el și în armata lui.[1] Kim Ir Sen insistă deci pe lîngă Stalin, care-i va da în cele din urmă undă verde, spre sfîrșitul iernii 1949–1950. La 25 iunie 1950, invazia premeditată se produce: trupele nord-coreene invadează surprinzător Sudul. Este începutul unui război înfricoșător, care va provoca peste o jumătate de milion de morți în ansamblul populației coreene, peste 400 000 de morți și ceva mai mulți răniți printre chinezii veniți în ajutorul nord-coreenilor în clipa în care vor fi amenințați cu înfrîngerea totală de către trupele ONU, conduse de generalul MacArthur, cel puțin 200 000 de morți printre soldații nord-coreeni, 50 000 de soldați sud-coreeni, peste 50 000 de americani, la care se adaugă milioane de oameni rămași fără adăpost. Batalionul francez al forțelor ONU a înregistrat în jur de 300 de morți și 800 de răniți.

Rare sînt războaiele a căror origine să fie atît de evident legată de voința comunistă de a extinde — pentru binele poporului — zona sa de influență... În epocă, numeroși intelectuali francezi de stînga — Jean-Paul Sartre, de pildă — au sprijinit poziția comunistă făcînd din Coreea de Sud agresorul unei țări pașnice. Astăzi, datorită arhivelor puse la dispoziția noastră, nici o îndoială nu ne mai este îngăduită: aceste suferințe, la care se adaugă cele îndurate de prizonieri (6 000 de soldați americani și aproape tot atîția aparținînd altor țări, în majoritate sud-coreeni, au murit în detenție), calvarul personalului diplomatic francez și englez de la Seul, arestat și deportat de trupele nord-coreene, sau acela al misionarilor care

---

[1] Vezi mai ales scrisoarea către Vîșinski a ambasadorului sovietic la Phenian, Știkov, datată 19 ianuarie 1950. Arhive traduse de Woodrow Wilson Center, buletinele nr. 5 și 6 ale Proiectului de istorie internațională a războiului rece, Washington 1995 și 1996.

lucrau în Coreea de Sud, și ei deportați, toate sînt de pus pe socoteala comunismului.[2]

Se știe că după trei ani de război s-a semnat un armistițiu, în iulie 1953, care a stabilit o zonă demilitarizată între cele două Corei, aproape pe linia de demarcație, adică la paralela 38. Un armistițiu, nu o pace. Continuarea incursiunilor și atacurilor Coreii de Nord împotriva Sudului a provocat numeroase victime. Printre loviturile date de Nord, atît civililor cît și militarilor, cităm atacul din 1968, al unui comando de treizeci și unu de oameni, asupra palatului prezidențial sud-coreean (dintre asediatori numai unul singur a supraviețuit), atentatul de la Rangoon, în Birmania, îndreptat, pe 9 octombrie 1983, împotriva membrilor guvernului de la Seul — șaisprezece morți, dintre care patru miniștri sud-coreeni — sau explozia în plin zbor a unui avion aparținînd liniei aeriene sud-coreene, la 29 noiembrie 1987, cu o sută cincisprezece persoane la bord.

Coreea de Nord nu e bănuită: ea e vinovată. Un terorist gata să-și împlinească misiunea a fost arestat și a explicat că guvernul de la Phenian voia să demonstreze prin această operație că Sudul nu este capabil să asigure securitatea Jocurilor Olimpice de la Seul, a căror desfășurare era prevăzută peste cîteva luni, și să-i scadă prestigiul[3]...

Să adăugăm, căci este vorba de războiul dus împotriva ansamblului lumii capitaliste, că în anii '60 –'70 Coreea de Nord a oferit azil diverselor grupări teroriste, mai ales Armatei Roșii Japoneze, care s-a ilustrat în Israel prin atentate, grupurilor de fedaini palestinieni, gherilelor filipineze etc.

Victimele comuniste ale partidului-stat nord-coreean

Ne amintim că raportul Hrușciov a fost mai întîi o denunțare a crimelor lui Stalin împotriva comuniștilor. În Coreea de Nord, lista victimelor epurărilor în sînul Partidului Muncii va fi lungă. S-a calculat că, din cei douăzeci și doi de miniștri ai primului guvern nord-coreean, șaptesprezece au fost asasinați, executați sau epurați.[4]

Abia încheiat armistițiul de la Pan Mun Jon, se răspîndește vestea unei mari epurări în sînul partidului nord-coreean, privind un număr de cadre cu funcții înalte. La 3 august 1953, un „mare proces" va oferi prilejul distrugerii comuniștilor din „interior", judecați pentru spionaj în avantajul americanilor și tentativă de răsturnare a guvernului. Tibor Meray, jurnalist și scriitor ungur, a asistat la proces. El îl cunoștea pe unul dintre acuzați, Sol Jang Sik, interpret al delegației

[2] Vezi Charles Martel și Georges Perruche, „Prisonniers français en Corée", în *Les Cahiers d'histoire sociale*, nr. 3, octombrie 1994.

[3] Kim Hyun Hee, Dans la fosse aux tigres, Presses de la Cité, Paris, 1994, și discuția cu autorul (februarie 1997).

[4] *Asia Watch Human Rights in the Democratic People's Republic of Korea*, Washington, 1988.

Numărul 14

Un pătrat mare cu un număr era cusut pe spatele fiecărei haine de deținut. Principalul acuzat avea numărul 1 și numerotarea continua în ordinea importanței pînă la numărul 14.

Numărul 14 era Sol Jang Sik.

Abia dacă l-am recunoscut. Chipul lui frumos și pasionat de altădată era posac, exprimînd oboseala și resemnarea. Nu mai avea nici o lumină în ochii lui întunecați, ușor bridați. Se mișca asemenea unui robot: aveam să aflu mulți ani mai tîrziu că acuzații erau foarte bine hrăniți cu cîteva săptămîni înainte de prezentarea la proces ca să capete o mină mai bună după încercările și torturile la care fuseseră supuși. Dacă procesul se derula cu public, autoritățile încercau să dea impresia auditoriului, și îndeosebi reprezentanților presei occidentale, că prizonierii erau sănătoși, bine hrăniți, în deplină formă fizică și mentală. Acolo, în Coreea, nu existau corespondenți occidentali, nu erau decît reprezentanții presei sovietice și ai altor jurnale comuniste; scopul evident era să li se demonstreze vinovăția, să-i umilească pe acești oameni — personalități mai mult sau mai puțin importante altădată, iar astăzi doar simpli acuzați.

În afară de aceasta, procesul era foarte asemănător cu diversele procese politice ungurești, cehoslovace sau bulgare. Eram atît de tulburat văzîndu-l pe Sol, iar traducerea era atît de sumară, că abia dacă-mi pot aduce aminte exact conținutul acuzațiilor (speram doar ca Sol să nu mă vadă, și cred că nu putea, pentru că sala era destul de înțesată). Atît cît mi-aduc aminte, era vorba de o conspirație împotriva democrației populare coreene, asociată cu un complot pentru asasinarea lui Kim Ir Sen, conducătorul iubit al națiunii. Acuzații doreau întoarcerea la vechea ordine feudală... Ei mai doreau, pe deasupra, trecerea Coreii de Nord în mîinile lui Syngman Rhee și, mai presus de orice, făceau spionaj pentru imperialiștii americani și agenții lor plătiți...[5]

coreene la negocierile de la Kaesong, din iulie–august 1951, poet și traducător al lui Shakespeare în coreeană.

Printre acuzați, erau o mulțime de înalți funcționari — între alții, Li Sung Yop, unul din secretarii Comitetului Central al partidului comunist, Paik Hyung Bok, de la ministerul de Interne, și Cho Il Myung, ministru adjunct al Culturii și Propagandei. Sol era mai degrabă un pește mărunt. Mulți dintre ei proveneau din sudul Coreii.

Pak Hon Yong, ministrul Afacerilor Externe, un comunist care luptase îndelung în interiorul țării, a fost condamnat la moarte pe 15 decembrie 1955 și executat trei zile mai tîrziu ca „agent secret american". I-au urmat alții, în 1956, o dată cu eliminarea lui Mu Chong, reprezentantul grupului zis „de la Yenan", fost general în armata a VIII-a chineză de infanterie, comandant al artileriei nord-coreene, apoi șef de stat-major al GQG al forțelor combinate sino-nord-coreene în timpul

[5] Tibor Meray, „Wilfred Burchett en Corée", *Les Cahiers d'histoire sociale*, nr. 7, toamna–iarna 1996, p. 87.

războiului împotriva armatelor ONU și ale Sudului. O altă epurare a lovit cadrele legate de Uniunea Sovietică, cum fusese Ho Kai, și încă o dată cadrele din facțiunea Yenan, legate de chinezi, cum era Kim Du Bong, în martie 1958; tot în aceeași epocă, alte cadre deschise reformelor hruscioviste. Diverse valuri de epurări au avut loc în 1960, în 1967 (Kim Kwang Hyup, secretar în secretariatul partidului, este trimis în lagăr), în 1969 (victima cea mai cunoscută este Hu Hakbong, însărcinatul cu operațiile secrete împotriva Sudului, dar trebuie să notăm tot acum și dispariția a optzeci de studenți de la Institutul Revoluționar de Limbi Străine din Phenian), în 1972 (Pak Kum Chul, fost viceprim-ministru și membru al Biroului Politic e aruncat în lagăr), în 1977 (Li Yong Mu, fost membru al Biroului Politic, este și el trimis în lagăr, o dată cu dispariția unui alt număr de studenți, fii de cadre puse sub semnul întrebării), în 1978, în 1980 etc.

La drept vorbind, aceste epurări funcționează într-un mod structural, și nu contingent sau conjunctural. Recent, în 1997, a avut loc, probabil la începutul anului, o epurare îndreptată împotriva ofițerilor și a cadrelor partidului cu veleități reformatoare, în frunte cu prim-ministrul Kang Son San. După mărturiile transfugilor, de fiecare dată cînd apare cîte o tensiune legată de dificultățile materiale suplimentare impuse populației, cadrele comuniste sînt desemnate drept țapi ispășitori — pentru a se evita cu orice preț punerea în cauză a puterii —, apoi sînt arestate, trimise în lagăre sau executate.

Execuțiile

Nu se știe la ce număr se ridică, dar o indicație poate fi reținută din Codul Penal nord-coreean — acesta conține cel puțin patruzeci și șapte de crime pasibile de pedeapsa cu moartea și care pot fi clasate după cum urmează:

— crime împotriva suveranității statului;
— crime împotriva administrației statului, crime împotriva proprietății de stat;
— crime împotriva persoanelor;
— crime împotriva bunurilor cetățenilor;
— crime militare.

S-a încercat o estimare privind doar epurările din interiorul partidului, în perioada celor mai brutale represiuni ale anilor 1958–1960, de către cel mai bun specialist al anilor '60–'70 al sistemului legal în Coreea de Nord, Kang Koo Chin. În jur de nouă mii de persoane ar fi fost excluse din partid, judecate și condamnate la moarte! Extrapolînd această estimare serioasă, cunoscînd și numărul epurărilor masive (în jur de zece), am ajunge la cifra respectabilă de nouăzeci de mii de execuții. Încă o dată, este vorba doar de un ordin de mărime: arhivele de la Phenian vor vorbi mai tîrziu.

Au fost adunate ecourile venite de la transfugi referitoare la execuțiile publice în rîndul populației „civile", avînd ca motiv „prostituția", „trădarea", asasinatul, violul, „răzvrătirea". Mulțimea este atunci incitată să adopte o atitudine cooperantă, iar judecata este însoțită de strigăte insultătoare, chiar de lapidări. Uneori

este încurajat linşajul, condamnatul fiind omorît în bătaie, în timp ce mulţimea strigă slogane. Apartenenţa la o clasă sau la o alta joacă aici un mare rol. Doi martori au afirmat în faţa anchetatorilor de la *Asia Watch* că violul nu era pedepsit cu moartea decît dacă cetăţeanul aparţinea „celor mai de jos categorii".

Judecători supuşi ordinelor partidului — de la început li se cerea să se comporte strict în acord cu doctrina marxist-leninistă —, procese care nu acopereau decît o parte din deciziile de arestare şi execuţie — proceduri mai expeditive fiind într-adevăr posibile —, avocaţi la ordinele partidului, totul poate să dea o idee despre natura sistemului judiciar nord-coreean.

Închisori şi lagăre

Doamna Li Sun Ok era membră a Partidului Muncii şi responsabilă a unui centru de aprovizionare rezervat cadrelor. Victimă a uneia din acele epurări regulate, ea a fost arestată împreună cu alţi tovarăşi. Torturată îndelung prin apă şi electricitate, bătută, privată de somn, ea a sfîrşit prin a mărturisi tot ceea ce voiau de la ea, în special că furase din bunurile statului, după care a fost condamnată la treisprezece ani de închisoare. Era vorba chiar de o închisoare, deşi oficial termenul nu se folosea niciodată. Şase mii de persoane, între care două mii de femei, lucrau în acest complex penitenciar ca nişte animale, de la ora cinci şi jumătate dimineaţa, fabricînd papuci, tocuri de revolver, genţi, centuri, detonatoare pentru explozibili, flori artificiale. Deţinutele însărcinate erau obligate să avorteze brutal. Orice copil născut în închisoare era iremediabil înăbuşit sau sugrumat.[6]

Alte mărturii mai vechi făcuseră deja cunoscută duritatea condiţiilor de viaţă în închisoare. O relatare de excepţie despre ceea ce se petrecea în închisorile nord-coreene în anii '60 –'70 ne-a parvenit de la Ali Lameda, un poet comunist venezuelean favorabil regimului, venit să muncească la Phenian ca traducător al textelor oficiale. Avansînd unele îndoieli cu privire la eficacitatea propagandei, Lameda a fost arestat în 1967. Cu toate că n-a fost torturat în timpul anului de detenţie, el afirmă că a auzit urletele deţinuţilor torturaţi. În timpul detenţiei, poetul a slăbit cu douăzeci de kilograme, iar trupul i s-a acoperit de abcese şi plăgi.

Într-o broşură publicată de Amnesty International, el evocă parodia de judecată la capătul căreia a fost condamnat la douăzeci de ani de muncă forţată „pentru a fi încercat să saboteze, să spioneze şi să introducă agenţi secreţi în Coreea de Nord", condiţiile de detenţie[7], apoi eliberarea după şase ani, în urma intervenţiilor repetate ale autorităţilor venezueliene.

---

[6] Convorbire cu autorul de la Seul, februarie 1997.

[7] Un alt străin, un francez pe nume Jacques Sédillot, a fost la rîndul său arestat. Venise să muncească la secţia Departamentului publicaţiilor în limbi străine din Phenian. Condamnat şi el la douăzeci de ani, dar ca „agent al imperialismului francez", a fost eliberat în 1975, într-o stare de degradare fizică atît de avansată, încît a murit cîteva luni mai tîrziu, fără să se mai poată întoarce în Franţa.

Alte mărturii evocă foamea, utilizată ca armă pentru a zdrobi rezistența deținuților. Nu numai că hrana era insuficientă, dar se făcea totul pentru a li se micșora porția distribuită. Deținuții se îmbolnăveau adesea: diareea, bolile de piele, pneumonia, hepatita și scorbutul nu erau deloc rare.

Închisorile și lagărele fac parte dintr-un vast ansamblu de instituții care se ocupă de organizarea represiunii. Se disting:

— „posturi de ajutor", un fel de închisori de tranzit unde se așteaptă judecata pentru delictele politice ușoare și pentru infracțiunile de drept comun;

— „centre de regenerare" prin muncă, adăpostind între o sută și două sute de persoane considerate asociale, inactive, chiar leneșe. Asemenea centre se găsesc aproape în toate orașele. Se stă aici între trei luni și un an, adesea fără judecată sau o acuzație precisă;

— lagărele de muncă forțată. Se găsesc vreo douăsprezece în toată țara, putînd adăposti fiecare între cinci sute și două mii cinci sute de persoane. Deținuții sînt infractori de drept comun, acuzați de furt, tentativă de asasinat, viol, dar și copii ai deținuților politici, oameni arestați pe cînd încercau să treacă granița etc.;

— „zone de deportare", unde sînt deplasate elementele considerate nesigure (membri ai familiilor de transfugi în Sud, familiile foștilor proprietari funciari etc.). Această condamnare la reședință obligatorie se face în locuri îndepărtate și atinge cîteva zeci de mii de oameni;

— „zone de dictatură specială", veritabilele lagăre de concentrare, unde pot fi întîlniți deținuții politici. Există vreo douăsprezece asemenea zone care reușesc de obicei să cuprindă cam între 150 000 și 200 000 de persoane. De remarcat că o asemenea cifră reprezintă abia 1% din populația globală, un nivel clar inferior față de cifra atinsă de Gulagul sovietic la începutul anilor '50. Această „performanță" trebuie, fără îndoială, citită nu ca o bunăvoință particulară, ci mai degrabă ca manifestarea unui nivel excepțional de control și supraveghere a populației.

Aceste zone de dictatură specială se află mai ales în nordul țării, în regiuni muntoase și greu accesibile. Zona Yodok e cea mai mare dintre toate și poate adăposti 50 000 de persoane. Ea cuprinde lagărele de la Yongpyang și Pyonjon, foarte izolate, grupînd în jur de două treimi din deținuții din zonă, și cele de la Ku-up, Ibsok și Daesuk, unde sînt închise, dar separat, familiile foștilor rezidenți în Japonia și celibatarii. Alte zone de dictatură specială există la Kaechon, Hwasong, Hoiryung, Chongjin.

Aceste lagăre au fost create la sfîrșitul anilor '50 pentru a-i închide în ele pe „criminalii politici" și pe opozanții lui Kim Ir Sen în sînul partidului... Populația lor a sporit în mod deosebit în 1980, în urma unei „epurări" importante, consecință a înfrîngerii celor care s-au opus instituționalizării comunismului dinastic la al VI-lea Congres al Partidului Muncii. Unele dintre ele, cum ar fi lagărul nr. 15 din zona Yodok, sînt împărțite în „cartiere de revoluționarizare", unde sînt deținuți cei care mai pot spera să revadă într-o zi lumea, și „cartiere de înaltă securitate" de unde nu se mai iese niciodată.

Cartierul de revoluționarizare este ocupat mai ales de elita politică sau repatriații din Japonia care întrețin relații personale cu conducătorii asociațiilor japoneze favorabile Coreii de Nord.

Descrierea pe care o fac rarii transfugi trecuți prin aceste lagăre este terifiantă: sîrmă ghimpată, cîini ciobănești germani, pază înarmată, cîmpuri de mine în împrejurimi. Hrana este absolut insuficientă, izolarea de exterior completă, munca dură (mine, cariere de piatră, săparea canalelor de irigație, tăiatul lemnelor în pădure douăsprezece ore pe zi, la care se adaugă două ore de „formare politică"). Dar foamea este poate cel mai rău supliciu al deținuților, care fac absolut orice pentru a prinde și mînca broaște, șoareci, rîme.

Acest tablou, la urma urmei clasic, al ororii trebuie completat menționînd progresiva decădere fizică a deținuților, folosirea lor pentru munci „speciale", cum ar fi străpungerea unor tunele secrete, sau periculoase în siturile nucleare, și chiar utilizarea lor ca ținte vii pentru exercițiile de tir practicate de gardieni. Torturile, violențele sexuale sînt alte aspecte dintre cele mai șocante ale vieții deținuților nord-coreeni.

Se mai poate adăuga că guvernul susține caracterul familial al răspunderii: multe familii se trezesc în lagărul de concentrare pentru simplul fapt că unul din membrii ei a fost condamnat. Dar dacă în momentul celei mai ample epurări a adversarilor lui Kim Ir Sen, în 1958, pedeapsa era prelungită pînă la a treia generație, acest sistem tinde astăzi să se mai ușureze. Ceea ce nu înseamnă că nu primim mărturii relativ recente ilustrînd această concepție ciudată a dreptului. Un tînăr transfug, Kang Chul Hwan, a intrat în lagăr la nouă ani, în 1977. Fusese internat o dată cu tatăl său, unul din frați și doi bunici pentru că, în 1977, bunicul, fost responsabil al unei asociații de coreeni din Kyoto, în Japonia, fusese arestat pentru cîteva observații favorabile despre viața în țările capitaliste.

Pînă la vîrsta de cincisprezece ani, Kang Chul Hwan a fost supus unui regim rezervat copiilor: școală dimineața, unde învăța mai ales viața geniului național, Kim Ir Sen, muncă după-amiaza (smulgerea buruienilor, adunarea pietrelor etc.).[8]

Trebuie să ne încredem în mărturiile diplomaților francezi prizonieri ai nord-coreenilor în iulie 1950, la începutul războiului? Sau în cele ale americanilor de pe *Pueblo*, o navă de supraveghere în largul coastelor coreene, inspectată în 1968? Circumstanțele, în ambele cazuri, sînt excepționale, dar și unii și alții relatează despre brutalitățile interogatoriilor, indiferența față de viața umană, grelele și sistematicele condiții de detenție.[9]

În 1992, doi transfugi au adus alte informații privind viața în unul din cele mai mari lagăre nord-coreene, cel de la Yodok. Ei susțineau mai ales că în detenție condițiile erau atît de dure încît, în ciuda sîrmei ghimpate și a firelor electrice, a miradoarelor la fiecare kilometru, a siguranței că în caz de eșec urmează un proces public și o execuție în fața celorlalți deținuți, aproximativ cincisprezece pe an

---

[8] Convorbire cu autorul, Seul, februarie 1997.

[9] *Cahiers d'histoire sociale*, nr. 3, *op. cit.*, pentru primele; *Human Rights in the Democratic People's Republic of Korea*, *op. cit.*, pentru următoarele.

încercau să evadeze. Ei îngreunează nota de plată în vieți omenești a victimelor comuniste pentru că, după părerea celor doi, nu a existat nici o evadare reușită.

Vom reține mai ales mărturia excepțională primită recent de la un fost gardian dintr-un lagăr din zona Hoiryong. Acest om, care fugise în China în 1994, înainte de a ajunge la Seul, a făcut să progreseze vizibil cunoștințele noastre despre lumea concentraționară coreeană.[10] După mărturia acestui om, pe nume An Myung Chul, „nesupușii" sînt destinați execuțiilor: „Rebelii, capii revoltelor, ucigașii, femeile însărcinate (orice relație sexuală este absolut interzisă deținuților), ucigașii de animale, cei care distrug materialele utilizate în producție. În celulă li se leagă un lemn gros între picioarele îndoite și fese, rămînînd astfel îngenuncheați. Proasta circulație provoacă ravagii în timp, și chiar dacă ar fi eliberați, ei nu ar mai putea merge și ar muri după cîteva luni."

Execuțiile nu mai sînt publice în acest lagăr. Așa era obiceiul mai demult, dar asasinatele deveniseră atît de obișnuite, încît ele inspirau mai mult revolta decît teroarea. Garda, înarmată pînă-n dinți, trebuia să păzească locul supliciului și, după 1984, execuțiile se fac în secret.

Cu lovituri de lopată

Cine îndeplinește execuțiile? Alegerea este lăsată la discreția agenților de Securitate, care împușcă dacă nu vor să-și murdărească mîinile sau ucid încet dacă vor să urmărească agonia. Așa am aflat că se poate ucide cu lovituri de bîtă, prin lapidare sau cu lopata. Uneori se întîmpla ca deținuții să fie uciși ca într-un fel de joacă, fiind luați drept ținte vii pentru un concurs de tir. Alteori torturații erau obligați să se bată între ei și să se sfîșie reciproc. [...] Cu propriii mei ochi am văzut de mai multe ori cadavre a căror moarte fusese provocată prin metode atroce. Femeile mai ales mor foarte rar într-un mod pașnic. Am văzut sîni tăiați cu cuțitul, părți genitale zdrobite cu o coadă de lopată, ceafă sfărîmată cu ciocanul [...] În lagăr, moartea e ceva foarte obișnuit. „Criminalii politici" se zbat cum pot pentru a supraviețui. Fac orice ca să obțină puțin porumb sau grăsime de porc. Totuși, în lagăr, în ciuda acestor lupte, patru sau cinci persoane mor în fiecare zi de foame, în accident sau... executate.

Aproape că nu le trece prin cap ideea să fugă din lagăr. Un paznic care prinde un evadat speră să intre în partid și să meargă apoi la universitate. Unii îi obligă pe deținuți să se urce pe sîrma ghimpată și atunci trag, prefăcîndu-se că i-au prins.

În afara gardienilor, infractorii politici mai sînt păziți și de cîini, animale înfricoșătoare, foarte bine dresate, ca niște mașini de ucis. În iulie 1988, în lagărul nr. 13, doi deținuți au fost atacați de cîini. Din ei n-au mai rămas decît oasele. În 1991, doi băieți de cincisprezece ani au fost devorați de acești cîini.

[10] Largi extrase din această mărturie au fost publicate în *Coreana*, Buletinul Societății de Studii Coreene, nr.1, martie 1995.

An afirmă că a auzit o conversație între șeful gărzii și alți doi membri ai personalului de pază al lagărului nr. 13, în care erau evocate practici despre care credeam că sînt destinate numai lagărelor de exterminare naziste. „Tovarăşe, a spus unul dintre ei, sergent de trupă, am văzut ieri ieşind fum din soba de la al Treilea Birou[11]. E adevărat că se storc cadavrele pentru a le scoate grăsimea?"

Șeful gărzii i-a răspuns că fusese în tunelul de la al Treilea Birou, în apropiere de o colină.

„Am simțit mirosul de sînge și am văzut păr lipit pe pereți... N-am mai dormit în noaptea aceea. Fumul pe care l-ai văzut vine de la crematoriul oaselor deținuților. Dar închide gura sau o să-ți pară rău. Vrei să te trezești cu un glonț în cap?"

Alți gardieni i-au povestit experiențele care se practicau în lagăr, cum erau lăsați deținuții să moară de foame spre a li se studia rezistența:

„Cei propuși pentru aceste execuții și experiențe beau alcool înainte de a ucide. Acum ei au devenit adevărați experți: li se întîmplă să-i lovească pe deținuți cu ciocanul după ceafă. Nefericiții își pierd atunci memoria și din aceşti pe jumătate morți își fac ținte vii pentru tir. Cînd Biroului al Treilea îi lipsesc subiecții, un camion negru numit «corbul» vine să ia alții, semănînd groaza între deținuți. «Corbul» vine în lagăr o dată pe lună și duce patruzeci sau cincizeci de persoane nu se știe unde ..."

În orice caz, arestările se fac cu discreție, fără proceduri legale, în așa fel încît nici măcar rudele sau vecinii nu află nimic. Cînd își dau seama de dispariție evită să pună întrebări de frică să nu aibă ei înșiși necazuri.

După asemenea orori abia dacă îndrăznim să menționăm existența unui lagăr de tăietori de lemne nord-coreeni din Siberia începînd cu anul 1967, în ciuda condițiilor grele de muncă, insuficienței hranei, supravegherii gardienilor înarmați și a beciului pentru cei care ar încălca disciplina normelor nord-coreene etc.

În momentul prăbușirii Uniunii Sovietice, datorită mărturiei mai multor tăietori de lemne evadați și eforturilor lui Serghei Kovaliov, responsabil cu Drepturile Omului pe lîngă Boris Elțîn, condițiile acestor muncitori emigrați de un gen special s-au ameliorat și nu mai sînt sub controlul autorităților nord-coreene.

Să ne oprim o clipă. Ca și în cazul epurărilor din sînul partidului, nu este vorba decît de o încercare de a estima un ordin de mărime. Zece mii de persoane erau deținute în lagărul cu nr. 22, după o estimare a martorului, cinci oameni în medie mureau pe zi și, luînd în considerare că numărul total al deținuților era de ordinul a 200 000[12], ajungem la o sută de morți pe zi și la 36 500 pe an. Dacă numărul e multiplicat cu patruzeci și cinci de ani (perioada 1953–1998), se ajunge la o cifră de aproximativ 1 500 000 de morți de care comunismul coreean este direct responsabil.

---

[11] Una din subdirecțiile „Agenției Securității Naționale", însărcinată cu supravegherea frontierelor. Acest lagăr se află, într-adevăr, la granița cu China.

[12] O estimare modestă: evantaiul merge de la 150 000 la 400 000 de deținuți.

Controlul populației

Dacă lagărele adăpostesc un concentrat de oroare, libertatea nu există nici în afara lagărelor. Coreea de Nord este locul în care nu există alegere individuală, autonomie personală. „Societatea întreagă trebuie să fie ferm constituită într-o forță politică unită care respiră și înaintează într-un singur gînd, cu o singură voință, sub îndrumarea conducătorului suprem", afirma un editorial radiodifuzat pe 3 ianuarie 1986. Un slogan curent în Coreea de Nord spune: „Gîndiți, vorbiți și acționați la fel cu Kim Ir Sen și Kim Jong Il..."

De sus în jos pe scara socială, statul, partidul, asociațiile de masă sau poliția controlează cetățenii în numele celor „zece principii ale partidului pentru realizarea unității". Acest text — și nu Constituția — prezidează și astăzi viața cotidiană a nord-coreenilor. Să ne mulțumim, pentru a-i sesiza spiritul, să cităm articolul nr. 3: „Vom impune într-un mod absolut autoritatea Conducătorului nostru."

Începînd cu anul 1945, a apărut Biroul Securității Sociale (înțelegem că e vorba de un Birou însărcinat, în plan social, cu supravegherea populației), în anul 1975, a apărut un Comitet Național de Cenzură (care exista evident de foarte mult timp) și, în 1977 — un Comitet Juridic al Vieții Socialiste.[13]

În ce privește poliția politică, ea forma în 1973 un Minister al Protecției Politice Naționale, rebotezat astăzi Agenția Securității Naționale, divizat în diverse Birouri (Biroul nr. 2 se ocupa de străini, nr. 3 de protecția frontierelor, nr. 7 de lagăre etc.).

O dată pe săptămînă fiecare este „invitat" la un curs de îndoctrinare, și tot o dată pe săptămînă fiecare este invitat la o ședință de critică și de autocritică numită în Coreea de Nord „bilanțul vieții". Trebuie să te acuzi de cel puțin o greșeală politică și trebuie să adresezi cel puțin două reproșuri celor din jurul tău.

Cadrele nord-coreene sînt desigur privilegiate pe plan material și alimentar, dar controlul la care sînt supuse e cu atît mai riguros: ele sînt grupate într-un cartier special, le sînt ascultate convorbirile telefonice sau de alt fel, li se verifică casetele audio sau video, sub cuvînt că trebuie „reparate" sau că „e necesară o intervenție la instalația de gaze". Dar pentru toți nord-coreenii posturile de radio sau de televiziune nu dau acces, printr-un sistem de blocare a butoanelor, decît la stațiile de emisie ale statului; deplasările necesită acordul autorităților locale și al celor unde muncești: domicilierea la Phenian, capitala și vitrina socialismului nord-coreean, este, ca în cazul altor numeroase state, strict controlată.

Tentativă de genocid intelectual?

Represiunea, teroarea nu înseamnă numai atacul sau constrîngerea strictă a corpului, ci și a spiritului. Recluziunea poate fi spirituală și ea nu constituie o degradare mai mică. Evocam la începutul acestei panorame izolarea țării ca un fel de clauză metodologică: este imposibil să se obțină vreun ansamblu de informații

[13] Jean-Pierre Brulé, *La Corée du Nord de Kim Il Sung*, Ed. Barré-Dayez, Paris, 1982.

privitoare la acest stat atît de precis și credibil pe cît ni l-am dori. Dar izolarea față de lumea exterioară, dublată de agresiunea ideologică permanentă a unei violențe fără pereche, face incontestabil parte din crimele comunismului nord-coreean. Firește, transfugii care reușesc să traverseze toate ochiurile plasei mărturisesc și despre extraordinara capacitate de rezistență a ființei umane. În acest sens, adversarii conceptului de totalitarism arată că există întotdeauna „un joc", o rezistență, și că „totalitatea" vizată de *Big Brother* nu se realizează niciodată.

În ce privește Coreea de Nord, deversarea propagandei se face pe două axe. O axă clasică marxist-leninistă: statul socialist și revoluționar oferă viața cea mai bună din cîte sînt cu putință cetățenilor copleșiți. Vigilența față de dușmanul imperialist trebuie susținută (cu atît mai mult cu cît astăzi mulți „tovarăși" din exterior au capitulat). Cealaltă axă e de tip național și arhaic: departe de materialismul dialectic, puterea nord-coreeană utilizează o mitologie care tinde să-i încredințeze pe supușii dinastiei Kim că pămîntul și cerul sînt de conivență cu stăpînii lor. Agenția oficială nord-coreeană ne informează că pe 24 noiembrie 1996 (e vorba doar de cîteva exemple dintr-o mie), în timpul unei inspecții efectuate de Kim Jong Il la unitățile armatei nord-coreene de la Pan Mun Jon[14], zona s-a acoperit de o ceață pe cît de deasă, pe atît de neașteptată. Numărul unu a reușit deci să străbată diferite locuri pentru a-și da seama de „pozițiile dușmane", fără să poată fi reperat în nici un fel. Misterios, ceața s-a ridicat și cerul s-a luminat exact în clipa în care conducătorul se fotografia alături de un grup de soldați... Un fenomen asemănător a putut fi remarcat într-o insulă a Mării Galbene. Ajuns la un post avansat de observație, el a început să studieze o hartă a operațiilor. În clipa aceea vîntul și ploaia s-au oprit, norii s-au îndepărtat și soarele a început să strălucească. În telegramele ale aceleiași agenții se vorbește despre „o serie de fenomene misterioase care au avut loc în toată Coreea la apropierea celei de-a treia aniversări a morții Marelui Conducător [...]. Cerul întunecat a devenit brusc luminos în cantonul Kumchon [...] și trei grupuri de nori roșii s-au îndreptat spre Phenian... Pe la ora 20 și 10 minute, pe 4 iulie, ploaia care începuse să cadă de dimineață s-a oprit și un dublu curcubeu s-a desfășurat peste statuia președintelui [...] apoi o stea foarte strălucitoare a luminat din ceruri deasupra statuii" etc.[15]

O ierarhie strictă

În acest stat care își susține originea socialistă, populația nu este numai încadrată și controlată, ea e fișată în funcție de criteriile privind originea socială, geografică (provine dintr-o familie din Sud sau din Nord?), antecedentele politice și semnele recente de loialitate față de regim. Un „savant" decupaj al ansamblului a fost pus astfel în funcție începînd cu anii '50. Cu ajutorul birocrației s-au constituit nu mai puțin de cincizeci și una de categorii care vor determina în mare mă-

---

[14] Acest sat unde s-au purtat negocierile de armistițiu este singurul punct în care armata Nordului poate intra în contact imediat cu aceea a Sudului și a Statelor Unite.

[15] Texte reproduse în *La Lettre de Corée*, nr. 4 și 5, iunie și august 1997.

sură viitorul material, social și politic al cetățenilor. Probabil prea greu de manipulat, acest sistem a fost simplificat în anii '80, prin reducerea numărului categoriilor sociale de la cincizeci și una la trei. Firește, „fișarea" rămîne complicată pentru că, în afara acestor „clase", serviciile secrete supraveghează în mod deosebit anumite „categorii" reprezentînd o clasă sau alta, mai ales a oamenilor proveniți din străinătate, fie că au fost rezidenți sau vizitatori.

Se disting deci o clasă „centrală", „nucleul" societății, o clasă „indecisă" și o clasă „ostilă" reprezentînd un sfert din populația nord-coreeană. Sistemul comunist nord-coreean justifică prin aceste distincții un fel de apartheid: un tînăr „de origine bună", de exemplu din familia unui fost luptător antijaponez, nu se va putea căsători cu o fată „de origine proastă", provenită, de exemplu, dintr-o familie din Sud. Un fost diplomat nord-coreean, Koh Yung Hwan, prim-secretar al ambasadei nord-coreene din Zair în anii '80, afirma: „Coreea de Nord practică un sistem mai rigid decît cel al castelor."[16]

Chiar dacă această discriminare prin origine ar avea vreun sens din punct de vedere al teoriei marxist-leniniste, discriminarea biologică din același punct de vedere este încă și mai greu de justificat. Și totuși acestea sînt faptele: handicapații nord-coreeni sînt victimele unei ostracizări severe. Nici nu se pune problema ca ei să locuiască în localitățile din împrejurimi, în așa fel încît familiile să-i poată vizita. Astăzi sînt deportați în locuri retrase la munte sau în insulele din Marea Galbenă. Două locuri de exil au fost reperate cu certitudine: Bujun și Euijo, în nordul țării, nu departe de frontiera chineză. Această discriminare în privința handicapaților s-a accentuat recent prin aplicarea acestei politici de excludere și la alte orașe decît Phenianul: Nampo, Kaesong, Chongjin.

Asemenea handicapaților, piticii sînt sistematic hăituiți, arestați și trimiși în lagăr, unde nu numai că sînt izolați, dar li se interzice dreptul de a face copii. „Rasa piticilor trebuie să dispară", a ordonat Kim Jong Il însuși.[17]

Fuga

În ciuda supravegherii grănicerilor, cîțiva nord-coreeni au reușit să fugă: de la război încoace, aproximativ șapte sute de persoane au ajuns în Sud, dar se crede că mai multe mii au trecut frontiera chineză. Neștiind ce este în exterior, strict controlați, nord-coreenii care traversează frontiera sînt încă puțin numeroși. Se crede că în jur de o sută de transfugi au trecut în Sud în cursul anului 1997, un număr evident superior în raport cu media anilor '90 și mai ales în raport cu media anilor precedenți. Numărul trecerilor anuale a crescut de cinci ori din 1993 și tinde să crească în continuare. În general, cei care încearcă să treacă frontiera clandestin fug de teama unei sancțiuni, sau au mai avut ocazia să călătorească în străinătate. Astfel, printre transfugi, există unii diplomați și înalți funcționari. În

[16] *Le Figaro Magazine*, 8 martie 1997.
[17] *Ibid.*

februarie 1997, ideologul partidului, Hwang Jang Yop, s-a refugiat la ambasada Coreii de Sud din Beijing, înainte de a ajunge la Seul. Ambasadorul din Egipt, care a ajuns în Statele Unite la sfîrșitul lui august 1997, avea de ce se teme pentru viitorul lui politic: în anul precedent propriul său fiu „dispăruse". Koh Yung Hwan, diplomatul ambasadei nord-coreene din Zair, deja citat, se temea să nu fie arestat: imprudent, în fața unei transmisii televizate a procesului soților Ceaușescu, „sperase că nimic asemănător nu se va întîmpla în țara lui" — probă flagrantă a lipsei sale de încredere în guvern. A fugit cînd a aflat de sosirea agenților Securității statului la ambasadă, cîteva zile mai tîrziu. După părerea lui, orice încercare de fugă descoperită înainte de a fi pusă în aplicare duce la arestarea autorului și trimiterea sa în lagăr. Mai rău, după cum a putut constata la Amman, în Iordania, proiectul de fugă al unui diplomat se soldează în general printr-o „neutralizare", individul este bătut măr și întors imediat la Phenian. La aeroport se lasă impresia că s-a întîmplat un accident de mașină sau ceva asemănător!

Nici oamenii simpli care ratează tentativa de a fugi nu sînt mai bine tratați. Așa cum a relatat recent presa franceză[18], fugarii sînt probabil executați după ce îndură un tratament deosebit de umilitor: „Mărturiile adunate de-a lungul fluviului [Yalu] concordă. Polițiștii care recuperează fugarii înfig o sîrmă în obrazul sau în nasul trădătorilor națiunii, care au îndrăznit să-și părăsească maica-patrie. O dată reîntorși, sînt executați, iar familiile lor trimise în lagărele de muncă."

Activitățile în exterior

Guvernul nord-coreean nu se mulțumește doar să împiedice brutal orice tentativă de fugă, ci își trimite agenții în exterior pentru a-i lovi pe dușmanii regimului. În septembrie 1996, atașatul cultural al Coreii de Sud la Vladivostok a fost asasinat. Japonia bănuiește că nord-coreenii au răpit în jur de douăzeci de femei japoneze și le-au obligat să lucreze apoi la formarea spionilor și teroriștilor. Un alt contencios există între Japonia și Coreea de Nord în privința celor aproximativ o sută de femei japoneze care s-au stabilit în Coreea de Nord, începînd din 1959, împreună cu soții lor coreeni. În ciuda promisiunilor făcute atunci de guvernul nord-coreean, nici una dintre ele n-a putut să se mai întoarcă în țara natală, nici măcar temporar. Se știe, din mărturiile unor foarte rari transfugi care au trecut prin lagăre, că un anumit număr din aceste femei au fost arestate și că procentul lor de mortalitate este foarte ridicat. Din paisprezece japoneze încarcerate în lagărul de la Yodok, la sfîrșitul anilor '70, cincisprezece ani mai tîrziu numai două mai erau în viață. Guvernul nord-coreean se folosește de aceste femei cărora le promite plecarea în schimbul unui ajutor alimentar japonez; telegramele agențiilor nu spun cîte kilograme de orez valorează în ochii șefilor nord-coreeni eliberarea unei femei japoneze. Amnesty International și Societatea Interna-

[18] Marc Epstein, *L'Express*, 14 august 1997.

țională a Drepturilor Omului, precum și alte asociații, s-au interesat de aceste cazuri. Se practică de asemenea răpirea pescarilor sud-coreeni.

Între 1955 și 1995, aceste incidente au continuat. Guvernul sud-coreean susține că peste patru sute de pescari sînt dați încă dispăruți. Cîțiva pasageri și membri ai echipajului unui avion deturnat în 1969, niciodată redați guvernului din Sud, un diplomat sud-coreean răpit în Norvegia în aprilie 1979, un pastor, reverendul Ahn Sung Un, răpit în China și condus în Coreea de Nord în iulie 1995, furnizează tot atîtea exemple de cetățeni sud-coreeni, victime ale violențelor nord-coreene în teritoriu străin.

Foame și penurie

Recent, a mai apărut un motiv grav de punere sub semnul întrebării a regimului nord-coreean: situația alimentară a populației nord-coreene. Aceasta este de mult timp mediocră, dar ea s-a înrăutățit în anii din urmă atît de mult, încît autoritățile nord-coreene lansează apeluri la ajutorul internațional. Recolta de cereale în 1996 s-a ridicat la 3,7 milioane de tone, cu trei milioane mai puțin decît producția de la începutul anilor '90. Cea din 1997 va fi cu siguranță foarte puțin diferită. Coreea de Nord invocă, mai ales față de Programul Alimentar Mondial al ONU, dar și față de Statele Unite și Comunitatea Europeană, diverse catastrofe naturale (inundații în 1994 și 1995, seceta și mareea din 1997). Cauzele acestei penurii alimentare sînt de fapt legate de dificultățile structurale proprii oricărei agriculturi socialiste, planificată și centralizată. Mari erori, cum ar fi tăierea pădurilor de pe coline întregi, constituirea grăbită a culturilor în terasă de către echipe mai mult sau mai puțin competente, la ordinul conducerii partidului, au jucat un rol foarte important în gravitatea inundațiilor. Prăbușirea comunismului sovietic și schimbările care s-au produs în China au făcut ca ajutorul acestor două țări către Coreea de Nord să diminueze foarte mult. Rusia și China țin acum să facă un comerț după regulile pieței internaționale. Lipsa devizelor forte afectează deci guvernul nord-coreean, care achiziționează din ce în ce mai greu mașini agricole, îngrășăminte și cărbune.

Dar care este gravitatea situației alimentare? Nu știm, în ciuda afirmațiilor catastrofice ale unor organizații umanitare ca World Vision — care evocă posibilitatea a două milioane de victime — sau Crucea Roșie germană — care vorbește de zeci de mii de copii morți în fiecare lună.[19] Există semne clare ale unor grave dificultăți: rapoartele experților ONU confirmă zvonurile care circulă în rîndul populației de la frontiera chineză: penuria bîntuie, fără îndoială, iar în anumite ținuturi chiar foametea. Dar folosirea călătoriilor personalităților binevoitoare care nu ezită să vorbească de „milioane de morți" într-un viitor apropiat dacă nu li se vine rapid în ajutor, difuzarea în străinătate a fotografiilor de copii slăbănogi sau a înregistrărilor video cu sfaturi televizate adresate populației pentru prepara-

[19] *Le Monde*, 10 octombrie 1997.

rea buruienilor drept hrană indică o întreprindere foarte organizată pentru a înnegri un tablou care nu este oricum foarte strălucit. Nu se mai pune problema astăzi să i se comunice președintelui Herriot că Ucraina merge bine în timp ce ea traversează o foamete cumplită, ci, dimpotrivă, că în Coreea de Nord bîntuie o foamete cumplită și că orice întrerupere a ajutorului ar putea conduce la acțiuni nesăbuite și periculoase pentru stabilitatea peninsulei și pacea în Extremul Orient. Gigantica armată nord-coreeană este totuși bine hrănită și construiește arme din ce în ce mai perfecționate.

Nu avem practic nici o informație în cifre privind victimele acestei penurii alimentare, în afară de datele oferite chiar de nord-coreeni, prezentînd un procentaj neglijabil de copii cu urme de malnutriție; nutriționiștii Programului Mondial au putut face, de pildă, un studiu pe 4 200 de copii nord-coreeni, pe un eșantion ales chiar de guvernul nord-coreean: 17% sufereau de malnutriție[20], ceea ce confirmă existența unei penurii generalizate și foarte probabil, local sau regional, chiar a foametei. Această penurie și foamete, foarte mult legate de opțiunile politice ale regimului nord-coreean, sînt totuși combătute și limitate datorită eforturilor lumii „imperialiste" care livrează milioane de tone de cereale. *Lăsată numai în grija regimului comunist, populația nord-coreeană ar suporta cu adevărat o foamete cu consecințe cumplite.* Trebuie să mai notăm că efectele penuriei în număr de victime sînt reale, dar sînt mai ales indirecte și se traduc în mod deosebit printr-o fragilitate extraordinară la boli.

În concluzie, putem vorbi de mai multe sute de mii de victime directe și indirecte ale penuriei alimentare, dar păstrînd în minte eforturile guvernului nord-coreean pentru „a înnegri" prin toate mijloacele situația, asemenea sovieticilor care constituiseră în iulie 1921 un Comitet de ajutorare a înfometaților, apelînd la bunăvoința lumii burgheze.

Decontul final

Nefericirea comunistă, în Coreea de Nord mai puțin decît în alte părți, este greu de tradus numeric. Din cauza datelor statistice insuficiente, a imposibilității anchetelor la fața locului, a inaccesibilității la arhive și din cauze care țin de izolarea totală. Cum să contabilizăm deversarea unei propagande pe cît de imbecilă, pe atît de consecventă? Cum să cifrăm absența libertăților (de asociație, de expresie, de deplasare etc.)? Cum să contabilizăm viața distrusă a unui copil trimis în lagăr pentru că bunicul lui a fost condamnat, a unei femei încarcerate obligate să avorteze în condiții atroce? Cum să facem să intre în statistici mediocritatea unei vieți obsedate de lipsa de hrană, de căldură, de haine confortabile și elegante etc.? Cît cîntărește, alături de acest ansamblu, „americanizarea" societății sud-coreene, evocată de denigratorii ultraliberalismului pentru a condamna

[20] Convorbire cu Catherine Bertini, *La Croix*, 8 octombrie 1997. Un studiu al aceluiași organism, la începutul anilor '90, arăta totuși că 43% din copiii Indiei suferă de malnutriție.

deopotrivă democrația evident imperfectă a Coreii de Sud și coșmarul organizat al Nordului?

Se va obiecta, de asemenea, că acest comunism nord-coreean este o caricatură a comunismului, cum a fost și cel al khmerilor roșii. O excepție arheostalinistă. Firește, dar acest muzeu al comunismului, această Doamnă Tussaud asiatică este încă vie...

Cu rezervele menționate, putem adăuga la cei 100 000 de morți — victime ale epurărilor din sînul Partidului Muncii — 1,5 milioane de morți prin internarea în lagăre de concentrare și 1,3 milioane de morți ca urmare a războiului dorit, organizat și lansat de comuniști — un război neterminat, care sporește cu regularitate numărul victimelor prin operații izolate, dar ucigașe (atacuri de comando nord-coreene împotriva Sudului, acte de terorism etc.). Trebuie să adăugăm la acest bilanț victimele directe și mai ales indirecte ale malnutriției. Îndeosebi în cazul din urmă ne lipsesc datele, dar tot în acest caz, situația se agravează, cifrele pot fi dramatice și foarte curînd amenințătoare. Chiar dacă ne rezumăm, începînd din 1953, la cele cinci sute de mii de vieți pierdute prin scăderea rezistenței în fața bolilor sau direct din pricina penuriei alimentare (circulă astăzi zvonuri de canibalism, evident neverificabile!), ajungem, pentru o țară de douăzeci și trei de milioane de locuitori, cu un regim comunist de cincizeci de ani, la un rezultat global de peste trei milioane de victime.

VIETNAM: CRIZELE UNUI COMUNISM DE RĂZBOI
de Jean-Louis Margolin

„Vom transforma închisorile în școli!“
Le Duan, secretar general al Partidului Comunist Vietnamez[21]

A accepta relele comunismului vietnamez este și astăzi o încercare pentru un mare număr de occidentali care, mobilizîndu-se împotriva altor rele — cele ale colonialismului francez, ale imperialismului american —, se plasează obiectiv în același lagăr cu Partidul Comunist Vietnamez (PCV). De aici și pînă la a crede că aceasta era expresia aspirațiilor unui popor și că viza să construiască o societate fraternă și egalitară nu mai e decît un pas. Aparența bonomă a fondatorului și șefului său pînă în 1969, Ho Și Min, extraordinara combativitate și abilitate a propagandei sale externe, pacifistă și democratică au făcut restul. Cu cît era mai dificil să-ți manifești simpatia pentru Kim Ir Sen și regimul lui de beton armat, cu atît părea mai lesne să preferi putreziciunii regimului saigonez al lui Nguyen Van Thieu (1965–1975) austeritatea mandarinilor roșii de la Hanoi. Lumea voia să creadă că

[21] Citat în Doan Van Toai, *Le Goulag vietnamien*, Robert Laffont, Paris, 1979, p. 28. Le Duan vizita închisoarea din insula Con-son, după „eliberarea“ Vietnamului de Sud, în 1975.

PCV nu era doar un partid stalinist în plus: naționalist înainte de toate, el ar fi utilizat eticheta comunistă numai pentru a primi ajutorul sovieticilor și al chinezilor.

Nu se pune problema să ne îndoim de sinceritatea patriotismului comuniștilor vietnamezi care au luptat cu o hotărîre fără seamăn, timp de o jumătate de secol, împotriva francezilor, japonezilor, americanilor și chinezilor: acuzația de „trădare" sau de „colaborare" juca în Vietnam același rol ca acela de „contrarevoluție" în China. Dar naționalismul n-a fost nicăieri incompatibil cu naționalismul sau chiar xenofobia, iar în Asia mai puțin decît oriunde. Or, sub pojghița unei binevoitoare umanități naționale, se descifrează ușor, cînd nu ne acoperim ochii, un stalinism maoist servil față de prototipurile sale.

Tînărul Partid Comunist Indochinez (PCI)[22] pornise prost chiar de la început. Abia fondat, în anul 1930, el a fost obligat să facă față, în timpul unui proces spectaculos, consecințelor unor sinistre rătăciri ale activiștilor săi de la Saigon care, angajați deja în 1928 și influențați de tradiția societăților secrete și a terorismului naționalist, judecaseră și executaseră un camarad de-al lor, arzîndu-i apoi corpul; se făcuse vinovat de a fi sedus o militantă.[23] În 1931, lansîndu-se cam nesăbuit în crearea „sovietelor" rurale în Nge Tinh (după modelul lui Jiangxi, dar Vietnamul nu avea imensitatea Chinei...), se grăbește să-i lichideze pe proprietarii funciari cu sutele; o parte din locuitori au fugit, ceea ce a ușurat întoarcerea în forță a trupelor coloniale. Cînd PCI, care se ascundea sub „frontul unit" al Ligii pentru Independența Vietnamului, sau *Viet-Min*, a îndrăznit, în sfîrșit, să se lanseze cu toate forțele în lupta armată, în primăvara anului 1945, el îi atacă mai îndîrjit pe „trădători" și „reacționari" (care includeau uneori ansamblul funcționarilor) decît pe ocupantul japonez, firește, mult mai bine înarmat: unul dintre responsabili propune o campanie de asasinate în masă pentru a „accelera progresul mișcării"[24]. Proprietarii și mandarinii rurali se numără și ei printre țintele lui preferate; acum se constituie „tribunalele populare" pentru a-i condamna și a le confisca averile.[25] Dar teroarea îi vizează și pe adversarii politici ai slabului PCI, care nu are decît în jur de 5 000 de militanți: trebuie curățat locul foarte repede pentru a rămîne singuri în fruntea mișcării naționale. Dai Viet, partid naționalist aliat japonezilor, este vînat cu sălbăticie: Viet-Min-ul, condus de Son Tay, cere de la Hanoi un generator electric și un specialist în torturi pentru „trădători".[26]

---

[22] Cu toate că e alcătuit în majoritate din vietnamezi, și controlat în totalitate de ei, PCI are ambiția să conducă revoluția în întreaga Indochină franceză, Laos și Cambodgia inclusiv. Formal autodizolvat în 1945, el continuă să funcționeze pînă în 1951, dată la care va da naștere celor trei partide atît de strîns legate între ele, dar care nu mai au un statut oficial de partide comuniste (*cf.* capitolul despre Cambodgia).

[23] Ngo Van, *Vietnam 1920–1945: révolution et contre-révolution sous la domination coloniale*, L'Insomniaque, Paris, pp. 128–129.

[24] David G. Marr, *Vietnam 1945: The Quest for Power*, University of California Press, Berkeley, 1995, pp. 234–237.

[25] *Ibid.*, pp. 415–416.

[26] *Ibid.*, pp. 409 și 413.

Revoluția din august, care-l catapultează pe Ho Și Min la putere după capitularea niponă, face din PCI elementul central al noului stat. El profită din plin de cele cîteva săptămîni care precedă sosirea trupelor aliate (francezi și britanici în sud, chinezi în nord) pentru a-și înteți înflăcărarea în lichidarea concurenței. Constituționaliștii moderați (inclusiv emblematica lor personalitate, Bui Quang Chieu) și secta politico-religioasă *Hoa Hao* (inclusiv fondatorul ei, Huynh Phu So, el însuși organizator al unor asasinate) nu sînt uitați, cum nu este uitat nici marele intelectual și politician de dreapta Pham Quynh. Dar mai ales troțkiștii, încă activi în regiunea Saigonului, deși puțini, fac obiectul unei adevărate exterminări: conducătorul lor cel mai important, Ta Thu Tau, este arestat și ucis în septembrie într-un Quang Ngai pustiit de epurări[27], iar șeful comunist de la Saigon, Tran Van Giau, format la vechea școală a Moscovei, se apără ulterior de vreun amestec în aceste asasinate pe care totuși le-a cauționat. La 2 septembrie el declară: „Un mare număr de trădători ai patriei sînt pe cale să-și îngroașe rîndurile pentru a servi dușmanul [...] și trebuie pedepsite bandele care, creînd tulburări în Republica Democrată Vietnam (RDV), dau ocazia dușmanului să ne invadeze."[28] Un articol din presa Viet-Min-ului din Hanoi din data de 29 august cheamă la crearea în fiecare cartier sau sat a „comitetelor de eliminare a trădătorilor"[29]. Zeci, poate sute de troțkiști sînt vînați și asasinați; alții, din cei care participă în octombrie la apărarea Saigonului împotriva franco-britanicilor, sînt privați de muniție și hrană. Cei mai mulți dintre ei vor fi uciși.[30] Începînd cu 25 august, o Securitate a statului se organizează după model sovietic la Saigon, iar închisorile de-abia golite se umplu din nou. Viet-Min-ul se alătură unui Comitet de Asasinate de Asalt care defilează pe străzi. Cu membrii recrutați mai ales din pegra societății, el se află în fruntea pogromului antifrancez din 25 septembrie, lăsînd în urma lui zeci de cadavre adesea mutilate.[31] Soțiile vietnameze ale francezilor sînt sistematic ucise, chiar dacă faptele sînt puse pe seama unui „fals Viet-Min". Numai în lunile august și septembrie, asasinatele organizate de Viet-Min se numără cu miile, iar sechestrările cu zecile de mii; inițiativa este adesea locală, dar nu e mai puțin adevărat că aparatul central este cel care o pune în mișcare; PCI va regreta mai tîrziu public că nu a suprimat atunci mai mulți „dușmani".[32] În nord, singura parte a țării controlată de el pînă la izbucnirea războiului din Indochina, în decembrie 1946, lagărele de detenție și poliția politică sînt definitiv constituite, iar RDV este de fapt condusă de un partid unic: naționaliștii radicali din Viet Nam Quoc Dan Dang (VNQDD, Partidul Național din Vietnam, fondat în anul 1927), care se angajaseră într-o luptă îndîrjită împotriva Viet Min-ului, punctată de asasinate reciproce, sînt eliminați fizic începînd din iulie, în timp ce

---

[27] *Ibid.*, pp. 434–435.
[28] Ngo, *op. cit.*, p. 341.
[29] Marr, *op. cit.*, p. 518.
[30] Ngo, *op. cit.*, pp. 352 și 358–361.
[31] *Ibid.*, pp. 338, 341 și 350.
[32] Marr, *op. cit.*, pp. 517 și 519–520.

partidul lor fusese la fel de dur reprimat cum fusese PCI de puterea colonială, în special după ce organizase în 1930 mişcările de protest de la Yenbai.

Violenţa represivă comunistă se va desfăşura apoi vreme îndelungată într-o rezistenţă armată împotriva francezilor. Numeroase mărturii au atras atenţia asupra lagărelor de prizonieri ai Corpului expediţionar francez.[33] Mulţi au suferit şi au murit aici: din 20 000, numai 9 000 mai supravieţuiau cînd Acordurile de la Geneva (iulie 1954) au permis eliberarea lor.[34] Redutabilele boli indigene din munţii indochinezi decimaseră deţinuţii lipsiţi, prin interdicţia Viet-Min-ului, de protecţia medicamentoasă şi de igienă, şi adesea, în mod deliberat, subalimentaţi. Erau bătuţi şi uneori torturaţi, dar militarii francezi erau utili: consideraţi „criminali de război", ei erau obligaţi să se căiască şi apoi să adere la valorile călăilor lor, pentru a-i întoarce, în scopuri propagandistice, împotriva propriilor convingeri politice. Această „reeducare" de sorginte chineză (consilierii trimişi de Mao se înmulţesc începînd cu anul 1950), efectuată prin şedinţe de propagandă unde se cere o participare a „elevilor", prin învrăjbirea între prizonieri, între „reacţionari" şi „progresişti", prin promisiuni (inclusiv de eliberare), a cunoscut cîteva succese impresionante, datorate într-o mare măsură epuizării fizice şi psihologice a deţinuţilor, dar şi pentru că francezii erau mai puţin maltrataţi decît vor fi deţinuţii autohtoni mai tîrziu în RDV.

Într-un moment în care victoria pare la îndemînă, în decembrie 1953, în zonele eliberate este lansată reforma agrară. Înainte de sfîrşitul anului 1954, ea se extinde la ansamblul teritoriilor situate la nord de paralela 17, acordată RDV-ului după Acordurile de la Geneva. Ea nu se va încheia decît în 1956. Ritmul ca şi scopurile sînt cele ale reformei agrare chineze a anilor 1946–1952 (*vezi mai sus*): strîngerea legăturilor partidului — reapărut oficial în 1951 — cu ţărănimea săracă şi mijlocaşă, pregătirea dezvoltării economice prin extinderea controlului de stat şi eliminarea punctelor de rezistenţă potenţială împotriva comunismului. Şi totuşi, mai mult decît în China, elita tradiţională de la sate a susţinut masiv, dintr-o conştiinţă naţională exacerbată, Viet-Min-ul. Dar metodele feroce şi deliberat ucigaşe sînt tot cele puse la punct de marele vecin din nord. În fiecare sat, activiştii îi „încălzesc" — adesea cu greutate — pe ţăranii săraci şi mijlocaşi (uneori cu ajutorul unor trupe de teatru), după care urmează „procesele amărăciunii" împotriva victimei sau a victimelor expiatorii, adesea alese arbitrar (există o cotă care trebuie respectată: 4 pînă la 5% din populaţie — eternul 5%

---

[33] Cf., de exemplu, Albert Stihlé, *Le Prêtre et le Commissaire*, Grasset, Paris, 1971.

[34] *L'Histoire*, nr. 149, mai 1991. Un alt total, stabilit în octombrie 1954 de armata franceză, ajunge la 36 900 de deţinuţi (inclusiv vietnamezii aliaţi Franţei), din care aparent 5 500 ar fi fost eliberaţi, fie înainte, fie după încetarea luptelor — procentul de pierderi (puţin sub 60%) este, în orice caz, practic acelaşi în ambele calcule — *cf.* Colonel Robert Bonnafous, *Les Prisonniers français des camps Viêt-minh*, teză de universitate, Centrul de istorie militară şi studii de apărare naţională, Universitatea Paul Valéry (Montpellier), 1985, p. 217. Cu titlu de comparaţie, să notăm că, după o scrisoare din martie 1955 a generalului Beaufort, şeful misiunii franceze pe lîngă Comisia internaţională de control al aplicării Acordurilor de la Geneva, din 63 000 de prizonieri de război vietnamezi au pierit vreo 9 000. *Cf.* Bonnafous, *op. cit.*

maoist[35]), și moartea sau, în cel mai bun caz, închisoarea și confiscarea bunurilor; oprobriul este extins la întreaga familie — ca în China. Absența considerării „meritelor" politice dovedește în același timp nemilosul dogmatism, dar și voința de control totalitar al societății care animă PCV-ul. O bogată proprietăreasă și comerciantă, mamă a doi soldați angajați în Viet-Min, chiar de la început, avînd ca însăși dreptul la titlul de „binefăcătoare a revoluției", este „combătută" de două ori, dar țăranii nu prea se lasă convinși. Atunci, „un grup foarte versat din China a fost expediat la fața locului, reușind să convingă asistența. [...] Doamna Long a fost acuzată că a ucis trei arendași înainte de 1945, că se culcase cu un rezident francez, că linsese cizmele francezilor și spionase în favoarea acestora. Epuizată din pricina detenției, ea a sfîrșit prin a mărturisi totul și a fost condamnată la moarte. Fiul ei, aflat pe atunci în China, a fost adus în țară, degradat, privat de decorații și condamnat la douăzeci de ani de închisoare.[36] Ca și la Beijing, ești vinovat numai pentru că ești acuzat, partidul nu se înșală. Atunci cel mai mic rău este să joci rolul care se așteaptă de la tine: „E mai bine pînă la urmă să-ți ucizi tatăl și mama și să mărturisești decît să nu spui nimic pentru că n-ai făcut nimic."[37]

Dezlănțuirea violenței este halucinantă. Tema *urii* împotriva adversarului — de clasă sau în afara clasei — este bine pusă la punct: după părerea lui Le Duc Tho, viitor premiat Nobel pentru pace alături de Henry Kissinger, „dacă vrei să-i faci pe țărani să pună mîna pe arme, trebuie mai întîi să aprinzi în ei ura împotriva dușmanului"[38]. În ianuarie 1956, organul oficial al PCV, *Nhan Dan*, scria: „Clasa proprietarilor funciari nu se va liniști pînă nu va fi cu totul eliminată."[39] Ca și la nord de frontieră, cuvîntul de ordine este: „Mai bine zece morți nevinovați, decît un dușman supraviețuitor."[40] Tortura se practică în mod curent, lucru care-l va neliniști pe Ho la sfîrșitul anului 1954: „Anumite cadre mai [*sic*] comit greșeala de a utiliza tortura. Este o metodă sălbatică folosită de imperialiști, capitaliști și feudali pentru a domina masele și a înfrînge revoluția [...]. În această perioadă [încă o dată *sic*], recurgerea la tortură este strict interzisă."[41]

Originalitate în raport cu evidentul model chinez: la „rectificarea" societății, prin reforma agrară, se adaugă rectificarea partidului (mai tîrzie în China); prezența masivă a membrilor din păturile privilegiate explică fără îndoială această simultaneitate. Și aici, ar exista „5%" din elementele infiltrate din VNQDD, partid asimilat cu Gomindan-ul chinez; ca o îndepărtată amintire a epurărilor din Jiangxi (*vezi mai sus*), se dezlănțuie vînătoarea fantomaticelor „elemente contrarevoluționare AB" (antibolșevice). Paranoia sfărîmă orice bariere: eroii din răz-

---

[35] Georges Boudarel, *Cent fleurs écloses dans la nuit du Vietnam: communisme et dissidence 1954–1956*, Jacques Bertoin, Paris, 1991, p. 177.

[36] *Ibid.*, pp. 174–175.

[37] *Ibid.* p. 176.

[38] *Ibid.*, p. 171.

[39] *Ibid.*, p. 191.

[40] *Ibid.*, p. 170.

[41] *Ibid.*, pp. 177–178.

boiul indochinez sînt asasinați sau trimiși în lagăre. Traumatismul este îngrozitor și, în discursul comuniștilor vietnamezi, „1956" (*chinh huan* culminează la începutul anului) evocă și astăzi desăvîrșita oroare: „Un secretar al partidului comunist cade sub gloanțele plutonului de execuție strigînd: «Trăiască Partidul Comunist Indochinez!» Incapabil să înțeleagă ce se întîmplă, el moare convins că este împușcat de fasciști."[42] Pierderile, greu de aproximat, sînt în orice caz catastrofale: probabil vreo 50 000 de execuții la țară (în afara oricăror lupte), respectiv 3 pînă la 4% din populația totală (sîntem aproape de media victimelor provocate de reforma chineză)[43]; între 50 000 și 100 000 de persoane ar fi fost arestate; s-au cifrat la 86% „epurații" din celulele rurale ale partidului și pînă la 95% excluderile, uneori chiar dintre cadrele rezistenței antifranceze. După părerea responsabilului epurării, care admite în iulie 1956 anumite „greșeli": „Direcția (rectificării) a dus la o judecare tendențioasă privind organizarea partidului. Ea a socotit că celulele rurale și, în primul rînd, cele din zonele recent eliberate, erau toate fără excepție în mîna dușmanului sau infiltrate de el; și, mai mult, că organele de conducere ale districtelor și provinciilor erau sub influența clasei proprietarilor funciari și a elementelor contrarevoluționare."[44] Avem de-a face aici cu o prefigurare a condamnării globale a „noului popor", operată de khmerii roșii (*v. mai departe*).

Armata organizase cea dintîi în rîndurile sale un *chinh huan*, mai mult ideologic decît represiv, în 1951.[45] Între 1952 și 1956, rectificarea devine aproape permanentă. Tensiunea este atît de mare în anumite „seminarii", încît trebuie să li se ia bricele și cuțitele bărbaților și să se lase lumina aprinsă noaptea pentru a se evita sinuciderile.[46] Și totuși, armata va fi cea care va pune capăt epurărilor. Persecuțiile lovesc atît de dur în propriile cadre, încît acestea încep să dezerteze și să treacă în sudul Vietnamului[47], amenințînd cu slăbirea armatei, în timp ce rolul ei era să reunifice țara. În raport cu China, necesitățile militare impun adesea un anumit realism, iar teritoriul mic al țării facilitează plecarea cîtorva nemulțumiți: toate acestea contribuie la o anumită atenuare a violenței arbitrare. Soarta catolicilor din Nord (1,5 milioane de persoane, 10% din populația totală) dovedește același lucru: printre cei dintîi persecutați, dar foarte bine organizați, ei au profitat de acea cale de salvare reprezentată de plecările în masă, sub protecția trupelor franceze: 600 000 cel puțin au ajuns în Sud.

Efectul celui de al XX-lea Congres al partidului comunist sovietic (februarie) începe să se facă simțit și Vietnamul cunoaște timide manifestări ale celor „O Sută de Flori", începînd din aprilie 1956. În septembrie apare revista *Nhan Van (Umanismul)*, simbolizînd aspirația intelectualilor la libertate. Scriitorii îndrăznesc să-și bată joc de proza cenzorului oficial To Huu, autorul acestui poem:

---

[42] *Ibid.*, p. 190.

[43] Ngo, *op. cit.*, p. 375.

[44] Citat în Boudarel, *op. cit.*, p. 200; alte informații, *ibid.*, pp. 199–202.

[45] Georges Boudarel, „L'idéocratie importée au Vietnam avec le maoïsme", în *La Bureaucratie au Vietnam — Vietnam-Asie-Débat nr.* 1, L'Harmattan, Paris, 1983, p. 63.

[46] *Ibid.*, p. 61.

[47] Boudarel (1991), *op. cit.*, pp. 1[illegible]–184

Trăiască Ho Și Min,
Farul proletariatului!
Trăiască Stalin,
Marele arbore etern,
Adăpostind pacea sub umbra sa!
Ucideți, ucideți, mîna să nu obosească niciodată;
Pentru ca orezăriile și pămînturile să producă orez din belșug,
Pentru ca impozitele să fie strînse repede.
Pentru ca Partidul să dureze, într-o singură inimă bătînd.
Să-l adorăm pe Președintele Mao,
Să-i închinăm un cult etern lui Stalin.[48]

Dar n-au făcut bine: începînd din decembrie 1956, revistele literare critice sînt interzise și o campanie analoagă aceleia dusă împotriva lui Hu Feng și a libertății de creație, în China (vezi mai sus), se extinde încetul cu încetul, susținută personal de Ho Și Min.[49] Este vorba de a-i ține în frîu pe intelectualii de la Hanoi, membri sau apropiați ai partidului, adesea foști luptători în rezistență. La începutul anului 1958, 476 de „sabotori ai frontului ideologic" sînt constrînși la autocritică și trimiși fie într-un lagăr de muncă, fie într-un echivalent vietnamez al acelui *laojiao* chinez.[50] Ca și în RPC, tentația hrușciovistă este deci rapid respinsă în avantajul unui elan totalitar. Ceea ce o va susține și o va limita în același timp, în comparație cu rătăcirile vecinului din nord, este războiul cu Sudul care se reaprinde începînd din 1957 împotriva ferocei represiuni anticomuniste a regimului lui Ngo Dinh Diem, sprijinită de Statele Unite; PCV decide în secret, în mai 1959, să-l generalizeze și să-l susțină prin armament și oameni cu prețul unor imense eforturi ale populației din Vietnamul de Nord, ceea ce nu a împiedicat, în februarie 1959, lansarea unui „mare salt înainte" în domeniul agriculturii după o serie de articole entuziaste ale lui Ho Și Min, din octombrie 1958.[51] Conjugarea imenselor șantiere de irigații cu o gravă secetă aduce, ca și în nord, o cădere a producției și o serioasă foamete cu un număr de victime niciodată precizat.[52] Efortul de război nu a împiedicat în 1963–1965 și apoi în 1967 epurarea de cadre „pro-sovietice" ale partidului, inclusiv fostul secretar personal al „unchiului Ho", PCV împărtășind pe atunci „antirevizionismul" comuniștilor chinezi. Victimele epurării au stat în lagăr un deceniu fără să fie judecate.[53]

---

[48] Citat în Ngo, *op. cit.*, p. 404.

[49] Georges Boudarel, „1954: les dilemmes de l'indépendance", în Georges Boudarel și Nguyên Van Ky, *Hanoi 1936–1996: Du drapeau rouge au billet vert*, Autrement, Paris, 1997, p. 141.

[50] Ngo, *op. cit.*, p. 404.

[51] Boudarel (1991), *op. cit.*, p. 150.

[52] Gérard Tongas, *J'ai vécu dans l'enfer communiste au Nord Vietnam*, Nouvelles Éditions Debresse, Paris, 1960, pp. 231–232.

[53] Daniel Hémery, convorbire, Paris, octombrie 1997; Georges Boudarel, „1965–1975: guerre ou paix?", în Boudarel și Nguyên, *op. cit.*, p. 154.

„Războiul american", care nu se încheie decît prin Acordurile de la Paris (ianuarie 1973) marcînd retragerea trupelor americane sau, mai degrabă, prin prăbușirea regimului sud-vietnamez (30 aprilie 1975), nu a fost însoțit de „băile de sînge" de care mulți se temeau și care au lovit Cambodgia vecină. Dar prizonierii vietnamezi căzuți în mîna forțelor comuniste — inclusiv „trădătorii" din rîndurile lor — au fost îngrozitor de maltratați, adesea lichidați în timpul deplasărilor de trupe[54]; și este clar că ceea ce a fost atît un război civil, cît și o „luptă de eliberare" a fost însoțit de ambele părți, de numeroase atrocități și diverse răzbunări, inclusiv împotriva civililor „recalcitranți" care susțineau una sau alta dintre tabere; este foarte greu să le numărăm și să spunem cine a depășit pe cine în utilizarea metodelor teroriste. Comuniștii au comis cel puțin un masacru de mare amploare: în timpul celor cîtorva săptămîni în care Viet Cong-ul[55] a controlat fosta capitală imperială din Hue, în cadrul ofensivei din zilele sărbătorilor Tet (februarie 1968), a măcelărit cel puțin trei mii de persoane (mult mai multe decît în perioada celor mai rele pedepse aplicate de armata americană), inclusiv preoți vietnamezi, călugări francezi, medici germani și tot ceea ce a putut descoperi în materie de funcționari mai mari sau mai mici: unii au fost îngropați de vii, alții convocați la o „sesiune de studii" de unde nu s-au mai întors niciodată.[56] Sînt greu de înțeles aceste crime, niciodată recunoscute de autorii lor și care anunță atît de mult politica khmerilor roșii. Dacă ar fi cucerit Saigonul în 1968, comuniștii ar fi procedat la fel?

În orice caz, nu s-au mai purtat astfel în 1975. Vreme de cîteva săptămîni, milionul de foști funcționari și militari ai regimului de la Saigon au putut crede chiar că lăudata „politică de clemență a președintelui Ho" nu va rămîne o vorbă goală; și s-au înregistrat fără teamă sub noile autorități. Apoi, la începutul lui iunie, au fost convocați la reeducare, „trei zile" pentru simplii soldați, „o lună" pentru ofițeri și înalți funcționari.[57] De fapt, cele trei zile au devenit trei ani, luna — șapte sau opt ani; ultimii „reeducați" supraviețuitori nu s-au mai reîntors decît în 1986.[58] Pham Van Dong, pe atunci prim-ministru, a recunoscut în 1980 cifra de 200 000 de reeducați din Sud; estimările serioase variază între 500 000 și un milion (la o populație de aproximativ 20 de milioane de locuitori), inclusiv un mare număr de studenți, intelectuali, călugări (mai ales budiști, uneori catolici), militanți politici (printre care și comuniști); mulți dintre ei simpatizaseră cu Frontul Național de Eliberare a Vietnamului de Sud; acesta se dovedește a fi un simplu paravan pentru instalarea la putere a comuniștilor din Nord care violează aproape imediat toate promisiunile de a respecta personalitatea proprie a Sudului. Ca și în 1954–1956, tovarășii de drum și tovarășii de ieri sînt „rectificații" de astăzi. Prizonierilor închiși în structuri specializate ani în șir, li se adaugă un număr neprecizat — dar

---

[54] Doan, *op. cit.*, pp. 206–207.

[55] Sau „comuniști vietnamezi", termen de origine sudistă.

[56] Stanley Karnow, *Vietnam: A History*, Penguin Books, Harmondsworth, 1984, pp. 530–531.

[57] Doan, *op. cit.*, pp. 178–179.

[58] Ho Și Min-Ville, convorbire cu un fost responsabil comunist, 1996.

important — de reeducați „ușori", închiși pentru cîteva săptămîni la locul de muncă sau de învățămînt. Să notăm că, în cele mai rele perioade ale regimului sudist, adversarii stîngii denunțau arestarea a două sute de mii de persoane[59]...

Condițiile de detenție nu sînt uniforme. Numeroase lagăre din apropierea orașelor nu au sîrmă ghimpată și regimul este aici mai mult constrîngător decît neîndurător. Pentru „cazurile dificile" se aplică deplasarea în regiunea muntoasă a Nordului, nesănătoasă și izolată; unele din aceste lagăre fuseseră probabil inaugurate de prizonierii francezi. Izolarea este totală, îngrijirile medicale minime, iar supraviețuirea depinde adesea de coletele cu alimente trimise de familii care se ruinează în aceste acțiuni. Subalimentarea este la fel de dramatică în închisori (200 de grame de orez pe zi, roșietic și plin de pietricele), folosite mai ales ca „prevenție" pentru cei care făceau obiectul unei investigații. Doan Van Toai ne-a lăsat o descriere tulburătoare a acestui univers, care amintește îndeaproape de un număr de caracteristici ale centrelor de detenție chineze, uneori mai rele în privința înghesuielii, a condițiilor sanitare, a violenței pedepselor, uneori mortale (flagelarea în special), și, mai ales, a încetinelii instrucției. Într-o celulă cu o capacitatea de 20 de locuri sînt cazați șaptezeci sau optzeci de deținuți și orice plimbare este interzisă, întrucît în curte se ridică în grabă alte construcții destinate detenției; celulele datînd din perioada colonială sînt adăposturi confortabile în comparație cu acestea. Climatul tropical și lipsa aerului fac respirația dificilă (deținuții stau cu rîndul întreaga zi în fața unicei și minusculei ferestruici), mirosurile — insuportabile, bolile de piele — permanente. Pînă și apa e raționalizată sever. Dar cel mai greu de suportat e izolarea, uneori ani în șir, lipsa oricărei legături cu familia. Tortura e disimulată, dar prezentă, ca și execuțiile; carcera sancționează cea mai mică încălcare a regulamentului; se mănîncă atît de puțin, încît la numai cîteva luni survine moartea.[60]

La acest tablou al unei ciudate „eliberări" trebuie să adăugăm calvarul sutelor de mii de *boat people* fugind de represiune și mizerie și pierind adesea înecați sau asasinați de pirați. O relativă destindere nu s-a făcut simțită decît începînd din 1986: noul secretar general al partidului comunist, Nguyen Van Linh, a eliberat majoritatea deținuților politici, închiși în 1988 în ultimele lagăre-cimitir din ținuturile muntoase. Un prim Cod Penal va fi în sfîrșit promulgat. Liberalizarea este totuși timidă și contradictorie, iar ultimul deceniu marcat de un fel de echilibru instabil între conservatori și reformiști. Avînturile represive au dejucat multe speranțe, chiar dacă arestările sînt de-acum bine delimitate și relativ mai puțin masive. Numeroși intelectuali și călugări au fost persecutați sau arestați; nemulțumirea rurală din nord a dat naștere unor mișcări violent reprimate. Cea mai bună șansă a unei destinderi rezidă fără îndoială, pînă la urmă, în apariția economiei private, care, ca în China, oferă unei părți a populației posibilitatea de a scăpa de sub controlul statului și al partidului. Dar, paralel, același partid tinde să se trans-

---

[59] Cf., de exemplu, Communauté vietnamienne, *Les Prisonniers politiques*, Sudestasie, Paris, 1974.

[60] Doan, *op. cit.*

forme într-o coruptă mafie a afacerilor, ceea ce dă naştere unei noi forme de opresiune, mai banală, asupra unei populaţii şi mai sărace decît în China.

Testamentul deţinuţilor patrioţi ai Vietnamului (extrase)

Noi,
— muncitori, ţărani şi proletari,
— călugări, artişti, scriitori şi intelectuali patrioţi, actualmente deţinuţi în diferite închisori ale Vietnamului,
Dorim mai întîi să exprimăm profunda noastră recunoştinţă:
— tuturor mişcărilor progresiste din lumea întreagă,
— tuturor mişcărilor de luptă ale muncitorilor şi intelectualilor
— şi tuturor persoanelor care, în decursul acestor ultimi zece ani, au susţinut mişcările de luptă pentru respectarea Drepturilor Omului în Vietnam, democraţia şi libertatea vietnamezilor oprimaţi şi exploataţi. [...]

Regimului penitenciar al vechiului regim (obiect al unor aprige condamnări şi severe proteste ale opiniei internaţionale) i s-a substituit un alt regim, mai subtil conceput şi planificat în cruzime şi atrocităţi. Orice relaţie între deţinut şi familia sa este absolut interzisă, chiar prin scrisori. Astfel, familia deţinutului, neştiind nimic de soarta lui, trăieşte într-o insuportabilă nelinişte; şi în afara acestor măsuri discriminatorii trebuie să păstreze tăcerea, de teamă că deţinutul, în calitatea lui de ostatic, poate fi în orice clipă asasinat fără ca ea să ştie. [...]

Se cuvine să insistăm asupra condiţiilor de detenţie absolut inimaginabile. Sub vechiul regim, în închisoarea de la Chi Hoa, închisoarea oficială a Saigonului, se aflau aproape 8 000 de persoane, fapt sever condamnat la vremea lui. Astăzi, aceeaşi închisoare este gîtuită de aproape 40 000 de persoane. Adeseori deţinuţii mor de foame, din lipsă de aer, torturaţi sau se sinucid. [...]

Există două feluri de închisori în Vietnam: închisorile oficiale şi lagărele de concentrare, pierdute în junglă, ai căror deţinuţi sînt condamnaţi pe viaţă la muncă forţată, fără judecată şi fără un avocat care să le poată lua apărarea. [...]

Dacă e adevărat că lumea de astăzi dă înapoi cu teamă în faţa extinderii comunismului şi mai ales în faţa pretinsei „invincibilităţi" a comuniştilor vietnamezi care „au învins atotputernicul imperialism american", atunci noi, deţinuţii din Vietnam, cerem Crucii Roşii internaţionale, organizaţiilor umanitare din lume, oamenilor binevoitori să ne trimită urgent, fiecăruia dintre noi, o picătură de cianură pentru ca să punem capăt umilinţelor şi suferinţelor noastre. Vrem să murim imediat! Ajutaţi-ne să realizăm acest gest: ajutaţi-ne să murim imediat. Vă vom păstra o vie recunoştinţă.

Întocmit în Vietnam, din luna august a anului 1975 pînă în luna octombrie a anului 1977.[61]

[61] Citat în Doan, *op. cit.*, pp. 331–334. Acest apel, învăţat pe de rost, a circulat în închisorile din oraşul Ho Şi Min şi a fost „semnat" oral de patruzeci ş. [illegible]t de curajoşi.

LAOS:
POPULAȚII ÎN PRIBEGIE

Fiecare dintre noi a auzit de drama acelor *boat people* vietnamezi. Dar Laosul, devenit comunist în învălmășeala produsă în Vietnamul de Sud în 1975, a cunoscut pribegii mult mai numeroase ca proporție: este adevărat că e de ajuns să traversezi fluviul Mekong pentru a ajunge în Thailanda și că majoritatea laoțienilor trăiesc în această vale a fluviului sau în vecinătate; lungimea cursului apei, mijloacele represive destul de limitate ale puterii au ușurat plecarea. 300 000 de persoane (aproximativ 10% din populația totală) au părăsit țara; dintre acestea, 30% reprezintă minoritatea muntenească h'mong (în jur de 100 000 de oameni) și, fără îndoială, 90% intelectuali, tehnicieni și funcționari. E mult, și cifra merită analizată. Numai Coreea de Nord, în Asia comunistă, a mai cunoscut probabil, în perioada conflictului coreean, o pribegie de proporții mai mari.

Începînd din 1945, soarta Laosului depinde în întregime de Vietnam. Francezii și apoi americanii au susținut aici, inclusiv din punct de vedere militar, o putere monarhică dominată de forțele de dreapta. Comuniștii vietnamezi întăriseră aici micul Pathet Lao, dominat de cîțiva comuniști locali (în multe cazuri, personal legați de Vietnam); din punct de vedere militar, Laosul a depins în întregime de Vietnam. Estul țării, foarte slab populat, a fost înglobat direct în faza americană a conflictului vietnamez: pe acolo treceau vitalele drumuri ale lui Ho Și Min; aviația americană a bombardat fără încetare această regiune, iar CIA a reușit să pună în mișcare o puternică mișcare anticomunistă armată, cu elemente recrutate în cea mai mare parte din rîndurile populației h'mong. Nu s-au semnalat atrocități deosebite într-un conflict puțin intens și intermediar. În 1975, comuniștii controlau trei sferturi din partea răsăriteană a țării, dar numai o treime din populație; restul, cuprinzînd aproximativ 600 000 de refugiați interni (un laoțian din cinci), se afla în apropiere de Mekong, în vest.

Cucerirea puterii, în noul raport de forțe indochinez, s-a făcut pașnic: un fel de „Praga" asiatică. Fostul prim-ministru (neutralist) Suvanna Phuma a devenit consilier special (ascultat) al noului regim, reprezentat de prințul Suphanuvong, înrudit cu regele abdicat. Noua Republică Democrată Populară urma totuși exemplul vietnamez. Aproape toți funcționarii vechiului regim (în jur de 30 000) au fost expediați în „seminarii" — sau mai bine zis în lagăre de reeducare — aflate adesea în provinciile de est și de nord, izolate, nesănătoase și în apropiere de Vietnam; au stat aici în medie cinci ani. „Criminalii" cei mai înverșunați (ofițeri ai armatei și poliției), în jur de 3 000, au fost internați în lagărele cu regim sever din insulele Nam Ngum. Fosta familie regală a fost arestată în 1977, și ultimul prinț moștenitor a murit în detenție. Toate acestea justifică plecările din țară, ele însele devenind adesea cauza unor drame. Se trăgea uneori asupra fugarilor.

Principala originalitate în raport cu modelul vietnamez ține totuși de menținerea obstinată a unei gherile anticomuniste, alcătuită din cîteva mii de combatanți, recrutați mai ales din rîndurile populației h'mong. Aceștia neliniștiseră atît de tare puterea de la Vientiane, în jurul anului 1977 încît ea a ordonat un bombarda-

ment aviatic; s-a vorbit insistent cu această ocazie de „ploile galbene" chimice sau bacteriologice, dar ele n-au fost niciodată confirmate. Ceea ce e sigur, dimpotrivă, e că această gherilă, urmare a mobilizării populației h'mong în timpul războiului, s-a aflat la originea unor plecări masive. Începînd cu anul 1975, imense coloane de civili h'mong s-au îndreptat spre Thailanda; a avut loc atunci cel puțin un conflict foarte grav cu armata comunistă și, în total, refugiații au evocat pînă la 45 000 de victime (ucise sau moarte de foame) provocate de aceste deplasări; cifra nu poate fi verificată. În 1991, 55 000 de laoțieni, din care 45 000 de munteni (majoritatea h'mong), se aflau încă în lagărele thailandeze, așteptînd să plece spre o destinație definitivă (unii și-au găsit refugiul în Guyana franceză ...).

Mai multe epurări (nesîngeroase) au avut loc în sînul guvernului și partidului în 1979, cînd s-a produs ruptura de China, și în 1990, cînd unii au fost tentați de o evoluție asemănătoare cu cea din Europa de Est. Plecarea a 50 000 de soldați vietnamezi, în 1988, apoi o liberalizare economică destul de profundă și o redeschidere a frontierei thailandeze au destins atmosfera. Nu mai există deținuți politici, iar propaganda comunistă a devenit mai discretă. Dar numai cîteva mii de refugiați s-au întors definitiv în țara „celor o mie de elefanți". Strîngerea legăturilor unei țări extrem de sărace și înapoiate cu această diasporă competentă și uneori bogată este o miză esențială pentru viitorul țării.[62]

[62] Informațiile precedente sînt în majoritate extrase din Martin Stuart-Fox (ed.), *Contemporary Laos Studies in the Politics and the Society of the Lao People's Democratic Republic*, University of Queensland Press, Santa Lucia, 1982, din Martin Stuart-Fox și Mary Koogman, *Historical Dictionary of Laos*, Scarecrow Press, Metuchen și Londra, 1992, precum și dintr-o convorbire cu Christian Culas, căruia îi mulțumesc foarte călduros

3

Cambodgia: în țara crimei stupefiante

„Trebuie să oferim istoriei Partidului
o imagine pură și perfectă."
Pol Pot[1]

De la Mao Tzedun la Pol Pot, filiația este evidentă. Dar atingem aici pentru prima oară unul dintre acele paradoxuri care fac ca această revoluție khmeră roșie, asemenea unui vîrtej funebru, să fie atît de dificil de analizat și mai ales atît de greu de înțeles: tiranul cambodgian, în puțin contestata sa mediocritate, nu este decît o palidă copie a fantasticului și cultivatului autocrat de la Beijing, capabil, la urma urmei, să fundamenteze în țara cea mai populată a planetei, fără ajutor extern decisiv, un regim a cărui vulnerabilitate nu e încă epuizată. Dimpotrivă, Revoluția culturală și Marele Salt ar putea trece drept mediocre încercări, proiecte eșuate a ceea ce va rămîne poate cea mai radicală tentativă de transformare socială din toate timpurile: aplicarea *imediată* a comunismului integral, fără lunga perioadă de tranziție care părea să facă parte din fundamentele ortodoxiei marxist-leniniste. Dispare moneda, colectivizarea integrală e încheiată în mai puțin de doi ani, diferențele sociale sînt eliminate prin distrugerea totală a claselor bogate, intelectuale, comerciale, antagonismul milenar între sate și orașe e rezolvat prin suprimarea într-o săptămînă a acestora din urmă. Nu trebuia decît să dorești foarte tare, și paradisul cobora pe pămînt: Pol Pot a crezut, fără îndoială, că se ridică mai sus decît glorioșii lui strămoși — Marx, Lenin, Stalin, Mao Tzedun — și că revoluția secolului XXI va fi khmeră, cum cea din secolul XX fusese rusă, apoi chineză.

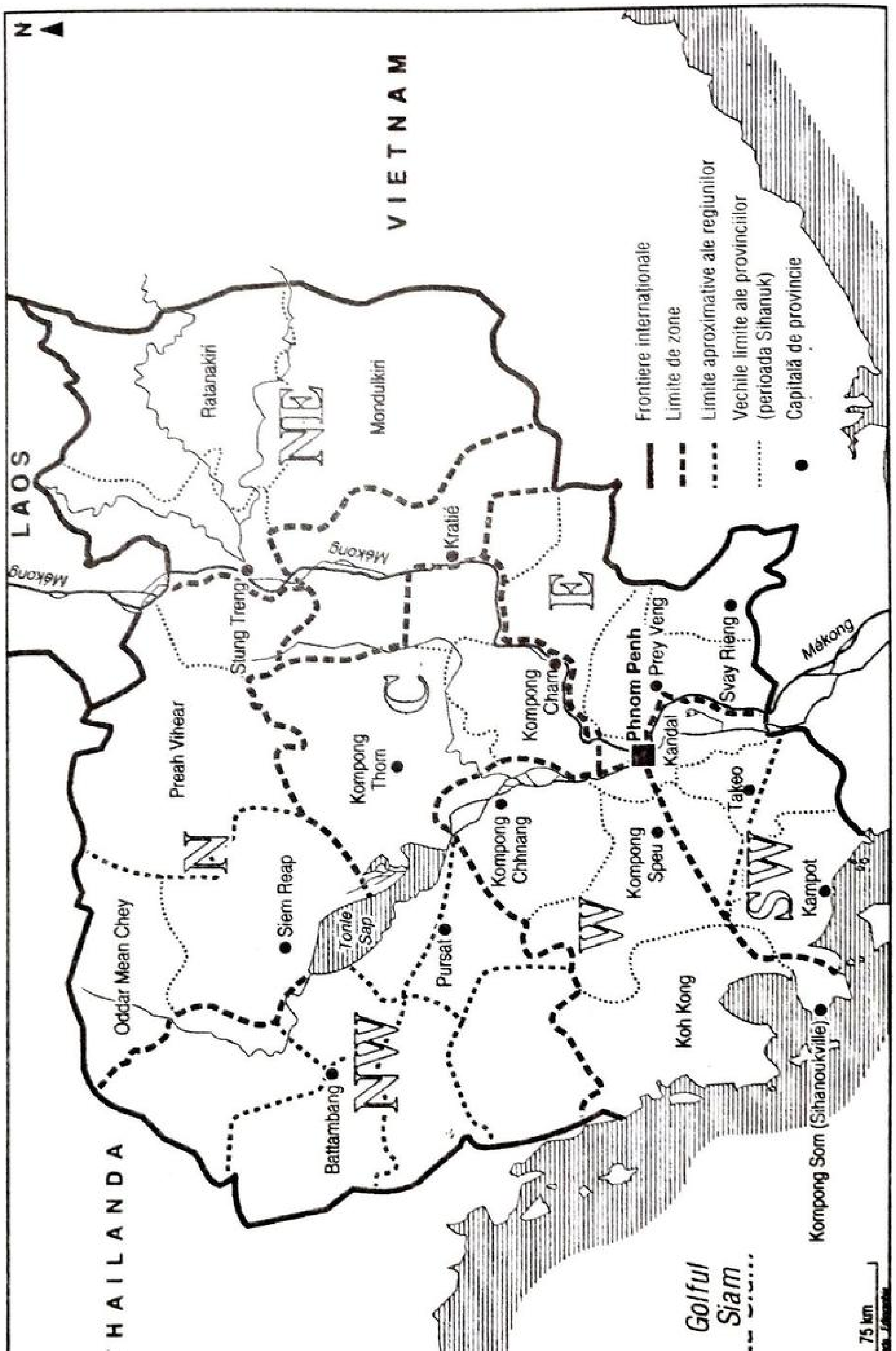
Dar urma pe care khmerii roșii[2] o vor lăsa în Istorie este în întregime făcută din sînge. Nu avem decît să citim abundenta bibliografie născută din această experiență limită: fie că sînt mărturiile celor scăpați sau analizele cercetătorilor, nu este vorba practic decît despre represiune. Singura întrebare valabilă pare să fie: de ce, cum a fost posibilă o asemenea oroare? În acest sens, da, comunismul cambodgian[3] le depășește pe toate celelalte și se deosebește de ele. După cum vom

---

[1] Citat în Michael Vickery, *Cambodia 1975–1982*, South End, Boston, 1984, p. 148.

[2] Numele care le-a rămas (și pe care l-au refuzat întotdeauna) nu le aparține: Sihanuk îl va crea în timpul primelor gherile, la sfîrșitul anilor '60. Preferăm să le spunem astfel, mai degrabă decît „polpotiști" (mai curent în Cambodgia), denumire care personalizează prea mult o direcție se pare autentic colegială; incidental, ea facilitează și „albirea" în curs a unor șefi precum Ieng Sary sau Khieu Samphan care, numai pentru simplul fapt că au scăpat de epurările anilor 1975–1979, demonstrează, în cel mai bun caz, că au admis crime monstruoase.

[3] Vom folosi aici epitetul „cambodgian" pentru a desemna ceea ce se raportează la Cambodgia, în timp ce „khmer" se va aplica etniei majoritare a unei țări în care grupurile minoritare, evocate mai departe, constituiau înainte de 1970 cel puțin 15% din populație. Totuși, dintr-un

KAMPUCHIA DEMOCRATICĂ

insista asupra unuia sau altuia dintre termeni, vom considera că el constituie un caz extrem, marginal, aberant — iar intervalul de timp scurt al exercitării puterii (trei ani și opt luni) merge în acest sens — sau că reprezintă caricatura — grotescă, dar revelatoare — a unor trăsături fundamentale ale fenomenului comunist. Dezbaterea nu este închisă, fie și numai pentru că șefii khmerilor roșii, zgîrciți cu scrisul și vorbele, ne rămîn foarte puțin cunoscuți, iar arhivele mentorilor lor succesivi — vietnamezi și chinezi — rămîn inaccesibile.

Dosarul este totuși bogat: comunism tardiv, Cambodgia a fost și prima țară care s-a disociat de el (1979), cel puțin în forma sa radicală. Și ciudata „democrație populară" care i-a succedat în deceniul de ocupație militară vietnameză își va găsi fundamentul ideologic aproape unic (socialismul fiind prea desconsiderat de traumatismul precedent) în condamnarea „clicii genocidare Pol Pot – Ieng Sary"[4]. Victimele (o parte refugiate în străinătate) erau încurajate să vorbească (și o fac cu ușurință, numai să fie solicitate), iar cercetătorii, într-o anumită măsură, să muncească. Instalarea unui regim politic pluralist[5] sub egida ONU, începînd din 1992, urmată de acordarea unor importante fonduri de cercetare din partea Congresului Statelor Unite în beneficiul Programului genocidului cambodgian pilotat de Universitatea din Yale, facilitează condițiile materiale; dar, în sens invers, voința de „reconciliere" între cambodgieni, mergînd pînă la reintegrarea khmerilor roșii în jocul politic, tinde să dea naștere unei neliniștitoare amnezii în elita țării, care a vorbit cu insistență despre închiderea muzeului Genocidului (ex-închisoare centrală) și îngroparea osuarelor scoase la iveală.

Se știe cu aproximație cum au trăit cambodgienii între 1975 și 1979, chiar dacă mai rămîn multe de făcut la nivelul cuantificării, al variațiilor locale, al cronologiei mai exacte și al modalităților de decizie în sînul Partidului Comunist din Kampuchia (PCK). În orice caz, se știe de-ajuns pentru a justifica din plin precocele strigăte de alarmă ale lui François Ponchaud[6], ca și pe cele ale lui Simon Leys înaintea lui, atît de stingheritoare pentru conformismul intelectual de stînga refuzînd un timp să le asculte.[7] Recunoscute încetul cu încetul ca veridice, în parte datorită și comuniștilor vietnamezi, „relatările amărăciunii", ale terorii khmere roșii au jucat un rol deloc neglijabil în criza comunismului și a marxismului occidental. Asemenea acelor evrei care și-au mobilizat ultimele forțe pentru ca lumea să afle ce a fost Shoah, a depune mărturie constituia scopul suprem și

---

naționalism etnic, guvernele care s-au succedat la Phnom Penh au avut tendința să folosească „khmer" mai degrabă decît „cambodgian". În ceea ce privește „Kampuchia", nume oficial al țării din 1975 pînă în 1991, este vorba pur și simplu de pronunția khmeră a francizatului „Cambodgia"; termenul vine din sanscrită.

[4] Curios, dar comuniștii au fost cei care, înaintea majorității comentatorilor occidentali, au îndrăznit să aplice termenul de *genocid* unui regim comunist.

[5] Asupra căruia planează cele mai grele incertitudini privind lovitura de stat din iulie 1997 a celui de-al doilea prim-ministru, Hun Sen, împotriva prințului Ranariddh, învingător în alegerile din 1993.

[6] *Cambodge, année zéro*, Julliard, Paris, 1977.

[7] S-au adus contramărturii, îndulcite și mincinoase: vezi, de exemplu, Jérôme și Jocelyne Steinbach, *Cambodge, l'autre sourire*, Éditions sociales, Paris, 1976.

resortul cîtorva cambodgieni care, riscînd totul, au fugit. Tenacitatea lor a dat roade. Umanitatea întreagă trebuie astăzi să preia torța, pe aceea a unui Pin Yathay, rătăcind o lună prin junglă, singur, înfometat, „pentru a depune mărturie cu privire la genocidul cambodgian, pentru a relata ce am îndurat, pentru a povesti cum s-a programat la rece moartea mai multor milioane de bărbați, bătrîni, femei și copii... Cum a fost pustiită țara, cufundată într-o eră preistorică, iar locuitorii săi torturați... Am vrut să trăiesc pentru a implora lumea să-i ajute pe supraviețuitori să scape de exterminarea totală."[8]

Spirala ororii

În ciuda naționalismului lor sumbru, cambodgienii lucizi recunosc că țara lor a fost fundamental victima ei înseși; a unui mic grup de idealiști care au sfîrșit rău și a unei elite tradiționale tragic de incapabilă. Dar un asemenea buchet de motivații nu este chiar atît de excepțional în Asia sau în altă parte și nu conduce decît rar la revoluții. S-a întîmplat însă acolo unde întîlnirea unei situații geografice (lunga frontieră cu Vietnamul și Laosul) cu o conjunctură istorică (războiul din Vietnam în plină escaladă, începînd din 1964) a avut cuvîntul cel mai greu de spus.

Un război civil (1970–1975)[9]

Regatul khmer, protectorat francez din 1863, reușise aproape să scape de războiul din Indochina (1946–1954). În clipa în care gherilele legate de Viet Min începeau să se dezvolte, în 1953, regele Sihanuk a știut să lanseze o pașnică „cruciadă pentru independență" — facilitată de bunele lui relații cu Franța — care, încununată de succes, le-a luat apa de la moară adversarilor săi de stînga. Dar, în fața confruntării comuniștilor vietnamezi cu Statele Unite, prea subtilul joc de basculă pe care el l-a încercat pentru a păstra neutralitatea Cambodgiei i-a adus încetul cu încetul neîncrederea externă și o neînțelegere crescîndă în interior.

În martie 1970, răsturnarea prințului de către propriul lui guvern și de Adunare, binecuvîntată de CIA (dar, se pare, nu organizată de ea), nu avea să precipite țara în război decît în măsura în care aceasta a fost însoțită de teribile pogromuri împotriva minorității vietnameze (în jur de 450 000 de persoane, din care două treimi au ajuns probabil în Vietnamul de Sud), de incendierea ambasadelor comuniste vietnameze și, în sfîrșit, de ultimatumul (foarte îndrăzneț) prin care se ordona „armatelor străine" să părăsească țara. Guvernul de la Hanoi, care brusc nu mai putea miza în Cambodgia decît pe khmerii roșii, a ales să-i susțină masiv (armată, consilieri, instrucții militare în Vietnam), așteptînd să ocupe cea mai

---

[8] Pin Yathay, *L'Utopie meurtrière: un rescapé du génocide cambodgien témoigne*, Complexe, Bruxelles, 1989, p. 381.

[9] Condus de generalul (și foarte curînd mareșalul) Lon Nol.

mare parte a țării în numele lor, sau mai degrabă al lui Sihanuk, furios de umilința suferită, gata să se asocieze celor mai mari dușmani din ajun — comuniștii locali —, care s-au grăbit să-i întindă covorul roșu la sfaturile Beijingului și ale guvernului de la Hanoi, neacordîndu-i totuși nici un dram de control real asupra rezistenței interioare. Comuniștii în mod formal „regaliști" s-au bătut deci împotriva destul de formalei Republici Khmere.[10] Aceasta, în poziție de inferioritate militară în fața nord-vietnamezilor și incapabilă să capitalizeze în avantajul ei nepopularitatea lui Sihanuk în păturile urbane, medii și intelectuale, a fost obligată să facă repede apel la ajutorul american (bombardamente, armament, consilieri) și să accepte o zadarnică intervenție a infanteriei sud-vietnameze.

După catastrofa operației Chenla-II care, la începutul anului 1972, și-a văzut cele mai bune trupe republicane decimate, războiul nu a mai fost decît o lungă agonie, plasa strîngîndu-se fără încetare în jurul principalelor zone urbane, aprovizionate și legate de celelalte exclusiv pe cale aeriană. Dar această luptă de ariergardă a fost totuși ucigașă și mai ales destabilizatoare pentru o populație care, spre deosebire de cea vietnameză, nu cunoscuse niciodată ceva comparabil. Bombardierele americane, îndeosebi, au lansat o ploaie de 540 000 de tone de exploziv în zonele de luptă, din care jumătate în primele șase luni, înainte de interdicția Congresului (august 1973). Ele au încetinit înaintarea khmerilor roșii, dar le-a asigurat în schimb o recrutare masivă în rîndurile populației rurale, cuprinsă de ură împotriva Statelor Unite, destabilizînd și mai mult republica prin afluxul de refugiați spre orașe (fără îndoială, o treime din cele opt milioane de cambodgieni[11], facilitînd apoi evacuarea lor în momentul victoriei khmerilor roșii și minciuna grosolană, argument recurent în propaganda lor: „Am învins prima putere din lume, vom înfrînge orice rezistență, a naturii, a vietnamezilor etc."[12]

Cucerirea orașului Phnom Penh, la 17 aprilie 1975, și a ultimelor orașe republicane era atît de așteptată încît a fost primită, chiar de învinși, cu o ușurare aproape generală: nimic, credeau ei, nu putea fi mai rău decît acest război crud și inutil. Și totuși... Khmerii roșii n-au așteptat victoria pentru a-și arăta aptitudinile lor stupefiante pentru violență și măsuri extreme. Pe măsură ce era „eliberată", țara se umplea de „centre de reeducare", din ce în ce mai puțin deosebite de „centrele de detenție", rezervate în principal „criminalilor" celor mai îndîrjiți. La început, fără îndoială, acestea au fost organizate după modelul lagărelor de prizonieri ale Viet-Min-ului din anii '50 și, asemenea acestora, rezervate pentru

---

[10] Asupra pogromurilor Kampuchiei Democrate (numele oficial al statului khmer roșu), cele mai bune lucrări de dată recentă sînt cele aparținînd lui David P. Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War and Revolution since 1945*, Yale University Press, New Haven, 1991, și Mariei-Alexandrine Martin, *Le Mal cambodgien: histoire d'une société traditionnelle face à ses leaders politiques, 1946–1987*, Hachette, Paris, 1989.

[11] *Cf.* David P. Chandler, *Pol Pot: frère numéro un*, Plon, Paris, 1993 (ed. originală în engleză 1992), pp. 142, 162–163 și 166–167; și Ben Kiernan, *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer rouge*, 1975–1979, Yale University Press, 1996, pp. 20–25.

[12] *Cf.*, de exemplu, Haing Ngor, *Une odyssée cambodgienne* (scrisă împreună cu Roger Warner), Fixot-Filipacchi, Paris, 1988 (ed. originală în engleză, 1987), pp. 105–106.

prizonierii armatei Lon Nol. Nu se punea problema să se aplice aici Convenția de la Geneva, republicanii fiind „trădători" înainte de a fi luptători. Totuși în Vietnam nu s-a produs un masacru deliberat al deținuților, nici francezi, nici indigeni. În Cambodgia, dimpotrivă, regimul cel mai sever tinde să se generalizeze și se pare că de la început s-a hotărît că soarta cea mai firească pentru orice deținut era moartea. Astfel, un mare lagăr, concentrînd peste o mie de deținuți, a fost studiat de Henri Locard[13]; ridicat în 1971 sau 1972, aici erau aruncați soldații dușmani, dar și familiile lor (reale sau bănuite), inclusiv copii, călugări, budiști, călători „suspecți" etc. Tratamentul rău, regimul de înfometare și bolile au pus repede capăt vieții majorității deținuților și a *tuturor* copiilor. Execuțiile erau și ele numeroase, în jur de treizeci pe seară.[14]

Alte surse ne trimit la masacrul a vreo zece mii de persoane în momentul cuceririi vechii capitale imperiale Udong, în 1974.[15] Deportările masive de civili au început în anul 1973: aproximativ patruzeci de mii au fost transferați din provincia Takeo spre zonele frontaliere ale Vietnamului — mulți au fugit spre Phnom Penh; după încercarea eșuată de cucerire a orașului Kompong Cham, mii de cetățeni au fost constrînși să-i urmeze pe khmerii roșii în retragerea lor[16]; Kratie, primul oraș mai important cucerit, a fost în întregime evacuat. Anul 1973 a marcat un moment important privind emanciparea în raport cu Vietnamul de Nord: ofuscat de refuzul PCK de a se alătura negocierilor de plecare a americanilor (Acordul de la Paris, ianuarie 1973), acesta și-a diminuat mult ajutorul. Mijloacele lui de presiune au scăzut cu acest prilej, iar echipa lui Pol Pot[17] a profitat pentru a-i suprima pe supraviețuitorii reveniți în Cambodgia, „khmerii Viet-Min-ului", foști rezistenți antifrancezi (în jur de o mie), plecați la Hanoi după Acordurile de la Geneva (1954)[18]. Prin experiența și legăturile lor cu Partidul Comunist Vietnamez, ei reprezentau o alternativă pentru șefii rămași pe loc, angajați în comunism în mod esențial *după* războiul din Indochina și/sau din Franța, unde-și făcuseră studiile; aceștia din urmă și-au desfășurat adesea activitatea lor militantă în sînul Partidului Comunist Francez.[19] Începînd din acest moment, rescriind istoria, echipa lui Pol Pot și-a impus dogma unui PCK fondat în 1960, și nu cum fusese

[13] Henri Locard, „Tramkâk District in the Grip of the Khmer rouge", comunicare la colocviul *Cambodia: Power, Myth and Memory*, Universitatea Monash, decembrie 1996, pp. 26–33.

[14] Khmerii roșii se ocupă de execuții numai seara, ceea ce corespunde constantei lor obsesii pentru secret.

[15] Chandler (1993), *op. cit.*, nota 28, p. 308; Kiernan, *op. cit.*, p. 108.

[16] *Ibid.*, p. 167.

[17] Vom reveni asupra „fratelui numărul unu": ceilalți conducători de prim rang erau pe atunci Hou Youn, Hu Nim, Khieu Samphan (vitrina „legală" a partidului comunist la Phnom Penh pînă în 1967, toți foști miniștri), iar în rezistență, chiar din 1963, Nuon Chea, Sao Phim, Son Sen, Vorn Vet, Ieng Sary, precum și soția acestuia din urmă și cea a lui Saloth Sar (adică Pol Pot), Ieng Thirith și Khieu Ponnary, ele însele fiind surori. Cu diferențe de cîțiva ani, toți fac parte din aceeași generație, născută la sfîrșitul anilor '20.

[18] Kiernan, *op. cit.*, p. 108.

[19] Chandler (1993), *op. cit.*, pp. 63–64.

cazul în 1951, plecînd de la Partidul Comunist Indochinez (PCI), iniţiat de Ho Şi Min şi centrat pe Vietnam. Ceea ce înseamnă ridicarea oricărei legitimităţi celor din „51", de acum înainte vînaţi, şi crearea unei artificiale rupturi cu Partidul Comunist Vietnamez (PCV). Pentru a pune capac la toate, cîţiva adepţi ai lui Sihanuk, rătăciţi în gherilă, au fost şi ei lichidaţi. Primele hărţuieli între khmerii roşii şi trupele vietnameze par să dateze din 1973.[20]

Deportările şi segmentarea populaţiei (1975–1979)

Pustiirea integrală a oraşului Phnom Penh [21], imediat după victorie, a fost un şoc neaşteptat pentru locuitori ca şi pentru opinia mondială, care a perceput pentru prima oară evenimentele excepţionale care se desfăşurau în Cambodgia, chiar dacă locuitorii oraşului mai erau încă tentaţi să acorde încredere pretextelor avansate de noii stăpîni: protecţia populaţiei împotriva bombardamentelor americane, asigurarea aprovizionării. Evacuarea oraşelor, care a rămas probabil „semnătura" regimului în istorie, a fost spectaculoasă, dar se pare că nu foarte costisitoare în vieţi omeneşti: era vorba în acel moment de o populaţie sănătoasă, bine hrănită, care a mai putut lua cîteva rezerve (şi mijloace de schimb, bijuterii, aur… şi dolari)[22]. Ea nu a îndurat brutalitatea sistematică, în afară de cîţiva recalcitranţi ucişi „drept exemplu" sau executarea unor soldaţi învinşi. Deportaţii nu sînt în general despuiaţi de bunurile lor şi nici percheziţionaţi. Victimele directe sau indirecte ale evacuării — răniţii sau operaţii recent, alungaţi din spitale, bătrînii şi bolnavii izolaţi; numeroase sinucideri, uneori familii întregi… — au totalizat probabil zece mii de morţi[23] la o populaţie de două–trei milioane de locuitori ai capitalei şi cîteva sute de mii în celelalte oraşe (între 46% şi 54% din populaţia totală fusese aruncată pe drumuri!)[24]. Acesta este traumatismul pe care-l poartă în memorie supravieţuitorii. Ei au fost obligaţi să-şi părăsească domiciliul în cel mult douăzeci şi patru de ore, ceva mai siguri pe ei prin pioasa minciună[25] că „nu

---

[20] Serge Thion, „Chronology of Khmer Communism, 1940–1982", în David P. Chandler şi Ben Kiernan, *Revolution and its Aftermath in Kampuchea: Eight Essays*, Yale University Southeast Asia Studies, New Haven, 1983, pp. 301–302.

[21] Măsura a fost aparent decisă în 1975, în acelaşi timp cu renunţarea la monedă, deşi bancnotele abia se tipăriseră. Singurul conducător care se opune, cunoscutul Hou Youn, fost ministru al lui Sihanuk şi membru fondator al PCK, „a dispărut" în lunile următoare — prima epurare la acest nivel, dar care anunţa multe altele.

[22] Khmerii roşii au abolit imediat moneda khmeră. O consecinţă involuntară a fost monopolul dolarului recunoscut de către populaţie pentru puţinele schimburi monetare, ilegale, care mai subzistau.

[23] Kiernan, *op. cit.*, p. 48.

[24] Marek Sliwinski, *Le Génocide khmer rouge: une analyse démographique*, L'Harmattan, Paris, p. 30.

[25] Ceea ce explică faptul că unii au plecat fără să ia cu ei mare lucru şi, în special, fără produse de schimbat pe piaţa neagră, condiţie aproape absolută a supravieţuirii în lunile şi anii care au urmat.

va dura decît trei zile", dar înnebuniți de șuvoiul uman în care era ușor să-i pierzi, uneori definitiv, pe cei apropiați. Inflexibilii soldați (*yothea*) care nu surîdeau niciodată îi mînau din urmă; de fapt, ținutul de destinație depindea de cartierul de plecare — vai de familiile divizate în acel moment. Ei au fost copleșiți de scenele de moarte și de disperare și nu au primit în general nici cel mai mic ajutor (hrană, îngrijiri...) de la khmerii roșii în timpul lentului exod care pentru unii a durat săptămîni întregi.

Această primă deportare corespunde primei trieri a populației ex-urbane la răspîntiile de drum. Ea era rudimentară și în general declarativă: destul de inexplicabil, cel puțin într-o perspectivă a controlului polițienesc[26], khmerii roșii ordonaseră distrugerea actelor de identitate; aceasta a permis nenumăraților foști funcționari să-și făurească o nouă personalitate și, cu un pic de noroc, să supraviețuiască.[27] Era vorba de selecționarea, sub pretextul de a putea servi mai bine noul regim din capitală sau de a-l întîmpina demn pe Sihanuk, șeful nominal al statului pînă în 1976, a funcționarilor cu grad mediu sau ridicat, și în primul rînd a ofițerilor armatei. Majoritatea au fost imediat masacrați sau au pierit la scurt timp în închisori.

A stăpîni în întregime enormele fluxuri de citadini era încă în afara capacității slabului aparat al khmerilor roșii, în general evaluați în 1975 la vreo 120 000 de militanți și simpatizanți (majoritatea foarte recenți), din care jumătate erau luptători. Cei evacuați erau lăsați adesea să se oprească unde voiau, cu condiția să obțină asentimentul primarului satului. Cambodgia nu e nici prea mare, nici prea dens populată; aproape toți orășenii aveau rude apropiate la țară; mulți dintre ei au putut să li se alăture, ceea ce a îmbunătățit șansele lor de supraviețuire, cel puțin pînă cînd nu au fost din nou deportați (*vezi mai jos*). Global, lucrurile nu au stat chiar atît de rău; se întîmpla ca sătenii să taie o vacă în cinstea celor evacuați[28], să-i ajute să se instaleze. În general, pînă la căderea regimului, mărturiile dovedesc destul de des relațiile de întrajutorare, de schimb, mai mult decît de ostilitate — mai ales la început: puține distrugeri fizice și aparent nici un asasinat spontan.[29] Raporturile par să fi fost deosebit de amicale cu khmerii loeu, minoritate etnică din ținuturile mai îndepărtate.[30] Faptul că aceștia din urmă, printre care khmerii roșii și-au avut primele baze, au fost extrem de favorizați de regim, cel puțin pînă în 1977, ne permite să conchidem că tensiunile sporite apărute în alte ținuturi între nou-veniți și țărani au provenit din penuria generală, cînd o îmbucătură în plus pentru unul însemna o foame chinuitoare pentru celălalt: acest gen de situație n-a îndemnat niciodată la altruism[31]...

---

[26] E de crezut că ostilitatea dogmatică față de orice scriere nerevoluționară (cărțile erau distruse, părăsite, ca la Biblioteca Națională, sau transformate în hîrtie de țigări) învinsese atunci orice alt fel de considerație.

[27] *Cf.* Pin Yathay, *op. cit.* pp. 60–64; Haing Ngor, *op. cit.*, pp. 102–103.

[28] Mărturie a lui Channo, *Phnom Penh Post* (mai jos *PPP*), 7 aprilie 1995, p. 5.

[29] *Cf.*, de exemplu, Pin Yathay *op. cit.*, pp. 57, 94 și 209–211.

[30] Usha Welaratna, *Beyond the Killing Fields: Voices of Nine Cambodian Survivors in America*, Stanford University Press, 1993, p. 78.

[31] Discuția generală a raporturilor Vechi/Noi în Kiernan, *op. cit.*, pp. 210–215.

Afluxul citadinilor tulbura viața rurală și echilibrul resurse–consum: în fertilele cîmpuri de orez din regiunea nr. 5 (nord-vest), la cei 170 000 de locuitori originari se adăugau 210 000 de nou-veniți![32] Pe deasupra, PCK a făcut totul pentru a săpa groapa între *Pracheachon Chah* — vechiul popor, sau poporul de bază, adeseori numit „70", — fiindcă se afla în general sub controlul khmerilor roșii de la începutul războiului — și *Pracheachon Thmei* — noul popor, sau „75", sau „17 aprilie". El a stimulat „ura de clasă" a „proletarilor patrioți" împotriva „capitaliștilor-lachei ai imperialiștilor". A stabilit un drept diferențiat sau, mai exact, numai cei Vechi, o mică parte a populației, se bucurau de cîteva drepturi, la început în special acela de a cultiva o fîșie de pămînt, mai apoi de a mînca la cantina obligatoric înaintea celorlalți și ceva mai bine; incidental, uneori, acela de a participa la „alegerile" candidatului unic. *Apartheidul* era complet — în principiu nu aveau dreptul de a-și vorbi și mai ales pe acela de a se căsători — , chiar în același habitat: fiecare grup era consemnat într-un cartier al satului.[33]

Clivajele se multiplică în interiorul fiecăruia din cele două mari grupuri de populație. În sînul celor Vechi, se făcea totul pentru a-i învrăjbi pe „țăranii săraci" cu „proprietarii de pămînt", cu „țăranii bogați" și cu ex-comercianții (colectivizarea a fost în scurt timp totală). Între cei Noi, neșcolarizații au fost separați pe cît posibil de foștii funcționari ai statului și de intelectuali. Soarta acestor ultime două categorii a fost în general funestă: încetul cu încetul și coborînd din ce în ce mai jos pe scara ierarhică, ele au fost „epurate", adesea pînă la completa lor dispariție și, începînd din 1978, epurările loveau adeseori femeile și copiii.

Ruralizarea aproape totală a populației cambodgiene nu le-a fost de ajuns conducătorilor PCK: abia instalați de cîteva luni, o mare parte din cei Noi a fost obligată să se îndrepte spre noi locuri de deportare, de data aceasta fără a mai avea dreptul să aleagă: astfel, în cursul lunii septembrie 1975, mai multe sute de mii de persoane au părăsit zonele de est și sud-vest pentru nord-vest.[34] Nu sînt rare cazurile de trei, patru deportări succesive, fără să mai punem la socoteală „brigăzile de muncă", ce antrenau uneori mai multe luni la rînd tineri și adulți fără copii mici departe de satul căruia îi erau afectați. Intenția regimului era cvadruplă: să împiedice orice legătură durabilă, politic amenințătoare, între cei Noi și cei Vechi, și chiar între cei Noi[35]; să-i „proletarizeze" tot mai mult pe aceștia din urmă, împiedicîndu-i să-și ia cu ei puținele bunuri rămase[36] și să recolteze ceea ce

[32] Kiernan, *op. cit.*, p. 219.

[33] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 29.

[34] Kiernan, *op. cit.* p. 97.

[35] Pin Yathay citează astfel proiecte de fugă sau de revoltă spulberate de bruște mișcări de populație.

[36] Se ajungea uneori să nu se mai autorizeze decît un bol și o lingură drept bunuri personale; cf. Charles H. Twining, „The Economy", în Karl D. Jackson (ed.), *Cambodia 1975–1978: Rendezvous with Death*, Princeton University Press, Princeton, 1989, p. 121.

semănaseră; să stabilească un control total asupra fluxului de populație, permițînd lansarea marilor lucrări agricole și valorificarea agricolă a munților și a junglelor subpopulate de la periferia țării; și, în sfîrșit, să facă să dispară pe cît posibil „gurile inutile", încît noile evacuări (uneori pe jos, în cel mai bun caz în căruță sau în trenuri înțesute și lente pe care le puteai aștepta și o săptămînă) au fost îngrozitoare pentru niște indivizi de-acum serios malnutriți și ale căror rezerve de medicamente se epuizaseră.

Transferurile „de bunăvoie" constituiau un caz particular. Celor Noi li se propunea adesea „să se întoarcă în satele lor natale" sau să muncească într-o cooperativă mai puțin dură, mai puțin nesănătoasă, mai bine alimentată. Invariabil voluntarii (adesea numeroși) se vedeau înșelați și aruncați în locuri și mai sinistre, și mai ucigașe. Pin Yathay, el însuși o victimă, a reușit să decripteze secretul: „Era de fapt un sondaj pentru a detecta înclinațiile individualiste. [...] orășeanul dovedea că nu se debarasase de înclinațiile lui supărătoare. Demonstra astfel că el trebuia să suporte un tratament ideologic mai sever într-un sat în care condițiile de viață erau dificile și aspre. Ducîndu-ne de bunăvoie, ne denunțam pe noi înșine. Prin acest mijloc infailibil, khmerii roșii depistau deportații instabili, pe cei nemulțumiți de soarta lor."[37]

Timpul epurărilor și al marilor masacre (1976–1979)

Totul se petrece ca și cum nebunia clasificatoare și eliminatorie impusă societății s-ar fi extins treptat pînă la vîrfurile puterii. Am văzut că „provietnamezii" autentici și Hou Youn fuseseră eliminați foarte repede; diplomații „guvernului regalist", care nu erau toți comuniști, au fost rechemați în 1975 și toți, în afară de doi, au fost executați.[38] Dar, într-un PCK care pare să nu fi funcționat niciodată legal, suspiciunile de trădare erau alimentate de destul de larga autonomie de început a diferitelor zone (astfel armata n-a fost unificată decît *după* 17 aprilie), apoi de eșecurile manifeste ale economiei și, în sfîrșit, începînd din 1978, de ușoarele contraofensive vietnameze la frontieră.

După arestarea, în septembrie 1976, a lui Keo Meas, nr. 6 în ierarhia PCK-ului, aceasta s-a trezit parcă devorată din interior, într-un ritm mereu mai accelerat. Nu au existat procese, nici măcar acuzații clare, dar toți arestații au fost asasinați, după îngrozitoare torturi; numai „confesiunile" lor ne pot face să întrevedem de ce puteau fi acuzați, dar divergențele față de linia lui Pol Pot nu sînt niciodată clare; era vorba de a fi „zdrobiți" toți cei a căror strălucită personalitate, independență de spirit sau o asociere în trecut cu PCV (chiar cu „banda chineză a celor Patru", de care fusese acuzat Hu Nim) puteau într-o zi să amenințe preeminența lui Pol Pot.[39] Paranoia pare să caricaturizeze cele mai rele excese staliniste. Astfel, în timpul sesiunii de studii a cadrelor partidului comu-

---

[37] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 120.
[38] După Julio Jeldres, consilier al lui Sihanuk, în *PPP*, 20 septembrie 1996.
[39] Chandler (1993), *op. cit.*, pp. 205–209.

nist, exact la începutul epurării, „Centrul" evocă, în concluzie, „lupta feroce, nemiloasă, lupta de moarte, împotriva dușmanului de clasă [...], în special din rîndurile noastre"[40]; ziarul cu apariție lunară al partidului, *Tung Padevat (Drapele revoluționare)*, scria în iulie 1978: „Există dușmani pretutindeni în rîndurile noastre, la centru, în statul-major, în zone, în satele de bază."[41] Și totuși, la această dată, cinci din cei treisprezece înalți responsabili din octombrie 1975 fuseseră executați, precum și majoritatea secretarilor din diferitele regiuni.[42] Doi din cei șapte membri ai noii direcții din 1978 sînt lichidați înainte de ianuarie 1979, printre care viceprim-ministrul Vorn Vet, pe care Pol Pot l-ar fi bătut în persoană, gata să-i rupă un picior.[43] Epurarea se autoîntreține: sînt de ajuns trei denunțuri despre cineva că e „agent CIA" pentru ca să fie arestat — de unde înverșunarea celor care se ocupă cu interogatoriile de a-i obliga pe „peștii cei mari" să redacteze confesiuni peste confesiuni (șapte succesiv pentru Hu Nim), oricare ar fi mijloacele întrebuințate[44]... Comploturile imaginare se extind fără încetare, „rețelele" se întretaie. Ura furioasă împotriva vietnamezilor îi face să-și piardă orice simț al realității: un doctor se acuză că a fost membru în „CIA vietnameză"; el ar fi fost recrutat la Hanoi în 1956 de către un agent american deghizat în turist.[45] Lichidările coboară atunci pînă la nivelul cooperativelor: nu se estimează oare că, într-un singur district, 40 000 din cei 70 000 de locuitori ar fi „trădători colaborînd cu CIA"[46]?

Și totuși numai în zona din est recucerirea puterii a căpătat alură propriu-zis genocidară. Vietnamul ostil era aproape, iar șeful militar și politic, Sao Phim, își construise o solidă bază locală de putere: fenomen unic, o rebeliune a cadrelor locale împotriva Centrului a degenerat într-un scurt război civil, în mai–iunie 1978. Din aprilie, 409 cadre ale statului fuseseră întemnițate la Tuol Sleng: în iunie, văzîndu-se pierdut, Sao Phim s-a sinucis; soția și copiii săi au fost masacrați în timp ce săvîrșeau riturile funerare; cîteva rămășițe ale forțelor armate din zonă au încercat să se răzvrătească, apoi au trecut în Vietnam, unde au constituit embrionul Frontului Unit al Salvării Naționale care va însoți armata de la Hanoi la Phnom Penh. Deși Centrul era triumfător, i-a condamnat la moarte pe acei „vietnamezi în trupuri khmere", cum au fost numiți locuitorii din est. Din mai pînă în decembrie 1978, între 100 000 și 250 000 de persoane (din 1,7 milioane de locuitori) au fost masacrate — începînd cu tinerii și militanții —, dintre care, de exemplu, toate cele 120 de familii din satul Sao Phim (700 de oameni); într-un alt sat, din cincisprezece familii au mai scăpat șapte persoane; douăsprezece familii

[40] Kiernan, *op. cit.*, p. 333.

[41] Chandler (1991), *op. cit.*, p. 298.

[42] Pot fi asimilate cu departamentele noastre; fiecare zonă comportă un număr de asemenea departamente.

[43] Y Phandara, *Retour à Phnom Penh: le Cambodge du génocide à la colonisation*, A. M. Métailié, Paris, 1982, p. 208.

[44] Chandler (1993), *op. cit.*, p. 207.

[45] *Ibid.*, p. 209; Chandler (1991), *op. cit.*, p. 295.

[46] Kiernan, *op. cit.*, p. 418.

au dispărut cu desăvîrşire.[47] Începînd din iulie, supravieţuitorii au fost deportaţi cu camionul, cu trenul, cu vapoarele spre alte zone unde erau destinaţi progresiv exterminării (fuseseră deja asasinaţi cu miile în cursul transportului): astfel, erau îmbrăcaţi în haine *albastre* (comandate în China prin cargouri speciale), în timp ce „uniforma" sub Pol Pot trebuia să fie neagră. Şi treptat, fără zgomot, în general departe de ochii celorlalţi săteni, „albaştrii" au dispărut; într-o cooperativă din nord-vest doar o sută din trei mii erau încă în viaţă la sosirea armatei vietnameze.[48] Aceste atrocităţi marchează o triplă cotitură, în ajunul prăbuşirii regimului: femeile, copiii, bătrînii sînt masacraţi alături de bărbaţii adulţi; cei Vechi sînt ucişi alături de cei Noi; în sfîrşit, depăşiţi de sarcina lor, khmerii roşii impun uneori populaţiei, inclusiv celor din „75", să-i ajute. „Revoluţia" devenea cu adevărat o nebunie şi ameninţa acum să înghită pînă la ultimul cambodgian.

Că puterea khmeră roşie a împins o mare parte din cambodgieni la disperare o dovedeşte fuga lor spre ţările străine: fără să-i mai punem la socoteală pe cei sosiţi în aprilie 1975, în Thailanda se aflau, în noiembrie 1976[49], 23 000 de refugiaţi. În octombrie 1977, în jur de 60 000 de cambodgieni se aflau în Vietnam.[50] Şi totuşi extrema primejdie pe care o implica fuga, întotdeauna pedepsită cu moartea în caz de captură şi plătită cu preţul zilelor, chiar a săptămînilor de rătăciri prin jungla ostilă[51] — pe un fond de epuizare generală —, îi făcea pe mulţi să dea înapoi. Dintre cei ce au plecat, numai o slabă fracţiune (patru din cei doisprezece din grupul lui Pin Yathay, care se pregătise totuşi minuţios) au ajuns la ţintă.

După douăzeci de luni de conflict frontalier sporadic, mai întîi secret, apoi deschis din ianuarie 1978, sosirea vietnamezilor, în ianuarie 1979, a fost resimţită de majoritatea cambodgienilor ca o „eliberare" (denumirea oficială pînă în ziua de astăzi); este emblematic faptul că numeroşi săteni din Samlaut („eroii" revoltei din 1976), ca şi mulţi alţii au masacrat cadrele khmere roşii care nu reuşiseră să fugă la timp.[52] Aceştia din urmă avuseseră răgazul necesar să săvîrşească ultimele atrocităţi: în numeroase închisori[53], printre care şi Tuol Sleng, n-au mai rămas persoane de eliberat. Că mulţi au fost după aceea dezamăgiţi, că intenţiile guvernului de la Hanoi nu erau cu prioritate umanitare — asta nu schimbă în nici un fel un fapt contestat în epocă: dat fiind drumul pe care o luase regimul khmer roşu, îndeosebi în anul 1978, un număr incalculabil de indivizi au fost salvaţi de la moarte de blindatele vietnameze. Ţara a putut, încetul cu încetul, să reînvie, cetă-

---

[47] Kiernan, „Wild Chickens, Farm Chickens and Cormorants: Kampuchea's Eastern Zone under Pol Pot", în Chandler şi Kiernan, *op. cit*, pp. 191–197.

[48] Chandler (1991), pp. 296–297; Kiernan, *op. cit.*, pp. 392–411.

[49] Kiernan, *op. cit.*, p. 144.

[50] Conform mai multor mărturii (în special Chandler, 1991, *op. cit.*, p. 276), unii dintre ei au fost trimişi înapoi în Cambodgia — uneori schimbaţi pe vite … —, şi se pare că la moarte, *chiar după ce luptele începuseră.*

[51] *Cf.*, de exemplu, Pin Yathay, *op. cit.*, pp. 347–402.

[52] Y Phandara, *op. cit.*, p. 228.

[53] Henri Locard, *Le Goulag khmer rouge*, notă a Universităţii Lyon-2, 1995, p. 17.

țenii să-și recapete progresiv libertatea de a se deplasa, de a-și cultiva cîmpurile, de a crede, de a învăța, de a iubi...

Variații pe tema unui martirologiu

Oroarea nu are nevoie să fie cifrată pentru a fi stabilită. Ceea ce am spus și ceea ce vom fi constrînși să mai spunem ajunge pentru a califica regimul din PCK. Totuși a cuantifica înseamnă a înțelege: cu toate că *nici o* categorie de populație n-a fost ferită, care dintre ele a fost mai vizată? Unde și cînd s-a întîmplat? Cum să situăm tragedia Cambodgiei printre cele aparținînd acestui secol și în interiorul propriei sale istorii? Încrucișarea diferitelor metode (demografie, microstudii cantitative, relatări, evaluări venite din partea celor care au fost implicați) permite apropierea de adevăr, pentru că altfel fiecare luată în parte nu este satisfăcătoare.

Două milioane de morți?

Pentru a începe prin inevitabila nevoie de evaluare globală, se cuvine să admitem că „evantaiul" este larg, mult prea larg — ceea ce poate da, chiar de la început, o idee despre amploarea evenimentului: cu cît masacrul este mai considerabil și mai greu de înțeles, cu atît calculul e mai dificil. De altfel, prea mulți oameni sînt interesați să încurce pistele în direcții contrare, khmerii roșii pentru a-și nega responsabilitatea, vietnamezii și aliații lor cambodgieni pentru a se justifica. Pol Pot, în ultimul său interviu din decembrie 1979, a dat asigurări că „numai cîteva mii de cambodgieni au murit probabil ca urmare a unor greșeli de aplicare a politicii noastre care viza să aducă belșug poporului"[54]. Khieu Samphan, într-o broșură oficială din 1987, preciza lucrurile: 3 000 de victime ca urmare a „erorilor"; 11 000 de execuții ale „agenților vietnamezi"; 30 000 de asasinate săvîrșite de „agenți vietnamezi infiltrați" (*sic*). Documentul precizează totuși că ocupantul vietnamez, în 1979–1980, ar fi ucis „în jur de 1 500 000" de persoane; ultima cifră fiind fantastic de exagerată, trebuie luată, fără îndoială, ca o mărturisire involuntară a mortalității din perioada care începe în 1975, de pus mai ales pe seama khmerilor roșii.[55] „Deturnarea cadavrelor" este încă și mai flagrantă cînd se pune problema evaluării morților *dinainte* de 17 aprilie, din timpul războiului civil: Pol Pot cita, în iunie 1975, cifra, fără îndoială exagerată, de 600 000; în 1978, ea trecuse de „1,4 milioane".[56] În privința victimelor provocate de khmerii roșii, ex-președintele Lon Nol a preferat să vorbească de 2 500 000, iar fostul secretar general al Partidului Popular Revoluționar din Kampuchia (PPRK), ajuns la putere în 1979, Pen Sovan, formula cifra preluată de RPK și de propaganda vietnameză: 3 100 000.

---

[54] Chandler (1993), *op. cit.*, p. 265.
[55] *Ibid.*, p. 322.
[56] Locard (1995), nota citată, pp. 8–9.

Primele două studii cantitative considerate serioase — deși își recunosc incertitudinile — le aparțin, fără îndoială, lui Ben Kiernan, care ajunge la cifra de 1 500 000 de morți[57], și lui Michael Vickery, care avansează o cifră mai puțin importantă, cam jumătate din cifra lui Ben Kiernan, dar bizuindu-se pe un număr de locuitori clar subevaluat). Stephen Heder reia evaluarea lui Kiernan, repartizînd jumătate pe seama celor Vechi și a celor Noi (lucru greu de acceptat) și jumătate pe seama foametei și a asasinatelor.[58] David Chandler, specialist necontestat, care n-a procedat însă la o evaluare analitică, vorbește de o cifră între 800 000 și 1 000 000 de persoane ca despre una minimală.[59] Un studiu al CIA, întemeiat pe date aproximative, estimează deficitul demografic total (inclusiv scăderea natalității provocate de dificultăți) la 3 800 000 de persoane între 1970 și 1979 (pierderile de război din 1970–1975 sînt deci incluse), pentru o populație în jur de 5 200 000 locuitori în 1979.[60] Bazîndu-se pe comparația între orezăriile cultivate înainte de 1970 și cele din 1983, o evaluare ajunge la 1 200 000 de victime.[61] Marek Sliwinski, într-un recent și novator studiu pe baze demografice (vulnerabil din pricina absenței oricărui recensămînt între sfîrșitul anilor '60 și 1993), invocă o cifră de peste două milioane de morți, adică de 26% din populația totală (mortalitatea naturală, evaluată la 7%, nefiind inclusă). El este singurul care a încercat să precizeze supramortalitatea anilor 1975–1979 în funcție de sex și vîrstă: 33,9% bărbați, 15,7% femei; o asemenea diferență pledează pentru ideea că ea este cauzată în cea mai mare parte de asasinate; mortalitatea a fost terifiantă la toate vîrstele, dar mai ales la tinerii adulți (34% bărbați între douăzeci și treizeci de ani, 40% între treizeci și patruzeci de ani) și la cei de peste șaizeci de ani de ambele sexe (54%). Ca și în timpul marilor perioade de foamete sau epidemii din vechiul regim, natalitatea se prăbușește: 3% în 1970, 1,1% în 1978.[62] Sigur este că nici o țară nu mai fusese atinsă într-o asemenea măsură din 1945. În 1990, numărul locuitorilor din 1970 încă nu fusese recuperat, iar structura populației este foarte dezechilibrată: 1,3 femei la un bărbat. La adulții anului 1989, un procent de 38% văduve pentru 10% văduvi.[63] 64% din populația adultă sînt femei, iar 35% din capii de familie sînt mame; ordinul de mărime este același și pentru cei 150 000 de refugiați cambodgieni din Statele Unite.[64]

---

[57] El se bazează mai ales pe extrapolarea unui număr important de microstudii, în sectoare diferite ale populației: 25% pierderi în familiile refugiaților; 35%, 41% și 53% pierderi în Kampuchia Democrată, în trei sate; 42% într-un cartier din Phnom Penh (din care numai un sfert morți de foame și boli); 36% într-un grup de 350 de locuitori din zona de est, aproape toți asasinați.

[58] Kiernan, *op. cit.*, pp. 456–460.

[59] Chandler (1993), *op. cit.*, p. 261.

[60] Craig Etcheson, *The Rise and Demise of Democratic Kampuchea*, Westview, Boulder, 1984, p. 148.

[61] Leo Mong Hai, președinte al Institutului khmer pentru democrație, convorbire personală (decembrie 1996).

[62] Sliwinski, *op. cit.*, pp. 49–67.

[63] *Ibid.*, p. 52.

[64] Welaratna, *op. cit.*, pp. XIX și 2.

Un asemenea nivel de pierderi — aproape sigur egal cu cel puțin un locuitor la șapte și mai probabil chiar unul la patru sau cinci — ne permite deja să eliminăm o opinie mult circulată[65]: violența khmerilor roșii, oricît de inacceptabilă, ar fi fost în mare măsură *reactivă* — reacția unui popor înnebunit de durere și turbare — față de „păcatul originar" al bombardamentelor americane. Se va remarca mai întîi că și alte popoare au fost bombardate (britanicii, germanii, japonezii, vietnamezii...) și n-au fost contaminate de un asemenea prurit extremist (uneori chiar dimpotrivă). Dar, mai ales, ravagiile războiului, oricît de dramatice ar fi fost, nu sînt în nici un fel comparabile cu ceea ce a provocat PCK *în timp de pace*, chiar dacă excludem ultimul an de război și conflictul frontalier cu Vietnamul. Însuși Pol Pot, care nu avea un interes să minimalizeze, evalua (fără să justifice cifra), s-a spus, victimele la 600 000 — cifră preluată ca atare, oricît ne-ar mira, de mulți specialiști; Chandler, cu aceeași ușurință, avansează cifra de „o jumătate de milion" de victime; cît despre bombardamentele americane, el citează, sprijinindu-se pe diverse studii, „între 30 000 și 250 000 de victime"[66]. Sliwinski ajunge la 240 000 de victime în medie, la care trebuie adăugați în jur de 70 000 de civili vietnamezi, în majoritatea lor victime ale pogromurilor din 1970; el reduce în special numărul victimelor provocate de bombardament la vreo patruzeci de mii (din care un sfert sînt cambodgieni), făcînd observația că provinciile cele mai bombardate erau în general foarte puțin populate și nu cuprindeau în 1970 decît în jur de un milion de locuitori, dintre care mulți au fugit spre orașe; dimpotrivă, „asasinatele" din perioada de război, în cea mai mare parte datorate khmerilor roșii, ar fi atins cifra de aproximativ 75 000.[67] Că războiul a slăbit rezistența societății, că a distrus sau demoralizat o parte a elitelor, crescînd fantastic puterea khmerilor roșii prin opțiunile strategice ale guvernului de la Hanoi și prin fatuitatea iresponsabilă a lui Sihanuk, e adevărat: autorii și complicii loviturii de stat din martie 1970 au deci multe să-și reproșeze. Ceea ce nu atenuează însă cu nimic responsabilitatea PCK după 1975; violențele nu aveau în această perioadă nimic spontan, după cum s-a remarcat.

Trebuie să ne întrebăm și asupra *modalităților* acestor crime în masă. Cîteva studii cantitative serioase, în ciuda contradicțiilor pe care le conțin, ne lasă să întrevedem aceste modalități. Ruralizarea forțată a orășenilor (deportări, epuizări din pricina muncii forțate...) a făcut probabil în jur de 400 000 de victime sau chiar mai puțin. Execuțiile sînt datele cele mai incerte, valoarea medie mergînd pînă la 500 000; dar Henri Locard, judecînd prin extrapolare, atribuie numai închisorilor — ceea ce lasă deoparte execuțiile „pe loc", și ele numeroase — între 400 000 și 600 000 de victime cel puțin[68]; Sliwinski avansează un total de un mi-

---

[65] Idee susținută de lucrarea, de altfel foarte bogată, apariția ei marcînd o dată importantă, a lui William *Shawcross, Sideshow: Nixon, Kissinger and the Destruction of Cambodia*, Deutsch, Londra, 1979 (trad. franc., *Une tragédie sans importance*, Balland, Paris, 1979); cf. și Kiernan, *op. cit.*, pp. 20 și 24.

[66] Chandler (1993), *op.cit.*, pp.13 și 163.

[67] Sliwinski, op. cit., pp. 42–48.

[68] Locard (1995), p. 10.

lion de asasinate. Bolile și foametea au fost cele mai ucigașe, provocînd probabil în jur de 700 000 de morți[69]; Sliwinski stabilește cifra de 900 000, incluzînd efectele directe ale ruralizării.[70]

Ținte și suspecți

Dacă este dificil să extragem date globale plecînd de la studii locale, e și din pricină că oroarea a fost repartizată cum nu se poate mai inegal. Evident, cei numiți „70" au avut de suferit mai puțin decît cei numiți „75", îndeosebi din pricina foamei, chiar dacă trebuie să ne ferim de iluzia optică venind din faptul că cei Noi au furnizat aproape în întregime mărturiile publicate. Mortalitatea este foarte ridicată printre ex-orășeni: nu mai exista nici o familie intactă. Și este vorba de jumătate din populația totală. Astfel, din două sute de familii instalate într-un sat din zona de nord, cincizeci de mii mai supraviețuiesc în ianuarie 1979 și numai una singură nu și-a pierdut „decît" bunicii.[71] Dar anumite categorii mai restrînse au fost mult mai exterminate. Am remarcat deja vînătoarea foștilor funcționari ai administrației Lon Nol, mai ales a militarilor; epurări succesive au lovit mereu mai adînc în ierarhie.[72] Aparent numai lucrătorii de la Căile Ferate au fost menținuți, fiind de neînlocuit — dar cutare șef de gară crede că este mai oportun să-și declare o funcție cît mai subalternă.[73] Călugării, clasa tradițională a acestei țări budiste, reprezentau o inacceptabilă forță concurentă: cei care nu s-au lepădat de rasă au fost sistematic eliminați. Astfel, din 28 de călugări evacuați într-un sat din provincia Kandal, numai unul mai supraviețuia în 1979.[74] La scară națională, se pare că dintre ei au căzut între 60 000 și 100 000.[75] Aproape toți fotografii de presă au dispărut.[76] Soarta „intelectualilor"[77] a fost mai diversificată. Ei au fost vînați uneori ca atare. Dar, cel mai adesea, se pare, renunțarea la orice pretenție de expertiză și la atributele simbolice (cărți și chiar ochelari) era de ajuns ca să-i salveze.

Cei Vechi erau mai bine tratați, mai ales în plan alimentar: în anumite limite, ei puteau consuma fructe, zahăr, puțină carne; rațiile lor erau mai importante și, lux aproape neobișnuit sub Pol Pot, aveau dreptul la un orez „tare" în locul acelei universale supe de orez limpede, sinonimul foametei pentru atîția dintre concetățenii lor. Militarii khmeri roșii au fost cei dintîi care s-au înfruptat, în ciuda pre-

---

[69] Etcheson, *op. cit.*, p. 148.

[70] După Sliwinski, *op. cit.*, p. 82.

[71] Munthit, *PPP*, 7 aprilie 1995, p. 6.

[72] *Cf.*, de exemplu, Kenneth M. Quinn, „The Pattern and Scope of Violence", în Karl D. Jackson (ed.), *Cambodia 1975–1978: Rendezvous with Death*, Princeton University Press, Princeton, 1989, p. 190.

[73] Discuție personală, decembrie 1996.

[74] *PPP*, 7 aprilie 1995, p. 7.

[75] David Hawk, „The Photographic Record", în Jackson, *op. cit.*, p. 212.

[76] *PPP*, 7 aprilie 1995, p. 6.

[77] Era de ajuns să fi urmat învățămîntul secundar, uneori chiar numai să fi fost corect alfabetizat, pentru a face parte dintre intelectuali.

tenţiilor lor de frugalitate. Cei numiţi „70" aveau uneori acces la dispensare şi la medicamente adevărate, fabricate în China. Dar avantajele nu erau decît relative: sătenii, fireşte nedeportaţi, erau adesea constrînşi la diverse corvezi departe de casă, orarele lor de muncă erau extenuante. Pătura subţire a clasei muncitoare, trăind într-o atmosferă de campanie militară care pusese stăpînire pe Phnom Penh, a fost şi ea supusă unei severe discipline. Mai mult, ţăranii săraci, presupuşi mai loiali, i-au înlocuit pe muncitorii de dinainte de 1975.[78]

În 1978, anumite semne au lăsat să se întrevadă abolirea progresivă a barierei între cei Noi şi cei Vechi; unii dintre cei dintîi au ajuns chiar la responsabilităţi locale. Interpretare pozitivă: cei care supravieţuiseră puteau fi consideraţi de-acum adaptaţi la exigenţele regimului. Interpretări mai sinistre: ar fi fost vorba de întărirea unităţii naţionale în faţa conflictului cu Vietnamul, aşa cum o realizase Stalin în 1941 în faţa Germaniei; şi, în contextul generalizării epurărilor, devenise necesară ocuparea multor locuri vacante din aparatul de stat. Oricum ar fi, agravarea generală a represiunii din ultimul an al regimului ne face să ne gîndim la o nivelare de jos în sus; acum se poate data, fără îndoială, basculararea unei mari părţi dintre cei numiţi „70" într-o opoziţie tăcută faţă de khmerii roşii.

Soarta celor vreo douăzeci de minorităţi etnice care reprezentau în 1970 15% din populaţia ţării n-a fost omogenă. O distincţie iniţială ar trebui făcută între minorităţile esenţial *urbane* (chinezi, vietnamezi) şi cele *rurale* (populaţia cham musulmană din regiunile lacustre şi fluviale, khmerii loeu — termen generic cuprinzînd grupări diferite, risipite — din munţi şi din junglă). Primii nu par să fi fost reprimaţi ca atare, pînă în 1977 în orice caz. Fireşte, în jur de 150 000 de rezidenţii vietnamezi au fost repatriaţi[79], pe bază de voluntariat, între mai şi sfîrşitul lui septembrie 1975, ceea ce a redus comunitatea la cîteva zeci de mii de persoane, în special rude ale khmerilor. Dar dorinţa de a scăpa de tutela khmeră roşie părea atunci suficient de ispititoare pentru ca numeroşi khmeri să se dea drept vietnamezi — ceea ce nu părea pe atunci atît de periculos. De altfel, în zonele de deportare nu se observă discriminări între minorităţile urbane şi alţi ex-orăşeni; încercările la care erau supuşi cimentează chiar o nouă legătură: „Cambodgienii din oraşe, chinezii şi vietnamezii erau adunaţi, claie peste grămadă, sub inflamanta denumire de «poporul nou». Eram cu toţii fraţi. Uitasem rivalităţile naţionaliste şi vechile ranchiune [...]. Cambodgienii erau probabil cei mai deprimaţi de faptele propriilor compatrioţi şi ale călăilor lor: khmerii roşii [...]. Eram revoltaţi că torţionarii noştri erau de aceeaşi naţionalitate cu noi."[80]

Cum se explică atunci că o proporţie destul de mare din aceste minorităţi nu a supravieţuit regimului khmer roşu? Se avansează o mortalitate de 50% pentru cei 400 000 de chinezi[81] şi una mai mare pentru vietnamezii rămaşi după 1975; Sliwinski reţine cifra de 37,5% pentru vietnamezi şi de 38,4% pentru chinezi.[82]

---

[78] Charles H. Twining, „The Economy", în Jackson, *op. cit.*, p. 134.

[79] De două ori mai puţin decît în 1970, sub Lon Nol...

[80] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 169.

[81] Kiernan, *op. cit.*, p. 259, citînd ancheta amănunţită a lui Stephen Heder.

[82] Marek Sliwinski, *op. cit.*, p. 77.

Răspunsul vine din comparaţia cu alte grupe de victime; după Sliwinski, 82,6% din ofiţerii armatei republicane, 51,5% din absolvenţii de facultăţi şi, mai ales, 41,9% din rezidenţii oraşului Phnom Penh au dispărut.[83] Ultima cifră este foarte apropiată de cea obţinută pentru minorităţi: acestea au fost persecutate în calitate de „ultracitadini" (în 1962, Phnom Penh număra 18% chinezi, 14% vietnamezi)[84] şi, în al doilea rînd, „ultramercantili" — mulţi dintre ei nu au ştiut să-şi disimuleze la timp fosta poziţie socială. Bogăţia lor, adesea superioară celei a khmerilor, era în acelaşi timp o binefacere (ceea ce putuseră lua cu ei permitea supravieţuirea datorită pieţei negre)[85] şi o ameninţare, căci ea sărea în ochi noilor stăpîni. Dar, comunişti consecvenţi, aceştia din urmă privilegiau lupta de clasă (sau ceea ce înţelegeau prin ea) faţă de lupta de rasă sau între popoare.

Ceea ce nu înseamnă că khmerii roşii nu uzau şi nu abuzau de naţionalism şi xenofobie. În 1978, Pol Pot declara că statul cambodgian construia socialismul fără nici un model, iar discursul lui de la Beijing, în care-l omagia pe Mao Tzedun (1977), nu a mai fost retransmis la Phnom Penh. Ura împotriva Vietnamului, „hoţul" care le furase în secolul al XVIII-lea Kampuchia Krom (înglobată în Cochinchina), a devenit încetul cu încetul o temă centrală a propagandei — şi rămîne practic unica raţiune de a fi susţinută de khmerii roşii de astăzi. De la jumătatea anului 1976, vietnamezii rămaşi în Cambodgia au fost prinşi în cursă şi li s-a interzis plecarea din ţară. La nivel local au avut loc cîteva măceluri. Ele se înmulţesc (reamintim, faţă de o populaţie mult redusă) în urma unei directive de la Centru, pe 1 aprilie 1977, care ordona arestarea şi predarea către forţele de securitate centrale a tuturor vietnamezilor şi, pentru ca măsura să fie completă, a prietenilor lor şi a khmerilor vietnamofoni. În provincia Kratie, situată la graniţa cu Vietnamul, cu care începuseră deja ostilităţile, orice strămoş vietnamez aducea condamnarea, autorităţile calificîndu-i pe aceşti *yuoni* drept „duşmani istorici".[86] În această atmosferă, a-i acuza pe locuitorii zonei de est în ansamblu, în 1978, că sînt „vietnamezi în trupuri khmere" însemna a-i trimite la moarte.

Grupul de catolici cambodgieni a fost, după părerea lui Sliwinski, grupul etnic sau religios cel mai lovit: 48,6% din ei au dispărut[87]: la frecventa lor citadinitate se adăuga o origine adesea vietnameză şi o asociaţie cu „imperialismul colonial". Cădea cum nu se poate mai bine... Catedrala din Phnom Penh a fost singurul edificiu ras pînă la temelie. Minorităţilor etnice li se nega personalitatea proprie. Conform unui decret, „în Kampuchia nu există decît o singură naţie şi o singură limbă, limba khmeră. De acum încolo, nu mai există nici o altfel de naţionalitate în Kampuchia."[88] „Muntenii" (khmerii loeu), mici grupări de vînători din păduri,

---

[83] *Ibid.*, p. 76.

[84] François Ponchaud, „Social Change in the Vortex of Revolution", în Jackson, *op. cit.*, p. 153.

[85] Dar Pin Yathay îi evocă pe acei chinezi morţi de foame din pricină că nu-şi schimbaseră lingourile de aur pe cîteva cutii de orez... (*Op. cit.*, p. 231).

[86] Kiernan, *op. cit.*, pp. 297–298.

[87] Sliwinski, *op. cit.*, p. 76.

[88] Citat în Elizabeth Becker, *Les Larmes du Cambodge — l'histoire d'un auto-génocide*, Presses de la Cité, Paris, 1986, p. 242.

au fost mai întîi favorizați: PCK își construise aici primele baze și recrutase o mare parte din trupele sale. Dar începînd de la sfîrșitul anului 1976, pentru a-și satisface obsesia producției de orez, satele din munți au fost distruse, iar locuitorii obligați să se instaleze în văi, ceea ce le-a tulburat total sistemul de viață și a constituit pentru ei o dramă.[89] În februarie 1977, gărzile Jarai ale lui Pol Pot au fost arestate și lichidate.

În privința populației Cham, principala minoritate autohtonă, care număra 250 000 de locuitori în 1970, agricultori, dar mai ales pescari, aceasta a cunoscut o soartă mai cumplită din pricina religiei ei musulmane. Reputați ca excelenți războinici, ei au fost curtați de khmerii roșii la începutul „războiului lor de eliberare"; făceau în general parte dintre cei Vechi, cu toate că li se reproșa că fuseseră prea angajați în activități comerciale (aprovizionau cu pește o mare parte din Cambodgia). Dar, începînd din 1974, Pol Pot a ordonat în secret dispersarea satelor lor compacte, ceea ce s-a realizat progresiv. În anul 1976, toate cadrele regimului de origine cham au fost alungate din posturile lor. Din 1975, conform unui text khmer roșu, membrii populației cham „sînt obligați să-și schimbe numele cu unele asemănătoare cu cele ale khmerilor. Mentalitatea cham este abolită. Cei care nu se vor supune acestor ordine vor suporta consecințele."[90] În zona de nord-vest erai ucis dacă vorbeai limba cham. Femeilor li s-a interzis să poarte sarongul (fusta malaieziană) și părul lung.

Dar tentativa de eradicare a islamului a provocat cele mai mari drame. Începînd cu anul 1973, în zonele eliberate, moscheile au fost distruse și rugăciunea interzisă. Din mai 1975, aceste măsuri s-au generalizat. Au fost adunate cărțile Coranului pentru a fi arse, moscheile au fost reconvertite sau rase din temelii. În iunie, treisprezece demnitari musulmani au fost executați, unii pentru că preferaseră rugăciunea unui miting politic, alții pentru că reclamaseră dreptul la căsătoria religioasă. Erau obligați adesea să aleagă între o crescătorie de porci sau consumarea cărnii de porc și moarte — în batjocură, pentru că, dacă de ani întregi carnea dispăruse total de pe meleagurile cambodgienilor, populației cham i se oferea carne de porc de două ori pe lună (unii se forțau să vomeze mîncarea ingurgitată). Călugării, vizați în mod deosebit, au fost exterminați: dintr-o mie de *Haji*[91], doar treizeci au supraviețuit. Spre deosebire de alți cambodgieni, populația cham se revolta adesea, ceea ce provoca numeroase masacre în rîndurile ei.[92] De la ju-mătatea anului 1978, khmerii roșii s-au apucat să extermine sistematic numeroase comunități cham, inclusiv femei și copii — chiar dacă acceptaseră să mănînce carne de porc.[93] Ben Kiernan avansa în privința lor o mortalitate globală de 50%, Sliwinski 40,6%.[94]

---

[89] *Cf.* mărturia lui Niseth, evacuat într-un sat pnong, în Welaratna, *op. cit.*, p. 180.

[90] Becker, *op. cit.* p. 249.

[91] Cei care au săvîrșit un pelerinaj la Mecca.

[92] Fără o adnotație contrară, aceste informații privind populația cham au fost extrase din studiul amănunțit al lui Kiernan, *op. cit.*, pp. 252–288.

[93] Kiernan, *op. cit.*, pp. 428–431.

[94] Sliwinski, *op. cit.*, p. 76.

Variații în spațiu și timp

Mortalitatea a cunoscut și ea importante variații locale. În funcție de proveniența victimelor: după Sliwinski, 58,1% din locuitorii orașului Phnom Penh mai erau încă în viață în 1979 (ceea ce reprezintă în jur de un milion de morți, jumătate din total), 71,2% dintre locuitorii din Kompong Cham (altă provincie populată), 90,5% din cei de la Oddar Mean Chhey, pe cînd în nordul aproape pustiu supramortalitatea cauzată de regim scade la 2,6%.[95] În mod previzibil, zonele cucerite tîrziu, cele mai dens populate și mai aproape de capitală (evacuarea orașelor de provincie a fost aparent mai puțin dramatică), aveau să sufere cel mai mult. Dar supraviețuirea depindea mai ales de zona în care te aflai (voluntar sau deportat) în timpul Kampuchiei Democrate. A fi trimis într-o zonă forestieră sau muntoasă, într-o regiune industrială de cultură a iutei (pentru că nu mai exista nici un fel de circulație interregională a alimentelor) echivala cu o condamnare la moarte[96]: oricare ar fi fost scopul, insensibilitatea nivelatoare a regimului impunea *grosso modo* aceleași norme de producție, în general fără să furnizeze nici un fel de mijloace. Cînd se începea prin defrișarea și construirea unei cabane mizere, urmate de truda epuizantă, cu rații de înfometare, și cînd, pe deasupra, dizenteria și paludismul începeau să lovească organismele slăbite, ravagiile erau terifiante: Pin Yathay evaluează mortalitatea unui lagăr forestier, la sfîrșitul anului 1975, la o treime din numărul deportaților numai în patru luni[97]; în satul de defrișare Don Ey, foametea era generalizată, nu mai existau nașteri, iar moartea lovise în proporție de 80%[98]. Dimpotrivă, a ajunge într-o regiune agricolă prosperă era o șansă de supraviețuire, mai ales dacă o supraîncărcare de populație Nouă, fie ea cît de mică, nu venea să tulbure exagerat echilibrul local. Pe de altă parte, aici erai mai bine controlat și mai expus epurărilor: în sens invers, o a doua „alegere" bună putea fi cea a zonelor mai depărtate, cu cadre mai tolerante, cu rezidenți khmeri loeu mai binevoitori, după cum s-a văzut; acolo, boala era principalul pericol.

La nivelul încă și mai redus al satului, comportamentul cadrelor locale era cu atît mai decisiv cu cît condiționa, într-o largă măsură, raporturile cu cei Vechi. Slăbiciunea și mediocritatea aparatului birocratic khmer roșu lăsa într-adevăr o largă autonomie direcțiilor locale și la bine, și la rău.[99] Existau brute sadice (destul de des femei tinere)[100], arivişti sau incapabili dornici să se afirme intensificînd represiunea și mărind normele de muncă. Două tipuri de cadre ameliorau, dim-

---

[95] *Ibid.*, p. 57.

[96] *Cf.* Michael Vickery, „Democratic Kampuchea: Themes and Variations", în Chandler și Kiernan, *op. cit.*, pp. 99–135.

[97] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 206.

[98] *Ibid.*, pp. 251–252.

[99] Cu atît mai mult cu cît, spre deosebire de șefii comuniști din alte țări, cei din Cambodgia par să se deplaseze foarte puțin, poate dintr-o paranoia împinsă la extrem. Nici o mărturie nu menționează vreo călătorie, nici măcar din auzite.

[100] *Cf.*, de exemplu, Heng și Demeure, *op. cit.*, pp. 105, 150–151 și 172–173.

potrivă, speranța de viață: mai întîi cei mai umani, ca acel primar de sat care în 1975 nu impunea refugiaților decît patru ore de muncă pe zi[101]; și toți cei care întîlniți — de supraviețuitori într-un moment critic — autorizau unui bolnav sau unui individ epuizat de muncă să se odihnească, unui soț să-și vadă soția, și care închideau ochii în privința „autoalimentației", în principiu interzisă, și totuși vitală. Dar erau la fel de prețioși și cei care, mai corupți, lăsîndu-se atrași de un ceas Omega sau de o monedă de aur, puteau semna o schimbare de rezidență sau de echipă de muncă, sau chiar accepta pentru un timp o viață în marginea unui cadru strict stabilit.[102] Totuși întărirea centralizării regimului a redus din ce în ce mai mult aceste interstiții de toleranță din primele timpuri, iar logica lui infernală, prin intermediul epurărilor, a antrenat înlocuirea cadrelor mai umane — suspecte de slăbiciune și corupție — cu noi responsabili, foarte tineri, mai degrabă inocenți și mai ales teribil de duri.

Mortalitatea variază, de asemenea, în timp. Durata mică și mai ales polimorfismul geografic al regimului khmer roșu împiedică precizarea unor perioade bine delimitate. Mai mult, teroarea și foametea erau permanente și aproape generale; numai intensitatea lor varia, iar șansele de supraviețuire depindeau enorm de această intensitate. Mărturiile furnizează totuși destule elemente pentru a încerca o cronologie a martirologului. Primele luni după instalarea regimului au fost marcate de măceluri masive, țintite social și ușurate de naivitatea inițială a celor numiți „75" față de noii lor stăpîni. Dimpotrivă, cel puțin pînă în toamnă, subalimentația nu a lovit prea tare; mai mult, cantinele nu interziseseră mesele în familie.[103] Centrul a ordonat în mai multe rînduri încetarea masacrelor, între sfîrșitul lunii mai și octombrie: urmare a influenței reziduale păstrate de diriguitorii mai moderați sau, mai probabil, dorință de a dobîndi preeminența asupra statelor-majore din zonă, prea autonome. Asasinatele au continuat apoi, dar într-un ritm mai moderat: după părerea bancherului Komphot, refugiat în zona de nord, „oamenii erau uciși unul cîte unul — nu se ucidea în masă. Mai întîi au fost o duzină din cei Noi, bănuiți a fi fost soldați sau ceva de genul acesta. În cursul primilor doi ani, o zecime poate din cei Noi au fost uciși, unul cîte unul, alături de copiii lor. N-aș putea să spun la cît s-a ridicat totalul."[104]

1976 a fost aparent anul unei teribile foamete. Nebunia marilor șantiere era în toi, epuizîndu-i pe cei mai activi și împiedicînd bunul mers al agriculturii. Recoltele din 1976 n-au fost totuși prea rele și au restabilit situația în prima jumătate a anului (secerișul principal se desfășoară în decembrie–ianuarie), fără să atingă însă, decît cu greu, jumătate din cifrele anilor '60.[105] Conform anumitor mărturii, 1977 a fost anul desăvîrșitei orori: foamete pustiitoare, dar și reluarea epură-

---

[101] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 85.
[102] *Cf.*, de exemplu, Pin Yathay, pp. 280, 332, 344.
[103] Tabloul se întunecă totuși repede pentru cei deportați spre zonele de defrișare.
[104] Becker, *op. cit.*, p. 276.
[105] Twining, *cap. cit.*, p. 143.

rilor.[106] Acestea au avut un alt aspect, diferit față de cele din 1975; mai politice (consecință a conflictelor din ce în ce mai violente din sînul regimului), mai profund etnice, am văzut, ele atingeau noi categorii — în special pe țăranii bogați sau chiar mijlocași, păturile de bază ale poporului, și mai sistematice decît cele care îi atinseseră pe institutori.[107] Aceste noi epurări au fost de asemenea marcate de o nouă ferocitate: cu toate că instrucțiunile din 1975 prescriseseră deja executarea soțiilor și a copiilor de ofițeri republicani, abia în 1977 au fost arestate cele ale căror soți fuseseră deja executați (chiar cu mult timp înainte) și ucise la rîndul lor; lichidarea unor familii întregi, chiar a unor sate — cum a fost lichidarea satului (350 de familii) ex-președintelui Lon Nol, la 17 aprilie 1977, cu ocazia exuberantei aniversări a „Eliberării“ —, nu mai constituie o excepție.[108] Anul 1978 e și mai controversat: după Sliwinski, foametea se mai atenuase datorită unor recolte mai bune, dar mai ales printr-o mai mare suplețe a gestiunii; după Twining, din coroborarea mărturiilor, seceta și războiul s-ar fi asociat, dimpotrivă, pentru a provoca privațiuni fără precedent.[109] Sigur este că măcelurile din ce în ce mai generalizate (extinse și la cei Vechi, mai ales în zona de est) au atins în acel an un nivel excepțional.

Moartea zilnică în timpul lui Pol Pot

„În Kampuchia Democrată, nu existau închisori, tribunale, universități, licee, monedă, cărți, sport, distracții... Nici un fel de timpi morți nu erau acceptați într-o zi de muncă de douăzeci și patru de ore. Traiul zilnic se împărțea astfel: douăsprezece ore de muncă fizică, două ore pentru masă, trei ore odihnă și educație, șapte ore de somn. Ne aflam în inima unui uriaș lagăr de concentrare. Nu exista justiție. Angkarul[110] decidea toate actele vieții noastre. [...] Khmerii roșii utilizau adesea parabole pentru a-și justifica actele și ordinele contradictorii. Ei comparau omul cu o vită: «Vedeți vita aceea care trage la căruță. Mănîncă acolo unde i se poruncește să mănînce. Dacă e lăsată să pască pe un cîmp, mănîncă. Dacă o mîni într-un alt cîmp, unde nu e destulă iarbă, ea tot încearcă să mai pască. Nu se poate deplasa. E supravegheată. Și dacă-i spui să tragă la căruță, trage. Nu se gîndește la soție și la copii...»“[111]

Tuturor supraviețuitorilor, Kampuchia Democrată le-a lăsat această impresie de ciudățenie, de pierdere a reperelor și a valorilor. Se trecuse cu adevărat de cea-

---

[106] *PPP*, 7 aprilie 1995, p. 5; Sliwinski (*op. cit.*, p. 65) coroborează aceste impresii.

[107] Această extensie a „luptei de clasă“ la sate în același timp cu încheierea colectivizării integrale (interdicția meselor familiale și a autoalimentației) ne ajută să datăm începînd cu acest moment basculareа unei mari părți din cei Vechi (Kiernan, *op. cit.*, 1996, pp. 202 și 213–214).

[108] Quinn, *cap. cit.*, pp. 201–202.

[109] Sliwinski, *op. cit.*, pp. 64–65; Twining, *cap. cit.*, pp. 143–145.

[110] Abreviere de la *Angkar padevat* (Organizație revoluționară), paravan al PCK aproape întotdeauna clandestin.

[111] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 305.

laltă parte a oglinzii și, dacă voiai să mai păstrezi o șansă de supraviețuire, trebuia urgent să te inițiezi în noile reguli ale jocului. Prima era disprețul radical pentru viața umană: „Să mori nu înseamnă o pierdere. Să te conservi nu este de nici un folos" — toate mărturiile relatează această formulă de temut.[112] O coborîre în infern, asta au trăit cambodgienii, iar unii chiar începînd din 1973: teritoriile „eliberate" din zona de sud-vest au cunoscut suprimarea cultului budist, smulgerea tinerilor din familiile lor, impunerea unui cod vestimentar uniform, înregistrarea în cooperative de producție. Urmează acum să relatăm nenumăratele ocazii de a muri.

Viitor luminos, sclavagism, foamete

Pentru un cambodgian era mai bine să-și accepte noua condiție, intermediară, cel puțin pentru cei numiți „75", între vita de povară și sclavul de război[113] (ținea și aceasta tot de o tradiție angkoriană...). Putea fi primit cu atît mai ușor într-un sat locuit de cei Vechi cu cît părea mai robust și nu era însoțit de prea multe guri inutile.[114] Era progresiv deposedat de bunurile lui: la evacuare, de khmerii roșii; la țară, de cadre și de cei Vechi, prin intermediul pieței negre — într-o perioadă de penurie extremă, o cutie de orez (250 de grame) putea ajunge la tariful exorbitant de 100 de dolari.[115] Trebuia să se împace cu dispariția oricărei forme de învățămînt, a oricărei libertăți de mișcare, a oricărui comerț licit; să se lipsească de orice îngrijire medicală demnă de acest nume, de religie, de scris și să se supună unei stricte norme vestimentare (haine negre închise pînă la gît, cu mîneci lungi) și comportamentale (nici un fel de gest de afecțiune, de ceartă sau injurii, nici vaiete sau lacrimi). Trebuia să se supună orbește oricărui consemn, să asiste (cu aerul că ascultă) la interminabile reuniuni, să urle sau să aplaude la comandă, să-i critice pe alții și să se autocritice... Constituția din 1976 din Kampuchia Democrată indica oportun că primul drept al cetățenilor era dreptul la muncă: niciodată cei Noi nu au cunoscut un altul. Este de înțeles de ce primele timpuri ale regimului au fost marcate de un val de sinucideri; el i-a lovit mai ales pe cei care erau despărțiți de cei apropiați, persoanele în vîrstă care se simțeau o povară în plus pentru familiile lor sau pe cei care făcuseră parte din clasele bogate.

Adaptarea celor numiți „75" a fost îngreunată de mediocritatea condițiilor de „întîmpinare" (dacă mai putem folosi acest termen). Mare parte din ei au fost trimiși în regiuni nesănătoase, mai ales în toamna anului 1975. Nu aveau ce să spere în afară de cîteva unelte rudimentare și rația alimentară întotdeauna insuficientă; nici un ajutor tehnic, nici o instrucție practică și cele mai rele sancțiuni

---

[112] *Cf.*, de exemplu, Chandler (1993), *op. cit.*, p. 195; Ly Heng și Françoise Demeure, *Cambodge: le sourire bâillonné*, Anako, Xonrupt-Longemer, 1994, p. 100.

[113] Haing Ngor (*op. cit.*, p. 158), într-un dispensar khmer roșu, a auzit o infirmieră întrebînd-o pe alta: „Le-ai dat să mănînce sclavilor de război?"

[114] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 59.

[115] *Ibid.*, p. 263.

pentru cei care se descurcau greu, oricare ar fi fost motivul: nici măcar un handicap evident nu-l ferea pe individ de sancțiunea aplicată celor „leneși“ și incapabili — moartea. Fără o coeziune familială deosebit de puternică, instalarea nu se putea face niciodată definitiv; schimbarea brigăzilor de producție și mai ales noile deportări dădeau sentimentul unui arbitrar absolut al puterii. De unde, adesea, la cei mai valizi tentația de a fugi spre alte orizonturi, guvernate măcar de un minimum de raționalitate, de previzibilitate, adică de omenie. Ea semăna frecvent cu o sinucidere amînată: efectuată de cele mai multe ori fără busolă, fără hartă[116], adesea în sezonul ploilor, pentru a face urmărirea mai dificilă, cu provizii de hrană insuficiente și cu organismul slăbit de privațiuni, se poate bănui că un mare număr de fugari dispăreau chiar înainte de a da peste o patrulă khmeră roșie, care avea ordin să tragă imediat. Și totuși încercările au fost numeroase, stimulate mai ales de o supraveghere relativ slabă, ținînd cont de numărul insuficient al cadrelor și soldaților.[117]

Dacă instalarea într-o nouă existență punea dificile probleme de adaptare, sistemul în vigoare nu acorda nou-veniților nici o posibilitate de recuperare. Responsabilii păreau convinși că „viitorul luminos“ era foarte aproape, la capătul planului de patru ani (1977–1980), prezentat de Pol Pot în august 1976. El spera să dezvolte masiv producția și exportul de produse agricole, singura resursă evidentă a țării, pentru acumularea primitivă de capital. S-ar asigura astfel industrializarea agriculturii, dezvoltarea unei industrii ușoare diversificate și, mai tîrziu, a unei puternice industrii grele.[118] Ciudat, această mistică modernă se bizuia pe o fantasmă a trecutului: cea a Angkorului. „Pentru că poporul nostru a fost capabil să construiască Angkorul, totul este pentru el posibil“, asigura Pol Pot în discursul-fluviu în care, la 27 septembrie 1977, a anunțat oficial că Angkarul era de fapt Partidul Comunist din Kampuchia.[119] Cealaltă justificare a voluntarismului khmer roșu este „gloriosul 17 aprilie“, care ar fi demonstrat superioritatea țăranilor săraci din Cambodgia față de prima putere imperialistă.

Un fleac, în acest context, efortul cerut populației de a trece la „trei tone (de paddy) la hectar“[120] — nu se producea mai mult de una în jurul anilor '70. Un fleac, triplarea suprafeței orezăriilor prevăzută pentru bogatul nord-vest. Concret, acest lucru însemna defrișarea noilor pămînturi și dezvoltarea unor enorme rețele de irigații[121]: era vorba de a se trece repede de la una la două, apoi la trei recolte de paddy pe an. Toate celelalte culturi trec în planul al doilea, iar efortul pretins acestei „armate a muncii“ reprezentată de cei Noi nu era nici măcar evaluat.[122] Or, aceasta va căpăta proporțiile unei epuizări cu consecințe adesea mor-

---

[116] Pin Yathay și-a procurat o bucată de hartă plătind în aur.

[117] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 150.

[118] Chandler (1993), *op. cit.*, pp. 191–193 și 197–198; secțiunea Planului consacrat industriei grele era cea mai lungă dintre toate...

[119] Citat în Chandler, *op. cit.*, p. 223.

[120] În treacăt fie spus, este exact cifra fixată de viceprim-ministrul chinez de atunci, Hua Guofeng, la conferința națională, după exemplul lui Dazhai în 1975.

[121] Fără importanță într-o Cambodgie relativ puțin populată, unde nădejdea era mai ales în ploi și, adesea, în inundațiile anuale.

tale a forțelor celor mai active ale unei întregi populații: oamenilor celor mai robuști li se cere mai mult și ei mor cel mai repede.[123] Ziua de muncă dura în general unsprezece ore; dar, cu ocazia competițiilor între sate (pentru gloria cadrelor), erau obligați să se scoale la ora patru dimineața și să rămînă în șantier pînă la ora zece, unsprezece seara.[124] În privința zilelor de odihnă (uneori total suprimate), ele nu erau stabilite decît o dată la zece zile[125]; dar acestea erau ocupate cu interminabile mitinguri politice. Ritmul de muncă nu era, în vremuri normale, mult superior celui pe care-l cunoștea în mod obișnuit țăranul cambodgian. Marea diferență consta în absența aproape totală a momentelor de destindere, în insuficiența unor spații de odihnă în cursul zilei de muncă și mai ales în cronicizarea subalimentației.[126]

Viitorul avea să fie poate luminos, dar prezentul era dezastruos. Din noiembrie 1976, ambasada americană de la Bangkok, bizuindu-se pe relatările refugiaților, estima la 50% reculul suprafeței cultivate în raport cu perioada precedentă anului 1975.[127] Cei care călătoreau pe atunci prin țară descriau cîmpurile pe jumătate pustii, abandonate, rezultat al deplasărilor masive spre șantierele și zonele de defrișare. Mărturia lui Laurence Picq este halucinantă (*vezi mai jos*).

Dezorganizarea satelor

De ambele părți ale drumului, cît vedeai cu ochii, se întindeau orezării abandonate.

Căutăm în zadar echipele de repicaj. Doar la vreo zece kilometri, întîlnim o echipă alcătuită din cîteva fete.

Unde erau sutele de tineri ai brigăzilor mobile despre care radioul vorbea în fiecare zi?

Din loc în loc, grupuri de bărbați și femei rătăceau, cu un aer năuc, cu un sac în spate. După hainele lor, niște trențe în culori altădată vii, pantaloni colanți sau fuste rupte, ghiceai că erau „noi", foști citadini alungați din oraș.

Am aflat că noi transferuri de populație fuseseră organizate, la jumătatea anului, pentru a cîrpi dezechilibrul cauzat de politica absurdă a unei „bande de trădători".

Acești orășeni fuseseră trimiși, la început, în regiunile vitrege ale sud-vestului, unde, lipsiți de toate, erau obligați să-și făurească o „nouă concepție despre lume". Or, în tot acest timp, regiunile fertile erau lăsate în părăsire, fără mînă de lucru. Se murea de foame în întreaga țară, dar numai o cincime din pămînturile fertile erau exploatate!

[122] Chandler, *op. cit.*, pp. 193–194 și Karl D. Jackson, „The Ideology of Total Revolution", în Jackson (ed.), *op. cit.*, p. 60.

[123] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 147.

[124] *Ibid.*, pp. 99 și 139.

[125] Inspirat din acel *décadi* al Revoluției franceze, care încerca să înlocuiască duminica?

[126] Twining, *cap. cit.*, p. 130.

[127] Kiernan, *op. cit.*, p. 235.

> Unde dispăruse oare fosta mînă de lucru care muncea aceste pămînturi? Multe din întrebări rămîneau fără răspuns.
>
> Cît despre brigăzile mobile, atît de lăudate pentru hărnicia lor în muncă, acestea trăiau în condiții dure. Mîncarea era adusă la cîmp: cîteva buruieni în apă fiartă, un pic de orez, jumătate din cît primeam noi la Phnom Penh. Cu asemenea porții era imposibil să depui un veritabil efort pentru a produce cît de cît ceva. [...]
>
> Am căscat ochii. Spectacolul era îngrozitor: o mizerie umană indescriptibilă, cu o dezorganizare fără seamăn, un lamentabil prăpăd...
>
> În timp ce mașina trecea în viteză, un bătrîn s-a aruncat în fața ei, gesticulînd cu ambele brațe. Pe marginea drumului stătea întinsă o femeie, fără îndoială bolnavă. Șoferul a făcut un viraj și bătrînul a rămas în mijlocul drumului cu brațele ridicate spre cer.[128]

Proiectul economic al PCK implica prin el însuși tensiuni intolerabile. Acestea erau agravate de profunda incapacitate a cadrelor însărcinate să le aplice. Irigația era piatra unghiulară a Planului, și enorme eforturi i-au fost consacrate, sacrificînd într-un fel prezentul viitorului. Or, mediocritatea concepției și/sau a execuției multor lucrări întreprinse făcea în mare parte acest efort inutil. Alături de cîteva diguri, canale sau baraje bine concepute, folosite și astăzi, cîte n-au fost luate de ape la prima viitură (înecînd cu această ocazie cîteva sute de constructori sau săteni), prin cîte nu curgea apa în sens invers și cîte nu se înnămoleau în cîteva luni... Inginerii hidraulici, prezenți uneori în cadrul mîinii de lucru, nu puteau decît să turbeze în tăcere: a critica însemna un act de ostilitate față de Angkar, iar consecințele erau cele știute... „Nu aveți nevoie decît de educație politică pentru a construi baraje", îi asigurau pe sclavi.[129] Pentru acești țărani analfabeți, care adesea erau șefii lor, acumularea maximă a lucrătorilor la terasamente, a orelor de muncă și a pămîntului ținea loc de principiu tehnic unic.

Acest dispreț pentru tehnică și tehnicieni era însoțit de respingerea celui mai mic semn de bun-simț al țăranilor: niște bieți nemernici cu mîinile crăpate conduceau poate șantierele și satele, dar propriii lor stăpîni erau intelectuali urbani, însetați de raționalitate formală și de uniformitate, convinși de omnisciența lor. Astfel, ordonaseră să se niveleze majoritatea digurilor care delimitau orezăriile, dimensiunea impusă fiind pretutindeni de un hectar.[130] Calendarul muncilor agricole era determinat de la Centru pentru o întreagă zonă, oricare ar fi fost condițiile ecologice locale.[131] Producția de orez fiind decretată unic criteriu de reușită, anumite cadre au crezut de cuviință să taie ansamblul copacilor din zonele cultivate, inclusiv arborii fructiferi; distrugînd cuiburile unor vrăbii jefuitoare, au distrus una din sursele de hrană ale populației înfometate.[132] Dacă natura a fost su-

---

[128] Laurence Picq, *Au-delà du ciel: cinq ans chez les Khmers rouges*, Bernard Barrault, Paris, 1984, pp. 133–135.

[129] Pin Yathay, *op. cit.*, pp. 166–167.

[130] *Ibid.*, p. 199.

[131] Twining, *cap. cit.*, p. 122.

[132] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 291.

pusă astfel unor grele încercări, mîna de lucru a fost subdivizată și specializată pînă la absurd: fiecare categorie de vîrstă a fost „mobilizată“[133] separat (cei între șapte și paisprezece ani, apoi cei de paisprezece ani pînă la căsătorie, bătrînii etc.), iar echipele destinate unei sarcini precise și unice s-au înmulțit. Pe lîngă toate acestea, cadre distante, nimbate de atotputernicia lor, nemuncind niciodată alături de subordonații lor, poruncind fără să îngăduie nici cea mai mică observație.

Foamea care a copleșit milioane de cambodgieni, ani la rînd, a fost utilizată conștient pentru a-i subjuga și mai mult. Astfel, ființele slăbite, incapabile să-și constituie provizii de hrană, erau mai puțin ispitite să fugă. Obsedați în permanență de mîncare, resortul gîndirii autohtone, al contestației, al sexualității chiar, era zdrobit. Acel *stop-and-go* în care se jucau cu mesele oamenilor permitea să-i facă să înghită mai ușor deplasările forțate sau trecerea la cantinele colective (cîteva mese bune și începeau să iubească Angkarul) sau să distrugă legăturile interindividuale, inclusiv între părinți și copii. Nu se fereau să sărute mîna celui care-i hrănea, oricît de însîngerată ar fi fost.[134]

Tristă ironie: un regim care dorea să sacrifice totul misticii orezului, cum a existat o mistică a oțelului în URSS sau a zahărului în Cuba, a făcut din acest aliment unul mitic. Cambodgia exporta regulat în anii '20 mai multe sute de mii de tone de orez pe an, hrănind în același timp, frugal, dar corect, populația. Or, un mare număr de cambodgieni nu au mai văzut decît supa de orez limpede (conținînd aproximativ patru lingurițe de orez de persoană)[135], imediat ce cantinele colective au fost generalizate, la începutul anului 1976. Iar recoltele variau, am văzut, între cote mizerabile și catastrofale. Rațiile zilnice au scăzut în proporții extraordinare. Se crede că, înainte de 1975, un adult din regiunea Battambang consuma în jur de 400 de grame de orez pe zi — cantitate minimală pentru o activitate normală. Or, mărturiile concordă: sub khmerii roșii, cînd reușeai să dispui de o cutie de orez (250 de grame) de persoană era un desfrîu. Cu toate că rațiile au variat mult, nu rare erau cazurile în care cinci, șase, chiar opt persoane erau nevoite să se limiteze la o singură cutie.[136]

De unde caracterul general vital al pieței negre — permițînd obținerea orezului venind în special de la cadrele care deturnau rațiile numeroșilor morți nedeclarați — ca și căutarea individuală a hranei, global interzisă — Angkar acționează pentru binele poporului, *deci* rațiile sale ar trebui să ajungă... —, uneori tolerată oficial[137] sau oficios în afară de cazul cînd era vorba de „furt“. Nimic nu scăpa de furioasa năvală a înfometaților, nici bunurile în principiu colective (paddy exact înainte de seceriș sau în timpul lui, și fructe în tot timpul anului), nici mizerele proprietăți individuale (coteţe, animale domestice ale celor Vechi), nici crabii,

[133] Asimilarea muncitorilor cu o armată, a producției cu o campanie militară este constantă.

[134] Picq, *op. cit.*; Pin Yathay, *op. cit.*, pp. 163–164, 186 și 197.

[135] *PPP*, 7 aprilie 1995, p. 5.

[136] *Cf.*, în mod special, Twining, *cap. cit.*, pp. 149–150; Kiernan, *op. cit.*, p. 240; Pin Yathay, *op. cit.*, p. 138.

[137] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 228; Haing Ngor, *op. cit.*, pp. 257–258.

broaştele, melcii, şopîrlele, şerpii care se înmulţeau în orezării, nici furnicile roşii, păianjenii mari devoraţi cruzi, nici mlădiţele, ciupercile şi tuberculii de pădure care, prost aleşi sau insuficient copţi[138], s-au aflat la originea unui mare număr de decese. S-au atins limite nebănuite, chiar pentru o ţară săracă: a le lua porcilor tărîţa din troace[139] sau a face un chef cu şoareci de cîmp.[140] Cerşitul individual al mîncării a rămas unul din principalele pretexte pentru aplicarea sancţiunilor care puteau merge de la admonestări pînă la executarea pe loc, drept exemplu, în caz de jaf prea extins al recoltelor.[141]

Subalimentarea cronică, slăbind organismul, a favorizat ansamblul bolilor (în special dizenteria) şi le-a accentuat gravitatea; mai existau „boli ale foamei", din care cel mai curent era edemul generalizat — descris în multe alte situaţii istorice comparabile —, favorizat de puternicul aport de sare al fierturii zilnice. Această moarte relativ paşnică (slăbeai şi cădeai în inconştienţă) ajunsese să fie dorită de unii, mai ales de bătrîni.[142]

Ceea ce putem spune este că această morbiditate dramatică — uneori cei care zăceau constituiau majoritatea membrilor unei comunităţi —[143] nu-i tulbura deloc pe responsabilii khmeri roşii. Accidentatul era vinovat pentru că „Angkarul a pierdut mîna de lucru din pricina lui"[144]. Bolnavul, mereu bănuit că e un chiulangiu, nu putea întrerupe în general munca decît cu condiţia de a merge la infirmerie sau la spital, unde raţiile alimentare erau reduse la jumătate şi unde riscul epidemic era foarte mare. Henri Locard avea, fără îndoială, dreptate să scrie că „spitalele reprezentau mai mult locuri de lichidare a populaţiei decît de vindecare"[145]: Pin Yathay şi-a pierdut în cîteva săptămîni patru membri ai familiei într-un spital. Un grup de cincisprezece tineri atinşi de varicelă au fost trataţi fără menajamente, puşi la muncă, lipsiţi de îngrijiri şi obligaţi să doarmă direct pe pămînt, în ciuda plăgilor provocate de erupţie. Rezultat: un unic supravieţuitor.

De la distrugerea reperelor la animalizare

Foamea, se ştie, dezumanizează. Ea provoacă replierea în sine, uitarea oricărei consideraţii în afară de supravieţuirea proprie. Cum să explicăm altfel recurgerea ocazională la canibalism? Acesta a fost totuşi mai puţin răspîndit decît în China Marelui Salt şi pare să se fi limitat la consumarea cadavrelor. Două exemple sigure sînt relatate de Pin Yathay: devorarea parţială a surorii ei de către o fostă în-

---

[138] Orice bucătărie individuală era în principiu prohibită; învingeai adesea această interdicţie prefăcîndu-te că fierbi apa, măsură profilactică recomandată de khmerii roşii.

[139] Heng şi Demeure, *op. cit.*, pp. 139–140.

[140] *PPP*, 7 aprilie 1995. p. 7.

[141] Haing Ngor (*op. cit.*, p. 215) relatează cazul unui copil de patru ani care a agonizat zile la rînd legat de un stîlp, în faţa părinţilor neputincioşi.

[142] *Ibid.*, pp. 135–136; Pin Yathay, *op. cit.*, p. 267.

[143] *Cf.*, de exemplu, Haing Ngor, *op. cit.*, p. 145.

[144] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 174.

[145] Locard (1995), *art. cit.*, p. 6.

vățătoare și împărțirea, într-un salon de spital, a unui tînăr decedat. În ambele cazuri, sancțiunea pentru „căpcăuni" (spirit deosebit de diavolesc în tradiția khmeră) a fost moartea prin bătaie în fața satului, în cazul învățătoarei fiind pedepsită și nepoata ei.[146] Există și canibalismul din răzbunare, ca și în China: Ly Heng[147] povestește despre un soldat khmer roșu dezertor, constrîns, înainte de execuție, să-și mănînce propriile urechi. Consumarea de ficat uman este mai des pomenită fără să fie un specific al khmerilor roșii: soldații republicani impuneau această pedeapsă dușmanilor lor, între 1970 și 1975; asemenea obiceiuri se găsesc pretutindeni în sud-estul asiatic.[148] Într-o închisoare, Haing Ngor[149] relatează extirparea foetusului, a ficatului și sînilor unei femei însărcinate asasinate; foetusul este aruncat (alții sînt agățați sub acoperișul pușcăriei, pentru a se usca), restul e luat cu următoarea replică: „Avem destulă carne pentru seara asta!" Ken Khun evocă un șef de cooperativă preparînd un remediu pentru ochi folosind vezicile biliare umane[150] (și distribuindu-l cu generozitate pacienților lui), lăudînd calitățile gustative ale ficatului de om.[151] Nu sînt oare aceste cazuri de antropofagie un caz-limită al unui fenomen mult mai general: slăbirea valorilor, a reperelor morale și culturale, în primul rînd a compasiunii, virtute cardinală în budism? Paradox al regimului khmerilor roșii: el a susținut că vrea să construiască o societate de egalitate, de dreptate, de fraternitate, de uitare de sine și, asemenea altor puteri comuniste, a provocat o dezlănțuire nemaiîntîlnită de egoism, de „fiecare pentru sine", de inegalitate *a puterii*, de arbitrar. Pentru a supraviețui trebuia mai întîi de toate să știi să minți, să trișezi, să furi și să rămîi insensibil.

Exemplul, ca să zic așa, venea de sus. Pol Pot, dispărut în hățișurile unde se purta lupta de gherilă din 1963, nu a făcut nimic pentru a intra în contact cu familia sa, nici măcar după 17 aprilie 1975. Cei doi frați și cumnata lui au fost deci deportați o dată cu ceilalți, și unul din ei a pierit imediat: cei doi supraviețuitori, înțelegînd tîrziu, după un portret oficial, identitatea reală a dictatorului, au crezut că e mai bine (pe drept cuvînt) să nu dezvăluie niciodată relațiile lor cu el.[152] Regimul făcea totul pentru a destrăma sau sfărîma legăturile familiale, despre care înțelegea bine că formau un zid de apărare spontan față de proiectul totalitar al unei dependențe exclusive a fiecărui individ față de Angkar. Unitatea de muncă dispunea frecvent de propriile ei „localuri" (adesea o simplă rogojină sau un hamac), chiar la mică distanță de sat. Era foarte greu să obții autorizația de a-l părăsi: soții erau deci adesea despărțiți de soțiile lor săptămîni la rînd sau chiar mai mult: copiii erau despărțiți de părinții lor, adolescentul putea petrece șase luni fără autorizația de a-și vedea familia, fără vești[153] (uneori numai la întoarcere

[146] Pin Yathay, *op. cit.*, pp. 217 și 227.

[147] Heng și Demeure, *op. cit.*, pp. 172–173.

[148] Ponchaud, *cap. cit.*, p. 160.

[149] Haing Ngor, *op. cit.*, pp. 174 și 193–194.

[150] Ar fi vorba aici de un articol specific khmerilor locu (Ponchaud, *cap. cit.*, p. 106).

[151] Kên Khun, *De la dictature des Khmers rouges à l'occupation vietnamienne* — Cambodge, 1975–1979, L'Harmattan, Paris, 1994, p. 94.

[152] Chandler (1993), *op. cit.*, pp. 174–175.

[153] Poșta, mai e nevoie să precizăm, a încetat complet să funcționeze.

descoperea că aceştia pieriseră)[154]. Şi aici modelul venea de sus: cuplurile diriguitoare trăiau ele însele despărţite.[155] Era rău văzută o mamă care-şi consacra prea mult timp copilului ei, chiar dacă era foarte mic.

Puterea soţilor asupra soţiilor, a părinţilor asupra descendenţilor a fost retrasă: puteai fi executat dacă îţi pălmuiai soţia, dacă te denunţau copiii că i-ai bătut, erai constrîns la autocritică pentru o înjurătură, o ceartă.[156] Într-un context foarte puţin umanist, trebuie să vedem aici voinţa puterii de a-şi asigura monopolul violenţei legitime, de a distruge toate relaţiile de autoritate care-i scăpau. Cel mai mare dispreţ era acordat sentimentelor familiale; membrii unei familii puteau trăi despărţiţi unul de altul, adesea definitiv, pentru că nu reuşiseră să se îmbarce în acelaşi camion sau pentru că două căruţe din convoi primiseră ordin să meargă fiecare pe alt drum al deportării. Puţin le păsa cadrelor că bătrînii sau copiii se trezeau singuri: „Nu vă faceţi griji. Angkar va avea grijă de ei. Ori nu aveţi încredere în Angkar?“ — acesta era răspunsul adresat celor care implorau să fie duşi lîngă rudele lor.[157]

O dată cu substituirea îngropării cu incinerarea morţilor (în afară de excepţii pentru care trebuia să implori şi să dai de un cadru mai uman), a fost dată o lovitură suplimentară solidarităţii familiale: pentru un khmer, a abandona o rudă în frig, în noroi, fără riturile funerare (nimic nu era prevăzut în asemenea cazuri) însemna a o lipsi de respectul cel mai elementar, însemna a-i compromite reincarnarea viitoare, eventual a o constrînge la existenţa de fantomă. În această perioadă de frecvente deplasări, a dispune de un pumn de cenuşă era foarte valoros. Era vorba de una din pietrele unghiulare ale atacului sistematic împotriva bogatei culturi tradiţionale cambodgiene, fie ea budistă sau prebudistă (ceremoniile „primitive“ ale khmerilor loeu nu au fost mai bine păstrate decît riturile imperiului angkorian), populară (cîntece de iubire, glume) sau savantă (dansuri de curte, picturi de templu, sculpturi...). Planul din 1976, maimuţărind fără îndoială Revoluţia culturală chineză, nu recunoştea alte forme de expresie artistică decît cîntecele şi poemele revoluţionare.[158]

Dar dincolo de toate acestea, reducerea statutului morţilor este pandantul negării umanităţii celor vii. „Eu nu sînt o fiinţă umană, eu sînt un animal“, conchidea în confesiunea sa fostul şef şi ministru Hu Nim.[159] Valorează omul cît un animal? Puteai să-ţi pierzi viaţa dacă rătăceai o vită sau să fii torturat de moarte dacă loveai una.[160] Oamenii erau legaţi la plug şi biciuiţi pentru că nu se arătau la înălţimea vitei alături de care trăgeau.[161] Viaţa umană are atît de puţin preţ... „Ai

[154] Convorbire personală, Cambodgia, decembrie 1996.

[155] Picq, *op. cit.*

[156] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 168.

[157] *Ibid.*, pp. 90 şi 122.

[158] Chandler (1993), *op. cit.*, p. 202; Henri Locard, *Les Chants révolutionnaires khmers rouges et la tradition culturelle cambodgienne, ou la révolution triomphante*, comunicare la colocviul de khmerologie, Pnom Penh, august 1996.

[159] Françoise Corrèze şi Alain Forest, *Le Cambodge à deux voix*, Paris.

[160] Heng şi Demeure, *op. cit.*, p. 132.

[161] Haing Ngor, *op. cit.*, pp. 131–133.

aplecări individualiste. [...] Trebuie [...] să te eliberezi de sentimente", îi replică un khmer roșu lui Pin Yathay, care cerea să-și păstreze lîngă el fiul rănit. Voind să meargă să-l vadă mort, cîteva zile mai tîrziu, Pin Yathay a trebuit să justifice că „nu-și risipea forțele în detrimentul Angkarului", întrucît era oricum bolnav, pentru a primi autorizația de a merge să vadă trupul fiului său. Nu are dreptul să-și viziteze soția la spital, sub pretextul că „Angkar are grijă". Sărind în ajutorul unei vecine grav bolnave, cu doi copii mici, și-a atras remarca unui khmer roșu: „Nu e de datoria dumitale s-o ajuți, dimpotrivă, asta dovedește că mai ai încă sentimente de milă, de prietenie. Trebuie să renunți la asemenea sentimente și să-ți smulgi din suflet înclinațiile individualiste. Întoarce-te acasă, acum."[162]

Această negare sistematică a umanului are din punctul de vederea al stăpînilor țării reversul ei: dispariția la victime a oricărui scrupul de a minți, de a trage chiulul imediat ce paza sau turnătorii se întorc cu spatele și, mai ales, de a fura. Este o chestiune de viață și de moarte, ținînd de rațiile furnizate de Angkar: toată lumea fură, de la copii la bătrîni — ceea ce poate însemna, totul aparținînd statului, chiar culegerea cîtorva fructe. Capcană infernală a unei societăți care nu-ți lasă alegerea decît între a muri, a fura și a înșela: această *dezeducare*, la cei tineri mai ales, mai subzistă și astăzi, manifestîndu-se printr-un cinism și un egoism care compromit șansele de dezvoltare ale Cambodgiei.

Triumful brutalității

O altă contradicție ireductibilă a regimului: exigența transparenței absolute a vieții și gîndurilor se opune caracterului deosebit de ascuns al grupului aflat la putere. Fenomen unic în interiorul partidelor comuniste: existența PCK-ului nu este declarată oficial decît pe 27 septembrie 1977, la treizeci de luni după 17 aprilie. Personalitatea lui Pol Pot este un secret deosebit de bine păzit. El apare pentru prima dată în timpul „alegerilor" din martie 1976, cu ocazia deschiderii plantațiilor de cauciuc. Nu lucrase niciodată la ele, cum nu lucrase „la ferma părinților săi", așa cum pretindea o biografie difuzată cu prilejul vizitei lui în Coreea de Nord, în octombrie 1977. Serviciile secrete occidentale, punînd mărturiile cap la cap, au descoperit în Pol Pot una și aceeași persoană cu Saloth Sar, militant comunist fugit din Phnom Penh în 1963 și declarat „mort în gherilă" de anumite cadre ale PCK. Voința de a rămîne în umbră pentru a exercita mai bine atotputerea a făcut ca Pol Pot să nu aibă biografie, nici bust, nici chiar portret oficial; fotografia lui era numai rareori văzută și nu există nici o culegere de texte ale lui. Nimic deci care să evoce un cult al personalității — și mulți dintre cambodgieni nu au aflat decît în ianuarie 1979 cine fusese prim-ministru.[163] Pol Pot s-a confundat cu Angkar și reciproc: totul se petrecea ca și cum Anonimul suprem al acestei orga-

---

[162] Pin Yathay, *op. cit.*, pp. 222–223, 226 și 310; asemenea episoade abundă în toate mărturiile.

[163] *PPP*, 7 aprilie 1995, p. 7; Chandler (1993), *op. cit.*, pp. 185–186, 227, 245 și 265.

nizații anonime era prezent în fiecare sat, invizibil în spatele celei mai neînsemnate autorități. Ignoranța este mama terorii: nimeni, în nici o clipă, nu se poate simți la adăpost.

Opacitate/transparență: sclavii sistemului nu-și mai aparțin în nici un fel. Prezentul lor este total ghidat prin intermediul unui program făcut astfel încît să nu-ți ofere nici un moment de răgaz prin obsesia mîncării, prin frecventele reuniuni de critică-autocritică, unde cea mai mică slăbiciune îți poate face probleme. Trecutul lor este minuțios scrutat[164], la cea mai mică îndoială asupra veracității declarațiilor, și multe arestări, urmate de torturi, sînt destinate să-i facă să mărturisească ceea ce ar ține ascuns. Individul se află la dispoziția unui denunțător, a unei întîlniri întîmplătoare cu un coleg, vecin, student... În privința viitorului, el nu pare să țină decît de un fir, supus celui mai neînsemnat capriciu al Molohului la putere. Nimic nu trebuie să scape privirii, care „are tot atîția ochi cît un ananas" — după cum spunea un slogan curent. Totul era considerat a avea semnificație politică; cea mai neînsemnată încălcare a regulilor stabilite putea trece drept un act de opoziție și deci drept „crimă contrarevoluționară". Trebuia să se evite cea mai mică nesupunere, chiar involuntară: în logica paranoică pe care khmerii roșii o propagau în jurul lor (erau înconjurați de dușmani, pe cît de perfizi, pe atît de ascunși), nu existau „întîmplare", accident, stîngăcie — nimic decît „trădare". A sparge un pahar, a nu putea stăpîni un bivol și a trage o brazdă strîmbă, totul te putea aduce în fața membrilor cooperativei, erijați în tribunal — alături de părinții și prietenii tăi — , iar acuzatorii nu lipseau. Era interzisă invocarea morților, considerați niște trădători pe drept pedepsiți sau niște lași care și-au sustras forța de muncă Angkarului. Cuvîntul „moarte" devenise el însuși tabu și fusese înlocuit cu *bat kluon* (corp care dispare).

Punctul slab a fost totuși absența oricărui aparat judiciar, chiar supus regimului (nu au existat niciodată procese), și mai ales a unui aparat polițienesc demn de acest nume — armata, deloc pregătită pentru acest rol, era cea care asigura securitatea internă. Rusticitatea aparatului represiv explică ușurința destul de mare cu care se făcea trafic, se vorbea liber în viața privată sau se fura... Dar lucrul acesta explică și folosirea lipsită de moderație a copiilor și adolescenților, transformați în auxiliari ai poliției. Unii, deja integrați în aparatul khmerilor roșii, numiți *chhlop*, erau mai ales spioni care se strecurau, de exemplu, sub pilonii caselor pentru a asculta eventuale conversații interzise sau pentru a descoperi rezervele alimentare, și ele interzise de regim. Alții, adesea cei mai tineri, aveau sarcina de a urmări itinerarul politic al rudelor lor, frați, surori, și de a-i denunța „spre binele lor", în caz de gîndire „confuză". Pentru ansamblul cambodgienilor, tot ceea ce nu era explicit autorizat era interzis (sau putea fi considerat ca atare). Cum închisoarea era de fapt anticamera morții, actele delictuale minore, nerecidiviste și făcînd obiectul unei autocritici spontane suficient de umile, erau fie iertate, fie pedepsite cu schimbarea locului de muncă, de exemplu la grajdurile de porci — după moda chinezească —, fie printr-o bătaie mai mult sau mai puțin violentă,

---

[164] Se impune uneori redactarea lunară a unei autobiografii complete; la cea mai mică schimbare apărută între două versiuni, urmează moartea (Welaratna, *op. cit.*, p. 125).

aplicată în general la sfîrșitul reuniunii colective. Pretexte se găseau din belșug. Cum acceptau membrii familiilor să nu-și vadă luni în șir rudele care se aflau la o distanță de cîțiva kilometri? Cum evitau greșelile minore în muncă, datorate mai ales lipsei de experiență, epuizării care scădea vigilența, uzurii uneltelor? Cum rezistau ispitei de a colecta alimente sau de a culege o banană, gest considerat „furt"?

Fiecare din aceste „crime" putea duce la închisoare sau la moarte.[165] *Toată lumea* le comitea și cel mai adesea pedeapsa era totuși una măsurată. Totul este relativ: flagelarea, îndeosebi pentru cei tineri, devenise o pedeapsă banală; adulții erau mult mai rău bătuți — unii chiar mureau. Torționarii puteau fi militari khmeri roșii. Dar cel mai adesea erai bătut de proprii colegi de muncă, din acel contingent „75", care de multe ori se întreceau pe ei, cu un zel cu atît mai sporit cu cît se știau ei înșiși în pericol constant. Ca întotdeauna, trebuia să te prefaci că te supui în întregime. Vaietele sau, mai rău chiar, protestele erau interpretate ca o opoziție la pedeapsă, și deci la regim. Era vorba de pedeapsă, dar și de teroare: se practicau și simulacre de execuții.[166]

Asasinatul ca metodă de guvernare

„E de ajuns un milion de revoluționari buni pentru țara pe care o construim. De rest nu avem nevoie. Preferăm să ucidem zece prieteni decît să lăsăm un singur dușman în viață": acesta era discursul khmerilor roșii la ședințele de cooperativă.[167] Și chiar au pus în practică această logică genocidară. Moartea violentă era ceva obișnuit în timpul guvernării lui Pol Pot; oamenii mureau pe atunci mai mult asasinați decît de boală sau bătrînețe. Pedeapsa numită prin alte părți ale lumii „supremă" era banalizată prin frecvență și prin neînsemnătatea motivelor aplicării ei. Ciudată răsturnare: pentru cazurile considerate mai grave, vinovatul mergea la închisoare (unde, firește, moartea nu era decît amînată), spre a fi constrîns la mărturisirea unor comploturi și complicități. Chiar dacă realitatea sistemului represiv era cu grijă ascunsă — mister care îl făcea și mai înfricoșător —, anumiți deportați au perceput-o în linii mari: „Poate că erau două sisteme paralele de represiune. Un sistem carceral, parte integrantă a unei birocrații care se hrănea din ea însăși pentru a-și justifica existența; și un alt sistem, mai haotic, care dădea președinților de cooperativă dreptul de a-și face singuri dreptate. Pînă la urmă, rezultatul era același pentru deținuți."[168] Henri Locard confirmă această ipoteză.[169] Se cuvine să mai adăugăm o a treia metodă de ucidere care tinde să prevaleze în ultimii ani ai regimului: „epurarea militară" — aducînd aminte de războiul Vandeei din 1793–1795 —, cînd trupele

---

[165] Seng Kimseang (*PPP*, 7 aprilie 1995, p. 7) evocă bătaia pînă la leșin a unui adolescent pentru furt de orez, apoi „dispariția" lui în mîinile Angkarului.

[166] Heng și Demeure, *op. cit.*, p. 185.

[167] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 237.

[168] Haing Ngor, *op. cit.*, p. 178.

[169] Locard (1995), nota citată.

legate de Centru masacrau pe loc și în masă echipele de cadre locale dizgrațiate, satele suspecte, populații întregi, cum s-a întîmplat în zona de est. Niciodată nu se întocmește vreun act de acuzare precis, nu există posibilitatea de apărare, iar soarta victimelor nu este comunicată prietenilor sau rudelor: „Angkar ucide, dar nu dă explicații niciodată" — era unul din noile dictoane populare.[170]

Este dificil să distingem o listă a delictelor pedepsite cu moartea. Nu că ar lipsi, dimpotrivă, pentru că este imposibil să nu fie citată o deviere care *să nu poată* antrena pedeapsa capitală; pentru un khmer roșu este ușor, și chiar recomandabil ca probă de inteligență politică, să aplice cea mai paranoică dintre interpretările posibile celei mai mici indiscipline. Ne vom mulțumi deci să recapitulăm principalele motive de ucidere, începînd cu cele mai frecvente. „Furtul" de alimente se plasează evident în frunte. Date fiind importanța orezului în alimentație și fixația făcută de regim în privința lui, pedeapsa cu moartea a fost masiv aplicată în cazuri de culegere ilegală de pe miriști, de furturi din hambare sau bucătării: șterpelitorii erau adesea executați pe loc, cu lovituri de lopată, direct în cîmp, și lăsați acolo drept exemplu.[171] Aveai mai multe șanse să scapi numai cu o bătaie în cazul unui furt de fructe sau legume. Totuși cîteva banane culese de o femeie care-și alăpta pruncul îi aduseră acesteia moartea.[172] Adolescenții jefuitori de livezi erau „judecați" de camarazii lor (care nu aveau cum să refuze), condamnați și uciși cu un glonț în cap pe loc: „Tremuram. Ni s-a spus că era o lecție pentru noi."[173] Uciderea clandestină a animalelor era mai rară. Păsările și animalele au dispărut repede sau au fost puse sub cheie; promiscuitatea făcea foarte dificil furtul unui animal mare. O familie întreagă putea fi asasinată pentru a fi împărțit un vițel.[174]

Vizitele clandestine la familie, asimilate cu dezertarea, chiar de scurtă durată, erau și ele foarte periculoase. Se pare că totuși nu-ți riscai viața decît în caz de recidivă — dar riscul acesta era mai mic dacă nu săvîrșeai fapta extrem de gravă de a lipsi de la lucru. Să-ți iubești prea mult familia era un lucru prost văzut; a te certa cu ei sau cu oricine putea să te coste, de asemenea, viața (însă în general nu cînd se întîmpla pentru prima oară). Într-o atmosferă de un puritanism împins la extrem — se recomanda unui bărbat să stea la cel puțin trei metri de interlocutoarea sa dacă nu era o rudă apropiată —, relațiile sexuale în afara căsătoriei erau adesea pedepsite cu moartea: vai de tinerii amanți; vai de cadrele libidinoase, căci vor „cădea" foarte mulți din astfel de pricini.[175] Consumul de băuturi alcoolice[176] (în general din suc de palmier fermentat) era o altă crimă capitală; dar acest lucru era îndeosebi valabil pentru cadre și pentru cei Vechi, căci cei Noi își

---

[170] Chandler (1991), *op. cit.*, p. 260.

[171] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 289.

[172] Kên Khun, *op. cit.*, p. 96; în acest caz, femeia e mai întîi violată de milițienii ucigași; la puțin timp, șeful lor este epurat.

[173] *PPP*, 7 aprilie 1995, p. 6.

[174] *Ibid.*, p. 7.

[175] Pin Yathay, *op. cit.*, pp. 314–315; Heng și Demeure, *op. cit.*, p. 107.

[176] Dimpotrivă, tutunul este universal consumat, chiar de cei mai tineri dintre soldații khmeri roșii; în ce privește drogul, mult mai puțin răspîndit, acesta nu face obiectul unei interdicții speciale.

riscau şi aşa destul viaţa încercînd să se hrănească. În ceea ce priveşte practicile religioase, foarte rău văzute, acestea nu aduceau condamnarea dacă erau discrete şi pur individuale (posibil în budism, foarte dificil în islam); în schimb, ceremoniile de transă puteau fi pedepsite cu moartea.[177] Bineînţeles, orice nesupunere era fatală. Cei foarte puţini care au riscat, mai ales în primele timpuri, profitînd de pretinsa libertate la critică acordată în mitinguri, să evoce insuficienţa hranei sau a hainelor „au dispărut“ foarte repede, ca şi acei curajoşi institutori deportaţi care organizaseră în noiembrie 1975 o manifestaţie de protest împotriva raţiilor de înfometare, nereprimată pe loc.[178] Cuvintele „defetiste“, dorinţa ca regimul să dispară (sau ca vietnamezii să învingă, ceea ce un mare număr de cambodgieni gîndeau în tăcere în 1978) sau numai simpla recunoaştere că-ţi era foame: toate acestea te expuneau la ce-i mai rău. Acei *chhlop* erau însărcinaţi să înregistreze, uneori să suscite acest gen de discurs incriminator.

A nu-ţi îndeplini sarcina atribuită, oricare ar fi fost motivul, era de asemenea o faptă dintre cele mai riscante. Nimeni nu era ferit de greşeli sau de accidente minore, întotdeauna potenţial fatale, dar în numele acestei obligaţii ce implica un anumit rezultat au fost asasinaţi numeroşi handicapaţi, invalizi, bolnavi mintal: incapabili, sabotori obiectivi, ei erau încă şi mai inutili decît masa celor Noi. Bineînţeles, răniţii şi mutilaţii de război din armata republicană erau toţi sortiţi dispariţiei. Deosebit de vulnerabili erau cei incapabili să înţeleagă sau să aplice consemnele şi interdicţiile: un nebun adunînd un pumn de manioc sau exprimîndu-şi nemulţumirea în termeni incoerenţi era împuşcat.[179] Comuniştii khmeri aplicau un eugenism *de facto*.

Nivelul global al violenţei în Kampuchia Democrată era terifiant. Dar, pentru majoritatea cambodgienilor, imprevizibilul şi misterul care înconjurau permanentele dispariţii erau mai înfricoşătoare decît spectacolul morţii — aproape întotdeauna discretă, ascunsă. Această discreţie a condamnării la moarte era foarte înrudită cu invariabila politeţe a militanţilor şi cadrelor PCK: „Cuvintele lor erau cordiale, foarte blînde, chiar în cele mai rele momente. Ajungeau să ucidă fără să renunţe la această curtoazie. Administrau moartea cu vorbe dulci. [...] Erau capabili să facă toate promisiunile pe care voiam să le auzim pentru a ne amorţi neîncrederea. Ştiam că vorbele lor amabile însoţeau crimele sau le precedau. Khmerii roşii erau politicoşi în orice împrejurare, chiar înainte de a ne doborî ca pe nişte vite.“[180] O primă explicaţie este de ordin tactic: aşa cum sugerează Yathay, o făceau pentru a întreţine surpriza, pentru a evita refuzul sau revolta. O a doua este de ordin cultural: stăpînirea de sine este foarte preţuită în budism; cel care cedează emoţiei îşi pierde demnitatea. A treia este de ordin politic: ca în frumoasele zile ale comunismului chinez (înainte de Revoluţia culturală), a proba implacabilul raţionalism al acţiunii partidului — care nu datorează nimic pasiunilor de moment sau pulsiunilor individuale — şi capacitatea lui de a conduce în orice împre-

---

[177] Ponchaud, *cap. cit.*, p. 169; *PPP*, 7 aprilie 1995, p. 7.
[178] Pin Yathay, *op. cit.*, pp. 161–163 şi 190–191.
[179] Haing Ngor, *op. cit.*, p. 184; Welaratna, *op. cit.*, p. 53.
[180] Pin Yathay, *op. cit.*, pp. 163 şi 387.

jurare. Această discreție în execuții este suficientă pentru a demonstra că ele erau în mare măsură coordonate de la Centru: dar violența primitivă și spontană, cea a pogromurilor de exemplu, nu ezită nici ca să se exhibe. Într-o seară, într-o noapte, soldații vin să te ridice pentru „interogatoriu", pentru „studiu" sau pentru vechea „corvoadă la pădure". Adesea, îți leagă coatele la spate și sfîrșitul e aproape. Uneori se descoperă un cadavru în pădure, neîngropat — poate ca să inspire și mai multă teamă —, dar el nu e întotdeauna identificabil. Se știe astăzi că numeroase osuare, mai mult de o mie pentru fiecare regiune complet investigată — douăzeci în total —, sînt presărate în teritoriul cambodgian.[181] Uneori era pusă în practică sinistra amenințare constant repetată de khmerii roșii: „Te vom duce să fertilizezi orezăriile noastre."[182] „Erau uciși bărbați și femei pentru a-i folosi drept îngrășămînt. Erau îngropați în gropile comune omniprezente în toate culturile, mai ales în cele de manioc. Adesea, smulgînd tuberculul unui manioc, dezgropai un os frontal uman prin orbitele căruia treceau rădăcinile plantei comestibile."[183] Stăpînii țării par să fi crezut că nu există îngrășămînt mai bun pentru agricultură decît cadavrele umane[184]; dar este la fel de îngăduit aici să discernem culmile care s-au atins, la egalitate cu canibalismul (cadrelor), în negarea umanității „dușmanilor de clasă".

Sălbăticia sistemului reapare în momentul suprem al execuției. Pentru a economisi gloanțele, dar și pentru a satisface frecventul sadism al executanților[185], împușcarea nu e metoda cea mai răspîndită: 29% din victime, după studiul lui Sliwinski[186]. Dimpotrivă, numărul craniilor zdrobite (cu bare de fier, cu coada lopeții, uneori cu sapa) se ridică la 53%, 6% reprezintă procentul spînzuraților și asfixiaților (cu sacul de plastic), 5%, al celor sugrumați și bătuți. Confirmare a ansamblului mărturiilor: numai 2% din asasinate au loc în public. Printre acestea, un mare număr de execuții „exemplare" a cadrelor decăzute, utilizînd metode deosebit de barbare, în care focul (purificarea) pare să joace un mare rol: imobilizarea pînă la piept, într-o groapă cu cărbuni încinși[187]; arderea capului cu petrol[188].

Arhipelagul carceral

Kampuchia Democrată nu cunoștea în principiu închisoarea. Așa cum spunea Pol Pot însuși în august 1978: „Noi nu avem închisori și nici nu folosim cuvîntul

---

[181] *Le Monde*, 18 iunie 1997, p. 16.

[182] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 301.

[183] Kên Khun, *op. cit.*, p. 123 (mărturie a unui student la medicină).

[184] Locard (1995), *op. cit.*, pp. 12–13.

[185] *Cf.*, de exemplu, Haing Ngor, *op. cit.*, pp. 179–180.

[186] Sliwinski, *op. cit.*, p. 78; am rotunjit zecimalele la unitate, cifrele nu au probabil decît o valoare indicativă.

[187] Haing Ngor, *op. cit.*, p. 268.

[188] Heng și Demeure, *op. cit.*, p. 109. Aceasta ne amintește în mod ciudat de faimosul supliciu, poate mitic, aplicat khmerilor de ocupația vietnameză în prima jumătate a secolului al XIX-lea: îngropați pînă la gît, capetele lor în flăcări constituiau suportul pentru ceainice.

«închisoare». Elementele nesupuse sînt destinate muncilor productive."[189] Khmerii roșii își făceau un titlu de glorie din asta, subliniind dubla ruptură cu trecutul politic și cu tradiția religioasă, această pedeapsă amînată care este detenția fiind confundată cu karma budică, în care socoteala păcatelor nu se rezolvă decît în existența viitoare. De acum încolo, pedeapsa se va da pe loc[190]... Existau totuși „centre de reeducare" (*munty operum*), numite și „centre ale poliției de district". Vechile pușcării de origine colonială, golite ca și restul populației urbane, nu au fost de altfel reocupate decît în cîteva orășele de provincie, unde treizeci de deținuți erau înghesuiți în celule făcute pentru cîțiva prizonieri. Adeseori sînt folosite în acest scop fostele așezăminte școlare, devenite inutile, alteori templele sînt transformate în pușcării.[191]

E adevărat că sîntem departe de închisorile clasice, chiar de cele cu regim sever. Nimic nu se face pentru a ușura viața deținuților sau măcar supraviețuirea lor: rații alimentare de înfometare (uneori o cutie de orez la patruzeci de persoane)[192], nici o îngrijire medicală, o înghesuială fenomenală, o înlănțuire permanentă — o cătușă pentru femei și pentru anumiți deținuți bărbați cu pedepse mai „ușoare", două pentru bărbați, coatele legate uneori la spate — de o bară de fier colectivă, fixată pe pămînt (*khnoh*), nici o toaletă și nici o posibilitate de a te spăla... Se înțelege că în aceste condiții speranța de viață pentru un nou-venit nu putea fi evaluată la mai mult de trei luni și că supraviețuitorii sînt foarte rari.[193] Unul din cei scăpați evocă favorabil locul lui de detenție din zona de vest: „Nu erau uciși decît aproximativ jumătate din deținuți, uneori chiar mai puțin."[194] El avusese fără îndoială „șansa" de a fi închis în 1975, în momentul în care nu era încă de neconceput să fii eliberat, așa cum se întîmpla înainte de 17 aprilie: pînă în 1976, 20% pînă la 30% din deținuți au fost eliberați. Pentru că se mai lua încă în serios funcția educativă (trecînd în principal printr-o muncă epuizantă), nucleul modelului carceral sino-vietnamez: funcționarii vechiului regim, chiar soldații, aveau unele posibilități să scape dacă se purtau frumos, dacă munceau din greu, lucru încă valabil în perioada de început a deportărilor.[195] Vechea terminologie a fost apoi păstrată (astfel, arestarea se deghiza adesea într-o convocare la o „sesiune de studii", termenul „khmer" fiind calchiat după chinezescul *xuexi*), dar golită de orice sens. Că dimensiunea pedagogică a dispărut cu totul (în afară de lagărul de la Bung Tra Bek, pentru cambodgienii întorși din străinătate, studenți în majoritate — descris de Y Phandara) o dovedește, de exemplu, indicația unei note venite de la direcția locală, ordonînd arestarea copiilor alături de mamele lor, in-

---

[189] Locard, 1995, nota citată, p. 18.

[190] *Cf.*, Pin Yathay, *op. cit*, p. 306.

[191] În privința închisorilor, ne sprijinim, fără mențiune contrară, pe două studii fundamentale ale lui Henri Locard: *Le Goulag khmer rouge*, Notă a Universității din Lyon-2 (Facultatea de Limbi Străine), 1995; și „Tramkâk District in the Grip of the Khmer rouge", comunicare la colocviul *Cambodia: Power, Myth and Memory*, Universitatea Monash, decembrie 1996.

[192] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 231.

[193] Trei din optzeci într-o închisoare locală menționată în Pin Yathay, *op. cit.*, p. 231.

[194] Kiernan, *op. cit.*, p. 345, nota 169.

[195] *PPP*, 7 aprilie 1995, p. 5.

diferent de vîrstă, „pentru a scăpa de ei dintr-o dată“[196]. Este vorba aici de concretizarea sloganului „Cînd smulgi o buruiană trebuie să-i rupi rădăcinile“[197], el însuși versiunea radicală a „eredității de clasă“, atît de dragă maoiștilor extremiști. Soarta acestor copii, lăsați de capul lor, liberi, dar fără nimeni care să-i îngrijească, a fost deosebit de dramatică; și mai rea a fost pentru tinerii „delincvenți“ închiși fără condiția unei vîrste minimale.

Copii într-o închisoare de district

Ceea ce ne tulbura cel mai mult era soarta celor douăzeci de copilași proveniți din familiile deportaților de după 17 aprilie 1975. Aceștia furaseră împinși de foame. Fuseseră arestați nu pentru a fi pedepsiți, ci pentru a fi uciși într-o manieră sălbatică:

— gardienii îi băteau sau îi loveau cu picioarele pînă-i omorau;

— își făceau din ei jucării vii; cu picioarele legate, îi atîrnau de streașină, cu capul în jos, făcîndu-le vînt, apoi încercînd să-i oprească prin lovituri de bocanci;

— în apropierea închisorii era o baltă; călăii îi aruncau acolo pe micii prizonieri, îi înfundau cu picioarele și, cînd nefericiții intrau în convulsii, le lăsau capetele la suprafață, după care începeau din nou să-i înfunde în apă.

Noi, ceilalți prizonieri, plîngeam pe ascuns soarta acestor bieți copii care părăsiseră lumea în condiții atît de atroce. Erau opt gardieni călăi ai închisorii. Bun, șeful, și Lan (nu-mi aduc aminte decît de aceste două nume) erau cei mai sălbatici, dar toți au contribuit la această faptă josnică, toți au rivalizat în cruzime pentru a-i face pe compatrioții lor să sufere.[198]

Principala diferență între deținuți, dacă putem spune așa, era între cei destinați să moară cu încetul și cei care erau executați. Aceasta depindea de motivele pentru care fuseseră arestați: violarea unei interdicții, origine socială impură, distanță evidentă față de regim, inculparea pentru participare la un „complot“. În ultimele trei cazuri, erau în general interogați, fie ca să mărturisească vreo veche meserie „cu risc“, fie ca să recunoască o vinovăție și să-și dezvăluie complicii. La cea mai mică reticență era folosită tortura, mult mai mult decît în oricare alt regim comunist: anchetatorii khmeri roșii dădeau dovadă de o bogată imaginație morbidă și sadică în materie[199]; una din modalitățile cele mai curente pare să fi fost asfixierea cu un sac de plastic, înfășurat în jurul capului. Mulți prizonieri, deja slăbiți, nu rezistau acestor ședințe — femeile în primul rînd, victime ale celor mai îngrozitoare atrocități. Călăii se autojustificau în numele unei pretinse eficacități a torturii pentru aflarea adevărului: într-o dare de seamă a interogatoriului se menţio-

[196] Locard (1996), *op. cit.*, p. 6.

[197] Locard (1995), *op. cit.*, p. 11.

[198] Mărturia unui fost funcționar, în Kên Khun, *op. cit.*, p. 131.

[199] *Cf.*, de exemplu, Haing Ngor, *op. cit*, pp. 170–174; 188–194, 240–244; Heng și Demeure, *op. cit.*, pp. 144–149.

nează că deținutul „a fost chestionat cu blîndețe, fără să fie lovit. Așa că nu putem ști dacă spunea adevărul sau nu“[200]. În cazurile mai serioase, sau cînd „mărturisirile“ par să fie promițătoare în vederea unor viitoare inculpări, deținutul era expediat la etajul superior al arhipelagului carceral: se putea trece astfel de la pușcăria locală la cea districtuală, apoi la cea zonală și, în sfîrșit, la cea centrală, la Tuol Sleng. Oricare ar fi nivelul atins, concluzia tinde să fie mereu aceeași: deținutul, imediat ce se stabilea că nu mai are „informații“ de dat, stors complet de interogatorii (acestea durau săptămîni și uneori luni), putea fi „aruncat“; execuțiile se făceau cel mai adesea cu o armă albă, cu particularități locale, cum ar fi la Tramkak, prin zdrobirea gîtului cu o bară de fier. Difuzoarele distribuiau o zgomotoasă muzică revoluționară pentru a nu se auzi gemetele agoniei.

Printre cauzele arestării se regăsesc unele analoage cu cele care atrăgeau hărțuiala sau asasinarea în cooperativele de producție, dar nu în aceeași proporție. Mulți hoți erau în închisore, dar în general exista convingerea că aveau complici sau că acționaseră pe scară largă. Cazurile de raporturi sexuale în afara căsătoriei sînt destul de frecvente, dar și mai dese sînt declarațiile „subversive“: denunțarea inegalităților de tratament alimentar, a scăderii nivelului de trai sau a servilismului față de China, mărturisirea oboselii în fața unei agriculturi prezentate ca o ofensivă militară permanentă, glumele pe seama imnului Revoluției, propagarea de zvonuri privind gherilele anticomuniste, referirile la prezicerile budiste descriind o lume învălmășită, în care domnește ateismul, dar promisă dispariției. O femeie („70“, totuși) a sfărîmat la cantină o lingură de turbare că pierduse patru copii din pricina foametei și pentru că nu obținuse autorizația să stea lîngă ultimul, care murise la spital. Alături de aceste „cazuri politice“, se observă multe cazuri „sociale“: cei care și-au ascuns vechea profesiune sau anumite episoade extrem de compromițătoare din biografia lor, cum ar fi un sejur prelungit în Occident. Ultima caracteristică a populației carcerale era că ea conținea o masă deloc neglijabilă (cu toate că minoritară) din cei Vechi, chiar soldați și funcționari khmeri roșii: 10% pe un eșantion (46 de dosare din 477) din închisoarea din Tramkak. Și ei își manifestaseră oboseala sau dezertaseră, în general pentru a-și vedea familiile. Cît despre cadrele de rang mediu sau superior, ele sînt cel mai adesea catapultate direct sub controlul Centrului și al închisorii sale de la Tuol Sleng.

A supraviețui ororii

Pentru crima de a vorbi englezește, am fost arestat de khmerii roșii și tras cu lanțul de gît, împiedicîndu-mă și bîjbîind, în închisoarea din Kach Roteh, în apropiere de Battambang. Nu era decît un început. Am fost înlănțuit cu ceilalți deținuți de fiarele care-mi intrau în carne. Gleznele mele mai poartă și acum semnele. M-au torturat în nenumărate rînduri, luni de zile. Singura ușurare era doar cînd leșinam.

200 Locard (1996), *op. cit*, p. 8.

> În fiecare noapte, gardienii năvăleau chemînd doi, trei deținuți. Erau duși, nu-i mai revedeam — erau asasinați la ordinele khmerilor roșii. După cunoștința mea, am fost unul din foarte rarii deținuți care au supraviețuit la Kach Roteh, un adevărat lagăr de tortură și exterminare. Am supraviețuit datorită aptitudinii mele de a povesti fabulele lui Esop și clasicele basme animaliere khmere adolescenților și copiilor care erau paznicii noștri.[201]

Vizita acestui vechi liceu, cunoscut în organigrama PCK sub codul S-21, îți dă sentimentul că atingi ultima limită a ororii. Și nu este vorba totuși, în ciuda celor 20 000 de victime, decît de o închisoare ca oricare alta, nu deosebit de ucigașă; condițiile de încarcerare, firește teribile, erau la fel ca în toate celelalte. Ceea ce înseamnă că numai aproximativ 2% din cei asasinați, poate 5% din deținuți, au trecut pe la Tuol Sleng, închisoare care nu are deci nimic de-a face cu centralismul unui Auschwitz, în sistemul concentraționar nazist. Nici un fel de tortură specifică, poate doar folosirea mai frecventă a electricității. Cele două particularități constau în caracterul de „închisoare a Comitetului Central", unde ajungeau mai ales cadrele căzute în dizgrație și conducătorii decăzuți, și în acela de „gaură neagră" din care, în principiu, nu mai ieșeai viu; doar șase sau șapte deținuți au scăpat de moarte. Ultima particularitate ține de informația noastră: un registru complet al intrărilor din 1975 pînă la jumătatea anului 1978 (14 000 de nume); și mai ales cîteva mii de confesiuni detaliate și dări de seamă ale interogatoriilor, dintre care cîteva îi privesc chiar pe unii din marii șefi ai regimului.[202]

În jur de patru cincimi dintre deținuți erau chiar khmeri roșii, deși unii muncitori și tehnicieni, îndeosebi de origine chineză, fuseseră trimiși aici în 1978, ca și cei cîțiva străini (cel mai adesea marinari) care avuseseră nenorocul să cadă în mîna regimului.[203] Existau permanent între 1 000 și 1 500 de deținuți, dar rotația era masivă, după cum o probează cifrele de intrare (echivalînd aproximativ cu victimele unui an), în constantă creștere: 200 în 1975, 2 250 în 1976, 6 330 în 1977 și 5 765 pentru primul semestru al anului 1978. Cei care conduc interogatoriile sînt pradă unei crîncene dileme: „Considerăm tortura ca absolut necesară", se spune într-un carnet de-al lor; dar, pe de altă parte, aceasta provoacă prea repede moartea, iar ei nu mai apucă să mărturisească „suficient", ceea ce însemna o „înfrîngere pentru Partid". De unde această incongruență: prezența unui doctor acolo unde toți sînt destinați morții.[204] Anumiți deținuți reprezintă cazuri mai ușoare: femeile și copiii prizonierilor (adesea deja executați) de care se debarasau repede, la date fixe. Astfel, la 1 iulie 1977, 114 femei (dintre care 90 de soții ale celor executați) au fost asasinate, a doua zi a venit rîndul pentru 31 de băieți și 43 de fiice de deținuți; cincisprezece fuseseră smulși în prealabil dintr-o casă de copii. Punctul maxim

---

[201] Kassie Neou, Directorul Institutului Cambodgian al Drepturilor Omului, în *PPP*, 2C septembrie 1996, p. 8.

[202] Chandler (1991), *op. cit.*, pp. 285–302.

[203] Quinn, *cap. cit.*, p. 198; Kiernan, op. cit., pp. 432–433.

[204] Chandler (1991), *op. cit.*, p. 374, nota 27; Quinn, *cap. cit.*, p. 210.

zilnic de execuții a fost atins imediat după proclamația existenței PCK: 418 la 15 octombrie 1977.[205] Se crede că în jur de 1 200 de copii au fost asasinați la S-21.[206]

Rațiunile nebuniei

Ca și pentru alte crime de masă ale acestui secol, excesul de monstruozitate inspiră încercarea de a afla *ultima ratio* în privința demenței unui om sau a fascinației năuce a unui popor. Nu se pune problema să atenuăm răspunderea unui Pol Pot, dar nici istoria națională cambodgiană, nici comunismul internațional, nici influența anumitor țări (începînd cu China) nu ar trebui să scape cu fața curată: chintesență a ceea ce puteau produce mai rău, dictatura khmerilor roșii se află în punctul de întîlnire a celor trei dimensiuni, ancorată în același timp într-un context geografic și temporal precis.

O excepție khmeră?

„Revoluția khmeră nu are precedent. Ceea ce noi încercăm să facem n-a mai fost încercat niciodată în istoria trecutului."[207] Khmerii roșii înșiși, imediat ce au ieșit de sub protectoratul vietnamez, au insistat neîncetat asupra unicității experienței lor. Discursurile lor oficiale nu fac aproape niciodată referire la străinătate decît la modul negativ; în ele nu se citează practic deloc din părinții marxism-leninismului, nici măcar din Mao Tzedun. Naționalismul lor are, într-o largă măsură, izul celui practicat de predecesori, Sihanuk sau Lon Nol: un amestec de dolorism extrem și de pretenții nemăsurate; o țară-victimă, oprimată în permanență de vecini perfizi, cruzi, înverșunați s-o piardă ca și cum propria lor supraviețuire ar depinde de acest lucru, și printre ei în primul rînd vietnamezii; o țară-paradis, binecuvîntată de Dumnezeu cu un trecut miraculos, cu un popor fără egal, care ar avea vocația de a se afla în avangarda planetei, dacă...[208] Triumfalismul nu cunoaște margini: „Sîntem pe cale să desăvîrșim o revoluție unică. Mai cunoașteți vreo țară care să fi avut curajul, ca noi, să suprime moneda și piața? Sîntem mult înaintea chinezilor, care ne admiră. Ei încearcă să ne imite, dar nu reușesc încă. Vom fi un model pentru lumea întreagă" — acesta este discursul unui cadru intelectual care stătuse în străinătate.[209] Chiar după ce a fost alungat de la putere, Pol Pot a continuat să considere că 17 aprilie a fost cel mai mare eveniment revoluționar al istoriei „cu excepția Comunei din Paris din 1871"[210].

---

205 Kiernan, *op. cit.*, pp. 353–354.

206 Quinn, *cap. cit.*, p. 198.

207 Ieng Sary, 1977, citat în Chandler (1991), *op. cit.*, p. 240.

208 În privința „conștiinței nefericite" a khmerilor, *cf.* Jean-Claude Pomonti, „Angoisses khmères", *Le Monde*, 10 martie 1995.

209 Y Phandara, *op. cit.*, p. 88.

210 Aici se simte influența Revoluției culturale chineze: „Comuna din Shanghai", din ianuarie 1967, ar vrea să imite revoluția pariziană.

Or, realitatea, întristător de prozaică, este aceea a unei țări mici, prea mult timp izolată, menținută de protectoratul francez în postura unei conservatoare amabile de interesante tradiții, în care diversele clanuri în conflict pentru putere nu dau înapoi niciodată cînd e vorba să cheme intervenții străine în favoarea lor și în care nimeni nu și-a pus serios problema dezvoltării economice: puține întreprinderi, o clasă de mijloc neînsemnată, puțini tehnicieni, o agricultură de subzistență de o importanță covîrșitoare. Pe scurt, „omul bolnav" prin excelență al Asiei de Sud-Est.[211] Or, irealismul extrem favorizează soluții extreme; combinația între o neîncredere aproape paranoică față de ceilalți și o exagerare megalomanică a propriilor ei capacități stimulează voluntarismul și izolarea; slăbiciunea economiei și sărăcia majorității locuitorilor întăresc atracția față de cei care se prezintă ca furierii unui progres posibil. Cambodgia era deci o verigă economică și politică slabă; evenimentele internaționale, și mai ales războiul din Vietnam au desăvîrșit restul. Cît despre sălbăticia khmerilor roșii, ea și-ar afla originea în contradicția neasumată între lipsa de măsură a ambițiilor și greutatea obstacolelor.

Alți autori consideră că anumite caracteristici ale națiunii cambodgiene au putut favoriza acțiunea ucigașă a khmerilor roșii. Budismul, cu rolul lui ambiguu: indiferența față de contrastele sociale și amînarea retribuției meritelor și păcatelor vieții prezente într-o altă existență intră în contradicție cu viziunea revoluționară. Dar antiindividualismul lui corespunde bine acestei suprimări a „eului" propovăduită de khmerii roșii. Valoarea limitată a existenței, în vîrtejul reincarnărilor, și fatalismul care decurge de aici în fața inevitabilului destin au slăbit rezistența credincioșilor în fața nenorocirilor.[212]

Lui Haing Ngor, dezechilibrat după ieșirea din închisoare, o bătrînă a îndrăznit să-i spună cu voce tare tot ceea ce alții gîndeau în sinea lor:

„— Samnang, poate ai făcut ceva foarte rău într-o altă existență. Poate pentru asta ai fost pedepsit.

— Da, așa trebuie să fie. Cred că întreaga mea kama[213] nu e prea bună!"[214]

Budismul, firește, violent reprimat n-a constituit acel zid de rezistență în fața khmerilor roșii cum a fost islamul pentru populația cham.

Prezentul îndeamnă adesea la o revedere a trecutului. Nu pentru a schimba faptele stabilite, după moda „nord-coreeană", dacă vreți, ci pentru a-i modifica ierarhiile și interpretarea. Aparent pașnica țară a Cambodgiei lui Sihanuk, mult timp o insulă de neutralitate în mijlocul războaielor indochineze, a dus la punerea în evidență a „surîsului khmer", cel al zeițelor reliefurilor angkoriene, al monarhilor joviali, al unor țărani mici proprietari adunîndu-și fără un efort nemăsurat

---

[211] Alte două țări cunosc astăzi o situație parțial asemănătoare: Laosul și Birmania. Dar cea dintîi nu constituie o entitate politică unificată decît în 1945, iar a doua, remarcabil de prosperă în timpul colonizării britanice, nu are aceeași poziție de slăbiciune față de vecinii ei.

[212] Ponchaud, *cap. cit.*, pp. 170–175.

[213] Karma pronunțată în khmeră.

[214] Haing Ngor, *op. cit.*, p. 176.

paddy-ul orezăriilor, peștele din lac și zahărul palmierilor. Furia ultimelor trei decenii atrage atenția asupra unor dimensiuni mai sumbre. Angkorul este indiscutabil o splendoare[215], dar kilometrii lui de basoreliefuri prezintă în majoritate scene războinice[216]. Giganticele edificii, și mai giganticele rezervoare de apă (*baray*) au necesitat deportări și sclavie masivă.

Se păstrează foarte puține documente despre perioada angkoriană (secolele VIII–XIV), dar toate monarhiile hindu-budiste ale Asiei de Sud-Est peninsulare (Thailanda, Laos, Birmania...) s-au constituit după modelul ei. Istoria lor plină de violență seamănă cu aceea a Cambodgiei; pretutindeni se văd concubine repudiate călcate în picioare de elefanți, se inaugurează o domnie prin masacrarea propriei familii, iar populațiile învinse sînt deportate în masă în zonele deșertice. Absolutismul este puternic înrădăcinat în aceste societăți și orice contestație dobîndește aerul unui sacrilegiu. Despotul luminat nu abuzează: structurile administrative foarte slabe provoacă repede o situație de ruptură. Dar capacitatea de acceptare a populațiilor este deosebit de ridicată: spre deosebire de lumea chineză, revoltele antimonarhice sînt rare, salvarea este căutată mai ales în fuga spre alte țări (niciodată prea îndepărtate) sau spre regiunile cele mai izolate.[217]

Domnia lui Sihanuk (din 1941, dar protectoratul francez durează pînă în 1953) poate lăsa o amintire aproape idilică în comparație cu ceea ce a urmat după răsturnarea lui, în martie 1970. Prințul n-a dat înapoi în fața folosirii violenței, mai ales împotriva opoziției de stînga. Din 1959 pînă în 1960, neliniștit de creșterea popularității unei stîngi comunizante, criticînd corupția puterii, el asasinează sau lasă să fie asasinat redactorul-șef de la ziarul *Pracheachun* (*Poporul*), și apoi pune să fie bătut în plină stradă directorul bihebdomadarului francofon *L'Observateur* (avînd unul din cele mai mari tiraje din țară), viitorul conducător khmer roșu Khieu Samphan; în august 1960, cifra arestărilor se ridică la optsprezece, iar principalele ziare de stînga sînt interzise. În 1962, în condiții încă misterioase, poliția secretă, după toate probabilitățile, îl asasinează pe secretarul general al PCK-ului clandestin, Tou Samouth — facilitînd ascensiunea lui Saloth Sar. În 1967, revolta din Samlaut și influența Revoluției culturale în anumite școli chineze antrenează o represiune mai severă ca niciodată, responsabilă pentru numeroase decese: ultimii comuniști, acționînd la lumina zilei, și vreo sută de simpatizanți intelectuali se alătură primelor gherile khmere roșii.[218] Să fim numai pentru atît de acord cu Henri Locard care scrie: „Violența polpotistă s-a născut din brutalitatea represiunii sihanukiste"[219]? Da, la nivelul cronologiei: autocratul princiar apoi, după 1970, mareșalul iluminat i-a redus la neputință pe cei care criticau re-

---

215 Arhitectura lui este totuși foarte arhaică, mai aproape de cea din Egiptul faraonic decît de catedralele gotice contemporane.

216 Nu este cazul marilor temple javaneze (Borobudur, în special) aproape contemporane.

217 Mulți etnologi subliniază o legătură mai slabă cu pămîntul și strămoșii decît în lumea sinizată, inclusiv în Vietnam.

218 Chandler (1993), *op. cit.*, pp. 101, 105–106 și 135; Raoul Marc Jennar, *Cambodge: une presse sous pression*, Reporters Sans Frontières, Paris, 1997, p. 23.

219 Locard (1995), nota citată, p. 15.

gimurile lor inepte; acționînd astfel, ei n-au lăsat să subziste decît PCK-ul ca partid de opoziție credibil. Nu, în planul genealogiei: fundamentele ideologice și scopurile ultime ale khmerilor roșii nu sînt *reactive*, ci reiau doar foarte fidel marea „tradiție" ieșită din leninism și trecută prin sitele succesive ale lui Stalin, Mao Tzedun și Ho Și Min. Evoluția catastrofală a Cambodgiei după independență, apoi înglobarea ei în război au facilitat accesul la putere al extremiștilor PCK și au legitimat recurgerea lor la o violență nemăsurată: dar nici o circumstanță exterioară nu explică radicalismul lor.

1975: O fractură radicală

Este mai ușor pentru revoluția cambodgiană să enunțe ceea ce refuză decît ceea ce propune. Ea corespunde, este adevărat, unei voințe de revanșă, găsindu-și esența bazei sale sociale în această voință, înfierbîntată apoi de colectivizarea radicală. Revanșă a țăranilor împotriva orășenilor: cei Vechi au subtilizat rapid bunurile celor Noi, fie prin intermediul pieței negre, fie direct, furîndu-le bagajele.[220] Revanșă, în interiorul satului, a țăranilor celor mai săraci împotriva „capitaliștilor" locali (cei care mai au cîte ceva de comercializat sau întrebuințează mîna de lucru). Dar revanșa este mai ales interindividuală, răsturnînd vechile ierarhii profesionale, familiale etc. Mărturiile insistă asupra promovărilor surprinzătoare în posturi de responsabili locali ale elementelor marginale ale satelor, alcoolicii, de exemplu: „Acești oameni reabilitați de Angkar, învestiți cu misiuni de comandă, puteau să-și ucidă compatrioții fără nici un scrupul, fără remușcări."[221] Haing Ngor vede aici sanctificarea politică a ceea ce e mai rău în sufletul khmer: *kum*-ul, ranchiuna ucigașă împotriva căreia timpul nu are putere. Printre cei de care el are cel mai mult a se plînge se află o mătușă rămasă în satul natal, care solicitase odinioară ajutorul familiei sale de la oraș, și un infirmier zărit pe cînd el era medic în spital și care, deși era unul din cei Noi, a încercat să-l condamne la moarte și a fost promovat șef de echipă, răsturnînd astfel radical ierarhia pe care o îndurase pînă atunci.[222] Toate acestea sînt tensiuni ale societății cambodgiene, dintre care numai unele pot fi calificate drept „sociale" *stricto sensu*, explodînd ca atare.

Răsturnare a valorilor: meserii disprețuite altădată, cum ar fi cea de bucătar (chiar de măturător al cantinei) sau de pescar erau acum dintre cele mai căutate, căci ele facilitau deturnări de alimente. Dimpotrivă, intelectualii cu diplome nu mai erau decît niște „hîrțogari inutili", și vai de cei care încercau să se mai folosească de aceste diplome. Umilința devenise virtutea cardinală: printre cadrele revenite în țară, „meseria cea mai căutată era, ciudat, cea de spălător de toalete [...] a-ți învinge greața era proba de transformare ideologică"[223]. Angkar pretindea să

---

[220] Haing Ngor, *op. cit.*, p. 163.

[221] Pin Yathay, *op. cit.*, pp. 95–96. Același tip de mediu a fost pe larg folosit de Partidul Comunist Chinez în faza cuceririi puterii (vezi mai sus

[222] Haing Ngor, *op. cit.*, pp. 112, 126 și 237–238.

[223] Laurence Picq, *op. cit.*, p. 22

capteze și să monopolizeze legăturile de afecțiune familială: oamenii i se adresau în public folosind colectivul „tați-mame" (ceea ce întreținea confuzia între partidul-stat și ansamblul populației adulte, fenomen caracteristic comunismului asiatic); și perioada revoluționară de după 1975 a fost denumită prin termenul *samay pouk-me* („era tați-mame"); șefilor militari li se spunea „bunici".[224] Frica de oraș și ura împotriva lui erau extreme: cosmopolit, aplecat spre consum și plăceri, Phnom Penh reprezintă pentru khmerii roșii „marea prostituată de pe Mekong"[225]. Una din justificările oferite pentru evacuarea capitalei a fost că un „plan secret politico-militar pus la cale de CIA americană și de regimul Lon Nol" prevedea în mod deosebit „coruperea combatanților noștri și tocirea spiritului combativ prin femei, alcool și bani" după „eliberare".[226] Mai mult chiar decît chinezii, revoluționarii din Cambodgia luau în serios faimosul adagiu al lui Mao: „Pe pagina albă se scriu cele mai frumoase poeme."[227] Se cuvenea să te lepezi de orice bunuri depășind averea unui țăran sărac: cambodgienii întorși în țară au fost obligați să renunțe la toate bagajele lor, inclusiv la cărți. Cele cu „scriere imperialistă" — franceză sau engleză — ca și cele scrise în limba khmeră („rămășițe ale culturii feudale")[228] au fost distruse; Haing Ngor i-a auzit pe soldații khmeri roșii în vîrstă de zece ani spunîndu-i: „Gata cu cărțile capitaliste, de-acum! Cărțile străine sînt instrumente ale vechiului regim care a trădat țara. De ce ai cărți? Ești de la CIA? Sub puterea Angkăi, nu e nevoie de nici o carte străină."[229] Trebuia de asemenea să-ți arzi diplomele și actele de identitate, și chiar albumul de fotografii[230]: revoluția înseamnă reînceperea de la zero. Destul de logic, de altfel, ca ființele fără trecut să fie cele mai favorizate: „Numai nou-născutul este fără pată", spunea un slogan.[231]

Educația a fost redusă la expresia ei cea mai simplă: fie nici un fel de școală, fie, destul de des, cîteva cursuri de citit și scris, dar mai ales cîntece revoluționare pentru copiii între cinci și nouă ani, uneori nu mai mult de o oră pe zi; învățătorii erau adesea ei înșiși abia alfabetizați. Numai știința practică avea valoare, departe de inutila cultură livrescă, „copiii noștri din zonele rurale au avut întotdeauna cunoștințe foarte utile. Ei pot distinge o vacă liniștită de una nervoasă. Știu să se țină pe un bivol în ambele sensuri. Pot stăpîni o cireadă. Ei sînt practic stăpînii naturii. Cunosc varietățile de orez ca pe propriile buzunare. [...] Ei știu și înțeleg cu adevărat [...] acest tip de știință este foarte adaptat la realitatea națiunii noastre."[232]

Pol Pot, sau copiii la putere... Toate mărturiile confirmă extrema tinerețe a unui mare număr de soldați khmeri roșii. Ei sînt angajați de la doisprezece ani, uneori chiar mai devreme — Sihanuk a avut în gărzile lui preadolescenți care se

---

224 Pin Yathay, *op. cit.*, p. 271; Ponchaud, cap. cit., p. 164.
225 Chandler (1991), *op. cit.*, p. 247.
226 Ieng Sary, în *Newsweek*, 4 septembrie 1975.
227 *Drapelul roșu* (Beijing), 1 iunie 1958.
228 Pin Yathay, *op. cit.*, p. 60.
229 Haing Ngor, *op. cit.*, p. 103.
230 Picq, *op. cit.*, p. 21; Y Phandara, *op. cit.*, p. 91.
231 Locard, *PPP*, 20 mai 1994, p. 16.
232 Radio Phnom Penh, 18 aprilie 1977, citat în Jackson, *op. cit.*, p. 74.

distrau torturînd pisici.[233] Ly Heng evocă ultima campanie de recrutare extinsă și la cei Noi, exact înainte de sosirea vietnamezilor; ea se adresa fetelor și băieților între treisprezece și optsprezece ani; în fața puținului succes al voluntariatului, brigăzile mobile de tineri au fost constrînse să treacă de pe șantier în armată.[234] Tinerii înrolați pierdeau orice legătură cu familia și în general cu satul lor. Trăind în cantonamente, relativ izolați de populația care se temea de ei și-i ocolea, onorați de putere, ei se simțeau atotputernici și mult mai puțin amenințați de epurări decît cadrele. Dincolo de verbiajul revoluționar, motivația multora, după mărturisirea transfugilor, era că „nu trebuiau să muncească și puteau ucide oameni"[235]. Cei mai mici de cincisprezece ani erau în general cei mai de temut: „Îi luau foarte tineri și nu-i învățau decît disciplina. Numai să asculte de ordine, nu să le justifice [...] Ei nu cred nici în religie, nici în tradiție, ci numai în ordinele khmerilor roșii. Iată de ce-și omoară propriul popor, inclusiv pruncii, cum ai omorî muștele."[236]

Soldații au fost recrutați pînă în 1978 exclusiv din cei numiți „70". Copiii celor numiți „75" au fost adesea folosiți de la opt sau nouă ani ca spioni; totuși adeziunea la regim era atît de slabă, încît intrau adesea într-o complicitate tacită cu cei spionați, avertizîndu-i discret de prezența lor.[237] Abia un pic mai în vîrstă, după epurările masive ale cadrelor locale, ei au devenit uneori „copii milițieni", atașați pe lîngă noii șefi ai cooperativelor, însărcinați să repereze, să aresteze și să-i ucidă pe cei vinovați de autoalimentare.[238] Experiența lui Laurence Picq, la Centru, demonstrează că o dată cu timpul „dictatura infantilă" era destinată unei extensii și la administrația civilă. Ea ne descrie „instruirea" accelerată a unui contingent de copii de la țară:

„Li s-a explicat că prima generație de cadre trădase și că a doua nu era mai de soi. Așa că erau chemați să asigure foarte repede schimbul [...].

Printre copiii acestei noi generații au apărut și copiii-medici. Erau șase fetițe între nouă și treisprezece ani. Abia dacă știau să citească, dar partidul le încredințase o cutie cu seringi. Erau însărcinate să facă injecții.

— Copiii noștri medici sînt de la țară, se auzea spunîndu-se. Ei sînt gata să-și slujească clasa din care provin. Sînt deosebit de inteligenți. Dacă le spuneți că această cutie conține vitamine, nu vor uita niciodată! Arătați-le cum se sterilizează o seringă și o vor face imediat!

Acești copii erau puri, incontestabil, dar cum să nu punem la socoteală beția pe care le-o procura faptul că știau să facă injecții! Foarte repede, copiii-medici s-au arătat de o aroganță și de o insolență fără precedent!"[239]

Ruptura ține și de suprimarea religiei, și de extremul moralism impus în toate domeniile vieții cotidiene (*cf. mai sus*). Nu există nici un loc, am mai notat, pen-

---

[233] Norodom Sihanouk, *Prisonnier des Khmers rouges*, Hachette, Paris, 1986.

[234] Heng și Demeure, *op. cit.*, pp. 189–190.

[235] Chandler (1991), *op. cit.*, p. 243.

[236] Dith Pran („modelul" filmului *Sfîșierea*), citat în Sydney Schanberg, „The Death and Life of Dith Pran", *New York Times Magazine*, 20 ianuarie 1980.

[237] Heng și Demeure, *op. cit.*, p. 112.

[238] Kên Khun, *op. cit.*, pp. 97–98.

[239] Picq, *op. cit.*

tru „devianți", de toate genurile, inclusiv bolnavii cronici, nebunii, handicapații. Dar sistemul a intrat în cele din urmă în contradicție cu proiectul oficial al unei națiuni puternice și numeroase: constrîngerile impuse sexualității, căsătoriei și, pe deasupra, subalimentația permanentă ucid chiar și dorința[240] și fac să se prăbușească natalitatea, de la treizeci la mie în 1970 la (probabil) unsprezece la mie în 1978.[241]

Nimic nu trebuie să subziste din ceea ce ar putea contracara, voluntar sau involuntar, voința PCK. Celei mai neînsemnate dintre deciziile lui i se acordă statutul de dogmă infailibilă. Constrîngere foarte de temut pentru cel arestat: ca și în China, chiar arestarea este „proba" că e vinovat, mărturisirile ulterioare nevenind decît să supralegitimeze acțiunea decisă de Angkar. Aflăm astfel de la un deținut din 1972: după doi ani de interogatorii, el reușește să se disculpe de acuzația de a fi fost un militar republican: a fost atunci eliberat, după un miting de propagandă în care se lăuda blîndețea Angkar-ului care, „cu toate că era un ofițer al lui Lon Nol", ținea cont de cinstea și sinceritatea sa.[242] Și acest lucru se întîmpla înainte de saltul represiv de după 17 aprilie... Arbitrarul e total: partidul nu are de ce să-și justifice nici opțiunile politice, nici selecția cadrelor, nici schimbările, fie de cadre, fie de opinie: vai de cei care n-au înțeles la timp că vietnamezii erau duș-

Lumea nouă

„În Kampuchia Democrată, sub regimul glorios al Angkăi, trebuie să ne gîndim la viitor. Trecutul este înmormîntat, cei «noi» trebuie să uite coniacul, veșmintele luxoase și tunsorile la modă. [...] Nu avem nevoie de tehnologia capitaliștilor, deloc! În noul sistem, nu mai e nevoie să trimitem copiii la școală. Școala noastră este agricultura. Pămîntul este hîrtia noastră, plugul, stiloul nostru: noi scriem muncind! Certificatele și examenele sînt inutile; să știți să arați și să săpați canale: iată noile voastre diplome! Nici de doctori nu avem nevoie! Dacă vrea cineva să-și scoată mațele, mă însărcinez eu s-o fac!"

Și, mînuind cuțitul, s-a prefăcut că spintecă pe cineva, în cazul în care n-am fi înțeles aluzia.

„E ușor, o să vedeți, nu e nevoie să mergi la școală pentru asta! Nu avem nevoie de profesii capitaliste cum ar fi inginerii sau profesorii! Nu avem nevoie de învățători ca să ne spună ce trebuie să facem; ei sînt toți corupți. Nu avem nevoie decît de oameni care vor să muncească la cîmp! Totuși, tovarăși... mai sînt unii care refuză munca și sacrificiul... Sînt agitatori care nu au o mentalitate revoluționară adecvată. Aceștia, tovarăși, sînt dușmanii noștri! Și unii dintre ei sînt aici, în această seară!"

Asistența a fost cuprinsă de un sentiment de neliniște, tradus prin diverse mișcări. Khmerul roșu a continuat privind pe fiecare în ochi:

„Acești oameni se agață de vechiul mod de gîndire capitalist! Pot fi chiar recunoscuți: mai văd printre noi pe unii care poartă ochelari! Și de ce poartă ochelari? Nu pot să mă vadă dacă le dau o palmă?"

[240] „Khmerii roșii, subtil, ne emasculaseră", în Pin Yathay, *op. cit.*, p. 316.
[241] Sliwinski, *op. cit.*, p. 67.
[242] Locard (1996), *op. cit.*, p. 28.

A înaintat brusc spre noi, cu palma ridicată:

„Ah! Dau înapoi, deci pot să mă vadă, deci nu au nevoie de ochelari! Poartă ochelari după moda capitalistă, cred că le stă bine! Noi nu avem nevoie de așa ceva! Cei care vor să fie frumoși sînt niște leneși și niște lipitori care sug sîngele poporului!"

Discursuri și dansuri au urmat ore în șir. În sfîrșit, toate cadrele au început să urle la unison: *„SÎNGELE RĂZBUNĂ SÎNGELE!"* Și pronunțînd cuvîntul „sînge", își loveau piepturile cu pumnii; strigînd «răzbunare», salutau cu brațul drept ridicat, cu pumnul strîns. *„SÎNGELE RĂZBUNĂ SÎNGELE! SÎNGELE RĂZBUNĂ SÎNGELE!"*

Cu chipurile imobile, stăpîniți de o hotărîre sălbatică, ei strigau slogane în ritmul loviturilor în piept, încheind această terifiantă demonstrație printr-un vibrant: „Viață lungă revoluției cambodgiene!"[243]

mani sau că un anumit lider istoric al mișcării era de fapt un agent CIA! Din unghiul trădării, al sabotajului pus la cale de fostele clase exploatatoare și aliații ei, explicau Pol Pot și tovarășii lui eșecurile (economice și curînd militare) din ce în ce mai patente ale regimului: de unde întețirea măsurilor teroriste.[244]

În acest sistem sărac în realizări ca și în reprezentări, incapabil să treacă dincolo de originea lui războinică, ura era obiectul unui adevărat cult care se exprima prin obsesia morbidă a *sîngelui*.

Primul cuplet al imnului național, *Strălucita victorie din 17 aprilie*, este din acest punct de vedere reprezentativ:

Sînge stacojiu care inundă orașele și satele patriei kampuchiene,
Sînge strălucitor al muncitorilor-țărani,
Sînge al luptătoarelor și luptătorilor revoluționari,
Sînge care s-a transformat într-o cumplită mînie, în luptă înverșunată,
17 aprilie, sub stindardul Revoluției,
Sînge eliberator de sclavie,
Trăiască, trăiască strălucita victorie din 17 aprilie!
Grandioasă victorie, mai importantă decît epoca Angkor![245]

Și Pol Pot comentează:

„Așa cum știți, imnul nostru național n-a fost compus de un poet. Esența lui este sîngele întregului popor, al celor care au căzut în secolele trecute. Această chemare a sîngelui a fost încorporată imnului național."[246]

---

[243] Discurs al unui cadru khmer roșu de la Tonle Bati, vara 1975, în Haing Ngor, *op. cit.*, pp. 110–111.

[244] *Cf.*, de exemplu, Chandler (1993), *op. cit.*, p. 214.

[245] Locard (1996), comunicarea citată, p. 17.

[246] Discurs din 27 septembrie 1977, în Jackson, *cap. cit.*, p. 73.

Chiar un cîntec de leagăn se încheie astfel: „Să nu uiți niciodată răzbunarea de clasă."[247]

Un marxism-leninism paroxistic

Pentru că experiența khmeră roșie a fost excepțional de ucigașă, ea dă naștere unei tentații, ca și pentru Shoah, de a insista asupra unicității sale. Alte regimuri comuniste și apărătorii lor au fost în general de acord: tirania polpotistă ar fi o deviație ultrastîngistă sau mai degrabă un „fascism roșu" deghizat în comunism. Și totuși acum, privit de la distanță, este clar ca PCK venit la putere aparținea într-adevăr „marii familii"; particularitățile cazului cambodgian sînt importante, dar nici Albania n-a fost Polonia... Pe scurt, comunismul cambodgian este mai aproape de cel chinez decît era acesta de cel sovietic.

S-au subliniat mai multe influențe posibile asupra khmerilor roșii. Se impune să examinăm „pista franceză": aproape toți conducătorii „khmeri roșii" și-au făcut studiile în Franța, inclusiv viitorul Pol Pot.[248] Un anumit număr din referințele lor istorice provin din această formație: Suong Sikoeun, secundul lui Ieng Sary, ne mărturisește: „Am fost foarte influențat de Revoluția franceză și în special de Robespierre. De la el pînă la comunism nu mai e decît un pas. Robespierre este eroul meu. Robespierre și Pol Pot: doi oameni cu aceleași calități de hotărîre și integritate."[249] Dincolo de acest exemplu de intransigență, e greu să găsești ceva cît de cît important în practica și discursul PCK care să provină clar din Franța sau din comunismul francez. Conducătorii khmeri roșii erau practicieni mai mult decît teoreticieni: experiențele „socialismului real" îi pasionau cu adevărat.

Această pasiune s-a îndreptat o clipă spre Vietnamul de Nord. Acesta, mai mult decît PCF, a fost nașul comunismului cambodgian, participînd intim la orientările de pînă în 1973. PCK nu este la origine decît una din secțiile Partidului Comunist Indochinez (PCI), în care hegemonia vietnameză e totală, disociat apoi în trei ramuri naționale (fără ca el să dispară) numai prin hotărîrea tovarășilor lui Ho Și Min în 1951. Pînă la începutul războiului, PCK nu pare să-și manifeste nici un fel de autonomie în raport cu PCV, fie în plan programatic, strategic (legalismul sau acțiunile armate ale comuniștior cambodgieni sînt înainte de toate mijloacele de presiune asupra lui Sihanuk, în cadrul războiului din Vietnam)[250] sau tactic (armament, organizare, logistică). Chiar după lovitura de stat, tot vietname-

[247] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 181.

[248] Chandler (1993), *op. cit.*, pp. 63 și 72–73.

[249] Interviu posterior „ralierii" partizanilor lui Ieng Sary, în *PPP*, 15 noiembrie 1996, p. 6. Cu privire la admirația față de iacobinism ca vector al comunismului, *cf.* François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX* (v. *ed. rom. cit. — n. t.*).

[250] Chiar insurecția de la Samlaut în 1967, punctul de origine oficial al rezistenței armate, se ridică împotriva voinței lui Lon Nol de a reduce livrările de orez cambodgian către armata vietnameză...

zii organizează administrația revoluționară a „zonelor eliberate" și pe noii recruți cambodgieni. Prăpastia n-a început să se sape decît după Acordurile de la Paris din 1973: strategia guvernului de la Hanoi împingea PCK la masa negocierilor, dar acestea i-ar fi acordat lui Sihanuk un rol important, riscînd să dezvăluie slăbiciunea organizațională a khmerilor roșii. Astfel, pentru prima oară, ei au refuzat să devină o masă de manevră: aveau de acum mijloacele lor.

Care este amprenta specifică a comunismului vietnamez asupra PCK? Nu-i ușor de răspuns: o mare parte din metodele PCK provin din China. Privind de la Phnom Penh, cum să distingem ce vine direct din China și ce a trecut mai întîi pe la Hanoi? Anumite trăsături ale khmerilor roșii reamintesc totuși puternic de Vietnam. Mai întîi, obsesia *secretului* și a *disimulării*: Ho Și Min apăruse în 1945 fără nici o referință la bogatul său trecut ca membru al Internaționalei Comuniste, sub numele de Nguyen Ai Quoc; perioade întregi din cariera sa nu vor fi cunoscute decît după deschiderea arhivelor sovietice.[251] PCI și-a declarat autodizolvarea în noiembrie 1945, în avantajul Viet-Min-ului, s-a reconstituit în 1951, sub numele de Partidul Muncitorilor din Vietnam, și nu și-a reluat eticheta comunistă decît în 1976; în Vietnamul de Sud, Partidul Popular Revoluționar nu era decît una din componentele Frontului Național de Eliberare. Însă toate aceste organizații au fost de fapt dirijate de o mînă de fier aparținînd unui mic grup de veterani comuniști. În avatarurile vieții lui Pol Pot (inclusiv, după înfrîngere, anunțurile „retragerii", apoi ale „morții" sale), în jocurile între Angkar și PCK, în opacitatea direcției, se vor citi fenomene analoage și inegalate de altfel în universul comunist.

O a doua trăsătură comună, complementară de fapt cu prima: folosirea excepțional de întinsă a *frontului unit*. În 1945, ex-împăratul Bao Dai a fost pentru un moment consilierul lui Ho Și Min, care a știut el însuși să-și atragă sprijinul americanilor și să-și calchieze Declarația sa de Independență după cea a Statelor Unite; khmerii roșii făceau parte în 1970 dintr-un guvern regal de uniune națională și și-au reluat aceeași strategie după răsturnarea lor. Viet-Min-ul ca și Angkar-ul nu fac niciodată referire la marxism-leninism și-și mărturisesc fără complexe naționalismul, încît pînă la urmă acesta se impune ca o dimensiune centrală și autonomă. În sfîrșit, vom discerne în aceste *comunisme de război* care nu par să poată prospera decît în contextul unui conflict armat[252] o puternică derivă militaristă[253], în care armata constituie coloana vertebrală și chiar rațiunea de a fi a regimului, ea furnizînd în același timp civililor un model pentru mobilizare, cu deosebire în economie.

Și Coreea de Nord? Imaginea tipic coreeană a calului zburător (*Chollima*) este adesea utilizată pentru a ilustra progresul economic.[254] Phenian a fost una din capitalele străine vizitate de Pol Pot ca șef al guvernului, și mulți tehnicieni nord-

---

[251] Sophia Quinn-Judge, „Hô Chi Minh: New Perspectives from the Comintern Files", în Philippe Le Failler și Jean-Marie Mancini (ed.), *Viêt Nam: Sources et approches*, Publications de l'Université de Provence, Aix-en-Provence, 1996, pp. 171–186.

[252] Eșecurile din Vietnam de după 1975 sînt martore.

[253] Discernabilă în China în timpul scurtei domnii a mareșalului Lin Biao (1967–1971).

[254] Chandler (1991), *op. cit.*, p. 276

coreeni au dat o mînă de ajutor pentru organizarea industriei cambodgiene.[255] Din „kimirsengism", Pol Pot a reținut poate epurările permanente, controlul polițienesc și spionajul generalizat, precum și un discurs în care lupta de clasă tinde să treacă în planul al doilea, în avantajul unei dialectici poporul întreg/ un pumn de trădători; ceea ce înseamnă că întreaga societate poate fi vizată de represiune și că nici un grup social nu are vocația de a se substitui partidului-stat pentru a conduce aceste epurări. Sîntem destul de departe de maoism, dar, ce-i drept, foarte aproape de stalinism.

După 1973, PCK a încercat să-și schimbe „fratele mai mare". China lui Mao Tzedun se impunea, atît din motive de simpatie (radicalismul ei declarat), cît și din oportunitate (capacitatea ei de a face presiuni asupra Vietnamului învecinat). Primirea în capitala Chinei, în septembrie 1977, a dictatorului cambodgian, în prima sa călătorie în străinătate, a fost triumfală, iar prietenia între cele două țări era calificată pe atunci drept „indestructibilă", punînd Cambodgia în același rînd cu Albania.[256] Din mai 1975, primii tehnicieni chinezi au năvălit la Phnom Penh, atingînd un număr de cel puțin 4 000 (cincisprezece mii, după părerea lui Ben Kiernan), în timp ce China promitea un miliard de dolari sub forma diverselor ajutoare.[257]

La nivelul reorganizării țării, pe baza unei campanii de colectivizare, experiența chineză apărea ca fiind exemplară. Comuna populară, vastă structură cu activități diversificate, autarhice pe cît posibil, și cadru în același timp de mobilizare a muncii și a administrației populației, a fost cu siguranță prototipul cooperativelor cambodgiene. Chiar în detalii, regăsim anumite inovații chineze din 1958: cantinele obligatorii, „adunarea copiilor la un loc", colectivizarea obiectelor uzuale, marile șantiere hidraulice absorbind o mare parte a mîinii de lucru, concentrarea (în fond, contradictorie chiar cu proiectul) asupra unei singure sau cel mult două producții, aproape exclusive, obiective cifrate absolut nerealist, insistența asupra vitezei de realizare, asupra posibilităților nelimitate ale mîinii de lucru corect mobilizate... Mao spusese: „Cu grîu și oțel, totul devine posibil"; khmerii roșii răspundeau: „Dacă avem orez, avem totul."[258] Se remarcă absența oțelului în varianta cambodgiană: irealismul nu mergea pînă la inventarea zăcămintelor de fier și cărbune, inexistente în Cambodgia. În schimb, nimeni nu i-a spus probabil lui Pol Pot cum se terminase Marele Salt chinez[259] — sau, mai degrabă nu asta era problema lui. Noțiunea însăși se afla în centrul discursului khmerilor roșii. Astfel, imnul național se încheia prin: „Să ne construim patria pentru ca să poată face Marele Salt Înainte! Un imens, un glorios, un miraculos Salt Înainte!"[260]

---

[255] Twining, *cap. cit.*, p. 132.

[256] Chandler (1993), *op. cit.*, pp. 225–226.

[257] Ibid., p. 176; Ben Kiernan, *op. cit.*, p. 379.

[258] Radio Phnom Penh, 25 iulie 1975, în Jackson, „Ideology...", *cap. cit.*, p. 60.

[259] Sihanuk ne asigură că Zhou Enlai, în 1975, avertizase hotărît direcția cambodgiană că acesta nu era un exemplu de urmat.

[260] Locard (1996), comunicarea citată, p. 17.

Kampuchia Democrată a fost credincioasă Marelui Salt chinez dincolo de orice speranță: asemenea lui, și cel cambodgian a obținut drept principală realizare o imensă și ucigașă foamete.

În schimb, Revoluția culturală n-a avut decît puține ecouri directe. Ca și alte puteri comuniste, și cea de la Phnom Penh constatase cît de aventuroasă este o mobilizare de „mase", chiar încadrată și segmentată, împotriva unuia sau altuia din clanurile partidului. Era vorba, pe de altă parte, de o mișcare fundamental urbană și ieșită din așezămintele de învățătură, deci netransportabilă prin definiție; redescoperim firește, în Cambodgia, chiar înzecite, antiintelectualismul din 1966 și negarea culturii simbolizate prin „ariile operelor revoluționare" ale lui Jiang Qing (copiate, se pare, sub Pol Pot)[261]; ruralizarea milioanelor de membri ai fostelor Gărzi Roșii i-a inspirat poate golirea orașelor.

Totul se petrece ca și cum khmerii roșii s-ar fi inspirat mai mult din teoria sloganelor maoiste decît din practicile efective ale R. P. Chineze. Satele chineze, vetre ale revoluției, au fost desigur locul de exil al milioanelor de intelectuali citadini, mai ales imediat după Revoluția culturală; și astăzi, regimul folosește mijloace severe pentru a opri exodul rural. Dar marile orașe au continuat să joace rolul de motor înainte și după 1949, iar muncitorii, îndeosebi cei permanenți, au fost copiii iubiți ai regimului. Niciodată PCC nu s-a gîndit să golească orașele, să deporteze populații întregi din anumite zone, să abolească moneda sau orice sistem școlar și să-i alunge pe toți intelectualii. Mao nu a pierdut nici o ocazie să-și arate disprețul în privința lor, dar nu vedea în general cum s-ar fi putut lipsi de ei. Iar Gărzile Roșii erau adesea recrutate din universitățile de elită. Khieu Samphan a folosit o retorică clar maoistă, întîmpinîndu-i în 1976 pe intelectualii reveniți în Cambodgia pentru a-și proba fidelitatea față de regim: „Vi s-a spus clar, nu avem nevoie de voi, avem nevoie de oameni care știu să are și atît. […] Cel politizat, cel care a înțeles bine regimul poate face orice, tehnica vine după aceea […]; nu avem nevoie de ingineri ca să cultivăm orezul, să sădim porumbul sau să creștem porcii."[262] O asemenea negare a oricărei competențe nu fusese admisă politic niciodată în China… Mai mult, printr-un fel de izostazie, fiecare viraj spre extremismul utopic, fiecare val represiv se încheia destul de repede, în „Țara de Mijloc", printr-o întoarcere la metode și principii mai „normale", inițiativa de întoarcere venind chiar din sînul partidului comunist: acest lucru asigura durabilitatea regimului, în timp ce PCK s-a golit de la sine de orice substanță.

Fiind vorba de modalitățile de represiune, în sfîrșit, vom descoperi aceleași contradicții. Inspirația de ansamblu este incontestabil chineză (sau chino-vietnameză): ședințele, neîncetate și interminabile, de critică și autocritică sînt obligatorii, totul într-o vagă perspectivă educativă sau reeducativă; expunerea biografiei și „mărturisirile scrise" succesive de îndată ce „organele" au pus ochii pe tine; „cazier social" (nașterea, meseria) determinînd „cazierul politic", care definește

---

[261] *Cf.* Pin Yathay, *op. cit.*, p. 321.

[262] Marie-Alexandrine Martin, *Le Mal cambodgien — histoire d'une société traditionnelle face à ses leaders politiques, 1946–1987*, Hachette, Paris, 1989, p. 193.

el însuşi cazierul judiciar, şi ereditarizarea/familializarea din ce în ce mai accentuată a ansamblului. În sfîrşit, ca şi în alte părţi ale Asiei, intensitatea participării şi adeziunea politică cerute tind să abolească dihotomia partid-stat/societate, într-o perspectivă evident totalitară.

Particularităţile cambodgiene sînt totuşi foarte multe şi merg toate în sensul agravării în raport cu prototipul. Principala deosebire ţine de faptul că, cel puţin pînă-n anii '60[263], comuniştii chinezi şi vietnamezi luaseră reeducarea în serios: multe eforturi s-au depus pentru a-i convinge pe încarceraţi de justeţea atitudinii partidului în privinţa lor, ceea ce însemna în special că maltratarea şi tortura fuseseră practic abandonate: numai în Cambodgia ele se desfăşurau sistematic. Oricît de ipotetică ar fi fost, „o conduită adecvată" trebuia să deschidă porţile unei eliberări, ale unei reabilitări sau măcar ale unei detenţii mai uşoare: din puşcăriile cambodgiene nu se ieşea practic niciodată şi se murea incredibil de repede în ele. În China şi în Vietnam, represiunea masivă venea în valuri, întrerupte de perioade de linişte, de destindere: „grupuri-ţinte", mai mult sau mai puţin numeroase, erau vizate, dar ele nu reprezentau decît un mic procent din populaţie — în Cambodgia toţi cei din „75", cel puţin, erau suspecţi şi nu li se dădea nici un răgaz. În sfîrşit, în planul modalităţilor, al „ştiinţei reprimării", celelalte tipuri de comunism asiatic au lăsat impresia, măcar la început, a organizării, a eficacităţii, a unei relative coerenţe şi a unei anumite inteligenţe (chiar perversă). În Cambodgia, brutalitatea directă şi arbitrară domină o represiune de iniţiativă mai ales locală, chiar dacă principiile vin de sus. Nu se cunosc în alte părţi ale Asiei comuniste asemenea execuţii şi masacre pe loc, în afară de China şi de Vietnam, într-o anumită măsură, în timpul reformei agrare (dar numai proprietarii funciari şi cei asimilaţi lor le-au căzut victime) şi în toiul Revoluţiei culturale (dar destul de accidental în spaţiu ca şi în timp). Pe scurt, maoiştii de pe malurile fluviului Mekong au recurs la o modalitate a stalinismului primitiv (sau, dacă preferaţi, degenerat).

Un tiran exemplar

Amprenta personală a lui Stalin sau a lui Mao a fost atît de puternică, încît moartea lor a atras rapid modificări fundamentale, în special în domeniul represiunii. Este oare legitim să vorbim de polpotism? Ex-Saloth Sar traversează de la un capăt la altul istoria comunismului cambodgian: este greu de imaginat ce ar fi fost acesta fără prezenţa sa. În personalitatea lui se deceleazā anumite trăsături mergînd în sensul unor derive sîngeroase. Ce să facem mai întîi cu acel trecut îndepărtat, atît de puţin conform cu o legendă revoluţionară pe care s-a străduit din răsputeri s-o nege? Faptul că a avut o soră şi o verişoară dansatoare şi concubine ale regelui Monivong, un frate funcţionar la palat pînă în anul 1975 şi că el însuşi şi-a petrecut o bună parte a copilăriei în chiar inima unei monarhii arhaice nu era

[263] Şi apoi populaţia penală a scăzut mult, mai ales în privinţa numărului deţinuţilor politici (în China mai devreme decît în Vietnam).

de natură a-l împinge să se „disculpe", distrugînd pe cît îi stătea în putință vechea lume? Pol Pot pare să se fi cufundat mereu mai adînc în respingerea realității, din neputința probabil de a-și asuma propria lui istorie. Om de aparat, plin de ambiție, simțindu-se mai bine într-un comitet restrîns decît în fața mulțimii, a trăit începînd din 1963 rupt de restul universului: tabere în junglă: rezidențe secrete (nici astăzi cunoscute), într-un Phnom Penh pustiu. Se pare că a cultivat aici o profundă paranoia; chiar cînd era foarte puternic, toți cei care veneau să-l viziteze erau percheziționați; își schimba adesea reședința, bănuind bucătarii că vor să-l otrăvească și executînd electricienii „vinovați" de întreruperile de curent.[264]

Cum altfel să interpretăm decît prin obsesiile lui acest dialog halucinant cu un reporter de la televiziunea suedeză, în august 1978:

„Ar vrea Excelența Voastră să ne spună care este cea mai importantă realizare a Kampuchiei Democrate în trei ani și jumătate?

— Realizarea cea mai importantă [...] constă în faptul de a fi înfrînt orice complot și acte de ingerință, de sabotaj, de tentativă de lovitură de stat, precum și actele de agresiune din partea dușmanilor de orice calibru."[265]

Involuntar, ce mărturisire a eșecului unui regim!

Profesorul sensibil și timid, îndrăgostit de poezia franceză și iubit de elevii săi, propagatorul călduros și captivant al credinței revoluționare pe care toți îl descriu, din anii '50 pînă în anii '80, a fost o ființă cu două fețe: ajuns la putere, el a dat ordin să fie arestați unii dintre cei care i-au fost vechi tovarăși de luptă în revoluție, care se credeau prietenii lui personali, n-a răspuns la scrisorile lor pline de rugăminți, a autorizat tortura lor „dură" și a poruncit să fie executați.[266] „Căința" lui după înfrîngere, într-un seminar pentru cadre, în 1981, este un model de ipocrizie:

„El a spus că știa că numeroși locuitori ai țării îl urăsc și-l fac responsabil pentru masacre. A spus că știa că numeroase persoane își pierduseră viața. Spunînd acestea, aproape că s-a prăbușit și a izbucnit în plîns. A zis că trebuia să-și asume responsabilitatea pentru că linia lui fusese prea la stînga și pentru că nu urmărise îndeaproape ceea ce se întîmpla. El a spus că era asemenea unui stăpîn al casei care nu știe ce fac copiii și că se încrezuse prea mult în oameni. [...] Aceștia îi spuneau lucruri neadevărate, că totul mergea bine, dar că o persoană sau alta era un trădător. Pînă la urmă, adevărații trădători erau ei. Principala problemă erau cadrele formate în Vietnam."[267]

Ar trebui atunci să-l credem pe vechiul tovarăș al lui Pol Pot, fostul său cumnat, Ieng Sary, care-l acuza de megalomanie: „Pol Pot se consideră un geniu incomparabil în domeniile militar și economic, în igienă, în scrierea cîntecelor[268], în muzică și în dans, în arta culinară, în modă [*sic*], inclusiv în arta de a minți. Pol Pot se consideră deasupra tuturor creaturilor planetei. El este un zeu pe

[264] Chandler (1993), *op. cit.*, pp. 216–217.
[265] Locard (1995), nota citată, p. 19.
[266] Chandler (1993), *op. cit.*, pp, 210–211.
[267] Conform opiniei unui participant, în Chandler (1993), *op. cit.*, pp. 266–267.
[268] Sihanuk pretinde că el ar fi compus imnul Angkar-ului.

pămînt"[269]? Avem de-a face aici cu cîteva trăsături foarte apropiate de anumite portrete ale lui Stalin. Coincidență?

Greutatea realului

Dincolo de conștiința nefericită a istoriei naționale și de influența comuniștilor la putere, violența khmerilor roșii a fost posibilă prin contextul temporal și spațiul în care se situa regimul. Produs aproape accidental al unui război care depășea mult Cambodgia, acest regim s-a văzut cu spaimă slab și izolat în propria-i țară, imediat după dobîndirea victoriei. Ostilitatea Vietnamului și înăbușitoarele îmbrățișări ale Chinei au desăvîrșit restul.

17 aprilie a venit prea tîrziu într-o lume prea bătrînă. Cea dintîi slăbiciune a khmerilor roșii, poate cea mai importantă, este aceea de a fi o anomalie istorică, mai puțin o utopie cît o *ucronie*. Este vorba de un „comunism tardiv", în sensul în care se vorbește despre o Antichitate tîrzie, în timp ce lumea e pe cale să se îndrepte spre altceva. Cînd Pol Pot ajunge la putere, Stalin murise (1953), Ho Și Min la fel (1969), iar Mao nu se simțea nici el prea bine (moare în septembrie 1976). Mai rămăsese Kim Ir Sen, dar Coreea de Nord era departe și foarte mică. Marele model chinez se prăbușise sub ochii noului dictator: „banda celor Patru" încearcă să relanseze Revoluția culturală în 1975, dar nimic nu-i mai urmează: după ultimele manevre, moartea Cîrmaciului e de ajuns să măture totul ca pe un castel din cărți de joc; khmerii roșii încearcă să se organizeze în jurul a ceea ce mai rămăsese din maoiștii credincioși, dar aceștia, de la sfîrșitul anului 1977, sînt angajați într-o luptă de ariergardă împotriva irezistibilei întoarceri a lui Deng Xiaoping și a partizanilor săi reformatori; după numai un an, asistau la sfîrșitul oficial al maoismului și la Zidul democrației, în timp ce în Cambodgia se masacrează pe ruptele. Gata cu Marele Salt, trăiască revizionismul! Restul Asiei, văzut de la Phnom Penh, este încă și mai deprimant: după entuziasmul momentan stîrnit de victoria forțelor revoluționare în Indochina, gherilele maoiste din Thailanda, Malaezia și Birmania reintră pe drumul declinului; dar, mai ales, aripa activă a continentului, invidiată și admirată, e constituită acum, alături de Japonia, din „micii dragoni" (Singapore, Taiwan, Coreea de Sud, Hong Kong), pe cît de prosperi economic, pe atît de anticomuniști din punct de vedere politic și din ce în ce mai emancipați de tutela occidentală. În sfîrșit, ceea ce știu despre o intelighenție occidentală intrată în declin nu poate decît să-i deruteze. Oare sensul istoriei nu e pe cale să se inverseze?

La această schimbare nu există decît două răspunsuri: alăturarea și deci moderația, revizuirea dogmelor, dar și riscul de a-și pierde identitatea și rațiunea de a fi; sau înțepenirea la ceea ce erau, radicalizarea acțiunii, fuga înainte spre un hipervoluntarism — „teoretizat" de Giuce-ul nord-coreean. Euro-comunismul, pe atunci în faza lui de splendoare, sau Brigăzile Roșii (Aldo Moro este asasinat în

[269] *PPP*, 20 septembrie 1996, p. 7.

1978): două crize istorice, se știe acum — dar una sîngeroasă, cealaltă nu. Totul se petrece ca și cum foștii studenți din Franța anilor '50 înțeleseseră că, neputincioși să-și pună imediat în practică utopia, cu orice preț, nici ei nu vor putea scăpa de alunecarea în compromisurile prezentului existent la un mod real. Trebuiau să impună „anul zero" unei populații lipsite de un răgaz cît de mic sau să sfîrșească prin a fi măturați. Marele Salt chinez nu-și dăduse roadele. Eșuase oare și Revoluția culturală? După părerea lor, acest lucru se întîmplase din pricina jumătăților de măsură, din pricina punctelor de rezistență ale unui serviciu contrarevoluționar și pentru că nu fuseseră măturate cu totul orașele corupătoare și incontrolabile, intelectualii mîndri de știința lor și pretinzînd să gîndească singuri; nu fuseseră abolite moneda și raporturile comerciale elementare, agenți ai unei restaurații capitaliste, și nu fuseseră eliminați „trădătorii infiltrați în sînul partidului". Această voință de a obține foarte repede o societate diferită, un om nou, nu putea, în ciuda sau din cauza docilității cambodgienilor, decît să se lovească de rezistența în final insurmontabilă a realității. Nevoind să cedeze, regimul a derapat din ce în ce mai tare în oceanul de sînge pe care-l vărsa în șuvoaie pentru a se menține la putere. PCK se voia gloriosul succesor al lui Lenin și Mao; istoric, nu se va înscrie oare ca predecesor al acelor grupuri care au tradus marxism-leninismul în libertatea de a comite orice violență: Cărarea luminoasă peruviană (Sendero Luminoso), Tigrii Eelamului tamil (Sri Lanka), Partidul Muncitorilor din Kurdistan (PKK) etc.?

Drama khmerilor roșii constă în slăbiciunea lor: ea a fost cu grijă ascunsă sub un verbiaj triumfalist. Dar, în fond, evenimentul din 17 aprilie a avut două motive primordiale: considerabilul sprijin militar al Vietnamului de Nord și inepția regimului Lon Nol (agravată de incoerența politicii americane). Lenin, Mao și, într-o largă măsură, Ho Și Min și-au datorat victoria propriilor puteri, iar adversarii lor nu erau toți niște mediocri. Partidele lor și, pentru cele două din urmă, forțele lor armate fuseseră răbdător și lent constituite, reprezentînd chiar înainte de cucerirea puterii niște forțe considerabile. Nimic asemănător în Cambodgia. Pînă spre mijlocul războiului civil, khmerii roșii erau complet dependenți de forțele de la Hanoi. Chiar pentru anul 1975, se citează cifra de șaizeci de mii de combatanți khmeri roșii (mai puțin de 1% din populație) învingînd cele două sute de mii de soldați republicani demoralizați.

Armată slabă, partid slab... Nici o sursă nu poate fi în întregime crezută, dar s-a citat cifra de 4 000 de membri în 1970 și 14 000 în 1975[270]: de la un grupuscul la un partid mic. Aceste cifre arată că, pînă la sfîrșitul regimului, cadrele experimentate au fost foarte puține — iar epurările sînt din această pricină și mai dramatice. Consecințele sînt vizibile în relatările deportaților: la un responsabil competent, cîți incapabili, la fel de pretențioși și cruzi pe cît sînt de mărginiți. „Cadrele mai vechi promovate erau ignorante. Ele aplicau și explicau în stînga și în dreapta, de multe ori aiurea, principiile revoluționare. Această incompetență a

---

[270] Timothy Carney, „The Organization of Power", în Jackson, *op. cit.*, p. 95.

amplificat demența khmerilor roșii."[271] Totul se petrece ca și cum slăbiciunea reală a regimului, cu toate că nemărturisită, și sentimentul de insecuritate pe care-l năștea nu puteau fi compensate decît printr-o intensificare a violenței; aceasta antrenînd dezafectarea, teroarea mai urcă o treaptă și tot așa. De unde atmosfera de nesiguranță, de neîncredere generală, de incertitudine pentru ziua de mîine care i-a traumatizat atît de mult pe toți cei care au îndurat-o. Ea reflectă impresia (justificată) de izolare resimțită la vîrf; „trădătorii ascunși" sînt pretutindeni. „Se poate face o greșeală arestînd pe un om, dar nu trebuie niciodată să te înșeli eliberîndu-l", era unul din sloganurile khmerilor roșii[272]: încurajare la o represiune oarbă. Pin Yathay analizează bine acest cerc infernal: „Khmerii roșii se temeau de fapt să nu elibereze mînia poporului ușurînd aparatul represiv. Obsedați de eventualitatea unei revolte, ei deciseseră, dimpotrivă, să ne facă să plătim impasibilitatea pe care ne-o reproșau. Era domnia fricii permanente. Ne temeam de persecuțiile lor. Lor le era teamă de o insurecție populară. Și le mai era frică de manevrele ideologice și politice ale tovarășilor lor de luptă..."[273] Această teamă de insurecția populară era justificată? Nu s-a păstrat nici o urmă din multele mișcări de acest tip[274], care au fost toate ușor, rapid și sălbatic zdrobite. Dar este semnificativ faptul că la prima ocazie, cînd, de exemplu, puterea locală era destabilizată de epurări, mînia neosclavilor năvălea prin această breșă, chiar dacă mai urcau o treaptă a terorii.

Au existat revolte de disperare, altele suscitate de zvonuri smintite. La un nivel mai modest de rezistență, se pot invoca exploziile de rîsete în puterea nopții, la marginea unui șantier de baraj, la vederea unui soldat roșu cocoțat pe zid.[275] La un mod global, mărturiile lasă impresia unei destul de mari libertăți de ton între cei Noi care munceau împreună, de complicități ușor de obținut în furtișaguri sau pauze clandestine și a unui slab procent de denunțuri: spionajul și turnătoria nu au fost aparent foarte eficiente. Ceea ce confirmă ruptura totală între cadre și cei din „75". Soluția pe care o găsiseră cei dintîi a fost menținerea unei atmosfere de război, apoi recursgerea chiar la război, mai ales că metoda dăduse roade prin alte părți. Anumite sloganuri sînt semnificative: „Cu o mînă se ține secera, cu cealaltă se lovește dușmanul"[276] sau „Cu apă crește orezul, cu orez se face războiul"[277]. Nici nu puteau să o spună mai bine; n-au avut niciodată destul orez și au pierdut războiul.

---

[271] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 308.
[272] Locard (1995), nota citată, p. 19.
[273] Pin Yathay, *op. cit.*, p. 288.
[274] Cel mai bun recensămînt se află în Kiernan, *op. cit.*
[275] Haing Ngor, *op. cit.*, p. 227.
[276] Locard (1995), nota citată, p. 19.
[277] Kiernan, *op. cit.*, p. 247.

Un genocid?

Trebuie să ne hotărîm să calificăm crimele khmerilor roșii. Este o miză științifică: situarea Cambodgiei în raport cu alte mari orori ale secolului și înscrierea ei la locul cuvenit în istoria comunismului. Este și o necesitate juridică: o parte importantă a responsabililor PCK sînt încă în viață și activi. Ar trebui să ne resemnăm să-i lăsăm liberi în acțiunile lor? Dacă nu, la ce capitole ale inculpării îi vom judeca?[278]

Că Pol Pot și tovarășii săi sînt vinovați de crime de război este o evidență: prizonierii armatei republicane au fost sistematic maltratați și adesea executați: cei care-și predaseră armele în 1975 au fost nemilos vînați. Crima împotriva umanității nu ridică probleme: grupuri sociale întregi au fost considerate nedemne să trăiască și exterminate pe scară largă: cea mai mică divergență politică, reală sau presupusă, trebuia pedepsită cu moartea. Adevărata dificultate o ridică problema genocidului. Dacă luăm definiția *ad litteram*, riscăm să intrăm într-o discuție absurdă: genocidul nu se aplică decît grupurilor naționale, etnice, rasiale, religioase, și cum khmerii nu pot fi socotiți *global* ca ținte ale exterminării, întreaga atenție se concentrează pe minorități și eventual pe clerul budist. Or, adunate la un loc, ele nu constituie decît o mică parte a victimelor: mai mult, s-a văzut, este hazardat să afirmăm că khmerii roșii au reprimat în mod specific minoritățile cu excepția vietnamezilor, începînd din 1977 — dar aceștia rămăseseră destul de puțini la acea dată. Populația cham era vizată pentru că islamismul ei constituia un punct de rezistență. Cîțiva autori au încercat să rezolve problema, introducînd termenul de *politicid*[279] — definit în mare ca un genocid pe baze politice (s-ar putea întrebuința și cuvîntul *sociocid*: genocid pe bază socială). Ceea ce înseamnă a da înapoi pentru a sări mai bine: se situează acestea la același nivel de gravitate cu genocidul? Și dacă da, cum se pare că înțeleg acești autori, de ce să încurcăm pistele nepăstrînd termenul inițial consacrat? Ne vom aminti că, în discuțiile prealabile adoptării Convenției genocidului de către ONU, URSS s-a opus, din motive evidente, includerii termenului *politic* printre calificativele crimei. Dar mai ales termenul *rasial* (care nu acoperă, să observăm, nici etnia, nici națiunea) ar trebui să furnizeze o soluție: rasa, fantasma demontată de progresul cunoașterii, nu există decît în ochii celui care vrea s-o delimiteze; nu există în realitate o rasă evreiască, cum nu există o rasă burgheză. Or, pentru khmerii roșii, ca, de altfel, și pentru comuniștii chinezi, anumite grupuri sociale sînt criminale la un mod global și prin natura lor: mai mult, „această crimă“ este transmisă soților ca și copiilor printr-o formă de ereditate a caracterelor (sociale) dobîndite: nu sîntem departe de Lîsenko. Sîntem deci în drept să invocăm o rasializare a acestor grupuri sociale: crima de genocid se poate aplica atunci eliminării lor fizice, împinsă foarte departe în Cambodgia și cu siguranță dusă în cunoștință de

---

[278] În discuțiile care urmează, mă sprijin în parte pe Craig Etcheson, „Genocide: By The Laws, not by Emotion“, *PPP*, 11 august 1995, p. 20.

[279] Barbara Harff și Ted Robert Gurr, „Towards an Empirical Definition of Genocides and Politicides“, *International Studies Quarterly*, nr. 32, 1988.

cauză. Y Phandara a auzit pe un muncitor khmer roșu zicînd în legătură cu cei numiți „17 aprilie": „E numele orășenilor care susțineau regimul trădător al lui Lon Nol. [...] Erau mulți trădători printre ei. Partidul comunist a avut vigilența de a elimina o bună parte dintre ei. Cei care mai trăiesc încă lucrează la țară. Nu mai au forța să se ridice împotriva noastră."[280]

Pentru milioane de cambodgieni de astăzi, fractura „erei Pol Pot" a lăsat o urmă de foc de nevindecat. În 1979, 42% din copii erau orfani, de trei ori mai mulți orfani de tată decît de mamă; 7% își pierduseră ambii părinți. În anul 1992, adolescenții au situația cea mai dramatică: 64% sînt orfani.[281] O parte din relele sociale cele mai profunde care mai bîntuie și astăzi în societatea cambodgiană, la un nivel excepțional pentru Asia de Est, provin din această dezarticulare. Criminalitatea masivă și adesea foarte violentă (armele de foc sînt pretutindeni), corupția generalizată, lipsa de respect și de solidaritate, absența la toate nivelurile a oricărui sens al interesului general. Sutele de mii de refugiați în străinătate (o sută cincizeci de mii numai în Statele Unite) continuă să sufere pentru ceea ce au trăit: coșmaruri recurente, cel mai înalt procent de depresii nervoase pentru toți cei originari din Indochina, o mare solitudine pentru femeile venite singure, într-un număr mult mai mare decît bărbații generației lor, asasinați.[282] Și totuși resortul societății cambodgiene n-a fost rupt: cînd, în 1985, ultimele rămășițe ale colectivizării rurale au fost abandonate, creșterea producției a permis aproape imediat dispariția penuriei alimentare.[283]

În fața responsabililor dictaturii khmere roșii, acest laborator al tuturor derivelor celor mai sumbre ale comunismului, cambodgienii, a căror dorință primordială este revenirea la o viață normală, nu trebuie lăsați singuri să îndure povara lichidării unui teribil trecut. Lumea, care a avut adesea atîta indulgență pentru călăi, trebuie să-și asume și ea, oricît de tîrziu, această dramă.

---

[280] Y Phandara, *op. cit.*, pp. 72–73.
[281] Sliwinski, *op. cit.*, p. 128.
[282] Welaratna, *op. cit.*, pp. 254–258.
[283] Sliwinski, *op. cit.*, p. 153.

Concluzie

Mai există comunisme la putere în Asia; de altfel, practic, nu mai există decît aici. Dar există oare un *comunism asiatic*, în sensul în care a existat, de exemplu, un comunism est-european? Răspunsul nu are nimic evident. În Europa, cu excepția Iugoslaviei și a Albaniei (și nici măcar...), comunismele au avut în comun același tată. Ele au murit toate împreună (*chiar* în Iugoslavia și Albania) cînd acesta a început cu adevărat să nu se mai simtă bine și le-a urmat îndeaproape în mormînt. În Asia nu se decelează o asemenea relație decît poate între Vietnam și Laos, ale căror destine apar încă organic legate. În alte părți, ceea ce frapează este singularitatea proceselor de cucerire și consolidare a puterii, chiar dacă, sub Stalin, Coreea de Nord a fost un fel de democrație populară, chiar dacă, pentru Viet Min, drumul spre victorie a fost determinat de apariția APE-ului la frontierele Tonkinului. Nu există, n-a existat un „bloc" comunist în Asia, în afară poate de o dorință a Beijingului: lipseau legăturile strînse ale cooperării economice, circulația cadrelor pe scară largă, comunitatea de formație și mai ales legăturile discrete între aparatele militaro-polițienești. Tentative de acest gen au avut loc, dar la scară redusă, și au fost puțin durabile (încă o dată, în afară de Laos și „marele frate" vietnamez): între China și Coreea de Nord, foarte puțin timp după conflictul coreean; între China și Vietnam în anii '50; între China și Cambodgia lui Pol Pot; între Vietnam și Cambodgia în anii '80. Nu există în Asia decît comunisme *naționale*, dispunînd în special de stăpînirea propriei lor apărări (în afară poate de Laos...), chiar dacă ajutorul chinez (și uneori sovietic) a fost în multe rînduri esențial; numai în Asia se văd războaie „comuniste 100%", la sfîrșitul anilor '70, între Vietnam și Cambodgia, apoi între Vietnam și China. La nivelul educației, al propagandei, în felul de a relata istoria, găsim cu greu pe această planetă ceva mai șovin și mai naționalist decît comunismele din Asia, care s-au construit toate în lupta împotriva imperialismului străin. Iată cel puțin un punct comun; necazul e că acest naționalism s-a întors adesea împotriva comunismului vecin.

Pe de altă parte, de fiecare dată cînd intrăm în detaliile politicilor (îndeosebi ale politicilor represive, subiect de care ne ocupăm aici), similitudinile ne frapează întotdeauna, și am semnalat multe dintre ele în capitolele precedente. Înainte de a le relua pe cele mai importante, se cuvine să ne întrebăm asupra *cronologiei* comparate a regimurilor studiate. În Europa, marile etape ale istoriei fiecăruia sînt bine articulate cu ale celorlalte, în afară de cazul Albaniei, și într-o mai mică măsură al României sau al Iugoslaviei. În Asia, punctele de origine sînt îndepăr-

tate în timp, între 1945 și 1975: la fel, reformele agrare și colectivizarea, inclusiv în Vietnamul de Nord și de Sud. Pe de altă parte, regăsim mereu aceeași succesiune a două etape, la puțin timp după accederea la putere (șapte ani maximum, în cazul Chinei, pentru totalitatea procesului). În plan politic, partidul comunist nu acționează niciodată deschis în faza cuceririi puterii; aparența de „front unit" se menține cîtva timp după victorie (opt ani în China), chiar dacă e vorba pur și simplu de a nu dezvălui existența partidului, precum în Cambodgia pînă în 1977. Totuși, deși mulți au fost înșelați *înainte* de promisiunile unei democrații pluraliste (ceea ce a contribuit la succesul comunist îndeosebi în Vietnam), masca avea să cadă foarte repede *după aceea*: într-un lagăr de prizonieri sudiști, din Vietnam, corect hrăniți și îmbrăcați, neconstrînși la muncă, pînă la 30 aprilie 1975, rațiile sînt brutal reduse, disciplina întărită și extenuante corvezi impuse imediat după „eliberarea" și dobîndirea Sudului; șefii lagărului justifică aceste măsuri astfel: „Pînă acum ați profitat de regimul prizonierilor de război. [...] Acum toată țara e liberă, noi sîntem învingătorii și voi învinșii. Ar trebui să vă considerați fericiți că sînteți vii! După Revoluția din 1917, la ruși, toți învinșii au fost suprimați!"[1] Păturile sociale mai crutate în cadrul frontului unit (intelectualii și capitaliștii „naționali" îndeosebi) îndură din plin biciul ostracizării și represiunii după ce dictatura partidului se va fi instalat.

La un nivel mai profund, similitudinile cronologice sînt inconstante. Coreea de Nord are ritmurile ei proprii de la sfîrșitul anilor '50, iar acest muzeu al stalinismului pare de multă vreme bine izolat. Revoluția culturală chineză a rămas fără imitator. Pol Pot triumfă cînd Jiang Qing se prăbușește, iar Marele Salt, la care cel dintîi mai visează, fusese abandonat de paisprezece ani. Dar, pretutindeni unde partidele comuniste sînt la putere, epoca lui Stalin e marcată de epurări și de dezvoltarea Securității. Pretutindeni, undele de șoc ale celui de-al XX-lea Congres suscită încercarea unei liberalizări politice respinse imediat în avantajul înăspririi regimurilor, iar, în plan economic, a unei explozii voluntariste și utopice — Marele Salt în China, succedaneul său vietnamez și *Chollima* coreeană. Pretutindeni, în afară de Coreea, anii '80 și '90 sînt marcați de o liberalizare a economiei: în Laos și în sudul Vietnamului, ea vine imediat după măsurile de colectivizare, de fapt niciodată încheiate. Mai repede decît s-a recunoscut, reformismul economic a condus la o normalizare și la o stopare a practicilor represive, chiar dacă procesul a fost obstaculat, contradictoriu și incomplet. În afară de Phenian, teroarea de masă ca și uniformizarea conștiințelor nu mai sînt decît amintiri, nu mai există deținuți politici decît într-o banală dictatură sud-americană: în Laos, după cifrele oferite de Amnesty International, s-a trecut de la 6 000 sau 7 000 în 1985 la 33 în martie 1991, și cifrele au scăzut în proporții analoage în Vietnam sau în China. Epoca noastră ne aduce uneori vești bune, ceea ce dovedește, incidental, că tentația crimei de masă nu este mai irezistibilă în comunismele Asiei decît în cele ale Europei. Pentru a reveni la problema noastră centrală, *teroarea*

[1] Doan, *op. cit.*, p. 302.

şi-a avut timpul ei, care a fost adesea mult prea mult timp (pînă în jurul anilor 1980), şi a provocat cu regularitate şi pretutindeni *crime* mai mult sau mai puţin abominabile. Ea a lăsat astăzi loc unei simple *represiuni* în mod esenţial selectivă şi disuasivă, şi din ce în ce mai banală prin reculul preocupării de a reeduca.

Cheia acestor asemănări cronologice care, pînă la urmă, sînt mai multe decît deosebirile, se află din 1956 mai mult la Beijing decît la Moscova, iar de acest lucru este responsabil Congresul al XX-lea: el a şocat şi a fost considerat de Mao Tzedun, Ho Şi Min, Kim Ir Sen ca şi de Maurice Thorez ameninţător. Dimpotrivă, acest lucru pune în valoare curajul iniţiativei hruşcioviste. Centrul chinez, cel puţin de la Yan'an încoace, juca, aşa cum am arătat, rolul unei a doua Mecca pentru comuniştii din întreaga Asie; dar prestigiul URSS-ului lui Stalin era imens, iar importanţa mijloacelor sale economice şi militare desăvîrşea restul. Intervenţia chineză în Coreea, apoi ajutorul imens oferit de chinezi Viet-Min-ului au constituit primele atacuri la acest prestigiu, dar anul 1956 îl aduce pe Mao în fruntea taberei „antirevizioniste“ *de facto*, tabără în care se aliniază de acum încolo ţările frăţeşti din Asia. Rătăcirile Revoluţiei culturale slăbesc poziţiile magisteriului chinez; nevoile militare ale Vietnamului îl vor împinge, pe la jumătatea anilor '60, la o apropiere de oportunitate cu URSS. Dar cronologia îşi urmează drumul ei: iniţiativele vin mereu din China şi sînt frecvent reluate aproape identic. Există un aer de familie care nu înşală niciodată în toate regimurile comuniste; dar între cele din Asia, acesta ţine adesea de clonaj — să ne gîndim, de exemplu, la reformele agrare chineze şi vietnameze.

Dacă acel „comunism al gulaşului“, atît de drag lui Hruşciov, nu a prea atras comunismele din Asia, cel puţin pînă la începutul anilor '80, e pentru că acestea se aflau încă în perioada războaielor revoluţionare, dar şi pentru că ele constituiau *ideocraţii* prin excelenţă. În tradiţia confuciană a „rectificării numelor“ (şi pretutindeni, în afară de Cambodgia, există o tradiţie confuciană), realitatea trebuie să se plieze pe cuvînt; în plan penal nu ceea ce ai făcut contează, ci verdictul pe care-l antrenează şi eticheta care ţi se lipeşte; or, acestea corespund unor consideraţii cu totul străine actelor săvîrşite. Nu atît dreapta acţiune, cît cuvîntul just aduce pacea în spirite. De unde s-a născut acest diptic al comunismelor din Asia: supraideologizarea, dar şi voluntarismul. Prima decurge din amplificarea maniei clasificatoare şi reorganizatoare născută din combinarea între modul de gîndire confucian şi viziunea revoluţionară a unei prefaceri totale a societăţii. A doua, în perspectiva încă şi mai vastă a unei transformări a lumii, vrea să se sprijine ca pe o pîrghie pe penetrarea completă a conştiinţelor de către „ideile juste“. S-au evocat acele deversări oratorice în care triumfai cînd îi aplicai adversarului un citat din Mao la care nu se putea replica. Marele Salt a fost de asemenea un festival de vorbe. Evident, irealismul asiaticilor are limite: cînd realitatea rezistă prea mult discursului, faptul nu le mai scapă. Şi după ce au constatat falimentul prea multor discursuri, precum şi numeroasele catastrofe pe care le-au antrenat, ei au sfîrşit prin a nu-l mai auzi decît pe acela profund antiideologic al lui Deng Xiaoping: „Nu contează dacă o pisică e neagră sau cenuşie, important e să prindă şoareci.“

Dar adevărata, marea originalitate a comunismelor asiatice a fost fără îndoială transferul pe care l-au reușit *de la partid la ansamblul societății* al supraideologizării și al voluntarismului, ale căror echivalente se pot găsi de exemplu în URSS-ul lui Stalin. Și acolo, el se putea bizui pe două tradiții, ele însele coordonate. În Asia sinizată (implicînd, în afara Chinei, Vietnamul și Coreea), nu există de foarte multă vreme acea distanță care se poate constata în Occident între cultura elitelor și cultura populară. Confucianismul, de exemplu, a trecut de la clasa conducătoare pînă în satele cele mai izolate fără să se modifice prea mult. Așa s-a întîmplat și în China, chiar de la începutul prezentului mileniu, cu o instituție atît de aberantă cum e practica de a bandaja picioarele femeilor. De altfel, statul nu s-a constituit niciodată ca o instituție coerentă, separată de societate și întemeiată pe un drept complex: contrar imaginii pe care acestea au încercat adesea s-o ofere despre ele însele, monarhiile de inspirație chineză au fost aproape în întregime lipsite de majoritatea instrumentelor formale de intervenție pe care le posedau regatele Occidentului încă de la sfîrșitul Evului Mediu.[2] Ele nu puteau supraviețui și guverna decît prin consimțămîntul supușilor lor — un consimțămînt obținut nu prin vreo formă de consultare democratică, nici prin arbitrajul instituționalizat între interese divergente, ci printr-o largă și profundă difuzare a unor norme identice de morală civică, ea însăși abil întemeiată pe o morală familială și interindividuală: destul de aproape de linia pe care Mao o numea „linia de masă". Statul moral (sau ideologic) are în Asia Orientală o lungă și bogată istorie. Este un stat bazat pe o masă slabă și săracă; iar dacă reușește să obțină aderența fiecărui grup, a fiecărei familii, a fiecărui individ la propriile sale norme și idealuri, puterea lui devine neobișnuită, fără limită — în afară de aceea a naturii, implacabila dușmană a lui Mao în perioada Marelui Salt. Comunismele asiatice au încercat deci, și chiar au reușit pentru un moment (fără îndoială, de mult trecut), să creeze societăți profund *holiste*. De unde, acest șef de celulă vietnamez, el însuși deținut, care se simte în drept să urle deținutului recalcitrant: „Te opui șefului de celulă numit de revoluție! Te opui deci revoluției!"[3] De unde, această extraordinară voință, răbdătoare și îndîrjită, de a face din ultimul deținut, și chiar din ofițerii francezi ieșiți de la Saint-Cyr, purtătorii și difuzorii în masă ai mesajului partidului. Acolo unde revoluția rusă n-a reușit să depășească prăpastia între „noi" și „ei", Revoluția culturală a putut face la un moment dat pe mulți să creadă că statul și partidul erau și ei: în anumite cazuri, Gărzile Roșii care nu erau membre în partidul comunist s-au crezut în drept să decidă excluderile din partid. Comuniștii din Occident au cunoscut și ei critica și autocritica, interminabilele reuniuni de „discuție", impunerea textelor canonice. Dar în general toate acestea se limitau la sfera partidului. În Asia, aceleași norme se extind la toți.

---

[2] În această privință, *cf.*, de exemplu, Yves Chevrier, „L'empire distendu: esquisse du politique en Chine des Qing à Deng Xiaoping", în Jean-François Bayart, *La Greffe de l'État — Trajectoires du politique 2*, Karthala, Paris, 1996.

[3] Doan, *op. cit.*, p. 195.

Două consecințe majore decurg din aceste stări de lucruri în privința formelor de manifestare a represiunii. Cea mai evidentă este absența, pe care am constatat-o adesea, a oricărei referințe, fie ea și formală, la drept, la lege, la justiție: totul este politic, și numai atît. Promulgarea tîrzie a unui Cod Penal (1979 în China, 1986 în Vietnam) pune capăt marilor terori. Altă consecință este caracterul *generalizat mai mult chiar decît sîngeros* al marilor valuri represive: ele înglobează fie ansamblul societății, fie pături foarte largi în totalitatea lor (țărani, orășeni, intelectuali etc.). Regimul lui Deng Xiaoping a afirmat că Revoluția culturală „persecutase" o sută de milioane de chinezi — cifră imposibil de verificat; dar ea nu a făcut probabil mai mult de un milion de morți. Raportul n-a fost același în marile epurări staliniste. De ce să-ți dai osteneala să ucizi, cînd poți teroriza atît de eficient? Acest lucru explică fără îndoială masivitatea *sinuciderilor* în mortalitatea politică: intensitatea campaniilor, preluate de colegi, prieteni, vecini, familie, este purtătoare de tensiuni practic insuportabile pentru un mare număr de indivizi: nu mai există un spațiu de repliere.

Raționamentul nostru poartă în el însuși propria lui limită: ea se numește Cambodgia (și într-o măsură mai mică Laos). Aceasta n-a fost niciodată penetrată de confucianism: tradiția sa politică este mai mult indiană decît chineză. Să vedem oare în dezlănțuirea unei violențe pe cît de generalizate pe atît de sîngeroase, pe care numai ea a cunoscut-o, spaima unei puteri încercînd să aplice rețetele sino-vietnameze la o populație deloc dispusă să le primească? Este aici o pistă de cercetat, dar s-ar cuveni de asemenea să aprofundăm condițiile precise ale acestei experiențe din fericire unice.

Acesta a fost scopul nostru, să subliniem specificitățile comunismului asiatic (sau cel puțin acelea ale Asiei sinizate). Cititorul întregii lucrări va sesiza mai ușor el însuși legăturile foarte strînse care-l leagă de sistemul comunist mondial și de capul lui de serie sovietic. Multe dintre fenomenele care ne-au reținut atenția („pagina albă", această nostalgie a unui reînceput absolut, a *tabulei rasa*; cultul și manipularea tinerilor) pot fi cu ușurință regăsite și în alte țări. În continuare, destinul comunismului în Europa și Asia, de pe acum foarte divergent, impune o întrebare asupra diferențelor structurale care pot exista între variantele unui fenomen planetar.

SELECȚIE BIBLIOGRAFICĂ PENTRU ASIA

CHINA (INCLUSIV TIBET)

Jasper Becker, *Hungry Ghosts: China's Secret Famine*, John Murray, Londra, 1996.

Marie-Claire Bergère, *La République populaire de Chine de 1949 à nos jours*, Armand Colin, Paris, 1987.

Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco, Jürgen Domes (dir.), *La Chine au XXe siècle* (vol. 1: *D'une révolution à l'autre 1895–1949*; vol. 2: *De 1949 à aujourd'hui*), Fayard, Paris, 1989 și 1990.

Yves Chevrier, *Mao et la révolution chinoise*, Casterman/Giunti, Florența, 1993.
Jean-Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, Fayard, Paris, 1992.
Pierre-Antoine Donnet, *Tibet mort ou vif*, Gallimard, Paris, 1990.
John K. Fairbank și Albert Feuerwerker (dir.), *The Cambridge History of China* — vol. 13: *Republican China 1912–1949*, partea a doua, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
William Hinton, *Fanshen*, Plon, Paris, 1971 (traducere din engleză).
Hua Linshan, *Les Années rouges*, Seuil, Paris, 1987.
Ken Ling, Miriam London și Ta-ling Lee, *La vengeance du ciel: un jeune Chinois dans la Révolution culturelle*, Robert Laffont, Paris, 1981 (ed. originală în engleză, 1972).
Roderick Mac Farquhar și John K. Fairbank (dir.), *The Cambridge History of China* — vol. 14: *The People's Republic*, partea întîi (1949–1965); vol. 15, partea a doua: *Revolutions within the Chinese Revolution, 1966–1982*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987 și 1991.
Nien Cheng, *Vie et mort à Shanghai*, Albin Michel, Paris, 1987 (ed. originală în engleză, 1986).
Jean Pasqualini (cu Rudolph Chelminski), *Prisonnier de Mao: sept ans dans un camp de travail en Chine*, Gallimard, Paris, 1975 (ed. originală în engleză, 1973).
Alain Roux, *La Chine populaire*, vol. 1 (1949–1966), vol. 2 (1966–1984), Éditions sociales, Paris, 1983 și 1984.
Wei Jingsheng, *La Cinquième Modernisation et autres écrits du „Printemps de Pékin"*, ed. Christian Bourgois, Paris, 1997.
Harry Wu, *Laogai: le goulag chinois*, ed. Dagorno, Paris, 1996 (ed. originală în engleză, 1992).
Yan Jiaqi & Gao Gao, *Turbulent Decade: A History of the Cultural Revolution*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1996 (ed. originală în chineză, 1986).

VIETNAM

Georges Boudarel, *Cent fleurs écloses dans la nuit du Vietnam: communisme et dissidence 1954–56*, Jacques Bertoin, Paris, 1991.
Colectiv, *La bureaucratie au Vietnam — Vietnam-Asie-Débat nr. 1*, L'Harmattan, Paris, 1983.
Jacques Dalloz, *La Guerre d'Indochine 1945–1954*, Seuil, Paris, 1987.
Doan Van Toai, *Le Goulag vietnamien*, Robert Laffont, Paris, 1979.
Daniel Hémery, *Révolutionnaires vietnamiens et pouvoir colonial en Indochine, 1932–37*, Maspero, Paris, 1975.
Stanley Karnow, *Vietnam: A History*, Penguin Books, Harmondsworth, 1984 (trad. franceză: *Viêt-Nam*, Presses de la Cité, Paris, 1984).
David G. Marr, *Vietnam 1945: The Quest for Power*, University of California Press, Berkeley, 1995.
Ngo Van, *Viêt-nam, 1920–1945; révolution et contre-révolution sous la domination coloniale*, L'Insomniaque, Paris, 1995.

LAOS

Martin Stuart-Fox și Mary Koogman, *Historical Dictionary of Laos*, Scarecrow Press, Metuchen și Londra, 1992.

CAMBODGIA

Elizabeth Becker, *Les Larmes du Cambodgie — l'histoire d'un auto-génocide*, Presses de la Cité, Paris, 1986.

David P. Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War and Revolution since 1945*, Yale University Press, New Haven, 1991.

David P. Chandler, *Pol Pot: Frère Numéro Un*, Plon, Paris, 1993 (ed. originală în engleză, 1992).

Ben Kiernan, *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975–79*, Yale University Press, New Haven, 1996.

Karl D. Jackson (ed.), *Cambodia 1975–1978: Rendezvous with Death*, Princeton University Press, Princeton, 1989.

Henri Locard, *Le Petit Livre Rouge de Pol Pot*, L'Harmattan, Paris, 1996.

Marie-Alexandrine Martin, *Le Mal cambodgien: histoire d'une société traditionnelle face à ses leaders politiques 1946–1987*, Hachette, Paris, 1989.

Haing Ngor, *Une odyssée cambodgienne* (scrisă cu Roger Warner), Fixot-Filipacchi, Paris, 1988 (ed. originală în engleză 1987).

Laurence Picq, *Au-delà du ciel: cinq ans chez les Khmers rouges*, Bernard Barrault, Paris, 1984.

Marek Sliwinski, *Le Génocide Khmer rouge: une analyse démographique*, L'Harmattan, Paris, 1995.

Pin Yathay, *L'utopie meurtrière: un rescapé du génocide cambodgien témoigne*, Complexe, Bruxelles, 1989.

PARTEA A CINCEA

LUMEA A TREIA

de Pascal Fontaine, Yves Santamaria şi Sylvain Boulouque

Traducere de ILEANA BUSUIOC

1
America Latină, greu încercată de diferite tipuri de comunism
de Pascal Fontaine

CUBA. INTERMINABILUL TOTALITARISM TROPICAL

Încă de la începutul secolului, insula cea mai importantă a Caraibilor a dus o viață politică frămîntată, marcată de mișcări democratice și sociale. În anul 1933, un puci militar condus de sergentul stenograf Fulgencio Batista y Zaldívar răsturna dictatura lui Gerardo Machado. Devenind șeful armatei, Batista a instalat și răsturnat vreme de douăzeci de ani președinți care reprezentau o putere cu orientări sociale și opusă imixtiunilor americane. Ales președinte al republicii în 1940, Batista a promulgat o constituție liberală. În 1952 a condus o ultimă lovitură de stat, întrerupînd procesul de democratizare în cadrul căruia urmau să aibă loc alegeri libere chiar în acel an și a guvernat sprijinindu-se alternativ pe diferite partide politice, printre care Partidul Socialist Popular, în realitate Partidul Comunist din Cuba.

Cuba a cunoscut un avînt economic evident în timpul guvernării lui Batista, dar bogăția era foarte prost distribuită[1], înregistrîndu-se un dezechilibru accentuat între zonele rurale, foarte sărace, și orașele cu infrastructuri puternice și cu posibilitatea obținerii de bani datorită lumii interlope italo-americane — în 1958 existau la Havana mai mult de 11 500 de prostituate. Epoca lui Batista era caracterizată de corupție și de afaceri dubioase și, puțin cîte puțin, clasa medie s-a desprins de regim.[2] Sub influența lui José Antonio Echeverria, studenții au creat un Directorat Studențesc Revoluționar care a condus un grup armat și a atacat palatul prezidențial în martie 1953. A fost un eșec total; Echeverria a fost ucis, iar Directoratul decapitat. Dar, pe 26 iulie 1953, un alt grup de studenți a atacat cazarma de la Moncada. Mai mulți dintre ei au fost uciși, iar unul din lideri, Fidel Castro, a fost arestat. Condamnat la cincisprezece ani de închisoare, el a fost în curînd eliberat, a plecat în Mexic și a început să pună la punct o mișcare de gheri-

[1] În 1952, Cuba se situa pe locul al treilea între cele 20 de țări latino-americane în ceea ce privește produsul național brut pe cap de locuitor; treizeci de ani mai tîrziu, după mai mult de douăzeci de ani de castrism, ea nu se mai afla decît pe locul al cincisprezecelea, urmată de Nicaragua, Salvador, Bolivia și Haiti; *cf.* Jeannine Verdès-Leroux, *La Lune et le caudillo*, Gallimard, 1988, p. 16.

[2] Critica regimului lui Batista nu trebuie să ne facă să uităm minciunile propagandei castriste în legătură cu starea țării — noul regim trebuia să exagereze pentru a fi mai credibil și a cîștiga simpatia intelectualilor occidentali. Castro a susținut că 50% din populația țării era analfabetă; în realitate, în 1958 era vorba de 22%, iar în ceea ce privește situația la nivel mondial, procentul era estimat, în aceeași perioadă, la 44%.

lă, Mișcarea de la 26 iulie, formată în mare parte din tineri liberali. Lupta armată dintre Batista și *barbudos* avea să dureze douăzeci și cinci de luni.

Represaliile regimului au fost violente făcînd mii de victime.[3] Rețelele de gherilă din orașe au fost cel mai afectate, cu 80% pierderi, față de 20% în cazul gherilelor rurale din Sierra. La 7 noiembrie 1958, în fruntea unui grup de luptători de gherilă, Ernesto Guevara a pornit un marș asupra Havanei. La 1 ianuarie 1959, Batista și demnitarii cei mai importanți ai regimului său părăseau țara; Rolando Masferrer, șeful sinistrei poliții paralele numite „tigrii", și Estebán Ventura, șeful poliției secrete, doi celebri torționari, fug la Miami. Conducătorul Confederației Muncitorilor din Cuba (CTC), Eusebio Mujal, care încheiase mai multe înțelegeri cu Batista, a considerat că ar fi mai prudent pentru el să se refugieze la ambasada Argentinei. Victoria obținută atît de ușor de către gherilă a eclipsat rolul jucat de alte mișcări în răsturnarea lui Batista. În realitate, gherila nu dusese decît niște lupte fără prea mare însemnătate, căci Batista a fost învins înainte de toate pentru că pierduse controlul la Havana în fața terorismului urban, iar embargoul american asupra armelor a acționat în defavoarea lui.

Pe 8 ianuarie 1959, Castro și *barbudos* își fac intrarea triumfală în capitală. Imediat după preluarea puterii, închisoarea Cabana din Havana și închisoarea Santa Clara devin teatrul unor execuții în masă. Presa străină a arătat că această epurare s-a soldat, în cinci luni, cu șase sute de victime în rîndurile partizanilor lui Batista. Au fost înființate tribunale extraordinare, create numai pentru a pronunța condamnări. „Formele de desfășurare a proceselor și principiile conform cărora a fost concepută justiția erau extrem de semnificative: ele ilustrau, din start, natura totalitară a regimului", constată Jeannine Verdès-Leroux.[4] Au loc, într-o atmosferă de chermesă, înscenări de procese: o mulțime de 18 000 de persoane, adunată la Palatul Sporturilor, îl „judecă" pe comandantul partizan al lui Batista, Jesús Sosa Blanco, acuzat de asasinat, îndreptîndu-și degetul mare înspre pămînt; acesta strigă: „Parcă am fi în Roma antică!" Va fi împușcat.

În 1957, pe cînd se afla în Sierra, Castro acordase un interviu ziaristului Herbert Matthews, de la *New York Times,* căruia îi declara: „Nu mă interesează puterea. După victorie, vreau să mă întorc în satul meu și să-mi reiau activitatea de avocat." Declarație de intenție ipocrită, desigur, repede dezmințită de politica pe care a urmat-o. Imediat după luarea puterii, tînărul guvern revoluționar a fost subminat de lupte interne. Pe 15 februarie 1959, primul-ministru Miro Cardona și-a dat demisia. Castro, care era deja șef al armatei, i-a luat locul. În iunie, el a hotărît anularea proiectului de organizare a unor alegeri libere; promisese altădată că acestea vor avea loc peste cel mult optsprezece luni. În fața locuitorilor Havanei, el și-a justificat decizia prin întrebarea următoare: „Alegeri? În ce scop?" Renega astfel unul din punctele fundamentale ale programului revoluționar anti-Batista, și perpetua o situație instaurată de dictatorul înlăturat de la putere. Mai mult, el a

---

[3] În urma anchetei sale, Jeannine Verdès-Leroux a ajuns la concluzia că cifra de 20 000 de morți despre care vorbea propaganda castristă, reluată de intelectualii occidentali de stînga, era inexactă. Interpretînd foarte obiectiv sursele, ea susține că e vorba de 2 000 de morți.

[4] Jeannine Verdès-Leroux, *op. cit.*, pp. 179–189.

suspendat Constituția din 1940 care garanta drepturile fundamentale și a guvernat numai pe bază de decrete — înainte de a impune, în 1976, o constituție inspirată de cea a URSS. A avut de asemenea grijă să promulge două texte de lege, legea nr. 54 și legea nr. 53 (text referitor la legea despre asociere), care limitau dreptul cetățenilor de a se asocia liber.

Castro, care în acea vreme lua deciziile sfătuindu-se cu cei apropiați lui, a început să-i îndepărteze pe democrați de la conducere și, pentru a reuși, s-a sprijinit pe fratele lui, Raúl (membru al Partidului Socialist Popular, adică partidul comunist), și pe Guevara, sovietofil convins. Se cristaliza astfel, încă din 1959, opoziția dintre liberali și radicali în ceea ce privește reforma agrară declanșată pe 17 mai. Proiectul inițial viza constituirea unei burghezii mijlocii funciare prin intermediul distribuirii de pămînt. Castro a ales o politică mai radicală, sub egida Institutului Național pentru Reforma Agrară (*Instituto nacional de reforma agraria*, INRA), încredințat unor marxiști tradiționaliști și al cărui prim președinte a fost chiar el. A anulat brutal planul propus de ministrul Agriculturii, Humberto Sori Marin. În iunie 1959, pentru a accelera reforma agrară, Castro a dat ordin armatei să preia controlul asupra a o sută de domenii din provincia Camagüey.

Criza, latentă, a izbucnit în iulie 1959, cînd și-a dat demisia președintele republicii, Manuel Urrutia — fost procuror, care-i apărase cu mult curaj pe *barbudos* în 1956. A fost imediat înlocuit și ministrul Afacerilor Externe, Roberto Agramonte, cu Raúl Roa, castrist din vechea gardă. A demisionat și ministrul cu problemele sociale, care nu era de acord cu verdictul pronunțat împotriva aviatorilor acuzați de crime în rîndul populației civile.[5] În cursul anului 1960, acest proces a luat amploare: în martie, Rupo Lopez Fresquet, ministrul Finanțelor din ianuarie 1959, s-a dezis de Castro, a trecut în opoziție și apoi s-a autoexilat. Un alt membru al guvernului, Anres Suarez, a părăsit țara pentru totdeauna în același an. Au dispărut ultimele ziare independente; era evident că de acum fiecare trebuia să aibă grijă ce vorbește. Pe 20 ianuarie 1960, Jorge Zayas, director al ziarului anti-Batista *Avance*, a plecat în exil; în iulie a părăsit Cuba Miguel Angel Quevedo, redactor-șef la *Bohemia*, publicație care reprodusese declarațiile făcute de Castro cu ocazia procesului de la Moncada. Nu mai rămînea decît periodicul comunist *Hoy*. În toamna lui 1960 au fost arestate ultimele personalități, politice sau militare, ale opoziției, cum ar fi William Morgan sau Humberto Sori Marin. Morgan, pe vremuri comandant în Sierra, a fost împușcat la începutul anului 1961.

Repede au început să se retragă din guvern și ultimii democrați, Manolo Ray[6], ministrul Lucrărilor Publice, sau Enrique Oltusky, ministrul Comunicațiilor. Tot acum se produce și primul val de plecări: aproape cincizeci de mii de persoane,

[5] În cursul acestui proces, numit Procesul Aviatorilor (februarie 1959), funcția de șef al parchetului a fost îndeplinită de ministrul Apărării. Aviatorii au fost achitați, dar Castro a intervenit pentru condamnarea lor într-un al doilea proces, în martie; justiția este pusă în serviciul dictatorului.

[6] Manolo Ray pornește o nouă mișcare armată, Mișcarea Revoluționară Populară (MRP), care va acționa în perioada 1960–1961.

provenind din clasele mijlocii, care susținuseră revoluția, se autoexilează. Lipsa de medici, de profesori sau de avocați va fragiliza pentru multă vreme societatea cubaneză.

După clasele mijlocii, este rîndul muncitorilor să fie supuși represiunii. Sindicatele se arată de la bun început reticente față de noul regim așa cum se contura el atunci. Președintele sindicatelor din industria zahărului, David Salvador, era unul din principalii lideri sindicali. Stîngist, el rupsese legăturile cu PSP atunci cînd acesta din urmă refuzase să lupte împotriva dictaturii lui Batista; organizase marile greve ale centralelor din industria zahărului în 1955; arestat și torturat, el sprijinise greva din aprilie 1958, declanșată de castriștii din Mișcarea de la 26 iulie. A fost ales în mod democratic secretar general al Confederației Muncitorilor din Cuba în 1959, dar i s-au impus doi adjuncți, comuniști din vechea gardă, care nu trecuseră prin sita alegerilor democratice. Salvador a încercat să limiteze infiltrarea comuniștilor în centrala lui și să zădărnicească tentativa acestora de a prelua controlul, dar în primăvara lui 1960 a fost marginalizat. A intrat în clandestinitate în iunie. Arestat în august 1962, a avut de îndurat o pedeapsă de doisprezece ani de închisoare. Încă o personalitate a rezistenței împotriva regimului lui Batista era îndepărtată. În cele din urmă, Castro va convinge sindicatul unic, CTC, în 1962, să ceară suprimarea dreptului la grevă: „Sindicatul nu este un organism revendicativ“, a precizat un activist al partidului.

După arestarea din 1953, Fidel Castro își salvase pielea mulțumită intervenției arhiepiscopului de Santiago de Cuba, monseniorul Perez Serantes. Clerul primise vestea plecării lui Batista cu un sentiment de ușurare. Unii preoți îi urmaseră chiar pe luptătorii din gherilă în Sierra. Dar Biserica s-a revoltat împotriva judecării pripite a adepților lui Batista, tot așa cum condamnase și crimele „tigrilor“ lui Masferrer. Din 1959, ea a denunțat infiltrarea comunistă. Castro profită de intervenția contrarevoluționară de la Playa Girón (capul Bahia Cochinos)[7] pentru a interzice, prin ordin guvernamental, revista *La Quincena*. În mai 1961, sînt închise toate colegiile religioase, iar clădirile le sînt confiscate, inclusiv colegiul iezuit din Belen unde studiase Fidel. Îmbrăcat în uniforma sa militară, *el Líder Máximo* („șeful suprem“) a declarat: „Preoții falangiști să-și cam facă bagajele!“ Avertismentul nu era lipsit de temei căci, la 17 septembrie 1961, au fost expulzați din Cuba 131 de preoți diecezani și clerici. Biserica a fost nevoită să se închidă în ea pentru a supraviețui. Regimul a început marginalizarea instituțiilor religioase. Unul din procedeele folosite consta în a da dreptul fiecărui cubanez de a-și afișa credința, aceasta însemnînd însă expunerea la măsuri de reprimare cum ar fi interzicerea accesului la studii universitare sau la cariere administrative.

Represiunea a atins din plin și lumea artistică. Încă din 1961, Castro a definit rolul artiștilor în societate. Concepția lui se rezumă în sloganul următor: „Totul pentru revoluție, nimic în afara ei!“ Destinul lui Ernesto Padilla ilustrează perfect starea în care se afla cultura. Scriitor revoluționar, Padilla a sfîrșit prin a părăsi Cuba în 1970, după ce fusese constrîns să-și facă „autocritica“. După zece ani de

[7] Tentativă nereușită de debarcare a unor luptători anticastriști, operațiune CIA începută de D. Eisenhower și continuată de J. F. Kennedy.

rătăciri, Reinaldo Arenas a profitat de exodul de la Mariel pentru a părăsi şi el Cuba definitiv.

Şi armata foştilor rebeli a fost supusă unui proces de adaptare. Încă din iulie 1959, un apropiat al lui Castro, comandantul de aviaţie Diaz Lanz, a demisionat şi a plecat în Statele Unite. În luna următoare este organizat un val de arestări, primul, sub pretextul dejucării unei tentative de lovitură de stat.

Che Guevara, reversul mitului

Fidel Castro se referea mereu la Revoluţia franceză: Parisul iacobin îl avusese pe Saint-Just, Havana gherilei îl avea pe Che Guevara, ipostază latină a lui Neceaev.

Ernesto Guevara a văzut lumina zilei în 1928 la Buenos Aires; fiu de familie bună, el călătoreşte de tînăr de-a lungul şi de-a latul subcontinentului american. Acest burghez tînăr, cu o sănătate fragilă din cauza astmului său cronic, îşi termină studiile de medicină după un periplu cu motoreta din Pampas pînă în jungla Americii Centrale. La începutul anilor '50, are experienţa mizeriei în Guatemala regimului progresist al lui Jacobo Arbenz care este răsturnat de americani — Guevara începe să urască Statele Unite. „Prin formaţia ideologică aparţin celor care cred că soluţia pentru problemele acestei lumi se află dincolo de ceea ce este numit cortina de fier", îi scrie el unui prieten în 1957 (scrisoare lui René Ramos Latour, citată de Jeannine Verdès-Leroux, *op. cit.*). Într-o noapte a anului 1955 întîlneşte în Mexic un tînăr avocat cubanez exilat care îşi pregăteşte întoarcerea în Cuba: Fidel Castro. Guevara se hotărăşte să-i urmeze pe aceşti cubanezi care vor debarca pe insulă în decembrie 1956. Numit comandant al unei „coloane" de luptători în Rezistenţă, el devine repede renumit pentru duritatea sa. Un puşti, luptător în coloana lui, care a furat puţină mîncare, este imediat împuşcat fără nici o formă de judecată. Acest „partizan al autoritarismului total", după spusele fostului lui tovarăş din Bolivia, Régis Debray (*Loués soient nos seigneurs*, Gallimard, 1996, p. 184), care vrea deja să impună o revoluţie comunistă, are ciocniri cu mai mulţi comandanţi cubanezi, democraţi autentici.

În toamna lui 1958, îşi deschide al doilea front în cîmpia Las Villas, în centrul insulei. Are un succes strălucitor atacînd la Santa Clara un tren cu întăriri militare trimis de Batista: soldaţii fug refuzînd să lupte. După această victorie, Guevara îşi arogă sarcina de „preşedinte al parchetului de judecată" şi ia hotărîri în cazul unor recursuri către preşedintele statului. Închisoarea de la Cabana, unde oficiază el, este întotdeauna scena unor numeroase execuţii, victimele fiind în special foşti tovarăşi de arme care au rămas credincioşi democraţiei.

Numit ministru al Industriilor şi director al Băncii Centrale, se foloseşte de aceste funcţii pentru a-şi aplica doctrina politică impunînd Cubei „modelul sovietic". Dispreţuind banii, cu toate că i-a plăcut să locuiască în cartierele cele mai elegante ale Havanei, ministru al Economiei, fără însă a avea nici cele mai elementare cunoştinţe de economie, el reuşeşte să ruineze Banca Centrală. Îi este mai uşor să instituie „duminicile de muncă voluntară", rod al admiraţiei sale pentru URSS şi China — va saluta Revoluţia culturală. Régis Debray (*op. cit.*, p. 185) remarcă: „El, şi nu Fidel, este acela care a inventat, în 1960, în peninsula Guanaha, primul «lagăr corecţional de muncă» (mai bine spus de muncă silnică)..."

Acest elev al școlii Terorii laudă în testamentul lui „ura eficientă, care face din om o mașină a morții violentă, selectivă și rece" (Régis Debray, *op. cit.*, p. 186). „Nu pot să fiu prietenul cuiva care nu împărtășește ideile mele", spune acest sectar care-și botează fiul Vladimir, drept omagiu lui Lenin. Dogmatic, rece și intolerant, „Che" (expresie argentiniană) este total opus firii deschise și calde a cubanezilor. În Cuba, el este unul din artizanii înrolării tineretului, adept al cultului omului nou.

Dornic să exporte revoluția în versiunea ei cubaneză, orbit de un antiamericanism superficial, el se dedică propagandei gherilei în lume, conform sloganului: „Trebuie create două, trei... numeroase Vietnamuri!" (mai 1967). În 1963, îl găsim în Algeria, apoi la Dar Es Salaam, înainte de a pleca în Congo unde se întîlnește cu un oarecare Désiré Kabila, marxist care a ajuns astăzi stăpînul Zairului și căruia nu-i displac masacrele de populații civile.

Castro îl folosește în scopuri tactice. Atunci cînd survine ruptura, Guevara pleacă în Bolivia. Încearcă să aplice teoria așa-numitului *foco* (focar) de gherilă, disprețuiește politica Partidului Comunist din Bolivia, nu primește nici un fel de sprijin de la țărani — nici unul nu se alătură mișcării sale revoluționare itinerante. Izolat și hăituit, Guevara este prins pe 8 octombrie 1967 și executat a doua zi.

Încă din 1956, Hubert Matos îi sprijinise pe *barbudos* în Sierra, căutînd ajutoare în Costa Rica, procurîndu-le arme și muniții pe care le transporta cu un avion particular, eliberînd Santiago de Cuba, al doilea mare oraș al Cubei, în fruntea coloanei nr. 9, „Antonio-Guiterras". Ajunge guvernator al provinciei Camagüey, dar nu este deloc de acord cu transformarea comunistă a regimului și renunță la funcțiile pe care le deține. Castro vede în acest gest prefigurarea unui complot și-l însărcinează pe eroul luptei de gherilă, Camillo Cienfuegos, să-l aresteze pe Matos, acuzat de „anticomunism". Fără nici un fel de considerație față de acest luptător exemplar, Castro îl supune unui „Proces al Moscovei la Havana" în care intervine chiar el, exercitînd fără rețineri presiuni asupra tribunalului: „Vă spun. Alegeți: ori Matos, ori eu!" și interzicînd martorilor favorabili acuzatului să ia cuvîntul. Matos a fost condamnat la douăzeci de ani de închisoare, pedeapsă pe care a executat-o pînă la ultima zi. Toți aceia cu care colaborase au fost încarcerați.

Lipsiți de orice posibilitate de a se exprima liber, numeroși oponenți ai lui Castro au intrat în clandestinitate; lor li s-au alăturat foștii luptători în gherilele de la orașe care se ridicaseră odinioară împotriva lui Batista. La începutul anilor '60, această opoziție clandestină s-a transformat într-o mișcare revoluționară stabilită în munții din Escambray. Formată din *barbudos* autentici, această mișcare era împotriva colectivizării forțate și a dictaturii. Raúl Castro și-a mobilizat toate mijloacele militare, blindatele și artileria, precum și sute de milițieni pentru a pune capăt rebeliunii. Familiile țăranilor rebeli au fost strămutate în scopul de a submina bazele populare ale revoltei. Sute de familii au fost deplasate la sute de kilometri de Escambray în regiunea cu plantații de tutun din Pinar del Río, în zona cea mai vestică a insulei. A fost singura dată cînd puterea castristă a recurs la deportarea populației.

Dar luptele s-au prelungit vreme de cinci ani. Din ce în ce mai izolați, luptătorii din Rezistență au dispărut unul după altul. Justiția a acționat expeditiv în

procesele rebelilor și ale șefilor acestora. Guevara a profitat de ocazie pentru a-l lichida pe unul din foștii șefi ai gherilei anti-Batista, *Jesús Carreras*, care se opusese politicii lui încă din 1958. Rănit într-o ambuscadă, Carreras a fost executat, căci Guevara n-a vrut să-l grațieze. 381 de „bandiți" capturați au fost judecați la Santa Clara. Mai mult de o mie de „*contrarevoluționari*" au fost împușcați la închisoarea La Loma de los Coches în anii care au urmat triumfului din 1959 și în timpul lichidării rezistenței din Escambray.

Humberto Sori Marin a încercat să creeze în Cuba, după demiterea lui din Ministerul Agriculturii, un *foco* (nucleu al luptei armate). A fost arestat, judecat și condamnat la moarte. Mama sa l-a implorat pe Castro să-l grațieze, amintindu-i că el și Sori Marin se cunoșteau încă din anii '50. Castro i-a promis că Humberto Sori Marin va scăpa cu viață; cîteva zile mai tîrziu acesta era împușcat.

După rezistența din Escambray au existat, periodic, tentative de implantare a unor comandouri armate în Cuba. Majoritatea aparțineau mișcării *Liberación* condusă de Tony Cuesta și grupărilor Alpha 66, create încă de la începutul anilor '60. Dar majoritatea acestor încercări, inspirate chiar de lovitura lui Castro, s-au soldat cu eșecuri.

În 1960, judecătorii și-au pierdut inamovibilitatea și au trecut sub autoritatea puterii centrale, ceea ce infirma separarea puterilor caracteristică dictaturii.

Nici universitatea nu a putut scăpa de alinierea generală. Tînăr student la construcții, Pedro Luis Boitel și-a propus candidatura pentru președinția Federației Studențești Universitare (FEU). Fost luptător împotriva lui Batista, el era în același timp un adversar declarat al lui Fidel Castro. A fost însă ales, cu ajutorul fraților Castro, Ronaldo Cubella, candidat al regimului. Arestat la puțin timp după aceea, Boitel a fost condamnat la zece ani închisoare și a fost trimis într-o temniță cunoscută pentru regimul ei draconic: Boniato. A făcut greva foamei de mai multe ori pentru a protesta împotriva condițiilor inumane de aici. La 3 aprilie 1972 a început o nouă grevă a foamei pentru a obține condiții decente de detenție. Boitel i-a spus unuia din directorii închisorii: „Fac această grevă pentru ca să mi se dea drepturile unui deținut politic. Drepturi pe care le cereți pentru deținuții dictaturilor din țările Americii Latine, dar pe care nu le acordați deținuților din propria voastră țară!" Dar greva lui nu a folosit la nimic. Fără asistență medicală, Boitel era pe moarte. După patruzeci și cinci de zile, starea lui devenise critică; în a patruzeci și noua, a intrat în comă. Dar autoritățile tot n-au intervenit. Pe 23 mai, la ora 3 dimineața, după cincizeci și trei de zile de grevă a foamei, Boitel a murit. Autoritățile nu i-au permis mamei lui să vadă corpul neînsuflețit al fiului ei.

Castro a început, destul de repede, să se bazeze pe un serviciu de informații foarte eficient. „Securitatea" i-a fost încredințată lui Ramiro Valdés, în vreme ce Raúl Castro își exercita autoritatea asupra Ministerului Apărării. El a reînființat tribunalele militare și în curînd *el paredón* — stîlpul de execuție — a devenit un important instrument justițiar.

Numit de cubanezi „Gestapoul roșu", Departamentul pentru Securitatea Statului (DSE), cunoscut și sub numele de *Dirección General de Contra-Inteligencia*, și-a declanșat prima campanie în perioada 1959–1962, cînd a avut misiunea de a

se infiltra, cu scopul de a le distruge, în diferitele mișcări care se opuneau regimului castrist. DSE a condus lichidarea sîngeroasă a rezistenței din Escambray și a supravegheat instituirea muncii silnice. Acest departament își exercită, bineînțeles, autoritatea asupra rețelei de închisori.

Inspirîndu-se după modelul sovietic, DSE a fost condus chiar de la început de Ramiro Valdés, apropiat lui Castro încă din perioada gherilei din Sierra Madre. De-a lungul anilor, DSE a început să joace un rol din ce în ce mai important, cîștigîndu-și o oarecare autonomie. Teoretic, el aparține de „Minit", Ministerul Afacerilor Interne. Are în componență mai multe ramuri care vor fi descrise amănunțit de generalul de aviație Del Pino după ce se va refugia la Miami, în 1987. Anumite secții au sarcina de a-i supraveghea pe toți funcționarii din administrație. Secția a 3-a îi controlează pe cei care lucrează în domeniile culturii, sportului și creației artistice (scriitori, cineaști). Secția a 4-a se ocupă de organismele care au legătură cu economia, Ministerul Transporturilor și Comunicațiilor. Secția a 6-a, care are în subordine mai mult de o mie de agenți, se ocupă de ascultarea convorbirilor telefonice. Secția a 8-a supraveghează serviciile poștale, adică violează secretul corespondenței. Alte secții supraveghează corpul diplomatic și vizitatorii din străinătate. DSE asigură supraviețuirea sistemului castrist folosind în scopuri economice miile de deținuți care au de efectuat pedepse cu muncă silnică. El constituie o lume a privilegiaților, care dispun de puteri nelimitate.

Dirección Special del Ministerio del Interior sau DEM îi recrutează pe *chivatos* (informatori); aceștia sînt în număr de cîteva mii și prin ei este controlată populația. DEM acționează pe trei direcții: prima, numită „informații", constă în a alcătui un dosar fiecărui cubanez; a doua, „starea opiniei publice", sondează opinia locuitorilor Cubei; a treia, „linia ideologică", are drept misiune supravegherea bisericilor și a congregațiilor prin infiltrarea unor agenți în rîndul acestora.

Din 1967, Minit dispune de propriile secții de intervenție: *Fuerzas Especiales*. În 1995, ele dispuneau de cincizeci de mii de agenți. Aceste trupe de șoc colaborează strîns cu *Dirección 5* și cu *Dirección de Seguridad Personal* (serviciu de protecție a persoanelor publice). Gardă personală a lui Castro, DSP este compusă din trei unități de escortă formate din mai mult de o sută de oameni fiecare. Ajutată de scafandri și de un detașament naval, ea trebuie să-l protejeze fizic pe Castro. În 1995, trupele care răspundeau de această problemă erau evaluate la mai multe mii de oameni. În plus, există experți care studiază diferite scenarii de posibile atentate împotriva lui Castro, există persoane care degustă orice mănîncă și o echipă medicală specială, pusă la dispoziția sa douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru.

Dirección 5 este „specializată" în eliminarea opozanților. Doi autentici rebeli din vremea lui Batista, deveniți anticastriști, au fost victimele acestei secții: Elias de la Torriente a fost ucis la Miami, iar Aldo Vera, unul din șefii gherilei de la orașe care lupta împotriva lui Batista, a fost asasinat la Puerto Rico. Aflat în exil la Miami, Hubert Matos este constrîns să recurgă la protecția mai multor „gorile" înarmate. Arestările și interogatoriile efectuate de *Dirección 5* au loc la Centrul de Detenție din Villa Marista, la Havana, fostă clădire a congregației Fraților

Maristes. Acolo, într-un univers închis, la adăpostul privirilor, într-o izolare totală pentru deținut, sînt aplicate torturi mai degrabă psihice decît fizice.

O altă unitate a poliției politice este *Dirección General de la Inteligencia* (Direcția Generală pentru Informații), care seamănă mai degrabă cu un serviciu de informații clasic. Acționează mai ales în domeniul spionajului, al contraspionajului, infiltrînd agenți în administrațiile țărilor necomuniste și în organizațiile exilaților cubanezi.

Putem acum face bilanțul represiunii din anii '60: au fost ucise de la șapte pînă la zece mii de persoane, iar numărul deținuților politici este estimat la treizeci de mii. Guvernul castrist a avut deci de gestionat un număr foarte mare de deținuți politici, mai ales cei din Escambray și de la Playa Girón — Bahia Cochinos.

Unitatea Militară de Ajutor pentru Producție (UMAP), care a funcționat în perioada 1964–1967, a reprezentat prima încercare de dezvoltare a muncii în penitenciare. Devenite operaționale în noiembrie 1965, campusurile UMAP erau adevărate lagăre de concentrare în care erau aruncați de-a valma clerici (catolici, printre care arhiepiscopul de astăzi al Havanei, monseniorul Jaime Ortega, protestanți, membri ai sectei Martorii lui Iehova), proxeneți, homosexuali și orice indivizi considerați a reprezenta o „primejdie potențială pentru societate". Deținuții au fost obligați să-și construiască singuri barăcile unde aveau să locuiască, mai ales în regiunea Camagüey. „Persoanele socialmente deviante" erau supuse unei discipline militare care s-a transformat într-un regim inuman, de subalimentare și izolare. Pentru a scăpa de acest infern, unii deținuți s-au automutilat. Alții au ieșit din aceste lagăre distruși psihic. Una din sarcinile UMAP a fost „reeducarea" homosexualilor. Chiar înainte de crearea acestor unități, mulți dintre ei își pierduseră slujbele, mai ales cei care lucrau în domeniul cultural; universitatea din Havana a fost ținta unor epurări antihomosexuale și devenise un obicei ca homosexualii să fie „judecați" public, chiar la locul de muncă. Erau constrînși să-și recunoască „viciile", să renunțe la ele sau să fie concediați, înainte de a fi închiși. Protestele internaționale au dus la închiderea taberelor UMAP după doi ani de existență.

În 1964, a fost inițiat un program de muncă silnică pe Isla de Pinos: planul „Camillo-Cienfuegos". Populația de deținuți a fost organizată în brigăzi împărțite în grupe de cîte patruzeci de persoane, numite *cuadrilla* și comandate de cîte un sergent sau locotenent; ele efectuau muncile cîmpului sau lucrau în cariere, în special de marmură. Aici condițiile de muncă erau deosebit de grele, deținuții muncind aproape goi, purtînd un simplu pantalon. Ca pedeapsă, recalcitranții erau puși să taie iarbă cu dinții, unii fiind obligați să stea, timp de cîteva ore, în haznale.

Violența regimului din penitenciare i-a afectat atît pe deținuții politici, cît și pe cei de drept comun. Ea începea cu interogatoriile de la *Departamento Técnico de Investigaciones*, secțiile care se ocupau de anchetarea arestaților. DTI folosea izolarea și exploata fobiile deținuților: o femeie despre care se știa că-i este frică de insecte a fost închisă într-o celulă plină cu gîndaci de bucătărie. DTI a folosit și presiunile fizice violente: unii prizonieri erau constrînși să urce niște scări cu încălțări îngreunate cu plumb, iar apoi li se făcea vînt pe trepte în jos. Torturii fizice i se adăuga tortura psihică, realizată adesea pe bază medicamentoasă: paznicii

foloseau pentotal și alte medicamente pentru a-i ține treji pe deținuți. La spitalul Mazzora erau practicate electroșocuri în scop represiv fără nici o restricție. Gardienii foloseau cîinii de pază, făceau simulacre de execuții; celulele disciplinare nu aveau nici apă, nici electricitate; deținutul pe care voiau să-l depersonalizeze era ținut într-un local special de izolare.

În Cuba se considera că responsabilitatea e colectivă, la fel ca și pedepsele. Acesta este un alt mijloc de presiune: familia deținutului plătește social pentru angajarea politică a rudei lor. Copiii lui nu au acces la universitate, iar soțul sau soția își pierde locul de muncă.

Trebuie să stabilim o distincție între închisorile „normale" și cele de securitate care depind de GII (poliția politică). Închisoarea Kilo 5,5, situată chiar la acest kilometru al autostrăzii spre Pinar del Río, este o închisoare de maximă securitate care există și în zilele noastre. Era condusă de căpitanul Gonzalez, supranumit El Nato, care a amestecat anume acolo deținuți politici și deținuți de drept comun. În celule pentru doi prizonieri erau înghesuiți șapte sau opt oameni care dormeau pe jos. Celulele disciplinare au fost botezate *Tostadoras* (aparate de prăjit pîinea), pentru că acolo domnea o căldură insuportabilă atît vara, cît și iarna. Kilo 5,5 este un centru închis unde deținuții confecționează obiecte de artizanat. Există acolo și o secție pentru femei. La Pinar del Río au fost amenajate celule subterane și săli speciale pentru interogatorii. De cîțiva ani se practică mai ales tortura psihologică, și nu cea fizică, în special prin privarea de somn, cunoscută de prin anii '30 în URSS. Distrugerii ritmului de somn și pierderii noțiunii de timp li se adaugă amenințări la adresa familiei și un șantaj relativ la frecvența vizitelor. Închisoarea Kilo 7, la Camagüey, este deosebit de violentă. În 1974, cu ocazia unei răzmerițe, au fost uciși acolo patruzeci de deținuți.

Centrul GII din Santiago de Cuba, construit în 1980, are privilegiul îngrozitor de a fi dotat cu celule cu temperaturi foarte înalte sau foarte scăzute. Deținuții sînt treziți la fiecare douăzeci sau treizeci de minute. Acest tratament poate dura luni întregi. Goi, total rupți de lumea exterioară, mulți dintre deținuții care sînt supuși unor asemenea torturi psihice prezintă, după o vreme, tulburări ireversibile.

Închisoarea cu cel mai trist renume a fost multă vreme Cabana, unde au fost executați Sori Marin și Carreras. Chiar și în 1982, au fost împușcați acolo aproape o sută de deținuți. „Specialitatea" la Cabana erau carcerele de mici dimensiuni numite *ratoneras* (gropi cu șobolani). Ea a fost dezafectată în 1985. Dar execuțiile au continuat la Cabana, la Boniato, închisoare de maximă securitate unde domnește o violență de nedescris și unde au murit de foame zeci de deținuți. Pentru a nu fi violați de deținuții de drept comun, unii dintre deținuții politici se mînjesc cu excremente. Boniato este și astăzi închisoarea condamnaților la moarte, fie ei deținuți politici sau de drept comun. Ea este celebră pentru celulele ei cu gratii, *tapiadas*. Aici au murit zeci de deținuți din cauză că nu există nici un fel de asistență medicală. Poeții Jorge Valls, care avea de executat 7 340 de zile de închisoare, și Ernesto Diaz Rodriguez, ca și comandantul Eloy Guttierrez Menoyo au descris condițiile deosebit de grele în care trăiesc deținuții aici. În august 1995 a izbucnit o grevă a foamei, declanșată atît de deținuții politici, cît și de cei de drept

comun, prin care se urmărea denunţarea îngrozitoarelor condiţii de viaţă: hrana infectă şi bolile contagioase (tifos, leptospiroză). Greva a ţinut aproape o lună.

Anumite închisori au repus în vigoare cuştile de fier. Către sfîrşitul anilor '60, la închisoarea Tres Macios del Oriente, *gavetas* (cuşti), rezervate la început deţinuţilor de drept comun, au fost umplute cu deţinuţi politici. Erau nişte celule de 1 m lăţime şi 1,80 m înălţime, lungi de vreo zece metri. În acest univers închis, unde promiscuitatea poate fi cu greu suportată, fără apă şi lipsiţi de orice igienă, deţinuţii, politici şi de drept comun, amestecaţi, puteau rămîne cîteva săptămîni, uneori chiar luni.

În anii '60 au fost inventate *requistas* (rechiziţii) în scopuri represive. Deţinuţii erau treziţi în plină noapte şi expulzaţi violent din celulele lor. Loviţi sălbatic, adesea goi, ei erau obligaţi să se adune pentru a aştepta încheierea inspecţiei, după care puteau reintra în celulele lor. Aceste *requistas* se puteau repeta de mai multe ori pe lună.

Vizitele familiei oferă paznicilor ocazia de a-i umili pe deţinuţi. La Cabana, aceştia trebuiau să apară goi în faţa rudelor. Soţii închişi trebuiau să asiste la percheziţia intimă a soţiilor lor.

În universul carceral din Cuba, situaţia femeilor este deosebit de dramatică pentru că ele sînt abandonate, fără nici o posibilitate de apărare, sadismului paznicilor. Din 1959, mai mult de o mie o sută de femei au fost închise din motive politice. În 1963 ele erau deţinute la închisoarea Guanajay. Mărturiile adunate arată că se practicau şedinţe de bătăi sălbatice şi diferite umiliri. Un exemplu: înainte de a intra la duş, deţinutele trebuiau să se dezbrace în faţa paznicilor care le loveau. În lagărul de la Potosi, în zona Las Victorias de las Tunas, existau în 1986 trei mii de femei închise — delincvente, prostituate şi deţinute politice de-a valma. În Havana, cea mai importantă închisoare este Nuevo Amenacer (Zori Noi). Martha Frayde, doctor în medicină, prietenă veche a lui Castro, reprezentantă a Cubei la ONU, a descris acest centru carceral unde condiţiile de viaţă erau deosebit de vitrege: „Celula mea avea cinci metri pe şase. Eram douăzeci şi două şi dormeam pe paturi suprapuse cîte două sau cîte trei. [...] S-a întîmplat să fim şi patruzeci şi două în această celulă. [...] Condiţiile de igienă deveneau atunci cu totul insuportabile. Gălețile în care trebuia să ne spălăm erau pline cu tot felul de murdării. Era cu totul imposibil să-ţi faci toaleta. [...] Apoi a început să nu mai fie apă. Nu s-a mai putut face evacuarea toaletelor, care s-au umplut, apoi au dat pe afară. S-a format un strat de excremente care au inundat celulele. Pe urmă, ca un val de nestăvilit, ele au ajuns pe culoare, pe scări şi în curte. [...] Deţinutele politice [...] au făcut o asemenea gălăgie că direcţiunea închisorii a hotărît să cheme un camion-cisternă. [...] Cu apa stătută din cisternă am spălat excrementele. Dar n-a fost suficientă apă şi a trebuit să continuăm să trăim în acel nămol rău mirositor de care nu am scăpat decît cîteva zile mai tîrziu."[8]

El Manbi, unul din cele mai mari lagăre de concentrare, se află în regiunea Camagüey; el avea în anii '80 mai mult de trei mii de deţinuţi. Lagărul Siboney,

[8] Martha Frayde, *Écoute Fidel*, Denoël, 1987.

unde condițiile de viață, ca și hrana, sînt execrabile, are „privilegiul" redutabil de a fi dotat cu o crescătorie de cîini. Pentru căutarea evadaților sînt folosiți ciobăneștii germani.

În Cuba există lagăre de muncă „în regim sever". Condamnații care nu s-au dus în locurile lor de detenție sînt judecați de tribunalul popular care aparține lagărului și sînt apoi mutați într-un lagăr în regim sever unde *Consejos de trabajo de los pressos* (consilii de muncă ale deținuților) joacă un rol identic cu cel al acelor *kapos* din lagărele naziste: acești „consilieri" îi judecă și îi pedepsesc pe proprii lor tovarăși de detenție.

Adesea pedepsele sînt și mai nemiloase la inițiativa personalului închisorii. Individul care se răzvrătește poate constata că o nouă pedeapsă cu închisoarea i s-a adăugat la condamnarea inițială. A doua pedeapsă sancționează refuzul de a purta uniforma deținuților de drept comun sau de a participa la „planurile de reabilitare", sau o nouă grevă a foamei. În aceste cazuri tribunalele, considerînd că deținutul voia să atenteze la siguranța statului, cer o pedeapsă de „securitate post-delincvență". Este vorba, de fapt, de o prelungire cu unul pînă la doi ani a detenției în lagărul de muncă silnică. Nu rareori deținuții efectuează în plus o treime sau chiar o jumătate din pedeapsa lor inițială. Boitel, condamnat la zece ani de închisoare, acumulase, prin acest sistem, patruzeci și doi de ani de detenție.

Lagărul Arco Iris, situat aproape de Santiago de Las Vegas, este proiectat să primească o mie cinci sute de adolescenți. Nu este singurul de acest fel: mai există și Nueva Vida (Viață Nouă), în sud-estul insulei. În zona Palos se află Capitiolo, lagăr de internare special, rezervat copiilor de pînă la zece ani. Adolescenții taie trestie de zahăr sau fac obiecte de artizanat, la fel ca și copiii trimiși în stagiu în Cuba de MPLA din Angola sau de regimul etiopian în anii '80. Ceilalți pensionari ai lagărelor și închisorilor, homosexualii, cunosc tot felul de regimuri privative de libertate: după munca silnică și UMAP, vin încarcerările „clasice" în închisoare. Uneori dispun de o zonă specială în incinta închisorii, cum se întîmplă la Nueva Carceral din La Habana del Este.

Lipsit de orice drept, deținutul este totuși supus și afiliat unui „plan de reabilitare" menit să-l pregătească pentru reintegrarea în societatea socialistă. Acest plan are trei faze: prima se numește „perioada de securitate maximă" și se desfășoară în închisoare; cea de-a doua este numită faza „de securitate medie" și are loc într-o *granja* (grajd); cea de-a treia, numită faza „de securitate minimă", se efectuează în șantiere cu regim de penitenciar.

Deținuții aflați în plină desfășurare a planului purtau uniforme albastre (*azul*), la fel ca deținuții de drept comun. De fapt, regimul încerca astfel să facă așa încît deținuții politici să poată fi confundați cu cei de drept comun. Deținuții politici care refuzau să se integreze planului erau sancționați prin îmbrăcarea cu uniformele galbene (*amarillo*) ale armatei lui Batista, ceea ce constituia o ofensă de nesuportat pentru numeroșii prizonieri încarcerați din cauza opiniilor lor politice, care luptaseră împotriva lui Batista. Acești deținuți „indisciplinați", care se opuneau planului (*plantado*), refuzau cu vehemență ambele uniforme. Autoritățile îi lăsau uneori să stea ani întregi îmbrăcați doar cu un pantalon de pînză, de unde

numele lor de *calzoncillos*; ei nu aveau voie să primească nici o vizită. Hubert Matos, care a avut de suferit acest tratament, a declarat: „Am trăit deci mai multe luni fără uniformă, fără să primesc vizite. Eram izolat astfel numai pentru că refuzasem să mă supun arbitrarului autorităților. [...] Am preferat să rămîn gol, printre ceilalți deținuți, goi și ei, într-o promiscuitate greu de suportat."

Trecerea de la o fază la alta depinde de hotărîrea unui „ofițer reeducator"; în general, acesta urmărește impunerea resemnării prin epuizarea fizică și morală a deținutului în timpul reeducării sale. Fost funcționar al regimului, Carlos Franqui analizează astfel esența acestui sistem: „Cel care se opune regimului e considerat bolnav, iar polițiștii sînt doctorii. Deținutul va fi eliberat numai cînd va inspira încredere polițistului. Dacă nu acceptă «tratamentul» de la început, nu contează de cît timp este nevoie pentru a-l aduce pe calea cea bună."

Pedepsele cele mai severe sînt executate în închisoare. Cabana, care a fost desființată în 1974, avea un sector special rezervat deținuților civili (zona 2) și un altul pentru militari (zona 1). În zona 2 au fost aduse destul de repede peste o mie de persoane repartizate în galerii de treizeci de metri lungime și șase lățime. Existau și închisori care se aflau în subordinea GII, poliția politică.

Cei condamnați la pedepse mai ușoare, între trei și șapte ani de închisoare, sînt duși în *fronts* sau *granjas*. *Granja* este o inovație castristă. Este format din barăci încredințate paznicilor Ministerului de Interne care au dreptul să tragă asupra oricărei persoane ce ar încerca să evadeze.[9] Înconjurat de mai multe garduri de sîrmă ghimpată, cu multe posturi de observație, *granja* seamănă cu lagărele corecționale de muncă silnică sovietice. Unele *granjas* puteau să cuprindă între cinci și șapte deținuți. Condițiile de detenție sînt îngrozitoare: muncă de douăsprezece pînă la cincisprezece ore pe zi, puteri absolute conferite paznicilor care nu ezită să aplice lovituri de baionetă deținuților pentru a accelera ritmul de muncă.

Cît despre „șantierul-penitenciar", acesta este un șantier unde deținutul este obligat la un fel de domiciliu forțat, plasat sub conducere militară. Este întotdeauna vorba de șantiere de construcții unde numărul de deținuți variază de la cincizeci pînă la peste o sută, uneori chiar două sute, dacă este vorba de un șantier mare. Deținuții din *granjas* — politici sau de drept comun — produc elemente prefabricate pe care le asamblează apoi cei de pe șantiere. Deținutul de pe un șantier are dreptul la trei zile de permisie la sfîrșitul fiecărei luni. Conform diferitelor mărturii, în aceste șantiere hrana e puțin mai bună decît în lagăre. Fiecare șantier este independent, ceea ce facilitează gestionarea deținuților, evitîndu-se o prea mare concentrare de deținuți politici care ar putea crea focare de disidență.

Acest sistem prezintă un evident interes economic.[10] De exemplu, toți deținuții sînt mobilizați la recoltarea trestiei de zahăr, *Zafra*. Directorul închisorilor din Oriente, în sudul insulei, Papito Struch, a declarat în 1974: „Deținuții constituie principala mînă de lucru a insulei." În 1974, valoarea lucrărilor realizate de

---

[9] Alfredo Carrion a fost ucis de un paznic cunoscut sub numele de „Jaguey Grande" pe cînd încerca să evadeze din Granja Melena 2.

[10] Săptămînalul guvernului, *Bohemia*, a recunoscut, în aprilie 1973, că „se folosesc prizonieri contrarevoluționari în munci de interes public".

ei reprezenta mai bine de 348 de milioane de dolari. Organele de stat recurg la deținuți. Astfel, Dezvoltarea Lucrărilor Sociale și Agricole (DESA) folosește pe șantiere aproximativ 60% din deținuți. Deținuții lucrează în zeci de ferme din Los Valles de Picadura care constituie vitrina binefacerilor reeducării prin muncă. Zeci de oaspeți ai guvernului, printre care șefi de stat ca Leonid Brejnev, Houari Boumediene și François Mitterrand, în 1974, au vizitat aceste ferme.

Toate școlile din provincie au fost construite de deținuți politici, cu extrem de puțini muncitori civili, de pildă cîțiva tehnicieni. În Oriente, în provincia Camagüey, deținuții au construit peste douăzeci de școli politehnice. În toată insula, există numeroase centrale de prelucrare a zahărului numai datorită muncii lor. Săptămînalul *Bohemia* a prezentat și alte lucrări realizate cu mîna de lucru provenită din închisori: lăptării, centre de creștere a vitelor în provincia La Habana; ateliere de tîmplărie și școli la Pinar del Río; o fermă de creștere a porcilor, o lăptărie, un atelier de tîmplărie la Matanzas; două școli și zece lăptării la Las Villas... Planurile de muncă, din ce în ce mai ambițioase cu fiecare an care trece, au nevoie de tot mai mulți prizonieri.

În septembrie 1960, Castro a creat Comitetele de Apărare a Revoluției (CDR). Aceste comitete de cartier au la bază *cuadra*, grup de clădiri în fruntea cărora se află un responsabil însărcinat cu supravegherea acțiunilor „contrarevoluționare" în sînul locuitorilor. Această departamentare socială este deosebit de minuțioasă. Membrii comitetului trebuie să asiste la ședințe ale CDR și pot fi mobilizați pentru razii și runde în scopul dejucării „infiltrării dușmanilor". Acest sistem de supraveghere și de denunțare a dus la dispariția încrederii în sînul familiilor.

Scopul CDR a devenit evident în martie 1961, cînd, din inițiativa lui R. Valdés, șeful Securității, a fost organizată o razie uriașă într-un week-end. Peste o sută de mii de persoane au fost interogate pe baza listelor alcătuite de CDR, iar cîteva mii au fost duse în centre de detenție: stadioane, locuințe sau gimnazii.

Cubanezii au fost profund afectați de exodul masiv din portul Mariel în 1980. Cu atît mai mult cu cît CDR au organizat, la ordinul puterii centrale, *actos de repudio* (acte de renegare) care să-i marginalizeze social și să-i distrugă moral pe oponenți — cărora li s-a dat de atunci numele de *gusanos* (rîme) — și pe familiile acestora. Adunate în fața casei disidentului, o mulțime de persoane pline de ură aruncă pietre și-i apostrofează pe cei ce locuiesc înăuntru. Pe ziduri sînt scrise sloganuri castriste și insulte. Poliția nu intervine decît atunci cînd „acțiunea revoluționară de masă" devine fizic primejdioasă pentru victimă. Acest cvasilinșaj alimentează sentimente de ură reciprocă în sînul populației unei insule unde toată lumea cunoaște pe toată lumea. *Actos de repudio* distrug relațiile de prietenie dintre vecini, deformează viața socială, pentru ca dictatura statului socialist să se poată impune mai bine. Victima, huiduită cu „*Afuera gusano!*" („Afară, rîmă!"), „*Agente de la CIA*" și, desigur, „*Viva Fidel!*", nu dispune de nici o posibilitate de a se apăra în justiție. Președintele Comitetului pentru Drepturile Omului din Cuba, Ricardo Bofill, a fost supus unui act de renegare în 1988. În 1991, a fost rîndul președintelui mișcării creștine *Liberación*, Oswaldo Payas Sardinas, să fie victima acestor manifestări. Dar, în fața lipsei de interes a cubanezilor pentru aceste exa-

cerbări ale urii sociale, autoritățile au recurs la atacatori care proveneau din alte cartiere decît cel al victimei.

Conform articolului 16 al Constituției, statul „organizează, conduce și controlează activitatea economică respectînd directivele Planului Unic de Dezvoltare Economică și Socială". Dincolo de această frazeologie colectivistă se ascunde o realitate mai prozaică: cubanezul nu dispune nici de forța lui de muncă, nici de banii lui în propria lui țară. În 1980, țara a trecut printr-un val de nemulțumiri și de frămîntări: au fost arse depozite. DSE a arestat cinci sute de „adversari" în mai puțin de șaptezeci și două de ore. Apoi serviciile Securității au intervenit în provincie împotriva piețelor libere ale țăranilor și a fost declanșată o vastă campanie, în toată țara, împotriva traficanților de pe piața neagră.

Legea nr. 32, adoptată în 1971, pedepsea absenteismul la locul de muncă. În 1978 a fost promulgată o lege privind „periculozitatea pre-delincventă". Altfel spus, orice cubanez putea fi de acum încolo arestat sub indiferent ce pretext dacă autoritățile considerau că el reprezintă un pericol pentru securitatea statului, chiar dacă nu săvîrșise nici o faptă în baza căreia să poată fi acuzat în acest sens. De fapt, această lege instituie drept act penal manifestarea oricărui gînd neconform canoanelor regimului. Ba chiar mai mult, căci orice persoană devine potențial suspectă.

După UMAP, regimul i-a folosit pe cei care efectuau serviciul militar obligatoriu. Creată în 1967, Coloana Tineretului Centenarului[11] a devenit în 1973 *El Ejército Juvenil del Trabajo* (Armata Tineretului Muncitor). Este vorba de o organizație paramilitară în cadrul căreia tinerii lucrează în tabere și participă la lucrări în domeniul construcțiilor în condiții adesea îngrozitoare, cu programe greu de suportat, pentru un salariu derizoriu (7 pesos, în 1977, adică a treia parte dintr-un dolar).

Această militarizare a societății începuse chiar înaintea războiului din Angola. Orice cubanez care efectuase serviciul militar trebuia să-și prezinte livretul la control unui comitet militar în fața căruia era obligat să se prezinte din șase în șase luni pentru verificarea statutului (loc de muncă, adresă).

Începînd din anii '60, cubanezii au „votat cu vîsla". Primii care au părăsit masiv Cuba, din 1961, au fost pescarii. *Balsero*, echivalent cubanez al *boat people* din Asia de Sud-Est, aparține peisajului uman al insulei la fel ca și tăietorul de trestie de zahăr. Exilul este utilizat cu subtilitate de Castro ca modalitate de reglare a tensiunilor interne de pe insulă. Acest fenomen, prezent de la începuturi, a fost întrerupt pînă pe la mijlocul anilor '70. Mulți dintre exilați au ajuns în Florida sau la baza americană de la Guantánamo.

Dar opinia publică din lumea întreagă a fost pusă la curent cu existența acestui fenomen de abia în timpul crizei din aprilie 1980. Mii de cubanezi au luat cu asalt ambasada peruviană de la Havana, cerînd vizele care i-ar fi ajutat să scape

[11] Este vorba de centenarul primului război național pentru independența Cubei, împotriva spaniolilor, în 1868.

de insuportabila viață de zi cu zi. După cîteva săptămîni, autoritățile au fost de acord ca o sută douăzeci și cinci de mii dintre aceștia — la o populație de zece milioane de locuitori în acea perioadă — să părăsească țara, îmbarcîndu-se în portul Mariel. Castro a profitat de ocazie pentru a-i „elibera" pe bolnavii mintali și micii delincvenți. Acest exod masiv a reprezentat manifestarea renegării regimului, căci *Marielitos*, cum au fost numiți exilații, proveneau din păturile cele mai umile ale societății cărora regimul pretindea că le acordă cea mai mare atenție. Albi, mulatri și negri, cel mai adesea tineri, voiau să scape de socialismul cubanez. După evenimentele de la Mariel, numeroși cubanezi s-au înscris pe liste pentru a obține dreptul de a părăsi țara. Și acum, după șaptesprezece ani, ei tot mai așteaptă să li se acorde acest drept.

În timpul verii lui 1994, Havana a fost, pentru prima dată după 1959, teatrul unor răzmerițe violente. Candidații pentru plecarea din țară care nu puteau să se îmbarce pe *balsas*, niște plute improvizate, au intrat în conflict cu polițiștii. Pe străzile cartierului Colomb, faleza — *Malecón* — a fost prădată. Ordinea a fost restabilită cu prețul arestării a zeci de persoane, dar, în cele din urmă, Castro a autorizat exodul a douăzeci și cinci de mii de persoane. De atunci plecările sînt tot mai frecvente, iar bazele americane de la Guantánamo și Panamá au devenit neîncăpătoare pentru exilați. Castro a încercat să stăvilească plecările cu pluta trimițînd elicoptere care au bombardat cu saci de nisip fragilele ambarcații. În vara anului 1994 au murit pe mare mai mult de șapte mii de persoane. Se estimează că în total o treime din *balseros* au murit încercînd să fugă. Într-o perioadă de treizeci de ani, aproape 100 000 de cubanezi au încercat să scape cu pluta pe mare. Din cauza diverselor exoduri, 20% din cetățenii Cubei sînt plecați în exil. La o populație totală de 11 milioane de cubanezi, aproape 2 milioane locuiesc în afara insulei. Exilul a destrămat familiile, căci membrii multora dintre ele sînt împrăștiați între Havana, Miami, Spania sau Puerto Rico...

Din 1975 pînă în 1989, Cuba a susținut cu mari eforturi regimul marxist-leninist al Mișcării Populare pentru Eliberarea Angolei (MPLA — vezi capitolul scris de Yves Santamaria) căruia i se opunea Uniunea Națională pentru Independența Totală a Angolei (UNITA) a lui Jonas Savimbi. Pe lîngă numeroșii „cooperanți" și zecile de „consilieri tehnici", Cuba a trimis acolo un corp expediționar de cincizeci de mii de soldați.[12] În Africa, armata cubaneză s-a comportat ca și cum s-ar fi aflat pe un teritoriu cucerit. S-a făcut adesea trafic (de bani, de fildeș, de diamante), iar corupția a devenit endemică. În 1989, cînd Acordurile de la New York au marcat sfîrșitul conflictului, trupele cubaneze, în majoritate soldați negri, au fost repatriate. Dar pierderile au fost estimate la șapte pînă la unsprezece mii de morți.

---

[12] Dorința lui Castro de a susține revoluții în afara Cubei este nestrămutată pînă în anii '80. În perioada 1979–1980, el trimite șase sute de consilieri militari în Grenada pentru a sprijini regimul socialist prosovietic al lui Maurice Bishop. În 1983, cu ocazia intervenției lor, americanii au făcut șapte sute cincizeci de prizonieri cubanezi.

După această experiență, convingerile multor ofițeri nu au mai fost tot atît de ferme. Generalul Arnaldo Ochoa — șeful corpului expediționar din Angola și membru al Comitetului Central al Partidului Comunist din Cuba — a încercat să organizeze un complot pentru a-l răsturna pe Castro. Arestat, el a fost judecat de un tribunal militar alături de mai mulți înalți responsabili ai forțelor armate și ai serviciilor de securitate, printre care frații La Guardia. Aceștia din urmă intraseră în traficul de droguri ca membri ai serviciului MC, serviciu special supranumit de cubanezi „Marihuana y Cocaína". Nu era și cazul lui Ochoa, care nu adusese din Angola decît niște fildeș și diamante. În realitate, Castro a profitat de ocazie pentru a se debarasa de un potențial rival care, prin prestigiul lui și înaltele funcții politice, putea canaliza nemulțumirea maselor. După condamnarea și execuția lui Ochoa, armata a fost epurată, ceea ce a traumatizat-o și mai mult. Conștient de puternicul resentiment al ofițerilor față de regim, Castro a încredințat conducerea Ministerului de Interne unui general apropiat lui Raúl Castro, predecesorul acestuia fiind sacrificat pentru „corupție" și „neglijență". De acum încolo regimul nu poate conta cu certitudine decît pe devotamentul orb al Forțelor Speciale.

În 1978, existau între 15 000 și 20 000 de deținuți pentru vederile lor potrivnice regimului. Mulți fuseseră membri ai M-26, mișcări anti-Batista ale studenților, luptători în rezistența din Escambray sau foști contrarevoluționari debarcați la Playa Girón. În 1986[13] existau între 12 000 și 15 000 de deținuți politici încarcerați în cincizeci de închisori „regionale" repartizate pe toată insula. La acestea se adaugă astăzi multe șantiere-penitenciar cu brigăzi de cincizeci, o sută, chiar două sute de deținuți. Unele dintre aceste șantiere sînt organizate în mediul urban. Astfel, la Havana existau, la sfîrșitul anilor '80, șase asemenea șantiere. În prezent, guvernul recunoaște existența a patru pînă la cinci sute de deținuți politici. Totuși, în primăvara anului 1997, în Cuba a avut loc un nou val de arestări. După spusele personalităților cubaneze care se ocupă de drepturile omului, foști deținuți politici și ei, în Cuba nu se mai practică tortura fizică. După aceleași personalități și după Amnesty International, se pare că existau, în 1997, între 980 și 2 500 de deținuți politici (bărbați, femei și adolescenți).

Din 1959, mai mult de o sută de mii de cubanezi au venit în contact cu realitatea lagărelor, a închisorilor sau a șantierelor-penitenciar. Au fost împușcate între 15 000 și 17 000 de persoane. „Nici pîine fără libertate, nici libertate fără pîine", proclama în 1959 tînărul avocat Fidel Castro. Dar, așa cum preciza un disident înainte de începerea „regimului special" — sfîrșitul ajutorului sovietic: „O închisoare, chiar dacă oferă toate mijloacele de trai, tot închisoare rămîne."

Tiran atemporal, Castro afirma în 1994, confruntat cu eșecurile regimului pe care-l conduce și cu dificultățile prin care trece Cuba, că „ar prefera să moară decît să renunțe la revoluție". Oare care este tainul pe care-l mai au de plătit cubanezii pentru ca acest orgoliu să fie satisfăcut?

---

[13] În aceeași perioadă, aproximativ 35 000 de tineri erau obligați la munci corecționale — prin măsuri penale sau disciplinare — în cadrul serviciului militar patriotic.

NICARAGUA:
EȘECUL UNUI PROIECT TOTALITAR

Nicaragua, o țară mică din America Centrală, ghemuită între Salvador și Costa Rica, este marcată de tradiția tresăririlor politice sîngeroase. Vreme de mai multe decenii, a fost dominată de familia Somoza și de șeful acesteia, generalul Anastasio Debayle Somoza, „ales" președinte al republicii în februarie 1967. Mulțumită unei gărzi naționale de temut, familia Somoza a pus încet-încet mîna pe aproape 25% din pămîntul cultivabil și pe majoritatea plantațiilor de tutun, de zahăr, de orez și de cafea, precum și pe un important număr de uzine.

Această situație a dus la apariția unor mișcări armate de opoziție. Inspirîndu-se din modelul cubanez, Carlos Fonseca Amador și Tomás Borge au înființat Frontul Sandinist de Eliberare Națională (FSLN) — după numele lui Cesar Sandino, un țăran care a organizat gherila înainte de război și a fost asasinat în 1934. Fără nici un sprijin exterior, Frontul a menținut cu greutate cîteva focare de gherilă. În 1967, au izbucnit revolte la Managua, iar Garda Națională a omorît cel puțin două sute de persoane pe străzile capitalei. După asasinarea în 1978 a lui Pedro Joaquim Chamorro, patronul ziarului liberal *La Prensa*, FSLN, susținut de mai mulți ani de Cuba, a reluat lupta de gherilă. A început atunci un adevărat război civil între FSLN și Garda somozistă. La 22 februarie 1978, orașul Masaya s-a răsculat. În august, un comandant al gherilei, Eden Pastora, a cucerit palatul prezidențial al lui Somoza de la Managua și a obținut eliberarea multor personalități din FSLN. Pentru a recuceri Estelí, Garda Națională a bombardat în septembrie orașul cu napalm și a masacrat numeroși civili în timpul unor violente lupte de stradă. 160 000 de persoane au plecat din Nicaragua spre Costa Rica, țara vecină. În aprilie 1979, orașele Estelí și León, precum și Granada, s-au răsculat din nou. Efortul revoluționarilor, mai bine coordonat decît cu un an în urmă, a fost încununat cu mai mult succes pentru că somoziștii au reușit să-și ridice împotrivă cvasitotalitatea populației. În iunie s-a răsculat și Managua, iar la 17 iulie 1979 dictatorul, care pierduse și sprijinul internațional, a fost constrîns să părăsească țara. Se pare că războiul civil și represiunea au făcut între 25 000 și 35 000 de victime, sandiniștii avansând cifra de 50 000. Oricum ar sta lucrurile, prețul plătit de această țară de trei milioane de locuitori a fost enorm.

Ortega–Pastora: două itinerare revoluționare

Amîndoi sînt nicaraguani, cunosc de foarte tineri închisorile lui Somoza. Pastora, care provine dintr-o familie aparținînd burgheziei mijlocii funciare, are în jur de douăzeci de ani cînd în Cuba *barbudos* răstoarnă regimul lui Batista. Ortega s-a născut în 1945 într-un mediu modest. La începutul anilor '60, participă la lupta antisomozistă în rîndurile organizațiilor de tineret.

Frontul Sandinist de Eliberare Națională, creat în 1961 de Carlos Fonseca Amador și Tomás Borge, grupează de bine de rău diverse tendințe. Cei doi fondatori au, de altfel, în mod vădit orientări diferite. Amador este castrist, în timp ce Borge se consideră adept al lui Mao Tzedun. Pe măsură ce trec anii, în sînul FSLN

se pot distinge trei curente: Războiul Popular Prelungit (GPP, de orientare maoistă) privilegiază lupta pornită din mediile rurale. Tendința marxist-leninistă sau „proletară" a lui Amador și Jaime Wheelock se sprijină pe un proletariat aflat în stare embrionară. Curentul „tercerist" sau „insurecțional", a cărui inimă sînt marxiștii disidenți și democrații, este preocupat de structurarea gherilei urbane; Pastora aparține acestei tendințe, la fel ca și Ortega, care în curînd va trece la „proletari". Daniel Ortega a hotărît să participe la Revoluție din dorința de a se angaja politic, Pastora pentru a-și răzbuna tatăl, opozant democrat ucis de Garda somozistă. După grevele insurecționale din 1967 generate de falsificarea alegerilor, Pastora este arestat. E torturat (sîngerează și este obligat să-și bea propriul sînge), apoi i se dă drumul; pune atunci la cale o operațiune de pedepsire a torționarilor săi. Cei doi luptători de gherilă care-l însoțesc se numesc Daniel și Humberto Ortega. Vine acum rîndul lui Daniel Ortega să cadă în ghearele poliției somoziste. Eden Pastora continuă să structureze gherila. Primit de Fidel Castro, el își reafirmă adeziunea față de democrația parlamentară și leagă relații cu democrați centramericani, cum ar fi costaricanul Fuguérés și panamezul Torrijos. Ortega este eliberat în 1974, după ce un demnitar somozist este luat ostatic. Nu pierde vremea și se urcă în primul avion spre Havana. Pastora rămîne alături de luptătorii lui.

În octombrie 1977, este organizată o mișcare de revoltă în diferite orașe din Nicaragua. Hărțuiți de Gardă, bombardați de aviația somozistă, Pastora și Ortega se retrag în junglă. În ianuarie 1978, spiritele se încing în toată țara. În luna august a aceluiași an, Pastora conduce un atac la Camera Deputaților. Obține, între altele, eliberarea tuturor prizonierilor politici, deci și a lui Tomás Borge. Daniel Ortega se află cînd la Havana, cînd la Frontul de Nord din Nicaragua. În timpul unui atac la Masaya este omorît Camillo Ortega, unul din frații lui Daniel. Bine structurată, sprijinită de consilieri cubanezi, insurecția cîștigă teren. Membri din conducerea FSLN care se refugiaseră în Cuba revin în țară. La sud de Managua, Pastora și ai săi *muchachos* luptă cu îndîrjire împotriva unităților de elită ale Gărzii.

După victoria din iulie 1979 a sandiniștilor, Pastora devine ministru adjunct al Afacerilor Interne, în vreme ce Ortega este ales, cum era de așteptat, președinte al republicii. Ortega se aliniază deschis la orientarea politică a Cubei. La Managua sosesc în valuri consilieri militari și „internaționaliști" cubanezi. Pastora, din ce în ce mai singur, își reafirmă înclinația către o democrație parlamentară. Dezamăgit, Eden Pastora demisionează în iunie 1981 și organizează rezistența armată în sudul țării.

Antisomoziștii, învingători, s-au unit imediat într-o Juntă de Guvernare și Reconstrucție Națională (JGRN) din care fac parte reprezentanții diferitelor tendințe (socialiste, comuniste, dar și democrate sau moderate). Această Juntă a prezentat un program de cincisprezece puncte care prevedea instaurarea unui regim democratic, bazat pe votul universal și pe libertatea de organizare în partide politice. Dar, pînă la punerea în aplicare a acestui program, puterea executivă rămînea în mîinile JGRN, care va deveni preponderent sandinistă.

Junta recunoaşte existenţa unor relaţii privilegiate cu Cuba[14], dar nu exclude o participare occidentală la reconstrucţia Nicaraguei, unde pagubele cauzate de războiul civil sînt estimate la 800 de milioane de dolari. Cu toate acestea, democraţii sînt repede marginalizaţi. Încă din martie 1980, văduva lui Pedro Joaquim Chamorro, Violeta Chamorro, una din marile personalităţi ale luptei antisomoziste, demisionează, urmată de un alt lider, Adolfo Robelo. Între altele, ei nu erau de acord cu acapararea funcţiilor din Consiliul de Stat de către FSLN.

Paralel cu această criză politică, Junta, dominată de acum de FSLN, a început crearea unei poliţii secrete. Sandiniştii i-au transformat pe cei 6 000 de luptători din gherilă ai anului 1979 într-o armată care, zece ani mai tîrziu, va fi formată din 75 000 de persoane. Se instaurează din 1980 serviciul militar obligatoriu: bărbaţii de la şaptesprezece la treizeci şi cinci de ani sînt mobilizabili şi pot fi judecaţi de tribunale militare, create în decembrie 1980. Un student care nu urma orele de instrucţie militară nu-şi putea obţine diploma. Această armată trebuia să ajute la realizarea unui vis născut în euforia victoriei: o serie de victorii ale gherilelor în America Centrală, începînd cu Salvadorul. Încă din luna ianuarie a anului 1981, autorităţile acestei ţări semnalează incursiuni ale luptătorilor sandinişti pe teritoriul ei.

Noua putere a creat tribunale de excepţie. Decretul 185 din 5 decembrie 1979 instituia camere speciale care să-i judece pe foştii membri ai Gărzii Naţionale şi pe partizanii civili ai lui Somoza. Sandiniştii voiau să-i judece pe „criminalii somozişti" aşa cum castriştii îi judecaseră pe „criminalii lui Batista". Deţinuţii erau judecaţi conform Codului Penal în vigoare în momentul făptuirii celor imputate, dar tribunalele de excepţie funcţionau în afara sistemului judiciar normal şi procedura de apel nu putea fi realizată decît în faţa curţii de apel a acestor tribunale. Era un mijloc infailibil de a stabili o jurisprudenţă specială pe lîngă aparatul judiciar obişnuit. Procedurile erau denaturate de multe neregularităţi. Astfel, crime pentru care nu se produsese nici o probă concretă erau considerate evidente. Judecătorii nu ţineau deloc cont de prezumţia de nevinovăţie şi condamnările se bazau adesea mai degrabă pe noţiunea de responsabilitate colectivă, decît pe dovedirea culpabilităţii individuale. Uneori au fost condamnate persoane fără să existe nici măcar un element care ar fi putut să facă dovada că au comis realmente o crimă.

Pentru declanşarea acestei represiuni era nevoie de un instrument eficient. Ţara a fost repede împînzită de cei 15 000 de oameni ai trupelor Ministerului de Interne. Dar cu poliţia politică a fost însărcinat un serviciu anume — *Dirección General de Seguridad del Estado* (DGSE). Formată de către agenţii cubanezi ai GII, DGSE era direct subordonată Ministerului de Interne. Ea se ocupa de arestări şi de interogatorii în cazul deţinuţilor politici şi a practicat aşa-numita „tortură proprie", procedeu învăţat de la experţii cubanezi şi est-germani. În îndepărtatele regiuni rurale, unităţile armatei regulate au arestat adesea civili suspecţi pe care

---

[14] Aceste relaţii sînt atestate de prezenţa a 500 de militari nicaraguani alături de corpul expediţionar cubanez în Angola. Alinierea sandiniştilor e dovedită şi de respingerea rezoluţiei ONU care condamna intervenţia sovietică în Angola.

i-au reținut timp de mai multe zile în tabere militare înainte de a-i preda DGSE. Interogatoriile aveau loc mai ales în centrul de detenție Chipote, din complexul militar „German-Pomarés", zonă militară situată pe pantele vulcanului Loma de Tiscapa, chiar în spatele hotelului Intercontinental din Managua. Doi membri ai Partidului Social-Creștin, José Rodriguez și Juana Blandon, confirmă folosirea practicii de șantajare prin amenințarea familiei sau de distrugere a ritmului de somn. Securitatea recurgea și ea la procedee degradante de interogare. Deținuții erau închiși în celule minuscule și întunecoase, de formă cubică, numite *chiquitas* (cele mici). Era imposibil ca un om să poată sta așezat într-o astfel de celulă, căci suprafața lor nu depășea la sol un metru pătrat. Înăuntru era întuneric beznă, nu exista nici un sistem de aerare sau vreo instalație sanitară. Unii deținuți au stat închiși în astfel de celule mai mult de o săptămînă. Interogatoriile aveau loc la orice oră din zi sau din noapte. Se desfășurau uneori sub amenințarea unei arme, cu simulări de execuție sau amenințări cu moartea. Anumitor deținuți nu li se dădea nici hrană, nici apă după arestare. După cîteva zile de detenție, extenuați fizic, mulți dintre ei sfîrșeau prin a semna declarații mincinoase care îi incriminau.

La 15 martie 1982, Junta a proclamat starea de necesitate, ceea ce i-a permis să închidă stațiile de radio independente, să suspende dreptul de a organiza întruniri, să limiteze libertățile sindicale pe motivul ostilității organizațiilor față de transformarea lor în organe accesorii ale puterii care voia să le limiteze rolul la acela de a ajuta la consolidarea regimului. La toate acestea trebuie să adăugăm persecuțiile împotriva minorităților religioase protestante, a Fraților Moravi sau a Martorilor lui Iehova. În iunie 1982, Amnesty International estima că există mai mult de 4 000 de persoane private de libertate, printre care numeroși membri ai Gărzii somoziste, dar și mai multe sute de persoane cu opinii opuse regimului. Un an mai tîrziu, numărul deținuților era estimat la 20 000 de persoane. Un prim bilanț al Comisiei Permanente pentru Drepturile Omului (CPHD), făcut la sfîrșitul anului 1982, atrăgea atenția asupra unui fenomen și mai grav, și anume, numeroasele „dispariții" ale unor persoane arestate ca fiind „contrarevoluționari" și care muriseră „în cursul unor tentative de evadare".

Paralel cu instituirea sistemului represiv, regimul a declanșat o centralizare economică mai mult decît vizibilă: statul controla aproape 50% din mijloacele de producție. Țara întreagă a trebuit să accepte modelul social impus de FSLN. Ca și Cuba, tînăra putere a împînzit țara cu organizații de masă. Fiecare cartier și-a organizat Comitetul său de Apărare a Sandinismului (CDS), al cărui rol era asemănător cu cel al CDR cubaneze: să se răspîndească în țară și să supravegheze locuitorii. Copiii, mai bine școlarizați decît în timpul lui Somoza, aparțineau organizațiilor de pionieri, *Camillitos* — în memoria lui Camillo Ortega, fratele liderului sandinist Daniel Ortega, ucis la Masaya. Femeile, muncitorii și țăranii erau înrolați în „asociații" îndeaproape controlate de FSLN. Partidele politice nu se bucurau de o libertate reală. Presei i s-a pus repede căluș, ziariștii au fost supuși unei cenzuri de temut. Gilles Bataillon a caracterizat de minune această politică: sandiniștii pretindeau că „ocupă totalitatea spațiului social și politic"[15].

---

[15] Gilles Bataillon, „Nicaragua: de la tyrannie à la dictature totalitaire", *Esprit*, octombrie 1983.

Sandiniştii şi indienii

Pe coasta atlantică a Nicaraguei trăiau vreo 150 000 de indieni: triburile miskito, sumo sau rama, precum şi creoli sau *ladino**. Curînd după venirea lor la putere, sandiniştii au început să atace aceste comunităţi, hotărîte să-şi apere pămînturile şi limba, care pînă atunci beneficiaseră de o autonomie avantajoasă: erau scutiţi de impozite şi nu erau obligaţi să efectueze serviciul militar încă din perioada colonială. În octombrie 1979, căpetenia indienilor alpromisu, Lyster Athders, a fost asasinat după două luni de detenţie. La începutul lui 1981, sînt arestaţi liderii naţionali din Misurasata, organizaţie politică ce grupează diferitele triburi şi, la 21 februarie 1981, forţele armate care interveneau pentru a stopa alfabetizarea indienilor au omorît şapte indieni miskito şi i-au rănit pe alţi şaptesprezece. Pe 23 decembrie 1981, la Leimus, armata sandinistă a masacrat şaptezeci şi cinci de mineri care ceruseră să li se dea salariile a căror plată era mult întîrziată. În ziua următoare, alţi treizeci şi cinci de mineri au avut aceeaşi soartă.

O altă strategie a politicii sandiniste consta în deplasarea populaţiilor sub pretext că astfel sînt „protejate faţă de incursiunile armate ale foştilor membri ai Gărzii somoziste refugiaţi în Honduras". În cursul acestor operaţiuni armata s-a făcut vinovată de numeroase excese de violenţă. Mii de indieni (între 7 000 şi 15 000, conform estimărilor din acea perioadă) s-au refugiat în Honduras, în timp ce alte mii (14 000) au fost închişi în Nicaragua. Sandiniştii trăgeau asupra fugarilor care traversau fluviul Río Coco. Această situaţie extrem de îngrijorătoare — masacre, deplasări de populaţie şi autoexilări în străinătate — l-a făcut pe etnologul Gilles Bataillon să vorbească de o „politică de etnocidere".

Orientarea spre autoritarism a ridicat triburile indiene împotriva guvernului de la Managua; ele s-au grupat în două gherile, Misura şi Misurata. Din acestea fac parte tot felul de indieni — sumo, rama şi miskito — al căror mod de a concepe viaţa comunităţii e incompatibil cu politica integraţionistă a *Comandantes* de la Managua.

Scandalizat, Eden Pastora strigă în plenul Consiliului de Miniştri: „Chiar şi tiranul Somoza i-a lăsat în pace. El i-a exploatat, dar voi vreţi să-i proletarizaţi cu forţa!" Tomás Borge, extrem de maoistul ministru de Interne, îi dă replica: „Revoluţia nu poate tolera excepţii."

Guvernul însă a tranşat problema şi sandiniştii au optat pentru o asimilare forţată. În luna martie 1982 s-a decretat starea de necesitate care a durat pînă în 1987. Din 1982, Armata Populară Sandinistă a „deplasat" circa zece mii de indieni către interiorul ţării. În acea perioadă foametea a devenit o armă redutabilă în mîinile regimului. Comunităţile de indieni grupate în centrul ţării au primit hrana raţionalizată, adusă de funcţionarii guvernului. Abuzurile puterii, violările flagrante ale drepturilor omului şi distrugerea sistematică a satelor de indieni au caracterizat primii ani ai puterii sandiniste pe coasta Atlanticului.

Din nord pînă în sud, ţara s-a ridicat împotriva regimului dictatorial, cu înclinaţii spre totalitarism, de la Managua. A început un nou război civil care a cuprins numeroase zone, cum ar fi regiunile Jinotega, Estelí, Nueva Segovia, în nord, Matagalpa şi Boaco, în centrul ţării, precum şi Zelaya şi Río San Juan, în sud. La

* Populaţie de iudeo-spani[illegible] *t.*)

9 iulie 1981, renumitul comandant Zéro — Eden Pastora, ministru adjunct al Apărării — s-a întors împotriva FSLN și a părăsit Nicaragua. S-a organizat rezistența împotriva sandiniștilor; adepților ei li s-a atribuit abuziv numele de *contras*, deci contrarevoluționari. În nord se afla Forța Democratică din Nicaragua (FDN), în cadrul căreia luptau ex-somoziști și liberali adevărați. În sud, foștii sandiniști, sprijiniți de țăranii care erau împotriva colectivizării pămîntului și de indienii refugiați în Honduras, au format în această țară Alianța Revoluționară Democratică (ARDE), al cărei șef politic era Alfonso Robelo, iar șeful militar Eden Pastora.

În aprilie 1983, statul a creat Tribunalele Populare Antisomoziste (TPA) pentru a lupta împotriva grupurilor de opoziție; acestea trebuiau să judece suspecții acuzați că întrețin relații cu *contras* sau că participă la operațiuni militare. În sarcina TPA cădeau și actele de rebeliune sau de sabotaj. Membrii TPA erau numiți de guvern și proveneau din asociațiile legate de FSLN. Avocații, numiți adesea din oficiu, se mulțumeau să îndeplinească formalitățile uzuale. TPA au acceptat în mod regulat mărturii extrajudiciare, obținute de alte instanțe decît cele judecătorești, drept probe. Ele au fost desființate în 1988.

Noul război civil a luat amploare. Luptele cele mai grele s-au dat în nordul și în sudul țării din 1982 pînă în 1987, cu excese de ambele părți. Conflictul din Nicaragua se înscria în contextul opoziției Est-Vest. Cubanezii ajutau Armata Populară Sandinistă cu trupe și erau prezenți în fiecare din unitățile acesteia. Ajutau chiar și Consiliul de Miniștri, la Managua, iar Fidel Castro nu s-a dat înapoi de la a-și atribui rolul de mentor al comandanților. Înainte de a intra în opoziție, Eden Pastora a asistat uimit la o scenă puțin obișnuită la Havana. Toți membrii guvernului sandinist, de-a fir a păr, se află în biroul lui Castro, care trece toți miniștrii în revistă și le dă „sfaturi" despre cum să administreze agricultura, despre apărarea țării sau afacerile interne. Managua depindea total de Cuba. Arnoldo Ochoa a fost o vreme responsabilul consilierilor militari cubanezi. Pe teren, sandiniștii, ajutați de bulgari, de germanii democrați și de palestinieni, se pornesc să deplaseze populațiile pe mari distanțe.

În 1984, guvernul, care voia să-și creeze o fațadă democratică și să-și găsească o nouă legitimitate, a organizat alegeri prezidențiale. Un discurs ținut în mai 1984 de Bayardo Arce, unul din cei nouă membri ai conducerii naționale a FSLN, pune în lumină intențiile sandiniștilor: „Considerăm că alegerile trebuie folosite ca să se voteze pentru sandinism, căci acesta este pus în discuție și stigmatizat de imperialism. Aceasta ne va permite să demonstrăm că, oricum ar sta lucrurile, poporul nicaraguan se pronunță pentru acest totalitarism [sandinismul], că este favorabil marxism-leninismului. [...] Trebuie acum să ne preocupe ideea de a pune capăt acestui simulacru de pluralism, existenței unui Partid Socialist, a unui Partid Comunist, a unui Partid Social-Creștin și a unui Partid Social-Democrat; această situație ne-a fost utilă pînă acum. Dar a venit vremea schimbării..." După care Bayardo Arce îi invita pe interlocutorii din Partidul Socialist din Nicaragua (prosovietic) să se unească într-un partid unic.[16]

[16] Bayardo Arce, „De la stratégie révolutionnaire et de la construction du socialisme", *Esprit*, ianuarie 1986.

Confruntat cu violențele oamenilor partidului sandinist, *turbas*, candidatul conservator Arturo Cruz s-a retras, așa că nimeni nu s-a mirat aflînd că a fost ales Daniel Ortega, ceea ce n-a dus însă la aplanarea ostilităților. În 1984–1985, regimul aflat la putere a organizat mari ofensive împotriva antisandiniștilor din rezistență. În 1985–1986, trupele de la Managua au atacat zonele de la granița cu Costa Rica. Deși era evident susținut de popor, Eden Pastora a încetat lupta în 1986 și s-a refugiat împreună cu comandanții lui în Costa Rica. Hărțuită de comandourile sandiniste, Moskitia n-a mai opus, începînd cu anul 1985, decît o rezistență sporadică. Forțele *contras* și ale „rezistenței antisandiniste" s-au destrămat, dar nu au dispărut cu totul.

Guvernul a explicat suprimarea a numeroase libertăți individuale și politice invocînd atacurile acestor *contras*. La toate astea s-a adăugat, la 1 mai 1985, un embargo decretat de Statele Unite, embargo contrabalansat de atitudinea statelor europene. Datoria țării a crescut brusc, inflația culminînd la 36 000% în 1989. Guvernul a instituit cartelele și raționalizarea. Aproape jumătate din buget era destinat cheltuielilor militare. Statul nu era în stare să satisfacă nevoile poporului. Lipseau laptele, carnea. Plantațiile de cafea erau distruse de război.

În 1984–1986 au fost declanșate valuri de arestări în zonele rurale. Carlos Nuves Tellos, delegat al FSLN, a apărat detenția preventivă prelungită motivînd că „este o necesitate impusă de dificultățile ridicate de zecile de interogatorii în zonele rurale". Au fost arestați pentru activitatea lor, considerată „favorabilă dușmanului", membri ai partidelor de opoziție — liberali, social-democrați, democrat-creștini —, precum și sindicaliști care se opuneau regimului. În numele apărării Revoluției a crescut numărul arestărilor ordonate de DGSE. Nu era posibil nici un fel de recurs. Extrem de violentă, această poliție politică era împuternicită să aresteze orice persoană suspectă și s-o supună detenției pe o perioadă nelimitată, în izolare totală, fără nici un cap de acuzare. Ea putea, de asemenea, hotărî condițiile în care urma să fie încarcerat deținutul, legăturile cu avocatul lui și cu rudele. Au existat deținuți care nu au putut comunica deloc cu avocatul lor.

Unele dintre centrele de detenție erau renumite pentru duritatea lor. Astfel, la Las Tejas deținuții erau obligați să stea numai în picioare, cu mîinile și picioarele țepene. Celulele, construite toate pe același model, nu aveau nici electricitate, nici toalete. În perioadele de stare de alarmă, deținuții erau reținuți vreme de mai multe luni. În urma unei campanii duse de organizațiile de apărare a drepturilor omului în 1989, *chiquitas* au fost distruse. Amnesty International consideră că au fost puține cazuri de deces în centrele DGSE. Totuși, Danilo Rosales și Salomon Tellevia au decedat, oficial din cauza unor „crize cardiace". În 1985, deținutul José Angel Vilchis Tijerino, lovit cu bîta, l-a văzut pe unul din tovarășii lui de detenție murind din cauza modului inuman în care fusese tratat. Amnesty International și diferite organizații nonguvernamentale au denunțat abuzuri similare în zonele rurale. Un deținut al închisorii Río Blanco de la Matagalpa a declarat că fusese închis cu alți douăzeci de deținuți într-o celulă atît de mică încît erau obligați să doarmă în picioare. Un altul, privat de hrană și de apă timp de cinci zile, a fost nevoit să-și bea propria urină pentru a supraviețui. Curentul electric era adesea folosit la tortură.

Sistemul penitenciarelor e un calc al modelului cubanez. Legea clemenței din 2 noiembrie 1981, inspirată de textele cubaneze, prevedea luarea în considerare a atitudinii deținutului înainte de a statua eventuala lui punere în libertate. Au fost repede atinse limitele acestei legi. Deși au fost grațiați sute de deținuți condamnați de tribunalele de excepție, nu a fost întreprinsă nici o revizuire sistematică a acestor condamnări.

Arestările răspundeau noțiunii de „crimă somozistă", ceea ce nu înseamnă nimic precis. În 1989, din 1 640 de deținuți învinuiți de delicte contrarevoluționare, numai 39 erau foste cadre de conducere somoziste. În efectivele *contras*, prezența ex-membrilor Gărzii somoziste n-a depășit de altfel o proporție de 20%. Era argumentul-șoc folosit de sandiniști pentru a-i închide pe opozanți. Mai mult de șase sute au fost trimiși la Cárcel Modelo. Primii ani ai „justiției" sandiniste au fost caracterizați de falsificarea probelor, ba chiar de acuzațiile fără temei.

În 1987, peste 3 700 de deținuți politici zăceau în temnițele din Nicaragua. Centrul Las Tejas era cunoscut pentru modul dur în care erau tratați aceștia. Ei trebuiau să se dezbrace și să pună o uniformă albastră înainte de a intra în celulele DGSE. Foarte mici, acestea dispuneau de paturi încastrate în pereți de beton. Nu aveau ferestre și erau luminate de o fișie de lumină care pătrundea printr-un grilaj de ventilație de deasupra ușii din oțel.

La toate acestea se adăuga readaptarea prin muncă. Existau cinci categorii de detenție. Cei care erau considerați inapți pentru programul de muncă din motive de securitate erau închiși în sectoare de Înaltă Securitate. Nu-și puteau vedea familia decît o dată la patruzeci și cinci de zile și nu puteau să-și părăsească celula decît șase ore pe săptămînă. Deținuții care făceau parte din programele de readaptare aveau voie să efectueze munci remunerate. Aveau dreptul la o vizită pe lună din partea soției/soțului și la o vizită a rudelor ori a celor apropiați la fiecare cincisprezece zile. Cei care îndeplineau exigențele programului de muncă puteau să-și ceară transferul într-o fermă unde regimul nu era atît de sever, regim numit „semideschis", pentru a trece apoi la regimul „deschis".

În 1989, la centrul de detenție Cárcel Modelo, la douăzeci de kilometri de Managua, se aflau 630 de deținuți. Treizeci și opt de ex-membri ai Gărzii somoziste își executau acolo pedepsele, într-o aripă specială. Ceilalți deținuți politici erau încarcerați în închisori regionale: Estelí, La Granja, Granada. Unii dintre deținuți, mai ales la Cárcel Modelo, au refuzat să participe la muncă din motive ideologice. Dar a urmat violența. Amnesty International a arătat că au fost cazuri de tratamente speciale aplicate ca urmare a mișcărilor de protest și a grevei foamei.

Pe 19 august 1987, la El Chipote, paznicii au bătut cu bîtele vreo zece deținuți. Unii au incriminat folosirea unor bastoane „electrice". În februarie 1989, din cauza condițiilor dure în care erau reținuți, 90 de deținuți de la Cárcel Modelo au început o grevă a foamei. Treizeci dintre ei au fost transferați la El Chipote unde, drept pedeapsă, au fost înghesuiți goi într-o singură celulă vreme de două zile. În alte închisori, mai mulți deținuți au fost obligați să stea goi, cu cătușe și nu li s-a dat apă.

Pretextînd existența actelor de gherilă, guvernul a deplasat populațiile pe care le considera favorabile opoziției armate. Estimarea cu precizie a pierderilor a fost

îngreunată de ofensivele și contraofensivele celor două tabere. Cu toate acestea, în zonele rurale, unde luptele au fost deosebit de violente, au avut loc execuțiile mai multor sute de opozanți. Se pare că masacrele constituie o practică foarte răspîndită în unitățile de luptă ale armatei și în cele ale Ministerului de Interne. Trupele speciale ale ministerului depindeau de Tomás Borge, ministru de Interne. Ele erau echivalentul Forțelor Speciale din Minitul cubanez.

Și în regiunea Zelaya au fost semnalate execuții de țărani. Dar nu dispunem de nici o cifră exactă. În general, corpurile erau mutilate, bărbații emasculați. Țăranii masacrați erau suspectați că ar ajuta sau ar fi chiar membri ai *contras*. Casele lor erau distruse, iar supraviețuitorii erau strămutați. De aceste acte reprobabile sînt răspunzători soldații armatei regulate. Guvernul voia să-și impună politica prin teroare și să distrugă bazele opoziției armate. Neputînd să-i captureze pe luptătorii din Rezistență, sandiniștii s-au răzbunat pe rudele acestora. În februarie 1989, Amnesty International anunța că au avut loc sute de execuții fără nici o judecată mai ales în provinciile Matagalpa și Jinotega. Corpurile mutilate ale victimelor au fost găsite și identificate de rudele acestora în vecinătatea locuințelor lor. Pe toată perioada războiului au fost înregistrate numeroase dispariții imputabile forțelor DGSE. Acestora li se adaugă strămutări cu forța ale populației către centrul țării. Indienii miskito și țăranii care locuiau în zonele de frontieră au avut de suferit în mod deosebit de pe urma acestor „dispariții". Fiecare tabără răspundea prin cruzime actelor îngrozitoare de violență comise de cealaltă. Astfel, ministrul de Interne nu a ezitat să ucidă cu o mitralieră automată deținuți politici închiși la Managua.

Acordurile semnate la Esquipulas, în Guatemala, în august 1987, au însemnat redemararea procesului de pace. În septembrie 1987, a fost autorizată reapariția cotidianului opoziției, *La Prensa*. La 7 octombrie în același an, a fost semnat un armistițiu unilateral vizînd trei zone situate în provinciile Segovia, Jinotega și Zelaya. Au fost eliberați peste 2 000 de deținuți politici, dar, în februarie 1990, mai existau încă 1 200. În martie 1988, au început negocierile directe între guvern și opoziție la Sapoa, în Costa Rica. În iunie 1989, cu opt luni înainte de alegerile prezidențiale, majoritatea celor 12 000 de luptători din gherila antisandinistă se refugiaseră în bazele din Honduras.

Prețul în vieți omenești al războiului se situează în jurul a 45 000–50 000 de morți, majoritatea civili. Cel puțin 400 000 de nicaraguani au fugit din țară și s-au refugiat în Costa Rica, Honduras ori Statele Unite, mai ales la Miami și în California.

Sandiniștii, incapabili să-și impună ideologia, combătuți atît în interiorul, cît și din exteriorul țării, minați de dispute care aveau loc chiar în sînul FSLN, au fost constrînși să repună democratic în discuție puterea. La 25 februarie 1990, a fost aleasă președinte democrata Violeta Chamorro, cu 54,7% din voturi. Pentru prima dată în 160 de ani de independență alternanța politică a avut loc în liniște. Dorința de pace a fost mai puternică decît starea de război permanent. Indiferent de cauzele care au generat această revenire la rațiune — fie că guvernanții și-au dat în sfîrșit seama de importanța democrației sau că s-au supus raportului de forțe —, comuniștii din Nicaragua nu au mers, ca alte puteri comuniste, pînă la limitele extreme ale logicii terorii pentru a nu scăpa din mîini puterea. Nu e mai

puțin adevărat că, din dorința lor de a avea hegemonia politică și de a aplica o doctrină fără să țină seama de realități, sandiniștii au denaturat lupta dreaptă împotriva unei dictaturi sîngeroase și au provocat un al doilea război civil care a determinat o stagnare de moment a democrației și a făcut numeroase victime în rîndul populației civile.

PERU: „LUNGUL MARȘ" SÎNGEROS AL GRUPULUI *SENDERO LUMINOSO*

La 17 mai 1980, ziua alegerilor prezidențiale, Peru a fost teatrul primei acțiuni armate a unui mic grup maoist numit *Sendero Luminoso* (Cărarea luminoasă). La Chuschi, tineri militanți au luat urnele și le-au ars: era semnalul care anunța începutul „războiului popular", avertisment căruia nu i-a dat nimeni atenție. Cîteva săptămîni mai tîrziu, locuitorii capitalei, Lima, au descoperit, spînzurați de felinare, cîini de care erau atîrnate plăcuțe cu numele lui Deng Xiaoping, conducătorul chinez „revizionist" acuzat că a trădat Revoluția culturală. De unde venea acest grup politic cu practici atît de macabre?

În Peru, sfîrșitul anilor '70 fusese deosebit de agitat: șase greve generale una după alta între 1977 și 1979, precedate toate de mari mobilizări de mase în principalele orașe ale țării: Ayacucho, Cuzco, Huancayo, Arequipa și chiar Pucallpa. În timpul acestor greve au apărut Fronturi de Apărare foarte ample, structurate în jurul unor revendicări. Acest tip de organizație, care exista la Ayacucho de cîtva timp, a devenit structura-matcă a grupului *Sendero Luminoso*. În limba quechua, Ayacucho înseamnă „locul morților"; această provincie este una din cele mai sărace din Peru: mai puțin de 5% din suprafața ei este arabilă, venitul mediu anual pe cap de locuitor este de 500 de franci, iar speranța de viață de patruzeci și cinci de ani. Mortalitatea infantilă atinge aici recordul de 20%, în vreme ce nu e „decît" de 11% pentru întreaga țară. Tocmai aici, în acest „humus" de disperare socială, a prins rădăcini *Sendero Luminoso*.

Ayacucho este, din 1959, și un centru universitar deosebit de activ. Se preda acolo puericultura, antropologia aplicată și mecanica rurală. Aici a luat ființă Frontul Studenților Revoluționari, care a jucat un rol important în cadrul facultății. Comuniști tradiționaliști, adepți ai lui Che Guevara și maoiști se luptau pentru a avea cît mai multă influență asupra studenților. Pe la începutul anilor '60, Abimael Guzman, tînăr activist maoist și profesor de filozofie, a avut de jucat aici un rol de primă importanță.

Abimael Guzman, născut la Lima pe 6 decembrie 1934, era un tînăr tăcut care-și terminase strălucit studiile universitare. S-a remarcat repede, ca membru, din 1958, al partidului comunist, prin calitățile lui de orator. În 1965, a participat la crearea grupului comunist *Bandera Roja* (Drapelul Roșu), rupt din Partidul Comunist Peruvian după marea schismă sino-sovietică. Unii susțin că ar fi fost în China, alții infirmă acest lucru.[17] Ca urmare a răzmerițelor insurecționale, guvernul a în-

[17] Mario Vargas Llosa, „Bréviaire d'un massacre", *Esprit*, nr. 82, octombrie 1983 („Spre deosebire de ceilalți lideri ai *Sendero Luminoso*, despre el nu se știe dacă a fost în China, nici măcar dacă a ieșit vreodată din Peru.")

chis universitatea în 1966. Maoiştii din *Bandera Roja* au creat atunci Frontul de Apărare a populației din Ayacucho. Şi, începînd cu anul 1967, Guzman a militat pentru lupta armată. În iunie 1969 a participat la sechestrarea subprefectului Octavio Cabrera Rocha la Huerta, în nordul provinciei Ayacucho. Închis în 1970 sub acuzația de delict împotriva siguranței statului, a fost totuşi eliberat cîteva luni mai tîrziu. În 1971, la cea de-a IV-a Conferință a organizației *Bandera Roja*, o altă scindare a dus la apariția unui nou grup comunist: *Sendero Luminoso*. Denumirea grupului e inspirată de José Carlos Mariatégui[18] care a scris: „Marxism-leninismul va deschide calea luminoasă a revoluției." Adulat de militanți, Guzman e numit „cea de-a patra spadă a marxismului" (după Marx, Lenin și Mao). Vargas Llosa îi analizează astfel „proiectul" revoluționar: „După el, Peru descris de José Carlos Mariatégui în anii '20 este în esență identic cu realitatea chineză analizată de Mao în acea perioadă — o «societate semifeudală şi semicolonială» — şi-şi va obține independența cu ajutorul unei strategii asemănătoare aceleia a Revoluției chineze: un război popular prelungit care, folosind zonele rurale drept coloană vertebrală, va da «asaltul» asupra oraşelor. [...] Modelul de socialism pe care-l urmează e format din Rusia lui Stalin, Revoluția culturală a «benzii celor patru» şi regimul lui Pol Pot din Cambodgia."[19]

Din 1972 pînă în 1979, *Sendero Luminoso* pare să se fi limitat la lupta pentru controlul organizațiilor studențeşti. S-a bucurat de sprijinul studenților din Universitatea Tehnologică „San Martin de Torres" din Lima. A pătruns puternic în Sindicatul cadrelor din învățămîntul primar, iar grupurile lui de luptători în gherilă de la sate au fost adesea instruite de învățători. De la sfîrşitul anului 1977, Guzman dispare în clandestinitate. Se încheie atunci un proces început din 1978: pe 17 martie 1980, în timpul celei de-a doua sesiuni plenare a sa, partidul maoist a optat pentru lupta armată. Efectivele grupului *Sendero Luminoso* au fost completate cu troțkiştii lui Carlos Mezzich şi cu maoiştii disidenți din grupul Pukallacta. Venise momentul luptei armate; are deci loc operațiunea de la Chuschi, urmată, la 23 decembrie 1980, de asasinarea unui proprietar de pămînturi, Benigno Medina, primul caz de „dreptate populară". Avînd, la început, două–trei sute de membri, *Sendero Luminoso* îi elimina sistematic pe reprezentanții clasei înstărite şi pe membrii forțelor de ordine.

În 1981 au fost atacate posturile de poliție de la Totos, San José de Secce şi Quinca. În august 1982, maoiştii au luat cu asalt postul de la Viecahuaman, ucigînd şase polițişti antigherilă (*Sinchis* — cuvînt din limba quechua care înseamnă „curajos", „temerar"); alți cincisprezece au fugit sau au fost făcuți prizonieri. Fără a fi ajutați din exterior, luptătorii din gherila peruviană au luat arme din stocurile poliției şi material explozibil de pe şantiere, după care nu au ezitat să atace taberele de mineri. *Maraka*, un proiectil de dinamită aruncat cu un fel de praştie tradițională, a devenit arma lor favorită. Pe lîngă aceste atacuri au comis multe acțiuni violente[20] asupra edificiilor publice, a liniilor electrice şi podurilor. Bine

---

[18] José Carlos Mariatégui (1895–1930) este autorul celebrelor *Şapte eseuri despre realitatea peruviană;* poziția lui ideologică se situa între marxism şi populism; este motivul pentru care era o personalitate revendicată atît de comunişti, cît şi de aprişti.

[19] Mario Vargas Llosa, *art. cit.*

[20] În august 1982, *Sendero Luminoso* revendica 2 900 de acțiuni în forță.

implantate la Ayacucho, comandourile au asediat orașul în martie 1982, au atacat închisoarea și au eliberat 297 de deținuți (politici și de drept comun). Pregătirea minuțioasă a atacului, pătrunderea în oraș, operațiunile simultane împotriva cazărmilor poliției au dat la iveală o lungă ucenicie în arta subversiunii.

Sendero Luminoso a perseverat în distrugerea instalațiilor și a infrastructurilor realizate de stat pentru a pune bazele „comunelor populare". Astfel, în august 1982, un comando a distrus centrul de cercetare și de experiențe în domeniul agriculturii de la Allpahaca: au fost omorîte animalele și s-a dat foc echipamentului tehnic. Un an mai tîrziu a fost distrus Institutul de cercetări tehnice asupra camelidelor (lame, guanaco, alpaca). Inginerii și tehnicienii, considerați vectori ai corupției capitaliste, erau masacrați. Tino Alansaya, șef de proiect, a fost asasinat, iar corpul lui dinamitat. Pentru a se justifica, luptătorii din gherilă au declarat că „era un agent al statului birocratico-feudal"! În opt ani, au fost asasinați în zonele rurale șaizeci de ingineri. Nu au fost uitați nici cei care cooperau cu organizațiile nonguvernamentale: în 1988, americanul Constantin Gregory din AID (Asociația Internațională pentru Dezvoltare) a fost executat de *Sendero Luminoso*. Pe 4 decembrie al aceluiași an, au fost uciși doi colaboratori francezi.

Se pare că Guzman prezisese: „Prețul triumfului Revoluției va fi de un milion de morți!" — și în Peru erau atunci nouăsprezece milioane de locuitori. În virtutea acestui principiu, maoiștii voiau să elimine tot ceea ce simboliza un regim politic și social impopular. În ianuarie 1982, ei au executat doi învățători în fața elevilor lor. Cîteva luni mai tîrziu, 67 de „trădători" au fost uciși în public în cursul unei „judecăți populare". Execuția latifundiarilor și a altor proprietari de pămînturi nu i-a șocat la început pe țăranii împovărați de impozite și ruinați de împrumuturile cu dobînzi excesive. În schimb, eliminarea micii burghezii și a comercianților îi priva de o serie de avantaje (împrumuturi cu dobînzi acceptabile, muncă, diferite ajutoare). Dintr-o grijă de puritate revoluționară și pentru a-și întări tirania, luptătorii din gherilă au decimat și bandele de *abigeos* (hoții de vite) care jefuiau în zona platourilor înalte. Această luptă împotriva delincvenței era o simplă tactică și, din 1983, *Sendero Luminoso* a început să colaboreze cu traficanții de narcotice la Huánaco.

În aceste zone de conflicte etnice, *Sendero Luminoso* a știut să alimenteze ura față de puterea centrală de la Lima, vestigiu al unui „trecut colonial detestat", după cum îi place președintelui Gonzalo (Guzman) s-o reamintească. Erijîndu-se în apărător al indianității, așa cum Pol Pot se raporta la puritatea khmerilor din perioada regatului de la Angkor, *El Sendero* și-a atras cîteva simpatii în rîndurile anumitor triburi indiene care, cu timpul, au început să nu mai suporte violența maoistă. În 1989, în Amazonia de Nord, indienii ashaninka au fost recrutați cu forța sau persecutați. Douăzeci și cinci de mii de indieni trăiau ascunși în junglă înainte de a fi puși sub protecția armatei.

Pornită în vendeta maoistă, regiunea Ayacucho a trăit sub noua ordine morală: prostituatele erau tunse, soții infideli și bețivii erau biciuiți, recalcitranților li se decupau o seceră și un ciocan în zonele păroase ale pielii, iar sărbătorile considerate nefaste din punct de vedere ideologic erau interzise. Comunitățile erau conduse de niște „comitete populare" în fruntea cărora se aflau cinci „comisari poli-

tici", structură piramidală caracteristică organizării politico-militare a grupului *Sendero Luminoso*. Mai multe comitete formau o bază de sprijin care depindea de o coloană principală formată din şapte pînă la unsprezece membri. Comisarilor politici li se adăugau comisari însărcinaţi cu organizarea rurală şi cu producţia. Aceştia din urmă organizau lucrările colective în „zonele eliberate". Nu era tolerat nici un refuz, iar cea mai mică abatere era sancţionată imediat cu moartea. *Sendero Luminoso* alesese o politică autarhică şi distrugea podurile pentru a izola zonele rurale de oraşe, ceea ce a dus imediat la o puternică opoziţie din partea ţăranilor. Pentru a putea controla mai bine populaţia şi a putea exercita un şantaj asupra părinţilor, grupul nu s-a dat în lături de la a înrola copii cu forţa.

La început, guvernul a răspuns terorismului prin folosirea unor comandouri speciale (*Sinchis*) şi a infanteriei marine. Degeaba. În 1983–1984, „războiul popular" luase un aspect ofensiv. În aprilie 1983, cincizeci de luptători din gherila *Sendero Luminoso* au asediat Luconamanca şi au ucis cu topoare şi cuţite treizeci şi doi de „trădători", precum şi alte persoane care voiau să fugă. Bilanţul total a fost de şaizeci şi şapte de morţi, dintre care patru copii. Prin acest masacru, grupul voia să arate autorităţilor că va fi necruţător. În 1984–1985, ofensiva lui s-a îndreptat asupra reprezentanţilor puterii. Încă din noiembrie 1983, primarul centrului minier Cerro de Pesco fusese ucis, iar corpul lui dinamitat. Simţindu-se neprotejaţi de autorităţi, mai mulţi primari au demisionat, iar unii preoţi au fugit.

În 1982, bilanţul războiului se ridica la două sute de morţi. În 1983, cifra a crescut de zece ori. Mai mult de patru sute de soldaţi şi poliţişti au murit în timpul operaţiunilor. Crimelor grupului *Sendero Luminoso* le-au răspuns represaliile armatei. Acestea au fost extrem de violente atunci cînd, în iunie 1986, militanţii au organizat revolte în trei închisori din Lima, pentru a declanşa, se pare, războiul în oraşe: bilanţul a fost de mai mult de două sute de morţi. Maoiştii nu au reuşit să se infiltreze durabil în sindicatele minerilor, bine structurate, şi în acele *barrios* (cartiere) care dispuneau de o reţea asociativă solidă. Pentru a-şi păstra un anume credit, *El Sendero* şi-a concentrat atunci atacurile asupra partidului majoritar aflat la putere, APRA.[21] În 1985, şapte aprişti au fost ucişi şi au fost supuşi mutilărilor rezervate trădătorilor: urechile şi limbile tăiate, ochii scoşi. În acelaşi an, *El Sendero* a deschis un nou front la Puno. Departamentul Libertad, provinciile Huánuco şi de la Mar, Amazonia de Nord au fost afectate de lupta de gherilă. În oraşele Cuzco şi Arequipa s-au pus de mai multe ori bombe în centralele electrice. În iunie 1984, maoiştii au pus la cale deraierea unui tren care transporta concentrat de plumb; puţin după aceea, a unui tren care transporta cupru. În 1984 s-a instituit starea de necesitate în 10 din cele 146 de provincii din Peru.

Pentru a pune capăt acestei violenţe, armata s-a bazat mai întîi pe represiune: statul major a promis eliminarea a trei luptători din gherilă pentru a răzbuna moartea a şaizeci de ţărani. Într-o primă fază, această politică a avut drept rezultat orientarea celor nedecişi către maoişti. La începutul anilor '90, guvernul a schimbat

---

[21] APRA: *Alianza popular revolucionaria americana* (Alianţa Populară Revoluţionară Americană), înfiinţat în 1924 de peruvianul Victor Raul Haya de la Torre. Mai întîi partid cu vocaţie continentală, APRA avea apoi să se limiteze încet-încet la Peru.

tactica: ţăranii nu au mai fost consideraţi nişte duşmani, ci parteneri. Colaborarea cu aceştia a putut fi privilegiată prin refacerea ierarhiei militare şi o mai bună recrutare a oamenilor. În ceea ce-l priveşte, *Sendero Luminoso* şi-a perfecţionat tactica: au fost definite patru forme de luptă la cea de-a III-a Conferinţă a grupului maoist: război de gherilă, sabotaj, terorism selectiv şi război psihologic, cum ar fi atacarea tîrgurilor agricole.

Atunci cînd în rîndurile partidului s-a format un val de disidenţă care însă a pierdut repede din intensitate, au urmat execuţii ale „trădătorilor adepţi ai liniei burgheze". Pentru a-i pedepsi pe cei care trădau „forţele poporului", *Sendero Luminoso* a creat lagăre de muncă forţată în Amazonia. În decembrie 1987, trei sute de femei, copii şi bătrîni înfometaţi au reuşit să scape din acest „gulag peruvian" şi au ajuns la Belém, la limitele pădurii tropicale. Încă din 1983, ţăranii supuşi muncii silnice reuşiseră să fugă din zonele cucerite de grup, care îi obliga pe peoni să cultive pămîntul, să lucreze pe culturile de coca şi să alimenteze coloanele de luptători în gherilă. Numeroşi copii care s-au născut pe platourile înalte şi-au găsit moartea aici, iar persoanele care încercau să evadeze erau sistematic ucise. Închişi în lagăre, obligaţi să participe la şedinţe de studiere a textelor preşedintelui Gonzalo, deţinuţii au ajuns repede la foamete. Aşa s-a întîmplat cu cinci sute de persoane deţinute într-un lagăr din regiunea Convention.

În septembrie 1983, poliţia înregistrase un prim succes prin arestarea lui Carlos Mezzich, unul din şefii statului major al lui Guzman. Decepţionată de cruzimea grupului *Sendero Luminoso*, care nu-i putea schimba în bine soarta, masa ţăranilor nu trecuse de partea revoluţiei guzmaniene. De altfel, grupul a fost combătut şi de alte mişcări politice. Sprijinită de o puternică masă sindicală, stînga unită s-a opus cu succes tentativelor de infiltrare ale grupului care era, în definitiv, mult mai familiarizat cu folosirea metodelor sîngeroase şi expeditive decît cu o muncă asociativă sau comunitară. Căci Lima şi Cuzco au devenit, într-adevăr, în 1988–1989, ţintele cele mai importante ale grupului, iar bidonvilurile, medii favorabile cultivării avîntului revoluţionar, aşa cum o cereau directivele preşedintelui Gonzalo: „Trebuie să folosim bidonvilurile drept baze, iar proletariatul să devină conducător!" *Sendero Luminoso* a început atunci să împînzească mahalalele (*favelas*), eliminîndu-i pe refractari. Militanţii ei se infiltraseră în anumite asociaţii de caritate, cum ar fi Ajutorul Popular din Peru. De fapt, grupul maoist încerca să contracareze forţa urbană a stîngii marxiste clasice. După tentativele de a prelua sindicatele, şi această acţiune a fost un eşec. Pe deasupra, în drum, *Sendero Luminoso* s-a lovit de membrii grupării *Túpac Amaru* a MRTA. Înfruntările au fost de o neobişnuită violenţă. În 1990 au murit 1 584 de civili şi 1 542 de rebeli. Atacat de MRTA, decimat de armată, *Sendero Luminoso* începea să intre în declin.

Pe 12 şi 13 septembrie 1992, Guzman şi locţiitoarea sa, Elena Iparraguire, au fost arestaţi. Cîteva săptămîni mai tîrziu, numărul trei al organizaţiei, Oscar Alberto Ramirez, cădea în mîinile poliţiei. Pe 2 martie 1993, a fost arestată şi responsabila militară a grupului, Margot Dominguez (în clandestinitate, Edith). În fine, în martie 1995, a fost distrusă de serviciile Securităţii o coloană de treizeci de luptători de gherilă, condusă de Margie Clavo Peralta. Cu toate acestea, numărul mare al efectivelor îi permitea grupului să dispună, în 1995, de 25 000 de membri, dintre care între 3 000 şi 5 000 de membri permanenţi.

Prezicerea lui Guzman nu s-a împlinit. Peru nu a fost scăldat în propriul sînge.[22] După anumite surse, *Sendero Luminoso* este responsabil de moartea a 25 000 pînă la 30 000 de persoane. Copiii din zonele rurale au plătit un tribut îngrozitor terorismului războiului civil al grupului: între 1980 și 1991, atentatele au provocat moartea a 1 000 de copii și au mutilat aproximativ 3 000. Din cauza destrămării familiilor în zonele afectate de război, aproape 50 000 de copii au ajuns să-și poarte singuri de grijă; mulți dintre ei sînt orfani.

ORIENTĂRI BIBLIOGRAFICE

Michael Lowy, *Le Marxisme en Amérique latine de 1909 à nos jours. Anthologie*, F. Maspero, 1980.

Louis Mercier-Vega, *La Révolution par l'État. Une nouvelle classe dirigeante en Amérique latine*, Payot, 1978. *Technique du contre-État*, Belfond, 1968; *Les Mécanismes du pouvoir en Amérique latine*, Belfond, 1967.

Publications de La Documentation française, seria „Amérique latine".

CUBA

Juan Clark, *Testimonio de un pueblo*, Miami.

Carlos Franqui, *Journal de la révolution cubaine*, Le Seuil, 1976.

Armando Valladares, *Mémoires de prison*, Albin Michel, 1986.

Jorge Valls, *Mon ennemi, mon frère*, Gallimard, L'Arpenteur, 1989.

Jeannine Verdès-Leroux, *La Lune et le caudillo. Le rêve des intellectuels et le régime cubain (1959–1971)*, Gallimard, L'Arpenteur, 1989.

NICARAGUA

Geneviève și Élie-Georges Berreby, *Commandant Zéro*, Robert Laffont, 1987.

J. M. Caroit și V. Soulé, *Le Nicaragua, le modèle sandiniste*, Le Sycomore, 1981.
René Dumont, *Finis les lendemains qui chantent*, Le Seuil, 1982.
Nicaragua. Colonialisme et révolution, difuzare Inti, Paris, 1982.

Gilles Bataillon, „Le Nicaragua et les indiens Miskito", *Esprit*, iulie–august 1982; „Le Nicaragua et les indiens de la côte atlantique", *Esprit*, iulie 1983; „Nicaragua: de la tyrannie à la dictature totalitaire", *Esprit*, octombrie 1983, număr special „Amériques latines à la une"; „Nicaragua: des élections á l'état d'urgence" și „Paysage après la bataille (Nicaragua)", *Esprit*, ianuarie 1986; „L'Opposition nicaraguayenne à la recherche d'une stratégie", *Esprit*, iunie 1987; „Communistes et sociodémocrates dans la révolution", *Communisme*, nr. 13, 1987.

PERU

Alain Hertoghe și Alain Labrousse, *Le Sentier lumineux, un nouvel intégrisme dans le Tiers-Monde*, La Découverte, 1989.

---

[22] Prețul violenței este estimat la 20 de miliarde de dolari.

2
Afrocomunisme: Etiopia, Angola, Mozambic

de Yves Santamaria

Pentru opinia publică, legătura dintre „*outre-mer*"* şi mişcarea comunistă s-a stabilit în funcţie de sprijinul adus de aceasta din urmă luptelor anticoloniale, înainte ca războiul rece să vină să globalizeze mizele: faţă de înclinaţiile decolonizatoare ale Washingtonului, cea de-a IV-a Republică franceză a încercat să dea impresia că a ceda în faţa naţionaliştilor indigeni înseamnă *ipso facto* o invitaţie lansată ambiţiilor moscovite, după zicala atribuită lui Lenin: văzut din Est, drumul spre Paris trece prin Alger. A fost nevoie, o dată cu glaciaţiunea ce a urmat înfrîngerii americane în Vietnam din 1975, de instaurarea regimurilor prosovietice în Africa ex-portugheză şi în Etiopia pentru ca să apară, la delicata articulaţie între două obiecte extrem de exotice şi atît de familiare — comunismul, Africa —, ideea unei nocivităţi ce nu se limitează la cadrul geopolitic. Dincolo de eventuala cucerire a unor sectoare considerate vitale în Occident de către lagărul socialist, iată cum comunismul, departe de a se revela pentru lumea a treia drept remediul inconturnabil al subdezvoltării, părea din nou că supune populaţiile locale unor pedepse deja aplicate în toată lumea popoarelor insuficient de pătrunse de misiunea care, în opinia moştenitorilor Revoluţiei din Octombrie, le fusese încredinţată de Istorie.

Comunism cu reflexe africane

„Khmerii negri" — aceasta era porecla cu care mai erau încă etichetaţi în 1989, cu puţin timp înainte de dărîmarea zidului de la Berlin, membrii Frontului Patriotic din Rwanda (tutsi), bănuiţi că ar avea înclinaţii către politica lui Pol Pot. Şeful lor, Paul Kagamé, era totuşi numit „american" de către francezii cu funcţii de răspundere, care ştiau că-şi făcuse studiile în Statele Unite şi erau mereu atenţi la manevrele anglo-saxone în zona de influenţă africană.[1] Extrem de complex, cazul regiunii lacurilor de pe linia Marelui Graben est-african ilustrează, chiar şi azi, una din marile probleme atît a observatorilor, cît şi a celor ce s-au implicat în politica africană: continentul „negru" este locul privilegiat al fantasmelor politice ale occidentalilor. În aceste condiţii, putem oare vorbi cu inocenţă de „comunism

* Teritorii aflate dincolo de vaste întinderi de apă faţă de o metropolă (fr.) — *n. t.*

[1] Éric Fottorino, „Dans le piège rwandais", *Le Monde*, 25 iulie 1997.

african" fără a cădea în păcatul etnocentrismului, atunci cînd pînă şi preşedintele Mozambicului, Joaquim Chissano, n-a mai avut nici o ezitare şi a recunoscut, în momentul în care cursul Istoriei se schimba radical în estul Europei, că, evident, „chestiunile acestea legate de marxism încep să devină o problemă"[2]? De fapt, dezbaterile în legătură cu autenticitatea adeziunii africanilor la universul comunismului se aseamănă extrem de mult cu cele care i-au frămîntat pe amatorii de astfel de dispute şi în cazul altor zone ale planetei. La urma urmelor, din moment ce pentru generalul de Gaulle URSS era tot draga şi puternica Rusie, de ce nu ar fi Mişcarea Populară pentru Eliberarea Angolei (MPLA) expresia „marxist-leninistă" — deci un fel de traducere spre folosinţa Occidentului — a mozaicului etnic creoli-indieni-mbundu? Cît despre ideea de a-i refuza lui Mengistu, „regele roşu", demnitatea de a fi numit „comunist", se ştie că extrema stîngă marxistă, în care troţkiştii nu sînt subvarietatea cea mai puţin influentă, s-a opus insistent ca acest calificativ să-i fie acordat lui Stalin.

Să ne limităm deci la a remarca faptul că temeinicia referirii partidelor, statelor şi regimurilor menţionate aici la Marx, la bolşevism şi la URSS nu a fost contestată, pe parcursul perioadei despre care vom vorbi (în mare, 1974–1991), nici de protagoniştii acestei ideologii, nici de adversarii ei şi, cu atît mai puţin, de instanţa care acordă legitimitate, adică Uniunea Sovietică şi mişcarea comunistă internaţională. Desigur, atunci cînd vorbim de apartenenţă, din punctul de vedere al organizării, la lagărul comunist nu ne putem referi decît la nişte minorităţi: anchetele sovietice avansau cifra de 5 000, pe întreg continentul african în 1939, apoi de 60 000, la începutul anilor '70.[3] Dar există numeroase exemple, chiar europene, care ne aduc aminte că în logica leninistă nu contează decît conformitatea ideologică a *puterii* (mai mult decît cea a regimului ori a statului) şi că aceasta e puţin sensibilă *a priori* la pătrunderea în prealabil a culturii comuniste în societate. De îndată ce au ajuns la putere, noii conducători au avut grijă să împînzească simbolic peisajul, multiplicînd semnele rupturii de „socialismul african" care fusese în floare în primele momente de după cucerirea independenţei, în anii '50–'60. Lecţia eşecului primului val era o consecinţă firească: politica agrară comunitară (*ujamaa*) dusă în Tanzania de Julius Nyerere nu a dus la rezultatele scontate, se explica, în FRELIMO[4] ca şi în rîndurile experţilor etiopieni, din cauză că partidul TANU/ASP[5] nu fusese destul de „marxist-leninist".

---

[2] Declaraţie în publicaţia Expresso din Lisabona, 12 mai 1990, în M. Cahen, „Le socialisme, c'est les Soviets plus l'ethnicité", *Politique africaine*, iunie 1991.

[3] Marina şi David Ottaway, *Afrocommunism*, Holmes şi Meier, New York, 1986, pp. 30–35. Profităm de această notă pentru a sublinia faptul că în titlul ales pentru capitolul de faţă am împrumutat de la aceşti autori cuvîntul „afrocomunism". Am făcut-o din raţiuni de pură comoditate lexicală, ceea ce exclude orice conotaţie pozitivă de genul acelora care au putut fi conferite, prin anii '70, noţiunii de „eurocomunism". Căci aceasta din urmă avea tendinţa de a proiecta asupra raporturilor dintre partidul comunist din Spania, cel din Italia şi cel din Franţa speranţele pe care o bună parte a stîngii le nutrea faţă de „socialismul cu chip uman" delestat de aportul sovietic.

[4] Frontul Naţional de Eliberare din Mozambic.

[5] Tanganyka African National Union/Afro Shirazi Party (Zanzibar).

Adoptarea unei grile „socialist-științifice" permitea elitelor conducătoare să contracareze pericolul „tribalismului", deviere naturală, după părerea lor, a solidarităților țărănești neplanificate. Acceptînd de la bun început ideea că statul trebuie să construiască națiunea — după un model ce nu le era străin europenilor… —, forțele aflate la putere au inserat-o în comunitatea internațională. Nimeni nu se putea preface că nu știe, atunci cînd ateriza la Maputo, capitala Mozambicului, că intra într-o „zonă eliberată a omenirii"[6].

Departe de a invita la o negare a drepturilor omului, sloganul care lumina fațada aeroportului afișa cele două dimensiuni consubstanțiale ale proiectului comunist: față de Africa de Sud rasistă, antiimperialismul; alături de statele socialiste, integrarea în sistemul comunist mondial. Ca și Mozambicul, Angola și Etiopia și-au găsit în acest proiect un loc în rîndul țărilor de „orientare socialistă". Căci încă din vremea lui Hrușciov, analiștii sovietici au avut grijă să-și specializeze tipologia: înflorirea unor noi națiuni „progresiste" a impus folosirea unei terminologii adecvate, avîndu-se grijă să fie păstrat locul acelora dintre ele care (cum ar fi Cuba sau Vietnamul), distanțîndu-se de „drumul capitalist", nu ar putea totuși revendica eticheta de „socialiste".[7] Aceasta atrage garantarea, din partea Uniunii Sovietice, a unor angajamente a căror rentabilitate nu pare a fi asigurată pe scena africană. Iată de ce, pentru a-și asigura baza necesară dezvoltării, statele de orientare socialistă trebuie să se bazeze mai ales pe resursele proprii și finanțarea occidentală. Cît despre latura militară a cooperării, ea se înscrie în lunga tradiție a „imperialismului roșu" care teoretiza, încă de la primii pași ai Internaționalei Comuniste[8], datoria de a oferi sprijinul proletar. Deși, în ceea ce privește tehnologia militară, clientela din Africa a sovieticilor era cu mult mai mare decît cele trei state de care ne ocupăm, acestea din urmă au beneficiat în principal de ea. Iar profunzimea angajării lor într-un sistem mondial a permis conducerilor lor să beneficieze diferențiat de resursele galaxiei comuniste: pe lîngă cei 8 850 de consilieri sovietici care-și desfășurau activitatea pe întreg continentul, a fost înregistrată în anul 1988 prezența a 53 900 de cubanezi, fără însă a putea fi stabilită importanța specialiștilor est-germani, foarte bine apreciați de Serviciile de Securitate implicate.[9]

Desigur că nimeni nu e împiedicat să identifice, în adoptarea retoricii marxist-leniniste de către MPLA din Angola, de către FRELIMO din Mozambic și de către Derg/PTE din Etiopia, procesul cunoscut de istoricii Antichității sub numele de „interpretare", prin care zeii galilor au cunoscut o lungă imortalitate sub zdrențele

---

[6] Christian Geffray, „Fragments d'un discours du pouvoir (1975–1985): du bon usage d'une méconnaissance scientifique", *Politique africaine*, nr. 29, martie 1988.

[7] Marie Mendras, „La stratégie oblique en Afrique saharienne", în GERSS (Groupe d'études et de recherches sur la stratégie soviétique), „L'URSS et le tiers-monde: une stratégie oblique", *Cahiers de la Fondation pour les études de Défense nationale*, nr. 32, 1984.

[8] În legătură cu acest subiect, vezi declarațiile extrem de explicite ale lui Buharin, de la al IV-lea Congres al Cominternului (18 noiembrie 1922), în Supplément à *La Correspondance internationale*, nr. 38, 4 ianuarie 1923.

[9] Gareth M. Windrow, *The Foreign Policy of the GDR in Africa*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

lor romane. E adevărat că „instrumentalizarea" nu are neapărat loc în sens unic și că, de exemplu, birocrația imperială etiopiană a știut să canalizeze spre profitul ei potențialul centralizator al comunismului realmente existent. Nu e mai puțin adevărat că în Africa subzistă, indiferent de puterea acestui model explicativ, *o politică* comunistă ce poate fi identificată ca atare cu ajutorul unei serii de criterii solide de autentificare. Multe dintre ele, luate separat, participă la descrierea altor state africane, începînd cu refuzul pluripartidismului combinat cu noțiunea de avangardism, virtute rezervată numai facțiunii aflate la putere. Totuși, Moscova nu a acordat calitatea de „partide de avangardă ce se sprijină pe o teorie revoluționară" decît MPLA — Partidul Muncii (Angola), FRELIMO — Partidul Oamenilor Muncii (Mozambic) și Partidului Congolez al Muncii, cărora li se adaugă în 1984 Partidul Oamenilor Muncii din Etiopia. Același lucru se poate spune despre „politica subterană" de tip mafiot, caz în care, în absența „clasei burgheze", influența asupra statului rămîne singura sursă de îmbogățire individuală. Este adevărat că aici e vorba de practici nomenclaturiste asupra cărora nu Africa deține monopolul. Și, desigur, ne-am putea limita la identificarea specificității comuniste a celor trei țări despre care discutăm aici subliniind voința, în fiecare caz și construită după o aceeași retorică, de a crea un „om nou", încredințînd totuși Ministerului autohton al Adevărului grija de a alege ceea ce, în cultura ancestrală, merită a fi folclorizat ori eradicat.

Ar mai rămîne să ne întrebăm de ce, în bazarul ideologic al secolului XX, elitele care au ajuns la conducerea acestor state s-au dus să se aprovizioneze la taraba marxist-leninistă.[11] Pentru a ne menține numai la nivelul acestui element de înțelegere, nu este exclus că fascinația față de calitățile potențiale oferite de doctrină folosirii vertiginoase a violenței ar putea constitui unul din elementele dezbaterii. Și așa cum în Occident legăturile între revărsările totalitare și „cultura de război" care a fost predominantă în Europa din 1914 pînă în 1945 devin din ce în ce mai evidente pentru cercetători, tot așa episodul comunist în Africa face parte dintr-o lungă perioadă de violență al cărei studiu de-abia începe să depășească opozițiile maniheiste dintre armonia (sau barbaria) precolonială, ordinea (sau represiunea) colonialistă și lipsa de organizare generată de independența cucerită de diferitele teritorii africane și/sau de interesele neocolonialiste.[12] Desigur, Africa comunistă n-a fost o insulă de violență, nici pe departe: Nigeria, în timpul războiului din Biafra, și Rwanda, cu genocidul populației hutu, au adus fiecare la vremea sa o importantă contribuție la găsirea unor motive de a ne pierde orice speranță în aproapele nostru. Etiopia, Angola și Mozambicul își păstrează totuși, dincolo de disputele pe marginea cifrelor statistice, specificitatea criminală, fie și numai prin

---

[11] Întrebare preliminară pentru orice dezbatere despre sinceritatea credinței comuniste africane, după cum a arătat Michael Walter în editorialul său din numerele 3–4 (septembrie/decembrie 1985) ale publicației *Journal of Communist Studies* consacrat regimurilor militare marxiste din Africa.

[12] Vezi în primul rînd René Lemarchand, „La violence politique", în Coulon-Martin, *Les Afriques politiques, op. cit.* Conține o importantă bibliografie.

procesul de remodelare a țesăturii sociale marcate de organizarea forțată în sate a lumii rurale africane ori prin utilizarea foametei. De asemenea, ele oferă specialistului în problemele comunismului în afara Africii tentația peisajului familiar, atît în ceea ce privește epurarea Partidului sau lichidarea stîngismului, cît și în ceea ce privește abordarea opozițiilor între naționalități/etnii, precum și a opozițiilor partizane sau religioase.

Deoarece poziția de nerecunoaștere a genocidului a putut din ce în ce mai greu ocoli, în ciuda profesionalizării sistemului de propagandă, rețelele mediatice internaționale, dimensiunea criminală a comunismului african a stîrnit o revenire la practicile de absolvire. Acelora care sînt înclinați să risipească bănuiala intenționalistă care apasă asupra unor regimuri considerate „progresiste", fiecare inițiativă a statului marxist-leninist tinde să li se prezinte ca o replică comparată cu forțe contrarevoluționare. Invocarea „tiraniei împrejurărilor", discuție de mult pornită în legătură cu Teroarea Revoluției franceze, înnoită de revoluția bolșevică, își găsește în conjunctura africană baze ample pentru pledoarii pornite de dincolo de rîndurile comuniștilor. În această privință, amploarea — relativă, dar incomparabilă cu cele generate de celelalte țări africane de orientare socialistă[13] — polemicilor iscate în Vest de cele trei state menționate ar fi de ajuns pentru a justifica alegerea noastră. Aceasta deoarece figurilor clasice ale Răului (moștenirea trecutului, strategia intervenționistă imperialistă) li se adaugă în Etiopia, Mozambic, chiar și în Angola sprijinul forțelor naturale ale unui mediu despre care lumii comuniste îi place, de cîte ori se prezintă ocazia, să spună că este dur, chiar dacă angajează seceta în slujba proiectelor ei prometeice. Din anomalii pluviometrice în gravități etnice, argumentele încă nu rezistă tentației de a pune barbaria africană în cîrca unei ipotetice africanități. Dar societățile africane sînt tributare atît timpului, cît și moștenirii lor, și de aceea nu ar putea fi puse la adăpost de sacrificiile totalitare.

IMPERIUL ROȘU: ETIOPIA

La 12 septembrie 1974, cînd dispare imperiul întruchipat de negusul Haile Selassie I, în vîrstă, la vremea aceea, de optzeci și doi de ani, diagnosticarea situației nu pare a fi dificilă. Regimul — fragilizat atît de incertitudinea legată de succesorul lui Haile Selassie, cît și de șocul petrolier, epuizat de războaiele care izbucneau la granițe și de penuria alimentară, contestat de păturile urbane apărute ca rezultat al modernizării sociale — se destramă fără tresăriri sesizabile. Rod al preocupării geopolitice a suveranului decăzut din drepturile lui[14], armata — care,

[13] În ajunul erei Gorbaciov (1985), sovieticii considerau socialiste, în afară de trioul despre care vorbim aici, și Algeria, Beninul, Republica Capului Verde, Guineea, Guineea-Bissau, Madagascarul, São Tomé și Principe și Tanzania.

[14] Haile Selassie fusese constrîns să părăsească țara în perioada 1936–1941, în timpul scurtului episod al colonizării italiene a Etiopiei.

în 1950, s-a remarcat în Coreea, alături de americani... — preia puterea în stat: 108 persoane alcătuiesc un Comitet Militar Administrativ Provizoriu (*Derg*) în cadrul căruia opozițiile ideologice par a dispărea, atenuate de sloganul *Ethiopia tikdem* (Etiopia mai presus de orice). Dar echivocul se lămurește foarte repede. Instalat în fruntea guvernului, generalul Aman Andom, erou al războiului împotriva Somaliei, originar din Eritreea, este lichidat în noaptea de 22 spre 23 noiembrie. Cîteva ore mai tîrziu, vor urma 59 de personalități: conform unei tehnici sigure, oamenii politici liberali au aceeași soartă cu tradiționaliștii fideli vechiului regim. Soarta membrilor *Derg* este de acum înainte legată de cea a șefului pe care l-au pus în fruntea acestui comitet în iulie și care, pe 21 decembrie 1974, orientează fățiș țara pe calea socialismului: Mengistu Haile Mariam.

Biografia fostului președinte nu a fost încă scrisă.[15] El s-a complăcut într-un rol de paria, folosindu-și pielea de culoare închisă și statura mică (corectată, e adevărat, prin talonete...) pentru a face pe sclavul (*bariah*) față de clanul amhara, sufletul regimului imperial. Se bucura totuși de privilegiile acestui mediu prin mama sa, descendentă autentică a aristocrației. În ciuda faptului că putea fi considerat bastard (tatăl lui era un caporal analfabet), a beneficiat de protecția unui unchi, ministru al negusului, care i-a putut facilita debutul în cariera militară. Însă educația lui Mengistu s-a limitat la o școlarizare în cursurile primare, așa încît el a intrat în școala militară de la Holetta, rezervată tinerilor lipsiți de mijloace materiale, fără nici un fel de diplomă. În calitatea sa de comandant al unei brigăzi mecanizate, a beneficiat totuși de două ori, grație calităților lui, de un stagiu la Fort-Levenvorth (Texas). Fără să aibă un bagaj teoretic solid, dar fiind dotat cu o mare sete de putere, el a avut nevoie de trei ani pentru a-i elimina pe rivali: după colonelul Sisaye (înlăturat pentru complot „de dreapta"), i-a venit rîndul, la 3 februarie 1977, generalului Teferi Bante împreună cu opt tovarăși ai lui. Legenda spune că, la o ședință a factorilor de conducere din *Derg*, Mengistu a hotărît soarta „celor înclinați să capituleze" cu o mitralieră 12,7.

În Palatul Mare, construit de Menelik al II-lea după crearea orașului Addis Abeba în 1886, șeful suprem al statului etiopian înghesuie trofeele imperialiste, mai puțin Parlamentul.[16] Stilul lui implacabil de a ordona, popularizat de un sistem de relații publice foarte profesional, nu conține nimic care să-i poată înstrăina pe supușii defunctului „rege al regilor". În opinia lagărului socialist, care vede acum în el un partener stabil, legitimitatea lui este incontestabilă: înainte de lovitura de stat din februarie, Mengistu a făcut o vizită la Moscova, în decembrie 1976. În aprilie 1977, Etiopia rupe relațiile militare cu Statele Unite. Atunci cubanezii și sovieticii oferă un sprijin masiv, nu numai în ceea ce privește dotarea tehnică, ci și în ceea ce privește personalul[17], sprijin care va fi decisiv în lupta cu independentiștii din Eritreea și cu ocazia ofensivei somaleze de la Ogaden, în iulie 1977. Sovieticii apreciază la justa lor valoare eforturile de sovietizare întreprinse de regimul lui Mengistu, uneori după modelul socialismului propovăduit

---

[15] Vezi portretul strălucit făcut de Jacques de Barrin în ziarul *Le Monde* din 23 mai 1991.

[16] Paul B. Henze, „Communism and Ethiopia", *Problems of Communism*, mai–iunie 1981.

[17] Cifra, avansată de surse americane, se ridică la 15 000 de cubanezi.

în Somalia, aliată, pe vremea aceea, a URSS-ului. „Calea etiopiană" schițată în decembrie 1974 de Comitetul provizoriu se conturează în ianuarie 1975, cînd *Derg* naționalizează băncile și sistemul asigurărilor, precum și o mare parte din sectorul manufacturier. Abolirea, în martie, a proprietății funciare și limitarea, în ceea ce privește proprietatea imobiliară, la un bun de familie sînt o dovadă grăitoare a radicalizării regimului. Moscova nu face decît să îndemne și mai mult la crearea singurului instrument în stare, după părerea sovieticilor, să-i ajute pe conducători să ajungă la un nivel calitativ esențial: Partidul. Abia în 1979 a fost creată o comisie de organizare a Partidului Oamenilor Muncii (COPTE). Lucrările celui de-al doilea congres al acestui partid, din ianuarie 1983, au fost considerate suficient de fructuoase de către sovietici pentru ca, la 11 septembrie 1984, ceremoniile celei de-a zecea aniversări a Revoluției să fie încununate prin crearea Partidului Oamenilor Muncii din Etiopia (PTE). Considerîndu-se moștenitorul Marii Revoluții din Octombrie, PTE atinge gradul de integrare suprem în sistemul comunist mondial: acordurile de la partid la partid. Dar ceva umbrește aceste realizări: Etiopia nu se poate ridica la rangul de „democrație populară". Fărîmițarea multietnică și dependența de Occident din punct de vedere economic sînt infirmități de nedepășit, deocamdată.[18]

Ritmul edificării partidului nu era tributar unei „bune" compoziții sociologice. În ajunul creării sale, în ciuda unor eforturi de a afișa o vitrină mai conformă cu ideea pe care o pot avea unii despre „partidul clasei muncitoare", acești muncitori nu reprezentau decît mai puțin de un sfert din efective. Simbol al realității relațiilor sociale, militarii și funcționarii reprezentau aproape trei sferturi din membrii partidului, în vreme ce țăranii numai 3%[19], într-o țară unde țărănimea reprezintă 87% din populație. La nivelul conducerii raportul de forțe se înclina și mai mult în favoarea ofițerilor din armată, deoarece Biroul Politic al PTE era format esențialmente din foști membri ai *Derg*. Reduși la un nivel de viață mai mult decît modest, intelectualii nici nu erau luați în calcul, lucru explicabil dacă ne gîndim la distrugerea fizică a personalităților și organizațiilor lor. După întoarcerea, din Europa și din Statele Unite, a unor tineri formați în universități impregnate de radicalismul de atunci, cincizeci de mii de studenți (și cîțiva profesori) au fost împinși în confruntarea cu universul rural printr-o campanie vizînd dezvoltarea economică și culturală (*zamecha*) dusă într-un spirit mao-populist. Întoarcerea la oraș s-a soldat cu o consolidare a organizațiilor de obediență marxist-leninistă, cum ar fi PRPE și MEISON.[20] Rivalitatea dintre cele două mișcări se justifica, în opinia unei populații foarte indiferente, prin structura lor etnică, cu o dominantă amhara pentru PRPE și oromo, pentru MEISON. Cele două organizații, apropiate din punct de vedere ideologic, erau diferite în ceea ce privește poziția în problema Eritreii, MEISON integrîndu-se mai mult în demersul centralizator al *Derg*. Folo-

---

[18] Christopher Clapham, „The Worker's Party of Ethiopia", *The Journal of Communist Studies*, nr. 1, martie 1985.

[19] Olga Kapeliouk, „Quand le paysan est tenu à l'écart des décisions politiques", *Le Monde diplomatique*, aprilie 1984.

[20] Partidul Revoluționar al Poporului Etiopian; Mișcarea Socialistă Panetiopiană (acronim).

sindu-se de confruntările armate dintre cele două facțiuni, calificate cu abilitate drept „teroarea albă", Mengistu a început exterminarea lor în două etape. În primul val, declanșat în toamna anului 1976, „teroarea roșie" a zdrobit PRPE. Într-o cuvîntare publică rostită pe 17 aprilie 1977, Mengistu a îndemnat poporul să atace „dușmanii revoluției". Adăugînd gesticulația cuvintelor, el a spart trei sticluțe cu sînge (cel puțin, așa se bănuiește) care simbolizau „imperialismul", „feudalismul" și „capitalismul birocratic". MEISON și-a oferit din plin concursul la această operațiune infiltrîndu-și membrii în cele 293 de *kebele*, miliții urbane înființate de *Derg* după modelul „secțiunilor" pariziene din timpul Revoluției franceze[21] și dotate de armată pentru a face față împrejurării. Ca urmare a execuției, la 11 noiembrie, a locotenentului Atnafu Abate[22], care era principalul sprijin al MEISON în *Derg*, lațul se strînge în jurul acestuia din urmă, care cade victimă trupelor de tristă celebritate ale „sugrumătorilor", adevărate escadroane ale morții puse în slujba serviciilor de securitate.[23]

Este în continuare imposibil să obții informații fiabile despre victimele terorii. În timpul ședințelor procesului de la Addis Abeba din mai 1995 a fost înaintată, pentru perioada februarie 1977–iunie 1978, cifra de 10 000 de asasinate politice, numai în capitală.[24] Încercarea de a face deosebiri între victime (de la prochinezi la evreii autohtoni victime ale masacrelor din 1979...) ar putea părea deplasată: așa cum a arătat și Karel Bartosek în legătură cu Cehoslovacia[25], a trecut vremea cînd mai erau încă privilegiate gropile comune care alimentau tema unui Saturn bolșevic devorîndu-și, după cum știe toată lumea, propriii copii. Reeditînd amestecurile staliniste compozite, în care aceiași spioni erau plătiți din bugetele lui Hitler, Chamberlain, Daladier și ale Mikado-ului puse laolaltă, rechizitoriile superficiale ale procurorilor aflați la ordinele *Derg*-ului etichetau fără prea multe ezitări grupurile de condamnați cu formula rituală: „Reacționari, antirevoluționari, acționează împotriva intereselor poporului și sînt membri anarhiști și subversivi ai PRPE." Ca și în fosta URSS, se descoperă mereu gropi comune unde se află „dispăruții" recenzați de Amnesty International. Ca și în China, familiile au fost rugate să ramburseze o parte din cheltuielile făcute pentru executarea sentințelor, conform principiului numit „*paying for the bullet*". Semn distinctiv al colonelului Teka Tulu (poreclit „Hiena"), unul dintre cei mai detestați șefi ai Securității Statului, firul de nailon (numit și „nodul de papion al lui Mengistu") a

---

[21] Membru eminent al MEISON și al Biroului Politic al *Derg*, Haile Fida primise o formație marxist-leninistă în timpul studiilor sale din Franța. Arestat în august 1977, el a dispărut după cîteva luni de detenție.

[22] Atnafu se remarcase prin ferocitatea lui cu ocazia represiunii anti-PRPE.

[23] Patrice Piquard, „L'Ethiopie juge Mengistu, le boucher rouge", *L'Événement du Jeudi*, 22–28 decembrie 1994.

[24] Bertrand Le Gendre, „Éthiopie: le procès de la Terreur rouge", *Le Monde*, 13 mai 1995. În 1977, secretarul general al Federației Cadrelor Didactice din Etiopia avansa cifra de 30 000 de crime politice din 1974. *Cf. Human Rights Violation in Ethiopia*, Amnesty International, 1978, p. 16.

[25] Karel Bartosek, *Les Aveux des archives, Prague – Paris – Prague*, 1948–1956, Le Seuil, Paris, 1996.

fost des folosit la execuțiile prin strangulare. De altfel, tehnica a fost experimentată, într-o noapte de august a anului 1975, pe persoana împăratului detronat. Oficial, s-a anunțat că decesul a survenit în urma unei intervenții chirurgicale nereușite (ca și în cazul nepoatei monarhului, prințesa Ijegayehu Asfa).

Sprijinul serviciilor de securitate est-germane (Stasi) și sovietice a fost apreciat în cercurile înalte ale puterii. Nici studenții care stăteau la Moscova nu au fost uitați, căci autoritățile sovietice se însărcinau, în multe cazuri, să-i încredințeze brațului etiopian competent. La Addis Abeba, sergentul Legesse Asfaw era intermediarul dintre specialiștii europeni și tovarășii lor din țară. Aceștia au impus practici exemplare în ceea ce privește expunerea victimelor torturate pe trotuarele orașului.[26] La 17 mai 1977, secretarul suedez al organizației *Save the Children Fund* nota: „La Addis Abeba au fost masacrați o mie de copii, iar corpurile lor, aruncate pe străzi, sînt lăsate pradă hienelor. [...] La ieșirea din Addis Abeba pot fi văzute, în șanțurile șoselei, aruncate unele peste altele, corpurile multor copii asasinați, majoritatea între unsprezece și treisprezece ani."[27]

Cele 1 823 de dosare instrumentate după 1991 de procuratura președintelui Meles Zenawi[28] privesc esențialmente personalitățile marcante din orașe. Dar o viziune centrată prea mult asupra capitalei ar mutila realitatea sociologică și geografică a terorii practicate într-o țară care, în interiorul frontierelor ei din acea perioadă, se întindea pe 1 222 000 km^2, avînd o populație de aproape 40 de milioane de suflete. Și în Wollo, unde PRPE era relativ bine implantat, au avut loc multe execuții. În mai 1997, colonelul Fantaye Yhdego și locotenenții Haile Gebeyahu și Ambachew Alemu au trebuit să răspundă în fața tribunalului din Addis Abeba pentru faptele lor, printre care justiția reținuse otrăvirea cu gaz a 24 de membri ai PRPE la Dese și Kombalcha, în februarie 1977[29]. În afara provinciei Choa[30], cel mai bine este cunoscută situația din Eritreea, unde opoziția naționalistă, extrem de bine organizată și bucurîndu-se de sprijinul susținut al mediilor marxiste ori reprezentînd interesele lumii a treia, a putut culege și difuza informații de natură să discrediteze regimul de la Addis Abeba în fața opiniei publice internaționale.[31] Acest regim reafirmase, încă din 20 decembrie 1974, indivizibilitatea națiunii: orice scindare a fostei colonii italiene[32] amputa într-adevăr Etiopia de ieșirea la

---

[26] Pentru lămuriri, vezi *Human Rights Violations in Ethiopia*, *op. cit.*, pp. 9–11.

[27] *Ibid.*, pp. 14–15.

[28] Președinte al republicii imediat după fuga lui Mengistu. Procesul demnitarilor regimului lui Mengistu, acuzați de crime împotriva umanității, amînat prima dată în decembrie 1994, a fost programat pentru 13 mai 1995. Pe măsură ce au continuat investigațiile, autoritățile au renunțat, se pare, la orice mediatizare. Totuși, procesele foștilor demnitari de rang intermediar au continuat.

[29] *The Ethiopian Herald*, 13 mai 1997.

[30] Provincie centrală a țării, în centrul căreia se află Addis Abeba.

[31] Ar fi total inexact — iar paralela cu Algeria, Afganistanul ori Mozambicul ar fi interesantă — să descriem în mare tabloul unei Eritrei unite în fața invadatorului. În regiune se află mai multe minorități etnice și (fără a mai vorbi despre soarta rezervată soldaților etiopieni) disensiunile din rîndurile naționaliștilor au fost uneori sîngeroase.

[32] Eritreea, ocupată de Italia din 1882, a fost anexată de fapt de Haile Selassie, de altfel figură bine cotată a anticolonialismului african, în 1962.

Marea Roșie. Cît despre sud-est, în direcția Oceanului Indian, tendințele panetiopiene întîlneau revendicările Somaliei — unde, din 1969, regimul lui Siyad Barre îmbrățișase oficial marxism-leninismul — asupra regiunii Ogaden. Mai mult, apropierea dintre Moscova și Mogadiscio tocmai atinsese un punct maxim prin tratatul de prietenie din 1974. URSS a făcut alegerea între doi protejați. Sovieticii, după ce jucaseră cartea unei federații Etiopia – Somalia – Yemenul de Sud, au mizat pe Addis Abeba. Mengistu a putut atunci beneficia de puterea focului și de logistica navală și aeriană a Armatei Roșii, sub numele de „operațiunea Steaua Roșie", precum și de un corp expediționar cubanez pentru a putea respinge ofensivele Frontului Popular de Eliberare al Eritreii (marxist-leninist) și ale armatei somaleze, din iulie 1977 pînă în ianuarie 1978.

Eficacitatea acțiunii lui Mengistu a fost atît de mare încît la cea de-a 39-a sesiune a Biroului Federației Sindicale Mondiale, ținută la Addis Abeba în perioada 28–30 martie 1988, organizația — în care CGT*, condusă atunci de Henri Krasucki, își asuma responsabilități de seamă — i-a decernat medalia de aur pentru „contribuția sa la lupta pentru pacea și securitatea popoarelor, pentru independența lor națională și economică". În practică, acest lucru se traducea uneori în mod traumatizant pentru popoarele despre care era vorba: puțin după încheierea lucrărilor sesiunii, în iunie 1988, 2 500 de locuitori din Hawzen[33] au pierit în bombardamente. Ca și la Guernica, în zona bască din Spania, era zi de tîrg. Fie că era vorba de război colonial ori de represiune anticolonialistă, periferia imperiului (Eritreea, Tigré, Oromo, Ogaden, Wollega, Wollo) era frămîntată de revolte adesea organizate de „Fronturi Populare" ai căror conducători împărtășeau totuși cu adversarii lor retorica marxist-leninistă.[34] Au fost desfășurate, pentru aceste fronturi, resurse militare diversificate, ceea ce a făcut ca unele curente de stînga și/sau prochineze să scoată în evidență, în această revărsare (incontestabilă) de barbarie, imixtiunile succesive ale Statelor Unite, URSS și Israel.[35] După modelul operațiunilor organizate împotriva intervenției americane în Vietnam, la Milano a avut loc, în mai 1980, sesiunea unui „Tribunal permanent al Ligii Internaționale pentru Drepturile și Eliberarea Popoarelor". Actele acestei sesiuni, publicate în 1981 de către Comitetul belgian pentru salvarea Eritreii, reflectă poziția FPLE.[36] Con-

---

* Confédération Générale du Travail, puternic sindicat muncitoresc din Franța. (*N. t.*)

[33] Hawzen este situat în Tigré, o provincie periferică a Etiopiei, care constituie un fel de hinterland al litoralului eritreean.

[34] Existau de asemenea, pe baze regionale, opoziții armate mai eterogene: UDE (Uniunea Democratică din Etiopia), grupînd monarhiști, expropriați și alți învinși ai revoluției din 1974, era alături de personalități ca Beni Amer sau Afar pentru operațiuni punctuale, dar care sporeau insecuritatea din zonă.

[35] E adevărat că retragerea din Cornul Africii inițiată de Gorbaciov a avut imediat ca efect o apropiere între Addis Abeba și Tel Aviv, îngrijorat de eventualitatea că o putere ostilă lumii islamice ar pierde din forță.

[36] Frontul Popular de Eliberare a Eritreii. Organizat de creștini, FPLE a apărut, în 1970, în urma unei sciziuni marxizante din Frontul de Eliberare a Eritreii, în majoritate musulman. Vezi Alain Fenet, „Le programme du FPLE, nation et révolution", în *La Corne de l'Afrique. Questions nationales et politique internationale*, L'Harmattan, Paris, 1986.

firmate de raporturile Amnesty International, anumite informaţii permit totuşi comparaţii cu multe teatre de operaţiuni, numele Oradur-sur-Glane venind spontan sub pana observatorului francez în cazul relatării masacrelor populaţiilor civile adunate în biserici. Broşura „Tribunalului permanent" menţionează şi cazul satului Wokiduba unde se pare că au fost masacrate 110 persoane în biserica ortodoxă, în vara lui 1975. Escadroanele morţii care operau la Asmara au preferat să folosească, în locul maşinilor Peugeot albe de la Addis Abeba, camionete Volkswagen bej, care trebuiau să-i care la „măcelării" (gropi comune) pe cei pentru care era prea tîrziu să mai fie încarceraţi în lagărul de concentrare de la Adi Qualla, lîngă Mendefera. Bilanţul „războiului total" decretat de Mengistu în august 1977 împotriva „secesioniştilor" din Eritreea n-a fost încheiat. 80 000 de morţi în rîndul civililor şi militarilor numai în perioada 1978–1980? Acestei estimări[37] care ţine mai ales seama de victimele operaţiunilor de reprimare masivă şi de raidurile de terorizare aeriană i se pot adăuga consecinţele unei politici sistematice de dezorganizare a vieţii rurale. Dacă centrele urbane au beneficiat de o aprovizionare prioritară şi de prezenţa militarilor salariaţi favorabili comerţului, agricultura a avut de îndurat distrugerea şeptelului — mai ales de către aviatori, cărora le plăcea vînătoarea de cămile —, implantarea minelor, despădurirea şi dezorganizarea autoritară a schimburilor. Femeile, principalul protagonist al producţiei agricole, au fost îndeosebi afectate de violurile sistematice la care se dedau soldaţii forţei armate, ceea ce a contribuit din plin la menţinerea unui climat de insecuritate puţin propice activităţilor în afara casei.[38]

E greu să susţinem că grija guvernului de a izola gherilele de baza lor civilă ar fi constituit motivul iniţial al deplasărilor masive de populaţii în perioada foametei din 1982–1985, deşi e posibil să fi fost efectuate prelevări demografice importante. Eritreea nu a fost deloc afectată, dar Wollo a avut de suferit destul de mult: din 525 000 de persoane deplasate în perioada noiembrie 1984–august 1985, 310 000 (adică 8,5% din populaţia acestei provincii) erau băştinaşi din Wollo.[39] Iar anumite regiuni de la graniţe (Gondar) erau deja literalmente golite de populaţie într-o proporţie deloc neglijabilă (30 pînă la 40%), locuitorii lor fiind adunaţi în Sudan, în lagăre controlate de organizaţiile opuse regimului.[40] Foametea, gravă criză de subzistenţă, deşi regională, care afecta 25% din populaţie, se înscria într-o serie multiseculară de astfel de vicisitudini al cărei ultim episod (în 1972–1973) ajutase la prăbuşirea regimului imperial. Efectele ei au fost accentuate de sărăcirea acelei părţi a ţărănimii care a fost obligată să se priveze de rezervele de care dispunea pentru a putea da cotele la livrările impuse de stat. Obligaţi să plătească taxe împovărătoare, ţăranii au fost uneori constrînşi să plătească la preţuri exor-

---

[37] *Evil Days. Thirty Years of War and Famine in Ethiopia: An African Watch Report*, New York, 1991, p. 117.

[38] *Ibid.*, p. 127.

[39] Georges Lecomte, „Utopisme politique et transfert de population en Éthiopie", *Esprit*, iunie 1986.

[40] Jean Gallais, „Sécheresse, famine, État en Éthiopie", *Hérodote*, nr. 39, octombrie-decembrie 1985.

bitante, pe piața liberă, semințe pe care le cumpăra apoi de la ei administrația, la prețul impus. Mulți dintre ei au trebuit să renunțe la animalele pe care le creșteau, ajungînd să fie total lipsiți de mijloace de subzistență în perioadele grele. Cea care a început în anul 1982 a fost mai întîi consecința unei adevărate secete. Criza a fost amplificată de paralizarea schimburilor, în care un rol important l-au avut persecutarea comercianților și nesiguranța generală. Această criză a servit regimului lui Mengistu pentru realizarea obiectivelor definite de a sa *Relief and Rehabilitation Commission* (RRC), altfel spus emanația *ad hoc* a Politbiuroului etiopian. Prin controlarea ajutoarelor și prin deplasările de populație, arma alimentară viza realizarea mai multor obiective, printre care se aflau la loc de cinste înăbușirea disidențelor și sistematizarea „științifică" a spațiului de către Partidul-stat.[41] Interdicția aplicată organizațiilor nonguvernamentale de a interveni în alte zone în afară de Wollo, precum și deturnarea ajutoarelor pentru Tigré vizau realizarea unui aflux al populațiilor rurale, controlate pînă atunci de gherile, în zonele dominate de armată. Mutările forțate, facilitate adesea de anunțarea unor distribuiri de alimente, au fost prezentate drept o nouă desfășurare demografică dinspre regiunile nordice (uscate) spre sudul fertil, umed. Acestea au afectat prioritar nu victimele foametei, ci tocmai populațiile aflate sub control militar, indiferent de situația alimentară a regiunii lor de baștină: locuitorii regiunilor pe care și le disputau *Derg* și Frontul de Eliberare din Tigré constituie un exemplu caracteristic în această privință. Deși nu poate fi negat, local, voluntariatul se estompează din cauza aspectului masiv al deportărilor. Conducătorii numiseră, nu fără acuratețe, acest despotism sistematizant *bego* (bunăvoie) *teseno* (constrîngere), altfel spus „constrîngere pentru binele altuia". Din 1980 el se exercita și pe spezele altor „voluntari" recrutați *manu militari* în marile aglomerări de muncitori pentru fermele de stat, în care condițiile de viață au fost atît de vitrege încît au atras atenția organizațiilor antisclavagiste anglo-saxone.[42]

Politica de grupare a populației în sate, care afecta comunitățile nedestructurate, s-a lovit de mai multe mișcări de rezistență, sîngeroase uneori și de natură să îmbogățească sinistrul florilegiu al războaielor țărănești în perioade de regim comunist. Această politică viza, ca și în Mozambic, gruparea comunităților rurale într-un loc de reședință mai ușor controlabil de Partid și trebuia totuși să-l ajute pe țăran să-și „schimbe felul de viață și modul de a gîndi și să inaugureze un capitol nou în înfăptuirea unei societăți moderne în zonele rurale, să ajute la edificarea socialismului"[43]. Alături de programul de reinstalare, ea urma să faciliteze de asemenea extinderea sectorului de tip sovhoz al agriculturii, precum și crearea

---

[41] Michel Foucher, „L'Éthiopie: à qui sert la famine?", *Hérodote*, nr. 39, octombrie–decembrie 1985.

[42] Anti-Slavery Society, *Forced Labour in Humera: Intervention on Behalf of the Anti-Slavery Society* prezentată la Consiliul Economic și Social al ONU, Comisia pentru Drepturile Omului, Grupul de lucru consacrat sclaviei, Geneva, august 1981. Vezi *Evil Days, op. cit.*, p. 167.

[43] Raport al președintelui Mengistu Haile Mariam la ședința Comitetului Central al Partidului Oamenilor Muncii din Etiopia, 14 aprilie 1986.

unui „om nou"; vom remarca, alături de geograful Michel Foucher[44], că „efectele foametei au depășit mult sectoarele și populațiile afectate de criza datorată climei, căci aceasta a constituit prilejul declanșării unei vaste organizări autoritare a spațiului". Fără a nega reușita anumitor operațiuni-model, ni se pare totuși extrem de periculos să pretindem că ar putea fi socotit prețul uman al operațiunii. Rata mortalității (14%) în anumite lagăre de tranzit, ca acela de la Ambassel din Wollo, a fost superioară celei înregistrate în sectoarele afectate de foamete.[45] Nu este desigur deloc hazardat să adăugăm celor două–trei sute de victime ale lipsei de prevedere și secretului un număr echivalent de persoane sacrificate pe altarul trecerii accelerate de la „feudalism" la „socialism", lăsate voit în afara circuitelor de ajutor internațional, ucise atunci cînd s-au răsculat ori au încercat să fugă, depresurizate în calele avioanelor Antonov care le duceau spre Rai sau abandonate fără suficiente rezerve, pradă ostilității uneori ucigașe a primilor veniți. Vorbind dintr-un punct de vedere mediatic, bilanțul a fost diferit pentru regim: după ce a încercat să disimuleze amploarea foametei, Mengistu a contraatacat. Folosindu-se de imaginile tulburătoare difuzate în Occident în toamna lui 1984, el a anunțat pe 16 noiembrie 1984, cînd emoția atingea paroxismul, că se va trece la transferarea a 2,5 milioane de persoane, lansîndu-se într-o partidă dură și echilibrată cu restul lumii în speranța că se va putea folosi de ajutorul internațional care se anunța pentru realizarea propriilor lui proiecte, și toate astea în ciuda ostilității administrației Reagan. În Franța, reacțiile au fost diferite; aici familiaritatea culturală cu comunismul conferise unei părți a intelectualității imunitate, și acest lucru a avut un rol de jucat în poziția organizației „Médecins sans frontières", singura organizație nonguvernamentală care a refuzat să crediteze politica de *resettlement*, fapt pentru care a fost declarată *persona non grata* de regim la 2 decembrie 1985. Dimpotrivă, la nivel mondial, un comportament exemplar în lupta imaginilor ca și sprijinul numeroșilor experți ONU au permis regimului să depoziteze — cu scopuri militare sau în vederea unor cheltuieli ulterioare — beneficiile unui val de solidaritate umanitară fără precedent în care s-au aruncat staruri rock de diferite talii, cum ar fi Bob Geldorf și Michael Jackson, interpreți, alături de cele mai reușite creații ale industriei spectacolului american, ai imnului *We are the World* care, din păcate, ar putea fi singura urmă a dramei etiopiene în memoria zecilor de ex-adolescenți ai defuncților ani '80.

Începînd din 1988, decăderea lui Mengistu nu se suprapune decît parțial cu cea a Uniunii Sovietice. În martie 1990 este anunțată plecarea consilierilor sovietici din zonele de luptă. Deja raportul de forțe basculează: în teritoriu, armata dă înapoi în fața răsculaților din Fronturile Populare de Eliberare a Eritreii și Tigré-ului, iar regimul încearcă insistent să facă să vibreze coarda „țării în pericol". Blocarea politicii de reinstalare și anunțarea cu ostentație a unor măsuri de liberalizare a economiei se împletesc cu epurarea forțelor armate în rîndul cărora, la 16 mai 1989, a fost înăbușită în sînge o tentativă prematură a unor puciști puternic infil-

[44] M. Foucher, *art. cit.*, p. 112.
[45] Cultural Survival, *Ethiopia: More Light on Resettlement*, Londra, 1991.

trați de serviciile de informații. La 21 iunie 1990, Mengistu decretează mobilizarea generală: rezervată teoretic tinerilor de peste optsprezece ani, de ea nu scapă întotdeauna nici cei foarte tineri (paisprezece–șaisprezece ani), luați cu japca de pe stadioanele de fotbal sau de pe lîngă școli. Anul 1991 este anul închiderii tuturor instituțiilor de învățămînt superior, studenții fiind invitați să participe la efortul de război cerut de națiune. În vreme ce Addis Abeba este strînsă din ce în ce mai tare în menghină, la 19 aprilie 1991, Mengistu cheamă la crearea unei armate de înrolare generală „de tip irakian", cu un efectiv care să se ridice la cifra de un milion de luptători. Numărînd la acea dată 450 000 de oameni (față de 50 000 în 1974), armata cea mai numeroasă din Africa subsahariană nu prea mai răspunde chemărilor regimului, iar aliații americani și izraeliți văd cu satisfacție cum se conturează o soluție de schimb. La 21 mai 1991, colonelul Mengistu fuge, prin Kenya, la Harare: Robert Mugabe, erou al luptei împotriva colonilor albi din Rhodesia, îi acordă azil politic. În toamna lui 1994, Zimbabwe, solicitat în vederea chemării în fața unui tribunal din Addis Abeba a primului responsabil al tragediei etiopiene, refuză extrădarea aceluia care inspirase ziariștilor est-germani de la *Ethiopian Herald* una din cele mai răsunătoare proclamații: „Vom lichida moștenirea satanică a trecutului și vom controla natura."[46]

VIOLENȚE LUSOFONE: ANGOLA, MOZAMBIC

Portugalia, prezentă încă din secolul al XV-lea pe coastele africane, nu a pornit decît tîrziu la colonizarea imensului imperiu (cu o suprafață ce era de douăzeci și cinci de ori cît a sa...) pe care rivalitățile europene i-au permis să-l decupeze pe continentul negru. Această ocupare tardivă și superficială a spațiului nu a facilitat desigur răspîndirea unui sentiment omogen de apartenență în interiorul teritoriilor delimitate astfel. Organizațiile care s-au lansat în lupta armată la începutul anilor '60 au fost nevoite, în multe privințe, să se sprijine, în rîndul populațiilor ce nu aparțineau rasei albe, pe un sentiment anticolonial mult mai virulent decît eventualele lor aspirații naționale.[47] Conștiente de obstacolele de care se lovea iacobinismul lor, conducerile naționaliste au acordat imediat o atenție sporită acelui *Inimigo interno*[48] (dușmanul din interior) — șefi impuși prin tradiție, colaboratori ai colonizatorilor, disidenți politici — acuzat că dăunează patriei aflate în pericol. Aceste trăsături caracteristice ale unei culturi politice pe care dublul cod genetic salazarist și stalinist nu o predispuneau deloc cultului democrației reprezentative se vor accentua chiar și după plecarea în grabă a puterii tutelare.

---

[46] Bertrand Le Gendre, „Éthiopie: le procès de la Terreur rouge", articolul citat.

[47] Vezi, în acest sens, lucrările lui Michel Cahen, mai ales polemica lui cu Elisio M. Macamo în *Lusotopie*, 1996, pp. 365–378.

[48] Alex Vines, *Renamo, Terrorism in Mozambique*, Center for Southern African Studies, University of York, 1991, p. 5.

Republica Populară Angola

În momentul în care, înfuriind populația albă, reprezentanții puterii de la Lisabona se pronunță, pe 27 iulie 1974, în favoarea independenței coloniilor, armata portugheză rămîne stăpînă în teritoriile angoleze. Faptul că ea trebuie să renunțe repede la obligațiile sale netezește calea pentru trei organizații independentiste: *Movimiento Popular de Libertação de Angola* (MPLA), *Frente Nacional de Libertação de Angola* (FNLA) și *União Nacional para la Independencia Total de Angola* (UNITA). La 15 ianuarie 1975, cu ocazia semnării acordului de la Alvor referitor la independență, noua Republică Portugheză le recunoaște drept „singurele reprezentante legitime ale poporului angolez". Evoluția evenimentelor e promițătoare: alegeri pentru Adunarea Constituantă în cele nouă luni care urmează; proclamarea independenței pe 11 noiembrie 1975. Totuși, în vreme ce exodul a 400 000 de portughezi cunoaște un ritm tot mai accelerat din februarie în iunie 1975, viabilitatea coaliției guvernamentale (în care MPLA are portofoliile Informațiilor, Justiției și Finanțelor) începe să apară ca o iluzie din ce în ce mai evidentă. Au loc tot mai multe incidente sîngeroase, iar armistițiul de la Nakuru, pe 14 iunie, nu e decît un respiro de care profită fiecare mișcare pentru a acumula forțe și a pregăti intervenția aliaților străini.

Începînd cu luna octombrie 1974, armele sovietice ajută la creșterea potențialului milițiilor MPLA, care beneficiază și de ajutorul aripii de stînga a armatei portugheze, grupată în Mișcarea Forțelor Armate (MFA). Influențate de Partidul Comunist Portughez, aceste sectoare pot atunci conta pe prezența în Luanda, din mai 1974, a „amiralului roșu", Rosa Coutinho. Începînd cu luna martie 1975, debarcă în Angola primele elemente cubaneze și sovietice. Fidel Castro va teoretiza *a posteriori* decizia: „Africa este astăzi veriga slabă a imperialismului. Există acolo excelente perspective pentru a se putea trece de la tribalism la socialism fără a mai fi nevoie să fie parcurse diversele etape pe care le-au traversat alte cîteva regiuni ale lumii."[49] După destrămarea guvernului (8–11 august), la Luanda acostează vasul *Vietnam Heroïco*: la bordul lui se află mai multe sute de soldați (în majoritate negri). Aceștia ajunseseră deja la cifra de 7 000 cînd, la 23 octombrie, Africa de Sud intervine masiv în sprijinul UNITA, căreia *Pravda* îi acorda statutul de „forță de mascaradă, înarmată de mercenari din China și ai CIA cu ajutorul rasiștilor sud-africani și rhodesieni"[50]. E adevărat că această analiză nu e total lipsită de pertinență. Modelată după măsura maoistă, conducerea UNITA dispune într-adevăr de un simț ascuțit al pactelor cu diavolul. Acum talmeș-balmeșul din inventarul ajutoarelor pentru UNITA se înscrie în Panteonul realismului leninisto-stalinist, căci tergiversările care-l vor aduce pe Savimbi alături de Pieck Botha nu au nimic care să-i poată dezorienta pe adulatorii pactului germano-sovietic din

[49] Interviu în *Afrique Asie*, nr. 135, 16 mai 1977. În Pierre Beaudet (coord.), *Angola, bilan d'un socialisme de guerre*, L'Harmattan, Paris, 1992.

[50] *Pravda*, 5 noiembrie 1975. În Branko Lazitch, Pierre Rigoulot, „Angola 1974–1988. Un échec du communisme en Afrique", supliment la *Est et Ouest*, nr. 54, mai 1988.

1939. Dar, pentru moment, logistica aero-navală sovieto-cubaneză se dovedește a fi determinantă pentru supraviețuirea regimului. Pe 11 noiembrie 1975 MPLA și UNITA proclamă, fiecare în parte, independența țării[51], iar noua hartă a ceea ce era perla acelui *Ultramar* portughez începe să se contureze: MPLA deține porturile și diamantele, adică — *grosso modo* — litoralul; rivalii ei (între care UNITA va avea imediat supremația) se sprijină pe nordul țării și mai ales pe platourile centrale.

În ochii occidentalilor, identificarea protagoniștilor, ca și, de altfel, a comuniștilor din Africa australă pare acum mai ușoară. Pentru conducătorul mozambican Samora Machel, caracterul nemilos al luptei este înscris în chiar configurația forțelor: „În Angola există două forțe care se înfruntă: de-o parte, imperialismul și aliații lui și paiațele lui; de cealaltă, forțele progresiste care susțin MPLA. Nimic altceva."[52] Lider necontestat al Mișcării, Agostinho Neto este negru, fost *assimilado*, provine dintr-o familie de pastori protestanți și a fost „structurat" de Partidul Comunist Portughez, caracterizat de un prosovietism fără tăgadă, încă din anii '50. Înființat în 1956, MPLA și-a format după matricea care era atunci în vigoare, în cursul șederilor, care au devenit tot mai numeroase în anii '60, în URSS, multe cadre de conducere (cum ar fi J. Mateus Paulo sau A. Domingos Van Dunem). Pentru unii dintre ei (J. Njamba Yemina), studiului socialismului științific i se adaugă o formație militară adecvată în Uniunea Sovietică sau în școlile de gherilă din Cuba. După preluarea puterii, Congresul de la Luanda (4–10 decembrie 1977) a luat act de necesitatea trecerii de la o mișcare de tip „front" la o structură de avangardă imitînd modelul bolșevic și aptă să-și asume calitatea de „partid frate" în mișcarea comunistă internațională. De fapt, noul „MPLA — Partidul Muncii" a fost imediat recunoscut de Raúl Castro, prezent la Congres, ca singurul „în stare să exprime corect interesele poporului muncitor".

Ideea unui stat „instrument capabil să aplice orientările definite de Partidul unic" implica în ceea ce-l privea pe noul partid o vigilență sporită față de formațiunile rivale, care erau gata să-și ascundă caracterul contrarevoluționar după o frazeologie stîngistă, cît și un centralism democratic neabătut. Nu va fi deci de mirare dacă la latitudinile australe vom vedea reapărînd practicile antideviaționiste rezervate pînă atunci emisferei nordice. Chiar înainte ca bolșevismul angolez să fie oficial proclamat, Neto stăpînea vaste cunoștințe în acest domeniu. În februarie 1975, cînd a nimicit (cu concursul trupelor portugheze) fracțiunea „Revolta din Est" condusă de ofițerul ovimbundu Daniel Chipenda, acesta din urmă a profitat de împrejurări pentru a denunța lichidările cărora le căzuseră victime disidenții MPLA cu începere din 1967. Înțelegem atunci mai bine comunicatul publicat de mișcare în februarie 1974 conform căruia MPLA „dejucase și neutralizase" complotul contrarevoluției interne care „viza eliminarea fizică a președintelui și a multora dintre ofițerii lui"[53].

[51] Denumirii „Republica Populară Angola", singura recunoscută de Portugalia în februarie 1976, UNITA și FNLA îi adaugă adjectivul „democratică".

[52] B. Lazitch, P. Rigoulot, *op. cit.*, p. 33.

[53] *Libération-Afrique*, nr. 9, martie 1974.

Nito Alvès, ministru al Administrației Interne, rival al lui Neto, se afla în Luanda cînd au avut loc evenimentele din 25 aprilie 1974 care au marcat sfîrșitul regimului colonial. În absența unei conduceri din afară, a reușit să-și cîștige o audiență considerabilă pe lîngă negrii de la orașe tocmai pentru că nu le recunoștea albilor naționalitatea angoleză, singurul comportament anticolonialist probat. S-a sprijinit pe o rețea de comitete de cartier, în numele unei *Poder popular* pentru cucerirea căreia nu s-a dat în lături de la folosirea practicilor celor mai staliniste, care nu le mai surprindeau deloc pe victimele lui, de obediență maoistă în general.[54] Bazîndu-se pe asigurările care i-au fost fără îndoială date de sovietici, cubanezi și comuniștii portughezi, el a încercat o lovitură în forță la 27 mai 1977 prin care voia să prevină epurările începute de puțină vreme împotriva partizanilor lui. Eșecul operațiunii era evident (mai ales din cauza oportunismului consilierilor străini ai lui Nito Alvès) cînd Neto a rostit o cuvîntare la radio: „Cred că poporul nostru va înțelege motivele pentru care vom acționa cu o oarecare duritate împotriva celor implicați în aceste evenimente." Acuzați de „rasism, de tribalism și de regionalism", membrii fracțiunii au fost radical lichidați. În timp ce Comitetul Central și aparatul de partid erau înnoite din rădăcini [55], iar ciocnirile însîngerau capitala, represiunea a cuprins și capitalele provinciilor: la Ngunza (Kuanza-Sud), 204 deviaționiști au fost, se pare, uciși în noaptea de 6 august[56], ceea ce ar conferi o anumită credibilitate cifrelor avansate după 1991 de supraviețuitori conform cărora MPLA a fost definitiv epurată de mai multe mii de membri cu această ocazie. Comisarii politici ai FAPLA (Forțele Armate) au fost și ei ținta vigilenței lui Sapilinia, membru al Comitetului Central care a condus personal lichidarea acestora la Luena (Moxico).[57]

Relativa popularitate a lui Nito Alvès era întreținută de denunțarea, în rîndurile publicației *Diario de Luanda* și în programele radio „Kudibanguela" și „Povo em armas", a degradării condițiilor de viață. Aceste surse lasă să se întrevadă existența unor crunte penurii de alimente (adepții lui Nito folosesc expresia „foamete") în anumite regiuni. Ele descriu o stare de epuizare a salariaților de la orașe aflați încă în activitate și caporalizați de regim: o lege din noiembrie 1975 și un decret din martie 1976 veneau să asigure disciplina în aparatul productiv, greva extrasindicală (adică împotriva partidului) fiind asimilată unei crime în virtutea devizei „să producem și să rezistăm". Apar deci (chiar dacă birocratic instrumentalizate) forme de contestare care nu se mai mulțumesc cu denunțarea ritualică a dezorganizării provocate de exodul albilor și de război. Căci economia angoleză, prosperă din anii '60, s-a prăbușit literalmente începînd cu anul 1975, iar controlul statului asupra sistemului ascunde din ce în ce mai greu dolarizarea generali-

[54] Vezi un punct de vedere troțkist informat în Claude Gabriel, *Angola, le tournant africain?*, La Brèche, Paris, 1978.

[55] Din treizeci de membri, cinci au fost împușcați (ca și Nito Alvès), trei au dispărut în împrejurări incomplet elucidate, doi au fost excluși. *Cf.* Lazitch, Rigoulot, *op. cit.*, p. 21.

[56] După revista portugheză troțkistă *Acção Communista*, citată de C. Gabriel, *op. cit.*, p. 329.

[57] *Ibid.*

zată: monopolul partizan și capacitatea de a accede la o deviză ce se negociază de cincizeci de ori cursul ei oficial își împletesc efectele în apariția unei nomenclaturi extrem de indiferente față de condițiile în care-și duce existența „poporul muncitor“. Nimeni nu este în stare, vreme de vreo zece ani, să aprecieze situația alimentară pe imense porțiuni din teritoriu. În timp ce guvernul reușește să deconecteze piața urbană — alimentată de renta petrolieră — de producătorii locali, statul neglijează zonele rurale distruse de război și exploatate de cele două tabere în funcție de necesitățile recrutărilor. Termenul „foamete“, îndepărtat cu grijă pînă atunci de mediile oficiale, apare din nou în 1985 sub forma unei atenționări a FAO. Cu ocazia marilor autocritici declanșate de perestroika sovietică, guvernul angolez va recunoaște gravitatea unei situații care a dus la constatarea, într-un raport al Unicef din 1987, că mai multe zeci de mii de copii muriseră de foame în anul precedent.

Bogat grație stăpînirii enclavei petrolifere care este Cabinda[58], dar sărac în ceea ce privește resursele administrative, militare și militante, regimul nu și-a putut consacra decît puține resurse proiectelor de colectivizare și de ruralizare. Ca atare, acestea au fost resimțite ca o amenințare de majoritatea țărănimii. Taxele fiscale, insuficiența investițiilor publice, piedicile puse comercializării și lipsa de debușee urbane au dus la o diminuare a activității rurale. Treisprezece ani după independență, statul angolez a publicat într-un raport oficial[59] avertismentul agronomului René Dumont care denunța, într-un limbaj pe care interlocutorii lui să-l înțeleagă, „schimbul inegal“ care îi spoliază pe țărani de „plusvalorile“ lor. Această situație s-a transformat repede în ostilitate față de o lume litorală dominată de cultura (marxistă în acest caz) a acelor *assimilados* creoli sau metiși, prezenți, mulți dintre ei, în conducerea superioară a MPLA. Pe această bază, accentuată de o ură față de străini — cubanezi, ruși, est-germani sau nord-coreeni[60] —, a putut UNITA a lui Jonas Savimbi beneficia — deși oamenii lui practicau fără moderație arta de a trăi pe spinarea băștinașilor — de un sprijin rural care s-a extins dincolo de regiunile Ovimbundu, baza sa etnică de plecare. În aceste condiții, ar fi mai exact să ne referim, în cazul Angolei, mai degrabă decît la un război de tip stalinist dus de MPLA împotriva țărănimii, la un „război țărănesc“, noțiune care-i plasează pe protagoniști într-o poziție simetrică mai conformă cu raportul de forțe existent în teritoriu. Conducătorii UNITA, susținuți de administrația Reagan, dar impregnați de cultura maoistă, se inspiră de altfel, cu un fel de inconștiență, din retorica opoziției oraș/mediu rural, denunțînd în numele „poporului african“

---

[58] Atașată Angolei de către Portugalia în 1956, Cabinda este despărțită de restul țării de gurile (zaireze) ale fluviului Congo. Populația (bacongo) acestei regiuni, ademenită cu ideea unei independențe bazate pe redevențele de pe urma petrolului, se află, cu începere din anul 1975, sub amenințarea armelor a 10 000 de oameni ai FAPLA și 2 000 de cubanezi.

[59] *Sintese do plano de recuperação economica a nivel global para o bieno* 1989–90, Republica Popular de Angola, 1988. În P. Beaudet, *op. cit.*, p. 64.

[60] Așa cum arată Jean-François Revel în prefața lui la textul lui B. Lazitch și P. Rigoulot (*op. cit.*), „sovieto-cubanezii sînt acolo pentru a impune Angolei sistemul comunist, în vreme ce nu se pune problema, nici nu ar fi de conceput, ca Africa de Sud să-și exporte în Angola sistemul apartheidului“.

„aristocrația creolă" a MPLA.[61] Este însă dificil să apreciem amploarea, în ajunul tulburărilor din est, sprijinului țărănesc acordat lui Savimbi. După retragerea sprijinului sud-african și cubanez survenită ca urmare a Acordurilor de la New York din 22 decembrie 1988, convertirea MPLA a produs efectele scontate. Conducerea ei a adoptat în iulie 1990 economia de piață și a acceptat pluralismul, iar acest lucru a dus la înfrîngerea UNITA cu ocazia alegerilor din 1992.

Dezvoltarea evidentă a acestei organizații în cursul primilor cincisprezece ani de independență era esențialmente simptomul unei reacții de respingere față de statul–MPLA, reacție determinată și ea de traumatismul generat de cei cincisprezece ani de destructurare a schimburilor, de recrutări cu forța și de deplasări masive de populații, mai mult decît de absența unor garanții juridice care a stat la baza represiunii în masă a opozanților. Perioada de tranziție către pluralism a fost de altfel puțin propice identificării responsabilităților în materie de violare a drepturilor omului, iar membrii poliției politice — aparținînd adesea, ca în URSS, etniilor minoritare — nu au trebuit să dea socoteală de activitățile lor trecute, din cauză că a existat o continuitate guvernamentală. Cu excepția micilor formațiuni în care se grupau cei ce scăpaseră de epurări, nici unul din cele două mari partide nu a considerat că ar fi bine să ceară să se facă lumină în legătură cu zecile de mii de victime a căror soartă nu a fost, pentru a păstra sobrietatea stilului rapoartelor alcătuite de Amnesty International, „conformă cu normele de echitate recunoscute pe plan internațional".

Mozambic

La 25 septembrie 1974, îndată ce au instituit pluripartidismul la Lisabona, militarii portughezi au încredințat destinul Mozambicului unei singure grupări politice: *Frente de Libertação do Moçambique* (FRELIMO). Înființat în iunie 1962[62], Frontul știuse, sub autoritatea doctorului (în antropologie) Eduardo Chivambo Mondlane, să-și atragă simpatia comunității internaționale, așa încît a beneficiat de sprijinul militar al Chinei, ca și al URSS. Spre deosebire de Angola, FRELIMO reușise, în ajunul „revoluției garoafelor" din Portugalia (25 aprilie 1974), să pună în dificultate trupele coloniale, compuse de altfel în majoritate din africani.[63] Avînd de partea lui majoritatea elitelor intelectuale naționaliste, Frontul ilustrează diviziunile ideologice prin care trec acestea. Totuși, în 1974, influența marxism-leninismului asupra conducerii lui nu mai poate fi disimulată. De la cel de-al

---

[61] Christine Messiant, „Angola, les voies de l'ethnisation et de la décomposition", *Lusotopie* 1–2, 1994.

[62] Pe scurt, FRELIMO este produsul fuziunii unor organizații naționaliste constituite de mozambicanii emigrați în Tanzania, în Zambia și în Malawi. Vezi Luis de Brito, „Une relecture nécessaire: la genèse du parti-État Frelimo", *Politique africaine*, nr. 29, martie 1988.

[63] Vezi, despre slăbiciunea naționalismului mozambican, Claude Cahen, „Sur quelques mythes et quelques réalités de la colonisation et de la décolonisation portugaise", comunicare la colocviul *Décolonisations comparées*, Aix-en-Provence, 30 septembrie–3 octombrie 1993.

doilea Congres al lui (1968), semnificația luptei antiimperialiste, dezvoltată de Samora Machel după logica chineză a „zonelor eliberate", părea pe zi ce trece și mai conformă cu observația lui Mondlane, formulată puțin înainte de a muri (1969): „Ajung azi la concluzia că FRELIMO este mai socialist, mai revoluționar și mai progresist ca oricînd și că ne îndreptăm tot mai mult spre socialismul marx-ist-leninist." Și, întrebîndu-se care sînt cauzele acestei evoluții, el explica: „Căci, în condițiile de viață din Mozambic, dușmanul nu ne prea lasă să alegem."

Imediat după independență, dușmanul părea că le dă răgaz noilor stăpîni. Aceș-tia din urmă, în rîndul cărora elementul urban *assimilado*, alb, metis sau indian era hegemonic, s-au lansat entuziasmați în obstetrica națională. Într-o țară rurală, descoperirea națiunii presupunea, în opinia lor, o compartimentare și o suprave-ghere de către Partidul-stat pe care putea să le asigure numai o consecventă poli-tică de „grupare în sate", capabilă, pe deasupra, și să ducă la crearea unui *homem novo*, scump poetului Sergio Vieira.[64] Inițiată deja de la începutul anilor '70 în „zonele eliberate", cu șanse diferite de succes, ea a fost generalizată la ansamblul teritoriului. Toți cei care trăiau în zonele rurale, adică 80% din populație, trebuiau să-și părăsească habitatul tradițional pentru a se grupa în sate. În entuziasmul independenței, populația a răspuns favorabil solicitărilor administrației, începînd să cultive loturi colective care au fost repede lăsate în paragină în anii următori, participînd uneori la construirea clădirilor cerute de oficialități, fără însă a fi de acord să locuiască acolo. Totuși, pe hîrtie, țara se acoperise cu o administrație ierarhizată, aflată teoretic sub controlul celulelor unui partid care, în 1977, recu-noștea deschis moștenirea bolșevică și chema la extinderea colectivizării pămîn-tului și la strîngerea relațiilor cu mișcarea comunistă internațională. Fuseseră în-cheiate diferite tratate cu Estul, iar furnizarea de arme părea că autorizează un sprijin mai susținut acordat naționaliștilor rhodesieni din *Zimbabwe African National Union* (ZANU).

În vreme ce Mozambicul se asocia cu un bloc ce risca să-l sufoce, Rhodesia albă a lui Ian Smith a hotărît să-și aducă sprijinul rezistenței care începea să apară în mediile rurale, prin represalii. Sub conducerea lui Alfonso Dhlakama, *Resis-tencia Nacional Moçambicana* (Renamo) a beneficiat îndeaproape de tutela ser-viciilor speciale rhodesiene pînă la independența statului Zimbabwe, dată înce-pînd cu care tutela logistică a fost asigurată de Africa de Sud (1980). Spre uimirea a numeroși observatori, ralierea la rezistența populațiilor de la sate s-a accentuat, în ciuda barbariei metodelor folosite de Renamo ale cărei acțiuni îi îngrozeau pînă și pe protectorii ei rhodesieni. Cei care scăpau din „lagărele de reeducare" — tot mai multe din 1975[65] și puse sub conducerea *Serviço Nacional de Segurança Popular* (SNASP, Serviciul Național de Securitate Populară) — nu erau cei mai puțin violenți. În lipsa ralierii, controlarea populațiilor devenea miza vitală pentru fiecare dintre cele două părți, iar puținele studii pe teren confirmă observațiile fă-

---

[64] Christian Geffray, *La Cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile*, Karthala, Paris, 1990, p. 27.

[65] Unul din cele mai importante grupa zece mii de membri ai sectei Martorii lui Iehova la Milange, aproape de granița cu Malawi.

cute de *Human Rights Watch*[66] despre cruzimea actelor comise de cele două tabere asupra populației civile. Mai puțin dirijată decît violența de stat a FRELIMO, cea exercitată de Renamo nu se putea reduce la practici de „mari companii", care erau lăsate în voia lor după plecarea angajaților. Sprijinul care îi este totuși acordat exprimă ura față de stat a cărei amploare stă mărturie violențelor justificate de FRELIMO într-o limbă străină în numele luptei împotriva „tribalismului", precum și atașamentului față de practici religioase calificate drept „obscurantism" și fidelității față de descendențe și teritorii aflate în subordinea unor șefi tradiționali respinse în bloc de regim după independență pentru că erau etichetate drept manifestări ale „feudalismului".[67]

Prerogativele SNASP fuseseră mult extinse chiar înainte ca amploarea amenințării pe care o reprezenta Renamo să fi fost percepută de oficialitățile de la Maputo. Securitatea Populară, creată încă din octombrie 1975, era abilitată să aresteze și să încarcereze orice persoană suspectă de a „periclita securitatea statului", noțiune care includea delincvența economică. SNASP fusese înființată pentru a deferi aceste persoane unui tribunal care se însărcina cu instrumentarea cazului. SNASP putea de asemenea să trimită persoana direct într-un „lagăr de reeducare". *Habeas corpus*, retras deținuților prin articolul 115 din Codul Penal, nu mai era decît o amintire (dacă presupunem că fusese efectiv aplicat în perioada lui Salazar...) cînd primul atac de anvergură al Rezistenței, în 1977, a țintit lagărul de reeducare de la Sacuze. Ofensivele pentru legalitate (*ofensivas pela legalidade*), conduse periodic de Samora Machel, nu au reușit să-i amputeze SNASP prerogativele. Ele vizau punerea faptelor în acord cu dreptul; aceasta era logica legii 2/79 din 28 februarie 1979 privitoare la crimele la adresa securității poporului și a statului popular, care restabilea pedeapsa cu moartea, abolită în Portugalia și în toate coloniile ei din 1867. Pedeapsa capitală nu era întotdeauna aplicată conform tuturor prevederilor legii, și aceasta mai ales atunci cînd era vorba de eliminarea disidenților FRELIMO. Lazaro Nkavandame, Joana Simaião și Uria Simango au avut de suferit această soartă; ei au fost lichidați în perioada detenției lor în 1983, totul fiind păstrat secret pînă cînd partidul va abandona marxism-leninismul.[68] Și pentru ca tabloul să fie complet, același an 1983 a fost marcat, în plan juridic, și de închiderea Facultății de Drept „Eduardo Mondlane" din Maputo; dacă ar fi să dăm crezare considerentelor formulate de guvern, era clar că această instituție nu pregătea juriștii să apere interesele poporului, ci numai pe cele ale exploatatorilor.[69] În general, intelectualitatea a basculat destul de repede într-o dezamăgire discretă, impregnată de servilism față de fertila *Associação dos escritores moçambicanos*, dedîndu-se, în particular, unor apropieri iconoclaste între KGB, CIA și

---

[66] *Conspicuous Destruction. War, Famine and the Reform Process in Mozambique*, Human Rights Watch, New York, 1992.

[67] Michel Cahen, „Check on Socialism in Mozambique. What Check? What Socialism?", *Review of African Political Economy*, nr. 57, 1993, p. 54.

[68] Al V-lea Congres al FRELIMO, iulie 1989.

[69] *Mozambique, indépendance et droits de l'homme*, Amnesty International, 1990, p. 24.

SNASP.[70] Mai rari au fost cei care, ca și poetul Jorge Viegas, și-au plătit disidența cu spitalul psihiatric, apoi cu exilul.

Radicalizarea politică de atunci era contraponderea, după o logică deja experimentată cu ocazia primilor pași ai Rusiei sovietice, unei deschideri economice. Desigur că aceasta nu avea de ce să se manifeste mai puternic față de străini. Investițiile occidentale erau totuși bine venite, așa cum i se potrivește unei țări de „orientare socialistă" căreia URSS nu i-a acordat intrarea în CAER.[71] Congresul al IV-lea (1983) și-a întors privirile spre populația rurală, stopînd o politică de colectivizare cu efecte dezastruoase. Într-una din denunțările pentru care avea o anumită predilecție, Samora Machel a spus lucrurilor pe nume: „Uităm că țara noastră e mai presus de orice o țară de țărani. Vorbim întruna de clasa muncitoare și lăsăm în plan secund majoritatea populației."[72] Fiecare incendiere a colibelor de paie de către milițiile guvernamentale la ordinul (teoretic) al unor persoane importante preocupate de avansarea organizării populației rurale în sate dădea automat noi puteri Renamo. Mai mult, distrugerea sistemelor de cultivare a pămîntului, degradarea termenilor schimbului bunuri de consum/culturi nutritive și dezorganizarea comerțului concurau la o agravare a dificultăților alimentare.

Se pare că arma înfometării nu a fost folosită sistematic nici de autorități, nici de Renamo. Cu toate acestea, controlul ajutorului alimentar a constituit un atu esențial pentru FRELIMO în gruparea populațiilor pe care aceste două tabere și le disputau. Astfel, concentrarea neproductivă de agricultori care apoi erau puși în imposibilitatea de a ajunge înapoi la pămînturile lor genera ea însăși viitoare dificultăți alimentare. În total, conform aprecierilor făcute de Human Rights Watch, insuficiența rațiilor disponibile la nivel global în perioada 1975–1985 a stat la originea unei cifre de decese superioare celei a deceselor în urma violențelor armatei.[73] Această apreciere e confirmată de Unicef care evaluează la 600 000 cifra victimelor foametei pentru deceniul luat în discuție și nu ezită să schițeze o comparație cu Etiopia. Ajutorul internațional a fost extrem de important pentru supraviețuirea populațiilor expuse. În ianuarie 1987, ambasadorul Statelor Unite la Maputo a trimis un raport Departamentului de stat în care cifra mozambicanilor amenințați de foamete se ridica la trei milioane și jumătate[74], ceea ce a determinat Washingtonul și organizațiile implicate în acest tip de probleme să trimită imediat un ajutor. Totuși zonele cele mai izolate și expuse vicisitudinilor climei au fost victimele unor perioade de foamete aducătoare de moarte a căror am-

---

[70] Michel Laban, „Écrivains et pouvoir politique au Mozambique après l'indépendance", *Lusotopie*, 1995.

[71] Vezi Michel Cahen, *Mozambique, la révolution implosée*, L'Harmattan, Paris, 1987, pp. 152–154.

[72] Cuvîntarea președintelui Samora Machel la sesiunea din decembrie 1985 a Adunării Populare. În M. Cahen, *Mozambique, la révolution implosée*, *op. cit.*, p. 163.

[73] *Conspicuous Destruction*, *op. cit.*, p. 4. Unicef evaluează la 600 000 cifra victimelor foametei pentru deceniul luat în discuție și estimează că este o cifră comparabilă cu cea înregistrată, din păcate, în Etiopia, e adevărat, numai pentru perioada 1984–1985.

[74] Jean-François Revel, „Au Mozambique aussi, le marxisme-léninisme engendre la famine", *Est et Ouest*, nr. 40, martie 1987.

ploare este greu de apreciat, cum ar fi regiunea Memba unde, conform informațiilor deținute de organizațiile umanitare, opt mii de persoane au murit de foame în primăvara anului 1989.[75] Cît despre zonele irigate grație solidarității străine, acolo piața schimburilor și-a reintrat repede în drepturi. Este oricum unul din învățămintele unui raport al Comunității Europene[76] din 1991, de unde reiese că numai 25% din ajutoarele alimentare au fost vîndute la prețul convenit, 75% rămînînd în mîinile aparatului politico-administrativ care, după sustragerile de rigoare, negocia ceea ce rămînea pe piața paralelă. *Homem novo* pe care se străduiau să-l creeze Samora Machel și oamenii lui era „produsul profund patologic al acestui compromis, care este resimțit de subiectul individual ca o dezonoare, o minciună, o nebunie schizofrenică. Vrea să trăiască, dar pentru asta trebuie să devină duplicitar, să ducă atît o viață ascunsă și adevărată, cît și o viață publică și mincinoasă, s-o dorească pe a doua pentru a o proteja pe prima, să mintă neîncetat pentru a păstra undeva un colțișor de adevăr".[77]

Prăbușirea bruscă a partidelor-state din Est a dus, într-o mișcare foarte naturală, la o mai mare atenție față de slăbiciunea lor și la un accent mai important pe rezistența societăților civile. Chiar dacă în cursul celor cincisprezece ani luați în discuție caracterizarea publică a comunismului african ca „legitimare politică modernă"[78] ar fi putut avea consecințe dureroase pentru un universitar autohton, această percepție are totuși o încărcătură explicativă. Faptul că experiența africană a fost foarte scurtă, împreună cu percepția dominantă a unei Africi tautologic destinate violenței prin însăși africanitatea ei, ar putea duce la estomparea — în ciuda precauțiilor noastre de la începutul capitolului — contururilor subiectului tratat. Pentru a rezista acestei tentații, nu este, desigur, inutil să răsturnăm perspectiva. Dacă e adevărat că specificitatea violenței observate în statele de obediență marxist-leninistă este mai greu de desprins într-un continent marcat de partidul unic, masacrele unor civili și foametea nu se datorează oare, așa cum scria A. Mbembe, faptului că, deși regiunile africane „au fost colonizate și conduse spre independență de puterile occidentale, regimurile de tip sovietic au fost, în definitiv, acelea care le-au servit drept model", iar eforturile de democratizare nu au „modificat natura profund leninistă a statelor africane"?

[75] C. Geffray, *La Cause des armes*, *op. cit.*, p. 209.

[76] H. Gebaver, „The Subsiddized Food Distribution System in Mozambique and its Socio-Economic Impact", Technical Assistance, EC Food Security Department, Maputo, 1991. În *Conspicuous Destruction*, *op. cit.*, p. 120.

[77] Alain Besançon, „La normalité du communisme selon Zinoviev", *Pouvoirs*, nr. 21, 1982.

[78] Jean Leca, în C. Cahen, *Mozambique, la révolution implosée*, *op. cit.*, p. 161.

3
Comunismul în Afghanistan
de Sylvain Boulouque

Afghanistanul[1] se întinde pe o suprafață puțin mai mare decît cea a Franței, adică 640 000 km², fiind învecinat cu patru state: Uniunea Sovietică la nord, Iranul la vest, Pakistanul la est și la sud, și, pe o porțiune marginală de cîteva zeci de kilometri, la est, China. Teritoriul țării este ocupat într-o proporție mai mare de-o treime de munți înalți, dintre care unii depășesc 7 000 m. În 1979, populația afghană număra cincisprezece milioane de suflete repartizate în diferite etnii. Etnia dominantă este reprezentată de pashtuni — șase milioane de persoane, locuind în special în sudul țării, majoritar sunită și vorbind propria limbă, pashtu. Tadjicii sînt persofoni suniți, vorbind limba dari, și numără patru milioane de persoane instalate mai ales în estul țării. Uzbecii, suniți și ei, populație turcofonă situată în nordul țării, reprezintă un milion și jumătate de persoane. Estimată tot la cifra de un milion și jumătate, populația hazara are o dominantă șiită și locuiește în centrul țării. Celelalte etnii, printre care turcmenii, kirghizii, belucienii, nuristanii, etniile aymaq și kohistānī, sînt repartizate pe întreg teritoriul și reprezintă în total 10% din populația afghană.

Cel mai important element de coeziune este islamul. Afghanistanul este compus 99% din musulmani, dintre care 80% sînt suniți, iar 20% șiiți. Există și minorități sikh și hindusă, precum și o comunitate mică de evrei. Viața de zi cu zi a Afghanistanului a fost ritmată de un islam moderat, atît în orașe, cît și la țară. Acesta nu a distrus structurile tradiționale ale sistemului tribal în care șefii de trib conduceau mici comunități. În mare majoritate rural, Afghanistanul avea, în 1979, numai un singur mare oraș, cu mai mult de cinci sute de mii de locuitori — Kabul —, situat în sudul țării, și orașe de mai mică importanță cum ar fi Herat,

---

[1] Despre istoria Afghanistanului, vezi: Michael Barry, *La Résistance afghane, du Grand Moghol à l'invasion soviétique*, Flammarion, col. „Champs", Paris, 1989 (o primă versiune a acestei cărți a apărut în 1984 cu titlul *Le Royaume de l'insolence*, Flammarion, Paris). Olivier Roy, *L'Afghanistan, Islam et modernité politique*, Le Seuil, col. „Esprit", Paris, 1985. Assem Akram, *Histoire de la guerre d'Afghanistan*, Balland, col. „Le Nadir", Paris, 1996. Pierre și Michèle Centlivres (ed.), *Afghanistan, la colonisation impossible*, Le Cerf, Paris, 1984. Jacques Lévesque, *L'URSS en Afghanistan*, Complexe, col. „La Mémoire du siècle", Bruxelles, 1990. Éric Bachelier, *L'Afghanistan en guerre, la fin du grand jeu soviétique*, Presses universitaires de Lyon, Lyon, 1992. André Brigot și Olivier Roy (ed.), *La Guerre d'Afghanistan, Intervention soviétique et résistance*, „Notes et études documentaires", nr. 4785, La Documentation française, Paris, 1985. Poate fi de asemenea consultată revista *Les Nouvelles d'Afghanistan*, care, din 1980, publică informații regulate, de o calitate excelentă, asupra evoluției țării.

în vest, Kandahār, în sud, Mazār-i-Sharif și Kundūz; nici unul din acestea nu avea mai mult de două sute de mii de locuitori. Un alt capital comun al afghanilor este o îndelungată tradiție de rezistență față de tentativele de cucerire. Ei s-au opus încercărilor mongolilor și apoi ale rușilor de a-i invada. De pe la mijlocul secolului al XIX-lea pînă în 1919, Afghanistanul a fost pus sub tutelă engleză. În timp ce Anglia și Rusia, devenită Uniunea Sovietică, se înfruntau prin intermediul popoarelor din Asia Centrală, monarhia afghană a căutat mereu să-și afirme relativa independență, deoarece a fost adesea miza rivalității dintre diferite puteri. Preluarea efectivă a puterii de către suveranul Zahir, în 1963, a accelerat ritmul modernizării culturale, economice și politice. Începînd cu anul 1959, femeile nu mai sînt obligate să poarte văl și au acces la școlarizare; universitățile sînt mixte. Suveranul a ales democratizarea regimului, așa că Afghanistanul a intrat pe calea sistemului parlamentar: în 1965 au fost recunoscute partidele politice și au avut loc alegeri libere. Echilibrul țării a fost însă modificat, iar cadrul tradițional, aflat în plină schimbare, profund afectat în urma loviturii de stat comuniste din 27 aprilie 1978 și a intervenției sovietice.

Afghanistanul și URSS din 1917 pînă în 1973

Legăturile dintre Uniunea Sovietică și Afghanistan au o lungă tradiție. În aprilie 1919, suveranul Amanullah stabilește relații diplomatice cu noul regim de la Moscova, ceea ce-i permite acestuia din urmă să deschidă cinci consulate. Pe 28 februarie 1921 au fost semnate un tratat de pace și un acord de cooperare, sovieticii participînd la construirea unei linii telegrafice. Ei îi dădeau anual suveranului o subvenție de 500 000 de dolari. Aceste înțelegeri arătau că sovieticii voiau să contrabalanseze influența engleză asupra țării[2], dar și că se gîndeau la posibilitatea de extindere a revoluției în țările aflate sub dominație colonială sau semicolonială. Astfel, cu ocazia Congresului Popoarelor din Orient, care a avut loc la Baku, în perioada 1–8 septembrie 1920, cadrele de răspundere din Internaționala Comunistă au considerat că anticolonialismul și antiimperialismul ar putea atrage de partea lor popoarele aflate „sub dominație" și s-au lansat în declarații în care termenul „lupta de clasă" a fost înlocuit cu cel de *Jihad* („războiul sfînt"). Trei afghani au luat parte, se pare, la acest congres: Agazade, reprezentîndu-i pe comuniștii afghani, Azim, pe cei care nu aparțineau nici unui partid, și Kara Tadjiev, care avea să devină reprezentantul acestora din urmă la Congres.[3] De asemenea, hotărîrile Congresului al IV-lea al Internaționalei Comuniste, care a început la 7 noiembrie 1922, stipulau că „puterile imperialiste" trebuiau subminate prin crearea și organizarea unor „fronturi unice antiimperialiste".

---

[2] Vezi, în legătură cu această problemă, Louis Fisher, *Les Soviets dans les affaires mondiales*, Gallimard, Paris, 1933, 766 p., mai ales capitolele 13 și 29, relative la rivalitatea anglo-rusă în Asia Centrală, apoi ruso-afghană.

[3] Nicolas Tandler, „«Désinformation» à propos de l'Afghanistan", *Est et Ouest*, nr. 616, 1–15 iunie 1978, pp. 19–20.

În același timp, trupele sovietice, sub comanda generalului Mihail Vasilievici Frunze (1888–1925), unul din capii Armatei Roșii, care participase și la represiunea mișcării anarhiste ucrainene conduse de Nestor Mahno, au anexat, în septembrie 1920, Hanatul (provincia Buhara), care făcuse o vreme parte din Afghanistan, și își intensificau operațiunile împotriva țăranilor, *basmaci* — numiți „bandiți", care refuzaseră dintotdeauna dominația rusă apoi bolșevică asupra regiunii —, folosind metode asemănătoare celor utilizate împotriva țăranilor răsculați în Rusia. În 1924, această regiune a fost definitiv anexată Uniunii Sovietice, dar luptele au continuat, iar un milion de basmaci s-au refugiat în Afghanistan. De abia în 1933 Armata Roșie a reușit să-i zdrobească definitiv pe basmaci. Începea deja să se facă simțită influența comuniștilor în sînul liderilor din Afghanistan; mulți ofițeri afghani plecau la studii în URSS. Paralel, „diplomați sovietici" duceau activități clandestine: au fost expulzați un atașat militar și mai mulți ingineri pentru un astfel de tip de activitate.[4] Prezența agenților GPU în Afghanistan este atestată și prin persoana lui Ghiorghi Agabekov, membru al Ceka din 1920, care făcea parte din serviciul *Inostrannîi Otdel* (departamentul pentru relații internaționale); el a devenit rezident ilegal mai întîi la Kabul, apoi la Istanbul, unde a continuat să se ocupe de Afghanistan pînă în 1930 cînd a survenit ruptura lui de GPU.[5]

În 1929, suveranul Amanullah pornește o politică de reformă agrară. În paralel duce o campanie antireligioasă. Legile sînt imitate după modelul reformator al turcului Kemal Atatürk, ceea ce duce la o revoltă a țăranilor condusă de Bacha-i-Saquao, „Fiul Sacagiului", care răstoarnă regimul.[6] La început această revoltă a fost percepută de Internaționala Comunistă ca o mișcare anticapitalistă. Apoi URSS a ajutat trupele vechiului regim conduse de ambasadorul afghan la Moscova, Gulam-Nabi-Han, să revină în Afghanistan. Trupele sovietice (cele mai bune unități din Tașkent ajutate de aviația rusă) au intrat în Afghanistan îmbrăcate în uniforme afghane. Au fost omorîți cinci mii de afghani care reprezentau forțele guvernamentale; toți țăranii întîlniți de Armata Roșie în înaintarea ei au fost executați imediat.[7] Suveranul Amanullah și Gulam-Nabi-Han au fugit în străinătate, iar ajutorul sovietic a încetat. Conducerea armatei afghane a fost atunci preluată de Nadir Șah, întors repede din exilul în Franța, pe care notabilii și șefii de trib l-au proclamat rege; „Fiul sacagiului", care reușise să fugă, a fost prins și executat. Nadir Șah a căutat să obțină o înțelegere cu englezii și cu sovieticii. Era recunoscut și ascultat de Moscova, dar pentru asta a trebuit să nu mai acorde sprijin răsculaților basmuci. Conducătorul acestora, Ebrahim Beg, a fost împins de

---

[4] *Ibid.*, p. 20.

[5] Georges Agabekov, *Guépéou, notes d'un tchékiste*, Strelan, Berlin, 248 p. Traducere și prezentare de Marc Lazarévitch în „L'intervention soviétique en Afghanistan de 1929", *Les Cahiers d'histoire sociale*, nr. 1, 1993, pp. 149–162.

[6] Ludwig Adamec, „Le Fils du porteur d'eau", *Les Nouvelles d'Afghanistan*, nr. 48, iulie 1990, pp. 16–17.

[7] Marc Lazarévitch, *art. cit.*, p. 158. Despre revoltă, vezi de asemenea Olivier Roy, *L'Afghanistan, op. cit.*, pp. 88–89.

armata afghană pe teritoriul sovietic, unde a fost arestat și executat.[8] A fost semnat, la 24 iunie 1931, un nou tratat de neagresiune. Nadir Șah a murit asasinat de un student, așa încît fiul lui, Zahir Șah, a devenit rege în 1933.

După 1945, țara a cunoscut mai multe valuri de „modernizare", ale căror urmări au fost vizibile mai ales în capitală; ele presupuneau stabilirea unor planuri cincinale și pe șapte ani. Au fost semnate noi acorduri de colaborare și prietenie cu Uniunea Sovietică, printre care cel din 1955 ce stipula neamestecul în afacerile interne, deși în Afghanistan erau trimiși numeroși consilieri sovietici pentru a contribui la modernizarea armatei.

Din 1953 și pînă în 1963 s-a aflat la conducere prințul Mohammad Daud, văr al regelui și prim-ministru. El a participat la crearea mișcării țărilor nealiniate. Cu timpul, influența sovietică a devenit preponderentă, sovieticii infiltrîndu-se în armată și în sectoarele-cheie ale vieții țării. Acordurile economice au fost orientate aproape exclusiv în favoarea URSS, deși prințul a încercat regulat apropieri de Statele Unite. În 1963, Daud a fost concediat de monarh, Zahir Șah, care avea să-și exercite de acum încolo realmente puterea. În cursul deceniului 1963–1973, Zahir a încercat să transforme regimul într-o monarhie constituțională. Au intrat în legalitate partidele politice și au avut loc în ianuarie 1965 primele alegeri libere. Un al doilea scrutin a fost organizat în 1969. Cu ocazia celor două scrutinuri, rezultatele au relevat avantajul notabililor locali și al grupărilor favorabile conducerii. Afghanistanul se occidentaliza și se moderniza, chiar dacă nu era încă o adevărată democrație: „Regimul regal era departe de a fi perfect: fățarnic, privilegiat, adesea corupt, subliniază Michael Barry. Dar nu era nici noaptea barbariei descrisă de comuniștii afghani. Mai mult, regalitatea abolise, din 1905, tortura și chiar pedepsele corporale prevăzute de Șaria deveniseră un lucru uitat: regimul comunist reprezintă, pe acest plan, o întoarcere la sălbăticie."[9]

Comuniștii afghani

Partidul Comunist Afghan, care fusese clandestin, a ieșit la lumina zilei sub numele de Partidul Democratic al Poporului Afghan (PDPA). Alegerile i-au ajutat pe Babrak Karmal și pe soția lui, Anathiha Ratebzad, să fie aleși. Alți doi comuniști, unul din ei fiind Habibullah Amin, au avut succes la alegerile din 1969. Un congres al PDPA, ținut la începutul anului 1965, l-a desemnat, cu sprijinul sovieticilor, pe Nur-Mohammad Taraki secretar general. Totuși, dincolo de o unitate de fațadă, existau rivalități și disensiuni, atît de ordin politic, cît și tribal sau personal. Babrak Karmal era un *kabuli*, aristocrat aparținînd familiei regale; el era fiul generalului Mohammad Hussein Han, iar Karmal nu era decît un pseudonim, „Prietenul oamenilor muncii". După spusele unui transfug din KGB, Karmal ar fi intrat de mai mulți ani în KGB. Celălalt fondator al partidului, Nur-Moham-

[8] Michael Barry, *op. cit.*, p. 241.

[9] *Ibid.*, p. 253

mad Taraki, era fiul unui țăran înstărit, născut într-un sat din provincia Ghazni. Era un pashtun care ajunsese în sferele înalte ale conducerii grație faptului că vorbea engleza. Și Hafizullah Amin era pashtun, născut în mahalaua Kabulului într-o familie de mici funcționari.[10]

PDPA era format din două fracțiuni, fiecare cu ziarul ei; ele erau *Khalq* (Poporul) și *Partcham* (Stindardul sau Drapelul). Din *Khalq* făceau parte pashtunii din sud-estul țării, iar *Partcham* grupa clasele bogate persofone și voia să aplice în practică teoria frontului unit. Amîndouă erau fățiș tradiționaliste și urmau îndeaproape politica sovietică; *Partcham* părea puțin mai sensibilă la dorințele Moscovei. Divergența dintre cele două partide a durat din 1966 pînă în 1976, căci fiecare revendica titlul de comunist afghan acționînd în numele PDPA. *Khalq* și *Partcham* au fost reunificate în 1976. Partidul nu va avea niciodată mai mult de 4 000 pînă la 6 000 de membri.[11] Alături de aceste două mișcări grupate în PDPA, existau și variante prochineze ale comunismului. Scînteia eternă (*Șolà–yè–Jawid*) își recruta militanții îndeosebi din rîndul șiiților și studenților, ceea ce a dus la divizarea ei în mai multe tendințe. Ansamblul grupurilor maoiste avea să intre în rezistență. Între 1965 și 1973, comuniștii afghani au dus o campanie de denigrare sistematică a guvernului și a monarhiei. Ei au organizat tot mai multe manifestații, au întrerupt tot mai des ședințele Parlamentului. În același timp, militanții PDPA încercau să recruteze adepți, mai ales printre conducători.

Lovitura de stat a lui Mohammad Daud

Înlăturat de la putere în 1963 de regele Zahir, Daud a pus la cale și a reușit, în 1973, o lovitură de stat, ajutat fiind de ofițeri comuniști. Interpretările date acestor evenimente sînt divergente: unii înclină să creadă că a fost vorba de o acțiune teleghidată de Moscova[12], iar alții consideră că Daud s-a folosit de comuniști. Oricum ar sta lucrurile, în guvernul lui Daud au fost șapte miniștri comuniști aparținînd fracțiunii *Partcham*. Libertățile constituționale au fost suspendate. O primă fază a represiunii a fost declanșată din inițiativa comuniștilor. „Liderul naționalist Hashim Maiwandwal (fost prim-ministru, în perioada 1965–1967, de orientare liberală) este arestat sub învinuirea că ar fi organizat un complot, împreună cu vreo alte patruzeci de persoane, dintre care patru sînt executate. Maiwandwal «se sinucide» (versiunea oficială) în închisoare. Opinia generală este că ar fi vorba de un asasinat care face parte dintr-o mașinație pusă la cale pentru ca Daud să nu mai aibă nici o soluție alternativă credibilă și pentru a elimina anumite personalități

[10] Biografiile principalilor conducători ai PDPA sînt dezvoltate *ibid.*, pp. 294–297.

[11] Étienne Gille, „L'accession au pouvoir des communistes prosoviétiques", *în* Pierre și Michèle Centlivres, *Afghanistan, op. cit.*, p. 184, și Jacques Lévesque, *L'URSS en Afghanistan, op. cit.*, p. 35.

[12] Olivier Roy, „De l'instauration de la République à l'invasion soviétique", *La Guerre d'Afghanistan. Intervention soviétique et résistance, op. cit.*, pp. 29–30.

necomuniste."[13] Tortura și teroarea au devenit metode curente, iar în 1974 a fost inaugurată sinistra închisoare de la Pul-i-Khumri.

Totuși, în 1975, Daud i-a înlăturat pe comuniști și a încheiat noi acorduri comerciale cu țările din lagărul socialist, dar și cu Iranul și India. Relațiile cu URSS s-au deteriorat și, cu ocazia unei vizite oficiale în Uniunea Sovietică, Daud s-a certat cu Leonid Brejnev, după care a încercat să afirme independența economică a țării sale. Zilele îi erau numărate; el a fost înlăturat de la putere la 27 aprilie 1978. Michael Barry descrie foarte bine situația din Afghanistan în ajunul loviturii de stat: „Afghanistanul de dinainte de 1978 era un stat laic, care nu tolera deloc opozițiile integriste musulmane, neutru din punct de vedere oficial, servil față de Uniunea Sovietică căreia nu îndrăznea să-i conteste frontierele ori dominația asupra altor musulmani. [...] Nu are sens să afirmăm că URSS forțase nota pentru a bloca accentuarea integrismului musulman; eliminîndu-l pe Daud, ea mai degrabă a sprijinit o mișcare de contestație islamică pe care pînă atunci avusese tendința s-o subestimeze; lovitura de stat comunistă a fost cel mult declanșată mai repede pentru a împiedica Afghanistanul, în ultima clipă, să scape de tutela URSS."[14]

Lovitura de stat din aprilie 1978 sau „revoluția lui Saur"

Incidentul care a declanșat lovitura de stat comunistă a fost asasinarea, în condiții care au rămas misterioase, a lui Mir-Akbar Khaybar, unul din fondatorii PDPA. O primă versiune, avansată de *Partcham*, după ce a preluat puterea, este eliminarea lui de către oamenii fracțiunii *Khalq* conduși de Habibullah Amin. Cea de-a doua versiune este că asasinatul a fost pus la cale de Mohammad Najibullah, viitorul șef al Serviciilor Secrete afghane, cu complicitatea Serviciilor Secrete sovietice.[15] Consecințele acestui asasinat au fost întețirea manifestațiilor comuniste și înlăturarea lui Daud. Se pare că, de fapt, lovitura de stat a fost pusă la cale din timp. Amin, șeful fracțiunii *Khalq*, care avea mulți membri în rîndul militarilor, proiectase o lovitură de stat pentru aprilie 1980.[16] Căci implantarea comunismului în Afghanistan avea o particularitate: a reluat metodele inaugurate în Spania și aplicate apoi în cazul „democrațiilor populare": infiltrare în sferele conducătoare, în armată și administrație la cel mai înalt nivel, și, în cele din urmă, luarea puterii cu forța după lovitura de stat din aprilie 1978, numită „revoluția din aprilie" sau „revoluția lui Saur" (a taurului). Faptul că Daud îi îndepărtase pe comuniști, precum și asasinarea lui Mir-Akbar Khaybar au accelerat preparativele. Au avut loc tot mai multe manifestații comuniste. Daud a pus să fie arestați principalii lideri comuniști sau i-a obligat la domiciliu forțat. Amin, care era suprave-

---

13 *Ibid.*, p. 30.

14 Michael Barry, *op. cit.*, p. 252.

15 *Ibid.*, p. 301, și Assem Akram, *op. cit.*, pp. 93–95; acesta din urmă folosește mărturiile fratelui lui Mohammad Najibullah.

16 *Ibid.*, p. 300.

gheat tot timpul, a beneficiat, se pare, de complicitatea poliţiştilor care-i păzeau reşedinţa, membri ai PDPA, şi a putut astfel organiza de acolo lovitura de stat.[17]

Pe 27 aprilie 1978 palatul prezidenţial a fost luat cu asalt de tancuri şi avioane. Daud, familia sa şi gărzile preşedintelui au refuzat să se predea. A doua zi au fost eliminaţi el şi şaptesprezece membri ai familiei sale. Începînd cu data de 29 aprilie a fost declanşată o primă epurare printre militarii necomunişti, căreia i-au căzut victime 3 000 de persoane. Aproape 10 000 de persoane au căzut victime represiunii pornite împotriva partizanilor vechiului regim. Între 14 000 şi 20 000 de persoane au fost închise pentru motive politice.[18]

Noul guvern, condus de Nur-Mohammad Taraki, a fost proclamat la 30 aprilie. Taraki, membru în *Khalq*, a fost numit preşedinte al Republicii Populare Democratice Afghanistan, Babrak Karmal, membru în *Partcham*, vicepreşedinte şi viceprim-ministru, iar Habibullah Amin, membru în *Khalq*, al doilea vicepreşedinte şi ministru al Afacerilor Externe. Uniunea Sovietică a fost primul stat care a recunoscut noul guvern[19]; a fost semnat un acord de cooperare şi de ajutor reciproc. Taraki a pornit reforme care, conform observatorilor şi martorilor acestor evenimente, au sfărîmat cadrul tradiţional al societăţii afghane. Au fost suprimate datoriile rurale şi ipotecarea pămînturilor, şcoala a devenit obligatorie pentru toţi, a început o vastă propagandă antireligioasă. Taraki a fost proclamat „conducătorul şi părintele revoluţiei din aprilie". Totuşi, reformele au dus la nemulţumirea generală; au izbucnit, în iulie 1978, la Asmar, în sud-estul Afghanistanului, primele revolte. Violenţa politică devine omniprezentă. La 14 februarie 1979, ambasadorul american, Adolph Dubs, a fost răpit de grupul maoist Setem-i-Milli, care cerea eliberarea unuia dintre liderii lui, Barrudim Bahes; între timp, acesta fusese executat de KHAD — serviciile de securitate afghane, îndrumate de sovietici. Membrii KHAD au intervenit şi au omorît atît ambasadorul american, cît şi pe cei care-l răpiseră. [20] „Vor spune unii că această operaţiune e dirijată în secret pentru a compromite situaţia diplomatică a regimului khala."[21] Nu mai trăieşte nici un martor al acestei luări de ostatic.

La puţin timp după aceea guvernul comunist a decretat o campanie antireligioasă. *Coranul* era ars în pieţele publice. Au fost arestaţi şi masacraţi capi religioşi (imami). Astfel, în clanul mojaddedi, grup religios foarte influent al unei etnii şiite, toţi bărbaţii, adică 130 de persoane ale uneia şi aceleiaşi familii, au fost masacraţi în noaptea de şase spre şapte ianuarie 1979.[22] A fost interzisă practica

---

[17] *Ibid.*, p. 302.

[18] Amnesty International, *Rapport annuel*, 1979, acoperind anul civil 1978, p. 101.

[19] Michael Barry, *op. cit.*, p. 304.

[20] Rémi Kauffer şi Roger Faligot, *Les Maîtres espions. Histoire mondiale du renseignement*, vol. 2, *De la guerre froide à nos jours*, Robert Laffont, Paris, 1994, p. 391. Vezi, de asemenea, Patrice Franceschi, *Ils ont choisi la liberté*, *op. cit.*, pp. 41–42, şi Étienne Gille, *Afghanistan*, *op. cit.*, pp. 199–200.

[21] Étienne Gille, *op. cit.*, p. 199.

[22] Assem Akram, *op. cit.*, p. 516, şi Marie Broxup şi Chantal Lemercier-Quelquejay, „Les expériences soviétiques de guerres musulmanes", în André Brigot şi Olivier Roy, *La Guerre d'Afghanistan*, *op. cit.*, p. 41.

religioasă pentru toate confesiunile, inclusiv pentru neînsemnata comunitate evreiască formată din 5 000 de membri care locuiau mai ales la Kabul și la Herat; aceștia s-au refugiat în Israel.

Rebeliunea a început să ia proporții, multiformă, fără o structură anume. Ea a cuprins mai întîi orașele, apoi zonele rurale. „Fiecare trib, fiecare etnie, cu propriile lor tradiții, se vor constitui în rețele de rezistență. Rezistența e formată dintr-o mulțime de grupuri aflate în contact permanent cu populația al căror liant primordial este islamul."[23] În fața acestei reacții generalizate de nemulțumire față de faptul că au preluat puterea, comuniștii afghani, ajutați de consilierii sovietici, au practicat teroarea. Michael Barry ne reamintește: „În martie 1979, satul Kerala a fost teatrul unor evenimente care constituie un fel de Oradour-sur-Glane al Afghanistanului: 1 700 de adulți și copii, toată populația de sex masculin a satului, au fost aduși în piața din centrul localității și mitraliați de la mică distanță; morții și răniții au fost îngropați unii peste alții în trei gropi comune, cu un buldozer. Cîtva timp după aceea, îngrozite, femeile văd cum bulgării de pămînt se mișcă, pentru că cei care fuseseră îngropați de vii încearcă să scape. Apoi totul încremenește. Mamele și văduvele au plecat toate în Pakistan. În colibele lor de refugiate, ele povestesc, printre suspine, despre cele întîmplate, patetice «contrarevoluționare-feudale-vîndute-intereselor-chinezilor-și-americanilor»."[24]

Comuniștii afghani au cerut atunci un ajutor discret — dar tot mai substanțial — sovieticilor. În martie 1979, din Uniunea Sovietică au decolat Mig-uri care au bombardat orașul Herat, care fusese cucerit de cei care se opuneau puterii comuniste. Victimele bombardamentului și ale represiunii ce a urmat se situează, după anumite surse, între 5 000 și 25 000 de morți la o populație de 200 000 de locuitori, căci armata s-a ocupat după aceea de lichidarea oricărui revoltat din oraș. Nu există deci informații sigure despre amploarea represaliilor.[25] Rebeliunea cuprinde toată țara, iar comuniștii sînt din nou constrînși să ceară ajutor sovieticilor, care li-l oferă și de data aceasta: „Materiale speciale în valoare de 53 de milioane de ruble, adică 140 de tancuri, 90 de blindate (dintre care 50 trimise imediat), 48 000 de arme de foc, aproape 1 000 de lansatoare de grenade, 680 de bombe aeriene [...]. Cu titlu de ajutor de primă necesitate, sovieticii furnizează 100 de rezervoare de lichid incendiar, 150 de cutii cu bombe, dar sînt nevoiți să se scuze că nu pot onora cererea afghanilor privind bombele cu gaz toxic și piloții pentru echipajele de pe elicoptere."[26] În acest timp la Kabul domnea teroarea.

---

23 Éric Bachelier, *op. cit.*, p. 50.

24 Michael Barry, *op. cit.*, p. 314. Vezi de asemenea, despre văduvele din Kerala, *Les Nouvelles d'Afghanistan*, nr. 35–36, decembrie 1987, p. 33. Michael Barry arată pe de altă parte că operațiunea a fost controlată de cinci ofițeri sovietici.

25 Jacques Lévesque, *op. cit.*, p. 48. Étienne Gille, *Afghanistan, op. cit.*, p. 200. Vezi de asemenea Amnesty International, *Violation des droits de l'homme et des libertés fondamentales en République démocratique d'Afghanistan*, 11 aprilie 1979, 30 p. Dosarul alcătuit de Amnesty pleacă numai de la documente oficiale. Organizația de apărare a drepturilor omului menționa și existența unor copii deținuți.

26 Vladimir Boukovski, *Jugement à Moscou, un dissident dans les archives du Kremlin*, Robert Laffont, Paris, 1995, pp. 378–379. Autorul citează în integralitatea lui procesul-verbal

Închisoarea de la Pul-i-Khumri, la est de capitală, a devenit un lagăr de concentrare.[27] Directorul ei, Sayyed Abdullah, le-a explicat deținuților: „Sînteți aici pentru a fi reduși la starea de gunoaie." Tortura era la ordinea zilei: „Pedeapsa supremă a închisorii era îngroparea de viu în hazna."[28] Deținuții erau executați în tranșe de mai multe sute în fiecare noapte, „cadavrele și răniții care agonizau erau îngropați cu un buldozer"[29]. A fost din nou folosită metoda aplicată de Stalin popoarelor pedepsite. Astfel, la 15 august 1979, au fost arestate 300 de persoane din etnia hazarāhi, suspectate că i-au ajutat pe cei din Rezistență. „Dintre aceste persoane, o sută cincizeci au fost îngropate de vii cu buldozerele; celelalte au fost stropite cu benzină și li s-a dat foc."[30] În septembrie 1979, autoritățile închisorii recunoșteau că 12 000 de deținuți fuseseră lichidați. Directorul de la Pul-i-Khumri se lăuda cui voia să-l asculte: „Nu vom mai lăsa în viață decît un milion de afghani, e de ajuns pentru edificarea socialismului!"[31]

În vreme ce Afghanistanul se transforma într-o imensă închisoare, în sînul PDPA aveau loc tot mai multe disensiuni între fracțiunile *Khalq* și *Partcham*. Cea dintîi a avut cîștig de cauză. Reprezentanții celei de-a doua au fost trimiși ca ambasadori în țările din Est; liderul lor, Babrak Karmal, care fusese agent KGB[32], a fost detașat în Cehoslovacia, la cererea expres formulată de Uniunea Sovietică. La 10 septembrie 1979, Amin devine prim-ministru și secretar general al PDPA. Îi elimină pe toți cei pe care-i bănuia a-i fi ostili, aranjînd asasinarea lui Taraki; în versiunea oficială, acesta ar fi murit în urma unei boli grele, pe cînd se întorcea dintr-o călătorie în URSS. Diferiți observatori au remarcat prezența a 5 000 de consilieri sovietici în Afghanistan și în special pe cea a general-colonelului Ivan Grigorievici Pavlovski, șeful statului major al forțelor terestre sovietice.[33]

La puțin mai mult de un an de la lovitura de stat comunistă, bilanțul era cutremurător. Shah Bazgar explică: „Chiar Babrak Karmal a recunoscut că epurările ordonate de predecesorii lui, Taraki și Amin, au făcut cel puțin 15 000 de victime. În realitate, cifra acestora se ridica la cel puțin 40 000. Printre ele, din păcate, doi dintre verii mei din partea mamei au dispărut la închisoarea Pul-i-Khumri. Unul dintre ei, Selab Safay, era un cunoscut om de litere, ale cărui poezii erau citite la radio și la televiziune. De el mă legau sentimente profunde. Celălalt văr de-al meu, fratele primului, era învățător. Toată elita țării a fost distrusă. Puținii supraviețuitori povesteau despre atrocitățile regimului comunist. Se deschideau ușile celulelor: cu listele în mînă, soldații silabiseau numele deținuților. Aceștia se ridi-

al discuției dintre Aleksei Kosîghin și Nur-Mohammad Taraki, care cerea ajutorul sovieticilor, la început reticenți.

[27] Expresia este prelucrată din Michael Barry, *op. cit.*, pp. 306–307.

[28] *Ibid.*, p. 306.

[29] *Ibid.*, p. 307.

[30] *Ibid.*, p. 307.

[31] *Ibid.*

[32] Christopher Andrew și Oleg Gordievsky, *Le KGB dans le monde*, Fayard, Pa[illegible] 990, p. 569.

[33] Roger Faligot și Rémi Kau[illegible] *cit.*, p. 390.

cau. Cîteva clipe mai tîrziu se auzeau înfundat rafalele mitralierelor."[34] Aceste cifre nu se raportează decît la situația de la Kabul și din principalele orașe ale țării. În mediul rural, unde comuniștii instauraseră ordinea prin teroare, avînd drept obiectiv anihilarea oricărei forme de rezistență, execuțiile și bombardamentele au dus la moartea a aproape 100 000 de persoane. Cifra refugiaților afghani, care fugeau de masacrele în masă, a fost estimată la peste 500 000 de persoane.[35]

Intervenția sovietică

Afghanistanul era cuprins de războiul civil. În ciuda represiunii declanșate, comuniștii nu reușeau să instaureze puterea pe care o reprezentau și au cerut din nou ajutor sovieticilor. Pe 27 decembrie 1979 a început operațiunea „Furtuna 333"; trupele sovietice au intrat în Afghanistan. Conform termenilor acordului de cooperare și de prietenie, ele au fost chemate pentru a veni în ajutor „fraților" de la Kabul. „Un grup de atac al comandourilor KGB, condus de colonelul Boiarinov, [...] ia cu asalt palatul și-l ucide pe Amin, precum și pe toți martorii care ar fi putut relata evenimentele."[36] Se pare că Amin încerca să scape de sub tutela sovietică, îi contactase pe americani — cu ocazia studiilor sale în Statele Unite, în anii '50 — și stabilise tot mai multe legături cu țări care nu erau direct sub influență sovietică. De fapt, hotărîrea sovieticilor fusese luată din 12 decembrie 1979. Amin a fost înlocuit de Babrak. El ar fi trebuit să se retragă și să accepte o viață de pensionar fără probleme. În fața refuzului său, a fost proclamat un nou guvern, în timpul unei emisiuni de radio difuzate de undeva din sudul Uniunii Sovietice, înainte chiar ca Amin să fi fost asasinat.[37]

Există numeroase ipoteze asupra intervenției sovietice. Unii văd în ea continuarea expansiunii ruse în scopul de a ajunge la mările calde. Pentru alții, ea reprezenta dorința de stabilizare a regiunii în fața expansiunii unui islam radical. Dacă nu cumva a fost expresia expansiunii imperialiste sovietice, ca și a caracterului mesianic al regimului marxist care voia să supună popoarele comunismu-

---

[34] Shah Bazgar, *Afghanistan, la résistance au coeur*, Denoël, Paris, 1987, pp. 65–66. Shah Bazgar a murit la 23 noiembrie 1989 într-o ambuscadă, fiind atacat pe cînd făcea un reportaj despre sistemele de irigații. Drept unică armă nu avea asupra lui decît aparatul de filmat. *Cf.* Gilles Rossignol și Étienne Gille, „Un témoin: Shah Bazgar", *Les Nouvelles d'Afghanistan*, nr. 45, decembrie 1989, p. 6.

[35] Olivier Roy, *Afghanistan, op. cit.*, p. 126, și Étienne Gille, *ibid.*, p. 199.

[36] Christopher Andrew și Oleg Gordievsky, *op. cit.*, pp. 570–571. Autorii arată că Boiarinov a fost ucis de oamenii lui, căci fusese luat drept un afghan. Vladimir Bukovski ajunge la aceeași concluzie.

[37] Arhivele Politbiuroului citate de Assem Akram, *op. cit.*, pp. 149–150; Vladimir Bouki, *op. cit.*, pp. 383–384.

lui. La toate acestea se adăuga voința de a apăra un stat aflat în mîna comuniștilor și amenințat, chipurile, de „agenții imperialismului"[38].

Trupele sovietice au sosit în Afghanistan la 27 decembrie 1979. La începutul anului 1980, contingentul sovietic număra deja aproape 100 000 de oameni. Războiul din Afghanistan s-a desfășurat în patru faze. Trupele sovietice au ocupat țara între 1979 și 1982. Faza cea mai dură a acestui război total s-a întins între anii 1982 și 1986, iar retragerea a avut loc între 1986 și 1989. 200 000 de soldați sovietici au staționat în Afghanistan în permanență. Ultima fază, între 1989 și 1992, s-a caracterizat prin menținerea lui Mohammad Najibullah în fruntea țării; el trebuia să facă figură de Gorbaciov afghan, propunînd o reconciliere națională; a fost o perioadă în care, după plecarea trupelor, la 15 februarie, Uniunea Sovietică a investit, cu titlu de ajutor, 2,5 miliarde de ruble în tehnologia militară, în 1989, și 1,4 miliarde, în 1990. Guvernul Najibullah nu a căzut decît în 1992, cînd a dispărut Uniunea Sovietică.[39]

Așa încît s-au combinat două tehnici: pe de o parte, tactica războiului total, dus de sovietici, care practicau metoda arderii pămînturilor, pe de alta, metodele de teroare în masă și eliminarea sistematică a opozanților, sau a celor bănuiți că se opun regimului, în închisorile speciale ale AGSA (Organizația pentru Protecția Intereselor Afghanistanului), devenită KHAD (Serviciile de Informații ale Statului) în 1980, apoi WĀD (Ministerul Securității de Stat) în 1986, și care depindea direct de KGB atît în ceea ce privește finanțarea, cît și instructorii. Această metodă de conducere prin intermediul terorii în masă a fost aplicată pînă în 1989, data retragerii trupelor sovietice din Afghanistan. De fapt a durat pînă în 1992, data căderii guvernului lui Mohammad Najibullah.

În timpul acestor paisprezece ani de război, sovieticii și comuniștii afghani nu au mai avut controlul decît asupra a 20% din teritoriu. Ei s-au mulțumit să mențină marile axe, orașele principale, zonele bogate în cereale, în gaz și în petrol a căror producție era, evident, destinată Uniunii Sovietice. „Exploatarea resurselor și punerea în valoare a Afghanistanului fac parte dintr-o economie de exploatare colonială tipică: colonia furnizează materiile prime și trebuie să absoarbă produsele industriale ale metropolei, ajutînd astfel la bunul mers al industriei acesteia. [...] După bine cunoscuta tehnică rusă, ocupantul obligă țara ocupată să suporte cheltuielile cuceririi și ocupației. Armatele, tancurile, bombardamentele asupra satelor sînt facturate și plătite cu gazul ei, cu bumbacul ei, apoi cu electricitatea și cuprul ei."[40] În timpul acestor paisprezece ani, sovieticii, ajutați de armata afgha-

[38] Assem Akram, *op. cit.*, pp. 150–154, dezvoltă diferitele posibilități de expansiune comunistă.

[39] Vladimir Boukovski, *op. cit.*, pp. 489–490. Christophe de Ponfilly și Frédéric Laffont arată, în *Poussières de guerre* (Robert Laffont, Paris, 1990, p. 91): „Rușii au folosit armamentul cel mai modern: avioane [unele de tip SU–29] lansează bombe zburînd la altitudini de peste zece mii de metri."

[40] *Les Nouvelles d'Afghanistan*, nr. 7, noiembrie 1981, p. 9. În același număr, această revistă consacră un amplu dosar „Intereselor economice sovietice în Afghanistan" și devastării bogățiilor naturale ale Afghanistanului de către sovietici.

nă, au dus un război total. Dar armata afghană, care număra 80 000 de oameni în 1978, suferea de o hemoragie din cauza multor dezertări. Ea nu avea mai mult de 30 000 de oameni doi ani mai tîrziu. În 1982, au fost chemați la oaste cei aflați în rezervă. În martie 1983, a fost decretată mobilizarea generală pentru toți bărbații în vîrstă de mai mult de optsprezece ani.

În afara unităților de trupe speciale, soldații trimiși în Afghanistan erau în principal cetățeni ai republicilor periferice, ucraineni, letoni, lituanieni, estonieni. Ei au înlocuit contingentele de musulmani sovietici, puterea temîndu-se de contagiunea unui islam radical. Cel puțin 600 000 de încorporați au fost trimiși în Afghanistan. Se pare că cifra soldaților sovietici căzuți în lupte a fost mai mare de 30 000.[41] Corpurile lor nu au fost redate familiilor lor, nici nu au fost aduse înapoi în URSS. În sicriele bătute în cuie, sigilate, cadavrele erau înlocuite cu nisip sau corpurile altor soldați.[42] Demoralizați de un război îngrozitor, soldații deveneau alcoolici, se drogau (hașiș, opiu și heroină). Unele rețele de trafic au fost organizate de KGB. Beneficiile producerii drogurilor în Afghanistan le înlocuiau pe cele din Triunghiul de aur. Soldații, pentru a fi repatriați, au ajuns să se mutileze de bunăvoie. Mulți încorporați au fost lăsați, la întoarcere, în voia sorții; alții au fost trimiși, pentru tulburări psihice, în spitale psihiatrice[43], alții au luat calea delincvenței. În sfîrșit, unii dintre ei au dezvoltat o retorică naționalistă, care a dat naștere mișcării ultranaționaliste și antisemite *Pamiat*, ce se bucura de complicitatea binevoitoare a KGB.[44]

Rezistența afghană s-a organizat pentru a face față invaziei sovietice. Se estima că cifra celor din Rezistență se ridica la 60 000–200 000 de persoane. Ele au beneficiat de sprijinul populației. Rezistența afghană era compusă din șapte partide sunite, a căror arierbază se afla în Pakistan, și de opt partide șiite instalate în Iran.[45] Toate grupările care au luat naștere din Rezistență susțin că aparțin islamului radical sau moderat — cum e cea a comandantului Massud. Rezistența a beneficiat de sprijinul Congresului american, care i-a furnizat arme, inclusiv, începînd cu anii '80, rachete sol–aer Stinger, ceea ce le-a permis să contracareze atacurile aeriene ale sovieticilor, unul din elementele fundamentale ale războiului dus de invadator. Strategia folosită de sovietici era cea a terorii. Orice persoană, orice sat bănuit de a fi ajutat mai mult sau mai puțin Rezistența era imediat victima represaliilor. Represiunea lovea pretutindeni și tot timpul.

---

41 Assem Akram, *op. cit.*, p. 346, și Éric Bachelier, *L'Afghanistan, op. cit.*, capitolul 6, pp. 75–86.

42 S. Jemis, „Un bonjour d'Afghanistan", *L'Alternative*, nr. 19, noiembrie–decembrie 1982, p. 43. Vezi, asupra acestei probleme, relatarea Svetlanei Aleksievitch, *Les Cercueils de zinc*, Bourgois, Paris, 1991.

43 Christophe de Ponfilly și Frédéric Laffont, *op. cit.*, p. 175.

44 Vezi, în legătură cu această problemă, Vladimir Boukovski, *op. cit.*, pp. 262 și 456, precum și Françoise Thom, „Le KGB et les Juifs", *Pardès*, nr. 19–20, Le Cerf, Paris, 1994, pp. 7–24.

45 Éric Bachelier, *op. cit.*, p. 52. Pentru un studiu în detaliu al grupurilor de rezistență, vezi, de asemenea, Olivier Roy, *Islam, op. cit.*, și Assem Akram, *op. cit.*, capitolul 8.

Atrocitățile sînt comune tuturor războaielor. Violența care a luat naștere din brutalizarea maselor și din totalizarea războiului[46] dus de sovietici a afectat profund Afghanistanul. Cei care luptau în Rezistența afghană au recurs și ei la masacre. Deși nu sînt amintite aici, actele de violență ale celor din Rezistență rămîn inacceptabile și nu pot fi scuzate. Spre deosebire de alte conflicte, cum ar fi cel din Vietnam, cu care a fost comparat războiul din Afghanistan, trebuie să subliniem că acesta din urmă nu a fost mediatizat: au ajuns să fie văzute foarte puține imagini ale conflictului. A fost vorba de o insurecție generalizată, ca răspuns la o lovitură de stat comunistă dublată de o invazie. Trebuie de asemenea să remarcăm că puterile care i-au susținut pe luptătorii din Rezistență nu au prea ținut seama de atitudinea unora dintre ei față de respectarea drepturilor omului, favorizîndu-i uneori chiar pe cei mai obscurantiști. Nu e mai puțin adevărat că responsabilitatea evenimentelor care au avut loc în Afghanistan le revine direct comuniștilor și aliaților lor sovietici. Guvernarea prin teroare în masă și instituirea unui sistem coercitiv rămîn o constantă a istoriei comuniste.

Amploarea represiunii

Problema refugiaților

Cifra refugiaților a crescut neîncetat. La sfîrșitul anului 1980 era estimată la mai mult de un milion. Se știe că 80% din intelectuali părăsiseră deja țara pînă la data de 4 iulie 1982. La începutul anului 1983 se înregistrau aproape trei milioane de refugiați la o populație totală de cincisprezece milioane de locuitori. În 1984, cifra refugiaților depășea patru milioane, adică mai mult de un sfert din populația totală[47], pentru a ajunge la cinci milioane la începutul anilor '90. Refugiaților care părăsiseră Afghanistanul li se adăugau „refugiații din interior" care-și părăseau satele pentru a scăpa de război și de represiune, cifra lor ajungînd pînă la aproape două milioane. După Amnesty International, refugiații care au părăsit Afghanistanul constituie „grupul cel mai important din lume"[48]. Mai mult de două treimi dintre aceștia se instalaseră în Pakistan, o treime locuia în Iran, iar o infimă minoritate reușise să se stabilească în Europa Occidentală și în Statele Unite. Iată ce constată un observator: „În toamna lui 1985, în cursul unei misiuni clandestine

---

[46] Despre noțiunea de brutalizare și de totalizare a maselor, vezi Annette Becker și Stéphane Audoin-Rouzeau, „Violence et consentement; la culture de guerre du Premier conflit mondial", în Jean-Pierre Rioux și Jean-François Sirinelli, *Pour une histoire culturelle*, Le Seuil, col. „l'Univers Historique", Paris, 1997, pp. 251–271, și François Furet, *Le Passé d'une illusion*, Robert Laffont, Paris, 1995, capitolele 2 și 3 [trad. rom. de Emanoil Marcu și Vlad Russo, *Trecutul unei iluzii*, Humanitas, București, 1996 — *n. t.*].

[47] Olivier Roy, „Les limites de la pacification soviétique en Afghanistan", *L'Alternative*, nr. 31, ianuarie–februarie 1985, p. 14.

[48] Amnesty International, *Rapport annuel*, 1989, relativ la anul 1988, p. 172. Vezi de asemenea „Les Réfugiés afghans", *Les Nouvelles d'Afghanistan*, nr. 35–36, decembrie 1987.

călare în patru provincii din estul și centrul Afghanistanului efectuată de Federația Internațională pentru Drepturile Omului, medicul suedez Johann Lagerfelt și cu mine [Michael Barry] am reușit să recenzăm douăzeci și trei de sate și am constatat un procent de depopulare de 56,3%."[49] Pe ansamblul teritoriului, aproape jumătate din populația afghană fusese obligată să se exileze, acest lucru fiind consecința directă a terorii folosite pe scară largă de Armata Roșie și de ajutoarele ei din rîndul populației autohtone.

Distrugerea satelor și crimele de război

Încă de la începutul intervenției, atacurile sovietice s-au concentrat în principal în patru direcții: de-a lungul frontierei, în valea Panjshir, și în regiunile Kandahār, în sudul țării, și Herat, la est, două zone care au fost ocupate în februarie 1982. Războiul total dus de sovietici a fost repede condamnat de Tribunalul Permanent al Popoarelor, moștenitor al fostelor „Tribunale Russell", care „se inspirau direct din Tribunalul de la Nürnberg și reprezentau o filiație juridică a acestuia"[50]. Tribunalul Permanent al Popoarelor a efectuat o anchetă asupra acestui asasinat colectiv. Ea a fost încredințată lui Michael Barry, specialist în problema afghană, juristului Ricardo Frailé și fotografului Michel Baret. Ancheta a confirmat că, la 13 septembrie 1982, la Padkhwab-i-Shana (la sud de Kabul, în provincia Logar), sovieticii au ars de vii 105 săteni care se ascunseseră într-un canal subteran de irigații. Pentru a-i omorî pe afghani, ei au folosit petrol, pentrită și dinitrotoluen — lichid care ia extrem de repede foc — pe care le scoteau cu niște țevi din camioanele lor. Sesiunea Tribunalului Popoarelor, care a avut loc la Sorbona pe 20 decembrie 1982, a condamnat oficial această crimă. Reprezentantul guvernului afghan la Paris a denunțat Tribunalul ca jucărie a imperialiștilor și a negat crima, argumentînd că, deoarece „tavanul acestor *kārēz* [canalele tunelurilor] nu are decît cîțiva centrimetri înălțime, [este] imposibil ca niște ființe umane să intre în aceste tuneluri"[51].

Un asasinat similar avusese loc în satul Khasham Kala, în provincia Logar. Aproximativ o sută de civili care nu opuneau nici o rezistență și-au găsit moartea în același fel.[52] Atunci cînd armata sovietică intra într-un sat, acolo se instala teroarea: „Convoiul se oprește zărind un sat. După o pregătire a artileriei, armata

---

[49] Michael Barry, *op. cit.*, p. 18.

[50] Marina Isenburg, „Les origines du Tribunal permanent des peuples", *Bulletin d'information et de liaison du Bureau international d'Afghanistan, La Lettre du BIA*, număr special, „Afghanistan, Tribunal des peuples. Stockholm: 1981–Paris: 1982, compte-rendu des travaux", p. 3.

[51] Citat de Michael Barry, *op. cit.*, p. 80. Despre masacrul din satul Padkhwab-i-Shana, vezi *La Lettre du BIA*, *op. cit.*, și Michael Barry, *op. cit.*, capitolul 1: „Enquête sur un crime de guerre en Afghanistan", pp. 68–80.

[52] Amnesty International, *Rapport annuel*, 1983, relativ la anul 1982, p. 227, și Bernard Dupaigne, „L'armée soviétique en Afghanistan", *L'Alternative*, nr. 31, ianuarie–februarie 1985, pp. 8–9.

blochează toate ieşirile din sat; apoi soldaţii trupei coboară din blindate pentru a căuta «duşmanii». Adesea, şi aici deţinem o groază de relatări, aceste percheziţii ale satelor sînt însoţite de acte de barbarie gratuită, femeile şi bătrînii fiind omorîţi dacă schiţează vreun gest de teamă. Soldaţii, sovietici ca şi afghani, fură aparate de radio sau covoare şi smulg bijuteriile femeilor."[53] Crimele de război şi actele de barbarie se produc cu o îngrozitoare regularitate: „Nişte soldaţi sovietici au turnat kerosen pe mîna unui băiat şi i-au dat foc în prezenţa părinţilor lui pentru că aceştia nu voiau să le dea anumite informaţii. Pentru a fi forţaţi să vorbească, nişte săteni au fost obligaţi să stea cu picioarele goale în zăpadă, la o temperatură de minus cîteva grade." Un soldat a explicat: „Nu luam prizonieri de război. Pe nimeni. În general, prizonierii erau omorîţi pe loc [...]. Cu ocazia expediţiilor de pedepsire, femeile şi copiii nu erau omorîţi cu gloanţe. Erau închişi într-o încăpere şi aruncam acolo grenade."[54]

Obiectivul sovieticilor era de a semăna spaima, de a îngrozi populaţia şi de a o face să renunţe la a ajuta Rezistenţa. Operaţiunile de represiune urmăreau acelaşi lucru. Au fost aruncate femei goale din elicopter şi, pentru a răzbuna moartea unui soldat sovietic, au fost distruse mai multe sate. Astfel, observatorii remarcă: „În urma unui atac efectuat de un convoi în apropierea satului Muchkizai, în regiunea Kandahār, pe 13 octombrie 1983, populaţia satelor Kolchabād, Muchkizai şi Timur Qalatcha a fost masacrată ca măsură de represiune. Cifra totală a victimelor este de 126: 40 la Timur Qalatcha, adică toată populaţia acestui cătun; 51 la Kolchabād şi 35 la Muchkizai. Este vorba în majoritate de femei şi copii; 50 de femei în vîrstă de douăzeci pînă la treizeci şi doi de ani şi 26 de copii; toţi bărbaţii plecaseră din sate chiar de la sosirea convoaielor pentru a scăpa de înrolare."[55] De asemenea, satele erau sistematic bombardate pentru a împiedica Rezistenţa să lanseze contraofensive. Astfel, la 17 aprilie 1985, sovieticii au distrus satele pentru a submina arierbazele Rezistenţei în regiunea Laghman; au fost ucise aproape o mie de persoane. Pe 28 mai 1985, sovieticii au plecat din zona Laghman-Kunar şi au „măturat" satele.[56]

Au fost sistematic violate convenţiile internaţionale. Napalmul şi fosforul au fost folosite în mod intens cu ocazia bombardamentelor zonelor rurale afghane de către aviaţia sovietică.[57] Au fost de asemenea folosite în mod regulat împotriva populaţiei gaze toxice de diferite tipuri. Mai multe relatări vorbesc despre bombardamente cu gaze iritante, asfixiante şi lacrimogene. Pe 1 decembrie 1982 se semnala folosirea gazelor neurotoxice împotriva Rezistenţei afghane, dar nu este

---

[53] *Ibid.*, pp. 8–9.

[54] *Ibid.*

[55] Citat de Olivier Roy, „Les limites de la pacification soviétique en Afghanistan", *L'Alternative*, nr. 31, *art. cit.*, p. 13. Amnesty International, în raportul anual din 1984, relativ la anul 1983, denunţă, la pagina 240, asasinarea a 23 de civili în satul Raudza (provincia Ghazni). În fiecare din raporturile sale anuale, Amnesty International semnala distrugeri similare de sate.

[56] Assem Akram, *op. cit.*, p. 523. Amnesty International, *Rapport annuel*, 1986, p. 222.

[57] *La Lettre du BIA*, număr special, „Afghanistan", *op. cit.*, p. 15.

cunoscută cifra victimelor.[58] În 1982, Departamentul de stat american arăta că se folosea micotoxina — o armă biologică. Revista *Les Nouvelles d'Afghanistan* semnala, în decembrie 1986: „Se pare că sovieticii au folosit o armă chimică în Kandahār ; conform publicației *Le Point* din 6 octombrie 1986, utilizarea produselor chimice ucigașe a fost semnalată și la Paghman."[59] În paralel, armata sovietică arunca substanțe toxice în izvoarele cu apă potabilă, provocînd astfel moartea oamenilor și a animalelor.[60] Comandamentul sovietic ordona bombardarea satelor unde se refugiaseră dezertori pentru a-i descuraja pe afghani să le ofere ospitalitate.[61] Același comandament i-a trimis pe soldații afghani la dezamorsarea minelor sau în lupta la avanposturi. La sfîrșitul anului 1988, pentru a „curăța" axele principale și pentru a-și pregăti astfel retragerea, Armata Roșie a folosit rachetele Scud și Uragan. În 1989, trupele sovietice au revenit pe drumul parcurs cu zece ani înainte, controlînd axele rutiere pentru a evita atacurile soldaților din Rezistență. Înainte de retragere, soldații sovietici inauguraseră o nouă strategie: asasinarea refugiaților. Amnesty International arată că „grupuri de bărbați, femei și copii care-și părăseau satele sînt supuși de forțele sovietice și afghane unor bombardamente puternice ca represiune față de atacurile de gherilă. Printre cazurile citate: un grup de vreo sută de familii din satul Sherkhudo, din provincia Faryab, în extremitatea nord-estică a țării, a fost atacat de două ori în timp ce parcurgeau cei peste cinci sute de kilometri către granița cu Pakistanul. În primul atac, în octombrie 1987, forțele guvernamentale au încercuit, se pare, și ucis nouăsprezece persoane, dintre care șapte copii mai mici de șase ani. Cincisprezece zile mai tîrziu, elicopterele au deschis focul asupra grupului, omorînd cinci bărbați"[62]. De mai multe ori satele de refugiați din Pakistan, bănuite că servesc de arierbază Rezistenței, au fost bombardate, cum s-a întîmplat cu tabăra Matasangar, în Pakistan, pe 27 februarie 1987.[63]

Observatorii au putut constata folosirea la scară largă a minelor antipersonal. Au fost puse douăzeci de milioane de mine mai ales în jurul zonelor de securitate. Ele erau utilizate pentru protecția trupelor sovietice și a exploatărilor industriale care furnizau produse Uniunii Sovietice. De asemenea, erau lansate și din elicoptere, în zonele agricole, pentru ca pămîntul să nu mai poată fi cultivat. [64] Se

---

[58] Pierre Gentelle, „Chronologie 1747–1984", *Problèmes politiques et sociaux*, nr. 499, 15 decembrie 1984, La Documentation française, Paris, p. 14.

[59] *Les Nouvelles d'Afghanistan*, nr. 31, decembrie 1986, p. 23.

[60] Assem Akram, *op. cit.*, p. 523. Ghenadi Bociarov relatează o practică similară. Animalele au fost sistematic ucise (*La Roulette russe*, Denoël, Paris, 1990, p. 30).

[61] Vladimir Boukovski, *op. cit.*, p. 532.

[62] *La Chronique d'Amnesty International*, „Afghanistan, assassinats de réfugiés", nr. 19 *bis*, iunie 1988, p. 10. Amnesty a revenit asupra acestei observații într-un comunicat de presă din data de 4 mai 1988 (Archives d'Amnesty International, dosarul „Afghanistan", anul 1988).

[63] *Les Nouvelles d'Afghanistan*, nr. 35–36, decembrie 1987, p. 17.

[64] Assem Akram, *op. cit.*, pp. 178–179, și Anne Guérin, „Une sanglante lassitude", *La Chronique d'Amnesty International*, nr. 2, decembrie 1986, p. 9. Anne Guérin nu dă cifre referitor la numărul minelor.

pare că există cel puţin 700 000 de mutilaţi în urma exploziei unor mine antipersonal, care continuă şi azi să mai facă victime. Pentru a teroriza populaţia civilă sovieticii îşi luaseră drept ţinte copiii, oferindu-le „cadouri": jucării-capcană, aruncate cel mai adesea din avion.[65] După ce descrie distrugerile sistematice ale satelor, Shah Bazgar trage următoarea concluzie: „Sovieticii se înverşunau împotriva fiecărei locuinţe, furînd, violînd femeile. Această barbarie este mai mult decît instinctivă, este mult mai îngrozitoare pentru că e programată; ştiu că dedîndu-se la asemenea acte distrug temelia societăţii noastre."[66]

Strategia pămîntului ars şi a războiului total era însoţită şi de distrugerea sistematică a patrimoniului cultural al Afghanistanului. Kabul, care era un oraş cosmopolit unde „spiritul kabuli, foarte puternic, [era] constituit din voioşie, uneori chiar puţin licenţioasă, [afişa] o naturaleţe şi o libertate a moravurilor [departe] de austeritatea zonelor rurale"[67]. Această particularitate culturală dispăruse din cauza războiului şi a ocupaţiei sovietice. Oraşul Herat a devenit un oraş martir în urma bombardamentelor repetate ale sovieticilor ca represalii faţă de insurecţia generalizată care a luat amploare în vestul ţării începînd din martie 1979. Monumentele acestui oraş, cum ar fi Marea Moschee datînd din secolul al XII-lea, oraşul vechi, construit în secolul al XVI-lea, au fost parţial distruse, iar reconstruirea lor a fost împiedicată de ocupantul sovietic.[68]

Războiului dus împotriva populaţiei civile i s-a adăugat teroarea politică exercitată încontinuu asupra zonelor controlate de comuniştii afghani, sprijiniţi de sovietici. Afghanistanul sovietizat fusese transformat într-un uriaş lagăr de concentrare. Închisoarea şi tortura erau sistematic folosite împotriva celor ce se opuneau regimului.

Teroarea politică

De ordinea în ţară se ocupa KHAD, poliţia secretă afghană, echivalent al KGB-ului. Acest serviciu controla locurile de detenţie şi practica tortura şi asasinatul la scară largă. Deşi de KHAD se ocupa oficial Mohammad Najibullah, „o dată cu declanşarea ocupaţiei sovietice, conducerea sistemului de tortură şi a interogatoriilor în localurile KHAD-ului a fost preluată de Vatanshah, un tadjic sovietic în vîrstă de vreo patruzeci de ani"[69]. Închisoarea de la Pul-i-Khumri, situată la doisprezece kilometri est de Kabul, fusese golită după armistiţiul decretat o dată cu venirea la putere a lui Babrak Karmal. În luna februarie 1980, Karmal a decretat legea marţială, iar închisorile s-au umplut din nou. „Această închisoare

---

[65] *Ibid.*

[66] Shah Bazgar, *op. cit.*, pp. 101–102.

[67] Olivier Roy, „Kabul, la sinistrée", în Éric Sarner (ed.), *Villes en guerre*, Autrement, Paris, 1986, p. 74.

[68] *Les Nouvelles d'Afghanistan* au consacrat un d[illegible]r sorţii acestui oraş: „Hérat ou l'art meurtri", nr. 41–42, martie 1989, p. 40.

[69] Michael Barry, *op. cit.*, p. 308.

este formată din opt aripi dispuse ca razele unei roți circulare centrale. […] Blocul nr. 1 este rezervat arestaților care au fost deja interogați, dar nu încă judecați. Blocul nr. 2 grupează deținuții cei mai importanți, mai ales foști funcționari comuniști ai facțiunilor care au pierdut puterea. […] Blocul nr. 4 grupează deținuți importanți […], iar blocul nr. 3 este cel mai de temut căci, fiind situat în mijlocul celorlalte, la el nu ajunge deloc lumina soarelui; și în celulele lui sînt închiși deținuții cei mai recalcitranți. Celulele acestui bloc nr. 3 sînt atît de mici încît înăuntru nu poți nici să te ridici în picioare, nici să te întinzi. Celulele sînt suprapopulate. […] În primăvara anului 1982, spațiul închisorii a fost mărit săpîndu-se celule subterane. Probabil că la aceste celule se referă deținuții atunci cînd vorbesc îngroziți despre «tuneluri». […] La Pul-i-Khumri există în realitate 12 000 pînă la 15 000 de deținuți. La această cifră trebuie adunați cel puțin 5 000 de deținuți politici închiși în celelalte închisori din Kabul și în cele opt principale centre de detenție."[70]

Un raport despre problema drepturilor omului în Afghanistan[71], publicat la începutul anului 1986 de Națiunile Unite, copleșea KHAD cu acuzații, calificîndu-l drept „mașină de tortură". Raportul arată că acesta controlează șapte centre de detenție din Kabul: „1) Biroul nr. 5 al KHAD, cunoscut sub numele Khad-i-Panj. 2) Cartierul general al KHAD în districtul Shasharak. 3) Clădirea Ministerului de Interne. 4) Biroul central de interogatorii cunoscut sub numele de Sedarat. 5) Birourile ramurii militare a KHAD, cunoscute sub numele de Khad-i-Nezami, precum și două case particulare situate în apropierea clădirii Sedarat. 6) Casa Ahmad Shah Khan. 7) Casa Wasir Akbar Khan, birourile KHAD în districtul Howzai Bankat."[72]

KHAD rechiziționase de asemenea „două sute de case" particulare în jurul capitalei, precum și, în marile orașe, închisorile și posturile militare.[73] „În ceea ce privește natura torturilor, continuă documentul, raportorului special i-au fost semnalate o serie de tehnici de tortură care, se pare, erau frecvent aplicate. În relatarea sa, un fost ofițer de securitate a enumerat opt tipuri de tortură: tortura prin electroșoc aplicat în special pe organele genitale bărbaților și pe sîni femeilor; smulgerea unghiilor cu introducerea de șocuri electrice; interzicerea de a face nevoile naturale, astfel încît, după un anumit timp, deținuții erau puși în situația de a și le face în prezența altor deținuți […]; introducerea unor bucăți de lemn în anusul bărbaților, în special în cazul deținuților foarte în vîrstă și respectați; smulgerea bărbii anumitor deținuți, mai ales bărbați în vîrstă sau personalități religioase; apăsarea gîtului deținuților pentru ca aceștia să fie obligați să descleșteze

[70] Bernard Dupaigne, „Les droits de l'homme en Afghanistan", *Les Nouvelles d'Afghanistan*, nr. 24–25, octombrie 1985, pp. 8–9.

[71] Raport al lui Félix Ermacora, raportor special al ONU, ca aplicare a rezoluției 1984/55 a Comisiei pentru Drepturile Omului, *La Question de la violation des droits de l'homme en Afghanistan*, 1985, 40 p.

[72] Amnesty International, comunicat de presă din 2 noiembrie 1983, arhivele Amnesty ernational, dosarul „Afghanistan", 1983.

[73] *Id.*, *Rapport annuel 1987*, relativ la anul 1986, p. 160.

fălcile, după care torționarii le urinau în gură; folosirea cîinilor polițiști împotriva deținuților; spînzurarea de picioare vreme îndelungată; violarea femeilor, cărora li se legau mîinile și picioarele și li se introduceau în vagin tot felul de obiecte."[74] Acestor torturi fizice trebuie să le adăugăm tot felul de torturi psihice: simularea uciderii, violarea unei persoane cunoscute în fața deținutului, amăgirea cu eliberarea.[75] Consilierii sovietici participau la interogatorii și îi ajutau pe călăi.[76] Christopher Andrew și Oleg Gordievsky amintesc că „KGB-ul a retrăit pe pămîntul afghan unele dintre ororile trecutului lui stalinist"[77]. KHAD dispunea de 70 000 de afghani, dintre care 30 000 de civili controlați de 1 500 de ofițeri KGB.[78]

În ciuda terorii politice care se abătuse asupra Kabulului după lovitura de stat comunistă, au devenit tot mai numeroase grupurile de rezistență, tot mai multe bombe au fost aruncate asupra localurilor responsabililor comuniști. Au luat amploare manifestațiile. Astfel, studenții au intrat în grevă în săptămîna lui 27 aprilie 1980 pentru a sărbători, în felul lor, aniversarea loviturii de stat. În timpul manifestației, „șaizeci de studenți printre care șase fete au fost, se spune, uciși"[79]. Greva a durat o lună. Ea a dus la arestarea a numeroși studenți, dintre care unii au fost supuși torturii. „Cei mai norocoși au fost excluși, provizoriu sau definitiv, din instituțiile lor de învățămînt."[80] Necomuniștii au fost afectați și de o serie de interdicții de ordin profesional. Represiunea împotriva elevilor și profesorilor a fost și mai dură. „Pentru a-i impresiona pe liceeni, călăii i-au trimis în «încăperile ororii» unde sînt chinuiți membrii Rezistenței; Farīda Ahmadī a văzut membre tăiate împrăștiate în «încăperea» KHAD-ului. [...] Aceste victime alese din lumea studenților sînt uneori eliberate pentru a semăna spaima printre colegii lor, care se pot considera avertizați prin faptele relatate."[81]

În toamna lui 1983, Amnesty International a publicat un document și a lansat un apel pentru obținerea eliberării anumitor deținuți. Profesorul Hassan Kakar, șef al departamentului de istorie, specialist în istoria afghană, care predase la Boston și la Harvard, a fost arestat pentru că îi ajutase pe membrii fracțiunii *Partcham* (deși nu era membru al PDPA) și pentru că adăpostise mai multe persoane. Procesul lui a avut loc cu ușile închise, fără avocat. A fost acuzat de delicte contrarevoluționare și condamnat la opt ani de închisoare. Doi dintre colegii lui, profesori și ei, au fost condamnați la zece și, respectiv, la opt ani de detenție. Singurul specialist afghan în fizica atomică, Mohammad Yunis Akbari, a fost sus-

---

[74] Raportul lui Félix Ermacora, citat de Shah Bazgar, *op. cit.*, p. 132.

[75] Amnesty International, *Afghanistan: la torture des prisonniers politiques*, *op. cit.*, pp. 19–26, și Cristina L'Homme, „Les Soviétiques interrogent, les Afghans torturent", *La Chronique d'Amnesty International*, nr. 2, decembrie 1986, pp. 6–8.

[76] Relatare a lui Tajwar Kakar, citată de Doris Lessing, *Le Vent emporte nos paroles...*, Albin Michel, Paris, 1987, pp. 193–204.

[77] Christopher Andrew și Oleg Gordievsky, *op. cit.*, p. 572.

[78] Rémi Kauffer și Roger Faligot, *op. cit.*, p. 392.

[79] Amnesty International, *Rapport annuel 1981*, relativ la anul 1980, p. 225, și *Les Nouvelles d'Afghanistan*, „Les manifestations étudiantes d'avril 1980", nr. 48, iulie 1990, pp. 18–20.

[80] Assem Akram, *op. cit.*, p. 169.

[81] Michael Barry, *op. cit.*, p. 308.

pendat din funcții în 1983, arestat și închis fără să fi fost inculpat — fusese deja deținut de două ori în 1981 și în 1983[82] — și apoi condamnat la moarte în 1984. A fost executat în 1990.[83] Intelectualii care participau la grupuri de reflecție în ideea de a găsi mijloace de a se ajunge la pace au fost închiși. Orice persoană bănuită că ar putea deveni o „amenințare" pentru regim era sistematic eliminată.

Informația era strict controlată. Străinii neacreditați de regim erau *personae non gratae*; medici și ziariști au fost supuși aceluiași tratament. Îndată ce erau arestați, erau duși de sovietici la închisoarea centrală și supuși unui interogatoriu. Nu erau torturați fizic, căci existau asociații umanitare care știau că se află în Afghanistan și cereau imediat eliberarea lor. Erau însă obligați să recunoască, în cursul unor procese trucate, cu capete de acuzare fictive, că desfășurau activități de spionaj în serviciul puterilor externe și că participau la lupte de partea Rezistenței, deși susțineau că prezența lor avea scopuri pur umanitare.[84]

Deși străinii erau martori care deranjau, nu erau nici torturați, nici uciși.[85] Dimpotrivă, orice afghan suspect era imediat arestat, torturat și apoi, în majoritatea cazurilor, asasinat. Astfel, militanții Partidului Social-Democrat Pashtun (Afghan Mellat), înființat în 1966, au fost arestați la 18 mai 1983, deși, conform anumitor informații, nu susțineau Rezistența afghană. Amnesty International a publicat o listă — completată pe parcurs — cu 18 militanți arestați, care se pare că făcuseră „mărturisiri în public". Oficial, guvernul a anunțat între 8 iunie 1980 și 22 aprilie 1982 mai mult de cincizeci de condamnări la moarte pentru activitate contrarevoluționară, 77 în 1984 și 40 în 1985.[86]

La 19 aprilie 1992, a fost cucerită închisoarea Pul-i-Khumri. Au fost eliberate 4 000 de persoane. În mai 1992, în apropierea ei, a fost descoperită o groapă comună care conținea 12 000 de cadavre.[87] În vara anului 1986, Shah Bazgar realizase un chestionar în care recenzase 52 000 de deținuți la Kabul, 13 000 la Jalālābād. Conform acestor cifre, totalul deținuților depășise 100 000 de persoane.[88]

În 1986, Babrak Karmal a fost demis din funcțiile sale și înlocuit de președintele — adept al lui Gorbaciov — Mohammad Najibullah, care îi obliga pe toți să-l numească „tovarășul Najib" pentru a evita orice referire la Allah, dar care a redevenit Najibullah atunci cînd a trebuit să fie propovăduită reconcilierea națională.

---

[82] Amnesty International, *Afghanistan*, document extern, SF : 83 E 162 — ASA 11/13/83, 11 octombrie 1983, pp. 6–7 și *id.*, *Afghanistan: la torture des prisonniers politiques*, *op. cit.*

[83] *Id.*, rapoarte anuale din 1983 pînă în 1991. Data execuției lui tot nu este cunoscută, anunță organizația în raportul ei din 1991, p. 20.

[84] Vezi mai ales Alain Guillo, *Un grain dans la machine*, Robert Laffont, Paris, 1989, Philippe Augoyard, *La Prison pour délit d'espoir, médecin en Afghanistan*, Flammarion, Paris, 1985, și Jacques Abouchar, *Dans la cage de l'Ours*, Balland, Paris, 1985.

[85] François Missen, în *La Nuit afghane*, Ramsay, Paris, 1990, povestea că a fost arestat împreună cu Antoine Darnaud, cameramanul lui, și Osman Baraï, ghidul lui. Acesta din urmă n-a mai fost eliberat.

[86] Amnesty International, *Afghanistan*, *op. cit.*, p. 8, și, în ceea ce privește Afghan Mellat, *Rapport annuel 1989*, despre eliberările a 23 dintre cei 30 de militanți închiși.

[87] Éric Bachelier, *op. cit.*, p. 62, și Assem Akram, *op. cit.*, pp. 207–208.

[88] Shah Bazgar, *op. cit.*, pp. 227–229.

Najibullah era executantul ordinelor Moscovei, fost medic, ambasador în Iran, membru al *Parcham*. A condus KHAD din 1980 pînă în 1986, fapt pentru care, avînd în vedere serviciile aduse, a fost felicitat de Iuri Andropov, fostul şef al KGB, devenit secretar general al partidului. Fratele lui, Seddiqoullah Rahi, îl supranumise „Boul" şi îl compara cu Beria. El a afirmat că, într-o perioadă de şase ani, Najibullah ar fi semnat ordinul de execuţie a 90 000 de persoane.[89] Pe lîngă faptul că fusese şeful serviciilor speciale, Najibullah supusese torturii numeroase persoane. Iată ce relatează unul dintre puţinii supravieţuitori: „[...] Deoarece negasem de mai multe ori acuzaţiile care mi se aduceau, Najibullah s-a apropiat de mine şi m-a lovit de mai multe ori în abdomen şi peste faţă. M-am prăbuşit pe jos. Aşa, pe jumătate leşinat, am primit mai multe lovituri cu piciorul în faţă şi în spinare. Îmi curgea sînge din nas şi din gură. Nu mi-am revenit în simţiri decît cîteva ore mai tîrziu, cînd am fost dus în celulă."

Terorii politice i se adăuga arbitrarul cel mai total. Astfel, un negustor, fost deputat al Adunării Naţionale sub regele Zahir, fusese arestat din greşeală, torturat şi apoi eliberat: „Arestarea mea a avut loc pe la ora nouă şi jumătate, seara. [...] Am fost dus într-o celulă unde mai erau doi deţinuţi, un muncitor din construcţii de la Kalahan, la nord de Kabul, şi un funcţionar din provincia Nangarhār care lucrase la Ministerul Agriculturii. Era evident că muncitorul fusese maltratat. Hainele lui erau pline de sînge şi pe mîini avea urmele multor răni.[...] Am fost dus la interogatoriu. Mi s-a spus că mă dusesem în ultimele săptămîni la Mazār-i-Sharif şi la Kandahar şi că scopul deplasării mele fusese de a alimenta nemulţumirea faţă de guvern. [...] Nu plecasem din Kabul de mai multe luni. Am replicat susţinîndu-mi nevinovăţia, dar imediat ce am spus asta au început loviturile. [...] Degetele de la picioare mi-au fost legate la un telefon cu manivelă şi am fost curentat. [...] După aceea n-am mai fost interogat. Două zile mai tîrziu, unul din oamenii KHAD-ului care participase la interogatoriu a venit în celulă pentru a-mi spune că voi fi eliberat. Mi-a spus că acum KHAD se convinsese că fusesem arestat din greşeală..."[90]

Teroarea era aplicată şi copiilor. Ei erau furaţi, trimişi în Uniunea Sovietică şi formaţi pentru a deveni spioni cu sarcina de a se infiltra în Rezistenţă. Naïm i-a povestit lui Shah Bazgar: „Sînt originar din Herat. La opt ani am fost retras de la şcoală pentru a intra în Sazman [Tineretul Comunist Afghan], apoi am petrecut nouă ani în URSS. Mulţi părinţi erau obligaţi să fie de acord cu aşa ceva. În cazul meu, tata, care era pentru comunişti, a fost de acord. Mama a murit. El s-a recăsătorit. Acasă, cu excepţia unui frate şi a unei surori, toată lumea făcea parte din *Khalq*. Tatăl meu m-a vîndut sovieticilor. Timp de mai multe luni a primit bani pentru asta. [...] Trebuia să facem spionaj." Copiii erau drogaţi pentru a li se limita independenta, iar cei mai mari beneficiau de „serviciile" unor prostituate.

„Ai văzut copii murind în faţa ta?

---

[89] Seddiqoullah Rahi, *Connaissez-vous Najiboullah?*, citat de Assem Akram, *op. cit.*, p. 210. *Idem* pentru citatul următor.

[90] Amnesty International, *Afghanistan, op. cit.*, p. 13. Relatările oferite de această organizaţie de apărare a drepturilor om . . sînt anonime.

— De mai multe ori. O dată, cu ajutorul curentului electric. Corpul unui copil a făcut un salt de un metru, probabil, apoi a căzut din nou la pămînt. Refuzase să facă treaba asta de spion. Altă dată, a fost adus un copil în fața noastră. I se reproșa că n-a vrut să-l denunțe pe unul din prietenii lui care se strecurase sub un tanc sovietic, pentru a-i da foc, se pare. Sub ochii noștri a fost spînzurat de un copac. Șefii noștri strigau: «Uite ce vi se poate întîmpla dacă nu faceți ceea ce vi se ordonă să faceți»", spune Naïm.[91]

30 000 de copii de la șase pînă la paisprezece ani, în total, au fost trimiși în URSS. Părinții care se opuneau erau considerați adepți ai Rezistenței și erau închiși.

Teroarea a afectat toată populația, toate transele de vîrstă au fost victime ale acestui război total și ale acestei politici totalitare. Trupele de ocupație sovietice căutau să elimine focarele de rezistență prin orice mijloace. Pentru asta foloseau teroarea pe scară largă: bombardarea populației civile, asasinarea în masă a sătenilor, strămutarea forțată, pentru aceștia din urmă. Acestei terori împotriva populației civile i se adăuga teroarea politică; toate marile orașe aveau închisori speciale unde deținuții erau torturați și asasinați, cel mai adesea.

Urmările intervenției

Lovitura de stat comunistă, apoi intervenția sovietică în Afghanistan au avut consecințe tragice pentru această țară. Ea cunoscuse, începînd cu anii '60, o anumită dezvoltare economică, o modernizare, și se schițase acolo o funcționare democratică, dar procesul democratic a fost brusc frînat de lovitura de stat a lui Daud, ajutat de comuniști. Luarea puterii de către acoliții Moscovei a întrerupt elanul economic al țării. Afghanistanul s-a afundat în războiul civil. Economia a devenit o economie de război, care funcționa în special în folosul sovieticilor. Au fost organizate traficuri de tot felul (arme, droguri...). Economia a fost repede ruinată. În prezent, amploarea dezastrului este încă greu de estimat. Mai mult de cinci milioane de locuitori, la o populație totală de aproximativ șaisprezece milioane, și-au părăsit țara și au plecat în Pakistan sau în Iran unde trăiesc în mizerie. Este greu de stabilit cifra morților: conform anumitor declarații, războiul ar fi făcut între un milion și jumătate și două milioane de victime, dintre care 90% civili. Au fost între două milioane și patru milioane de răniți. Rolul direct și indirect al comuniștilor în avîntul mișcărilor islamiste și în incitarea tensiunilor interetnice este incontestabil, chiar dacă și în prezent acest aspect este dificil de analizat. Afghanistanul era o țară angajată pe calea modernizării, dar a fost transformat într-o țară unde cultura de război și violența au devenit singurele elemente de referință.

---

a lui Naïm, zece ani, în Shah Bazgar, *op. cit.*, pp. 25–28.

DE CE?

de Stéphane Courtois

Traducere de MARIA IVĂNESCU

„Ochii albaştri ai Revoluţiei
strălucesc de o necesară cruzime."

LOUIS ARAGON
Le Front rouge

Dincolo de orbire, de pasiunile partizane, de amneziile voluntare, această carte a încercat să schițeze un tablou de ansamblu al faptelor criminale comise în lumea comunistă, de la asasinatul individual la masacrele de masă. Într-o reflecție generală asupra fenomenului comunist din secolul XX, ea nu constituie decît o etapă a unui moment de răscruce: prăbușirea inimii sistemului, la Moscova în 1991, și accesul la o bogată documentație, pînă atunci ținută cu strășnicie sub obroc. Totuși, chiar obținerea, indispensabilă, a cunoașterii celei mai documentate și mai bine fundamentate nu poate satisface nici curiozitatea noastră intelectuală, nici conștiința. Rămîne, într-adevăr, chestiunea fundamentală a acelui „de ce?". De ce comunismul modern, apărut în 1917, s-a instituit, aproape imediat, într-o dictatură sîngeroasă, apoi într-un regim criminal? Scopurile sale nu puteau oare fi atinse decît prin violență extremă? Cum se explică oare că puterea comunistă a perceput și practicat crima ca o măsură banală, normală, obișnuită, și asta decenii la rînd?

Rusia sovietică a fost prima țară a regimului comunist. Ea a constituit inima, motorul sistemului comunist mondial care s-a construit încetul cu încetul, apoi a cunoscut o formidabilă extensie după 1945. URSS-ul leninist și stalinist a fost matricea comunismului modern. Faptul că, din capul locului, această matrice a dobîndit o dimensiune criminală este cu atît mai surprinzător cu cît el vine în contradicție cu evoluția mișcării socialiste.

De-a lungul secolului al XIX-lea, reflecția asupra violenței revoluționare a fost dominată de experiența Revoluției franceze. Aceasta a cunoscut, între 1793 și 1794, un episod de o intensă violență, adoptînd trei forme principale. Cea mai sălbatică a apărut o dată cu „masacrele din septembrie", în cursul cărora mii de persoane au fost asasinate la Paris de rebeli, fără ca ele să fie precedate de vreun ordin al guvernului sau de vreo instrucțiune de partid. Cea mai cunoscută se sprijinea pe instituirea Tribunalului revoluționar, a comitetelor de supraveghere (de delațiune) și a ghilotinei, care au trimis la moarte 2 625 de persoane la Paris și 16 000 în întreaga Franță. Mult timp ocultată a fost teroarea „coloanelor infernale" ale Republicii, însărcinate cu exterminările din Vandeea, care au provocat zeci de mii de morți în rîndurile unei populații dezarmate. Aceste luni de Teroare nu constituie totuși decît un episod sîngeros care se înscrie pentru o clipă în traiectoria de lungă durată simbolizată prin crearea unei republici democratice, avînd o constituție, o adunare aleasă prin vot și dezbateri politice. Și imediat ce Convenția și-a găsit curajul necesar, Robespierre a fost doborît și Teroarea a încetat.

François Furet arată totuşi cum a apărut atunci o anumită idee despre Revoluţie, inseparabilă de măsurile extreme: „Teroarea este guvernarea fricii pe care Robespierre o teoretizează ca pe o guvernare a virtuţii. Născută pentru a extermina aristocraţia, Teroarea a ajuns să fie un mijloc de anihilare a celor răi şi de combatere a crimei. Ea este de-acum coextensivă Revoluţiei, inseparabilă de ea, pentru că numai ea poate constitui într-o zi o Republică a cetăţenilor. [...] Dacă Republica cetăţenilor liberi nu este încă posibilă, acest lucru se întîmplă din cauză că oamenii sînt răi, pervertiţi de istoria trecută: prin Teroare, Revoluţia, această istorie inedită, foarte nouă, va da naştere omului nou."[1]

Prin anumite elemente, Teroarea prefigura demersul bolşevicilor — manipularea tensiunilor sociale de către facţiunea iacobină, exacerbarea fanatismului ideologic şi politic, punerea în mişcare a unui război de exterminare împotriva unei facţiuni revoltate a ţărănimii. Robespierre a pus, cu siguranţă, una din cele dintîi pietre pe acest drum care, mai tîrziu, îl va duce pe Lenin spre teroare. Nu declarase el în faţa Convenţiei, în timpul votării legilor din Prier: „Pentru a-i pedepsi pe duşmanii patriei, este de ajuns să le stabileşti personalitatea. Nu se pune problema să-i pedepsim, ci să-i distrugem"[2]?

Această experienţă fondatoare a terorii nu pare deloc să-i fi inspirat pe principalii gînditori revoluţionari ai secolului al XIX-lea. Însuşi Marx i-a acordat puţină atenţie; fireşte, el a subliniat şi revendicat „rolul violenţei în Istorie", dar vedea în ea o propoziţie foarte generală, care nu viza punerea în mişcare sistematică, voluntară, a unei violenţe împotriva persoanelor, deşi nu era scutită de o ambiguitate de care au profitat susţinătorii terorismului ca mod de rezolvare a conflictelor sociale. Sprijinindu-se pe experienţa, dezastruoasă pentru mişcarea muncitorească, a Comunei din Paris şi a foarte durei represiuni care urmase — cel puţin douăzeci de mii de morţi —, Marx a criticat cu fermitate acest tip de acţiune. În dezbaterea începută chiar în sînul Internaţionalei I, între Marx şi anarhistul rus Mihail Bakunin, primul părea să-l fi învins clar pe celălalt. În ajunul războiului din 1914, dezbaterea internă a mişcării muncitoreşti şi socialiste cu privire la violenţa teroristă părea aproape închisă.

Paralel, dezvoltarea rapidă a democraţiei parlamentare în Europa şi în Statele Unite era un dat nou şi fundamental. Practica parlamentară proba că socialiştii puteau avea greutate în cîmpul politic. La alegerile din 1910, SFIO a obţinut 74 de locuri de deputaţi, însoţiţi de 30 de deputaţi socialişti independenţi al căror şef, Millerand, intrase, începînd cu anul 1899, într-un guvern „burghez"; Jean Jaurès era omul sintezei între vechea logomahie revoluţionară şi acţiunea reformistă şi democratică prezentă. Socialiştii germani erau cel mai bine organizaţi şi cei mai puternici în Europa; în ajunul anului 1914, numărau un milion de aderenţi, 110 deputaţi, 220 de reprezentanţi în *landtag*-urile de provincie, 12 000 de consilieri municipali, 89 de cotidiene. În Anglia, mişcarea laburistă era, şi ea, numeroasă şi organizată, sprijinită de sindicate puternice. Cît despre social-democraţia scandi-

---

[1] François Furet, „Terreur", în F. Furet, Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Flammarion, Paris, 1988.

[2] Jacques Baynac, *La Terreur sous Lénine*, Le Sagittaire, Paris, 1975, p. 75.

navă, ea era foarte activă, larg reformistă și de orientare net parlamentară. Socialiștii puteau spera să cucerească, într-o zi nu prea îndepărtată, o majoritate parlamentară absolută, autorizîndu-i să angajeze, într-o manieră pașnică, reforme sociale fundamentale.

Această evoluție a fost validată de Eduard Bernstein, unul din principalii teoreticieni marxiști de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și executorul testamentar al lui Marx (alături de Karl Kautsky), care, considerînd că nu se arătau semnele prăbușirii sistemului capitalist anunțate de Marx, preconiza o trecere pașnică și progresivă la socialism, sprijinită pe ucenicia clasei muncitoare la școala democrației și a libertății. Începînd din anul 1872, Marx își exprimase speranța că revoluția ar putea îmbrăca forme pașnice în Statele Unite, în Anglia și în Olanda. Această orientare a fost aprofundată de prietenul și discipolul său Friedrich Engels, în prefața la o a doua ediție a textului lui Marx, *Luptele de clasă în Franța*, publicat în 1895.

Socialiștii întrețineau totuși o atitudine ambiguă în privința democrației. În timpul afacerii Dreyfus în Franța, la cotitura secolului, ei adoptaseră poziții contradictorii: în timp ce Jaurès se angaja în favoarea lui Dreyfus, Jules Guesde, figura centrală a marxismului francez, declara disprețuitor că proletariatul nu avea de ce să se amestece într-o ceartă internă a lumii burgheze. Stînga europeană nu era omogenă și anumite curente ale ei — anarhiste, sindicaliste, blanquiste — erau încă atrase de contestația radicală a parlamentarismului, inclusiv sub o formă violentă. Totuși, în ajunul războiului din 1914, Internaționala a II-a, de obediență oficială marxistă, se orienta spre soluții pacifiste, sprijinite pe mobilizarea maselor și pe sufragiul universal.

În sînul Internaționalei, se distingea, de la începutul secolului, o aripă extremistă căreia îi aparținea fracțiunea cea mai dură a socialiștilor ruși, bolșevicii conduși de Lenin. Dacă erau legați de tradiția europeană a marxismului, bolșevicii își mai aveau originile și în spațiul mișcării revoluționare ruse. De-a lungul secolului al XIX-lea, aceasta a întreținut legături strînse cu o violență minoritară a cărei primă expresie radicală se datorează celebrului Serghei Neceaev, cel care l-a inspirat pe Dostoievski în descrierea lui Piotr Verhovenski, personajul revoluționar din romanul său *Demonii*; în 1869, Neceaev redacta un *Catehism al revoluționarului* în care se definea pe sine: „Revoluționarul este un om pierdut dinainte. El nu are interese particulare, proprietate, afaceri private, sentimente, legături personale, el nu are nici măcar un nume. Totul în el este absorbit de un singur interes, excluzîndu-le pe toate celelalte, de o singură gîndire, de o singură pasiune — revoluția. În adîncul ființei sale, nu doar în vorbe, ci și în fapte, el a rupt orice raport cu ordinea publică și cu întreaga lume civilizată, cu legile, convențiile, convenientele sociale și regulile morale ale acestei lumi. Revoluționarul este un dușman implacabil al acestora și nu continuă să trăiască decît pentru a le distruge cu mai multă siguranță."[3]

---

[3] Michael Confino, *Violence dans la violence. Le débat Bakounine-Netchaïev*, Maspero, Paris, 1973.

Apoi, Neceaev își preciza obiectivele: „Revoluționarul nu se amestecă în lumea politică și socială, în lumea așa-zis instruită, și nu trăiește decît cu credința în distrugerea ei cea mai completă și mai rapidă. El nu este un revoluționar dacă are milă de ceva de pe lumea aceasta."[4] Și imediat, el se gîndește la acțiune: „Toată această societate imundă trebuie divizată în mai multe categorii. Prima îi cuprinde pe cei condamnați la moarte fără amînare. [...] A doua categorie îi va cuprinde pe indivizii cărora li se acordă provizoriu viața pentru ca prin actele lor monstruoase să împingă poporul la răzmeriță, ineluctabil."

Neceaev a avut și discipoli. La 1 martie 1887, un atentat a avut loc împotriva țarului Alexandru al III-lea; atentatul nu a reușit, dar autorii au fost arestați: printre ei, Aleksandr Ilici Ulianov, fratele mai mare al lui Lenin, care a fost spînzurat, alături de patru dintre complicii lui. Ura lui Lenin împotriva acestui regim a fost atît de profund înrădăcinată încît el, personal, fără știrea membrilor Biroului Politic, a decis și a organizat masacrul familiei imperiale a Romanovilor, în 1918.

Pentru Martin Malia, această acțiune violentă a unei fracțiuni a inteligheнției, „întoarcere imaginară la Revoluția franceză, marca sosirea pe scena mondială a terorismului ca tactică politică sistematizată (mult diferită de terorismul atentatului solitar). Și astfel, strategia populistă a insurecției venite de jos (din rîndul maselor) conjugată cu teroarea venită de sus (din partea elitelor care le conduceau) a reușit în Rusia o legitimare a violenței depășind legitimările inițiale ale mișcărilor revoluționare ale Europei de Vest, din 1789 pînă în 1871"[5].

Această violență politică, marginală, se hrănea totuși din violența care de secole traversa viața Rusiei și pe care o subliniază Hélène Carrère d'Encausse în cartea sa *Le Malheur russe*: „Această țară, în nefericirea ei fără pereche, apare ca o enigmă celor care-i scrutează destinul. Încercînd să elucidăm resorturile profunde ale acestei nefericiri seculare, ni se pare că o legătură specifică a unit — întotdeauna în rău — cucerirea sau conservarea puterii cu asasinatul politic, individual sau de masă, real sau simbolic. [...] Această îndelungată tradiție ucigașă a șlefuit, fără îndoială, o conștiință colectivă în care așteptarea unui univers pașnic deține foarte puțin loc."[6]

Țarul Ivan al IV-lea, numit și „cel Groaznic", nu are treisprezece ani cînd, în 1543, îl dă pradă cîinilor pe prințul Șuiski, primul său dregător. În 1560, moartea soției sale îi provoacă o furie răzbunătoare: bănuiește în fiecare un trădător potențial, extermină în cercuri concentrice pe toți apropiații dușmanilor săi reali sau imaginari. Creează o gardă, *opricinina*, căreia îi dă depline puteri să aplice teroarea individuală și colectivă. În 1572, îi lichidează pe membrii *opricininei*, înainte de a-și asasina propriul fiu, prințul moștenitor. Sub domnia lui, s-a stabilit iobăgia țăranilor. Petru cel Mare nu e deloc mai blînd nici cu dușmanii declarați ai Rusiei,

[4] *Idem*, p. 102.

[5] Martin Malia, *La Tragédie soviétique*, Le Seuil, Paris, 1995, p. 92.

[6] Hélène Carrère d'Encausse, *Le Malheur russe. Essai sur le meurtre politique*, Fayard, Paris, 1988, p. 17.

nici cu aristocrația, nici cu poporul; el însuși și-a asasinat, cu mîinile lui, fiul, prințul moștenitor.

De la Ivan la Petru, Rusia a cunoscut un dispozitiv specific care lega voința de progres emanînd de la o putere absolută de o aservire mereu mai marcată a poporului și a elitelor față de un stat dictatorial și terorist. După cum scrie Vasili Grossman cu privire la abolirea iobăgiei în 1861: „Așa cum a probat-o secolul următor, evenimentul acesta a fost mai revoluționar decît avea să fie Marea Revoluție Socialistă din Octombrie; acest eveniment a zdruncinat temelia milenară a Rusiei, temelie de care nu se atinsese nici Petru, și de care nu avea să se atingă nici Lenin: dependența dezvoltării ruse de creșterea robiei."[7] Și, ca întotdeauna, această sclavie n-a putut fi menținută de-a lungul secolelor decît printr-o puternică violență permanentă.

Tomáš Masaryk, om de stat de înaltă cultură, fondator al Republicii Cehoslovace în 1918, care cunoscuse bine Rusia revoluționară pentru că stătuse acolo între 1917 și 1918, stabilea imediat legătura între violența țaristă și bolșevici. În 1924, el scria: „Rușii, bolșevicii ca și ceilalți, sînt fiii țarismului; de la el au primit secole de-a rîndul educația și formația. Ei l-au suprimat pe țar, dar n-au putut suprima țarismul. Ei poartă uniforma țaristă, chiar dacă au întors-o pe dos. [...] Bolșevicii nu erau pregătiți pentru o revoluție administrativă, pozitivă, ci numai pentru o revoluție negativă, adică, prin fanatismul doctrinar, îngustimea de spirit și lipsa de cultură, ei au comis o mare cantitate de distrugeri inutile. În special, le reproșez de a se fi contaminat, imitîndu-i pe țari, de marea bucurie a asasinatului."[8]

Această cultură a violenței nu era proprie numai mediilor puterii. Cînd țăranii se răsculau, masacrul nobililor și teroarea sălbatică erau la ordinea zilei. Două din aceste revolte au lăsat urme de neșters în memoria rusă, cea a lui Stepan Razin, între 1667 și 1670, și mai ales cea a lui Pugaciov care, între 1773 și 1775, a trecut în fruntea unei imense răscoale, făcînd să se zgîlțîie tronul Ecaterinei cea Mare și lăsînd o lungă urmă însîngerată pe valea Volgăi, înainte de a fi fost prins și executat în condiții atroce — sfîrtecat, tăiat în bucăți și aruncat la cîini.

Dacă ar fi să-l credem pe Maxim Gorki, scriitor, martor și interpret al mizeriei Rusiei înainte de 1917, această violență emana din adîncul societății însăși. În 1922, chiar atunci cînd respinge metodele bolșevice, el redactează un lung text premonitoriu:

> „Cruzimea, iată ce m-a stupefiat și m-a frămîntat toată viața. Ce sînt și unde se află rădăcinile cruzimii umane? M-am gîndit mult și n-am înțeles nimic, și nici nu voi înțelege vreodată. [...] Acum, după înspăimîntătoarea demență a războiului european și evenimentele sîngeroase ale revoluției, [...] trebuie să remarc că cruzimea rusă nu pare să fi evoluat: ai zice că formele ei nu se schimbă. Un analist de la începutul secolului al XVII-lea povestește că în vremea lui se practicau următoarele torturi: «Se turna praf de pușcă în gură și i se dădea foc; altora, li se intro-

[7] Vasili Grossman, *Panta rhei*, ed. rom. cit., p. 158.

[8] Tomas G. Masaryk, *La Résurrection d'un État. Souvenirs et réflexions 1914–1918*, Plon, Paris, 1930, p. 197.

ducea praful prin partea de jos. Se găureau sînii femeilor și se treceau sfori prin răni de care erau apoi spînzurate.» În 1918 și 1919 se proceda la fel pe Don și în Ural: i se introducea unui om prin partea de jos un cartuș cu dinamită, după care era pus să țopăie. Cred că poporului rus îi este propriu în mod exclusiv — tot așa de exclusiv cum este umorul englezilor — simțul unei cruzimi speciale, o cruzime cu sînge rece, parcă doritoare să încerce limitele rezistenței umane la suferință, să studieze persistența, stabilitatea vieții. Se simte în cruzimea rusă un rafinament diabolic; ea are ceva subtil, pervers. N-am putea explica această particularitate prin cuvintele psihoză sau sadism, cuvinte care în fond nu explică nimic. [...] Dacă aceste acte de cruzime n-ar fi decît expresia unei psihologii pervertite a indivizilor, am putea nici să nu mai vorbim: ar ține de domeniul psihiatriei, nu al moralei. Dar eu nu vizez aici decît distracția colectivă în fața suferinței. [...] Cine sînt mai cruzi, albii sau roșii? Ei sînt la fel, probabil, căci și unii și alții sînt ruși. În rest, la această chestiune de trepte în cruzime, istoria răspunde întotdeauna: cel mai activ este și cel mai crud."[9]

Totuși, de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, Rusia pare să fi adoptat un curs mai moderat, mai „occidental", mai „democratic". În 1861, țarul Alexandru al II-lea a abolit iobăgia și i-a emancipat pe țărani: el a creat *zemstva*, organ al puterii locale. În 1864, pentru a pune temeliile unui stat de drept, el a inaugurat un sistem judiciar independent. Universitățile, artele, revistele s-au înmulțit. În 1914, o bună parte din analfabetismul de la sate — care reprezentau 85% din populația țării — a fost eradicat. Societatea părea implicată într-un curs „civilizator" care aducea o atenuare a violenței la toate nivelurile. Și chiar revoluția înfrîntă din 1905 a dat un impuls mișcării democratice a ansamblului societății. Paradoxal, tocmai în momentul în care reforma părea să învingă violența, obscurantismul și arhaismul, a izbucnit războiul, contracarînd totul pentru ca, la 1 august 1914, violența de masă să năvălească brusc pe scena istoriei.

Martin Malia scria: „Ceea ce demonstrează *Orestia* lui Eschil este că o crimă naște altă crimă, violența violență, pînă cînd prima crimă din lanț, păcatul originar al speciei umane, va fi expiată printr-o acumulare de suferință. În același fel, sîngele anului 1914, un fel de blestem al Atrizilor în casa Europei, a născut această înlănțuire de violențe internaționale și sociale care a dominat tot secolul: violența și măcelul acestui prim război mondial au depășit mult ceea ce ar fi putut cîștiga una sau alta dintre tabere. Este războiul care a produs Revoluția rusă și accesul la putere al bolșevicilor."[10] Lenin nu ar fi dezmințit această analiză, el care din 1914 chema la transformarea „războiului imperialist în război civil" și profetiza că din războiul capitalist se va naște revoluția socialistă.

Violența a fost intensă, permanentă timp de patru ani, sub formă de masacre neîntrerupte, fără ieșire, atingînd cifra de opt milioane și jumătate de combatanți morți. Această violență corespundea unui nou tip de război, definit de generalul

---

[9] Maxime Gorki, *Le Paysan russe*, Le Sagittaire, 1924, pp. 126–127.
[10] Martin Malia, *op. cit.*, p. 13.

german Ludendorff ca un „război total", implicînd în moarte atît civilii, cît și soldații. Și totuși, această violență, care a atins un nivel nemaiîntîlnit în istoria mondială, a rămas limitată printr-un întreg ansamblu de legi și cutume internaționale.

Totuși, practica hecatombelor zilnice, adesea în condiții oribile — gaze, oameni îngropați de vii sub suflul obuzelor, lunga agonie între liniile frontului —, a apăsat considerabil asupra conștiințelor, a slăbit apărarea psihologică a oamenilor în fața morții — a lor și a semenilor lor. S-a putut dezvolta o anumită insensibilitate, chiar o anumită desensibilizare. Karl Kautsky, principalul lider și teoretician al socialismului german, revenea asupra acestei chestiuni în 1920: „Războiului trebuie să-i atribuim cauza principală a acestei transformări a tendințelor umanitare într-o tendință spre brutalitate. [...] Timp de patru ani, războiul mondial a absorbit aproape toată populația masculină, tendințele brutale ale militarismului au atins culmi de insensibilitate și de bestialitate, iar proletariatul însuși n-a mai putut scăpa de influența lor. El a fost contaminat în cel mai înalt grad și a ieșit din război abrutizat din toate punctele de vedere. Cei care se întorceau erau mult mai dispuși, prin moravurile de război, să-și apere în timp de pace revendicările și interesele prin acte sîngeroase și violente față de concetățenii lor. Acestea au furnizat unul din elementele războiului civil."[11]

Paradoxal, nici unul dintre șefii bolșevici n-a participat la război, fie pentru că erau în exil — Lenin, Troțki, Zinoviev —, fie pentru că fuseseră deportați în Siberia — Stalin, Kamenev. În marea lor majoritate oameni de cabinet sau oratori de mitinguri, fără experiență militară, ei n-au participat niciodată la o bătălie reală, cu morți reali. Pînă la venirea lor la putere, războaiele lor fuseseră mai ales verbale, ideologice, politice. Cultivau o viziune abstractă despre moarte, masacru sau catastrofe umane. Această neștiință personală privind ororile războiului a putut juca un rol în favoarea brutalității. Bolșevicii dezvoltau o analiză de clasă generos teoretică, ignorînd dimensiunea profund națională, chiar naționalistă, a conflictului. Ei puneau pe seama capitalismului responsabilitatea masacrului, justificînd *a priori* violența revoluționară: punînd capăt regimului capitalist, revoluția ar fi putut să pună capăt acestor masacre, chiar cu prețul, spuneau ei, aneantizării unui „pumn" de capitaliști vinovați. Macabră speculație, întemeiată pe ipoteza perfect eronată că răul trebuia combătut prin rău. Dar, în anii '20, un anume pacifism hrănit din revolta împotriva războiului a fost adesea un vector activ al adeziunii la comunism.

Nu este mai puțin adevărat că, așa cum sublinia François Furet în *Trecutul unei iluzii*, „războiul e purtat de mase de civili înrolați, trecuți de la autonomia de cetățean la disciplina militară pentru o durată pe care nu o cunoșteau, și azvîrliți într-un infern de foc unde trebuie mai curînd «să reziste» decît să prevadă, să cuteze ori să învingă. Nicicînd servitutea militară n-a fost aureolată de mai puțină noblețe decît în ochii acestor milioane de oameni transplantați, abia ieșiți din lumea morală a condiției de cetățean. [...] Războiul însă e starea cea mai străină cetățeanului [...] Necesitatea lui e de ordinul pasiunilor, fără nici un raport cu

[11] Karl Kautsky, *Communisme et terrorisme*, Éditions Jacques Povolozki, Paris, 1920, p. 164.

acela al intereselor, care e concesiv, și încă și mai puțin cu rațiunea care apropie. [...] Armata în război constituie o ordine socială în care individul nu mai există, pînă și bestialitatea sa îi ilustrează forța de inerție aproape imposibil de stăvilit."[12] Războiul a dat o nouă legitimitate violenței și disprețului față de individ, slăbind o cultură democratică aflată încă în faza ei de adolescență, revitalizînd o cultură a servituții.

În zorii secolului XX, economia rusă intrase într-o fază de creștere viguroasă și societatea își dezvolta, cu fiecare zi, autonomia. Brusc, constrîngerile excepționale ale războiului, atît asupra oamenilor, cît și asupra producției și structurilor, au pus în evidență limitele unui regim politic al cărui șef era lipsit de energia și de clarviziunea care ar fi putut salva situația. Revoluția din februarie 1917 a fost un răspuns la o stare catastrofală și s-a orientat spre un curs „clasic": o revoluție „burgheză" și democratică, cu alegerea unei Adunări Constituante, dublată de o revoluție socială, muncitorească și țărănească. Cu lovitura de stat bolșevică din 7 noiembrie 1917, totul a basculat și revoluția a intrat într-o eră a violențelor generalizate. Rămîne încă o întrebare: de ce numai Rusia, singura din Europa, a cunoscut un asemenea cataclism?

Războiul mondial și violența rusă tradițională permit, firește, să înțelegem mai bine contextul în care bolșevicii au venit la putere; acestea nu explică totuși calea extrem de brutală pe care au adoptat-o chiar din capul locului și care contrastează ciudat cu revoluția, inaugurată în februarie 1917, care avea la începuturile ei un caracter larg pacifist și democratic. Omul care a impus această violență, tot așa cum o impusese și partidului său venit la putere, a fost Lenin.

Lenin a instaurat o dictatură care s-a dovedit foarte repede teroristă și sîngeroasă. Violența revoluționară nu a mai apărut ca o violență reactivă, reflex al apărării în fața forțelor țariste dispărute deja de cîteva luni, ci ca o violență activă, care a trezit vechea cultură rusă a brutalității și a cruzimii și a ațîțat violența latentă a revoluției sociale. În timp ce Teroarea Roșie n-a fost inaugurată „oficial" decît pe 2 septembrie 1918, a existat „o teroare înaintea terorii"; din noiembrie 1917, Lenin a organizat deliberat teroarea, și asta în absența oricărei manifestări de opoziție deschisă a altor partide și a diferitelor componente ale societății. La 4 ianuarie 1918, el a pus să fie dispersată Constituanta aleasă prin sufragiu universal — pentru prima oară în istoria Rusiei — și să se tragă în partizanii ei care protestau în stradă.

Această primă fază teroristă a fost imediat denunțată foarte vehement de un socialist rus, șeful menșevicilor, Iuri Martov, care scria în august 1918: „Din primele zile, după ce au venit la putere, și cu toate că de-abia aboliseră pedeapsa cu moartea, bolșevicii au început să ucidă. Să ucidă prizonierii războiului civil, așa cum fac toți sălbaticii. Să ucidă pe dușmanii care, după bătălie, se bazaseră pe promisiunea că viața lor va fi cruțată. [...] În urma unor asemenea masacre, organizate sau cel puțin tolerate de bolșevici, puterea a început să se ocupe ea însăși de lichidarea dușmanilor săi. [...] După ce au exterminat zeci de mii de indivizi

[12] François Furet, *Trecutul unei iluzii*, trad. Emanoil Marcu și Vlad Russo, Humanitas, 1996, p. 55.

fără judecată, bolșevicii au trecut la execuțiile... legale. Astfel, au instituit un tribunal revoluționar suprem pentru a-i judeca pe dușmanii puterii sovietice."[13]

Martov avea sumbre presimțiri: „Bestia lingea sîngele cald de om. Mașina de ucis oameni se pusese în mișcare. Medvedev, Bruno, Peterson, Karelin — judecătorii tribunalului revoluționar — și-au suflecat mînecile și s-au transformat în măcelari. [...] Dar sîngele cheamă sînge. Teroarea politică instaurată din octombrie de bolșevici și-a răspîndit asupra întregii Rusii aburii însîngerați. Războiul civil își sporește atrocitățile, reducînd individul la sălbăticie și ferocitate; sînt uitate din ce în ce mai mult marile principii ale unei veritabile umanități propovăduite de socialism." Apoi Martov îi apostrofează pe Radek și Rakovski, doi socialiști raliați bolșevicilor, unul, un evreu polonez, celălalt, un bulgar din România: „Ați venit la noi pentru a cultiva antica barbarie, întreținută de țari, pentru a stropi vechiul altar rus cu sînge, pentru a împinge la o limită nemaivăzută, chiar în sălbatica noastră țară, disprețul pentru viața celuilalt, pentru a organiza în sfîrșit opera panrusă a birocrației. [...] Călăul a devenit din nou figura centrală a Rusiei!"

Spre deosebire de Teroarea Revoluției franceze care, în afară de Vandeea, n-a atins decît o mică parte a populației, teroarea sub Lenin vizează toate formațiunile politice și toate păturile populației: nobili, mari burghezi, militari, polițiști, dar și constituțional-democrați, menșevici, socialist-revoluționari, ca și poporul în masă, țărani și muncitori. Intelectualii au fost în mod deosebit maltratați și, la 6 septembrie 1919, după arestarea mai multor zeci de savanți, Gorki i-a adresat o scrisoare furioasă lui Lenin: „Pentru mine, bogăția unei țări, puterea unui popor se măsoară după cantitatea și calitatea potențialului său intelectual. Revoluția nu are sens decît dacă favorizează creșterea și dezvoltarea acestui potențial. Oamenii de știință trebuie tratați cu maximum de respect și de grijă. Dar noi, salvîndu-ne pielea, tăiem capul poporului, ne distrugem propriul creier."[14]

Brutalitatea răspunsului lui Lenin a fost la înălțimea lucidității scrisorii lui Gorki: „Nu avem dreptul să asimilăm «forțele intelectuale» ale poporului cu «forțele» inteligheнției burgheze. [...] Forțele intelectuale ale muncitorilor și țăranilor cresc și se amplifică în lupta pentru răsturnarea burgheziei și a acoliților ei, a micilor intelectuali debili, lachei ai capitalului, care se vor creierul națiunii. În realitate, nu e un creier, e un rahat." Această anecdotă despre intelectuali este un prim indiciu al profundului dispreț cu care Lenin își trata contemporanii, inclusiv spiritele eminente. Curînd, de la epoca disprețului el a trecut la cea a crimei.

Obiectivul prioritar al lui Lenin era să se mențină cît mai mult timp la putere. După șase săptămîni, depășind durata Comunei din Paris, el a început să viseze, și dorința lui de putere s-a înzecit. Cursul istoriei a început să se bifurce și revoluția rusă, confiscată de bolșevici, s-a angajat pe căi pînă atunci necunoscute.

De ce conservarea puterii era atît de importantă încît justifica toate mijloacele și abandonarea principiilor morale celor mai elementare? Pentru că numai ea îi

[13] Youri Martov, „À bas la peine de mort", în J. Baynac, *op. cit.*, pp. 266–267.

[14] Citat în Arkadi Vaksberg, *Le Mystère Gorki*, Albin Michel, Paris, 1997, p. 111.

permitea lui Lenin să-și pună în practică ideile, „să construiască socialismul". Răspunsul face să apară adevăratul motor al terorii: ideologia leninistă și voința, perfect utopică, de a aplica o doctrină într-un total decalaj cu realitatea.

În această privință, ne putem întreba în mod legitim cît marxism mai este în leninismul de dinainte de 1914 și, mai ales, după 1917. Firește, Lenin își sprijinea demersul pe cîteva noțiuni marxiste elementare: lupta de clasă, violența care face Istoria, proletariatul ca clasă purtătoare a sensului Istoriei. Dar, începînd din 1902, în faimosul său text *Ce-i de făcut?*, el propunea o nouă concepție a partidului revoluționar, format din profesioniști reuniți într-o structură clandestină, cu disciplină cvasimilitară. El relua și dezvolta modelul lui Neceaev, foarte departe de concepția marilor organizații socialiste germane, engleze sau chiar franceze.

În 1914, s-a produs ruptura definitivă cu Internaționala a II-a. În timp ce majoritatea partidelor socialiste, confruntate brutal cu puterea sentimentului național, se alăturau guvernelor lor, Lenin s-a lansat într-o cursă teoretică spre viitor: el profetiza „transformarea războiului imperialist în război civil". În timp ce o gîndire lucidă ducea la concluzia că mișcarea socialistă nu era atît de puternică pentru a se împotrivi naționalismului și că după un război inevitabil — pentru că nu putuse fi evitat — ea era chemată să-și strîngă rîndurile pentru a împiedica orice recidivă belicoasă, pasiunea revoluționară l-a copleșit cu totul pe Lenin: el a propus un act de credință, un pariu, un *acum sau niciodată*. Timp de doi ani, profeția lui Lenin a părut sterilă. Apoi, brusc, suprema surpriză: Rusia intra în revoluție. Lenin a fost convins că trebuia să vadă aici o strălucită confirmare a profeției sale. Voluntarismul lui Neceaev învingea determinismul marxist.

Dacă diagnosticul asupra posibilității de a pune mîna pe putere era formidabil de exact, ipoteza că Rusia era pregătită să se angajeze pe calea socialismului, din care ea ar extrage un progres fulminant, s-a dovedit radical falsă. În această eroare de apreciere rezidă una din cauzele profunde ale terorii, în acest decalaj între realitate — o Rusie care aspiră să acceadă la libertate — și voința leninistă de a-și asigura puterea absolută pentru a aplica o doctrină experimentală.

Începînd din 1920, Troțki definește bine această înlănțuire implacabilă: „Este foarte clar că, dacă îți asumi sarcina de a aboli proprietatea individuală asupra mijloacelor de producție, nu există altă cale pentru a reuși decît concentrarea tuturor puterilor statului în mîinile proletariatului, crearea unui regim de excepție într-o perioadă de tranziție. [...] Dictatura este indispensabilă pentru că e vorba nu de schimbări parțiale, ci de însăși existența burgheziei. Pe această bază, nici un acord nu este posibil, numai forța poate decide. [...] Cine vrea să-și atingă scopul nu poate respinge mijloacele."[15]

Prins între voința sa de a aplica doctrina și necesitatea de a conserva puterea, Lenin a imaginat mitul revoluției bolșevice mondiale. Începînd din noiembrie 1917, el a vrut să se convingă că incendiul revoluționar avea să pustiască toate țările implicate în război, în primul rînd Germania. Or, nu a izbucnit nici o revoluție mondială și, după înfrîngerea Germaniei din noiembrie 1918, noua Europă

[15] Léon Trotski, *Défense du terrorisme*, Éditions Nouvelle Revue critique, 1936, p. 44.

se construiește fără să se preocupe de scînteile revoluționare rapid stinse în Ungaria, Bavaria și chiar la Berlin. Evident în timpul înfrîngerii Armatei Roșii în Varșovia anului 1920, înfrîngere admisă abia în 1923, după eșecul revoluției germane, falimentul teoriei leniniste a revoluției europene și mondiale i-a lăsat pe bolșevici singuri în fața unei Rusii în plină anarhie. Mai mult ca oricînd, teroarea era la ordinea zilei, permițînd conservarea puterii și începerea modelării societății după imaginea teoriei, precum și impunerea tăcerii tuturor celor care, prin discursul, practica sau doar prin simpla lor existență — socială, economică, intelectuală —, denunțau în fiecare zi vacuitatea teoriei. Utopia instalată la putere a devenit o utopie ucigașă.

Acest dublu decalaj între teoria marxistă și cea leninistă, apoi între teoria leninistă și realitate, a dat naștere primei dezbateri fundamentale despre semnificația revoluției ruse și bolșevice. Din august 1918, Kautsky a judecat-o fără drept de apel: „În nici un caz, nu este de presupus că în Europa Occidentală se vor repeta evenimentele marii Revoluții franceze. Dacă Rusia actuală dovedește atîtea similitudini cu Franța anului 1793 e o dovadă că ea este foarte aproape de Revoluția franceză. [...] Ceea ce se întîmplă acolo nu e prima revoluție socialistă, ci prima revoluție burgheză.“[16]

S-a întîmplat atunci un eveniment major: schimbarea completă a statutului ideologiei mișcării socialiste. Încă înainte de anul 1917, Lenin își arătase convingerea profundă că el era singurul care deținea adevărul doctrinei socialiste, singurul care decriptase adevăratul „sens al Istoriei“. Izbucnirea revoluției ruse și, mai ales, venirea la putere i-au apărut lui Lenin ca niște „semne ale Cerului“, ca o confirmare zdrobitoare, incontestabilă, că ideologia și analiza sa erau infailibile.[17] După 1917, politica sa și elaborarea teoretică adiacentă devin cuvînt de evanghelie. Ideologia se transformă în dogmă, într-un Adevăr absolut și universal. Această sacralizare are consecințe imediate, bine reperate de Cornelius Castoriadis: „Dacă există o teorie adevărată a istoriei, dacă este o raționalitate care acționează în lucruri, este clar că direcția dezvoltării trebuie încredințată specialiștilor acestei teorii, tehnicienilor acestei raționalități. Puterea absolută a partidului [...] are un statut filozofic; ea se întemeiază pe concepția materialistă a istoriei. [...] Dacă această concepție este adevărată, puterea trebuie să fie absolută, orice democrație nu e decît o concesie făcută slăbiciunii umane a diriguitorilor sau un procedeu pedagogic din care numai ei pot administra dozele corecte.“[18]

Accederea ideologiei și politicii la rangul de Adevăr absolut pentru că e „științific“ fundamentează dimensiunea „totalitară“ a comunismului. Ea comandă partidul unic. Ea este cea care justifică Teroarea. Și tot ea obligă puterea să se implice în toate aspectele vieții individuale și sociale.

[16] K. Kautsky, *La Dictature du prolétariat*, UGE 10/18, pp. 219 și 255.

[17] Vezi portretul pe care i-l face Nicolas Valentinov, *Mes rencontres avec Lénine*, Plon, Paris, 1964.

[18] Cornelius Castoriadis, *L'Institution imaginaire de la société*, Le Seuil, Paris, 1975.

Lenin afirmă justețea ideologiei sale, proclamîndu-se reprezentantul unui proletariat rus numeric foarte slab și pe care nu va ezita să-l zdrobească atunci cînd acesta se va revolta. Această captare a unui simbol proletar a fost una din marile imposturi leniniste și a provocat în 1922 replică crudă a lui Aleksandr Șliapnikov, unul din puținii conducători bolșevici de origine muncitorească; la Congresul al XI-lea al partidului, acesta îl apostrofa astfel pe Lenin: „Vladimir Ilici a afirmat ieri că proletariatul în sens marxist, de clasă, nu există [în Rusia]. Permiteți-mi să vă felicit că exercitați puterea în numele unei clase care nu există!" Această manipulare a simbolului proletar se va regăsi în toate regimurile comuniste ale Europei ca și în Lumea a Treia, din China pînă în Cuba.

Aici rezidă una din caracteristicile majore ale leninismului, în manipularea limbajului, în detașarea cuvintelor de realitatea pe care acestea sînt însărcinate să o reprezinte, într-o viziune abstractă în care societatea, oamenii și-au pierdut consistența și nu mai sînt decît piesele unui *Meccano* istoric și social. Această abstracție, strîns legată de demersul ideologic, este un dat născător de teroare; nu se distrug oameni, ci „burghezi", „capitaliști", „dușmani ai poporului", nu sînt masacrați Nicolae al II-lea și familia sa, ci „stîlpii feudalismului", „vampirii", paraziții, păduchii...

Acest demers ideologic a dobîndit repede un impact considerabil, grație deținerii puterii în stat, care procură legitimitate și mijloace. În numele adevărului mesajului, bolșevicii au trecut de la violența simbolică la violența reală, instalînd o putere absolută și arbitrară pe care au numit-o „dictatura proletariatului", preluînd o expresie pe care Marx o folosise întîmplător într-o corespondență. Pe deasupra, bolșevicii se angajează într-un formidabil prozelitism: deschid o nouă speranță, dînd impresia că ar înapoia mesajului revoluționar puritatea sa. Această speranță înregistrează imediat ecouri la cei pe care-i animă o dorință de răzbunare la încheierea războiului și la cei care — adesea aceiași — visează la reactivarea unui mit revoluționar. Brusc, bolșevismul dobîndește o dimensiune universală și-și face discipoli pe cele cinci continente. Socialismul se află la o răscruce: democrație sau dictatură.

Prin cartea sa *Dictatura proletariatului*, redactată în vara anului 1918, Kautsky înfige cuțitul în rană. Deși bolșevicii nu sînt la putere decît de șase luni și numai cîteva indicii lasă să se prevadă viitoarele hecatombe pe care sistemul lor politic le va provoca, Kautsky situează miza fundamentală: „Opoziția între cele două curente socialiste [...] se întemeiază pe opoziția a două metode funciar diferite: metoda democratică și metoda dictatorială. Cele două curente doresc același lucru: emanciparea proletariatului și o dată cu el a umanității prin socialism. Dar calea aleasă de unii e calificată de ceilalți drept falsă și neputînd duce nicăieri decît la ruină. [...] Aspirația la libera discuție ne plasează de la început pe terenul democrației. Scopul dictaturii nu este să respingă opinia care i se opune, ci să-i elimine violent expresia. Astfel, cele două metode ale democrației și ale dictaturii se opun deja ireductibil, chiar înainte de a se începe orice discuție. Una cere discuția, cealaltă o refuză."[19]

---

[19] K. Kautsky, *La Dictature...*, *op. cit.*, pp. 173–174.

Plasînd democrația în centrul raționamentului, Kautsky se întreabă: „Dictatura unei minorități își află întotdeauna sprijinul cel mai solid într-o armată devotată. Dar cu cît pune în locul majorității forța armată, cu atît constrînge mai mult opoziția să-și caute salvarea prin recurgerea la baionete și la pumni, în loc să recurgă la votul care îi este refuzat; atunci *războiul civil* devine mijlocul prin care sînt rezolvate opozițiile sociale și politice. Atîta vreme cît nu domnește cea mai perfectă apatie politică și socială sau cea mai desăvîrșită descurajare, dictatura unei minorități este constant amenințată de lovituri de stat sau de gherile permanente. [...] Și astfel, ea nu mai poate ieși din războiul civil, confruntîndu-se în fiecare moment cu pericolul de a se vedea zdrobită de războiul civil. Dar nu există un obstacol mai mare pentru construirea unei societăți socialiste decît un război intestin. [...] Într-un război civil, fiecare parte se bate pentru existența ei, pentru că cel care eșuează este amenințat cu dispariția totală. Conștientizarea acestui lucru face să fie atît de crude războaiele civile."[20]

Această analiză premonitorie cerea imperativ un răspuns. Turbat de furie, în ciuda unor sarcini copleșitoare, Lenin a scris un text devenit celebru, *Revoluția proletară și renegatul Kautsky*. Însuși titlul poate indica turnura discuției... sau, cum anunțase Kautsky, refuzul discuției. Lenin definește ceea ce se află în centrul gîndirii și acțiunii sale: „Statul este în mîna clasei dominante o mașină destinată să zdrobească rezistența adversarilor săi de clasă. Sub acest raport, dictatura proletară nu se deosebește cu nimic, în fond, de dictatura oricărei clase, pentru că statul proletar este o mașină servind la zdrobirea burgheziei." Această concepție foarte sumară și reducționistă despre ceea ce este statul îl conduce să dezvăluie esența acestei dictaturi: „Dictatura este o putere care se sprijină nemijlocit pe violență și care nu este îngrădită de nici o lege. Dictatura revoluționară a proletariatului este o putere cucerită prin violența exercitată de proletariat asupra burgheziei și sprijinită pe această violență, putere neîngrădită de nici o lege."

Confruntat cu chestiunea centrală a democrației, Lenin se descurcă printr-o piruetă: „Democrația proletară — una dintre formele căreia este puterea sovietică — a dat un exemplu — fără precedent în lume — de dezvoltare și de lărgire a democrației tocmai pentru majoritatea uriașă a populației, pentru cei ce muncesc și sînt exploatați."[21] Să reținem bine această expresie: „democrația proletară". De-a lungul multor decenii, ea va da roade și va servi la acoperirea celor mai oribile crime.

Cearta Kautsky/Lenin subliniază mizele majore apărute o dată cu revoluția bolșevică, între un marxism care vrea să se mărginească la presupusele „legi ale Istoriei" și un subiectivism activist pentru care tot ceea ce hrănește pasiunea revoluționară e bun. Tensiunea subiacentă a demersului lui Marx, între mesianismul *Manifestului Partidului Comunist* din 1848 și analiza la rece a mișcărilor societății din *Capitalul*, se transformă, sub efectul triplului eveniment al războiului mondial, al Revoluției din Februarie și al Revoluției din Octombrie, într-o pro-

---

[20] *Idem*, pp. 217 și 219.

[21] Lenin, „Revoluția proletară și renegatul Kautsky", în *Opere complete*, vol. 37, pp. 253, 264.

fundă și iremediabilă sfîșiere care va face din socialiști și comuniști cei mai celebri frați dușmani din secolul XX. Miza acestei dispute nu este mai puțin importantă: democrație sau dictatură, umanitate sau teroare.

Animați de pasiunea revoluționară, confruntați cu vîrtejul evenimentelor, cei doi actori principali ai acestei prime faze a revoluției bolșevice, Lenin și Troțki, își vor teoretiza acțiunea sau, mai exact, vor da o formă ideologică concluziilor inspirate de conjunctură. Inventează revoluția permanentă: în Rusia, situația permite să se treacă direct de la revoluția burgheză (Februarie) la revoluția proletară (Octombrie). Ei oferă veșmîntul ideologic transformării revoluției permanente în război civil permanent.

Se măsoară aici forța impactului războiului asupra demersului revoluționarilor. Troțki scrie: „Kautsky vede în război, în îngrozitoarea lui influență asupra moravurilor, una din cauzele caracterului sîngeros al luptei revoluționare. Acest lucru este incontestabil.“[22] Dar cei doi nu trag aceeași concluzie. Socialistul german, în fața ponderii militarismului, devine din ce în ce mai sensibil la chestiunea democrației și la apărarea personalității umane. Pentru Troțki, „dezvoltarea societății burgheze din care s-a născut democrația contemporană nu constituie absolut deloc procesul unei democratizări treptate la care visa, înainte de război, cel mai mare utopist al democrației socialiste, Jean Jaurès, și la care visează astăzi cel mai savant dintre toți pedanții, Karl Kautsky“[23].

Generalizîndu-și discursul, Troțki vorbește despre „nemilosul război civil care se desfășoară în lumea întreagă“. El consideră că planeta a intrat într-o epocă „în care lupta politică se transformă rapid în război civil“ și în care nu se vor ciocni curînd decît „două forțe: proletariatul revoluționar condus de comuniști și democrația contrarevoluționară în fruntea căreia se află generali și amirali“. Eroarea de perspectivă e dublă: pe de o parte, istoria care a urmat a demonstrat că aspirația la democrația reprezentativă și instituirea ei au devenit un fenomen mondial, chiar în URSS-ul anului 1991. Pe de altă parte, Troțki și Lenin au o puternică tendință să generalizeze dimensiunea cazului rusesc, el însuși interpretat caricatural. Bolșevicii sînt convinși că dacă un război civil s-a declanșat în Rusia — în mare măsură, datorită lor — el trebuie să se întindă și se va întinde în Europa și apoi în lume. Pe această dublă eroare de interpretare se va construi justificarea terorii comuniste timp de decenii.

Din aceste premise, Troțki trage concluzii definitive: „Se poate și trebuie să facem să se înțeleagă că, în timpul unui război civil, noi exterminăm gărzile albe pentru ca ele să nu-i extermine pe muncitori. De aceea, scopul nostru nu este să exterminăm vieți umane, ci să le cruțăm. [...] Dușmanul trebuie pus în imposibilitatea de a vătăma, ceea ce în timp de război nu se poate traduce decît prin suprimarea lui. În revoluție, ca și în război, se pune problema de a zdrobi voința dușmanului, de a-l face să capituleze acceptînd condițiile învingătorului. [...] Chestiunea de a ști cui va aparține puterea în țară, adică dacă burghezia trebuie să

[22] Léon Trotski, *Défense*..., *op. cit.*, p. 53.
[23] *Idem*, p. 107.

trăiască sau să piară, se va rezolva nu prin referiri la articolele Constituției, ci prin recursul la toate formele de violență."[24] Regăsim sub pana lui Troțki expresiile care întemeiază la Ludendorff concepția războiului total. Bolșevicii care se credeau mari novatori erau de fapt dominați de epoca lor și de ultramilitarismul ambiant.

Observațiile lui Troțki asupra chestiunii libertății presei dovedesc cît de pregnantă este această mentalitate de război: „În timp de război, toate instituțiile, organe ale puterii guvernamentale și ale opiniei publice, devin, direct sau indirect, organe ale conducerii războiului. Și acest lucru privește în primul rînd presa. Nici un guvern, aflîndu-se în fruntea unui război serios, nu va permite difuzarea, pe teritoriul său, a unor publicații care, deschis sau nu, susțin dușmanul. Cu atît mai mult într-o perioadă de război civil. Natura acestuia din urmă ține de faptul că ambele tabere aflate în luptă au în spatele trupelor lor segmente de populație care fac cauză comună cu dușmanul. În război, unde moartea sancționează succesele și insuccesele, agenții dușmani care s-au fofilat în spatele armatelor trebuie să suporte pedeapsa cu moartea. Lege inumană, fără îndoială, dar nimeni n-a considerat pînă acum războiul ca o școală a umanității, cu atît mai mult războiul civil."[25]

Bolșevicii nu sînt singurii implicați în războiul civil care izbucnește în Rusia în primăvara–vara lui 1918 și care va dura aproape patru ani într-o nebunie a cruzimii de ambele părți: se crucifică, se trage în țeapă, se taie sau se arde de viu. Dar numai bolșevicii teoretizează războiul civil, numai ei îl revendică. Sub efectul dublu al doctrinei și al noilor moravuri stabilite de război, *războiul civil devine pentru ei o formă permanentă a luptei politice*. Războiul civil al Roșilor împotriva Albilor ascunde un alt război, mult mai important, mai semnificativ, războiul Roșilor împotriva unei părți importante din clasa muncitoare și a unei mari părți din țărănime care, începînd din vara lui 1918, nu mai suportă autoritatea bolșevică. Acest război nu opune, ca în schema tradițională, două grupări politice în conflict, ci doar puterea nou instalată împotriva celei mai mari părți a societății. Sub Stalin, acest război va opune partidul-stat ansamblului societății. Acesta este un fenomen nou, inedit, care nu va dura și nu se va extinde decît datorită instalării unui sistem totalitar, controlînd ansamblul activităților societății și sprijinindu-se pe o teroare de masă.

Studiile întocmite recent pe baza unor arhive demonstrează că acest „război murdar" (Nicolas Werth) al anilor 1918–1921 a fost veritabila matrice a regimului sovietic, creuzetul în care s-au făurit oamenii ce aveau să poarte și să dezvolte această revoluție, cazanul infernal în care s-a pregătit acea mentalitate atît de specială a comunismului leninist-stalinist — amestec de exaltare idealistă, de cinism și de cruzime inumană. Acest război civil, extins de la teritoriul sovietic la lumea întreagă, este chemat să dureze atît cît socialismul nu va fi cucerit planeta, nu va fi instaurat cruzimea ca mod de relație „normală" între oameni. El a provo-

---

[24] *Idem*, p. 57.

[25] L. Trotski, *Défense...*, *op. cit.*, p. 78.

cat o ruptură a barajelor tradiționale împotriva unei violențe absolute, fundamentale.

Totuși, chiar din primele zile ale revoluției bolșevice, problemele puse de Kautsky îi obsedau pe revoluționarii ruși. Isaac Steinberg, socialist-revoluționar de stînga aliat bolșevicilor, care a fost, din decembrie 1917 pînă în mai 1918, comisar al poporului la Justiție, vorbea, în 1923, cu privire la puterea bolșevică, de un „sistem metodic de teroare a statului" și punea problema centrală a limitei violenței în revoluție: „Răsturnarea vechii lumi, înlocuirea ei cu o viață nouă, dar conservînd aceleași rele, contaminată de aceleași vechi principii, iată ce plasează socialismul în fața unei alegeri cruciale: vechea violență [țaristă, burgheză] sau violența revoluționară în clipa luptei decisive. [...] Vechea violență nu este decît o protecție maladivă a sclaviei, violența nouă este calea dureroasă spre emancipare. [...] Acest lucru determină alegerea noastră: noi punem mîna pe instrumentul violenței ca să terminăm pentru totdeauna cu violența. Căci nu există nici un alt instrument de luptă împotriva ei. Aici este rana morală adîncă a revoluției. Aici își dezvăluie ea antinomia, durerea internă, contradicția."[26] Și adaugă: „Asemenea terorii, violența (considerată ca o formă a constrîngerii și a minciunii) contaminează întotdeauna țesătura esențială a sufletului, al celui învins mai întîi, simultan pe cel al învingătorului și apoi pe cel al întregii societăți."

Steinberg era conștient de riscurile enorme ale experienței lor, din simplul punct de vedere al „moralei universale" sau al „dreptului natural". Gorki simțea la fel cînd, la 21 aprilie 1923, îi scria lui Romain Rolland: „Nu simt nici cea mai mică nevoie să mă întorc în Rusia. N-aș mai putea scrie dacă ar trebui să-mi risipesc timpul repetînd același refren: «Să nu ucizi»."[27] Toate scrupulele acestor revoluționari nebolșevici și ultimele prejudecăți ale bolșevicilor înșiși au fost măturate de furia lui Lenin, preluată de Stalin. La 2 noiembrie 1930, Gorki, care tocmai se raliase „conducătorului genial", a putut să scrie într-o scrisoare adresată aceluiași Romain Rolland: „Mi se pare, Rolland, că ai fi judecat evenimentele interne ale Uniunii [Sovietice] cu mai multă seninătate și dreptate dacă ai fi admis simplul fapt că regimul sovietic și avangarda partidului muncitoresc se află în război civil, adică în război de clasă. Dușmanul împotriva căruia ele luptă — și trebuie să lupte — este inteligheția, care se străduiește să reinstaureze regimul burghez, și țăranul bogat care, apărîndu-și mica lui proprietate, bază a capitalismului, împiedică opera de colectivizare; ei recurg la teroare, la asasinarea colectiviștilor, la incendierea bunurilor colectivizate și la alte metode ale unui război de partizani. În război se ucide."[28]

Rusia a cunoscut atunci o a treia fază revoluționară, care pînă-n 1953 va fi incarnată de Stalin. Ea se caracterizează printr-o teroare generalizată, simbolizată prin marile epurări ale anilor 1937–1938. De-acum înainte, toată societatea este vizată, dar și aparatul de partid și de stat. Stalin definește pe rînd grupurile

[26] Isaac Steinberg, *L'Aspect éthique de la révolution* (Berlin, 1923), în J. Baynac, *La Terreur...*, *op. cit.*, p. 370.

[27] În A. Vaksberg, *op. cit.*, p. 183.

[28] În A. Vaksberg, *op. cit.*, p. 264.

dușmane care trebuie exterminate. Și această teroare nu așteaptă conjunctura excepțională a războiului pentru a se dezlănțui. Ea este inițiată într-o perioadă de pace externă.

În timp ce Hitler, cu rare excepții, nu se ocupă niciodată de represiune, lăsînd aceste sarcini „subalterne" unor oameni de încredere ca Himmler, Stalin se interesează îndeaproape, fiind inițiatorul și organizatorul ei. El parafează personal listele cu mii de nume de persoane destinate să fie împușcate și-i constrînge pe membrii Biroului Politic să facă la fel. În timpul Marii Terori, în paisprezece luni, din 1937 pînă în 1938, 1,8 milioane de persoane au fost arestate prin patruzeci și două de mari operațiuni bine puse la punct; aproximativ 690 000 sînt asasinate. Climatul de război civil, mai mult sau mai puțin „cald" sau „rece", intens și deschis sau mascat și insidios, este permanent. Expresia „războiul de clasă" nu mai e deloc o metaforă. Dușmanul politic nu mai este cutare sau cutare opozant, nici chiar o anumită „clasă dușmănoasă", ci întreaga societate.

Era inevitabil ca pînă la urmă, prin contagiune, teroarea care viza distrugerea societății să atingă această contrasocietate care era partidul la putere. Încă din vremea lui Lenin, începînd cu 1921, deviantii sau opozanții sufereau sancțiuni. Dar dușmanii potențiali rămîneau cei care nu erau membri de partid. Sub Stalin, membrii partidului deveneau la rîndul lor dușmani potențiali. Va trebui să așteptăm totuși asasinarea lui Kirov pentru ca Stalin, folosind pretextul, să aplice pedeapsa capitală membrilor de partid. El reia astfel tradiția lui Neceaev căruia, în scrisoarea sa de ruptură, Bakunin îi scria, în iunie 1870: „La baza activității noastre trebuie să se afle o lege simplă: adevărul, cinstea, încrederea între frați [revoluționari]; minciuna, viclenia, mistificarea și — din nevoie — violența să nu fie folosite decît față de dușmani. [...] În timp ce, dumneata, dragul meu prieten — și asta e cea mai importantă și mai colosală greșeală pe care o faci — te-ai molipsit de la sistemul lui Loyola și Machiavelli [...]. Îndrăgostit de metode și principii polițienești și iezuite, te-ai gîndit să întemeiezi pe acestea din urmă organizația dumitale [...] drept care acționezi în privința prietenilor ca și cum ți-ar fi dușmani."[29]

O altă inovație stalinistă: călăii sînt destinați să devină la rîndul lor victime. După asasinarea lui Zinoviev și Kamenev, vechii lui tovarăși de partid, Buharin îi declară soției sale: „Sînt foarte mulțumit că au fost împușcați acești cîini!"[30] La nici doi ani, vine rîndul lui, al lui Buharin, să fie împușcat ca un cîine. Și această trăsătură stalinistă se va extinde la majoritatea regimurilor comuniste.

Înainte de a extermina pe unii din „dușmanii" săi, Stalin le rezerva o soartă specială: îi făcea să compară în procese de un mare spectacol. Lenin inaugurase această formulă, în 1922, cu primul proces trucat, acela al socialist-revoluționarilor. Stalin a ameliorat formula, făcînd din ea una din constantele dispozitivului său de represiune pe care o va aplica și în Europa de Est după 1948.

Annie Kriegel a demontat foarte bine formidabilul mecanism de profilaxie socială pe care îl constituiau aceste procese a căror „pedagogie infernală" înlocuia,

---

[29] M. Confino, *op. cit.*, p. 137.

[30] În Alain Brossat, *Un communisme insupportable*, L'Harmattan, Paris, 1997, p. 266.

pe pămînt, Infernul promis de religie.[31] Simultan era pusă în mişcare o pedagogie a urii de clasă, a stigmatizării duşmanului. În comunismul asiatic, acest procedeu este împins spre o logică extremă: se organizau zile ale urii.

Pedagogiei urii, Stalin îi adăugase pedagogia misterului: arestările, motivele, condamnările, soarta victimelor erau învăluite într-un secret absolut. Misterul şi secretul, strîns împletite cu teroarea, alimentau o formidabilă angoasă a populaţiei.

Pentru că se consideră în război, bolşevicii instituie o întreagă terminologie vizînd duşmanii: „agenţi duşmani", „populaţie făcînd cauză comună cu duşmanul" etc. După modelul războinic, politica este redusă la termeni simplişti, definită ca relaţie duşman/prieten[32], ca o revendicare a lui „noi" opus „lor". Ea implică o viziune de „front" — încă o expresie militară: frontul revoluţionar, frontul contrarevoluţionar. Şi fiecare este somat să-şi aleagă frontul, sub ameninţarea cu moartea. Gravă regresie la un studiu arhaic al politicii, care şterge o sută cincizeci de ani de eforturi ale burgheziei individuale şi democrate.

Cum se defineşte duşmanul? Politica fiind redusă la un război civil general opunînd două forţe — burghezia şi proletariatul — şi necesitînd exterminarea uneia dintre ele prin mijloacele cele mai violente, duşmanul nu mai este doar omul vechiului regim, aristocratul, marele burghez, ofiţerul, ci orice persoană care se opune politicii bolşevice şi care e calificată drept „burgheză". „Duşmanul" desemnează orice persoană sau categorie socială care, în mintea bolşevicilor, reprezintă un obstacol în faţa puterii absolute. Fenomenul apare imediat, inclusiv în instanţele din care teroarea este încă absentă: adunările electorale ale sovietelor. Kautsky a presimţit aceasta cînd, încă din 1918, scria: „[În soviete] au drept de vot numai cei care au dobîndit «mijloacele de existenţă printr-o muncă productivă sau profitabilă pentru toţi». Dar ce este «munca productivă şi profitabilă pentru toţi»? Un cuvînt de cauciuc; tot de cauciuc este ordonanţa privind pe cei excluşi de la vot, inclusiv pe cei care «întrebuinţează mînă de lucru salariată pentru a obţine profit». [...] Se vede bine că nu e nevoie de mare lucru pentru a fi etichetat drept capitalist sub regimul electoral al Republicii Sovietice şi pentru a-ţi pierde dreptul la vot. Natura elastică a definiţiilor cuvintelor legii electorale deschide calea domniei arbitrarului celui mai evident, şi acesta nu se datorează sistemului legislativ, ci obiectului său. Nu vom reuşi niciodată să definim într-o manieră juridică inatacabilă şi precisă termenul de proletar."[33]

Termenul de „proletar" înlocuindu-l pe cel de „patriot" din vremea lui Robespierre, categoria duşmanului are o geometrie variabilă şi poate fi umflată sau dezumflată după nevoile politice de moment. Ea devine un element major în gîndirea şi practica revoluţionară comunistă. Tzvetan Todorov precizează: „Duşmanul este marea justificare a terorii; statul totalitar nu poate trăi fără duşmani. Dacă lipsesc, sînt inventaţi. O dată identificaţi, aceştia nu merită nici o milă. [...] A fi

[31] *Les Grands Procès dans les systèmes communistes*, Gallimard, „Idées", Paris, 1972.

[32] Carl Schmitt, *La Notion de politique*, Calmann-Lévy, Paris, 1972, p. 66.

[33] Karl Kautsky, *La Dictature...*, *op. cit.*, pp. 241–243.

dușman este o tară de nevindecat, ereditară. [...] Se insistă uneori asupra faptului că evreii erau urmăriți nu pentru ceea ce făcuseră, ci pentru ceea ce erau: evrei. La fel se întîmplă în comunism: el cere represiunea (sau, în momentele de criză, eliminarea) burgheziei în calitatea ei de clasă. Simpla apartenență la această clasă e suficientă, nu mai este necesar *să faci* altceva."[34]

Rămîne o chestiune esențială: de ce să-l extermini pe „dușman"? Rolul tradițional al represiunii este, după titlul unei opere celebre, de „a supraveghea și a pedepsi". Această fază de „supraveghere și pedepsire" a fost depășită? „Dușmanul de clasă" era „irecuperabil"? Soljenițîn aduce un prim răspuns arătînd că în Gulag deținuții de drept comun erau sistematic mai bine tratați decît deținuții politici. Nu numai din motive practice — ei făceau servicii de supraveghere —, dar și din motive „teoretice". Într-adevăr, regimul sovietic se străduia mult să creeze „omul nou", inclusiv prin reeducarea criminalilor celor mai înrăiți. Acesta a fost un vector foarte fructuos al propagandei, atît în Rusia lui Stalin, cît și în China lui Mao sau în Cuba lui Castro.

Dar de ce să-l ucizi pe „dușman"? Într-adevăr, nu e un lucru nou ca politica să consiste, între altele, în identificarea prietenilor și dușmanilor. Evanghelia proclamă: „Cine nu e cu mine este împotriva mea." Noutatea constă în aceea că Lenin decretează că nu numai „cel care nu e cu noi e împotriva noastră", dar, mai mult, „cel care nu e cu noi trebuie să moară", generalizînd această propoziție din domeniul politicii la întregul cîmp al societății.

O dată cu instaurarea terorii, asistăm la o dublă mutație: adversarul, mai întîi dușman, apoi criminal, devine un exclus. Această excludere duce aproape mecanic la ideea exterminării. Într-adevăr, dialectica dușman/prieten este de acum insuficientă pentru a rezolva problema fundamentală a totalitarismului: crearea unei umanități reunificate, purificate, neantagonice, prin intermediul dimensiunii mesianice a proiectului marxist de reunificare a umanității în și prin proletariat. Acest proiect justifică demersul de unificare forțată — a partidului, a societății și apoi a imperiului — care elimină ca pe niște resturi pe cei care nu intră în tablou. Curînd, de la logica luptei politice se alunecă la o logică a excluderii, apoi spre o ideologie eliminaționistă și, în sfîrșit, exterminatoare a tuturor elementelor impure. La capătul acestei logici se află crima împotriva umanității.

Atitudinea anumitor forme de comunism asiatic — China, Vietnam — a fost puțin diferită: fără îndoială, sub influența tradiției confucianiste, s-a lăsat mai mult loc reeducării. Acel *laogai* chinez se distinge prin existența unei instituții care-l constrînge pe prizonier — calificat drept „elev" sau „student" — să-și reformeze gîndirea sub controlul călăilor-profesori. Nu există oare în acest tip de „reeducare" o atitudine mai puțin francă, mai ipocrită chiar decît asasinatul pur și simplu? Nu e mai rău să-ți constrîngi dușmanii să se renege și să se supună discursului călăilor lui? Dimpotrivă, khmerii roșii au adoptat din capul locului o soluție radicală: considerînd că reeducarea unei părți a poporului era imposibilă, căci era prea „corupt", ei au încercat să-și schimbe poporul. De unde exterminarea masivă

34 Tzvetan Todorov, *L'Homme dépaysé*, Le Seuil, Paris, 1995, p. 33.

a întregii pături intelectuale și urbane cu voința de a distruge dușmanul mai întîi în plan psihologic, de a-i dezagrega personalitatea impunîndu-i o „autocritică" dezonorantă care, oricum, nu-l cruță de pedeapsa supremă.

Șefii regimurilor totalitare revendică dreptul de a-și trimite semenii la moarte și în acest fapt constă „forța lor morală". Justificarea lor fundamentală este întotdeauna aceeași: necesitatea fundamentată „științific". Reflectînd asupra originilor totalitarismului, Tzvetan Todorov scrie: „Scientismul, și nu umanismul, a contribuit la fundamentarea ideologică a totalitarismului. [...] Relația între scientism și totalitarism nu se limitează numai la justificarea actelor prin necesitatea pretins științifică (biologică sau istorică): trebuie să practici scientismul (chiar „sălbatic") pentru a crede în transparența perfectă a societății și deci în posibilitatea de a o transforma în funcție de idealul tău, prin intermediul unei revoluții."[35]

Trotki a ilustrat energic acest discurs începînd din 1919: „Proletariatul este o clasă istoric ascendentă [...]. Burghezia este, în epoca actuală, o clasă decadentă. Nu numai că nu joacă un rol esențial în producție, dar, prin metodele ei imperialiste de apropriere, ea distruge economia mondială și cultura umană. Și totuși, vitalitatea istorică a burgheziei este colosală. Ea se cramponează de putere și nu vrea să-i dea drumul. Prin acest lucru, ea amenință să antreneze în căderea ei întreaga societate. Ești obligat să i-o smulgi, tăindu-i pentru asta degetele. Teroarea roșie este arma întrebuințată împotriva unei clase pe cale de a pieri, dar care nu se resemnează."[36] Și conchidea: „Revoluția violentă a devenit o necesitate tocmai pentru că exigențele imediate ale istoriei nu puteau fi satisfăcute de aparatul democrației parlamentare."[37] Regăsim aici divinizarea Istoriei căreia trebuie să i se sacrifice totul și incurabila naivitate a revoluționarului care-și imaginează, prin dialectica sa, că favorizează emergența unei societăți mai drepte și mai umane folosind metode criminale. Doisprezece ani mai tîrziu, Gorki spunea mai brutal lucrurilor pe nume: „Noi îi avem împotriva noastră pe toți cei care și-au trăit traiul atît cît le-a fost dat de istorie, ceea ce ne dă dreptul să ne considerăm ca fiind mereu într-un război civil. De unde firesc e ca, dacă dușmanul nu se predă, să-l exterminăm."[38] Și în același an, Aragon scria un vers: „Ochii albaștri ai Revoluției strălucesc cu o necesară cruzime."

În sens invers, din 1918, Kautsky aborda chestiunea cu mai mult curaj și mai multă franchețe. Abandonînd orice fetișism al cuvintelor, el scria: „Într-adevăr, nu socialismul este scopul nostru final, ci acela de a aboli «orice fel de exploatare și de opresiune, fie că e dirijată împotriva unei clase, a unui partid, a unui sex sau a unei rase». [...] Dacă s-ar reuși să ni se demonstreze că greșim atunci cînd nu credem că eliberarea proletariatului și a umanității în general se poate realiza numai sau măcar mai ușor pe baza proprietății private a mijloacelor de producție, atunci ar trebui să aruncăm peste bord socialismul, fără să renunțăm totuși la scopul nostru final, dar ar trebui s-o facem tocmai în interesul scopului nostru

[35] Tzvetan Todorov, *Nous et les autres*, Le Seuil, Paris, 1989, p. 233.

[36] Léon Trotski, *Défense du terrorisme, op. cit.*, p. 82.

[37] *Idem*, p. 57.

[38] A. Vaksberg.

final."[39] Kautsky punea în mod clar umanismul înaintea scientismului marxist, al cărui eminent reprezentant era totuși.

Condamnarea la moarte în sine necesită o pedagogie: în fața reticențelor fiecăruia de a-și ucide semenul, pedagogia cea mai eficientă constă în a nega umanitatea victimei, în a o dezumaniza în prealabil. Alain Brossat notează foarte just: „Ritul barbar al epurărilor, funcționarea cu un randament mare a mașinii exterminatoare nu se disociază, în discursul și practica persecuției, de animalizarea Celuilalt, de reducerea dușmanilor imaginari și reali la starea zoologică."[40]

Și efectiv, în timpul marilor procese de la Moscova, procurorul Vîșinski, intelectual, jurist și om cu o bună educație clasică, s-a dedat la un desfrîu de „animalizare" a acuzaților: „Împușcați cîinii turbați! Dați morții această bandă care ascunde maselor populare colții ei de fiară, dinții de prădătoare! Să se ducă dracului vulturul-Troțki spumegînd, plin de veninul cu care a umplut marile idei ale marxism-leninismului! Să fie puși în imposibilitatea de a mai face rău histrionii, pigmeii mizerabili, javrele, cățelandrii atacînd un elefant! [...] Da, jos cu această abjecție animală! Să se termine o dată cu acești grețoși hibrizi de vulpi și porci, cu aceste hoituri împuțite. Să nu se mai audă grohăiturile lor porcine! Să fie exterminați cîinii înrăiți ai capitalismului care vor să-i sfîșie în bucăți pe cei mai buni oameni ai țării noastre sovietice! Să li se bage pe gît ura lor bestială îndreptată împotriva conducătorilor Partidului nostru!" Dar oare nu Jean-Paul Sartre scria în 1952: „Orice anticomunist este un cîine!" Această retorică diabolico-animalieră pare să întărească ipoteza lui Annie Kriegel asupra funcției în mod fundamental pedagogice a somptuoaselor procese trucate. Ca în misterele Evului Mediu, se punea în scenă pentru „bunul popor" figura celui „rău", a ereticului, a „troțkistului" și curînd a „sionist-cosmopolitului", pe scurt, a Diavolului...

Brossart reamintește cum chermezele și carnavalurile instaurează o adevărată tradiție a animalizării Celuilalt, pe care o regăsim în caricatura politică începînd cu secolul al XVIII-lea. Acest rit metaforic permitea, prin intermediul animalului, exprimarea unor crize și conflicte latente. La Moscova, în anii '30, nimic nu e metaforic; adversarul „animalizat" este tratat ca un animal vînat înainte de a deveni un candidat la spînzurătoare — în acest caz candidat la un glonț în ceafă. Dacă Stalin a sistematizat și a generalizat aceste metode, ele au fost pe larg reluate de succesorii săi chinezi, cambodgieni și de alții. Și nu Stalin este inventatorul lor. Nici Lenin nu poate scăpa de reproș, el, care, după venirea la putere, își trata toți dușmanii drept „insecte vătămătoare", „păduchi", „scorpioni", „vampiri".

În timpul procesului trucat intentat „partidului industriașilor", Liga Drepturilor Omului a publicat un protest semnat de Albert Einstein și Thomas Mann; Gorki le-a răspuns printr-o scrisoare deschisă: „Cred că această execuție era perfect legitimă. E normal ca puterea muncitorească și țărănească să-și extermine dușmanii ca pe niște păduchi."[41]

[39] K. Kautsky, *La Dictature...*, *op. cit.*, pp. 176–177.
[40] Alain Brossat, *Un communisme insupportable*, *op. cit.*, p. 265.
[41] A. Vaksberg, *op. cit.*, p. 262.

Alain Brossat trage concluziile din această derivă zoologică: „Ca întotdeauna, poeții și măcelarii totalitarismului se trădează în primul rînd prin vocabular: acest «a lichida» al călăilor moscoviți, văr bun cu «a trata» al industriașilor asasinatelor naziste, constituie microcosmosul lingvistic al ireparabilei catastrofe mintale și culturale care se înfățișa pe atunci la lumina zilei în spațiul sovietic: viața umană s-a prăbușit ca valoare, gîndirea prin categorii („dușmani ai poporului", „trădători", „elemente fidele"...) s-a substituit noțiunii încărcate de pozitivitate etică a speței umane [...]. În discursurile, practica și dispozitivele exterminatoare ale naziștilor, animalizarea Celuilalt, indisociabilă de obsesia murdăriei și a contagiunii, se leagă strîns de o ideologie a rasei. Ea este concepută în termenii implacabil ierarhici ai discursului despre rasă, despre supra- sau subom; [...] dar, în Moscova anului 1937, discursul despre rasă și dispozitivele totalitare care se leagă de el sînt interzise, indisponibile. De aici decurge importanța animalizării celuilalt pentru a putea gîndi și pune în practică o politică fondată pe «totul este permis totalitarului»."[42]

Totuși, unii n-au ezitat să treacă bariera ideologică de la social la rasial. Într-o scrisoare din 1932, Gorki, care, să ne amintim, era pe atunci prietenul personal al lui Iagoda, șeful GPU, și avea un fiu salariat al acestui GPU, scria: „Ura de clasă trebuie cultivată prin repulsia organică față de dușman, ca ființă inferioară. Convingerea mea intimă este că dușmanul e o ființă complet inferioară, degenerată fizic, dar și «moral»."[43]

El va merge pînă la capătul demersului său, favorizînd crearea Institutului de Medicină Experimentală din URSS. La începutul anului 1933, el scria că „sînt aproape timpurile în care știința va interpela imperios ființele așa-zis normale: doriți ca toate bolile, handicapurile, imperfecțiunile, senilitatea și moartea prematură a organismului să fie studiate minuțios, cu precizie? Acest studiu nu s-ar putea efectua prin experiențe pe cîini, iepuri sau cobai. Experiența pe om este indispensabilă, este indispensabil să studiem chiar pe el însuși funcționarea organismului său, procesele de alimentare intracelulară, hematopoieza, chimia neuronilor și, în general, toate procesele din organismul omului. Vor fi necesare pentru asta sute de unități umane, ceea ce va reprezenta un veritabil serviciu adus umanității, lucru, evident, mai important, mai util decît exterminarea a zeci de milioane de ființe sănătoase pentru confortul vieții unei clase mizerabile, degenerată psihic și moral, de răpitori și paraziți"[44]. Efectele cele mai negative ale scientismului socio-istoric se întîlnesc astfel cu scientismul biologic.

Această derivă „biologică" și „zoologică" ne ajută să înțelegem mai bine cîte crime comuniste sînt crime împotriva umanității și de ce ideologia marxist-leninistă a putut provoca și justifica aceste crime. Revenind asupra deciziilor juridice legate de recentele descoperiri ale biologiei, Bruno Gravier scria: „Textele de lege privind bioetica [...] vin să reliefeze alte amenințări mai oculte, fiind legate de progresul științei, al căror rol în geneza ideologiilor întemeiate pe teroarea ca

[42] A. Brossat, *op. cit.*, p. 268.

[43] În Vaksberg, *op. cit.*, pp. 286–287.

[44] *Idem*, p. 312.

«lege a mișcării» (J. Asher) nu e prea cunoscut [...]. Scopul eugenic în scrierile unor medici renumiți ca Richet sau Carrel a pregătit terenul atît pentru exterminările în masă, cît și pentru actele oribile ale doctorilor naziști."[45]

Or, există în comunism un eugenism socio-politic, un darwinism social. Cum scrie Dominique Colas: „Savant întru știința evoluției speciilor sociale, Lenin hotărăște asupra celor care trebuie să dispară pentru că sînt condamnate de istorie."[46] Începînd din momentul în care se decretează, printr-un efect științific — ideologic și politico-istoric, precum cel al marxism-leninismului —, că burghezia reprezintă o etapă depășită a evoluției umanității, se justifică lichidarea ei în calitate de clasă și curînd lichidarea indivizilor care o compun sau care sînt bănuiți că-i aparțin.

Referindu-se la nazism, Marcel Colin vorbește de „clasificări, segregări, excluderi, criterii pur biologice, vehiculate de ideologia criminală. Ne gîndim la acele supoziții scientiste (ereditate, hibridare, puritatea rasei), și chiar la aportul fantasmagoric, milenarist sau planetar, care sînt foarte marcate istoric și insurmontabile"[47]. Aceste supoziții scientiste aplicate la societate și la istorie — proletarul purtător de sens al Istoriei etc. — țin de o fantasmagorie milenaristă și planetară și sînt mereu prezente în experiența comunistă. Ele sînt cele care fixează o ideologie criminogenă, determinînd după criterii pur ideologice o segregare arbitrară (burghezie/proletariat) și clasificări (mic-burghezi, mari burghezi, țărani bogați, mijlocași și săraci etc.); stabilindu-le în grupuri rigide — ca și cum ar fi definitiv date, ca și cum un individ nu ar putea trece de la o categorie la alta —, marxism-leninismul instaurează primatul categoriei, al abstracției, asupra realului, asupra umanului; orice individ sau grup este perceput ca arhetip al unei sociologii primare și dezincarnate. Ceea ce înlesnește crima: delatorul, anchetatorul, călăul NKVD-ului nu denunță, nu hăituiește, nu ucide un om, ci elimină o abstracție vătămătoare pentru fericirea generală.

Doctrina a devenit o ideologie criminogenă prin simplul fapt că neagă un dat fundamental, unitatea a ceea ce Robert Antelme numește „specia umană" sau a ceea ce preambulul Declarației Drepturilor Omului din 1948 numește „familia umană". Rădăcinile marxism-leninismului se află oare mai puțin în Marx decît într-un darwinism depășit, aplicat la chestiuni sociale și ajungînd la aceleași rătăciri ca în chestiunea rasială? Un lucru e sigur: crima împotriva umanității este produsul unei ideologii care reduce omul și umanitatea la o condiție nu universală, ci particulară: biologic/rasială sau socio-istorică. Și aici, prin efectul propagandei, comuniștii au reușit să facă să se creadă că demersul lor era universal, luînd în calcul întreaga umanitate. Adeseori distincția radicală între nazism și comunism a fost întemeiată pe faptul că proiectul nazist era particular — profund naționalist și rasial —, în timp ce proiectul leninist ar fi fost universalist. Nimic

[45] Bruno Gravier, „Une actualité toujours plus cruciale", în Marcel Colin (ed.), *Le Crime contre l'humanité*, Érès, p. 10.

[46] Dominique Colas, *Lénine et le léninisme*, PUF, „Que sais-je?", Paris, 1987, p. 101. Vezi și teza ei de doctorat, *Le Léninisme*, PUF, 1982.

[47] M. Colin, *op. cit.*, p. 14.

mai fals: în teorie ca și în practică, Lenin și succesorii săi au exclus clar din umanitate pe capitalist, pe burghez, pe contrarevoluționar etc. Reluînd cuvintele obișnuite ale unui discurs sociologic sau politic, ei au făcut din aceste categorii dușmani absoluți. Și așa cum spunea Kautsky, în 1918, cuvintele „de cauciuc" autorizează excluderea din umanitate a oricui vrem, cînd vrem și cum vrem, și conduc direct la crima împotriva umanității.

Mireille Delmas-Marty scria: „Biologi ca Henri Atlan recunosc ei înșiși că noțiunea de umanitate depășește abordarea biologică și că «biologia are puține de spus despre persoana umană». [...] Este adevărat că putem considera specța umană ca pe o specie animală printre altele, o specie pe care omul a învățat s-o fabrice singur, așa cum fabrică specii animale sau vegetale."[48] Dar nu asta au încercat să facă și comuniștii? Ideea de „om nou" nu face parte din nucleul proiectului comunist? Atîția „Lîsenko" megalomani n-au încercat să creeze, pe lîngă noi specii de porumb sau de tomate, o nouă specie de om?

Această mentalitate scientistă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, contemporană cu triumful medicinei, i-a inspirat lui Vasili Grossman o remarcă privitoare la șefii bolșevici: „Un asemenea caracter se comporta în mijlocul oamenilor ca un chirurg în saloanele unei clinici. [...] Sufletul chirurgului stă în bisturiul său. Esența acestor oameni este fanatica lor credință în bisturiu. Bisturiul chirurgului — iată marele teoretician, liderul filozofic al secolului XX."[49] Ideea e dusă pînă la capăt de Pol Pot care, cu un îngrozitor bisturiu, amputează partea „cangrenată" a corpului social — „poporul nou" — și conservă partea „sănătoasă" — „poporul vechi". Oricît de smintită ar fi această idee, ea nu e chiar atît de nouă. În anii 1870, Piotr Tkacev, revoluționar rus, demn emul al lui Neceaev, propunea să fie exterminați toți rușii în vîrstă de peste douăzeci și cinci de ani, considerați ca incapabili să realizeze ideea revoluționară. În aceeași epocă, într-o scrisoare către Neceaev, Bakunin se indigna de această idee dementă: „Poporul nostru nu este o pagină albă pe care orice societate secretă poate scrie ce-i trece prin cap, programul vostru comunist, de exemplu."[50] E adevărat că Internaționala clamează „Să facem din trecut *tabula rasa*!" și că Mao se compară cu un poet genial caligrafiind pe faimoasa hîrtie albă. Ca și cum o civilizație de mai multe ori milenară ar putea fi considerată o pagină albă!

Ansamblul procesului terorii pe care l-am evocat a fost fondat firește în URSS sub Lenin și Stalin, dar el cuprinde un anumit număr de elemente invariante pe care le regăsim la diferite niveluri de intensitate, în toate regimurile care-și proclamă originea marxist-leninistă. Fiecare țară sau partid comunist a cunoscut istoria sa specifică, particularitățile sale locale și regionale, cazurile sale mai mult sau mai puțin patologice, dar ele se înscriu întotdeauna în matricea elaborată de Moscova, începînd din noiembrie 1917, și care, din această cauză, a impus un soi de cod genetic.

---

[48] Mireille Delmas-Marty, „L'Interdit et le respect: comment définir le crime contre l'humanité?", în Colin, *op. cit.*, p. 26.

[49] V. Grossman, *Panta rhei, ed. rom. cit.*, p. 147.

[50] M. Confino, *op. cit.*, p. 120.

Cum să-i înțelegem pe actorii acestui terifiant sistem? Avem oare niște caracteristici speciale? Se pare că fiecare regim totalitar a suscitat vocații și a știut să descopere și să promoveze pe acei oameni capabili să-l facă să funcționeze. Cazul lui Stalin este singular. Pe terenul strategiei, el a fost un demn urmaș al lui Lenin, capabil să cerceteze o afacere locală și să abordeze o situație mondială. Și, fără îndoială, va apărea în ochii Istoriei ca cel mai mare om politic al secolului XX, reușind să ridice mica Uniune Sovietică din 1922 la rangul de supraputere mondială și să impună timp de decenii comunismul ca pe o alternativă la capitalism.

El a fost și unul din marii criminali ai unui secol atît de bogat totuși în călăi de anvergură. Trebuie să vedem în el un nou Caligula, așa cum îl descriau Boris Suvarin și Boris Nikolaevski în 1953? Acțiunea lui era a unui simplu paranoic, cum susținea Troțki? Sau, dimpotrivă, aceea a unui fanatic extraordinar de dotat pentru politică și căruia îi era greață de metodele democratice? Stalin a dus pînă la capăt demersul angajat de Lenin și preconizat de Neceaev; a adoptat mijloace extreme pentru a duce o politică extremă.

Faptul că Stalin s-a angajat deliberat pe calea crimei împotriva umanității ca mijloc de guvernare ne trimite din nou la dimensiunea specific rusească a personajului. Oset din Caucaz, toată copilăria și adolescența i-au fost legănate de povești despre hoții cu inimă mare, acei *abrek*, munteni caucazieni alungați din clanul lor sau prestînd un jurămînt de răzbunare sîngeroasă, luptători mînați de curajul disperării. El însuși a adoptat pseudonimul de Koba, după numele unuia din acei prinți-briganzi mitici, un fel de Robin Hood care răzbuna văduvele și orfanii. Or, în scrisoarea de ruptură adresată lui Neceaev, Bakunin scria:

> „Îți amintești cum te-ai supărat pe mine pentru că-ți spuneam *abrek* și numeam catehismul dumitale un catehism de *abreki*; ziceai că toți oamenii ar trebui să fie așa, că abnegația totală de sine și renunțarea la toate nevoile personale, la toate satisfacțiile, sentimentele, legăturile și fidelitățile ar trebui să fie starea normală naturală și obișnuită a tuturor, fără excepție. Din propria dumitale cruzime plină de abnegație, din extremul dumitale fanatism, ai vrea să faci chiar și acum o regulă de viață pentru comunitate. Dorești inepții, lucruri imposibile, negarea totală a naturii omului, a societății."[51]

În ciuda angajamentului său revoluționar total, Bakunin pricepuse încă din 1870 că pînă și acțiunea revoluționară trebuie să se supună anumitor constrîngeri morale fundamentale.

Teroarea comunistă a fost adesea comparată cu aceea inaugurată de Sfînta Inchiziție catolică în 1199. În magnificul său roman, *La Tunique d'infamie*, Michel del Castillo remarca: „Scopul nu este de a tortura sau de a arde: el constă în a pune întrebările juste. Nu există teroare fără adevăr, care este fundamentul său. Cînd nu posedăm adevărul, cum să descoperim eroarea? [...] Și de aici, cînd ești atît de sigur că posezi adevărul, cum să te hotărăști să-ți lași semenul în greșeală?"[52]

---

[51] M. Confino, *op. cit.*, p. 112.

[52] Michel del Castillo, *La Tunique d'infamie*, Fayard, Paris, 1997, p. 25.

Biserica promitea iertarea păcatului originar și salvarea pe lumea cealaltă sau pieirea în focul unui infern supranatural. Marx credea într-o automîntuire prometeică a umanității. Acesta a fost visul mesianic al „Marii Seri". Dar, pentru Leszek Kolakowski, „ideea că lumea existentă este total coruptă, că este de neconceput ameliorarea ei și că tocmai de aceea lumea care-i va urma va aduce cu sine plenitudinea perfecțiunii și eliberarea ultimă, această idee este una din aberațiile cele mai monstruoase ale spiritului uman [...]. Firește, această aberație nu este o invenție a timpului nostru; dar trebuie să recunoaștem că, în gîndirea religioasă care opune totalității valorilor temporale forța grației supranaturale, ea este mult mai puțin abominabilă decît în doctrinele mondene care ne asigură că putem obține mîntuirea sărind brusc din prăpastia infernului în înaltul cerului"[53].

Ernest Renan intuise fără îndoială corect cînd, în *Dialogues philosophiques*, presupunea că pentru a-ți asigura puterea absolută într-o societate de atei nu ajunge numai să-i amenințí pe supuși cu focurile infernului mitologic, ci e necesar să instituí un „infern real", un lagăr de concentrare care ar sluji la zdrobirea revoltaților, la intimidarea celorlalți, și care ar fi slujit de o poliție specială, alcătuită din ființe lipsite de scrupule morale și în întregime devotate puterii stabilite, „mașini ascultătoare, gata la toate sălbăticiile".[54]

După eliberarea majorității prizonierilor din Gulag, în 1953, și chiar după Congresul al XX-lea al PCUS, atunci cînd o anumită formă de teroare nu mai era la ordinea zilei, principiul terorii își conserva funcția și continua să fie eficace. Amintirea terorii era de ajuns pentru a paraliza voințele, cum ne amintește Aino Kuusinen: „Amintirea acestei terori apăsa asupra sufletelor, nimeni nu părea să creadă că Stalin dispăruse cu adevărat din circulație. Aproape că nu exista familie din Moscova care să nu fi suferit de pe urma persecuțiilor sale, și totuși nu se vorbea despre asta niciodată. Astfel, de exemplu, nu evocam niciodată în prezența prietenilor mei amintirile mele din închisoare și din lagăr. Ei nu-mi puneau niciodată întrebări. Frica era prea adînc înrădăcinată în mințile lor."[55] Cum victimele purtau în permanență această memorie a Terorii, călăii continuau să se sprijine pe ea. În plină perioadă brejnevistă, URSS a editat un timbru comemorativ al celei de a cincizecea aniversări a organizației Ceka și a publicat o culegere de omagii.[56]

Pentru a încheia, să-i mai dăm pentru ultima oară cuvîntul lui Gorki, prin textul său omagial închinat lui Lenin în 1924: „Una din vechile mele cunoștințe, un muncitor din Sormov, un om cu suflet blînd, se plîngea că era greu să lucrezi la Ceka. I-am răspuns: «Mi se pare că nu e de dumneata. Nu-ți stă în fire.» Și el a încuviințat trist: «Nu, deloc.» Dar, după ce a mai reflectat, a adăugat: «Totuși, cînd mă gîndesc că în mod sigur și Ilici este adesea obligat să-și lege aripile sufletului, mi-e rușine de slăbiciunea mea.» I se întîmpla lui Lenin «să-și lege aripile sufle-

[53] L. Kolakowski, *L'Esprit révolutionnaire*, Éditions Complexe, Paris, 1978, p. 22.
[54] Tzvetan Todorov, *Nous et les autres*, Le Seuil, Paris, 1989, pp. 226–227.
[55] A. Kuusinen, *op. cit.*, p. 224.
[56] Acest text a fost analizat de Michel Heller, „Lénine et la Vetcheka", *Libre*, nr. 2, 19.

tului»? Dădea prea puțină importanță propriei persoane pentru a vorbi despre sine cu alții; mai bine decît oricine, știa să păstreze taina cu privire la furtunile sufletului său. Dar, odată, mi-a spus mîngîind niște copii: «Viața lor va fi mai bună decît a noastră; vor fi cruțați de multe lucruri pe care le-am trăit noi. Viața lor va fi mai puțin crudă.» Și privind în depărtare, a adăugat visător: «Oricum, nu-i invidiez. Generația noastră a înfăptuit o sarcină uluitoare prin importanța ei istorică. Cruzimea vieții noastre, impusă de circumstanțe, va fi înțeleasă și iertată. Totul va fi înțeles, totul!»"[57]

Da, totul începe să fie înțeles, dar nu în sensul la care se gîndea Vladimir Ilici Ulianov. Ce a rămas astăzi din această „sarcină uluitoare prin importanța ei istorică"? Nu o iluzorie „construcție a socialismului", ci o imensă tragedie care continuă să apese viața a sute de milioane de oameni și care va marca intrarea în cel de-al treilea mileniu. Vasili Grossman, corespondent de război la Stalingrad, scriitorul care și-a văzut manuscrisul operei sale majore confiscat de KGB și care a murit din pricina asta, extrage totuși o lecție de optimism pe care o preluăm: „Secolul nostru este secolul supremei violențe a statului împotriva individului. Dar iată în ce constă puterea și speranța oamenilor. Tocmai secolul XX este cel care a zdruncinat principiul hegelian al procesului dezvoltării istorice universale: «Tot ce e real este rațional», principiu însușit de gînditorii ruși ai veacului trecut de-a lungul unor decenii de tensionate polemici. Și uite că acum, renunțînd la legea lui Hegel, în vremea biruinței forței statale asupra libertății omului, gînditorii ruși, îmbrăcați în scurtele lor de lagăr, elaborează principiul suprem al istoriei universale: «Tot ce e inuman este absurd și inutil.» Da, da, da, pe vremea deplinului triumf al inumanității a devenit evident că tot ceea ce e creat prin intermediul violenței e absurd și inutil, că nu are viitor, că nu va lăsa urme."[58]

---

[57] M. Gorki, *Lénine*, *op. cit.*, pp. 31–32.

[58] V. Grossman, *Panta rhei*, *ed. rom. cit.*, p. 177.

Autorii

Stéphane Courtois, şef de proiecte la CNRS (GÉODE-Paris X), director al revistei *Communisme*, specialist în istoria comunismului. Lucrări publicate: *Le PCF dans la guerre* (Ramsay, 1980), *Qui savait quoi? L'extermination des Juifs, 1941–1945* (La Découverte, 1987, în colaborare), *Le Communisme* (MA Éditions, 1987, cu M. Lazar), *Le Sang de l'étranger. Les immigrés de la MOI dans la Résistance* (Fayard, 1989, în colaborare), *Cinquante ans d'une passion française. De Gaulle et les communistes* (Balland, 1991, cu M. Lazar), *Rigueur et passion. Hommage à Annie Kriegel* (Le Cerf/L'Âge d'homme, 1994, în colaborare), *L'État du monde en 1945* (La Découverte, 1994, cu A. Wieviorka), *Histoire du Parti communiste français* (Presses universitaires de France, 1995, cu M. Lazar), *Eugen Fried. Le grand secret du PCF* (Le Seuil, 1997, cu A. Kriegel).

Nicolas Werth, profesor de istorie, cercetător la Institut d'histoire du temps présent, s-a consacrat istoriei URSS. Lucrări publicate: *Être communiste en URSS sous Staline* (Gallimard, 1981), *La Vie quotidienne des paysans russes de la Révolution à la collectivisation, 1917–1939* (Hachette, 1984), *Histoire de l'Union soviétique, de l'Empire russe à la CEI* (PUF, 1992), *Rapports secrets soviétiques. La société russe dans ses rapports confidentiels 1921–1991* (Gallimard, 1995) cu Gaël Moullec.

Jean-Louis Panné, istoric. A colaborat la *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français (1914–1939)*; autor, împreună cu Emmanuel Wallon, al lucrării *L'Entreprise sociale, le pari autogestionnaire de Solidarnosc*, L'Harmattan, 1987; *Boris Souvarine, le premier désenchanté du communisme*, Robert Laffont, 1993.

Andrzej Paczkowski, director adjunct al Institutului de Studii Politice al Academiei de Ştiinţe din Polonia, membru în Consiliul ştiinţific al Arhivelor Ministerului Afacerilor Interne şi ale Administraţiei. Lucrări publicate: *Stanislaw Mikolajczyk (1901–1966) ou la défaite d'un réaliste. Essai de biographie politique*, 1991; *L'Appareil de la Sécurité 1944–1956* (documente), 2 vol., 1994 şi 1996; *Un demi-siècle d'histoire de la Pologne, 1939–1989*, 1995 (premiul Clio pentru cea mai bună carte de istorie, 1996).

Karel Bartosek, istoric de origine cehă, cercetător la IHTP (CNRS) din 1983 pînă în 1996, director al revistei *La Nouvelle Alternative*, specialist în probleme legate de Europa Centrală și de Est. A publicat, printre altele: *The Prague Uprising 1945* (în limbile cehă, slovacă, germană și engleză, între 1960 și 1965), *De l'exil à la Résistance. Réfugiés et immigrés de L'Europe centrale en France 1933–1945* (codir., Arcantère, 1989), *Confession* (convorbiri cu Bedrich Fucik, Toronto, 1989), *Le témoin du procès de Husak témoigne* (convorbiri cu Ladislav Holdos, Praga, 1991), *Les Aveux des archives. Prague–Paris–Prague, 1948–1968*, Le Seuil, 1996.

Jean-Louis Margolin, profesor de istorie, conferențiar la Universitatea din Provence, cercetător la Institut de recherche sur le Sud-Est asiatique (CNRS). A publicat *Singapour, 1959–1987. Genèse d'un nouveau pays industriel* (L'Harmattan, 1989).

La lucrare au colaborat:

Rémi Kauffer, specialist în istoria spionajului și contrainformațiilor, a terorismului și organizațiilor clandestine. Lucrări publicate: împreună cu Roger Faligot, *Service B* (Fayard, 1985), *KGB objectif Pretoria* (Lausanne, 1986), *Kang Sheng et les services secrets chinois 1927–1987* (Robert Laffont, 1987), *As-tu vu Cremet* (Fayard, 1991), *Histoire mondiale du Renseignement* (2 volume, Robert Laffont, 1993–1994, în colaborare).

Pierre Rigoulot, cercetător la Institut d'histoire sociale. Redactor-șef al revistei *Cahiers d'histoire sociale*. Autor al lucrărilor: *Des Français au Goulag* (Fayard, 1984), *La Tragédie des Malgré-nous* (Plon, 1990), *Les paupières lourdes. Les Français face au Goulag: aveuglement et indignation* (Éditions universitaires, 1991).

Pascal Fontaine, ziarist, specialist în America Latină.

Yves Santamaria, profesor de istorie, conferențiar la IUFM din Le Mans și la IEP din Paris. Autor al lucrării *Du Printemps des peuples à la Société des nations* (La Découverte, 1996, cu Brigitte Waché).

Sylvain Boulouque, student la istorie, cercetător asociat la GÉODE (Universitatea Paris X).

ADDENDA

Alcătuită sub egida

FUNDAȚIEI ACADEMIA CIVICĂ

Argument

Cartea neagră a comunismului a trecut deja, în versiunea originală, printr-un dur purgatoriu. Atacată cu tenacitate dinspre stînga comunistă, ea a suscitat în Franța o polemică de dimensiuni naționale. I s-a reproșat că face mai mult propagandă decît istorie, că este pătimașă, că-i lipsește calmul obiectivității și mai ales că, pentru prima dată, propune o analogie între comunism și nazism, descriind cele două dogme care au însîngerat secolul ca fiind congenital apropiate. Contestatarii au pus, de asemenea, sub semnul îndoielii estimarea cifrică a victimelor comunismului. Sute de articole pro și contra s-au consumat în acest tur de forță, iar cartea a atins, în pofida denigratorilor, sau poate tocmai datorită stilului agresiv al denigrării, un tiraj record.

Pe urmă au venit observațiile din Est, din partea unor supraviețuitori ai represiunii comuniste, care au descoperit multe goluri și aproximații în paginile despre țările lor. Capitolul „Cealaltă Europă victimă a comunismului" — conceput ca o împletire comparativă a datelor despre diferitele țări central și est-europene — conține, inevitabil, unele alunecări de accent și de interpretare, provenind din documentația inegală pe care autorii au avut-o la dispoziție. În fluxul sintezei, unele teme, particulare de la o țară la alta, au fost aprofundate diferit, fiind adesea reduse doar la tangente și nuanțe. Este riscul unei lucrări de pionierat, dar mai ales rezultatul amplorii diferite pe care cercetările de istorie contemporană au înregistrat-o de la o țară la alta. În timp ce în Polonia și Cehia arhivele au devenit accesibile, iar istoricii au putut să se angreneze într-o analiză de adîncime a perioadei comuniste, în celelalte țări, între care și România, cercetarea stagnează. Sursele primare sînt aici parțiale și desperecheate, iar studiile datorate efortului excepțional al unor tineri istorici rămîn doar insule aleatorii într-o mare confuză. Fără un program de cercetare sistematic și global sintezele naționale se vor lăsa mult timp așteptate. În România, de exemplu, estimarea numărului celor anchetați, condamnați sau morți în timpul represiunii comuniste s-a dovedit imposibilă, datorită disparității arhivelor, a gradului diferit de acces la ele și a bănuielii că unele surse documentare au fost fie falsificate din start, fie distruse pe parcurs. Între mărturiile de istorie orală și cele din uriașa bibliotecă memorialistică, pe de o parte, și disponibilitatea arhivelor, pe de alta, apar diferențe considerabile. Singurele estimări au fost făcute prin metode matematice, extrapolîndu-se unele date parțiale.

Addenda nu poate depăși aceste limite inerente și se rezumă la înfățișarea din unghiuri diverse a fenomenului represiv. Cîteva particularități ale Gulagului românesc sau ale mișcării de rezistență sînt tratate în studii de caz, care adaugă materie acolo unde autorii *Cărții negre a comunismului* au fost în dificultate documentară. Sperăm că, împreună cu notele de la capitolul „Cealaltă Europă victimă a comunismului", ele vor putea fi asimilate într-o viitoare ediție franceză a cărții. Și mai sperăm că, într-un

viitor mai mult sau mai puţin previzibil, ele vor putea constitui nucleul unei Cărţi negre a comunismului din România, a cărei alcătuire depinde însă de multitudinea de factori enumeraţi mai sus.

Lungul calvar al demonstraţiei agresate de totalitarismul de orice fel este greu de reconstituit cîtă vreme accesul la arhive nu este liberalizat. Iar suferinţele şi sacrificiile acestui drum vor putea fi analizate în esenţa lor şi măsurate în dimensiuni reale doar atunci cînd tînăra generaţie de istorici va avea posibilitatea şi va fi stimulată să intre în posesia documentelor indispensabile acestei sinteze de mult aşteptate.

ROMULUS RUSAN

Autorii care au colaborat la Addenda:

Romulus Rusan, n. 13 martie 1935, Alba Iulia. Absolvent (1958) al Institutului Politehnic Cluj. Scriitor şi eseist (13 cărţi). Două premii ale Uniunii Scriitorilor (1965 şi 1982). După 1990, activitate civică şi educaţională. Coordonator al programului de istorie orală. Editor al colecţiilor „Analele Sighet", „Biblioteca Sighet" şi „Documente".

Dennis Deletant, n. 5 martie 1946, Norfolk. Profesor de studii româneşti şi decan la Şcoala de Studii Est-Europene de la London University. A publicat volumele *Ceausescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania. 1965–1989*, Hurst, Londra, 1995 (în curs de apariţie în traducere românească la Ed. Humanitas); *România sub regimul comunist*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997; *Romania under Communist Rule*, Civic Academy Foundation, Bucharest, 1998.

Gheorghe Onişoru, n. 29 iulie 1963, Iaşi. Absolvent (1987) al Facultăţii de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Secretar ştiinţific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iaşi. Doctor în istorie (1995). Autor al volumelor *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România (1944–1947)*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1996; *Cu unanimitate de voturi. Sentinţe politice adunate şi comentate* (în colaborare cu Marius Lupu şi Cornel Nicoară), Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997.

Marius Oprea, n. 22 mai 1964, Tîrgovişte. Absolvent (1988) al Facultăţii de Istorie şi Filozofie a Universităţii Bucureşti. Doctorand al aceleiaşi facultăţi cu teza „Rolul şi evoluţia Securităţii, 1948–1964".

Ştefan Mariţiu, n. 28 martie 1968, Cîmpina. Absolvent (1995) al Facultăţii de Istorie Bucureşti, specialitatea istoria contemporană a României. Doctorand la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" din Iaşi cu teza „Viaţa cotidiană din România, 1944–1947. Evoluţia stării de spirit a populaţiei".

O CLASIFICARE A REPRESIUNII

Momentul 23 august 1944 a generat, inițial, un val de speranță națională. Revenirea la un regim democratic și perspectiva încheierii războiului păreau mai aproape ca oricînd. Însă sosirea trupelor sovietice — aliate oficial, de ocupație, în fapt — a dat semnalul unei noi epoci ce, în doar trei ani, a pregătit terenul pentru dictatura comunistă. Abordând intervalul 1944–1989 vom începe cu caracteristicile care individualizează anii 1944–1947. Atunci s-au pus bazele viitorului regim dictatorial, păstrîndu-se totuși aparențele jocului democratic, e drept unul de tip original, „democrat-popular"[1]. De la 23 august 1944 și pînă la 6 martie 1945, România a fost condusă de trei guverne de coaliție autentică[2]. Tocmai de aceea, măsurile de ordin represiv nu constituie o caracteristică principală a lor. Cu toate acestea, în cele șapte luni s-au produs cîteva evenimente notabile. În primul rînd este vorba despre cei circa 165 000 de prizonieri români căzuți în captivitate sovietică după 23 august 1944, deci într-un moment în care se lupta alături de Armata Roșie[3]. Apoi trebuie remarcată drama sașilor și șvabilor, intrați în vizorul sovieticilor imediat după 23 august. Statul român, în urma solicitărilor Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din România — organismul care a fost autoritatea supremă în România pînă la semnarea păcii, controlat de Uniunea Sovietică — a procedat inițial la trierea și internarea în lagăr a germanilor. Dar, la 16 ianuarie 1945, Președinția Consiliului de Miniștri era nevoită să declare că: „Sunt ridicați din Ordinul Înaltului Comandament Sovietic, spre a fi duși în locul unde se simte nevoie de brațe de muncă, următoarele categorii de cetățeni de origine etnică germană:

— bărbații între 17 pînă la 45 de ani;

— femeile între 18 pînă la 30 de ani, afară de cele care au copii ce nu au împlinit vîrsta de un an."[4] Drept urmare, peste 80 000 de etnici germani au fost deportați în

---

[1] Expresia s-a încetățenit astfel, iar François Fejtö a scris o *Histoire des démocraties populaires*, vol. I–II, Paris, Editions du Seuil, 1971.

[2] Există deja o tipologie a instaurării dictaturii comuniste, care la nivelul executivului este identificată prin guverne de coaliție autentică, aparentă, și apoi pur comuniste. Vezi Thomas T. Hammond (ed.), *The Anatomy of Communist Takeover*, Yale University Press, 1975. Vezi și Ioan Chiper, Florin Constantiniu, *Modelul stalinist de sovietizare a României*, II, în „Arhivele totalitarismului" nr. 3/1995, pp. 28–42.

[3] Vezi Alexandru Oșca, Mircea Chirițoiu, „Considerații privind rezistența organelor militare ale statului român față de ocuparea țării de către Armata Roșie (23 august 1944 – 6 martie 1945)", în vol. *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, Ed. Enciclopedică, București, 1995, pp. 262–278.

[4] Arhivele Naționale București, fond Ministerul Propagandei Naționale, informații, dosar 945, f. 167.

Uniunea Sovietică, de unde mulți (mai mult de o cincime) nu au mai revenit niciodată. În fine, foștii legionari (extrema dreaptă, scoasă în afara legii încă din 1941) și cîteva loturi de criminali de război au făcut obiectul atenției autorităților în aceste șapte luni. Guvernul român îndeplinea astfel, monitorizat de Comisia Aliată (Sovietică) de Control, punctele 7, 14 și 15 din Convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944[5], și, potrivit datelor oficiale, numai pînă la 31 decembrie 1944 cifra arestaților se ridicase la 2 400[6].

Dacă pînă la 6 martie 1945 autoritățile române au încercat să limiteze cît mai mult arestările abuzive, ele s-au confruntat în schimb cu un fenomen care a produs un profund impact asupra populației. Este vorba despre crimele, jafurile, violurile și celelalte forme de abuzuri exercitate de trupele sovietice asupra populației civile și chiar a autorităților statului, care au avut un caracter premeditat. Este un aspect asupra căruia istoriografia noastră a insistat după 1990, exploatînd un material de arhivă impresionant[7]. Memoria colectivă a reținut, din păcate, imaginea „eliberatorului" ca pe o formă de ocupație abuzivă, asociind-o cu formula amar-ironică „davai ceas, davai palton".

După 6 martie 1945 s-a produs o schimbare profundă. Guvernul Groza a instituționalizat teroarea și represiunea, focalizîndu-și atenția asupra adversarilor politici și, în general, asupra celor care se constituiau în obstacole în calea comunizării României. Semnalele în această direcție au fost clare de la început. Comuniștii și-au subordonat forțele necesare represiunii și controlului populației. S-a procedat la epurări masive în cadrul Direcției Generale a Poliției și Inspectoratului General al Jandarmeriei, fiind promovați oamenii guvernului, iar încă de la 24 martie 1945 Serviciul Special de Informații era trecut de la Ministerul de Război la Președinția Consiliului de Miniștri[8].

Forțele represive au început să acționeze pe criterii subiective, urmărind culpabilizarea opozanților politici, pe care îi treceau după bunul-plac pe liste de „criminali de război" și „vinovați de dezastrul țării", pentru a avea pretextul să-i aresteze[9]. Mai mult, în arestări abuzive se implicau, în afara autorităților, chiar organizațiile locale ale Frontului Național Democrat, coaliția procomunistă aflată la putere. Din multitudinea exemplelor redăm doar un caz prezentat Direcției Generale a Poliției, la 19 martie 1945, de Inspectoratul de Poliție Timișoara: „Comandantul de Poliție Petroșani raportează că în ziua de 17 martie 1945 organizația FND din acel oraș a arestat

---

[5] Prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 268/6 noiembrie 1944, au fost înființate lagăre la Tîrgu Jiu (capacitate 4 600 persoane), Slobozia (capacitate 2 000 persoane), Ciurel-București (capacitate 500 persoane), existînd și proiectul Timișul de Sus (capacitate 200 persoane) — pentru germani și unguri; la Pitești (capacitate 400 persoane), Lugoj (capacitate 200 persoane) și Vulcan-Hunedoara (capacitate 2 500 persoane) — pentru legionari. *Idem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, cabinetul militar Sănătescu-Rădescu, dosar 1898, f. 177.

[6] *Dreptatea*, 31 decembrie 1944.

[7] Pentru abuzurile sovietice vezi volumul *Armata Roșie în România. Documente*, vol. I, colecția „Revista de Istorie Militară", București 1995 (ed. C. Hlihor et. al.).

[8] Arhivele Naționale București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, stenograme, dosar 3/1945, f. 390.

[9] Așa a fost interpretat și ordinul Direcției Generale a Poliției nr. 42.265/17 martie 19[illegible] Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Documentar, dosar 9.349, vol.1. f. 110.

în Petroşani 18 persoane, iar pe Valea Jiului 50 persoane, ca fascişti şi legionari, care au fost aduse la sediile organizaţilor FND [...]. În ziua de 18 martie 1945, organizaţiile FND au predat poliţiei 16 persoane bănuite ca legionari şi fascişti. Din acestea două persoane au fost eliberate, dovedind că sunt înscrise ca social-democraţi. Cercetările continuă. Comandantul de Poliţie Lupeni raportează că în ziua de 18 martie 1945, organizaţia FND a arestat 13 persoane acuzate ca legionari, fascişti. [...]"[10]

O imagine asupra acţiunii declanşate de Direcţia Generală a Poliţiei în primele luni după 6 martie reiese din situaţia recapitulativă din 27 august 1945: 10 085 arestaţi în intervalul de referinţă; 1 046 persoane reţinute pentru cercetări; 3 560 internaţi în lagăre[11]. Cifrele nu cuprind însă pe cetăţenii care au făcut obiectul numeroaselor valuri de epurări administrative, „treceri în cadru disponibil", „deblocări", comprimări, licenţieri, prin care funcţionarii statului, armata, poliţia, justiţia, corpul didactic, clerul au fost decimate, înlocuitorii fiind oameni de încredere ai FND-ului.

Efectul măsurilor represive iniţiate de autorităţi s-a materializat, pe de altă parte, şi într-o mişcare de rezistenţă anticomunistă. Aceasta avea mai multe componente: una politică, reprezentată de activitatea opoziţionistă dusă prin metode politice de către Partidul Naţional Ţărănesc, cel Naţional Liberal şi cel Social Democrat Independent — partide care după depăşirea impasului din 1945 au folosit căi constituţionale pentru a se opune comunismului; una de rezistenţă pasivă a populaţiei — concretizată prin colportaj, mai ales; şi una de rezistenţă efectivă, prin mijloace armate. Bineînţeles, nu au lipsit nici acţiuni de sfidare directă a guvernului, cel mai bun exemplu constituindu-l manifestarea anticomunistă, monarhistă, cu zeci de mii de participanţi, din 8 noiembrie 1945. De asemenea, pentru conturarea unei imagini de ansamblu cît mai veridice, trebuie avută în vedere seceta acelor ani, care a generat înfometarea populaţiei din numeroase regiuni ale ţării.[12]

Cu toate că, sub presiunea Marilor Puteri, guvernul Groza a fost nevoit să consimtă la o relaxare politică de faţadă în 1946, recurgînd totuşi la falsul electoral grosolan din 19 noiembrie[13], nemulţumirile populaţiei s-au menţinut la o cotă ridicată. Sinteza informativă a Biroului Contrainformaţii al Marelui Stat Major, pe luna decembrie 1946, oferă o imagine de ansamblu, insistînd pe cîteva cazuri concrete.[14] Astfel, din categoria abuzurilor de ordin administrativ cităm, printre altele: „Populaţia comunei Şandra, judeţul Timiş Torontal, este foarte revoltată împotriva primarului, notarului şi şefului de gară din acea comună, care au sustras zeci de vagoane de cereale din cele destinate regiunilor înfometate şi le-au vîndut pe piaţa Timişoarei cu preţuri de speculă..." „În gara Oradea, un grup de 600 locuitori din judeţul Prahova şi Rîmnicul Sărat şi din regiunea Moldovei au luat cu forţa cîteva vagoane pe care le-au încărcat cu cereale achiziţionate de ei şi le-au ataşat apoi la un tren de marfă..." „În gara Oneşti — Bacău, în noaptea de 29 decembrie 1946 un grup de 150 de locuitori

---

[10] *Ibidem*, f. 11.

[11] *Ibidem*, vol. 7, f. 53.

[12] Vezi Gheorghe Onişoru, *Foametea din 1946. Moldoveni în Banat*, în „Analele Sighet" 3, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1996, pp. 236–241.

[13] O demonstraţie pe baza documentelor de arhivă oferă Dumitru Şandru şi Gheorghe Onişoru, „19 noiembrie 1946", în *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol" Iaşi*, tom XXXIII/1996, pp. 103–118.

[14] Arhiva Serviciului Român de Informaţii, FD, dosar 4278, f. 330–354.

Ocupanţi sau aliaţi?

În România, represiunile comuniste au început practic din chiar clipa cînd, la 23 august 1944, regele Mihai I a dat comunicatul către ţară prin care anunţa ruperea relaţiilor cu Germania şi trecerea armatei române de partea Aliaţilor, pentru eliberarea nordului Transilvaniei, ocupat de Ungaria. Luaţi, se pare, prin surprindere de actul tînărului suveran, sovieticii — care prevedeau ocuparea României prin forţa armelor — şi-au pus în aplicare planul, ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat, luînd prizonieri pe militarii români aflaţi pe amplasamentele din Moldova sau Basarabia. Cifra prizonierilor de după 23 august 1944, şi chiar de după 12 septembrie 1944, data semnării la Moscova a Convenţiei de Armistiţiu, se ridică după unele estimări la mai mult de 165 000. Ofiţerii şi chiar soldaţii români erau consideraţi fascişti şi duşi la munci forţate în Kazahstan, Siberia şi ulterior la Vorkuta, în timp ce alte unităţi româneşti luptau pe frontul de Vest alături de armata sovietică, pentru eliberarea Transilvaniei de Nord, iar mai tîrziu a Ungariei, Cehoslovaciei şi Austriei.

În anii 1944–1947, cifra militarilor sovietici din România atingea circa un milion. În cîteva regiuni din Moldova au fost instalate linii ferate cu ecartament lărgit pentru facilitarea transporturilor de mărfuri (prăzi şi despăgubiri de război) şi a convoaielor de deportaţi, duşi la „munca de reconstrucţie" în URSS. Numai în ianuarie 1945, au fost transportaţi la minele din Donbas şi în alte regiuni peste 80 000 de etnici germani din România. Prizonierii de război s-au întors, cei mai norocoşi, după 7 ani, iar deportaţii după 5 ani, cu efectivele decimate de boli, epuizare şi subnutriţie.

Perioada de pînă la semnarea Tratatului de Pace a fost presărată cu numeroase abuzuri: jafuri, violuri, tîlhării la drumul mare, atacuri armate, asasinate în plină stradă. Serviciile secrete sovietice urmăreau la vedere pe cetăţenii români, se amestecau în întrunirile politice, efectuau arestări pe cont propriu. Comisia Aliată (Sovietică) de Control era un fel de supraguvern, care impunea deciziile autorităţilor române, deşi oficial ţara nu era ocupată, ci aliată. Pretextul mereu invocat era respectarea Convenţiei de Armistiţiu. Ce nu convenea sovieticilor era taxat ca atare, iar reprezentanţilor americani sau englezi (prezenţi în Comisie mai degrabă ca observatori) li se spunea că e vorba fie de exigenţele legate de îndeplinirea Convenţiei, fie de înlăturarea efectelor dictaturii şi ale războiului. Aşa s-a ajuns, prin paşi mărunţi, la impunerea guvernului procomunist Petru Groza, la interzicerea presei, la instaurarea teroarei, la falsificarea alegerilor din noiembrie 1946, la înlăturarea monarhiei şi, în final, la partidul unic şi la instituţionalizarea comunismului.

După semnarea, la 10 februarie 1947, a Tratatului de Pace de la Paris, Comisia Aliată (Sovietică) de Control a fost desfiinţată. Trupele sovietice, care ar fi trebuit să se retragă, au rămas pe teritoriul României, sub pretextul coridorului de legătură către Austria. Trebuiau să mai treacă unsprezece ani pînă cînd, în iunie 1958, Armata Roşie s-a retras, în urma înţelegerii Hruşciov–Bodnăraş. Dar în tot acest interval consilierii sovietici şi-au pus amprenta pe tot ce s-a întîmplat, de la economia planificată la agricultură şi de la realismul socialist în literatură şi artă la „Securitatea Poporului".

din regiunea Onești s-au adunat în scopul de a se îmbarca în tren și a se deplasa în regiunile excedentare pentru achiziții de cereale. Deoarece trenul personal care a sosit în stație era prea aglomerat și nu aveau loc să se urce, au pus lemne pe linie, oprind astfel trenul și obligînd pe șeful stației să le atașeze un vagon. La refuzul acestuia, locuitorii au luat cu forța un vagon pe care l-au atașat trenului, după care, ridicînd lemnele din fața locomotivei, au permis plecarea trenului." Tot în decembrie 1946, alte motive de nemulțumire se semnalau în legătură cu aplicarea legii de reformă agrară, cu incidentele dintre „populație și unii membri ai armatei sovietice", ca și cu unele manifestări avînd un caracter șovin și iredentist.[15]

După semnarea Tratatului de Pace, s-a declanșat o campanie pe față împotriva opoziției democratice. Au urmat două valuri masive de arestări, în martie și mai 1947[16]. Autoritățile doreau să intimideze opoziția politică și în special Partidul Național Țărănesc. Și cu acest prilej ajutorul dat de Moscova comuniștilor indigeni s-a făcut simțit, iar liderii opoziției erau la curent cu starea de fapt. O notă informativă a Corpului Detectivilor din 19 mai 1947 precizează că Iuliu Maniu fusese informat că se asista la o invazie de agenți NKVD, „îmbrăcați în civil, care controlează executarea tuturor ordinelor date de guvern în ultimul timp"[17].

În vara lui 1947, puterea a dat lovitura de grație opoziției politice. Exploatîndu-se din plin „momentul Tămădău", conducerea Partidului Național Țărănesc a fost arestată, iar partidul scos în afara legii la 29 iulie. Ancheta și procesul au decurs conform planurilor comuniste, fără a se înregistra, datorită lipsei de informații, o reacție populară de proporții.[18] La scurt timp și celelalte două partide de opoziție — Partidul Național Țărănesc-Brătianu și Partidul Social Democrat Independent și-au încetat tacit activitatea. În aceste condiții, înlăturarea monarhiei, la 30 decembrie 1947, și proclamarea Republicii Populare[19] au semnificația încheierii unui ciclu, fiind semnalul clar al căderii cortinei care va separa România de lumea civilizată.

Analizînd dimensiunile represiunii, anii 1948–1964 merită o atenție specială. Este extrem de dificil, deocamdată cel puțin, ca istoricul să poată avansa date și cifre de necontestat privind motivul reprimării sau apartenența politică și profesională a celor care au suferit, de o manieră sau alta. O trecere succintă în revistă a opiniilor exprimate pînă acum converge, oricum, spre cifre care atestă dimensiunile impresionante ale gulagului românesc. Astfel, Gheorghe Boldur-Lățescu vorbește despre 600 000 de deținuți politici între 1948–1964, la care ar trebui adăugați — în opinia lui Boldur-Lățescu — alți circa 500 000 proveniți din prizonierii români căzuți în captivitate sovietică după 23 august 1944, din germanii deportați în ianuarie 1945 și din „tito-

---

[15] *Ibidem.*

[16] În baza ordinelor nr. 45.567/28 februarie 1947 al Inspectoratului General al Jandarmeriei, prin care erau definite curentele „reacționaro-fasciste" (Arhivele Naționale Iași, fond Inspectoratul de Jandarmi Iași, dosar 128/1947, f. 9) și nr. 18.000/1947 al Direcției Generale a Poliției, respectiv în baza faimosului și încă puțin elucidatului ordin nr. 50.000/1947.

[17] Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond Penal, dosar 40.001, vol. 38, f. 371.

[18] Vezi Gheorghe Onișoru, Ancheta lotului Maniu, în „Analele Sighet" 5, Fundația Academia Civică, București, 1997.

[19] Vezi Mircea Chirițoiu (ed.), *Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947. Preliminarii militare, consecințe politice*, Fundația Academia Civică, București, 1997.

iştii" şi deportaţii în Bărăgan.[20] Calculul converge cu datele prelucrate de Cornel Nicoară, care înaintează cifra de 549 000 de condamnaţi pentru intervalul 1949–1960 (la care trebuie adăugaţi cei condamnaţi în perioadele anterioară şi ulterioară acestui interval, precum şi cîteva sute de mii de reţinuţi fără ordin de arestare şi fără proces).[21] Cicerone Ioniţoiu vorbeşte, la rîndul său, de 200 000 de morţi în lagăre şi temniţe.[22] Dincolo de diferenţele de calcul, nivelul represiunii este evident dacă avem în vedere victimele necunoscute, deţinuţii administrativi, cei care — deşi arestaţi din motive politice — au fost încadraţi la „comun", ca şi familiile deţinuţilor. În plus, nu trebuie uitate formele de represiune utilizate de Ceauşescu, la care vom reveni. Tabloul conturat este, aşadar, halucinant.

După ce, la începutul lui 1948, o serie de transformări politice — realizarea partidului unic al clasei muncitoare, alegerile din care a rezultat prima Mare Adunare Naţională, adoptarea Constituţiei Republicii Populare Române, la 13 aprilie 1948 — au completat prefacerile ultimelor luni şi au deschis „era socialistă", autorităţile au declanşat noi valuri de arestări şi procese, precum şi atacarea unor instituţii care reprezentau „statul burghez", cum ar fi Biserica şi Academia.

Pentru succesul operaţiunii s-a utilizat, şi în această direcţie, modelul sovietic. Serviciile Secrete au devenit noua Securitate, Poliţia a ajuns Miliţie, iar Procuratura a fost transformată într-o anexă a forţelor represive. Prin decretul nr. 1 512 din 28 august 1948 a fost înfiinţată Direcţia Generală a Securităţii Poporului, care la 30 august a fost încadrată în Ministerul Afacerilor Interne. Articolul 2 stipula îndatorirea ei principală: „apărarea cuceririlor democratice şi asigurarea securităţii Republicii Populare Române, contra uneltirilor duşmanilor din interior şi exterior". Puterea practic nelimitată a noilor organe era confirmată de articolul 4: „Ofiţerii de securitate sînt singurii competenţi a instrumenta în infracţiunile ce primejduiesc regimul democratic şi securitatea poporului." Comentariul care însoţea legea cuprinde, la rîndul lui, cîteva pasaje semnificative: „Aşa cum a arătat şi rezoluţia din iunie a Plenarei Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, în perioada trecerii de la capitalism la socialism lupta de clasă se ascute şi, ca o consecinţă a acestei ascuţiri, elementele burgheze şi reacţionare vor întrebuinţa orice mijloace prin care speră să întoarcă înapoi roata istoriei, prin care speră să-şi recîştige poziţiile pierdute... Apariţia decretului pentru înfiinţarea în cadrul Ministerului Afacerilor Interne a Direcţiei Generale a Securităţii Poporului consfinţeşte o realitate istorică şi obiectivă în ţara noastră."[23]

Pentru combaterea grupurilor de rezistenţă din numeroasele zone unde apăruse această formă de opoziţie la comunism, un rol important au jucat trupele de securitate, înfiinţate la 7 februarie 1949, ale căror efective ajunseseră în 1953 la 55 000 de ofiţeri şi soldaţi.[24] Privitor la numărul şi provenienţa cadrelor propriu-zise, în 1956,

---

[20] Vezi Gheorghe Boldur-Lăţescu, *Genocidul comunist în România*, vol. II, Ed. Albatros, Bucureşti, 1994, pp. 15–20.

[21] Demonstraţia în volumul *Cu unanimitate de voturi* (sentinţe politice adunate şi comentate de Marius Lupu, Cornel Nicoară şi Gheorghe Onişoru), Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997.

[22] Cicerone Ioniţoiu, *Cartea de aur a rezistenţei româneşti împotriva comunismului*, vol. I, Bucureşti, 1995, p.7.

[23] Arhivele Naţionale Municipiul Bucureşti, f[illegible]refectura Poliţiei Capitalei, dosar 409/1948, f. 21.

[24] Dennis Deletant, *România sub regimul comun*[illegible]ndaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997, p. 77.

la Regiunea de Securitate Iași, de pildă, lucrau 379 persoane: 178 muncitori, 94 țărani, 2 colectiviști, 3 țărani mijlocași, 91 funcționari și 6 intelectuali.[25] La aceeași dată, în Direcția Miliției Regionale lucrau 713 persoane. Direcția Generală a Miliției a fost înființată la 23 ianuarie 1949, iar în 1953 România avea deja 40 000 de milițieni.[26]

La 2 iunie 1952, Marea Adunare Națională a votat legea de organizare a Procuraturii Republicii Populare Române, „în scopul apărării ordinei sociale și orînduirii de stat a RPR".[27]

Un rol important l-au jucat informatorii organelor represive. Subliniind că nu este vorba despre o invenție a regimului comunist, că toate serviciile secrete din lume apelează la acest sistem, trebuie remarcat, totuși, că de această dată atenția principală cădea asupra masei populației, a cărei mișcare era atent urmărită, care era intimidată, ajungîndu-se la forme aberante de profilaxie, mai ales în timpul lui Nicolae Ceaușescu. Pentru a putea arăta cine erau și cum erau utilizați informatorii, vom apela la un caz concret, cel al Biroului de Siguranță Topolog, județul Tulcea. Încă în martie 1948, existau aici un număr de 37 informatori, între care figurau învățători, funcționari, pensionari, plugari, dascălul de biserică, perceptorul, veterinarul, grefierul, factorul poștal, plutonierul, fierarul, croitorul, notarul, pădurarul etc. Cît despre problemele avute în vedere, acestea erau: Partidul Social Democrat, starea de spirit, legionarii, membrii Partidului Național Țărănesc-Maniu, ai Partidului Național Liberal-Brătianu, ai Partidului Social Democrat Independent, tineretul, judecătoria, oficiul poștal etc.[28]

Deținerile și-au întețit ritmul, ele vizînd culori politice din cele mai opuse și categorii profesionale din cele mai variate. În primăvara 1948 au fost arestați numeroși membri ai partidelor democratice: țărăniști, liberali, social democrați. În noaptea de 15 mai 1948 a avut loc arestarea mai multor mii de legionari, comuniștii socotindu-se dezlegați acum, după fraudarea alegerilor, îndepărtarea regelui și monopolizarea puterii, de pactul încheiat în decembrie 1945 de ministrul de Interne Teohari Georgescu cu Nicolae Petrașcu, care reprezenta cea mai numeroasă fracțiune a mișcării.[29] La 27 iulie 1948 au fost arestați cîtiva mii de polițiști proveniți din regimul burghez, deblocați în 1945–1946 și înlocuiți între timp cu cadre de încredere. Numeroși intelectuali și liber-profesioniști au fost de asemenea reținuți. A urmat publicarea, la 9 iunie 1948, a decretului nr. 1 091 privind înființarea Academiei RPR[30], act prin care vechea Academie era desființată și înlocuită cu o adunare obedientă menită să slujească interesele comuniștilor, criteriile științifice fiind uitate. Mai mult, o parte însemnată a foștilor academicieni vor cunoaște rigorile sistemului carceral comunist. De asemenea, Biserica a avut de suferit. Cea ortodoxă a fost subjugată intereselor propagandei ofi-

---

25 Arhivele Naționale Iași, fond Comitetul Regional PCR Iași, dosar 2/1956, f. 138.

26 D. Deletant, *op. cit.*, p. 77.

27 Arhivele Naționale Iași, fond Procuratura Regiunii Iași, dosar 8/1952, f. 2–8.

28 Arhiva Serviciului Român de Informații, FD, dosar 8.360, vol. 3, f. 113.

29 Unii autori indică 6 000 de persoane — v. Grigore Dumitrescu, *Demascarea*, Ion Dumitru Verlag, München, 1978, p. 92. Vezi și D. Bacu, *Pitești. Centru de reeducare studențească*, Ed. Carpați, Madrid, 1963, p. 22.

30 Vezi Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români. 1944–1947*, Ion Dumitru Verlag, München, 1983, p. 13.

ciale. După decesul suspect, la 28 februarie 1948, al patriarhului Nicodim, noul patriarh, Iustinian, învestit la 8 iunie, era considerat un om al partidului. La 17 iulie 1948 a fost denunțat Concordatul cu Vaticanul[31], cu grave implicații asupra credincioșilor catolici, și cu toate că noua lege a cultelor, adoptată în august 1948, prevedea libertatea religiei, în toamna și iarna lui 1948 biserica greco-catolică a fost interzisă, iar ierarhii săi arestați.[32] De asemenea, după ce Alexandru Șafran a trebuit să plece din țară, pentru a evita arestarea, la 17 iunie funcția de Șef Rabin al Comunității Evreiești a fost ocupată de Moses Rosen.

La 11 iunie 1948 a fost votată legea nr. 119, a naționalizării, prin care principalele mijloace de producție treceau în proprietatea statului.

Pentru reducerea la tăcere a celor care îndrăzneau să-și exprime nemulțumirile erau folosite cele mai diverse forme. De exemplu, la 12 iulie 1948, la Fabrica de cărămidă și țigle „Bohn" din Jimbolia a izbucnit o grevă. La fața locului a sosit Emil Stanciu (secretarul PMR Timiș), însoțit de trei camioane cu 30 de muncitori din Timișoara. Mișcarea a fost înăbușită pe loc, 247 de muncitori fiind concediați, iar șase capi ai revoltei arestați de Securitate.[33] Represiuni similare s-au înregistrat în multe alte întreprinderi unde au avut loc mișcări de împotrivire.

Odiseea cooperativizării agriculturii, declanșată prin Plenara CC al PMR din 3–5 martie 1949, a însemnat o adevărată tragedie pentru țărănime, care, pe lîngă regimul cotelor obligatorii, se vedea acum practic deposedată de pămîntul pe care-l lucra și care constituia temeiul libertății sale.[34] Pentru toți cei nemulțumiți era pregătit un vast sistem carceral, țara fiind împînzită de închisori care și-au cîștigat repede o tristă faimă: cele din București, de la Jilava, Sighet, Aiud, Gherla, Rîmnicu Sărat, Tîrgșor, Mislea, Pitești, Suceava, ca și Canalul, minele de plumb din Maramureș, locurile de domiciliu forțat din Bărăgan.[35]

Cei arestați au fost supuși la numeroase abuzuri, torturi și privațiuni, mulți cedînd fizic, psihic sau chiar găsindu-și sfîrșitul în gulag. O mențiune aparte se cuvine sinistrului „fenomen Pitești", desfășurat între 1949–1952, reluat și în alte închisori, care se constituie într-o atroce crimă împotriva drepturilor omului.[36]

În 1950, la 23 martie, apărea Decretul nr. 75 pentru construirea Canalului Dunăre-Marea Neagră, pe baza Hotărîrii de guvern din 22 martie[37], iar la 23 iulie începea prelucrarea problemei titoiste. Ambele evenimente au contribuit la noi valuri de arestări și la înăsprirea condițiilor de detenție.

---

[31] *Monitorul Oficial*, p. I, nr. 164, 19 iulie 1948, f. 5.964.

[32] Asupra represiunii îndreptate contra Bisericii, vezi *Viața Creștină*, an I, nr. 8, 1990; Ion Rațiu, *Moscova sfidează lumea*, Signata, Timișoara, 1990, pp. 117–119; Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Ed. Humanitas, București, 1990, pp. 367–369; Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Archon Books, New York, 1967, p. 554.

[33] Arhivele Naționale Timișoara, fond Comitetul Județean PMR Timiș Torontal, dosar 3/1948, f. 143–145.

[34] Pentru detalii vezi Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre*, Ed. Humanitas, București, 1995, p. 260.

[35] Întreaga rețea concentraționară este prezentată în harta inclusă în această carte. Datele au fost furnizate de regretatul Eugen Șahan, fost deținut politic, membru în conducerea Fundației Academia Civică.

[36] Pe larg, D. Bacu, *op. cit.*

[37] Arhiva Serviciului Român de Informații, FP, dosar 40.005, vol. 72, f. 106–110.

În atenția organelor de represiune stăteau și rudele și prietenii celor arestați deja[38], precum și lichidarea grupurilor de rezistență din munți. Arestările au devenit un mecanism cotidian: un malaxor în care intrau de-a valma toți cei ce împiedicau „politica partidului" sau ale căror bunuri le rîvneau activiștii acestuia. Au fost arestați cetățeni simpli sau vîrfuri ale elitei partidelor democratice, dar și oameni fără partid: țărani, artiști, studenți, muncitori, elevi, femei, preoți ortodocși și catolici, ziariști evrei, sioniști, meseriași unguri și sîrbi, luptători în munți. După deținerea în mai 1950 a unor importanți fruntași PNȚ, PNL și PSDI, care au fost internați la Sighet, a urmat valul masiv de arestări din 15 august 1952, din rîndul acelorași partide istorice.

Aglomerarea sistemului carceral a pus la un moment dat în dificultate chiar autoritățile, cu atît mai mult cu cît nenumărați deținuți muriseră în închisori fără ca formele legale să fie îndeplinite sau familiile să fie anunțate. De aceea, la 23 iunie 1956, UM 0123/E București solicita UM 0951/C următoarele: „În legătură cu problema unor condamnați decedați în unele închisori din țară pentru care nu s-au încheiat la timp actele de deces, problemă pe care Dvs. o cunoașteți, tov. Loctiitor al Ministrului Afacerilor Interne — Pintilie Gheorghe (șeful Securității, *n.n.*) — a ordonat următoarele: «Trebuie ca urgent să comunicați tuturor Sfaturilor Populare că deținuții respectivi (numele și prenumele, datele personale) au murit în penitenciarul (se va indica) în anul, luna, ziua, pentru ca Sfaturile Populare să-i scoată din evidența oficiilor stării civile. Tot în același timp, să operăm în evidența noastră pentru ca atunci cînd sînt căutați, să știm precis că sînt morți.»"[39] Aceste instrucțiuni vor fi completate de decretul 200/1957 privind înregistrarea unor decese. Primele tabele nominale întocmite de Serviciul „C" din cadrul Consiliului Securității Statului cuprind două liste care totalizează 204 persoane.[40]

Măsurile surveneau într-o perioadă foarte tulbure, în care arestările s-au dezlănțuit din nou. Raportul secret al lui Hrușciov, evenimentele din Ungaria din 1956 și efectele lor asupra României, inclusiv mișcări de protest deschise, vor conduce spre un nou val de represiune. În calcul trebuie luată și dorința lui Gheorghiu-Dej de a arăta Moscovei că stăpînește situația și, printre altele, că poate aborda credibil problema retragerii trupelor sovietice. Totuși, la acest capitol, nu este lipsită de temei observația lui N. Steinhardt: „Poate că arestările din perioada 1947–1950 să fi avut și caracter de teroare politică. Cele din 1958–1959 sînt numai demențiale. Regimul e consolidat, orice justificare politică a dispărut."[41] Un fost deținut politic vorbește despre 50 000 de persoane arestate între 1957–1964[42], un altul despre faptul că numai la Gherla erau mai bine de 4 000 de deținuți politici în 1961.[43]

În 1964, după celebra „Declarație din aprilie", de independență față de Moscova[44], Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a decis, finalmente, să pună capăt calvarului deținuților politici, prin Decretele nr. 176 din aprilie și nr. 411 din iulie fiind eliberate ul-

---

38 De exemplu, la 29 decembrie 1949, Direcția Generală a Securității Poporului, prin ordinul 113/10.080, solicita identificarea rudelor și prietenilor lui Ion Mihalache; *Ibidem*, dosar 40.001, vol. 78, f. 388.

39 Arhiva Serviciului Român de Informații, FD, dosar 7.805, vol. 1, f. 2.

40 *Ibidem*, f. 21–56.

41 N. Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Ed. Dacia, Cluj, 1991, p. 228.

42 Gheorghe Mazilu, *În ghearele securității*, 1990, p. 134.

43 Doru Novacovici, *În România după gratii*, Buzău, 1991, p. 137.

44 Publicată în *Scînteia* din 23 aprilie 1964.

timele 10 014 persoane arestate (amnistii parţiale avuseseră loc şi în 1962–1963).[45] Recunoscînd faptul că au existat deţinuţi politici, regimul n-a renunţat la urmărirea lor îndeaproape. Mulţi au fost nevoiţi să parcurgă pînă la libertate faza domiciliului obligatoriu, fiind apoi supuşi unor verificări periodice, şantajaţi, încercîndu-se racolarea unora ca informatori sau declanşîndu-se, în cazul altora, dovediţi inflexibili, operaţiuni care vizau să-i compromită, şi chiar noi procese.

Epoca pe care Nicolae Ceauşescu a ţinut s-o boteze, din timpul vieţii, „de aur" se înscrie pe alte coordonate faţă de cea a lui Gheorghiu-Dej. Fără a mai recunoaşte oficial existenţa deţinuţilor politici, Ceauşescu a apelat la metode mai subtile de eliminare sau reducere a celor incomozi, fie că se aflau în afara, fie chiar în interiorul sistemului. După ce a trecut cu brio momentul invadării Cehoslovaciei, fapt ce a dus la creşterea propriei sale popularităţi, dar şi a Partidului Comunist — între martie 1968 şi martie 1969, efectivele PCR au crescut cu 100 000 de membri, iar proporţia intelectualilor a ajuns în 1968 la 23%, faţă de 9% în 1964[46] — datorită greşelilor personale şi, desigur, imperfecţiunii sistemului totalitar, „Conducătorul" a avut neplăcerea să constate în anii următori că i se contestă autoritatea.

În principal, aici putem introduce în discuţie două categorii de forme de opoziţie. Pe de o parte, cele manifestate prin revolte populare deschise: Valea Jiului în 1977, minerii din Maramureş în 1983, Iaşi şi Braşov în 1987 etc. Pe de alta, semnalăm fenomenul rezistenţei[47], ilustrat atît de opozanţi care au adoptat o linie anticomunistă fermă, mai ales pe plan cultural, cît şi de disidenţi din cadrul partidului comunist, care s-au limitat la criticarea dictaturii personale a lui Ceauşescu. Momentele de vîrf, în ultimul caz, sînt fără îndoială marcate de protestul lui Constantin Pîrvulescu, cu ocazia Congresului al XII-lea din 1979, şi de „Scrisoarea celor şase" din martie 1989.

Ce determinau protestele şi nemulţumirile? Se poate vorbi, evident, de paranoia care-l cuprinsese pe Ceauşescu şi de influenţa nefastă a Elenei Ceauşescu, de faptul că principalii săi colaboratori erau lipsiţi de coloană vertebrală, iar cei care au încercat să iasă din rînd au fost rapid eliminaţi, „rotaţi", marginalizaţi. Dar motivul esenţial îl constituiau viciile sistemului. În fond, Nicolae Ceauşescu a fost un produs al societăţii comuniste. O societate care, deşi clama prin toată puterea ei propagandistică preocuparea pentru om, încălca de fapt cu premeditare drepturile acestuia. Aşa s-a ajuns la înfometarea populaţiei, la teroarea prin frig din anii '80 (cînd dictatorul decisese că datoriile externe trebuie să fie plătite cu orice preţ, în ritm accelerat), la „sistematizarea" aşezărilor rurale (care a produs un adevărat dezastru) sau la demolările sălbatice din Bucureşti, care au afectat valori aparţinînd întregii umanităţi. Aşa au apărut nenumăratele victime (peste 10 000, după unii autori) produse de aberanta lege de interzicere a avortului pentru femeile cu mai puţin de patru sau cinci copii. Iată domenii în care istoricii sînt datori să contribuie cu studii care — bazate pe informaţiile stocate în arhivă sau pe memoria vie a celor care au trecut prin comunism — să ateste adevărata faţă a societăţii comuniste.

GHEORGHE ONIŞORU

[45] D. Deletant, *op. cit.*, p. 123.

[46] Catherine Durandin, *Nicolae Ceauşescu. Vérités et mensonges d'un roi communiste*, Albin Michel, Paris, 1990, p. 143.

[47] O sinteză poate fi găsită în raportul prezentat de Dumitru Mazilu, în 1989, asupra situaţiei României sub Nicolae Ceauşescu, publicat în *Palatul de Justiţie*, nr. 2/1990.

Valuri după valuri, teroarea cuprindea România. Marin Jianu, secretarul general al Ministerului de Interne, şi Alexandru Nicolschi, inchizitorul şef, au primit ordinul să însceneze un număr de procese de sabotaj şi spionaj. Primul din această serie a început la 24 mai 1948, cînd şase industriaşi, în frunte cu Anton Dumitriu şi Radu Xenopol, au fost acuzaţi în grup de sabotarea propriilor lor întreprinderi în scopul de a crea o criză energetică în ţară. Trei luni mai tîrziu, Pintilie Bodnarenco, un agent NKVD de origine ucraineană, care îşi românizase numele luîndu-şi-l pe acela de Gheorghe Pintilie, a devenit şeful structurii rebotezate Direcţia Generală a Securităţii Poporului (DGSP) sau, pe scurt, Securitatea.

Securitatea era împărţită din punct de vedere administrativ în 10 departamente, numite „direcţii", acoperind întreaga ţară. Fiecare regiune avea să dispună de birouri raionale, orăşeneşti şi comunale. La început, SSI lucra în paralel cu direcţiile răspunzătoare în materie de contrasabotaj şi investigare penală. Noul nume semnala o nouă misiune încredinţată securităţii. Rolul său, potrivit decretului de înfiinţare nr. 221/30 august 1948, era de „a apăra cuceririle democratice şi a asigura securitatea Republicii Populare Române împotriva complotului duşmanilor externi şi interni"[1]. Apărarea „cuceririlor democratice" însemna menţinerea comuniştilor la putere şi, astfel, noua Republică Populară Română s-a autocertificat în mod oficial drept un stat poliţienesc. Conducerea superioară a Securităţii era alcătuită în totalitate din agenţi ai serviciilor de securitate sovietice.[2] Cu toate acestea, activităţile lor au fost supravegheate de consilieri ai Ministerului sovietic al Securităţii Statului.[3]

Brutalitatea era trăsătura caracteristică a oamenilor aleşi de Moscova pentru a conduce Securitatea din România. Comportamentul, atît al lui Pintilie, cît şi al lui Nicolschi, vorbeşte de la sine. Cel dintîi, ca şef al Secţiei Politice şi Administrative a Comitetului Central, în ale cărei atribuţii intra şi securitatea Partidului, a dus la îndeplinire sentinţa de condamnare la moarte dată în cazul fostului secretar general al PCR, Ştefan Foriş, în 1946. Pintilie l-a omorît pe Foriş zdrobindu-i ţeasta cu o bară

---

[1] *Organizarea şi funcţionarea organelor Ministerului de Interne de la înfiinţare pînă în prezent*, Bucureşti, Ministerul de Interne, 1978, p. 106 (şapirogramă).

[2] Cu două săptămîni în urmă, la 15 august, generalul-locotenent Gheorghe Pintilie a fost numit prin decret director al DGSP. La 1 septembrie au fost numiţi doi directori adjuncţi, cu gradul de general-maior. Aceştia erau Alexandru Nicolschi, basarabean vorbitor de limbă rusă, şi Vladimir Mazuru, ucrainean din Bucovina de Nord (mai tîrziu ambasador în Polonia). Toţi trei erau ofiţeri NKGB — Comisariatul Poporului al Securităţii Statului din URSS —, care în 1946 a fost ridicat de la statutul de comisariat la cel de minister, devenind MGB — Ministerul Securităţii Statului; în acelaşi timp, NKVD — Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne — a devenit MVD — Ministerul sovietic al Afacerilor Interne.

[3] Un corp de consilieri sovietici ai MGB supraveghea activitatea tinerei DGSP. Consilierul-şef MGB la Bucureşti, din 1949 pînă în 1953, a fost Aleksandr Saharovski, care în 1956 a devenit şeful Direcţiei I a KGB. Ambasadorul sovietic la Bucureşti, Serghei Kaftaradze, numit în 1948, a venit sub autoritatea nou-constituitului KI (serviciul de contrainformaţii), condus de Viaceslav Molotov şi de adjunctul său, Fedotov, încredinţîndu-i-se controlul rezidenţilor civili (foşti MGB) şi militari (foşti GRU) din Bucureşti. În 1949, Molotov a fost urmat în funcţia de ministru de Externe şi în cea de preşedinte al KI de către Vişinski, un lingău al lui Lavrenti Pavlovici Beria, şef al NKVD între 1939 şi 1946, iar din 1946, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri.

de fier. Apoi a dat instrucţiuni pentru uciderea mamei lui Foriş. Aceasta a fost înecată în rîul Criş, cu pietre de moară legate în jurul gîtului.[4]

În ciuda sistemului în care era învăluită activitatea personalului de securitate, reputaţia lui Nicolschi în privinţa brutalităţii i-a adus dubioasa distincţie de a fi devenit primul ofiţer superior de notorietate şi în afara României.[5] Într-o declaraţie făcută la Paris, în ianuarie 1949, Adriana Georgescu Cosmovici, o femeie de 28 de ani, arestată la Bucureşti în iulie 1945 pe motivul că ar fi aparţinut unei mişcări de rezistenţă, a relatat cum „anchetatorii poliţiei secrete comuniste" au bătut-o în mod repetat cu un săculeţ de piele umplut cu nisip, cum au lovit-o cu capul de pereţi şi cum au pocnit-o în faţă şi în bărbie pînă cînd a rămas doar cu şase dinţi din maxilarul de jos. Ea a indicat numele a trei anchetatori, care au ameninţat-o cu armele: Stroescu, Bulz şi Nicolschi.[6]

Consultarea cifrelor primare păstrate în arhivele Ministerului de Interne în legătură cu efectivele Securităţii indică faptul că numărul ofiţerilor din cele 10 direcţii naţionale era, la scurt timp după înfiinţare, de 1 148, din care 848 erau înregistraţi ca personal de secretariat sau muncitori manuali. Cei din urmă aveau toţi grade militare, fie că erau dactilografe, şoferi, instalatori sau chelneriţe. Cele 13 direcţii regionale foloseau 2 822 ofiţeri, aproximativ două treimi dintre aceştia îndeplinind munci manuale sau lucrînd ca personal auxiliar. În 1956, numărul lor crescuse la 13 155 ofiţeri şi 5 649 angajaţi civili. Aceste cifre nu includ reţeaua de informatori care a permis Securităţii să funcţioneze atît de eficient.

Consilierii sovietici erau ataşaţi pe lîngă fiecare dintre direcţiile naţionale pentru a supraveghea instruirea celor recrutaţi dintre români şi pentru a monitoriza activitatea

---

[4] V. Tismăneanu, „The Tragicomedy of Romanian Communism", în *East European Politics and Societies*, vol. 3, nr. 2 (primăvara 1989), p. 350, nota 47.

[5] Numele adevărat al lui Alexandru Nicolschi era Boris Grünberg. S-a născut la 2 iunie 1915, la Chişinău, aflat pe vremea aceea sub stăpînire rusească. În 1932 a intrat în organizaţia UTC din oraşul său, iar în anul următor a fost deţinut timp de două săptămîni de către Siguranţă. În 1937 şi 1939 a efectuat serviciul militar într-un regiment de transmisiuni din Iaşi şi după lăsarea la vatră a obţinut o slujbă la Societatea de Telefoane din Chişinău. În decembrie 1940, şase luni după anexarea sovietică a Basarabiei, a fost recrutat de NKVD şi mutat la Cernăuţi, unde a urmat un curs de instruire pentru agenţi ai Direcţiei de Informaţii Străine (INU) şi NKVD. Echipat cu acte de identitate false pe numele Vasile Ştefănescu, a fost trimis peste graniţă la 26 mai 1941 pentru a culege informaţii în legătură cu mişcările de trupe româneşti. După două ore a fost arestat de grănicerii români. Potrivit procesului-verbal al interogatoriului său, cunoştinţele sale rudimentare de limbă română i-au trădat identitatea străină şi s-a dat drept rus cu numele de Alexandru Sergheevici Nicolschi. A fost judecat pentru spionaj în iulie 1941 şi condamnat la muncă silnică pe viaţă. A fost întemniţat la Ploieşti, apoi mutat la Aiud alături de alţi spioni sovietici, printre care Vladimir Gribici, Simion Zeiger şi Afanasie Şişman, care au rămas cu toţii în România după eliberarea lor în august 1944. După instalarea guvernului Groza în martie 1945 a fost numit şef al Corpului Detectivilor. La 17 aprilie 1947 a fost numit inspector general al Poliţiei de Siguranţă, iar după înfiinţarea DGSP, în anul următor, a devenit unul dintre adjuncţii lui Pintilie. În 1953, i-a fost încredinţat postul de secretar general al Ministerului de Interne (*Cuvântul*, nr. 112–115, martie–aprilie 1992).

[6] *Suppression of Human Rights in Romania*, Washington DC, Comitetul Naţional Român, 1949, p. 65. Documentele publicate după moartea lui Nicolschi, la 16 aprilie 1992, sugerează că în iulie 1949 a ordonat uciderea unui număr de şap[illegible] deţinuţi, conducători ai mişcării de rezistenţă anticomunistă, în tranzit de la închisoarea Gherla [illegible]*ântul*, nr. 119, mai 1992, p. 6).

Metode de tortură din anchete, din închisori și din lagărele de exterminare

Cezar Zugravu, un fost deținut politic, a făcut, într-o comunicare publicată în „Analele Sighet“ 5: *Anul 1947 — căderea cortinei* (Fundația Academia Civică, București, 1997, pp. 478–486) un inventar, desigur incomplet, al metodelor de tortură fizică și psihică aplicate așa-zișilor „dușmani ai poporului“:

1. înjurăturile cele mai abjecte; 2. loviturile așa-zis „libere“, aplicate cu palma, pumnul sau cu piciorul, asupra părților sensibile ale corpului (obraz, gît, abdomen, testicole, coloana vertebrală); 3. bătaia la tălpi, cu diferite obiecte (cravașă, baston de cauciuc sau de lemn), victima fiind fixată în poziții incomode; 4. bătaia la palme; 5. atîrnarea anchetatului cu capul în jos; 6. bătaia cu bețe subțiri sau cu „vîna de bou“, anchetatul fiind imobilizat; 7. strivirea unghiilor cu un clește special; 8. arderea tălpilor cu flacăra oxiacetilenică; 9. bătaia testicolelor cu un creion greu, pînă la leșin; 10. prinderea mîinilor între două mese și bătaia la palme; 11. țipetele de groază sau gemetele unor rude apropiate sau ale unor necunoscuți (înregistrate pe benzi de magnetofon); 12. bătaia în cap cu un ciomag; 13. bătaia cu un ciomag în regiunea renală; 14. bătaia cu un sac de nisip; 15. bătaia cu vîrful sau tocul cizmei peste gura victimei; 16. asmuțirea unui cîine-lup asupra anchetatului, legat de un stîlp sau de un belciug; 17. spînzurarea (crucificarea) în niște belciuge fixate pe perete; 18. ancheta cu o pisică introdusă sub cămașa victimei; 19. bătaia cu un cablu peste gambe; 20. bătaia peste plăgi deschise; 21. aruncarea victimei pe o cale ferată, încît să simuleze o sinucidere; 22. smulgerea unghiilor de la mîini și picioare; 23. bătaia zilnică a deținuților condamnați la termene lungi de închisoare (în Zarca Aiudului, la Gherla și la Rîmnicu Sărat); 24 ciomăgirea deținuților puși să alerge în cerc, în jurul torționarului; 25. ancheta cu țigara aprinsă, aplicată pe scrot sau abdomen; 26. „broasca“ (aplicată în lagărul de exterminare Valea Neagră-Peninsula): întorși de la lucru, deținuții erau obligați să țopăie în poziția „pe vine“, cu mîinile în șolduri, fiecare ținînd în spate un alt coleg; 27. bătaia reciprocă, la comandă, a cîte doi deținuți; 28. deținuții să stea în poziția „culcat“, cu obrazul lipit de noroi, în timp ce li se puneau întrebări; 29. „carcera“ (în lagărul Valea Neagră era o cutie fără acoperiș, în care pedepsiții trebuiau să stea în picioare, înghesuiți cîte doi, cîte o noapte întreagă); 30. ancheta cu proiectoare puternice îndreptate spre ochii victimei; 31. interogatoriul fără întrerupere, zile și nopți întregi; 32. ancheta cu șocuri electrice; 33. ancheta cu regim alimentar cu sare în exces, fără apă; 34. ancheta cu izolare în celule umede, întunecoase, cu șobolani; 35. „camera de chibzuință“: în timpul anchetei, deținutul era trimis să stea în picioare, ore și zile întregi, într-o cameră de izolare, cu mîinile legate la spate în cătușe cu „autostrîngere“; 36. izolarea de unul singur a deținutului în celule strîmte, timp de săptămîni, luni sau ani; 37. legarea de pat în poziții incomode, pentru perioade lungi de timp (1–6 luni), a celor socotiți „recalcitranți“; 38. interdicția de a fi scoși la WC zile întregi; 39. bărbieritul cu barba nemuiată, torționarul scuipînd obrazul celui în cauză, în loc de apă și săpun; 40. violarea fetelor și femeilor deținute.

lor; comunicarea se realiza prin interpreți, mulți dintre aceștia provenind din Basarabia. Accentul era pus pe cadrele de încredere. În ochii consilierilor sovietici, românii instruiți erau considerați în general nesiguri și compromiși din cauza alianței regimului antonescian cu Germania. În plus, foarte puțini români cu bună calificare se arătaseră entuziasmați de Partidul Comunist Român înaintea propulsării acestuia la putere. Ca atare, nu trebuie să surprindă faptul că vom găsi în posturile superioare din Securitate mai mulți indivizi veniți din afara țării sau recrutați din rîndul muncitorilor manuali necalificați.

La începutul anului 1949, au fost înființate alte două organe ale sistemului de securitate. La 23 ianuarie a fost creată Direcția Generală a Miliției, chemată să înlocuiască Poliția și Jandarmeria, iar la 7 februarie au fost înființate trupele de securitate. Ambele organisme au fost plasate sub autoritatea Ministerului de Interne. Printre îndatoririle Miliției era și aceea de a emite permise de ședere, ceea ce îi facilita sarcina de reglementare a mișcării populației, de monitorizare a suspecților și de pregătire a deportărilor. Potrivit datelor estimative, Miliția avea în anul 1953 un efectiv de 40 000 de oameni, în timp ce efectivul trupelor de securitate era de 55 000 ofițeri și soldați, organizați în brigăzi și echipați cu artilerie și tancuri. Principalele îndatoriri ale trupelor de securitate erau menținerea ordinii publice în principalele centre industriale și înăbușirea oricărei rezistențe față de măsurile guvernamentale, precum colectivizarea, confiscarea de bunuri și proprietăți. În tot deceniul al șaselea, ele au fost chemate să anihileze rezistența partizanilor din zonele de munte și au fost folosite să păzească lagărele de muncă.

Un cadru legal pentru acțiunile Securității, ale Miliției și trupelor de securitate a fost oferit de un nou sistem al Justiției, a cărui principală caracteristică era subordonarea față de partid și de stat. Potrivit articolului 65 al Constituției Republicii Populare Române, adoptată în 1952, rolul Justiției era acela „de a apăra regimul de democrație populară și cuceririle oamenilor muncii, de a asigura respectarea legalității populare, a proprietății publice și a drepturilor cetățenilor".

Judecătorii erau asistați de „asesori populari" numiți de partid. Curtea, reprezentată de judecători și asesori, avea puterea de a interveni în toate procesele și de a prezenta probele sale, de a desemna avocații apărării, al căror rol se limita în mare parte la formularea de scuze pentru pretinsele delicte ale acuzatului. Nu era permisă practicarea avocaturii private.

DENNIS DELETANT

REZISTENȚA ARMATĂ

După răsturnarea lui Ceaușescu au apărut amănunte cu privire la modul în care mai multe mici formațiuni de „partizani" s-au refugiat în Munții Carpați, începînd cu anul 1945, și au rezistat capturării de către autorități.[1] Ultimul partizan a fost ucis, în Munții Banatului, în 1962. Această „rezistență anticomunistă armată", așa cum i s-a

[1] Pentru o schiță utilă a activității acestor grupuri de partizani cu bibliografia aferentă, vezi Ștefan Andreescu, „A Little Known Issue in the History of Romania: The Armed Anti-Comunist Resistance", în *Revue Roumaine d'Histoire*, vol. 33, nr. 1–2, 1994, pp. 191–197. Acest articol poate fi suplimentat cu lectura relatărilor directe ale supraviețuitorilor din aceste grupuri, apărute în revista *Memoria* începînd cu anul 1990. Vezi și *Cartea Albă a Securității*, SRI, București, 1994,

spus, a fost un fenomen spontan şi nu există nici un fel de legătură între diversele formaţiuni, deşi au fost animate de un ţel comun, acela de a nu se supune consecinţelor comunizării ţării. Formaţiunile, constituite în medie din 10 pînă la 40 de persoane, nu reprezentau o ameninţare majoră pentru puterea comunistă, deşi atîta vreme cît rămîneau în libertate subminau pretenţia regimului de a deţine controlul deplin al ţării.

Formaţiunile s-au constituit în satele de la poalele dealurilor şi munţilor şi erau compuse din ţărani, foşti ofiţeri din armată, avocaţi, medici, studenţi şi muncitori. Armamentul lor era un amestec de puşti, revolvere şi pistoale-mitralieră rămase din timpul războiului, dar aceste formaţiuni se confruntau întotdeauna cu o acută lipsă de muniţie. Erau sprijinite de săteni, care le aduceau alimente şi îmbrăcăminte şi adesea le asigurau adăpost. Propaganda comunistă a vremii i-a numit pe aceşti partizani anticomunişti „legionari", adică membri ai mişcării de extremă dreaptă cunoscută sub numele de Garda de Fier şi, într-adevăr, unii dintre ei fuseseră membri ai acesteia. Cu toate acestea, partizanii nu erau în nici un caz în mod specific legionari, după cum se poate vedea şi din statisticile Securităţii. Un raport al Direcţiei Generale a Securităţii Poporului din 1951 afirmă că afilierea politică a unui număr de 804 persoane arestate, fie pentru că au aparţinut, fie pentru că au ajutat 17 „bande din munţi", era după cum urmează: 88 foşti membri ai Partidului Naţional Ţărănesc al lui Iuliu Maniu; 79 membri ai Frontului Plugarilor; 73 foşti legionari; 42 foşti membri ai Partidului Comunist; 15 foşti membri ai Partidului Naţional Liberal ş.a.[2] Potrivit unui alt raport al Securităţii, datat septembrie 1949, existau „bande teroriste" active în regiunile Craiova, Braşov, Ploieşti, Suceava, Galaţi, Oradea, Cluj, Timişoara şi Constanţa. Nici una dintre aceste formaţiuni nu număra mai mult de 25 de persoane, potrivit raportului, iar majoritatea aveau mai puţin de 10 membri.[3]

Formaţiunea care a supravieţuit cel mai mult a fost cea a „Haiducilor Muscelului". O persoană implicată îndeaproape în activitatea acestei formaţiuni — şi unul din

---

vol. II, august 1948–iulie 1958, *passim*. Pentru date despre grupul de partizani condus de pădurarul Nicolae Pop, în Munţii Ţibleş din Maramureş, vezi Ştefan Bellu, *Pădurea răzvrătită*. Editura Gutinul, Baia Mare, 1993. Despre cronologia şi răspîndirea pe zone geografice a mişcării de rezistenţă, v. şi amplul studiu al lui Eugen Şahan, în „Analele Sighet" 2, *Instaurarea comunismului — între rezistenţă şi represiune*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1995, pp. 213–278.

[2] *Cartea Albă a Securităţii*, SRI, Bucureşti, 1994, vol. II, august 1948–iulie 1958, p. 82. Membrii grupului de partizani condus de maiorul Nicolae Dabija în Munţii Apuseni, între 1947 şi 1948, erau în marea lor majoritate ţărani care nu fuseseră, aşa cum pretindeau autorităţile comuniste, chiaburi sau moşieri. Treizeci şi două de persoane au fost judecate ca fiind membri sau simpatizanţi ai acestui grup la sfîrşitul lunii septembrie 1949, la Sibiu, iar şapte dintre aceştia au fost condamnaţi la moarte şi executaţi la 18 octombrie. Mormintele lor anonime au fost identificate în cimitirul comunal din Sibiu în ianuarie 1994 (vezi Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 191); vezi şi *Cartea Albă a Securităţii*, doc. 55, pp. 180–182, doc. 65, p. 190. Memoriile unui fost membru al Gărzii de Fier arată şi ele că este nevoie de precauţie în etichetarea drept legionare a acestor grupuri de rezistenţă. Filon Verca recunoaşte că unul dintre cele două grupuri principale de partizani din Munţii Banatului în 1948 a fost condus de către un fost membru al Gărzii de Fier, dar subliniază că unul dintre comandanţii celui de-al doilea grup a fost colonelul Ioan Uţă, prefect de Severin, care a acţionat împotriva gardiştilor în 1939 (Filon Verca, *Paraşutaţi în România vîndută. Mişcarea de rezistenţă 1944–1948*, Editura Gordian, Timişoara, 1993). Blănaru şi micul său grup au fost prinşi şi executaţi lîngă Timişoara, la 16 iulie 1949. Grupul de 30 de partizani al lui Uţă a respins în luptă o companie de securitate lîngă satul Teregova, la 22 februarie 1949, pentru a fi prinşi mai tîrziu, la 8 martie, într-o ciocnire în care Uţă a fost ucis. Vezi şi *Cartea Albă a Securităţii*, vol. II, doc. 58, pp. 184–185.

[3] *Cartea Albă a Securităţii*, vol. II, doc. 75, pp. 198–204.

puținii supraviețuitori — a fost Elisabeta Rizea, care a făcut și o relatare a primelor luni de activitate. Arestarea ei, curînd după aceea, face ca pentru restul poveștii să ne bazăm pe versiuni de mîna a doua, oferite de rudele participanților. Multe dintre date și incidente sînt confirmate de documentele Securității, deși, deloc surprinzător, aceasta din urmă oferă o interpretare diferită de a participanților. De pildă, aceste documente pretind că civili nevinovați au fost uciși de către partizani, în mod constant numiți „teroriști fasciști". Ceea ce reiese clar din ambele surse este că acest grup, care nu a numărat niciodată mai mult de 30 sau 40 de persoane, a fost constituit de către doi foști ofițeri de armată, Gheorghe Arsenescu și Toma Arnăuțoiu, în județul natal, Muscel, de la poalele Carpaților. Potrivit documentelor Securității, Arsenescu ascunsese arme într-un schit din satul Cetățeni, în vara anului 1947, iar în primăvara următoare a organizat o grupare „teroristă" din care făceau parte, printre alții, Petre Cojocaru, Longhin Predoiu, Ion Mica, precum și Ion și Gheorghe Purnichescu. Arsenescu și-a petrecut toamna și iarna în București unde, la sfîrșitul anului 1948, Toma Arnăuțoiu l-a contactat în vederea creării unui grup de rezistență în zona Nucșoarei. Potrivit relatărilor recente ale contemporanilor lui, Arsenescu pare să-și fi pus speranțele într-o insurecție armată generală, ce urma să fie condusă de foști ofițeri de armată, în vestul țării, speranță care nu s-a materializat niciodată. Arsenescu a fost de acord să-i furnizeze lui Arnăuțoiu arme ușoare, iar cel de-al doilea s-a reîntors la Nucșoara cu Nicolae Nițu și i-a mai recrutat pe fratele său Petre Arnăuțoiu, pe Ion Chirca și pe preotul satului, Ion Drăgoi. În martie 1949, Arsenescu a sosit la Nucșoara pentru a se alătura grupului, iar în lunile următoare acesta s-a lărgit, cuprinzînd și alți săteni.

Ministerul de Interne era evident îngrijorat că simbolul rezistenței întruchipat de această formațiune ar putea deveni contagios și, pentru acest motiv, a împînzit regiunea cu trupe și cu ofițeri ai DGSP. Ajutați de cunoașterea terenului muntos dificil și cu sprijinul mai multor familii din comuna Nucșoara, în special al lui Gheorghe și Elisabeta Rizea, Ion Săndoiu și Ion Sorescu, gruparea și-a asigurat provizii și a scăpat de arestare. În noaptea de 18 iunie 1949, membrii grupului au fost prinși într-o ambuscadă, în timp ce veneau să strîngă provizii, iar în schimbul de focuri ce a urmat au fost uciși doi ofițeri de securitate. Fuga grupului, la adăpostul întunericului, printr-un cordon de securitate dispus în jurul zonei, a fost urmată de o operațiune masivă de căutare, efectuată de două batalioane de armată și de unități ale trupelor de securitate, precum și de arestarea familiilor suspectate de a-l fi ajutat.[4]

Printre cei arestați se afla Elisabeta Rizea. Aceasta relatează cum a fost dusă la primăria din Nucșoara, unde a fost lovită de mai multe ori cu o bîtă de locotenentul de securitate Constantinescu.[5] A fost apoi ținută în pivnița unei case țărănești timp de patru zile, după care a fost transportată la închisoarea din Pitești. Au trecut 18 luni înainte de a fi judecată. Între timp, a fost bătută de cîteva ori de subofițerii Zamfirescu și Mecu. A fost în cele din urmă judecată și condamnată, în decembrie 1950, la 7 ani de închisoare pentru ajutorul acordat grupului de partizani.[6]

---

[4] A. Marinescu, „Pagini din rezistența armată anticomunistă", în *Memoria*, nr. 7, 1992, pp. 47–51. V. și recenta lucrare a Ioanei-Raluca Voicu-Arnăuțoiu, *Luptătorii din munți. Toma Arnăuțoiu. Grupul de la Nucșoara. Documente ale anchetei, procesului, detenției*. Ed. Vremea, București, 1997.

[5] Am avut privilegiul de a vorbi cu doamna Rizea despre faptele ei, la domiciliul acesteia, la 9 februarie 1992.

[6] *Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara*, Humanitas, București, 1993, pp. 118–125.

După ambuscada din 18–19 iunie 1949, Arsenescu a hotărît să-și împartă oamenii în două grupe, una sub comanda sa, iar cealaltă sub conducerea lui Arnăuțoiu. Prima grupă, compusă din Ion Chirca, Titi Mămăligă, Benone Milea, Constantin Popescu și Nae Ciolan, s-a fixat în Valea Rîului Doamnei, iar grupa lui Arnăuțoiu, cuprinzînd și pe fratele său Petre, pe Titu, Maria și Constantin Jubleanu, precum și pe Maria Plop, s-a dus în Valea Vîlsanului. Grupa lui Arsenescu nu a supraviețuit mult timp. Milea a fost capturat la 1 noiembrie 1949, iar Popescu și Ciolan au avut aceeași soartă trei zile mai tîrziu. Chirca a dispărut fără urmă. Arsenescu și Mămăligă au căzut într-o capcană întinsă de trupele de Securitate, ultimul fiind rănit într-un schimb de focuri, în timp ce Arsenescu a fugit din zonă și a dus o viață de pustnic în zona de dealuri, pînă a fost în cele din urmă prins în 1960. Mămăligă a reușit să se strecoare pînă la grupul lui Arnăuțoiu.

Curînd după aceea, în primăvara anului 1950, și acest grup a fost nevoit să se separe, pentru a nu fi descoperit. Un grup, format din Titu și Maria Jubleanu, soț și soție, fiul lor, Tică, și un medic tînăr, Ion Marinescu, a fost depistat și, în schimbul de focuri ce a urmat, Maria a fost împușcată mortal. Titu Jubleanu a fost arestat, însă cei doi tineri au reușit să scape și s-au alăturat celui de-al doilea grup, compus din frații Arnăuțoiu, Toma și Petre, din Maria Plop și din Mămăligă. Marinescu și Mămăligă au fost omorîți într-un schimb de focuri cu Securitatea în 1952, iar ceilalți patru s-au ascuns într-o peșteră de lîngă satul Poenărei, timp de cîțiva ani. La 20 mai 1958, frații Arnăuțoiu au fost păcăliți de un localnic și au fost arestați. Maria Plop, care între timp născuse, s-a predat împreună cu fetița ei, însă Tică Jubleanu a refuzat să se predea și s-a împușcat.[7] A fost organizată o scotocire a satelor înconjurătoare din zonă și au fost arestate zeci de familii pentru ajutorul dat fraților Arnăuțoiu.

Procesul fraților Arnăuțoiu a avut loc în anul următor. Toma și Petre Arnăuțoiu au fost condamnați la moarte și executați de către un pluton de execuție la închisoarea Jilava, așa cum s-a întîmplat și cu următoarele persoane acuzate de a le fi dat ajutor: Nicolae Andreescu și Ion Constantinescu, preoți ortodocși în Poenărei, Ion Drăgoi, preotul ortodox al satului Nucșoara, Nicolae Bășoiu, Titu Jubleanu, Constantin Popescu, Ion Săndoiu, Nicolae Sorescu și Gheorghe Tomeci, toți țărani, precum și învățătorii Alexandru Moldoveanu, Nicolae Nițu și Gheorghe Popescu.[8]

Benone Milea a fost, de asemenea, condamnat la moarte și executat, iar Maria Plop a fost condamnată la închisoare pe viață și a murit în temniță.[9] Alte persoane judecate cu acest grup au fost, potrivit documentelor Securității, Ilie Dragomirescu și Ion Grigore, arestați la 22 iunie 1958, Nicolae Vasilescu, arestat la 4 iulie 1958, și Ion Dumitrescu, arestat la 6 februarie 1959. Toți au primit condamnări la închisoare pe

---

[7] Fiica Mariei Plop și a lui Toma Arnăuțoiu, Ioana-Raluca, a fost dusă la un orfelinat din Cîmpulung. A reușit să afle cine au fost părinții ei doar după răsturnarea lui Ceaușescu. În 1997 a cîștigat pe cale procesuală dreptul de a purta numele Arnăuțoiu și în același an a publicat un impunător volum de documente (V. nota 4).

[8] Toma Arnăuțoiu a fost supus la 42 de interogatorii; 21 dintre acestea au ținut între trei și șase ore; 11 — între șase și zece ore, și unul — între zece și cincisprezece ore (cinci transcrieri ale interogatoriilor nu au înscrisă durata). Fratele său Petre a fost supus unui număr de 37 de interogatorii, dintre care 11 au ținut între zece și cincisprezece ore. Îi rămîn recunoscător Ioanei-Raluca Voicu-Arnăuțoiu pentru transmiterea acestor date.

[9] A. Marinescu, *op. cit.*, pp. 57–58.

termen lung.[10] Procesul lui Arsenescu a avut loc în februarie 1962, la doi ani după capturarea sa. A fost condamnat la moarte și executat la Jilava la 29 mai 1962. Soția sa, Maria, și tatăl său, Gheorghe, au fost de asemenea judecați pentru ajutorul pe care i l-au dat și au primit pedepse cu închisoarea pe termen de 10, respectiv, 15 ani.[11]

Un al doilea grup notabil de rezistență din Masivul Făgăraș, pe versantul transilvănean, a fost cel condus de Ion Gavrilă-Ogoranu. Acesta, student la Universitatea din Cluj, și-a format grupul în 1948 din 11 foști colegi de la liceul din orașul Făgăraș. Timp de șapte ani, ei au fost urmăriți de mai multe companii ale trupelor de Securitate, înainte de a fi capturați și condamnați la moarte în 1957. Gavrilă-Ogoranu a scăpat arestării și, cu ajutorul prietenilor, a evitat detectarea sa pînă în iunie 1976, cînd, în cele din urmă, a fost prins în Cluj.[12] Gavrilă-Ogoranu relatează în autobiografia sa, publicată după Revoluție, un episod din 1952, care ilustrează motivația grupurilor de rezistență. Pe cînd se afla, împreună cu o parte din grupul său, la o cabană din apropierea Lacului Bîlea, Gavrilă-Ogoranu li s-a adresat turiștilor după cum urmează: „Spuneți, vă rog, oamenilor din țară că mai există un colț din Regatul României care nu și-a plecat capul înaintea comuniștilor. Și, atîta timp cît ne vor sta capetele pe umeri, acest colț de țară va fi liber. Spuneți-le să-și păstreze încrederea că într-o zi toată România va fi liberă. Rugați-vă să vă ajute și să ne ajute Dumnezeu."[13]

DENNIS DELETANT

LEGISLAȚIA REPRESIUNII

Lucrețiu Pătrășcanu, avocat, membru din ilegalitate al PCR, ministru al Justiției în guvernul Groza instalat la 6 martie 1945, a fost autorul unui complex de măsuri care au dus la schimbarea vechiului sistem legislativ în materie penală, transformînd justiția într-un instrument al „luptei de clasă". La o săptămînă de la instaurarea guvernului, oficiosul comunist *Scînteia* anunța judecarea de către un „Tribunal al Poporului" a „trădătorilor Gigurtu și Manoilescu". Lucrețiu Pătrășcanu a fost cel care a înființat noua instanță de judecată, „Tribunalul Poporului", care era format dintr-un complet compus din doi magistrați și șapte „judecători populari", iar pe lîngă Ministerul de Justiție s-a constituit corpul „acuzatorilor publici", care preluau atribuțiile procurorilor în aceste tribunale speciale, stipulîndu-se totodată că hotărîrile „Tribunalului Poporului" sînt inatacabile. Proiectul propus de Pătrășcanu a fost aprobat la 31 mar-

---

[10] *Arhiva Serviciului Român de Informații*, Fond D, Dosar 9585, UM 0336 Pitești, pp. 44–46.

[11] M. Arsenescu-Buduluca, „Sînt soția «teroristului» Gheorghe Arsenescu", în *Memoria*, nr. 8, 1993, p. 59. Lipsa de dorință a autorităților române de după 1989 de a recunoaște că opozanții regimului comunist au fost victimele asasinatelor politice este ilustrată de cazul următor. În decembrie 1951, Traian Murariu, țăran din comuna Pădureni, județul Timiș, a fost condamnat la moarte pentru a-i fi adăpostit pe Nicolae Mazilu și Ion Mogoș, membri ai grupului anticomunist din Munții Făgăraș. A fost executat un an mai tîrziu la închisoarea Jilava pentru „complot împotriva ordinii sociale". În 1992, fiica sa a făcut apel la Curtea Supremă pentru revocarea sentinței. După trei ani, Curtea a informat-o că sentința a fost „fondată și legală". (*Ziua*, din 18 iulie 1995).

[12] Ion Gavrilă-Ogoranu, *Brazii se frîng, dar nu se îndoiesc*, vol. 2, Editura Marineasa, Timișoara, 1995, p. 264. Arestarea lui Gavrilă-Ogoranu la Cluj este consemnată succint într-o notă a Securității din 30 iunie 1976 (*Cartea Albă a Securității*, vol. IV, 136, p. 372).

[13] Ion Gavrilă-Ogoranu, *op. cit.*, vol. 1, Editura Marineasa, Timișoara, 1993, p. 304.

tie 1945 de către Consiliul de Miniștri; cu două zile înainte, la propunerea sa, se promulgase și un Decret lege pentru „purificarea administrațiilor publice", din care erau înlăturați toți cei care „au activat sub orice formă în scopul instaurării sau menținerii regimurilor dictatoriale în România".

Lucrețiu Pătrășcanu a acționat direct și pentru desființarea vechiului corp al magistraților și subordonarea lor intereselor de partid ale comuniștilor. La 15 septembrie 1945, cu ocazia deschiderii noului an judecătoresc, ministrul Justiției afirma: „desigur, epurația o vom continua, dar noi vrem mai mult decît epurația: vrem ca într-adevăr magistratura ca corp, ca colectivitate (*sic*), ca instrument în cadrul statului să degaje altă mentalitate și alt suflet decît pînă acum". După această declarație, au început amenințări directe la adresa magistraților; spre exemplu, un complet de judecată care achitase la începutul lunii decembrie un comerciant acuzat de „stocare de mărfuri" a fost suspendat și pus sub anchetă din ordinul lui Pătrășcanu.[1] În anul următor, ministrul Justiției definitiva subordonarea magistraților, care au fost puși în primul rînd să execute ordinele partidului comunist și abia apoi să aplice legea: la 20 aprilie 1946, la o conferință de presă, Lucrețiu Pătrășcanu declara: „este o afirmație falsă că inamovibilitatea magistraților este de natură constituțională! Guvernul decide și tranșează această problemă!" Asupra inamovibilității hotăra deci Pătrășcanu, în calitate de ministru al Justiției și de membru al CC al PCR.

După ce a dat aceste serioase lovituri vechiului corp al magistraților, care între timp fusese serios epurat de cei în dezacord cu măsurile de punere sub control politic a justiției, Pătrășcanu anunța la 16 octombrie 1946 și definitivarea transferului de competențe către Curțile Marțiale a unor cauze privind infracțiuni săvîrșite de civili. Astfel, ocupația sovieto-comunistă deținea pîrghiile de reprimare a opoziției democratice prin aparatul justiției. La 24 noiembrie 1947, opera de infiltrare și pervertire a puterii judecătorești de către comuniști era practic finalizată, prin votarea proiectului de lege privind organizarea judecătorească. Lucrețiu Pătrășcanu, autorul proiectului, declara la acea vreme: „prin prezența reprezentanților aleși ai maselor muncitoare de la orașe și sate care devin judecători cu drept de vot hotărîtor în Tribunale și Curți, justiția devine într-adevăr populară". În textul legii se afirma explicit: „judecătorii trebuie să apere interesele clasei muncitoare, să protejeze noua democrație și să pedepsească inamicii poporului". Independența justiției devenise o amintire; în primăvara anului 1948, toți avocații au fost excluși din barou, fiind reprimiți doar cei aprobați de comisii dominate de comuniști. Baroul a fost înlocuit cu colegii de avocați, conduse de membri PCR, iar numărul avocaților a scăzut și el drastic; în București, acesta a ajuns de la 12 000 la numai 2 000.[2]

---

[1] Comerciantul de încălțăminte de lux Nelu Mihăilescu fusese condamnat la 18 ani închisoare pentru stocare de mărfuri în vederea speculei. A făcut recurs și a fost achitat, dar între timp mărfurile sale, inițial confiscate, au dispărut pentru a reapărea în magazinele unor persoane apropiate de comuniști. Pentru a nu pune în pericol această veritabilă „rețea de finanțare" a PCR, Lucrețiu Pătrășcanu a suspendat sentința și a anchetat judecătorii care îl achitaseră pe Mihăilescu, după cum nota un contemporan, ziarist străin acreditat la București (Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, Fundația Academia Civică, București, 1996, p. 311).

[2] Datele și citatele privind acțiunile lui Pătrășcanu în calitate de ministru al Justiției au fost preluate din Șerban Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, Ed. Cavallioti, București, 1995, *passim*.

Fidel crezului său, Lucrețiu Pătrășcanu a construit cu abilitate aparatul de justiție care avea să cauționeze crimele politice ale partidului comunist. Dar deși a „reformat" justiția, transformînd-o într-o unealtă a luptei de clasă, și a construit cu abilitate justificările juridice ale represiunii, avea să devină el însuși o victimă a acestei capcane: la 23 februarie 1948 nu mai este reales în CC al PMR, iar la 28 aprilie este arestat, fiind ulterior condamnat la moarte prin sentința Colegiului Militar al Tribunalului Suprem din 14 aprilie 1954 și executat.[3]

La 27 februarie 1948, după numai patru zile de la căderea în dizgrație a lui Lucrețiu Pătrășcanu, era republicat Codul Penal.[4] Modificările aduse au constituit baza legislativă cu care puterea judecătorească substituită intereselor de clasă ale noului regim democrat popular a operat împotriva opozanților politici. Ulterior, în funcție de necesitățile stabilite de aparatul represiv, s-au făcut modificări și ale acestei prime variante, care au încălcat chiar principii fundamentale ale dreptului. Astfel, în momentele care au premers arestarea demnitarilor fostului regim, a unor personalități politice din partidele istorice ori a foștilor polițiști, jandarmi sau ofițeri de informații, s-au schimbat chiar dispoziții generale ale Codului Penal. Noile prevederi au încălcat principiul potrivit căruia o lege nu poate acționa retroactiv (în cazul unor fapte petrecute înainte de promulgarea ei) și au dat Securității posibilitatea să efectueze valuri masive de arestări. Astfel, dacă în articolul 1 din Dispozițiile generale ale Codului Penal, în varianta sa din 1948, se prevedea la alineatul 1 că „Nimeni nu poate fi pedepsit pentru o faptă care în timpul cînd a fost săvîrșită nu era prevăzută de lege și nici condamnat la alte pedepse sau supus la alte măsuri de siguranță", prin Decretul nr. 187 din 30 aprilie 1949[5] acest alineat era reformulat, pierzîndu-și esența: „Legea penală are drept scop apărarea RPR și a ordinii sale de drept împotriva faptelor periculoase pentru societate, prin aplicarea măsurilor de apărare socială față de persoanele care săvîrșesc asemenea fapte."

Prin Codul Penal din 1948 aplicarea retroactivă era în schimb dispusă explicit în cazul măsurilor de siguranță, care însoțeau sau înlocuiau pedepse penale (de la inter-

---

[3] Se pare că „reforma justiției" întreprinsă de Pătrășcanu nu a fost suficient de convingătoare pentru tovarășii săi de la București și Moscova. După cum nota același Reuben H. Markham (*op. cit.*, p. 316), Pătrășcanu „deși era crud, nu era îndeajuns de crud. A umplut închisori, dar nu destule ... a executat criminali de război, dar nu suficienți, a reprimat toate drepturile civile, dar nu cu destulă brutalitate". Avea să fie el însuși victimă a capcanei perfecte pe care o construise, nu atît datorită lipsei de zel, cît din pricina tainicelor rațiuni ale luptei pentru putere, din care ieșise înfrînt și pentru că modul în care a pus comunismul în termeni naționali, l-a făcut indezirabil. La 24 februarie 1948, într-un discurs rostit la Ateneu, Teohari Georgescu îl înfiera pe Lucrețiu Pătrășcanu drept neloial, laș și trădător, acuzîndu-l că i-a protejat pe foștii criminali de război și că a permis fuga peste hotare a unor „capitaliști". Neinvitat la prezidiu, dar prezent în sală la sărbătorirea creării Partidului Muncitoresc, fostul ministru a ascultat în tăcere acuzațiile aduse. A justificat activitatea lui Lucrețiu Pătrășcanu ca ministru al Justiției arestarea sa ca „dușman al poporului"? A fost el într-adevăr un Saint Just al cauzei, *comunistul fără pată, bun patriot*, așa cum i-a fost acreditată imaginea o dată cu reabilitarea din 1968? Sau era justificată bănuiala celor care i-au decis sacrificarea că ar fi colaborat cu Siguranța?? Cîteva declarații date în fața anchetatorilor Securității (aflate în Arhiva Serviciului Român de Informații — în continuare: ASRI —, *Fond Penal*, dos. 40 007, vol. 13, *passim*) de către fostul magistrat militar Iorgu Popescu încep prin a acredita ideea „măsluirii" unor dosare de ilegaliști de către Teohari Georgescu și Lucrețiu Pătrășcanu. Dar cum Iorgu Popescu era un personaj versatil, declarațiile sale pot fi puse sub semnul îndoielii.

[4] Codul Penal republicat a apărut în *Monitorul Oficial* nr. 48 din 27 februarie 1948.

[5] Publicat în *Buletinul Oficial* nr. 25 din 30 aprilie 1949.

narea în ospicii la stabilirea domiciliului obligatoriu, a interdicțiilor de a locui într-o anume localitate sau a o părăsi ș.a.), dispunîndu-se: „Legile care prevăd măsuri de siguranță se aplică și infracțiunilor comise anterior punerii lor în vigoare." Acest paragraf a dus, prin aplicarea sa abuzivă, la încălcarea unui principiu fundamental de drept, fiind primul pas din complexul de măsuri care au urmat: prin emiterea decretelor, hotărîrilor și ordinelor MAI, s-a constituit „cadrul legal" în care instituțiile cu atribuții represive au declanșat valurile de deportări, înființarea de colonii de muncă și stabilirea „domiciliului obligatoriu", măsuri la care au fost supuși aproape 150 000 de indezirabili ai regimului.

Dacă în Codul Penal în varianta sa din 1948 se prevede chiar în primul alineat principiul neaplicării retroactive a prevederilor legale (cum am văzut însă, cu excepția măsurilor de siguranță), în varianta modificată prin Decretul nr. 187 din aprilie 1949, *Titlul 2, Capitolul I privind aplicarea legii penale în timp* nu mai face nici o mențiune privind acest principiu de drept. Ulterior, el a fost încălcat explicit în conținutul unor decrete și hotărîri, care nu au fost date publicității. Printr-un astfel de decret, nr. 62 din februarie 1955, a fost completat Codul Penal cu articolul 193 indice 1. În textul acestuia era incriminată „activitatea intensă contra clasei muncitoare sau a mișcării revoluționare, desfășurată într-un post de răspundere în aparatul de stat sau într-un serviciu secret pe timpul regimului burghezo-moșieresc", pedepsită cu temniță grea pe viață și confiscarea totală a averii. Al doilea paragraf stipula: „Dacă fapta prevăzută în alineatul precedent a fost săvîrșită într-un alt post decît într-unul de conducere, pedeapsa va fi detențiunea grea de la 5 la 25 de ani și confiscarea totală ori parțială a averii." În baza prevederilor citate, nepublicate în nici o ediție a Codului Penal, „au fost judecați și condamnați între 1955–1956 mii de foști angajați ai Poliției, Siguranței și Serviciului secret, arestați în anii 1948–1950 și ținuți în toți acești ani nejustificat în detenție."[6] În unele cazuri cercetate[7], s-au pronunțat pedepse egale cu anii de detenție, ceea ce ar putea indica încercarea de reparare a unui abuz, în contextul politic care a urmat Conferinței de la Geneva. Edificator pentru natura regimului comunist rămîne faptul că această tentativă de intrare în legalitate s-a făcut chiar prin încălcarea unei norme juridice fundamentale. Bineînțeles, toate procedurile au rămas secrete.

Paralel cu aplicarea retroactivă a unor măsuri, s-a trecut și la o mai clară definire a caracterului de clasă al legislației penale. Dacă în varianta Codului Penal din 1948 se stabilea la alineatul 2 al articolului 1 pedepsirea faptelor „socialmente periculoase", arătate la următorul paragraf ca „acele fapte care prin natura lor sau prin felul comiterii aduc atingere sau pun în primejdie siguranța statului sau ordinea socială", prin Decretul nr. 187 din aprilie 1949, alineatul 3 era astfel reformulat: „Faptele considerate ca periculoase pentru societate pot fi pedepsite și atunci cînd nu sînt anume prevăzute de lege ca infracțiuni", urmînd ca pentru incriminarea lor să fie utilizate dispoziții legale pentru „infracțiunile asemănătoare". Acest text oferea practic puteri discreționare organelor de urmărire penală, fiind folosit în speță de către Securitate, care în anchetele sale a utilizat din plin, sub coordonarea consilierilor sovietici, „teh-

[6] Marius Lupu, Cornel Nicoară, Gheorghe Onișoru, *Cu unanimitate de voturi. Sentințe politice adunate și comentate*, Fundația Academia Civică, București, 1997, p. 25.

[7] *Ibidem*.

nica analogiei" în stabilirea infracțiunilor. A fost abrogat prin Decretul nr. 102 din 29 februarie 1956[8], într-o perioadă în care autoritățile de la București încercau să țină pasul cu „spiritul Genevei", dar a fost ulterior suplinit de o mai largă definire a obiectului legii penale. În Codul Penal valabil la data de 1 iunie 1958, articolul 1, care stabilea „legalitatea incriminării pedepsei și măsurilor de siguranță", păstra definirea legii penale drept apărătoarea RPR și a ordinii sale de drept, indicînd ca fiind periculoase pentru societate „orice acțiuni sau omisiuni care aduc atingere structurii economice, sociale sau politice, ori siguranței RPR, sau tulbură ordinea de drept statornicită de popor în frunte cu clasa muncitoare". Esența sistemului penal din România acelor ani era, cum a fost definită atunci, o „justiție de clasă", îndreptată fățiș și declarat împotriva oponenților regimului.

Principalele prevederi penale îndreptate împotriva opozanților regimului au fost cuprinse la titlul „crime și delicte în contra statului" din Codul Penal al RPR. Cu modificări care țin doar de cuantumul unor pedepse, acestea au rămas în general cu aceiași conținut în primele două decenii de regim comunist. O relativă înăsprire, care a constat și în lărgirea posibilităților de incriminare la îndemîna organelor de cercetare penală ale Securității, s-a operat prin decretul nr. 318 din 1958. Nu întîmplător (întrucît în acel an s-a petrecut retragerea trupelor sovietice din RPR), pedepse exemplare (fără excepție, condamnarea la moarte) au fost prevăzute la articolele 184–188 și 190–192, care incriminează crima de trădare de patrie și colaborare cu dușmanul pe timp de pace sau de război, în vreme ce articolul 189 pedepsea tot cu moartea „actul incriminat îndreptat contra unui aliat cu care România luptă în comun".[9] Prin modificarea articolului 194, au fost prevăzute prin același decret din 1958 pedepse cu moartea pentru spionii străini prinși pe teritoriul României, iar în paragrafele următoare ale aceluiași articol se pedepsește cu moartea sau muncă silnică pe viață transmiterea de secrete de stat. Nu numai divulgarea de secrete era drastic pedepsită, ci și cea a unor date care „nu sînt destinate publicității", fără a intra în categoria secretelor de stat, sau, pur și simplu, transmiterea de orice fel de alte documente și informații care „ar putea duce la subminarea regimului democrat popular"; era la fel de drastic sancționat refuzul de a se întoarce în țară al unui funcționar cu „însărcinare de stat sau de interes obștesc" plecat în străinătate. În aceste cazuri, pedepsele puteau ajunge pînă la 25 de ani închisoare, fiind în general însoțite de confiscarea averii și interzicerea unor drepturi.

Foarte des uzitate în condamnarea opozanților politici ai regimului, în special în anii de maximă represiune (între 1948–1952 și 1957–1959), au fost articolele privind „crime și delicte contra siguranței interioare a statului". Începînd cu articolul 207, care pedepsea cu moartea actele de teroare, cu sau fără constituirea în bande, sau amenințarea cu săvîrșirea de asemenea acte împotriva unor activiști de partid sau a celor ce desfășurau „activități obștești", sancționate cu închisoare pînă la 25 de ani, și încheind cu articolul 231, care îi iartă de pedeapsă pe denunțători, Codul Penal a oferit anchetatorilor Securității, procurorilor sau organelor de Miliție o largă paletă de acțiune împotriva oricărei forme de oponență contra regimului. Cel mai des utilizat a

---

[8] Publicat în *Buletinul Oficial* nr. 6 din 29 februarie 1956.

[9] *Codul Penal. Text oficial cu modificările pînă la data de 1 iunie 1958, urmat de o anexă de legi penale speciale*, Ed. Științifică, Bucure[illegible] p. 101.

fost articolul 209, care a prevăzut pedepse mari pentru „crima de uneltire contra ordinii sociale", devenite, la modificarea Codului Penal prin Decretul nr. 1 din 1959, de-a dreptul drastice. Astfel, constituirea de organizaţii „care au drept scop schimbarea ordinii sociale existente" sau activitatea într-o astfel de organizaţie puteau fi pedepsite cu muncă silnică între 15–25 de ani şi degradare civică pentru 5–10 ani, sau cu moartea în cazul în care fapta prezenta „un caracter deosebit de grav"; cu pedepse de pînă la 10 ani închisoare sau mai mari atunci cînd consecinţele se dovedeau grave erau pedepsite propaganda, agitaţia sau ajutarea în orice fel a unei astfel de organizaţii, precum şi ponegrirea sau calomnierea în public a instituţiilor statului sau autorităţilor statului. În schimb, asocierea în vederea comiterii unor crime sau delicte de drept comun era pedepsită prin articolul 315 doar cu închisoare corecţională de la 2 la 6 ani — pentru a da un exemplu al diferenţelor de incriminare în acea perioadă a infracţiunilor politice, în comparaţie cu cele de drept comun. În aceeaşi ordine de idei, existau mari diferenţe în modul de pedepsire a furturilor; în cazul în care un furt se producea în dauna avutului obştesc, pedeapsa ajungea la 12 ani, iar prin decretul nr. 446 din 21 septembrie 1957 se prevedea, pe lîngă pedeapsa cu închisoarea, chiar confiscarea totală a averii în cazul unor furturi de cereale „săvîrşite fie pe cîmp, fie în orice alte locuri."[10] În acest timp un hoţ învinuit de furt calificat în dauna avutului privat putea fi condamnat la cel mult 5 ani de închisoare corecţională.

Infracţiunile îndreptate împotriva „economiei naţionale" erau incriminate prin articolul 209, indice 1–3. Subminarea acesteia era pedepsită cu moartea sau cu muncă silnică de la 5 la 25 de ani. Aceeaşi pedeapsă o primeau şi cei găsiţi vinovaţi de a fi provocat distrugeri sau pagube prin „neîmplinirea cu ştiinţă sau îndeplinirea voit neglijentă a unor sarcini": dacă, în aceste cazuri, consecinţele erau grave, pedeapsa era tot moartea.[11] Actele de răzvrătire sau instigare la răzvrătire erau sancţionate la fel de drastic prin articolele 210–212, ca şi actele de rebeliune, prevăzute de articolele 258–262.[12]

Restul prevederilor părţii speciale din Codul Penal privind infracţiunile „contra siguranţei interioare a statului" se refereau la uzurparea de funcţii, la infracţiuni săvîrşite de funcţionari ai statului, la ofensa adusă drapelului sau la „delictul contra siguranţei statelor străine, dreptului păcii şi bunelor relaţii internaţionale".

Formulările tuturor incriminărilor ofereau mari posibilităţi de acţiune împotriva oricărei forme de disidenţă, fie ea chiar pasivă. Cu atît mai mult cu cît, prin articolul 228, „acela care, avînd cunoştinţă de comiterea vreuneia dintre infracţiunile prevăzute" în majoritatea articolelor din partea specială a Codului Penal, omitea să denunţe făptuitorul sau făptuitorii „comite infracţiunea de omisiune a denunţării şi se pedepseşte cu închisoarea corecţională de la 1 la 5 ani". În schimb, într-o adevărată invitaţie la delaţiune, se prevedea în acelaşi articol că „nu se pedepsesc persoanele care, mai înainte de orice urmărire, vor fi încunoştinţat autorităţile competente despre infracţiune sau care, chiar după ce vinovaţii au fost descoperiţi sau după ce s-a început urmărirea, au înlesnit arestarea acestora". De asemenea, la articolul 231 se prevedea iertarea de pedeapsă a celor care denunţă autorităţilor oricare din infracţiunile înşirate

[10] *Idem*, p. 32.
[11] *Idem*, pp. 110–111.
[12] *Idem*, pp. 133–134.

în titlul celor îndreptate împotriva siguranței interne a statului „înainte de a fi descoperite și în timp util, astfel ca să fie împiedicată consumarea lor".[13]

Legislația penală, cuprinsă în Codul Penal și în legile speciale sau decretele care l-au modificat și completat în primele două decenii, a fost completată cu o serie de măsuri legislative menite să contureze mai exact cadrul de acțiune și să mărească eficiența organelor represive. Acestea au constat în măsuri administrative luate de către organele Ministerului Afacerilor Interne în privința unor categorii de persoane, în baza unor decrete și hotărîri ale Consiliului de Miniștri, și au avut în majoritatea lor un caracter secret. Așa cum reiese din Nota de studiu nr. 00880015 din 14 decembrie 1967, întocmită la Serviciul „C" al Consiliului Securității Statului[14], s-au instituit cu începere din 1949 măsuri de dislocare și fixare de domiciliu obligatoriu, internare în colonii și unități de muncă și fixarea de loc de muncă obligatoriu unor categorii de persoane care, fără să poată fi incriminate penal, făceau obiectul acestor dispoziții cu caracter represiv din actele normative emise de Marea Adunare Națională sau Consiliul de Miniștri.

Prima măsură a fost luată ca urmare a aplicării Decretului nr. 83 din 2 martie 1949, prin care au fost naționalizate pămînturile „foștilor moșieri", iar acestora și familiilor lor li s-a fixat domiciliu obligatoriu pe timp nelimitat în diferite localități din țară. Ea a afectat 2 000 de familii. Întrucît dislocarea unor categorii de persoane socotite indezirabile regimului și „suspecte de activitate dușmănoasă" nu era de fapt prevăzută în Decretul nr. 83, ea a fost *ulterior* reglementată legal prin HCM (Hotărîrea Consiliului de Miniștri) nr. 1 154 din 26 octombrie 1950, modificată prin HCM nr. 344 din 15 martie 1951 (hotărîri care autorizau Ministerul Afacerilor Interne să recurgă la această măsură de dislocare a celor socotiți a fi „elemente dușmănoase"). Măsura a fost extinsă în 1951 prin HCM nr. 326, în baza căreia au fost dislocate în urma deciziei 200 a MAI, în noaptea de Rusalii a aceluiași an, un număr de 43 899 persoane de la granița de vest a RPR, cărora li s-a fixat domiciliu obligatoriu în sudul țării. Dislocările au continuat în 1952, cînd au fost scoase din marile orașe circa 6 000 de familii ale „foștilor exploatatori", rude ale condamnaților politici ș.a., în baza deciziei MAI nr. 239. În 22 august 1952 se înființa, în baza HCM nr. 1 554, o Comisie la nivelul conducerii MAI care ratifica listele de dislocări propuse de comandanții de la regionale. Pe aceste liste au fost trecuți „toți foștii exploatatori ale căror bunuri au fost naționalizate", rudele „trădătorilor de patrie și spionilor care au fugit din țară din 1945, familiile celor condamnați pentru crime de trădare de patrie și spionaj". La finele aceluiași an, nou înființatul Minister al Securității Statului ratifica și măsurile de dislocare dispuse în 1951–1952 și de organele de Miliție. Părăsirea domiciliului obligatoriu se pedepsea, conform HCM nr. 1 554, cu închisoare de la 15 la 20 de ani. În 1954, o nouă Hotărîre a Consiliului de Miniștri, cu nr. 337, din 11 martie, abrogă măsurile anterioare privind dislocările, stabilind că urmează să li se fixeze domiciliu obligatoriu acelor deținuți eliberați din închisori care pe parcursul detenției „nu s-au reeducat și prezintă pericol pentru securitatea statului". Aceste pedepse suplimentare au ajuns să depășească în numeroase cazuri 5 ani, maximul prevăzut de hotărîre. Ulterior, prin HCM nr. 237 din 12 februarie 1957 s-a dispus fixarea domiciliului obli-

[13] *Idem*, p. 116.
[14] ASRI, *Fond D*, dos. 7778, vol. 36, f. 36–42.

gatoriu şi a „celor care prin fapte sau manifestări încearcă să primejduiască regimul de democraţie populară". Restricţiile domiciliare au fost ridicate în mai multe etape, pînă în 1964.

După documentele Securităţii, există evidenţe pentru numai circa 60 000 de persoane care au fost astfel dislocate între 1949 şi 1964. Avînd însă în vedere că nici măcar textul unora dintre hotărîrile sau deciziile MAI enumerate, după cum recunoaşte chiar lt. col. Iordache Breahnă[15], semnatarul notei 00880015/14 decembrie 1967, nu se mai aflau în arhivă, fiind arse din dispoziţia Direcţiei Secretariat a Securităţii, aceasta este o cifră minimă. Mult mai aproape de realitate este una apropiată de 100 000 persoane care au suferit măsura stabilirii domiciliului obligatoriu în acei ani de „democraţie populară". Lor li se adaugă cel puţin un număr de 22 077 persoane, în legătură cu care s-au găsit documente ce dovedesc că au fost internate în colonii de muncă, în baza Decretului nr. 6 din 14 ianuarie 1950 şi a HCM nr. 1554 din 22 august 1952; aceste persoane erau cei socotiţi că „primejduiesc sau încearcă să primejduiască regimul de democraţie populară, îngreunează sau încearcă să îngreuneze construirea socialismului în RPR, precum şi acei care, în acelaşi mod, defăimează puterea de stat sau organele sale, dacă aceste fapte nu constituiesc sau nu pot constitui prin analogie infracţiuni"[16].

Ultima măsură arbitrar-represivă luată de Securitate şi Procuratură, în ordine cronologică, în baza unei acoperiri pseudo-legale, a fost dispusă prin Decretul nr. 89, emis la 17 februarie 1958 de Prezidiul Marii Adunări Naţionale, prin care s-a decis că „pot fi stabilite în locuri de muncă anume destinate persoanele care prin faptele lor primejduiesc sau încearcă să primejduiască ordinea de stat, dacă acestea nu constituie infracţiuni". În baza acestui decret, s-a stabilit între 1958 şi 1963 loc de muncă obligatoriu pe o durată de 2 pînă la 6 ani pentru alte 3 658 persoane.[17]

Acestea au fost prevederile aşa-zis legale în baza cărora a funcţionat sistemul represiv din România primelor două decenii de socialism, într-o scurtă şi sintetică enumerare. Cele flagrant neconstituţionale au fost abrogate după 1967, însă măsurile punitive împotriva disidenţei au fost condensate în noul Cod Penal al RSR, adoptat de Marea Adunare Naţională în şedinţa sa din 21 iunie 1968. Mai făţiş chiar: titlul 1 din *Partea specială* a pedepsit drastic, chiar pînă în 1989, opoziţia faţă de sistem, propaganda anticomunistă şi omisiunea de denunţare a actelor de disidenţă.

MARIUS OPREA

Colectivizarea

Anul 1962 a fost pentru Gheorghiu-Dej un an crucial, în care o parte din proiectele sale se îndeplineau. La Galaţi începea construcţia unui combinat siderurgic mamut, cu zeci de mii de locuri de muncă; pe Argeş, lua naştere un sistem hidroenergetic cu multe trepte. România se lăuda cu rata de creştere industrială cea mai ridicată din lume, iar standardul social se echilibrase. Plenara CC al PMR şi se-

[15] *Idem*, f. 42. Nota de studiu a fost redactată de fapt de căpitanul M. Dumitran şi semnată de superiorul său lt. col. Breahnă, locţiitor la comanda arhivei.

[16] Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264/4/18.02.1972, fila 25.

[17] ASRI, *Fond D*, dos. 7 778, vol. 36, f. 41–42.

siunea extraordinară a Marii Adunări Naționale din 23–25 aprilie 1962, la care participă 11 000 de țărani (tot atîția cîți, după propaganda comunistă, au fost victimele răscoalei din 1907), reprezintă momentul solemn al declarării colectivizării totale a agriculturii. Gheorghiu-Dej anunță că 3,2 milioane de familii țărănești au fost încadrate în gospodării colective, ocupînd 96% din suprafața țării.

În realitate, cei 13 ani ai procesului de colectivizare, început prin Plenara CC al PMR din 3–5 martie 1949, au fost pentru țăranii României un calvar, soldat cu morți, răniți, arestați, condamnați, deportați. Pentru a fi convinși „să intre" în colective, ori măcar să achite „cotele", țăranii au fost supuși la torturi psihice, batjocoriți, intimidați, ridicați noaptea și plimbați cu mașini cu geamuri vopsite. Copiii n-au fost admiși în școli sau nu li s-au dat burse, dacă părinții nu se colectivizau. Mulți țărani și-au luat lumea în cap și s-au angajat ca muncitori necalificați pe șantiere.

Nenumărate au fost răscoalele țărănești, desfășurate practic în toate județele: Botoșani, Năsăud, Bihor (12 morți), Arad (12 morți), Suceava (4 morți), în 1949; Ialomița, Vlașca (10 morți), Ilfov, în 1950; Galați, Tulcea, Mureș, Gorj, în 1958; Galați, Dolj, Bacău, Mehedinți, Olt, Dîmbovița, Argeș, Galați, în 1959 (la reprimarea răscoalei din Vadu Roșca, unde au fost uciși 8 țărani, a participat N. Ceaușescu). Pînă și în preajma colectivizării totale, în ianuarie–februarie 1962, au loc răscoale în județele Suceava și Dîmbovița.

La Plenara CC al PMR din 30 noiembrie 1961, Gheorghe Gheorghiu-Dej recunoaște că „în numele luptei împotriva chiaburilor peste 80 000 de țărani, în majoritatea lor țărani muncitori, au fost trimiși în judecată, dintre ei peste 30 000 au fost judecați în procese publice". Represiunile sînt puse însă exclusiv în seama cuplului Ana Pauker–Teohari Georgescu, înlăturați de la conducerea partidului în iunie 1952, astfel încît, evident, cifra arestărilor și condamnărilor este mult mai mare pentru întreaga perioadă 1949–1962.

Nu trebuie uitate nenumăratele directive de partid prin care țăranii erau constrînși să-și predea cotele (sistemul a funcționat între 1945 și 1957), să presteze munci în folos obștesc, să se înscrie în întovărășiri (faza mai blîndă a colectivizării) sau direct în GAC-uri. O armată întreagă de activiști și muncitori a fost trimisă pe teren să-i convingă. Primarii și secretarii satelor au fost înlocuiți cu orășeni devotați partidului (în iulie 1952 au fost mutați la țară 8 000 de muncitori industriali „cu o conștiință de clasă ridicată"). Munca de convingere oscilează între constrîngeri grosolane („vom zdrobi fără cruțare orice încercare de grupare sau de rezistență a dușmanului față de măsurile economice și sociale luate de partid și guvern" — Gheorghiu-Dej la 22 august 1949) și autocritici de partid („orice presiune economică sau administrativă față de țăranii muncitori va fi sancționată cu severitate" — circulara CC al PMR din 1951).

Nepredarea cotelor era pedepsită prin somație, sechestru, confiscare și închisoare. Legea nr. 16/1949 prevedea pedeapsa cu moartea pentru „crimele care primejduiesc securitatea statului și propășirea economiei naționale" (de exemplu, „darea de foc sau distrugerea în orice mod a produselor industriale, agricole sau a pădurilor" — articolul 2 litera c).

Prin cei treisprezece ani ai campaniei de colectivizare, jumătate din populația țării a fost traumatizată, alienată și depersonalizată.

MUNCA FORŢATĂ ŞI GULAGUL

Nimic nu ilustrează mai pregnant natura coercitivă a politicii centralizate urmărită de regimul comunist decît folosirea de către acesta a muncii forţate. La fel cum Lavrenti Beria, şeful securităţii sovietice, era la moartea lui Stalin, în 1953, cel de-al doilea în ierarhia celor mai mari utilizatori de forţă de muncă din Uniunea Sovietică, tot aşa Ministerul de Interne din România a fost efectiv însărcinat cu administrarea unei părţi a economiei. Munca forţată a fost introdusă potrivit Codului Muncii din 30 mai 1950. O Direcţie pentru unităţile de muncă a fost constituită în Ministerul de Interne, sarcina ei fiind „să reeduce prin muncă elementele ostile Republicii Populare Române". Ascunsă sub eufemismul „serviciu temporar de muncă", pe care Consiliul de Miniştri avea dreptul să-l ceară cetăţenilor, munca forţată a fost folosită drept instrument de pedepsire a mii şi mii de persoane, acuzate de sabotaj economic sau de absenteism. Printre acestea s-au aflat zeci de mii de ţărani care au rezistat colectivizării forţate a agriculturii. „Unităţile de muncă" au fost rebotezate „colonii de muncă" printr-o Hotărîre a Consiliului de Miniştri din 22 august 1952, iar administraţia lor, asemănătoare celei a închisorilor, a fost plasată în mîinile Ministerului de Interne.

Numărul celor deţinuţi a sporit cu victimele deportărilor în masă, efectuate de obicei de către Miliţie, din principalele oraşe, care începuseră în 1952, pentru a face loc muncitorilor, recrutaţi în vederea asigurării mîinii de lucru necesare noilor fabrici create în procesul de industrializare. Mai multe categorii de persoane au fost mutate din Bucureşti şi din alte oraşe. Familiile persoanelor aflate în închisoare şi ale acelora care fugiseră peste hotare aveau să primească înştiinţări cu 12–24 de ore înainte de a fi deportate, permiţîndu-li-se să ia cu ele bagaje însumînd 50 de kilograme. Ofiţeri scoşi din armată, foşti judecători, avocaţi, industriaşi şi cei care stăpîniseră mai mult de 10 hectare de pămînt urmau să fie şi ei strămutaţi, dar putînd să-şi ia cu ei tot avutul[1].

Pe la sfîrşitul anului 1952, nici unui locuitor al oraşelor nu i se permitea să-şi schimbe domiciliul fără aprobare şi orice mişcare între oraşe era controlată de către Miliţie. Schimbarea domiciliului era permisă doar pe linie de muncă şi din raţiuni de sănătate. Orice persoană, stînd într-un loc altul decît domiciliul său mai mult de 24 de ore, trebuia să se înregistreze la Miliţie, inclusiv cei ce foloseau hotelul şi persoanele ce locuiau la rude; străinilor li se cerea să obţină o autorizaţie pentru toate călătoriile făcute în interiorul ţării. Restricţiile în privinţa călătoriilor, atît pentru români, cît şi pentru străini, au fost ridicate la începutul anilor '60, dar s-au menţinut alte forme de control pînă la răsturnarea lui Ceauşescu.

Pot fi făcute doar estimări privind numărul persoanelor deportate în lagărele de muncă înfiinţate sub autoritatea Ministerului de Interne în 1949.[2] La începutul anilor '50 se pare că în lagărele răspîndite în întreaga ţară erau 80 000 de persoane, dintre care 40 000 de oameni erau exploataţi la construcţia faimosului Canal Dunăre-Marea Neagră, care avea 8 lagăre. Alţi 20 000 de oameni erau aşa-numiţi lucrători voluntari. Acest proiect a fost lansat la iniţiativa CAER şi a fost aprobat de Biroul Politic la

---

[1] R. L. Wolff, *The Balkans in Our Time*, Harvard University Press, Cambridge, 1956, p. 461.

[2] „Les Camps de la Mort du Delta du Danube", în *La Nation Roumaine*, nr. 215, nov. 1962 – ian. 1963, p. 6.

25 mai 1949. Scopul său a fost interpretat în două feluri: unii au văzut în acesta o parte a unui proiect mai larg, de creare a unui „Ruhr răsăritean", către care minereul de fier sovietic urma să fie transportat printr-un canal dublu: Marea Neagră-Dunăre și Dunăre-Oder-Rin; alții i-au dat o semnificație militară, considerînd că acesta ar fi oferit lui Stalin posibilitatea să trimită numeroase nave mici sovietice în susul Dunării, în eventualitatea deteriorării relațiilor cu Iugoslavia. Confirmarea celui de-al doilea scenariu a fost identificată în hotărîrea sovietică de a acorda acestui proiect un suport financiar care în mod obișnuit nu era dat planurilor economice românești[3]. Indiferent de scopul său, proiectul necesita cea mai mare mobilizare a forțelor din lagărele de muncă din țară, în care erau concentrați deținuți din toate straturile societății. Oameni cu studii superioare lucrau cot la cot cu țărani deposedați de pămînt, preoți ortodocși și uniți cu conducători sioniști, sîrbi din Banat cu sași din Transilvania, cu toții fiind victime ale încălcării drepturilor omului, care însoțea programul regimului român de revoluție politică și economică.

Cifra exactă a celor arestați după 1944 nu va fi probabil niciodată cunoscută, fapt dovedit și prin descoperirea întîmplătoare, în diverse locuri din țară, după 1990, a rămășițelor pămîntești a sute de victime ale unor probabile execuții ale Securității.[4]

Mulți dintre cei deținuți în lagărele de muncă erau țărani care nu-și predaseră „cotele" obligatorii de produse către stat sau se opuseseră cu disperare repetatelor încercări de a fi „colectivizați". Pentru a înfrînge această opoziție, au fost aduse trupe de securitate și, în cîteva regiuni, țăranii, sprijiniți uneori de „grupuri de partizani", s-au angajat în ciocniri violente cu trupele de intervenție. În unele zone, țăranii au dat foc documentelor nou createlor cooperative agricole. Așa s-a întîmplat în județul Arad, unde, potrivit unor documente ale Securității, publicate în 1993, după distrugerea unei gospodării de stat la 31 iulie 1949, trupele de grăniceri au restabilit ordinea în urma arestării unui număr de 98 de persoane și a împușcării pe loc a 12 țărani. Rapoartele Direcției de securitate din Timișoara oferă detalii privind această „rebeliune", menționînd că alți doi țărani au fost împușcați mortal, „în timp ce încercau să scape de sub escortă"[5]. Într-un raport către Comitetul Central al Partidului Comunist Român, din decembrie 1961, Gheorghe Gheorghiu-Dej a recunoscut că arestarea celor 80 000 de țărani fusese făcută pentru a forța procesul de colectivizare, pasămite la ordinele Anei Pauker și ale lui Teohari Georgescu, și că 30 000 dintre aceștia fuseseră judecați în public[6].

În privința lagărelor de muncă, cea mai mare concentrare a acestora a fost în stepa Bărăganului, la jumătatea drumului între București și Marea Neagră. Această regiune neospitalieră și slab populată și-a văzut populația crescînd la începutul anilor '50, ca urmare a deportărilor în masă ale românilor, dar și ale sîrbilor și germanilor locuind în zona de vest a Banatului, care erau considerați un risc sub raportul securității, dată fiind tensiunea crescîndă între Iugoslavia și România ca urmare a excluderii celei dintîi din Cominform în iunie 1948.

---

[3] G. Ionescu, *Communism in Rumania. 1944–1962*, Oxford, University Press, Londra, 1962, p. 194.

[4] *România liberă* din 24/25 octombrie 1992, p. 1.

[5] *România liberă* din 2 octombrie 1993, p. 16.

[6] G. Ionescu, *op. cit.*, p. 301.

Deportările din Banat au început în vara anului 1951. La 14 noiembrie 1950, Securitatea a finalizat planul de deportare sub titlul „Planul de evacuare a zonei de frontieră cu Iugoslavia, pe o fişie de 25 de km, a elementelor care prezintă un pericol prin prezenţa lor în zonă". Se sconta ca operaţiunea „să nu depăşească trei luni"[7]. Erau vizate iniţial pentru deportare 40 320 de persoane din această zonă. Securitatea le-a clasificat după cum urmează: 1 330 cetăţeni străini; 8 477 basarabeni; 3 557 macedoneni; 2 344 de persoane care colaboraseră cu armata germană în timpul războiului; 257 germani; 1 054 „titoişti"; 1 218 persoane cu rude care fugiseră în străinătate; 367 persoane care ajutaseră „rezistenţa anticomunistă"; 731 „duşmani ai regimului socialist"; 19 034 chiaburi şi cîrciumari; 162 foşti moşieri şi industriaşi şi 341 „criminali condamnaţi". Cifra totală include şi 590 de persoane care trăiau în afara zonei de frontieră. În cadrul acestui plan, toţi cei vizaţi urmau să fie strămutaţi în zona Ialomiţei, din Bărăgan, şi în zona Galaţi–Brăila.

Deportările au început la 16 iunie 1951 şi au fost efectuate de peste 10 000 de ofiţeri şi soldaţi, sub stricta supraveghere a generalului-maior Mihail Burcă, adjunctul ministrului de Interne, şi a generalului-maior Eremia Popescu, comandantul trupelor Ministerului de Interne. Transportul deportaţilor a necesitat 2 656 vagoane de tren şi 6 211 camioane. Documentele Securităţii arată că zvonul deportărilor iminente i-a făcut pe mulţi să încerce să treacă frontiera pe furiş în Iugoslavia, în timp ce alţii şi-au lăsat copiii la prieteni şi la rude, în afara zonei desemnate.

Primele trenuri au plecat la 18 iunie 1951. Deportaţilor li s-a permis să ia cu ei doar bunurile pe care le puteau duce, restul avutului lor fiind cumpărat de comisii special constituite, care le plăteau doar o parte din valoarea lui. Lipsa de trenuri însemna că mulţi deportaţi trebuiau să aştepte într-o căldură arzătoare, timp de două–trei zile, pe cîmp. Trenurile speciale erau păzite de militari şi evitau opririle în principalele staţii de cale ferată pentru a împiedica orice comunicare cu cetăţenii obişnuiţi. La sosire, deportaţii cu mai mult noroc au primit colibe de chirpici, cu acoperiş de paie, în aşezări speciale, dintre care unora li se dăduseră nume sovietice. Alţii, chiar şi Securitatea a recunoscut-o, au fost „aruncaţi literalmente în necunoscut, în arşiţa nemiloasă a soarelui, fără mijloacele necesare de adăpost".[8] Aceleaşi documente vorbesc de lipsa apei de băut şi de aprovizionarea neregulată cu pîine, de multiplele cazuri de copii suferind de insolaţie. În ciuda acestor probleme, deportaţii şi-au folosit hărnicia şi spiritul întreprinzător, tipice populaţiei din Banat, pentru a ridica noi aşezări, care ulterior au devenit caracteristice zonei respective.

Închisorile erau destinate de regulă, fiecare din ele, unor anumite categorii de deţinuţi. De pildă, Sighetul, în nordul Maramureşului, a fost ales, „dată fiind vecinătatea cu Uniunea Sovietică", drept centru de încarcerare pentru cei pe care regimul îi considera a fi cei mai periculoşi oponenţi ai săi. Închisoarea a fost construită în 1897, dar primii deţinuţi politici au intrat pe porţile ei la 22 august 1948. Între această dată şi anul 1955, în cele 72 de celule ale sale s-au aflat patru foşti prim-miniştri (între ei, Iuliu Maniu, conducătorul Partidului Naţional Ţărănesc, Constantin I. C. Brătianu, conducătorul Partidului Naţional Liberal), precum şi nouă episcopi ai Bisericii romano-catolice şi ai celei greco-catolice. Circa 140 de membri ai elitei conducătoare a

---

[7] *România liberă* din 2 iulie 1993, p. 11.

[8] *Ibidem.*

României antebelice au fost deținuți în închisoare, mai mult de două treimi din ei fiind trecuți de vîrsta de 60 de ani, iar cîțiva, cum a fost cazul lui Iuliu Maniu, trecuți de etatea de 75 de ani. Mulți dintre aceștia n-au fost niciodată judecați pentru vreo vină, ci au fost pur și simplu arestați la ordinele emise de Ministerul de Interne și au fost duși direct la Sighet. Deținuții erau de obicei puși cîte doi într-o celulă, iar celor mai tineri li se cerea să îndeplinească muncile curente, precum gătitul, curățirea coridoarelor, scoaterea apei cu o pompă de mînă din subsolul închisorii, pomparea ei la etaj, transportul lemnelor și cărbunilor. Erau pedepsiți pentru cea mai mică abatere de la regulile închisorii, care prevedeau, între altele, interzicerea vorbitului în timpul plimbărilor în curte. Pedeapsa cea mai drastică era izolarea pe timp îndelungat, cîte unul în celulă, fără nici o asistență, mulți murind în condiții subumane, așa cum s-a întîmplat cu marele istoric Gheorghe Brătianu, în aprilie 1953. Peste 50 dintre deținuții de la Sighet au murit de mizerie și extenuare, trupurile fiind aruncate în secret, în gropi anonime. În 1955, ultimii „politici" au fost mutați în alte închisori, iar în 1974 penitenciarul a fost dezafectat.[9]

Deși cea mai celebră prin numele de elită care s-au perindat prin ea, închisoarea de la Sighet nu a fost nici cea mai mare, nici cea mai temută. Alte zeci și sute de locuri de detenție și-au cîștigat o notorietate înfiorătoare prin numărul de prizonieri pe care i-au găzduit și prin metodele de exterminare pe care le-au aplicat. Fiecare și-a avut profilul său. (A se vedea, la sfîrșitul volumului, harta Gulagului din România). Jilava a fost un penitenciar de triere, de tranzit și disciplinar, Fortul 13 numărîndu-se printre locurile cele mai bestiale de exterminare. Minele de plumb de la Cavnic, Baia Sprie și Valea Nistrului, în Maramureș, au fost un infern. La Gherla și-au executat condamnările mii de învățători, profesori, avocați, muncitori, țărani și studenți. În penitenciarele de la Galați și Rîmnicu Sărat au suferit un regim de exterminare liderii celor trei mari partide democratice: Partidul Național Țărănesc, Partidul Național Liberal și Partidul Social Democrat. În penitenciarul Aiud, pe lîngă legionari (unii condamnați în 1941, pentru participarea la rebeliune) au fost aduși nenumărați alți deținuți, din toate partidele, inclusiv comuniști (Vasile Luca). După amnistia din 1964, închisoarea s-a repopulat treptat cu numeroși oponenți condamnați pentru uneltire sau complot împotriva ordinii sociale, răspîndire de publicații interzise sau propagandă împotriva regimului. Penitenciarele Mislea, Miercurea Ciuc și Dumbrăveni erau rezervate femeilor, iar Tîrgu Ocna era o închisoare-spital. La Făgăraș au fost închiși foștii polițiști, iar la Tîrgșor-Prahova elevii și minorii condamnați politic.

DENNIS DELETANT

---

[9] „Memoria și istoria", în *România liberă*, 22–23 mai 1993.

REPRESIUNEA COMUNISTĂ DIN ROMÂNIA ȘI DIMENSIUNILE EI OFICIALE

Proclamarea Republicii Populare Române, la 30 decembrie 1947, a coincis cu accelerarea procesului de transformare a societății românești tradiționale și evoluția către un sistem social de tipul celui impus în Uniunea Sovietică. Modificările structurale operate în plan economic și social au fost însoțite de eliminarea opoziției politice, îndeplinindu-se astfel unul dintre punctele esențiale ale planului de comunizare a României — „Suprimarea partidelor istorice prin arestarea, uciderea și răpirea membrilor lor".[1]

Adevăratele dimensiuni ale fenomenului concentraționar românesc sînt astăzi dificil de reconstituit, bogata literatură memorialistică neputînd suplini, totuși, lipsa unor date oficiale credibile. Unii cercetători apreciază la aproximativ două milioane numărul total al persoanelor care au trecut prin închisori și lagăre de muncă în perioada 1948–1964.[2] Într-un interviu recent, Ion Gheorghe Maurer, fost prim-ministru comunist, afirma că nu a cunoscut condițiile de detenție din închisorile comuniste, motivînd că în acea vreme „Securitatea era condusă de ofițeri NKVD care executau ordinele Kremlinului și raportau acolo", iar în ceea ce privește cifra totală a deținuților politici, lansa o întrebare retorică — „Cine crezi că mai poate stabili acum, cu exactitate, numărul lor?"[3]

În urma Plenarei din iunie 1967 a Comitetului Central al Partidului Comunist Român a fost constituită o comisie, condusă de Ion Stănescu, președintele Consiliului Securității Statului, care trebuia să analizeze activitatea organelor Ministerului de Interne și ale Securității în perioada 1945–1967.[4] Rezultatul investigațiilor întreprinse de această comisie, concretizat într-o serie de documente care au rămas „pentru uz intern", ne poate oferi doar o privire din interiorul sistemului asupra a ceea ce a însemnat represiunea comunistă din România. Însă chiar și în condițiile în care avem de-a face cu o abordare subiectivă a fenomenului, iar cifrele vehiculate sînt evident discutabile, imaginea care se conturează capătă aspecte tragice.

Conform unei situații statistice, întocmită de Consiliul Securității Statului și datată 17 aprilie 1968[5], în perioada 1950–31 martie 1968 ar fi fost arestate 91 333 persoane, în timp ce pentru perioada 1944–1949 un raport al Serviciului „C" din Ministerul Afacerilor Interne „privind indivizii contrarevoluționari condamnați și reținuți

---

[1] Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944–1947)*, Editura Iconica, București, 1993, p. 136.

[2] Marius Lupu, Cornel Nicoară, Gheorghe Onișoru, *Cu unanimitate de voturi*, Fundația Academia Civică, București, 1997, p. 22 și Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Humanitas, București, 1990, p. 395.

[3] Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Fundația Ioan Slavici, Arad, 1995, p. 129.

[4] Arhiva Serviciului Român de Informații, (în continuare ASRI), Fond D, dosar nr. 9572, vol. 61, f. 62. Vezi și Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, „Arhipelagul Ororii", în *Magazin Istoric*, Anul XXVII, nr. 3–5/1993, Ion Bălan, „Internări în lagăre de muncă, 1951", în *Arhivele Totalitarismului*, Anul IV, nr. 1/1996.

[5] ASRI, Fond D, dosar nr. 9572, vol. 62, f. 1.

Răsturnare de optică

Față de încrîncenarea anilor 1958–1959, la sfîrșitul deceniului șapte s-a produs o totală răsturnare de optică.

Semnificativ este cazul maiorului A.I.N., care prin sentința numărul 140/3 iulie 1959 a Tribunalului Militar al regiunii a II-a București a fost condamnat la 12 ani muncă silnică, 6 ani degradare civică, confiscarea în întregime a averii personale și degradare militară pentru infracțiunea de uneltire contra ordinii sociale (prin agitație în formă gravă) prevăzută de articolul 209 pct. lit. a și b, alineatul penultim din Codul Penal.

În ce consta vina maiorului A.I.N.?

„S-a reținut că, fiind nemulțumit de condițiile de viață asigurate de orînduirea noastră socialistă, a încercat să influențeze în acest sens și pe alți ofițeri, căutînd să-i convingă că în timpul regimului burghez ofițerii trăiau mai bine, deoarece aveau solde mai mari [...]. În 1958, după venirea la conducerea statului francez a generalului De Gaulle, a afirmat că se va termina cu comuniștii din Franța, răspîndind ideea dezlănțuirii unui război, în cursul căruia americanii vor face să dispară comunismul de pe fața pămîntului [...]. A elogiat tehnica țărilor capitaliste, spunînd coinculpatului A.V. că, dacă va pleca în URSS, să nu cumpere produse sovietice, pentru că ar fi mai scumpe și de calitate inferioară, recomandîndu-i să-și cumpere produse de import din țările capitaliste, care ar fi mai ieftine și mai bune [...]. A calomniat realizările obținute de URSS, afirmînd că vasul de război folosit de conducătorii de stat sovietici pentru a se deplasa în Anglia, în scopul unei vizite oficiale, era de proveniență germană."

De notat că maiorul N. intra în uriașul val de arestați care a urmat retragerii Armatei Roșii din România, negociată începînd din iulie 1955 cu Hrușciov de către Emil Bodnăraș, omul de încredere al sovieticilor. Finalmente, acordul de retragere a fost realizat în 1958, cînd ultimii 35 000 de militari sovietici au părăsit România. Ca să-și arate fidelitatea, și ca o eventuală liberalizare să nu permită o repetare a revoltei din Ungaria, comuniștii români au introdus măsuri draconice de securitate internă, inclusiv înăsprirea pedepselor din Codul Penal. În Articolul 9 se prevedea pedeapsa cu moartea pentru acei români care ar fi contactat străini pentru a comite un act „care ar putea provoca statul român să se implice într-o declarație de neutralitate sau într-o declarație de război". Au fost efectuate zeci de mii de arestări, mai ales din rîndul tinerilor (pentru „huliganism"), intelectualilor, preoților (pentru misticism), dar și al țăranilor care refuzau colectivizarea și al muncitorilor, acuzați de „sabotaj economic". Numai pe șantierele de strîngere a stufului din Delta Dunării (Balta Brăilei, Fetești, Periprava, Dranov) se aflau la muncă forțată 40 000 oameni. O bună parte a acestora au murit de malarie sau tuberculoză, locurile fiind înțesate de gropi comune, încă nedescoperite.

La 29 august 1968 (la numai o săptămînă după invadarea Cehoslovaciei), maiorul N. a fost achitat („unele din faptele reținute nu sînt dovedite, iar altele nu au semnificație penală"). La 25 mai 1970, Consiliul de Stat i-a înapoiat și toate decorațiile.

Relaxarea din anii 1964–1971 era însă doar un răgaz pe care regimul cultului personalității și-l lua în vederea „revoluției culturale" și a terorii profilactice care au dominat ultima parte a perioadei ceaușiste.

administrativ" menționează cifra totală de 12 915 persoane.[6] În „dinamica" arestărilor efectuate de către organele Securității Statului se distinge anul 1949 cu 8 539 persoane[7], însă punctele de maxim au fost atinse în 1951 (19 236 persoane), respectiv 1952 (24 826 persoane)[8]. O nouă creștere a numărului celor arestați și cercetați a avut loc în intervalul 1957–1959 (18 529 persoane)[9], aceasta fiind o probabilă consecință a revoluției din Ungaria (1956), dar și a retragerii Armatei Roșii din România (1958), puterea comunistă de la București dorind să demonstreze Uniunii Sovietice că poate controla singură situația.

În categoria celor care au desfășurat activitate politică în perioada interbelică și care ulterior au fost socotiți „contrarevoluționari" sînt așezați de-a valma membrii Partidului Național Țărănesc, ai Partidului Național Liberal și foștii legionari. Însă majoritatea celor arestați nu făcuseră parte din organizații și partide politice, situația cea mai dramatică fiind cea a țăranilor care se împotriviseră procesului de colectivizare forțată a agriculturii.

La 1 decembrie 1961, Ministerul Afacerilor Interne a prezentat un raport cu privire la arestările efectuate în rîndul țăranilor, în anii 1951–1952.[10] Cifra totală era de 34 738 țărani arestați, dintre care 22 008 „chiaburi", 7 226 țărani cu gospodării mijlocii și 5 504 țărani cu gospodării mici. Dintre Direcțiile Regionale MAI, Hunedoara raportează cel mai mare număr de țărani arestați (16 146), urmată fiind de Crișana (9 760), Cluj (4 025), Dobrogea (1 484), Oltenia (940), București (465) și Iași (350).

Începînd din anul 1949 și pînă în 1964, Ministerul Afacerilor Interne a aplicat măsura dislocării și stabilirii domiciliului obligatoriu (D.O.) pentru aproximativ 60 000 de persoane, considerate „periculoase pentru securitatea statului".[11] Acțiunea a început în 1949 cu circa 3 000 de persoane, care în statisticile aparatului represiv figurează drept „moșieri". Aproximativ 44 000 de persoane au fost dislocate în 1951 din zona frontierei de vest, iar în 1952 alte 19 000 de persoane au fost obligate să părăsească „centrele aglomerate". Se impune precizarea că nu poate fi stabilit cu exactitate numărul persoanelor dislocate și cu domiciliu obligatoriu, deoarece în perioada respectivă nu a existat vreun compartiment care să țină evidența acestora.[12] Mai mult decît atît, începînd din anul 1949 și pînă la apariția Hotărîrii Consiliului de Miniștri nr. 1154/1950, toată această operațiune s-a derulat fără a exista o reglementare legislativă în acest sens. Chiar și atunci cînd au apărut, actele normative conțineau enunțuri generale, nu determinau precis categoriile de persoane vizate și nu prevedeau durata de timp pentru care se putea lua această măsură. Pentru exemplificare, articolul 6 din HCM nr. 1154 din 26 octombrie 1950 stabilea că „Ministerul Afacerilor Interne va putea, prin decizie, să dispună mutarea din centrele aglomerate a oricăror persoane ce nu-și justifică prezența în aceste centre, precum și — din orice localitate

---

[6] *Ibidem*, dosar nr. 7778, vol. 3, f. 71–74.
[7] *Ibidem*.
[8] *Ibidem*, dosar nr. 9572, vol. 61, f. 1.
[9] *Ibidem*.
[10] *Ibidem*, dosar nr. 7778, vol. 27, f. 1–11.
[11] *Ibidem*, dosar nr. 9572, vol. 61, f. 3. Vezi și Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, „Drama dislocaților", în *Magazin Istoric*, Anul XXVIII, nr. 5–6/1994.
[12] *Ibidem*, f. 75.

— a acelor care, prin manifestările lor față de poporul muncitor, dăunează construirii socialismului, și să li se stabilească domiciliu obligatoriu în orice localitate".[13] Hotărîrea Consiliului de Miniștri nr. 337 din 11 martie 1954 căuta să fie mai precisă, astfel că „Ministerul Afacerilor Interne va stabili domiciliu obligatoriu acelor elemente care, la expirarea pedepsei executate în închisori sau lagăre, dovedesc că nu s-au reeducat și prezintă pericol deosebit pentru securitatea statului". Totodată se stabilea durata domiciliului obligatoriu între 6 luni și 5 ani și erau menționate localitățile în care trebuia executat.[14] Mai trebuie menționat faptul că nici unul dintre actele normative care au reglementat fixarea domiciliului obligatoriu nu conținea prevederi cu privire la posibilitatea vreunei căi de atac din partea celor care se considerau nedreptățiți.[15]

Între anii 1950–1954 și 1958–1963 au fost internate administrativ — potrivit acelorași rapoarte ulterioare — circa 25 740 de persoane, punctul culminant fiind atins în anul 1952 (11 913 persoane).[16] Ca și în cazul domiciliului obligatoriu, măsura administrativă a internării în unități, colonii și locuri de muncă obligatorie a fost reglementată de acte normative cu un conținut extrem de larg, fără stabilirea unor criterii de delimitare a acelor persoane care prin manifestările lor ar fi constituit un pericol real pentru securitatea statului, oferindu-se astfel Securității și Miliției puteri discreționare.[17] Articolul 4 din HCM nr. 1554/1952 prevedea ca internarea în coloniile de muncă să se facă prin decizia unei comisii speciale, înființată în cadrul Ministerului Afacerilor Interne și care urma să ia hotărîri pe baza propunerilor (decizii colective) întocmite de Direcția Generală a Securității Statului și Direcția Generală a Miliției. Alexandru Drăghici, ministrul Afacerilor Interne, a emis Decizia nr. 744 din 25 august 1952, prin care a stabilit următoarea componență a comisiei: președinte — ministru adjunct, general-locotenent Pintilie Gheorghe, iar membri — general-maior Nicolschi Alexandru, colonel Corin Aurel, locotenent-colonel Erdei Iosif, maior Butika Francisc, maior Marin Vintilă, maior Einchorn Wilhelm.[18] Comisia nu a funcționat tot timpul în această alcătuire, existînd numeroase cazuri în care fie internarea s-a făcut direct din ordinul lui Alexandru Drăghici, fie deciziile au fost semnate numai de Gheorghe Pintilie (Pantiușa), fără a mai fi prezentate comisiei.[19]

Într-o declarație din 15 martie 1968, colonelul (r) Ilie Bădică, fost locțiitor al șefului Direcției Generale a Penitenciarelor și Coloniilor de Muncă, dezvăluie mecanismul arbitrar care funcționa în cazul reținerilor și internărilor administrative: „Directorul general al Canalului Dunăre-Marea Neagră, Gheorghe Hosu, cînd avea nevoie de brațe de muncă, se adresa ministrului Afacerilor Interne, căruia îi cerea un număr oarecare de persoane. Acesta din urmă, la rîndul său, îi ordona șefului Direcției Anchete să asigure numărul de persoane solicitat. Direcția Anchete repartiza pe regiuni cifra stabilită și după aceasta făceau propuneri pe bază de tabele nominale. Cu apro-

---

[13] *Ibidem*, f. 73.

[14] *Ibidem*, f. 74.

[15] *Ibidem*. f. 39.

[16] *Ibidem*, f. 2–3. Vezi pe larg și Ion Bălan, „Internări în lagăre de muncă, 1959", în *Arhivele Totalitarismului*, Anul IV, nr. 1/1996, pp. 93–107.

[17] *Ibidem*, f. 63–66.

[18] *Ibidem*, f. 93.

[19] *Ibidem*, f. 94.

barea ministerului, se trecea la reținerea și internarea persoanelor în cauză.[20] Absurditatea și caracterul ilegal al acestor măsuri ating proporții de neimaginat în cazul celor 300 de studenți de la Facultatea de Medicină din București, care în 1951 au fost internați în lagărul de triere „Rahova", pentru circa trei luni, deoarece, neavînd manuale de specialitate la facultate, au mers să studieze la Biblioteca Franceză. [21]

O anchetă a Procuraturii Generale a RPR din august 1953[22] a dezvăluit faptul că întocmirea dosarelor de internare era făcută în mod superficial, deseori pe baza unor date inexacte, ceea ce a dus la pedepsirea unor persoane din cauza unor simple potriviri de nume. Semnificativ în acest sens este cazul lui Ghermani Ioan, țăran sărac, care în vara anului 1952 a fost internat pe timp de cinci ani într-o colonie de muncă, sub acuzația că după 23 august 1944 ar fi făcut parte dintr-un comitet județean al Partidului Național Țărănesc, deși ulterior s-a dovedit că în perioada respectivă acesta era prizonier în Uniunea Sovietică.[23]

În urma unei anchete efectuate de Procuratura Generală în anul 1953, a reieșit că aproape în toate penitenciarele și coloniile de muncă existau persoane deținute fără forme legale, numai pe baza unor adrese și tabele nominale. Astfel, în lagărul „Peninsula", la data de 1 martie 1953, se găseau 2 293 internați politici ale căror singure acte de încarcerare erau niște tabele nominale, biroul de evidență al acestui lagăr nedeținînd nici un dosar.[24]

Măsura de internare în unități de muncă a fost o dramă de mari proporții, dacă ținem cont de faptul că, așa cum reiese din ancheta Securității, la 1 iulie 1954, dintr-un total de aproximativ 22 000 de deținuți numai pentru 1 600 de cazuri procuratura emisese mandate de arestare, iar în urma efectuării cercetării penale, care s-a încheiat abia în februarie 1956, numai 509 învinuiți au fost trimiși în judecată, restul fiind ulterior puși în libertate, iar cazurile clasate.[25]

Penitenciarele și coloniile de muncă din România au devenit adevărate centre de exterminare, la regimul de detenție deosebit de aspru adăugîndu-se abuzurile și cruzimea administrației și supraveghetorilor, totul sub controlul direct al conducerii Ministerului Afacerilor Interne.

Un exemplu edificator în acest sens este cazul coloniei de muncă „Salcia", înființată în 1952, a cărei capacitate de detenție inițială (200 de persoane) a fost cu mult depășită, ajungîndu-se la un efectiv de aproximativ 4 000 de persoane.[26] Condițiile foarte grele de trai generate de supraaglomerarea coloniei, precaritatea asistenței medicale și subalimentarea deținuților au fost „completate" în chip tragic de atrocitățile comise de conducerea acestei unități de detenție. În februarie 1953, din ordinul ministrului Afacerilor Interne Pavel Ștefan, a fost sesizată Procuratura Militară care a început cercetarea penală, iar prin rechizitoriul din 27 februarie 1954 a dispus trimiterea în judecată a lt. maj. Pavel Ioan, comandantul coloniei, împreună cu alte 20 de cadre și 14 deținuți brigadieri.[27]

---

[20] *Ibidem*, f. 67.
[21] *Ibidem*, f. 68.
[22] *Ibidem*, f. 203–222.
[23] *Ibidem*, f. 87.
[24] *Ibidem*, f. 209.
[25] *Ibidem*, f. 72.
[26] *Idem*, dosar nr, 10 844, vol. 3, f. 4.
[27] *Ibidem*, f. 5.

Inculpaţii au fost învinuiţi de „instigare la omor prin torturi urmate de executare, crimă de omor prin torturi, abuz în serviciu, profanare de cadavre şi vătămare gravă a integrităţii corporale".[28] Evaluarea oficială a fost că, datorită unor asemenea fapte, „în intervalul iunie 1952 – martie 1953, au decedat 63 deţinuţi, un mare număr au fost răniţi, iar alţii s-au ales cu infirmităţi foarte grave."[29]

Pavel Ioan împreună cu alte şase cadre au fost condamnaţi la muncă silnică pe viaţă, restul inculpaţilor primind pedepse ce variau între 5 şi 25 de ani muncă silnică. Cu toate acestea Alexandru Drăghici, ajuns din nou ministru al Afacerilor Interne, prin adresa nr. 0147232 din 5 iunie 1957, a propus şi a obţinut Decretul de graţiere nr. 403 din 22 august 1957, dispunîndu-se nu numai neexecutarea restului pedepsei, ci şi stingerea incriminării. Mai mult decît atît, toţi cei 21 de ofiţeri şi subofiţeri au fost reîncadraţi în Ministerul Afacerilor Interne, la Direcţia generală a lagărelor şi coloniilor de muncă, iar printr-un Decret al Prezidiului Marii Adunări Naţionale au obţinut recunoaşterea vechimii neîntrerupte în muncă, deci inclusiv în perioada detenţiei. De parcă nu ar fi fost de ajuns, la reîncadrare conducerea ministerului le-a acordat o sumă de bani echivalentă cu salariul pe trei luni şi concedii de cîte o lună de zile la casele de odihnă ale MAI, „pentru refacerea stării fizice".[30]

Atrocităţi precum cele petrecute la „Salcia" au avut loc în toate coloniile de muncă de pe şantierul Canalului Dunăre-Marea Neagră, semnificativă fiind declaraţia din 10 decembrie 1955 a deţinutului Ştefan Niţescu, fost medic în colonia „Capul-Midia": „Bolnavi cu răni grave, slăbiţi în ultimul hal, astfel că nu mai rămăsese decît scheletul de ei, erau trimişi în cîrje la lucru. Au fost cazuri cînd au venit de pe şantier deţinuţi morţi de frig sau în agonie."[31]

În 1952 au avut loc două procese publice, în care au fost condamnate pentru acte de sabotaj 25 de persoane ce deţinuseră diferite funcţii administrative pe şantierul de la Canal.[32] Într-o şedinţă care a avut loc înainte de începerea anchetei şi la care au participat Iosif Chişinevschi, Alexandru Drăghici, Gheorghe Pintilie, Alexandru Nicolschi, Vladimir Mazuru, Mişu Dulgheru, George Popescu şi consilierii sovietici Alexandru Mihailovici, Tiganov şi Maximov, din partea conducerii comuniste a fost transmisă „sarcina" de a se organiza un proces „exemplar" într-un timp foarte scurt.[33] Ca urmare, inculpaţii au fost anchetaţi zi şi noapte, timp de o săptămînă, fiind nevoiţi să accepte în cele din urmă tot ceea ce li s-a pus în sarcină şi să semneze, chiar şi fără a le mai citi, declaraţiile întocmite de anchetatori. În aceste condiţii, după o virulentă campanie de presă, au fost pronunţate cinci condamnări la moarte — trei executate, iar pentru celelalte două cazuri comutîndu-se pedeapsa în muncă silnică pe viaţă. Ceilalţi inculpaţi au fost condamnaţi la închisoare pe viaţă ori pe diferite termene.[34] Peste puţin timp, lucrările de la Canal au fost abandonate.

Imaginea absolută a ororilor comise în întreg spaţiul concentraţionar românesc a fost, fără îndoială, fenomenul „reeducării"[35], experimentat în penitenciarele de la

---

[28] *Ibidem*, f. 1.

[29] *Ibidem*.

[30] *Ibidem*, f. 2.

[31] *Ibidem*, f. 53.

[32] *Ibidem*, vol. 1, f. 11–14.

[33] *Ibidem*, f. 12.

[34] *Ibidem*, f. 11.

[35] Vezi şi Dumitru Bacu, *Piteşti. Centru de reeducare studenţească*, Editura Atlantida, Bucureşti, 1991.

Suceava, Pitești și Gherla. Și în acest caz, conducerea Ministerului Afacerilor Interne și administrația din închisori au conlucrat, coordonînd atrocitățile comise de Eugen Țurcanu și echipele sale de torționari, regimul de viață al deținuților fiind transformat într-un adevărat calvar. Este relevantă o declarație a fostului director al Direcției Unităților de Muncă din MAI colonelul (r) Ilie Bădică: „Tov. Pintilie a permis directorului Sepeanu să facă o școală cu o serie de ofițeri, pe care i-a instruit în mod special cum să se comporte cu deținuții și aceasta s-a văzut cu prisosință din așa-zisa acțiune de demascare."[36] În acest tragic experiment al „reeducării", 30 de deținuți au fost uciși, circa 780 maltratați și schingiuiți, aproximativ 100 rămînînd cu infirmități foarte grave. Unii dintre ei s-au sinucis pentru a scăpa de torturi, în timp ce alții au înnebunit ca urmare a presiunilor psihice și fizice la care au fost supuși.[37]

Proporțiile și formele represiunii au fost impresioniste, segmente întregi ale populației fiind afectate, practic majoritatea elitei politice românești interbelice găsindu-și sfîrșitul în lagăre de muncă și închisori. Duritatea regimului penitenciar din România anilor 1945–1964 a atins cote nemaiîntîlnite, autoritățile comuniste străduindu-se să urmeze îndeaproape modelul sovietic. Pentru a putea avea o imagine cît mai completă asupra întregului fenomen, documentele oficiale sunt, după părerea noastră, insuficient de elocvente. Ele trebuie coroborate cu alte surse credibile și, în primul rînd, cu mărturiile supraviețuitorilor acestui adevărat coșmar.

ȘTEFAN MARIȚIU

ÎNVĂȚĂMÎNTUL ȘI CULTELE

Distrugerea în 1947 a partidelor de opoziție a fost urmată de lichidarea presei lor, astfel că mijloacele de informare publică au intrat total sub controlul statului. Bibliotecile și librăriile au fost epurate de titlurile necorespunzătoare din punct de vedere politic, activitățile ziariștilor, scriitorilor, artiștilor și muzicienilor au fost puse sub controlul Secției de Agitație și Propagandă (Agitprop) a Comitetului Central al Partidului. Nimic nu putea fi publicat, jucat sau interpretat fără aprobare.

Învățămîntul a avut aceeași soartă. În august 1948, Legea pentru reforma învățămîntului a desființat toate școlile străine și pe acelea administrate de culte. S-au făcut epurări în rîndurile profesorilor și studenților de la universități. Eminenți profesori au fost scoși de la facultățile de istorie și filozofie, iar locurile lor au fost luate de îndoctrinatori staliniști, cel mai notoriu dintre aceștia, în domeniul istoriei, fiind activistul Agitprop Mihail Roller. Ministerul Învățămîntului a interzis folosirea unor materiale didactice mai vechi și a autorizat doar manuale incorporînd precepte marxist-leniniste. Limba rusă era obligatorie începînd cu clasele gimnaziale, numărul de ore alocat fiind egal cu cel pentru limba română. Istoria Partidului Comunist Bolșevic și Geografia URSS erau materii de liceu. La Științele Naturale prevalau capitolele despre creatorii de hibrizi Miciurin și Lîsenko, în timp ce Wiener, creatorul ciberneticii, era descris ca un imperialist. Marxism-leninismul, în interpretarea lui Stalin, a devenit obligatoriu de la școala secundară în sus; predarea religiei a fost total interzisă.

---

[36] ASRI, Fond D, dosar nr. 10 844, vol. 3, f. 61.

[37] *Ibidem*, f. 3.

Biserica a fost ultimul obstacol major în calea impunerii modelului sovietic, dar în acest caz Partidul Comunist Român nu a urmat *ad litteram* soluția sovietică. Atît Biserica Ortodoxă Română, cît și Biserica Greco-Catolică (sau Unită) din Transilvania avuseseră un rol esențial în prezervarea sentimentului coeziunii și identității naționale de-a lungul secolelor XVIII și XIX, ambele beneficiind de fidelitatea a milioane de români. Dacă aceste Biserici ar fi putut fi manipulate pentru a servi țelurile regimului, nu avea rost să fie distruse. Potrivit Constituției din 1923, Biserica Ortodoxă fusese declarată dominantă și i se acordaseră privilegii speciale, precum plata salariilor clerului de către stat. Partidul Comunist avea să folosească această dependență pentru a aduce ierarhii ortodocși sub controlul său. Biserica Unită ridica însă o problemă diferită. Ea fusese creată la sfîrșitul secolului al XVII-lea, ca urmare a convertirii de către iezuiți a multor români ortodocși din Transilvania, pe baza acceptării a patru puncte, printre care supremația papală. Atîta timp cît autoritatea asupra Bisericii se afla la Roma, ar fi fost dificil pentru noul regim să și-o subordoneze. În linii mari, deși Partidul Comunist condamna oficial credința religioasă, a decis că o poate tolera în cadrul unor limite prescrise de lege. În acest sens, era mai îngăduitor decît regimul sovietic. Toleranța față de cultele recunoscute cerea supunerea față de partid și validarea de către acestea, cu glas tare, a politicii partidului, fie internă, fie externă.

Legea Cultelor religioase din 4 august 1948 a conferit Ministerului Cultelor controlul în problemele legate de treburile cultelor legal recunoscute. Deși articolul 1 afirma garantarea „libertății de conștiință și de credință", această libertate era strict circumscrisă de o prevedere ambiguă potrivit căreia religia practicată era în armonie cu Constituția, securitatea internă, ordinea publică și moralitatea generală (articolele 6 și 7). Recunoașterea legală a unui cult putea fi revocată oricînd se considera justificat (articolul 13). Restricții similare se regăseau implicit în articolul 32, care prevedea că „preoții care exprimau atitudini antidemocratice puteau fi lipsiți temporar sau permanent de salariul lor, asigurat de către stat". Această prevedere a fost invocată cu regularitate mai tîrziu în timpul perioadei ceaușiste, în încercarea de a suprima activitatea pastorilor baptiști. Tuturor cultelor li se cerea să supună aprobării Ministerului Cultelor un statut reglementînd activitatea lor, în conformitate cu legile statului; în schimb, ministerul avea să plătească salariile clerului cultelor recunoscute.

Aplicarea legii a pus alegerea episcopilor sub controlul statului și a impus Bisericii Ortodoxe — principala Biserică, avînd aproape 10, 5 milioane credincioși[1] — un nou statut, care permitea regimului să manipuleze Biserica mai ușor. În același timp însă, toate proprietățile și fondurile Bisericii au fost naționalizate, instituțiile sale de învățămînt au fost preluate de către stat sau închise, ca și un mare număr de mînăstiri, instruirea clerului fiind sever controlată, iar practicile religioase, precum celebrarea deschisă a Crăciunului și a Paștilor, fiind cvasi-interzise. Ierarhia Bisericii Ortodoxe a acceptat un compromis cu regimul, ceea ce i-a asigurat supraviețuirea în dauna autorității ei morale.[2]

Alte biserici au suferit mult mai mult, în mare măsură pentru că au rezistat impunerii controlului de către stat. Strînsele legături ale Bisericii Romano-Catolice și ale Bisericii Greco-Catolice (Unite) cu Occidentul le-au îmbărbătat, dar trebuie re-

[1] La o populație de 15,9 milioane de locuitori.

[2] Cu toate acestea, preoții au dat poate cel mai ridicat procent de arestați: peste 2 000 de preoți ortodocși au trecut prin anchete, închisori și lagăre de muncă.

cunoscut că şi episcopii lor au dovedit o remarcabilă demnitate, curaj şi fidelitate faţă de crezul lor. Exista, cu toate acestea, o deosebire majoră în modul în care au fost tratate cele două Biserici aflate la cheremul regimului: Biserica Unită a fost desfiinţată, Biserica Romano-Catolică nu, deşi nici aceasta nu a scăpat persecuţiei. Explicaţia constă în faptul că majoritatea credincioşilor romano-catolici erau maghiari, iar regimul din România se ghida în politica sa faţă de această Biserică după dorinţa de a evita acţiuni care să poată fi interpretate de către vecinul său frăţesc, Ungaria, ca fiind împotriva minorităţii maghiare. În consecinţă, strategia Partidului Comunist faţă de Biserica Romano-Catolică a constat nu din a o desfiinţa, ci din a o manipula, urmărind înlocuirea controlului Vaticanului prin controlul Bucureştilor. Această politică a reuşit doar în parte. Deşi a tăiat legăturile Bisericii cu Roma, regimul nu a fost niciodată în stare să-şi impună autoritatea asupra ei. În timpul perioadei comuniste, Biserica Romano-Catolică a fost ţinută într-o poziţie ambiguă, fiind tolerată, dar nerecunoscută. Nu s-a ajuns niciodată la o înţelegere cu Ministerul Cultelor în privinţa statutului legal al acestei Biserici şi, astfel, cea de-a doua biserică din România ca mărime, care a supravieţuit, a rămas în fapt ilegală.

Fidelitatea greco-catolicilor faţă de Biserica lor a avut drept consecinţă o brutală campanie de distrugere a acesteia. Ultimele cifre disponibile — de dinaintea suprimării ei — indicau 1,5 milioane de uniţi, ce dispuneau de 1 725 biserici. Biserica a fost creată în 1699, aderenţii ei practicau ritul grec, dar recunoşteau supremaţia Papei. Aşa fiind, faptul era supărător atît pentru ortodocşi, cît şi pentru comunişti. Unirea cu Roma era înfierată în publicaţiile oficiale din perioada comunistă drept „antinaţională şi antiistorică", întrucît ar fi rupt unitatea poporului român. Cu ajutorul ierarhiei ortodoxe, regimul a reuşit contopirea în 1948 a celor două Biserici, proces în care a fost folosită Securitatea pentru a smulge consimţămîntul clerului unit. Aceia care s-au opus contopirii au avut parte din plin de persecuţiile Securităţii. Bisericile unite au fost predate Bisericii Ortodoxe, în timp ce mînăstirile au fost închise. Existenţa legală a Bisericii Unite s-a încheiat la 1 decembrie 1948; diocezele şi instituţiile sale au fost desfiinţate, iar clădirile sale încredinţate Bisericii Ortodoxe. Argumentele istorice au fost readuse pe tapet cu regularitate de-a lungul anilor ceauşişti de către aparatul de propagandă, întrucît poziţiile ultranaţionaliste cereau mobilizarea în jurul partidului a unei „naţiuni" unitare, nedivizate, „strînsă în jurul fiului său unic".

DENNIS DELETANT

METODE DE „REEDUCARE“

Fenomenul Pitești

O închisoare, din orașul Pitești, aflat la aproximativ 110 km nord-vest de București, a devenit renumită pentru un experiment de o originalitate sadic-grotescă, aplicat pentru prima dată acolo la 6 decembrie 1949. Denumit „reeducare“, experimentul a fost folosit cu cîteva luni înainte la închisoarea de la Suceava. Acesta folosea tehnici de abuz psihiatric, menite nu numai să inculce teroarea în opozanții regimului, dar și să distrugă personalitatea individului. Natura și monstruozitatea acestui experiment efectuat de ofițerii de la penitenciare, sub conducerea lui Alexandru Nicolschi din conducerea Securității, a așezat România într-o poziție aparte în raport cu celelalte regimuri est-europene, cu toate că detaliile sînt încă în mare măsură necunoscute în Occident. Experimentul „reeducării“ a durat pînă în august 1952 și a fost de asemenea aplicat și în alte închisori, inclusiv la Gherla, deși pe scară mai redusă, dar procesul a devenit sinonim cu Piteștii. Experimentul de la Pitești este un caz extrem al programelor de reeducare. De altfel, termenul de „reeducare“ avea o conotație mai largă, în el cuprinzîndu-se, de la o perioadă la alta, și întreaga rețea de lagăre de muncă obligatorie sau, mai tîrziu, tratamentele psihiatrice aplicate deținuților.

Dintre toate crimele comise de autoritățile din penitenciarele din România în regimul comunist, programul de „reeducare“ a fost învăluit în secret cu mai multă grijă decît oricare altul. Motivul principal era acela că victimele reeducării au fost forțate să devină la rîndul lor torționari și, firește, torționarul se ferește să-și recunoască crima. Cu toate acestea, informații discrete, neoficiale, despre experimentul de la Pitești circulau în închisorile României în cursul anilor '50. O parte a acestei istorii orale fragmentare a fost prezentată în 1963 într-o carte alcătuită de Dumitru Bacu, el însuși deținut politic, carte ce a fost publicată în limba română în Statele Unite și ulterior tradusă în limba engleză.[1] Studiul lui Virgil Ierunca — *Pitești*[2] — care se inspiră din prezentarea lui Bacu a permis românilor să afle pe calea undelor despre grozăvia Piteștilor, întrucît extrase din acesta au fost difuzate de către Radio „Europa Liberă“ curînd după publicare. După răsturnarea lui Ceaușescu, alte mărturii ale procesului de „reeducare“ au ieșit la suprafață sub forma literaturii memorialistice.[3]

Nici una dintre aceste relatări nu identifică cui aparține inițiativa programului de reeducare, deși natura sa sugerează o inspirație sovietică, probabil Beria, dar posibil Stalin însuși. Programul se baza pe teoriile sociologului și pedagogului sovietic Anton Makarenko (1888–1939) privind criminalii de drept comun. Delincventul era adus în starea de a-și da seama că este un declasat a cărui unică salvare rezidă în dobîndirea sprijinului Partidului. Singura modalitate în care el poate face acest lucru este prin îndrumarea altor delincvenți pe drumul cinstei. După părerea lui Makarenko, „reeducarea“ se realiza prin muncă în colectiv, însă, în adaptarea sa românească, „reeducarea“ a fost efectuată prin aplicarea unor torturi fizice continue, însoțite de spălarea creierului.

---

[1] D. Bacu, *The Anti-Humans*, TLC, Monticello, Illinois, 1977.
[2] Limite, Paris, 1981, p. 107.
[3] A. Ionescu, *Dacă vine ora H, pe cine putem conta?*, Pitești, 1992, pp. 46–55.

De ce s-a pus capăt experimentului „reeducării" în 1952? Întrucît un răspuns clar nu poate fi dat încă, nu putem face decît speculații. Este posibil ca încheierea sa să fie legată de înlăturarea din partid a Anei Pauker, a lui Vasile Luca și a lui Teohari Georgescu și să facă parte din strategia lui Gheorghiu-Dej de a demonstra valabilitatea pretențiilor sale că a pus capăt regimului de teroare inițiat de cei trei. Faptul că un ofițer din Direcția penitenciarelor din cadrul Ministerului de Interne, colonelul Czeller, direct implicat în program și prieten cu Ana Pauker, s-a împușcat la puțin timp după demiterea acesteia, dă temei unei asemenea explicații. Dar tot așa cum prietenia Anei Pauker cu Stalin și cu Molotov a scăpat-o de un proces, legăturile lui Nicolschi cu NVKD-ul i-au asigurat acestuia imunitatea. Pregătirile pentru procesele torționarilor au durat doi ani. Pentru a absolvi regimul de orice vină derivînd din programul de reeducare, torționarii au fost descriși ca agenți ai lui Horia Sima, fostul conducător al Gărzii de Fier. Acest scenariu cerea ca toți torționarii care nu aveau nici o legătură cu Garda de Fier să fie judecați separat. Astfel, doar foștii legionari, conduși de Eugen Țurcanu, au fost judecați împreună.

La procesul secret al lui Țurcanu și al acoliților săi, desfășurat în octombrie 1954, s-a pretins că Horia Sima, de la locul său de exil din Spania, i-ar fi dat ordine lui Țurcanu, în 1949, să ducă la îndeplinire programul de tortură de la Pitești pentru a compromite regimul comunist.[4] Actul de acuzare, datat 20 septembrie 1954, afirma că 22 de deținuți, conduși de Țurcanu, au fost trimiși în judecată „pentru uciderea a peste 30 de deținuți, pentru abuz și tortură exercitate asupra unui număr de 780 deținuți, dintre care 100 au rămas cu grave leziuni. Unii dintre aceștia s-au sinucis pentru a evita tortura, în timp ce alții au înnebunit din cauza presiunilor psihice și fizice la care fuseseră supuși"[5]. Nu s-a spus nimic despre implicarea sovieticilor sau a lui Nicolschi, dar s-a recunoscut asocierea unor membri ai personalului închisorii la acțiunile grupului Țurcanu. Potrivit termenilor actului de acuzare „în închisoarea de la Suceava, legionarul Eugen Țurcanu a acționat împreună cu comandantul Tiron și sublocotenentul Marici la reeducarea deținuților și a aranjat mai tîrziu cu acesta din urmă transferul său la închisoarea de la București pentru a organiza și acolo așa-numita reeducare. Atît inspectorul general al închisorilor, Farkaș, cît și consilierul său politic, Stîngă, au avut cunoștință de acest transfer". În cazul închisorii de la Pitești, actul de acuzare îi incrimina pe comandantul închisorii, Alexandru Dumitrescu, pe consilierul politic, Marina, pe inspectorul general, Iosif Nemeș, ca și pe locotenenții Mihai Mircea și Nicolae, de a-l fi ajutat pe Țurcanu.[6]

Totuși, aceste oficialități din Ministerul de Interne erau plevușcă, iar nevoia de a găsi un țap ispășitor la un nivel superior a dictat probabil dezvăluirea prezentată la interogatoriu de către o parte dintre acuzați în legătură cu rolul jucat în acest program de Marin Jianu, adjunct al ministrului de Interne. Gheorghe Popescu pretindea că Jianu ar fi spus conducătorilor închisorii de la Pitești să „folosească bătaia pentru intimidare... apoi el i-a ales pe cinci dintre noi și ne-a spus că vom primi hrană suplimentară dacă, la rîndul nostru, îi băteam pe ceilalți".[7]

---

[4] V. Ierunca, *op. cit.*, p. 80.

[5] C. Aioanei, C Troncotă, „Arhipelagul Ororii", în *Magazin istoric*, vol. 27, nr. 4, aprilie 1993, p. 16.

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*.

La proces — prezidat de colonelul Alexandru Petrescu — nu s-a făcut nici o distincție între cele două categorii de acuzați: aceia care nu fuseseră supuși programului (Țurcanu, Popa, Nuti Pătrășcanu și Livinski) și cei care deveniseră torționari tocmai datorită acestui program (Gheorghe Popescu, Cornel Pop, Dan Dumitrescu și Octavian Voinea). La 10 noiembrie 1954, Tribunalul Militar i-a găsit vinovați pe acuzați și i-a condamnat pe toți la moarte. Țurcanu a fost executat împreună cu alți cincisprezece la 17 decembrie 1954. Nu toți cei condamnați la moarte au fost însă executați. Cei care urmau să fie judecați pentru alte acuzații legate de acest program, precum Țanu și Voinea, au rămas în închisoare și au beneficiat de grațierea din 1955, prin care toate sentințele de condamnare la moarte au fost comutate în muncă silnică pe viață. Sfîrșitul tratamentelor de reeducare nu a însemnat și sfîrșitul suferințelor pentru victimele lor. Semnele „spălării creierului" și ale torturii au marcat multe vieți.

În unele relatări ale deținuților de la Pitești se vorbește și de tratamentul cu șocuri electrice. După cum, din literatura memorialistică de închisoare reiese clar că și în alte penitenciare de mare securitate, precum Jilava și Aiud, s-a folosit medicația dirijată ca metodă de pedeapsă. Frecvența folosirii ei și numărul de ani în care această practică a continuat sînt greu de stabilit, dată fiind sărăcia mărturiilor disponibile. Nu se știe de asemenea scara la care s-au folosit în mod abuziv, din motive politice, metodele psihiatrice, după încheierea experimentului de la Pitești. Este foarte probabil ca folosirea acestora să fi diminuat datorită sensibilității regimului față de opiniile internaționale exprimate în problema drepturilor omului, date fiind încercările României de a fi acceptată la Națiunile Unite. Cînd acest lucru s-a întîmplat, în 1955, condiția impusă a fost o mai mare libertate în țară. Ca răspuns, Gheorghiu-Dej a dezafectat cîteva penitenciare, printre care și Sighetul, aproximativ 8 000 de deținuți politici fiind mutați la Jilava. În lumina tuturor represiunilor și încălcărilor drepturilor fundamentale ale omului comise de la impunerea regimului comunist, admiterea României în Organizația Națiunilor Unite a fost și a rămas un simulacru de respect pentru principiile Cartei ONU.

DENNIS DELETANT

PROTESTE ÎN „EPOCA DE AUR"

• În iulie 1971 este decretată, în urma vizitei lui N. Ceaușescu în China și Coreea de Nord, o mini-revoluție culturală, după modelul comunist asiatic. Libertățile de expresie abia recîștigate sînt pierdute treptat de intelectuali. Se intenționează distrugerea, pentru a doua oară, a elitelor abia parțial refăcute, precum și formarea „omului nou", o creatură lipsită de conștiință activă și de atitudine civică. Societatea civilă este atomizată. Rezistența la tendințele de reideologizare a culturii și de cult al personalității, după scurtul răgaz de liberalizare, se va desfășura mai mult prin manifestări individuale sau în grupuri foarte mici, repede reprimate de Securitate, prin arestări, condamnări, expulzări, arest la domiciliu și „destrămarea anturajului".

• Manifestările de independență ale muncitorilor au fost, de asemenea, localizate rapid, prin rezolvarea temporară și formală a revendicărilor, prin izolarea și deportarea liderilor, prin militarizarea întreprinderilor și prin blocajul informațional, astfel încît să fie exclusă posibilitatea solidarizării și a generalizării protestului.

• Încercările de solidarizare cu mişcările de opoziţie democratică din alte ţări din Centrul şi Estul Europei au fost, de asemenea, înăbuşite prin izolarea imediată a iniţiatorilor (Mişcarea Goma în 1977, Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii, SLOMR, în 1979).

• Singurele surse de informare reală în România au fost în toată această perioadă posturile de radio care emiteau în limba română din Occident („Europa Liberă", BBC, „Deutsche Welle", „Vocea Americii").

• O formă continuă de protest şi informare a fost rezistenţa prin cultură. Intelectualii democraţi (în primul rînd scriitorii) se adresau publicului printr-un limbaj metaforic, reuşind să depăşească bariera cenzurii. Unii scriitori au reuşit să devină astfel adevărate simboluri ale rezistenţei, cărţile lor putînd să atingă uneori tiraje impresionante, iar revistele în care publicau să fie multiplicate şi difuzate prin *samizdat*. Periodic, aceşti scriitori erau interzişi şi puşi sub urmărire, ajungîndu-se pînă la scoaterea din manuale şi chiar la epurarea operelor lor din biblioteci.

• Uniunea Scriitorilor a fost, în perioada 1964–1981, o adevărată baricadă de luptă împotriva dictaturii, a cenzurii şi a îngrădirii drepturilor omului în general (chiar şi prin şedinţele comitetului de partid comunist). În octombrie 1980, comitetul de partid a fost desfiinţat, iar în iulie 1981 Comitetul Central al PCR a impus o conducere obedientă, ceea ce a echivalat, practic, cu desfiinţarea Uniunii Scriitorilor.

• În anii '80, o formă curentă de protest au fost scrisorile deschise ale intelectualilor, transmise prin posturile de radio şi prin presa din Occident (autorii au fost arestaţi la domiciliu).

• Tot în anii '80 s-au înregistrat numeroase acţiuni individuale sau în grup ale unor tineri ingineri, muncitori, studenţi (difuzarea de manifeste, distrugerea unor monumente şi simboluri comuniste, publicarea unor ziare ilegale, proteste deschise în locuri publice, sinucideri publice), soldate cu arestarea şi condamnarea la pedepse grele.

• Nenumărate treceri ilegale ale frontierei, în Iugoslavia şi Ungaria, precum şi spectaculoase evadări cu avioane mici (în Austria) şi cu ambarcaţiuni pe Marea Neagră (în Turcia) erau percepute tot ca o formă de protest.

• O formă clandestină de împotrivire a constituit-o continuitatea „în catacombă" a Bisericii Greco-Catolice (desfiinţată prin decretul comunist nr. 358/1948), ca şi funcţionarea unor culte neoprotestante, obstrucţionate de regim.

• În anii '80, oamenii de cultură şi preoţii ortodocşi au organizat mişcări şi au trimis scrisori de protest împotriva demolării bisericilor ortodoxe şi împotriva „sistematizării" satelor, iniţiate de Nicolae Ceauşescu.

O cronologie a societăţii civile

1972. Într-o întîlnire publică cu N. Ceauşescu, unii artişti (între care poetul Anatol E. Baconski şi sculptorul George Apostu) protestează deschis împotriva minirevoluţiei culturale.

1974–1978. Victor Frunză redactează o „Istorie a stalinismului în România", pe care o va publica mai tîrziu în străinătate. La 8 septembrie 1978 el dă publicităţii, prin intermediul agenţiei Reuters, o „Scrisoare deschisă secretarului general

al partidului", în care critică încălcarea drepturilor omului și cultul personalității. În 1980, este obligat să părăsească țara.

1975–1976. Încercările de refacere a nucleelor Partidului Național Țărănesc desființat în 1947 sînt zădărnicite prin izolarea supraviețuitorilor aflați în libertate după 1964.

Februarie 1977. Încercarea de solidarizare cu „Karta 1977" din Cehoslovacia (inițiată de scriitorul Paul Goma) este reprimată prin reținerea și anchetarea participanților, prin hărțuirea sau expulzarea lor.

31 mai 1977. Protest împotriva demolării Bisericii Enei din București. După cutremurul din 4 martie, Ceaușescu face primele demersuri pentru construirea unui nou centru administrativ în București (viitoarea Casă a Poporului și zona aferentă), ceea ce va duce la demolarea unui întreg cartier istoric al Bucureștiului.

2 august 1977. Greva a 10 000 mineri, începută la Lupeni și extinsă apoi în toată Valea Jiului, durează o săptămînă. Activiștii comuniști sînt ținuți ostatici, pînă cînd vine la Lupeni N. Ceaușescu, care este huiduit. Greviștii protestează împotriva noii legi a salariilor și pensiilor, împotriva proastei asistențe medicale și juridice, împotriva slabei aprovizionări tehnice și alimentare. Liderii grevei sînt deportați. Ulterior, sute de mineri sînt mutați la alte mine din țară și înlocuiți cu soldați. În rîndul militarilor aduși în mină se înregistrează numeroase dezertări.

1979. Înființarea Sindicatului Liber al Oamenilor Muncii la București și în alte orașe din țară, de către dr. Ionel Cană și ing. Gheorghe Brașoveanu. Inițiatorii mișcării și membrii ei sînt arestați și izolați.

Muncitorul Vasile Paraschiv din Ploiești, protestatar încă din anii '60, este arestat și supus unui tratament psihiatric.

August–septembrie 1980. Opinie de solidarizare în rîndul intelectualilor români cu Sindicatul „Solidarnosc" din Gdansk.

18 septembrie 1980. Un grup de 22 scriitori comuniști sînt primiți în audiență de N. Ceaușescu, căruia îi cer desființarea Uniunii Scriitorilor, pe care o consideră „reacționară" și „vîndută Occidentului". Cer de asemenea dizolvarea Comitetului de partid de la Uniunea Scriitorilor și formarea unei „Uniuni a Scriitorilor comuniști".

13 octombrie 1980. Nicolae și Elena Ceaușescu convoacă la Comitetul Central 102 scriitori — membri și nemembri de partid. Intervenții foarte critice din partea unor scriitori la adresa amestecului partidului în literatură. Nicolae Ceaușescu dispune intețirea cenzurii și dizolvarea Comitetului de partid al scriitorilor.

3 iulie 1981. Comitetul Central al PCR impune o conducere obedientă a Uniunii Scriitorilor, peste opțiunile Consiliului de Conducere ce fusese ales cu 10 zile înainte, la congresul Uniunii Scriitorilor.

1982–1989. Doina Cornea, profesoară la Facultatea de Filologie din Cluj, adresează lui Nicolae Ceaușescu numeroase scrisori deschise, prin presa și posturile de radio din Occident, analizînd critic întreaga politică socială, economică și culturală a dictatorului. În jurul protestului Doinei Cornea se solidarizează zeci intelectuali și muncitori.

Alte scrisori sînt adresate periodic lui N. Ceaușescu de Ion (Oni) Brătianu, fiul ultimului președinte al PNL, Constantin I.C. Brătianu.

1982–1983. Tînărul inginer Radu Filipescu distribuie mii de manifeste împotriva lui N. Ceaușescu în cutiile poștale ale blocurilo[illegible] București. Este condamnat la 10 ani închisoare și internat la penitenciarul A[illegible]

1983. Dumitru Iuga, tehnician la Televiziunea Română, organizează împreună cu alți șase tineri „Mișcarea pentru libertate și dreptate socială". Sînt condamnați, sub învinuirea de „complot împotriva orînduirii sociale", la pedepse de pînă la 10 ani închisoare, pe care le execută la penitenciarul Aiud.

În anii '80 împărțirea de manifeste îmbracă forme extrem de originale: valize cu carbid care explodează, cîini îmbrăcați în lozinci, lipire de manifeste în cabinele de telefon, aruncare de manifeste de pe terasele blocurilor, lozinci scrise pe ziduri etc. (Ion Ilie din Pitești, Florin Vlăsceanu, Pavel Vechio, Victor Totu din Tîrgoviște, Gheorghe Gherghina, Nicolae Ionel și Ion Drăghici din București sînt condamnați la închisoare între 6 și 10 ani).

Iulie 1985. Sub presiunea opiniei publice internaționale, este permisă plecarea din țară a preotului Gheorghe Calciu-Dumitreasa și a scriitorului Dorin Tudoran, după ani de proteste și de continuă hărțuire de către Securitate.

17 noiembrie 1985. Este ucis în arestul Securității din București inginerul și poetul Gheorghe Ursu, aflat de mai multe luni în anchetă pentru textul unui jurnal intim scris pe parcursul a 15 ani și pentru scrisori trimise postului de radio „Europa Liberă".

16 februarie 1987. Mișcare de protest la Atelierele Nicolina din Iași, în chiar „Ziua Ceferiștilor", urmată de o manifestație a studenților din Iași, pe străzile orașului.

1987. Partidul Național Țărănesc, aflat în ilegalitate, este afiliat de liderul său Corneliu Coposu la Internaționala Creștin Democrată.

15 noiembrie 1987. Manifestație muncitorească la uzinele „Steagul Roșu" din Brașov, în ziua alegerilor locale. Mii de persoane traversează orașul scandînd lozinci, apoi devastează sediul comitetului județean de partid, pe fațada căruia scriu lozinci anticomuniste. 62 de muncitori sînt arestați și expulzați în mai multe orașe din țară. Solidarizare cu brașovenii a Doinei Cornea și a fiului său Leontin Iuhas, a unui grup de studenți (Marian Bia) și a unor sindicaliști din Zărnești (Mihai Torje, Marin Brîncoveanu, Marian Lupou), care sînt arestați și anchetați.

30 august 1988. Interzicerea de publicare a poetei Ana Blandiana, în urma unui pamflet împotriva lui N. Ceaușescu, conținut într-o carte pentru copii. Cărțile poetei sînt scoase din biblioteci, iar în fața casei este plasată o mașină de supraveghere.

Septembrie 1988. Incendierea unui arc de triumf, din fața Pavilionului expozițional, care purta efigia lui N. Ceaușescu. Pe statuia lui Lenin din București sînt scrise lozinci anticomuniste.

În anii 1988–1989, Radu Chesaru, Geo Asavei și zeci de tineri bucureșteni împart manifeste. Sînt arestați și anchetați pînă la 22 decembrie 1989.

26 ianuarie 1989. Arestarea a trei redactori de la ziarul *România liberă* (Petre Mihai Băcanu, Mihai Creangă și Anton Uncu) și a unui tipograf (Nicolae Chivoiu) care pregătiseră o publicație ilegală, *România*, cu articole anticomuniste.

2 martie 1989. Tînărul Liviu Babeș din Brașov își dă foc pe o pîrtie de schi de la Poiana Brașov, strigînd lozinci anticomuniste.

6 martie 1989. Scrisoarea către N. Ceaușescu a „celor șase" (foști membri ai nomenclaturii de partid).

17 martie 1989. Publicarea în *Libération* a unei scrisori-pamflet semnată de Mircea Dinescu. Poetul este exclus din partid, dat afară din serviciu și arestat la domiciliu.

Iulie 1989. Publicarea în Occident a unei scrisori a poetului Dan Deșliu, care este și el arestat la domiciliu.

În vara anului 1989 sînt arestați sau anchetați fizicianul Gabriel Andreescu din București, scriitorii Dan Petrescu, Liviu Antonesei și Liviu Cangeopol din Iași, care s-au manifestat prin scrisori și interviuri contra dictaturii lui N. Ceaușescu.

14 decembrie 1989. O manifestație anti-Ceaușescu, care are loc la Iași, este împrăștiată, iar organizatorii (Cassian Maria Spiridon, Ștefan Prutianu, Titi Iacob și alții) sînt arestați.

16 decembrie 1989. Începe la Timișoara revoluția tinerilor, soldată cu zeci de morți și sute de răniți și arestați. La 20 decembrie se formează la Timișoara Frontul Democrat Român.

21 decembrie 1989. În urma spargerii mitingului organizat de N. Ceaușescu, revoluția se continuă la București și în alte orașe din România (Cluj, Sibiu, Brașov). La 22 decembrie, în fața a sute de mii de protestatari, Nicolae și Elena Ceaușescu fug cu elicopterul, fiind executați trei zile mai tîrziu la Tîrgoviște. Puterea este preluată de Frontul Salvării Naționale, care instaurează o tranziție neocomunistă. Revoluția a fost plătită cu prețul a peste 1 100 vieți omenești.

Indice de nume

Cuprins

PARTEA A PATRA

FORME DE COMUNISM ÎN ASIA: ÎNTRE „REEDUCARE" ŞI MASACRU

PARTEA A CINCEA

LUMEA A TREIA

Redactor
MONA ANTOHI

Culegere şi paginare
ADISAN COMPUTER

Apărut 1998
BUCUREŞTI — ROMÂNIA

Tiparul executat la R.A. „Monitorul Oficial"

PROCESUL COMUNISMULUI

Chiar dacă Nürnberg-ul comunismului nu va avea loc niciodată, dosarul unui altfel de proces începe să capete consistență. Pe măsură ce arhivele sistemului se deschid, probele se acumulează. Cei care le adună nu sînt reprezentanții justiției, ci ai științei și conștiinței morale : istorici, politologi, jurnaliști, scriitori. Cu toții sînt convinși că adevărul trebuie știut, că vinovații – oameni și idei – trebuie identificați, că mecanismul terorii trebuie analizat pentru ca reproducerea lui să nu mai fie cu putință.

Colecția « Procesul comunismului » reunește o bună parte din filele acestui dosar : cărți devenite « clasice » sau apărute de curînd în lume și cărți-document de autori români ; volume întemeiate pe explorări în arhive, pe mărturii orale și scrise ; studii istorice și lucrări memorialistice ; reconstituiri și analize din cele mai diverse perspective – pe scurt, pagini ce luminează, rînd pe rînd, fațetele comunismului mondial sau românesc, recompunînd adevăratul chip al infernului roșu spre a-l restitui memoriei colective.

Apărută la Paris în noiembrie 1997, această carte a relansat procesul comunismului în Occident, provocînd controverse intens mediatizate. Echipa coordonată de Stéphane Courtois a realizat bilanțul detaliat – continent cu continent, țară cu țară – al crimelor comise în numele comunismului. Cele aproape o sută de milioane de victime ale utopiei marxist-leniniste nu mai reprezintă o abstracțiune colectivă, ci sînt redescoperite la scara tragediei individuale, pe baza unor minuțioase cercetări de arhivă.

Ediția română cuprinde note și Addenda privind represiunea comunistă în România întocmite de Fundația Academia Civică.

Alte apariții 1998 în aceeași colecție

DOINA JELA **Această dragoste care ne leagă**
RICHARD PIPES **Scurtă istorie a Revoluției ruse**
ARKADI VAKSBERG **Hotel Lux**
DENNIS DELETANT **Ceaușescu și Securitatea**
BORIS SOUVARINE **Stalin**
ROBERT CONQUEST **Marea teroare**
STELIAN TĂNASE **Guvernarea Gheorghiu-Dej**